UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY IN NITRA

FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED
FACULTY OF NATURAL SCIENCES

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE

GEOGRAPHICAL INFORMATION

Príspevky z 24. medzinárodnej geografickej konferencie
"Geografické aspekty stredoeurópskeho priestoru - nové výzvy pre rozvoj"
12. - 13.10.2016, Nitra, Slovenská republika

Papers from 24th International Geographical Conference
"Geographical Aspects of Central Europe - New Challenges for Development"
October 12 - 13, 2016, Nitra, Slovak Republic

Ročník / Volume: 20
Číslo / Issue: 2
Rok / Year: 2016

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
GEOGRAPHICAL INFORMATION

Ročník / Volume: 20 Číslo / Issue: 2 Rok / Year: 2016

Recenzenti / Reviewers:
Dr. hab. E. Bilska-Wodecka, Prof. PhDr. RNDr. M. Boltižiar, PhD., Mgr. A. Djokić, MBA, Doc. RNDr. A. Dubcová, CSc., Doc. Ing. M. Feszterová, PhD., RNDr. D. Fialová, Ph.D., Jun.-Prof. Dr. B. Glorius, PhD., Doc. RNDr. D. Gurňák, PhD., Doc. RNDr. E. Hofmann, CSc., Prof. PhDr. P. Chalupa, CSc., Doc. RNDr. M. Jeřábek, Ph.D., Doc. RNDr. J. Ježek, Ph.D., Doc. Ing. A. Kiráľová, CSc., RNDr. H. Kramáreková, PhD., Doc. RNDr. A. Krogmann, PhD., Mgr. M. Kulla, PhD., Doc. RNDr. J. Lacika, CSc., RNDr. T. Madleňák, PhD., RNDr. M. Nemčíková, PhD., RNDr. J. Némethová, PhD., RNDr. D. Oremusová, PhD., RNDr. S. Pachrová, Ph.D., Doc. Ing. V. Papcunová, PhD., RNDr. N. Polčák, PhD., Doc. RNDr. E. Rajčáková, PhD., RNDr. Z. Rampašeková, PhD., Prof. Dr.-Ing. H. Saler, Doc. RNDr. V. Slavík, CSc., RNDr. L. Šolcová, PhD., Doc. RNDr. A. Věžník, CSc., Mgr. M. Vojtek, PhD.

Vydavateľ / Publisher:
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika
Constantine the Philosopher University in Nitra, Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovak Republic
IČO: 00157716

Za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
The authors are responsible for the linguistic side of their submissions.

© 2016 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre / Constantine the Philosopher University in Nitra

Evidenčné číslo: EV 2802/08
ISSN 1337-9453

OBSAH
CONTENTS

Miloš Bačík
Populácia Slovenska z pohľadu druhého demografického prechodu
Slovak Population from the View of a Second Demographic Transition..... 10

Martin Boltižiar, Peter Chrastina, Jakub Trojan
Vývoj využitia kultúrnej krajiny slovenskej enklávy Šára v Maďarsku (1696 – 2011)
Land-Use Development of Cultural Landscape of Slovak Enclave Sari in Hungary (1696 – 2011)..... 24

Rastislav Čief, Branislav Nižnanský
Využitie konceptu „pojmová báza“ pri adaptácii študentov na bakalárske štúdium učiteľstva geografie
The Use of the Concept of "Conceptual Basis" in Students' Adaptation To Bachelor's Degree in Geography Teacher Training Programme..... 38

Radek Durna
Dopravní preference žáků druhého stupně základních škol na území Brna
Transport Preferences of Pupils of the Second Degree of Primary Schools in Brno..... 49

Zuzana Dvořáková Líšková, Petr Dvořák
Funkčná a priestorová diferenciácia brownfieldov v Čechách a na Slovensku
Functional and Spatial Distinction of Brownfields in the Czech and Slovak Republic..... 60

Milan Fiľa, Jozef Kučera
Innovation Performance of the Slovak Republic and Romania..... 70

Alfonz Gajdoš, Michaela Trnková
Potenciál krajiny a jeho využitie v regionálnom rozvoji na príklade zmien krajinnej štruktúry
Potential of Landscape and Its Use in Regional Development on Example of Landscape Structure Changes..... 82

Iveta Hamarneh, Alžbeta Kiráľová
Food Tourism in the Czech Regions – Trends and Opportunities..... 96

Eduard Hofmann, Hana Svobodová, Darina Mísařová
Realizace terénní výuky očima učitelů
Implementation of Fieldwork Teaching By View of Teachers..... 111

Lucia Hrubalová, Terézia Repáňová
Realizačné predpoklady rozvoja cestovného ruchu v stredoeurópskom priestore
Conditions of Tourism Development in the Central European Area..... 121

Michal Hudec, Melánia Feszterová, Henryk Noga, Małgorzata Piaskowska-Silarska
Vplyv environmentálnych a ekologických faktorov na pôdnu reakciu vo vybranej oblasti stredného Slovenska
The Impact of Environmental and Ecological Factors on Soil Reaction in Selected Areas of Central Slovakia..... 134

Petr Chalupa, Dana Hübelová
Paradox prokletí přírodních zdrojů na příkladu vybraných zemí Latinské Ameriky
Paradox of Resource Curse on the Example of Selected Countries of Latin America..... 149

Lukáš Chvojka, Matej Vojtek
Aktuálny stav využívania geoinformačných technológií vo výučbe geografie na stredných školách v Nitrianskom samosprávnom kraji
Current State of Using Geoinformation Technologies For Teaching Geography at Secondary Schools in the Nitra Self-governing Region..... 161

Jana Jarábková, Ľubica Majstríková
Integrovaný prístup v politike cestovného ruchu
Integrated Approach To Tourism Policy..... 175

Jiří Ježek
Zkušenosti vybraných evropských zemí se slučováním obcí a meziobecní spoluprací. Případové studie z Itálie, Rakouska a Švýcarska
Experience of Selected European Countries With Merging Municpalities and Inter-Municipal Cooperation. Case Studies from Italy, Austria and Switzerland..... 188

Eliza Kalbarczyk, Robert Kalbarczyk
Variability and Time Course of Nitrogen Oxides Concentration in Poznan (Middle-Western Poland) and Their Dependence on Wind Direction..... 201

Pavol Korec, Jaroslav Rusnák
Zaostávajúce regióny Slovenska v kontexte nového (európskeho) regionalizmu
Lagging Regions of Slovakia in the Context of New (European) Regionalism..... 216

Alfred Krogmann, Lucia Šolcová, Magdaléna Nemčíková, Franciszek Mróz, Vitor Ambrosio
Možnosti rozvoja Svätojakubských ciest na Slovensku
Possibilities of St. James Routes Development in Slovakia..... 231

Ján Lacika
Vplyv abiotických prvkov krajiny na rozšírenie hradov na Slovensku
Influence of the Abiotical Landscape Elements To the Slovak Castles Extension..... 239

Libor Lněnička
Strategické plánování jako součást projektové kultury obcí ČR
Strategic Planning As a Component of Projects Culture in Czech Municipalities..... 252

Ľudmila Novacká
Aktuálne témy cestovného ruchu v stredoeurópskom priestore
Contemporary Issues of the Travel and Tourism in the Central European Area..... 263

Barbora Olejárová, Peter Čajka
Vplyv imigrácie z tretích krajín na sociálno-ekonomickú stabilitu členských štátov Európskej únie
Impact of the Third-Countries Immigration on the Socio-Economic Stability of the EU Member States..... 274

Marek Peňaško, Hilda Kramáreková
Radošinka – Môj malý svet alebo geografia miestnej oblasti v teórii a v praxi
Radošinka – My Little World or Local Landscape Geography in Theory and in Practice..... 287

Gabriela Repaská, Katarína Vilinová, Lucia Šolcová
Sídelná zástavba v obciach suburbánnej zóny mesta Nitra
Residential Area in Rural Municipalities of the Suburban Zone of Nitra City..... 299

Martina Škodová, Peter Sabo, Juraj Švajda, Ivan Vološčuk
Ekosystémové služby v Národnom parku Malá Fatra
Ecosystem Services in the National Park Malá Fatra..... 311

Miroslava Trembošová, Alena Dubcová
Špecifiká nákupného správania v nákupnom centre City Aréna v meste Trnava
Specifics of Shopping Behaviour in City Aréna Shopping Center in the City of Trnava..... 326

Marta Urbaníková, Viera Papcunová
Dôchodkový systém v SR a jeho udržateľnosť
Pension Systems in Slovakia and Its Sustainability..... 341

Ján Veselovský, Alfred Krogmann, Magdaléna Nemčíková, Alexandra Farkasová
Ekonomický aspekt chudoby v NUTS II (Západné Slovensko)
Economic Aspect of Poverty in NUTS II Region (Western Slovakia)..... 352

Pokračovanie príspevkov ďalej na CD-ROM
The rest of the papers are published on CD-ROM

Maciej Abram, Katarzyna Janik, Michal Kovačic, Bartłomiej Walas
The Influence of Savoir-Vivre on the Quality of Services in the Hotel Business Tested Using the AHP Method..... 367

Maciej Abram, Daria Szydlowska, Krzystof Borkowski, Bartłomiej Walas
Factors Affecting the Process of Customer Service..... 377

Mária Fáziková, Katarína Melichová
Ako zvyšovať konkurencieschopnosť územia? Prípadová štúdia obce Spišský Hrhov
How To Build Territorial Competitiveness? A Case Study of Spišský Hrhov Municipality..... 388

Bohuslava Gregorová
Funkčno-priestorová transformácia rekreačnej obce Donovaly
Functional Spatial Transformation of Recreational Centre Donovaly..... 406

Ianko Gubani
Slovenská menšina v Rumunsku – historický kontext migrácie a štatistický aspekt identity a materinského jazyka za obdobie 2002 – 2011
The Slovak Minority in Romania – Historical Context and Statistical Aspect of Identity and Native Language Within the Period of 2002 – 2011..... 420

Michal Hladký, Eva Rajčáková
Rozvojové aspekty Mikroregiónu Vršatec v kontexte aktivít MAS
Development Aspects of Microregion Vršatec in Context of LAG Activities... 452

Dana Hübelová, Ivo Pavlík
Vývoj počtu obyvatelstva a technické infrastruktury v obcích Moravského Krasu: potenciální vliv na organické znečištění vodního prostředí
Development of Population and Technical Infrastructure in Municipalities of the Moravian Karst: Potential Influence on the Organic Pollution of Water..... 468

Petr Chalupa, Jaromír Rux, Dana Hübelová
Cestovní ruchu a ekonomická situace v České republice
Tourism and Economic Situation in the Czech Republic..... 485

Peter Chrastina, Katarína Rácová
Dudváh pohľadom Mateja Bela
Dudváh From the Perspective of Matthias Bel..... 494

Alžbeta Kiráľová, Iveta Hamarneh
Riverside Tourism in an Urban Area – How Can It Work?..... 507

Natália Kočišová, Hilda Kramáreková
Vplyv fyzickogeografických prvkov krajiny na regionálny rozvoj Mikroregiónu Handlovskej doliny
The Impact pf Physical-geographical Elements of Landscape on Regional Development of the Handlová Valley Microregion..... 523

Jaromír Kolejka, Hana Svobodová
Geografické lokalizační prvky v novinových mapách předpovědi počasí
Geographic Positioning Elements in Newspaper Weather Forecast Maps..... 538

Tomáš Kozolka
Skúsenosti s implementáciou prístupu LEADER v podmienkach Slovenskej republiky
Experience With the Implementation of the LEADER Approach in the Slovak Republic..... 554

Adrián Kráner, Lucia Šolcová
Hurricane Matthew vs. Hilton Head Island, South Carolina..... 569

Katarína Liptáková
Historical Water Reservoirs in the Vicinity of Banská Štiavnica..... 587

Stanislav Martinát
Ovlivňuje velikostní struktura zemědělských farem v České republice prostorové rozmístění zemědělských bioplynových stanic?
Does Size Structure of Agricultural Farms in the Czech Republic Influence Distribution of Agricultural Anaerobic Digestion Plants?..... 598

Milan Midler, Alena Dubcová
Vývoj komerčnej suburbanizácie v mestskej časti Nitra – Dolné krškany
Development of Commercial Suburbanization in the Town District Nitra – Dolné Krškany..... 618

Pavol Michal, Peter Barto
Špecifiká Pliešovskej kotliny
Specifics of the Pliešovce Basin..... 638

Jana Némethová, Veronika Kováčová
Zmeny vo využívaní pôdneho fondu v Nitrianskom samosprávnom kraji po roku 2004
Changes in the Use of Land Resources in the Nitra Self-governing Region After 2004..... 655

Jana Némethová, Daša Oremusová, Alica Krejčová
Regionálne diferenciácie rybného hospodárstva Slovenska
Regional Differentiations of Fisheries in Slovakia..... 675

Stanislava Pachrová, Eva Janoušková
Profil návštěvníka jako významný nástroj destinačního managementu – příkladová studie města Jihlavy
Visitor's Profile As an Important Tool of Destination Management – A Case Study of the Town of Jihlava..... 691

Eva Rajčáková, Angelika Švecová
Vplyv vybraných faktorov na implementáciu nástrojov politiky súdržnosti 2007-2013 na Slovensku
The Influence of Selected Factors on the Implementation of Cohesion Policy Instruments 2007-2013 in Slovakia..... 707

Miloš Tigyi, Hilda Kramáreková
Aktuálne problémy rozvoja obce Dolné Obdokovce
The Current Situation of the Dolné Obdokovce Municipality Development... 724

Katarína Úradníková, Hilda Kramáreková
Možnosti vyučovania geografie miestnej krajiny v mikroregióne Rajecká dolina
Opportunities For Teaching of Geography of Local Landscape in the Microregion Rajecka Valley..... 742

Antonín Věžník, Michal Navrátil, Miloslav Cigoš
Dopady společné zemědělské politiky na stav a možný rozvoj zemědělství a venkova na území SO ORP Uherské Hradiště
The Impact of Common Agricultural Policy on the Stadium and Possible Development of Agriculture and Countryside in the Region SO ORP Uherské Hradiště..... 758

Hana Vojáčková, Petr Chalupa, Jaromír Rux
Obec s rozšířenou působností Jihlava a její potenciál cestovního ruchu
Municipality With Extended Field of Activity Jihlava and Its Tourism Potential..... 779

Gréta Vrbičanová, Hilda Kramáreková
Aktuálne trendy regionálneho rozvoja Miestnej akčnej skupiny Horný Liptov
Current Trends in Regional Development of the Local Action Group Horný Liptov..... 793

Ján Výbošťok, Hilda Kramáreková
Vybrané ukazovatele socioekonomickej úrovne regiónov v priestore Dunajskej stratégie
Chosen Regional Socio-Economic Indicators Within the Danube Region Strategy..... 807

Karol Weis, Peter Bednárik, Matej Masný
Geograficko-montanistický výskum v baníckej lokalite Smolník a virtuálna rekonštrukcia historických banských diel
Geographically-Montanistic Research of Mining Site Smolník and Its Mining Works Virtual Reconstruction..... 828

POPULÁCIA SLOVENSKA Z POHĽADU DRUHÉHO DEMOGRAFICKÉHO PRECHODU

Miloš Bačík

Abstract

The article deals with the population of Slovakia from the point of view of the second demographic transition. The first demographic transition was characterized by the shift from the extensive type of the demographic reproduction - when a lot of children were born but only a few of them reached the adult age - to the intensive type when few children are born and vast majority of them reaches the adult age. The most typical feature of the second demographic transition is the change in the family values and reproduction behavior and the shift in the system of values in general. A relatively easy access to birth control treatment caused changes in traditional moral norms. Furthermore the status of marriage decreased significantly despite dominant Christian catholic tradition among the Slovak population.

Keywords: population, second demographic transition, basic demographic characteristics, changes in family and reproductive behavior, declined credit marriage

Úvod

Biologické populácie majú z dlhodobého hľadiska tendenciu udržiavať svoj počet na rovnovážnej úrovni, čo znamená, že sa rodí približne toľko jedincov koľko ich umiera. V demografii takýto stav označujeme termínom stacionárna populácia (má nulovú mieru prirodzeného prírastku, stály počet obyvateľov a nemennú vekovú štruktúru). Ľudské populácie sa udržujú v stacionárnom stave len výnimočne, majú skôr tendenciu zväčšovať sa. V demografickej terminológii to zodpovedá stabilnej populácii, ktorej miery plodnosti a úmrtnosti podľa veku sa v čase nemenia (hrubá miera prirodzeného prírastku je teda konštantná) a miera migračného prírastku, resp. úbytku je nulová. Populácie sa však môžu aj zmenšovať (skôr výnimočne), čo v demografickej terminológii zodpovedá nestabilnej populácii, ktorej miery plodnosti a úmrtnosti podľa veku sa v čase menia (hrubá miera prirodzeného prírastku je teda premenlivá), pričom populáciu sprevádza migračný úbytok.

Cieľom predloženého príspevku je stručná charakteristika druhého demografického prechodu v populácii Slovenska z pohľadu tých faktorov, ktoré ho výrazným spôsobom ovplyvnili. Metodika práce vychádza z použitia tradičných metód (historická, komparatívna, štatistická) a jej štatistické spracovanie sa opiera o údaje z evidencie pohybu obyvateľstva a o dáta z cenzov.

Prvý demografický prechod

Pojem prvý demografický prechod (revolúcia) zaviedol Landry (1934) na označenie procesov spojených s postupnou zmenou úmrtnosti a pôrodnosti z vysokej na nízku úroveň. Môžeme ho charakterizovať ako prechod od extenzívneho typu demografickej reprodukcie - kedy sa veľa detí rodí a len málo z nich sa dožíva veku dospelosti, k typu intenzívnemu - kedy sa rodí málo detí a prakticky všetky sa dožívajú dospelosti. Začiatok prechodu sa datuje do 18. storočia, kedy impulzom pre jeho vznik sa stala priemyselná revolúcia v západnej Európe. Prechod sprevádzalo niekoľko fáz v rámci modelu demografického cyklu (napr. Pavlík, 1964, Kosiński, 1967, Mládek, 1992), do ktorých vstupovali jednotlivé populácie v rozdielnom časovom slede. Pre prvú fázu boli charakteristické vysoké hodnoty hrubých mier pôrodnosti a úmrtnosti a nízky prirodzený prírastok. V poslednej piatej fáze dochádzalo k stabilizácii hrubých mier s takmer nulovým prirodzeným prírastkom, pričom počet obyvateľov stagnoval. Koniec prechodu v krajinách západnej Európy sa datuje do polovice 20. storočia, v krajinách východnej Európy približne na jeho konci. Populácia Slovenska „vstúpila“ do prechodu približne v polovici 19. storočia a tento proces bol ukončený začiatkom 90. rokov minulého storočia, kedy dochádzalo k výrazným transformačným procesom v spoločnosti.

Druhý demografický prechod

Holanďania Lesthage a Van De Kaa (1986) a Van De Kaa (1987) použili termín druhý demografický prechod (revolúcia) vo svojich štúdiách na označenie demografického vývoja po druhej svetovej vojne v krajinách západnej Európy. Podotýkame, že pojem sa vôbec netýkal zmien v úrovni úmrtnosti, kde pokračovalo postupne jej pomalé zlepšovanie. Po vojne došlo k zvláštnej situácii, ktorá sa prejavila v dvoch momentoch: klesol sobášny vek a posunul sa začiatok sexuálnych stykov. Skoršie sobáše znamenali zvýšenie plodnosti mladých žien. V povojnovom období ešte stále platilo, že interval medzi sobášom a prvým pôrodom zostával relatívne krátky (t.j. sobáš sa automaticky spájal so založením rodiny). Klesajúci vek pri prvom sobáši sa zákonite musel skôr, resp. neskôr dostať do rozporu s mentálnou nedospelosťou, s nepripravenosťou mladých ľudí založiť si rodinu. V polovici 60. rokov 20. storočia prichádza na „scénu“ jednoduchá, účinná a pomerne spoľahlivá antikoncepcia, ktorá „odloženie“ narodenia dieťaťa značne zjednodušuje. Ďalším motívom odkladania narodenia prvého dieťaťa bolo venovanie sa rozvoju vlastnej osobnosti. Hospodárstvo už prekonalo povojnové ťažkosti, hlavnú úlohu v spoločnosti preberajú služby, veda a technika a tak životnú úroveň jednotlivca určuje prevažne úroveň a kvalita jeho vzdelania a kontinuálneho vzdelávania. Antikoncepcia postupne mení svoju úlohu - z prostriedku na obmedzenie počtu detí v rodine sa stáva prostriedkom na plánovanie

rodiny, pričom nerieši len otázku koľko ale aj otázku kedy. Stráca sa vzťah medzi sobášom a založením rodiny a interval medzi sobášom a prvým pôrodom sa predlžuje. Zákonite klesá plodnosť a najmä ubúda detí vyššieho poradia. Prijímaním potratových zákonov v 70. rokoch 20. storočia sa demografická situácia komplikuje. Ubúda nechcených detí (taktiež pôrodov vyššieho poradia) a plodnosť klesá už pod záchovnú hodnotu, ktorá nezabezpečuje jednoduchú reprodukciu v populácii. V tomto období sa začína postupne meniť celkový pohľad na spolužitie partnerov a vôbec úlohu manželstva. V spoločnosti slabne tlak na uzavieranie sobášov, ktoré sa posúvajú stále do vyššieho veku a uzatvárajú sa dokonca až po narodení dieťaťa, prípadne sa neuzatvárajú vôbec. Kohabitácie sa stávajú rovnako prirodzenými ako konsenzuálne zväzky. Pôrodnosť klesá a v polovici 80. rokov 20. storočia sa stabilizuje na úrovni hlboko pod hodnotou úhrnnej plodnosti 2,1.

Dve kľúčové zmeny, antikoncepcia a manželstvo neprebehli v jednotlivých krajinách (vrátane Slovenska) rovnako. Je to ostatne prirodzené a závislé od stupňa vývoja spoločnosti, politických pomerov, hospodárskej situácie a historických osobitostí (najmä tradícií).

Demografický prechod a populácia Slovenska

Populačný vývoj na Slovensku po februári 1948 a po novembri 1989 sa pri spätnom pohľade javí ako celkom prehľadnou postupnosťou zmien, ku ktorým zákonite muselo dôjsť. V prvej polovici 20. storočia manželské páry (najmä v urbánnom prostredí) spontánne a vedome obmedzovali počet narodených detí na počet, ktorý považovali pre seba i pre svoje deti za najprijateľnejší. Úroveň realizovanej plodnosti sa zblížila s hospodárskym vývojom. V rokoch hospodárskej krízy výrazne poklesla, k oživeniu došlo v „predvečer“ druhej svetovej vojny a taktiež počas prvých vojnových rokov. Iné pomery existovali v rurálnom prostredí s agrárnym preľudnením a stále pretrvávajúcou pomerne vysokou ekonomickou „hodnotou“ detí.

Po zmene politického systému pokračoval trend oživenia. V roku 1952 sme zaznamenali historicky najvyššiu pôrodnosť - 100 824 živonarodených detí. Bolo odstránené “vykorisťovanie” a “nezamestnanosť”, plánovaním hospodárstva sa vytvárali predpoklady trvalého ekonomického rastu a zabezpečenia sociálnych istôt obyvateľstva. Pre hospodársku a sociálnu politiku štátu medzi iným bolo príznačné:

- industriálna výroba → pracovné príležitosti → plná zamestnanosť
- bezplatná zdravotná starostlivosť a rast životnej úrovne
- hromadná komplexná bytová výstavba
- vyšší kredit osôb, žijúcich v manželstve
- nízko úročené pôžičky, ktoré sa ešte znižovali po narodení detí (neskôr dokonca bezúročné mladomanželské pôžičky)

Vytváral sa obecný dojem, že v týchto podmienkach sa bude stabilizovať populačný vývoj na trvale priaznivej úrovni. Skutočnosť však bola omnoho zložitejšia. Prvým negatívnym zásahom do rodinných perspektív bola menová reforma, ukončenie lístkového systému a „uvoľnenie“ cien. Prostriedky, ktoré stačili predtým rodine na výchovu troch detí, odpovedali po roku 1953 nákladom na dve deti (Kučera, 2008). Vysoká sociálna homogenizácia sa postupne odrazila i v rodinnom a reprodukčnom správaní Takmer všetci príslušníci tej istej generácie sa chovali obdobne - vytvorením stabilného modelu demografického správania. Na rozdiel od povojnovej situácie a situácie v západnej Európe sa plodnosť žien sústredila do krátkodobého vekového rozpätia (Fialová, 1998).Zaužívaným scenárom bolo, po získaní vzdelania a kvalifikácie uzavrieť sobáš a rýchlo mať dve deti. Až do konca 80. rokov 20. storočia sa udržovala vysoká intenzita sobášnosti. Podľa vtedajších tabuliek sobášnosti slobodných, by do tridsiatich rokov vstúpilo do manželstva cez 90 % mužov a viac ako 96 % žien. Kombináciou sociálnej politiky, mzdovej praxe a vysokej zamestnanosti žien sa vyvinul stav, kedy pre mladé rodiny bolo najvýhodnejšie mať deti čo najskôr a čo v najkratšom intervale. Závislosť hrubej miery pôrodnosti na vekovej štruktúre žien bola v reálnom socializme veľmi tesná (Aleš, 1995). Priemerný vek matiek pri narodení prvého dieťaťa dosiahol cca 22 rokov, druhého cca 25 rokov. Ženám nad 30 rokov sa rodilo stále menej detí (na konci 80. rokov 20. storočia necelých 15 %). S tým, že sa počet nikdy nevydatých žien znížil na historické minimum, rozšíril sa podiel žien, ktoré mali aspoň jedno dieťa. Až 90 % žien porodilo svoje prvé dieťa do veku 25 rokov (Potančoková, 2010).

Pre väčšinu populačných procesov v období socializmu bolo podľa Vereša (1991) príznačné adjektívum „vysoká“, či už pôrodnosť, úmrtnosť (s výnimkou dojčenskej úmrtnosti), potratovosť, sobášnosť a rozvodovosť (tab. 1). Po roku 1989 bolo adjektívum „vysoká“ pôrodnosť, úmrtnosť, potratovosť, sobášnosť s výnimkou rozvodovosti nahradené termínom „klesajúca“ (tab. 2). Transformačné procesy v spoločnosti sa premietli do nárastu nerovností (najmä v príjmoch), nezamestnanosti a existencie chudoby v kontraste s bohatstvom majetnejších vrstiev. Ekonomická transformácia sa spájala s recesiou, znížením reálnych príjmov a zvýšením nákladov a to aj na výchovu detí, čo zákonite viedlo k poklesu pôrodnosti. Pastor (2000) vplyv ekonomických faktorov na úroveň a vývoj pôrodnosti potvrdil aj štatistickými metódami. Medzi hrubou mierou pôrodnosti a niektorými ekonomickými premennými (napr. reálnou mzdou) existuje štatisticky významná nepriama korelácia. S rastúcou hodnotou druhého faktora sa znižuje miera pôrodnosti.

Podstatnú časť druhého demografického prechodu predstavujú zmeny v rodinnom a reprodukčnom správaní a posun v systéme hodnôt. Rozšírenie hormonálnej antikoncepcie takmer okamžite vyvolalo zmenu tradičných morálnych noriem. Väčšina príslušníkov tej istej generácie sa chovala obdobne, vytvorením nového modelu demografického cyklu . Zaužívaným sa stal scenár - po

získaní vzdelania resp. kvalifikácie neuzavrieť sobáš a nemať rýchlo dieťa prípadne deti, alebo dokonca ich nemať vôbec (Bačík, 2014). Prvá polovica 90. rokov bola obdobím intenzívneho znižovania sobášnosti. Vstup do manželstva v nízkom veku najmä vo vekovej skupine 20 - 24 rokov stratil predchádzajúcu príťažlivosť zaužívaného scenára v socializme Tento pokles sa v nasledujúcom období zmiernil, ale aj napriek tomu bolo v roku 2001 na Slovensku uzavretých „len“ 23 795 sobášov pri historicky najnižšej hrubej miere sobášnosti 4,4 ‰. Zhruba do polovice 60. rokov minulého storočia sa priemerný vek snúbencov znižoval, potom sa zastavil na dosť nízkej úrovni pri vysokom podiely príliš mladých manželstiev (Kučera, 1988). Od konca 80. rokov sa priemerný vek snúbencov kontinuálne zvyšuje (napr. v roku 2015 bol u mužov na úrovni 33,4 rokov a u žien 30,4 rokov) .

Tab. 1: Vývoj základných demografických charakteristík v období socializmu (vybrané roky)
Table 1: Development of basic demographic characteristics during the socialist period (selected years)

Hrubé miery (‰)	**1950**	**1960**	**1970**	**1980**	**1989**
sobášnosť	11,3	8,1	7,9	7,9	6,9
rozvodovosť	0,5	0,6	0,8	1,3	1,6
potratovosť	1,5 [1)]	7,4	7,9	8,2	10,7
pôrodnosť	22,8	22,1	17,8	19,1	15,2
úmrtnosť	11,5	7,9	9,3	10,2	10,2
dojčenská úmrtnosť	103,3	28,6	25,7	20,9	13,5
stredný stav (v tis.)	3 463,4	3 994,3	4 528,4	4 984,3	5 276,2
index rastu [2)]	100,0	115,3	130,8	143,9	152,3

[1)] v roku 1953 [2)] rok 1950 = 100 %
Zdroj: FSU (1989), ŠÚ SR (1994)

Populácia Slovenska, ako by sa i v reprodukčnom správaní chcela veľmi rýchlo prispôsobiť západným krajinám, kde sa kladie podstatne väčší dôraz na individualizmus a vlastnú sebarealizáciu. Klesol kredit manželstva a to aj napriek dominantnej kresťansko - katolíckej hodnotovej orientácie obyvateľstva, pričom časť populácie ho nepovažuje za nutný ani pre výchovu detí. Znížila sa taktiež úroveň sobášnosti rozvedených. S postupom času aj na Slovensku dochádza k zmenám v spôsobe formovania rodín, kde prebieha rozhodujúca časť reprodukcie obyvateľstva. Okrem tradičnej rodiny je zrejmý život bez manželského partnera (s dieťaťom, či bez neho), programovo bezdetné manželstvá („dobrovoľná“ bezdetnosť sa stáva čoraz významnejšou), faktické manželstvá v podobe kohabitácií a homosexuálne spolužitia (či už i manželské ?). Populácia, ak sa žení resp. vydáva tak prevažne vo vekových skupinách 25 - 29 a 30 - 34 rokov.

Neskoršie časovanie sobášov znamená zníženie plodnosti mladých žien. So sobášom už nedochádza automaticky k založeniu rodiny. Interval medzi sobášom a prvým pôrodom zostáva relatívne dlhý (Bačík, 2014).

Tab. 2: Vývoj základných demografických charakteristík po zmene politického systému (vybrané roky)
Table 2: Development of basic demographic characteristics after the change of political system (selected years)

Hrubé miery (‰)	1990	2000	2010	2015
sobášnosť	7,6	4,8	4,9	5,3
rozvodovosť	1,7	1,7	2,2	1,8
potratovosť	10,6	4,4	3,2	2,9
pôrodnosť	15,1	10,2	11,1	10,3
úmrtnosť	10,3	9,8	9,8	9,9
dojčenská úmrtnosť	12,0	8,6	5,7	5,1
stredný stav (v tis.)	5 297,8	5 400,7	5 418,4	5 423,8
index rastu [1)]	100,0	101,9	102,3	102,4

[1)] rok 1990 = 100 %
Zdroj: ŠÚ SR (1997, 2016)

V roku 2002 sme zaznamenali historicky najnižšie relatívne hodnoty pôrodnosti (9,4 ‰) a úhrnnej plodnosti (1,18) pri absolútnom počte 50 841 živonarodených detí. Miery pôrodnosti sa ustálili na nízkej úrovni (graf 1) a premietli sa aj do hodnôt v jednotlivých regiónoch (mapa 1). Viditeľným sa stal hlboký pokles počtu narodených detí znížením plodnosti mladších žien a tým aj úhrnnej plodnosti. Ako je obecne známe plodnosť žien stúpa medzi 16. - 20. rokom, vrcholí vo veku 20 - 30 rokov a po 35. roku postupne klesá až k úplnej neplodnosti. Z toho vyplýva názor, že čím viac plodného veku majú ženy pri vstupe do manželstva pred sebou, tým menej možno u nich očakávať bezdetnosť. A naopak, čím je žena staršia, tým je u nej bezdetnosť pravdepodobnejšia. Ďalej to bolo zníženie počtu vydatých žien, rastúci počet kohabitácií, relatívne väčší počet detí narodených mimo manželstva (napr. v roku 2015 39,2 %), alebo odkladanie rodičovstva a vyšší vek matiek v čase prvého a v mnohých prípadoch aj posledného pôrodu.

Do tohto obrazu rozhodujúcich vplyvov je potrebné zaradiť aj vývoj počtu domácností podľa druhu. Zo štatistík cenzov z rokov 1991 a 2011 je badateľný pokles úplných rodín so závislými deťmi (o 259 637), nárast neúplných rodín so závislými deťmi (69 671) a evidentný vzrast domácností jednotlivcov tzv. „singles“ (209 891), u ktorých je málo pravdepodobné, že uzavrú manželstvo, založia si rodinu a budú vychovávať deti.

Graf 1: Vývoj počtu živonarodených a úhrnnej plodnosti na Slovensku v období 1950 - 2015
Graph 1: Development of the number of live births and total fertility rate in Slovakia during 1950 - 2015

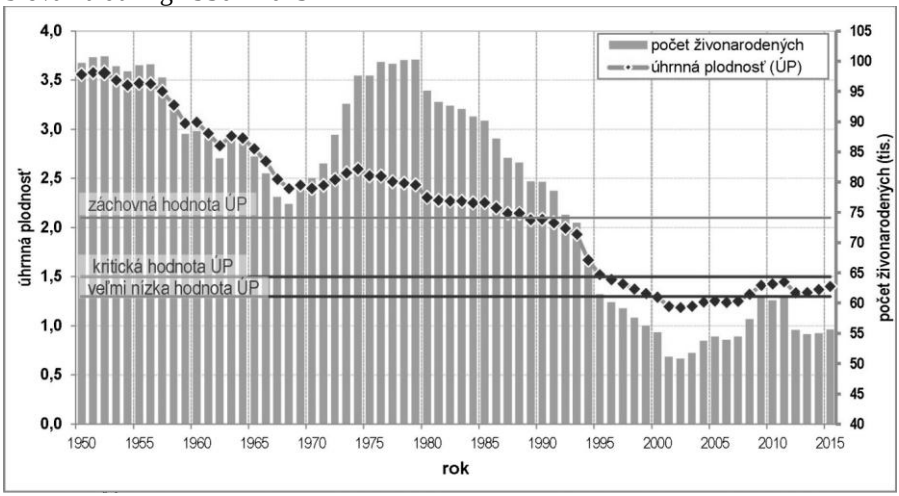

Zdroj: ŠÚ SR (2016)

Z časového radu ukazovateľov mier reprodukcie (tab. 3) je zrejmé, že jednoduchá reprodukcia nebude v blízkej budúcnosti úrovňou plodnosti žien zabezpečená. Teoreticky to znamená, že napr. nasledujúcej generácii žien narodenej v roku 2015 bude chýbať $^1/_3$ potenciálnych matiek.

Prudký pokles pôrodnosti a plodnosti v poslednej dekáde minulého storočia sa spájal hlavne s mladými ľuďmi vo veku 20 - 24, ktorých sme diferencovali do troch skupín:

a/ vstupujúcich do manželstva z rôznych dôvodov v nízkom veku,
b/ uzatvárajúcich sobáš neskôr a majúcich prvé dieťa vo vyššom veku,
c/ ktorí sa neženili ani nevydávali a to so snahou oddialiť vstup do manželstva na obdobie priaznivejších podmienok, alebo zakladali kohabitácie.

Nízka plodnosť je aj dôsledkom kultúrnych zmien, zmien v poradí hodnôt. S demokratizáciou spoločnosti a dôrazom na osobnú slobodu rastie sebavedomie, individualizmus a odpor k autoritám rôzneho druhu t.j. aj cirkvi, ktorá je mimo iného hlavným propagátorom vyššej plodnosti (Bačík, 2014). Nadhodnocovanie osobnej slobody vedie k oslabovaniu funkcie manželstva a rodiny (Marenčáková, 2006), čo sa následne odráža v štatistikách sobášnosti a rozvodovosti. Taktiež rastie význam vzdelania. Edukácia sa stáva prioritou, ktorá „súťaží“ s rodením detí, pretože deti podstatne uberajú čas na vzdelanie a vzdelávanie.

Výraznou zmenou režimu reprodukcie sa mení veková štruktúra populácie. Zatiaľ čo v roku 1990 predstavovalo zastúpenie detskej zložky 25,1 %, koncom roku 2015 to bolo 15,3 %. Naproti tomu podiel osôb 65 a viac ročných vzrástol z 10,4 % na 14,5 %. Pokračujúci trend postupného zmierňovania prevahy detí nad staršou populáciou sa dynamizoval s príchodom početne silnejšej generácie narodených v prvých povojnových rokoch, ktorí prekročia vekovú hranicu 65 rokov. Rokom 2006 zahájený trend prevahy staršej populácie nad deťmi v Českej republike (Kučera, 2008) sa v roku 2016 začne aj na Slovensku. Proces intenzívnejšieho starnutia populácie dokumentujú aj ukazovatele veku a výsledky stredného variantu prognózy obyvateľstva. Priemerný vek prekročil hranicu 40 rokov, index starnutia dosiahol hodnotu 94,2 % a index ekonomického zaťaženia bol na úrovni 42,4 %. Vo veku nad 64 rokov by mala byť v roku 2030 viac ako $^{1}/_{5}$ nášho obyvateľstva (Bleha, Šprocha, Vaňo,2013).

Mapa 1: Pôrodnosť na Slovensku podľa okresov v roku 2015
Map 1: The birth rate in Slovakia in districts in 2015

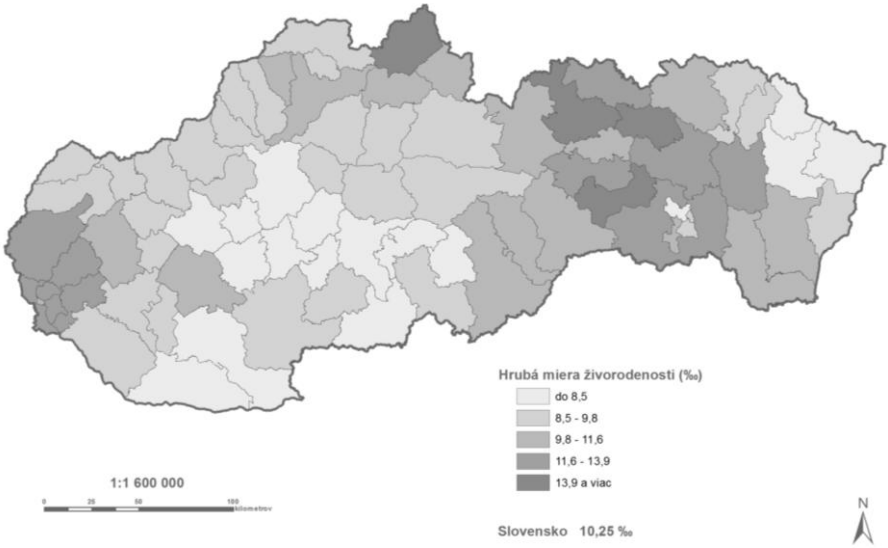

Tab. 3: Miery reprodukcie na Slovensku v období 1962 až 2015 (vybrané roky)
Table 3: The reproduction rate in Slovakia in the period 1962-2015 (selected years)

Rok	Hrubá miera reprodukcie	Čistá miera reprodukcie
1962	1,38	1,32
1970	1,17	1,12
1980	1,13	1,10
1990	1,01	0,99
1995	0,74	0,73
2000	0,63	0,62
2005	0,61	0,60
2010	0,69	0,68
2015	0,68	0,67

Zdroj: FSU (1972), ŠÚ SR (1994, 1997, 2003, 2014, 2016)

Možné scenáre ďalšieho vývoja

Pri pohľade do budúcnosti chýba povestná „krištáľová guľa“ a potom sa právom populačné prognózy označujú za históriu omylov. Nejde však v skutočnosti o omyly, ale o nízku prediktívnu schopnosť zložitých procesov, aké vo svojom rozvoji nesporne vytvárajú systémy s ľuďmi. Známym výrokom L. Roussela : „niekedy sa stane to, čo nikto neočakával“ narážame na výrazný pokles úrovne plodnosti a sobášnosti začiatkom 90. rokov na Slovensku, ktorý v 60. rokoch minulého storočia nikto nepredpokladal. Dnes žiadny demograf nebude predikovať, že vo vyspelých krajinách (vrátane Slovenska) dôjde k výraznejšiemu vzostupu úrovne plodnosti. Zdá sa, že súčasná úroveň plodnosti sa udrží, prípadne sa bude ešte znižovať.

Pohľad do budúcnosti sa sústreďuje spravidla do troch oblastí (napr. Pavlík, 1998). Prvou je problematika úmrtnosti, ktorá postupne stráca na svojom význame. Úroveň dojčenskej úmrtnosti, ktorá ešte začiatkom minulého storočia ovplyvňovala významne strednú dĺžku života sa priblížila k tak nízkym hodnotám, že jej demografické štúdium prestáva byť zaujímavé. Nádej na dožitie, sa vo vyspelých populáciách blíži k biologickej hranici dlhovekosti ľudskej populácie, ktorá sa pohybuje okolo 80 rokov pre obe pohlavia. Pokiaľ sa nedočkáme úplne prevratných zmien v poznaní a možnostiach ovplyvňovania genetického základu dĺžky ľudského života, nemožno očakávať, že by sa prirodzená hranica ľudského života podstatne zmenila.

Druhou je problematika širšej sociálnej a kultúrnej podmienenosti reprodukčného procesu. Jedná sa najmä o vývoj úrovne sobášnosti a rozvodovosti. K poklesu úrovne sobášnosti a k zvyšovaniu početnosti kohabitácií dochádza na Slovensku od už spomínaných 90. rokov minulého storočia. Sú dôsledkom rozvoja

spoločnosti i každého jednotlivca, ktoré sa vzájomne podmieňujú. Prejavujú sa rastom individualizmu, presadzovaním emancipácie žien a ich ekonomickej nezávislosti a odmietaním tradičných hodnôt ako súčasti cirkevných učení. Tento vývoj možno označiť ako krízu katolíckej rodiny, tej rodiny, ktorá bola a doposiaľ je dôležitým pilierom spoločnosti v rámci západnej kresťanskej civilizácie.

Treťou je problematika plodnosti a potratovosti. Najmä úroveň plodnosti dnes rozhodujúcou mierou ovplyvňuje populačný vývoj na Slovensku, kde nie je príliš významná zahraničná migrácia. Prestáva platiť obecne prijímaný ideál dvojdetnej rodiny. Skôr je možné predpokladať trvalejšie zníženie úrovne plodnosti, ktoré sa prejaví i v generačnom pohľade. Pokles pôrodnosti sa pravdepodobne zastaví na hodnotách pod záchovnou úrovňou, čo bude mať za následok trvalý úbytok obyvateľstva (Marenčáková, Pastor, 2006). Vývoj potratovosti možno považovať za jednoznačne pozitívny. Zároveň to znamená, že pre ďalší vývoj úrovne plodnosti strácajú zmeny v úrovni potratovosti na význame.

S rozvojom spoločnosti a jednotlivca sa presadzuje skôr nemysliteľná tolerancia všetkých typov demografického správania charakteristických pre západnú civilizáciu (ležíme na jej východnom rozhraní). V populačnom vývoji Slovenska nachádzame rysy síce typické pre západnú civilizáciu, ale i napriek tomu čiastočne modifikované. S istou dávkou sentimentu môžeme povedať - „prajeme si modernizáciu, ale v žiadnom prípade nie westernizáciu“.

Záver

Predmetná problematika nám umožňuje zreteľne vymedziť dva modely reprodukčného i rodinného správania. Ten starší, ktorý prakticky už zanikol a nový model, ktorý nastolili početnejšie generácie žien, narodené v 70. rokoch minulého storočia (v období natalitnej vlny). Ako sa táto koexistencia premietla do reality je čitateľné z príslušných štatistík.

Výraznou zmenou režimu reprodukcie sa zmenila veková štruktúra populácie. Zatiaľ ešte nepatrí populácia Slovenska k tým starším v rámci Európy, ale v strednodobom časovom horizonte (do roku 2030), by sa im mohla priblížiť - v tej dobe by podiel seniorov mal prekročiť hranicu $^1/_5$ nášho obyvateľstva.

Ľudia sa už pravdepodobne nikdy nevrátia k spôsobu života, obvyklému pred 20, 50, resp. 100 rokmi a neprinútia ich k tomu prídavky na deti, propagačné akcie, resp. legislatívne úpravy. Žiadne populačné opatrenia nebudú mať významnejší vplyv na úroveň plodnosti, prípadne na stabilitu rodiny. Zmysel má a zrejme bude mať len politika pre populáciu, teda drobné zlepšenia uľahčujúce život najmä rodinám s deťmi.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu GAPF 2/10/2016.

Literatúra

ALEŠ, M. 1995. Několik úvah po čtyřech letech. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1995, roč. 37, č. 2, s.77 - 86.

BAČÍK, M. 2014. Populácia Slovenska po štvrťstoročí transformácie. In *Geografické informácie.* ISSN 1337-945318, 2014, roč. 18, č. 1, s. 5-18.

BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. 2013. *Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060.* Bratislava: INFOSTAT, 2013, 81 s. ISBN 978-80-89398-23-2.

FIALOVÁ, L. 1998. Česká republika v kontexte európskeho demografického vývoja dříve a dnes. In *Demografie.* ISSN 0011-8265, 1998, roč. 40, č. 4, s. 259-261.

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. 1972. *Statistická ročenka ČSSR 1972.* Praha: SNTL, 1972. 622 s.

FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD. 1989. *Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1987 (část I.).* Praha: PVT - pražský závod, 1989. 336 s.

KOSIŃSKI, L. 1967. *Geografia ludności*. Warszawa: Państwowe wydawnictvo naukowe.

KUČERA, M. 1988. Československo 1918 - 1988. In *Demografie.* ISSN 0011-8265, 1988, roč. 30, č.1, s. 3-9.

KUČERA, M. 2008. Padesát let hodnocení populačního vývoje České republiky. In *Demografie.* ISSN 0011-8265, 2008, roč. 50, č.4, s. 230-239.

LANDRY, A. 1934. *La révolution démographique.* Paris: Sirey, 1934.

LESTHAGE, R. – VAN DE KAA, D. J. 1986. Two demographic transition? In *Van de Kaa, D. J., Lesthage, R., eds. Population: growth and decline.* Deventer, Van Loghum Slaterus.

MARENČÁKOVÁ, J. 2006. Reprodukčné a rodinné správanie obyvateľstva Slovenska po roku 1989 z časového a priestorového aspektu. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2006, roč. 58, č. 3, s. 197-223.

MARENČÁKOVÁ, J. – PASTOR, K. 2006. Teoretický rámec interpretácie vývoja prirodzeného pohybu obyvateľstva. In *Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B., eds. Demogeografická analýza Slovenska.* Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. ISBN 80-223-2191-5, s. 28-44.

MLÁDEK, J. 1992. *Základy geografie obyvateľstva*. Bratislava: SPN, 1992. 230 s. ISBN 80-08-00768-0

PASTOR, K. 2000. Ekonomické vplyvy na priebeh poklesu pôrodnosti na Slovensku po r. 1990. In *Chajdiak, J., Luha, J., eds. 10. slovenská štatistická konferencia*. Bratislava: SŠDS, 2000. s. 179-184.

PAVLÍK, Z. 1964. *Nástin populačního vývoje světa*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

PAVLÍK, Z. 1998. Možné scénáře dalšího vývoje. In *Demografie.* ISSN 0011-8265, 1998, roč. 40, č. 4, s. 276-280.

POTANČOKOVÁ, M. 2010. Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In *Bleha, B., ed. Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí - kontinuita či nová éra?* Bratislava: Geografika, 2010. ISBN 978-80-89317-11-0, s. 39-61.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1994. *Miery reprodukcie a plodnosti žien v SR - historický a regionálny pohľad.* Oblastná správa v Banskej Bystrici.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1994. *Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1993.* Bratislava.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 1997. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1997.* VEDA Bratislava. ISBN 80-224-0508-6 .

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2003. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 2003.* VEDA Bratislava. ISBN 80-224-0784-4 .

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2014. *Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike a v krajoch v roku 2013.* [Online]. Bratislava, 2014, 150 s. [cit. 2016-09-14]. Dostupné na internete: <https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/6fad4776-6fff-4d13-948e-b8e5310fa055>. ISBN 978-80-8121-309-0.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR. 2016. *Hlavné trendy populačného vývoja v SR v roku 2015.* Štatistika v súvislostiach [Online]. Bratislava, 2016, 55 s. ISBN 978-80-8121-520-9.

VAN DE KAA, D. J. 1987. Europe`s Second Demographic Transition. In *Population Bulletin*. 1987, vol. 42, no. 1, pp. 1-57.

VEREŠ, P. 1991. Několik úvah o současném a budoucím populačním vývoji. In *Demografie*. ISSN 0011-8265, 1991, roč. 33, č. 2, s. 97-105.

SLOVAK POPULATION FROM THE VIEW OF A SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION

Summary

The concept of the first demographic transition (revolution) introduced A. Landry (1934) to describe the processes associated with the gradual changes in mortality and fertility from high to low. Start of crossing dates back to the 18th century, when the impetus for his creation has become the industrial revolution in Western Europe. Slovak population "came" to transfer about half of the 19th century and this process was completed in early 90s of last century, when there were significant transformation process in the company.

Dutch Lesthage R. and D. J. Van de Kaa (1986, 1987) used the term second demographic transition (revolution) in their studies to describe the demographic development after World War II in Western Europe. The economy has overcome post-war difficulties, leading role in the company take over the service, science and technology, and thus the standard of living of the individual is largely determined by the level and quality of education and continuing education. Contraception

gradually changed its role - from a means of limiting the number of children in the family becomes a means of family planning, while not address only the question of how much the issue but when. Losing the relationship between marriage and starting a family, and the interval between marriage and first childbirth is extended. Inevitably declining fertility wanes and especially children of higher order.

Population development in Slovakia after February 1948, and by November 1989, in retrospect it appears to be completely transparent sequence changes that inevitably had to occur. In 1952, we recorded a historic high birth rate - 100 824 live births. Removed "exploitation" and "unemployment" planned economy created conditions of sustained economic growth and ensure social security of the population. It creates the general impression that these conditions will stabilize population development to consistently favorable level. However, the reality was much more complex. After 1989, the transformation processes in society are reflected in the increase in inequality (especially income), unemployment and the existence of poverty versus riches affluent layers. Economic transformation has been associated with the recession, reduced real incomes and increasing costs, even on the education of children, which will inevitably lead to a drop in the birth rate.

A substantial part of the second demographic transition are changes in family and reproductive behavior and a shift in the value system. Extension of hormonal contraceptives almost immediately initiate a change of traditional moral norms. Most members of the same generation behaved similarly, creating a new model of demographic cycle. Practical became scenario - after obtaining education respectively. not to award qualifications marriage quickly and not having a child or children, or even their not having at all. In 2002, we recorded historically low relative birth rates (9.4 ‰) and total fertility rate (1.18) in the absolute number of 50,841 live births. The birth rate has stabilized at a low level and are reflected as well in the levels of the various regions.

Subject on us to clearly define two models of reproductive and family behavior. The older one, who virtually has disappeared and the new model, which raised numerous generations of women born in the 70s of the last century (the period natal waves). How is this reflected in the coexistence reality it is read from the relevant statistics.

Significant change playback mode is changed age structure of the population. While the Slovak population still does not belong to those elderly across Europe, but in the medium term (until 2030), they would be able to bring - at that time the proportion of seniors should cross the line $^1/_5$ of our population.

People have probably never return to the way of life, usually before 20, 50 respectively. 100 years ago, and not force them to child allowances, promotions respectively. legislative changes. No population-based measures will not have a significant effect on fertility or on the stability of the family. It has a sense and probably will have only policy for the population, therefore small improvements to make it easier life especially families with children.

Mgr. Miloš Bačík, PhD.
Katedra geografie
Pedagogická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 5512/1A, 034 01 Ružomberok
E-mail: milos.bacik@ku.sk

VÝVOJ VYUŽITIA KULTÚRNEJ KRAJINY SLOVENSKEJ ENKLÁVY ŠÁRA V MAĎARSKU (1696 – 2011)

Martin Boltižiar, Peter Chrastina, Jakub Trojan

Abstract

Landscape of Slovakian enclave Šára (hung. Sári) is an integral component of cultural heritage of lowland Slovaks. The paper is about reconstruction of land use in the examined area during the period 1696-2011. Relation modelling of the man – landscape (area) – culture – time we have realized by the secondary literature, maps (old maps from the year 1782/85 to 1882, satellite image from the year 2009) with results of field research (2011). Modern human intervention to the landscape structure of the investigated territory after the year 1696 necessitated a gradual transformation of the extensive land use of wetlands with a mosaic of forests and extensive pastures on the current arable-meadow landscape with floodplain forests islands and non-forest trees and scrub vegetation. Presented (historical-cultural and geographical) view of Slovakian enclave landscape Šára represents one of possible approach to the knowledge of the cultural Slovak heritage in Pest district.

Úvod

Krajina slovenskej enklávy *Šára* (maď. *Sári*) tvorí neoddeliteľnú zložku kultúrneho dedičstva dolnozemských Slovákov, ktorí na začiatku 18. storočia osídlili neobývaný, močaristý kraj na južnom okraji (dnešnej) Peštianskej župy.

Príspevok sa venuje rekonštrukcii využívania krajiny skúmaného územia. Tento fenomén totiž úzko súvisí s príchodom osadníkov rímskokatolíckeho vierovyznania z hornouhorských stolíc a zo Sliezska, ktorí okolo r. 1710/12 začali (spoločne s menším počtom domácich Maďarov) kultivovať spustnutú nížinnú krajinu SSV okraja Malokumánskeho piesočného chrbta v medziriečí Dunaja a Tisy (Lendvai, b.r., Fabián, 1973).

Metodika výskumu

Metodický postup zameraný na štúdium vývoja využívania krajiny skúmaného územia a poznanie jeho vybraných historicko-kultúrnogeografických a krajinnoarcheologických rysov charakterizujú nasledovné kroky:

- *Kauzálna analýza geoekologickej štruktúry miestnej krajiny*. Predstavuje fenomén ponuky prírodného prostredia pre poznanie fyzického (i duchovného) rozmeru reakcií človeka pri jeho exploatácii. Človek zo skúsenosti (vlastnej i svojich predkov) poznal vlastnosti krajinných

prvkov. Jeho prispôsobenie sa rozdielnym parametrom miestnej krajiny ukazuje priestorové rozmiestnenie jednotlivých tried využitia krajiny (TVK), presnejšie plochy ornej pôdy, viníc, sadov, sídelnej zástavby a i.,
- okrem heuristiky P. Chrastina v tejto fáze výskumu realizoval *terénny výskum* (zber črepového materiálu, realizácia pôdnych sond, mapovanie súčasného využívania krajiny, fotodokumentácia, rozhovory s informátormi),
- *komparatívna analýza kartografických výstupov a družicovej snímky* (1782/85 – I. vojenské mapovanie, 1860/61 – II. vojenské mapovanie, 1882 – III. vojenské mapovanie, 2009 – družicová snímka z r. 2009 doplnená o zmeny zaznamenané mapovaním v teréne v r. 2009).

Digitálne verzie týchto máp boli prevedené do prostredia GIS (ArcGIS 9.3), georeferencované a interpretované do TVK vrátane líniových vrstiev vodných tokov a komunikácií. Klasifikácia TVK na starých mapách bola nasledovná:

- I. vojenské mapovanie (1782/85). Pri mape tzv. Jozefovho mapovania v mierke 1:28 800 došlo z dôvodu jej nižšej presnosti pri georeferencovaní k určitej deformácii, čo však nemalo zásadnejší vplyv na identifikáciu nasledovných TVK: lesy a NSKV (nelesná stromová a krovinová vegetácia). Na základe štúdia klimatických a pôdno-substrátových pomerov usudzujeme, že pôvodné lesy a NSKV v území reprezentovali teplomilné dubiny s cerom a d. plstnatým. Nivy vodných tokov a mokraď v lokalite *Ribnyicska* zrejme pokrývali porasty tvrdého luhu. V najvyšších polohách skúmaného územia rástli bučiny. Z ďalších TVK boli identifikované trvalé trávne porasty (lúky a pasienky) – TTP, orná pôda, pridomové záhrady a sídelná zástavba.
- II. vojenské mapovanie (1860/61). Mapa tzv. Františkovho mapovania v mierke 1:28 800 je v porovnaní s predchádzajúcou mapou podstatne presnejšia, zachytáva viac detailov o využití územia.
- III. vojenské mapovanie (1882). Kolorovaná mapa má oproti predošlým kartografickým podkladom väčšiu mierku (1:25 000). Vďaka presnosti a zobrazeným detailom je po obsahovej stránke kompatibilná s vyššie uvedenými mapami z 18. a 19. storočia. Okrem vyššie uvedených TVK na tomto kartografickom výstupe sme identifikovali aj zarastajúce močiare.

Priame mapovanie sme realizovali počas terénneho výskumu v roku 2011 zakresľovaním aktuálnych TVK do družicovej snímky z r. 2009 v mierke 1:25 000. V krajinnej štruktúre územia sa pomocou terénneho výskumu podarilo identifikovať ďalšie TVK vo forme poľnohospodársko-priemyselných areálov.

Klasifikácia TVK bola vstupnou časťou komparatívnej analýzy. Finálnym produktom sú veľkomierkové (1:25 000) rekonštrukčné (tematické) mapy; poukazujúce na využívanie krajiny skúmaného územia v konkrétnom časovom horizonte.

Multitemporálnu analýzu ako podklad k poznaniu zmien miestnej krajiny tvorili dve fázy.

Prvá pozostávala zo štúdia dynamiky TVK v počítačovom prostredí softvérového produktu ArcGIS 9.3. Jeho hodnotenie vychádza z pozorovania plošných relácií jednotlivých tried využívania krajiny v r. 1782/85, 1860/61, 1882 a 2011 a následného štatistického spracovania (numerická a grafická analýza).

Vývoj TVK v skúmanom území bolo možné rekonštruovať a následne interpretovať aj využitím koeficientu antropického ovplyvnenia krajiny – Kao a podľa a koeficientu pozitívnych prvkov kultúrnej kraiiny – Kpkk. Koeficient Kao (Kupková, 2001) nadobúda hodnoty od 0, pričom horná hranica neexistuje. Hodnotia 1 je dosiahnutá vtedy, ak je rozloha oboch typov plôch v rovnováhe. Hodnota vyššia ako 1 znamená, že prevažujú plochy s vysokou intenzitou antropického využitia – V (orná pôda, sídla, trvalé kultúry). V prípade prevahy menej intenzívnych plôch – N (NSKV, TTP, vodná plocha) sa hodnota koeficientu blíži k 0. Koeficient Kpkk (Žigrai, 1971) hovorí o pomere relatívne pozitívnych prvkov krajiny (les a NSKV, TTP) vo vzťahu k relatívne negatívnym prvkom krajiny (orná pôda). Ak tento pomer prevyšuje hodnotu 1, krajina je stabilná a naopak – čím viac sa blíži k 0, krajina sa stáva nestabilnou.

Kombináciou výsledkov terénneho výskumu a zistení prvej fázy multitemporálnej analýzy sme v druhom kroku načrtli hlavné smery využívania krajiny skúmaného územia od najstarších čias po súčasnosť (s dôrazom na zmeny spôsobené kolonistami zo západného Slovenska po r. 1690, resp. 1699).

Poloha a vymedzenie územia

Predmetom výskumu (realizovaného v rámci Národopisného tábora VÚSM na prelome júna a júla 2011) bola slovenská enkláva *Šára*. Lokalita tvorí severnú časť územia mesta *Dabaš-Šára* (maď. *Dabas-Sári*) ležiaceho cca 25 km JJV od Budapešti na S Maďarska. Výmera skúmaného územia je 868,5 ha. Z hľadiska hierarchického usporiadania krajinných jednotiek (Frisnyák, 1988) sa skúmané územie rozprestiera na SSV okraji Malokumánskeho piesočného chrbta (maď. *Kiskunsági-homokhát*), ktorý je súčasťou Roviny medziriečia Dunaja a Tisy (maď. *Duna-Tisza közi síkvidék*) na S Veľkej dunajskej nížiny (maď. *Alföld*).

Kauzálna analýza geoekologickej štruktúry miestnej krajiny

Ponuka prírodného prostredia a jeho využívanie človekom predstavujú zložitý, vzájomne previazaný systém. Skúsenosti etník osídľujúcich skúmané územie s praktickým využívaním prírodného bohatstva umožňovali jeho efektívnu exploatáciu. Prispôsobovanie sa jedinca alebo lokálneho spoločenstva rozdielnym parametrom miestnej krajiny ukazuje priestorové rozmiestnenie TVK v území.

Výsledky

Vývoj využívania krajiny skúmaného územia v r. 1696 – 1782/85

Dôsledky tureckej okupácie sa koncom 16. storočia negatívne prejavili vyľudnením rozsiahlych oblastí *Peštianskej náhije*. Uzavretie Karloveckého mieru (1699) znamenalo začiatok hospodárskej obnovy tejto časti Uhorska, kde daňový súpis *Peštianskej stolice* z r. 1690 zaznamenáva len 85 obývaných lokalít; ostatné územie bolo pustatinou (Sirácky, 1980). Primárnou snahou šľachty bolo preto znovuosídlenie a kultivácia močaristého kraja s ostrovčekmi vŕbovo-topoľových lužných lesov zväzu *Salicion albae* (Michalko – Magic – Berta, 1986). Hlavným lákadlom zemepánov boli polohy úrodných čiernic, ktoré sa neefektívne využívali ako extenzívne pasienky. Rovnaký motív zrejme zohral rozhodujúcu úlohu aj pri kolonizácii mierne zvlnenej nížinnej krajiny na panstve *K. Forstera*. Je zaujímavé, že už v tomto období došlo (v priebehu r. 1696 až 1703) k neúspešnému pokusu o dosídlenie spustnutého chotára zaniknutej dediny *Šára* (lat. *Sári deserta*) s rozrumeným kostolom ležiacej na ceste do *Budína* (Fügedi, 1993).

Medzník v extenzívnom využívaní miestnej krajiny predstavuje až príchod a usadenie sa kolonistov rímskokatolíckeho vierovyznania v *Šáre*. Noví osadníci z Tekova, Novohradu, Oravy, Bratislavskej stolice, okolia Budína a zo Sliezska sem prišli okolo r. 1710/12, pričom od r. 1720 sa medzi prisťahovalcami vyskytujú aj české priezviská (Fabián, 1975, Sirácky, 1971, 1980).

Vzhľadom na charakter prírodného prostredia hlavným zamestnaním nového obyvateľstva bol chov dobytka. Lendvai (1988, s. 16) uvádza, že rožný statok vlastnili aj menej majetní Šárania. Časť trvalo trávnych porastov (TTP) tvorili lúky, prinášajúce bohatú úrodu sena (Fügedi, 1993). Plytké terénne depresie so zasolenými pôdami boli využívané ako pasienky.

V r. 1715 žilo v *Šáre* 57 ľudí obývajúcich polozemnice alebo domy zhotovené technikou vykladania. Každá rodina kosila lúky. 34 poddaných obrábalo polia s priemernou výmerou 6,7 prešporskej merice (cca 1,34 ha). Súvislejšie plochy oráčin sa rozprestierali na čierniciach, ktoré v mierne zvlnenej krajine skúmaného územia pokrývajú „*brézteky*" – t.j. „suché" miesta s väčšou relatívnou výškou. Nedostatok poľnohospodárskej pôdy v katastri obce kompenzovalo árendovanie samôt *Mántelek* a *Besnyő* (slov. *Bešňov*). Prevahu TTP v miestnej krajine odrážal pomer polí a lúk 1 : 3 (Fabián, 1975). Fügedi (1993) a Krupa (1996) uvádzajú, že od r. 1719 bola v dedine fara s kostolom, ktorý postavili na mieste Turkami rozrumenej svätyne.

Analogické využívanie miestnej krajiny predpokladáme aj v r. 1728, kedy sa majiteľom *Šáry* stal barón *A. Laffert*. V dedine bývalo 47 poddaných, pričom na hlavu rodiny pripadalo asi 5,7 prešporskej merice poľa (cca 1,14 ha). Aj v tomto období najväčšie plochy katastra zaberali lúky a pasienky, pretože seno a maslo tvorili významnú súčasť naturálnych dávok pre vrchnosť. Prevaha TTP v chotári sa odrážala aj v robotnej rente Šáranov (kosenie panských lúk a doprava sena).

Hospodársky význam pre domáce obyvateľstvo mal aj *Turjánsky močiar*, ktorý odvodňoval rovnomenný potok. Jeho vody poháňali vodný mlyn (1. krát sa spomína v r. 1749), príp. slúžil na chov vodnej hydiny. Husi totiž v r. 1731 tvorili súčasť deviatku pre vrchnosť (Fabián, 1975, Lendvai, 1988, b.r.).

Urbár z r. 1745 uvádza 133 obyvateľov obhospodarujúcich lúky, ktoré občas zaplavoval *Turjánsky potok*. Polia prinášali troj- až štvornásobný výnos (Fügedi, 1993).

Do r. 1760 sa počet Šáranov vzrástol na cca 170 osôb (t.j. o 37 ľudí viac než v r. 1745). Pozvoľný nárast počtu domáceho obyvateľstva spôsobovala okrem vysokej mortality i jeho emigrácia do iných lokalít na Dolnej zemi. Vďaka árendovaniu oráčin v chotároch susedných obcí pripadalo na jedného gazdu 17,4 prešporských meríc poľa (3,48 ha). Z obilnín sa tu pestovala pšenica (*Triticum sp.*), jačmeň (*Hordeum sp.*) a ovos (*Avena sativa*), ktorý slúžil ako krmivo pre kone. Pasienky spásal rožný statok, kde okrem volov a kráv bolo možné nájsť i byvoly domáce (*Bubalus bubalis*). Početné stavy hospodárskych zvierat v obci dopĺňali ovce a ošípané; niektorí z poddaných chovali aj včely (Fabián, 1975).

Vývoj využívania krajiny skúmaného územia v r. 1782/85 – 2011

Kultúrna krajina skúmaného územia sa vyvíjala aj v neskoršom období. Obraz o zmenách predmetného procesu ukazuje vývoj tried využívania krajiny (TVK) na tematických mapách 2 až 5. Analýza tab. 1 a grafu 1 spracovaná na základe štúdia dynamiky TVK v štyroch časových horizontoch (1782/85, 1860/61, 1882 a 2011) umožnila odvodiť nasledovné trendy v procese využívania miestnej krajiny (tab. 1, graf 1):

Tab 1: Vývoj TVK v r. 1782/85 – 2011
Table 1: Development of TVK in 1782/85 – 2011

Triedy využívania krajiny (TVK)		**1782/85**		**1860/61**		**1882**		**2011**	
		ha	**%**	**ha**	**%**	**ha**	**%**	**ha**	**%**
lesy a NSKV		49,7	5,7	34,4	4,0	51,6	5,9	139,4	16,1
trvalo trávne porasty (TTP)		259,0	29,8	281,5	32,4	342,7	39,5	162,2	18,7
zamokrené TTP		67,4	7,8	22,9	2,6	41,6	4,8		
orná pôda		362,5	41,7	261,5	30,1	277,2	31,9	397,2	45,7
trvalé kultúry	pridomové záhrady	12,8	1,5	24,3	2,8	29,8	3,4	67,3	7,7
	vinice	0,7	0,1	6,1	0,7	4,5	0,5		
vodné toky a plochy		1,6	0,2	20,6	2,4	0,2	0,0	1,1	0,1
sídelná zástavba		20,3	2,3	20,5	2,4	24,3	2,8	64,0	7,4
poľnohospodársko-priemyselné areály								37,3	4,3
močiare		94,5	10,9	144,6	16,6	96,6	11,1		
močiare s NSKV				52,1	6,0				
Spolu		868,5	100,0	868,5	100,0	868,5	100,0	868,5	100,0

Graf 1: Vývoj TVK v r. 1782/85 – 2011
Graph 1: Development of TVK in 1782/85 – 2011

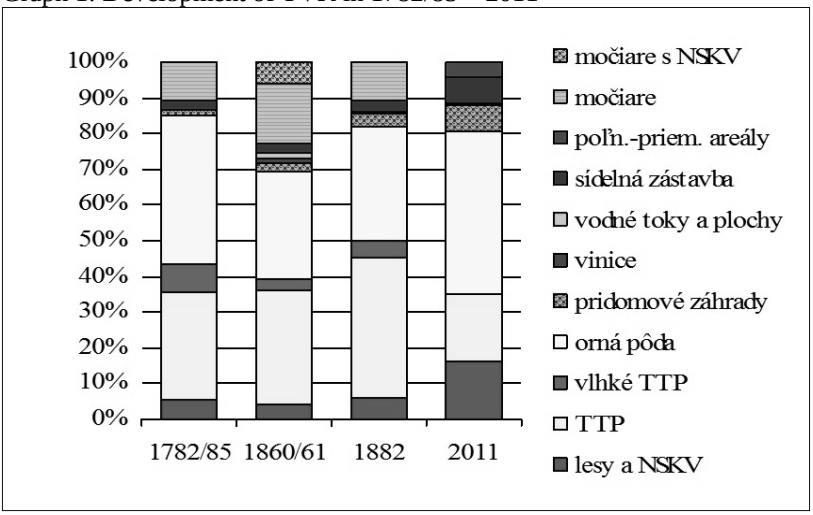

Mapa 1: TVK v r. 1782/85
Map 1: TVK in 1782/85

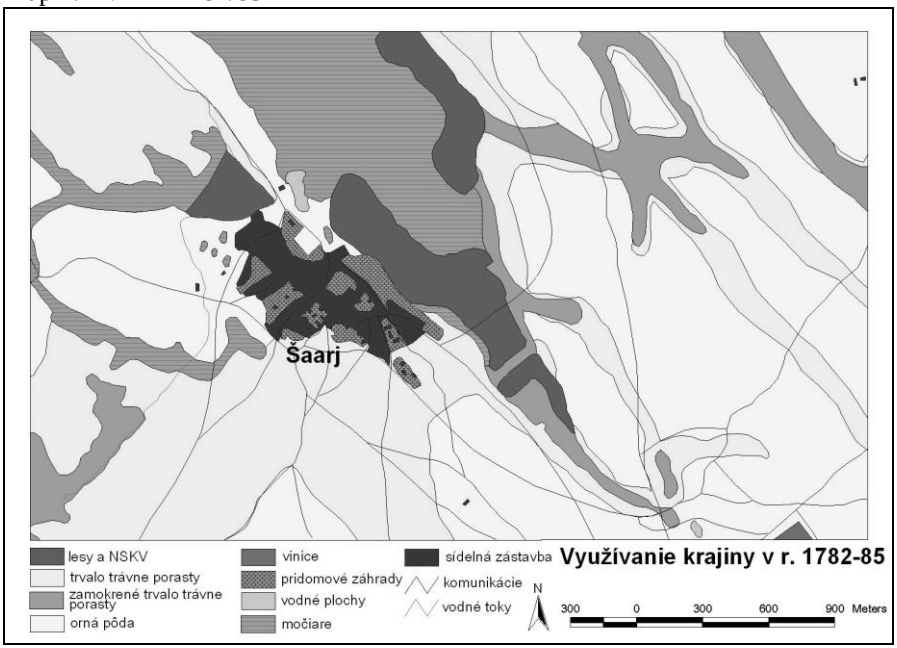

Mapa 2: TVK v r. 1860/61
Map 2: TVK in 1860/61

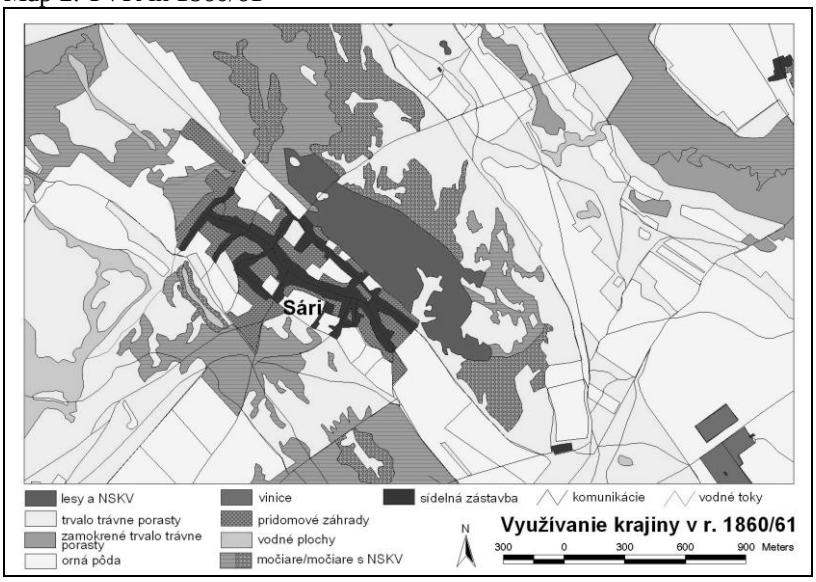

Mapa 3: TVK v r. 1882
Map 3: TVK in 1882

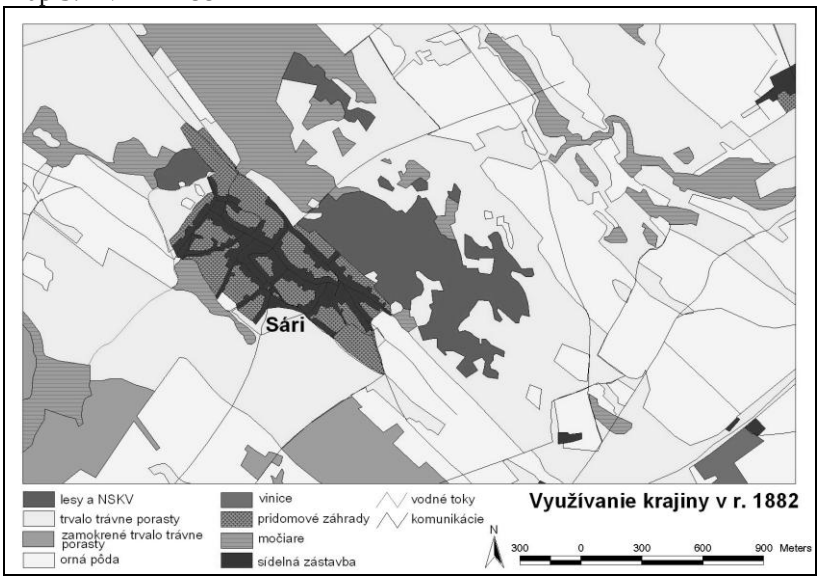

Mapa 4: TVK v r. 2011
Map 4 : TVK in 2011

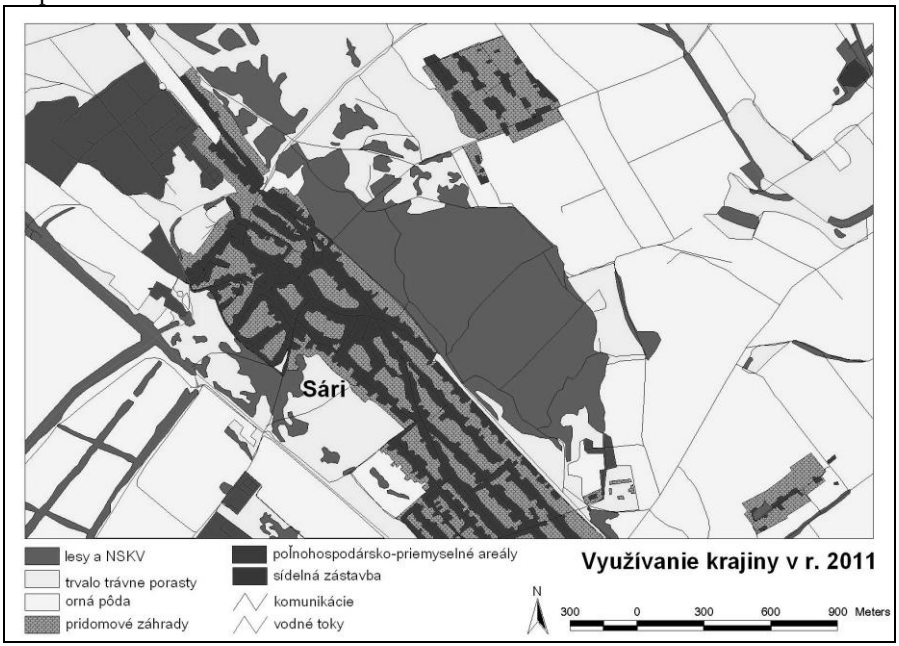

Vŕbovo-topoľové lužné *lesy a NSKV* tvorená porastmi vŕb (napr. vŕba biela – *Salix alba*, v. krehká – *S. fragilis*) pokrývali v r. 1782/85 zhruba 5,7% skúmaného územia. V tomto období spoločenstvá mäkkého luhu lemovali okraje *Turjánskeho močiara* (mapa 1). Hospodársky význam pre miestne obyvateľstvo mali hlavne vŕby. Napr. v r. 1789 Šárania na trhu v *Kečkeméte* (maď. *Kecskemét*) predali až 10 vozov prútia (Fabián, 1975). Do r. 1860/61 výmera danej TVK poklesla o cca 15 ha na úroveň 4 % (graf 1). Zmena sa dotkla hlavne areálu na SSZ okraji obce vedľa cesty do *Budína*. Po vyklčovaní lužného lesa časť tohto priestoru s úrodnými čiernicami premenili na polia a pridomové záhrady, zvyšok zostal zamokrenou „*barinou*“, resp. močiarom (mapa 2).

Efekt aridnej klímy na začiatku 80. rokov 19. storočia sa v r. 1882 o. i. prejavil nárastom výmery lužných lesov a NSKV (o 17,2 ha), ktoré vznikali prirodzenou sukcesiou mokradí vŕbovo-topoľovým náletom (mapa 3). Do r. 2011 došlo k výraznému nárastu rozlohy analyzovanej TVK (o cca 88 ha, resp. 10,2%). Tento stav odráža význam pozemkových úprav a meliorácií v miestnej krajine, ktoré po svojom dokončení v r. 1947 (Lendvai, b.r., s. 20) umožnili vysušenie a spontánne zalesnenie vybraných partií *Turjánskeho močiara* náletom drevín mäkkého luhu (lokalita *Dolnobešňovský les*, maď. *Alsóbesnyői erdő*). V tomto období boli

mapované aj ostrovčeky, príp. pásy NSKV s agátom (*Robinia pseudoaccacia*), vŕbou (*Salix sp.*), topoľom (*Populus sp.*) a orgovánom (*Syringa vulgaris*) na okrajoch ciest a odvodňovacích kanálov v extraviláne (mapa 4, tab. 1 a graf 1).

Trvalo trávne porasty (TTP). V prvom období (r. 1782/85) mali úzke pásy lúk a pasienkov v rozvetvených terénnych depresiách výmeru 259 ha. Súvislé plochy TTP boli na J a JZ, resp. v SZ časti skúmaného územia v miestach priemyselného parku (mapa 1). Do r. 1860/61 sa ich rozloha zvýšila o 22,5 ha (t.j. 2,6%). Humídny ráz podnebia v sledovanom období o.i. podmienil transformáciu nízko položených parciel s oráčinami na lúky a pasienky (mapa 2). Tento trend pokračoval aj v r. 1882, kedy výmera TTP v skúmanom území dosiahla historicky najvyššiu hodnotu 342,7 ha. Daný stav súvisí so suchou periódou na začiatku 80. rokov 19. storočia, kedy dochádzalo k transformácii vysušených mokradí s NSKV na lúky a pasienky (mapa 3). Dokončenie sústavy odvodňovacích kanálov v polovici minulého storočia sa prejavilo zornením väčšiny zatrávnených polôh slanísk a slancov. Aj preto TTP v r. 2011 zaberali 18,7% z celkovej rozlohy územia. Ako lúky sa v súčasnosti využívajú dná plytkých, rozvetvených terénnych depresií alebo priestory bývalých „*barín*“ (mapa 4).

Zamokrené TTP. V praxi išlo o travinno-bylinné porasty na mierne zasolených glejoch s ostricou (*Carex sp.*), kostravou (*Festuca sp.*), lipnicou (*Poa sp.*) a pod., schopné znášať aj krátkodobé zaplavenie podzemnou, príp. povrchovou vodou (z výdatných zrážok). Nízka kvalita biomasy v týchto lokalitách určovala využitie zamokrených TTP ako extenzívne pasienky.

Orná pôda. V r. 1782/85 bola výmera polí 362,5 ha. Oráčiny zaberali necelých 42% plochy skúmaného územia (mapa 1). Vlhké obdobie na konci piatej dekády 19. storočia sa v miestnej krajine prejavilo zvýšením hladiny podzemných vôd, resp. zaplavením nižšie položených parciel s ornou pôdou (mapa 2). Z tohto dôvodu sa rozloha polí v r. 1860/61 znížila o 101 ha, čo predstavuje pokles o viac ako 11% oproti predchádzajúcemu obdobiu. Zásobenie domáceho obyvateľstva obilninami teda vyžadovalo vyššiu intenzifikáciu oráčin, príp. ich árendovanie v susedných katastroch. Údaje v tab. 1 ukazujú iba minimálny nárast výmery ornej pôdy v r. 1882 (o 15,7 ha). Okrem vlhkého podnebia, ktoré limitovalo využívanie nižšie položených pozemkov s TTP táto skutočnosť koreluje s rozširovaním sídelnej zástavby s pridomovými záhradami (mapa 3). Pozemkové úpravy, konkrétne odvodnenie skúmaného územia v r. 1947 umožnilo začlenenie väčšiny mokradí, lúk a pasienkov do poľnohospodárskeho pôdneho fondu (mapa 4). Aj vďaka týmto krokom dosahovala plocha oráčin v r. 2011 historicky najvyššiu rozlohu 397,2 ha (nárast o 4% oproti stavu z r. 1782/85). Ako polia sa v skúmanom území v súčasnosti vyžívajú nielen polohy „*čiernej zemi*“ (černic) na „*bréžtekoch*“, na „*ktorej sa uroďá aj krumple* (zemiaky – *Solanum tuberosum*) *aj sáťá – oves* (*Avena sativa*) *a žito* (raž – *Secale cereale*)“, ale i ostrovčeky „*homoku*“ (regozemí) a „*fehér sikeša*“ (zasolených pôd) v lokalitách Vendelíkove úvrate (maď. *Vencelkei-dűllő*), Bálintovo pole (maď. *Bálint-föld*) a i.

V prvom období (1782/85) mala táto TVK výmeru 67,4 ha. Zamokrené TTP lemovali močiare alebo pokrývali dnové partie rozvetvených terénnych depresií s vysokou hladinou podzemnej vody (mapa 1). Do r. 1860/61 sa ich rozloha znížila o 5,2%, resp. 44,5 ha. Táto skutočnosť potenciálne súvisí s vlhkou periódou na prelome 50. a 60. rokov 19. storočia, kedy extenzívne pasienky v konkávnych tvaroch georeliéfu miestnej krajiny zaliala podzemná voda (mapa 2). Zamokrené TTP s výmerou 41,6 ha naposledy figurujú v krajinnej štruktúre skúmaného územia v r. 1882. Rozprestierali sa hlavne na JZ, na miestach, ktoré v predchádzajúcom období (1860/61) pokrývali močiare a vodné plochy.

Vysoký podiel TTP („suchých" i zamokrených) v krajinnej štruktúre skúmaného územia v minulosti pozitívne ovplyvňoval nízku mieru antropického ovplyvnenia, resp. pôvodnosti miestnej krajiny. Napriek menšej výmere si lúky a pasienky dodnes udržali svoju stabilizačnú funkciu v oráčinovo-lúčnej krajine šáranského katastra s lesmi a NSKV. Tento fakt odrážajú napr. koeficienty Kao (Kupková, 2001) a Kpkk (Žigrai, 2001) v tab. 2.

Tab. 2: Vývoj Kao a Kpkk v skúmanom území
Table 2: Development of Kao a KpKK in study area

	1782/85	**1860/61**	**1882**	**2011**
Kao = $^{V}/_{N}$	0,84	0,55	0,62	1,65
Kpkk = $^{les + TTP}/_{orná\ pôda}$	1,01	1,30	1,57	0,76

Pri štúdiu vývoja ornej pôdy v skúmanom území je zrejmé, že v r. 2011 mala táto TVK podiel na relatívne vysokej hodnote koeficientu Kao. Rovnaké konštatovanie platí aj pre koeficient Kpkk, keď (relatívnu) nestabilitu oráčinovo-lúčnej krajiny s ostrovčekmi lesov a NSKV o.i. spôsobuje veľká výmera polí (tab. 2).

Trvalé kultúry v území reprezentujú pridomové záhrady a vinice. Tieto TVK sa vyznačujú vysokou mierou antropického využívania, pričom najmä záhrady mali význam na znížení stability miestnej krajiny v poslednom časovom horizonte (v r. 2011). Túto skutočnosť ukazuje i priebeh hodnôt koeficientov Kao a Kpkk v tab. 2.

Pridomové záhrady vznikali spoločne s dedinskou zástavbou intravilánu. V r. 1782/85 zaberali 12,8 ha (mapa 1). V tomto období boli Šárania známi pestovatelia kapusty (*Brassica oleracea*), ktorú predávali na trhu v *Kečkeméte* (Fabián, 1975, s. 71). Do r. 1861/62 sa výmera záhrad zvýšila o 11,5 ha, avšak plocha sídelnej zástavby v tomto období vzrástla iba o 0,2 ha. Príčiny tohto stavu nepoznáme. Potenciálne išlo o jeden zo sekundárnych prejavov zvýšenej humidity podnebia, kedy časť polí na nižšie položených parcelách zaplavila vzlínajúca podzemná voda. Deficit produktov rastlinnej výroby teda zrejme podmienil aj rozšírenie pridomových záhrad na okraji zastavaného územia obce s väčšou relatívnou výškou (mapa 2). V r. 1882 sa záhrady rozprestierali na ploche 29,8 ha (mapa 3). V súlade so zvyšovaním počtu obyvateľov *Šáry*, *Horného* a *Dolného*

Bešňova, resp. transformácie bývalých viníc v lokalite *Viničný vrch* (maď. *Szőlőhegy*) na obytnú zónu, rástla aj výmera pridomových záhrad (mapa 4). V r. 2011 dosiahla 67,3 ha (tab. 2).

Vinice v lokalite *Viničný vrch* (maď. *Szőlőhegy*) vznikli na výslnných svahoch „*brežteka s belavým homokom*" (t.j. regozemami), na ktorom podľa vyjadrenia informátora J. Garajszkého (*1951) „*len ovocní dreva alebo vinica*". V r. 1782/85 dosahovala ich výmera 0,7 ha. Do r. 1860/61 plocha miestnych vinohradov vzrástla sedemnásobne, keď dosiahla 6,1 ha (mapa 2). Neskôr (1882) došlo k poklesu rozlohy viníc (o 1,6 ha), čo zrejme súvisí s rozšírením fyloxéry, príp. múčnatky a peronospóry. Transformácia *Viničného vrchu* na obytnú zónu spôsobila zánik väčšiny tunajších vinohradov, ktoré v ostatnom decéniu pohltili pridomové záhrady s mozaikou sadov (mapa 4).

Vodné toky a plochy. V prvom období (1782/85) túto TVK reprezentovali *Turjánsky potok* a dve menšie vodné plochy, príp. zaplavené bezodtokové depresie (mapa 1). Spoločne mali výmeru 1,6 ha. Vlhká perióda na prelome 50. a 60. rokov 19. storočia spôsobila skoro osemnásobný nárast rozlohy analyzovanej TVK v r. 1860/61, čo sa pozitívne prejavilo na hodnotách koeficientov Kao a Kpkk (tab. 2). V tomto časovom horizonte boli mapované nové vodné plochy v rozvetvených terénnych depresiách na Z časti skúmaného územia (mapa 2). Vďaka aridnej klíme došlo do r. 1882 k vysušeniu, resp. transformácii analogických lokalít na TTP, čo umožnilo zachovať, resp. mierne zlepšiť stabilitu miestnej krajiny. Túto skutočnosť odrážajú hodnoty koeficientov Kao a Kpkk v tab. 2. V r. 2011 vodné toky s výmerou 1,1 ha v skúmanom území reprezentovali *Turjánsky potok* a sieť odvodňovacích kanálov patriacich do sústavy prírodno-technického systému *Dunajský kanál*.

Sídelná zástavba. Na sklonku 18. stor. (1782/85) domy a hospodárske budovy v skúmanom území zaberali približne 20 ha. Z morfogenetického hľadiska ide o ulicovku, pri ktorej sa dedinská zástavba koncentrovala po oboch stranách ulice (dnes *Szent János utca*) ležiacej mimo hlavnej cesty do *Budína* (mapa 2). Vysoká mortalita novorodencov a detí, resp. migrácia do iných oblastí na Dolnej zemi spôsobovali iba pozvoľný nárast výmery sídelnej zástavby v r. 1860/61 a 1882 (tab. 1). Výraznejšie zvýšenie rozlohy zastavaných plôch v *Šáre* súvisí až s opravou a rozšírením cesty do *Budapešti* v prvej tretine 20. storočia. Dochádzka za prácou do hlavného mesta, zlepšenie ekonomických možností *Šáranov* po vzniku roľníckych družstiev v druhej polovici minulého storočia (Lendvai, 1988) ako aj sťahovanie sa mestského obyvateľstva do menších obcí v zázemí hlavného mesta sa do r. 2011 prejavilo prudkým nárastom výmery zastavanej plochy na úroveň 64 ha, čo oproti prvému obdobiu (1782/85) predstavuje rozdiel cca 320% (graf 1).

Poľnohospodársko-priemyselné areály boli mapované počas terénneho výskumu v r. 2011. Išlo o objekty priemyselného parku v SSZ časti skúmaného územia, ktoré sa rozprestierali na ploche 37,3 ha (mapa 4). Relatívne veľká rozloha sídelnej zástavby a poľnohospodársko-priemyselných areálov v r. 2011 sa

negatívne odráža na hodnote koeficientu Kao v tab. 2, ktorá indikuje pomerne vysokú intenzitu antropického ovplyvnenia miestnej krajiny.

Močiare. V r. 1782/85 reprezentujú túto TVK *Turjánsky močiar* a niekoľko zamokrených depresií na Z skúmaného územia (mapa 1). Mokrade mali v tomto období výmeru 94,5 ha. Vlhké podnebie na prelome 50. a 60. rokov 19. storočia spôsobilo masívny nárast rozlohy močiarov, ktoré sa v r. 1860/61 rozprestierali na ploche 144,6 ha (mapa 2, tab. 1). Daná skutočnosť mala zásadný podiel na nízkej miere antropického ovplyvnenia miestnej krajiny s príslušnom období, čo potvrdzuje i hodnota koeficientu Kao v tab. 2. Neskôr (1882) – v dôsledku „suchej" periódy bez zrážok došlo k zmenšeniu ich výmery na 96,6 ha, čo je približná hodnota akú dosahovali v prvom časovom horizonte (graf 1). Mapa 3 ukazuje, že pôvodné plochy mokradí zabrali hlavne TTP a orná pôda. Efekt pozemkových úprav a meliorácií z polovice minulého storočia sa v skúmanom území prejavil zánikom drvivej väčšiny močiarov. Mokrade sa v miestnej krajine nachádzajú dodnes, avšak vzhľadom na malú plochu, bodový výskyt a použitú mierku (1 : 25 000) neboli mapované.

Výskyt *močiarov s NSKV* v skúmanom území koreluje s rozšírením mokradí. Táto TVK bola mapovaná iba v r. 1860/61 na ploche 52,1 ha. Z floristického hľadiska išlo (zrejme) o nezapojené porasty alebo solitéry vŕb (*Salix sp.*) s prímesou trste obyčajnej (*Phragmites australis*), ktoré pokrývali litorálnu zónu mokradí a dnové partie zamokrených terénnych depresií. Rovnaké spoločenstvá rástli aj na brehoch vodnej plochy blízko Z okraja intravilánu (mapa 2).

Záver

Prezentovaný (historicko-kultúrnogeografický) pohľad na krajinu slovenskej enklávy *Šára* predstavuje jeden z možných prístupov k poznaniu kultúrneho dedičstva Slovákov v Peštianskej župe. Štúdium danej problematiky nepovažujeme za ukončené, pretože náš príspevok predstavuje iba jeden z prístupov k štúdiu využívania krajiny a jej *genia loci*.

Dosiahnuté výsledky možno napr. využiť pri výskume vývoja a intenzity využívania kultúrnej krajiny v priestore Veľkej dunajskej nížiny s dôrazom na vývoj antropogénneho vplyvu a biodiverzity. Niektoré aspekty nášho výskumu môže zohľadniť i spoločenská prax, napr. pri tvorbe integrovaného manažmentu krajiny slovenských enkláv v medziriečí Dunaja a Tisy alebo pri upevňovaní identity slovenského etnika v Maďarsku s cieľom zachovať jeho kultúrne dedičstvo pre budúce generácie (bližšie Lenovský, 2006).

Poďakovanie

Štúdia je súčasťou riešenia výskumného projektu č. GAP410/12/G113 (Výzkumné centrum historické geografie), podporovaného GA ČR.

Literatúra

FRISNYÁK, S. 1988. Magyarország tájai. In Frisnyák, S. et al. *Magyarország földrajza*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988. s. 145-150.

FABIÁN, M. 1975. Dabas történelmi kronológiája (1264 – 1971). In *Dabas nagyköszégi évkönyve 1973*. Dabas: Nagyköszégi Tanács, 1975. s. 67-124.

FÜGEDI, E. 1993. Príspevky k dejinám osídlenia niektorých slovenských obcí na území dnešného Maďarska : Šári (Sári). In *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku*. (eds. E. Fügedi, E. F. Gregor, F. P. Irály). Budapešť, VÚSM, 1993, 85 s.

KUPKOVÁ, L. 2001. Data o krajině včera a dnes : 160 let v tváři české kulturní krajiny. In *GEOInfo*. 2001, roč. 7, č. 2, s. 16-19.

KRUPA, O. 1993. Charakteristika skúmaných lokalít : Šára (Dabaš). In: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. (ed. A. Divičanová). Békešská Čaba: VÚSM, 1993, 85 s.

LENDVAI, V. 1988. *A táj, mely kenyeret ád : Fejzetek a dabasi Fehér akác*. Budapest: MGTSZ történetéből, b.r., 1988, 208 s.

LENOVSKÝ, L. 2006. Kontexty identity. In *Ethnologia Actualis Slovaca* : Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev. 2006, roč. 6, č. 6, s. 12-24.

MICHALKO, J. – MAGIC, D. – BERTA, J. 1986. Lužné lesy vŕbovo-topoľové. In Michalko, J. et al. *Geobotanická mapa ČSSR* : *Slovenská socialistická republika* : *Textová časť*. Bratislava: Veda, 1986. s. 39-42.

SIRÁCKY, J. 1971. Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí. Martin: Matica slovenská, 1971. 298 s.

SIRÁCKY, J. 1980. Slovenské osídlenie Dolnej zeme a jeho vývin do konca prvej svetovej vojny : Slovensko a Dolná zem koncom 17. a začiatkom 18. storočia. In Siráckу, J. et al. *Slováci vo svete I*. Martin: Matica slovenská, 1980. s. 13-19.

SIRÁCKY, J. 1980. Slovenské osídlenie Dolnej zeme a jeho vývin do konca prvej svetovej vojny : Slováci v Peštianskej stolici (medzi Dunajom a Tisou). In Siráckу, J. et al. *Slováci vo svete I*. Martin: Matica slovenská, 1980. s. 39-44.

ŽIGRAI, F. 2001. Interpretácia historických máp pre štúdium využitia zeme a krajinnoekologický výskum. In *Historické mapy*. (eds. M. Kováčová – M. Hájek). Bratislava: Kartografická spoločnosť SR, 2001. s. 35-40.

LAND-USE DEVELOPMENT OF CULTURAL LANDSCAPE OF SLOVAK ENCLAVE SARI IN HUNGARY (1696 – 2011)

Summary

Landscape of Slovakian enclave Šára (hung. *Sári*) is an integral component of cultural heritage of lowland Slovaks. This phenomenon is closely linked with the arrival of settlers Roman-catholic religion from Upper hungarian districts and

from Silesia who around the year 1710/12 had been started (together with less of domestic Hungarians) with cultivation of uncared lowland landscape in the NNE of edge Malokumánsky (hung. *Kiskunsági*) sand ridge in the area between rivers of Danube and Tisza.

The paper is about reconstruction of land use in the examined area during the period 1696-2011. Relation modelling of the man – landscape (area) – culture – time we have realized by the secondary literature, maps (old maps from the year 1782/85 to 1882, satellite image from the year 2009) and results of field research (2011). Vivid picture of the process changes shows the development of land use classes (LUC) on thematic maps 2 to 5. Analysis of table 1 and figure 1 prepared for the study of dynamics of LUC in four periods (1782/85, 1860/61, 1882 and 2011) allowed to derive the main trends in the process of local landscape using. Modern human intervention to the landscape structure of the investigated territory after the year 1696 necessitated a gradual transformation of the extensive land use of wetlands with a mosaic of willow-poplar forests and extensive pastures on the current arable-mead landscape with floodplain forests islands and non-forest trees and scrubland vegetation.

Presented (historical-cultural and geographical) view of Slovakian enclave landscape Šára represents one of possible approach to the knowledge of the cultural Slovak heritage in Pest district. Studying the issue is not considered as complete because our contribution is only one of the approaches to studying land use and its *genius loci*.

Achievements results can be used in research of development and intensity of the cultural landscape using in the area of the Great Danube lowlands with an emphasis on the anthropogenic development impact and biodiversity. Some aspects of our research may reflect the social practice, for example: creation of integrated land management in the Slovak enclaves in the area between rivers of Danube and Tisza or by consolidation of Slovak ethnic identity in Hungary in order to preserve its cultural heritage for future generations.

Prof. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: mboltiziar@ukf.sk

Prof. RNDr. Mgr. Peter Chrastina, PhD.
RNDr. Jakub Trojan, MSc., MBA
Ústav environmentální bezpečnosti
Fakulta logistiky a krizového řízení Univerzity Tomáše Bati ve Zlíne
Studentské nám. 1532, 686 01 Uherské Hradiště, Česká republika
E-mail: pchrastina@flkr.utb.cz, trojan@flkr.utb.cz

VYUŽITIE KONCEPTU „POJMOVÁ BÁZA“ PRI ADAPTÁCII ŠTUDENTOV NA BAKALÁRSKE ŠTÚDIUM UČITEĽSTVA GEOGRAFIE

Rastislav Čief, Branislav Nižnanský

Abstract

Students with different levels of their knowledge and from different types of schools are beginning their studies under Geography teacher training programme at present. Their knowledge of Geography with regard to the contents of educational programme ISCED 3A (ŠPÚ 2016) varies from excellent to average or below average. In cooperation with the Department of Geography, TU in Liberec, we have been using an adaptation programme for several years to balance the level of students. The original idea of the programme was to get the level of students beginning their studies in balance, to compare the achieved results, measure them, and on their basis, modify the activities of the programme. However, the comparison based on the diversity of the programme's activities and the conditions of implementation of the programme was not sufficiently significant. Therefore, based on experiences gained from several activities implemented within the programme's framework, we have proposed a new model of activities of the entrance test and preparation for it, which would include engagement and cooperation of students throughout the whole activity, beginning with the debate on the assignment up to the evaluation of results and modification of the activity. The second innovation introduced the use of structural analysis of questions to construct standardized and comparable tests. The third fundamental innovation included the use of the concept of "conceptual basis".

Keywords: conceptual basis, adaptation programme, activity, geography, teacher training, bachelor's degree

Úvod

V súčasnej dobe prichádzajú študovať učiteľstvo geografie študenti rôznej úrovne z rôznych typov škôl. Ich znalosti geografie vzhľadom na obsah materiálov ISCED 3a (ŠPÚ, 2016) sú od vynikajúcich po priemerné až podpriemerné. V kooperácii s katedrou geografie TU v Liberci využívame na vyrovnanie úrovne študentov viac rokov adaptačný program. Pôvodnou myšlienkou programu bolo vyrovnať úroveň študentov nastupujúcich na štúdium, porovnať dosahované výsledky a merať a na základe meraní korigovať aktivity programu.

Na dosiahnutie uvedených cieľov bolo prevedených viacero analýz výsledkov získaných od študentov a aktivity programu boli podrobené konfrontácii s teoreticko-metodologickými didaktickými postupmi autorov. Pri analýze otázok

a odpovedí ako aj pri výskume výsledkov vyučovania a učenia sa geografie, rozvíjame teoretický koncept geografickej kognitívnej konštrukcie, ktorý sa opiera o tri piliere pozostávajúce zo špecifických geografických kognícií. Základom geografickej konštrukcie sú pojmová konštrukcia nad obsahom geografického vzdelania (poznávania), mentálna mapa v zmysle Drbohlava (1991) alebo Goulda a White (1986) (teda nie pojmová schéma pre ktorú sa termín mentálna mapa často používa) a percepcia krajiny pozostávajúca z rozličných vnemov, ktoré získava študent pri svojej aktivite v reálnej krajine.

Ako bázu budovania adaptačného programu sme prevzali sady otázok a odpovedí, ktoré boli publikované najmä v 90-tých rokoch s cieľom pripraviť študentov gymnázií na maturity z geografie alebo testy geografickej olympiády a spolu s nimi aj študentov iných škôl na testy prijímacích pohovorov na vysokoškolské štúdium geografie. Ukázalo sa, že takýto prístup viedol k memorovaniu vybranej sady otázok a odpovedí. Pri konfrontácii nášho postupu s tabuľkou revidovanej Bloomovej (Anderson a Kratwohl, 2001) taxonómie vzdelávacích cieľov sa ukázalo dominantné plnenie cieľa „Zapamätať - Fakt“ a to hlavne pri tvorbe testov zo slovenských materiálov. V časti českých otázok bolo možné odhaliť aj úroveň „Porozumieť - Pojem“.

Na základe skúsenosti z viacerých aktivít skúšaných v rámci programu bol pre aktivity vstupného testu a prípravy naň navrhnutý nový model obsahujúci aktivizáciu a kooperáciu študentov počas celej aktivity od diskusie nad zadaním až po hodnotenie výsledkov a korekciu zadania aktivity. Druhou inováciou bolo využitie štruktúrnej analýzy otázok (napr. otázky na čiastkový fakt, otázky na atribúty pojmu, otázky obsahujúce výpočet atď.) na konštrukciu štandardizovaných a porovnateľných testov. Treťou zásadnou inováciou bolo využitie konceptu „pojmová báza“.

Pojmová konštrukcia a pojmová báza

Pri aplikácii konštruktivistického modelu vzdelávania sme definovali ako základný pojem „geografická kognitívna konštrukcia“. Pri analýze testov a ich výsledkov sa ukázali dve výrazné skupiny otázok. Otázky pri ktorých mal študent uviesť nejaký fakt (napríklad názov rieky, plochu svetového oceánu, ktorý plyn prevažuje v zložení troposféry a podobne) alebo priblížiť (objasniť) nejaký pojem. Ukázalo sa, že aj otázky na fakty sú založené na nejakej pojmovej konštrukcii. Na obr. 1 vidíme grafické znázornenie pojmov a faktov v štyroch typoch otázok . Otázky zamerané na fakty (A1 a A2) majú zložitejšiu štruktúru ako otázky zamerané na pojmy (B1 a B2). Okrem triedy pojmov prípadne prvkov tejto triedy alebo jej podtried (požadovaných v otázkach zameraných na pojmy B1 a B2) sa po žiakoch požadujú aj konkrétne príklady (vlastné mená), atribúty týchto prvkov (tried) a aj ich hodnoty (ako fakty) a to buď kvalitatívne alebo kvantitatívne. Graficky je to znázornené umiestnením mimo Vennov diagram.

Miera abstrakcie je na obr. 1 odlíšená číslom. Otázky A1 a B1 obsahujú jednoduché geografické pojmy navzájom súvisiace. Otázky A2 a B2 obsahujú aj pojmy, ktoré rozširujú geografickú pojmovú konštrukciu o všeobecné pojmy mimo geografie (celok, základný prvok, proces, druh, typ...).

Obr. 1: Štruktúra testových otázok používaných v adaptačnom programe. Využitý je princíp Vennovho diagramu pre pojmy ako triedy a prvky (podtriedy) a pojmová schéma typu strom pre atribúty a ich hodnoty
Figure 1: The structure of the test questions used in the adaptation program

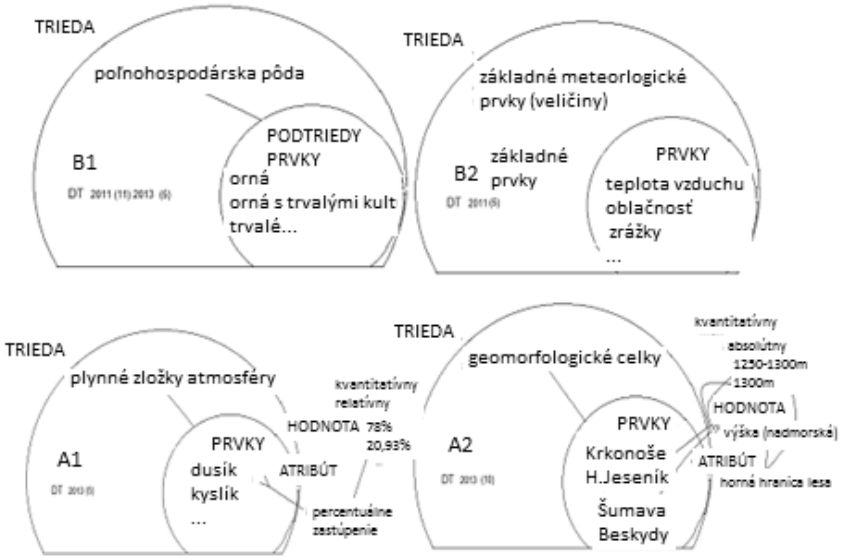

Zdroj: Autori

Štruktúrna analýza naznačuje zložitosť problému zapojenia najmä slabších študentov do štúdia. Ide o spojenie geografických a negeografických pojmov často nezrozumiteľných do súvislosti. To spolu s ich množstvom je podľa názoru autorov jednou z príčin 20 až 30 percentného odchodu zo štúdia, ktorý autori pozorovali na oboch školách. Na obr. 2 sme spracovali formou asociogramu[1] pojmovú schému, ktorá obsahuje pojmy súvisiace s pojmom zemský povrch. Pojmy sú spracované podľa časti prvého dielu učebnice prvého ročníka gymnázia. Zložitosť schémy indikuje vyššie opísaný problém mohutnosti a zložitosti geografickej pojmovej konštrukcie.

[1] Pojmy sú v schéme usporiadané koncentricky. Pojmy s najväčším výskytom sú umiestňované v strede schémy. Pojmy vyskytujúce sa jeden až dvakrát na okrajoch schémy.

Obr. 2: Zložitosť schémy asociogramu pojmovej bázy geomorfológie podľa učebnice geografie pre 1. ročník gymnázia (1. diel) mimo kapitol 2.3 Litosféra a 2. 4 Georeliéf (Čief a Nižnanský, 2012)
Figure 2: The scheme complexity of the asociogram conceptual bases of geomorphology by geography textbooks for 1st year high school (1st part) out of Chapter 2.3 lithosphere and 2. 4 Georelief (Čief and Nižnanský, 2012)

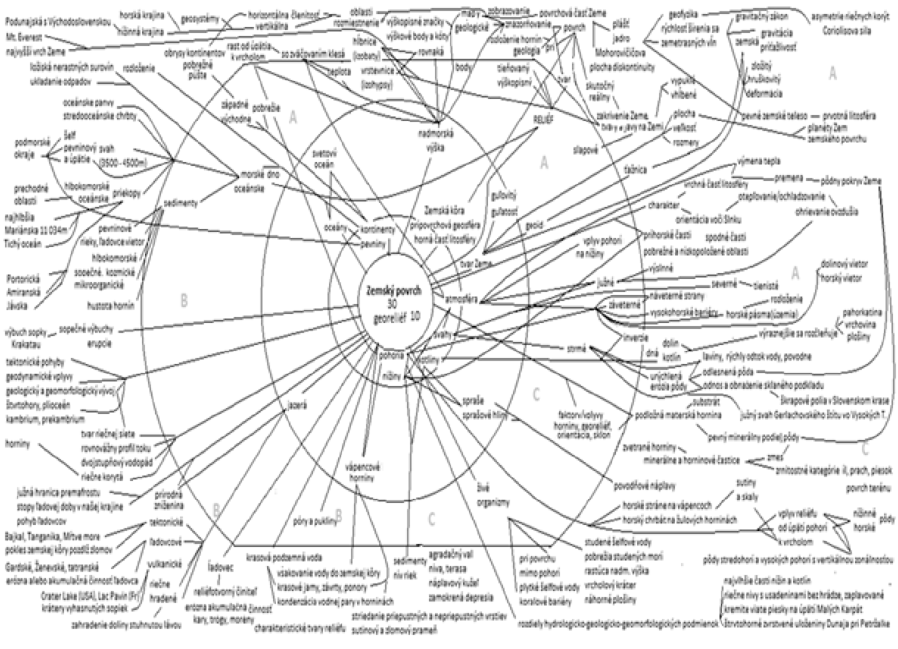

Termín pojmová konštrukcia definujeme ako ľubovoľnú podmnožinu pojmov v ľudskom mozgu, ktorú vie jedinec prezentovať pomocou komunikácie informačného objektu napr. rozprávaním, posunkami, kreslením, zostavením pojmovej schémy (obr. 2). Vzhľadom na cieľ programu a vzhľadom na rozličnú pojmovú konštrukciu u časti študentov úplne vzdialenú obsahu geografie či už v ISCED 3a (ŠPÚ, 2016), RVP (NÚPV, 2016) alebo v študijnom pláne bakalárskeho stupňa učiteľstva geografie nás praktické riešenie priviedlo ku konceptu „Pojmová báza".

Pojem pojmovej bázy sa v literatúre spomína v rôznych kontextoch napr. ako minimálne znalosti, základ vzdelania, štandardy a pod. Pri definovaní pojmovej bázy vychádzame z praktických skúseností a z funkcie tohto pojmu vo vzdelávacích aktivitách. Pojmová báza tvorí základ pojmovej konštrukcie (v našom prípade geografickej). Jej funkciou je umožniť zrozumiteľnú komunikáciu geografických znalostí. Voľba pojmovej bázy závisí od úrovne a obsahu

komunikácie geografickej informácie vo vzdelávaní (učebnice, ŠkVP, RVP...) a spoločnosti (médiá, obce...), od skúsenosti a stereotypov učiteľa a miery zapojenia žiakov do jej asimilácie a rozvoja.

Pojmová báza v aktivitách adaptačného programu

Výsledkom reflexie šesťročnej kooperácie je korekcia adaptačného programu študentov bakalárskeho stupňa učiteľstva geografie na dve skupiny aktivít navrhnutých a realizovaných s cieľom porovnateľnej štartovacej pozície a následne rozvoja študentovej osobnosti pre celé trojročné štúdium. V rámci týchto dvoch skupín aktivít je použitá cielene zostavená pojmová báza. Jej jadro tvorí osem tém, ktoré obsahujú cca 300 pojmov, ktoré využívame v rámci prvej skupiny aktivít zameraných na kvalitné zvládnutie vstupného testu.

Pojmy pojmovej bázy boli vyberané na základe nasledovných cieľov:

- minimalizovať ich počet
- v rámci témy vyberať súvisiace pojmy umožňujúce konštrukciu čo najjednoduchšej pojmovej schémy
- vyberať pojmy, s ktorými máme dobrú skúsenosť zo 6-ročného vstupného testovania
- porovnať a zosúladiť témy aj pojmy so vzdelávacími programami, učebnicami a atlasmi
- využiť vybrané pojmy aj v druhej skupine aktivít adaptačného programu zameraných na percepciu krajiny, mentálnu mapu a zážitkové a tvorivé aktivity
- zosúladiť pojmovú bázu s kolegami učiacimi geografické disciplíny v prvom ročníku.

Aby boli splnené uvedené pravidlá, tak bol zvolený aj obmedzený počet tém pojmovej bázy. Na základe vyššie opísaného postupu a zásad sme vybrali tieto témy: Zemský povrch a krajinná sféra, Litosféra a georeliéf, Troposféra, Hydrosféra, Pedosféra a biosféra, Sociosféra (obyvateľstvo a sídla), Ekonomická sféra (výrobné a nevýrobné činnosti) a Kultúrna sféra (hlavne politická geografia).

Pojmová báza navrhnutá pre adaptačný program

Pre názornosť uvádzame prvotný návrh pojmov pojmovej bázy vybratých pre 8 vyššie uvedených tém. Tieto pojmy budú zakomponované do aktivít adaptačného programu. V spolupráci so študentmi bude verifikované ich použitie v súvislostiach a pri riešení úloh s využitím mapy, internetu a terénnych cvičeniach.

Zemský povrch a krajinná sféra (59)
Krajina, región, Zem, geografia, geosféry, litosféra, atmosféra, troposféra, hydrosféra, georeliéf, pedosféra, biosféra, humánnogeografická sféra, vesmír, dolná a horná hranica, astenosféra, tvar Zeme, planéta, hviezda, galaxia, Slnečná sústava, Mesiac, kométa, asteroid, pohyby Zeme, pásma, geoid, elipsoid, orbita, ekliptika, perihélium, afélium, horizont, rok, deň, kalendár, jarná a jesenná rovnodennosť, letný a zimný slnovrat, pásmový a miestny čas, dátumová hranica, poludňajšia výška Slnka, hviezdny deň, rovnobežka, poludník, rovník, pól, obratník, polárna kružnica, Coriollisová sila, polárny deň/noc, slapové javy, fázy mesiaca, nov, spln

Litosféra a georeliéf (54)
zemský plášť, zemská kôra, litosférické dosky/platne, platforma, tabuľa, štít, oceánsky chrbát, vrásnenie: hercýnske, kaledónske, alpínske, ohnivý kruh, zemetrasenie, epicentrum, vulkanizmus, sopka, stratovulkán, kaldera, maarová sopka, plutón, magma, láva, tektonické poruchy, horniny, minerál, magmatické, sedimentárne, metamorfované, geomorfologické procesy, geomorfologické formy, fluviálne, eolické, glaciálne, antropogénne, endogénne, exogénne, meander, delta, niva, terasa, kosa, útes, pláž, duna, spraš, erg, kar, tróg, morény, koralový ostrov, haldy, erózia, transport, akumulácia

Troposféra (34)
atmosféra, teplota, zrážky, zrážkový úhrn, slnečný svit, oblačnosť, tlak vzduchu, počasie, podnebie, podnebné pásma, ekvatoriálne, subekvatoriálne, tropické, subtropické, mierne, subarktické, arktické, oceánske, kontinentálne, teplotný gradient, inverzia, vietor, pasáty, antipasáty, letný monzún, zimný monzún, tlaková výš, tlaková níž, cyklóna, anticyklóna, všeobecná cirkulácia atmosféry na planéte, horský vietor, dolinový vietor

Hydrosféra (35)
oceány, moria, jazero, vodná nádrž, rieka, riečna sieť, úmorie, povodie, povodeň, rozvodie, záliv, prieliv, prieplav, obeh vody, prameň, ústie, artézska voda, režim odtoku rieky, monzúnový, rovníkový, snehovo-dažďový, vysokohorsky, stredohorský, vrchovinovo -nížinný, prietok, morské prúdy, salinita, tsunami, príliv a odliv, horný tok, dolný tok, stredný tok, pevninský ľadovec, horský ľadovec

Pedosféra a biosféra (45)
pôdny typ, pôdny druh, pôdny profil, pôdny horizont, humus, materská hornina, úrodnosť pôdy, červenozem, žltozem, černozem, hnedozem, kambizem, podzol, rendzina, ilimerizovaná pôda, fluvizem, skelet, ílovitá pôda, piesočnatá pôda, hlinitá pôda, erózia pôdy, vertikálna zonálnosť, horizontálna zonálnosť, azonálnosť, pôvodná vegetačná pokrývka, rastlinstvo, živočíšstvo, biocenóza,

fytocenźa, zoocenóza, ekosystém, bióm, daždové pralesy, monzúnové pralesy, savana, púšť, stepi, zmiešané lesy, tajga, tundra, endemit, relikt, invázny druh

Sociosféra (obyvateľstvo a sídla) (26)
obyvateľstvo, hustota zaľudnenia, vekové pyramídy, dynamika obyvateľstva, prirodzený pohyb, mechanický pohyb, celkový pohyb, socioekonomický pohyb, štruktúra obyvateľstva, rasa, národ, sídlo, obec, mesto, dedina, rozptýlené osídlenie, lazy/kopanice, veľkomesto, aglomerácia, metropola, konurbácia, megalopolis, polygenetické mesto, monogenetické mesto, polyfunkčné mesto, monofunkčné mesto

Ekonomická sféra (výrobné a nevýrobné činnosti) (28)
ekonomika, sektory hospodárstva, primárny, sekundárny, terciárny, kvartérny, kvintérny, poľnohospodárstvo, priemysel, služby, nerastné suroviny, hrubý domáci produkt, doprava, dopravné prostredie, dopravné prostriedky, druhy dopravy, zahraničný obchod, export, import, obchodná bilancia, cestovný ruch, formy CR, agroturistika, rekreácia, turistika, kúpeľno-liečebný pobyt, výlet

Kultúrna sféra (politická geografia) (32)
štát, hranice, medzinárodné vody, výsostné vody, administratívne členenie, federácia, konfederácia, autonómia, unitárny štát, separatizmus, iredenta, forma vlády, monarchia, republika, parlament, ústava, enkláva, rezolúcia, revolúcia, vojna, mier, prímerie, kapitulácia, občianska vojna, výnimočný stav, kolónia, metropola/materská krajina, kolonializmus, dekolonializmus, medzinárodná organizácia, občianstvo, národnosť

V učebniciach, učebných a vzdelávacích plánoch ako aj v názoroch mnohých mojich kolegov nachádzame často tradičný pohľad na geografické znalosti založený na analýze zložiek krajinnej sféry. Tento tradičný postup zachovávame aj v rámci aktivít adaptačného programu. Inovácie využívame hlavne z oblasti kognitívnej vedy, pedagogiky, psychológie a didaktiky. Konštruktivistický prístup aplikujeme s využitím revidovanej Bloomovej taxonómie (Anderson a Kratwohl, 2001). Fakty používame ako príklady pre diskutované pojmy a procedúry. V metakognitívnej úrovni využívame účasť študentov pri hodnotení aktivít a návrhov na ich korekcie. Pri hodnotení študentov využívame formatívne hodnotenie.

Príklady aplikácie pojmovej bázy vo vstupnom testovaní

Na základe uvedených analýz a skúseností z diagnostickým a vstupným testovaním sme zostavili podklady pre vstupný test založené na práci s pojmami pojmovej bázy. Nasleduje ukážka:

Téma: Kultúrna sféra (kultúrna a politická geografia)

Poznatky 1

1. Vymenujte národné parky v SR:
2. Kde zasadá zákonodarný orgán EU a ako sa volá:
3. K uvedeným štátom priraďte typ vlády – R pre republiky, M pre monarchiu: Taliansko... Belgicko.. Monako... Švédsko
4. Aká je priemerná plocha kraja v SR (plocha SR je 49 036 km^2). Napíšte kraj s väčšou rozlohou ako je priemer ..... a kraj s menšou rozlohou ako je priemer .....

Poznatky 2

5. Uveďte do tabuľky aspoň jeden nový (globálny) problém (jav), ktorý môže spôsobiť také zmeny v krajinnej sfére, ktoré ohrozia existenciu súčasnej ľudskej spoločnosti, stručne pomenujte príčinu jeho vzniku.

Problém (globálny)	Príčina

Súvislosti

6. Napíšte 5 pravdivých geografických tvrdení obsahujúcich čo najviac pojmov z nasledujúceho zoznamu: administratívne členenie, hranice, enkláva, výsostné vody, medzinárodné vody, medzinárodná organizácia, rezolúcia, geopolitika - separatizmus, iredenta, výnimočný stav, revolúcia, vojna - občianska vojna, prímerie, kapitulácia, mier

Napr. V geopolitike skúmame problémy hraníc, výsostných a medzinárodných vôd, vojen a mieru, veľkých a malých štátov a ich vojenských, politických a obchodných zoskupení.

Pokúste sa o súvislý text: ...

Záver

Príspevok k aplikácii teoretických didaktických konceptov v reálnej praxi adaptácie študentov na bakalárske štúdium učiteľstva geografie je zameraný na deskripciu základných princípov využitia konceptu „Pojmová báza“.

Načrtnutá je zložitosť problematiky. Na obr. 1 a 2 sú načrtnuté dve čiastkové analýzy, ktoré sú zamerané na pochopenie postavenia pojmu v geografickom vzdelávaní. Jedným zo základných teoretických konceptov, na ktorých je založená experimentálna časť nášho výskumu, je konceptuálna úroveň znalostí podľa revidovanej Bloomovej taxonómie (Anderson a Kratwohl, 2001). Opierame sa pritom aj o Fregeho opis myslenia ako operovania s pojmami (Frege, 1984), Piagetovu asimiláciu prekonceptov (Piaget, 1999), Vygotského sociálny konštruktivizmus (Vygotsky, 1978) atď.

Problémom, ktorý vidíme aj pri zostavení pojmovej bázy načrtnutom v tomto článku je, že pri verifikácii teoretických konceptov v praxi sa otvára Pandorina skrinka ďalších otázok. Aj navrhnutá pojmová schéma musí prejsť verifikáciou v reálnom vzdelávacom procese.

Literatúra

ANDERSON, L. – KRATWOHL, D. A. 2001. *Taxonomy For Learning, Teaching And Assessing: A Revision Of Bloom's Taxonomy Of Educational Objections*. New York: Longman, 2001. ISBN 0-8013-1903-X.

ČIEF, R. – NIŽNANSKÝ, B. 2012. Analýza geografického základného a všeobecného vzdelávania z hľadiska využitia pojmovej bázy geomorfológie. In *Geomorphologia Slovaca et Bohemica*, 2/2012, Geografický ústav SAV, Bratislava. ISSN 1337-6799, s. 19-36.

DRBOHLAV, D. 1991. Mentální mapa ČSFR, definice, aplikace, podmínenost. In *Sborník ČGS*, 1991, zväzok 96, 3, s. 163-175. ISSN 0231-5300.

FREGE, G. 1984. *Die Grundlagen Der Arithmetik*. Breslau, 1984.

GOULD, P. – WHITE, R. 1986. *Mental maps*. Boston, London : Allen & Unwin.

NÁRODNÍ ÚSTAV PRO VZDĚLÁVÁNÍ. 2016. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Výskumný ústav pedagogický v Praze. ISBN 978-80-87000-11-3[cit. 2016.24.09.] Dostupné na internete: http://www.nuv.cz/file/159

PIAGET, J. 1999. *Psychologie inteligence*. Praha : Portál, 1999. 164 s. ISBN 80-7178-309-9.

ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV, 2016. *Inovovaný štátny vzdelávací program pre gymnázia so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom. Človek a spoločnosť. Geografia*. [cit. 2016.26.09.] Dostupné na internete: http://www.statpedu.sk/sites/default/files/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/geografia_g_4_5_r.pdf

VYGOTSKY, L. S. 1978. *Mind in Society. The Deveplopment of Higher Psychological Processes*. Harward University Press, 1978.

THE USE OF THE CONCEPT OF "CONCEPTUAL BASIS" IN STUDENTS' ADAPTATION TO BACHELOR'S DEGREE IN GEOGRAPHY TEACHER TRAINING PROGRAMME

Summary

At present, students with different levels of their knowledge and from different types of schools are beginning their studies under Geography teacher training programme. To balance the level of students, we have been using an adaptation programme for several years in cooperation with the Department of Geography TU in Liberec. We have performed several analyses to achieve the objectives of the programme. We have been developing the theoretical concept of geographical cognitive construction (geographical conceptual construction, a mental map and the perception of the landscape).

The basis of the adaptation programme comprises a set of ready-made questions and answers published mainly in the 90s in order to prepare the students of grammar schools and other schools for different geographical tests. However, it turned out that this approach has led to the memorization of the set of selected questions and answers. When confronting our procedure with Bloom's taxonomy of educational objectives revised (Anderson and Kratwohl, 2001) we found out the dominant element – achieving the goal of "Remember - Factual", especially in preparing the tests while using Slovak teaching materials. Moreover, in the set of Czech questions we also found the level of "Understand - Conceptual".

We have proposed a new model of activities for the entrance test and preparation for it, which would include engagement and cooperation of students throughout the whole activity. The second innovation introduced the use of structural analysis of questions (e.g. partially-factual questions, questions about the attributes of concepts, questions containing enumeration etc.) to construct standardized and comparable tests. The third fundamental innovation included the use of the concept of "conceptual basis".

We have defined the concept of conceptual construction as a subset of concepts in the human brain, which an individual can present through communication of information object e.g. by means of speech, gestures, drawings or compilation of a conceptual scheme. The concept of a conceptual basis can be found in literature in different contexts, e.g. as the minimum knowledge, the basis of education, the standards etc. When defining the conceptual basis we start from practical experience and the function of this concept in educational activities. The conceptual basis forms the basis for the conceptual structure (in our case geographical). Its main function is to enable clear communication of geographical knowledge. The choice of a conceptual basis depends on the level and the contents of communication of geographical information in education (the textbooks, the school educational programme, the framework educational programme etc.) and society (the media, municipalities ...), the experience and stereotypes of a teacher and the rate of students‘ engagement in its assimilation and development. In this paper we outline the main principles for the selection of concepts for a conceptual basis, for example to minimize their number ... We have also chosen a limited

number of topics for the basis: The Earth‘s surface and the Landscape Sphere, Lithosphere and the Georelief, The Troposphere, the Hydrosphere, The Pedosphere and the Biosphere, The Sociosphere, Economic and Cultural Spheres.

The traditional view of Geography, based on the analysis of the components of a landscape sphere, is also maintained within the activities of the adaptation programme. We use the innovations of cognitive science, psychology and didactics. The constructivist approach is applied while using Bloom's Taxonomy Revised (Anderson a Kratwohl, 2001). The facts are used as examples for discussed concepts and procedures. On metacognitive level, we benefit from students‘ participation in the assessment of activities and proposals for their modification. When assessing students we use formative assessment.

The contribution to the application of didactic theory in practice is focused on the description of basic principles of the use of the concept of the "conceptual basis".

We have also addressed the issue that is seen while compiling the conceptual basis. When we verify the theoretical concepts in practice we also open Pandora's box with subsequent questions. The proposed conceptual scheme thus must also be verified in a real educational process.

PaedDr. Rastislav Čief, PhD.
Katedra geografie PF Katolícka Univerzita
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
E-mail: rastislav.cief@ku.sk

RNDr. Branislav Nižnanský, CSc.
Katedra geografie PF Katolícka Univerzita
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
E-mail: branislav.niznansky@ku.sk

DOPRAVNÍ PREFERENCE ŽÁKŮ DRUHÉHO STUPNĚ ZÁKLADNÍCH ŠKOL NA ÚZEMÍ BRNA

Radek Durna

Abstract

Conveyance in urban areas is a common issue discussed by local municipalities or goverment. Public and individual conveyance strongly affects lives of people in these areas. The article aims to introduce our findings in particular topic – How pupils commute to school and how are they feeling while traveling in city. This topic is both part of the field of education and a field of applied geography, because thousand of pupils travel daily to school on foot, by bike or by public transport and they need to make a decisions based on geography. Data collected with the help of three primary schools in Brno will be presented.

Keywords: pupil, primary school, conveyance, safety, sustainable development, public transport

Úvod

Jeli jsme s taťkou v autě. Cesta trvala strašně dlouho. Stáli jsme pořád v nějaké zácpě. Všude bylo spousta aut a tramvají.

žákyně 2. stupně ZŠ

Problematika městské dopravy je fenomén, který v současnosti silně nabývá na významu. Jde taktéž o velmi diskutované téma nejen v prostoru střední Evropy, třebaže zde vinou funkčně nevyhovující infrastruktury rezonuje o něco silněji. Zájem o toto téma je pak možné spatřovat jednak ve vztahu ke stále rostoucí intenzitě dopravy, jednak ve vztahu ke zvyšující se poptávce po alternativních způsobech dopravy k IAD.[1] Nezanedbatelnou část osobní dopravy totiž tvoří každodenní cestování žáků do škol. Volba bezpečné trasy a vhodného dopravního prostředku patří mezi dovednosti, které může rozvíjet právě geografie a jí příbuzné obory. Ve výsledném rozhodnutí se odráží poznatky z fyzické geografie (znalost reliéfu), kartografie (plánování trasy) i ekonomické a sociální geografie (geografie dopravy, strachu apod.). Téma individuální dopravy je v současnosti také spojeno s dalším fenoménem doby, kterým je úbytek přirozeného aktivního pohybu při běžných rutinních činostech obyvatel „západní“ civilizace. Na konkrétních příkladech vybraných škol ve městě Brně si ukážeme některé zjištěné preference dopravního chování u žáků ve věku od 10 do 15 let a pokusíme se je interpretovat.

[1] IAD – individuální automobilová doprava

Východiska pro sledování dopravního chování žáků ZŠ

K průzkumu dopravního chování dětí školního věku nás inspirovala řada jevů vyskytujících se především v intenzivně urbanizovaných oblastech. Výběrem uveďme např. nedostatek aktivního pohybu a jeho vliv na nárůst civilizačních chorob v populaci, prašnost v intravilánu a její dopady na zdraví obyvatel, vývoj dopravní nehodovosti s účastí dětí (viz graf 1), rostoucí mobilita obyvatelstva, dotační politika dopravních projektů, snaha o udržitelný rozvoj společnosti a další. Paradoxně s nárůstem mobility obyvatelstva (podrobněji viz např. Foltýnová, 2009; Schmeidler, 2009 nebo Smělý, 2014), klesá podíl aktivního pohybu u dětí školního věku. Na nedostatek pohybové aktivity (nejen) evropských dětí poukazují výsledky mezinárodní průřezové studie „Health Behaviour in School-Aged Children" (HBSC), která proběhla v letech 2013/2014 s účastí Česka i Slovenska. Výsledky pro země V4 a Ukrajiny u nás publikovala např. Madarasová Gecková, 2016. Mnozí autoři poukazují na prokazatelnou spojitost mezi nedostatkem pohybu a zvyšujícím se počtem tzv. civilizačních chorob v populaci (podrobněji viz např. Adámková, 2010, Kautzner, 2009, Rušavý a Frantová, 2007 a další). Přikláníme se k názoru, že mladí lidé si již ve školním věku vytváří řadu návyků, z nichž mnohé mají potenciál přetrvávat do dospělosti a přenášet se tak na další generace. Způsoby individuální dopravy a chování v dopravních situacích podle nás ke zmíněným návykům náleží.

Graf 1: Nehody na přechodech pro chodce s účastí dětí do 15 let v Česku za období 2011–2014
Graph 1: Accidents on pedestrian crossing involving children under 15 years of age in Czech republic from 2011 to 2014

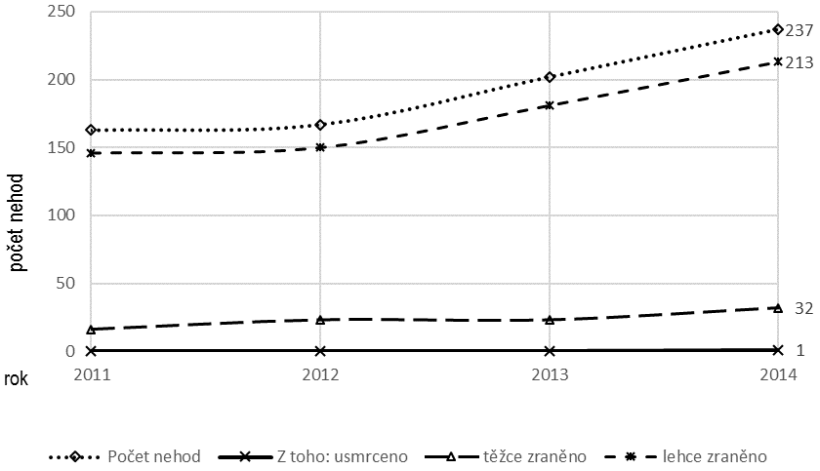

Zdroj: zpracováno podle Lerch, 2015

Dopravní dostupnost vybraných škol a jejich lokalizace v rámci Brna

K průzkumu jsme přizvali jak školy se sídlištní (periferní) polohou, tak s polohou ve středu města. Společnými atributy sledovaných škol jsou: dobrá dopravní obslužnost lokality městskou hromadnou dopravou (viz tab. 1); v docházkové vzdálenosti od škol se nachází stanice minimálně tří různých dopravních linek veřejné dopravy; vzdálenější ze stanic neleží dále než 500 m. Poloha škol a jejich vzdálenost od nejbližších stanic MHD je uvedena v následující tabulce.

Tab. 1: Poloha škol se vzdáleností od nejbližších stanic MHD (T – tramvaj, B – autobus, N – north/sever, SE – South of East / jihovýchod atd.)
Table 1: Location of schools and distance from the nearest stations of public transport (T – tram, B – bus, N – north, SE – South of East etc.)

Název školy	Poloha	Nejbližší stanice T	Nejbližší stanice B
ZŠ Arménská *periferie*	49.1914617N, 16.5958733E	350 m (N)	250 m (SE)
ZŠ Bosonožská *periferie*	49.1680653N, 16.5806064E	450 m (N)	250 m (E)
ZŠ Mendlovo n. *centrum*	49.1660903N, 16.5550664E	200 m (WS) 230 m (E)	200 m (WS)

Zdroj: vlastní měření

Sběr dat na školách, využití systému AES[2], respondenti

Sběr dat na školách probíhal v období listopad–prosinec 2015 a to prostřednictvím dotazníku. Dotazník obsahoval celkem 17 položek s různými možnostmi volby odpovědi (výběrové otázky, škálové otázky, volná odpověď). Po dohodě s jednotlivými zástupci na školách jsme dotazník rozšířili elektronickou cestou. Žáci dotazník vyplňovali buď přímo ve vyučovacích jednotkách (při výuce v učebnách vybavených počítači) nebo doma s rodiči, kde měli k dotazníku přístup prostřednictvím systému AES. Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 241 žáků 5.–9. ročníků (10–15 let). Z tohoto počtu bylo možné vyhodnotit 230 formulářů, jelikož zbylých 11 obsahovalo buď nesmyslné (či zjevně smyšlené) údaje, nebo nekompletní data. Dívky tvořily 55,2 % respondentů (127), chlapci 44,8 % (103). Následuje zastoupení jednotlivých ročníků v procentech:

5. roč. (8,7) **6.** roč. (38,2) **7.** roč. (24,3) **8.** roč. (13,0) **9.** roč. (15,3)

[2] AES – Asynchronní E-learningový Systém; obsahuje řadu modulů, např. elektronickou žákovskou knížku, klasifikaci, správu studijních materiálů či rodičovský přístup (Wellech, 2015).

Pomocí dotazování jsme se pokusili nahlédnout na každodenní realitu žákovského cestování z domova do školy. Zjišťovali jsme například jak dlouho jim trvá cesta do školy, jakým způsobem cestují, zda kombinují více druhů dopravy a zda jim jejich způsob dopravy do školy vyhovuje. Dále nás zajímalo, jestli se do volby dopravního prostředku nějak promítá roční doba, aktuální stav počasí či momentální dopravní situace v Brně. Závěrem měli žáci pomocí škály vyjádřit nakolik se cítí bezpečně při různých způsobech cestování ve městě a krátce popsat svou poslední cestu do školy (viz úvodní věta příspěvku). Dotazování proběhlo anonymně.

Výsledky šetření, prezentace dat

Více než 80 % dotázaných žáků uvedlo, že jim cesta z domova do školy zabere maximálně 30 minut, přičemž 44 % žáků stihne tuto cestu vykonat do 10 minut. Déle než půl hodiny cestuje každé ráno do školy 20 % dotázaných žáků. Graf 2 reprezentuje zastoupení dopravních prostředků (včetně chůze), které žáci nejčastěji využívají na cestě do školy, přičemž pěšky (51,3 %) se dopravují především žáci sídlištních škol na Arménské a Bosonožské. Hojně je zastoupena veřejná doprava (40 %), ale též cesta automobilem s rodiči (27,3 %). Ostatní způsoby dopravy (kolo, koloběžka, skateboard, vlak) jsou využívány minoritně. Graf 3 znázorňuje jaká část žáků cestuje čistě jedním způsobem (pěšky, na kole apod.) a jaká část kombinuje několik různých způsobů dopravy. Reálně však bude počet kombinujících mnohem vyšší, jelikož i cestu ze zastávky MHD je třeba vykonat např. pěšky.

Graf 2: Zastoupení jednotlivých způsobů dopravy u žáků na sledovaných školách (Brno, 2015)
Graph 2: Representation of various means of conveyance used by pupils to commute to school (Brno, 2015)

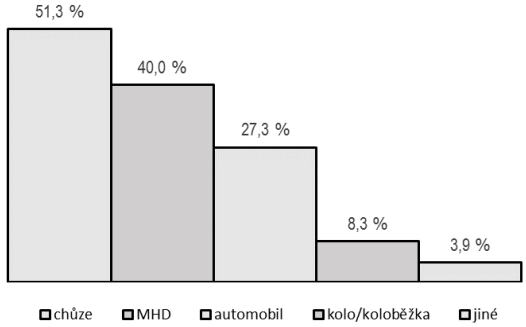

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 3: Podíl kombinované dopravy (šedá) a jednodruhové dopravy (legenda ve směru dolů popisuje výseče grafu ve směru hodinových ručiček)
Graph 3: Part of combined means of conveyance (grey) vs. *clean* conveyance (legend describes the sectors of pie chart clockwise)

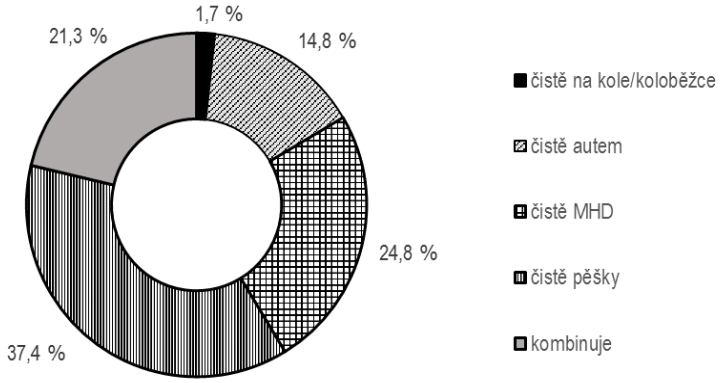

Zdroj: vlastní zpracování

Žáci projevili poměrně velkou „odolnost“ vůči faktorům popsaným výše (roční doba, počasí, dopravní situace) a jejich postoje jsou shrnuty v tab. 2. Ze sledovaných faktorů má na volbu dopravního prostředku největší vliv počasí, naopak nejméně jsou žáci při výběru cesty ovlivňeni ročním obdobím. Nejčastěji se kladně vyjadřovali žáci, jimž cesta do školy trvá v rozmezí 10–30 minut, tedy v mezích střední hodnoty délky cestování do školy ve sledovaném vzorku. Žáci, kteří mají školu „za rohem“ nebo naopak daleko, jsou ve volbě prostředku logicky více konzervativní.

Tab. 2: Faktory (ne)ovlivňující volbu dopravního prostředku u žáků (Brno, 2015)
Table 2: Factors affecting the choice when pupils have to decide which means of transport will they use (Brno, 2015)

FAKTOR	OVLIVŇUJE [%]		NEOVLIVŇUJE [%]	
	ANO	SPÍŠE ANO	SPÍŠE NE	NE
AKTUÁLNÍ DOPR. SIT.	12,6	11,7	16,1	59,6
	24,3		**75,7**	
LÉTO × ZIMA	10,0	6,5	10,9	72,6
	16,5		**83,5**	
AKTUÁLNÍ POČASÍ	19,6	13,9	17,0	49,5
	33,5		**66,5**	

Zdroj: vlastní zpracování

Pro lepší chápání volby dopravního prostředku nelze vycházet pouze z objektivních příčin jako je vzdálenost školy od domova, zda je léto nebo zima, či jestli bude v konkrétní den například pršet. Svou roli sehrává i pocit bezpečí, který v nás jednotlivé dopravní prostředky vyvolávají. Nemáme přitom na mysli pouze pocit bezpečí ve smyslu ochrany před dopravními nehodami. Někdo se může cítit nepříjemně ve vozech MHD (množství neznámých lidí, zápach, stísněnost, hluk apod.), jinému nevyhovuje vstup do vozovky v hustém provozu nebo proplétání se mezi motorovými vozidly na kole. A právě tyto pocity jsou značně subjektivní a mohou vybízet k hlubšímu probádání. Pro naše účely měli žáci pouze ohodnotit svůj pocit bezpečí u jednotlivých druhů dopravy jako ve škole (1 velmi bezpečný, 5 velmi nebezpečný), přičemž není podstatné, zda tímto způsobem cestují do školy nebo ve svém volném čase. V následujících grafech je vyjádřeno jak se cítí žáci při chůzi za denního světla (graf 4), při chůzi v noci (graf 5), při jízdě na kole (graf 6), při jízdě ve vozidlech MHD (graf 7) a při jízdě autem s rodičem (graf 8). Pocit bezpečí klesá zleva doprava. Sloupce jsou horizontálně rozděleny podle pohlaví, je tedy možné sledovat případné rozdíly v preferencích u dívek (v grafech označeny jako ženy, světlejším odstínem) a chlapců (v grafech označeni jako muži, tmavším odstínem).

Graf 4: Pocit bezpečí žáků při chůzi ve dne (Brno, 2015)
Graph 4: How pupils feel safe while walking in daylight (Brno, 2015)

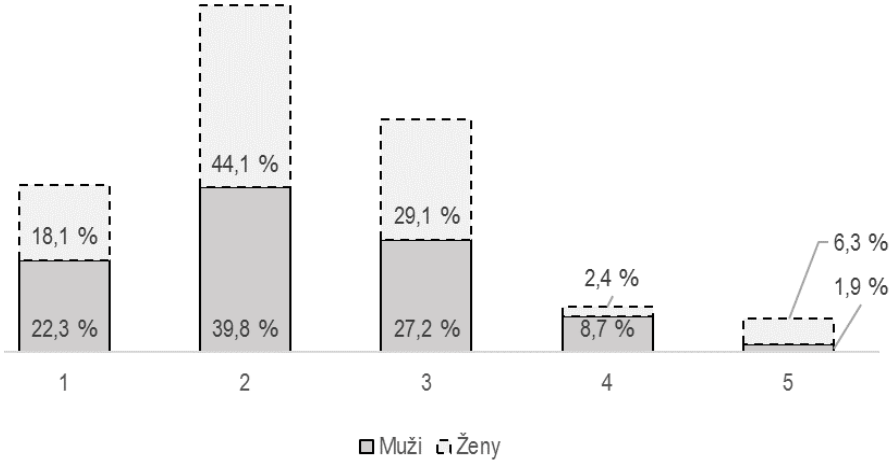

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 5: Pocit bezpečí žáků při chůzi v noci (Brno, 2015)
Graph 5: How pupils feel safe while walking at night (Brno, 2015)

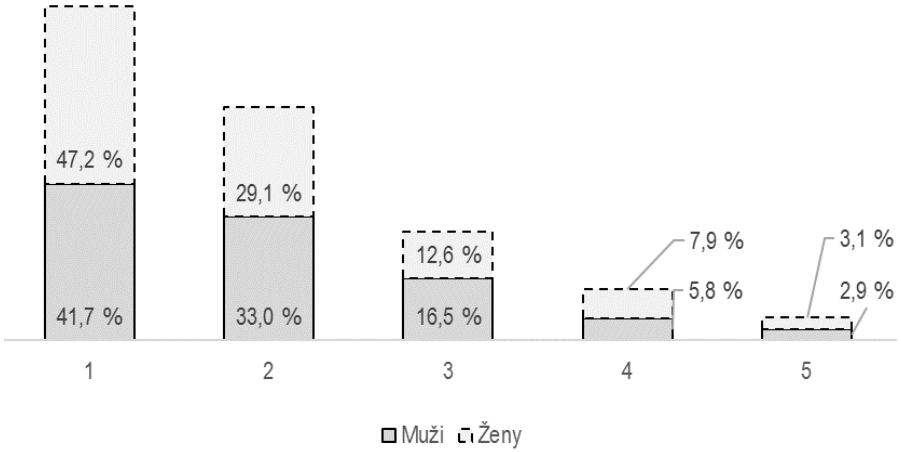

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 6: Pocit bezpečí žáků při jízdě na kole (Brno, 2015)
Graph 6: How pupils feel safe while driving a bicycle (Brno, 2015)

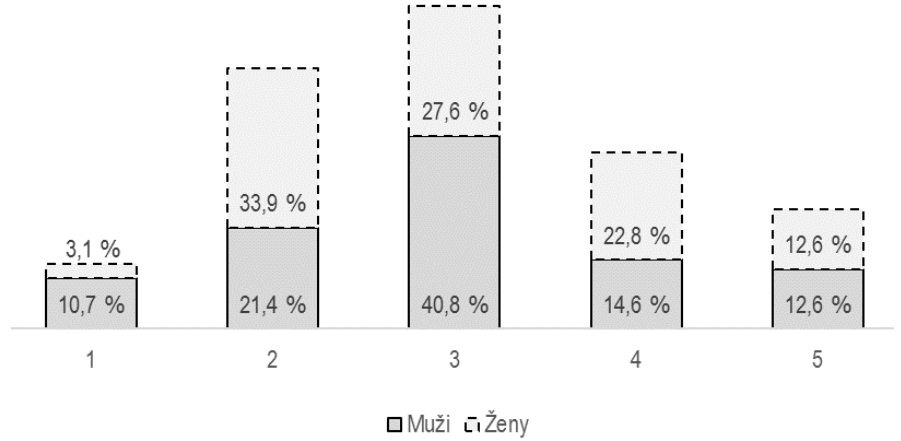

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 7: Pocit bezpečí žáků při jízdě v MHD (Brno, 2015)
Graph 7: How pupils feel safe while traveling in public transport (Brno, 2015)

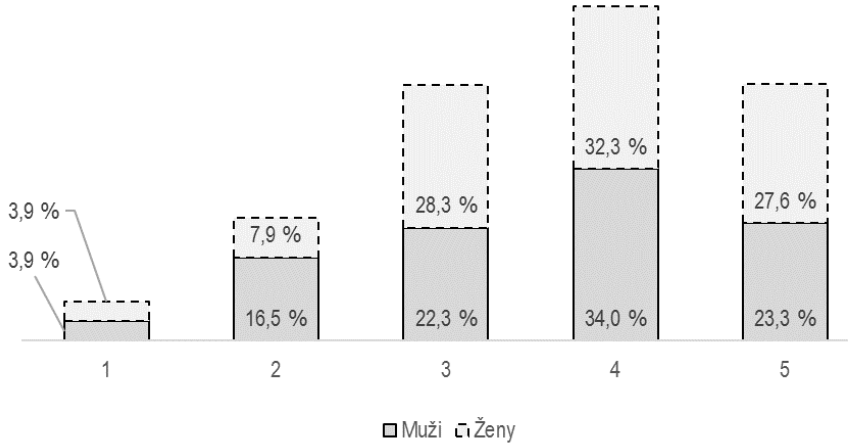

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 8: Pocit bezpečí žáků při jízdě automobilem (Brno, 2015)
Graph 8: How pupils feel safe while traveling by car (Brno, 2015)

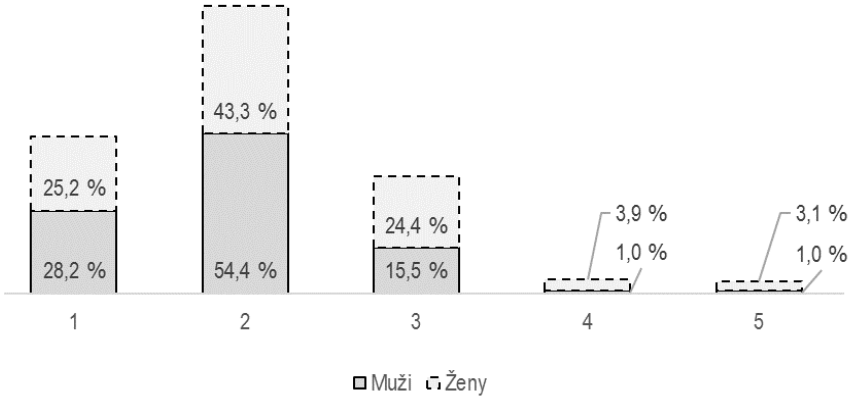

Zdroj: vlastní zpracování

Závěr

Na vzorku 230 žáků základních škol jsme v období XI–XII/2015 zjišťovali, jak probíhá jejich cesta do školy, kolik času jim zabere, jakým způsobem cestují či

nakolik se cítí (ne)bezpečně při cestování v různých dopravních prostředcích. Průzkumu se zúčastnili převážně žáci druhého stupně, tedy ve věku od 10 do 15 let. Největší podíl má na cestách do školy chůze, kterou v kombinaci využívá 51,3 % žáků, v čisté formě (bez kombinace) pak 37,4 %. Městskou hromadnou dopravu využívá v kombinaci 40,0 %, v čisté formě pak 24,8 % žáků. Alespoň část své cesty do školy vykoná v automobilu 27,3 % žáků, celou cestu pak 14,8 % žáků. Na kole/koloběžce jezdí občas 8,3 % žáků, pravidelně pouze 1,7 %. Necelá 4 % žáků se do školy dopravují ještě i jinými způsoby (kombinace s vlakem, jízda na longboardu apod.). Více než polovina žáků urazí převážnou část cesty do školy aktivním způsobem (cca 60 %; chůze + kolo/koloběžka). Téměř tři čtvrtiny žáků cestují do školy trvale udržitelným způsobem dopravy (72,7 %; chůze + MHD + kolo/koloběžka + jiné).

Žáci sídlištních škol volí chůzi častěji než žáci školy v centru města. Pouze necelých 5 % žáků, kteří se průzkumu účastnili za ZŠ Mendlovo nám., se do školy dopraví pěšky, zatímco u žáků sídlištních škol (Arménská, Bosonožská) je to téměř 60 % (tito žáci rovněž udávali zpravidla kratší vzdálenost domova od školy). Naopak automobilem cestuje téměř 63 % respondentů z Mendlova nám. a jen necelých 15 % respondentů ze sídlištních škol.

Z dalších faktorů ovlivňuje volbu dopravního prostředku u žáků nejvíce počasí (ve 33,5 % případů), poté aktuální dopravní situace v Brně (24,3 % případů) a nejméně roční doba. Pouze 16,5 % respondentů se do školy dopravuje v zimě odlišným způsobem než v létě. Mezi pohlavími se nevyskytují zásadní rozdíly v preferencích jednotlivých dopravních prostředků z hlediska bezpečnosti dopravy. Obě pohlaví považují chůzi v noci za výrazně nebezpečnější než chůzi ve dne. Shodné jsou i názory dívek a chlapců na cestování autem (většina se cítí bezpečně). MHD považují za bezpečnější chlapci, dívky častěji volily záporné hodnocení. Zajímavá je situace v cyklistické dopravě, kde se žáci výrazně nepřiklonili ani k jednomu z extrémů stupnice a volili střední hodnoty.

Literatúra

ADÁMKOVÁ, V. 2010. *Civilizační choroby - žijeme spolu*. 1. vyd. Praha: Triton, 2010. ISBN 978-80-7387-413-1.

FOLTÝNOVÁ, H. 2009. *Doprava a* společnost: ekonomické aspekty udržitelné dopravy. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1610-0.

KAUTZNER, J. 2009. Arteriální hypertenze. IKEM *Klinika kardiologie* [online]. [cit. 2016-02-19]. Dostupné na internete: http://www.ikem-kardiologie.cz /cs/pro-pacienty/co-u-nas-lecime/arterialni-hypertenze/

LERCH, T. 2015. *Nehodovost dětí 2014*: Chraňme naše děti [online]. [cit. 2016-01-27]. Dostupné na internete: http://www.chranmenasedeti.cz/files/editor/files /Prezentac e/P%C4%8CR_nehodovost%20d%C4%9Bti%202014.pdf

MADARASOVÁ GECKOVÁ, A. – DANKULINCOVÁ Z. – SIGMUNDOVÁ, D.

– KALMAN, M. (eds.). 2016. *Mezinárodní zpráva o zdraví a životním stylu dětí a školáků: na základě výzkumu studie Health Behaviour in School-Aged Children realizované v roce 2014*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-971997-2-2.

RUŠAVÝ, Z. – FRANTOVÁ, V. 2007. *Diabetes mellitus čili cukrovka*: dieta diabetická. 1. vyd. Praha: Forsapi. Rady lékaře, průvodce dietou, 2007. ISBN 978-80-903820-2-2.

SCHMEIDLER, K. 2009. *Mobilita, transport a dostupnost ve městě*. Ostrava: Key Publishing, 2009. ISBN 978-80-7418-063-7.

SMĚLÝ, M. (ed.). 2014. *Mobilita obyvatelstva 2014*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Fakulta stavební, Ústav pozemních komunikací. ISBN 978-80-214-4860-5.

WELLECH, J. 2015. *AES – Asynchronní E-learningový Systém, způsob jak moderně vzdělávat* [online]. [cit. 2016-03-05]. Dostupné na internete: http://www.elearnsys.eu.

TRANSPORT PREFERENCES OF PUPILS OF THE SECOND DEGREE OF PRIMARY SCHOOLS IN BRNO

Summary

The article presents the results of the survey on primary schools. First (and foremost), the results observe the way the pupils commute to their schools, and it subsequently discusses whether the pupils are satisfied with the transport options. Last but not least, it examines whether the pupils feel safe on their journeys to schools (in different means of transport). The survey involved 230 pupils attending three different primary schools in Brno, Czech republic. The survey was held in winter 2015 (XI–XII) and it was published in 2016 as a part of author's thesis (Master's degree). Thesis was defended at the Department of Geografy of the Faculty of Education (Masaryk University). The article aims first to describe our research, how data was collected and who were respondents of a our survey. Secondly it presents data in graphic form conducted with author's commentary. The conveyance in urban areas is strongly discussed topic here in Brno. Many people call for alternative means of individual transport to car transport. They are looking for more sustainable commuting to schools, works, shops etc. In our humble opinion is important to start talking about these topics in primary school, for example in Geography. In this point we have to say, that the cooperation with pupil's parents is necessary. In European Union, there is a special campaign to promote sustainable means of commutig to school called Traffic Snake Game which runs on primary schools all over the EU (involving czech and slovak pupils). Traffic Snake Game is intended for pupils and also their parents, because they often participate on commuting to school. The campaign shows the

(old)new ways how to travel in city (involving bikes, carsharing, active exercise etc.). Results of our survey observe, that pupils attending school in centre of city are using active and sustainable means of tranport less than pupils attending scholls on periphery. In centre of city there is a heavy traffic so parents are taking their children more often by car (while commute to school), believing it is the best way to protect them. But this aproach generate more and more heavy traffic in morning hours and more dangerous cars in streets. Not to mention air pollution. Poisoning the air is not the right way to protect children.

Mgr. Radek Durna
Katedra geografie
Pedagogická fakulta
Masarykova univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
E-mail: 323463@mail.muni.cz

FUNKČNÁ A PRIESTOROVÁ DIFERENCIÁCIA BROWNFIELDOV V ČECHÁCH A NA SLOVENSKU

Zuzana Dvořáková Líšková, Petr Dvořák

Abstract

The problematics of brownfields are discussed with respect to terminology and some examples of a few approaches to the categorization of brownfields. Brownfields significantly influence the contemporary character of the majority of cities, towns and villages not only in the Slovak and Czech Republic, but Europe wide. It is obvious that potential of individual brownfields to be redeveloped differs according to various factors. As a consequence of existence of thousands of brownfields classification of such sites has to be developed to enable their sorting and selecting for redevelopment. The aim fot the article is to assess the current situation of brownfields (functional and spatial distinction) in Czech and Slovak republic.

Keywords: brownfields, functional distinction, Czech Republic, Slovak Republic

Úvod

V Slovenskej a Českej republike je dlhodobým problémom opätovné využitie a regenerácia brownfieldov a zhruba dvadsaťročné oneskorenie v porovnaní so západnou Európou. K problému prispeli aj výrazné ekonomické zmeny, rušenie neprosperujúcich podnikov, vojenských obvodov a reštrukturalizácie, ku ktorej dochádza až po zmene politického systému. V období pred rokom 1989 v SK a ČR problém s brownfieldy nebol vôbec riešený a tiež prakticky neexistoval.

Rozsiahle brownfieldy nachádzajúce sa v regiónoch oboch krajín znižujú konkurencieschopnosť a výkonnosť národných, regionálnych a miestnych ekonomík. Recyklácia a revitalizáciacia zastavaného územia však môže naopak prispieť k rozvoju a úspechu miestnych a regionálnych ekonomík. Predstavuje významnú ekonomickú, sociálnu a environmentálnu príležitosť, často situovanú v regiónoch, kde je vyššia nezamestnanosť. Brownfieldy však nie sú len rezortnými problémy, sú to hlavne problémy územne priestorové, ktoré je nutné riešiť na širšie medzirezortnej, medziodborovej úrovni. Len tak je možné mobilizovať všetky sily a prostriedky potrebné na ich riešenie. Dôsledná recyklácia zastavaného územia vyžaduje množstvo strategických rozhodnutí a tiež významné finančné zdroje (Whelan, 2004). Regenerácia zastavaného územia a aktívna podpora opätovného využitia brownfieldov nielen posilní vitalitu a ekonomickú výkonnosť našich miest

a celej spoločnosti, ale pomôže tiež znížiť tlak na úbytok krajiny, spôsobený rozvojom na "zelených lúkach".

Brownfieldy v súvislostiach

Brownfieldy predstavujú fenomén súčasnej reality vychádzajúce z procesu reštrukturalizácia vyspelých tržných ekonomík a možno na ne pozerať z mnohých hľadísk. Veľmi dôležité je bezpochyby hľadisko ekonomické, ktoré s ďalšími aspektmi - napr. ekologickým, estetickým, bezpečnostným atď. - úzko súvisí. Brownfieldy chápané ako ekonomické objekty, ktoré stratili svoje pôvodné využitie v urbanizovanom území, sú z hľadiska ekonomickej podstaty istým bohatstvom v zmysle predtým investovaných prostriedkov, nie v zmysle existujúcej trhovej ceny (Alker et al., 2000). Existencia brownfieldov je dôsledkom zmeny priorít vyspelých tržných ekonomík a súvisí so zmenou podielu sektorov (primárneho, sekundárneho, terciárneho) na tvorbe hrubého domáceho produktu (Henderson, 2015). U brownfieldov ide predovšetkým o ekonomické objekty vybudované v minulosti v súvislosti s rozvojom primárneho a sekundárneho sektoru v hospodárstve.

Primárny, resp. sekundárny sektor dominoval vo vyspelých trhových ekonomikách do polovice dvadsiateho storočia, v ekonomikách centrálne riadených až do prelomu tisícročí, v niektorých z nich dokonca až do súčasnosti, rovnako ako v celej rade ekonomík rozvojových (Toušek, Kunc, 2004). Riešenie problému brownfieldov preto nie je jednorazovou záležitosťou, naopak ide o vytvorenie postupov, ktoré by mohli byť aplikované aj v budúcnosti - navyše pravdepodobne v podstatnej časti sveta, pričom sa nedá vylúčiť, že procesy tohto druhu budú prebiehať so stále väčšou intenzitou. Česká ekonomika, ktorá bola známa dominanciou svojho sekundárneho sektora, ktorého rozhodujúci podiel na tvorbe HDP si ponechala až do posledného desaťročia 20. storočia, sa problém týka obzvlášť významne (Damborský, 2010). Ak vychádzame z možnej ekonomickej interpretácie problému, v rámci ktorej možno chápať cenu ekonomickej entity vo väzbe na jej vzácnosť, potom ceny brownfieldov, často zaberajúcich lukratívny pozemok, predstavuje aj čiastku zápornú. V poňatí niektorých ekonómov rozdielovú veličinu medzi cenou atraktívneho pozemku a odhadovanými nákladmi na odstránenie brownfieldov, teda navrátenie do trhovej ceny, tzv. Greenfield (Jackson et al., 2004).

Fyzické odstraňovanie existujúcich brownfieldov však nemusí byť žiaducou variantou, skôr je žiaduca ich transformácia, pričom celý problém je nutné vidieť v súvislosti s realitou negatívnych externalít. Preto je možné vyššie uvedené chápanie ceny brownfieldov pojať v širšom kontexte (Dvořáková Líšková a kol., 2014).

V Českej republike sa pojem brownfields častejšie skloňuje až v posledných rokoch. V roku 2005 začala Agentúra CzechInvest v spolupráci s jednotlivými krajmi

aktivity na "Vyhľadávacej štúdii pre lokalizáciu brownfieldov". Celý projekt bol ukončený v polovici roka 2007. Na základe tejto štúdie je k dispozícii ucelený prehľad brownfieldov v celej Českej republike, ktorý sa stal podkladom pre vznik "Národnej stratégia regenerácie brownfieldov" a ucelenej databázy lokalít, z ktorej boli vyberané projekty pre regeneráciu a rozvíjanie ďalších investičných príležitosti pre developerov a investorov (Ministerstvo priemyslu a obchodu, 2010). Vyššie uvedená databáza ale neprešla aktualizáciou a pravidelne sa nedopĺňa, preto tu dochádza k poskytovaniu mnohokrát neaktuálnych informácií.

Na Slovensku sa problematika brownfieldov v poslednom období riešila iba okrajovo, v rámci iných projektov, a na lokálnej úrovni. Neexistuje tu žiadna vyhľadávacia štúdia, ktorá by priblížila aktuálny stav nevyužívaných plôch a objektov. Prvý prieskum realizovala agentúra Sario v roku 2008, kde úspešnosť využitia jej metodiky bola veľmi nízka. Jednou z priorít hospodárskej politiky Ministerstva hospodárstva SR je príprava investičných aktivít, najmä využitím brownfieldov. Pozornosť by tak mala byť venovaná vytvoreniu národnej stratégie regenerácie brownfieldov, ktorá by napomohla naštartovať riešenie danej problematiky na Slovensku.

V rámci dlhodobého výskumu brownfieldov v Čechách i na Slovensku sa zameriavame na ich mapovanie. Časť výsledkov zameraná na funkčné a priestorové využitie brownfieldov je prezentovaná v tomto príspevku.

Metodika

Odborné ciele príspevku sú zamerané na funkčnú a priestorovú diverzifikáciu brownfieldov v Českej a Slovenskej republike.

Mapovanie bolo realizované od 1/2012-12/2015. Základným metodickým krokom bola analýza dostupných evidenčných materiálov o brownfieldoch. Keďže aktuálne údaje o počtu brownfieldov v Českej a Slovenskej republike neexistujú zvolili sme sociologické šetrenie. V Českej republike sme vychádzali z pôvodných údajov zaznamenaných v databáze brownfieldov, tieto údaje boli upravené o aktuálne zistenia. Na Slovensku bola situácia zložitejšia z dôvodu neexistencie žiadneho súhrnného materiálu (databázy). Pre aktuálne a efektívne zisťovanie boli využité katastrálne mapy s vytipovanými lokalitami a jednotlivé katastrálne úrady. Sociologické šetrenie bolo realizované prostredníctvom zostaveného semikonštruktívneho dotazníku, ktorý jednotlivé obecné a mestské úrady nám vyplnili na základe telefonických rozhovorov. Telefonickú formu dotazovania sme zvolili z dôvodu efektívnejšieho zberu dát, kde sa nám podarilo upresniť počty jednotlivých brownfieldov. Do našej databázy boli zaradené všetky zistené brownfieldy s plochou minimálne 0,5 ha. Následne získané údaje boli vyhodnotené analýzou prvého a druhého stupňa a graficky znázornené. Nadväzujúcim krokom bola syntéza poznatkov, prezentujúca previazanosť priestorového a funkčného využitia brownfieldov v Českej a Slovenskej republike.

Výsledky

Na základe dlhodobého mapovania brownfieldov v Českej a Slovenskej republike, uvádzame základné členenie súvisiace s pôvodným účelom využitia (funkciou) na poľnohospodárske, priemyselné, občianska vybavenosť, armádne, brownfieldy spojené s bývaním, cestovný ruch a iné. Rovnaké členenie do 7 kategórií podľa funkcie ktorú brownfieldy plnili sme použili pre obe krajiny.

V Českej republike sa podarilo identifikovať celkom 2429 brownfieldov, na Slovensku je to 3677 s minimálnou výmerou 0,5 ha. Pri vzájomnej komparácii brownfieldov podľa funkcie môžeme vidieť viz. tab.1, 2 a graf. 1 že na Slovensku dominujú priemyselné brownfieldy, do tejto kategórie spadajú i plochy po spracovateľskom priemysle, textilnom priemysle a podobne. Naopak v Čechách nachádzame väčšie % (34,5 %) poľnohospodárskych brownfieldov. Pomerne veľké percento zastávajú plochy občianskej vybavenosti, ako školy, kultúrne alebo zdravotnícke strediská. Do kategórie iné, ktorá zastáva v oboch krajinách pomerne veľké percento 7,9 % Česká republika, 5,8 % Slovensko sú to objekty, ktoré v minulosti viackrát zmenili svoju funkciu, preto je veľmi ťažko identifikovateľná. Pri porovnaní početnosti brownfieldov podľa pôvodnej funkcie si môžeme všimnúť kategóriu cestovný ruch, kde na Slovensku sa stretávame s celkovým počtom 70 objektov, ktoré chátrajú nevyužívajú sa a v väčšina z nich je v dezolátnom stave. Tento stav odzrkadľuje rozdielny prístup k privatizácii liečebných objektov po rozdelení Československa.

Tab. 1: Počet brownfieldov podľa ich pôvodnej funkcie – Česká republika
Table 1: Number of brownfields according to its original use – Czech Republic

	Kategória	%	Celkový počet
1	Poľnohospodárstvo	34,5	839
2	Priemysel	32,9	798
3	Občianska vybavenosť	13,3	324
4	Armáda	6,3	154
5	Bývanie	4,1	99
6	Cestovný ruch	1	24
7	Iné	7,9	191
	Spolu	100	2429

Zdroj: vlastné spracovanie

Tab. 2: Počet brownfieldov podľa ich pôvodnej funkcie – Slovenská republika
Table 2: Number of brownfields according to its original use – Slovak Republic

	Kategória	%	Celkový počet
1	Poľnohospodárstvo	32,8	1206
2	Priemysel	39,2	1441
3	Občianska vybavenosť	15,2	559
4	Armáda	2	74
5	Bývanie	3,1	114
6	Cestovný ruch	1,9	70
7	Iné	5,8	213
	Spolu	100	3677

Zdroj: vlastné spracovanie

Graf 1: Štruktúra brownfieldov v Čechách a na Slovensku
Graph 1: Structure of brownfields in the Czech and Slovak Republic

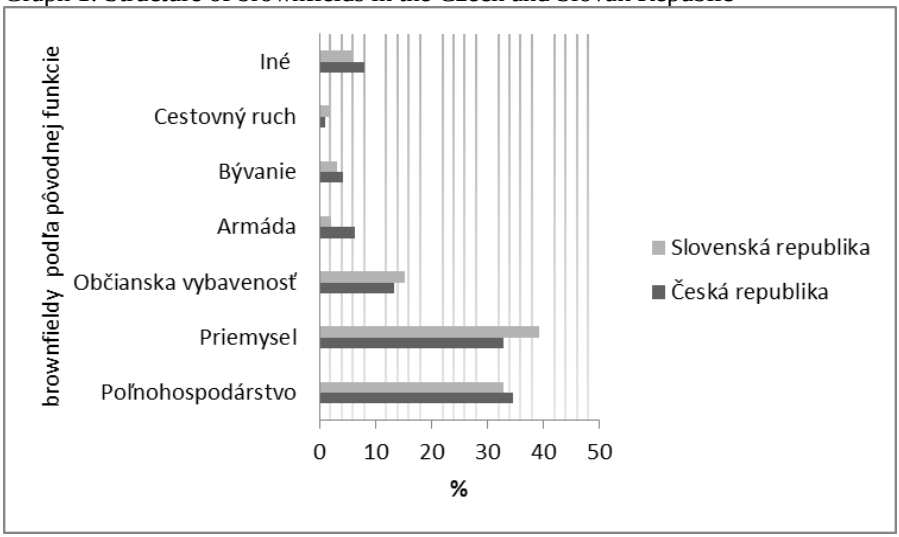

Zdroj: vlastné spracovanie

Ďalšou časťou výskumu bolo zisťovanie a komparácia rozlohy brownfieldov, aký priestor v sledovaných regiónoch zaberajú (tab. 3, 4).

Pri komparácii rozlohy plôch brownfieldov (graf 2), podľa predchádzajúceho využitia, najväčšiu plochu v Českej republike zaberajú priemyselné brownfieldy (42,2 % plochy z celkovej rozlohy brownfieldov). Druhé

v poradí sú brownfieldy armádne (21,9 %) a ďalej nasledujú brownfieldy v minulosti slúžiace ako poľnohospodárske plochy a objekty (18,5 %).

Tab. 3: Rozloha brownfieldov v Českej republike
Table 3: The total area of brownfields in the Czech Republic

	Kategória	%	Rozloha lokality (ha)
1	Poľnohospodárstvo	18,5	2032,2
2	Priemysel	42,2	4637,3
3	Občianska vybavenosť	4,5	490,2
4	Armáda	21,9	2415,1
5	Bývanie	0,9	97,6
6	Cestovný ruch	0,3	27,9
7	Iné	11,7	1286,7
	Spolu	100	10987

Zdroj: vlastné spracovanie

Tab. 4: Rozloha brownfieldov na Slovensku
Table 4: The total area of brownfields in the Slovak Republic

	Kategória	%	Rozloha lokality (ha)
1	Poľnohospodárstvo	19,3	2168,6
2	Priemysel	44	4952,5
3	Občianska vybavenosť	7,1	796,5
4	Armáda	14,6	1642
5	Bývanie	1,3	140,8
6	Cestovný ruch	0,3	34,4
7	Iné	13,4	1510,2
	Spolu	100	11245

Zdroj: vlastné spracovanie

Rozloha brownfieldov podľa predchádzajúceho využitia je na Slovensku podobná v rámci kategórie priemyselné, ako v Čechách, kde najväčšiu plochu z celkovej rozlohy brownfieldov zaberajú priemyselné brownfieldy (44 %). Poradie ďalších kategórií je odlišné, na Slovensku druhé miesto zaberajú poľnohospodárske brownfieldy a až na tretej priečke sú brownfieldy armádne.

Pri priemyselných brownfieldoch sa stretávame s ich ďalším negatívnym prvkom a to sú ekologické znečistenie. Toto sa spája hlavne s bývalými banskými priestormi, ktoré zostali po ťažbe, ale i pomerne rozľahlé areály po chemickom

spracovaní nerastného bohatstva. Príkladom v Čechách môžu byť Ostravské lagúny, na Slovensku odkaliská v oblasti stredného Slovenska, alebo odpadová halda v Hliníku nad Hronom. Vo svete sa takto nebezpečné závody stavali na opustených miestach príkladom môže byť USA a na Slovensku bol závod postavený uprostred mesta v Žiarskej kotline.

Brownfieldy občianskej vybavenosti na Slovensku rozlohou prevyšujú nad Českou republikou. Tento druh brownfieldov veľmi úzko súvisí s vyľudňovaním vidieka a marginálnych oblastí, zatváranie škôlok, škôl, kultúrnych stredísk. V súčasnosti sa stretávame so situáciou, kde pôrodnosť v oboch krajinách mierne narastá, a tak sa mnohé obce stretávajú s problémom miest v škôlkach a školách. Budovy plniace túto funkciu sú v dezolátnom stave a obce a mestá nie sú pripravené na využitie finančných prostriedkov z fondov EÚ.

Graf 2: Rozloha plochy brownfieldov v Českej a Slovenskej republike
Graph 2: The total area of brownfields in the Czech and Slovak Republic

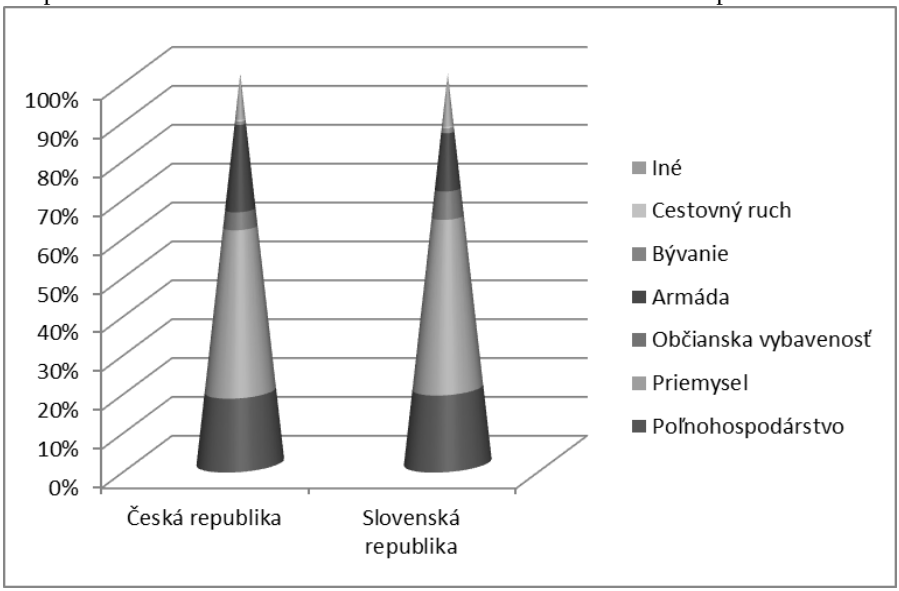

Zdroj: vlastné spracovanie

Analýzou výsledkov sme zistili ďalšie zaujímavé skutočnosti ohľadne štruktúry brownfields podľa druhu vlastníctva. V oboch sledovaných krajinách približne 70 % brownfieldov je v súkromnom vlastníctve. Z tohto množstva necelých 57 % brownfieldov má viac ako jedného vlastníka. A práve komplikované a nevysporiadané majetkoprávne vzťahy sú jednou z hlavných príčin odstúpenia od regenerácie pozemkov, alebo objektov.

Záver

Brownfieldy spôsobujú množstvo rôznorodých problémov a kladú tým otázky viacerým odborom (environmentálnym, ekonomickým, sociálno-kultúrnym). V riešení týchto otázok sú zainteresované inštitúcie, záujmové skupiny a miestni obyvatelia, ktorých sa problémy brownfieldov priamo dotýkajú.

Rozhodujúcu úlohu v procese regenerácie brownfieldov by mal mať verejný sektor. Mal by sa snažiť o ich regeneráciu za čo najnižších nákladov tak, aby vyriešil prípadné ekologické a sociálne problémy územia. Často je odporúčaná krajská, inokedy mestská úroveň, ktorá by sa mala snažiť ponúknuť súkromným investorom práve plochy brownfieldov. Súkromní investori majú na územia špecifické požiadavky, ktoré sa odvíja od zámeru získať z územia čo najvyšší zisk. Územie nikdy nemôže fungovať bez potenciálnych používateľov, ktorých nároky a požiadavky sú dôležité ako pre verejný, tak pre súkromný sektor. Vyššie uvedenú situáciu dopĺňajú výsledky nášho výskumu, že približne 70 % brownfieldov v oboch sledovaných územiach je v súkromnom vlastníctve. Komparáciou problematiky nevyužitých plôch v Českej a Slovenskej republike dochádzame k zisteniu, že regenerácia brownfieldov predstavuje zložitý problém. Veľkým negatívom je nedôvera investorov k ich možnostiam v porovnaní s voľnými stavebnými plochami na "zelenej lúke". To vyplýva predovšetkým z nerovných podmienok v trhovom prostredí, kedy investorov odrádzajú vysoké vstupné náklady na revitalizáciu či asanáciu brownfieldov, ktoré sú často spojené s nutnosťou zásadného ekologického očistenia a s odstránením nevyhovujúcich objektov. Aj keď sa na prvý pohľad môže zdať, že hlavnou bariérou opätovného využitia brownfieldov sú peniaze, v skutočnosti to nie je pravda. Aj v medzinárodnom meradle sa ukazuje, že samotné peniaze problematiku brownfieldov jednoducho vyriešiť nevie (Henderson, 2015). To, čo ťažkosti brownfieldov rieši, sú dostatočné vedomosti a zručnosti, vhodné priority, dobre cielené stratégie, šikovný právny rámec, na regeneráciu cielené programy podpory podnikania a iných aktivít. V oboch krajinách by k zásadnému riešeniu regenerácie brownfieldov pomohla existencia pravidelne aktualizovaných podrobných databáz, ktoré by vychádzali z Národných strategií regenerácie brownfieldov.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu GAČR P402/10/P344 a "CENAKVA" (CZ.1.05/2.1.00/01.0024), "CENAKVA II" (LO1205 under the NPU I program).

Literatúra

ALKER, S. et al. 2000. The definition of brownfield. In *Journal of Environmental Planning and Management*. vol. 43, no. 1, pp. 49-69.

DAMBORSKÝ, M. *Kulatý stůl na téma brownfields*. [online]. [2016-01-20]. Dostupné na internete: <http://www.ireas.cz/download/projekty/brownfields/damborsky.pdf>.

DVOŘÁKOVÁ LÍŠKOVÁ, Z. a kol. 2014. *Brownfields, positive-negative element of regional development*. In Dušek a kol.: Udržitelný rozvoj v kontextu rozvoje regiónů, obcí a státu. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. 2014, ISBN 978-80-87472-71-2, s. 209-214.

HENDERSON, R. S. 2015. *Transforming old industrial regions*: Constructing collaboration within the Black Country, England. Geoforum. Elsevier Ltd., pp. 95-106.

JACKSON, J. B. et al. 2004. Brownfields snadno a lehce. Praha: IURS, o. s., 2004. 78 s.

MINISTERSTO PRŮMYSLU A OBCHODU ČR. *Národní strategie regenerace brownfieldů* [online]. [cit. 2010-01-20]. Dostupný na internete: <http://www.czechinvest.org/data/files/strategie-regenerace-vlada-1079.pdf>.

TOUŠEK, V. – KUNC, J. 2004. *The Most Important Foreign Investors in the Manufacturing Industry of the Czech republic*. Ostrava: University of Ostrava, pp. 318-328.

WHELAN, G. 2004. *Brownfields: multimedia modelling and assessment.* Washington: WIT Press, 2004. 141 p. ISBN 1-85312-755-8.

FUNCTIONAL AND SPATIAL DISTINCTION OF BROWNFIELDS IN THE CZECH AND SLOVAK REPUBLIC

Summary

Brownfield has become a worldwide recognized term that refers to “any land or premises which has previously been used or developed and is not currently fully in use, although it may be partially occupied or utilized (…) may be vacant, derelict or contaminated (…) therefore not necessarily available for immediate use without intervention” (Alker et al., 2000). Some countries, for example USA, United Kingdom, France and West Germany, have long-term experience with the problems of brownfields, which had emerged already during the 1970s as a result of massively declining mining, heavy industries and textiles.

Brownfields rehabilitation is currently a complicated problem in the Czech and Republic. Investor distrust concerning the brownfi elds potential is a great negative in comparison with “greenfi eld” construction areas. Th is is implied by the unequal market environment conditions when the investors are discouraged by high investment costs of the restoration or decontamination of the brownfi elds, which are frequently connected with the need for thorough environmental cleanup and removal of unsuitable structures. Revitalization of a large number of location is still hindered by environmental hazards, investment intensity and frequently also

by complicated and unexplained property rights. Municipalities will be left with a number of problem sites with many ecological and other burdens depressing the value of real estate in their neighbourhoods. For the sake of future, when massive public support for regeneration cannot be expected, it is desirable that system measures are put in place that would assure more effective support to brownfield regeneration, for example in the sphere of urban planning and development as well as in the fiscal sphere.

According to the 2013 - 2015 ours Research Study for the Location of Brownfields in Czech and Slovak Republic, there are currently 2 429 brownfields covering roughly 10 987 hectares in the Czech Republic. In The Slovak Republic 3677 brownfields covering 11 245 hectares. The above-mentioned number of brownfields is not final, of course. The study analysed data from all regions, took into account brownfields from a certain minimum size 0,5 ha and include brownfields that resulted from mining activities.

Brownfield type and categorisation can be devised and analysed in several ways. We used classification by previous use 1Agricultural 2Industrial 3Public facilities 4Military 5Housing 6Tourism 7Other. The regeneration of brownfields has hitherto been conducted unsystematically in the Czech and Slovak Republic. Primarily an individual approach at the municipal level has been applied. The National Brownfield Regeneration Strategy represents a significant step toward centralisation of handling the issue of brownfields.

RNDr. Zuzana Dvořáková Líšková, Ph.D.
Katedra regionálního managementu
Ekonomická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Studentská 13, 370 05 České Budějovice
E-mail: zuli@ef.jcu.cz

Ing. Petr Dvořák, Ph.D.
Ústav akvakultury a ochrany vod
Fakulta rybářství a ochrany vod
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Na Sádkách 1780, 370 05 České Budějovice
E-mail: dvorakp@frov.jcu.cz

INNOVATION PERFORMANCE OF THE SLOVAK REPUBLIC AND ROMANIA

Milan Fiľa, Jozef Kučera

Abstract

Innovations play a central role of the knowledge economy (characterised by the production of goods and services with high added value) and it is also a key element of economic development and the driving force of the economic development. Countries with the most developed economies are characterised not only by more stable economy, higher standard of living but also by higher innovation performance in the comparison with other countries. However, the innovation performance (and its potential) differs significantly among the EU regions; especially we can see a great gap between the former EU members and those new ones from last decade. Slovak Republic and Romania are unfortunately still in the company of those EU member countries with low innovation performance. This situation is caused mainly by the weak support of research and development (mainly weak financial support) and inadequate support of innovation-friendly corporate environment, especially in the SMEs sector, which represents the backbone of each national economy. Not only public sector should take care about the whole R&D national investments. In developed economies, it is especially the private sector which invests into innovations the most so it is very important to support the innovation-friendly environment by the public authorities. Using statistical methods, the scientific article provides insight into the causal relationship to the development rate of the region measured in terms of GDP per capita and investments in R&D to indicate disparities in Slovakia and Romania (compared to the innovation leaders in EU/EU average) in the field of innovation performance.

Keywords: innovations, competitiveness, knowledge economy, corporate environment, SME

Introduction

For more than 50 years, since the neoclassical theory of economic growth composed by Robert Solow was introduced, researchers and economists are still trying to find an answer to question of different levels of successful economic growth and prosperity.

A search for new ways of understanding growth followed, and out of this emerged a new perspective on economic growth, which put technology and innovation, rather than capital accumulation, at the front. Increasingly, the ability

of a poor country to catch up with the rich was seen not only – or mainly – as a reflection of its ability to generate (or attract) sufficient investments, but also of its capacity to absorb existing and generate new technologies (e.g. innovate) (Fagerberg, 2010).

At the very beginning it is necessary to explain and closely characterize the main terms. The initiator of the innovation theory is considered to be J. A, Schumpeter, who in the thirties of the 20th century regarded innovations as a driving force of economy, according to him, innovations represent combination of factors of production influenced by enterprise activities. Those are especially fundamental changes in the field of manufacturing engineering and production technology in an organisation and in leading. He regards innovation only as the first launch of a new product, raw material, technological method in the market. He calls all other producers imitators (Gúčík, 2012).

One of the most popular Slovak definitions of the first term - **innovation** can be found in publication "Innovation and Companies" (TTSK, 2010), where innovations are defined as introducing and implementing of new or much better product (goods or services), process, new marketing method or a new organizational method in company practice, working environment of all organizational parts or in external relations.

The most acclaimed form of explaining the term **innovation** is at present a comprehensive definition in the Oslo manual (OSLO MANUAL, 2005), which was published in 1997 by OECD: „Technological innovations of products and processes (abr. TPP innovations) which include new products and processes based on new technologies, or significant technical improvements of already existing products and processes. TPP innovation is implemented when the product is launched to the market (product innovation) or a new process innovation is introduced (process innovation).“

This manual also defines next four basic categories of innovations:

1. Product innovation
2. Process innovation
3. Organization innovation
4. Marketing innovation

Thus, on the one hand there are innovation of products/services (and also innovation of the production processes/methods) and marketing/selling methods – these are closely connected to the processes of R&D, production and sales. On the other hand there are organization innovations which are connected to the internal company structures, values/ideas or in general, with strategic management tools.

Second important term is the **innovation performance**. Level of innovation performance can be expressed by comprehensive methodology, which is used by the European Commission to compare innovation performance of its member states and individual regions of the EU, while it also uses the scheme of several basic indicators, such as (Code Law no. 172/2005):

- European Patent Office, www.epo.org
- Human resources in the area of science and technology (% of population)
- Participation in lifelong education (age of 25-64)
- Public expenses for research and development (% GDP)
- Company expenses for research and development (% GDP)
- Employment in medium-tech and high-tech production (% of overall work force)
- Employment in high-tech services (% of overall work force)
- EPO (European Patent Office) patents (per one m. citizens)

On the following pages we will analyze a correlation between innovation performance in the public and SMEs sector and investments of those sectors into R&D in Slovak republic and Romania. The reasons why authors have chosen only one specific indicator - investments into R&D are:

1. Prove if public sector has a real interest in increasing the level of innovation performance. Innovation performance is mentioned in many strategic documents as a leading force of economic growth and knowledge economy and logically it should be supported by investments into R&D.
2. Prove that the amount of investments into R&D is positively correlated with a level of SSI indicator of innovation performance.
3. Prove how much is the SMEs sector (as a core part of national economic development) oriented into producing innovative goods and services with an extra value.

Innovation performance and policy in the European Union

Innovation policy of the EU is based on the support of enterprise sphere. This helps to contribute towards better industrial performance and so to support meeting broader social objectives such as industrial growth, increased employment rate and competitiveness of the industry within society and its sustainability. One of the key documents supporting growth of investments into innovations and innovative solutions is **Strategy 2020**, approved by the Committee in 2010. This strategic document also confirmed the Lisbon Strategic Aim to increase the investment ratio into science, research and innovation at least on the level of 3% GDP of the member countries.

At present, except Sweden and Denmark, none of the member countries fulfils the set objective of the investment ration on science, research and innovation. The investment at present reaches the EU average of 28 individual investments into innovation (science and research) which represents 2.01% of the GDP. To reach the set innovation goals the EU has proposed 10 following measures:

1) To continue in investments into innovation regardless of saving measures.
2) To improve the quality of Europe and individual state internal systems of R&D.
3) To modernize educational systems at all levels.
4) To use the EU research area for improving cooperation of innovators and researchers.
5) To simplify the approach towards European programmes.
6) To commercialize innovations – improve the links among scientists and enterprises.
7) To dispose of the barriers restricting the introduction of new ideas into market – more functions for the SMEs sector.
8) To establish European partnerships this would support and accelerate the research, development and introduction of innovations to the market.
9) To improve innovations in the public sector.
10) To support the cooperation with international partners and open up the opportunity of the EU support programmes.

For support of innovations was created a programme **HORIZONT 2020**, which is designed in accordance with the Europe 2020 strategy and is actually a financial instrument of the implementation of "Innovation Union", so-called flagship "The EU Strategy for the period 2010-2020 – Europe 2020". The aim is to create the conditions of global competition - the ability of the EU at the highest level, economic growth and the creation of new jobs (Šandor, 2014).

Another programme to support innovations and to improve competitiveness of the EU is the **COSME** programme. This specific programme is primarily focused on the competitiveness of small and medium-sized enterprises for the period 2014-2020 and is closely connected to the programme HORIZONT 2020 (European Commnision, 2015).

From the latest available surveys and calculations published in 2014, we can conclude that the overall **average innovation performance of the EU member states** reaches a value SII at the level **0.554** (interval range is 0.0 – 1.0) (graph 1). From the medium term, the EU reaches stable average innovation performance with the growth of 1.66%.

Innovation performance of the Slovak Republic and Romania is in the comparison with the average of the EU member states below average and their latest level reached the value SII **0.328** (*Slovakia*) with the growth rate of 1.49% and **0.237** (*Romania*) with the growth rate of 1.90 % . From the medium term development point of view, we record only minor year-to-year changes in both countries.

Graph 1: Innovation performance of individual member states of the EU in 2013 (SII)

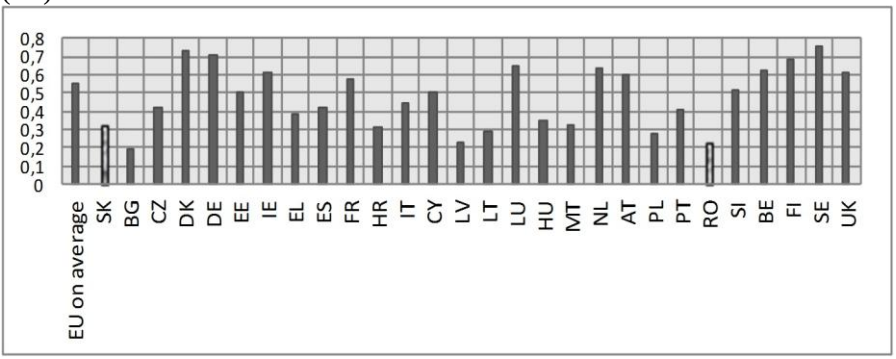

Source: European Commission, 2015

The European Commission distinguishes 4 different groups of countries according to the average performance in innovation policies:

A. ***Innovation leaders*** *(SSI more than 20 % above than the EU average):* countries such as Denmark, Germany or Sweden
- ✓ Sweden is considered to be a country with the highest long-term innovation performance among all of the EU member states. Sweden and the Nordic countries, in general, have the highest investments into research and development or innovations.

B. ***Innovation followers*** (SSI less than 20 % above EU average or more than 90% of the EU average): countries such as Slovenia, France or Austria

C. ***Moderate innovators*** (SSI between 50 and 90 % of the EU average): countries such as *Slovakia*, Hungary or Italy

D. ***Modest innovators*** (SSI less than 50 % of the EU average): countries such as *Romania* or Bulgaria

Innovation performance of the Slovak Republic and Romania

The Ministry of Economy of the Slovak Republic in cooperation with the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic elaborated the **Research and Innovation Strategy for Smart Specialization of the Slovak Republic** (RIS3 SK), which was approved by the Slovak government at its meeting on 2013, November 13th by resolution No. 665/2013. RIS3 SK represents a strategic framework document for research and innovations support in forthcoming programming period 2014 – 2020 and are a basis for the creation of operational programmes (Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, 2013).

There are also a few strategic documents, which are focused on the R&D and innovation in Romania – for example The Ministry of Education and Scientific Research of Romania elaborated **The National Research, Development and Innovation Strategy 2014-2020** which also should support the new programming period goals in the field of R&D and innovation (Ministerul Educației și Cercetării Științifice, 2014).

In every single national strategic document of economic growth which is focused on the economic competitiveness improvement is mentioned a need, that a key element – **R&D must be supported by higher amount of finance**. Among the investments into R&D and the innovation performance there is an explicit correlation and therefore a higher % of costs into R&D that logically increases also the innovation performance of an individual country. The European Union adopted in 2010 the Europe 2020 Strategy, which reincorporates unfulfilled aim of the Lisbon Strategy, namely the achievement to increase investments into R&D to a level of 3% of the EU member states GDP. This aim is fulfilled only by several Nordic countries led by Sweden, which in 2013 spent on research and development the highest amount from all EU member countries. The ratio of investments into R&D/innovation in % GDP within the EU (in 2013) is shown above - in map 1.

Map 1: The ratio of investments into R&D/innovation in % GDP within the EU in 2014

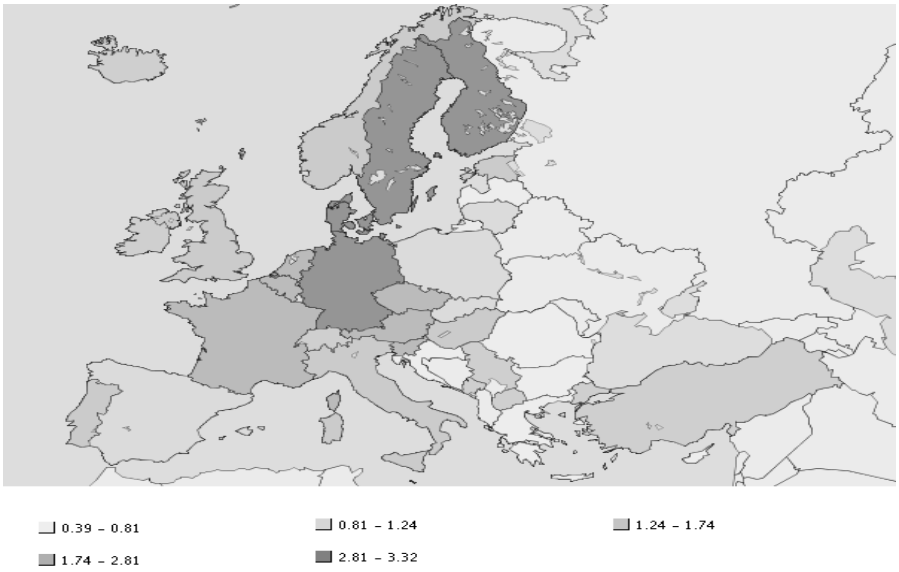

Source: EUROSTAT, 2015

The higher investments into research and development (% of GDP), the higher innovation performance of a country

At the same time % ratio of GDP investments also indicates country´s real interest in the development of science and research and, subsequently, in the knowledge economy. A typical example to prove that theory is Sweden which in long term spends on research and development in the comparison with the GDP the biggest amount of financial means and so it represents the leader in innovation performance among the EU member states.

The graph 2 shows an interesting comparison of science and research financing by enterprise sphere in the Slovak Republic (in 2014 it was **0,56% GDP by public sector** and **0,33% by business sector**) and Romania (in 2014 it was **0,22% GDP by public sector** and **0,16% by business sector**), which is dominated by the financing from public resources. In most EU countries, private resources are dominant compared to state resources. In the case of the Sweden, public resources take part in the financing of the given field with the ratio of **1.04 % GDP** in 2014 and business sphere up to **2.12 %.**

Graph 2: Investments into science and research in the Slovak Republic, Romania and Sweden

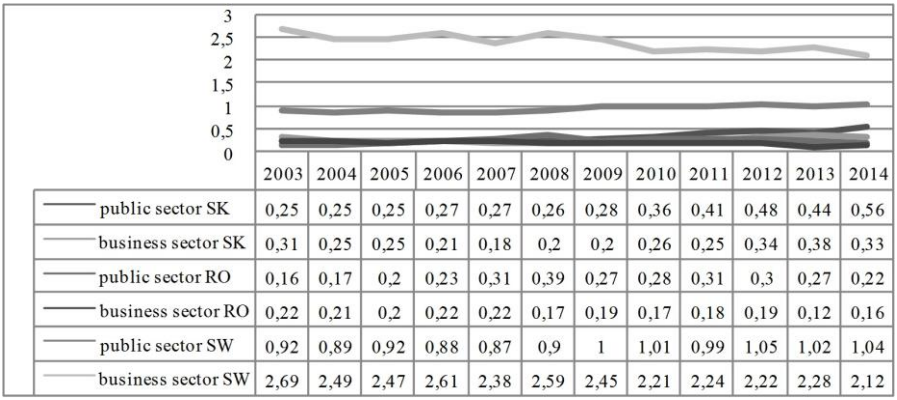

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
public sector SK	0,25	0,25	0,25	0,27	0,27	0,26	0,28	0,36	0,41	0,48	0,44	0,56
business sector SK	0,31	0,25	0,25	0,21	0,18	0,2	0,2	0,26	0,25	0,34	0,38	0,33
public sector RO	0,16	0,17	0,2	0,23	0,31	0,39	0,27	0,28	0,31	0,3	0,27	0,22
business sector RO	0,22	0,21	0,2	0,22	0,22	0,17	0,19	0,17	0,18	0,19	0,12	0,16
public sector SW	0,92	0,89	0,92	0,88	0,87	0,9	1	1,01	0,99	1,05	1,02	1,04
business sector SW	2,69	2,49	2,47	2,61	2,38	2,59	2,45	2,21	2,24	2,22	2,28	2,12

Source: EUROSTAT, 2015

In the Slovak Republic and also in Romania, financing of innovations is dominated by public resources. This indicates for example:

- that the transformation to the knowledge economy will be by 2020 (determined as a deadline year for transformation in many strategic documents in Slovakia) very difficult task to achieve as **it is the enterprise sphere and its research intensity** (directly linked to the

education system) **that are relevant indicators of the knowledge economy development in the given country**;

- **that our industries are focused on the fields with lower added value** (e.g. assemblage in automotive industry or electrical engineering industry);
- **that the significant part of GDP is created by limited number of multinational enterprises, which keep their know-how and so-called R&D centres in their parent companies and subsidiaries serve solely to production purposes with adopted technology**. It is consequently reflected into the overall investments of the private sector into innovations. This is an example of the automotive industry in Slovakia.

Comparing the amount of investment into R&D with the innovation performance level, we can see a positive correlation between these 2 indicators. We have already mentioned that the higher amount of investments into research and development (% of GDP), leads to the higher innovation performance of a country and this was proved by the given example of 3 EU countries. It was also proved that the statement (mentioned in many strategic documents in Slovakia and Romania) about the necessity of R&D improvement as a key element of country's competitiveness, was only a goal without any remarkable financial support. Definitely, it will be very difficult to change into the knowledge economy and also to narrow the gap in living standards (compared with former EU countries) in the next decade for both our countries.

Innovation performance of the Slovak and Romanian enterprises, specially focused on the SMEs sector

Small and medium-sized enterprises form the basis of the added value creation, employment and have a considerable influence on the creation of public resources by means of tax system of individual EU member states. Their innovation performance and potential frequently and significantly determine the future direction of the whole national economy and decide on the orientation of the whole economy.

In the EU we observe the existence of the countries which are focusing only on the activities with lower added value and the existence of countries focusing strongly on the knowledge economy. Disparities between individual member states of the EU are notable. The graph 3 shows the ratio of the SMEs, which came in 2014 with innovations in the field of products / processes or organizational / marketing innovations.

It is evident from the graph 3, that **the Slovak and Romanian SMEs lag behind the EU average and the biggest difference can be seen when compared with Sweden** – leader in innovations. The overall level of Slovak enterprises innovation performance including SME category lies in the existence of several

structural problems of the Slovak economy, policy and national legislation. **The main reasons of the situation are**:

- insufficient support of SMEs activities in general,
- absence of regional innovation centres,
- absence of high-tech incubators for SMEs,
- heavy bureaucratic burden of SMEs activities,
- lack of qualified work force, whose education would reflect actual market needs,
- insufficient support of applied research and development from the state and public administration prospective,
- insufficient cooperation of enterprises and public research and educational institutions (e.g. universities, vocational schools etc.),
- difficult access to the EU resources which are allocated for the support of science, research and innovations,
- efforts of the Slovak government to transfer money from the resources intended for the support of science, education, employment to other projects,
- insufficient government and regional support for fulfilling the Slovak and the EU innovation policy in Slovak conditions,
- absent strategic concept of change from manufacturing economy to knowledge economy.

Graph 3: SMEs launching new innovations in 2014

Source: European Commission, 2014

Without a closer knowledge of the environment of Romanian SMEs is quite difficult to indicate the main problems. On the other hand we could name **some same reasons which probably led to bad results in the area of innovation**

performance (based on the gathered data from Eurostat and European Commission – see fig. 1 – fig. 4):

- insufficient support of applied research and development from the state and public administration prospective,
- insufficient cooperation of enterprises and public research and educational institutions (e.g. universities, vocational schools etc.),
- insufficient government and regional support for fulfilling the Slovak and the EU innovation policy in Slovak conditions,
- insufficient support of SMEs activities in general.

In the Slovak Republic do not currently exist any support instruments for the development of innovations targeted at the SME sector. To support innovations and their development in the enterprise sector is possible by two means of stimulation – financial and non-financial instruments. **Financial instruments** include especially the acquirement of subsidies for research and developments projects (financed for example through the EU structural funds) or possible tax relief for enterprises, which invest into science and research. **Non-financial instruments** include especially the creation of such corporate environment, which will enable and simplify the implementation of innovations (e.g. reduction of the bureaucratic burden when applying for incentives).

To improve the innovation performance of the Slovak and also Romanian SMEs, it would be helpful to create a coherent strategic concept (with useful and effective instruments) aiming at the implementation of innovations along with the apparatus of legislative measures, which would enable the fulfilment of the given aims.

Within financial incentives would be appropriate:

- To support the creation or to create a set of credit instruments, which will be specially designed to support innovation in the SME sector
  - for example: lower interest rates for R&D projects
- To provide tax benefits and advantages for businesses, which will actively cooperate with secondary schools or universities in the creation of innovation solutions
  - tax benefits (as a possible way how to support SMEs) are also mentioned in the Act No. 185/2009 Coll.

Within non-financial support would be appropriate:

- To render more effective the absorption of structural funds, which are allocated for the enterprise sector.
  - for example: by creating the permanent teams of professionals to deal with this issue only
- To minimize the bureaucratic burden and process when absorbing financial incentives for SMEs.

  - for example: by creating the local support centres for SMEs/or by simplifying the sets of various application forms
- To support the creation of high-tech clusters and incubators/innovation centres.

Conclusion

Globally it can be stated that the situation of the innovation support policy in public as well as in private sector is more than alarming. In the long term, the Slovak Republic and Romania don´t only lag behind the average of the EU-27, but also behind several neighbouring countries. This intensifies its vulnerability in the field of the competitiveness preservation of our economies in harsh competitive environment of Europe.

There are many ways how to support innovation performance in the SME sector and it would be also relevant to take inspiration from the models of the leaders in innovations such as the Nordic countries. To reverse the current overall negative situation will be possible only if the research, development and innovations would become real (in legislation and expenses) state priority, its governments and the authorities of the Slovak Republic or Romania. Both of our countries have a high potential to succeed in many areas of technical and technological progress as it has quality human capital, good, interesting foreign and mainly domestic investors. By creating appropriate conditions and instruments for promoting innovations in the combination with continuous and more developed support of interlinking between enterprises, research and development institutions as well as educational institutions, there is possible a great chance of success.

Acknowledgement

This paper was prepared in the R&D cooperation of Electronic Cluster – Western Slovakia.

References

CODE LAW no.172/2005 Z.z. o organizácii štátnej podpory výskumu a vývoja a o doplnení zákona Code Law no. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov.

CODE LAW no. 185/2009 Z.z. o stimuloch pre výskum a vývoj.

EUROPEAN COMMISSION. 2014. *Innovation Union Scoreboard 2014*. 94 p. ISBN 978-92-79-34662-0.

EUROPEAN COMMISION. 2015. *What is Cosme?*. [cit. 2015-05-15]. Available at: http://ec.europa.eu/enterprise/initiatives/cosme/index_en.htm.

EUROPEAN PATENT OFFICE. http://www.epo.org.

EUROSTAT. 2015. Eurostat Database. Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu.

FAGERBERG, J. 2010. The changing global economic landscape: the factors that matter, In *Robert M Solow & Jean-Philippe Touffut (ed.), The Shape of the Division of Labour: Nations, Industries and Households*. Edward Elgar, 2010.

GÚČÍK, M. 2012. Podstata a ciele inovácií. In *Economic Review of Tourism*. ISSN 0139-8660, 2012, vol. 45, no. 2, pp. 69.

MINISTERSTVO ŠKOLSTVA, VEDY, VÝSKUMU A ŠPORTU SR – MINISTERSTVO HOSPODÁRSTVA SR. 2013. *Poznatkami k prosperite – Stratégia výskumu a inovácií pre inteligentnú špecializáciu Slovenskej republiky*. Schválená vládou SR dňa 13. novembra 2013 uznesením vlády SR č. 28588/2013.

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE. 2014. Strategia Naţională de Cercetare, Dezvoltare şi Inovare 2014-2020, available: http://www.edu.ro/index.php/pressrel/22258.

OSLO MANUAL. 2005. *Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data.* [Cit. 2015-05-10]. Available at: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/oslo-manual_9789264013100-en#page52.

ŠANDOR, D. 2014. *HORIZON 2020.* [cit. 2015-03-07]. Available at: http://www.een.sk/?services_17/1028.

TTSK. 2010. *„Innovation and Companies".* Publikácia vydaná v rámci projektu Duo**Stars, 2010.

Ing. Milan Fiľa, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: mfila@ukf.sk

Ing. Jozef Kučera, MSc.
Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic
Stromová 1, 813 30 Bratislava
E-mail: jozef.kucera@minedu.sk

POTENCIÁL KRAJINY A JEHO VYUŽITIE V REGIONÁLNOM ROZVOJI NA PRÍKLADE ZMIEN KRAJINNEJ ŠTRUKTÚRY

Alfonz Gajdoš, Michaela Trnková

Abstract

The aim of this thesis was develope suggestions for improvement of the land use of Cadastral area of Tatranska Lomnica in regional development through the evaluation methods of landscape potential use on example of land use changes in two time periods (in 1953, and in 2014). We verified the methodology of mapping, analysis and evaluation of the landscape on the basis of application of mapping procedures that use remote sensing data. Than we use Geographic Information Systems software, and methodology of the ecological stability of the landscape. We reviewed the development of landscape pads and their spatial structure through landscape metrics within the meaning. The reduction in the areas of deciduous, coniferous and mixed forests classes, which was caused by wind storm in 2004, the growth areas of intermittent building of residential and recreational buildings class and the growth of areas of sports and recreation facilities class, are the main changes in land use. The results of the thesis is important for the development of the region in accordance with the sustainable development.

Keywords: landscape structure, potential of landscape, changes of land use, Tatranská Lomnica

Úvod

Cieľom práce je hodnotenie vývoja využitia krajiny v druhej polovici 20. storočia na príklade katastrálneho územia Tatranskej Lomnice. Pre tento účel boli vyčlenené dva časové horizonty, rok 1953 a rok 2014. Územie určuje katastrálna hranica Tatranskej Lomnice, zaberá plochu 142,19 km^2. Ležia v ňom osady Tatranská Lesná, Tatranská Lomnica, Tatranské Matliare, Kežmarské Žľaby a Tatranská Kotlina, ktoré tvoria časti mesta Vysoké Tatry.

Zmeny využitia krajiny sa riešili viacerými metódami. Vychádzali sme z prác riešiacich uvedenú problematiku (Boltižiar, 2007, 2009, Feranec, 1996, Feranec, Oťahel, 2001, Feranec, Oťahel, Cebecauer, 2004, Míchal, 1994, Oťahel, 1996, 1999, 2001, 2004, a i.).

Využitie krajiny územia v sledovanom období odrážalo spoločensko-politický vývoj v území, najmä vplyv legislatívnych opatrení a hospodárenia TANAPu. Konštatujeme, že nedošlo k zmenám foriem využitia krajiny, menila sa len úroveň ich limitov vo využívaní.

Zmeny využitia krajiny územia v období rokov 1953 – 2014

V rámci krajinnej štruktúry sme zaznamenali zmenu v počte tried využitia územia. V roku 1953 sme zmapovali 12 tried. V roku 2014 o jednu menej. Absentovala trieda listnatých lesov, ktorá pravdepodobne zanikla prirodzeným náletom ihličnatých drevín smrekovca opadavého (*Larix decidua*), smreka obyčajného (*Picea abies*) z okolitých zmiešaných a ihličnatých lesov. Časť areálu triedy listnatých lesov sa zmenila na areály triedy zmiešaných a ihličnatých lesov (tab. 1).

Tab. 1: Porovnanie plochy tried využitia krajiny v roku 1953 a 2014
Table 1: The comparison of the land use classes in 1953 and 2014

Triedy využitia krajiny	rok 1953		rok 2014		rozdiel	
	km²	%	km²	%	km²	%
nesúvislá zástavba (112)	2,01	1,42	2,38	1,68	+0,37	0,26
zariadenia športu a rekreácie (142)	0,24	0,16	0,74	0,52	+0,50	0,35
nezavlažovaná orná (211)	0,04	0,03	0,17	0,12	+0,13	0,09
lúky a pasienky (231)	2,45	1,72	1,31	0,92	-1,14	0,80
listnaté lesy (311)	0,18	0,13	0	0	-0,18	0,12
ihličnaté lesy (312)	69,4	48,8	47,29	33,25	-22,10	15,55
zmiešané lesy (313)	5,62	3,95	2,80	1,97	-2,82	1,98
prechodné lesokroviny (324)	23,56	16,57	47,60	33,49	+24,04	16,92
prirodzené lúky (321)	8,99	6,32	6,69	4,71	-2,30	1,62
vresoviská, slatiny, kosodrevina (322)	10,05	7,06	12,42	8,73	+2,37	1,67
skaly (332)	14,65	10,31	16,04	11,28	+1,39	0,98
riedka vegetácia (333)	5,01	3,53	4,75	3,33	-0,26	0,18
spolu územie	142,2	100	142,2	100	-	-

Zdroj: vlastné spracovanie

Trieda nesúvislá zástavba obytných a rekreačných budov (112) sa zvýšila o 0,37 km². V porovnaní s rokom 1953 sa mestské časti rozrástli o nové objekty

cestovného ruchu, občianskej vybavenosti a obytného charakteru. Zástavba sa realizovala v rámci hranice intravilánu, na plochách sídelnej vegetácie (trávnaté plochy, parky, plochy krovín a stromovej vegetácie), ako aj mimo intravilánu. Na základe reštitučných zákonov majitelia zrekonštruovali mnohé budovy a v súčasnosti tvoria sieť stravovacích a ubytovacích zariadení. Najväčší stavebný rozvoj sme zaznamenali v Tatranskej Lomnici. Staré nevyužívané objekty zanikli asanáciou. Týka sa to najmä mestských častí Tatranské Matliare a budov severne a severovýchodne od osady Tatranská Kotlina. Význam mestských častí sa väčšinou nezmenil, od svojho založenia mali funkciu liečebných a rekreačných stredísk. Zmenu sme zaznamenali v Tatranských Matliaroch, kde koncom januára 2010 ukončili svoju činnosť Vojenské klimatické kúpele a mestská časť stratila liečebnú funkciu.

Plochy triedy zariadenia športu a rekreácie (142) sa zvýšili o 0,5 km^2. Nové športové areály v sledovanom období vznikli len pri osade Tatranská Lomnica (rozšírenie lyžiarskeho strediska Tatranská Lomnica – Skalnaté pleso). Niektoré areály boli pre nevyhovujúci stav zrušené.

Areály triedy nezavlažovanej ornej pôdy lesného hospodárskeho fondu (211) sa zvýšili o 0,13 km^2, v dôsledku rozšírenia areálu lesnej škôlky v Rakúskych Lúkach. V 60. rokoch 20. storočia vznikla koncepcia s aktívnym, rekonštrukčným prístupom k ochrane lesov TANAPu. Na výsadbu nových lesných porastov sa začal využívať geneticky pôvodný sadbový materiál, ktorý zabezpečovali lesné škôlky.

Plochy triedy lúk a pasienkov (231) sa v porovnaní s plochou v roku 1953 znížili o 1,14 km^2. Areály v súčasnosti tvoria dôležitú časť nelesnej vegetácie montánneho a submontánneho stupňa. Predpokladáme, že prevažná časť areálov vznikla v období osídľovania podtatranskej oblasti a súvisí s rozvojom poľnohospodárstva a odlesňovania územia. Ako uvádzajú Halada et al. (2010), na odlesnené plochy sa postupne šírili druhy, ktorým nevyhovovali podmienky lesa. Vytvárali sa nové rastlinné zoskupenia, čím sa značne zvýšila biologická diverzita územia. Druhové zloženie lúk zodpovedalo stanovištným podmienkam. Areály lúk a pasienkov boli striedavo využívané na kosenie a pasenie hospodárskych zvierat. Po vzniku TANAPu boli lúky a pasienky delimitované do lesného pôdneho fondu a včlenené do vlastného územia TANAPu a jeho ochranného pásma. V 70. rokoch 20. storočia sa uskutočnilo mnoho stavebných výnimiek z legislatívy ochrany prírody TANAPu. V juhovýchodnej časti zanikol väčší areál lúk a pasienkov v prospech výstavby zariadení športu a rekreácie. Viaceré menšie areály v severovýchodnej časti sú však nové. Vo väčšej miere sa zmenšili, resp. zanikli rozlohy areálov v juhovýchodnej časti najmä prirodzeným zárastom triedy ihličnaté lesy a prechodné leso-kroviny. Juhovýchodne od Tatranskej Lomnice vznikli dva menšie areály trávnych porastov.

Terénnym prieskumom bol zistené, že areály triedy listnaté lesy (311) v roku 2014 v krajinnej štruktúre absentovali, plocha sa zmenšila o 0,18 km^2.

Veľkosť triedy a jej pozícia v blízkosti ihličnatého lesa ovplyvnili jej ďalší vývoj. Od roku 1953 postupne prenikli do areálu listnatých lesov druhy ihličnatých drevín, čo spôsobilo zmenu areálu triedy listnatých lesov na areály zmiešaných lesov.

Plocha ihličnatých lesov (312) sa znížila o 22,1 km^2. K zmenšeniu plochy triedy vo veľkej miere prispela veterná víchrica na jeseň 2004.

Rozloha triedy zmiešané lesy (313) sa zmenšila o 2,82 km^2. V roku 2014 plochy zmiešaných lesov južne od obce Tatranské Matliare a vo východnej časti územia boli premenené na areály triedy prechodné leso-kroviny (324), najmä vplyvom veternej víchrice v roku 2004. Mierne sa rozrástli areály v severnej a severovýchodnej časti územia, ktoré vznikli najmä prirodzeným zárastom triedy prechodné leso-kroviny. Niektoré areály zmiešaných lesov zanikli a premenili sa na plochy ihličnatých lesov. V severovýchodnej časti územia vznikol na ploche areálu listnatých lesov nový areál triedy zmiešaných lesov.

Zmenšenie plôch triedy prirodzených lúk (321) o 2,30 km^2 oproti roku 1953 spôsobilo najmä ukončenie pastvy oviec a dobytka v oblasti Belianskych Tatier po roku 1955. Prirodzeným zárastom a umelou výsadbou borovice horskej (*Pinus mugo*) sa zdevastované lokality prirodzených lúk zmenili na areály triedy vresoviská, slatiny a kosodrevina (322).

K nárastu plošného rozsahu triedy vresoviská, slatiny, kosodrevina (322) o 2,37 km^2 prispela najmä umelá výsadba borovice horskej (*Pinus mugo*) v oblasti Belianskych Tatier, v Doline Bielych plies a Predných Meďodolov.

Nárast plochy triedy prechodné leso-kroviny (324) o 24,04 km^2 v porovnaní s rokom 1953 bol spôsobený veternou víchricou v roku 2004. Dovtedy sa mnohé plochy prechodných leso-krovín vyskytovali v rámci areálov lesných porastov.

Areály triedy skál (332) v porovnaní s rokom 1953 sa rozrástli o 1,39 km^2. Rozsah triedy sa zväčšil v dôsledku procesov svahovej modelácie (rútenia, zosypy skál a pohyb sutinových prúdov).

Zmenšenie plochy areálov riedkej vegetácie (333) o 0,26 km^2 bolo spôsobené najmä prirodzeným včleňovaním borovice horskej (*Pinus mugo*) do areálu, čím sa zväčšil plošný rozsah triedy kosodrevina. Pokles triedy zapríčinilo aj prirodzené rútenie skál do areálov s riedkou vegetáciou.

V rámci zmien sme identifikovali areály, kde došlo k modifikácii jednej triedy na inú, ale aj areály, kde došlo ku kategorickej zmene. Zistili sme, že viac ako polovica územia podľahla zmenám pod antropogénnym vplyvom. Plocha areálov so zmenou predstavuje 73,94 km^2, čo znamená 52 % plochy územia. Rozloha bez zmien reprezentuje 68,25 km^2 (48 % z celého územia). Z plochy zmien sme identifikovali 54 typov zmien. Vzhľadom na rozlohu územia sme sa zamerali na zmeny areálov, ktoré dosiahli veľkosť nad 0,50 km^2. Ostatné zmeny dosiahli menšie až zanedbateľné rozlohy. V rámci územia sme identifikovali 18 typov zmien s rozlohou nad 0,50 km^2 (tab. 2).

Tab. 2: Typy zmien s plochou nad 0,50 km^2
Table 2: The change types in the areas bigger than 0,50 km^2

Typ zmeny z/na	plocha zmeny (km^2)	podiel z rozlohy (%)	podiel z celkovej plochy zmien (%)
312/324 ihličnaté lesy/prechodné leso-kroviny	31,89	22,41	44,62
324/312 prechodné leso-kroviny/ ihličnaté lesy	13,53	9,51	19,35
313/324 zmiešané lesy/prechodné leso-kroviny	4,23	2,97	5,92
312/112 ihličnaté lesy/nesúvislá zástavba budov	3,37	2,37	4,86
321/322 prirodzené lúky/vresoviská, slatiny, kosodrevina	2,64	1,86	3,77
322/312 vresoviská, slatiny, kosodrevina/ihličnaté lesy	1,90	1,34	2,77
312/142 ihličnaté lesy/zariadenia športu a rekreácie	1,76	1,24	2,58
333/332 riedka vegetácia/skaly	1,61	1,13	2,28
312/313 ihličnaté lesy/zmiešané lesy	1,55	1,09	2,20
324/112 prechodné leso-kroviny/ nesúvislá zástavba budov	1,21	0,85	1,74
333/322 riedka vegetácia/ vresoviská, slatiny, kosodrevina	1,17	0,83	1,68
324/313 prechodné leso-kroviny/ zmiešané lesy	0,95	0,67	1,38
313/312 zmiešané lesy/ihličnaté lesy	0,92	0,65	1,35
332/333 skaly/riedka vegetácia	0,92	0,65	1,35
324/231 prechodné leso-kroviny/ lúky a pasienky	0,79	0,56	1,17
231/324 lúky a pasienky/prechodné leso-kroviny	0,78	0,55	1,15
231/142 lúky a pasienky/zariadenia športu a rekreácie	0,63	0,44	0,95
312/322 ihličnaté lesy/vresoviská, slatiny, kosodrevina	0,57	0,40	0,88

Zdroj: vlastné spracovanie

Plošne k najväčšej zmene došlo u areálov triedy ihličnaté lesy (312) na triedu prechodné leso-kroviny (324) (31,89 km^2, 22,41 % z plochy územia.), čo spôsobila veterná víchrica v novembri v roku 2004. Druhú plošne najväčšiu zmenu sme zaznamenali v opačnom trende týchto tried, prechodné leso-kroviny sa zmenili na triedu ihličnaté lesy (13,53 km^2, 9,51 %). Zmena nastala pravdepodobne prirodzeným vývojom lesných porastov. Vplyv víchrice je pozorovateľný aj pri zmene triedy zmiešané lesy (313) na triedu prechodné leso-kroviny (324) (4,23 km^2, 2,97 %).Vplyvom rútenia skál po svahoch sa časť triedy riedka vegetácia (333) zmenila na plochy triedy skaly (332) (1,61 km^2, 1,13 %). Antropogénny vplyv je výrazný pri premene areálov triedy ihličnaté lesy (312) na triedu nesúvislá zástavba obytných a rekreačných budov (112) (3,37 km^2, 2,37 %). Prispelo k tomu rozšírenie zástavby mestských častí mesta Vysoké Tatry o rekreačné a obytné objekty. Podobne sú na tom areály prechodných leso-krovín (324), ktoré sa zmenili na areály triedy nesúvislá zástavba obytných a rekreačných budov (112) (1,21 km^2, 0,85 %). Vplyvom antropogénnych zásahov sa zmenila aj trieda ihličnaté lesy (312) na plochy triedy zariadenia športu a rekreácie (142) (1,76 km^2, 1,24 %). Zmena súvisí s výstavbou lyžiarskeho strediska Jamy a Tatranská Lomnica – Skalnaté pleso.

S výstavbou rekreačných a športových zariadení v juhovýchodnej časti územia súvisí zmena plochy triedy lúky a pasienky (231) na triedu zariadenia športu a rekreácie (142) (0,63 km^2, 0,44%). S ukončením pastvy v oblasti Belianskych Tatier, Doliny Bielych plies, Doliny Predných Meďodolov a Zadných Meďodolov došlo k postupnej premene areálov triedy prirodzené lúky (321) na plochy triedy vresoviská, slatiny, kosodrevina (322) (2,64 km^2, 1,86 %).

Pri ostatných zmenách ide o postupnú modifikáciu jednej triedy krajinnej štruktúry prípadne jej časti na inú. Väčšinou sú to postupné zmeny (sukcesie, zmeny rastlinných formácií alebo zarastanie plôch).

Ekologická stabilita krajiny v období rokov 1953 – 2014

V území bolo v roku 1953 vyčlenených 12 relatívne stabilných a nestabilných tried využitia krajiny (Míchal, 1994), v roku 2014 11 tried. V porovnaní jednotlivých typov tried využitia krajiny obidvoch časových horizontoch, v území v roku 2013 absentovala trieda listnaté lesy.

V roku 1953 zaberali relatívne stabilné plochy 139,90 km^2 (98,39 %) a relatívne nestabilné plochy 2,29 km^2 (1,61 %). V rámci súčasnej krajinnej štruktúry v roku 2014 predstavovali relatívne stabilné plochy 138,90 km^2 (97,70 %) a relatívne nestabilné plochy 3,29 km^2 (2,30 %). Porovnaním historickej a súčasnej krajinnej štruktúry možno konštatovať, že došlo k poklesu relatívne stabilných plôch o 1,00 km^2. Koeficient ekologickej stability krajiny v roku 1953 mal hodnotu 61,09. V rámci súčasnej krajinnej štruktúry má koeficient ekologickej hodnotu 42,21. Na základe týchto výpočtov konštatujeme pokles koeficientu ekologickej

stability o hodnotu 18,88. Dôvodom zníženia plôch relatívne stabilných bola výstavba rekreačných objektov a športových areálov v oblasti Tatranskej Lomnice v 70. rokoch 20. storočia. Výrazný vplyv mala aj veterná kalamita v roku 2004.

Vývoj priestorovej štruktúry plôšok krajinnej štruktúry územia

Pri analýze zmien krajinnej štruktúry sme sa zamerali na vyhodnotenie ukazovateľov priestorovej štruktúry plôšok. Krajinnú štruktúru možno kvantifikovať prostredníctvom viacerých ukazovateľov (indexov krajinnej metriky). Na rozdiel od celkových zmien jednotlivých prvkov krajinnej štruktúry (napr. zmena podielu ihličnatého lesa), prostredníctvom týchto ukazovateľov je možné sledovať zmeny v počte krajinných prvkov rôznych kategórií, ich priemernej veľkosti, rozmiestnení, spojitosti, mozaikovitosti a ďalšie charakteristiky, ktoré majú významný vplyv na procesy fungovania krajiny. Číselné hodnoty metrík tvoria východisko účelových interpretácií prebiehajúcich ekologických procesov v zmysle prác Gergel et al. (2002), McGarigal a Marks (1995). Charakterizované metodické postupy u nás aplikovali napr. Boltižiar (2007), Falťan a Saksa (2007), Kopecká (2011), Oťahel (2011) a i.

Cieľom bolo zistiť optimálnosť priestorového usporiadania krajinných prvkov a ich veľkosti vzhľadom k výmere územia v dvoch časových horizontoch. Na kvantifikáciu krajinnej štruktúry boli použité indexy krajinnej metriky: CA (*Class area*) – rozloha triedy, NC (*Number of classes*) – počet tried, NP (*Number of patches*), počet plôšok, MPS (*Mean patch size*) – priemerná veľkosť plôšky v ha, PSSD (*Patch size standard devitation*) – štandardná veľkostná odchýlka v ha, MSI (*Mean shape index*) – priemerný tvar plôšok a SDI (*Shannon´s diversity index*) – Shannonov index diverzity.

Index počet tried (NC) vyjadruje kompozíciu krajiny. Udáva počet rôznych tried krajinnej štruktúry na jednotku plochy. Tento indikátor predstavuje najjednoduchší spôsob hodnotenia krajinnej diverzity. Čím vyšší je počet tried krajinnej štruktúry, tým je vyššia diverzita územia. Podľa počtu a plochy jednotlivých tried v roku 1953 bolo územie voči roku 2014 viac diverzifikované (trieda listnaté lesy bola nahradená triedou zmiešaných lesov).

Index počet plôšok (NP) vyjadruje celkový počet krajinných prvkov (plôšok) na celú plochu skúmaného územia. Počet plôšok v území zvyšuje, resp. znižuje heterogenitu a rozlíšenie krajinnej mozaiky. Krajinná štruktúra vykazuje vyššie hodnoty sledovaného indexu NP v roku 1953 (124 plôšok), kedy bolo územie na počet plôšok v jednotlivých kategóriách viac diverzifikované (znak vyššej heterogenity územia). Hodnotu indexu NP v roku 2014 (67 tried) do značnej miery ovplyvnila víchrica v roku 2004 a zvýšenie plochy triedy prechodné leso-kroviny (324) na úkor tried ihličnaté lesy (312) a zmiešané lesy (313). Zároveň došlo k rapídnemu zníženiu počtu plôšok triedy prechodné leso-kroviny (324) zo 65 na 9.

Na základe poklesu počtu plôšok za sledované obdobie došlo k rastu indexu priemernej veľkosti plochy (MPS). Index možno stanoviť na základe počtu plôch jednotlivých tried krajinnej štruktúry (NP) a ich výmery (CA). Pri porovnávaní vývoja zmien krajinnej pokrývky za časové obdobie určitý časový horizont, ktorého hodnota MPS dosahuje nižšie hodnoty, vykazuje vyššiu fragmentáciu krajinnej štruktúry. Ak je hodnota indexu MPS malá, väčšinou sa jedná o fragmentáciu krajinnej štruktúry. Z tohto pohľadu krajinná štruktúra v roku 1953 dosiahla hodnotu indexu MPS = 114,85, javila sa viac fragmentovaná. V roku 2014 dosiahla MPS = 212,29, čo predstavuje vysokú hodnotu. Konštatujeme, že usporiadanie krajinnej štruktúry je vzhľadom na veľkosť územia v obidvoch časových horizontoch zhruba optimálne. V kombinácii indexov NP a MPS bolo územie v roku 1953 viac heterogénne a zároveň vykazovalo náznaky väčšej fragmentácie stabilných krajinných prvkov. Celkovo došlo v území k zvýšeniu priemernej veľkosti plôšok. Znamená to, že územie sa vyvíja k homogenite, ale zvýšenie hodnoty indexu MPS v roku 2014 bolo výrazne ovplyvnené zväčšením plochy triedy prechodné leso-kroviny (324) a zjednotením triedy do menšieho počtu plôšok. Pri jednotlivých triedach je vývoj tohto ukazovateľa odlišný. Zvýšenie priemernej veľkosti plôšok sme zaznamenali pri areáloch tried areály športu a zariadení voľného času (142) a nezavlažovaná orná pôda (211), pričom vzrástla ich rozloha a mierne i počet plôch jednotlivých tried (NP). U tried vresoviská, slatiny, kosodrevina (322), prechodné leso-kroviny (324), skaly (332) sme zaznamenali rozširovanie plochy areálov týchto tried a zároveň ich sústreďovanie do menšieho počtu plôch (tab. 3).

Tab. 3: Ukazovatele vývoja priestorovej štruktúry plôšok územia v roku 1953 a v roku 2014
Table 3: The indicators of the landscape structures spatial development in 1953 and 2014

Krajinná metrika	rok 1953	rok 2014	rozdiel
NC	12	11	-1
NP	124	67	-57
MPS	114,85	212,29	97,44
PSSD	634,28	803,96	169,68
MSI	2,19	1,95	-0,24
SDI	1,65	1,67	0,02

Zdroj: vlastné spracovanie

Vplyv zníženia rozlohy triedy a nezmeneného počtu plôch tried (NP) sa prejavil nižšou hodnotou indexu MPS pri triedach ihličnaté lesy (312) a trávne

porasty (231). Pri triedach zmiešané lesy (313) a prirodzené lúky (321) sa znížila rozloha a vzrástol počet plôch tried. Opäť sme zaznamenali pokles hodnoty indexu MPS. Priamo to súvisí s rozčlenením areálov na menšie časti. Pri triede areály s riedkou vegetáciou (333) poklesla hodnota sledovaného indexu vplyvom zníženia rozlohy a mierneho zníženia aj počtu plôch triedy vplyvom prirodzeného rútenia skál do týchto areálov.

Index štandardnej veľkostnej odchýlky plôšok (PSSD) udáva rozdiel veľkostí plôšok (v ha) vo svojich kategóriách v rámci krajinnej mozaiky (veľkostný rozdiel medzi plochami krajinných prvkov). Čím je stanovená hodnota vyššia, tým je väčšia veľkostná odchýlka medzi prvkami krajiny. Ak sa namerané hodnoty blížia viac k 0, tým viac majú zastúpené krajinné prvky podobnejšiu výmeru a krajina je z pohľadu plochy jednotlivých tried krajinných prvkov homogénnejšia. V roku 1953 index PSSD vykazuje menšiu hodnotu (634,28) ako v roku 2014 (803,96). Na základe vyššej hodnoty indexu v roku 2013 sa areály jednotlivých plôch javia veľkostne viac odlišné. Podľa McGarigala a Marksa (1995) krajinný priestor ovplyvnený ľudskou aktivitou obsahuje viac uniformných a veľkosťou jednotných prvkov, ako krajinný priestor bez výrazného vplyvu človeka. Z tohto pohľadu usporiadanie krajinných prvkov v roku 1953 sa javí viac ovplyvnené ľudskou činnosťou. U jednotlivých tried krajinnej štruktúry je hodnota tohto ukazovateľa odlišná. V roku 1953 hodnotu indexu PSSD 0 vykazovali triedy areály športu a zariadení voľného času (142), nezavlažovaná orná pôda (211), listnaté lesy (311) a prirodzené lúky (321). V roku 2014 to bola len trieda skaly (332). Je to spôsobené tým, že jednotlivé triedy boli v krajinnej štruktúre zastúpené len jednou plôškou danej triedy. Pokles hodnoty indexu PSSD znamená, že plôšky jednotlivých tried sú čoraz viac veľkostne podobné, čiže znižuje sa počet nerovnako veľkých plôšok. Tento jav zaznamenávame pri triedach trávne porasty (231), ihličnaté lesy (312), zmiešané lesy (313), skaly (332) a areály s riedkou vegetáciou (333). Naopak, pri triedach nesúvislá sídelná zástavba (112), areály športu a zariadení voľného času (142), nezavlažovaná orná pôda (211), prirodzené lúky (321), vresoviská, slatiny, kosodrevina (322) a prechodné leso-kroviny (324) je viditeľný rast hodnoty tohto indexu. Plôšky týchto areálov sú v sledovanom období veľkostne viac odlišné.

Ďalší významný ukazovateľ je priemerný index tvaru polygónu (MSI). Tvar krajinných prvkov podmieňuje viaceré procesy a vzťahy v krajine a jej štruktúre. Ak sa hodnota indexu približuje viac k číslu 1, plôšky krajinných prvkov majú pravidelný resp. kruhový tvar. Čím vyššia je hodnota MSI, tým sú tvary plôšok nepravidelnejšie. Index MSI vyjadrený pre všetky plôšky krajinnej štruktúry sa zmenil v roku 1953 z hodnoty 2,19 na hodnotu 1,95 v roku 2014. Z uvedeného konštatujeme, že plôšky jednotlivých tried krajinnej štruktúry v roku 1953 majú viac nepravidelnejší alebo zložitejší tvar ako plôšky v roku 2014. Všeobecne majú plôšky tendenciu sa zjednodušovať a získavať pravidelnejšie tvary. Z tohto vyplýva, že územie po vyhlásení národného parku sa vyvíjalo s menším

antropogénnym vplyvom ako pred rokom 1953. Pri kombinácii indexov NP a MPS to dokazuje vyššiu heterogenitu územia v roku 1953. Pokles hodnoty indexu MSI sme zaznamenali takmer pri všetkých areáloch okrem tried nesúvislá sídelná zástavba (112), nezavlažovaná orná pôda (211), skaly (332), kde hodnota MSI mierne vzrástla. Znamená to, že plôšky nadobúdajú pretiahnutejšie, zložitejšie tvary, čo pri prvých dvoch triedach spôsobilo rozšírenie areálov vplyvom ľudskej činnosti. Pri triede trávne porasty (231) sa hodnota indexu nezmenila.

Na výpočet diverzity jednotlivých tried krajinnej štruktúry a krajinnej mozaiky sa používa Shannonov index diverzity (SDI). Na jeho základe možno kvantifikovať priestorové usporiadanie plôšok v krajine. Počíta sa pre celé územie. Vyjadruje diverzitu krajiny založenú na dvoch zložkách, a to počtu jednotlivých tried (NC) a rovnomernosti rozmiestnenia tried. Hodnota tohto indexu rastie s počtom rôznych tried alebo pokiaľ sa plošné zastúpenie jednotlivých tried stáva rovnomerným. Ak trieda krajinného prvku je zastúpená len jednou plôškou, výsledná hodnota indexu SDI sa rovná nule. Čím je hodnota indexu vyššia, tým je krajina bohatšia na počet tried krajinných prvkov a na počet plôšok, a zároveň sa zvyšuje heterogenita krajiny. Maximálnu hodnotu dosahuje vtedy, keď konkrétny počet tried (plôšok) je zastúpený v krajine rovnomerne, čiže všetky triedy majú na území rovnakú výmeru. Čím menšie sú rozdiely vo výmere areálov, tým je hodnota indexu SDI vyššia. Vzhľadom na porovnanie výsledných hodnôt indexu SDI v jednotlivých časových horizontoch, môžeme pozorovať nepatrný nárast diverzity krajiny v roku 2013 (o 0,02). Hodnota indexu SDI mierne vzrástla i napriek poklesu hodnoty NC o jednu triedu, ale vzrástli plochy s nižším zastúpením. Nakoľko hodnota tohto indexu je vyššia v obdivoch rokoch (1953 SDI = 1,65 a 2013 SDI = 1,67), krajina je diverzifikovaná najmä početnými stabilnými prírodnými krajinnými prvkami.

Na základe vyhodnotenia uvedených ukazovateľov sme zistili, že výsledky značne ovplyvnil prírodný činiteľ (veterná víchrica v roku 2004). V kombinácii indexov NP, NC a MPS sa územie v roku 1953 javí viac heterogénne a zároveň vykazuje náznaky väčšej fragmentácie stabilných krajinných prvkov. Územie v roku 1953 nesie znaky väčšieho ovplyvňovania ľudskou činnosťou (najmä intenzívne lesné hospodárstvo do roku 1949) a pasenie hospodárskych zvierat). Na tento fenomén poukazuje aj výsledná hodnota indexu MSI. Na základe podobných hodnôt indexu SDI usudzujeme, že územie je v obidvoch časových horizontoch značne diverzifikované početnými stabilnými prírodnými krajinnými prvkami.

Záver

Kombinácia použitia údajov DPZ, metód GIS a terénneho výskumu sú vhodné postupy pre sledovanie zmien krajinnej štruktúry. Významný prínos pre ďalší rozvoj regiónu Tatranskej Lomnice predstavuje hodnotenie príčin zmien v sledovanom období v krajinnej štruktúre územia. Vzhľadom na to, že zmeny vo

využívaní krajiny človekom menia základné vlastnosti a charakteristiky krajiny, orientácia výskumu smerovala aj na vlastnosti krajiny. Zhodnotila sa ekologická stabilita územia obidvoch časových horizontov a zhodnotil sa vývoj priestorovej štruktúry plôšok tried využitia krajiny územia. Na základe vypracovaných máp využitia krajiny sa pristúpilo k hodnoteniu krajiny na základe pričlenenia atribútu relatívnej stability, resp. nestability jednotlivým triedam využitia krajiny. Problematické bolo zatriedenie triedy prechodné leso-kroviny, ktoré vznikli dramatickou zmenou vplyvom veternej víchrice. Systém vedie prostredníctvom sukcesie k stabilite, považuje sa trieda prechodných leso-krovín za relatívne stabilné plochy. Celkove ekologická stabilita poklesla o hodnotu 18,88. Dôvodom zníženia plôch relatívne stabilných je výstavba rekreačných objektov a športových areálov v oblasti Tatranskej Lomnice v 70. rokoch 20. storočia a najmä dôsledky veternej víchrici z roku 2004. Územie je v obidvoch časových horizontoch značne diverzifikované početnými stabilnými prírodnými krajinnými prvkami. Pri porovnaní výsledkov sa konštatuje, že krajinné prvky sú v roku 2013 optimálnejšie svojou priestorovou organizáciou a veľkosťou vzhľadom k výmere územia. Dôsledky veternej víchrice značne skreslili výsledky jednotlivých ukazovateľov. Podobný výskum v budúcnosti po stabilizácii lesných porastov v území, by priniesol relevantnejšie výsledky.

Využitie krajiny územia od roku 1953 do roku 2013 sa vyvíjalo postupne, s platnými legislatívnymi normami ochrany prírody a krajiny. Za významné zmeny možno považovať vylúčenie hospodárskych činností z územia TANAPu. Od roku 1964 bola z lesov vylúčená kategória hospodárskych lesov a lesné porasty boli rozdelené na prírodné lesy a lesy v rekonštrukcii (v súčasnosti lesy ochranné a lesy osobitného určenia). Približne polovica územia podľahla zmenám (73,94 km^2, čo predstavuje 52 % z plochy územia). Hlavnou príčinou zmien krajinnej štruktúry bolo pôsobenie prírodných exogénnych činiteľov, značné zmeny spôsobili aj ľudské aktivity.

Územie je kvôli svojej polohe a nadmorskej výške často postihované následkami silných nárazov vetra. Vzhľadom na veľký rozsah škôd na lesnom poraste spôsobený podkôrnym hmyzom, je diskutabilný problém bezzásahovosti v lesnom hospodárení na území s 5. stupňom ochrany. V budúcnosti možno očakávať veterné víchrice s podobnými následkami. Vhodné obnovenie povolenia zásahov do lesných porastov podporujúce obnovu pôvodného stavu vegetačného krytu alebo zabraňovaniu kalamitnému rozmnožovaniu podkôrneho hmyzu by pomohlo riešiť situáciu.

Ďalšia významnú zmenu v regionálnom rozvoji predstavuje rast triedy nesúvislej zástavby obytných a rekreačných budov a triedy zariadení športu a rekreácie. Znehodnocovanie prírodného prostredia sa prejavuje od 70. rokov 20. storočia, kedy nastala veľká etapa výstavby veľkokapacitných hotelov. Antropický tlak, súvisiaci s rozvojom cestovného ruchu sa prejavil a neustále prejavuje v degradácii krajinnej štruktúry. Dôkazom je aj nová stavebná etapa po roku 2004.

Podporuje ekonomický rozvoj regiónu, avšak opätovne zvyšuje návštevnosť a tlak ľudských aktivít nielen v území Tatranskej Lomnice, ale v okolitom vysokohorskom prostredí.

Pre územie krajiny, ktoré je súčasťou národného parku, je dôležité mať vysoké zastúpenie a plošné rozmiestnenie relatívne ekologicky stabilných krajinných prvkov. Výsledky práce zistili trend znižovania ekologickej stability krajiny. Súčasné antropické aktivity nie sú v súlade s udržateľným rozvojom územia. Pokračujúce tendencie tohto stavu môžu mať v rámci regionálneho rozvoja územia negatívny dopad na potenciál územia pre ochranu prírody a cestovný ruch.

Literatúra

BOLTIŽIAR, M. 2007. *Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier (veľkomierkové mapovanie, analýza a hodnotenie zmien aplikáciou údajov diaľkového prieskumu zeme).* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2007. 248 s. ISBN 978-80-8094-197-0.

BOLTIŽIAR, M. 2009. *Vplyv georeliéfu a morfodynamických procesov na priestorovú štruktúru vysokohorskej krajiny Tatier.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. 158 s. ISBN 978-80-8094-544-2.

FALŤAN, V. – SAKSA, M., 2007. Zmeny krajinnej pokrývky okolia Štrbského Plesa po veternej kalamite v novembri 2004. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2007, roč. 59, č. 4, s. 359-272.

FERANEC, J. 1996. Prístupy k analýze viac časových údajov diaľkového prieskumu Zeme. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 1996, roč. 48, č. 1, s. 13-17.

FERANEC, J. – OŤAHEL, J. 2001. *Krajinná pokrývka Slovenska. Land cover of Slovakia*. Bratislava: Veda, 2001. 124 s. ISBN 80-224-0663-5.

FERANEC, J. – OŤAHEL, J. – CEBECAUER, T. 2004. Zmeny krajinnej pokrývky – zdroj informácií o dynamike krajiny. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2004, roč. 56, č. 1, s. 33-47.

GERGEL, S. E. et al. 2002. *Learning landscape ecology. A practical guide to concepts and techniques*. New York: Springer – Verlag, 2002. 432 p. ISBN 978-0-387-21613-3.

KOPECKÁ, M. 2011. Indicators of landscape diversity evaluation. In *Životné prostredie*. ISSN 0044-4863, 2011, roč. 45, č. 4, s. 198-202.

MCGARIGAL, K. – MARKS, B. J. 1995. *FRAGSTATS: spatial pattern analysis program for quantifying landscape structure*. General Technical Report PNW-GTR-351. Portland: U.S. department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station, 1995, vol. 351, 130 p. LTER.1995-59821.

OŤAHEL, J. 1996. Krajina – pojem a vnem. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 1996, roč. 48, č. 3-4, s. 18-24.

OŤAHEL, J. 1999. Aspekty integrovaného výskumu krajiny. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 1999, roč. 51, č. 4, s. 385-397.
OŤAHEL, J. 2011. Landscape diversity: The rate of differentiation of natural conditions and land use. In *Životné prostredie*. ISSN 0044-4863, 2011, roč. 45, č. 4, s. 176-181.

POTENTIAL OF LANDSCAPE AND ITS USE IN REGIONAL DEVELOPMENT ON EXAMPLE OF LANDSCAPE STRUCTURE CHANGES

Summary

The aim of this thesis is to evaluate the land use development of Tatranská Lomnica cadastral area in the 20th century. The thesis compared the land use situation in 1953 and in 2014. It is possible to study land use changes using various methods. The inspiration comes from the works of Boltižiar (2007, 2009), Feranec (1996), Feranec and Oťahel (2001), Feranec, Oťahel and Cebecauer (2004), Míchal (1994) and Oťahel (1996, 1999, 2001, 2004).

Regarding landscape structures there were identified changes of the number of land use classes: 12 classes indentfied in 1953 and 11 in 2014. The class of deciduous forests vanished in the studied area by the influence of the self-seeding of coniferous wood species as larch (*Larix decidua*) and spruce (*Picea abies*). A part of the deciduous forest class area has changed into the areas of the coniferous and mixed forests class (table 1).

There were identified the areas where land use class has changed and also the areas where the change was categorical. More than half of the studied area (73,94 km^2, 52%) has changed under an anthropogenic influence. The area of 68,25 km^2 (48 %) stayed without change. Fiftyfour types of land use change were identified at all. The changes of the areas bigger than 0,50 km^2 were analysed. Other changes were of smaller or inappreciable sizes. Eighteen types of land use changes were indentified in the areas bigger than 0,50 km^2 (table 2).

Twelwe relatively stable and unstable land use classes were found in 1953 in studied area (Michal, 1994). However there were only 11 classes in 2014 as the deciduous forest class has vanished.

The area of 139,90 km^2 (98,39 %) is considered to be relatively stable in 1953 and the area of 2,29 km^2 (1,61 %) as relatively unstable. The area of 138,90 km^2 (97,70 %) is identified as relatively stable and 3,29 km^2 (2,30 %) as relatively unstable in 2014. Based on the comparision of historical and actual landscape structures the decrease of the relatively stable area was 1,00 km^2. The coefficient of ecological landscape stability of studied area was 61,09 in 1953, while 42,21 today. Therefore, the deacrease of the coefficient was 18,88.

The landscape structure can be identified using several indicators (landscape metrics indexes). It is possible to analyse the changes in number of landscape components in various cathegories, the changes in average sizes of these components, the changes in their placement, coherency, pattern and in other characteristics having an influence on the landscape processes. The values of metrics offer a base for the special interpretations of running ecological processes according to Gergel et al. (2002), McGarigal a Marks (1995). The following indexes of landscape metrics were applied to quantify the landscape structures: CA (Class area), NC (Number of classes), NP (Number of patches), MPS (Mean patch size), PSSD (Patch size standard devitation), MSI (Mean shape index) a SDI (Shannon´s diversity index). The aim was to identify the ideal landscape components spatial pattern and the size of the components with regard to the size of the area in two analyzed time periods (table 3).

The high level of representation and occupancy of relatively ecologicaly stable landscape components is important for the areas of national parks. This article shows the decreasing trend of the ecological landscape stability. The current anthropic activities are not in harmony with the sustainable development of area. The continuation in these tendencies could lead into negative impacts on the nature preservation and tourism potential in the analysed territory.

Doc. RNDr. Alfonz Gajdoš, PhD.
Katedra geografie a geológie
Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: alfonz.gajdos@umb.sk

RNDr. Michaela Trnková
ZŠ Alexandra Vagača
Štúrova 12, 962 12 Detva
E-mail: misik.lizb@gmail.com

FOOD TOURISM IN THE CZECH REGIONS – TRENDS AND OPPORTUNITIES

Iveta Hamarneh, Alžbeta Kiráľová

Abstract

Tourism is a significant part of the contemporary experience economy, in which food plays an important role. Food is a fundamental part of all cultures, and one of elements of creativity in everyday life that is engaging for many visitors. Food is also an element that is easily linked to the tourism industry and contributes to the economic development and improvement of national image. This provides new opportunities for tourism destination and at the same time creates new challenges. The overarching aim of the paper is to introduce and evaluate regional and local food and beverages as a viable factor for future tourism development in the Czech regions. Methods which were used for completing the paper included the literature review, content analysis of documents and in-depth interviews.

Keywords: food tourism, local and regional food, regional development, trends in food tourism

Introduction

Food is an important part of the tourism product. No matter if they want to or not, or where and when they are traveling, people have to eat. It should, therefore, be no surprise that „more of the tourist dollar is spent on food and beverage than any other service“ (Mill, Morrison, 1998, p. 190). This suggests that food in tourism has great potential to generate income for both producers and providers of food. Furthermore, food preparation and service contribute substantially to tourism employment because of it is often relatively labor intensive (Selwood, 2003).

Tourism-related food production is therefore potentially a significant mechanism for economic development. However, on the potential contribution of food to regional development, a critical issue is whether food production and preparation that visitors consume occur locally or not. As Bèlisle (1983) noted over 20 years ago, „As food accounts for approximately one-third of tourist expenditure, the proportion of food imports for tourist consumption can affect significantly the economic and social impact of tourism“ (p. 498). Nevertheless, the potential benefits of food and tourism relationship for regional development are not just isolated to consumption. In certain types of special interest tourism, food becomes a central motivation for travel (Hall, Mitchell, 2001). Indeed, Hashimoto and Telfer (2003) note how food in tourism has developed from being a necessity to

become an additional „tourist experience“ that may enhance the overall evaluation of the travel experience. The maximization of economic linkages between local producers and providers and tourists is therefore of great importance in the promotion of local and regional food and therefore maximizing the potential contribution of tourism to regional development (Hall, 2004, Telfer, Wall, 1996).

The regional distribution of tourism flows in the Czech Republic is problematic. The most visited area is Prague, Karlovy Vary Region, South Moravian Region, Central Bohemian Region, South Bohemian Region and Hradec Králové Region. Food tourism can be a means for the better economic development of the regions with high unemployment and low socio-economic status. The future growth of the food tourism can be supported by the existing conditions for it (attractive location, agriculture land, production of hops and vegetables, growing grapes, rural areas, etc.) (Hamarneh, Kiráľová, 2016a).

The overarching aim of the paper is to introduce and evaluate regional and local food and beverages as a viable factor for future tourism development in the Czech regions.

Methodology

According to the objective of the paper, the research question was formulated as „Can the interest in food tourism support the future tourism development in the Czech regions with low tourist flows?“. Czech regions combine some prerequisites for food tourism development with a long lasting tradition of preparation food culture.

The analysis and data presented in this article are based on primary and secondary research. Secondary research includes the literature review and content analysis of documents. A literature review was mainly applied in exploring the relationship of food tourism and regional development, the definition of local and regional food and beverages and the introduction of current trends in food tourism. Content analysis of documents was mainly used in exploring the prerequisites for food tourism in the Czechia.

Primary qualitative research, using an inductive method, was applied to this study as it is suitable for use with a small sample. An interview approach (in-depth interviews) was used to understand the meanings that respondents appended to issues in more depth, rather than just describe them at a superficial level as can be reached by the use of questionnaires (Breakwell et al., 2000, Eves, Dervisi, 2005). The research included face-to-face interviews in a one-to-one setting with the stakeholders. The specific selection criteria for the purposeful sampling as (1) duration of the restaurant minimum one year, (2) restaurant with the Czech cuisine, (3) and holding a manager role were determinate. The entire sample was selected by snowball sampling method, by the quality of web pages and also by the observation in the restaurants.

In a semi-structured interview (Murphy, 1988, Merriam, 2009), the interviewees were asked to express personal opinions and display their expertise. The outline of questions was prepared and formulated with the help of Patton's (2002) six types of interview questions. The interviews were recorded on tape with permission of interviewees afterward analyzed through transcription and de-identified. For each interview, a summary was prepared. Content analysis and standard, systematic, qualitative coding techniques were applied. Given the qualitative nature of the information gathered and the size of the sample, the survey responses were not amenable to statistical analysis.

The current study initially recruited 30 participants (seventeen of the respondents were from Prague and thirteen from Central Bohemian Region) for individual in-depth semi-structured pilot interviews in a period of three months from December 2015 to February 2016. The pilot interviews ranged in duration between 30 and 60 minutes and aimed to identify key themes and issues relating to how participants perceive the importance of local food / beverages in their business, and these lead to the development of an interview guide for the primary phase of the data collection.

Considering confidence 99% and margin of error 5% the sample was estimated on approximately 580 respondents. This is based on Krejcie and Morgan (1970). The number of interviewees has been set by the number of gastronomic establishments (41 160), by the number of facilities with the Czech cuisine (28 %) and by the number of restaurants from the total amount (37,1 %). Depending on the quality of web pages and observation in the restaurants we process a selection of the typical ones. The resulting number of interviews was 281.

The research included face-to-face interviews in a one-to-one setting with two hundred and eighty-one tourism stakeholders (see table 1). At this stage, the purpose and the subject of the interview were outlined. Given the qualitative nature of the information gathered and the size of the sample, the survey responses were not amenable to statistical analysis.

Our qualitative research is focused on the small and medium-sized enterprises operated in hospitality services. Unfortunately, the most of the current research is aimed at analyses consumers´ and visitors´ opinions and motivations in connection to the food-related experiences. Here we can see the benefits of our paper.

Food Tourism and Regional Development

Travel motivated by food is referred to food tourism, culinary tourism, cuisine tourism, gourmet tourism, gustatory tourism, food and wine tourism, food and beverage tourism, rural tourism, cuisine travel, urban tourism, gastronomic tourism and taste tourism. The most common name is gastronomic tourism, culinary tourism, and food tourism. (Hamarneh, Kiráľová, 2016b).

Food tourism includes visits to destinations which are motivated principally by an interest in native national or regional gastronomy and can include sampling food and beverages, learning about production processes, buying food- or drink-related products, or attending cookery courses (Macleod, Robertson, Smith, 2010).

Food tourism is in a focus of today´s visitors´ itinerary and a part of the tourism destinations´ strategies. The interest of visitors in food tourism is growing together with interest in culture, traditions, emotions, experiences and creativity. In his study, Yeoman (2016) identifies the key drivers of food tourism development as follows:

- Food tourism as a political capital;
- Food tourism as a visionary state;
- What it means to be a foodie;
- The drive for affluence and exclusivity;
- Fluid experiences in a post-modernist world.

According to Yeoman (2016) „food tourism as a collective discourse binds farmer, producer, distributor, retailer and consumer together thus providing stakeholders and communities a utopian vision of the future. Through the creation of visions, political capital is created as political leaders see the opportunity to create dialogue through common purpose i.e. the land, food and the tourist. These are the elements of policy and strategy which focus on the high-value tourist characterized by affluence and exclusivity. To the food tourist, food is their identity. This identity is fluid and is shaped by authenticity and hedonistic experiences".

Food is an important place-marker in tourism promotion. The climatic conditions, culture, and history of a region shape the character of the food that is produced. Gastronomy is often said to be a sub-sector of cultural or heritage tourism for this reason. The link between location and gastronomy has been used in some ways in tourism, including promotional efforts based on distinctive or „typical" regional or national food. Food can also be used as a means for guiding visitors around regions and countries, for example in the forms of trails (Hjalanger, Richards, 2002).

The impact and benefits of food tourism for region can include an increased demand for food-related products, the building of brand loyalty, marketing intelligence for producers and suppliers, educational opportunities for visitors and residents, regional and local employment creation, extension of the tourists´stay in an area, wider distribution of spending, and the protection of intellectual property (Macleod, Robertson, Smith, 2010, Hashimoto, Telfer, 2003, Misiura, 2006).

Local and Regional Food

The Enteleca Research and Consultancy report (2000) on tourists´ attitudes towards regional and local food in the UK state that there is no single universally

agreed or adopted the definition of local food and beverages. Consumers make little distinction between „local produce“ and „local specialties“ (Hall, Sharples, Smith, 2003), a situation that is further confused by the increasing global availability of „regional“ products (Inteleca Research Consultancy, 2000). Enteleca adopted the definition of local food as „food and drink that is produced or grown in the local area or local specialty food that has a local identity“ and that includes fresh ‚farm gate‘ sales, regionally branded and locally produced products, and local specialty products, that are in some way distinctive to the area or unique“ (p. 11). In other words, this definition indicates that local food is not only about locally grown produce but should also include food and requires raw material from outside the area, but that is processed locally and thereby given a local or regional identity.

The growing interest and demand from tourists for local fare is very much rooted in the changing patterns of tourism, particularly the growth of „special interest“ (Hall, Mitchell, 2001) and “new” tourism (Poon, 1993). According to Poon (1993), new tourists are searching more for real and authentic cultural and natural experiences. As food has been recognized as an important part of local culture and identity (Richards, 2002), trying out local food specialties may serve to enrich the overall experience of tourists seeking to learn more about a different and authentic culture.

Enteleca survey showed that many visitors have to be exposed to local foods to take an interest in them, and therefore it will be of great importance that food producers, eating establishments, and other involved stakeholders actively promote and visualize local food produce.

Trends in Food Tourism

"Today, the customer is better educated, wealthy, has traveled more extensively, lives longer, and is concerned about his health and the environment. As a result, food and drink have become more important and have a higher priority amongst certain social groupings. To the extent, food is the new culture capital of a destination, as if the culture has moved out of the museum to become a living experience of consumption" (Yeoman, 2008). The trends that enhance visitors´ interest in food tourism were defined by Yeoman (2008) as follows:

- Disposable Income and Spending Patterns;
- Demographics and Household Change;
- Individualism;
- The Multi-Cultured Consumer;
- The Role of the Celebrity Chef and Media;
- Well-Being and Food;
- Food as an Oasis;
- Internet Usage;
- The Desire for New Experiences and Cultural Capital;

- The Science of Food;
- However, the Consumer is a Hypochondriac.

Gastronomy doesn´t specifically relate to the method by which food and beverage are produced, material component of food and drinks or even meal or cooking, but alternatively, it covers the wider scope beyond simply what we eat and in what form to also involve how we eat (hand, fork or chopstick), where we eat (on the floor, at the table, seated or standing) when we eat , why we eat, with whom we eat (family or social networks).

Successful destinations have begun to realize that there is a great potential for food tourism to offer a sustainable tourism product and they use food as a means to create cultural capital and social cachet. Creating a network of food and drink suppliers and offering an eating and shopping experience for visitors in authentic local promises based upon high quality and unique product that is fair priced are the prerequisite for satisfied visitors. This cannot be achieved without the involvement of all stakeholders.

Prerequisites for Food Tourism in the Czech Regions

Every year, the Czech Republic welcomes over 8 million domestic and 25 million international visitors. (Ministry of Regional Development, 2016). Tourism plays a vital role in Czech Republic´s economy, accounting for close to 3 percent of Czech Republic´s gross domestic product, close to 5 percent of Czech Republic´s employment and representing almost 25 percent of total service exports in 2014 (CSO, 2016). But the regional distribution of tourism flows in the Czech Republic is problematic. In 2015, the most visited region by foreign tourists was Prague, followed by the Karlovy Vary region, and South Moravian Region. If we take into account domestic visitors (long-term stays), the most visited are Central Bohemian Region, followed by the South Bohemian Region and Hradec Králové Region (Hamarneh, Kočová, 2016).

In an international comparison, the Czechia is a country with a higher than the average proportion of arable land about its total area and a marginally above the average percentage of forested land, although only about half the value found in Scandinavian countries. Regarding growing and other areas, the Czech Republic is rather below the average, particularly in comparison with Germany, France, and Italy, where the percentage of growing and other areas is high (Ministry of Agriculture of the Czech Republic, 2013). Along with the connected food production industry, agricultural production is one of the major traditional divisions of the Czech economy. In the area of crop production, the principal activity is the cultivation of cereals and oilseeds. Legumes, sugar beet, potatoes, hops, vegetables, fruit, and vines are also cultivated in the Czech Republic. The Czechia is the fourth largest producer of hops in the world (after Germany, the USA, and China).

Figure 1: Number of food and beverages facilities by region in 2014

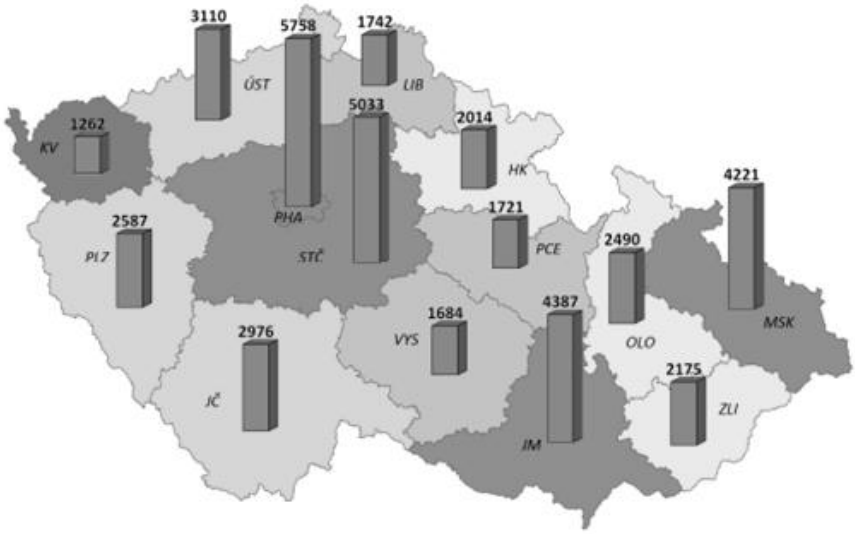

Names of regions:
PHA – Prague
STČ – Central Bohemian Region
JČ – South Bohemian Region
PLZ – Plzeň Region
KV – Karlovy Vary Region
ÚST – Ústí nad Labem Region
LIB – Liberec Region
HK – Hradec Králové Region
PCE – Pardubice Region
VYS – Vysočina Region
JM – South Moravian Region
OLO – Olomouc Region
ZLI – Zlín Region
MSK – Moravian-Silesian Region

Explanations of colors:
14 – 10,3 % of the total
7,6 – 6,3 % of the total
6 – 4,9 of the total
4,9 % of the total
4,2 – 4,1 of the total

Source: Ministry of Regional Development, 2015

In the Czechia, we currently register a total of 41 160 gastronomic facilities. From a regional perspective, the gastronomic facilities are distributed unevenly. As figure 1 shows, the dominant position has Prague, Central Bohemian Region, South Moravian Region and Moravian-Silesian Region. The highest price level we register in Prague, while the lowest price level is in the Ústí nad Labem Region and Vysočina Region (Ministry of Regional Development, 2015).

Food festivals, farmers' markets, and other events, such as Wine Harvest, Christmas markets, Eastern markets, which offer a delicious assortment of food, beverages, and quality organic products, are growing in popularity. These events operate in different parts of the Czechia, including the most of the Czech regions. It is interesting that in the Czech Republic every year, increasing the number of municipalities that boast a local brewery. Municipalities are no longer just their historical and cultural sights, but also its good beer.

Czech cuisine has progressed over hundreds of years and has been determined by Austrian and Hungarian cuisines, yet it has also influenced the cuisines of its bordering nations in return. Czech national cuisine is based on ingredients that can be grown domestically, i.e. potatoes, leguminous plants, and cereals, which are usually served with beef, pork or poultry, or, in some areas, with freshwater fish. These naturally common ingredients have been used to create attractively and original dishes that you can indeed only find in Czech cuisine.

It is worth mentioning some unique dishes that are typical for the regions of the Czechia. For example, the city of Olomouc in Moravia has become famous for its local soft ripened cheeses. In the area of Pardubice, you can try delicious gingerbread. Unique cakes are baked in the area of Chodsko; South Bohemia is typical for dishes with freshwater fish, Prague has become famous for its ham, and Moravian-Silesian Region is known for „Štramberské uši“ – sweet with an interesting legend of cutting of ears during Turkish incursions in the area.

Brewing has been a traditional activity in the Czech Republic for centuries. This is confirmation by one of the oldest breweries in Bohemia, the Regent brewery, which was founded in 1379 by the Rosenberks. To date, this brewery has kept to the traditional method of brewing. The best known Czech breweries include Plzeňský Prazdroj, Budějovický Budvar, Zámecky pivovar in Dětenice, Krušovice and a smaller private brewery, Bernard. It is interesting to note that there are more than 60 breweries in the Czech Republic. Currently, the trend is that breweries, esp. the microbreweries, set up their restaurant which served all his beer.

In the Czechia, grapevines grow best in South Moravia. This is the area where the country’s first vineyards were established, around the year 300 A.D. In the 13th century, the Czech aristocracy tried to fertilize barren fields. Most towns in North Bohemia had sloping land lots, which were, in combination with the local climatic conditions, suitable for growing grapevines. The wine trade boomed in this period, being much more profitable than the cereal trade. Viniculture, therefore, gained much in general popularity.

For small and medium farmers, producers and growers predominantly from the region, there is frequently an almost insuperable problem of getting their products to the formal distribution network of the major retail chains. The method of finding customers while avoiding hypermarkets are supermarkets and private bio-stores. The demand for them is rising because Czech and also foreign consumers are starting to realize how significant it is to have a choice of quality local food, which doesn't use unnecessary preservatives, substitutes, harmful E's and other dangerous chemicals. These shops can be seen in almost every large city in the Czechia.

Results and Discussion

Table 1: Respondents in interview process

Type of enterprises	Number of interviewees
< 10 (micro enterprises)	115
< 50 (small enterprises)	158
< 250 (medium-sized enterprises)	8

Source: Authors

Based on individual in-depth pilot interviews, the interview guide was revised before its use in the main field survey. The finalized interview guide consisted of 18 questions, plus the background information of the respondents (place of business, the number of employees, year of foundation, type of business). Standardized open-ended questions were organized into four sections.

The first section was used to evaluate the extent of what is traditional Czech food (soups, main courses, desserts) successful in the SMEs offer. The questions in the second section were used to find out the extent of the offer of regional food / local drinks and other activities and special menu linked with traditional Czech cuisine. The questions in the third section were used to explore what impact has the offer of regional food / local beverages / special menu in the business:

- on the revenue growth of SMEs;
- on the increase of guests traffic;
- on the image of your entreprise;
- on enhance the average spending of guests.

Information about the ways of support what are used by SMEs in their business was evaluated in the fourth section. We asked the respondents if they actively participate in the events linked with food tourism (such as Food Festivals, Historical markets, Easter and Christmas markets, etc.) and what current trends they apply in their business (for example kitchen open spaces, slow food, hold / participation on food festivals, authentic traditional food offer, the offer of food

and wine connection, mobile application and wifi connection, sustainable behavior in the operation of gastronomic establishments). Furthermore, this section included the question about concrete tools (financial and non-financial) what are used by SMEs for support of their business. We also asked the respondents if they cooperate with other SMEs in their region.

The interviews took place at the interviewees´ workplaces. Gillham (2000, p. 8) points out that "there is a common assumption that people will talk more freely in their environment." The interviews were conducted in each Czech region and took place over a period of four months from March to June 2016.

Based on interviews the following selected trends and findings were identified. Some of the detailed results have been relating to two selected regions - the Ústí nad Labem Region and Moravian-Silesian Region. Both Regions belong among less visited, but on the other hand, they offer a sufficient number of gastronomic facilities and these Regions also have other prerequisites for food tourism (Hamarneh, Kiráľová, 2016a, Čuka, Václavínková, 2014, Ministry of Regional Development, 2015).

Soup plays an important role in Czech cuisine. Traditional Czech soups commonly found in Czech restaurants are beef or chicken broth with noodles, optionally served with liver dumplings; garlic, cabbage, goulash or tripe soup. Other typical Czech soups are potato soup, kulajda (traditional South Bohemian soup containing water, cream, spices, mushrooms, egg, dill and potatoes) and kyselo (traditional Northern Bohemian soup made from rye sourdough, mushrooms, caraway and fried onion. The most of the respondents confirmed that traditional Czech soups are very popular among their guests. The very successful soups among customers are chicken and beef broth with noodles and liver dumplings and garlic soup.

Traditional main courses are usually meat-based meals. They often consist of a sauce prepared from cream, which is very thick and nourishing. The traditional side dishes are Czech dumplings (bread dumplings, leavened dumplings and potato dumplings) and any variety of potatoes. The majority of interviewees said that visitors prefer schnitzel with potato salad, roasted duck with sauerkraut and dumplings, and roasted pork with sauerkraut and dumplings. Among less favorite meals belong sweet food - ducat buns and fruit dumplings.

Local drinks are very often integral part of the offer of SMEs. Among the mostly offered local drinks belong beer, spirits, and wine. As the Czech Republic has a strong beer culture, beer belongs among beverages that the gastronomic establishments have included in their offer in greater extent. Presented results in table 2 correspond to the reality that Region is known for its production of hops and fruits (including apples). And recently, the area around city of Most has become a known wine-growing region, in which wine is produced mainly on lands that were reclaimed after brown coal mining.

Table 2: To what extent do you have included local drinks in your offer? (in %), the Ústí nad Labem Region

	Always	Most of the time	Sometimes	Rarely	Never
Wine	37	16	32	10	5
Beer	58	0	32	5	5
Cider	21	10	32	21	16
Spirits	21	11	37	21	10
Herbal tea	16	21	42	5	16

Source: Authors

Results presented in table 3 also correspond to the situation in Moravian-Silesian Region. The fact that the Czech Republic is one of the world's leading beer powers is also evident in the region as 13 breweries are based there. The most famous are Radegast.

Table 3: To what extent do you have included local drinks in your offer? (in %), the Moravian-Silesian Region

	Always	Most of the time	Sometimes	Rarely	Never
Wine	31	62	0	0	7
Beer	55	31	7	0	7
Cider	16	47	7	7	23
Spirits	47	46	0	0	7
Herbal tea	54	16	0	7	23

Source: Authors

Cooking courses, baking courses, tasting menu, tasting drinks are popular among the guests of gastronomic establishments around the world. In the Czech Republic, we are at the beginning. Only a few of respondents claimed preparation of activities, such as tasting menu or tasting beverages, for visitors linked with traditional Czech cuisine. In the regions´ comparison, the most active are establishments in Olomouc Region and Karlovy Vary Region.

Almost 80 % of interviewees confirmed that the introduction of regional food and local drinks are having an important influence on the revenue growth of their businesses; increases the guests traffic and improve the image of the enterprise was reported by more than 70 % interviewees; and 60 % of interviewees reported enhancing the average spending of guests.

Only one-third of interviewees confirmed that they actively participate in the events related to food and beverages. The most favorite are participation on Beer festivals and Christmas markets. It is a pity that participation is too low because food festivals include presentations of new products, innovative food-processing methods, links between gastronomic regions and showcasing for

restaurants, famous chef, and seasonal foods. In this way, they can become an important underpinning for local development.

The most of the stakeholders confirmed that they apply only some of the current gastronomic trends in their business. They use primarily mobile application, wifi connection, and sustainable behavior in the operation of their business, that is very positive regarding the sustainable tourism development. Only 15 % of respondents have used open kitchen spaces.

Only 50% of respondents cooperate with the other SMEs in their region. They most cooperate with the supplier of ingredients and with accommodation facilities. This also corresponds with the results presented by the Ústí nad Labem Region (65 %, respectively 58 %) and Moravian-Silesian Region (57 %, respectively, 42 %). It is important to underline that there is the strong emphasis on creating better relationships with the consumer as well as business to business in food tourism.

Conclusion

Tourism plays a significant role in regional development. Local gastronomy, regional products, and local drinks are perceived as an important part of the local heritage. We think it is a good idea to help promote tourism in the Czech Republic through regional specialties. Czech cuisine is very particularly influenced by the geographical location of the country. The Czech Republic is a landlocked country with a cooler climate; consequently, its cuisine has always been based on ingredients that could be grown at home, chiefly cereals, legumes, potatoes and meat. Each of the Czech regions offers the variety of traditional food and beverages. Regional food and local beverages can support future development of food tourism, and tourism as well, in the regions what are noted for relatively high unemployment, low socio-economic status and low visitation.

A diverse range of business including restaurants, farms, gourmet or specialty food stores, cooking schools, tour operators, breweries, wineries, historical attractions and many other related companies across the country have capitalized on their regions culturally unique cuisines to attract visitants.

Based on the results of the research, it can be stated that local drinks and regional food are very often integral part of the offer of SMEs operating in gastronomy sector. Local gastronomy and regional productions are perceived as an important part of local heritage and moreover the introduction their offer into the business have a positive impact on the operation of the SMEs in the Czech Republic from the regional perspective. For the future development of food tourism in the Czech regions we recommend to focused on applying more current trends in food tourism and participation in events linked with food and beverages in greater extent. It is important to see events as the catalyst that can help countries and regions achieve their gastronomic objectives.

Considering saying the opportunities for future research is in widens the interviews to the guest of SMEs (not only domestic visitors but also foreign ones) to find out the impact of regional food and drinks on both, the tourism businesses and the guests.

Acknowledgement

This paper is based on research project "The influence of food tourism on the development of small and medium-sized enterprises in the Czech Republic", which is supported by the University College of Business in Prague (FRV 1/2015)

Bibliography

BÈLISLE, F. J. 1983. Tourism and food production in the Cariebbean. In *Annals of Tourism Research*. vol. 10, no. 3, pp. 497-513.

BREAKWELL, G.M. – HAMMOND, S. – FIFE-SCHAW, C. 2000. *Research Methods in Psychology*. London : Sage.

CZECH STATISTICAL OFFICE. 2016. Tourism Satellite Account. [online]. Czech Statistical Office. [2016.09.20]. Downloaded from: < https://www.czso.cz/csu/czso/tourism_satellite_account>.

ČUKA, P. – VÁCLAVÍNKOVÁ, K. 2014. Regionální gastronomie v Moravskoslezském kraji jako prostředek pro podporu cestovního ruchu. In *Sborník příspěvků – XVII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách.* (Hustopeče 18. – 20.6. 2014). Brno: Masarykova univerzita, 2014. ISBN 978–80–210–6840–7.

ENTELECA RESEARCH AND CONSULTANCY REPORT. 2000. *Tourist´s attitudes towards regional and local food.* [online]. Prepared for the Ministry of Agriculture, Fisheries and Food and the Countryside Agendy by Enteleca Research and Consultancy Ltd. [2016.09.20]. Available at: <http://www.tourisminsights.info/ONLINEPUB/FARMING%20AND%20FOOD/FOOD%20PDFS/tourist%20attitutes%20to%20local%20foods.pdf>.

EVES, A. – DERVISI, P. 2005. Experiences of the implementation and operation of hazard analysis critical control points in the food service sector. In *International Journal of Hospitality Management*. vol. 24, pp. 3-19.

GILLHAM, B. 2000. *The research interview.* London and New York: Continuum. ISBN 0-8264-4797-X.

HALL, C. M. 2004. Small firms and wine and food tourism in New Zealand: Issues of collaboration, clusters and lifestyles. In R. Thomas (Ed.), *Small firms in tourism: International perspectives* (p. 167 – 181). Oxford: Elsevier.

HALL, C. M. – MITCHELL, R. 2001. Wine and food tourism. In Douglas, N. – Douglas, N. – Derrett, R. (Eds), *Special interest tourism* (p. 307 – 329). Brisbane: John Wiley & Sons.

HALL, C. M. – SHARPLES, L. – SMITH, A. 2003. The experience of consumption or the consumption of experiences? Challenges and issues in food tourism. In Hall, C. M., Sharples, E., Mitchell R., Cambourne, B., Macionis, N. (eds.), *Food tourism around the world: Development, management and markets* (pp. 314-315). Oxford: Butterworth-Heinemann.

HAMARNEH, I. – KOČOVÁ, J. 2016. *Cestovní ruch na národní, regionální a mezinárodní úrovni.* Praha: Vysoká škola obchodní v Praze, o.p.s. ISBN 978-80-86841-58-8.

HAMARNEH, I. – KIRÁĽOVÁ, A. 2016a. Gastronomy and Tourism as a Tool of Regional Development – the Case of Ústí nad Labem Region. In conference proceeding *Management 2016. International Business and Management, Domestic Particularities and Emerging Markets in the Light of Research.* Slovakia: Prešovská univerzita in Prešov (in press).

HAMARNEH, I. – KIRÁĽOVÁ, A. 2016b. Food Tourism as a Factor of the Regional Tourism Development: Literature Review. In Conference proceedings *Topical issues of tourism "Local Heritage and Tourism"*. Jihlava: College of Polytechnics Jihlava (in press).

HASHIMOTO, A. – TELFER, D. J. 2003. Food tourism in the Niagara region: The development of a ‚nouvelle cuisine'.In Hall, C. M., Sharples, E., Mitchell R., Cambourne, B., Macionis, N. (eds.). *Food tourism around the world: Development, management and markets* (p. 178-191). Oxford: Butterworth-Heinemann.

KREJCIE, R. V. – MORGAN, D. W. 1970. Determining sample size for reserch activities. In *Educational and Psychological Measurement*, 30, p. 607-610.

MACLEOD, N. – ROBERTSON, M. – SMITH, M. 2010. *Key Concepts in Tourist Studies.* London, Los Angeles, New Delphi, Singapore, Washington D.C.: SAGE Publications Ltd. ISBN 978-1-4129-2104-6.

MERRIAM, S. 2009. *Qualitative research: A guide to design and implementation*, San Francisco: Jossey-Bass.

MILL, R. C. – MORRISON, A. M. 1998. *The tourism system: An introductory text.* Dubuque, IA: Kendall/Hunt Publishing Company.

MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE CZECH REPUBLIC. Supporting our rural traditions & development. [online]. Ministry of Agriculture. [2016.09.20]. Available at: http://eagri.cz/public/web/file/214061/publikace_mze_A4_rozvoj_venkova_ENG_FINAL.pdf.

MINISTRY OF REGIONAL DEVELOPMENT. 2015. Statistiky a analýzy. [online]. Ministry of Regional Development. [2016.09.20]. Available at: <http://www.mmr.cz/cs/Regionalni-politika-a-cestovni-ruch/Cestovni-ruch/Statistiky-Analyzy>.

MISIURA, S. 2006. List of case studies. *Heritage Marketing*. Abingdon, Oxon: Routledge, pp. 14 – 16.

MURPHY, R. F. 1988. *Cultural and Social Anthropology*, New York: Pearson.

PATTON, M. Q. 2002. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks: Sage.

POON, A. 1993. *Tourism, technology and competitive strategies.* Wallingford: CAB International.

RICHARDS, G. 2002. Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption? In Hjalager, A.M., Richards, G. (eds.). *Tourism and gastronomy*. London: Routledge.

SELWOOD, J. 2003. The lure of food: Food as an attraction in destination marketing in Manitoba, Canada. In Hall, C. M., Sharples, E., Mitchell R., Cambourne, B., Macionis, N. (eds.). *Food tourism around the world: Development, management and markets* (pp. 158-177). Oxford: Butterworth-Heinemann.

TELFER, D. J. – WALL, G. 1996. Linkages between tourism and food production. In *Annals of Tourism* Research. vol. 23, no. 3, pp. 635-653.

YEOMAN, I. 2008. *Why Food Tourism is Becoming more Important?* [online]. Hospitalitynet, Industry News. [2016.09.20]. Downloaded from: <http://www.hospitalitynet.org/news/4037197.html>.

YEOMAN, I. – MCMAHON-BEATTE , U. 2016. The future of food tourism. In *Journal of Tourism Futures*. vol. 2, no. 1, pp. 95-98.

Ing. Iveta Hamarneh, Ph.D.
Doc. Ing. Alžbeta Kiráľová, Ph.D.
Vysoká škola obchodní v Praze, o. p. s.
Spálená 14, 110 00 Praha 1 – Nové Mesto
E-mail: kiralova@vso-praha.eu, hamarneh@vso-praha.eu

REALIZACE TERÉNNÍ VÝUKY OČIMA UČITELŮ

Eduard Hofmann, Hana Svobodová, Darina Mísařová

Abstract

The aim of this paper is to confront the results of School educational programmes content analysis of model schools in relation to fieldwork and teachers´ views and approaches to implementing fieldwork. Anchoring of various forms of fieldwork in terms of time, space, subjects taught, forms and complex concept was analysed.

Keywords: fieldwork, school educational programme, interview, primary school

Úvod

Oblast výchovy a vzdělávání je po celou dobu své existence provázena cyklickými návraty k některým výukovým formám a metodám, které zdánlivě ztratily svůj vzdělávací potenciál. Nejinak je tomu i u různých forem terénní výuky. Z historického hlediska má škola za úkol připravovat své žáky a studenty na reálný život. V geografickém vzdělávání byl pobyt mimo školu spojován především s nácvikem orientace v přírodě, vycházkami nebo exkurzemi situovanými především do venkovského prostoru. Až v 70. letech minulého století se začaly v zahraničí prosazovat i urbánní studie. Do výuky se tak dostává nejen příroda, ale na váze získávají i rozhodovací aspekty v plánovacích a rozhodovacích procesech v kontextu neustále se měnícího prostředí. V České republice se výuka v urbánním prostoru dostává do popředí až v posledním desetiletí a požadavek připravovat studenty na reálný život v rychle se měnícím světě ještě zesílil. Geografie disponuje řadou nástrojů pro analýzu i řešení problémů odehrávajících se v krajině a geografická gramotnost by měla být nezbytnou odbornou způsobilostí všech lidí, kteří se podílejí na rozhodovacích procesech od komunální po státní úroveň.

Cíle a metody

Na Katedře geografie PdF MU probíhá výzkum, který je zaměřený na terénní výuku a její realizaci na 1. a 2. stupni ZŠ. Jedná se o výzkumný projekt, který má několik cílů. Prvním cílem projektu i příspěvku je analyzovat zakotvení terénní výuky ve školních vzdělávacích programech (ŠVP). To probíhá ve dvou rovinách. V první rovině byly z tohoto hlediska analyzovány ŠVP na 50 náhodně vybraných školách Jihomoravského (40) a Jihočeského kraje (10). Na základě obsahové analýzy ŠVP bylo vybráno 10 škol, které měly v ŠVP uvedené různé

formy terénní výuky a vykazovaly průkazně tuto výukovou činnost nejméně 5 let. Obsahová analýza u vybraných škol je doplňována o řízené rozhovory s učiteli, kteří mají o všech formách terénní výuky na škole přehled. Nejedná se v žádném případě o výzkum zaměřený na evaluaci této výukové formy ani školy. Jde především o to, aby se odstranily bariéry ve využívání této výukové formy a zviditelnilo se úsilí všech, kteří se na její realizaci podílejí.

Terénní výuka ve školních vzdělávacích programech základních škol

Během posledních 50 let se učební strategie terénní výuky vyvinuly od tradiční vycházky, terénní exkurze přes terénní výzkum založený na testování hypotéz až po badatelsky orientovanou výuku. Ta odráží různé pohledy na vyučování a učení. Strategiemi terénní výuky je myšleno to, že učitel a žák v ní hrají různé role: role učitelů se mění z vševědoucího poskytovatele znalostí na manažera či trenéra a role studentů se mění od tradičního spotřebitele informací k aktivnímu, učícímu se člověku. Obě role, jak učitele, tak studenta jsou mezi sebou vyvážené, buď je více zaměřená na vedení učitelem, nebo je více orientována na práci studenta (In Oost et al., 2011, s. 311; viz obr. 1). Přesto, že je schéma pořízeno na základě výzkumu v oblasti terénní výuky pro střední školy v Nizozemí, velmi dobře se hodí i na používání různých forem terénní výuky na jednotlivých stupních škol. Pokud budou žáci a studenti procházet dobře koncipovanou terénní výukou na všech stupních škol, pak by postupně ve vyšších ročnících ZŠ a na gymnáziu v podmínkách Českého školství měli být schopni pracovat samostatně a badatelsky.

Terénní výuka je zakotvená ve školských dokumentech snad od samého počátku vyučování zeměpisu i v Česku. „Zlatý“ věk si prožívala v období tzv. činné školy ve 30. letech minulého století, která se snažila o důraz na pěstování dovedností. Nikdy nechyběla v učebních programech dříve jednotných školních osnov až po současnou dobu, která se vyznačuje značnou pluralitou na tvorbu školních vzdělávacích programů. Řešitelský tým výše zmíněného projektu zajímá několik výzkumných otázek. Jednou z nich je: *Zda má na základní škole vytvořenou ucelenou koncepci nebo zda jednotlivé formy terénní výuky na sebe nenavazují ani se vzájemně nedoplňují.* Další otázkou je: *Jaké formy terénní výuky jsou učiteli preferovány a jak jsou zakomponovány zejména do výuky zeměpisu na základních školách.* Do konce 90. let minulého století se v terénní výuce v rámci zeměpisu uplatňovaly především následující formy: vycházka, terénní cvičení, exkurze a školní výlety.

Analýza školních vzdělávacích programů pak ukázala, že v současné době používají učitelé na základních školách celou řadu názvů pro různé formy terénní výuky, které se však vzájemně překrývají ve svém obsahu. ŠVP je zároveň dokument, který má velmi různorodou obsahovou strukturu z hlediska učebního programu jednotlivých předmětů a tudíž i jednotlivých forem terénní výuky. Ve

většině z nich pak nelze určit, zda se realizovaná terénní výuka vyvíjí skutečně tak, jak je tomu na výše uvedeném schématu. V tab. 1 jsou uvedené všechny formy terénní výuky, které se vyskytovaly ve sledovaných ŠVP.

Obr. 1: Měnící se role žáků a učitele v různých přístupech k organizaci a charakteru terénní výuky
Figure 1: The changing role of students and teacher in different approaches to the organization and the nature of fieldwork

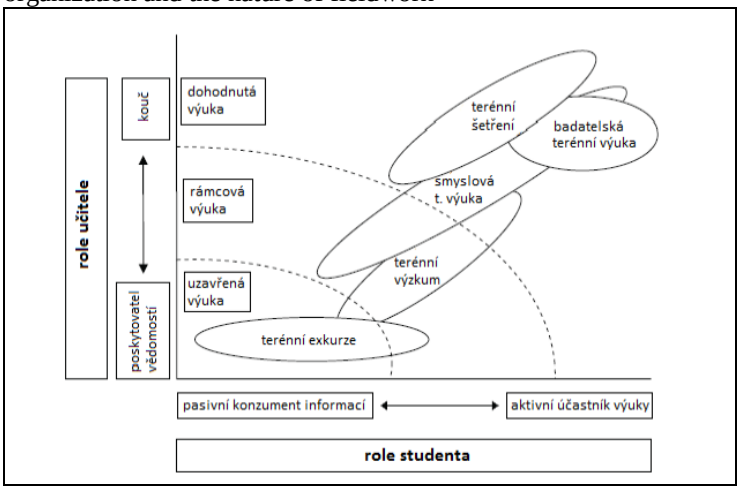

Zdroj: Oost et al., 2011, s. 311

Tab. 1: Formy terénní výuky, které se objevily v analyzovaných ŠVP
Table 1: Forms of fieldwork revealed in analysed school educational programmes

Terénní výuka	**Exkurze**	**Adaptační pobyt**
- terénní vyučování	- terénní exkurze	
- integrované terénní vyučování	- geologická exkurze	**Pohybové kurzy**
- terénní geografická výuka	- návštěva muzea	- zimní výcvikový kurz
- přírodovědné terénní vyučování	- výstavy	- lyžařský výcvikový kurz
Vycházka	- filmová představení	- zimní pobyt v přírodě
- vycházka do přírody	- ZOO	- turistika v přírodě
- terénní vycházka	- planetárium	- ozdravné pobyty
- zeměpisná vycházka s pozorováním	- průmyslový podnik	- sportovně zaměřené pobyty
- vzdělávací vycházka	- zemědělská výroba – družstvo, soukromník…	- pochodové cvičení
	- jiné: ……	- pohybové hry v přírodě
	Zájezdy	- letní výcvikový kurz

Terénní cvičení - cvičení v přírodě - výuka ve školní biotopové zahradě - praktická cvičení v terénu, v přírodě, ve volné přírodě cvičení s ekologickým **Výlet** - školní výlet - tematický výlet - nebo environmentálním vzděláváním	- zahraniční zájezd - tematický zájezd - poznávací zahraniční exkurze **Škola v přírodě** - pobyt v terénu - pobyt v přírodě **Pěstitelské práce** - práce na školní zahradě - práce na pozemku - práce na školním pozemku	**Další pohybové aktivity** - plavecký bazén - bruslení - orientační běh **Dopravní hřiště** **Jiné:** ……

Zdroj: autori, 2016

Obr. 2 pak představuje redukované formy terénní výuky, které vycházejí z analýzy sledovaných ŠVP. Na ose x, jsou přidána místa, kde terénní výuka probíhá a osa y znázorňuje možnou délku jejího trvání.

Obr. 2: Rozdělení forem terénní výuky vzhledem k času a místům, kde jsou realizovány
Figure 2: Distribution of fieldwork forms in relation to time and places where they are realized

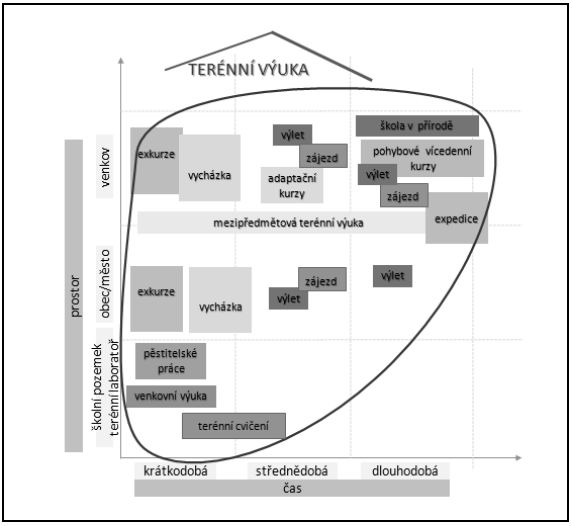

Zdroj: autori, 2016

Terénní výuka pohledem učitelů

Dalším ze stanovených cílů projektu je ověřit pomocí semistrukturovaných rozhovorů s učiteli, zda formy terénní výuky uvedené v ŠVP jsou na školách skutečně realizovány a dále vyjasnění jejich náplně. Toto upřesnění by mělo sloužit k redukci forem terénní výuky podle náplně, jejich setřídění a detailní charakteristice. Toto upřesnění není totiž možné získat pouhou obsahovou analýzou ŠVP, ale jen prostřednictvím rozhovorů s učiteli. Názvy a stručné charakteristiky jednotlivých forem nevypovídají nic o kvalitě a zaměření terénní výuky tak, jak je tomu u obr. 1. Jednou z nejpodrobnějších otázek na učitele je vyplnění následující tabulky, která podrobně mapuje realizaci terénní výuky ve všech jejich podobách na základní škole. Uvádíme jen tabulku pro 2. stupeň ZŠ, protože je stejná jako pro stupeň první. Pro každý ročník platí jeden řádek.

Tab. 2: Otázka zjišťující konkrétní využití forem terénní výuky v jednotlivých ročnících na 2. stupni ZŠ nebo v nižších ročnících víceletého gymnázia
Table 2: Question detecting use of fieldwork forms at grade 6 to 9 of primary school and the lower grades of grammar schools

Forma TerV – název	**Realizována v ročníku**	**Z hlediska času se jedná o TerV**			**Z hlediska prostoru se jedná o TerV**					**Cíle, procvičované učivo se zaměřením na:** a) téma či zaměření ter. výuky na určitou oblast b) souvislost s učivem probíraným ve škole ANO – NE c) pokud ANO: v úvodu/během/na závěr tématu d) vedení učitelem/odborníkem e) příklady jednotlivých úloh (z hlediska pasivity/aktivity žáků) f) použité formy a metody výuky (front. výuka, sam. práce, skup. výuka, projekt, příp. studie…)	**Odhad hod. dotace jednotlivě/ celkem**
	6. – 9.	krátkodobou	střednědobou	dlouhodobou	na pozemku školy	v blízkém okolí školy – v městské krajině	v blízkém okolí školy – ve volné krajině	v jiném městě	ve volné krajině vzdálené od školy		

Zdroj: autori, 2016

Na základě prvotní analýzy uskutečněných rozhovorů jsou dílčí výsledky následující:

(1) V 6. a 7. třídě je terénní výuka na vybraných školách učena většinou v krátkodobých formách, v blízkosti školy, popř. na školním pozemku. Nepřesahuje 6 hodin a probíraná témata se vztahují především k základům práce s mapami – **orientace mapy podle buzoly, tvorba plánů, náčrtů** … Dále jde o popis a určení různých jevů z obecné fyzické geografie – **geologická stavba** blízkého okolí, **půda – druhy, půdní profil, půdní eroze, meteorologická měření a pozorování**, **fenologická pozorování** okolní krajiny, školní zahrady v jednotlivých ročních obdobích Výuka je většinou plánována na souhrnné procvičování učiva na závěr tematického celku.

Dalšími náměty jsou např. **sběr přírodnin, zakládání herbářů, kladení pastí, pořizování fotodokumentace apod.** U všech činností se jedná především o sběr dat z primárních zdrojů.

(2) V 8. a 9. třídě učitelé s žáky vyjíždějí do oblastí, které jsou vzdálenější, např. v rámci města. Výuka trvá déle než 6 hodin, popř. se přesouvají na dva až tři dny do blízkého okolí školy, většinou do venkovské krajiny, kde se žáci zabývají otázkami **ochrany životního prostředí** nebo dalších jevů, které mohou být příčinnou **konfliktů** v krajině. Ke střednědobým formám se pak řadí různé exkurze, např. do elektrárny v Dukovanech, výlet do Prahy, kde se uplatní učivo zeměpisu, dějepisu i občanské výchovy. Roli vedoucího terénní výuky zde hrají především učitelé. Práce však může probíhat i samostatně či ve skupinách. Málo se v nich objevují formy projektové výuky či řešení případových studií.

Za nejvíce a nejpodrobněji propracovaný plán terénní výuky u modelových škol byl shledán u ZŠ a MŠ v obci Podomí na okrese Vyškov. Následující ukázka je vybrána z tabulky, jejíž hlavička je uvedena v tab. 2. Terénní výuka je zde uváděna formou projektů, které jsou vzájemně provázané, mají jasnou a logickou strukturu, jsou v nich obsažené i formy a metody práce a místa, kde výuka probíhá. Jako místa realizace terénní výuky jsou zastoupeny i instituce, kterých škola cíleně využívá pro realizaci témat, která na škole nezpracovávají (např. jednání zastupitelstva obce, viz dále). Z dotazníku vybíráme:

6. třída

(1) Projekt Tady jsme doma aneb Vesnice regionu: cca měsíční projekt (přípravná fáze 1 měsíc + 3denní exkurze po spádových obcích, z toho druhá noc spaní ve škole a příprava závěrečné konference). Projekt je zaměřen na propojení přírodovědného a geografického vzdělávacího obsahu s vazbou na historii regionu, tradiční řemesla, soužití člověka s přírodou, trvale udržitelný rozvoj aj. Žáci hned v úvodu vstupují do rolí – žáci z každé spádové obce se stávají zastupitelstvem své obce. V rámci soutěže O vesnici regionu si navzájem představují své obce. Zpracovávají přihlášku do soutěže – podle předem daných kritérií, vytváří mapu obce + sesbírané a zpracované informace o obci představují na konferenci (celkem minimálně 50 diváků: rodiče, starostové obcí, spolužáci, někteří učitelé aj.). Podle předem nastavených kritérií jejich výkon hodnotí přítomní starostové nebo učitelé.

(2) Záměr: Regionální žákovské portfolio – dlouhodobý celoškolní projekt, minimálně každoroční obohacení portfolia materiály z projektu Tady jme doma aneb Vesnice regionu (+ vyšší ročníky 2. stupně).

(3) Přírodovědná exkurze do Planetária, Anthroposu, Moravského muzea (vše v Brně; výběr): celodenní exkurze autobusem.

(3) Překročení Rubikonu: Dvoudenní soustředění žáků 6. ročníků regionální sdružení škol Cirsia – projekt ověřuje a porovnává úroveň osvojených klíčových kompetencí a oborových kompetencí osvojených na 1. stupni ZŠ. Obvykle je tematicky zaměřený na poznání místa/vesnice, ve které se v daném roce koná putovní akce (Podomí, Sloup, Ostrov u Macochy, Křtiny, Jedovnice).

7. třída

(1) Projekt Jaderná energie, klady a problémy; včetně exkurze do JE Dukovany: 6 hodin fyziky – projekt je zaměřen na současný stav využití jaderné energie. Projekt je realizován buď v 7. nebo 8. ročníku; exkurze 1 krát za 2 roky.

(2) Exkurze "Centrum energetiky v Třebíči": Přírodovědná exkurze autobusem, 7. až 9. ročník.

(3) Přírodovědná prezentace (kontinenty) v Besedním domě ve Vyškově.

(4) Moje farma – hospodařím na polích po dědovi (celoroční projekt na školní zahradě): motivace: Máš pole po dědovi? Vstup do role hospodáře, živitele rodiny (nejezdí auta, nelétají letadla). Zdědil jsi pole cca před sto lety nebo ještě dříve – co zaseješ, vysadíš a jak – zajisti vše potřebné pro přežití rodiny (potraviny, krmivo pro dobytek, látky, provazy aj.). Navrhni plodiny – zvol osevní postupy, skliď a předej další generaci (7. třída příští rok).

(5) Projekt Přemyslovci a Velká kolonizace (ve vztahu k regionu Drahanská vrchovina): Projekt (1 den v terénu, zpracování ve škole) je zaměřen na porozumění vztahu člověka k prostředí a jejich vzájemnému ovlivňování, posiluje pozitivní vztah žáků k regionu.

(6) Projekt: Ekosystémy regionu: (rozloženo do dvou jarních měsíců – žáci komplexně zkoumají a porovnávají přirozené a umělé ekosystémy regionu. Úvodní aktivita: Skupina žáků z jedné/z každé spádové obce si najde v těsné blízkosti obce smíšený nebo listnatý les, sami si vymezí čtverec o straně 100 x 100 kroků a měsíc monitorují vývoj biotopu (vyberou si formu podle vlastního uvážení: fotografie, herbář aj.) Připraví si prezentaci měsíčního pozorování – představí ve škole spolužákům. Následovat mohou exkurze: step – Větrníky a mokřady – Říčky nebo jen pozorování v okolí Podomí.

(7) Herbář bylin – jarní aktivita trvající cca 1,5 měsíce: nejprve cca dvě terénní botanické 2 hodinové exkurze s učitelkou do okolí školy za různými biotopy, a to s odstupem času minimálně 2 týdny (různá druhové zastoupení). Samostatná práce žáku po vyučování (odevzdávají 20 herbářových položek: 10 louka, 5 les, 5 pole).

Roli vedoucího terénní výuky hrají zpočátku učitelé a řízení dalších činností spočívá ve skupinové výuce, kde se nezřídka pracuje metodou „roll play“. Žáci si další kroky řídí sami za podpory učitele, který přebírá roli poradce. Projekt dává výuce jednotný charakter.

Závěr

Příspěvek představuje pouze dílčí část výsledků, které budou dále analyzovány a doplňovány. Odpověď na nastolenou otázku o koncepčnosti terénní výuky není po uskutečněných analýzách jednoznačná. U většiny sledovaných škol je znát určitá neprovázanost různých forem terénní výuky především z hlediska mezipředmětových vazeb. Výjimkou ve sledovaném vzorku škol v rámci projektu je ZŠ a MŠ Podomí, ale takových škol může být v rámci Česka daleko více. Mnohem více než dílčí závěry se při analýze ŠVP a řízených rozhovorů daří nalézat další otázky, na něž bychom rádi znali odpověď. Náročná je i specifikace různých forem terénní výuky, z jejichž názvů by už bylo předem jasné, zda se jedná o formu terénní výuky, kde se uplatní samostatná práce žáků či studentů, a která vytváří i řadu příležitostí k učení, apod. Pluralita při vytváření ŠVP vedla učitele k tomu, že některé názvy nepoužívají z hlediska jejich skutečné náplně, ale spíše pro motivaci k jejich uskutečnění – viz např. **expedice** do blízkého okolí školy, která je určena žákům prvního stupně ZŠ. Pojmu výlety, využívají pro různé i náročné formy terénní výuky na gymnáziu ve Šlapanicích. Výlet máme zafixovaný, jako výukovou formu, která má nádech výuky, velký potenciál který vede k neformálnímu vzdělávání, odpočinku mimo budovu školy a utužení vzájemných vztahů více než terénní cvičení a plnění úkolů. Jako podstatné se ukázalo, že ŠVP jen velmi málo ukazuje na vzdělávací obsah jednotlivých předmětů a mnohem důležitější je v tomto ohledu konkrétní učební plán příslušné školy. Důležité je rovněž, jak se do systému terénní výuky, který počítá s prací v místní krajině, dokáže seznámit nový učitel. Přeneseně, zda někde najde pomůcky, pracovní listy a další podporu pro tuto činnost. Rozhovory s učiteli potvrdily rovněž fakt, že některé školy neuvádějí všechny formy terénní výuky a jejich hodinové dotace ani do ŠVP, ani do učebních plánů školy, protože se zamýšlená terénní výuka nemusí z různých důvodů uskutečňovat pravidelně – počasí, zájem rodičů, bezpečnostní hlediska atd. Bojí se toho, že by pak mohla školní inspekce školu poškodit za to, co nemůže ovlivnit, ale je to součást učebního plánu.

Jeden závěr však můžeme formulovat přesně: dosavadní analýzy i rozhovory s učiteli, vlastní zkušenosti s realizací terénní výuky ukazují jasně, že **klíčovou roli** při realizaci jakékoliv formy kvalitní terénní výuky hraje **„odvaha“** učitele (viz např. i Lambert, Balderstone, 2000).

Poděkování

Příspěvek byl zpracovaný v rámci projektu specifického výzkumu MUNI/A/0946/2015 Využívání terénní výuky na ZŠ jako specifické výukové strategie.

Literatura

LAMBERT, D. – BALDERSTONE, D. 2000. *Learning to Teach Geography in the Secondary School*. London and New York : Routledge Falmer, 350 p.

OOST, K. et al. 2011. Enquiry-driven fieldwork as a rich and powerful teaching strategy – school practices in secondary geography education in the Netherlands. In *International Research in Geographical and Environmental Education*. vol. 20, no. 4, pp. 309-325.

IMPLEMENTATION OF FIELDWORK TEACHING BY VIEW OF TEACHERS

Summary

Since the requirement to prepare students for real life in a rapidly changing world is still growing, fieldwork teaching gets more and more into the foreground in the Czech education system. Geography has a number of tools to analyze and solve problems taking place in the landscape and geographic literacy should be an essential competence of the people who are involved in the decision-making processes from the municipal to the state level. These competencies are usually gained in primary and secondary school and this is also one of the objectives of fieldwork education.

How fieldwork is realised in Czech schools was evaluated using a content analysis of the school educational programmes on model primary schools. As the analysis does not reveal all details of realized forms of fieldwork, it was supplemented and verified by interviews with selected teachers on model schools. The aim of the interview was mainly to specify forms of fieldwork in terms of its content, length and continuity.

In the 6th and 7th grade, fieldwork is at selected schools taught mostly in short forms in school surroundings. In the 8th and 9th grade, teachers with students depart into areas that are more remote, e.g. in the county city, industrial enterprises... .

The paper described in detail the concept of fieldwork Kindergarten and primary school located in Podomí. This concept can be used in terms of representation of different forms of fieldwork and their interconnection as a model. However, still it is difficult to assess fieldwork education in general as each school

has different conditions, different teachers and different students and it need more detailed research in frame of the research project.

Doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.
RNDr. Hana Svobodová, Ph.D.
Mgr. Darina Mísařová, Ph.D.
Katedra geografie
Pedagogická fakulta
Masarykova univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
E-mail: evhofmann@seznam.cz, 67632@mail.muni.cz, misarova@ped.muni.cz

REALIZAČNÉ PREDPOKLADY ROZVOJA CESTOVNÉHO RUCHU V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE

Lucia Hrubalová, Terézia Repáňová

Abstract

In order to improve tourism in the regions, it is inevitable to know the tourism demand and the tourism offer, its structure, visitor´s behaviour, their preferences and needs as well as their ways, they fulfil them. The aim of the article is to examine the capacities of the accommodation facilities in the V4 countries. We are focusing on the number of accommodation facilities, number of beds and rooms, number of guests and number of their overnight stays, in Slovak Republic, Czech Republic, Poland and Hungary in 2007 – 2014. Moreover we compare the index of visitor and overnight density. At the end we discuss the reasons of the tourism development in the V4 countries.

Keywords: accommodation facilities, capacities, overnight stays, tourism, V4 countries

Úvod

Cestovný ruch je dynamicky sa rozvíjajúca ekonomická činnosť, ktorá v EÚ prispieva ku hospodárskemu rastu a zamestnanosti. Cestovný ruch v EÚ vytvára viac ako 5 % HDP a táto miera sa neustále zvyšuje. Predstavuje tak tretiu najrozsiahlejšiu sociálno–ekonomickú aktivitu v EÚ (Stratégia rozvoja cestovného ruchu do roku 2020, s. 8).

V záujme ďalšieho rozvoja cestovného ruchu v regiónoch je nevyhnutné poznať dopyt a ponuku cestovného ruchu, jeho štruktúru, správanie návštevníkov, ich preferencie, potreby a spôsob, akým ich uspokojujú. Rovnako dôležité je zhodnotiť podmienky, príležitosti, predpoklady a potenciál regiónu pre rozvoj cestovného ruchu. Predpoklady cestovného ruchu vyjadrujú potenciál územia, krajiny pre cestovný ruch.

Teoretické východiská skúmania realizačných predpokladov rozvoja cestovného ruchu

Mariot (1983) definuje predpoklady cestovného ruchu ako spôsobilosť územia poskytnúť podmienky pre rozvoj cestovného ruchu. Podľa Hamarneh (2008) potenciál krajiny pre cestovný ruch zahŕňa všetky využiteľné zdroje, ktoré sú v danom regióne pre cestovný ruch k dispozícii. Ide o objektívnu spôsobilosť, ktorá predstavuje možnosti pre rozvoj rôznych foriem cestovného ruchu.

Limitujúce hodnoty, ktoré dovoľujú predpokladať, že nenastane negatívne narušenie vlastného potenciálu vyjadruje kapacita územia (Hrala, 2013).

Hodnotenie územia z hľadiska predpokladov pre cestovný ruch má veľký význam pre regionálny rozvoj, pretože umožňuje odhaliť potenciál územia pre rôzne formy cestovného ruchu a stanoviť únosné rekreačné zaťaženie územia.

Coppock a Duffield (1975 In Hall, Page, 2014) poukazujú na vzťah medzi dopytom, ako účasťou alebo túžbou zúčastniť sa na cestovnom ruchu, a primárnou a sekundárnou ponukou atraktivít a zariadení, ktoré umožňujú, aby bol daný dopyt uspokojený. Sekundárna ponuka cestovného ruchu pozostávajúca z infraštruktúry v cieľových miestach cestovného ruchu vytvára podmienky na využitie primárnej ponuky, tzn. prírodných a kultúrno-historických atraktivít.

Činitele, ktoré svojou existenciou umožňujú faktickú realizáciu cestovného ruchu označujeme ako realizačné predpoklady. Realizačné predpoklady majú dominujúce postavenie pre konečnú fázu uskutočňovania rôznych foriem cestovného ruchu, tzn. umožňujú cieľové miesto cestovného ruchu dosiahnuť pomocou dopravy a využiť prostredníctvom ubytovacích, stravovacích a iných zariadení (Hrala, 2013).

Práve ubytovacie zariadenia tvoria podstatnú časť materiálno-technickej základne umožňujúcej uskutočnenie cestovného ruchu. „Nie sú primárnym cieľom cestovania návštevníkov a motívom účasti na cestovnom ruchu, ale môžu ovplyvniť voľbu cieľového miesta a uspokojovaním sekundárnych potrieb (potreby ubytovania, stravovania ap.) utvárajú predpoklad na uspokojenie primárnych potrieb“ (Hrubalová, 2015, s. 8). Kapacita a výkony ubytovacích zariadení sú jedným z hlavných ukazovateľov rozvoja cestovného ruchu v regióne (Václavinková, Botlíková, Kostková, 2012). Ich zmeny sú odrazom vývoja vo vonkajšom a vnútornom prostredí, preto vyžadujú priebežné monitorovanie, analýzu a následné prijímanie opatrení, pre zabezpečenie pozitívneho vývoja.

Cieľ, materiál a metódy skúmania

Cieľom príspevku je preskúmať kapacity a výkony hromadných ubytovacích zariadení v krajinách V4 ako realizačných predpokladov pre rozvoj cestovného ruchu. Za účelom jeho naplnenia preskúmame počet hromadných ubytovacích zariadení, počet izieb a lôžok v hromadných ubytovacích zariadeniach, počet hostí a ich prenocovaní v hromadných ubytovacích zariadeniach v Slovenskej republike, Českej republike, Poľsku a Maďarsku a identifikujeme príčiny vývoja daných realizačných predpokladov cestovného ruchu v rokoch 2007 až 2014.

Materiál sme získali zo sekundárnych zdrojov, z ktorých využívame vybrané štatistické údaje o hromadných ubytovacích zariadeniach publikované Štatistickým úradom Európskej únie (Eurostat), ktorý uplatňuje klasifikáciu ekonomických činností podľa NACE Rev. 2. Vzhľadom na rozdielnu kategorizáciu

ubytovacích zariadení v skúmaných krajinách, sledujeme jednotne publikované údaje o kapacitách a výkonoch hotelových ubytovacích zariadení, rekreačných a iných krátkodobých ubytovacích zariadení, kempingov a ostatných hromadných ubytovacích zariadení. Štatistika nesleduje ubytovanie v súkromí.

Pre lepšie porovnanie sme analyzovali aj ukazovateľ hustoty návštevnosti (Hn), ktorý sleduje počet hostí ubytovacích zariadení na počet obyvateľov, ako aj ukazovateľ intenzity prenocovania (Ip), ktorý sleduje počet prenocovaní na počte obyvateľov.

Zozbierané dáta sme spracovali v programe MS Excel využitím reťazových indexov na porovnanie vývoja hromadných ubytovacích zariadení.

Dosiahnuté výsledky

Kapacita hromadných ubytovacích zariadení

Základným predpokladom rozvoja cestovného ruchu v cieľovom mieste je existencia dostatočného množstva hromadných ubytovacích kapacít. Kapacita ubytovacích zariadení vyjadruje, koľko ubytovacích zariadení sa v danom území nachádza, aký majú počet izieb a lôžok. Vzhľadom na to, že Eurostat poskytuje údaje iba o počte hromadných ubytovacích zariadení a počte lôžok, analýzu počtu izieb vynecháme.

V porovnaní krajín V4 má počas celého sledovaného obdobia najviac hromadných ubytovacích zariadení Česká republika a Poľsko, nasleduje Maďarsko a Slovenská republika (tab. 1). Počet hromadných ubytovacích zariadení v Českej republike a Poľsku je pritom oproti Maďarsku a Slovenskej republike približne trojnásobný.

Tab. 1: Počet hromadných ubytovacích zariadení v rokoch 2007 až 2014 v krajinách V4
Table 1: Number of accommodation establishments from 2007 to 2014 in V4 countries

Krajina	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
SR	2 675	2 767	2 683	2 591	2 539	2 907	2 803	2 687
ČR	7 845	7 705	7 557	7 235	7 657	10 057	9 970	9 013
Poľsko	6 718	6 857	6 992	7 206	7 039	9 483	9 775	9 885
Maďarsko	2 956	2 924	2 993	2 957	3 277	3 175	3 086	3 186

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.
Legenda: SR – Slovenská republika, ČR – Česká republika

Od roku 2007 do roku 2014 bol vývoj počtu hromadných ubytovacích zariadení v sledovaných krajinách rôzny. Slovenská republika zaznamenala pokles

počtu hromadných ubytovacích zariadení v rokoch 2009 až 2011 a potom opäť v rokoch 2013 a 2014. V roku 2014 bol počet hromadných ubytovacích zariadení v Slovenskej republike oproti roku 2007 vyšší len o 0,45 %, čo je najmenej spomedzi krajín V4. Česká republika mala približne rovnaký vývoj počtu hromadných ubytovacích zariadení, pričom v roku 2012 došlo k nárastu počtu hromadných ubytovacích zariadení až o 31 %. Poľsko okrem poklesu v roku 2011 zaznamenalo rast počtu hromadných ubytovacích zariadení a to až o 35 % v roku 2012. V roku 2014 bol počet hromadných ubytovacích zariadení vyšší až o 47,2 % ako v roku 2007. Maďarsko zaznamenalo počas sledovaného obdobia najmenšie výkyvy v počte hromadných ubytovacích zariadení, ktorý sa v roku 2014 oproti roku 2007 zvýšil o 7,8 % (graf 1).

Graf 1: Vývoj počtu hromadných ubytovacích zariadení v rokoch 2007 až 2014 v krajinách V4
Graph 1: Number of collective accommodation establishments from 2007 to 2014 in V4 countries

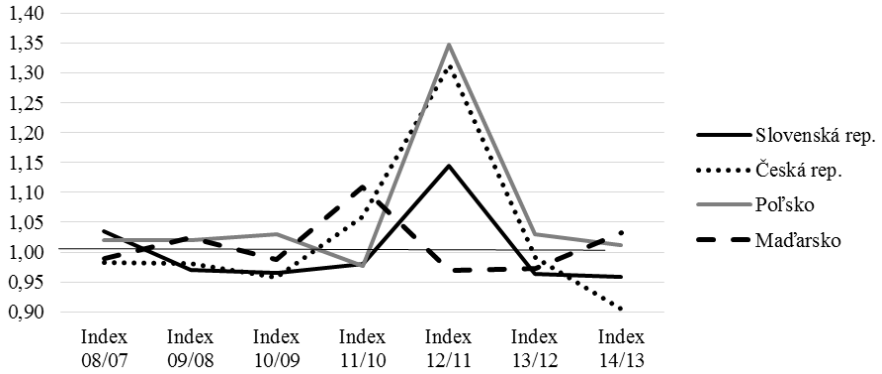

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.

V rokoch 2009 až 2011 došlo k poklesu počtu hromadných ubytovacích zariadení v dôsledku svetovej hospodárskej krízy, oživenie nastalo najmä v roku 2012, no v rokoch 2013 a 2014 zaznamenávame opätovný pokles počtu hromadných ubytovacích zariadení v krajinách V4.

Štruktúra počtu lôžok v krajinách V4 zodpovedá štruktúre počtu hromadných ubytovacích zariadení. Od roku 2007 do roku 2014 dosahuje najvyšší počet lôžok Česká republika a Poľsko, potom Maďarsko a Slovenská republika (tab. 2).

Tab. 2: Počet lôžok v hromadných ubytovacích zariadeniach v rokoch 2007 až 2014 v krajinách V4 (v tis.)
Table 2: Number of bed places from 2007 to 2014 in V4 countries (in thous.)

Krajina	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
SR	161,2	165,6	166,0	163,9	167,3	193,4	190,3	183,4
ČR	653,7	668,1	654,2	637,5	644,9	748,3	740,7	710,4
Poľsko	582,1	597,0	606,5	610,1	606,0	675,4	679,4	694,0
Maďarsko	314,7	302,9	301,9	311,5	340,4	336,4	365,6	370,5

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.
Legenda: SR – Slovenská republika, ČR – Česká republika

Konjunktúra vývoja počtu lôžok bola od roku 2007 do roku 2014 v Slovenskej republike, Českej republike a Poľsku približne rovnaká. Pokles, resp. spomalenie tempa rastu tieto krajiny zaznamenali v krízovom období rokov 2009 až 2011, k oživeniu došlo v roku 2012, po ktorom nasledoval pokles alebo spomalenie tempa rastu počtu lôžok v hromadných ubytovacích zariadeniach (graf 2).

Graf 2: Vývoj počtu lôžok v hromadných ubytovacích zariadeniach v rokoch 2007 až 2014 v krajinách V4
Graph 2: Number of bed places in collective accommodation astablishments from 2007 to 2014 in V4 countries

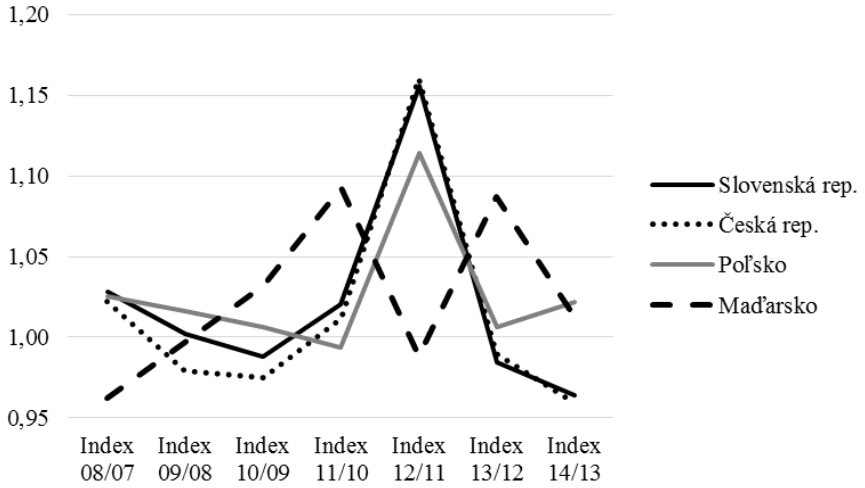

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.

V Maďarsku sme zaznamenali pokles práve naopak, v roku 2012, pričom vývoj akoby mal opačné tempo ako ostatné krajiny V4.

Výkony hromadných ubytovacích zariadení

Obraz o realizačných predpokladoch rozvoja cestovného ruchu v území dotvárajú výkonové ukazovatele ubytovacích zariadení, t. j. počet hostí a ich prenocovaní v ubytovacích zariadeniach.

Najvyšší počet hostí spomedzi krajín V4 zaznamenávalo počas celého sledovaného obdobia Poľsko, za ním nasledovala Česká republika, Maďarsko a Slovenská republika. Napriek tomu, že Česká republika mala najviac hromadných ubytovacích zariadení, v počte hostí bola až na druhom mieste s rozdielom takmer 10 000 hostí v roku 2014 oproti Poľsku (tab. 3).

Tab. 3: Počet hostí v hromadných ubytovacích zariadeniach v krajinách V4
Table 3: Arrivals of tourists at collective accommodation establishments in V4 countries

Hostia spolu (tis.)								
Krajina	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
SR	3 739	4 027	3 341	3 355	3 537	3 730	4 003	3 690
ČR	12 961	12 836	11 986	12 471	12 912	15 099	15 408	15 587
Poľsko	18 847	19 556	19 354	20 461	21 477	22 635	23 401	25 084
Maďarsko	7 474	7 651	7 151	7 473	8 021	8 385	8 885	9 640
Domáci hostia (tis.)								
Krajina	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
SR	2 074	2 287	2 058	2 042	2 089	2 220	2 350	2 230
ČR	6 281	6 186	5 954	6 137	6 080	7 452	7 556	7 491
Poľsko	14 460	15 510	15 492	16 327	17 067	17 656	18 158	19 614
Maďarsko	4 023	4 135	3 923	4 011	4 199	4 221	4 497	5 022
Zahraniční hostia (tis.)								
Krajina	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
SR	1 665	1 740	1 283	1 313	1 448	1 511	1 653	1 460
ČR	6 680	6 649	6 032	6 334	6 831	7 647	7 852	8 096
Poľsko	4 387	4 046	3 862	4 135	4 410	4 979	5 243	5 470
Maďarsko	3 451	3 516	3 228	3 462	3 822	4 164	4 388	4 618

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.
Legenda: SR – Slovenská republika, ČR – Česká republika

Pomer domácich a zahraničných hostí bol v krajinách V4 s výnimkou Poľska viac-menej vyrovnaný. V Poľsku bol pomer domácich hostí k zahraničným v rokoch 2007 až 2014 v priemere 79 : 21, v Slovenskej republike 59 : 41,

v Maďarsku 53 : 47 a v Českej republike 49 : 51. Počet domácich hostí bol tak najvyšší v Poľsku a počet zahraničných hostí v Českej republike. K zvýšeniu podielu domácich hostí pritom v Slovenskej republike a v Českej republike došlo v rokoch 2009 a 2010, V Poľsku a Maďarsku už v rokoch 2008 a 2009. Negatívne dôsledky svetovej hospodárskej krízy tak spôsobili zvýšený záujem obyvateľov o pobyt v domovskej krajine. K poklesu počtu zahraničných hostí v Slovenskej republike okrem toho prispelo zavedenie eura a následná depreciácia mien okolitých štátov vo vzťahu k nemu, v dôsledku čoho sa stalo cestovanie do Slovenskej republiky pre hostí z Poľska, Maďarska a Českej republiky drahšie. V roku 2009 oproti roku 2008 bol tak v Slovenskej republike zaznamenaný najvyšší pokles počtu zahraničných hostí spomedzi krajín V4 (26 %).

Z hľadiska vývoja počtu hostí v hromadných ubytovacích zariadeniach môžeme vo všetkých krajinách V4 sledovať pokles počtu hostí v roku 2009 oproti predchádzajúcemu roku. V Slovenskej republike bol pokles najvýraznejší, až 17 %. Od roku 2010 zaznamenávame rast počtu hostí, ale predkrízové hodnoty sa Českej republike a Poľsku podarilo dosiahnuť až v roku 2011, Slovenskej republike v roku 2013, pričom v roku 2014 došlo oproti predchádzajúcemu roku k opätovnému poklesu počtu hostí v hromadných ubytovacích zariadeniach v Slovenskej republike (graf 3), a to až o 11 % oproti roku 2013.

Porovnávali sme aj ukazovateľ hustoty návštevnosti za rok 2014. Ten sleduje počet hostí ubytovacích zariadení na obyvateľa v sledovanom štáte. Zistili sme, že hustota návštevnosti je najvyššia v Českej republike (1,48), nasleduje Maďarsko (0,98), Slovenská republika (0,68) a Poľsko (0,65).

Najstabilnejší vývoj počtu hostí dosahovalo v rokoch 2007 až 2014 Poľsko, ktoré má najvyšší podiel domácich hostí považovaných za základ rozvoja cestovného ruchu, pretože sú najmenej citliví na výkyvy vonkajšieho prostredia. Slovenská republika zaznamenala najmenej priaznivý vývoj vzhľadom na výrazný pokles počtu hostí v roku 2009 a opätovný pokles v roku 2014.

Počet prenocovaní dosahoval v rokoch 2007 až 2014 najvyššie hodnoty v Poľsku, potom v Českej republike, Maďarsku a v Slovenskej republike (tab. 4). Pomer prenocovaní domácich hostí bol, tak ako v prípade počtu hostí, v priemere najvyšší v Poľsku (81 %), v Slovenskej republike (61 %), potom v Českej republike (50 %) a v Maďarsku (49 %). Keďže počet domácich hostí bol vyšší v Maďarsku ako v Českej republike znamená to, že hoci bolo domácich hostí v priemere v Maďarsku viac, strávili tam menej dní ako domáci hostia v Českej republike.

Graf 3: Vývoj počtu hostí v hromadných ubytovacích zariadeniach v rokoch 2007 až 2014 krajinách V4
Graph 3: Arrivals of tourists at collective accommodation establishments from 2007 to 2014 in V4 countries

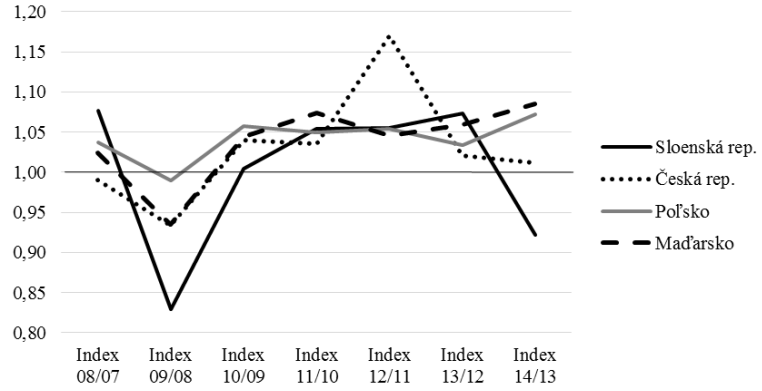

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.

Tab. 4: Počet prenocovaní v hromadných ubytovacích zariadeniach v krajinách V4
Table 4: Nights spent at collective accommodation establishments in V4 countries

Prenocovania spolu (tis.)								
Krajina	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
SR	11 423	12 259	10 253	10 240	10 416	10 770	11 346	10 781
ČR	40 831	39 283	36 662	36 909	38 235	43 278	43 308	42 947
Poľsko	54 953	56 646	55 020	55 794	57 148	62 015	62 959	66 580
Maďarsko	20 128	19 974	18 710	19 554	20 616	21 805	22 968	24 434
Domáci hostia (tis.)								
Krajina	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
SR	6 307	7 114	6 545	6 491	6 425	6 731	7 068	6 929
ČR	20 221	19 296	18 915	18 543	18 810	21 484	21 163	20 837
Poľsko	44 035	46 472	45 411	45 730	46 528	50 138	50 488	53 587
Maďarsko	9 957	9 964	9 490	9 940	10 205	10 413	10 985	12 083
Zahraničí hostia (tis.)								
Krajina	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
SR	5 115	5 145	3 707	3 750	3 990	4 039	4 278	3 852
ČR	20 610	19 987	17 747	18 366	19 425	21 794	22 145	22 110
Poľsko	10 918	10 173	9 609	10 065	10 620	11 877	12 471	12 992
Maďarsko	10 171	10 010	9 220	9 614	10 411	11 392	11 983	12 351

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.
Legenda: SR – Slovenská republika, ČR – Česká republika

Vývoj počtu prenocovaní bol na začiatku sledovaného obdobia negatívne poznačený najmä svetovou hospodárskou krízou (rok 2009), nakoľko vo všetkých sledovaných krajinách došlo k poklesu počtu prenocovaní, pričom najvyšší bol aj pod vplyvom zavedenia eura v Slovenskej republike (graf 4).

Graf 4: Vývoj počtu prenocovaní v hromadných ubytovacích zariadeniach v rokoch 2007 až 2014 v krajinách V4
Graph 4: Nights spent at collective accommodation establishments from 2007 to 2014 in V4 countries

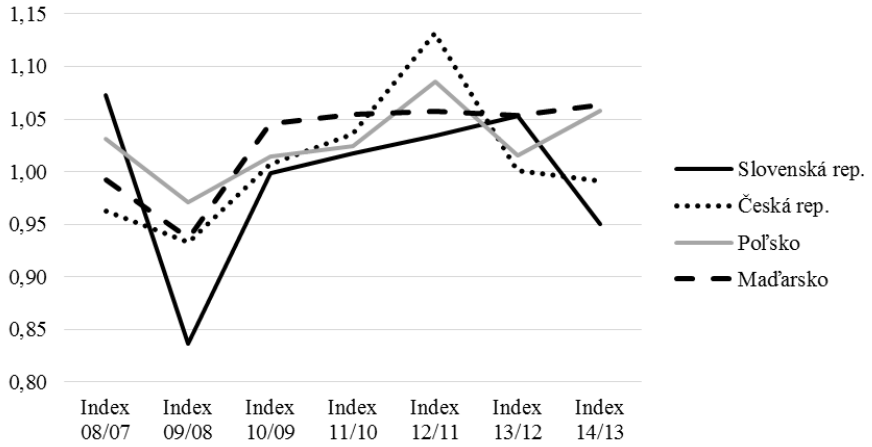

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.

Na základe analýzy reťazových indexov jednotlivých krajín môžeme konštatovať, že najstabilnejší vývoj počtu prenocovaní dosiahlo v rokoch 2007 až 2014 Maďarsko, nakoľko zaznamenalo najmenšie výkyvy. Česká republika v roku 2014 oproti roku 2013 napriek rastu počtu hostí dosiahla pokles počtu prenocovaní, tzn. došlo k skráteniu doby pobytu hostí hromadných ubytovacích zariadeniach.

Informáciu o dĺžke pobytu hosťa v cieľovom mieste udáva priemerný počet prenocovaní, pričom je snaha, aby bol pobyt čo najdlhší. Od roku 2007 však tento ukazovateľ postupne klesá. V Českej republike sa priemerný počet prenocovaní skrátil z 3,15 nocí v roku 2007 na 2,76 nocí v roku 2014, v Poľsku klesol tento ukazovateľ z 2,92 na 2,65 nocí, v Maďarsku z 2,69 na 2,53 nocí. V Slovenskej republike, napriek rastu v roku 2014, došlo k poklesu z 3,05 nocí na 2,92 nocí. Dĺžka pobytu hostí v hromadných ubytovacích zariadeniach je tak v Slovenskej republike najvyššia spomedzi krajín V4 (graf 5).

Porovnávali sme aj ukazovateľ intenzity prenocovania, ktorý udáva počet prenocovaní na počet obyvateľov sledovanej krajiny. Intenzita prenocovania v Slovenskej republike za rok 2014 je 1,99, v Českej republike 4,07, v Poľsku 1,73

a v Maďarsku 2,48. Z porovnania vyplýva, že najvyšší počet prenocovaní na obyvateľa zaznamenala Česká republika, nasledovalo Maďarsko, Slovenská republika a Poľsko.

Graf 5: Vývoj priemerného počtu prenocovaní v hromadných ubytovacích zariadeniach v rokoch 2007 až 2014 v krajinách V4
Graph 5: Average nights spent at collective accommodation establishments from 2007 to 2014 in V4 countries

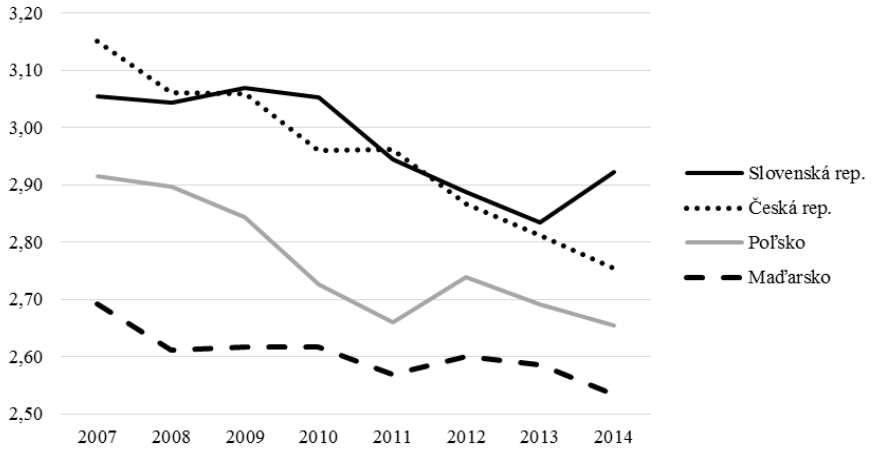

Zdroj: vlastné spracovanie podľa http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, 2016.

Záver

V práci sme sa zamerali na identifikovanie a bližšiu analýzu realizačných predpokladov v krajinách V4. Jedným zo základných ukazovateľov vývoja cestovného ruchu v cieľovom mieste sú kapacity a výkony ubytovacích zariadení. Práve monitorovanie vývoja nám môže pomôcť odpovedať na otázky týkajúce sa poklesu resp. rastu sledovaných ukazovateľov.

Vo všetkých sledovaných krajinách V4 sme zistili, že vplyv globálnej hospodárskej krízy, ktorá zasiahla krajiny EÚ približne v druhej polovici roka 2008, sa prejavil v poklese počtu hostí hromadných ubytovacích zariadení ako aj v počte ich prenocovaní, a to najmä v roku 2009. Navyše Slovenská republika zaviedla novú menu euro 1. januára 2009. Následná depreciácia mien okolitých štátov vo vzťahu k nášmu, spôsobila najväčší pokles počtu zahraničných hostí spomedzi krajín V4 (26 %).

Napriek tomu, že Slovenskej republike nepatrí spomedzi sledovaných krajín prvá priečka v počte hostí hromadných ubytovacích zariadení, ani v počte

prenocovaní, priemerný počet prenocovaní je práve v Slovenskej republike najvyšší (2,92). Z toho vyplýva, že Slovenská republika je skôr cieľovou krajinou pre hostí, ktorí sú motivovaní stráviť vyšší počet nocí, a teda aj viac pobytových dní.

Zatiaľ čo v Českej republike, v Poľsku a v Maďarsku zaznamenávajú kontinuálny rast počtu ubytovaných hostí od roku 2009, v Slovenskej republike ako v jedinej zo sledovaných krajín bol výrazný pokles v roku 2014 oproti predchádzajúcemu roku až o 8 %.

Samozrejme, treba dodať, že hlavné mesto Maďarska, Budapešť, ako aj hlavné mesto Českej republiky, Praha, generujú až 40 % návštevnosti. Obe krajiny profitujú aj z toho, že cestovnému ruchu, propagácii krajiny na všetkých úrovniach ako aj podnikateľskému prostrediu sa venujú viac rokov ako v Slovenskej republike. Situácia malých a stredných podnikov sa v Slovenskej republike zhoršuje – v roku 2015 zaradila štúdia Svetového ekonomického fóra o konkurencieschopnosti v turizme našu krajinu na 113. miesto zo 141 krajín sveta. Zhoršené podnikateľské prostredie sa prejavilo aj v počte hromadných ubytovacích zariadení, keď v roku 2014 bol ich počet v Slovenskej republike oproti roku 2007 vyšší len o 0,45 %, čo je najmenej spomedzi sledovaných krajín V4.

Konkurencieschopnosť cestovného ruchu ovplyvňuje aj cena, ktorej významnú časť tvorí DPH. V Slovenskej republike je jednotná sadzba DPH stanovená tak pre ubytovacie ako aj pre stravovacie služby na 20 %. V Maďarsku znížili od júla 2009 sadzbu DPH na ubytovacie služby na 18 % (na stravovacie služby je 27%). V Českej republike sa uplatňuje DPH na ubytovacie služby vo výške 15 % a na stravovacie služby vo výške 21 %. Najnižšiu DPH na služby v cestovnom ruchu stanovilo Poľsko, a to 8 % na ubytovacie aj stravovacie služby. Zároveň stanovila 5 % DPH na jedlo a nealkoholické nápoje.

Od apríla 2016 sa Slovenská republika propaguje pod novou značkou „Good Idea Slovakia“ (Dobrý nápad Slovensko). Pozitívny imidž Slovenskej republiky v zahraničí ako aj budovanie národného brandingu podporil úspešný cyklista Peter Sagan. Predpokladá sa, že silný národný branding môže mať veľký vplyv na ekonomiku krajiny, a tak aj na cestovný ruch. Je dôležité tento vývoj sledovať a tiež vyčísliť prínosy pre Slovenskú republiku.

Literatúra

ARRIVALS AT TOURIST ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS [online]. 2016. [cit. 2016-09-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database

HALL, C. M. – PAGE, S. J. 2014. *The Geography of Tourism and Recreation. 4th Edition*. Oxon: Routledge. 458 p. ISBN 978-0-415-83398-1.

HAMARNEH, I. 2008. *Geografie cestovního ruchu Evropa*. Plzeň : Aleš Čeňek, 2008. 271 s. ISBN 978-80-7380-093-2.

HRALA, I. 2013. *Geografie cestovního ruchu*. Praha: Idea Service, 2013. 197 s. ISBN 978-80-85970-79-1.

HRUBALOVÁ, L. 2015. *Základy hotelierstva*. Nitra: UKF v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2015. 110 s. ISBN 978-80-558-0750-8.

NIGHTS SPENT AT TOURIST ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS [online]. 2016. [cit. 2016-09-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database.

NUMBER OF ESTABLISHMENTS, BEDROOMS AND BED-PLACES [online]. 2016. [cit. 2016-09-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database.

STRATÉGIA ROZVOJA CESTOVNÉHO RUCHU DO ROKU 2020 [online]. 2013. [cit. 2016-09-30]. Dostupné na internete: http://www.telecom.gov.sk.

VÁCLAVINKOVÁ, K. – BOTLÍKOVÁ, M. – KOSTKOVÁ, M. 2012. Analysis of the impact of selected variables on the availability of accommodation facilities. In *Proceedings of 30th International conference: mathematical methods in economics, PTS I and II*, 2015. pp. 950-955. ISBN 978-80-7248-779-0.

CONDITIONS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE CENTRAL EUROPEAN AREA

Summary

We focused on the identification of the tourism conditions in the V4 countries. One of the main indexes of the tourism development in the region is accommodation capacities. If we monitor the tourism development, it will help us to answer the questions about the increase or decrease of the observed indexes.

We realized (in all V4 countries), that the financial crisis that happened in the EU in 2008 influenced negatively the number of guests, as well as the number of their overnight stays in 2009. Moreover, Slovak Republic started to use Euro currency in January 2009. In that time, the currency depreciation in the other V4 countries caused the decrease in the foreign guests in the Slovak Republic by 26%. Despite of the fact that Slovak Republic do not have the most visitors per year, the average overnight rate is the highest in Slovak Republic (2,92). It means that Slovak Republic is more interesting for those visitors, who are motivated to stay longer.

The number of visitors has increased continually since 2009 in Poland, Czech Republic and in Hungary. There is a decrease in 2014 of 8 % against 2013 only in the Slovak Republic.

We have to admit, that the capital of Hungary Budapest and the capital of Czech Republic, Prague, generate up to 40 % of the visitor rate. Both countries profit from the fact that they use to give a time to tourism, promotion and to the

business environment in their countries more years than in Slovak Republic. Small and medium entrepreneurs environment have become worse – in 2015 the World Economic Forum on Competitiveness in Tourism ranked Slovak Republic on 113. place out of 141 countries in the world. Worse business environment reflected in the number of collective accommodation facilities (between 2007 – 2014 was the accretion of the accommodation facilities only 0,45 %, which is at least from all V4 countries).

The tourism competitiveness is also affected by price, which significant part is VAT. There is a uniform rate of 20% VAT in the Slovak Republic, set for both accommodation and catering services. The VAT rate has been decreased in Hungary to 18% since July 2009 (for catering services is 27%). In the Czech Republic is VAT for accommodation services 15% and catering services 21%. Poland set the lowest VAT on tourism services and thus 8% for both - accommodation and catering services. Moreover they set 5% VAT for food and non-alcoholic beverages.

Since April 2016 has Slovak Republic promoted under new brand "Good Idea Slovakia". The famous Slovak biker Peter Sagan has supported the campaign and helped building the positive Slovak image and national branding. It is assumed that strong national branding might have a large influence on the country's economics, as well as on the tourism. Therefore it is important to monitor this development and to calculate the assets for the particular country.

Ing. Lucia Hrubalová, PhD.
Ing. Terézia Repáňová, PhD.
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská 4, 949 74 Nitra
E-mail: lhrubalova@ukf.sk, trepanova@ukf.sk

VPLYV ENVIRONMENTÁLNYCH A EKOLOGICKÝCH FAKTOROV NA PÔDNU REAKCIU VO VYBRANEJ OBLASTI STREDNÉHO SLOVENSKA

Michal Hudec, Melánia Feszterová, Henryk Noga,
Małgorzata Piaskowska-Silarska

Abstract

The value of soil reaction depends on the environmental and ecological factors. These factors impact positively and negatively on the change of pH values in the soil. Variance analysis, we found that on the active pH values are influence factors considered as follows: land use and soil type at the significance level α = 0.05. We investigated the differences in the values of active soil reaction on grass and forest ecosystem in Kremnické and Štiavnické mountains in identified soil types in selected periods (spring, autumn) 2011 - 2014 years. The greatest variability and maximum value of active soil reaction was found in the soil of the forest (p <0.05). Soil reaction was influenced among others inclination of relief, seasons and locality. Our paper shows the importance of monitoring pH values in soil samples. We present the possibilities of parametric tests when evaluating pH values in soils based on environmental and ecological factors.

Keywords: soil reaction, land use, season, Kremnické and Štiavnické mountains

Úvod

Pôda je produktom prírody a je jedným z najdrahocennejších ľudských majetkov. Ako súčasť geografického prostredia umožňuje život rastlinám, živočíchom i človeku (Dubcová a kol., 2008). Predstavuje rozhodujúci prírodný zdroj a súčasne ekonomický (výrobná základňa) a eko-sociálny potenciál (sociálna opora) každej krajiny. Hospodárenie na pôde sa nemôže celkom vyhnúť vplyvom na pôdu a životné prostredie (Hanes, 1995). Nepriaznivé dôsledky priemyselných technológií obhospodarovania pôd sa najčastejšie prejavujú *poškodením fyzikálneho stavu pôdy* (narušenie režimu rovnovážneho objemového usporiadania, pokles objemu pôdnych pórov v humusovom horizonte pod hranicou 50 % z celkového objemu pôdy, pokles objemu aeračných a drenážnych pórov pod 10 %, poškodenie pôdnej štruktúry, nadmerné utlačenie pôdy, mechanický odnos pôdnej hmoty vodnou a veternou eróziou), *zhoršením pôdneho chemizmu* (narušenie prirodzeného rovnovážneho stavu sorpčného komplexu, zhoršenie výmeny iónov medzi pevnou a kvapalnou fázou pôdy a rastlinou, nadmerné okysľovanie alebo nežiadúca alkalizácia pôd, prebytok alebo nevhodný pomer živín v pôde, akumulácia toxických látok v pôde a narušenie hygieny pôd) a *zhoršením*

biologického stavu pôdy (pokles obsahu a kvality organických látok v ornici, biologickej aktivity a narušenie druhového zastúpenia mikroflóry v pôde) (Zrubec, 1990). Pôdna kvalita integruje biologické, chemické a fyzikálne komponenty a procesy pôdy, ktoré ju spájajú s jej prostredím v krajine (Bedrna, 2002a). Kvalita akejkoľvek pôdy závisí z časti na prirodzenom pôdnom zložení (prirodzená pôdna kvalita), ktoré je funkciou pôdotvorných faktorov (napr. materská hornina), ale tiež na zmenách v dôsledku využívania pôdy človekom (dynamická pôdna kvalita) (Vilček, Hronec, Bedrna, 2005). Kvalita pôdy predstavuje tiež schopnosť pôdy udržiavať, dispegovať a recyklovať chemické alebo biologické materiály, slúži ako environmentálny filter, resp. pufer (Zaujec a kol., 2009). Pri posudzovaní environmentálnych a ekologických faktorov a ich vplyve na pôdne vlastnosti je dôležité pochopenie rozdielu medzi nimi. Pod pojmom environmentálny faktor sa rozumie štúdium zdravého životného prostredia, t. j. prostredia zameraného na človeka. Máme tým na mysli ľudské javy, ktorými človek ovplyvňuje prostredie. Ekologické faktory predstavujú prírodné javy, vzťah živého k živému alebo živého k neživému. Obidva faktory môžu pozitívne, ale aj negatívne vplývať na prostredie (Bedrna, 2002a).

V spojení s kontextom pôdy, je dôležité nielen sledovať zmeny v hospodárení s pôdou a vegetáciou krajiny, ale aj zmeny chemických vlastností pôdy (chemické zloženie minerálneho podielu pôdy, organický podiel pôdy, sorpčná schopnosť pôdy a charakter sorpčného komplexu, pôdna reakcia a tlmivá schopnosť pôdy, obsah uhličitanov v pôde, oxidačno-redukčný potenciál pôdy, chemické zloženie pôdneho roztoku) (Šlepetienė et al., 2010, Hudec, Hreško, 2012). Využitie krajiny v praxi môže mať trvalý vplyv na distribúciu živín v pôde a môže zásadne ovplyvniť obnovu prirodzeného ekosystému po opustení pôdy (Fraterrigo et al., 2003, Aleksandrowicz-Trzcińska, 2005). Tak, ako správne rozhodnutia týkajúce sa využívania pôdy, sú potrebné znalosti špecifických vlastností spojených s pôdou fungujúce podľa rôznych scenárov využitia územia (Lal, 2000, Sakbaeva et al., 2012, Gömöry, Paule, Longauer, 2015). Rozsah v akom krajina môže byť plynulo obhospodarovaná závisí od fyzikálnych, chemických a biologických kvalít pôdy (Ryan et al., 2008).

Pôdna reakcia významne ovplyvňuje vlastnosti pôd a je jedným z dôležitých ukazovateľov pôdnej úrodnosti (Zaujec a kol., 2009). Bezprostredne ovplyvňuje rozpustnosť mnohých látok, prístupnosť živín, adsorpciu a desorpciu iónov, biochemické reakcie, obsah a kvalitu humusu, štruktúru pôdy a iné vlastnosti (Hanes, 1995). Reakcia pôdneho roztoku je základným agrochemickým parametrom (Kováčik, 2013). Zasahuje do mnohých pôdotvorných procesov a ovplyvňuje životnú činnosť pôdnych organizmov (Hanes, 1995). Pôdna reakcia je výsledkom schopnosti pôdy uvoľňovať do pôdneho roztoku a tiež aj viazať z neho vodíkové a hydroxidové ióny a vytvárať v pôdnom roztoku rozličné pomery ich množstiev (Bielek, 2014). Reakcia pôdneho roztoku rozličných pôd kolíše v širokom rozmedzí pH = 3,5 - 9 výnimočne i viac (Kováčik, 2013). Prirodzená

(pozaďová) hodnota pH pôd na Slovensku nie je v súčasnosti reálne zistiteľná, pretože sa už niekoľko desaťročí aplikuje vápnenie kyslých pôd (environmentálny faktor) prakticky na väčšine ich výmery (Bielek, 2014). Navyše, kyslosť slovenských pôd je relatívne silno ovplyvňovaná kyslými zrážkami, kyslými hnojivami a inými väčšinou antropickými vplyvmi (Némethová, Dubcová, Kramáreková, 2014). Ani územná diferenciácia kyslých geologických substrátov, na ktorých pôda vznikla nemusí byť dostatočne výpovedná pre toto hodnotenie (zmena chemizmu pri vzniku a vývoji pôd) (Bielek, 2014). Veľkou mieru na hodnoty pôdnej reakcie pôsobí geologické podložie, ktoré ich značne ovplyvňuje.

Pôdnu reakciu v závislosti od faktorov, ktoré ju určujú, rozdeľujeme na *aktuálnu* (pH_{H2O}) a *potenciálnu.* V rámci potenciálnej rozoznávame výmennú (pH_{KCl}) a hydrolytickú (H) kyslosť (Bielek, 2014). Aktuálna nazývaná tiež a*ktívna kyslosť* je daná koncentráciou voľných vodíkových iónov vo vodnom výluhu (Bielek, 2014), resp. je daná množstvom kyselín a zásad organického a anorganického pôvodu nachádzajúcich sa v pôdnom roztoku, stupňom ich disociácie a množstvom CO_2 v pôdnom roztoku (Kováčik, 2013).

Príspevok poukazuje na dôležitosť sledovania hodnôt aktívnej pôdnej reakcie ako významného ukazovateľa pôdnej úrodnosti. Približuje možnosti využitia parametrických testov pri vyhodnocovaní vybranej charakteristiky v pôde. Praktická časť spočíva vo využití metód štatistického vyhodnotenia environmentálnych a ekologických faktorov na hodnoty pH v pôdnych vzorkách. Z hľadiska ekologických faktorov, ktoré vplývajú na hodnoty pH v pôdnych vzorkách sme sledovali: nadmorskú výšku, sklon a tvar reliéfu, sezónu (jeseň, jar), klimatické pomery (zrážky) na vybraných lokalitách. Pri environmentálnych faktoroch sme sledovali ako sa menia hodnoty pH z hľadiska využitia krajiny (kosená lúka, pasienok, les). Získané výsledky sme vyhodnotili a graficky spracovali použitím štatistického softwaru STATISTICA na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Variabilita hodnôt aktívnej pôdnej reakcie medzi biotopmi bola posudzovaná využitím F - testu (ANOVA) na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Analýza rozptylu hodnôt pH bez a s interakciami od faktorov využitia (typ biotopu), pôdneho typu, lokality a sezóny bola realizovaná prostredníctvom dvojfaktorovej analýzy (ANOVA), s využitím Tukey HSD – testu pre zistenie kontrastov hodnôt na hladine významnosti $\alpha = 0,05$.

Materiál a metódy

Štúdium bolo uskutočnené v Kremnických a Štiavnických vrchoch (mapa 1). Na každej lokalite bola vyčlenená plocha (5x5 m) a následne v nej bol realizovaný odber pôdnych vzoriek na 27 rôznych miestach počas rokov 2011 – 2014. Kremnické a Štiavnické vrchy sú sopečné pohoria nachádzajúce sa na strednom Slovensku, časť provincie Západné Karpaty, subprovincia Vnútorné Západné Karpaty a Slovenské stredohorie. Lokality odberu pôdnych vzoriek na

základe Mazúta (1980) boli začlenené do troch výškových stupňov podľa nadmorskej výšky (podhorský, horský, vyšší horský). Miesta odberu pôdnych vzoriek (P1 – P27) boli priradené k lokalitám s najbližšou meteorologickou stanicou. Prehľad o klimatických podmienkach pre miesta odberu sme získali prostredníctvom Slovenského hydrometeorologického ústavu (SHMÚ) z nasledovných meteorologických staníc: Kremnické Bane (číslo vzorky P1 – P3), Žiar nad Hronom (číslo vzorky P4 – P19) a Banská Štiavnica (číslo vzorky P20 – P27). Analyzované vzorky pôdy boli odobraté vo forme otvorených sond (do hĺbky 1 m), na jeseň roku 2011, 2012, 2013 a na jar 2012, 2013 a 2014 (Hudec, Feszterová, 2015). Otvorená sonda slúžila na charakteristiku pôdy, opis pôdneho profilu a jeho hĺbky, stratigrafie a morfologických znakov. Lokalizácia pôdnych sond, z ktorých sa odoberali pôdne vzorky bola situovaná tak, aby boli zastúpené rôzne nadmorské výšky, vplyv makro- a mikroreliéfu ako aj floristické zastúpenie a využitie krajiny (kosená lúka, pasienok, les). Pôdne vzorky boli odobrané z 5 hlavných pôdnych typov (andozem, kambizem, fluvizem, ranker, pseudoglej) zo zvolených horizontov. Odobrané pôdne vzorky sa vysušili na vzduchu pri izbovej teplote a preosiali sa cez sito (veľkosť ôk<2 mm). Vzorky boli analyzované štandardnými postupmi. Pôdna reakcia bola stanovená potenciometricky, v destilovanej vode ako aktívna pôdna reakcia (pH_{H2O}). Pomer pôdy a roztoku bol 1: 2,5 (van Reeuwijk, 2002).

Výsledky a diskusia

Pôdna reakcia má medzi jednotlivými biotopmi rozdielnu variabilitu hodnôt. Podľa Islama a Weila (2000) sa hodnoty pH pôdy prírodného lesa, lúky a kultivovanej pôdy výrazne líšia. Variabilita hodnôt aktívnej pôdnej reakcie (pH_{H2O}) bola posúdená využitím F - testu (ANOVA) na hladine významnosti $\alpha = 0,05$ ($F = 5,993$; $p = 0,001$). Gündoğan et al. (2011) zistili štatisticky významné rozdiely v hodnotách aktívnej pôdnej reakcie (pH_{H2O}), pričom trávne porasty majú vyššie pH ako les ($p < 0,05$). .

Pôdnu reakciu ovplyvňujú zrážky, hlavne ich množstvo a chemické zloženie. Množstvo zrážok, ktoré sa do pôdy dostane je ovplyvnené okrem iného sklonom reliéfu. Pri štatistickom posúdení variability hodnôt pôdnej reakcie s ohľadom na sklon reliéfu, sme zistili významný rozdiel medzi hodnotami aktívnej pôdnej reakcie ($F = 7,260$; $p = 0,000$) na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Hudec a Feszterová (2013) v práci nezistili vplyv sklonu reliéfu na hodnoty pôdnych reakcií. Tvar reliéfu mal štatisticky preukazný vplyv len na sorpčné vlastnosti pôdy. Sklon reliéfu, ako jeden z hlavných ukazovateľov, najviac vplýva na celkový ráz krajiny. Je hlavným činiteľom odtokových pomerov ovplyvňujúcim smer pohybu odtoku vody a materiálu po svahu. Tento ukazovateľ je veľmi dôležitý na posúdenie, či sa na danom mieste materiál rozptyľuje alebo koncentruje (Koleda a kol., 2012).

Mapa 1: Miesta odberu pôdnych vzoriek podľa využitia krajiny
Map 1: Localization of monitoring places of soil samples according to the land using

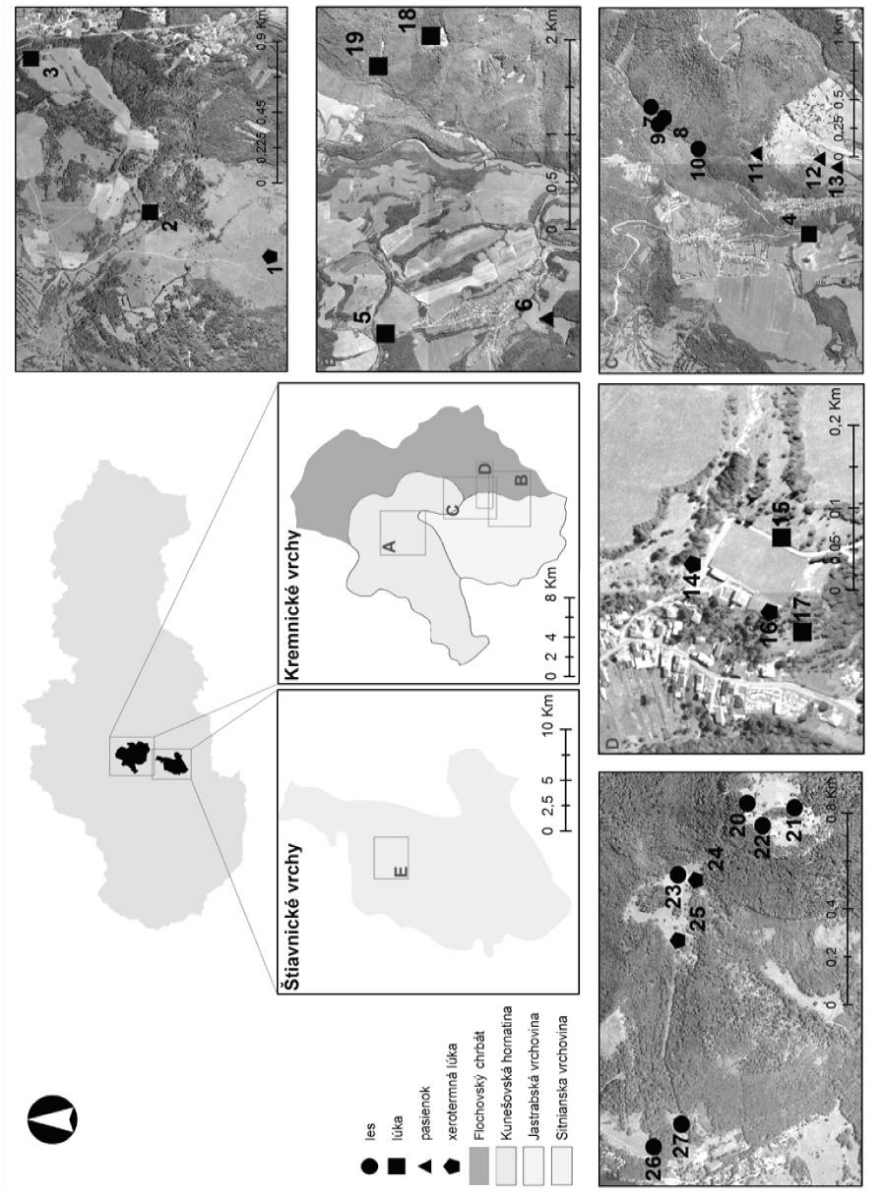

Vývoj hodnôt aktívnej pôdnej reakcie pre rôzne kategórie odtokovosti materiálu v daných sezónach odberu pôdnych vzoriek je spracovaný v tab. 1. Testovaním kontrastov hodnôt pH_{H2O} pôdy v interakcii s odtokovosťou materiálu a využitím pôdneho pokryvu sme nezistili štatisticky významné vzájomné pôsobenie na hodnoty pôdneho pH ($F = 2,185$; $p = 0,141$).

Tab. 1: Vývoj hodnôt aktívnej pôdnej reakcie ± SD pre rôzne kategórie odtokovosti materiálu v daných sezónach odberu pôdnych vzoriek
Table 1: The development of active soil reaction values ± standard deviation (SD) for different categories outflow material in those seasons soil sampling

Odtokovosť	2011	2012		2013		2014
	Jeseň	Jar	Jeseň	Jar	Jeseň	Jar
Slabý odtok	5,99±1,10	5,92±0,54	6,01±0,30	5,93±0,51	5,08±1,53	5,59±0,85
Stredne slabý odtok	5,73±0,31	5,67±0,44	6,30±0,38	5,52±0,23	5,29±0,36	5,16±0,08
Silný odtok	5,82±0,46	5,97±0,28	6,14±0,07	5,93±0,35	5,35±0,40	5,50±0,27
Stredne silný odtok	5,77±0,49	5,41±0,10	5,75±0,29	5,66±0,22	5,42±0,28	5,67±0,22

Vývoj hodnôt aktívnej pôdnej reakcie v rôznych sezónach na sledovaných biotopoch je znázornený na grafe 2. Tento vývoj má pre všetky typy biotopov klesajúci charakter. Priemerné hodnoty aktívnej pôdnej reakcie v daných sezónach sú spracované v tab. 2. Sledované pôdy podľa hodnôt pôdnej reakcie (Čurlík, Šurina, 1998) zaraďujeme medzi slabo kyslé až silne kyslé (kosená lúka), stredne kyslé až silne kyslé (pasienok, xerotermná lúka) a slabo kyslé až stredne kyslé (les). Výrazný rozdiel v hodnotách medzi jednotlivými sezónami je v období jeseň 2012, kedy sledované hodnoty výrazne vzrástli v porovnaní s hodnotami na jar 2012. Táto skutočnosť mohla byť ovplyvnená okrem iného klimatickými pomermi. Rok 2012 bol teplý a pomerne suchý na základe údajov zo SHMÚ (celkovo spadlo 734,1 mm zrážok na 3 lokalitách s meteorologickou stanicou od začiatku apríla 2012 do konca septembra 2012). Naopak, na jeseň 2013 došlo k poklesu hodnôt aktívnej pôdnej reakcie v porovnaní s hodnotami na jar 2013, dôvodom je zvýšené množstvo spadnutých zrážok na všetkých lokalitách (celkovo 1162,4 mm na 3 lokalitách s meteorologickou stanicou od začiatku apríla 2013 do konca septembra 2013). Vplyv zrážok a pôdotvorných procesov na hodnoty pH pôdy potvrdzuje vo svojej práci aj Bedrna (2002b). Podľa Fatubarina a Olojugba (2014) distribúcia hodnôt pH pôdy klesá do hĺbky pôdneho profilu v období sucha vplyvom malého množstva zrážok. Nedochádza k pohybu katiónov z vrchnej vrstvy, ktoré sú viazané na pôdnu organickú hmotu. Fatubarin a Olojugba (2014) uvádzajú, že hodnota pH pôdy má tendenciu sa zvyšovať v závislosti od hĺbky odberu pôdnej vzorky, z dôvodu vertikálneho pohybu alebo premiestňovania sa rozpustených katiónov, ako aj z dôvodu nízkeho obsahu organickej hmoty. Hodnoty

aktívnej pôdnej reakcie boli štatisticky vyhodnotené analýzou rozptylu bez interakcií v závislosti od faktora využitia daného biotopu a pôdneho typu (tab. 3).

Graf 2: Diferencia hodnôt pH_{H2O} v závislosti od využitia biotopu a sezóny
Graph 2: The difference of pH_{H2O} values depending on the habitat use and season

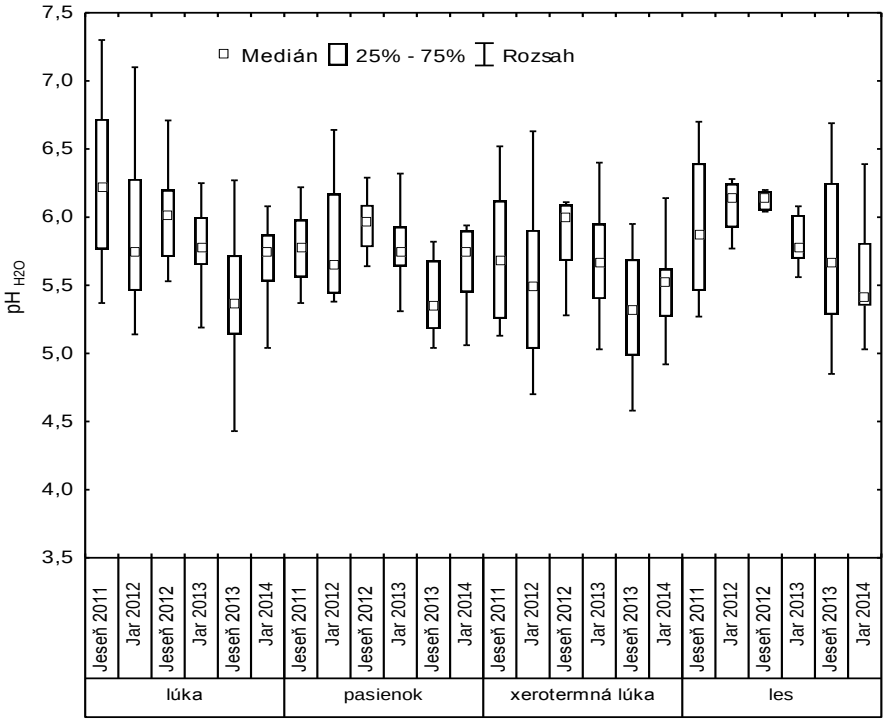

Tab. 2: Priemerné hodnoty ± SD aktívnej pôdnej reakcie sledovaných biotopov
Table 2: The average values ± SD of active soil reaction on the monitored habitats

Rok	2011	2012		2013		2014
Biotop	**Jeseň**	**Jar**	**Jeseň**	**Jar**	**Jeseň**	**Jar**
Kosená lúka	6,06±1,21	5,90±0,52	6,00±0,32	5,96±0,55	5,47±0,54	5,71±0,38
Pasienok	5,80±0,27	5,84±0,40	5,99±0,25	5,79±0,26	5,39±0,24	5,63±0,27
Xerotermná lúka	5,57±0,77	5,53±0,60	5,97±0,47	5,66±0,43	5,29±0,45	5,49±0,29
Les	5,93±0,49	6,04±0,27	6,12±0,07	5,89±0,31	5,74±0,59	5,57±0,40

Tab. 3: Analýza rozptylu hodnôt pH_{H2O} bez interakcií v závislosti od faktoru využitia daného biotopu a pôdneho typu
Table 3: The variance analysis of pH_{H2O} values without interactions depending on the factor of the habitat use and soil type

	SS	Stupeň voľnosti	MS	F	p
Využitie	8,609	3	2,870	12,530	0,000
Pôdny typ	13,837	4	3,459	15,100	0,000

$p < 0,05$; SS = súčet štvorcov odchýlok; MS = priemerný štvorec odchýlok; F = testovacie kritérium (F - test, ANOVA); p = pravdepodobnosť nesprávneho zamietnutia nulovej hypotézy

Analýzou rozptylu sme zistili, že na hodnoty pH (aktívne) vplývajú obidva posudzované faktory na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Vplyv využitia krajiny (pokrývky) na pôdnu reakciu zistili Gebrelibanos a Assen (2013) ($F = 23,91$; $p < 0,0001$) na hladine významnosti $\alpha = 0,05$; ktorí okrem iného porovnávali pôdu prírodného lesa a lúk. Rovnako aj Bossuyt a Hermy (2001) zistili vplyv využitia krajiny na pH pôdy ($p < 0,001$). Zistili analýzou rozptylu rozdielnosť hodnôt pôdnej reakcie v závislosti od využitia krajiny. Podľa práce Gola (2009) nie je hodnota pôdnej reakcie ovplyvnená využitím krajiny. Rozdielnosť získaných výsledkov môže byť spôsobená nielen premennými ako: nadmorská výška, klimatické podmienky, typ vegetácie, ale predovšetkým rozdielnym pôdnym typom. Priemerné hodnoty aktívnej pôdnej reakcie celého pôdneho profilu sledovaných pôdnych typov v závislosti od využitia pôdneho pokryvu sú spracované v tab. 4.

Testovaním kontrastov hodnôt pH_{H20} pôdy s interakciou medzi využitím pôdneho pokryvu (využitím krajiny) a sezónou sme nezistili štatisticky významné vzájomné pôsobenie na pôdne pH ($F = 0,970$; $p = 0,491$). Analýza rozptylu hodnôt pôdnej reakcie s interakciami v závislosti od faktora lokality (Žiar nad Hronom, Kremnické Bane, Banská Štiavnica), do ktorého boli zaradené jednotlivé miesta odberu pôdnych vzoriek a od faktora sezóny odberu pôdnych vzoriek je spracovaná v tab. 5.

Tab. 4: Priemerné hodnoty aktívnej pôdnej reakcie pôdneho profilu sledovaných pôdnych typov
Table 4: The average values of active soil reaction on the monitored profile of soil types

Typ	Využitie	Sezóna / Pôdny profil	Jeseň 2011	Jar 2012	Jeseň 2012	Jar 2013	Jeseň 2013	Jar 2014
Kambizem	Kosená lúka	A_o (0-10 cm)	6,49	6,16	5,97	5,96	5,61	6,08
		A/B_v (10-20 cm)	6,41	6,22	5,96	6,26	6,01	5,94
		B_v (20-40 cm)	6,34	6,31	6,12	6,17	5,97	5,98
		C (>40 cm)	6,72	6,27	6,33	6,60	6,00	5,75
	Pasienok	A_o (0-10 cm)	5,68	5,72	5,93	5,57	5,31	5,65
		B (10-40 cm)	5,76	5,93	6,18	5,98	5,31	5,43
		C (>40 cm)	6,03	5,88	5,83	5,86	5,62	5,88
Andozem	Kosená lúka	O_l (0-5 cm)	5,45	5,38	5,61	5,56	5,24	5,49
		A_{au} (5-40 cm)	5,77	5,38	5,83	5,66	5,03	5,62
		C (>40 cm)	6,08	5,67	6,10	6,00	5,72	5,82
	Xer. lúka	O_l (0-5 cm)	5,13	5,77	5,62	5,87	5,30	5,54
		A_{au} (5-30 cm)	4,81	5,45	5,80	5,54	5,34	5,44
		B_{va} (>30 cm)	6,30	5,56	6,07	5,84	5,11	5,67
	Les	A_{au} (0-10 cm)	6,11	6,17	6,14	6,11	5,79	5,59
		B_{va} (>10 cm)	5,53	5,76	6,15	5,75	5,14	5,35
Ranker	Kos. lúka	A_0 (0-5 cm)	5,86	5,92	6,04	5,55	4,78	5,37
		C (5-30 cm)	5,71	5,76	6,29	6,02	5,62	5,42
	Xer. lúka	A_0 (0-10 cm)	5,63	5,61	6,94	5,66	5,76	5,20
		C (>10 cm)	5,66	5,69	6,03	5,84	5,34	5,51
	Les	A_0 (0-5 cm)	6,70	6,28	6,09	5,80	6,69	6,39
		C (5-30 cm)	5,81	6,26	6,05	5,74	6,45	5,37
Fluvizem	Kosená lúka	A_a (0-20 cm)	6,72	6,17	5,59	5,93	5,30	5,53
		A/C (20-40 cm)	6,76	5,91	5,71	6,12	5,56	5,90
		C (>40 cm)	6,79	6,41	5,89	5,79	5,93	5,99
Pseudoglej	Kosená lúka	A_o (0-15 cm)	6,37	5,74	6,17	5,84	5,21	5,66
		A/B (15-30 cm)	6,22	5,42	6,19	5,65	5,00	5,80
		B_g (30-60 cm)	6,00	5,44	6,08	5,66	4,65	4,73
		C_g (>60 cm)	6,05	5,14	6,32	5,71	4,72	5,04

Tab. 5: Analýza rozptylu hodnôt pH_{H2O} s interakciami v závislosti od faktora lokality a sezóny
Table 5: The variance analysis of pH_{H2O} values with interactions depending on the factor of locality and season

	SS	Stupeň voľnosti	MS	F	p
Lokalita	10,679	2	5,339	26,110	0,000
Sezóna	12,763	5	2,553	12,480	0,000
Lokalita*Sezóna	3,766	10	0,377	1,840	0,052

$p < 0,05$; SS = súčet štvorcov odchýlok; MS = priemerný štvorec odchýlok; F = testovacie kritérium (F - test, ANOVA); p = pravdepodobnosť nesprávneho zamietnutia nulovej hypotézy

Bossuyt a Hermy (2001) okrem vplyvu využitia krajiny na hodnoty pH pôdy zistili aj vplyv geografického regiónu ($p < 0,05$), čo potvrdzujú aj nami zistené štatistické výsledky pomocou analýzy rozptylu hodnôt pH_{H2O} s interakciami v tab. 5 ($F = 26,110$; $p = 0,000$) Analýzou rozptylu s interakciami sme nezistili štatisticky významné vzájomné pôsobenie medzi lokalitou a sezónou pre aktívnu pôdnu reakciu. Testovaním vplyvu lokality na hodnoty aktívnej pôdnej reakcie použitím Tukeyho HSD - testu sme zistili štatisticky významné rozdiely medzi lokalitou Žiar nad Hronom a lokalitami Kremnické Bane a Banská Štiavnica (tab. 6) pre $p < 0,05$. Pravdepodobným dôvodom je, že miesta odberu pôdnych vzoriek na lokalitách Kremnické Bane a Banská Štiavnica sa nachádzajú prevažne vo vyšších nadmorských výškach. Tieto miesta odberu pôdnych vzoriek sú na základe vertikálneho členenia zaradené do montánneho a oreálneho stupňa, pričom miesta odberu pôdnych vzoriek v lokalite Žiar nad Hronom do submontánneho a montánneho stupňa.

Tab. 6: Testovanie kontrastov hodnôt pH_{H2O} na úrovní faktora lokality meteorologickej stanice (Tukey HSD-test)
Table 6: The testing of contrasts values pH_{H2O} on the level of location factors meteorological station (Tukey´s HSD test)

Lokalita	Žiar nad Hronom	Kremnické Bane	Banská Štiavnica
Žiar nad Hronom		0,000	0,000
Kremnické Bane			0,220
Banská Štiavnica			

$p < 0,05$

Pre doplnenie analýzy rozptylu hodnôt aktívnej pôdnej reakcie pomocou testovania kontrastov úrovní faktora sezóny sme použili Tukeyho metódu

mnohonásobného porovnávania priemerov, ktorú sme realizovali v programe STATISTICA. Testovaním kontrastov hodnôt aktívnej pôdnej reakcie od faktora sezóny sme zistili štatisticky významné rozdiely medzi ostatnými sezónami a sezónou jeseň 2013 pre $p < 0,05$ (tab. 7), kedy boli zaznamenané najnižšie hodnoty pôdnej reakcie $pH_{H2O} = 5,46±0,51$. (tab. 8).

Tab. 7: Testovanie kontrastu hodnôt pH_{H2O} na úrovní faktora sezóny (Tukey HSD-test)
Table 7: The testing of contrasts values pH_{H2O} on the seson factor level (Tukey´s HSD test)

Rok	**2011**	**2012**		**2013**		**2014**
Sezóna	**Jeseň**	**Jar**	**Jeseň**	**Jar**	**Jeseň**	**Jar**
Jeseň 2011		0,362	1,000	0,405	0,000	0,000
Jar 2012			0,486	1,000	0,000	0,131
Jeseň 2012				0,539	0,000	0,000
Jar 2013					0,000	0,061
Jeseň 2013						0,209
Jar 2014						

$p < 0,05$

Dôvodom bolo, že v roku 2013 spadlo viac zrážok v porovnaní s rokom 2012, ktoré mohli ovplyvniť kyslosť pôdy svojim chemickým zložením. Fatubarin a Olojugba (2014) testovaním vplyvu zrážkovej sezóny na pôdne pH počas dvoch rokov zistili štatisticky významné rozdiely medzi hodnotami pH pôdy v jednotlivých mesiacoch ($p < 0,05$).

Tab. 8: Priemerné hodnoty ± SD pH_{H2O} v sezónach odberu pôdnych vzoriek
Table 8: Average values ± SD pH_{H2O} in the seasons of soil sampling

Sezóna	**2011**	**2012**		**2013**		**2014**
	Jeseň	**Jar**	**Jeseň**	**Jar**	**Jeseň**	**Jar**
pH_{H2O}	5,93±0,98	5,86±0,51	6,01±0,32	5,88±0,48	5,46±0,51	5,64±0,36

Záver

Fungovanie lúčneho a lesného ekosystému zahŕňa významné procesy, ovplyvňujúce kolobeh živín, cyklus vody, ako aj odbúravanie toxických látok. Analýzou rozptylu sme zistili, že na hodnoty aktívnej pH vplývajú posudzované faktory (využitie krajiny a pôdny typ) na hladine významnosti $\alpha = 0,05$. Zistili sme

štatisticky významné rozdiely v hodnotách aktívnej pôdnej reakcie, pričom trávne porasty majú vyššie pH ako les ($p < 0,05$). Najväčšia variabilita a maximálna hodnota aktívnej pôdnej reakcie bola zistená v pôde lesa. Pôdna reakcia bola ovplyvnená okrem iného sklonom reliéfu, sezónou a lokalitou. Pôda lúčneho a lesného ekosystému predstavuje budúcnosť v zmiernení globálnych klimatických zmien, a preto si toto prírodné bohatstvo musíme chrániť.

Poďakovanie

V príspevku sú publikované čiastočné výsledky, ktoré boli podporené Európskym spoločenstvom v rámci projektu: Vybudovanie výskumného centra „AgrBioTech", projekt číslo 26220220180.

Literatúra

ALEKSANDROWICZ-TRZCIŃSKA, M. 2005. Stan mikoryz sosny zwyczajnej w uprawie założonej na gruncie porolnym. In *Sylwan.* 2005, vol. 149, no. 2, pp. 42-49.

BEDRNA, Z. 2002a. *Environmentálne pôdoznalectvo*. Bratislava : Slovenská akadémia vied v Bratislave, 2002. 352 s. ISBN 80-224-0660-0.

BEDRNA, Z. 2002b. Acidifikácia pôd Belianskych Tatier. In *Oecologia Montana, International Journal of Mountain Ecology*. ISSN 1210-3209, 2002, vol. 11, no. 1-2, pp. 13-15.

BIELEK, P. 2014. *Kompendium praktického pôdoznalectva*. Nitra : SPU, 2014. 244 s. ISBN 978-80-552-1155-8.

BOSSUYT, B. – HERMY, M. 2001. Influence of land use history on seed banks in European temperate forest ecosystems: a review. In *Ecography*. ISSN 0906-7590, 2001, vol. 24, no. 2. pp. 225-238.

ČURLÍK, J. – ŠURINA, B. 1998. *Príručka terénneho prieskumu a mapovania pôd*. Bratislava : Výskumný ústav pôdnej úrodnosti, 1998. 134 s. ISBN 80-85361-37-X.

DUBCOVÁ, A. – LAUKO, V. – TOLMÁČI, L. – CIMRA, J. – KRAMÁREKOVÁ, H. – KROGMANN, A. – NEMČÍKOVÁ, M. – NÉMETHOVÁ, J. – OREMUSOVÁ, D. – GURŇÁK, D. – KRIŽAN, F. 2008. *Geografia Slovenska*. Nitra : UKF v Nitre, 2008. 351 s. ISBN 978-80-8094-422-3.

FATUBARIN, A. – OLOJUGBA, M. R. 2014. Effect of rainfall season on the chemical properties of the soil of a Southern Guinea Savanna ecosystem in Nigeria. In *Journal of Ecology and the Natural Environment.* ISSN 2006-9847, 2014, vol. 6, no. 4, pp. 182-189.

FRATERRIGO, J. M. – TURNER, M. G. – PEARSON, S. M. 2003. The effect of prior land use on the spatial distribution of soil chemical properties in southern Appalachian forests. In *18th Annual general meeting*. Alberta, Canada, 2003.

GEBRELIBANOS, T. – ASSEN, M. 2013. Effects of Land-Use/Cover Changes on Soil Properties in a Dryland Watershed of Hirmi and its Ajjacent Agro Ecosystem: Northern Ethiopia. In *International Journal of Geosciences Research.* ISSN 1929-2546, 2013, vol. 1, no. 1. pp. 45-57.

GOL, C. 2009. The effects of land use change on soil properties and organic carbon at Dagdami river catchment in Turkey. In *Journal od Environmental Biology*. 2009, vol. 30, no. 5, pp. 825-830.

GÖMÖRY, D. – PAULE, L. – LONGAUER, R. 2015. Geografické trendy genetickej premenlivosti lesných drevín v Karpatoch. Geografické trendy genetickej premenlivosti lesných drevín v Karpatoch. In *Dendroflóra strednej Európy - využitie poznatkov vo výskume, vzdelávaní a praxi*. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2015. ISBN 978-80-228-2776-8, s. 19-29.

GÜNDOĞAN, R. – ÖZYURT, H. – AKAY, A. E. 2011. The effects of land use on properties of soils developed over ophiolites in Turkey. In *International Journal of Forest, Soil and Erosion.* ISSN 2251-6387, 2011, vol.1, no. 1, pp. 36-42.

HANES, J. 1995. *Antropogénne vplyvy na vlastnosti poľnohospodárskych pôd*. Nitra : Vysoká škola poľnohospodárska v Nitre, 1995. 89 s. ISBN 80-7137-238-2.

HUDEC, M. – HREŠKO, J. 2012. Obsah humusu na pôdach kamenných miest Kremnických vrchov. In *Ekologické štúdie.* 2012, roč. 3, č. 2, s. 20-27.

HUDEC, M. – FESZTEROVÁ, M. 2013. Spatial variability in chemical properties of eutric cambisol, In *Acta fytotechnica et Zootechnica*. ISSN 1336-9245, 2013, vol. 16, no. 2, pp. 11-20.

HUDEC, M. – FESZTEROVÁ, M. 2015. *Humifikácia na neovulkanitoch Kremnických a Štiavnických vrchov.* Nitra : UKF, 2015. 143 s. ISBN 978-80-558-0866-6.

ISLAM, K. R. – WEIL, R. R. 2000. Land use effects on soil quality in a tropical forest ecosystem of Bangladesh. In *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 2000, vol. 79, pp. 9-16.

KOLEDA, P. – HUDEC, M. – FESZTEROVÁ, M. 2012. GIS a jeho využitie na polohovú charakteristiku pri sledovaní procesu humifikácie v pôde Kremnických vrchov. In *Zborník príspevkov*, Nováková, M., Sviček, M. (Eds.): *Environmentálne indexy a indikátory ako nástroje analýzy a hodnotenia stavov a procesov v krajine*. ISBN 978-80-89128-97-6, s. 105-113.

KOVÁČIK, P. 2013. *Agrochémia a výživa rastlín*. Nitra : SPU v Nitre, 2013. 179 s. ISBN 978-80-552-1012-4.

LAL, R. 2000. Soil management in developing countries. In *Soil Science*. 2000, vol. 165, pp. 57-72.

MAZÚR, E. 1980. *Hypsografické stupne 1 : 500 000*. In Mazúr, E. a kol. (ed.) Atlas SSR, 1980. s. 38-39.

NÉMETHOVÁ, J. – DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2014. The impacts of the European Union's common agricultural policy on agriculture in Slovakia.

2014. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, 2014, vol. 22, no. 4, pp. 51-64.

RYAN, J. – MASRI, S. – IBRIKÇI, H. – SINGH, M. – PALA, M. – HARRIS, H. C. 2008. Implications of Cereal-Based Crop Rotations, Nitrogen Fertilization, and Stubble Grazing on Soil Organic Matter in a Mediterranean-Type Environment. In *Turkish Journal of Agriculture and Forestry*. 2008, vol. 32, pp. 289-297.

SAKBAEVA, Z. – ACOSTA-MARTÍNEZ, V. – MOORE-KUCERA, J. – HUDNALL, W. – NURIDIN, K. 2012. Interactions of Soil Order and Land Use Management on Soil Properties in the Kukart Watershed, Kyrgyzstan. In *Applied and Environmental Soil Science*. ISSN 1687-7675, 2012, vol. 12.

ŠLEPETIENĖ, A. – ŠLEPETYS, J. – LIAUDANSKIENĖ, I. 2010. Chemical composition of differently used Terric Histosols. In *Zemdirbystė – Agriculture*, 2010, vol. 97, pp. 25-32.

VAN REEUWIJK, L. P. 2002. *Producer for Soil Analysis*. International Soil reference and Information Centre, Wageningen, 2002.

VILČEK, J. – HRONEC, O. – BEDRNA, Z. 2005. *Environmetána pedológia*. Nitra, Bratislava : SPU, VÚPOP, 2005. 299 s. ISBN 80-8069-501-6.

ZAUJEC, A. – CHLPÍK, J. – NÁDAŠSKÝ, J. – POLÁKOVÁ, N. – TOBIÁŠOVÁ, E. 2009. *Pedológia a základy geológie*. Nitra : SPU, 2009. 399 s. ISBN 978-80-552-0207-5.

ZRUBEC, F. 1990. Všestranná starostlivosť o úrodnosť pôdy alebo „zúrodňovanie„ pôdy? In *Pôda najcennejší zdroj*. Bratislava : VÚPÚ, 1990, s. 39-45.

THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL AND ECOLOGICAL FACTORS ON SOIL REACTION IN SELECTED AREAS OF CENTRAL SLOVAKIA

Summary

The chemical composition of soils is primarily conditioned by the chemical composition of rocks from which they arise. Each rock, in this case the soil-forming substrate, have a specific, and at the same time different chemical composition. By the term chemical properties of the soil we mean the proportion of the chemical composition of the mineral, and the quality of the humus content, the sorption complex and soil sorption, the soil reaction and the buffering capacity of the soil, the carbonate content, the redox potential and the chemical composition of the soil solution. Soil reaction resulting in the release capacity of the soil together with the soil solution there consists of a bind of hydrogen and hydroxide ions in the soil, which forms the solution of various ratios of these amounts. The reaction to the soil solution is the basic agrochemical parameter. We investigated the differences in the values of active soil reaction on grass ecosystem (mown meadow, xerothermic meadow, pasture) and forest ecosystem (mixed forest) in

Kremnické mountains and Štiavnické mountains in identified soil types (Andosols, Cambisols, Olanosols, Leptosols) in selected periods (spring, autumn) 2011 - 2014 years.

The variability of the active soil reaction among habitats was assessed using F - test (ANOVA) at the significance level of $\alpha = 0.05$. Variance analysis of pH values and without interaction with the utilization factor (habitat), soil type, location and the season was realized through two-factor analysis (ANOVA) using the Tukey´s HSD - test for the detection of contrast values at the significance level of $\alpha = 0.05$. This variance analysis resulted in the pH value of the active impact factors (including land use and soil type) demonstrated the significance level at $\alpha = 0.05$. We found significant differences in the values of the active soil reaction which showed that the grassland have higher pH than forest ($p < 0.05$). Soil reaction was tested among other things such a as slope relief, seasons and locality. The relatively lower soil reaction is associated with the occurrence of Eutric Andosol soil type. Cambisol soil type has been identified mainly in areas of grassland vegetation with the higher content of available nutrients, Leptosol soils are typical of xerothermic or subxerophilous vegetation with thermophilic and with heliophilic elements on the southern slopes.

The land use in practice can have a permanent effect on the distribution of nutrients in soil, and it can also boost the natural recovery of the land ecosystem. Forest and meadow ecosystems involve important processes like influencing nutrient cycling, water cycle, as well as the degradation of toxic substances. Soil of meadow and forest ecosystem is the future of the global climate change reduction, and therefore this natural wealth has to be protected. It is crucial to monitor not only the changes in the land management and landscape cover, but also the changes of soil reactions and there have influence ecological and environmental factors.

PaedDr. Michal Hudec, PhD.
Piaristické gymnázium sv. Jozefa Kalazanského
Piaristická 6, 949 01 Nitra

Doc. Ing. Melánia Feszterová, PhD.
Katedra chémie FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: mfeszterova@ukf.sk

prof. hab. Dr. Henryk Noga, PhD.
dr inż. Małgorzata Piaskowska-Silarska
Faculty of Mathematics, Physics and Technical Science
The Pedagogical University of Cracow
Podchorążych 2, 31-015 Cracow, Poland

PARADOX PROKLETÍ PŘÍRODNÍCH ZDROJŮ NA PŘÍKLADU VYBRANÝCH ZEMÍ LATINSKÉ AMERIKY

Petr Chalupa, Dana Hübelová

Abstract

The article discusses the colonization of the American continent and different specific economic, political and social development of North and South America. Colonization of North America took place in two forms. These were based on different approaches colonizers from the Iberian Peninsula and the British Isles. American geographers Jared Diamond and Shaun Miller (Nature, 25. 5. 2006, p. 411) analyzed the economic development on the continent since 1492 and in this context also focusing more influence, which since its inception applied in Latin America, the United States. Scientists use in their work interesting term "paradox resource curse". Its origins and consequences of the deal in his speech. It shows that Latin American countries originally its rich mineral wealth or a developed agricultural production at the expense of poorer developed countries of North America. The article mentioned specific examples.

Keywords: paradox curse of natural resources, minerals, colonization, Latin America, specific economic, political and social development

Úvod

V současnosti prochází Latinská Amerika - region planety Země, kde nejrychleji přibývá obyvatelstva - výraznou ekonomickou a zejména politickou proměnou. Někteří odborníci přirovnávají dynamickou současnost k době, kdy před dvěma stoletími začal boj za nezávislost na Španělsku a Portugalsku. Dnes se spíše jedná o vlastní využívání nemalých přírodních zdrojů, o způsoby přerozdělování národního důchodu a zajištění mezinárodní dělby práce bez politických barier a omezování.

Předpoklady pro objevné plavby v době největších geografických objevů, byly vytvářeny již v předchozích staletích. Velký vliv měl obchod a touha ovládat dosud neobjevené země s nerostným a dalším přírodním bohatstvím a levnou pracovní silou. Klíčovou roli sehrála především vrstva obchodníků, silná zejména v hanzovních městech na severu Evropy a koncem 15. století v přístavech ve Španělsku a Portugalsku. Uvědomovala si význam dálkového obchodu, z něhož bohatla a současně měla dostatek prostředků pro tak riskantní investice, jakými byly zámořské objevy.

Cílem španělské expanze bylo získat co nejvíce bohatství ve formě drahých kovů. Metody k dosažení tohoto cíle sahaly od těžby až po drancování. Je třeba si

uvědomit, že před pěti stoletími španělská koloniální nadvláda s pomocí katolické církve odřízla obrovské území na západní polokouli na tři století od progresivnějších duchovních vlivů Evropy a kolonizace výrazně pozměnila demografickou strukturu Latinské Ameriky. Deportace sice na dlouhá období nepříznivě poznamenaly demografický vývoj v západní Africe, ale na druhé straně na americký kontinent přinesly prvky africké kultury a daly vznik obrovské škále různých míšenců. Zemědělská plantážní výroba a kácení vzácných dřevin v Americe, spolu s těžbou surovin a s jejich dopravou do Evropy a dovoz otroků z Afriky do Ameriky, představovaly v té době největší světové globální obchodní propojení. Původní předkolumbovské obyvatelstvo dosáhlo maxima růstu v 15. století, kdy počet obyvatel přesáhl počet lidí na počátku 20. století. V období příchodu Evropanů tvořilo obyvatelstvo asi pětinu světové populace. O sto let později vlivem ničivé kolonizace již jen tři procenta a v polovině 18. století pouhých 1,6 %.

Nejen zlato, stříbro, a další surovin z Nového světa, ale i miliony lidských životů, přispěly k vytvoření současného Bohatého Severu (Chalupa, Hübelová, 2007, s. 124).

Cílem příspěvku je prezentovat, že regionem, který byl, se všemi důsledky, integrován jako první do tehdejšího evropského systému světového hospodářství byla Karibská oblast ("Západní Indie"), následována dalšími částmi Ameriky. V důsledku se zásadně změnila hospodářská, sociální i etnická struktura a politický systém nejen oblastí Nového světa, ale i Evropy. Historie šíření systému světového hospodářství od jeho vzniku do jeho proniknutí do všech částí světa je historií kolonialismu.

Kolonialismus je ideologie založená na ustavení a udržování nadvlády suverénní mocnosti nad podřízenou společností, která je separována od vládnoucí moci. Typickými rysy kolonialismu jsou politická a právní dominance nad cizí společností, vztahy hospodářské a politické závislosti a vykořisťování a rasová a kulturní nerovnost. Kolonialismus je variantou imperialismu, který je chápán jako systém nerovných vztahů mezi státy, založený na principu dominance a podřízenosti a spojený se specifickou formou kapitalismu, pro niž je typický vznik monopolů a nadnárodních společností. Kolonialismus zahrnuje kolonizaci, tj. migraci lidí z imperiálního centra do kolonizované periferie. Jako forma územní expanze je kolonialismus neoddělitelně spojen s nerovnoměrným rozvojem globálního kapitalistického systému a s rozvojem mezinárodní dělby práce (Johnston et al., 1994, s. 75).

V článku je užita historická metoda, která spočívá v analýze klíčových faktů, které byly rozhodující pro kvalitativní změny hospodářského a sociálního vývoje modelového regionu Latinské Ameriky. Pro konkretizaci byla užita dostupná statistická data, která se vztahuje právě k vývojově zlomovým obdobím.

Američtí geografové Jared Diamond a Shaun Miller (Nature, 25. 5. 2006, s. 411) analyzovali ekonomický vývoj na tomto kontinentě od roku 1492 a v této souvislosti se též podrobněji věnovali vlivu, který od svého vzniku uplatňují

v Latinské Americe Spojené státy. Vědci užívají ve své práci zajímavý termín „*paradox prokletí přírodních zdrojů*“. V podstatě se jedná o to, že původně bohaté země se především v důsledku exploatace nerostných surovin dostaly v pořadí až na opačný konec zemí Latinské Ameriky. Dochází také k soustavnému rozevírání sociálních nůžek společnosti a k majetkové polarizaci obyvatelstva. Vznikem a důsledky tohoto jevu se zabýváme ve svém příspěvku. K tomu, abychom pochopili tuto záležitost, je třeba se vrátit do minulosti.

Historický vývoj

Hlavními jádry předhispánské civilizace a hlavními hospodářskými regiony Ameriky byly před příchodem Evropanů kultury Aztéků, Mayů a Inků. V roce 1492 u amerických břehů přistál Kolumbus a zahájil zcela novou epochu nejen amerických, ale i evropských dějin. Objevení Ameriky lze sice na jedné straně považovat za největší zeměpisný objev v lidských dějinách, ale na straně druhé došlo k zásahu do společenského vývoje celého kontinentu, který vedl ke vzniku zcela odlišné kvality hospodářského a kulturního života milionů obyvatel.

Kolumbus do Ameriky donesl následně nejen vyspělejší evropskou techniku, ale i rivalitu šlechty a její nezměrnou touhu po bohatství, titulech a moci. Nenasytnou tužbu po bohatství nedokázaly uspokojit ani obrovské pozemky, zlato a stříbro. Začal hon za bohatstvím nových území, při kterém Španělé více bořili, než kultivovali (Diamond, 2000, s. 328).

Dalším zlomovým bodem probíhající kolonizace Ameriky bylo dobytí města Tenochtitlánu Hernánem Cortésem v srpnu 1521, což znamenalo praktický konec středoamerické aztécké říše. Následoval rozvrat mayských městských států na Yukatánském poloostrově. Od roku 1535 bylo Mexiko součástí místokrálovství Nové Španělsko, které zaujímalo formálně celou Severní Ameriku.

Po čtyřech desetiletích od objevení Ameriky si obrovskou říši jihoamerických inků podmanil Francisco Pizaro. Území se stalo v roce 1543 součástí místokrálovství Peru, které zahrnovalo - kromě portugalské Brazílie - prakticky celé území tehdy poznané Jižní Ameriky.

Conquistadoři z Pyrenejského poloostrova svými meči, střelnými zbraněmi a zavlečenými nemocemi připravili o život miliony indiánských obyvatel. Násilná církevní christianizace poskytovala morální odůvodnění nelítostného drancování přírodního bohatství a zabírání půdy, včetně ničení vyspělé předkolumbovské kultury. Jen v dolech na stříbrnou rudu ve vysokohorském Potosí zemřelo několik milionů indiánů. Toto stříbro a další uloupené bohatství sloužilo španělským panovníkům a katolické církvi k následnému financování válek s muslimy a protestanty. Způsoby obracení domorodého obyvatelstva uctívajícího svoje bohy na katolickou víru není nic, čím by se ve své historii katolická církev mohla chlubit. Totéž lze říci o násilných migracích černých otroků do Ameriky (Chossudovky, 1997, s. 12).

Ideje svobody a rovnosti, které vzešly z francouzské revoluce, měly odezvu i za oceánem. Zhruba před dvěma stoletími se objevily nejen první myšlenky o nezávislosti Nového světa na vzdálené Evropě, ale i úvahy o tom, že otroctví je skvrnou lidské civilizace.

Miguel Hidalgo, Augustin Iturbíde, generál José de San Martí, Simon Bolívar a další kreolové se nechtěli smířit s politickou, společenskou a zejména s ekonomickou nadřazeností ústřední vlády v Madridu a zahájili boj za nezávislost. Postupným získáním suverenity zanikly sice bývalé španělské kolonie, ale na postavení černochů, indiánů a chudých mulatů a mesticů se příliš nezměnilo. Stále zůstávali na nejnižším stupni sociálně-ekonomického žebříčku. Bohatí statkáři stále preferovali - a dodnes mnohde upřednostňují - zachování konzervativních španělsko-katolických hodnot, které na venkově přežívají z koloniální doby. Politická a ekonomická nestabilita a násilí, které také vychází ze starých koloniálních kořenů, se staly průvodním jevem po další období a daly vznik četným násilným guerillovým hnutím (Chalupa, 2003, s. 210).

Španělsko, které v závěru 19. století vyklidilo obsazená území, svým vlivem záhy vystřídaly Spojené státy, které pro prosazení svých politických vlivů a pro své ekonomické cíle neváhaly často vojensky zasáhnout nebo podporovat četné diktátorské režimy (Putland, 2004).

Už 2. 12. 1823 ve svém poselství Kongresu James Monroe, prezident USA prohlásil, že území Latinské Ameriky patří do sféry zájmů Spojených států. Nikdo podle této doktríny nesmí ohrozit zájmy USA v této části světa a případná vojenská akce bude považována za hrožení míru a bezpečnosti USA a za manifestaci nepřátelského postoje.

V této souvislosti je třeba podotknout, že ministr zahraničí John Kerry v roce 2013 na konferenci Organizace amerických států oznámil konec takřka dvousetletého období, v němž se vztahy Spojených států k Latinské Americe řídily touto Monroeovou doktrínou. Během času ovšem došlo k velmi kreativní proměně definice toho, co bylo považováno za kolonizaci a zasahování, ale reakce v podobě intervence zůstala beze změny (podrobně uvádí: http://blisty.cz/art/71064.html#sthash.Apbj8L5R.dpuf).

Typy kolonizace

Kolonizace Ameriky probíhala ve dvou formách, které se vycházejí z odlišných přístupů kolonizátorů z Pyrenejského poloostrova a z Britských ostrovů.

V prvním typu kolonizace v zemích s početným původním obyvatelstvem, nerostnými zdroji a poměrně rozvinutou zemědělskou výrobou, byly místní populace kolonizátory využívány zejména jako pracovní síla k těžbě nerostů, např. v Mexiku, Peru anebo v Bolívii. Původní obyvatelstvo bylo ponecháno na místě a bylo nuceno pracovat jako bezzemci na polích latifundistů. V zemích s vhodnými

přírodními podmínkami pro plantážní zemědělství (zejména cukrová třtina, bavlník a káva), ale s menším počtem původního obyvatelstva, byli pro práci užíváni dovážení otroci ze západní Afriky. Jako příklad poslouží Brazílie, Kuba, Haiti a Jamajka. Země prvního typu kolonizace byly ovládány nepočetnou elitní evropskou skupinou obyvatelstva, která sice tvořila méně než 25 % z celkového počtu, ale měla k dispozici represivní instituce a aparát zajišťující vykořisťování nepočetného domorodého obyvatelstva a velkého počtu dovezených otroků.

V důsledku kolonizace je v těchto zemích typický kontrast mezi vývojem v oblasti Středoamerické vysočiny (tzv. pevninské jádro) a Okrajovou zónou (nížiny). Můžeme říct, že v oblasti vysočin vznikl euro-indiánský region, který byl izolovaný, žilo se v haciendách, obživa probíhala formou samozásobitelství a nebyla tolik závislá na trhu. Při pobřeží pevniny a v ostrovní části vznikl region euro-africký typický svojí expozicí k moři, k pěstováním cukrové třtiny a banánů, podporovaný zámořským kapitálem, ale závislý na trhu. Např. plantáže ve Střední Americe leží v tropických pobřežních nížinách, produkce je směrována na export a obvykle se týká jedné plodiny. Kapitál pochází ze zahraničí, zemědělská práce je výrazně sezónní, přičemž je plantáž výkonnější než hacienda.

U druhého typu kolonií - Kanada a USA - Diamond a Miller (2006, s. 409) užili označení „*Neoevropa*“. U těchto zemí bylo v koloniálních časech užívání původního obyvatelstva k těžbě nerostného bohatství poměrně výjimečnou záležitostí. Původního obyvatelstva bylo v těchto zemích méně, většinou to byly lovecké kočovné civilizace indiánů a inuitů. Ekonomický vývoj nedospěl do stádia, kdy bylo obyvatelstvo zemědělskou výrobou připoutáno k půdě a rozvinutá zemědělská výroba s nadprodukcí potravin by tak umožnila vznik městům. Zemědělství bylo na výrazně nižší úrovni ve srovnání se Střední a Jižní Amerikou. Z těchto důvodů zde chyběly centralizované říše a městské státní útvary. Původního obyvatelstva v Severní Americe výrazně ubylo v důsledku zavlečených nemocí a nucených migrací do vymezených rezervací. Příznivější klimatické podmínky a zejména dostatek půdy však vytvořily předpoklady pro evropské přistěhovalectví a počet Evropanů dosáhl 85 až 97 % populace.

Původní obyvatelstvo bylo postupně vytlačováno na západ Severní Ameriky. Celé kmeny nebo skupiny obyvatel, např. Cherokeeů, byly popouzeny proti sobě nebo jiným kmenům. Např. Cherokesové proti Yamassům nebo Irokézové proti Huronům. Nebylo-li použito přímé násilí, nebyli- li původní obyvatelé prostě masakrováni, zabírala se jejich loviště, půda, dobytek a byly zničeny jejich vesnice a úroda, což vedlo k obrovské bídě, hladu a podvýživě. Toto následně zapříčiňovalo jejich vysokou úmrtnost. Indiány kmene Nez-Percé v Oregonu pronásledovaly americké vojenské jednotky na jejich téměř 1 600 km dlouhém útěku přes hory do Kanady tak dlouho, až se vysílení vzdali. Zesláblí indiáni byli deportováni do malarické rezervace v Oklahomě, kde většina zemřela. Seminolové na Floridě byli systematicky hubeni, zejména od roku 1819 za vlády prezidenta J. Monroea.

V 18. století, které je ve Starém světě považováno za osvícenecké, bylo vládou ve státě Massachusetts placeno za indiánský skalp 12 liber, aby se v roce 1722 cena zvedla až na 100 liber. V roce 1745 stanovily zákonem čtyři novoanglické státy odměnu za každý odevzdaný skalp - jako u lovu divoké škodné. V roce 1799 bylo srovnáno se zemí 11 vesnic Chicamauguů v údolí řeky Tennessee, v roce 1784 se muselo šest národů Irokézů ve Fort Stanwixu smluvně vzdát všech svých práv na severozápadní oblasti. Od roku 1790 probíhala pětiletá válka proti indiánům z Ohia, která natrvalo zlomila jejich odpor na severozápadním teritoriu. Na konci 18. století ratifikoval Senát průběžně smlouvy s Irokézy, Čerokézy a Creeky, aniž by se o jejich dodržování dále někdo staral. Kmeny Saků a Foxů, kteří náležejí k Alkonkinům, ztrácejí v roce 1804 přes 50 milionů akrů ve prospěch USA. V roce 1814 Creekové ztrácejí 75 % svého území a v roce 1817 indiáni v Ohiu čtyři miliony akrů půdy. Expanzí bělochů byly v roce 1818 Čikavasové zbaveni svého území mezi Mississippi a severním Tennessee. Mezi roky 1825 až 1826 byly Creekové přinuceni k rezignaci na svou zemi v Georgii. Za vlády prezidenta A. Jacksona (1829-1837) bylo indiánům vnuceno 94 smluv. V roce 1830 podepisuje Jackson tzv. „*Indian Removal Act",* který ho zmocňuje deportovat všechny indiány z východu USA na západ od Mississippi. Pomocí tohoto aktu z roku 1830 byla od indiánů očištěna oblast větší než střední Evropa. Mississippi se měla stát hranicí a území na západ od ní měly vytvořit obrovskou rezervaci pro původní obyvatele. Velká stáda bizonů, zlato a úrodná půda však vyvolala obrovskou expanzi bělochů na území na pravém břehu. Ze sta tisíc indiánů, kteří v polovině 18. století žili v Kalifornii, jich na konci století zůstalo jen patnáct tisíc. V letech 1861 až 1865 probíhala válka s Čejeny z kmene Arapaho, od roku 1862 do roku 1876 válka proti Siouxům a v letech 1871 až 1886 se bojovalo s Apači. Poslední indiánská válka skončila v září 1886 zajetím apačského náčelníka Geronima, který po čtyři roky bojoval na území dnešní Arizony, Nového Mexika a Mexika s bělochy (Deschner, 2005, s. 247).

Důsledek paradoxu prokletí přírodních zdrojů

Důkazem, že latinskoamerické země původně bohaté svým nerostným bohatstvím anebo s rozvinutou zemědělskou výrobou chudnou na úkor rozvinutých zemí Severní Ameriky je možno uvést několik příkladů.

Důsledek paradoxu prokletí přírodních zdrojů se výrazně projevil např. v období 1970 až 1990 při naftovém boomu ve Venezuele a minerálním boomu v Peru, Bolívii a Mexiku. V těchto zemích - v nichž při růstu těžby surovin, které plynuly většinou do USA - spíše než k růstu HDP (*hrubý domácí produkt)* došlo ke stagnaci nebo až k jeho poklesu (HDP je peněžním vyjádřením celkové hodnoty statků a služeb nově vytvořených v daném období na určitém území; používá se pro stanovení výkonnosti ekonomiky.)

Výsledkem je, že v současnosti jsou USA a Kanada dvakrát tak bohaté než další nejbohatší země Ameriky (Barbados) a dokonce dvacetkrát bohatší než je nejchudší Haiti. Roční hodnota HDP/obyvatele, korigovaná na rozdíly v kupní síle jsou u USA 34 562 US dolarů, u Kanady 30 667, Barbadosu 15 720 a u Haiti jen 1 741 US dolarů (Chalupa, Hübelová, 2007, s. 79).

V pořadí zemí světa se USA dlouhodobě pohybují kolem sedmého místa, Kanada je na konci druhé desítky států a ze zemí Latinské Ameriky bychom Mexiko našli v páté desítce, Venezuelu v sedmé a Peru dokonce v deváté desítce.

Zajímavé výsledky přináší srovnání hodnot jejich HDI (*Human Development Index*) - indexu rozvoje lidských zdrojů, který v podstatě zahrnuje do ukazatele také statistickou pravděpodobnou délku života obyvatel, gramotnost, počet dětí zapsaných do škol a další podobné hodnoty. Tento ukazatel - i přes nedostatky, které jednak vyplývají z důvodu nepravidelného měření, možnosti nesprávného nahlášení dat a neúplného sběru dat ve státu a dále z toho, že chybí indikátory pro výpočet míry lidské svobody, přístupu k zdravotní péči a vzdělání - je běžně užívaný a odráží tak rozdíly ve využití HDP vzhledem k obyvatelstvu. Výsledkem je, že chudá Kuba má vysoký HDI nejen ve srovnání s nejchudším Haiti, ale i nejbohatšími USA.

Průmyslová výroba v tropických zemích klade značné nároky na klimatizaci provozů, což zvyšuje výrobní náklady. Také terénní morfologie, zalesnění území a nemožnost přístupu ke světovému oceánu limitují ekonomický rozvoj zemí, což je patrné např. v Bolívii a Paraguay, které navíc nemají větší splavné řeky. Náklady na pozemní dopravu, které jsou až sedmkrát vyšší než u námořní dopravy limitují také významně ekonomický rozvoj. Mezi geografickými faktory, které jsou spojeny s klimatem, je třeba zařadit také např. tropické nemoci a tomu odpovídající úroveň zdravotnictví. Stačí, porovnáme-li tropickou ostrovní Kubu s její úrovní zdravotnictví a nedaleké další ostrovní státy Střední Ameriky. Malárie a žlutá zimnice v minulosti výrazně omezovaly evropskou imigraci, a tím také ekonomické využití daných regionů, což se promítá do dnešních dnů.

Je pochopitelné, že dané fyzicko-geografické faktory sice působí, ale určující pro hospodářský rozvoj jsou faktory ekonomicko-politické. USA a Kanada leží většinou území v severním mírném klimatickém pásu. Latinskoamerický státy Chile (roční HDP/obyv. 10 274 US dolaru) a Argentina (roční HDP/obyv. 12 106 US dolaru) leží v obdobném jižním klimatickém pásu, mají tedy podobné přírodní podmínky, ale výrazně rozdílný HDP. O významu ekonomických faktorů dokládá také, že v Latinské Americe je produktivita tropického zemědělství stále nižší, než je tomu v mírných pásech. Jako příklad a důkaz tohoto tvrzení lze uvést hektarové výnosy původně tropické plodiny rýže, jejíž výnosy jsou v netropických regionech v USA, Kanadě, Argentině, Chile a Uruguay tři až desetkrát vyšší než je tomu v kterékoliv americké zemi ležící v tropech.

V důsledku působení uvedených přírodních a ekonomických faktorů došlo k obrácení bohatství např. v Bolívii, Peru, Guatemale a Mexiku. Haiti, v současnosti

nejchudší americký stát, ještě v roce 1750 byla nejbohatší americkou zemí. V té době se na opačné straně pomyslného hodnocení nacházela území současné Kanady a USA. Obrácení bohatství vytváří také překážky investicím a brání vytvoření příznivých podmínek pro kvalitu lidských zdrojů potřebných k rozvoji zemí.

Významnou roli pro americké státy sehrály také dané politické podmínky, což je možné ukázat na příkladu Kanady. Na začátku 19. století se začala zásadně měnit a rozvíjet struktura kanadské ekonomiky. Obchod s kožešinami ztrácel své dominantní postavení, stejně jako rybolov. Nahradila je těžba a vývoz dřeva. Kácení lesů navíc vytvářelo příznivé podmínky pro kultivaci půdy a pěstování obilí, zejména pšenice. Velkoobchod však měli v rukou především britští podnikatelé, Kanaďané se zabývali maloobchodem. Obchod se tak stal hlavním nástrojem koloniálního vykořisťování, protože britské zboží se v Kanadě prodávalo o 50 – 70 % dráž než v mateřské zemi. Rozvoj tržních ekonomických vztahů vyvolaly hnutí za odstranění nadvlády úzké špičky vesměs britského velkokapitálu a přinutily Velkou Británii provést rozsáhlé změny ve struktuře kolonií. Zákon o Britské Severní Americe z 1. 7. 1867 spojil dosavadní nejvýznamnější kolonie Ontario, Quebek, Nové Skotsko a Nový Brunšvik do jednoho celku, nazvaného Kanadské Dominium. Nevznikl úplně nezávislý stát, ale Kanaďané získali poměrně velkou samostatnost ve vnitropolitických otázkách.

Železnice vedoucí většinou rovnoběžkovým směrem, umožnily osídlit i vzdálené prérie a oblasti Skalnatých hor. Indiáni byli zatlačeni na sever nebo do rezervací a jejich půda rozdělena přistěhovalcům. „*Zlatá horečka*“ přilákal osadníky i na daleký sever, do Yukonu. Začátek 20. století byl obdobím velkého rozvoje Kanady. Země se stala významnou světovou obilnicí, rozvinul se těžební i zpracovatelský průmysl a během 1. světové války především strojírenství. Průvodním jevem bylo pronikání zahraničního kapitálu, především z USA. Proto v roce 1931, kdy země získala na základě Westminsterského statutu plnou nezávislost, byla již Kanada ekonomicky pod silným vlivem USA a tento stav trvá dodnes.

Závěr

V koloniálním období se Evropa postupně stala dodavatelem hotových výrobků, provozovatel obchodu a místo konečné akumulace zisku.

Afrika byla zformována do pozice zdroje levné pracovní síly a Amerika se stala dodavatelem primárních surovin.

Akumulované bohatství vytvořilo v Evropě předpoklady pro rozvoj manufakturní výroby a později i pro nástup průmyslové revoluce. Kvalitativní přechod z agrární epochy do industriálního období zvýšil hodnotu kolonií jako dodavatelů levných surovin pro rozvíjející se průmysl mateřských zemí a jako odbytišť hotových výrobků. Kolonie se staly vhodnými regiony pro reinvestování zisku v podobě investic do důlních zařízení, plantážní produkce tržních plodin,

železnic či technické infrastruktury, jejichž výnosy přinášely investorům v zemích jádra další zisky.

Na základě výše uvedeného je patrné, že obě části Ameriky neprochází univerzální trajektorií vývoje, ale jsou rozvíjeny činností mnoha aktérů s různými představami o směru vývoje a s různou mocí prosadit svoje představy. Nerovnoměrný rozvoj amerického kontinentu je tak výsledkem nejen společenského vývoje, ale i politiky rozvoje, v níž se střetává více aktérů s různými cíli. V rámci koloniální struktury zaujaly latinskoamerické země místo dodavatelů surovin (s typickou regionální specializací – chilský ledek, peruánské guáno, argentinské a uruguayské maso, brazilská káva atd.), zatímco průmyslově vyspělé země Evropy a později i USA dodávaly zpracované zboží a investovaly kapitál, potřebný pro získávání a dopravu těchto surovin (Meyssan, 2000, s. 65).

Oba typy kolonialismu je nutno chápat jako projekt, který významně přispěl k prohloubení nerovností mezi místy a lidmi této části světa. Nerovnoměrný a kvalitativně odlišný rozvoj, není náhodným důsledkem univerzálního procesu vývoje, ale výsledkem praktických politik rozvoje. Současný stupeň nerovnoměrnosti mezi Severní a Jižní Amerikou (v geografickém i sociologickém smyslu) v rozložení zdrojů, moci, bohatství či příležitostí, je výsledkem minulého vývoje společnosti.

Kromě daných a prakticky neměnných přírodních podmínek a vlivem odlišného ekonomicko-politického vývoje v Severní Americe a zbytku kontinentu se liší hospodářský vyspělost, produktivita práce a sociální podmínky obyvatel. Španělsko stále více v průběhu let upevňovalo centrální kontrolu nad svými koloniemi. Obchod mezi Amerikou a Evropou měl probíhat pouze přes šest přístavů a Španělsko, což vedlo k chronickému sporu mezi národními vládami a místními skupinami. Výsledkem popisované situace bylo, že ve 20. století se začala projevovat výrazná politická nestabilita v zemích Latinské Ameriky, kde ve všech státech došlo v průměru k 8,5 státním převratům. Toto se neprojevilo v USA a Kanadě, kde Britové nechali svoje kolonie obchodovat prostřednictvím stovek přístavů.

První vlna dekolonizace proběhla ještě na závěr "*zemědělského kapitalismu"* (Taylor, 1993, s. 116) na konci 18. a počátkem 19. století a byla omezena na kolonie v Americe. Začala válkou za nezávislost USA, jejíž úspěch se stal (spolu s francouzskou revolucí) vzorem pro válku latinskoamerických kolonií za nezávislost. Ta v letech 1810 - 1826 přinesla politickou nezávislost americkým koloniím Španělska a Portugalska. Tato dekolonizace, probíhající v době britské hegemonie, usnadnila transformaci formálních kolonií upadajících mocností na neformální kolonie Velké Británie (Taylor, 1993, s. 116-117).

Myšlenky na občanskou rovnost však měly daleko více prostoru v koloniích Severní Ameriky, protože Španělsko a Portugalsko měly silné panovníky a nedemokratické vlády podporované katolickou církví, což se přeneslo do jejich středoamerických a jihoamerických kolonií, kde se vytvořily podmínky pro vznik výraznější sociální nerovnosti.

Dodnes je míra ekonomické nerovnosti - tzv. index GINI - což je číselná charakteristika, kterou je možno poměřit ekvivalenci rozložení bohatství a důchodů, v jednotlivých státech výrazně rozdílná, a to i mezi Severní a Jižní Amerikou (nula by znamenala dokonalou rovnost příjmů.)

V současnosti je výrazně hodnota nižší v USA a Kanadě než v zemích, které byly dříve španělskými koloniemi. 10 % nejbohatších obyvatel v USA a Kanadě má relativně nižší příjmy a spotřebu než je tomu u takové skupiny obyvatel v Latinské Americe. Dle údajů OECD má index GINI nejvyšší hodnotu v Chile (0,49) a v Mexiku (0,48).

Naděje na dožití, syntetický ukazatel úmrtnostních poměrů a často používaný ukazatel kvality života, byla v roce 1998 v rozvojových zemích Latinské Ameriky v průměru o 11 let (muži), resp. o 16 let (ženy) nižší než v úhrnu vyspělých zemí Kanady a USA. Se zvětšením měřítka se rozdíly ještě prohloubí. Dominance Severní Ameriky, ekonomická a politická, se svými důsledky projevuje prakticky ve všech zemích Latinské Ameriky hospodářskou a politickou kontrolou také prostřednictvím nadstátních sdružení a institucí nad hospodářstvím a společností. Nástroje této kontroly jsou různé, ale nejčastěji zahrnují přítomnost zahraničního průmyslového a finančního kapitálu. Politika Mezinárodního měnového fondu a Světové banky vedla v mnoha zemích k poklesu životní úrovně. Např. v Mexiku v roce 1982 klesly nominální mzdy na polovinu a ceny zboží vzrostly (Short, 1993, s. 29).

A co říci závěrem? Snad jen to, že stále silněji se ze zemí Chudého Jihu ozývají hlasy, vyzývající k vytvoření globálních politických mechanismů regulace nerovnoměrného rozvoje. Tato regulace by měla být založena na pozitivní diskriminaci rozvojových zemí se znevýhodněným nerovnoměrným vývojem.

V zemích Bohatého Severu se objevují tendence, které usilují o politiku, která by měla vycházet současně jak z altruistických snah splatit historický dluh vůči těmto zemím a jejím obyvatelům, tak ze snah vytvořit fungující systém a pragmatické nástroje, předcházející vzniku dalších diskrepancí a disparit.

Literatura

DIAMOND, J. 2000. *Osudy lidských společností*. Praha: Columbus, 2000. 525 s.

DIAMOND, J. – MILLER, S. 2006. *Paradox prokletí přírodních zdrojů*. Nature, 25. 5. 2006, 411 s.

DESCHNER, K. 2005. *Moloch. O amerikanizaci světa*. Praha: Nakladatelství Epocha, 2005. 329 s.

CHALUPA, P. 2003. Los procesos dinámicos evolutivos y los recursos humanos en la República Checa. In *Revista educación y Pedagogía*. vol 14, pp. 195-213. Colombia: Univesrsidad de Antiquia.

CHALUPA, P. – HÜBELOVÁ, D. 2007. *Současný fázový společenský posun a Česká republika.* Spisy PdF MU, sv. 108, MU, Brno, s. 236.

CHOSSUDOVSKY, M. 1997. *The Globalisation of Poverly* – Impacts of IMF and World Bank Reforms. Third World Network, Penang, Malaysia.
JOHNSTON, R. J. – GREGORY, D. – SMITH, D. M. eds. 1994. *The dictionary of human geography*. Oxford: Blackwell.
MEYSSAN, T. 2000. *L´Effroyable imposture*. Chatou: Carnot, 200. 232 p.
PUTLAND, G. R. 2004. *American War*. New York: Axis Of Logic.
SHORT, J. R. 1993. *An introduction to political geography*. London : Routledge.
TAYLOR, P. J. 1993. *Political geography. World-economy, nation-state and locality*. Harlow: Longman. Dostupné na internete: http://blisty.cz/art/71064.html#sthash.Apbj8L5R.dpuf

PARADOX OF RESOURCE CURSE ON THE EXAMPLE OF SELECTED COUNTRIES OF LATIN AMERICA

Summary

Dominance of North America, economic and political, with its consequences reflected in virtually every country of Latin America's economic and political control also through supranational associations and institutions over the economy and society. Tools of this control are different, but most include the presence of foreign industrial and financial capital. Both parts of America have undergone universal trajectories of development, but the development of activities of many actors with different ideas about the direction of development and with various powers to enforce their ideas. It is understandable that the physical-geographic factors, namely acts but decisive for the economic development of the economic and political factors Uneven development of the Americas is the result not only of social development, but also development policy, which meets several actors with different objectives.

Within the colonial structure attracted by Latin American countries instead of suppliers of raw materials (with typical regional specialization - Chile saltpeter, Peruvian guano, Argentinean and Uruguayan meat, Brazilian coffee etc.), while the industrialized countries of Europe and later the US gave processed goods and invested capital needed acquisition and transport of these materials. The result is that Latin American countries originally its rich mineral wealth or a developed agricultural production loss in wealth at the expense of developed countries of North America.

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.
Katedra cestovního ruchu
Vysoká škola polytechnická Jihlava
Tolstého 16, 58601 Jihlava
E-mail: petr.chalupa@vspj.cz

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D.
Katedra demografie a aplikované statistiky
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova univerzita v Brně
Tř. gen. Píky 7, 602 00 Brno
E-mail: dana.hubelova@mendelu.cz

AKTUÁLNY STAV VYUŽÍVANIA GEOINFORMAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ VO VÝUČBE GEOGRAFIE NA STREDNÝCH ŠKOLÁCH V NITRIANSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI

Lukáš Chvojka, Matej Vojtek

Abstract

One of the solutions for modernization of education can be an integration of new technologies into classrooms in order to provide teachers with tools for application of acquired knowledge in everyday life. Information and communication technologies (ICT) are from this aspect a very good assistant of the modern teacher. If we combine ICT and geographical information, we bring a wide range of possibilities of applying theoretical knowledge in practical situations. There are many ways of how to connect ICT and spatial information. One of them is the use of geoinformation technologies in education. The aim of the paper is the analysis and assessment of the current state of using geoinformation technologies in secondary schools on the example of the Nitra Self-governing Region which was researched via questionnaire survey. The survey was conducted during June and September 2015 and it involved 25 secondary schools from NSG and 40 geography teachers. There were 19 high schools, 3 secondary vocational schools and the same number of business academies. The results of the questionnaire survey were analyzed and processed into outputs in the form of graphs.

Keywords: geoinformation technologies, geography, teaching, secondary schools

Úvod

Nové smery vo vývoji spoločnosti vždy ovplyvnia jej chod vo všetkých oblastiach, výchovu a vzdelanie nevynímajúc. V súčasnosti sme svedkami rozvoja informačnej spoločnosti, kde sa informácia stáva dominantným tovarom. Táto skutočnosť podstatne mení prístup k výchove a vzdelávaniu vo všetkých krajinách, vrátane Slovenska. Rozvoj (geo)informačných technológií preto vyvolal všeobecnú celospoločenskú potrebu výchovy odborníkov s geoinformačným zameraním (Kusendová, 2007).

Cieľom výchovy a vzdelávania je rozvoj kľúčových kompetencií v oblasti komunikačných schopností a spôsobilostí, v oblasti personálnych a interpersonálnych schopností, kladie sa dôraz na rozvoj schopnosti tvorivo a kriticky riešiť problémy, rozvíjajú sa vedomosti a zručnosti v oblasti práce s modernými informačnými technológiami. Uprednostňujú sa tvorivé metódy vyučovania formujúce kompetencie žiaka v oblasti práce s informáciami, ktorých podstatou je, naučiť žiaka vyhľadať, spracovať a utriediť informácie tak, aby ich

vedel aktívne využívať pri riešení problémov. Tým pádom učiteľ už nie je tým dominantným „nositeľom informácií“ (Sudolská, 2007, Oláhová, Czaková, 2010).

Jedným z riešení modernizácie vzdelávania môže byť začlenenie nových technológií do tried, s cieľom ponúknuť učiteľovi nástroje umožňujúce integráciu jednotlivých učebných predmetov a aplikovanie nadobudnutých vedomostí v každodennom živote. Informačné a komunikačné technológie (IKT) sú z tohto hľadiska veľmi dobrým pomocníkom moderného učiteľa. Ak spojíme IKT a geografickú informáciu, dostávame širokú škálu možností aplikovania teoretických vedomostí v praktických situáciách. Je mnoho spôsobov, ako prepojiť IKT a priestorové informácie, jedným z nich je využitie geoinformačných technológií (GIT) vo výchove a vzdelávaní (Sudolská, 2002, 2007).

Geoinformačné technológie zahŕňajú celý rad technológií ako sú geografické informačné systémy (GIS), diaľkový prieskum Zeme (DPZ), globálny polohový systém (GPS), resp. globálny navigačný satelitný systém (GNSS), digitálne modely reliéfu, geoweby/geoportály, mobilné geoinformačné technológie, atď. (Rapant, 2006, Vojtek a kol., 2015).

V súčasnosti sú však GIT ešte stále hodnotené ako doplnok, resp. ako určitá nadstavba pre vyučovanie na hodinách geografie. Avšak neustále rozširovanie GIT do škôl dáva predpoklad ich ďalšieho rozvoja v edukačnom procese, s čím súvisia aj otázky týkajúce sa kompetencií súčasných i budúcich učiteľov vo vzťahu ku GIT (Kramáreková et al., 2016).

Cieľom článku je analýza a zhodnotenie súčasného stavu využívania geoinformačných technológií na stredných školách na príklade Nitrianskeho samosprávneho kraja (NSK), ktorý bol zisťovaný dotazníkovým prieskumom.

Analýza dotazníkového prieskumu využitia GIT vo výučbe geografie na stredných školách v Nitrianskom samosprávnom kraji

Na zistenie aktuálneho stavu využitia geoinformačných technológií vo vyučovaní geografie na stredných školách v NSK sme použili dotazníkový prieskum, ktorý bol realizovaný v mesiacoch jún až september v roku 2015. Do prieskumu bolo zapojených 25 stredných škôl z NSK a 40 pedagógov geografie. Z daného počtu škôl bolo 19 gymnázií, 3 stredné odborné školy a rovnaký počet obchodných akadémií (mapa 1, tab. 1).

Cieľom dotazníka, ktorý pozostával z 11 otázok, bolo získať informácie o súčasnom stave, formách a rozsahu využívania geoinformačných technológií pedagógmi geografie na daných stredných školách.

Z hľadiska celkového počtu pedagógov zapojených do dotazníkového prieskumu, mali ženy početnú prevahu – 27, čo tvorí 67,5%. Keď sa pozrieme na počet mužov, tých bolo 13, resp. 32,5% (graf 1). Tento jav možno označiť ako očakávaný, keďže na stredných, či základných školách na Slovensku majú pomerne výraznú prevahu ženy.

Mapa 1: Stredné školy z NSK zapojené do dotazníkového prieskumu v roku 2015
Map 1: Secondary schools from the Nitra Self-governing Region involved in the questionnaire survey in 2015

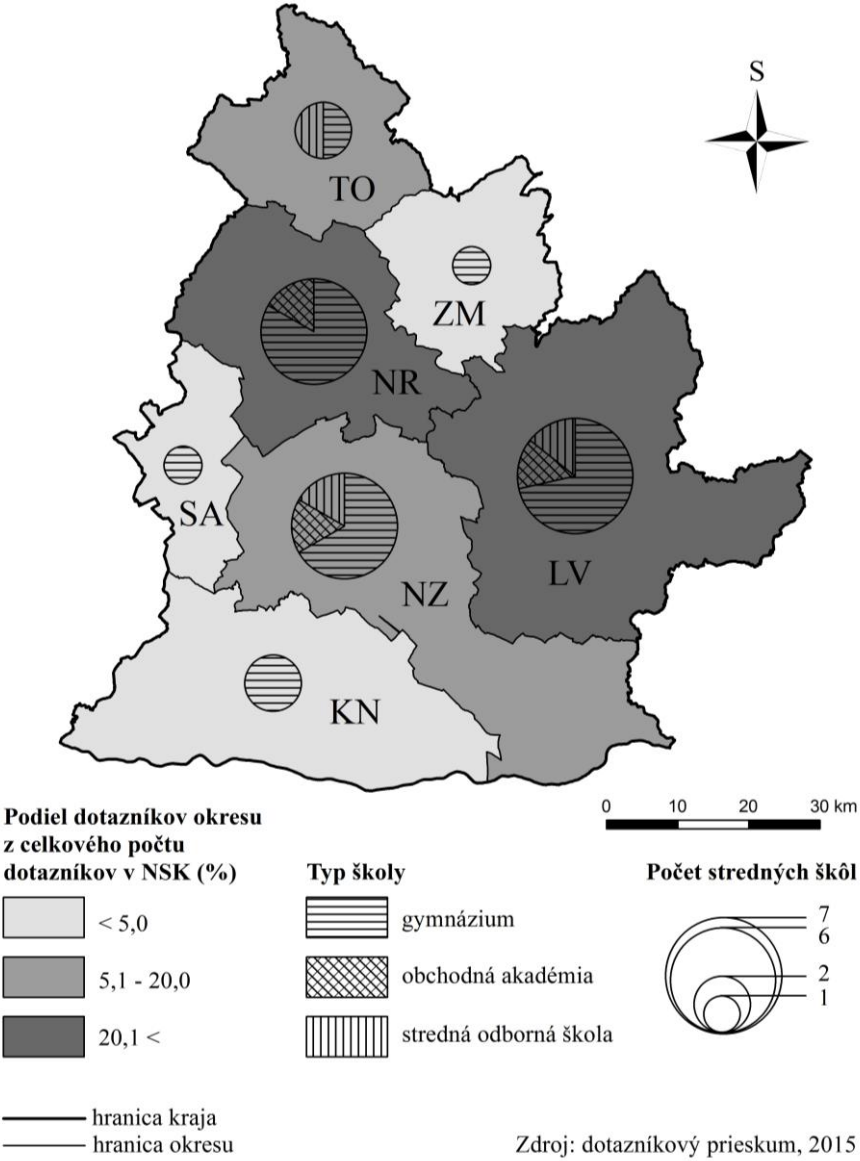

Tab. 1: Zoznam stredných škôl z NSK zapojených do dotazníkového prieskumu v roku 2015
Table 1: List of secondary schools from the Nitra Self-governing Region involved in the questionnaire survey in 2015

P. č.	Názov školy	Druh školy	Okres	Obec	Počet dotazníkov
1	Gymnázium H. Selyeho s VJM Komárno, Biskupa Királya 5	Gymnázium	Komárno	Komárno	1
2	Cirkevné gymnázium Panny Márie, Brnenské nám. 15	Gymnázium	Komárno	Kolárovo	1
3	Gymnázium Šahy, Mládežnícka 22	Gymnázium	Levice	Šahy	2
4	Gymnázium sv. Vincenta de Paul Levice, Saratovská 87	Gymnázium	Levice	Levice	2
5	Gymnázium Pétera Czeglédiho Reformovanej kresťanskej cirkvi s VJM, Sv. Michala 38	Gymnázium	Levice	Levice	1
6	Gymnázium Želiezovce, Štúrova 16	Gymnázium	Levice	Želiezovce	1
7	Pedagogická a sociálna akadémia, Levice, Engelsova 3	Stredná odborná škola	Levice	Levice	1
8	Obchodná akadémia, Levice, Kálmana Kittenbergera 2,	Obchodná akadémia	Levice	Levice	2
9	Gymnázium Andreja Vrábla, Levice, Mierová 5	Gymnázium	Levice	Levice	2
10	Gymnázium Vráble, Školská 26	Gymnázium	Nitra	Vráble	2
11	Obchodná akadémia Nitra, Bolečkova 2	Obchodná akadémia	Nitra	Nitra	1
12	Gymnázium Zlaté Moravce, SNP 3	Gymnázium	Zlaté Moravce	Zlaté Moravce	2
13	Gymnázium sv. Cyrila a Metoda v Nitre, Farská 19	Gymnázium	Nitra	Nitra	2
14	Gymnázium Nitra, Párovská 1	Gymnázium	Nitra	Nitra	3
15	Gymnázium Nitra, Golianova 68	Gymnázium	Nitra	Nitra	2

16	Piaristické gymnázium v Nitre, Piaristická 6	Gymnázium	Nitra	Nitra	2
17	Gymnázium Šurany, Bernoláka 37	Gymnázium	Nové Zámky	Šurany	2
18	Gymnázium Nové Zámky, M. R. Štefánika 16	Gymnázium	Nové Zámky	Nové Zámky	2
19	Gymnázium P. Pazmáňa s VJM Nové Zámky, Letomostie 3	Gymnázium	Nové Zámky	Nové Zámky	1
20	Gymnázium Štúrovo, Adyho 7	Gymnázium	Nové Zámky	Štúrovo	1
21	Obchodná akadémia Šurany, Nám. hrdinov 7	Obchodná akadémia	Nové Zámky	Šurany	1
22	SOŠ Štúrovo, Sv. Štefana 87	Stredná odborná škola	Nové Zámky	Štúrovo	1
23	Gymnázium Juraja Fándlyho Šaľa, Školská 3	Gymnázium	Šaľa	Šaľa	2
24	SOŠ obchodu a služieb Topoľčany, T. Vansovej 2	Stredná odborná škola	Topoľčany	Topoľčany	1
25	Gymnázium Topoľčany, 17. Novembra 1180	Gymnázium	Topoľčany	Topoľčany	2

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Graf 1: Podiel mužov a žien zapojených do dotazníkového prieskumu
Graph 1: Share of men and women involved in the questionnaire survey

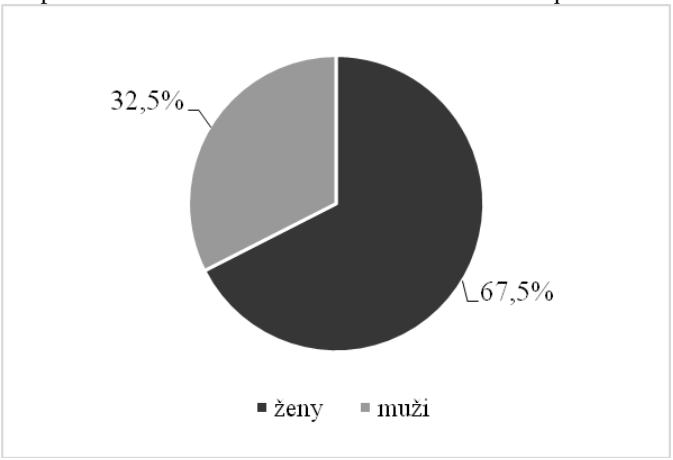

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Počet rokov aktívneho vyučovania geografie bol ďalším zisťovaným údajom u učiteľov geografie (graf 2).

Graf 2: Podiel intervalov počtu rokov aktívneho vyučovania geografie u respondentov
Graph 2: Share of year intervals of active geography teaching of respondents

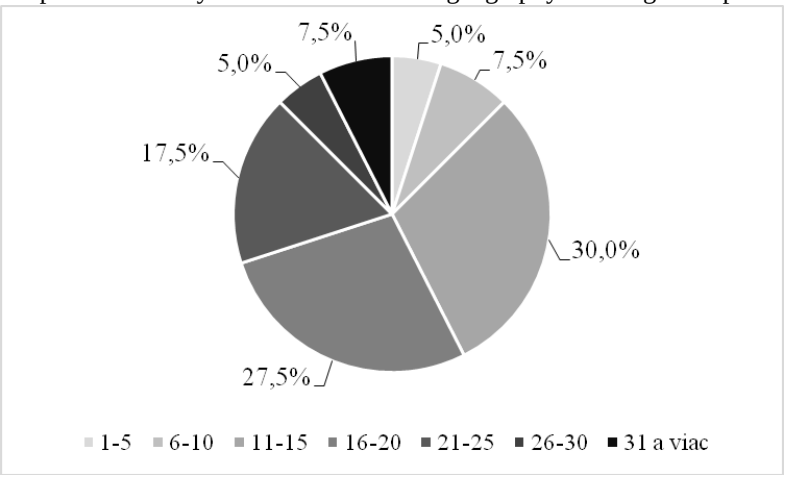

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Z grafu 2 je zrejmé, že najviac pedagógov – 12, resp. 30,0% vykonáva aktívnu činnosť v intervale 11-15 rokov. Za týmto intervalom nasledoval počet rokov výučby geografie v rozmedzí 16-20 rokov, ktorý sa týkal 11 respondentov (27,5%). Sedem pedagógov (17,5%) vyučuje geografiu v intervale 21-25 rokov. Do intervalov 6-10 a 31 a viac rokov aktívnej výučby geografie spadali zhodne 3 vyučujúci (7,5%). Najnižší počet pedagógov (2, resp. 5,0%) sa nachádzal v intervaloch 1-5 a 26-30 rokov vyučovania geografie.

Prvou otázkou v dotazníku bolo, či sa v jednotlivých školách nachádza počítačová, resp. iná špecializovaná učebňa (napr. miestnosť s interaktívnou tabuľou, dataprojektorom). Všetci pedagógovia sa v odpovediach zhodli v tom, že škola disponuje takouto učebňou, čo je možné v súčasnosti označiť ako pozitívny jav.

Všetci respondenti kladne odpovedali aj pri druhej otázke, či sa počítačová, resp. inak špecializovaná miestnosť využíva aj pre potreby geografie a rovnako aj pri tretej otázke, či je v škole dostupné internetové pripojenie. Na základe týchto odpovedí je možné konštatovať že, v daných školách stále dochádza postupne v menšej alebo väčšej miere k ich modernizácii.

Štvrtá otázka bola zameraná na úroveň znalostí využívania geoinformačných technológií jednotlivými respondentmi (graf 3).

Graf 3: Úroveň znalostí využívania geoinformačných technológií respondentov
Graph 3: Level of skills of using geoinformation technologies by respondents

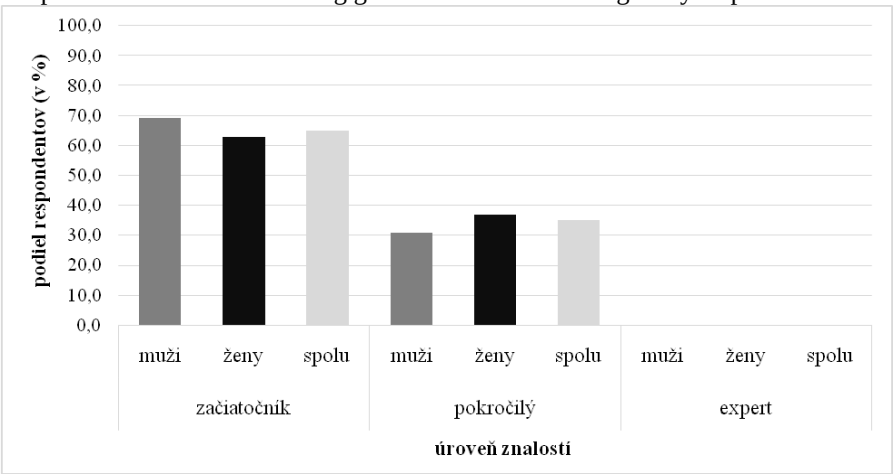

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Z grafu 3 vyplýva, že na daných stredných školách prevažuje úroveň začiatočník, a to 26 oslovených (65,0%), z toho 9 (69,2%) mužov a 17 (69,3%) žien. Úroveň pokročilý vybralo spolu 14 (35,0%) pedagógov, z toho 4 (30,8%) muži a 10 žien (37,0%). Odpoveď expert, neoznačil ani jeden respondent.

Celkovo je možné konštatovať, že odpovede na túto otázku boli pomerne vyrovnané, pričom v nej lepšie obstáli ženy. Môže to byť spôsobené viacerými faktormi, ako napr. počet rokov vyučovania geografie, kedy najmä pedagógovia učiaci dlhšiu dobu nemajú vytvorený až tak silný vzťah k využívaniu moderných geoinformačných technológií.

V piatej otázke sme sa zamerali na získanie informácií o konkrétnych geoinformačných technológiách, ktoré pedagógovia využívajú pri výučbe geografie. Pri tejto otázke mohli respondenti označiť viacero možností, prípadne doplniť aj iné, pokiaľ sa v možnostiach niektoré neobjavili (graf 4).

Na základe grafu 3 je možné konštatovať, že až 87,5% (35) pedagógov využíva pri vyučovaní geoinformačnú technológiu dostupnú na internete – Google Maps. Ako v poradí druhé najviac využívané GIT sú geoportály/geoweby, ktoré využíva 26 respondentov (65,0%). Až 24 (60,0%) pedagógov sa v dotazníkovom prieskume vyjadrilo, že využíva aj GPS. DPZ označili 9 (22,5%) pedagógovia a 6 (15,0%) pedagógovia využívajú aj GIS. Štyria učitelia vyznačili aj možnosť iné, pričom vypísali konkrétne možnosti ako napr. maďarské geoportály, resp. mapy v digitálnej podobe od spoločnosti MOZAIK, ďalej webové stránky a portály Samsung School, Digiškola, či Lepšia geografia.

Graf 4: Geoinformačné technológie využívané respondentmi vo výučbe geografie
Graph 4: Geoinformation technologies used by respondents in teaching geography

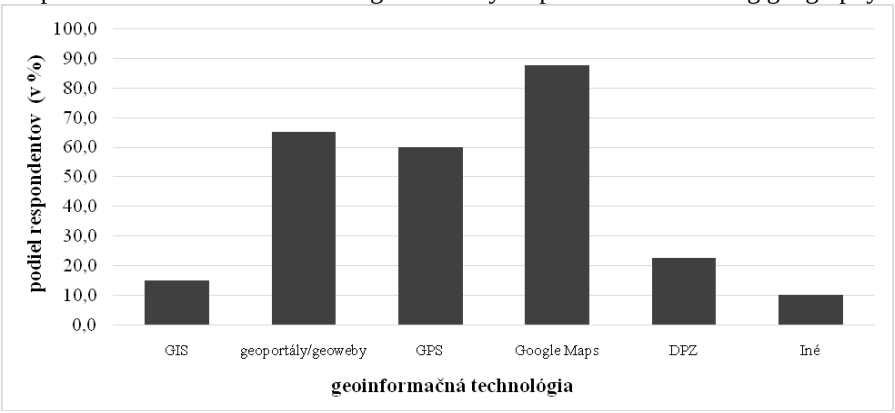

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Frekvencia využívania geoinformačných technológií bol ďalším údajom, ktorý bol v rámci dotazníkového prieskumu zisťovaný. Graf 5 poukazuje na to, ako často respondenti využívajú geoinformačné technológie vo vyučovacom procese geografie.

Graf 5: Frekvencia využívania geoinformačných technológií respondentmi vo vyučovaní geografie
Graph 5: Frequency of using geoinformation technologies by respondents in teaching geography

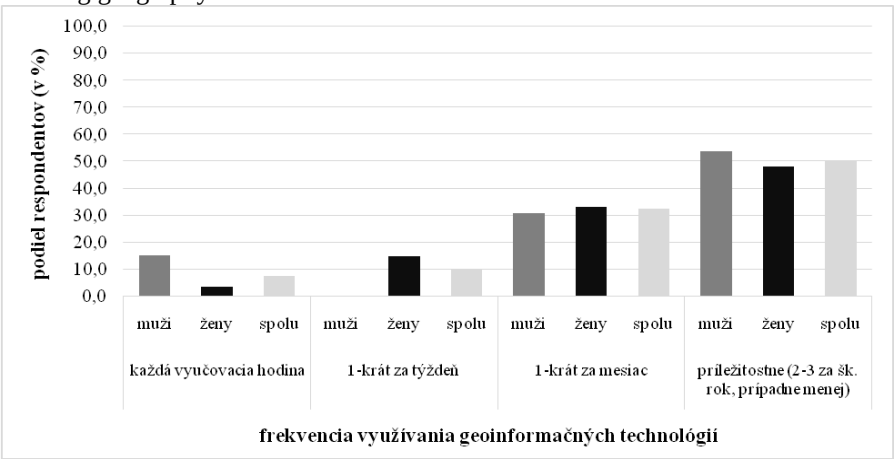

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Z grafu 5 vyplýva, že každú vyučovaciu hodinu využíva geoinformačné technológie najnižší počet respondentov, konkrétne 3 (7,5%) pedagógovia, z toho 2 muži a 1 žena. Raz týždenne využívajú GIT vo vyučovaní geografie 4 (10,0%) respondenti, z toho 4 ženy. Možnosť 1-krát za mesiac bola zvolená spolu 13 (32,5%) respondentmi (4 muži a 9 žien). Najväčší počet odpovedí zo všetkých bol zaznamenaný pri možnosti príležitostného využitia geoinformačných technológií (t. j. 2-3 krát za školský rok, prípadne menej). Túto odpoveď označilo 20 (50,0%) pedagógov, z toho 7 mužov a 13 žien. Je možné to označiť za celkom negatívny, ale zároveň reálny stav na stredných školách, keďže aj napriek modernizácií škôl je frekvencia využívania geoinformačných technológií nízka, čo súvisí s rôznym prístupom a preferenciami pedagógov k využitiu GIT na hodinách geografie.

Využitie moderných geoinformačných technológií pri práci v rámci indoor (napr. v učebni) alebo outdoor (v teréne) aktivít bolo ďalšou otázkou v dotazníkovom prieskume, kde mohli respondenti označiť aj obe odpovede (graf 6).

Graf 6: Využitie geoinformačných technológií respondentmi v rámci indoor alebo outdoor aktivít
Graph 6: Use of geoinformation technologies for indoor or outdoor activities by respondents

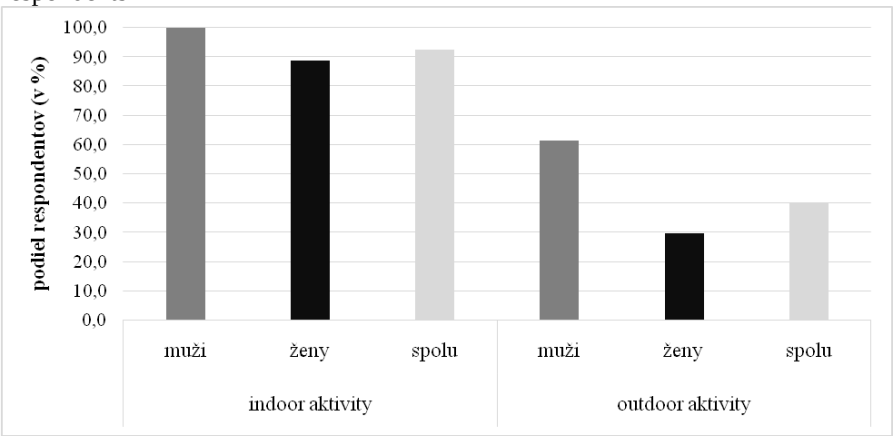

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Indoor aktivity využíva podľa odpovedí spolu 37 respondentov (92,5%), z toho je 13 mužov (100,0%) a k tejto možnosti sa pripojilo aj 24 (88,9%) žien. Outdoor aktivity využíva menej pedagógov, iba 16, čo tvorí 40,0% zo všetkých respondentov. Z hľadiska pohlavia je to 8 (29,6%) žien a 8 (61,5%) mužov. Je to zapríčinené do istej miery tým, že školy disponujú menším počtom mobilných zariadení ako sú napr. GPS a hodinová dotácia geografie nie je dostatočná pre väčšie rozšírenie výučby aj do terénu.

Ôsma otázka v rámci dotazníkového prieskumu bola zameraná na zistenie konkrétnych aktivít vo vyučovacom procese, pri ktorých učitelia geografie využívajú geoinformačné technológie. Pedagógovia mali na výber zo 6 možností: vysvetľovanie nového učiva; utvrdzovanie/opakovanie učiva; samostatná práca žiakov; motivácia žiakov; exkurzia/výlet/vychádzka/prax; iné, pričom mohli zvoliť viaceré z nich (graf 7).

Graf 7: Aktivity, pri ktorých respondenti využívajú geoinformačné technológie
Graph 7: Activities where respondents use geoinformation technologies

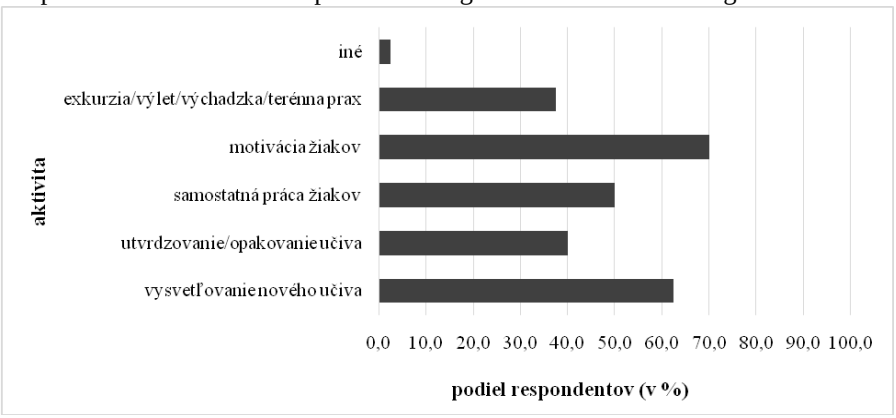

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Z grafu 7 vyplýva, že najvyšší počet odpovedí získala možnosť – motivácia žiakov. K tejto možnosti sa priklonilo 28 respondentov, čo v percentuálnom prepočte predstavuje 70,0%. Druhý najväčší počet odpovedí bol priradený aktivite – vysvetľovanie nového učiva, pri ktorej môže vyučujúci prostredníctvom geoinformačných technológií svojim žiakom zaujímavo sprostredkovať nové geografické témy. Spomínanú možnosť označilo až 25 pedagógov, čo je 62,5%. Využitie geoinformačných technológií je možné i pri samostatnej práci žiakov, pri tejto možnosti sa však vyžaduje prevažná aktivita od žiakov. Učiteľ by ich mal však vedieť správne usmerniť, resp. im vysvetliť ako s danými technológiami správne pracovať. Túto možnosť označilo 25 (50,0%) respondentov. Možnosti utvrdzovanie/opakovanie učiva a exkurzia/výlet/vychádzka/terénna prax získali približne rovnaký počet odpovedí, a to 16 (40,0%), resp. 15 (37,5%). Jeden pedagóg doplnil v možnosti iné taktiež nemenej významnú činnosť, a to testovanie žiakov, pri ktorých sa v škole využívajú geoinformačné technológie. To si ale vyžaduje primerané zručnosti nielen od pedagóga, ale i od samotných žiakov.

Respondenti mohli v deviatej otázke vyjadriť svoj názor, resp. uviesť konkrétne príklady využívania geoinformačných technológií v prípade, že ich aktívne využívajú. Možnosť vyjadrenia mali aj tí vyučujúci, ktorí nemajú až toľko

priestoru, z rôznych dôvodov takéto technológie v škole využívať. Odpovede respondentov boli rôznorodé, avšak viaceré z nich sa navzájom i zhodovali. Najčastejšie pedagógovia uvádzali, že vo vyučovacom procese využívajú určovanie geografickej polohy štátov, rôznych turistických trás, návrhy exkurzií, trasovanie poznávacích zájazdov prostredníctvom Google Maps. Často využívaným sú tzv. slepé mapy pomocou interaktívnych tabúľ alebo počítačov. Žiaci majú za úlohu nachádzať rozličné geografické objekty interaktívnym spôsobom, čo ich motivuje do ďalšieho učenia sa a spoznávania nových krajín. Vyučujúci vytvárajú podľa súhrnných odpovedí i vlastné mapy prostredníctvom GIS, ktoré sú vhodné na opakovanie vedomostí, či testovanie nadobudnutých poznatkov. Pedagógovia využívajú aj GPS zariadenia, napr. na orientáciu v krajine, či na hľadanie tzv. skrýš v teréne. Rovnako sa využívajú vo vyučovacom procese geografie i letecké a satelitné snímky ako výsledky DPZ. Pedagógovia, prevažne z južných okresov NSK (Komárno, Nové Zámky, Levice) sa v prieskume vyjadrili, že pri práci využívajú i maďarské geoportály/geoweby, či napr. vysvetľovanie pohybu Zeme – znázornenie pomocou programu od spoločnosti MOZAIK.

V desiatej otázke, či respondenti dbajú na aktivitu všetkých žiakov pri využití geoinformačných technológií vo vyučovacom procese sa vyjadrili, že sledujú aktivitu žiakov pri práci a upozorňujú ich, prípadne pomáhajú pokiaľ majú nejaké problémy. Takto reagovali všetci respondenti. Žiaci pracujú prevažne samostatne, prípadne v menšej skupine (do 4 žiakov), pokiaľ to možnosti a najmä materiálno-technické vybavenie umožňujú.

Záverečnou otázkou pri zisťovaní využívania geoinformačných technológií na stredných školách v NSK bolo, či majú žiaci dostatok didaktickej techniky, resp. pomôcok na aplikáciu GIT vo vyučovaní (graf 8).

Graf 8: Aktuálny stav geoinformačných didaktických pomôcok využívaných respondentmi
Graph 8: Current state of geoinformation didactic aids used by respondents

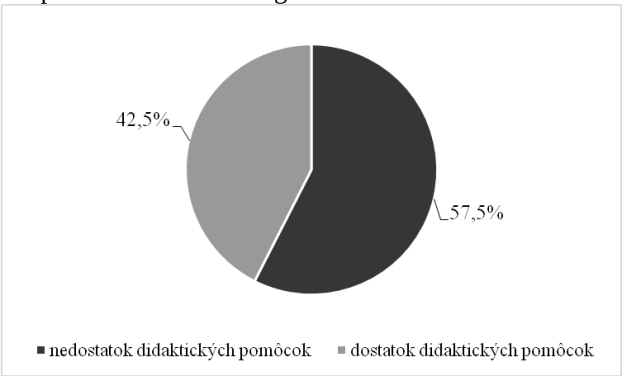

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2015

Na základe grafu 8 je vidieť, že na daných stredných školách prevažuje nedostatok didaktických pomôcok, resp. techniky. Práve tá v dnešnej dobe uľahčuje, spríjemňuje a v neposlednom rade i skvalitňuje prácu pedagóga so žiakmi na hodinách geografie. Až 24 (57,5%) učiteľov sa vyjadrilo, že na ich školách v súčasnosti stále chýba lepšie materiálne a technické zázemie pre využitie geoinformačných technológií. Na druhej strane zvyšných 17 učiteľov, čo predstavuje 42,5% vyslovilo názor, že škola disponuje dostatkom didaktickej techniky (počítače, tablety, GPS zariadenia, atď.) pre každého žiaka, resp. pre prácu v malej skupine (do 4 žiakov).

Záver

Na základe dotazníkového prieskumu môžeme konštatovať, že aj keď v súčasnosti prebieha na školách modernizácia vyučovacieho procesu (úprava učební, nákup didaktickej techniky, učebných pomôcok, atď.), stále nie sú všetky školy vybavené tak, ako by bolo podľa vyjadrení pedagógov v súčasnej dobe adekvátne. Takýto názor zdieľa až 57,5% respondentov. Myslíme si, že v tejto oblasti je stále priestor na zlepšenie súčasného stavu, i keď na druhej strane s novou geoinformačnou didaktickou technikou a pomôckami je potreba zaviesť aj podporu a zaškolenie učiteľov, keďže väčšina z nich sa v prieskume označila za začiatočníkov (65%) v znalostiach využívania geoinformačných technológií. Predpokladali sme to najmä u vekovo starších pedagógov učiacich dlhšiu dobu a pravdepodobne nemajúcich až tak silný vzťah k využívaniu moderných geoinformačných technológií.

Je to aj z toho dôvodu, že GIS a iné GIT sa všeobecne začali zavádzať do výučby na slovenských vysokých školách pred cca 20 rokmi, čiže vekovo starší pedagógovia (viac ako 30% respondentov) nemohli získať zručnosti v práci s týmito technológiami počas ich vysokoškolského štúdia. Všeobecne môžeme potom tvrdiť, že s rastúcim vekom respondentov je používanie GIT na hodinách geografie menej časté až príležitostné. Z prieskumu je zrejmé, že frekvencia využívania GIT je celkovo nízka, čo súvisí tiež s rôznym prístupom a preferenciami jednotlivých pedagógov k využitiu GIT na hodinách geografie.

Na druhej strane je zrejmé, že učiteľ geografie má v súčasnej dobe do istej miery obmedzené nielen materiálno-technické, ale aj časové možnosti využívania geoinformačných technológií napr. z hľadiska hodinovej dotácie pre geografiu alebo obsadenosti špecializovaných učební z dôvodu výučby iných predmetov. Napriek tomu je potrebné v edukačnom procese naďalej venovať pozornosť tejto problematike, pretože je dôležitá z hľadiska budovania digitálnej kompetencie učiteľa ale aj žiaka.

K zmene v metódach vyučovania však môže dôjsť len postupnou integráciou moderných geoinformačných technológií do vyučovania, a teda do práce učiteľa, čo súvisí aj s jeho prípravou v tejto problematike už počas štúdia na

vysokej škole. Na to je tiež potrebné vytvoriť podporné doplnkové materiály ako sú učebnice, pracovné zošity, návody na hodiny a ich prípravu, či školenia pre pedagógov podľa ich potrieb a preferencií.

Literatúra

KRAMÁREKOVÁ, H. – NEMČÍKOVÁ, M. – RAMPAŠEKOVÁ, Z. – SVORAD, A. – DUBCOVÁ, A. – VOJTEK, M. 2016. Cartographic Competence of a Geography Teacher – Current State and Perspective. *In Bandrova, T., Konečný, M. (eds.) 6th International Conference on Cartography & GIS : Proceedings Volume 1, 13 - 17 June 2016, Albena, Bulgaria*. Sofia: Bulgarian Cartographic Association, 2016. pp. 200-209. ISSN 1314-0604.

KUSENDOVÁ, D. 2007. Výučba geoinformatiky na Slovensku. In *GIS Ostrava 2007 : sborník sympozia*. [online]. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, 2007. [cit. 2016-10-09]. Dostupné na internete: <http://gisak.vsb.cz/GIS_Ostrava/GIS_Ova_2007/sbornik/Referaty/Sekce9/Kusendova_kor.pdf>. ISSN 1213-239X.

OLÁHOVÁ, J. – CZAKOVÁ, G. 2010. Vyučovanie miestnej krajiny integrovaným prístupom. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2010, roč. 4, č. 2, s. 137-140.

RAPANT, P. 2006. *Geoinformatika a geoinformační technologie*. Ostrava : VŠB-TU Ostrava, 2006. 513 s. ISBN 80-248-1269-9.

SUDOLSKÁ, M. 2002. Geografické informačné systémy vo vyučovaní na stredných školách. In *Pedagogická orientace*. ISSN 1211-4669, 2002, č. 4, s. 57-65.

SUDOLSKÁ, M. 2007. Využitie GIS pri modernizácii edukačného procesu. In *GIS Ostrava 2007 : sborník sympozia*. [online]. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, 2007. [cit. 2016-10-09]. Dostupné na internete: <http://gisak.vsb.cz/GIS_Ostrava/GIS_Ova_2007/sbornik/Referaty/Sekce9/sudolska_kor.pdf>. ISSN 1213-239X.

VOJTEK, M. – VOJTEKOVÁ, J. – ŽONCOVÁ, M. – REPASKÁ, G. – SVORAD, A. – DUBCOVÁ, A. – BOLTIŽIAR, M. 2015. Geoinformačné technológie – prostriedok skvalitnenia výučby geografie. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2015, roč. 19, č. 2, s. 137-150.

CURRENT STATE OF USING GEOINFORMATION TECHNOLOGIES FOR TEACHING GEOGRAPHY AT SECONDARY SCHOOLS IN THE NITRA SELF-GOVERNING REGION

Summary

The paper deals with an analysis and assessment of the current state of using geoinformation technologies in secondary schools on the example of the

Nitra Self-governing Region which was researched via questionnaire survey. The survey was conducted during June and September 2015 and it involved 25 secondary schools from Nitra Self-governing Region and 40 geography teachers. There were 19 high schools, 3 secondary vocational schools and the same number of business academies. The questionnaire consisted of 11 questions.

Women prevailed from the overall number of teachers involved in the survey (67.5%). Most of the respondents marked themselves as beginners regarding skills for using geoinformation technologies. This was expected, especially, for older teachers with longer teaching experience not having such strong relationship to the use of modern geoinformation technologies. Up to 87.5% of teachers use Google Maps for teaching geography. As a second most used geoinformation technologies are geoportals/geowebs which are used by 65.0% of respondents. Up to 60.0% of teachers use GPS devices, 22.5% of them use remote sensing (aerial or satellite imagery), and 15.0% of teachers also use geographic information systems. Based on the survey, we can see that the frequency of using geoinformation technologies is low which is related to different attitudes and preferences of teachers to the use of geoinformation technologies in geography lessons. Based on the questionnaire survey, we can conclude that although currently there is an ongoing modernization of the teaching process (adjustments of classrooms, purchase of didactic technique, teaching aids, etc.), schools are still not equipped as they could be, which was also confirmed by 57.5% of respondents.

On the other hand, it is clear that the geography teacher is currently restricted to some extent, not only in terms of material-technical aids, but also regarding the time possibilities available for using geoinformation technologies e.g. in terms of the number of geography lessons per week or occupation of specialized classrooms because of other subjects. Nevertheless, it is necessary for the educational process to continue to pay attention to this issue because it is important for building the digital competence of a teacher as well as pupil. The change in the methods of teaching, however, can be done only by gradual integration of modern geoinformation technologies into teaching process and thus to the teacher's work. It is also necessary to create supporting or complementary materials such as textbooks, workbooks, manuals and preparation for lessons or training courses for teachers.

Bc. Lukáš Chvojka
Mgr. Matej Vojtek, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: mvojtek@ukf.sk

INTEGROVANÝ PRÍSTUP V POLITIKE CESTOVNÉHO RUCHU

Jana Jarábková, Ľubica Majstríková

Abstract

The paper regards the clarification of the concept of integrated development of tourism, especially in regional and local context. Special attention is paid to actors in tourism that play an important role in the integrated development of tourism in the destination, and to their mutual cooperation that can take many forms. Part of the contribution is an example of integrated tourism development in selected areas of the region Liptov. Relevant stakeholders and the relationship between them was analyzed using network analysis and directed interviews. The results delivered an information about use of available tools for promotion of integrated development of tourism by the actors and revealed the problems associated with the development of tourism at the local level.

Keywords: integrated tourism development, policy, cooperation, actors

Úvod

V politike cestovného ruchu realizovanej na troch rôznych úrovniach (národnej, regionálnej a lokálnej) vystupujú rôzne skupiny aktérov, ktorí majú rôzne očakávania a ciele a medzi ktorými sú vzájomné väzby rôznej intenzity. Tieto rôzne záujmy je nevyhnutné zosúladiť nielen horizontálne - na jednotlivých úrovniach riadenia (koordinácie) cestovného ruchu, ale aj vertikálne – medzi jednotlivými úrovňami aplikovaných politík.

V tejto súvislosti, integrovaný prístup v politike cestovného ruchu znamená:

- zabezpečiť previazanosť cieľov hierarchicky nadväzných politík cestovného ruchu (napr. európskej a národnej politiky, alebo národnej a regionálnej politiky) a komplementárnosť nástrojov politiky cestovného ruchu jednotlivých úrovní (vertikálne),
- zabezpečiť previazanosť cieľov politiky cestovného ruchu s inými (sektorovými) politikami na jednej úrovni (horizontálne),
- koordinovať záujmy rôznych skupín aktérov na príslušnej úrovni, v záujme dosiahnuť vyvážený rozvoj územia z ekonomického, sociálneho i environmentálneho hľadiska,
- vymedziť úlohy a kompetencie organizačných štruktúr v politike cestovného ruchu v záujme určenia jednoznačnej zodpovednosti v rozvoji cestovného ruchu,
- podporovať vnútroodvetvovú i medziodvetvovú spoluprácu subjektov cestovného ruchu s cieľom dosiahnuť maximálny úžitok (úspech) zo synergie.

Integrovaný rozvoj cestovného ruchu na lokálnej úrovni

Integrovaný prístup v miestnej politike cestovného ruchu sa spája s rozvojom cestovného ruchu v kontexte environmentálnej, ekonomickej a sociálno-kultúrnej udržateľnosti cieľového miesta a s upevnením postavenia miestneho obyvateľstva v ňom. „Integrovaný" znamená v uvedenom prípade, že je cestovný ruch chápaný ako súčasť celku (komplexu) aktivít, ktoré prispievajú k rozvoju cieľového miesta. Autori (Cawley a Gillmor, 2008) dopĺňajú, že integrovaný prístup v rozvoji vidieckeho cestovného ruchu vychádza z konceptov alternatívneho rozvoja, je založený na iniciatíve miestnych aktérov, ktorí sa spájajú dobrovoľne v záujme dosiahnutia spoločných cieľov (princípom „zdola-nahor") a súčasne predstavuje optimálne využitie miestnych zdrojov. Integrovaný rozvoj cestovného ruchu podporuje interdisciplinárne väzby a zdôrazňuje význam spolupráce medzi aktérmi v cestovnom ruchu (Dubcová, Kramáreková, 2006).

Rozvoj cestovného ruchu úzko súvisí s využívaním prírodných a kultúrnych zdrojov, ktoré môžu byť v súkromnom i verejnom vlastníctve, budovaním zariadení infraštruktúry cestovného ruchu a poskytovaním širokej škály služieb cestovného ruchu návštevníkom. Nekoordinované využívanie miestnych zdrojov a individuálny rozvoj aktivít cestovného ruchu môže viesť k nežiadúcim javom v cieľovom mieste ako sú napr. ohrozenie kvality životného prostredia alebo narušenie sociálnych štruktúr a kultúry. Z uvedeného dôvodu je nevyhnutné integrovať záujmy rôznych aktérov v cieľovom mieste s cieľom dosiahnuť udržateľný rozvoj cestovného ruchu z hľadiska ekonomického (podnikania), environmentálneho (zdrojov) a sociálneho (komunity). V tomto kontexte ide o **multidimenzionálnu udržateľnosť** (obr. 1).

Druhým dôležitým znakom integrovaného rozvoja cestovného ruchu je **endogénne vlastníctvo miestnych zdrojov a ich využitie.** Miestne zdroje by mali byť využívané v primeranom rozsahu, komplementárne, s cieľom maximalizovať ich ekonomické prínosy pre obyvateľov obce. Naopak, je nevyhnutné, minimalizovať externé vlastníctvo zdrojov a vonkajší vplyv na rozhodovanie komunity. Cestovný ruch by mal mať pozíciu doplnkovej ekonomickej aktivity, pokiaľ je to možné, kompenzovať hospodársku recesiu, zmierňovať sociálne konflikty a podporovať existujúcu politiku ochrany zdrojov v obci.

Tretím znakom integrovaného rozvoja cestovného ruchu je **spolupráca** všetkých zainteresovaných subjektov v cestovnom ruchu a inštitucionálna podpora na lokálnej úrovni. Cawley a Gillmor (2008) sa zmieňujú o horizontálnej a vertikálnej spolupráci, pritom horizontálnou majú na mysli spoluprácu v rámci cieľového miesta a jej výsledkom je najmä zakladanie podnikov alebo tvorba produktov v cestovnom ruchu. Vertikálna reprezentuje väzby mimo cieľového miesta a je predovšetkým zdrojom vonkajšej podpory cestovného ruchu a získania návštevníkov.

Obr. 1: Integrovaný rozvoj cestovného ruchu v cieľovom mieste
Figure 1: Integrated tourism development at the target destination

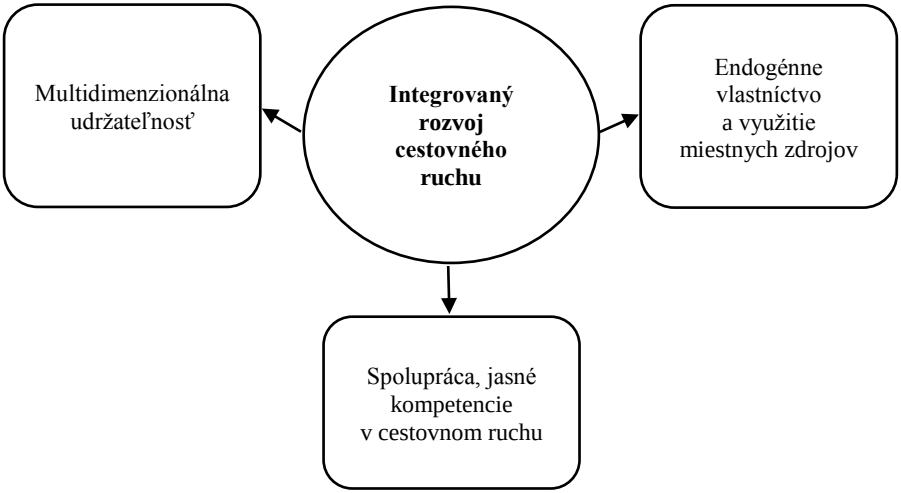

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Cawleya a Gillmora (2008)

Spolupráca v cieľovom mieste

Gursoy, Saayman a Sotiriadis (2015) považujú spoluprácu v cieľovom mieste za dôležitú, nakoľko prináša:

1. Spoločné ciele a spoločnú víziu. Vďaka tomu je destinácia schopná ponúkať návštevníkom služby efektívne a úspešne.
2. Väčšiu koordináciu. Zlepšenie koordinácie prináša úsporu výdavkov napr. na marketing a propagáciu aktivít.
3. Lepšiu komunikáciu. Partnerstvo komunikuje ako celok, ktorý zastupuje jednotlivých partnerov a jednoduchšie presadzuje svoje záujmy pri komunikácii s tvorcami politiky. Reprezentuje viaceré hlasy.
4. Vyššiu efektívnosť. Pri zohľadnení výhod plynúcich z úspor z rozsahu (scale economies) partnerstva.

Saxena a Ilbery (2008) spájajú integrovaný rozvoj cestovného ruchu v cieľovom mieste s budovaním **sietí.** V sieťach ide o vzájomné prepojenie aktérov, zdrojov prostredníctvom vzťahov – väzieb. Integrácia v tomto kontexte znamená hľadanie spôsobu ako prepojiť aktérov a zdroje prostredníctvom sietí, tak aby ich spolupráca v cestovnom ruchu, v rámci cieľového miesta, priniesla čo najväčší úspech. Budovanie sietí je dlhodobý proces, ktorý odráža vzájomné pôsobenie vnútorných a vonkajších síl a špecifických podmienok v cieľovom mieste. Preto každá sieť je originálna. Závisí od sociálneho kapitálu, z ktorého je

vytvorená, toho komu prináša priame alebo nepriame benefity, kto je zodpovedný za jej manažment a činnosť a aké intervenčné nástroje využíva sieť na podporu svojej činnosti na lokálnej alebo regionálnej úrovni (Melichová, Fáziková, 2014).

Siete umožňujú aktérom v cieľovom mieste vyhľadávať, získavať a zdieľať zdroje, zapojiť sa do spoločných vzájomne prospešných aktivít, rozvíjať spoločnú víziu, zbierať nápady a nové myšlienky a mobilizovať zdroje. Môžu iniciovať investície v cieľovom mieste, prispieť k posilneniu hrdosti alebo zvrátiť negatívne vnímanie cieľového miesta. Siete vo vidieckom cestovnom ruchu predstavujú prevažne mäkký (soft) typ sietí, pre ktoré je charakteristické, že sú otvorené voči svojim členom, riešia rôzne problémy (široké zameranie), členskú základňu tvoria podniky, organizácie, miestne neziskové organizácie, komunitné skupiny a občania ako aj jednotlivci. Mäkké siete vznikajú iniciatívou zdola, skôr z nevyhnutnosti riešiť problémy príp. krízu, ako dosahovať finančný alebo iný profit. Je málo pravdepodobné, že by mohli byť sebestačné. Väčšinou nie sú financované z členských príspevkov a poplatkov za služby a tak vyžadujú verejnú podporu pre svoje kľúčové činnosti. Kooperujú prirodzene, zdôrazňujú sociálne aspekty a reciprocitu a slúžia širokej škále záujmov členov, nie pre jeden konkrétny záujem alebo aktivitu (Saxena, Ilbery, 2008).

Za vyššiu (formalizovanú) úroveň spolupráce v cestovnom ruchu možno považovať **partnerstvo** (Palenčíková, 2008). Partnerstvo predstavuje spoluprácu (dohodu) partnerov, že budú konať spoločne, s cieľom dosiahnuť výsledok, ktorý by podnik (partner) individuálne nedosiahol alebo by pre jeden podnik (partnera) znamenalo vynaložiť dosiahnuť tento výsledok výrazne väčšiu námahu ako pre partnerstvo. Fungujúce partnerstvo zvyšuje vplyv a účinok konania prostredníctvom kombinácie a efektívneho využitia zdrojov, podporuje inovácie a pre každého partnera znamená silnú väzbu. Pre úspešné ďalšie fungovanie partnerstva je nevyhnutné, aby boli vytvorené základné pravidlá spolupráce partnerov, ale rovnako dôležitá je politická vôľa a zabezpečenie zdrojov. Spolupráca partnerov bude účinná, v prípade že partneri zdieľajú spoločnú strategickú víziu a sledujú kompatibilné ciele. Partneri majú rovnocenné postavenie v existujúcej organizačnej štruktúre. Vlastníctvo sa spája s väzbami vo vnútri partnerstva a nie s ďalšími subjektmi – mimo partnerstva. Partnerstvo by malo spájať rôznych aktérov v spoločnom konaní a v spoločnom úsilí realizovať zmeny (Gursoy, Saayman, Sotiriadis, 2015).

Aktéri cestovného ruchu v cieľovom mieste

Hlavnými aktérmi v cieľovom mieste sú predovšetkým miestni obyvatelia, podniky (poskytovatelia služieb), inštitúcie a organizácie so záujmami v cestovnom ruchu (verejný sektor, súkromný sektor a neziskový sektor). Autori Saxena a Ilbery (2008) pri vymedzení aktérov a vzťahov medzi nimi v cieľovom mieste nadväzujú na teóriu závislosti zdrojov, ktorú rozvinuli autori Pfefer

a Salancik (1978). Teória vychádza z predpokladu, že ekonomické subjekty a organizácie závisia od zdrojov, ktoré pochádzajú z okolia subjektu alebo organizácie. Okolie zahŕňa aj ďalšie subjekty a organizácie. Zdroje ktoré subjekt potrebuje sú vo vlastníctve iného subjektu. Zdroje sú tak predpokladom existencie moci. Právne nezávislé subjekty, tak závisia jeden od druhého, a tak moc a závislosť od zdroja sú priamo prepojené. Teória závislosti zdrojov tak vysvetľuje, že vzťahy medzi subjektmi existujú na základe kontroly nad určitými zdrojmi (Maráková, Gajdošík, 2013).

V nadväznosti na teóriu závislosti zdrojov, Saxena a Ilbery (2008) považujú za aktérov všetky subjekty v cieľovom mieste, ktoré pôsobia prevažne v neziskovom sektore a hrajú dôležitú úlohu v environmentálnych, sociálnych, kultúrnych a politických otázkach. Autori popisujú aktérov ako nepriamo zainteresované subjekty, ktoré vlastnia, riadia a kontrolujú prírodné a kultúrne zdroje využívané v cestovnom ruchu (napr. múzeá, historické budovy, kultúrne centrá apod.). Pokiaľ ide o ľudské zdroje, tieto môžu poskytovať služby, ktoré sú priamo prispievajú k zvyšovaniu úrovne podnikania v rámci regiónu napr. lokálne školenia. Tak aj inštitúcie ako sú stredné a vysoké školy, neformálne podnikateľské skupiny združenia môžu byť aktérmi – zdrojmi. Reprezentujú rôznorodú skupinu aktérov s nepriamym, ale významným, vplyvom na rozvoj cestovného ruchu v cieľovom mieste a politici by ju mali pri svojich strategických rozhodnutiach brať do úvahy. Tieto subjekty možno nazvať „podnikateľmi“, nakoľko preukazujú podnikateľského ducha a vytrvalosť pri využívaní zdrojov, tiež „integrátormi“, pretože chápu nevyhnutnosť aplikovať spoločné regionálne prístupy k riešeniu ekonomických, environmentálnych a sociálnych cieľov, „subjektmi prekračujúcimi hranice“, pretože prekračujú hranice tradičnej pôsobnosti a správy, organizácie a politického rámca a nakoniec sú tiež „tvorcami (staviteľmi) koalície“, pretože sú schopní získať podporu miestnych vodcov, podnikov, záujmových skupín a politikov pre spoločnú víziu.

Integrovaný rozvoj cestovného ruchu na príklade regiónu Liptov

Integrovaný prístup k rozvoju cestovného ruchu sme sledovali prostredníctvom analýzy aktérov, ich vzájomných vzťahov (spolupráce) na konkrétnom území regiónu Liptov. V rámci širšieho územia regiónu bol klastrovou analýzou identifikovaný priestorový klaster, v ktorom sa významnejšie koncentrujú aktivity cestovného ruchu. Z územného hľadiska klaster tvorili obce lokalizované v rámci Žilinského samosprávneho kraja, v okresoch Liptovský Mikuláš a Ružomberok (spolu 10 obcí: Bešeňová, Dúbrava, Galovany, Gôtovany, Ivachnová, Liptovská Štiavnica, Liptovské Sliače, Liptovský Trnovec, Partizánska Ľupča a Štiavnička). K hlavným identifikovaným skupinám aktérov v cestovnom ruchu patrili obce, prevádzkovatelia ubytovacích a stravovacích zariadení a podporné organizácie cestovného ruchu. Prevádzkovateľov ubytovacích a stravovacích

zariadení reprezentovali podnikateľské subjekty, ktorých hlavnou ekonomickou činnosťou je prevádzka turistického a iného krátkodobého ubytovania a ubytovanie v ubytovniach a ostatné dočasné ubytovanie. Ďalšími respondovanými subjektmi boli Žilinský samosprávny kraj, Krajská organizácia cestovného ruchu „Žilinský turistický kraj“, Miestna akčná skupina Občianske združenie „Stredný Liptov“, Občianske združenie InfoLiptov a Občianske združenie cestovného ruchu Liptovský Trnovec (Majstríková, 2016).

Medzi jednotlivými aktérmi sú v dotknutom území formálne a neformálne typy väzieb. Bližším skúmaním (s využitím dotazníkovej metódy) sa potvrdilo, že medzi aktérmi prevládajú neformálne vzťahy, pričom sa najčastejšie vyskytujú najmä medzi respondovanými organizáciami s pôsobnosťou v oblasti podpory vidieckeho cestovného ruchu na vymedzenom území ako aj predstaviteľmi miestnej samosprávy. V rámci inštitucionalizovaných a iných formálnych typov väzieb prevláda prepojenosť subjektov pri spolupráci na spoločných projektoch, marketingových a propagačných aktivitách a respondované subjekty sú často aj členmi rovnakých organizácií. Na projektoch najčastejšie spolupracujú podporné organizácie navzájom, pričom práve s nimi najčastejšie spolupracuje aj súkromný sektor. Podporné organizácie pôsobiace v rámci analyzovaného klastra subjektov sú aj kľúčovými poskytovateľmi marketingových a propagačných služieb. Naopak najnižšou hustotou interakcií sa vyznačujú dodávateľsko-odberateľské vzťahy a finančná pomoc (Majstríková, 2016).

Na obr. 2 je znázornená intenzita vzťahov jednotlivých aktérov v súvislosti s ich účasťou v rovnakých organizáciách alebo združeniach. Takáto spoločná účasť subjektov je predpokladom pre koncentráciu ďalších vzájomných interakcií neformálneho aj formálneho charakteru. Obr. 2 zobrazuje ako sa subjekty spájajú do jednotlivých organizačných štruktúr. Na základe naakumulovaných väzieb sa v sieti prirodzeným spôsobom sformovalo niekoľko uzlov. Uzly, v našom prípade predstavujú konkrétne združenia resp. organizácie, pričom hodnota stupňa centrality sa odvíja od počtu identifikovaných interakcií teda počtu ich členov. Najväčší počet väzieb nachádzame pri OZ CR Liptovský Trnovec, ktorého členskú základňu tvoria iba subjekty súkromného sektora z prostredia obce Liptovský Trnovec a tiež samotná miestna samospráva.

Na základe znázornenej siete možno identifikovať dva najvýznamnejšie integrujúce elementy v sieti aktérov. Prvým je už spomenuté OZ CR Liptovský Trnovec, ktoré prepája prevádzkovateľov ubytovacích a stravovacích zariadení na lokálnej úrovni. Druhým elementom je OOCR Región Liptov, ktorý spája subjekty verejného a súkromného sektora na regionálnej úrovni. Ďalší zhluk vzájomných väzieb je tvorený zoskupením obcí, ktoré spája spoločná účasť v miestnej akčnej skupine Stredný Liptov. Na základe uvedeného možno súhlasiť s poznatkom dvojice autorov Saxena a Ilbery (2008), že integrujúcim prvkom v cieľovom mieste (regióne) je prevažne neziskový sektor.

Obr. 2: Účasť v rovnakých organizáciách, resp. združeniach
Figure 2: Participation in the same organizations or associations

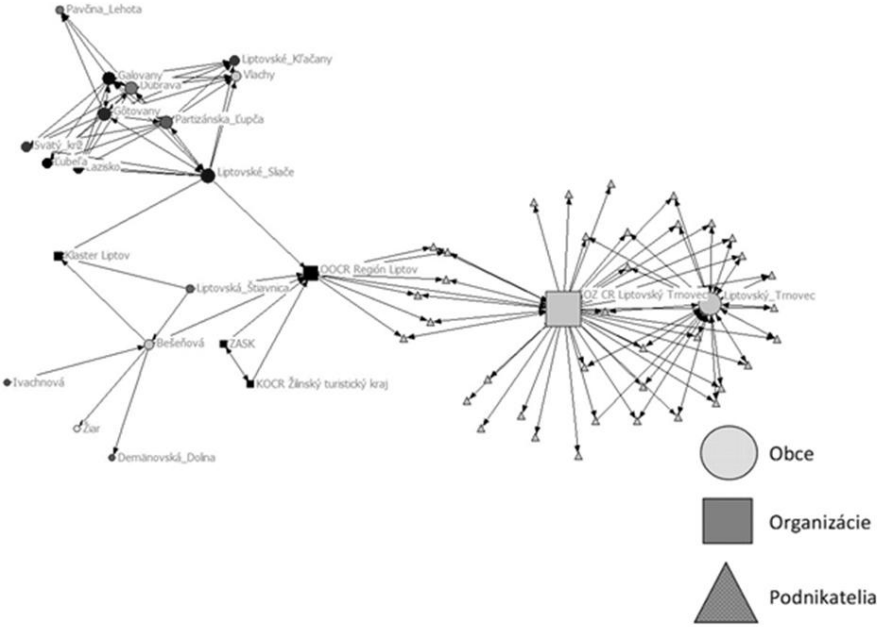

Zdroj: Majstríková, 2016

Vzájomné väzby subjektov zainteresovaných na rozvoji cestovného ruchu v sledovanom území regiónu Liptov vyplývajú z potreby spolupráce v rôznych oblastiach a činnostiach (spoločný marketing, účasť na riešení spoločných projektov, poskytovanie informácií a poradenská činnosť), z dôvodu získania finančnej pomoci alebo vznikajú na báze dodávateľsko-odberateľských vzťahov. Pri detailnejšej analýze vzájomných vzťahov v jednotlivých oblastiach zohrávajú kľúčovú úlohu rôzni aktéri. Napr. kľúčovým aktérom v oblasti marketingových a propagačných aktivít pre obce nachádzajúce sa na sledovanom území je Žilinský samosprávny kraj. Pre podnikateľské subjekty OZ CR Liptovský Trnovec a OOCR Región Liptov. Účasť na spoločných projektoch spája predovšetkým podnikateľské subjekty a obce v OZ CR Liptovský Trnovec a v Miestnej akčnej skupine Stredný Liptov.

Vychádzajúc s predpokladu, že úspešnosť partnerstva identifikovaných subjektov klastra vidieckeho cestovného ruchu, ktorý sme analyzovali v rámci prípadovej štúdie závisí od efektivity všetkých typov vzťahov, preto sme sa rozhodli analyzovať aj, ako sa tieto vzťahy navzájom ovplyvňujú. Cieľom bolo zistiť, ktoré vzťahy sú nosnými z toho pohľadu, že iniciujú nadväzovanie

spolupráce aj v iných oblastiach. Miera spolupráce na spoločných projektoch úzko koreluje so zoskupovaním subjektov do spoločných organizácií a združení. Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že práve vytváranie partnerstiev a inštitucionalizovaných sietí subjektov vidieckeho cestovného ruchu môže byť vhodnou platformou pre nadväzovanie aj iných druhov spolupráce (okrem účasti na projektoch je to aj spolupráca v marketingových a propagačných aktivitách a v oblasti finančnej podpory). Na druhej strane spolupráca na spoločných projektoch vedie aj k zintenzívneniu nielen marketingových a propagačných aktivít a finančných tokov medzi spolupracujúcimi subjektmi, ale aj dodávateľsko-odberateľských vzťahov (tab. 1).

Tab. 1: Pearsonov korelačný koeficient medzi jednotlivými typmi vzťahov
Table 1: Pearson correlation coefficient between different types of relationships

	Finančná pomoc	Marketing a propagácia	Môj dodávateľ	Môj odberateľ	Spolupráca na spoločných projektoch	Účasť v rovnakej organizácii	Poskytovanie informácií, vzdelávania, poradenstva
Finančná pomoc	1						
Marketing a propagácia	0,021	1					
Môj dodávateľ	0,000	0,058**	1				
Môj odberateľ	0,000	0,038*	0,218***	1			
Spolupráca na spoločných projektoch	0,427***	0,465***	0,103***	0,168***	1		
Účasť v rovnakej organizácii, združení	0,366***	0,392***	0,000	0,000	0,639***	1	
Poskytovanie informácií, vzdelávania, poradenstva	0,000	0,184***	0,132***	0,087***	0,347***	0,183***	1

* štatisticky významné na hladine spoľahlivosti 0,05
** štatisticky významné na hladine spoľahlivosti 0,02
*** štatisticky významné na hladine spoľahlivosti 0,01
Zdroj: Majstríková, 2016

Rozvoj cestovného ruchu v sledovanom území ovplyvňujú vnútorné i vonkajšie faktory, ktoré pôsobia pozitívne alebo negatívne. V tejto súvislosti sme sa pri ďalšom skúmaní rozhodli, na jednej strane, detailnejšie analyzovať vnímanie existujúcich nástrojov, ktoré sa využívajú v dotknutom území na podporu cestovného ruchu, na druhej strane tiež identifikovať prekážky, s ktorými sa stretávajú jednotlivé skupiny aktérov cestovného ruchu v praxi.

Aktéri cestovného ruchu (predstavitelia obcí, prevádzkovatelia zariadení cestovného ruchu a podporné organizácie cestovného ruchu) hodnotili, ktoré nástroje obec využíva na podporu integrovaného rozvoja vidieckeho cestovného ruchu a zároveň význam jednotlivých nástrojov. Ich názory sumárne ilustruje obr. 3.

Obr. 3: Analýza významu podporných nástrojov vidieckeho cestovného ruchu
Figure 3: Analysis of the importance of supporting tools for rural tourism

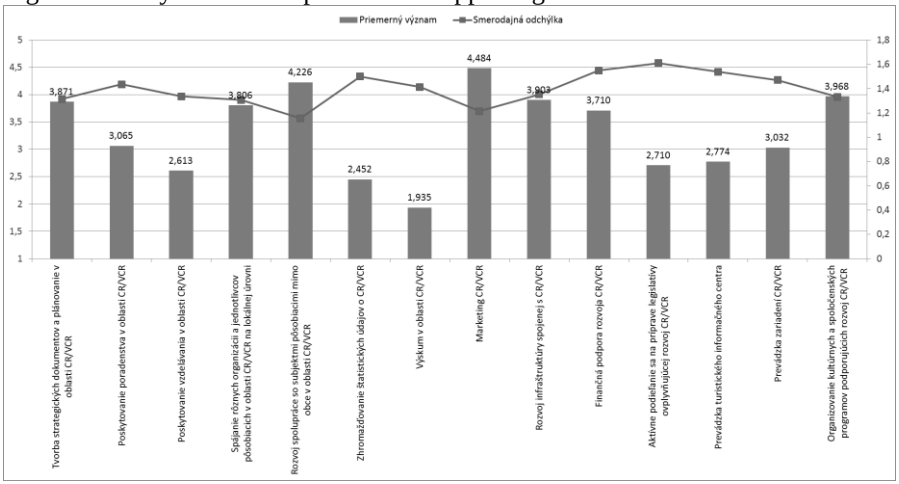

Zdroj: Majstríková, 2016

Z analýzy vyplynulo, že najvýznamnejšími nástrojmi podpory cestovného ruchu z hľadiska všetkých subjektov sú rozvoj spolupráce so subjektmi pôsobiacimi mimo obce a marketing cestovného ruchu/ resp. vidieckeho cestovného ruchu. Medzi najmenej významné nástroje respondenti zaradili výskum v oblasti cestovného ruchu/ vidieckeho cestovného ruchu a zber štatistických údajov súvisiacich so sledovaným odvetvím. V rámci odpovedí sme analyzovali aj smerodajnú odchýlku, čím sa ukázalo, že najväčšia variabilita odpovedí respondentov je vo význame nástrojov ako finančná podpora, aktívne podieľanie sa na príprave legislatívy ovplyvňujúcej rozvoj cestovného ruchu (vidieckeho cestovného ruchu) a prevádzka turistického informačného centra.

Za najvýznamnejšie prekážky v rozvoji cestovného ruchu v sledovanom území považujú aktéri cestovného ruchu predovšetkým byrokraciu a korupciu pri získavaní finančných zdrojov na podporu rozvoja cestovného ruchu. Respondované subjekty sa takmer zhodujú, že problémom je aj výber dane za ubytovanie, avšak viacerí respondenti uviedli (najmä prevádzkovatelia ubytovacích zariadení), že by uvítali keby tieto odvedené dane do obecných rozpočtov boli aspoň čiastočne spätne investované do rozvoja vidieckeho cestovného ruchu, resp. cestovného ruchu. Problémom pri výbere dane za ubytovanie je najmä kontrola registrovaných, resp. neregistrovaných ubytovacích zariadení a taktiež registrácie jednotlivých návštevníkov týchto ubytovacích zariadení. Viac ako 50% všetkých opýtaných označilo za bariéru rozvoja aj zlý stav/nedostatok technickej a sociálnej infraštruktúry – jednalo sa najmä o zlý stav infraštruktúry. Najmenšou bariérou je

na základe odpovedí nedostatok ubytovacích zariadení, keďže subjekty sa zhodli, že ubytovacích zariadení je dostatok, avšak veľa z nich podniká nelegálne a tým pádom obce o ich existencii nevedia alebo neriešia ich nelegálne podnikanie. Na druhej strane jednou z najväčších bariér je slabý marketing obcí a marketing aktivít podporujúcich rozvoj cestovného ruchu. Tento postoj prejavili najmä prevádzkovatelia ubytovacích zariadení, ktorí by uvítali viac marketingových aktivít zo strany obcí, v ktorých sú ich podniky lokalizované a zároveň by uvítali aj využívanie modernejších nástrojov, nielen propagáciu formou web stránok a informačných letákov o obci. Prevádzkovatelia ubytovacích zariadení vidia ako bariéru rozvoja vidieckeho cestovného ruchu aj nedostatok vzdelávacích a poradenských aktivít v danej oblasti podnikania (obr. 4).

Obr. 4: Analýza významu bariér vidieckeho cestovného ruchu
Figure 4: Analysis of the significance of barriers to rural tourism

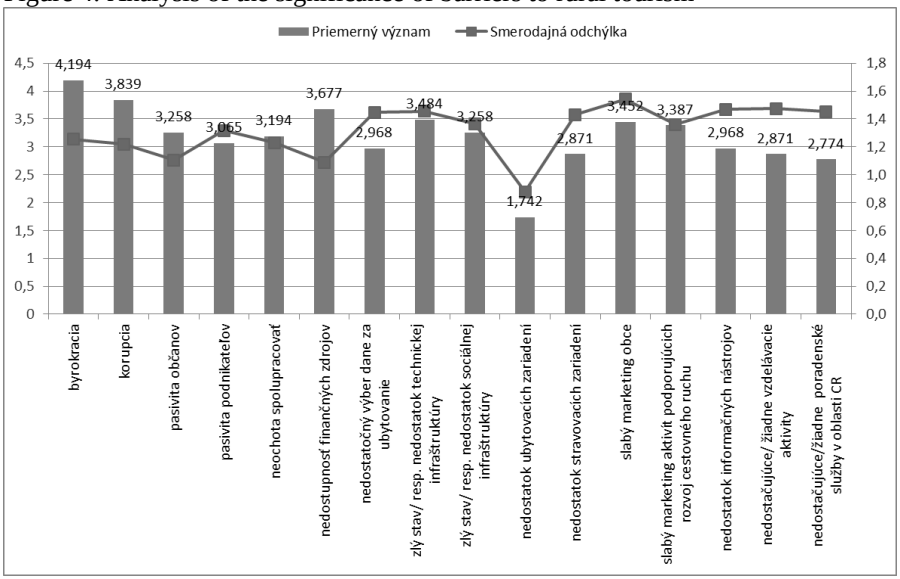

Zdroj: Majstríková, 2016

Záver

Integrovaný prístup v politike cestovného ruchu možno na základe názorov rôznych autorov chápať v širšom kontexte ako koncipovanie politiky cestovného ruchu (tzn. jej cieľov a nástrojov), ktorá je vertikálne i horizontálne konzistentná a jej nositelia (aktéri) v oboch smeroch vzájomne spolupracujú. V užšom kontexte (na lokálnej úrovni) sa integrovaný prístup k rozvoju cestovného ruchu spája

s uplatňovaním politiky cestovného ruchu, ktorá podporuje mulitdimenzionálnu udržateľnosť, endogénne vlastníctvo miestnych zdrojov, ich využitie v prospech komunity a vzájomnú spoluprácu aktérov cestovného ruchu na miestnej úrovni. Práve spolupráca aktérov v rôznych formách (sieť, partnerstvo) sa stáva dôležitým predpokladom pre integrovaný rozvoj cestovného ruchu. Aj keď autori v odbornej literatúre pripisujú rôznym skupinám aktérov rozdielny význam a úlohu, ktorú zohrávajú v miestnej politike cestovného ruchu, dôležité je, aby jednotlivé skupiny vzájomne komunikovali (na formálnej i neformálnej báze), formulovali spoločne ciele a nástroje politiky, ktoré reagujú na ich potreby a riešili problémy, ktoré sú prekážkou úspešného rozvoja cestovného ruchu v cieľovom mieste. Na príklade analyzovaného priestorového klastra cestovného ruchu sa s využitím metódy sieťovej analýzy, potvrdilo, že medzi aktérmi prevládajú neformálne vzťahy. V rámci inštitucionalizovaných a iných formálnych typov väzieb prevláda prepojenosť subjektov pri spolupráci na spoločných projektoch, marketingových a propagačných aktivitách a subjekty sú často aj členmi rovnakých organizácií. Významným integrujúcim prvkom v cieľovom mieste je neziskový sektor (občianske združenie, oblastná organizácia cestovného ruchu, miestna akčná skupina). Z analýzy ďalej vyplynulo, že partnerstvá a inštitucionalizované siete subjektov cestovného ruchu na vidieku môžu byť vhodnou platformou pre nadväzovanie aj iných druhov spolupráce ako napr. účasť na projektoch, spolupráca v marketingových a propagačných aktivitách, finančná podpora ale aj zintenzívnenie dodávateľsko-odberateľských vzťahov medzi subjektmi. Za najväčšie bariéry vo svojej činnosti všetci aktéri považujú byrokraciu a korupciu, súvisiacu predovšetkým so získaním finančných zdrojov na podporu rozvoja cestovného ruchu, nelegálne podnikanie v ubytovacích službách, zlý stav technickej a sociálnej infraštruktúry a slabý marketing zo strany obcí. Prevádzkovateľom zariadení cestovného ruchu chýba i ďalšie vzdelávanie v cestovnom ruchu a poradenské služby.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0247/14 Integrované prístupy k rozvoju vidieckeho cestovného ruchu v podmienkach SR.

Literatúra

CAWLEY, M. – GILLMOR, D. A. 2008. Integrated rural tourism: Concepts and Practice. In *Annals of Tourism Research*. ISSN 0160-7383, 2008, vol. 35, no. 2, pp. 316-337.

DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2006. Cestovný ruch ako impulz regionálneho rozvoja slovensko-maďarského pohraničia okresu Komárno. In *GEO Information*. ISSN 1336-7234, 2006, č. 2, s. 469-480.

GURSOY, D. – SAAYMAN, M. – SOTIRIADIS, M. D. (eds.). 2015. *Collaboration in tourism businesses and destinations: A handbook.* Bingley: Emerald Group Publishing, 2015. 400 p. ISBN 9781783508112.

MAJSTRÍKOVÁ, Ľ. 2016. *Integrované prístupy k rozvoju vidieckeho cestovného ruchu*. Doktorandská dizertačná práca. Nitra: SPU, 2016. 127 s.

MARÁKOVÁ, V. – GAJDOŠÍK, T. 2013. Teórie kooperácie zainteresovaných subjektov v cieľovom mieste cestovného ruchu. In *Folia Turistica 3. Zborník vedeckých prác.* Banská Bystrica: EF UMB, 2013. s. 112-128. ISBN 978-80-8141-040-6.

MELICHOVÁ, K. – FÁZIKOVÁ, M. 2014. Kreatívne klastre vo vidieckych oblastiach – prípadová štúdia zo Slovenskej republiky. In *XVII. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků. (Hustopeče 18.-20.6.2014*). Brno: Masarykova univerzita, 2014. s. 135-142, ISBN 978-80-210-6840-7.

PALENČÍKOVÁ, Z. 2008. Spolupráca a partnerstvo verejného a súkromného sektora v cestovnom ruchu. In *Ekonomická revue cestovného ruchu*. ISSN 0139-8660, 2008, roč. 41, č. 2. s. 67-78.

PFEFER, J. – SALANCIK, G. 1978. *The external control of organizations: A Resource Dependence Prespective.* New York: Harper and Row, 1978. 308 p. ISBN 978-0804747899.

SAXENA, G. – ILBERY, B. 2007. Integrated rural tourism a border case study. In *Annals of Tourism Research.* ISSN 0160-7383, 2007, vol. 35, no. 1, pp. 233-254.

INTEGRATED APPROACH TO TOURISM POLICY

Summary

Based on the opinions of the authors, integrated approach to tourism policy can be understood in a broader context than trough drafting tourism policy (ie. its goals and tools) that is vertically and horizontally consistent and its bearers (actors) cooperate in both directions. In the narrower context (locally) an integrated approach to the development of tourism is associated with the implementation of tourism policy, which promotes multidimensional sustainability, endogenous ownership of local resources and their utilization for the benefit of the community and cooperation between tourism stakeholders at the local level. Collaboration between players in different forms (network, partnership) is becoming an important prerequisite for integrated tourism development. Although the authors in the literature attributed to different groups of actors different significance and role in local tourism policy, it is important for each group of actors to keep mutual communication (on both formal and informal basis), formulate common objectives and policy instruments that respond to their needs and solve problems that are

obstacles to successful development of tourism in the destination. For example, results of our network analysis of selected spatial cluster of tourism confirmed that there are mainly informal relations between actors. Among the institutionalized and other formal types of relationships between actors prevails joint projects, marketing and promotion activities and also reality that actors are often members of the same organizations. An important element in integration of the target destination is non-profit sector (civic association, Regional Tourism Organization, Local Action Group). The analysis further showed that partnerships and institutionalized network of tourism operators in rural areas can be a good platform for networking and other forms of cooperation such as participation in projects, cooperation in marketing and promotion activities, financial support as well as intensification of supplier-customer relationship between the actors. It has been found that the actors consider as the greatest barrier for their work bureaucracy and corruption, related primarily to the acquisition of financial resources for support of the tourism development, illegal business in accommodation services, poor condition of technical infrastructure, social infrastructure and poor marketing of the municipalities. Operators of tourism facilities need further education and training concerning tourism development and consulting services.

Doc. Ing. Jana Jarábková, PhD.
Ing. Ľubica Majstríková, PhD.
Katedra regionalistiky a rozvoja vidieka
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja SPU v Nitre
Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra
E-mail: jana.jarabkova@uniag.sk

ZKUŠENOSTI VYBRANÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍ SE SLUČOVÁNÍM OBCÍ A MEZIOBECNÍ SPOLUPRACÍ. PŘÍPADOVÉ STUDIE Z ITÁLIE, RAKOUSKA A ŠVÝCARSKA

Jiří Ježek

Abstract

Cooperation between municipalities and cities is a hot topic that in recent years has become the subject of both scientific and social debate also in the Czech Republic. A question of fragmented structures of municipalities has been the subject of a political interest since the 19th century. Small municipalities cease to meet the ever-increasing social needs. Especially after the World War II in many countries the small municipalities have become not very functioning administrative entities. The aim of this paper is to analyze the experience of the three selected European countries (Italy, Austria, Switzerland with merging of municipalities and inter-municipal cooperation (via case studies). These countries, which along with France and the Nordic countries are the most often cited as a model of inspiration for the Czech and Slovak Republics. Case studies were created based on the study of relevant literature sources and expert interviews.

Keywords: merging municipalities, inter-municipal cooperation, Italy, Austria, Switzerland

Úvod

Spolupráce obcí a měst je aktuální téma, které se v posledních letech i v České republice stalo předmětem jak vědecké, tak společenské diskuse. Jedná se o problematiku, kterou se na Středisku pro výzkum regionálního rozvoje na Fakultě ekonomické Západočeské univerzity v Plzni dlouhodobě zabýváme. Ať již v kontextu rozvoje venkovských a periferních regionů, anebo institucí a jejich rolí v místním a regionálním rozvoji (regionálních rozvojových agentur, dobrovolných sdružení obcí/ mikroregionů, místních akčních skupin a podobných organizačních struktur).

Otázka fragmentované (rozdrobené) struktury obcí je již od 19. století předmětem politického zájmu. Malé obce přestávají stačit stále rostoucím společenským potřebám. Zvláště po druhé světové válce se v mnohých zemích malé obce mění v nepříliš fungující administrativní celky. Místní samosprávy jsou vystaveny zvýšenému tlaku kvůli jejich nedostatečné výkonnosti, která mnohdy ohrožuje jejich existenci (Hulst, van Montfort, 2007).

Velikost obcí se nejčastěji dává do souvislosti s ekonomikou jejich fungování, s efektivitou výkonu správních činností, s potřebou poskytování stále

vyšší kvality veřejných služeb, s vytvářením optimálních podmínek pro místní/ regionální rozvoj a se státotvornými aspekty spojenými s postupnou transformací centralizovaného administrativního státu na víceúrovňové demokratické vládnutí. V poslední době se často hovoří o schopnosti obcí adaptovat se na globální změny.

Historicky vzniklé územně správní struktury (týká se to zvláště obcí) se dnes většinou nekryjí s funkčním prostorem, v němž probíhají každodenní sociální a ekonomické aktivity většiny lidí. Také procesy decentralizace, globalizace a europeizace vytvářejí nové sociální a ekonomické podmínky, které následně ovlivňují institucionální kontext v jednotlivých zemích. Na druhé straně se zvyšují nároky občanů na dostupnost a kvalitu veřejných služeb, přičemž ve vyspělých zemích dochází zároveň k poklesu obyvatel venkovských obcí a ke zvýšené migraci mladých lidí, což souvisí s procesy demografické změny, stárnutí populace a pokračující koncentrací obyvatel do metropolitních území (Hulst, van Montfort, 2007, Bolgherini, 2011).

V evropském kontextu malé obce začínají mít problémy s poskytováním veřejných služeb již v 60. letech. Od 80. let dochází k tomu, že se mění vztah mezi státem a místní správou. Obce a města začínají hrát v oblasti veřejné politiky a veřejné správy stále významnější roli.

Změny územně-správních struktur, zvláště na lokální úrovni, se tak jeví stále více jako nezbytnost. Od administrativních změn se především očekává, že by měly odstranit územní disparity mezi plátci a uživateli veřejných služeb, posílit demokratické principy vládnutí a v neposlední řadě zvýšit akceschopnost obcí a měst v podmínkách globální konkurence. Obce a města si totiž v současné době stále více konkurují a „bojují“ mezi sebou o kvalifikované pracovní síly, investory, turisty atd. Změnou administrativních struktur většinou rozumíme slučování územně správních jednotek anebo posilování spolupráce územně-správních celků (obcí mezi sebou navzájem, v rámci městských regionů, aglomerací či metropolitních regionů). (Baldersheim, Rose, 2010, Nižňanský, 2009, Dušek, 2010)

Snahy o konsolidaci obecní struktury v České republice nejsou ničím novým. Již v 70. a 80. letech minulého století, přestože jsme byli od ostatní Evropy odděleni železnou oponou, probíhalo slučování obcí i u nás. Komunistický režim, podobně jako západoevropské vlády, považoval fragmentovanou municipální strukturu za ekonomicky neefektivní, a prosazoval direktivní slučování obcí. Na rozdíl od západních zemí, jejichž vlády se snažily slučování obcí dosáhnout pomocí společenského konsensu, tak v bývalých socialistických zemích úvahy o společenských dopadech tohoto procesu, zvláště ztráta místní identity, nebyly brány v úvahu.

Jak uvádí Hulst a van Monfort (2007), tak nejúspěšněji slučování obcí probíhalo především v severní Evropě a ve Velké Británii, zatímco například ve Francii, Itálii, Španělsku, ale i Finsku, Rakousku anebo Švýcarsku se jednalo spíše o pozvolný proces.

Po politických a společenských změnách v bývalých socialistických zemích se v některých zemích podařilo zachovat konsolidovanou municipální strukturu, jako např. v Bulharsku, Polsku, Litvě, Srbsku či Černé Hoře. Naopak v zemích jako Česká republika, Slovensko, Maďarsko nebo Makedonie došlo k nárůstu fragmentace (Swianiewicz, 2010). Česká republika je příkladem země, kde po přijetí prvního zákona o obcích (1990) došlo k osamostatnění obcí, které byly v 70. a 80. letech násilně přičleněny ke střediskovým obcím.

V některých zemích se začalo diskutovat o tom, že příliš fragmentovaná municipální struktura znesnadňuje efektivní fungování místních samospráv. V jiných naopak panuje přesvědčení, že proces decentralizace (a větší fragmentace) napomůže demokratizaci a přispěje k lepšímu poskytování veřejných služeb.

Cíl a metodika

Cílem tohoto příspěvku je analyzovat (formou případových studií) zkušenosti vybraných tří evropských zemí se slučováním obcí a meziobecní spoluprací. Konkrétně se jedná o Itálii, Rakousko a Švýcarsko. Jedná se o země, které vedle Francie a severských zemí, jsou nejčastěji uváděny jako inspirační vzor pro Českou a Slovenskou republiku (Čermák, Illner, Vajdová, 2006, Dušek 2010, Nižňanský, 2009 a jiní).

Případové studie vznikla nejenom na základě studia relevantních literárních zdrojů (viz seznam použité literatury), ale i polostrukturovaných rozhovorů s vybranými experty: prof. Kuno Schedler z Univerzity v St. Gallen, prof. Francesco Palermo z Univerzity Verona, prof. Wolfgang Fischer, prof. Friedrich M. Zimmermann a dr. Ricarda Rindlisbacher z Univerzity Graz a v neposlední řadě dr. Lorenzo Zanetti z Úřadu pro regionální rozvoj kantonu Graubünden.

Zkušenosti vybraných zemí se slučováním obcí a meziobecní spoluprací

Itálie

Itálie, podobně jako Francie nebo Česká republika se vyznačuje velkým množstvím velmi malých obcí. Italské obce[1], na rozdíl od provincií, disponují rozsáhlými samosprávnými kompetencemi. Od 70. let 20. století mají tři hlavní oblasti působnosti: ekonomický rozvoj (podpora podnikání, cestovní ruch a zemědělství), sociální služby (zdravotní péče, kultura, školství a bydlení) a územní správa (územní plánování, místní doprava a veřejné práce).

[1] Itálie se administrativně člení na obce (*communi*), provincie (*province*) a regiony (*regioni*). Regionů má Itálie dvacet, přičemž pět z nich má statut autonomních regionů. Obce a provincie představují nižší správní celky.

Slučování obcí, o němž se začalo intenzívně diskutovat v 60. a 70. letech minulého století pod vlivem reforem probíhajících v západní Evropě, se nikdy „nedotáhlo do konce“. Nebyl přijat žádný zákon, který by vytvořil právní rámec jeho uskutečňování. Obecní zřízení existuje v Itálii po staletí, má dlouhou historickou tradici a většina Italů chápe obce jako přirozené kulturní společenství, s nímž se silně identifikují. A to na rozdíl od regionů a provincií, které se všeobecně chápou jako důsledek rozhodnutí centrálních vlád (Brunazzo, 2010).

První významnější iniciativa, snažící se obce přimět ke slučování, se objevila v roce 1990. Příslušný zákon však narazil na velký odpor obcí. Umožňoval obcím nově definovat jejich administrativní hranice, v rámci nichž mohli nově definovat své funkce a povinnosti. Nabízel dvě možná řešení, dvě cesty ke sloučení. Buď vytvoření sdružení (asociace) dvou nebo více sousedících obcí, nebo přímé slučování. Přestože se jednalo o zákon značně benevolentní, tak pro většinu italských obcí byl nepřijatelný, neboť předpokládal, že vzniklé organizace meziobecní spolupráce se po deseti letech od jejich vzniku sloučí. Ve skutečnosti obce tento zákon téměř nevyužily a myšlenka slučování obcí i meziobecní spolupráce zůstala většinou pouze na papíře. Jak uvádí např. Bolgherini (2011, s. 10), tak „málokterá obec chtěla učinit krok, který by vedl ke ztrátě její identity“. To, co se v praxi ujalo, byl vznik metropolitních regionů (Fedele, Moini, 2007).

V dnešní době se meziobecní spolupráce v Itálii chápe jako způsob, jak čelit tradiční a historicky dané fragmentaci místní správy Slouží jak k poskytování veřejných služeb, tak k rozvoji místního a regionálního partnerství. Pokud se meziobecní spolupráce ještě v 90. letech chápala pouze jako možnost, tak počátku 21. století se stala nutností. Italské obce jsou motivovány jednak svými občany, kteří požadují stále kvalitnější veřejné služby a efektivnější výkon veřejné správy, tak objektivními příčinami, mezi něž patří hlavně snižování obecních dotací. Obce jsou stále více nuceny hledat platformy, jak obstát v zostřující se meziobecní a meziregionální konkurenci a jak co možná nejefektivněji využívat svůj rozvojový potenciál (Fedele, Moini, 2007).

Po roce 2000 se význam meziobecní spolupráce v Itálii výrazným způsobem zvýšil. Sdružení obcí začínají získávat také stále větší váhu při jednáních na regionální úrovni. V italském kontextu je nutné rozlišovat mezi spoluprací (*cooperazione*) a koordinací (*coordinazione*). Zatímco spolupráce obcí znamená vytvoření institucionální struktury, na které obce přenášejí rozhodovací pravomoci, tak v případě meziobecní koordinace se jedná o neformální síť, která má většinou dočasný charakter (Ferlaino, Molinari, 2009).

V současné době v Itálii existují následující formy meziobecní spolupráce: úmluvy (*Convenzioni*), dohody (*Accordi*), společné územní plány (*Piani di area*), územní smlouvy (*Patti territoriali*) mezi obcemi a soukromými subjekty, sdružení obcí (*Consorzi di communi*), svazky obcí (*Unioni di communi*) a horská společenství (*Communita Montana*). Italské obce jsou zpravidla členem alespoň jednoho sdružení (Ferlaino, Molinari, 2009, Alber, Zwilling, 2014).

Italské organizace meziobecní spolupráce (*intercomunalitá*) se nejčastěji týkají spolupráce při poskytování relativně jednoduchých veřejných služeb. Přispívá k územní dělbě práce, reorganizaci úkolů, sdílení znalostí a integraci zdrojů. Cílem spolupráce bývají ekonomické úspory z rozsahu při poskytování veřejných služeb jako je veřejná doprava, odpadové hospodářství nebo městská policie (Fedele, Moini, 2007).

Nejrozšířenější formou meziobecní spolupráce jsou v Itálii sdružení obcí, tzv. konsorcia (*Consorzi*). Účastní se jich více než 85% obcí s méně než 10 tisíci obyvateli. Jestliže v roce 1999 jich bylo 16, tak v roce 2010 již 322. Vyznačují se vysokou mírou institucionalizace. Obce na tato sdružení přenášejí některé své kompetence, zvláště v oblasti dopravy, administrativy, sociálních služeb, odpadového hospodářství apod.

Již v roce 1971 bylo přijato vládní nařízení, na základě něhož musely horské a podhorské obce vytvářet horská společenství (*Communita montana*). Toto nařízení se dotýkalo přibližně poloviny italských obcí. Dnes funguje přibližně 350 horských společenství, které poskytují celou řadu veřejných služeb. Jejich kompetence určují buď regiony, nebo na ně přenáší vybrané kompetence samotné obce. Nejčastěji se jedná o oblast ekonomického rozvoje, dopravy a infrastruktury.

Rakousko

Velikostní struktura obcí v Rakousku vykazuje značnou variabilitu a úzce souvisí s přírodními podmínkami (reliéfem) a s nerovnoměrným osídlením. Rakouské obce disponují jak samosprávnými, tak státně-správními (přenesenými) kompetencemi. Rakousko je obecně považováno za zemi s vysokou mírou fragmentace obecní struktury.

Snahy o překonání municipální rozdrobenosti vysledovat již v 50. letech minulého století. Zvláště v 60. a 70. letech se Rakušané pokusili nalézt jakýsi klíč k ideálnímu územnímu uspořádání a k optimální velikosti nejmenších obecně-správních jednotek. V této souvislosti bylo přijato několik zákonů, usilujících o „zlepšení komunálních struktur“, na základě nichž v některých spolkových zemích došlo ke slučování obcí (*Gemeindefusion*). Konkrétně se jednalo o Štýrsko, Dolní Rakousy, Korutany a Burgenland (tab. 1). Inspirací pro provedené změny se staly švédské a dánské zkušenosti se slučováním obcí (Biwald, Hochholdinger, Szczepanska, 2004, Pleschberger, 2003). Na druhé straně rozdílné zahraniční zkušenosti nebylo možné zevšeobecnit, takže si nakonec musela každá spolková země, každý region nalézt svou vlastní cestu, „jak na to“. Zmíněné reformy vyvolaly velká očekávání, která se většinou nenaplnila, zvláště očekávané úspory nákladů. V malých obcích převážil pocit diskriminace. Došlo to nakonec tak daleko, že obyvatelé sloučených obcí mezi sebou nekomunikovali. Převážil pocit všeobecné nespokojenosti se slučováním a s jeho dopady. Takže myšlenka slučování obcí se stala na dlouhou dobu nerealizovatelnou (Biwald, Hack, Wirth, 2006, Gödl, 2013).

Tab. 1: Vývoj počtu obcí v jednotlivých spolkových zemích Rakouska v letech 1945 až 2013
Table 1: Development of the number of municipalities in the federal states of Austria in the years 1945-2013

Spolková země	rok 1945	rok 2013	pokles počtu obcí
Vorarlsbersko	96	96	0 (0,0%)
Tyrolsko	287	279	8 (2,8%)
Salzbursko	119	119	0 (0,0%)
Horní Rakousy	445	444	1 (0,2%)
Dolní Rakousy	1653	573	1080 (65,3%)
Burgenland	320	171	149 (46,6%)
Korutany	241	132	109 (45,2%)
Štýrsko	1004	542	462 (46,0%)

Zdroj: Gödl (2013)

Štýrské reformní snahy ukazují, že úspěšnost reformy vyžaduje vhodné politické prostředí. Dvě nejsilnější politické strany, které dlouhodobě ovlivňují zemskou politiku (Rakouská lidová strana – ÖVP a Sociálně-demokratická strana Rakouska – SPÖ) se v roce 2011 dohodly na potřebě změny. Došlo k uzavření partnerské dohody mezi vrcholovými představiteli obou zmíněných politických stran pod heslem „silnější obce – větší šance“. Zpočátku této myšlence nikdo nevěřil a na obou stranách existovaly značné pochybnosti. Úkolem stranických lídrů tak bylo přesvědčit nejenom představitele obcí, ale také své spolustraníky, o nezbytnosti slučování obcí a o potřebách koordinovaného postupu (Gödl, 2013).

Celý proces slučování obcí ve Štýrsku se odehrál v několika fázích. Začal v červnu 2011, kdy byla mezi představiteli dvou zmíněných politických stran podepsána spolupráce o spolupráci. Od září 2011 do ledna 2012 se uskutečnila řada diskusních fór, jejichž cílem bylo vytvořit koncept reformy a časový harmonogram její realizace. Poté se o návrzích jednalo v jednotlivých obcích. Z celkového počtu obcí se jich k reformě přihlásilo asi 160, přičemž zaslaly zemské vládě své představy o sloučení. Zbylých cca 300 obcí se k danému termínu (listopad 2012) nevyjádřilo. V lednu 2013 byla přijata klíčová politická rozhodnutí, přičemž výsledný koncept byl během následujících dvou let (2013-2014) přetvořen do legislativní podoby. Ke sloučení obcí ve Štýrsku došlo k 1. lednu 2015 (Gödl, 2013 a jiní).

Celý proces od iniciování až po realizaci změny ve Štýrsku trval přibližně čtyři roky. Z původních 539 obcí (listopad 2013) jejich počet k 1. lednu 2015 poklesl o 46,8% na současných 287. Výrazným způsobem se tak snížila průměrná velikost štýrské obce: z 1747 na 3293 obyvatel. Od ledna 2015 má Štýrsko pouze 3% obcí menších než 1000 obyvatel, přičemž před reformou to bylo více jak 30%.

Rakouská ústava umožňuje obcím široké možnosti spolupráce při zajišťování veřejných služeb. Počítá ale také s alternativou, že obce mohou být rozhodnutím zemských parlamentů ke sloučení donuceny i proto jejich vůli. Takže ačkoliv proti schválenému návrhu reformy předložilo více obecních samospráv stížnost, Ústavnímu soudu stížnost zamítl.

Byly to tři klíčové faktory, které vedly k úspěšné realizaci slučování. Za prvé to byla nová politická kultura a spolupráce, která změnu nastartovala. Za druhé to byl především demokratický aspekt, kdy do diskusí byla zapojena veřejnost, a návrhy se diskutovaly na nejrůznějších fórech. Třetím důležitým aspektem byla spolupráce mezi spolkovou zemí, jejich obyvateli a spolkovou vládou po celou dobu procesu. Tyto tři aspekty v konečném důsledku umožnili položit základy jedné z nejambicióznějších reforem územní samosprávy v Rakousku.

Hlavní snahou celé reformy bylo ekonomicky zefektivnit činnost obcí. Byla v podstatě definována centra, „odrazové můstky“, které by měly zabezpečovat potřebné veřejné služby – vzdělání, zdravotnictví, policie a pošta. Také se musel hledat způsob, jak zabezpečit ekonomickou soběstačnost obcí. Předpokladem úspěšnosti byly dotace sloučených obcí ze spolkového rozpočtu a také ze strukturálních fondů EU.

Přestože štýrská municipální reforma se stala předmětem velkého mediálního zájmu, tak velikostní struktura rakouských obcí zůstává v evropském kontextu roztříštěná. Zvláště malé obce se proto i nadále snaží své omezené zdroje a kapacity překonávat pomocí správních společenství (*Verwaltungsgemeinschaft*) anebo sdružení obcí (*Gemeindeverbände*), a to hlavně v oblasti technické infrastruktury, školství, zdravotnictví, sociálních služeb a odpadového hospodářství.

Také meziobecní, resp. územní spolupráce sehrává v Rakousku velmi významnou roli a Rakousko v této oblasti může být vzorem pro ostatní země. Kromě sdružení obcí v Rakousku existuje velké množství dalších forem nadmístní spolupráce. Ať již se např. jedná o mikroregiony (*Kleinregionen*) nebo o tzv. regionální managementy, což jsou organizační struktury, sdružující jak obce a města, tak další veřejné a soukromé aktéry regionálního rozvoje (Biwald, Hack, Wirth, 2006, Ježek, 2006, Gödl, 2013).

Švýcarsko

Švýcarsko dnes patří k zemím s největším respektem k přímé demokracii. Pokud se jedná o municipální strukturu, tak patří v evropském kontextu k nejvíce fragmentovaným zemím s největší mírou autonomie místních a regionálních samospráv (Kübler, Ladner, 2003).

Podle švýcarské ústavy jsou svrchovanými samosprávnými jednotkami kantony, přičemž v rámci svého postavení vykonávají všechny pravomoci, které nepřesunuly na spolkovou vládu. Jednotlivé kantony mají vlastní ústavy.

Současná municipální struktura je výsledkem působení jak specifických

fyzicko-geografických podmínek, tak dlouhodobého historického vývoje. Právní postavení obcí upravují především kantonální ústavy. Na území Švýcarska se dnes nachází téměř 2,4 tisíce obcí, z nichž 109 má statut města. Přibližně 1/3 obcí přitom nedosahuje ani 500 obyvatel. Průměrná velikost švýcarských obcí se pohybuje kolem 2 600 obyvatel. Z hlediska rozlohy patří švýcarské obce k nejmenším v Evropě (Ladner, 2005).

Vedle obcí, jakožto administrativních a politických jednotek, existují ve Švýcarsku také další typy obcí. Většinou se jedná o jednotky meziobecní spolupráce, například tzv. školské obce, které vykonávají kompetence související se správou regionálního školství. Jejich podstata spočívá v tom, že se v nich sdružují dvě nebo větší počet administrativních, resp. politických obcí.

Přestože se spolková vláda snaží činnost obcí regulovat, tak stále platí, že výkon správních činností si mohou obce přizpůsobovat místním podmínkám, to znamená, že mají autonomní postavení a mohou si způsob jejich naplňování sami určovat. Rozhodující je jejich schopnost poskytovat občanům požadované množství a kvalitu veřejných služeb. Zvláště malé obce za tímto účelem vytvářejí různé kooperační vztahy.

K nejvýznamnějším kompetencím švýcarských obcí patří správa vlastního majetku, kultura a péče o životní prostředí. Rozvoj obcí je financován hlavně z daňových příjmů. Právnické osoby platí obecní daň ze zisku a daň z kapitálu. Kromě toho mohou obce stanovovat tzv. přirážky, prostřednictvím nichž mohou zvyšovat daně z osobních příjmů (Steiner, 2003).

Meziobecní spolupráce má ve Švýcarsku velmi dlouhou tradici. V posledních letech zažívá značný rozvoj, stejně tak jako slučování obcí (*Gemeindefusion*).

V poválečném období se ve Švýcarsku uskutečnil velmi malý počet sloučení obcí, srovnáme-li situaci např. s Německem nebo Rakouskem. Jestliže se v letech 1953-2003 ve Švýcarsku snížil počet obcí o 7%, tak v Německu to bylo o 59% a v Rakousku o 42%. Příčinu lze vidět hlavně ve velké autonomii švýcarských obcí (Ladner, 2005).

Dva roky po vzniku Švýcarské konfederace (1850), mělo Švýcarsko 3203 obcí. V roce 2003 2842 obcí. V daném období tak ztratilo v průměru 2 obce za rok. V roce 2013 již mělo pouhých 2408 obcí.

Počet sloučených obcí výrazným způsobem narostl po roce 1990. Hlavně v kantonech Thurgau, Freisburg (největší pokles počtu obcí), ale i v dalších kantonech Graubünden, Luzern a Bern.

Slučování obcí je ve Švýcarsku plně v kompetenci slučovaných obcí. Přesto svoji významnou roli v této souvislosti sehrávají také kantony, které mohou obce ke slučování motivovat. Jako příklad můžeme uvést kanton Bern, který patří ve Švýcarsku k těm nejvíce inovativních. Již v 90. letech minulého století se výrazným způsobem snažil zefektivnit činnost veřejné správy tím, že přijal řadu zásad new public managementu. V souvislosti se slučováním byl obcím

nápomocný především v tom, že jim poskytoval odborné poradenství, vypracovat několik praktických příruček pro potřeby obcí, vytvořil vzorové smlouvy o sloučení a v neposlední řadě finančně podporoval projekty pomáhající slučování. Principiálně se slučování obcí ve Švýcarsku odehrává na principu dobrovolnosti. Přesto se kantony snaží proces nepřímo ovlivňovat tím, že většinou v obcích spolufinancují řadu veřejných služeb a tak na ně vyvíjejí nepřímý tlak, pokud nebudou spolupracovat, bude jim tento příspěvek krácen. Podle zákona o obecním zřízení (1993) má kanton právo přinutit obec ke spolupráci tím, že jí zaváže k přenesení určité pravomoci na sdružení obcí (Kübler, Ladner, 2003, Ladner, 2005, Nižňanský, 2009, Ladner et al., 2013).

Přestože ve Švýcarsku došlo v posledních letech k významnému nárůstu počtu sloučených obcí, tak stále významnější roli sehrává meziobecní spolupráce. Švýcarsko patří k zemím s nejvyužívanější meziobecní spoluprací. K velkému nárůstu meziobecní spolupráce došlo v 90. letech minulého století. Od té doby prakticky neexistuje obec, která by s jinou nespolupracovala (Ladner, et al., 2013).

Je nutné uvést, že švýcarský přístup ke slučování obcí a k meziobecní spolupráci je velmi pragmatický a flexibilní. Převažuje podnikatelské uvažování, v rámci něhož je tendence hledat nejefektivnější a nejhospodárnější řešení. Poskytují svým občanům finanční rozbory, které jim ukáží výhody sloučení nebo spolupráce (Ježek, 2006).

Švýcarské obce nespolupracují pouze mezi sebou, ale také s kantony. Spolupráce s kantony se týká výkonu konkrétních kompetencí a jejich financování. Dobrým příkladem je např. oblast ekonomického rozvoje, resp. podpory podnikání. Jak již bylo uvedeno, tak typickým modelem meziobecní spolupráce jsou školské obce. Kromě toho obce vytvářejí další společné instituce, resp. uzavírají smlouvy, prostřednictvím nichž se snaží vykonávat svěřené kompetence.

K významným oblastem spolupráce patří především cestovní ruch, odpadové hospodářství, školství, zdravotnictví anebo poskytování vybraných sociálních služeb.

Podobně jako v Německu, nejčastější právní formou meziobecní spolupráce jsou účelové svazy (*Zweckverband*). Velký význam má ve Švýcarsku spolupráce obcí se soukromými subjekty. Jedná se o nejrůznější formy partnerství veřejného a soukromého sektoru. Rozhodování se tak přenáší na úroveň mimo tradičně chápanou veřejnou správu.

Obecně se ve Švýcarsku, podobně jako v Německu a Rakousku, vyskytují sofistikované formy meziobecní, resp. územní spolupráce, které vedou k vytváření složitých a komplexních rozhodovacích struktur, jejichž cílem je integrace zdrojů a koordinace činnosti. Hledají se nové formy, které vedou k vytváření silnějších sociálních vazeb a kontaktů s obyvateli jednotlivých obcí, kteří na spolupráci participují. Intenzivní spolupráce vede k vytváření dalších a dalších projektů (Ježek, 2006).

Závěr

Klíčová otázka, na kterou se nejenom tímto příspěvkem snažíme odpovědět, zní: jak se mohou malé obce vyrovnat, resp. přizpůsobit současným výzvám - rostoucím požadavkům na množství a kvalitu poskytovaných služeb, nedostatku finančních zdrojů, rostoucí komplexitě úkolů, dopadům globalizace a europeizace a podobně? Problém fragmentované municipální struktury má podle řady autorů dvě ideální řešení: buď slučování obcí nebo posílení meziobecní spolupráce (Čermák, Illner, Vajdová, 2006, Hulst, van Monfort, 2007, Dušek, 2010 a jiní). Také politická diskuse se často dostává do extrémní polohy: buď slučování, nebo spolupráce. Příklady všech uvedených zemí (Itálie, Rakousko a Švýcarsko) však ukazují, že slučování obcí a meziobecní spolupráce jsou dva navzájem se nevylučující procesy, jejich smyslem je především zvýšit výkonnost a efektivitu fungování obcí. I v zemích, v nichž v posledních letech došlo k úspěšnému slučování (alespoň částečnému jako v rakouském Štýrsku či postupnému jako ve Švýcarsku), tak stále existují ekonomické a konkurenční důvody pro různé formy meziobecní, resp. územní spolupráce (např. existence národních nebo nadnárodních sítí měst, tvorba metropolitních regionů apod.). Podpora meziobecní spolupráce tak může být chápána jako první krok vedoucí ke slučování obcí.

Jak uvádí Bolgherini (2011), tak zvýšenou míru meziobecní spolupráce lze nalézt v zemích, kde se nepodařilo reformovat administrativní systém formou slučování obcí. Jako příklad uvádí zvláště Itálii a Rakousko. V zemích, v nichž došlo k odmítnutí snah o konsolidaci municipální struktury formou slučování obcí, se vlády snaží vyvářet pobídkové (motivační) systémy, které podnítí meziobecní spolupráci. Poskytují jim zvláštní dotační programy anebo hledají nové právní formy, umožňující snazší navazování kooperačních vztahů. Meziobecní spolupráce se tak stává plnohodnotnou alternativou ke slučování obcí (Hulst, van Monfort 2007, Swianiewicz, 2010).

Literatura

ALBER, E. – ZWILLING, C. 2014. *Gemeinden im Europäischen Mehrebensystem: Herausforderungen im 21. Jahrhundert.* Baden-Baden: Nomos, 2014.

BALDERSHEIM, H. – ROSE, L. E. (eds.) 2010. *Territorial Choice: The Politics of Boundaries and Borders.* New York: Palgrave Macmillan, 2010.

BIWALD, P. – HACK, H. – WIRTH, K. 2006. *Interkommunale Kooperation. Zwischen Tradition und Aufbruch*. Wien: NWV Verlag, 2006.

BIWALD, P. – HOCHHOLDINGER, N. – SZCZEPANSKA, K. 2004. *Leistungsfähige Gemeiden durch interkommunale Zusammenarbeit: Grundlagenpapier für den Österreichischen Städtetag 2004*. Wien: KDZ – Zentrum für Verwaltungsforschung, 2004.

BOLGHERINI, S. 2011. Local Government and Inter-Municipal Cooperation in

Italy And Germany. In *Occasional Papers*. 2011, vol. 5, no. 12, pp. 1-64.

BRUNAZZO, M. 2010. Italian Regionalism: A Semi-Federation is Taking Shape – Or is It? In *Baldersheim, H; Rose, L. E. (eds.) Territorial Choice: The Politics of Boundaries and Borders*. New York: Palgrave Macmillan, pp. 180-197.

ČERMÁK, D. – ILLNER, M. – VAJDOVÁ, Z. 1990. *Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990.* Praha: Sociologický ústav.

DUŠEK, J. 2010. *Faktory regionálního růstu a rozvoje: se zaměřením na spolupráci měst a obcí v Jihočeském kraji.* České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2010.

FEDELE, M. – MOINI, G. 2007. Italy: The Changing Boundaries of Inter-Municipal Cooperation. In *Hulst, R. - van Montfort, A. (eds.). Inter-Municipal Cooperation in Europe*. Dordrecht: Springer, pp. 117-138.

FERLAINO, F. – MOLINARI, P. 2009. *Neofederalismo, neoregionalismo, intercomunailita. Geografia administrativa dell'Italia e dell'Europa.* Bologna: Il Mulino, 2009.

GÖDL, E. 2013. *Die Gemeinde-strukturreform in der Steiermark. Historische Fakten, politische Aspekte und rechtliche Rahmen.* Graz, 2013.

GROSSI, G. – REICHARD, C. 2008. Municipal corporatization in Germany and Italy. In *Public Management Review.* 2008, vol. 10, no. 5, pp. 597-617.

HULST, R. – van MONTFORT, A. (ed.) 2007. *Inter-Municipal Cooperation in Europe.* Dordrecht: Springer, 2007.

JEŽEK, J. 2006. *Budoucnost regionálních rozvojových agentur v České republice*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2006.

KÜBLER, D. – LADNER, A. 2003. Local Government Reform in Switzerland. More for than by – but what about of? In *Kersting, N. – Vetter, A. (eds.) Reforming Local Government in Europe. Closing the Gap between Democracy and Efficiency*. Opladen: Leske + Budrich, pp. 137-155.

LADNER, A. 2005. Switzerland: Reforming Small Autonomous Municipalities. In *Denters, B., Rose, L. E. (eds.). Comparing Local Governance: Trends and Developments*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

LADNER, A. – STEINER, R. – HORBER-PAPAZIAN, K. et al. 2013. *Gemeindemonitoring 2009/2010: Bericht zur fünften gesamtschweizerischen Gemeindeschreiberbefragung*. Bern: KMP-Verlag.

NIŽŇANSKÝ, V. a kol. 2009. *Medziobecná spolupráca a zlučovanie obcí na Slovensku*. Bratislava: Mercury, 2009.

STEINER, R. 2003. The Causes, Spread and Effects of Intermunicipal Cooperation and Municipal Mergers in Switzerland. In *Public Managment Review.* 2003, vol. 5, no. 4, pp. 551-571.

SWIANIEWICZ, P. 2010. Territorial Fragmentation As a Problem, Consolidation As a Solution? In *Swianiewicz, P. (ed.) Territorial Consolidation Reforms in Europe*. Budapest: Open Society Institute/ Local Government and Public Service Reform Initiative, pp. 1-23.

Poděkování

Příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu Technologické agentury České republiky č. TD020323 „Strategické plánování obcí, měst a regionů: výzvy, problémy, možnosti řešení".

EXPERIENCE OF SELECTED EUROPEAN COUNTRIES WITH MERGING MUNICPALITIES AND INTER-MUNICIPAL COOPERATION. CASE STUDIES FROM ITALY, AUSTRIA AND SWITZERLAND

Summary

Italy has a large number of very small municipalities, which, unlike provinces have broad self-governing powers. Amalgamation of municipalities started to be intensively discussed in the 60s and 70s. The first major initiative that tried to encourage municipalities to merge, was founded in 1990. The law allowed municipalities to redefine their administrative boundaries within which they could redefine their functions and duties, too. It offered two possible solutions, two ways to merge: Either a creation of an association of two or more adjacent municipalities, or direct compounding. Although it was a very benevolent law, it was unacceptable for the majority of Italian municipalities because it assumed that the resulting organization of inter-municipal cooperation would merge after ten years after their formation. In practice, this law has almost not been used by the municipalities and the idea of merging municipalities has remained mostly on paper only. The Italian government has decided to go the way of support for inter-municipal cooperation, which has become a necessity in the beginning of the 21st century.

Austria. It was possible to trace the efforts to overcome municipal fragmentation back to the 50s of last century. Especially in the 60s and 70s, the Austrians tried to find some "key" to the ideal territorial arrangement. A partial amalgamation of the municipalities occurred only in some provinces. Reforms have raised great expectations; most of them failed, especially the expected cost savings. In the small municipalities feeling of discrimination prevailed. It finally occurred so far, that the residents of the merged municipalities did not communicate among themselves. Current efforts by merging the municipalities in the province of Styria (2011-2015) show that the success of the reform requires a suitable political environment. There were three key factors that led to the successful amalgamation of the municipalities. Firstly, it was a new political culture and cooperation of two key political parties that started a change. Secondly, it was primarily the democratic aspect, when the public was engaged in debates, and proposals were discussed at various forums. The third important aspect was cooperation between the Province, its inhabitants and the Federal Government throughout the process.

Regarding the municipal structure Switzerland is one of the most fragmented countries in the European context with the greatest degree of autonomy of local and regional authorities. In Switzerland the municipal cooperation has a very long tradition. In recent years it has experienced considerable development, as well as merging of the municipalities. Amalgamation of the municipalities is the full responsibility of the merging municipalities (it is optional). Yet cantons try to indirectly influence the process in a way that mostly they co-finance many public services in the municipalities and so they develop indirect pressure. The Swiss approach to merging the municipalities and inter-municipal cooperation is very pragmatic and flexible. Entrepreneurial thinking prevails, within which there is a tendency to look for the most efficient and economical solution. They provide their citizens with financial analyzes that show them the benefits of a merger or collaboration. The Swiss municipalities do not cooperate only among themselves but also with cantons. Generally, in Switzerland there are sophisticated forms of inter-municipal respectively territorial cooperation, which lead to the creation of complicated and complex decision-making structures, aimed at the integration and coordination of activities. They are looking for new forms, which will create stronger social ties and contacts with the inhabitants of the individual municipalities who participate on cooperation. Intensive collaboration leads to the creation of more and more projects.

The problem of fragmented municipal structure has two ideal solutions: either the amalgamation of the municipalities or the strengthening of cooperation between the municipalities. The examples of all the countries mentioned above (Italy, Austria and Switzerland), however, show that the merging of the municipalities and inter-municipal cooperation are two mutually-exclusive processes; their main purpose is to improve the performance and efficiency of the functioning of the municipalities. Even in countries where in recent years there has been a successful merger, there are still economic and competitive reasons for the various forms of inter-municipal cooperation.

Doc. RNDr. Jiří Ježek, Ph.D.
Katedra geografie – Středisko pro výzkum regionálního rozvoje
Fakulta ekonomická, Západočeská univerzita v Plzni
Univerzitní 22, 304 16 Plzeň
E-mail: jezekji@kge.zcu.cz

VARIABILITY AND TIME COURSE OF NITROGEN OXIDES CONCENTRATION IN POZNAN (MIDDLE-WESTERN POLAND) AND THEIR DEPENDENCE ON WIND DIRECTION

Eliza Kalbarczyk, Robert Kalbarczyk

Abstract

The aim of the work was to determine the variability of nitrogen oxides concentration in the years 2005-2014 in Poznan in relation to variable meteorological elements. The study material was the values of mean hourly concentrations of NO and NO_2 in 2005 - 2014, and also the results of hourly measurements of the meteorological elements: solar radiation, air temperature, relative air humidity, direction and speed of wind and atmospheric pressure, from the station of State Environmental Monitoring in Poznan. In the years of study the mean level of NO_2 concentration in Poznan was 2 - 3 times higher than that of NO, and its time course exhibited clear seasonal character. The largest mean level of pollution was usually observed in the autumn-winter season and in early morning and evening hours. Of the meteorological elements considered, the variability of NO and NO_2 was modified the most by the wind direction, and then by its velocity and air temperature.

Keywords: air pollution, climate, wind rose, transport

Introduction

The main source of nitrogen oxides in the atmosphere are combustion processes, including the traditional (fossil fuels) and motor vehicles (Bell and Ashenden, 1997, Shahgedanova et al., 1999). Nitrogen dioxide is formed mostly as a result of oxidation processes of emitted nitric oxide, in smaller share as direct emissions. The largest share of emissions of nitrogen oxides is road transport, then the energy and industrial sectors. In 2013, the share of road transport in the emissions of nitrogen oxides in the EU amounted to about 46 % on average (EEA, 2015). The highest concentrations of NO_2 are most often in the vicinity of roads with high traffic. Despite the negative trend in NO_2 emissions observed in the first decade of the 21st century in the European Union as a whole (EEA, 2015), the NO_x emission, and particularly NO_2 from mobile sources, has not been reduced as much as expected. In most EU countries in 2013 the reported level of the average annual concentration of NO_2 exceeded the permissible value in at least one measuring station. An unfavorable phenomenon is the fact that 80 % of NO_2 emissions from motor vehicles come from diesel-powered vehicles, which emit mainly the harmful NO_2 and increase its share in the emitted nitrogen oxides total. As a result of that

the observed average annual concentration of NO_2 is decreasing less than that of NO_x emissions. The presence of nitrogen oxides in the atmosphere not only negatively affects human health but contributes to the growth of harmful concentrations of tropospheric ozone, observed in many places in the world (Kalbarczyk et al., 2015). Excessive levels of air pollutants in the form of nitrogen oxides, especially in urban areas and in the vicinity of roads, is still an unresolved problem. Therefore studies of their variability seem to be, despite the many existing developments, most warranted. The aim of the work was to determine the variation of the concentrations of NO and NO_2 in the years 2005 - 2014 in Poznan (middle - western Poland) in conjunction with wind patterns.

Material and methods

The material for research were the values of hourly concentrations of NO and NO_2 ($\mu g \cdot m^{-3}$) from January to December in the years 2005-2014, measured at the station of the State Environmental Monitoring in Poznan (figure 1).

The station is located in the north - western part of the city (λ = 16°52'38"E, ϕ = 52°25'13"N, *Hs* = 84 m above sea level), surrounded by low buildings, including detached houses. Just ca. 12 km northwest of the station is the heavily frequented expressway S-11, which connects with highway A-2 (the international road E-30). Poznan with population of approximately 540 thousand is the fifth in terms of the number of inhabitants of the cities in Poland (Poznan, 2016). As an important centre of higher education, during the academic year (October - early June), the number of its inhabitants increases by tens of thousands of students, which clearly increases the intensity of the street traffic. The significant increase in the volume of traffic is also due to the high rate of motorization – ca. 580 cars per 1000 inhabitants (GUS, 2014 http://stat.gov.pl).

Figure 1: Location of the immission and meteorological station of the State Environmental Monitoring in Poznan

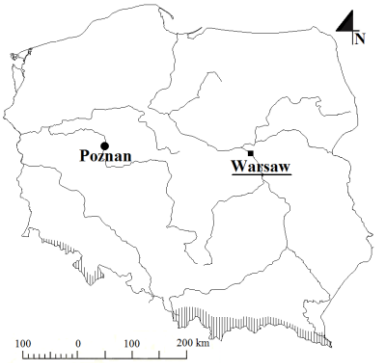

At the station the State Environmental Monitoring in that location were conducted, in addition, measurements of meteorological elements. The research made use of the results of hourly measurements of the total of solar radiation (rad, $W \cdot m^{-2}$), air temperature (ta, ^oC), air relative humidity (rh, %), direction (wr) and wind speed (ws, $m \cdot s^{-1}$), and barometric pressure (ph, hPa). The data collected was characterized statistically by calculating the average values ($\bar{x}$) and the standard deviation (sd), in the year, seasons (spring: March - May, summer: June -August, autumn: September - November, winter: December - February), months, and days, and with regard to the direction of the wind. It was also calculated the frequency (%) of incidence of hourly concentrations of NO and NO_2 at designated intervals according to the seasons and the year. For the values of NO and NO_2 were constructed pollutant wind roses and wind roses for meteorological elements: rad, ta, rh, ws, ph, for the four seasons. Also were specified the relationships between nitrogen oxides with wind from the direction that most affected them, i.e. NE, and the weather in the four seasons under consideration. The strength of relation was verified by calculating the Spearman's rank correlation coefficient (rs) at $P < 0.05$.

Results

In the years 2005 to 2014 the average monthly concentration of NO_2 in Poznan was two or even three times higher than the average NO concentration. The highest average monthly values of NO_2 concentration were reached in February and March, amounting to ca. 30 $\mu g \cdot m^{-3}$, the lowest in June and July when it was less than 20 $\mu g \cdot m^{-3}$ (figure 2). In this multiple - year period, the highest average monthly NO concentration was recorded in November and December, then it slightly exceeded 12 $\mu g \cdot m^{-3}$. The lowest monthly values of NO concentration occurred in September and October, being below 9 $\mu g \cdot m^{-3}$. Time distribution of the monthly average concentrations of NO_2 and NO during the year was partially reversed. The highest monthly value of NO_2 concentrations, above 25 $\mu g \cdot m^{-3}$, occurred from September to April; while the NO concentration in September and October, and from January to March, reached their lowest average level below 10 $\mu g \cdot m^{-3}$.

There also occurred quite a large differentiation of seasonal average concentration of NO_2. The lowest was the average concentration of NO_2 in the summer, that was ca. 20 $\mu g \cdot m^{-3}$; he largest in winter - over 28 $\mu g \cdot m^{-3}$. Compared with changes in seasonal concentrations of NO_2, the seasonal average concentrations of NO differed a little between each other and were ca. 10 - 11 $\mu g \cdot m^{-3}$. The standard deviation of the concentration of NO_2 in the individual months ranged from 2.1 $\mu g \cdot m^{-3}$ in August to 8.1 $\mu g \cdot m^{-3}$ in January. In the case of NO, similar standard deviation was from 4.0 $\mu g \cdot m^{-3}$ in October to 9.4 $\mu g \cdot m^{-3}$ in December, indicating a greater than in the case of NO_2 volatility of its hourly values. Similarly, the values of the standard deviation of the concentrations of NO

and NO_2 by seasons indicate more variation in NO than in NO_2, especially in summer, and also in winter and spring.

Figure 2: The average ($\bar{x}$) and standard deviation (sd) describing the monthly (1, 2 … … 12) and seasonal (W - winter, Sp - spring, Su - summer, A - autumn) concentration variation of the nitrogen oxides. The period 2005 -2014

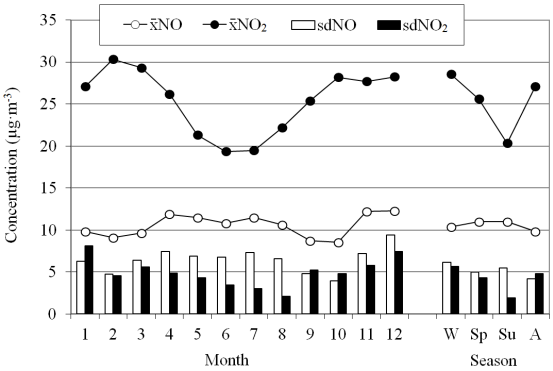

Analysis of the monthly average concentration values of NO and NO_2 in Poznan in the years 2005-2014 has shown a generally decreasing level of concentration of these pollutants, particularly pronounced for NO (figure 3). After 2009, there occurred no average monthly concentrations well above 20 $\mu g \cdot m^{-3}$, and concentrations below 10 $\mu g \cdot m^{-3}$ began to be more frequent. In the case of NO_2, the progress in reducing the level of air pollution was not as pronounced. Average monthly concentrations at the top range of values above 40 $\mu g \cdot m^{-3}$ occurred even in 2012. NO and NO_2 also differed in temporary distribution of the prevalence of monthly average concentrations in individual concentration intervals. In the case of NO, concentration of the lowest and highest ranges for 2009 were listed both in the warm and cool months.

Figure 3: Monthly distribution of the concentration of nitrogen oxides by year

NO NO_2

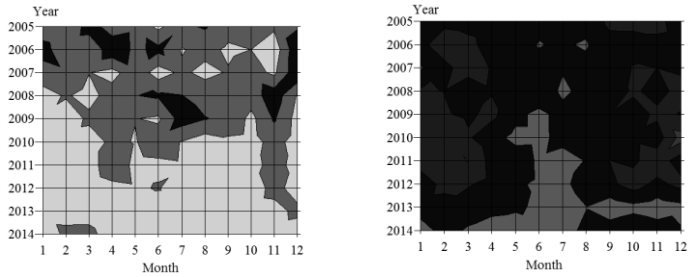

For NO_2 the distribution of monthly average concentrations showed a marked seasonality. The concentration of the highest range of values, above 40 $\mu g \cdot m^{-3}$, occurred only in the cold months, from September to April; concentrations in the range of 10-20 $\mu g \cdot m^{-3}$, till 2012, were observed only in summer. In 2013 and 2014 values in the range of 10-20 $\mu g \cdot m^{-3}$ occurred in 6-7 months per year. Daily variation of nitrogen oxide and nitrogen dioxide was characterized by the presence of two maxima, ca. 6-7 h in the morning, and ca. 19-21 h in the evening (figure 4).

Figure 4: Average value ($\bar{x}$) and standard deviation (sd) describing the daily variability of the concentration of nitrogen oxides. The period 2005-2014

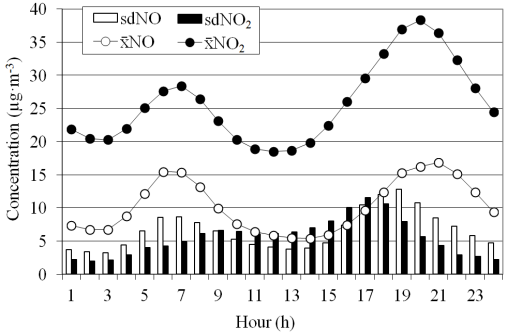

The lowest hourly concentrations of these pollutants were reported around noon, for NO_2 at 12 - 13 h, for NO one hour later. During the multiple-year period, the highest average hourly concentration, above 30 $\mu g \cdot m^{-3}$, was observed in the second half of the year, from September to November from 6 - 7 h and 17 - 21 h (figure 5). The highest daily concentrations of NO_2 were 40 $\mu g \cdot m^{-3}$, they were observed only during late afternoon and evening, i.e. between 17 h and 21 h, but such values occurred in both the first and second half of the year - more specifically in the months of February - May and August - November. The highest average hourly values of concentration of NO and NO_2 in the study period for both pollutants occurred in October, 18 h (NO_2) and 19 h (NO).

Both throughout the year, and its seasons, the most frequently observed values of average hourly concentrations were within the range of 0 - 10 $\mu g \cdot m^{-3}$ (figure 6). During the year, the incidence of such concentrations was ca. 80 %, it varied from ca. 67 % in autumn to ca. 90 % during summer. In the range of 0 - 10 $\mu g \cdot m^{-3}$, most frequent, 45 % rate, were concentrations in the range of 0 - 2 $\mu g \cdot m^{-3}$. In spring and summer such concentrations dominated among all observations, constituting 54 % and 58 %, respectively. Average concentrations above 50 $\mu g \cdot m^{-3}$ were observed with 5 % frequency on average. The least frequent, because only 2 % of the observations, were concentrations > 50 $\mu g \cdot m^{-3}$ in summer time, they most often occurred in autumn, when they accounted for more than 8 % of cases.

Figure 5: Daily distribution of the concentration of nitrogen oxides by months. The period 2005-2014

NO NO_2

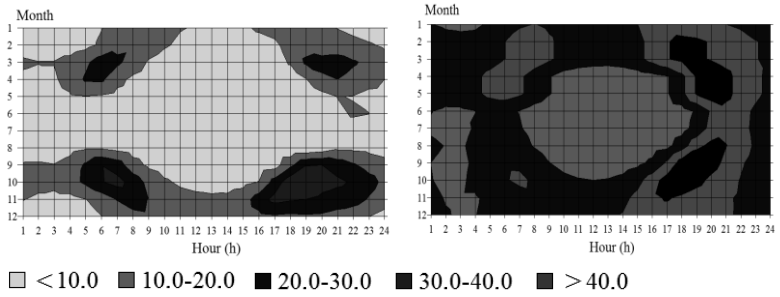

The average hourly concentrations of NO_2, < 10 $\mu g \cdot m^{-3}$, (figure 6) were reported less frequently than NO concentrations, with the average rate during the year at ca. 16 %. Like for NO most often as low concentrations were observed in summer, however their frequency was only ca. 27 % of the observations. The season in which the concentrations in the range of 0 - 10 $\mu g \cdot m^{-3}$ were the least frequent, with an incidence of ca. 10 %, was, like for NO, the autumn, although very similar level of incidence of these concentrations was also in the winter period.

Figure 6: The incidence of concentrations of nitrogen oxides in the size ranges adopted per year and the four seasons. The period 2005-2014

NO NO_2

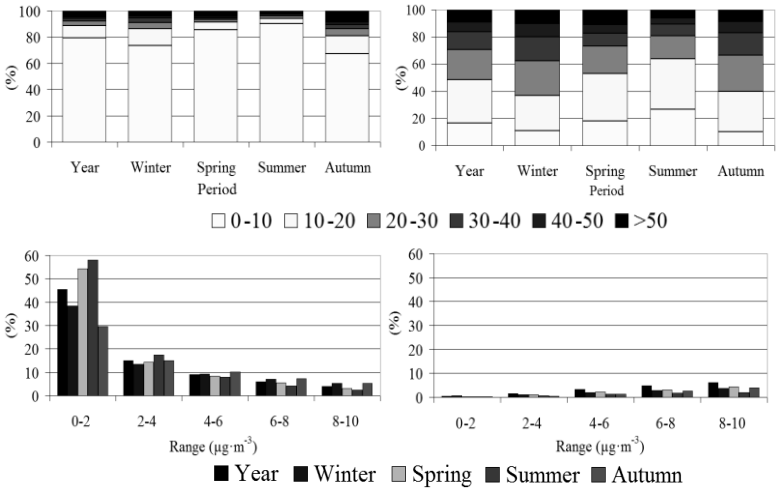

In the range of 0 - 10 $\mu g \cdot m^{-3}$, most common both in the course of the year, with 6 % frequency, and in the seasons, were concentrations within the highest concentration range, 8 - 10 $\mu g \cdot m^{-3}$. Such values were observed most frequently, in more than 4 % of all observations, in the spring, and the least, with an incidence of only 1.9 % of the cases, in the winter. Most of the hourly NO_2 concentrations were in the range of 20 - 30 $\mu g \cdot m^{-3}$. Such values were observed in both throughout the year and during the seasons. During the year their frequency stood at an average of 32 %, for seasons it ranged from less than 26 % in winter to over 37 % in summer. The frequency of the highest concentrations, from the range > 50 $\mu g \cdot m^{-3}$, during the year was ca. 9 % of all observations.

Figure 7: Nitrogen oxides concentration pollution rose in the four seasons. The period 2005 - 2014

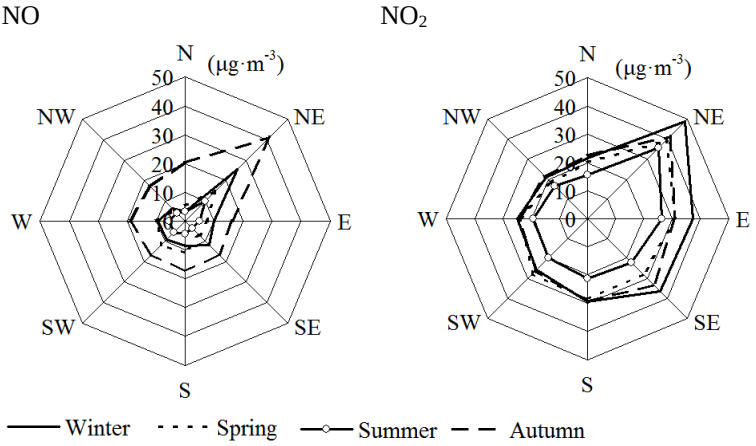

In individual seasons the highest concentration was observed most frequently in spring, with up to 1 %, the least in summer, when they accounted for almost 6 % of the cases. In these studies, based on the pollution rose for nitrogen oxides in the respective seasons you can find a clear link between the wind direction and the level of their concentrations. The highest concentrations of both NO and NO_2 were recorded with winds from the NE (figure 7) in all seasons of the year.

When the wind blows from the NE, top values of NO concentration, 41 $\mu g \cdot m^{-3}$, occurred in autumn, the highest values of NO_2, 49 $\mu g \cdot m^{-3}$, in winter. The next stage of the research was to compare wind direction rose and rose of the other basic elements of weather – rad, ta, rh, ws, ph (Fig. 8). In the years 2005-2014, at the station in Poznan, the dominant winds were from SW (winter, summer

and autumn) or W (spring). The second in terms of frequency of observation was the S direction (autumn and winter). Of the meteorological elements considered, a clear differentiation with regard to wind direction can be discerned for the values of solar radiation, wind speed and atmospheric pressure, a weaker for the value of air temperature, and there was no apparent variation in the case of relative humidity of the air (figure 8).

Figure 8: Roses – winds (wr) and meteorological elements (rad, ta, rh, ws, ph) drawn on the basis of hourly data in the four seasons considered. The period 2005-2014

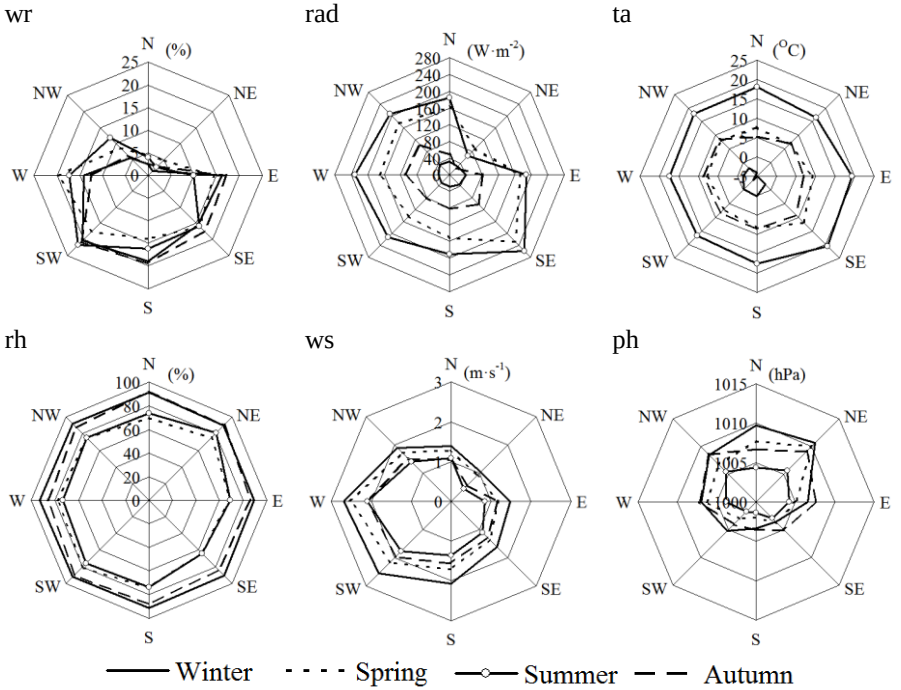

The calculated Spearman's correlation coefficients for significant, at least at $P < 0.05$, relationship between nitrogen oxides with wind from NE and the weather in the four seasons in question allowed to confirm the occurrence of reciprocal links, in this case of negative direction, with the exception of relative humidity of the air (table 1). The strongest correlation was found between the concentration of NO_2 and the speed of wind in spring (rs = -0.45) and NO_2 and solar radiation in summer (rs = -0.42). Relative air humidity was significantly correlated positively with the level of concentrations of NO and NO_2 almost in all seasons (with the

exception of the concentrations of NO_2 in summer). Just one less significant relationship was confirmed between the concentration of nitrogen oxides and air temperature and wind speed.

Table 1: Spearman's rank correlation coefficient for significant, at least at $P < 0.05$, relationships between nitrogen oxides with wind from the NE direction and the meteorological elements in the four seasons. The period 2005-2014

Type of pollutant	Season	Element				
		rad ($W \cdot m^{-2}$)	ta (^oC)	rh (%)	ws ($m \cdot s^{-1}$)	ph (hPa)
NO	winter			0.27	-0.18	
NO_2			-0.14	0.21		
NO	spring	-0.16	-0.18	0.25	-0.30	
NO_2		-0.36	-0.07	0.14	-0.45	
NO	summer	-0.16	-0.31	0.32	-0.26	
NO_2		-0.42				-0.15
NO	autumn		-0.39	0.31	-0.31	
NO_2		-0.22	-0.16	0.26	-0.15	-0.22

The least significant correlation occurred between the concentration of nitrogen oxides and atmospheric pressure (only for concentrations of NO_2 in summer and autumn). Due to the confirmation of a significant effect of variable meteorological conditions on the variability of nitrogen oxides, in the final stage of the work we examined the distribution of the daily variation of nitrogen oxides and meteorological elements with the winds blowing from the NE in the four seasons in question (figure 9). The course of hourly concentrations of nitrogen oxides had two maxima per day, of which the morning maximum was most noticeable in spring and winter, and the evening maximum – in autumn and winter; the least diverse were those concentrations in summer.

In the case of NO_2 the highest hourly concentrations occurred in evenings for all the seasons, the occurrence of the second maximum in the morning was pronounced in winter only. In the years of research the course of radiation was typical, the highest totals were seen at about 12 h, the summer totals of radiation were more than 4 times higher than in winter. Average temperatures at the time for a day ranged between -8.7 and -0.1^{o}C in winter and from 14.6 to 25.8^{o}C in summer. Relative air humidity changed the most throughout 24 h in spring and summer, from ca. 47 % in 14 - 16 h to ca. 89 % in 4 - 5 h. The highest wind speed was observed during the day, summer and fall around noon. The values of atmospheric pressure were highest, > 1012 hPa, usually in winter and spring, and lowest, ca. 1000 hPa, in summer.

Figure 9: Daily distribution of the variation of the concentration of nitrogen oxides and meteorological elements with wind from the NE direction in the four seasons. The period 2005-2014

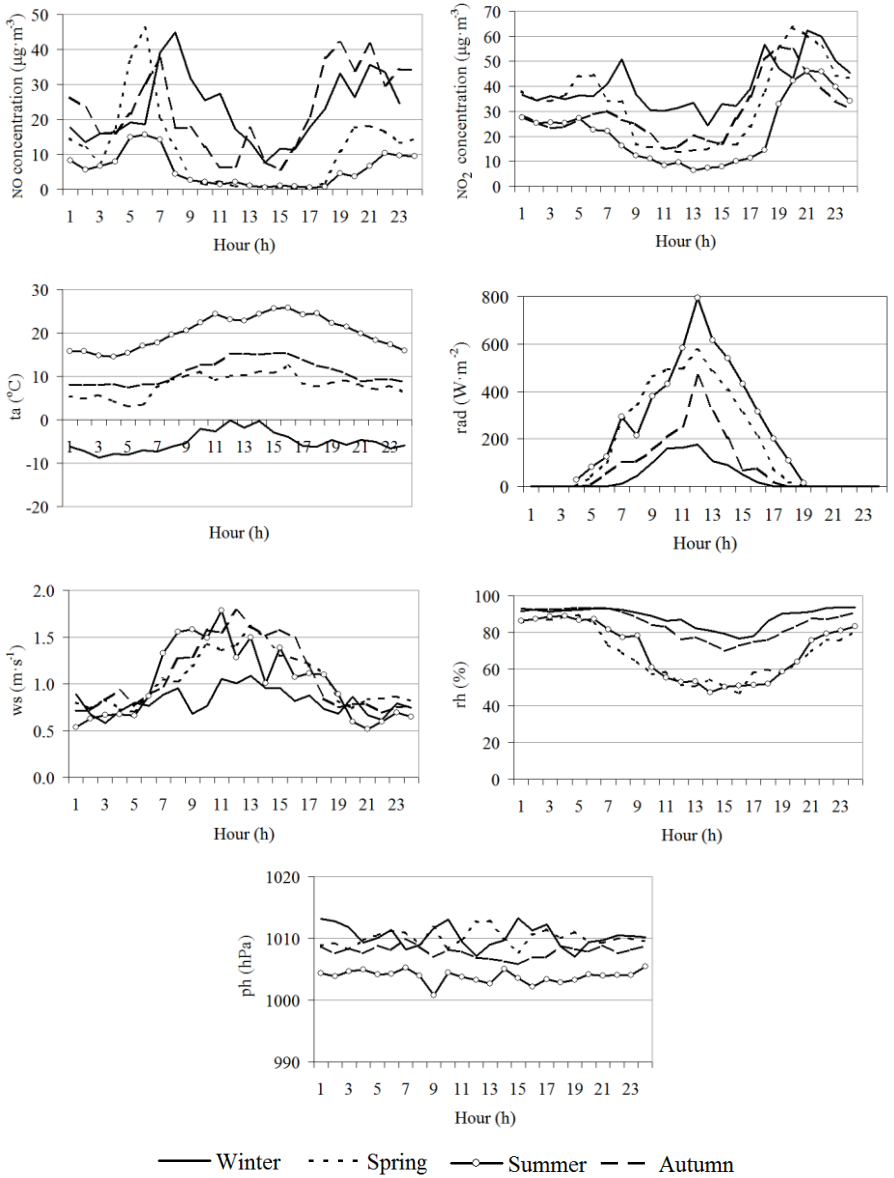

Discussion

Shown in the research, 2 - 3 times higher than that of NO, level of average monthly concentrations of NO_2 confirmed the great importance of NO concentration in the formation of that pollution and of its oxidation that takes place in the atmosphere. Such a big predominance of NO_2 concentration over NO should be considered adverse phenomenon due to the much greater, compared to NO, toxicity of NO_2. Worrying in view of human health preservation is also the fact that with the generally observed reduction in the concentration of NO and NO_2 the latter varied at a much slower pace. Limitation of NO_2 emissions, in the light of research conducted around the world, is still a challenge (Monks et al., 2009). Trends in concentrations of NO and NO_2 can happen, depending on the level of local emissions, even in opposite directions. No significant changes in the concentration of NO_2 were found e.g. in Brazil and Catalonia (Alier et al., 2009, Agudelo-Castaneda et al. 2014), no negative trend or even increase in the concentration of NO_2 in the 21st century in Europe and China showed Chen et al. (2011) and Henschel et al. (2015). In turn, negative, statistically significant trend of NO_2 and NO has been demonstrated in Greece (Papaioannou et al., 2010).

From the point of view of human health, important is not only to the average level of pollution, but above all the observed episodes of maximum values. The studies of temporal variability of concentrations of NO and NO_2 in Poznan have shown that the highest monthly values of the concentrations are in cold time of the year, in the case of NO in late autumn (Nov-Dec) and in the case of NO_2 in early spring (Feb-Mar). Such a seasonal distribution of high concentrations of NO and NO_2, are confirmed by numerous studies from different parts of the world (Bell and Ashenden, 1996, Hargreaves et al., 2000, Bigi and Harrison, 2010, Mavroidis and Ilia, 2012, Alejo et al., 2013, Fantozii et al., 2013, Agudelo-Castaneda et al., 2014). The most often indicated causes of higher concentrations of NO_2 and NO in winter than in summer are, among others, less traffic and industrial emissions in the period of summer vacations, as well as increased removal of air contaminations by rain in the zone of humid and warm time of the year; and smaller oxidation of NO due to reduced solar activity (Bell and Ashenden, 1996, Papaioannou et al., 2010, Mavroidis and Ilia, 2012, Alejo et al., 2013).

The level of NO_2 in Poznan in individual seasons was clearly differentiated, while the average seasonal NO concentrations remained at the same level. In the same years of research, the values of the standard deviation of the concentrations of NO and NO_2 indicated a greater variability of daily concentrations NO than NO_2 according to seasons, and the distribution of concentrations in the ranges concerned – also for monthly periods. The study of the daily variation of hourly concentrations of NO and NO_2 has shown that they have a distribution with two maxima, morning and evening, confirmed also for other localities (Park et al., 2008, Altaf Arain et al., 2009, Hagler et al., 2009, Biggi and Harrison, 2010,

Henschel et al., 2015, Kalbarczyk et al., 2016). This regularity was most often described to the differentiated traffic of vehicles observed throughout the day, but also to the heating network activity or industrial emissions (Alier et al., 2009, Alkama et al., 2009, Teixeira et al., 2009, Papaioannou et al., 2010, Carslaw et al., 2011, Agudelo-Castaneda et al., 2014).

The level of concentrations of NO and NO_2 mainly depended on the level of pollutant emissions, but was modified by the variable weather conditions, first of all the wind. Studies of the relationship between concentration levels of NO, NO_2 and NOx and the wind direction were carried out by e.g. Cheng and Lam (2000), Altaf Arain et al. (2009), Papaioannou et al. (2010). Influence of wind direction depends on the local circumstances, mainly the position of local emission sources. Aside of the direction and important parameter of wind is its speed, whose increase usually causes reduction in concentrations of pollutants, including NO and NO_2 (Cheng and Lam, 2000, Hargreaves et al., 2000, Elminir, 2005, Altaf Arain et al., 2009, Mavroidis and Ilia, 2012, Agudelo-Castaneda et al., 2014). In the work it was also confirmed the negative relationship between the concentration of NO and NO_2 and air temperature. Similar relationship was shown in studies by Bigi and Harrison (2010), Agudelo-Castaneda et al. (2014), while a positive relationship between concentration and temperature under conditions of Algeria was found by Alkama et al. (2009). In the work by Shahgedanova (1999) the level of the daily variation of NO_2 in Moscow was related to the level of NO, and then to the meteorological factors, mainly air temperature and solar radiation, and also to the passage of the warm front. The work did not confirm the relationship between NO and NO_2 and air humidity, though such was found in the work of some authors (Alkama et al., 2009, Agudelo-Castaneda et al., 2014).

Conclusion

The average level of NO_2 concentration in surrounding of monitoring station in Poznan was 2-3 times greater than that of NO. Both the concentration of NO_2 and NO showed a marked seasonality. The highest average pollution level was observed in the cold months, NO in November and December, NO_2 in February and March; the lowest level of NO_2 was recorded in summer (June and July), and NO in the autumn (September and October). Daily distribution of NO and NO_2 was characterized by the presence of two distinct maxima, in the morning and evening. The hourly concentrations of NO most often (in 80 %) were in the range of 0-10 $\mu g \cdot m^{-3}$, NO_2 – in the range of 20-30 $\mu g \cdot m^{-3}$ (in 32 %). Among the relevant meteorological elements, the variation of the concentrations of NO and NO_2 were most strongly modified by the wind and air temperature. The characteristic distribution of concentrations of NO and NO_2 in the course of the year and day may attest to its strong dependence on the level of local emissions from the combustion of fuel in heating systems and transport. Monthly concentrations of

NO and NO_2 in Poznan in the years 2005-2014 showed a falling tendency, more pronounced for NO.

References

ABDUL RAHEEM, A.M.O. – ADEKOLA F. A. – OBIOH, I. O. 2009. The seasonal variation of the concentrations of ozone, sulfur dioxide, and nitrogen oxides in two Nigerian cities. In *Environmental Modeling and Assessessment.* ISSN 1420-2026, 2009, vol. 14, pp. 497-509.

AGUDELO–CASTANEDA, D. M. – TEIXEIRA, E. C. – PEREIRA, F. N. 2014. Time–series analysis of surface ozone and nitrogen oxides concentrations in an urban area at Brazil. In *Atmospheric Pollution Research.* ISSN 1309-1042, 2014, vol. 5, pp. 411-420.

ALEJO, D. – MORALES, M. C. – DE LA TORRE, J. B. – GRAU, R. – BANCS, L. – VAN GRIEKEN, R. – VAN ESPEN P. – SOSA, D. – NUÑEZ, V. 2013. Seasonal trends of atmospheric nitrogen dioxide and sulfur dioxide over North Santa Clara, Cuba. In *Environmental Monitoring and Assessessment.* ISSN 0167-6369, 2013, vol. 185, pp. 6023-6033.

ALIER, M. – FELIPE–SOTELOB, M. – HERNÁNDEZ, I. – TAULER, R. 2009. Variation patterns of nitric oxide in Catalonia during the period from 2001 to 2006 using multivariate data analysis methods. In *Analytica Chimica Acta.* ISSN 0003-2670, 2009, vol. 642, pp. 77-88.

ALKAMA, R. – ADJABI, S. – AIT IDIR, F. – SLIMANI, Z. 2009. Air pollution in Bejaia city (Algeria): measurements and forecasts. In *Polish Journal of Environmental Studies.* ISSN 2083-5906, 2009, vol. 18, no. 5, pp. 769-773.

ALTAF ARAIN M. – BLAIR, R. – FINKELNSTEIN, N. – BROOK, J. – JERRETT, M. 2009. Meteorological influences on the spatial and temporal variability of NO_2 in Toronto and Hamilton. In *The Canadian Geographer / Le G´eographe canadien.* ISSN 1541-0064, 2009, vol. 53, no. 2, pp. 165-190.

BELL, S. – ASHENDEN, T. W. 1997. Spatial and temporal variation in nitrogen dioxide pollution adjacent to rural roads. In *Water, Air, and Soil Pollution.* ISSN 1573-2932, 1997, vol. 95, pp. 87-98.

BIGI, A. – HARRISON, R., M. 2010. Analysis of the air pollution climate at a central urban background site. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2010, vol. 44, p. 2004–2012.

CARSLAW, D. C. – BEEVERS S. D. – TATE, J. E. – WESTMORELAND, E. J. – WILLIAMS, M. L. 2011. Recent evidence concerning higher NOx emissions from passenger cars and light duty vehicles. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2011, vol. 45, pp. 7053-7063.

CHEN, B. – KAN, H. – CHEN, R. – JIANG, S. – HONG, C. 2011. Air pollution and health studies in China - policy implications. In *Journal of the Air & Waste Management Association*. ISSN 1096-2247, 2011, vol. 61, pp. 1292-1299.

CHENG, S. – LAM, K. C. 2000. Synoptic typing and its application to the assessment of climatic impact on concentrations of sulfur dioxide and nitrogen oxides in Hong Kong. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2000, vol. 34, pp. 585-594.

EEA 2015. Air Quality in Europe - 2015 Report. ISBN 978-92-9213-701-4 702-1. European Environment Agency, Copenhagen, Denmark.

ELMINIR, H. K. 2005. Dependence of urban air pollutants on meteorology. In *Science of the Total Environment.* ISSN 0048-9697, 2005, vol. 350, pp. 225-237.

FANTOZZI, F. – MONACI, F. – BLANUSA, T. – BARGAGLI, R. 2013. Ozone and nitrogen dioxide concentrations in a Holm oak urban park and an adjacent open area in Siena. In *WIT Transactions on Ecology and The Environment*, ISSN 1743-3541, 2013, vol. 174, pp. 103-110.

GILBERT, N. L. – GOLDBERG, M. S. – BECKERMAN, B. – BROOK J. R. – JERRETT, M. 2005. Assessing Spatial Variability of Ambient Nitrogen Dioxide in Montréal, Canada, with a Land-Use Regression Model. In *Journal of the Air & Waste Management Association.* ISSN 1096-2247, 2005, vol. 55, pp. 1059-1063.

HAGLER, G. S. W. – BALDAUF R. W. – THOMA, E. D. – LONG T. R. – SNOW, R. F. – KINSEY, J. S. – OUDEJANS, L. – GULLETT B. K. 2009. Ultrafine particles near a major roadway in Raleigh, North Carolina: Downwind attenuation and correlation with traffic–related pollutants. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2009, vol. 43, pp. 1229-1234.

HARGREAVES P. R. – LEIDI, A. – GRUBB, H. J. – HOWE, M. T. – MUGGLESTONE, M. A. 2000. Local and seasonal variations in atmospheric nitrogen dioxide levels at Rothamsted, UK, and relationships with meteorological conditions. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2000, vol. 34, pp. 843-853.

HENSCHEL, S. – LE TERTRE, A. – ATKINSON, R.W. – QUEROL, X. – PANDOLFI, M. – ZEKA, A. – HALUZA, D. – ANALITIS, A. KATSOUYANNI, K. – BOULAND, C. – PASCAL, M. – MEDINA, S. – GOODMAN, P. G. 2015. Trends of nitrogen oxides in ambient air in nine European cities between 1999 and 2010. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2015, vol. 117, pp. 234-241.

JACOB, D. J. – WINNER, D. A. 2009. Effect of climate change on air quality. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2009, vol. 43, p. 51–63.

KALBARCZYK, R. – KALBARCZYK, E. – NIEDŹWIECKA– FILIPIAK, I. – SERAFIN, L. 2015. Ozone concentration at ground level depending on the content of NOx and meteorological conditions. In *Ecological Chemistry and Engineering S*. ISSN 2084-4549, 2015, vol. 22, no. 4, pp. 527-541.

KALBARCZYK, R. – SOBOLEWSKI, R. – KALBARCZYK, E. 2016. Biometeorological determinants of the tropospheric ozone concentration in the suburban conditions of Wroclaw, Poland. In *Journal of Elementology*. ISSN

1644-2296, 2016, vol. 21, no. 3, pp. 729-744.

MAVROIDIS, I. – ILIA, M. 2012. Trends of NO_X, NO_2 and O_3 concentrations at three different types of air quality monitoring stations in Athens, Greece. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2012, vol. 63, pp. 135-147.

MONKS, P. S. – GRANIER, C. – FUZZI, S. – STOHL, A. – WILLIAMS M. L. – AKIMOTO, H. – AMANNI, M. – BAKLANOV, A. – BALTENSPERGER, U. – BEY, I. et al. 2009. Atmospheric composition change – global and regional air quality. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2009, vol. 43, pp. 5268-5350.

PAPAIOANNOU, A. B. – VIRAS, L. G. – NASTOS, P. T. – PALIATSOS, A. G. 2010. Temporal evolution of sulfur dioxide and nitrogen oxides in the city of Volos, Greece. In *Environmental Monitoring and Assessessment*. ISSN 1420-2026, 2010, vol. 161, pp. 485-494.

PARK, K. – PARK J. Y. – KWAK, J. H. – CHO, G. N. – KIM, J. S. 2008. Seasonal and diurnal variations of ultrafine particle concentration in urban Gwangju, Korea: Observation of ultrafine particle events. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2008, vol. 42, pp. 788-799.

POZNAN 2016. Statistical Bulletin 25, 2. ISSN 1734-7580, 2016, Statistical Office in Poznan.

SHAHGEDANOVA, M. – BURT, T. P. – DAVIES, T. D. 1999. Carbon monoxide and nitrogen oxides pollution in Moscow. In *Water, Air, and Soil Pollution.* ISSN 1573-2932, 1999, vol. 112, pp. 107-131.

STĘPNIEWSKA, Z. – GORAJ, W. – SOCHACZEWSKA, A. – KUŹNIAR, A. – PYTLAK, A. – MALEC, M. 2014. Changes in atmospheric CH_4, O_3, NO_2, SO_2 concentration dynamics in Lublin in the years 2007-2009. In *Acta Agrophysica*. ISSN 1234-4125, 2014, vol. 21, no. 3, pp. 361-373.

TEIXEIRA, E. C. – DE SANTANA, E. R. – WIEGAND, F. – FACHEL J. 2009. Measurement of surface ozone and its precursors in an urban area in South Brazil. In *Atmospheric Environment.* ISSN 1352-2310, 2009, vol. 43, pp. 2213-2220.

Prof. AMU dr hab. Eliza Kalbarczyk
Adam Mickiewicz University, Institute of Socio-Economic Geography and Spatial Management, Department of Spatial Econometrics
Krygowskiego 10 Street, 61-680 Poznan, Poland
E-mail: ekalb@amu.edu.pl

Prof. UPWr dr hab. inż. Robert Kalbarczyk
Wroclaw University of Environmental and Life Sciences, Institute of Landscape Architecture, Division of Engineering and Landscape Protection
Grunwaldzka 55 Street, 50-357 Wroclaw, Poland
E-mail: robert.kalbarczyk@upwr.edu.pl

ZAOSTÁVAJÚCE REGIÓNY SLOVENSKA V KONTEXTE NOVÉHO (EURÓPSKEHO) REGIONALIZMU

Pavol Korec, Jaroslav Rusnák

Abstract

This paper presents a discussion on lagging regions of Slovakia as well as possibilities to reduce this lag, in the context of the new regionalism. Paper is divided into three parts. First, the causes of regional disparities in the Slovakia are discussed. In this section we point out to various interpretation of evaluation of regional disparities. Second part deals with selected problems of theory of regional development. Special attention is paid to the change of the (political-economy) approaches to the national economy and the ways of moving from central managed economy to the capitalist market economy a vice versa. Third one is concerned the approaches to solving problems of lagging regions. In particular, we are critical to discuss government efforts to address long-term lagging 12 districts of southern and eastern Slovakia.

Keywords: lagging regions, new regionalism, state capitalism, neoliberalism, market economy, financial support.

Úvod

Problémy regionálneho rozvoja Slovenska, podobne ako aj ostatných post-socialistických krajín strednej a východnej Európy, od roku 2004 nových členov Európskej únie, sú stále aktuálnym spoločenským problémom a jednou z kľúčových tém bádania viacerých vedných disciplín, vrátane geografie. V posledných rokoch sú na Slovensku aktuálnym problémom pretrvávajúce rozdiely v spoločenskom rozvoji jednotlivých regiónov.

Skutočnosť, že územná diferenciácia rozvojového potenciálu štátu je objektívnej povahy (okrem iných Lukniš, 1985, Paulov, 1992, Hampl, 2005 a i.) sa všeobecne akceptuje. Prijíma sa aj fakt, že efektívny ekonomický rozvoj, resp. integrálny spoločenský rozvoj štátu nutne musí vytvárať rozdiely medzi regiónmi, aby boli dobre využité zdroje štátu (Hampl, 2005, Blažek, Csank, 2007, Korec, 2009, Blažek, Uhlíř, 2011, Ženka a kol., 2012 a iní). Gorzelak (2009) explicitne konštatuje, že „zaostávajúce regióny nikdy nedobehnú bohaté“. Nakoniec, „degeneratívne“ dôsledky „násilnej“ nivelizácie regionálnych rozdielov v minulom politickom systéme sme na Slovensku po roku 1989 pocítili veľmi rýchlo. Takisto je však zrejmé, že dôležitou otázkou je aj „vhodná“ miera spoločenskej (ekonomickej a sociálnej) regionálnej diferenciácie. Z tohto dôvodu je preto nevyhnutné vytvárať také politické mechanizmy, ktoré budú schopné nájsť

kompromis medzi ekonomickým a sociálnym, medzi zásluhovosťou a solidaritou. Problémom však je, ako je to prakticky vždy pri takejto dualite, nájdenie vhodnej miery regulácie, resp. nájdenie najefektívnejšieho pomeru medzi zásluhovosťou a solidaritou.

Zaujímavú poznámku k existujúcim regionálnym rozdielom v štáte uviedli Blažek, Csank (2007). Uvedení autori vo svojej práci upozorňujú na skutočnosť, že citlivosť na existenciu regionálnych rozdielov je veľmi závislá na kultúrno-historickom kontexte spoločnosti. Slovenská spoločnosť má v kontexte jej kultúrno-historického vývoja svoje osobitosti, ktoré sa prejavujú, okrem iného, aj vo zvýšenej citlivosti vnímania regionálnych ekonomických a sociálnych rozdielov. Slovensko bolo nielen v čase Rakúsko-Uhorska, ale aj v období 1. ČSR hospodársky menej rozvinutým agrárnym územím, čomu zodpovedali malé rozdiely medzi regiónmi. V období komunizmu silná nivelizačná regionálna politika štátu (rovnomerná alokácia priemyslu a nové územno-správne členenie) „zotrela“ aj tie malé regionálne rozdiely medzi západom a východom krajiny. Slovensko takto nemohlo spoznať čo sú regionálne rozdiely v spoločenskom rozvoji a v životnej úrovni obyvateľstva. Je preto logické, že regionálne rozdiely, ktoré sa objavili po roku 1989 veľmi rýchlo a s veľkou intenzitou, vníma slovenská spoločnosť v uvedenom historickom kontexte veľmi citlivo.

Je zrejmé, že dlhodobo veľké regionálne rozdiely majú destimulačný a destabilizujúci účinok a prakticky všetky rozvinuté štáty sveta realizujú v snahe o ich zníženie celý komplex regionálnych, odvetvových i iných politík. Vhodné je však urobiť poznámku k požiadavke odborne korektnej interpretácie existujúcich regionálnych rozdielov. Veľa politikov, ale aj odborníkov z jednotlivých vedných odborov, má z rôznych dôvodov, niekedy aj z nevedomosti (?!), tendenciu preexponovávať existujúce regionálne rozdiely. Typickým príkladom takejto nekorektnej interpretácie je zdôrazňovanie a kritizovanie veľkých rozdielov medzi regiónom Bratislavy a ostatnými regiónmi Slovenska na úrovni ôsmich VÚC (regióny NUTS3), často aj na úrovni štyroch regiónov NUTS2. Prakticky vo všetkých týchto kritikách existujúceho stavu chýba čo i len základné upozornenie na zásadný vplyv „úzkeho“ územno-správneho vymedzenia regiónu Bratislavy na úrovni NUTS3 a NUTS2. Región Bratislavy (NUTS2 aj NUTS3) je vlastne aglomerácia tohto mesta, navyše hlavného mesta. Samozrejme, môžeme porovnávať takýto región Bratislavy s ostatnými klasickými vidiecko-mestskými regiónmi Slovenska NUTS3 aj NUTS2. Ale prvou skutočnosťou čo musíme pri takomto porovnávaní zdôrazniť je fakt, že extrémne veľké rozdiely medzi regiónom Bratislavy a ostatnými regiónmi Slovenska sú očakávané a prirodzené (Sokol 2001, Korec 2009, Matlovič, Matlovičová 2011, Šuška 2014 a iní).

Prehlbovanie rozdielov s rastúcim rizikom sociálno-ekonomického úpadku veľkej časti územia Slovenska bolo dlhodobo explicitne neriešeným problémom. Preto možno oceniť deklarovaný zámer vlády Slovenskej republiky riešiť problémy zaostávajúcich regiónov Slovenska nielen priamymi finančnými

stimulmi, ale najmä zapojením širokého spektra aktérov na miestnej úrovni, ktorých kľúčovou úlohou by malo byť hľadanie miestnych zdrojov pre podnikateľské aktivity a rozvojové impulzy všeobecne.

Tento prístup vlády je v súlade s novým (európskym) regionalizmom, ktorý presadzuje paradigmou nového spoločenského rozvoja. Jeho podstata je založená na predpoklade, že optimálny spoločenský rozvoj (politický, ekonomický, sociálno-kultúrny, ekologický a strategicko-plánovací) nie je možné dosiahnuť len riadením a zásahmi „zhora“ alebo „zvonku“, teda prostredníctvom štátnej podpory alebo využívaním európskych fondov. Nový regionalizmus upozorňuje, že v ekonomicky dlhodobo slabých vidieckych regiónoch, v štrukturálne postihnutých regiónoch, v periférnych regiónoch, prípadne v inak hendikepovaných regiónoch, sa na prekonaní zaostávania musia výrazne podieľať aj miestni aktéri, vnútorný ľudský kapitál regiónov (jednotlivci, skupiny ľudí, občianske iniciatívy, inštitúcie verejnej správy, firmy pôsobiace v regióne a iné). Cieľom tohto príspevku je diskusia k možnostiam aplikovania zásad nového (európskeho) regionalizmu pri revitalizácii zaostávajúcich regiónov Slovenska.

Prehľad literatúry

V jednej z predchádzajúcich štúdií (Rusnák, Korec, 2013) sme popísali jedinečný charakter a rozsah spoločenskej transformácie na Slovensku v uplynulých 25 rokoch (1989-2013). Niektorí autori hovoria, že tento „transformačný proces“ je len istým, časovo ohraničeným intervalom z dlhodobej evolúcie hospodárstva štátu. Na jednej strane ide o špecifický vývojový proces nápravového typu, ktorý charakterizuje obrat medzi dvoma extrémne odlišnými spoločenskými systémami (socialistický a kapitalistický). Na druhej strane však dochádza v tomto čase aj k rastu významu terciéru a kvartéru na úkor sekundárneho sektora a k nárastu významu nových poznatkov a informácií v spoločnosti, čo v konečnom dôsledku v dlhodobej vývojovej trajektórii spoločnosti vedie k posunu zo staršej fázy vývoja spoločnosti (industriálnej) do novej fázy (post-industriálnej) (Hampl, 2005, Blažek, 2012, Ženka a kol., 2012 a iní). Zdá sa teda, že postsocialistická transformácia prebiehala na pozadí post-industriálnej transformácie, resp. bola ňou do určitej miery vyvolaná. Popjaková (1998) zase zdôrazňuje špecifický kontext postsocialistickej transformácie v procesoch globálnych zmien svetovej ekonomiky a prechodu k znalostnej ekonomike. Ekonomická transformácia neznamenala len prechod od centrálne plánovaného hospodárstva k trhovej ekonomike, ale aj integráciu v rámci globálnej ekonomiky, v rámci kvalitatívne novej medzinárodnej deľby práce. Dochádza teda nielen k transformácii ekonomického systému socialistického typu smerom k ekonomickému systému kapitalistického typu, ale aj k ekonomickej integrácii a interdepedencii v rámci „globálnej ekonomiky“. Všeobecne sa akceptuje, že postsocialistická transformácia idúca po špecifickej trajektórii sa vyznačovala v

mnohých ohľadoch vyššou dynamikou a rýchlosťou oproti všeobecnej post-industriálnej transformácii vo vyspelých kapitalistických krajinách. V uvedenej štúdii konštatujeme, že ak dynamika postsocialistických ekonomík klesne na úroveň vyspelých krajín, potom možno hovoriť o ukončení postsocialistickej transformácie.

Jednou zo základných charakteristík spoločenskej transformácie krajín V4 po roku 1989 bolo akceptovanie neoliberalizmu ako hlavného ekonomického (spoločenského) konceptu. Hlavnou ekonomickou stratégiou krajín V4 sa stalo otváranie národných ekonomík a snaha o prilákanie zahraničného kapitálu, ktorý predstavoval pre štáty, ale aj pre ich jednotlivé regióny, hlavný rozvojový impulz a nástroj integrácie do globálnej ekonomiky. Zahraničný kapitál pozitívne ovplyvnil nielen reštrukturalizáciu domácej ekonomiky, priame finančné zisky alebo tvorbu pracovných miest, ale predstavoval aj sprostredkovateľa prístupu k novým technológiám, spôsobov manažmentu firiem a určite aj ku globálnej ekonomike. Zahraničný kapitál podporuje aj možnosti vzniku regionálnych inovačných systémov v regiónoch (Pavlínek, 1995, 2012, Blažek, 2012, Ženka a kol., 2012, Korec, 2014 a iní).

Vďaka rozsiahlemu prílevu zahraničných investícií v uplynulých 25 rokoch môžeme dnes Slovensko a všeobecne krajiny V4 zaradiť medzi tie, ktoré úspešne prešli spoločenskou transformáciou a úspešne sa integrovali do globálnej ekonomiky. Uvedená stratégia sa na jednej strane podpísala pod relatívne rýchly a stabilný ekonomický rast štátu, ale na druhej strane sa (spolu-)podieľala aj na rastúcej divergencii regionálneho rozvoja v rámci jednotlivých krajín V4, Slovensko nevynímajúc. Neoliberálna politická pozícia štátu (Slovensko v období 1998-2008) deklaruje, že štát nepovažuje za dobrého hospodára a navrhuje postupné vyprázdňovanie štátu, ktoré prebieha v troch smeroch (Peck, Tickell, 2002, Šuška, 2014): nahor – strata reálnej politickej moci, ktorá je nahradená nadnárodnými inštitúciami; nadol – odovzdávanie kompetencií hierarchicky nižším úrovniam (na Slovensku samosprávnym VÚC a obciam); a nakoniec do strán – prenechávanie niektorých kompetencií neštátnym, mimovládnym alebo súkromným inštitúciám. Na nepriaznivú skutočnosť, že neoliberálne prístupy sa ukazujú ako veľmi zjednodušené, pretože preferujú makroekonomický aspekt transformácie a nezohľadňujú ostatné zložky spoločnosti (inštitucionálne mikroekonomické, sociálne, kultúrne a iné) poukázalo veľa autorov (Kolodko, 1999, Pavlínek, 2004, Smith 1998, Smith, Rochovská, 2006, Lubelcová, 2016 a iní).

Prínos neoliberalizmu pre globálnu svetovú ekonomiku, ako aj pre ekonomiku jednotlivých krajín, je ale všeobecne akceptovaný. Nakoniec, výsledky hovoria samy za seba. Medzi rokmi 1980 a 2010 vzrástol objem svetového obchodu takmer štvornásobne, tempá rastu HDP jednotlivých krajín boli stabilne vysoké (na Slovensku v rokoch 2002 – 2007 4,6-10,4%). V uvedených troch desaťročiach dochádzalo v jednotlivých krajinách k oveľa masívnejšiemu pohybu „doprava než doľava“ (Bremmer, 2014).

Ku koncu prvej dekády 21. storočia sa však príbeh neoliberalizmu stáva minulosťou. Vývoj po veľkej finančnej a hospodárskej kríze, ktorá prepukla v roku 2009 ukazuje, že moc štátu sa vracia. Veľký prepad trhov v priebehu finančnej krízy a globálna svetová recesia vystavili klasický kapitalizmus, neoliberalizmus a proces globalizácie ťažkej skúške. Politici nielen v rozvíjajúcich sa krajinách, ale aj v krajinách hospodársky vyspelých, vrátane Slovenska a celej V4, sa chopili príležitosti a začali rozhodovať o veciach, ktoré dovtedy nechávali na trh. V priebehu uplynulých rokov sa na medzinárodnú scénu „prebojoval" nový typ spoločnosti, ktorý vystihuje termín „štátny kapitalizmus" (Bremmer, 2014).

Obr. 1 ukazuje priestor, v ktorom sa pohybujú štáty vzhľadom na ich vzťah k národnej ekonomike. Tento priestor môžeme považovať za trhové spektrum. Na protiľahlých koncoch sa nachádzajú ideologické extrémy, utopický komunizmus a utopický neoliberaluzmus. Tieto extrémy jednotlivé štáty nikdy nedosiahnu, pretože aj v najdirektívnejšom štáte sú prvky trhu a takisto aj v plne liberalizovanej ekonomike sa uplatňujú prvky štátnej moci. Za reálne okrajové pozície teda treba považovať plánované hospodárstvo (striktný štátny kapitalizmus) a trhové hospodárstvo (striktný kapitalizmus voľnej súťaže). Medzi týmito dvomi okrajovými pozíciami sa nachádza reálny svet skutočných foriem kapitalizmu, do ktorých sa dajú zahrnúť tak trhové ekonomiky s malými zásahmi štátu, ako aj plánované ekonomiky s výrazne obmedzenými trhovými aktivitami (napr. Kuba a Severná Kórea).

Je zrejmé, že predložená schéma je veľmi zjednodušená, ale dobre ukazuje širokú škálu možnej intenzity vplyvu štátu na ekonomiku. Obrazne povedané, každá krajina sveta je trvalo v pohybe a osciluje na tejto škále zľava doprava a naopak. Práve finančné krízy, hospodárske recesie, významné politické zmeny, ale aj prezidentské alebo parlamentné voľby v jednotlivých krajinách sú udalosťami, ktoré môžu iniciovať alebo zrýchliť iluzórny pohyb zľava doprava a naopak. Na obr. 1 je naznačená situácia, keď po významnej politickej zmene v roku 1989 začal výrazný posun krajín V4 zľava, od plánovaného hospodárstva, doprava, k trhovému hospodárstvu. Finančná a hospodárska kríza, ktorá začala v roku 2009 a nadväzujúce víťazstvá ľavicovo orientovaných politických strán v parlamentných voľbách iniciovali v krajinách V4, ako je to naznačené na Obr. 1 spätný pohyb sprava doľava.

Pochopiteľne, presný bod, ktorý by oddeľoval štátny kapitalizmus od zástancov trhovej ekonomiky sa nedá stanoviť. Súhlasíme s názormi, ktoré hovoria, že v ľavej časti priestoru sa nachádzajú štáty, kde sú vlády v postavení hlavného ekonomického hráča, zatiaľ čo na pravej strane sú krajiny s jasnými právnymi limitmi pokiaľ môže siahať právomoc štátu pri regulovaní súkromného sektora.

Obr. 1: Priestor pozície štátu v národnej ekonomike
Figure 1: Space of state position in national economy

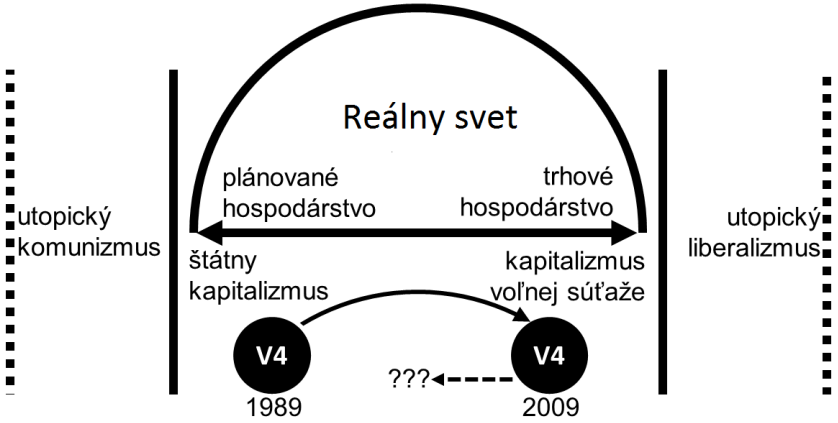

Zdroj: Bremmer (2014), upravené autormi

Neoliberálna doktrína, ktorá sa snažila aplikovať univerzálny politický a ekonomický model rozvoja spoločnosti "one size fits all" priniesla v krajinách strednej a východnej ekonomiky rôzne variety kapitalizmu. Teóriu variet kapitalizmu rozvinuli Hall a Soskice (2001). Jednou z nich je model liberálnej trhovej ekonomiky, v ktorom prevládajú hierarchické a konkurenčné trhové mechanizmy rozvinutý v USA. Druhou z nich je model koordinovanej trhovej ekonomiky, v ktorom sa spoločnosť oveľa viac spolieha na netrhové spôsoby koordinácie a sociálne siete rozvinutý v západnej Európe. Jessop (2011) rozvíja koncept pestrosti a diverzity modelov kapitalizmu, ktoré sa snažia byť navzájom rovnocenné a koordinované, ale z pohľadu „ekológie“ kapitalizmu sú v tieni jednej dominantnej variety kapitalizmu. V kontexte tranzitívnych krajín strednej a východnej Európy sa objavili špecifické lokálne variety kapitalizmu. Nölke a Vliegenthart (2009), Ženka a kol. (2012) i iní hovoria o závislej trhovej ekonomike, Baláž et al. (2007) o duálnej ekonomike a Bohle a Greskovits (2012) o zasadenom neoliberalizme.

Súčasný nový (európsky) regionalizmus pristupuje ku konkrétnym regiónom predovšetkým z pohľadu ich ekonomického rozvoja a trvalo udržateľného rozvoja. V tejto súvislosti treba upozorniť, že v Európskej únii sa dnes stretávame s dvomi vzájomne fungujúcimi základnými prejavmi, resp. prúdmi regionalizmu, s tzv. „bottom-up“ regionalizmom a „top-down“ regionalizmom. Treba zdôrazniť, že tieto dva prúdy existujú relatívne samostatne, ale vzájomne sa

významne ovplyvňujú. Prvý prúd, „bottom-up“ regionalizmus, vyjadruje rast významu regionálnej spoločenskej, hlavne ekonomickej aktivity jednotlivých miestnych aktérov. Hlavným iniciátorom druhého z prúdov,“ top-down" regionalizmus, sú predovšetkým centrálne inštitúcie Európskej únie a inštitúcie vlády daného štátu. Je zrejmé, že na rozdiel od prvého prúdu, tu smeruje iniciatíva a podpora zhora nadol. Dôležitým prejavom „top-down“ regionalizmu je napr. stanovovanie podmienok pre rozdeľovanie európskych štrukturálnych fondov do regiónov, regionálna a odvetvové politiky na úrovni štátu a pod. (Chromý, 2008, Korec 2014 a iní). Nový regionalizmus sa často chápe aj ako „nástroj boja“ proti oslabovaniu úlohy národných štátov a ich centrálnych vlád v procesoch globalizácie (globalizácia vs. glokalizácia).

Regionálna štruktúra Slovenska, základné hodnotenie

V práci Korec (2014) sme sa venovali hodnoteniu konkurencieschopnosti regiónov Slovenska v globálnej ekonomike. Vychádzali sme z identifikácie 12 základných regiónov Slovenska (Korec 2009), ktoré sme rozdelili do piatich kvalitatívne odlišných typov: typ A – štádium poznatkovo orientovanej ekonomiky (región Bratislava); typ B – štádium založené na akceptovaní investícií (regióny Trnava, Stredné Považie, Košice); typ C1 – štádium dobiehania (regióny Ponitrie, Pohronie, Horné Považie); typ C2 – štádium neo-fordizmu (regióny Juh stredného Slovenska, Severovýchodné Slovensko, Východné Slovensko); typ D – regióny nevyprofilované (regióny – Podunajsko, Severné Slovensko). Len regióny typov A+B môžeme zaradiť medzi regióny integrované do globálnej ekonomiky. Všetkých 12 menej rozvinutých okresov Slovenska vybraných vládou SR sa nachádza v regiónoch typu C2. Tieto regióny sa vyznačujú niektorými typickými charakteristikami. Sú to prevažne vidiecke priestory bez veľkých miest, reštrukturalizácia ich ekonomiky stále nebola ukončená, výrazne tu absentujú zahraničné investície, majú nevýhodnú geografickú polohu a iné. Všetky tri uvedené základné regióny sa vyznačujú pomerne výraznou vnútornou homogenitou, čo platí najmä o regióne juhu stredného Slovenska. Všetkých 6 okresov tohto regiónu patrí medzi spomínaných 12 menej rozvinutých okresov.

V tab. 1 môžeme vidieť vývoj HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily od roku 2000 do roku 2014 v EÚ, v krajinách V4, v slovenských 8 krajoch (NUTS3) a v slovenských 4 regiónoch (NUTS2). Treba pripomenúť, že regióny NUTS2 v súčasnosti slúžia v krajinách V4 predovšetkým na účely regionálnej štatistiky EÚ. Tieto regióny nemajú žiadne orgány verejnej správy a ani vlastné finančné zdroje. Preto je pochopiteľné, že veľa analýz a hodnotení využíva skôr úroveň samosprávnych krajov (NUTS 3). Analýza na tejto úrovni poskytuje základný „geografický obraz“ o regionálnej štruktúre jednotlivých krajín. Pochopiteľne pri hodnotení konkrétnej krajiny zisťujeme, že aj regióny NUTS3 sú vzhľadom na úroveň regionálneho rozvoja, pri pohľade do vnútra, veľmi diferencované.

Tab. 1: Hrubý domáci produkt na obyvateľa v parite kúpnej sily (v eurách)
Table 1: Gross domestic product per capita in purchasing power parity (in Euros)

	2000	2004	2007	2009	2011	2014	2014/ 2000	2014- 2000
EU (28)	19 600	22 400	25 900	24 400	26 100	27 500	**1,40**	**7 900**
Česko	14 100	17 600	21 600	20 200	21 600	23 200	**1,65**	**9 100**
Maďarsko	10 500	13 900	15 700	15 700	17 100	18 600	**1,77**	**8 100**
Poľsko	9 200	11 000	13 700	14 400	16 800	18 600	**2,02**	**9 400**
Slovensko	9 700	12 600	17 300	17 300	19 000	21 100	**2,18**	**11 400**
BA kraj	21 000	28 500	41 100	42 500	47 100	51 200	**2,44**	**30 200**
TT kraj	10 200	13 200	20 800	19 100	21 100	23 400	**2,29**	**13 200**
TN kraj	9 100	11 700	16 000	15 400	16 700	18 300	**2,01**	**9 200**
NR kraj	8 400	11 100	14 400	14 600	16 900	18 200	**2,17**	**9 800**
ZI kraj	7 900	10 200	14 500	15 000	16 400	18 300	**2,32**	**10 400**
BB kraj	8 000	10 400	12 900	12 700	13 300	15 100	**1,89**	**7 100**
PO kraj	5 900	7 500	9 500	10 000	11 100	12 600	**2,14**	**6 700**
KE kraj	8 700	11 100	14 300	13 600	14 700	16 500	**1,90**	**7 800**
BA región	21 000	28 500	41 100	42 500	47 100	51 200	**2,44**	**30 200**
ZS región	9 100	11 900	16 800	16 200	18 100	19 800	**2,18**	**10 700**
SS región	8 000	10 300	13 700	13 900	14 900	16 700	**2,09**	**8 700**
VS región	7 300	9 300	11 900	11 800	12 900	14 600	**2,00**	**7 300**

Zdroj: Eustostat (2016), online data

Prakticky všetky práce hodnotiace regionálnu štruktúru Slovenska na úrovni na základe sociálno-ekonomického rozvoja konštatujú, že zaostávajúcimi regiónmi Slovenska sú Banskobystrický kraj (HDP na obyv. v PPS je 55 % priemeru EÚ), Prešovský kraj (46%) a Košický kraj (60 %) (mapa 1). Ako sme už uviedli, tieto kraje sú pri pohľade dovnútra kraja pomerne rozdielne. V Banskobystrickom kraji je napr. rozvinutý sever (Pohronský subregión Juhoslovenského koridorového regiónu podľa Lukniša (1985) a chudobný juh (Ipeľsko-slanský subregión Juhoslovenského koridorového regiónu). Štúdie takisto konštatujú, že Bratislavský kraj (HDP na obyv. v PPS je 186 % priemeru EÚ) je ďaleko najrozvinutejší a niekoľkonásobne predstihuje ostatné kraje.

K chybám, ktorých sa dopúšťame pri hodnotení pozície Bratislavského kraja v regionálnej štruktúre Slovenska a vlastne v regionálnej štruktúre celej EÚ sme sa už vyjadrili vyššie. Teraz len skonštatujeme, že vysoké ukazovatele regiónu Bratislavy (na úrovni NUTS3 aj na úrovni NUTS2) v kontexte jeho spoločenského

rozvoja sú v zhode s jeho územno-správnym vymedzením a pozíciou jeho centra v štáte. Upozorniť chceme na jednu skutočnosť, na ktorú sa pri hodnotení vývoja regionálnej štruktúry Slovenska zabúda. Keď si v Tab. 1 všimneme index rastu HDP v PPS na obyv. 2014/2000 podľa sledovaných regiónov vidíme pomerne vyrovnané hodnoty. Prešovský kraj 2,14, Bratislavský kraj 2,44, Slovensko 2,18 a pod. Úplne iný obraz nám však poskytne porovnanie absolútneho prírastku HDP na obyv. za sledované obdobie. Slovensko má prírastok 2000 – 2014 11 400 eur, Prešovský kraj 6 700 eur a Bratislavský kraj 30 200 eur. Nebudeme vysvetľovať význam zohľadnenia počiatočnej hodnoty hodnotenia (rok 2000), len poznamenávame, že takto vymedzený región Bratislavy sa bude pravdepodobne aj naďalej vzďaľovať od ostatných regiónov Slovenska a možno aj stále dobiehať „Veľký Londýn".

Zaostávajúce, resp. najmenej rozvinuté okresy Slovenska

V zaostávajúcich, resp. najmenej rozvinutých okresoch Slovenska začala vláda „razantný boj" proti chudobe, s cieľom naštartovať ich ekonomiku a znížiť nezamestnanosť. Vláda stanovila 12 zaostávajúcich okresov Slovenska (tab. 2), čo bolo deklarované v Zákone č. 336 z 11. novembra 2015 o podpore najmenej rozvinutých okresoch. Do zoznamu najmenej rozvinutých okresov bolo k 31. decembru 2015 zapísaných 12 okresov, v ktorých miera evidovanej nezamestnanosti vypočítaná z disponibilného počtu uchádzačov o zamestnanie, bola v období aspoň deväť kalendárnych štvrťrokov počas obdobia od 1. októbra 2012 do 30. septembra 2015 vyššia ako 1,6-násobok priemernej miery evidovanej nezamestnanosti v Slovenskej republike za rovnaké obdobie. Tento prístup vlády netreba považovať za nejakú špeciálnu slovenskú cestu, je to pomerne bežná záležitosť, často sa takéto a podobné prístupy robia nielen v krajinách EÚ, ale aj v krajinách OECD. Ak sa v krajine nachádzajú dlhodobo zaostávajúce regióny, je potrebné riešiť túto situáciu. Vláda SR postavila riešenie problémov zaostávajúcich regiónoch na troch pilieroch: priamej finančnej pomoci regiónom, rozvojových projektoch šitých na mieru regiónu a využitím ľudského potenciálu okresov, t.j. zapojením všetkých relevantných miestnych aktérov do rozvojových stratégií. Tento prístup by sme mohli hodnotiť ako nový (európsky) regionalizmus v praxi. Napriek hlasom, ktoré spochybňujú tento prístup, možno rozhodnutie vlády hodnotiť pozitívne.

V tab. 2 sú uvedené základné potrebné informácie o identifikovaných 12 najmenej rozvinutých okresoch Slovenska. Vytvorenie 17 620 nových pracovných miest do roku 2020 v týchto okresoch je veľmi ambiciózny cieľ. Vyčlenenie celkových investícií vo výške 1,149 miliardy eur, z čoho je 829,8 milióna eur z verejných zdrojov je značné ukrojenie zo štátneho rozpočtu (je zrejmé, že tieto sumy budú alokované do okresov z viacerých zdrojov). Takisto suma 49,28 milióna eur na priamy regionálny príspevok nie je malá suma. Dôležitou súčasťou

tejto stratégie vlády je požiadavka na vypracovanie akčného plánu každým okresom. Požadovaný akčný plán obsahuje, okrem iného, analýzu nepriaznivého hospodárskeho, sociálneho a environmentálneho stavu okresu, zhodnotenie jeho rozvojového potenciálu (vrátane ľudského kapitálu), návrh opatrení a úloh na zabezpečenie realizácie a plnenia akčného plánu, časový harmonogram, spôsoby a zdroje financovania, monitorovanie a hodnotenie dosiahnutých výsledkov.

Tab. 2: Finančná pomoc vlády menej rozvinutým okresom Slovenska
Table 2: Financial support of government to less developed regions of Slovakia

P. č.	Okres	1	2	3	4	5	6
1	**Lučenec**	74 106	16,45	147,3	109,7	4,3	1 440
2	**Poltár**	21 930	19,67	98,6	75,1	2,83	750
3	**Revúca**	40 124	21,32	61	37	3,8	1 100
4	**Rim. Sobota**	84 577	26,43	157	133	6,3	2 300
5	**Veľký Krtíš**	44 489	16,85	75	48,5	3,33	822
6	**Kežmarok**	73 110	22,08	52	40	4	2 020
7	**Sabinov**	59 341	17,35	79,8	57,9	3,84	1 115
8	**Svidník**	32 941	17,69	63	46	3,06	1 418
9	**Vranov n. T.**	80 464	18,29	123	81	4,9	2 545
10	**Rožňava**	62 699	20,05	109	65	4,6	1 345
11	**Sobrance**	22 806	16,35	69	53,5	2,5	1 225
12	**Trebišov**	105 962	16,78	114,5	83,1	5,82	1 540
	Spolu	533 307	9,46/SR	1149,2	829,8	49,28	17 620

1 – Počet obyvateľov (31.12.2015; 2 – Miera nezamestnanosti (v %, júl 2015); 3 – Celkové investície (mil. eur); 4 – Z toho investície z verejných zdrojov (mil. eur); 5 – Priamy regionálny príspevok (mil. eur); 6 – Počet vytvorených pracovných miest.
Zdroj: http://finweb.hnonline.sk/ekonomika/819270; dostupné 21.9.2016

Napriek tomu, že uvedený prístup vlády možno hodnotiť ako dobrý krok, ako sme už uviedli, objavuje sa už aj jeho kritika. Pre lepšiu názornosť upozorníme na kritiku takéhoto riešenia problémov zaostávajúcich regiónov z pohľadu politologického, ekonomického a geografického. Politológia vyčíta takémuto prístupu najmä možnosť zneužitia politickej moci a protekcionizmus. Obsah akčných plánov, hoci vyzerá dobre, môže byť nastavený v prospech straníckych kolegov, spriaznených podnikateľov, kamarátov a príbuzných. V konečnom dôsledku takáto aktivita smeruje k upevneniu politickej moci.

Ekonómia poukazuje pri takýchto riešeniach predovšetkým na problém nie najsprávnejšieho zamerania sa na krátkodobé zisky na úkor investícií do dlhodobého, trvalo udržateľného rozvoja. Hovoria, že takáto forma dotácií deformuje podnikateľské prostredie v rámci okresu, akčný plán nerieši systémové

opatrenia. Sú to len kozmetické úpravy, ktoré pomôžu okresu len dočasne. Odpoveď na otázku, aký je správny spôsob a miera štátnych zásahov do ekonomiky, aby sa dosiahol dlhodobý rozvoj, však nie je jednoduchá. Názor, že všeobecne povedané, čím viac je priamych štátnych zásahov do „ekonomiky regiónu“, tým je pravdepodobnejšie že bude zaťažená politickými deformáciami, byrokraciou, korupciou a plytvaním štátnych zdrojov, nie je podľa nášho názoru v prípade 12 menej rozvinutých okresov Slovenska jednoznačný. Ekonómovia takisto pripomínajú, že okres je mohutnosťou ekonomiky malý priestor, aby sa tam dali využiť relevantné nástroje ekonomickej revitalizácie.

Aké pripomienky majú k uvedenému riešeniu problémov zaostávajúcich okresov Slovenska geografi? Je ich viac, rozoberieme tie najpodstatnejšie. Na mape 1 môžeme vidieť geografickú polohu zaostávajúcich regiónov Slovenska. Západo-východný gradient na Slovensku, v zmysle zaostávania východnej časti Slovenska, sa formoval, možno povedať presne 150 rokov, od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867, keď začalo Uhorsko presadzovať razantnejšiu politiku indistrializácie krajiny. Program vlády, zdá sa, podcenil endogénne faktory, ktoré po roku 1989 významne podmieňujú regionálny rozvoj. Nepriaznivo sa tu, okrem geografickej polohy, prejavuje predovšetkým faktor sídelnej hierarchie a absencie veľkej dopravnej infraštruktúry (Hampl, 2005, Korec, 2009, 2014, Matlovič, Matlovičová, 2011 a iní). Centrá okresov v 12 podporených okresoch, sú malé mestá s počtom obyvateľov od 5 000 do 30 tisíc, čo, okrem iného, do určitej miery sťažuje možnosti týchto okresov zapojiť sa do globálnej ekonomiky.

Mapa 1: Geografická poloha 12 zaostávajúcich okresov na Slovensku
Map 1: Geographical position of 12 lagging regions in Slovakia

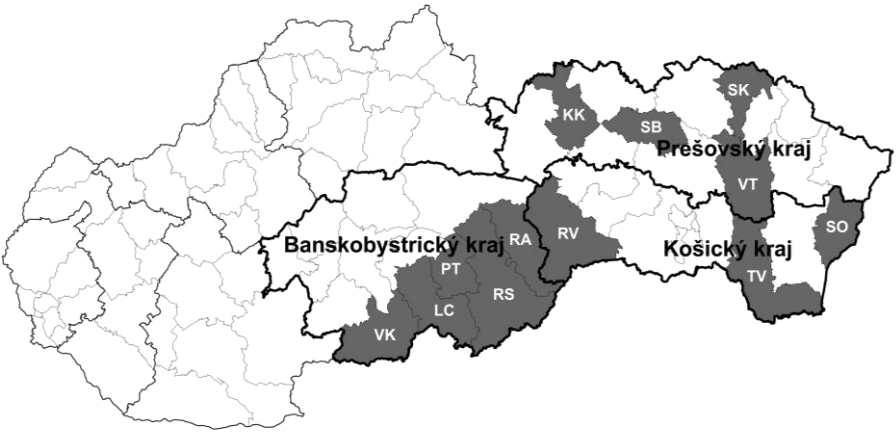

Hoci rešpektujeme názor, že je potrebné, aby sme sa na Slovensku prestali spoliehať len na zahraničných investorov a ich priame investície, nie je možné nerešpektovať vplyv globálnej ekonomiky na jednotlivé regióny. Všeobecne sa akceptuje, že v súčasnosti sú podnetné najmä dva základné teoretické prístupy v oblasti regionálneho rozvoja: teórie zdôrazňujúce význam inovácie, znalostnej ekonomiky a kreativity (i) a teórie zdôrazňujúce význam napojenia ekonomiky regiónu do nadregionálnych, najlepšie až globálnych väzieb a vzťahov (ii) (Blažek 2012). Obidva tieto prístupy svojím spôsobom zdôrazňujú úlohu geografickej polohy a faktora aglomerácie (veľkosti miest), ako významných faktorov regionálneho rozvoja. Obidva tieto prístupy vysvetľujú prečo prišlo a stále dochádza k tak výraznej priestorovej koncentrácii ekonomických aktivít a následne k rastu regionálnych rozdielov. Geografi majú určite pripomienku aj k otázke samotného stanovenia okresov v územno-správnom členení Slovenska. Nepriaznivo pôsobí na rozvojové možnosti týchto regiónov aj susedstvo slabo rozvinutých regiónov susedných štátov (regióny NUTS2 Észak-Magyarors v Maďarsku, Lubelski a Podkarpacki v Poľsku a tiež západná Ukrajina).

Záver

Po pomerne dlhom období, keď sa po roku 1989 v spoločenskom živote Slovenska presadzoval trhový kapitalizmus (závislý trhový kapitalizmus), začala sa tu po finančnej a hospodárskej kríze, ktorá prepukla v roku 2009 výraznejšie uplatňovať úloha štátu v ekonomike. Trhový kapitalizmus (neoliberalizmus, globalizácia) vyvolali na Slovensku v úrovni spoločenského rozvoja veľký nárast regionálnych rozdielov, čo bolo pochopiteľné a očakávané. Zaostávajúce regióny sa nachádzajú najmä vo východnej časti štátu. To, že sa vláda SR v roku 2015 rozhodla významne vstúpiť do odstránenia ekonomického zaostávania najmenej rozvinutých okresov považujeme za správny krok. K naplneniu deklarovaných cieľov však bude potrebné, okrem stálej kontroly a hodnotenia schválených rozvojových dokumentov, konštruktívne reagovať na dobre mienenú kritiku, ktorá sa objavila prakticky okamžite po zverejnení zámerov vlády.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0745/16.

Literatúra

BALÁŽ, V. – KLUVÁNKOVÁ-ORAVSKÁ, T. – ZAJAC, Š. 2007. Institutions and economic transformation, Bratislava: Veda, 133 p.

BLAŽEK, J. 2012. Regionální inovační systémy a globální produkční sítě – dvojí optika na zdroje konkurenceschopnosti v současném světě? In *Geografie*. ISSN

1210-115X, 2012, roč. 117, č. 2, s. 109-233.
BLAŽEK, J. – CSANK, P. 2007. Nová fáze regionálního vývoje v ČR? In *Sociologický časopis*. 2007, roč. 43, č. 5, s. 945-965.
BLAŽEK, J. – UHLÍŘ, D. 2011. *Teorie regionálního rozvoje (nástin, kritika, klasifikace)*. Praha: Karolinum, 2011.
BOHLE, D., – GRESKOVITS, B. 2012. *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Cornell University Press, 2012. 245 p. ISBN 978-0-8014-5110-2.
BREMMER, I. 2014. *Konec volného trhu; státní zásahy a jejich politická rizika*. Praha: Vyšehrad, 204 s. ISBN 978-80-7429-172-2
ENYEDI, G. 2009. Competitiveness of the Hungarian regions. In *Hungarian Geographical Bulletin*. 2009, vol. 58, no. 1, pp. 33-47.
GORZELAK, G. 2009. Fakty i mity rozwoju regionalnego. In *Studia Regionalne i Lokalne*. 2009, vol. 2, no. 36, pp. 5-27.
HAMPL, M. 2005. Geografická organizace společnosti v České republice: transformční procesy a jejich obecný kontext. Praha: Univerzita Karlova Praha, 2005. 147 s. ISBN 80-86746-02-X.
HALL, P. A. – SOSKICE, D. 2003. *Varieties of capitalism and institutional complementarities*. Springer US, pp. 43-76.
CHROMÝ, P. 2008. Regiony v proměnách času a prostoru. Úvod o metodických přístupech nové regionální geografie. In *Miscellanea Geographica*, 14, s. 57-64.
JESSOP, B. 2011. *Rethinking the diversity and variability of capitalism. Capitalist diversity and diversity within capitalism*. p. 151, 209.
KOLODKO, G., W. 1999. Transition to a Market Economy and Sustained Growth. Implications for the Post-Washington Concensus. In *Communist and Post-Communist Studies*. 1999, vol. 32, no. 3, pp. 233-261.
KOREC, P. 2009. General and individual reasons of development of regional structure of the Slovak Republic. In. *Tatarkin, A. I. eds., Russia and Slovakia: modern tendencies of demographic and socioeconomic processes, Ekaterinburg, Institute of Economics*, pp. 50-72.
KOREC, P. 2014. Lagging regions of Slovakia in the context of their competitiveness. In *Rozwój regionalny i politika regionalna*. ISSN 2353-1428, 2014, no. 25, pp. 113-133.
LUBELCOVÁ, G. 2016. Životaschopné podniky. In *Pravda*, 28.9.2016, s. 33.
LUKNIŠ, M. 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In *Geografický časopis*. 1985, roč. 37, č. 2-3, s. 137-163.
NÖLKE, A. – VLIEGENTHART, A. 2009. Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. In *World Politics*. 2009, vol. 61, no. 4, pp. 670-702.
MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. 2011. Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. In *Prírodné vedy, Folia Geographica*

18, LIII, Prešov, s. 8-88.
PAULOV, J. 1992. K novému rámcu regionálneho rozvoja Slovenska. In *Geographia Slovaca 1*, Bezák, A. ed., Bratislava, GÚ SAV, s. 23-28.
PAVLÍNEK, P. 1995. Regional Development and the Disintegration of Czechoslovakia. In *Geoforum*. 1995, vol. 26, no. 4, pp. 351-372.
PAVLÍNEK, P. 2012. The internationalization of corporate R&D: Effects in the automotive industry of East-Central Europe. In Economic Geography, roč. 88, č. 3, s. 279-310.
PAVLÍNEK, P. 2004. Regional Development Implications of FDI in Central Europe. In *European Urban and Regional Studies*. 2004, vol. 11, no. 1, pp. 47-70.
PECK, J. – TICKELL, A. 2002. Neoliberalizing space. In Brenner, N – Theodore, N. (eds.), Spaces of neoliberalism: Urban restructuring in North America and Western Europe. Oxford, UK: Blackwell, 2002. pp. 34-57. ISBN 978-1-4051-0105-9.
POPJAKOVÁ, D. 1998. Socioekonomická transformácia. In *Folia geograpahica*. 1998, roč. 29, č. 1, s. 317-339.
RUSNÁK, J. – KOREC, P. 2013. Alternatívne koncepcie postsocialistickej transformácie. In *Ekonomický časopis*. ISSN 0013-3035, 2013, roč. 61, č. 4, s. 396-418.
SMITH, A. 1998. *Reconstructing the Regional Economy: Industrial Transformation and Regional Development in Slovakia*. Edward Elgar. pp. 434.
SMITH, A. – ROCHOVSKÁ, A. 2006. Neo-Liberalism and Post-Socialist Urban Transformation: Poverty, Inequality and the City. In *Acta Geographica Universitatis Comenianae 48*, Bratislava, pp. 43-54.
SOKOL, M. 2001. Central and Eastern Europe a decade after the fall of state-socialism: Regional dimensions of transition processes. In *Regional Studies*. 2001, vol. 35, no. 7, pp. 645-655.
ŠUŠKA, P. 2014. Aktívne občianstvo a politika premien mestského prostredia v postsocialistickej Bratislave. In *Geographia Slovaca 29*, Bratislava, GÚ SAV, 145 s.
ŽENKA, J. – NOVOTNÝ, J. – CSANK, P. 2012. Regional Competitiveness in Central European Countries: In *Search of Useful Conceptual Framework. European Planning Studies*. Routledge, Taylor & Francis Group, pp. 1-20.

LAGGING REGIONS OF SLOVAKIA IN THE CONTEXT OF NEW (EUROPEAN) REGIONALISM

Summary

The widening regional disparities and increasing risks of socio-economic decline of large part of Slovakia was a long-term overdue problem. Therefore, the

intention of the Government of the Slovak Republic to struggle with the problem of lagging regions by direct financial incentives, and especially the involvement of a wide range of actors at the local level was appreciated. The government set twelve lagging districts of Slovakia, which was declared in the Act. 336 of 11 November 2015 on support of the least developed districts. This regions´ support is based on three points: direct financial aid, optimal size of development projects and engaging local actors in development strategies. This approach can we evaluate as the new (European) regionalism in practice.

Despite the fact that this approach of government can be counted as a good step, some critical reflections appear. Criticism can be evaluated from the perspective of political science, economic and geographical. The political scientists criticize this approach the possibility of abuse of political power and protectionism, the way of intended to strengthen the power. Many economists claim that short-term (regional) action plan is inappropriate, if we can to supported investment projects and sustainable development. This form of subsidy deforms the business environment within the district, just a minor changes that will help the district temporarily.

Geography refers to respect for effects of endogenous factors determining regional development, especially geographic location, the settlement hierarchy and transport infrastructure. In particular, the impact of the global economy on individual regions is related with the recent theories of regional development stressing the importance of innovation theory and theories emphasizing the importance of the connection of the regional economy into global production networks. Problems effective use of financial incentives could cause by inappropriate territorial administration of some districts, which consider for the basis of regional support lagging districts of Slovakia.

Prof. RNDr. Pavol Korec, CSc.
Mgr. Jaroslav Rusnák, PhD.
Katedra humánnej geografie a demografie
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava
E-mail: korec@fns.uniba.sk, rusnak@fns.uniba.sk

MOŽNOSTI ROZVOJA SVÄTOJAKUBSKÝCH CIEST NA SLOVENSKU

Alfred Krogmann, Lucia Šolcová, Magdaléna Nemčíková, Franciszek Mróz, Vitor Ambrosio

Abstract

The formation, respectively revitalization of cultural and religious-oriented routes takes place in the European space since 1987. The Camino was launched in 1987 as the first cultural route in Europe. The pan-European significance route reached after the fall of the Iron Curtain, when the post-socialist countries of Central Europe are connected to the existing network of St. James routes in Western Europe power. Slovakia also expressed its interest to be a part of this project. Aim of this article is to identify sites that could be included into the Slovak part of the Way of St. James. To process this study we consider as fundamental the presence of St. James Patrocinio church.

Keywords: pilgrimage, tourism, St. James routes, Slovakia

Úvod

V konkurenčnom prostredí, ktorým je i cestovný ruch, je nutnosťou tvoriť nové produkty, ktoré by prilákali do územia nových návštevníkov, resp. by zabezpečili opätovný príchod účastníka cestovného ruchu. Za takéto je možné považovať aj tematické cesty, ktoré často pracujú s tradičnými prvkami konkrétneho územia, vychádzajúce z určitej historickej udalosti, typickej výrobnej orientácie územia, prípadne prírodných atraktivít. Tak vznikli napr. Lutherova cesta, Železná cesta, Alpská cesta (Steinecke, 2006), či Gotická, alebo Barborská cesta (Gregorová, 2014) na Slovensku. Európske dejiny sú veľmi úzko späté s kresťanstvom, ktoré je reflektované aj v ponuke religiózneho turizmu prostredníctvom pútnických trás ako sú napr. Svätojakubská cesta, Františkánska cesta, či cesta Sv. Cyrila a Metoda.

Za prvú kultúrnu (religióznu) trasu bola vyhlásená Radou Európy v roku 1987 Svätojakubská cesta, ktorej cieľom bolo Santiago de Compostela. Trasy Svätojakubskej cesty boli vedené Španielskom, Portugalskom, Francúzskom Nemeckom, Švajčiarskom a Rakúskom, neskôr po politických zmenách v bývalých krajinách socialistického bloku sa šírili východným smerom. Sieť Svätojakubských ciest tak existuje v Česku, Poľsku, Maďarsku a Slovinsku. Územie Slovenska je však v kontexte tvorby Svätojakubských ciest v iniciačnom štádiu a značne zaostáva najmä za Poľskom.

Cieľom príspevku je identifikácia miest, ktorými by mohli byť vedené slovenské časti Svätojakubskej cesty.

História Svätojakubských ciest v Európe

Svätý Jakub (8-44 n. l.) patril k najbližším spolupracovníkom Ježiša – bol jedným z troch, ktorí sa stali svedkami premenenia Pána, patril k trom učeníkom, ktorí mali s Kristom bdieť v Getsemanských záhradách a bol medzi tými, ktorí boli menovaní pre prijatie Ducha svätého počas Turíc (www.ultreia.cz).

Púť sv. Jakuba začala už pred takmer 2000 rokmi na brehu Galilejského mora (Jazero Tiberias). Ako Ježiš išiel od Galilejského mora, videl dvoch bratov, Šimona nazývaného Peter a jeho brata Ondreja, ako spúšťajú sieť do mora; boli totiž rybármi. A povedal im: „Poďte za mnou, a urobím z vás rybárov ľudí. Oni hneď zanechali siete a išli za ním. A keď išiel odtiaľ, videl iných dvoch bratov, Jakuba Zebedejovho a jeho brata Jána, ako so svojím otcom Zebedejom naprávali v lodi svoje siete. Tiež ich zavolal. A oni hneď zanechali loď a svojho otca a išli za ním" (www.ultreia.cz). Od tej chvíle sa začala cesta apoštola Jakuba s Kristom, cesta mučeníctva, cesta k svätosti. Svedectvo o živote sv. Jakuba a jeho apoštolská činnosť na konci vtedajšieho sveta - v španielskej Galícii dali začiatok cesty Camino de Santiago – Svätojakubskej cesty, po ktorej putujú po stáročia tisíce ľudí, ktorí hľadajú vieru a vnútorný pokoj. Do tohto miesta putovali králi aj chudobní. Kresťania na všetkých duchovných úrovniach od svätcov, ako je František z Assisi alebo Brigita Švédska, až po hriešnikov, ktorí púť k hrobu Sv. Jakuba do Santiaga de Compostela chápali ako akt kajúcnosti.

Hrob sv. Jakuba, uctievaného ako španielskeho patróna už od 9. stor. slúžil ako pútnické miesto celoeurópskeho významu. Ako sa telesné pozostatky sv. Jakuba dostali na Pyrenejský polostrov (sv. Jakub zomrel vo Svätej Zemi), ako aj objavenie hrobu Ježišovho apoštola (r. 833) je spojené s viacerými legendami. Správy o objavení sarkofágu hrobky prvého mučeníka medzi apoštolmi rýchlo doletela k rakúskemu kráľovi Alfonzovi II. Cnostnému (760-842). Dôkazy o pravdivosti relikvií sv. Jakuba preukázané biskupom Teodomírom kráľovi Alfonzovi boli tak jednoznačné, že rakúsky vládca odchádza z Ovieda do Compostely uctiť si relikvie sv. Jakuba. Táto expedícia sa zapísala do histórie ako prvá kompostelská púť, trasa od Ovieda do Santiaga bola pomenovaná "Prvá trasa" (*Camino Primitivo*). Nad hrobom sv. Jakuba na rozkaz kráľa Alfonza II. Cnostného postavili prvý kostol a okolo sanktuária sa začala rozvíjať osada s názvom *Campus Stellae* – hviezdne pole (Mliečna dráha), ktoré bolo neskôr premenované na *Compostelu* (Jackowski, Sołjan red., 2010).

V 12. a 13. stor. počet pútnikov dosahoval 500 tisíc ročne, k čomu významným spôsobom prispelo kázanie pápeža Kalixta, ktorý vyzýval výslovne k púti do Santiaga a taktiež izolácia Jeruzalema (ako pútnického centra kresťanského sveta), ktorý bol od roku 1244 ovládaný moslimami. V tej dobe sa celá kresťanská Európa symbolicky zjednotila v Santiagu de Compostela. Nie náhodou neskôr J. W. Goethe tvrdil, že európska identita sa tvorila v pútnictve (Schneider, 2010).

Množstvo pútnických ciest sa do Santiaga de Compostela v 16.-18. storočí výrazne znížilo, čo spôsobili vlny náboženských vojen, epidémie a prírodné katastrofy v Európe. V nasledujúcich storočiach púti bránili udalosti, súvisiace s francúzskou revolúciou a napoleonskými vojnami. Pútnické cesty k hrobu sv. Jakuba tak postupne upadli v Európe do zabudnutia (Ziółkowska-Weiss et al., 2014).

Renesancia putovania do Compostely bola spojená s púťou sv. Jána Pavla II. k hrobu apoštola Jakuba (9. novembra 1982). Posolstvo Sv. otca bolo formulované v "Európskom akte", ktorý vyzýval oživiť kresťanskú tradíciu púte do Compostely. Stojí za to pripomenúť slová sv. Jána Pavla II., ktorý povedal vo svätyni sv. Jakuba: "Preto ja, Ján Pavol, syn poľského národa, (...), ja, biskup Ríma a pastier cirkvi, zo Santiaga sa obraciam na Teba, stará Európa: Nájdi samu seba! Buď sama sebou! Objav svoje korene! Oživ svoje korene! Oživ tie autentické hodnoty, aby jej a vaše konanie bolo plné chvály a vaša prítomnosť prospešná na všetkých kontinentoch (Mróz, Mróz, 2012).

Renesancia pútnictva a rozvoj religiózneho cestovného ruchu do Santiaga de Compostela bola tiež dôsledkom opatrení prijatých orgánmi katolíckej cirkvi v Španielsku a španielskych štátnych orgánov a autonómnych oblastí, ktorými prechádza Jakubská cesta. V roku 1987 Rada Európy uznala pútnickú cestu do Santiaga de Compostela ako prvú európsku kultúrnu trasu a povzbudila regionálne orgány, aby obnovili pútnické trasy. Spočiatku v Španielsku a v nasledujúcich rokoch aj vo Francúzsku, Nemecku, Taliansku, Rakúsku a Švajčiarsku objavili znaky a ukazovatele smeru s motívom mušlí sv. Jakuba.

V roku 1993 bola pútnická cesta do Santiaga de Compostela v Španielsku a v roku 1998 na území Francúzska zapísaná ako svetové kultúrne a prírodného dedičstvo UNESCO. Rada Európy vyhlásila rok 1993 ako „Rok Svätojakubskej cesty“. V júli 2015 UNESCO rozšírilo sieť pútnických ciest do Compostely zapísaných do zoznamu kultúrneho dedičstva UNESCO o štyri trasy v Španielsku: *Camino Primitivo, Camino Costero, Camino interior del País Vasco y La Rioja* a *Camino de Liebana.*

Svätojakubská cesta je v súčasnej dobe najuznávanejšou kresťanskou pútnickou cestou na svete, kde v priebehu rokov putovali obyvatelia z viac ako 160 krajín z celého sveta. V roku 2015 bolo v kancelárii pútnického arcibiskupstva v meste Santiago de Compostela (*Oficina de Acogida al Peregrino*) registrovaných 262 516 pútnikov. (www.oficinadelperegrino.com/wpcontent/uploads/2016/02/peregrinaciones2015.pdf).

Na druhej strane treba upozorniť, že sa každý rok zvyšuje podiel ľudí, ktorí sa vyberú do Santiaga de Compostela výhradne z motívov poznávacích – nie religióznych, čo dokumentuje univerzálnu atraktivitu tejto trasy (Maak, 2010).

Pútnický cestovný ruch na Slovensku

Na Slovensku je podľa Judáka s Poláčikom (2009) lokalizovaných 72 pútnických miest. Väčšina pútnických miest ponúka program len niekoľko dní počas roka (predovšetkým v letných mesiacoch), čo dokumentujú vo svojich prácach napr. Krogmann (2009), Veselovský (2016), Krogmann, Šolcová (2013), alebo Čuka (1998) a pri ich organizovaní sa počíta s využitím súkromného dopravného prostriedku, resp. hromadnej dopravy. Tradičné pešie putovanie sa nezachovalo, čo spôsobila 40 rokov trvajúca politika štátu, obmedzujúca náboženské slobody svojich obyvateľov a tiež masová motorizácia. Skôr výnimkou sú cyklopúte Cyrilometodská cyklopúť Považany-Piešťany, Nemšová-Nitra. Tradícia pešieho putovania sa udržala na východe Slovenska (Mariánska púť Košice-Levoča), kde ju znovuožili v roku 1986 (http://www.putujeme.sk/tradicia. html).

Posledné roky je však pozorovateľný narastajúci záujem o spiritualitu, čo môže mať pozitivny vplyv na pútnické centrá, resp. na vznik nových. Musia však transformovať, resp. rozšíriť svoju ponuku (pozitívne príklady pútí pre určitý segment napr. Rajecká Lesná), ale aj rozšíriť svoje poslanie; nie len byť miestom prosby, ďakovania, ale stať sa aj miestom spirituálneho sebahľadania, prípadne cieľom športovej aktivity aj pre neveriacich, čo pútnické trasy a mestá na nej nesporne ponúkajú. Ideálnou alternatívou by mohlo byť aj ich participácia na tvorbe a spravovaní Svätojakubskej cesty.

Slovensko a Svätojakubské cesty

Na Slovensku je 31 kostolov, ktoré sú, alebo v minulosti boli zasvätené sv. Jakubovi (Judák, Poláčik, 2009). V 12 z nich bolo patrocínium sv. Jakubovi zaniknuté. Všetky kostoly s výnimkou gréckokatolíckeho kostola v Livovskej Hute (okres. Bardejov) sú rímskokatolícke. Z hľadiska administratívneho usporiadania najviac kostolov sa nachádza v Trnavskom samosprávnom kraji (8) a v Nitrianskom samosprávnom kraji (6). Len 1 kostol sa nachádza v Košickom samosprávnom kraji. Z hľadiska územného členenia rímskokatolíckej cirkvi patrí najviac kostolov do Bratislavskej arcidiecézy (5) a Košickej arcidiecézy (5). Najmenej kostolov sa nachádza v Spišskej diecéze (2). Jediný gréckokatolícky Chrám sv. Jakuba v Livovskej Hute patrí do Prešovskej archieparchie. Zoznam Svätojakubských patrocínií nám poslúžil ako vstupná databáza pre zostrojenie mapy 1, ktorá prostredníctvom izolínií znázorňuje vzdialenosť kostolov zasvätených tomuto svätcovi. Ako základnú jednotku sme použili ekvidištantu 25 km, čo predstavuje vzdialenosť, ktorú je možné absolvovať počas jedného dňa. Tá sa štandardne využíva pre identifikáciu etapových miest na tematickej trase (podrobnejšie Csapó s Wetzlom, 2016).

Z mapy 1 vidíme, že vhodná intenzita rozmiestnenia kostolov, resp. kompaktné – spojité územie adekvátne na vytýčenie pútnickej trasy sa javí na

juhozápadnom Slovensku. Rozmiestnenie kostolov zasvätených sv. Jakubovi v tejto časti Slovenska poskytuje do budúcnosti viaceré alternatívy pri navrhovaní, resp. vytvorení Svätojakubskej cesty. Z mapy 1 je zrejmé, že trasy môžu byť jednosmerné (napr. smer Bratislava – Nitra – Horné Turovce), alebo okružné s plynulým prechodom cez Ábelovú, Banskú Bystricu až po Kysucké Nové Mesto a Považím, cez Prašice, Trnavu späť do Bratislavy. Druhá – „východná“ trasa by mohla smerovať z Košíc – do Levoče (už existujúca trasa „Camina“ a od 1.8.2016 aj turisticky značená (http://caminodesantiago.sk/zaciatok-oficialneho-znacenia-camina-na-slovensku/) s pokračovaním cez Veľký Šariš až do Bardejova.

Mapa 1: Lokalizácia kostolov s patrocíniom sv. Jakuba na Slovensku
Map 1: Location churches of St. Patrocinio James in Slovakia

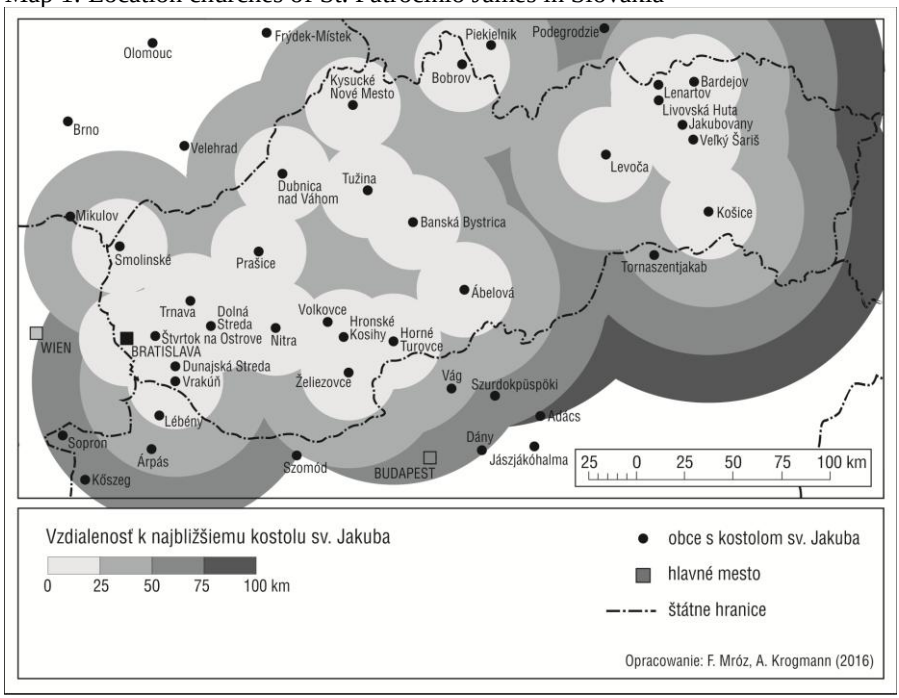

Dôležité z pohľadu európskeho, resp. stredoeurópskeho kontextu „Jakubských trás“ bude napojenie slovenských trás na už existujúce trasy v Poľsku, Maďarsku, Rakúsku, resp. v Českej republike. Na severe Slovenska by trasa z obce Bobrov mala byť napojená na poľskú obec Piekelnik (navrhovaná trasa Podhalańsko-Orawska Droga św. Jakuba a severovýchod Slovenska na existujúcu Beskidzku Dorgu św. Jakuba (Mróz et al., 2014). Južná časť Slovenska

môže byť prepojená s doteraz jedinou oficiálnou svätojakubskou cestou v Maďarsku tromi variantami: Železovce – Budapešť, Vrakúň – Györ a Bratislava a rakúsky Wolfsthal (miesto, kde táto trasa oficiálne končí (www.szentjakabut.hu/hu/utvonal/atnezeti-terkep).

Pre zvolenie a naplánovanie svätojakubských trás bude potrebná detailná analýza nielen prírodného a kultúrnohistorického potenciálu územia, ale aj jeho infraštruktúry a v neposlednej miere aj ochota miestneho obyvateľstva spolupodieľať sa na tejto špecifickej forme cestovného ruchu (ubytovanie, sprevádzanie pútnikov atď.).

Záver

Svätojakubská cesta je v súčasnej dobe najuznávanejšou kresťanskou pútnickou cestou na svete. Od roku 1987 sa sieť trás po Európe rozširuje, pričom po roku 1989 vznikol priestor pre ich budovanie aj v bývalých socialistických krajinách. Ako základný predpoklad pre vytvorenie siete Svätojakubských ciest sme si stanovili lokalizáciu kostolov sv. Jakuba. Túto požiadavku splnilo 31 kostolov. Z ich lokalizácie je zrejmé, že Slovensko môže byť súčasťou celoeurópskej siete Svätojakubských ciest a to na východe krajiny, kde by spojila poľskú (resp. ukrajinskú) sieť s maďarskou, resp. v západnej časti krajiny, kde by plnila tranzitnú funkciu pre Poľsko smerom do Maďarska, Česka, resp. Rakúska.

V príspevku sme sa nezaoberali ďalšími prvkami, dôležitými pre identifikáciu etapových zastávok na Svätojakubskej ceste (Svätojakubská ikonografia, toponymá, nálezy mušle *pectem jaobeus*), je preto vysoký predpoklad, že po ich pasportizácii bude hustota etapových miest na Svätojakubskej ceste ešte vyššia.

Poďakovanie

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. SK-PT-2015-0011.

Literatúra

CSAPÓ, J. – WETZL, V. 2016. Possibilities of the creation of the beer routes in Hungary. a methodological and practical perspective. In *European countryside*. 1803-8417, 2016, vol. 8, no 4, pp. 250-262.

ČUKA, P. 1998. Analiza geograficzna brodka pielgrzykmowego Staré Hory (w Górach Starohorských w Śródkowej Słowacji. In *Peregrinus Cracoviensis*. ISSN 1425-1922, 1998, zeszyt 6, s. 99-109.

GREGOROVÁ, B. 2014. Barborská cesta – nový produkt cestovného ruchu? In *Geografické informácie*. ISSN 1337-945318, 2014, roč. 18, č. 1, s. 34-41.

JACKOWSKI, A. – SOŁJAN, I. (red.) 2000. *Pilgrimage tracks of Europe*. The Lexicon. Kraków: Wydawnictwo Znak, p. 17-19.

JUDÁK, V. – POLÁČIK, Š. 2009. *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Bratislava: UK, 2009. 476 s. ISBN: 978-80-969787-3-1.

KROGMANN, A. 2009. Nitra - centrum mariánskeho pútnického turizmu. In *Geografické štúdie*. ISSN 1335-9445, 2009, roč. 13, č. 1, s. 40-45.

KROGMANN, A. – ŠOLCOVÁ, L. 2013. Religiozita a jej potenciál pre rozvoj cestovného ruchu v Nitrianskom samosprávnom kraji. In *Studia turistica*. ISSN 1804-252X, 2013 roč. 4, č. 1, s. 6-12.

MRÓZ, F. – MRÓZ, Ł. 2012. Renesans Drogi św. Jakuba w Europie na przykładzie wybranych państw: Czech, Niemiec, Polski i Włoch. In *„Akt Europejski" bł. Jana Pawła II. a renesans Drogi św. Jakuba.* Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy" 2012. ISBN 978-83-62862-21-4, s. 123-155.

MRÓZ, F. et al. 2014. Droga św. Jakuba na Pograniczu Polsko-Słowackim – stan obecny i perspektywy rozwoju. In *Święci i błogosławieni na Drodze św. Jakuba – w 800. rocznicę pielgrzymki św. Fran-ciszka z Asyżu do Santiago de Compostela.* Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy", 2014. ISBN 978-83-62862-56-6, s. 277-289.

MAAK, K. 2010. *Der Jakobsweg als Faktor touristischer Entwicklung in ländlichen Regionen Castilla y León und Brandenburg im Vergleich.* Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2010. 365 p. ISBN 978-3-8300-5115-2.

SCHNEIDER, R. 2010. *Goethe und der Jakobsweg.* Norderstedt: Books on Demand GmbH, 2010. 48 p. ISBN 9783842312487

STEINECKE, A. 2006. *Tourismus. Eine geographische Einführung*. Braunschweig: Westermann, 2006. 360 p. ISBN-10: 3141602859.

VESELOVSKÝ, J. 2016. Religious tourism of Topoľčiansky municipality. In *Central Europe Area in View of Current Geography. Proceedings of 23rd Central European Conference.* Brno: MU, 2016. ISBN 978-80-210-8314-1, pp. 350-359.

ZIÓŁKOWSKA-WEISS, K. et al. 2014. Pilgrimages and religious tourism of Poles and Czech. Fallowing St. James's steps to Santiago de Compostela. In*Current Issues of Tourism Research*. ISSN 2048-7878, 2014, vol. 4, no. 2, pp. 57-68.

http://caminodesantiago.sk/zaciatok-oficialneho-znacenia-camina-na-slovensku/

www.oficinadelperegrino.com/wpcontent/uploads/2016/02/peregrinaciones2015.pdf

www.putujeme.sk/tradicia.htm

www.szentjakabut.hu/hu/utvonal/atnezeti-terkep

www.ultreia.cz

POSSIBILITIES OF ST. JAMES ROUTES DEVELOPMENT IN SLOVAKIA

Summary

St. James routes are currently the most recognized Christian pilgrimage in the world. The network of routes extends throughout Europe since 1987. It becomes possible to build new routes in the former socialist countries after 1989. We identified 31 churches of St. James Patrocinio in Slovakia.

It is clear from its localization that Slovakia can become a part of the wide European network of St. James routes. It could connect Polish (respectively Ukrainian) network with Hungarian on the east of the country. And the other possibility on the west of the country is that it could perform the function of transit for pilgrims from Poland to Hungary, Czech Republic or Austria.

St. James Patrocinio and also St. James symbols, respectively toponyms connected with this apostolus are necessary to prepare the best possible route.
St. James route having its spiritual function can not only in the post-socialist countries reinforce the idea of European unity. And it can become one of the impulse for development of the cities located on the mentioned routes.

Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.
RNDr. Lucia Šolcová, PhD.
RNDr. Magdaléna Nemčíková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: akrogmann@ukf.sk, lsolcova@ukf.sk, mnemcikova@ukf.sk

Dr. Franciszek Mróz, PhD.
Zakład Turystyki i Badań Regionalnych
Instytut Geografii Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
E-mail: fmroz@wp.pl

Doc. Dr. Vitor Ambrosio, PhD.
ESHTE
Av. Condes de Barcelona, Estoril, Portugal
E-mail: vitor.ambrosio@eshte.pt

VPLYV ABIOTICKÝCH PRVKOV KRAJINY NA ROZŠÍRENIE HRADOV NA SLOVENSKU

Ján Lacika

Abstract

The castles research has been traditionally solved by the specialist for historical sciences. But this issue could have much larger dimension opening wide space for any other scientists. According to postulate, that the castle could by considered as a landscape element, the geographers be able take part in the complex investigation of the castles. Geographical approach works with methods of collection, processing and evaluation of wide-spectrum databases about natural and cultural-historical environments of the castles transforming in space and time. This contribution attended to abiotic landscape element – bedrock and landform – influenced geographical distribution of 272 castles identified in the area of the current Slovakia.

Keywords: Slovak castles, geography, natural and cultural landscapes

Úvod

Vedecký záujem o hrady sa sústreďuje najmä na historické aspekty ich výskumu. Ak je výskum cielený do oblasti ich pamiatkovej ochrany, prizývajú sa do neho aj experti z technických a umenovedných vedných disciplín. Moderný trend holistického a komplexného prístupu k riešeniu vedeckých problémov otvára nové priestory pre realizáciu ďalších odborností, vrátane geografie. Opodstatnenie aktívnej a užitočnej účasti geografov vo výskume hradov sa opiera o základný predpoklad, že hrad je prvkom krajiny, ktorá sa mení v priestore a čase.

V encyklopedickom diele Plačeka a Bónu (2007) sa hrad chápe ako stredoveké opevnené sídlo s mnohými funkciami, využíval sa ako obranný, obytný, správny, rezidenčný, strážny alebo hospodársky objekt. Menšie opevnené sídla drobnej šľachty sa považujú za hrádky. V súvislosti s hradmi sa často uvádza aj pojem zámok. Kollár a Nešpor (2008) uvádzajú, že podľa oficiálnej štandardizácii geografických názvov je zámok synonymom pojmu hrad. V jeho využívaní však možno rozpoznať určité malé rozdiely. S pojmom hrad sa narába všeobecnejšie, zatiaľ čo za zámok sa pomerne často považuje časť hradov, ktoré sa po úpravách využívajú dodnes (Plaček a Bóna, 2007). V jazykoch okolitých krajín je tento problém neaktuálny. Hrady v našom ponímaní sú hradmi a zámkami sú v podstate naše kaštiele. Čeština pozná hrad a *zámek* (kaštieľ), poľština *zamek* (hrad) a *kasztel* (kaštieľ), *nemčina* Burg (hrad) a *Schloss* (kaštieľ) a *maďarčina vár* (hrad) a kastély (kaštieľ).

Údaje o počte hradov na Slovensku sa v rozličných prameňoch rôznia. Rozdiely obvykle vyplývajú z toho, aké historické objekty do súboru hradov zahrnieme. Janota (1938) má vo svojom trojzväzkovom diele o slovenských hradoch 121 hradných stavieb. V štandardizácii názvov hradov a zámkov v Slovenskej republike (Kolektív, 1990) je 183 hradov (bez kaštieľov). Plaček a Bóna (2007) majú vo svojom encyklopedickom diele 159 hradov. Do tohto zoznamu autori nezahrnuli stavby typu hrádok a kaštieľ. V našom zozname slovenských hradov je 272 hradných objektov (mapa 1), ich výber vzišiel zo spracovania viacerých printových aj elektronických prameňov uvedených v zozname literatúry. Sú v ňom historické objekty typu hrad a hrádok, je tam aj časť kaštieľov, ktoré vznikli na mieste stredovekých hradov. Ďalej sme do zoznamu zaradili opevnené kláštory, ktoré si v určitých obdobiach svojej existencie plnili obrannú funkciu ako hrad, poslednú skupinu tvoria pevnosti, čiže objekty s výrazne vojenskou obrannou funkciou (napr. Leopoldov).

Mapa 1: Rozšírenie hradov na Slovensku
Map 1: Extension the Slovak castles

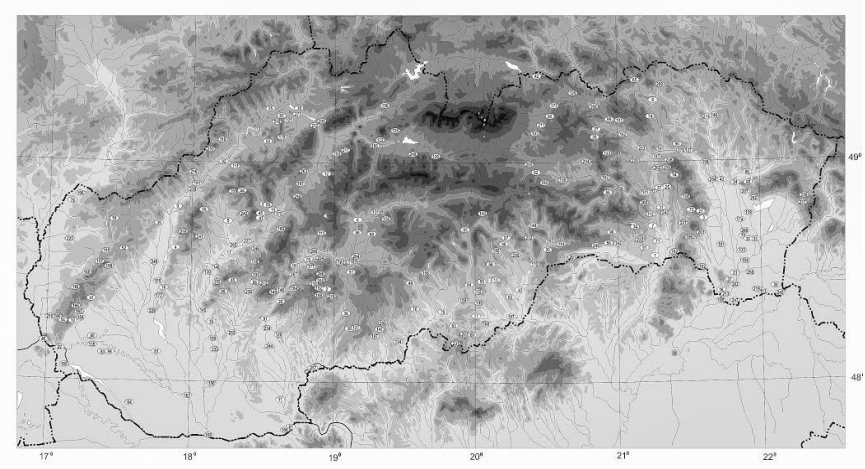

Metodika a ciele

Výskum vybraných geografických aspektov rozšírenia hradov na Slovensku bol realizovaný v dvoch etapách. V prvej etape sme sa sústreďovali na zhromažďovanie relevantných údajov o 272 hradoch identifikovaných na území Slovenska. Z nich sme vytvorili dve rozsiahle databázy usporiadané do dvoch rozmerných súborov vytvorených pomocou tabuľkového procesoru EXCEL. Do riadkovej časti tabuľky sme umiestnili zoznam hradov, v stĺpcovej časti sa nachádzajú vybrané atribúty, ktoré sú z nášho hľadiska relevantné.

Prvú databázu sme pracovne označili ako HISTORICKÚ, pretože nám poskytla dôležité údaje o historickom vývoji skúmaných slovenských hradov. Získavali sme ju z printových a elektronických prameňov uvedených v zozname literatúry. Druhá databáza pracovne označená ako GEOGRAFICKÁ je zameraná na identifikáciu geografické vlastnosti prostredia, v ktorom sa dané hrady nachádzajú. Bola zhromažďovaná vlastným terénnym výskumom, ako aj viacerými analýzami rozličných kartografických a textových materiálov geografickej a krajinnoekologickej povahy. V databáze sú údaje o:

V druhej etape výskumu sme zhromaždené údaje oboch databáz využili ako podklad pre procedúry klasifikácie každého zo 272 slovenských hradov podľa stanovených klasifikačných kritérií. Výsledky tohto triedenia boli použité pre následné štatistické spravovanie a následne vyjadrené v tabuľkovej a kartografickej forme. Finálnym produktom výskumu je identifikácia a špecifikácia väzieb a súvislostí medzi priestorovým rozšírením hradov a jednotlivými parametrami prostredia, v ktorom vnikli, rozvíjali sa a zanikli, resp. v akom prostredí sa nachádzajú dané hrady alebo ich zvyšky v súčasnosti. Výsledky sú prezentované okrem textovej časti aj v podobe série máp a tabuliek. V tomto príspevku prezentujeme výsledky jedného z hlavných segmentov výskumu, ktorý bol zameraný na abiotické zložky prírodného prostredia hradov – podložie a reliéf.

Minulosť a súčasnosť slovenských hradov

Hrady boli dôležitou súčasťou kultúrnej krajiny stredovekého Uhorského kráľovstva s funkciou správnych centier riadiacich alebo aspoň ovplyvňujúcich spoločenské, kultúrne a hospodárske dianie stredovekého obyvateľstva. Zlatý vek prežívali od polovice 13. do konca 14. storočia. Nepriaznivé okolnosti novovekej histórie slovenských hradov viedli k tomu, že len ich nepatrná časť sa do dneška zachovala v celistvejšej podobe. Väčšina hradov sa v lepšom prípade zmenila na hradné zrúcaniny, pomerne početná skupina hradných stavieb zmizla bez stôp, alebo sa z nich zachovali len nepatrné zvyšky. Na niektoré hrady sa časom celkom zabudlo, existencia ďalších je sporná alebo len hypotetická.

Prevažná časť z 272 slovenských hradov zanikla už pomerne dávno. Po 31 hradoch (11 %) už dnes v krajine niet žiadnej stopy, po 77 hradoch (29 %) zostali v krajine len nepatrné stopy. Po 34 slovenských hradoch (13 %) sa zachovalo o čosi viac, zostali po nich fragmenty múrov a hradieb mierne identifikovateľné len z bezprostrednej blízkosti. Skupinu 44 slovenských hradov (16 %) tvoria hradné zrúcaniny s rozmermi, vďaka ktorým sú vizuálnou súčasťou súčasnej krajiny. Iba 21 hradných objektov na Slovensku (8 %) možno označiť za celistvo zachované historické pamiatky, pričom viaceré z nich boli v určitom období svojej histórie tiež pustnúcimi zrúcaninami. Okrem toho je máme na Slovensku ešte 15 hradných objektov (5 %) v štádiu pokročilej pamiatkovej obnovy, ktoré možno označiť za takmer celistvé hrady (napr. Ľubovniansky hrad) alebo zrekonštruované hradné

zrúcaniny s pokročilým stupňom rekonštrukcie. (napr. Spišský hrad). Do úplného počtu nám ešte chýba 48 hradných objektov, na ktorých sa uskutočnila transformácia na iný objekt, na kaštieľ (napr. Holíč), sakrálny objekt (napr. Prievidzský hrad), radnicu (napr. Podolínec) alebo obytný dom (napr. Žabokreky nad Nitricou).

Pôvodná funkcia slovenských hradov, opevneného panského sídla, je už dávno neaktuálna. V nových sociálnych, ekonomických a kultúrnych podmienkach sa z mnohých stala nefunkčná zrúcanina. Len u 88 slovenských hradov, vrátane kaštieľov a iných objektov, ktoré ich nahradili, sme zistili nejakú novú funkciu. Je to 32 % z celkového počtu a 53 % zo súboru bez zaniknutých hradov. Najpočetnejšiu skupinu tvorí 36 hradov slúžiacich ako múzeum alebo galéria.

Geologické prostredie hradov

Okrem okolností súvisiacich s využitím podložnej alebo ľahko dostupnej horniny ako stavebného materiálu, majú ďalšie aspekty vplyvu geologického prostredia na rozšírenie hradov na Slovensku viac-menej nepriamu povahu. Štruktúrne a litologické vlastnosti sú determinantom rozšírenia pre staviteľov hradov atraktívneho bralného typu reliéfu. Zároveň platí, že geologické prostredie rozhodovalo o lokalizácii historických centier rudného baníctva produkujúcich profity chránené v bezpečí stredovekých hradov.

Jadrové pohoria Karpát poskytli staviteľom hradov dve odlišné geologické prostredia. Menej atraktívne boli oblasti budované horninami kryštalinika, granity a kryštalické bridlice sa stali podložím pre 28 slovenských hradov (napr. Bratislavský hrad, Strečno), čo je asi jedna desatina. Lepšie podmienky pre stavbu hradov poskytli oblasti budované komplexmi sedimentárnych hornín mezozoika, na ktorých vzniklo 49 slovenských hradov (18 %). Na prevažne bralnom reliéfe z dolomitov a vápencov stoja napr. hrady Pajštún, Beckov a Brekov, hrad Gýmeš v Tribeči vybudovali na tvrdej kremencovej hôrke.

Ostro modelované vápencové vŕšky bradlového pásma sa stali optimálnym geologickým a geomorfologickým prostredím pre 11 slovenských hradov (4 %), napr. hrady Branč, Lednica, Oravský hrad a Ľubovniansky hrad. V Súľovských vrchoch s presahom do Žilinskej kotliny nachádzame veľmi špecifickú geologickú jednotku súľovských zlepencov. Je atraktívnym geologickým prostredím 4 hradov (Súľov, Hričov, Lietava a Rajec).

Jednou z možných príčin menej početného výskytu hradov v severných regiónoch Slovenska je prítomnosť flyšových hornín. Pieskovec sa vďaka dobrej opracovateľnosti zaujímavejším pre sochárov ako pre staviteľov fortifikačných stavieb. Flyšové ílovce sú zas pre náchylnosť na zosúvanie komplikáciou nielen pre stavbu hradu ale aj budovanie prístupových ciest k nim. Na horninách vonkajšieho flyšového pásma postavili 7 slovenských hradov (napr. hrad Zborov), v prostredí vnútrokarpatského flyšu s masívnymi pohoriami a kotlinami vzniklo 17

slovenských hradov (napr. Markušovský hrad). Ideálnym miestom na postavenie hradu sú travertínové útvary, príkladom je Spišský hrad (obr. 1) vybudovaný na travertínovej kope vyčnievajúcej nad dno Hornádskej kotliny. Na nízkej travertínovej kope s prírodnou jaskyňou postavili hrad, predchodcu dnešného Bojnického zámku.

Neovulkanické oblasti juhu stredného a východného Slovenska boli pre staviteľov hradov zvlášť atraktívne, v prostredí vyhasnutých neogénnych sopiek nachádzame až 61 slovenských hradov (22 %). Stratovulkanická stavba Štiavnických vrchov a ďalších stredoslovenských pohorí vyniká vyšším výskytom pre hrady atraktívneho bralného reliéfu, navyše sa na toto geologické prostredie viaže bohatý výskyt rúd. Pozoruhodné zoskupenie 5 hradov nachádzame v Cerovej vrchovine, na zvyškoch bazaltových vulkánov. Aj na východe Slovenska je niekoľko hradov postavených na izolovaných vrchoch vulkanického pôvodu (napr. Šarišský hrad, hrad Veľký Kamenec).

Geologické prostredie slovenských kotlín a nížin má pre svoju monotónnosť na prírodnú krajinu minimálny diferenciačný vplyv. Preto sa ani nijako nepodieľa na diferencovaní početnosti a hustoty hradov. Túto úlohu preberá iná prírodná zložka – voda. Ochrannú úlohu brál a strmých svahov pohorí v nížinách a kotlinách prevzali neregulované rieky obklopené bočnými ramenami, močiarmi a hustým lužným lesom. Vodohospodárske zásahy človeka do prírodných luhov oslabili prirodzenú ochranu tzv. vodných hradov, ktoré zanikali v hojnejšom počte ako iné typy hradov na Slovensku. Niektoré sa zachránili vďaka transformácii na kaštieľ (napr. vodný hrad v Holíči – obr. 2).

Geomorfologické prostredie hradov

Vlastnosti reliéfu sú najdôležitejším determinantom prírodného prostredia krajiny. Určujú priestorovú diferenciáciu ostatných zložiek prírodnej krajiny – významne sa podieľajú na rozšírení a distribúcii vody v krajine, podmieňujú vertikálnu zonalitu jej klimatických, pôdnych a vegetačných vlastností. Geomorfologické prostredie má podobne determinujúci dopad na ľudskú spoločnosť, ktorá v danej prírodnej krajine rozvíja svoje aktivity. Z nášho pohľadu je dôležité si uvedomiť, že geomorfologická poloha, ako aj geomorfologické tvary aj procesy boli dôležitým lokalizačným faktorom priestorového rozšírenia hradov na území dnešného Slovenska.

Geomorfologická poloha hradov

Pre územie v dnešných hraniciach Slovenska je typické mozaikovité usporiadanie troch základných typov geomorfologického prostredia, na nížiny, kotliny a pohoria (mapa 2). Táto prírodná danosť sa evidentne prejavuje aj na rozdielnom rozložení a hustote výskytu hradov. Necelých 29 % územia Slovenska zaberajú nížiny, 16 % pripadá na karpatské kotliny a zvyšných 55 % tvoria

pohoria. V nížinách sme identifikovali 65 hradov (24 %), čo je vzhľadom na ich celkovú rozlohu nie je veľa. Hustota tu dosahuje hodnotu 4,6 hradu na 1 000 km^2. Inú usporiadanosť a hustotu nachádzame v nížinách na západe a východe. V Borskej nížine boli zistené iba 4 hrady, v Podunajskej nížine s najväčšou rozlohou medzi slovenskými nížinami sa nachádzalo celkom 37 hradov a vo Východoslovenskej nížine postavili 24 hradov ale na území s menšou rozlohou. Pozoruhodná je vysoká hustota hradov na Východoslovenskej rovine (22,8 hradu na 1 000 km^2). Hrady sú koncentrované do línie v strede nížiny zhruba sledujúcej toky Laborca a Bodrogu, na okrajoch nížiny je menej hradov. Rozloženie hradov v Podunajskej nížine je rozptýlenejšie. Pre nížinné hrady je charakteristická lokálna poloha v blízkosti v čase existencie hradu neregulovaných hlavných tokov, kde divočiaca rieka zabezpečovala prirodzenú ochranu tzv. vodných hradov.

Mapa 2: Typy geomorfologického prostredia hradov
Map 2: Geomorphological environment types of the castles

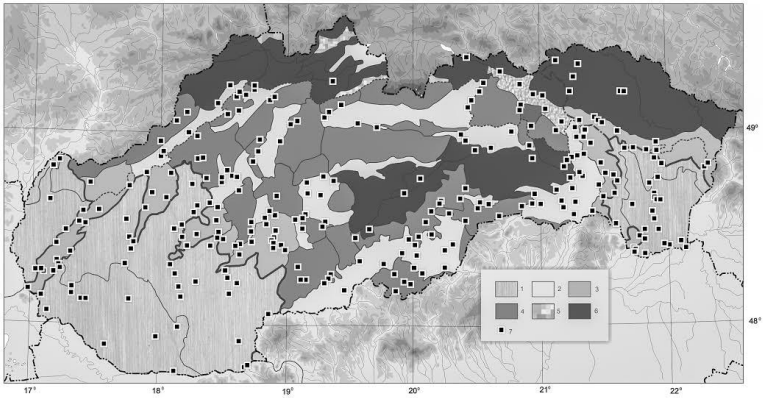

1 – typ nížinnej krajiny, 2 – typ kotlinovej krajiny, 3 až 6 typ horskej krajiny: 3 – subtyp horskej krajiny pri nížinách, 4 – subtyp horskej krajiny pri kotlinách, 5 – subtyp horskej krajiny medzihorí, 6 – subtyp vnútornej horskej krajiny, 7 - hrad

Druhá typická poloha je na izolovaných vyvýšeninách vyčnievajúcich z nížinných rovín (napr. hrad Veľký Kamenec). Menej časté sú polohy na okraji nížin, pretože tu stavitelia hradov uprednostňovali polohu na výšinnom okraji pohoria. Treba podotknúť, že nížinné hrady zanikli v oveľa väčšom počte ako hrady v pohoriach. Boli postavené v osídlenej krajine a po strate pôvodnej funkcie ich nahradili kaštieľmi alebo nejakou inou zástavbou.

V karpatských kotlinách v minulosti jestvovalo 53 hradov (19 %), čo vzhľadom na ich celkovú rozlohu predstavuje hustotu 6,7 hradu 1 000 km^2. Najhustejší výskyt hradov zaznamenávame v kotlinách na stredných tokoch riek. Vo Zvolenskej kotline bolo 6 hradov v Hornádskej kotline boli 4 hrady rovnako

ako v Žilinskej kotline, ktorá má v rámci kotlín najvyššiu hustotu hradov (14,6 hradu na 1 000 km^2). V Oravskej kotline nie je žiaden hrad. Kotlinové hrady sa budovali okolo hlavných riek, ale aj na vyvýšených kotlinových pahorkoch (napr. hrad Lietava). Podobne ako nížinné hrady boli masívnejšie nahradzované inými stavbami, keďže karpatské kotliny aj v stredoveku patrili k najhustejšie osídleným častiam územia dnešného Slovenska.

Veľmi diferencované rozloženie hradov v horskej krajine Karpát nás viedlo k rozdeleniu pohorí do 4 subtypov horskej krajiny. Vnútorné pohoria v centre Karpát (19 % územia Slovenska) vzdialené od nížin a navyše len obmedzene susediace s kotlinami boli pre staviteľov stredovekých hradov nezaujímavé. Šlo o oblasti s riedkym osídlením a málo intenzívnym hospodárskym využitím. Na území horských celkov Karpát sme zistili existenciu 22 hradov a veľmi nízku hustota ich výskytu (2,4 hradu na 1 000 km^2). Najmä vo flyšových pohoriach na severe Slovenska hrady prakticky chýbajú, niet ich na Kysuciach, na hornej Orave, v Poloninách či v Laboreckej vrchovine. Vnútri Slovenského Rudohoria sú len 2 osamelo stojace hrady Muráň a Hradová pri Tisovci. V Tatrách ako aj vnútri ďalších vysokých pohorí (Nízkych Tatrách, Veľkej a Malej Fatre) sa hrady vôbec nestavali.

Priaznivejšie geomorfologické prostredie staviteľom hradov poskytol subtyp medzihorí (2 % územia Slovenska). Príkladom je Spišsko-šarišské medzihorie so 6 hradmi (hustota 11 hradov na 1 000 km^2) kontrolujúcimi dôležitú historickú obchodnú cestu. Ani v geomorfologickom prostredí dolín hlavných karpatských miest nemohli chýbať hrady kontrolujúce tranzitnú opravnú sieť, ktorá nimi prechádzala.

Z hľadiska rozloženia hradov na Slovensku sú zvlášť významné dva subtypy karpatských pohorí susediacich s kotlinami (23 % územia Slovenska) nížinami (11 %). V pohoriach pri kotlinách sme napočítali celkom 66 hradov s hustotou 5,2 hradu na 1 000 km2, čo nie je vysoká hodnota, lebo 27 sem zaradených pohorí zaberá pomerne veľkú rozlohu. Početnosťou a vysokou hustotou medzi nimi vynikajú Revúcka vrchovina (12 hradov s hustotou 12,4 hradu na 1 000 km^2), Cerová vrchovina (6 hradov, hustota 12 hradov na 1 000 km^2) a Krupinská planina (5 hradov, hustota 5,8 hradu na 1 000 km^2). Dôvodom je susedstvo s Juhoslovenskou kotlinou, ktorá je má v mnohých znakoch blízko k nížinám. Vysokú hustotu 16,3 hradu na 1 000 km^2 majú aj Súľovské vrchy. Príčinou môže byť okrem blízkosti kotlín stredného Považia aj zvýšený výskyt bralného reliéfu, ktorý stavitelia hradov vyhľadávali. Za vysokou hustotou 21 hradov na 1 000 km^2 hradov v pohorí Žiar treba vidieť malú rozlohu a špecifickú polohu vo výrazne zníženom úseku rozvodia medzi Považím a Ponitrím, resp. Pohroním.

V okrajových pohoriach pri nížinách bolo až 66 slovenských hradov (24 %), čo pri relatívne menšej celkovej rozlohe 11 pohorí zaradených do tohto subtypu znamená veľmi vysokú hustotu až 12,2 hradu na 1 000 km^2. Je zrejmé, že

geomorfologické prostredie pohorí susediacich s nížinami boli pre staviteľov hradov najatraktívnejšie. Malé Karpaty, Považský Inovec a Tribeč na západe Slovenska tvoria výrazné výbežky Karpát dovnútra nížin. Podobnú polohu majú aj Slanské vrchy na východe Slovenska, na jednej strane susedia s Košickou kotlinou a na druhej s Východoslovenskou nížinou. Hrady sa v nadpriemernom množstve sústreďujú do styčnej zóny pohoria so susednými zníženinami. Po oboch stranách Malých Karpát vzniklo až 15 hradov (hustota 17,8 hradu na 1 000 km^2), na obvode Slanských vrchov postavili 11 hradov (hustota 24,3 hradu na 1 000 km^2), na okrajoch Tribeča sú zvyšky po 6 hradoch (hustota 12,2 hradu na 1 000 km^2) a Považského Inovca pozostatky 4 hradov (hustota 9,5 hradu na 1 000 km^2). Na východe Slovenska sme zaznamenali väčší výskyt hradov vo Vihorlatských vrchoch (5 hradov s hustotou 14,7 hradu na 1 000 km^2) a v Beskydskom predhorí (6 hradov s hustotou 8,2 hradu na 1 000 km^2).

Lokálne geomorfologické prostredie hradov

Analýzou topografických máp v podrobnej mierke doplnenou terénnym výskumom sme získali cennú databázu údajov vypovedajúcich v akom konkrétnom geomorfologickom prostredí sa jednotlivé hrady nachádzajú. Podľa podobnosti tohto prostredia sme vytvorili typizáciu hradov so škálou 8 typov (mapa 3). Početnosť a priestorová kompozícia týchto typov nám pomohla určiť spoznať požiadavky staviteľov hradov, v akom reliéfe malo ich stavebné dielo stáť.

Mapa 2: Geomorfologické typy hradov
Map 2: Geomorphological types of the castles

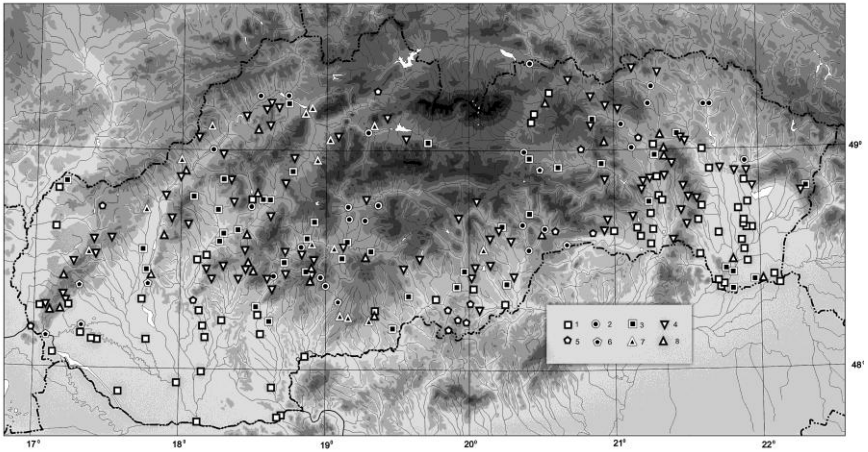

1 – rovinný hrad, 2 – údolný hrad, 3 – mierne výšinný hrad, 4 – výšinný hrad vrcholový, 5 – výšinný hrad izolovaný, 6 – výšinných hrad plošinový, 7 – výšinný hrad chrbtový, 8 – výšinný hrad svahový

Typ rovinného hradu sa viaže na nížinné a sčasti aj kotlinové oblasti Slovenska. Priradili sme k nemu 73 hradov (27 %). Rovinný reliéf nekládol staviteľom žiadne stavebné limity, zároveň sa však nedalo počítať s využitím členitého reliéfu ako prirodzenej ochrany hradu. Rovinné hrady stavali na riečnej nive alebo riečnej terase, v ojedinelých prípadoch aj na sprašovej tabuli. Hrady na riečnej nive poznáme aj ako vodné hrady (napr. hrad Šintava), pretože ich obranu zabezpečovala neregulovaná rieka. Stavitelia museli zohľadňovať, že ich stavba bude jestvovať v dynamickom fluviálnom prostredí, na ťažkých ílovitých, močaristých pôdach. Rovinné hrady na plošinách fluviálnych terás boli vo vyššej a suchšej polohe ako vodné hrady. Stáli prostredí mimo dosah riečnych záplav, a teda bez prirodzenej ochrany riečnej vody. Obvykle boli zakomponované do urbanizovaného prostredia ako mestské hrady (napr. Kežmarský hrad).

Údolné hrady v celkovom počte 22 (8 %) mali podobné lokálne geomorfologické prostredie ako rovinné hrady. Stavali ich na riečnych nivách a terasách, ktoré však boli zovreté strmšími dolinovými svahmi. Identifikovali sme ich v karpatských kotlinách ako aj vo veľkých prielomových dolinách pretínajúcich karpatské pohoria, ktoré od dávnych čias tvorili významné sídelno-komunikačné koridory. Mnohé údolné hrady boli stavebne zakomponované do priestoru miest a dedín (napr. hrad Bytča).

Mierne vyšší reliéf vyčnievajúci z rovín nížin, kotlín a dna hlavných dolín sa stal lokálnym geomorfologickým prostredím pre 36 slovenských hradov (13 %). Malé prevýšenie miesta nad okolie zlepšuje podmienky obrany a strategickej kontroly okolia. Na miernej výšine travertínovej kopy postavili hrad Bojnice, na nevysokom skalnatom pahorku vulkanického pôvodu stojí Levický hrad, zatiaľ čo kaštieľ k nemu pristavali v nižšej polohe na plošine riečnej terasy. Na stavbu hradu sa hodili vulkanické elevácie vyčnievajúce z roviny Východoslovenskej nížiny (napr. hrad Kráľovský Chlmec). Nevysoko nad okolím sa nachádzajú aj Markušovský hrad, Zvolenský zámok, Vígľaš a Liptovský hrádok.

Výhodnú strategickú polohu má 12 hradov (4 %) na morfologicky výrazných izolovaných vyvýšeninách dominujúcich málo členitej nížinnej alebo kotlinovej krajine. Ideálnym miestom pre hrad boli izolované hradné bralá Devína a Beckova, extrémnu polohu tohto typu má Oravský hrad postavený na ostrom vápencovom bradle (obr. 3). Krajinnou dominantou je bralná travertínová kopa pod Spišským hradom. Vulkanický pôvod majú izolované elevácie Cerovej vrchoviny, na ktorých vybudovali 5 stredovekých hradov. Izolovanými eleváciami na hranici pohoria a kotliny je kužeľovitý hradný vrch Turňa. Šarišský hrad (obr. 4) má zvlášť výhodnú polohu, postavili ho na výrazne izolovanom vrchu vulkanického pôvodu s rozľahlou vrcholovou plošinou zo všetkých strán ohraničenou strmými zalesnenými svahmi.

V geomorfologickom prostredí náhorných plošín sme identifikovali 7 slovenských hradov (3 %). Na plošinách krasových planín vznikli opevnený kláštor Kláštorisko v Slovenskom raji a Sokolí hrad v Slovenskom krase. Opevnený kláštor Bzovík postavili na nekrasovej plošine Krupinskej planiny. Hrad

Červený Kameň má tiež plošinovú polohu, na hrane plošiny Malých Karpát. Podobnú, ale o čosi nižšiu polohu má aj Bratislavský hrad chrániaci strategický dunajský brod v podhradí.

Početnú skupinu 85 slovenských hradov (31 %) sme zaradili k typu výšinných hradov. Nachádzajú sa pomerne vysoko a ďaleko nad sídelno-komunikačnou sieťou, najčastejšie na okrajových vrchoch pohorí susediacich s nížinami a kotlinami. Výšinné hrady zaberajú vrcholové časti vrchov, horské hrebene, v menšej miere boli budované na svahoch. Obvykle im bralný reliéf a strmé svahy zabezpečovali prirodzenú ochranu (napr. Považský hrad).

Obr. 1: Spišský hrad
Figure 1: Spišský Hrad castle

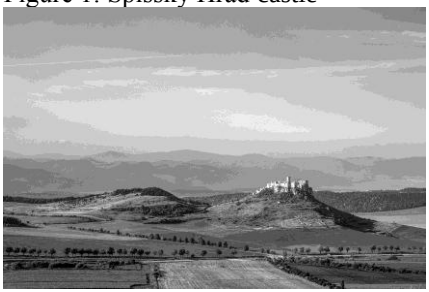

Obr. 2: Kaštieľ v Holíči
Figure 2: Holíč manor house

Obr. 3: Oravský hrad
Figure 3: Oravský Hrad castle

Obr. 4: Šarišský hrad
Figure 4: Šarišský Hrad castle

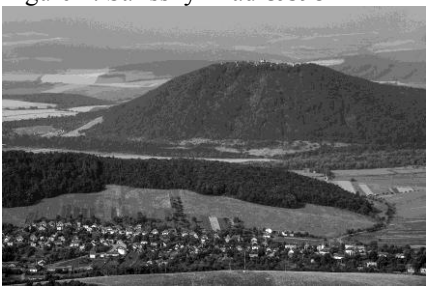

Odľahlosť hradov

Slovenské hrady sa s obľubou stavali na odľahlejších a ťažšie prístupných miestach, lebo sa dali dobre brániť. Odľahlosť bola však únosná len do určitej miery. Hrady nemohli stáť priďaleko od hospodárskeho diania, hradné panstvo s vojskom a služobníctvom nemohlo jestvovať bez náležitého zásobovania. Na určenie odľahlosti hradu sme využili dva základné parametre: relatívnu výšku hradu nad okolím (sídlom, dolinou a pod.) a vzdialenosť od sídelno-komunikačnej siete.

Hrady na Slovensku stavali vo výškovom rozpätí od 0 do 530 metrov nad okolím, pod ktorým chápeme napr. dno doliny, úpätie kopca a pod. Skupina 50 nížinných, kotlinových a údolných hradov (18 %) leží na úrovní sídla resp. dna doliny (napr. hrad Parič). Skupina 24 hradov (9 %) mierne prevyšuje výšku svojho okolia, nie však viac ako 20 metrov (napr. Levický hrad). Skupina 27 hradov (10 %) má vyššiu polohu ako okolie v intervale od 21 do 50 metrov (napr. hrad Divín). U 40 hradov (15 %) sme zistili relatívnu výšku viac ako 50 a menej ako 100 metrov (napr. Bratislavský hrad), pomerne početná skupina 46 hradov (17 %) je v intervale od 101 do 200 metrov (napr. Kapušiansky hrad). Skupina 31 hradov (11 %) prevyšuje okolie od 201 po 300 metrov (napr. hrad Gýmeš). V extrémnej výške viac ako 300 m nad okolím postavili 13 slovenských hradov (5 %), rekordérom je hrad Muráň s relatívnym prevýšením 530 metrov nad neďalekou rovnomennou obcou.

Početná skupina 97 slovenských hradov (36 %) je súčasťou niektorej z obcí alebo mestských centier. Ďalších 32 hradov (12 %) sa nachádza v ich blízkosti, do vzdialenosti 500 m. Za ľahko dostupné možno považovať aj 40 hradov (15 %) ležiacich do vzdialenosti od 500 m do 1 km. Slabší kontakt s osídleným priestorom má skupina 24 hradov (9 %) vzdialených 1 až 1,5 km. V 24 prípadoch (9 %) treba na ceste od sídla na hrad prekonať vzdialenosť 1,5 až 2 km. Skupina 22 hradov (8 %) je od sídel vzdialená 2 až 3 km, 17 hradov leží (6 %) vo vzdialenosti 3 až 4 km a 3 hrady (1 %) vo vzdialenosti 4 až 5 km. Extrémne odľahlých je 5 hradov (2 %), ktorých od sídel oddeľuje vzdialenosť viac ako 5 km. Najvzdialenejším z nich je hrad Čabraď dnes leží takmer 7 km od Čabradského Vrbovku, v minulosti však pod hradom ležala podhradská obec vzdialená menej ako 500 m.

Podľa oboch parametrov odľahlosti je najnedostupnejším na Slovensku hrad Tematín (relatívna výška 390 m a odľahlosť 6,7 km). Súľovský hrad je od obce Súľov vzdialený iba 1,4 km, avšak na prekonanie tejto vzdialenosti treba prekonať výškový rozdiel 330 metrov. Podobnými prípadmi sú hrady Jasenov a Hričov. Opačným príkladom väčšej vzdialenosti a menšieho prevýšenia je Ľupčiansky hrad, na vzdialenosť 1,5 km od obce treba prekonať výšku 70 metrov.

Záver

Tento príspevok poukazuje na to, že na nerovnomernom rozmiestnení hradov na Slovensku sa zásadným spôsobom podieľajú okrem socioekonomických a kultúrno-historických faktorov aj prírodné faktory. Dôležitým diferenciačným činiteľom je výrazná heterogenita prírodného prostredia územia prejavujúca sa prakticky vo všetkých jeho zložkách, najmä v pestrosti podložia a reliéfu. Heterogenita geologického podložia sa na rozmiestnení hradov na Slovensku podieľa cez štruktúno-litologicky podmienený zvýšený výskyt bralných foriem reliéfu, početnosť hradov stúpa v historických oblastiach rudného baníctva. Najviac hradov sa postavilo na neovulkanitoch, bradlovom pásme a na vápencoch a dolomitoch obalových sekvencií mezozoika. Naopak, najmenej ich nachádzame

v oblastiach budovaných flyšovými horninami.

Reliéf je prírodnou zložkou krajiny, ktorá sa najväčšou mierou podieľa na diferencovanom rozšírení hradov na Slovensku. Analýzami vybraných parametrov geomorfologického prostredia hradov sme zistili, že ich najviac postavili v okrajových častiach pohorí susediacich z nížinami a kotlinami. Hrady sú ojedinelé alebo celkom chýbajú vo vnútorných karpatských pohoriach a v rámci okrajových v ich vnútorných častiach. Vyššia koncentrácia hradov bola zistená aj v dolinách s funkciou komunikačného koridoru. V nížinách a kotlinách vniklo tiež veľa hradov, a to v prostredí riečnych nív a terás. V blízkosti alebo v priamej prítomnosti v husto osídlených kotlinách a nížinách hrady pomerne rýchlo a v hojnom počte zanikli, a to najmä procesom transformácie na iný typ historickej stavby, najčastejšie na kaštieľ. V horskej krajine hrady zanikali bez náhrady za inú stavbu, stávali sa z nich nefunkčné zrúcaniny. Z analýz v lokálnej mierke vyplýva, že najpriaznivejším geomorfologickým prostredím pre výstavbu hradov na Slovensku boli okrajové svahy pohorí susediace s nížinou alebo kotlinou, ako aj izolované vyvýšeniny rôznej výšky, tvaru a genézy vystupujúce nad málo členitý reliéf nížin a kotlín. Za zvlášť ideálne miesta na založenie hradu považujeme izolované hradné kopce s vrcholovou plošinou, aké sú napríklad pod Bratislavským alebo Šarišským hradom.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu Centrum excelentnosti SAV: Hrady na Slovensku riešeného na Geologickom ústave SAV v rokoch 2013 až 2017.

Literatúra

JANOTA, Ľ. 1938. *Slovenské hrady I – III*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej ligy spol. s r.o. 320, 327 a 330 s. (reedícia: Vydavateľstvo Tatran, 1975, 524 s.)

KOLEKTÍV, 1990. *Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike*. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1990. 140 s. ISBN 80-85164-16-7.

KOLLÁR, D. – NEŠPOR, J. *Hrady a zámky*. Bratislava: Dajama, 2008. 128 s. ISBN 978-80-89226-56-6.

PLAČEK, M. – BÓNA, M. 2007. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava: Slovart, 2007. 391 s. ISBN 978-80-8085-287-0.

Internetové zdroje:

http://www.hrady.sk
http://www.pamiatky.net/
http://www.slovenskehrady.sk/
http://zaniknutehrady.jex.cz/

INFLUENCE OF THE ABIOTICAL LANDSCAPE ELEMENTS TO THE SLOVAK CASTLES EXTENSION

Summary

Research castle is traditionally managed by experts in the field of historical sciences. This issue, however, has a multidisciplinary character, which comes into play on castles and scientists from other disciplines. Interesting research area for the castle is open to geographers who know how to deal with the powerful tools of a comprehensive broad-processing databases. Geographically castle approach to research based on the assumption that the castle's historic structures and also the element of historical cultural landscape changing in time and space. The author of this paper gathered a comprehensive database of 272 Slovak castles, which was subsequently used in the search for their patterns of spatial distribution. The results obtained suggest that the uneven distribution of castles in addition to socio-economic and cultural-historical factors significantly contributed and natural factors. An important differentiating factor was significant heterogeneity of the natural environment area, already observed in virtually all its components. The strongest influence on the spread of castles in Slovakia should geomorphological environment defined by the group of selected parameters of relief. Research has shown that the most favorable geomorphological environment for building castles in Slovakia were marginal slopes of the lowlands adjacent to or basin, as well as isolated elevations of different height, shape and genesis protruding above the little broken relief of lowlands and valleys.

Doc. RNDr. Ján Lacika, CSc.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: jlacika@ukf.sk

STRATEGICKÉ PLÁNOVÁNÍ JAKO SOUČÁST PROJEKTOVÉ KULTURY OBCÍ ČR

Libor Lněnička

Abstract

Strategic management is posssible to understand as the most important activities influencing the success and existence of all enterprises and institutions in the future. There are including marketing, but it is a much more complex ceiling on the functioning of the organization. From the business sector is gradually moving into the public sector, where the municipality / city, but also microregions in terms of basic setting strategic goals. This main aim of this article is to present the aspects of a multi-criteria analysis research, strategic planning at the level of municipalities in relation to the activities / projects financed from public sources. The article brings an analysis of the most important aspects of preparing strategic plans and projects at the municipal level in the Czech Republic.

Keywords: strategic management, strategic development plan, Czech Republic, grant, European Union

Úvod

Strategické řízení je úzce propojeno s endogenním regionálním rozvojem na místní úrovni, kdy veřejnoprávní subjekty se snaží najít správný koncept pro prostorové (regionální) plánování. Nicméně zde působí i opačný princip tzv. „button down“, který na centrální úrovni stanovuje základní metodické postupy a procesy používané při zpracování strategických plánů. Tento postup představuje soubor určitých kroků vedoucích k formulaci vize, poslání a cílů organizace a následnému hledání nejvhodnějšího způsobu jejich naplnění prostřednictvím výběru nejvhodnější varianty s ohledem na veškeré specifika vnějšího i vnitřního prostředí ovlivňující vývoj organizace. Nicméně z pohledu logiky musí být zachován postup od strategické analýzy (jací jsme?, jaké je naše okolí? – výchozí stav), přes strategickou volbu (jaké možnosti nám dává předpokládaný vývoj k dosažení cílů? – syntetická a návrhová část) až po realizaci strategie, tedy uvedení zvolené strategie do života.

Strategické plánování tedy můžeme chápat jako systematický způsob jak organizovat změny a vytvářet v celé společnosti široký konsenzus a společnou vizi pro lepší (socio)ekonomickou budoucnost. Výsledkem této činnosti je strategický plán, jako klíčový nástroj regionálního rozvoje území. Hlavním cílem zpracování strategického plánu rozvoje obce je navrhnout pro stanovené období promyšlenou množinu opatření na podporu ekonomického a sociálního rozvoje obce, která bude

realizovatelná dostupnými finančními zdroji (včetně zdrojů EU) pro toto období (Lněnička, 2011). Strategický dokument představuje písemný souhrn stanovených cílů a návod k jejich dosažení. Jedná se o jakýsi komplexní socioekonomický plán rozvoje zahrnující směry a úkoly rozvoje finanční povahy, financované z předpokládaných dostupných finančních zdrojů, jakož i úkoly nefinanční povahy, jako jsou organizační úkoly, politická podpora, politiky, nástroje a rovněž doporučení pro vyšší orgány k podpoře regionu. (Lněnička, 2011). Zároveň je výchozím řídícím dokumentem určujícím následný přístup municipality a jeho partnerů k budoucímu vývoji vymezené oblasti nebo tématu.

Záměrem příspěvku je prezentovat výsledky výzkumné sondy, která proběhla v roce 2016 mezi obcemi ČR s počtem obyvatel nad 500. Cílem sondy bylo zjištění přípravy strategických dokumentů na úrovni obcí a jejich bezproblémová „adaptace“ na programovací období EU 2014–2020, tedy shoda realizace dokumentu s programovacím obdobím. Výsledky výzkumné sondy přinesly zajímavé postřehy v oblasti různorodého přístupu k metodice zpracování tak významným dokumentů, jakými jsou strategické a komunitní plány rozvoje.

Vědecké přístupy ke strategickému plánování v zahraničí s ČR

Rozvoj strategického řízení, respektive části strategického plánování, je dominantní v poměrně nedávné době. Od 80. let 20. století dochází k přijetí principů plánování v dlouhodobějším horizontu nejprve v Británii. O 10 let později v zemích západní Evropy (Nizozemsko, Francie, Německo). První studie v odborné literatuře se začínají objevovat v 90. letech a zaměřují se na analýzu spolupráce subjektů a aktérů do procesu plánování. Z významných autorů se problematikou ekonomického rozvoje a marketingu zabývali např. Blakely (1994), Hall (1992) nebo Chisholm (1997). Hlavní přístupy k metodice a postupů při zpracování strategického plánu definovali např. Anderson (1982), Mintzberg (1994), Heracleous, de Voge (1998) nebo Rabin, Miller, Hildreth (2000).

V ČR se problematikou strategického řízení a plánování zabývají i geografové, přestože je to doména spíše regionální ekonomie, managementu a částečně také marketingu. Na přelomu století se začínají objevovat první publikace o strategickém plánování i v České republice. Metodické texty pro rozvoj měst zpracovali např. Rektořík (1999), Rektořík, Šelešovský (1999) nebo Vozáb (1999). Metodikou zpracování mikroregionálních studií se věnoval také Ústav územního rozvoje pod vedením Labounkové (2004). Pozdější přístupy k metodice tvorby strategického plánu stanovili např. Bičík, Perlín (2006), Ježek (2006, 2008a, 2008b, 2013), Wokoun, Malinovský (2008) nebo Kutscherauer (2008) nebo Lněnička (2011, 2012).

Strategické plánování na úrovni obcí ČR se začalo projevovat v 90. letech minulého století. Nejprve začala „strategicky“ uvažovat velká města, která měla dostatečné množství prostředků (finančních i materiálních) a také lidských zdrojů.

Plánování dlouhodobých cílů rozvoje obcí v ČR je mj. spojeno s územním, strategickým a komunitním plánováním. Územní plánování je v ČR pro obce obtížně ovlivnitelné, jelikož je legislativně podchyceno v zákoně č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu, ve znění pozdějších předpisů a obsah územního plánu dán vyhláškou č. 500/2006, ve znění vyhlášky 458/2012 Sb. Na druhé straně strategické a komunitní plánování je v ČR pouze doporučující, nemá oporu v legislativě, a tudíž pro veřejnoprávní subjekty je dobrovolné. Jediným zákonem, který částečně ovlivňuje proces strategického řízení ve veřejné správě je zákon č. 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje, ve znění pozdějších předpisů. Dle tohoto zákona můžeme říci, že strategické řízení je složitý interaktivní proces, kladoucí velké odborné i lidské nároky na všechny jeho aktéry. Legislativní předpisy pro strategické řízení ve veřejné správě neexistují a metodika pro zpracování strategického plánu byla zpracována pouze 3x (Kolektiv autorů, 2006, Holeček a kol., 2012 a Lněnička, 2012) na lokální úrovni a 3x na mikroregionální úrovni (DHV, 2000, Labounková, 2004, Bičík, Perlín, 2006).

Hlavní výzkumná východiska

Hlavní cíl výzkumné sondy byl zaměřen na zjištění stavu zpracování strategických plánů na úrovni obcí ČR s adaptací na programovací období EU 2014–2020. Jak již bylo řečeno výše, jedním z předpokladů úspěšného řízení obcí je jejich rozvoj řízený jak endogenním, tak i exogenním způsobem. Bez dostatečných finančních prostředků by celý mechanismus těžko fungoval. Proto i obce se snaží získávat finanční prostředky na svůj rozvoj z různých zdrojů. Jedním z předpokladů, jak efektivně hospodařit s finančními prostředky je právě existence střednědobých až dlouhodobých strategických dokumentů, kde je jasně deklarováno, jakým způsobem se obce budou rozvíjet.

Prvním krokem v logické posloupnosti výzkumné sondy byla přípravná fáze. Z časového hlediska se jednalo o relativně náročnou fázi. Podle Robsona (1993) a Maxwella (1996) byly nastaveny základní prvky plánu výzkumu: účel výzkumu, teoretický a konceptuální rámec, výzkumná otázka, metody, validita a výběr. Za hlavní oblast výzkumu bylo zvoleno *strategické řízení obcí pomocí strategických plánů s aplikací na programovací období EU 2014–2020*. V dalším kroku byl formulován výzkumný problém:

⇒ VP1 Obce v ČR nad 500 obyvatel mají zpracovaný strategický plán rozvoje obce, který jasně vymezuje rozvoj ze střednědobého hlediska, tj. v časovém horizontu 5–10 let.

Na základě definování výzkumného problému byl zvolen hlavní účel – pomocí analytické metody ex-ante evaluace zhodnotit stav zpracování strategických plánů v obcích ČR nad 500 obyvatel. Následná výzkumná otázka

splňuje podmínku relevantnosti, testovatelnosti, originality, motivace a jednoduchosti. Pro účely výzkumu byla zvolena následující otázka:

Jsou aktivity obsažené ve strategických plánech v obcích ČR s počtem obyvatel nad 500 v realizační fázi strategie použitelné pro čerpání prostředků z politiky hospodářské, sociální a územní soudržnosti EU v období 2014–2020?

Poslední část této fáze byla věnována stanovení hypotéz. Hypotéza je svým způsobem tvrzení, které určitému objektu přiřazujeme proměnné. S ohledem na zaměření výzkumné sondy byly zformulovány následující hypotézy:

⇒ H1: Podíl obcí ČR nad 500 obyvatel se zpracovaným strategickým plánem je 30 %.
⇒ H2: Pro následující období 2014–2020 je podíl aktuálně platných strategických plánů u obcí nad 500 obyvatel 60 %.

Během let 2012–2014 mnohé obce připravovaly střednědobé strategické dokumenty s vidinou externího financování rozvojových aktivit, v plánu obsažených, prostřednictvím strukturálních a investičních fondů EU. Pro některé je to již běžná praxe, jelikož již v minulosti strategický plán měly, pro některé však je strategické plánování novinkou. Jelikož je soubor všech 6 253 obcí v ČR značně obsáhlý a pro obce neexistuje žádný legislativní předpis, který by obce zavazoval ke zpracování strategického plánu, bylo provedeno omezení. Toto omezení značně zredukovalo výzkumný soubor. Kritériem pro omezení byla velikostní kategorie obcí. Pro provedení dalších prací byly vybrány obce s počtem obyvatel nad 500 k 1. lednu 2016. Základní výzkumný soubor se tímto administrativním krokem zúžil na 2 799 obcí. Dalším krokem byla zjišťována existence strategického dokumentu, který by řešil střednědobý rozvoj obce. Pomocí webových stránek jednotlivých obcí, nepřímého dotazování (telefon a email) bylo postupně prověřeno všech 2 799 obcí. Velkým úspěchem je, že se podařilo takto dohledat všechny potřebné informace pro další vyvozování závěrů. Úspěšnost získání dat tedy byla 100 %. Jako doplňkové kritérium pro ověření hypotéz byla zjišťována aktuálnost dokumentu, doba platnosti a rozsah nastavených strategických cílů.

Pro vlastní hodnocení dat byla zvolena jednoduchá stupnice, která je založena na bipolaritě kladného či záporného vlivu existence strategického dokumentu na socioekonomický rozvoj příslušné obce. Inspiraci v této metodě hodnocení lze nalézt ve výzkumu např. Kutschenauera (2010), kdy používá metodu semaforu (barevně odlišné škály pro různé hodnoty). Mimo slovního popisu má každý hodnocený prvek (existence dokumentu a čas platnosti) vysoký (> 100,00 %), střední (90,01–99,99 %) a nízký (< 90,00 %) vliv na budoucí sociekonomický rovoj obce. Určení kategorie je závislé na míře naplnění hypotézy stanovené v úvodu výzkumné sondy.

První krok výzkumné sondy byl zaměřen na zjištění existence strategického dokumentu na úrovni obce. Z celkového počtu 2 799 obcí mělo strategický dokument zpracováno „pouze“ 32 %, tj. 895 obcí. Ve větší míře se jedná o velká města, která strategickým plánem mohou efektivněji a účelněji ovlivňovat svůj rozvoj na místní úrovni. Z provedené analýzy dat má dlouhodobý charakter pouze 17,4 % strategických dokumentů. Nejdelší časový horizont je rok 2030 (např. v případě statutárního města Hradec Králové nebo měst Orlová, Litoměřice, Čelákovice, Lanškroun, Česká Skalice, Chrast, Rokytnice nad Jizerou nebo obce Okříšky). Běžně se vyskytují strategie do roku 2020, či 2025. Největší počet strategií (58,2 %) mají střednědobý horizont (5–10 let) (graf 1). Pouze 10,8 % strategií je krátkodobých, Jedná se často o akční, či operativní plány menších obcí. Také je zde zahrnutý program obnovy vesnice realizovaný Ministerstvem pro místní rozvoj u malých obcí zkoumaného vzorku. V souboru je zastoupeno 13,5 % strategií, které nemají jasně definováno časové období platnosti. Dochází tak k průběžné aktualizaci dokumentů.

Graf 1: Strategické dokumenty obcí ČR nad 500 obyvatel podle časové platnosti dokumentu
Graph 1: Strategic dokuments of settlements in the Czech Republic over 500 inhabitans via timing of dokuments

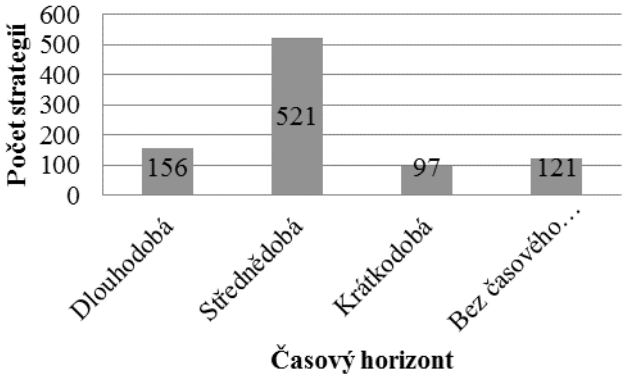

Zdroj: Vlastní šetření, 2016; Pozn. Stav k 30. 6. 2016.

V dalším kroku byly zjišťovány hlavní problémy, omezení, které brání obcím efektivněji přijímat rozhodnutí ve strategických oblastech. Zásadní premisou je, že strategické plánování není ze zákona povinné. Tedy neexistuje striktní legislativní předpis, který by obcím stanovoval povinnost zpracovat strategický plán. Obecným legislativním předpisem na úrovni obcí je zákon č. 128/2000 Sb., o obcích, ve znění pozdějších předpisů. Tento zákon však ukládá obci:

- pečovat o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů (§ 2 odst. 2),
- hospodařit účelně a hospodárně (§ 38 odst. 1),
- nebo dokonce účelně, efektivně a hospodárně (dle zákona č. 320/2001, o finanční kontrole).

Ze zákona o finanční kontrole (viz § 4 odst. 2) plyne pro starostu povinnost, stanovit kritéria pro účelnost, efektivnost a hospodárnost. Účelnost (dle definice uvedené v zákoně o finanční kontrole) se vztahuje k cílům. Proto i cíle nastavené ve strategických plánech by měly reálně odrážet možnosti obce. Různorodý přístup obcí ke strategickému plánování vychází i ze základních problémů, se kterými se obce v současné době potýkají. Zjištěná omezení vyjadřují problém, který je obecně spojen s financováním obcí na centrální úrovni (viz např. zákon č. 234/2000 Sb., o rozpočtovém určení výnosů některých daní územním samosprávným celkům a některým státním fondům). V odborné literatuře se užívá termín fiskální federalismus (viz např. Široký, 2003, Peková, 2004, Jílek, 2008 apod.).

Mezi hlavní analyzované problémy tak patří:

- Krácení veřejných rozpočtů.
- Vysoké běžné výdaje a údržba investic a obecní infrastruktury.
- Vysoké kapitálové výdaje a nutnost spolufinancovat projekty z evropských dotací, které navíc mnohdy nevedou k dlouhodobé prosperitě obcí/měst.
- Problematika veřejných zakázek (viz zákon č.137/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů).
- Absence plánovacích procesů.
- Rostoucí nároky na rozsah a kvalitu veřejných služeb.
- Složitá spolupráce obce, kraje a ministerstva nebo jiné složky státu (např. Ředitelství silnic a dálnic).
- Zvyšující se nároky a požadavky občanů, investorů i návštěvníků.
- Časté změny legislativy a omezení daná legislativou, která nezohledňují podmínky obce/města (např. zákon č. 243/2000 Sb., o rozpočtovém určení daní, v platném znění).
- Omezení daná územním plánem (viz zákon č. 183/2006 Sb.).

Vytipované problémové okruhy vyplývají z analýzy „existujících“ strategických plánů u 895 obcí na úrovni strategických cílů a následných problémových okruhů byly zjišťovány oblasti, do kterých obce nejčastěji budou investovat. Bylo by velmi zajímavé ověřit tyto problémy v praxi pomocí např. dotazníkového šetření, což je námět pro další pokračování výzkumu v této oblasti.

Výsledky, získané poznatky

Výzkumná sonda přinesla celkem zajímavé závěry. Ve vztahu k výzkumným krokům nastaveným v přípravné fázi, lze konstatovat, že některé významné parametry byly potvrzeny. Základní výsledky ve vztahu k výzkumným hypotézám ukazuje tab. 1. Z celkového počtu 2 799 obcí ČR nad 500 obyvatel mělo strategický dokument zpracováno „pouze“ 32 %, tj. 895 obcí. Při střídmé formulaci hypotézy na začátku lze konstatovat, že hypotéza byla plně potvrzena. Druhá výzkumná hypotéza byla také téměř ze 100 % potvrzena. Obce vykazují 81 % připravenost na programovací období 2014–2020 v oblasti strategického řízení. Významným předpokladem je právě existence strategického plánu, který přináší v „soutěži“ o dotace značnou konkurenční výhodu.

Tab. 1: Verifikace výzkumných hypotéz výzkumné sondy
Table 1: Verification of research hypotheses

Číslo hypotézy	Popis hypotézy	Míra naplnění hypotézy (v %)	Připravenost obcí ČR nad 500 obyvatel
H1	Podíl obcí ČR nad 500 obyvatel se zpracovaným strategickým plánem je 30 %.	102	Vysoká
H2	Pro následující období 2014–2020 je podíl aktuálně platných strategických plánů u obcí nad 500 obyvatel 60 %.	91	Střední

Zdroj: vlastní šetření, 2016

Výsledky výzkumné sondy také potvrdily správné nastavení výzkumného problému v úvodní části výzkumu. 75,6 % obcí má zpracovanou strategii, která splňuje podmínku časového hlediska (střednědobého i dlouhodobého). Při podrobnější analýze ovšem převažují střednědobé strategie (58,2 %), což může být dáno také značnou nejistotou plánovat hluboko do budoucnosti účastníků při vytváření strategie. Střednědobý horizont, tj. 5–10 let, je přece jenom přijatelnější, než horizont dlouhodobý (nad 10 let). Dosažené hodnoty výsledných hypotéz a výzkumného problému ukazují na vysokou připravenost obcí ČR nad 500 obyvatel na další programovací období EU 2014–2020. Mnohé obce již mají zkušenosti s čerpáním finančních prostředků ze strukturálních a investičních fondů EU v minulém období 2007–2013, proto mohou plánovat svůj rozvoj dlouhodoběji do budoucnosti. Ostatní obce si uvědomují, že právě ona konkurenční výhoda v podobě bodového zvýhodnění při hodnocení projektů, jim přináší vyšší šance na

úspěch. A tím i na realizaci aktivit, které mohou být finančně náročné a obce si je ze svého vlastního rozpočtu nemohou dovolit financovat. Externí možnosti financování jim přináší mj. účelnější hospodaření a nakládání s majetkem a také hlavně efektivnější řízení obce. Po krajských volbách v roce 2016 v ČR bude možné zaznamenat možné drobné úpravy strategií ve vztahu ke krajským strategiím. Z tohoto pohledu je dobré se v následných výzkumných pracích zaměřit pokračování v podrobnější analýze porovnávání krajů ČR mezi sebou. Další část výzkumu bude podrobněji hodnotit obsahovou a věcnou část aktuálních zpracovaných strategických plánů (895) z pohledu nastavení globálních cílů a problémových okruhů.

Závěr

Strategické řízení je považované za jednu z nejdůležitějších činností ovlivňujících úspěšnost a vůbec existenci v budoucnu. Je nezbytnou a přirozenou komponentou práce všech vedoucích zaměstnanců, které jsou pod neustálým tlakem vnějších sil, makroekonomických ukazatelů, legislativních norem. Strategické řízení ve veřejné správě obsahuje mnoho dalších aspektů (např. městský a obecní marketing, public relations, rozpočtová skladba nebo organizačně-technické zdroje atd.). Úzce navazuje a spolupracuje s dalšími typy řízení – finanční, projektové a procesní. Výzkumná sonda se snažila podchytit pouze malou oblast strategického řízení. Nicméně z pohledu využití zdrojů a značného propojení s finanční oblastí se jedná o část podstatnou. Všechny kroky dalšího rozvoje, které obce budou v budoucnu realizovat, by měly být promyšlené, efektivní a hlavně účinné. Z tohoto pohledu právě záleží na připravenosti obcí. Ty obce, které mají platný a aktuální strategický plán, mají jistou konkurenční výhodu. Na druhou stranu některé obce si podstatu strategického plánování uvědomily později a své strategie nyní připravují, aby byly schopné následně realizovat aktivity pomocí externího financování.

Literatura

ANDERSON, P. F. 1982. Marketing, Strategic Planning and the Theory of the Firm. In *Journal of Marketing*. vol. 46, no. 2, pp. 15-26.

BIČÍK, I. – PERLÍN, R. 2006. *Strategický plán mikroregionu*. Metodická příručka pro zájemce o strategické plánování ve venkovských mikroregionech a obcích. Praha: Středočeský kraj, 2006.

BLAKELY, E. J. 1994. *Planning Local Ecomomic Development*. Sage Publications, Thousand Oask, 1994. 343 p.

HALL, S. 1992. The Question of Cultural Identity. In Hall, David Held, Anthony McGrew (eds), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press, pp. 274-316.

HERACLEOUS, L. – DeVOGE, S. 1998. *Bridging the gap of relevance: Strategic management and organizational development*. In *Long Range Planning*. vol. 31, no. 5, pp. 732-744.

HOLEČEK, J. – BINEK, J. – GALVASOVÁ, I. – CHABIČOVSKÁ, K. – SVOBODOVÁ, H. *Metodika RoIA – Nastavení implementačních procesů koncepčních dokumentů na krajské a obecní úrovni s cílem snížení implementačních deficitů s osvědčením* č. 14-ÚÚR-200-2012/02-WD-39-07-1 o uznání uplatněné certifikované metodiky v souladu s podmínkami Rady pro výzkum, vývoj a inovace. Brno: GaREP, spol. s r.o. 2012. 28 s. ISBN 978-80-905139-3-8.

CHISHOLM, M. 1997. *How useful are measures of economic potential?* In Environment and Planning A. vol. 28, pp. 1895-1899.

JEŽEK, J. 2006. Strategické regionální plánování. In *Role regionálních rozvojových agentur, mikroregionů a vysokých škol v regionálním rozvoji*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2006. s. 81-85. ISBN 80-7073-516-X.

JEŽEK, J. 2008a. Management v místním a regionálním rozvoji v podmínkách dynamických změn. In *Politika, právo, ekonomika a společnost - současnost a vize do roku 2025*. Kunovice: Evropský polytechnický institut, s.r.o., 2008, s. 129-134. ISBN 978-80-7314-144-8.

JEŽEK, J. 2008b. Strategické regionální plánování. *Regionální rozvoj*. Praha: Linde Praha, a.s., 2008. s. 39-43. ISBN 978-80-7201-699-0.

JEŽEK, J. 2013. Strategické plánování obcí a měst: nové přístupy a cesty k jeho zefektivnění. In *XVI. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 372-376. ISBN 978-80-210-6257-3.

JÍLEK, M. 2008. *Fiskální decentralizace, teorie a empirie*. 1. vyd. Praha: ASPI, a.s., 2008. 428 s. ISBN 978-80-7357-355-3.

KOLEKTIV AUTORŮ**.** 2006. *Příprava, tvorba a realizace strategického plánu obcí a mikroregionů*. Studijní opora. 1. vyd. Ostrava: Moravskoslezský kraj, 2006.

KUTSCHERAUER, A. 2008. Disparity a jejich vliv na územní rozvoj země. In *Regionální disparity - jejich pojetí, klasifikace a měření* : sborník přednášek: mezinárodní vědecký seminář: Šilheřovice, 13.-14.11.2008, VŠB - Technická univerzita Ostrava, 2008, s. 1-10. ISBN 978-80-248-1890-0.

KUTSCHERAUER, A. a kol. 2010. *Regionální disparity. Disparity v regionálním rozvoji země - pojetí,teorie, identifikace a hodnocení*. Ostrava: VŠB-Technická univerzita Ostrava, 2010.

LABOUNKOVÁ, V. a kol. 2004. *Metodická příručka pro zpracování strategických rozvojových dokumentů mikroregionů. Výzkumná zpráva.* Brno: Ústav územního rozvoje, 2004. 15 s.

LNĚNIČKA, L. 2011. Projektový management versus strategické plánování. In *Aktuální praktický průvodce čerpáním finančních prostředků a podpůrné pomoci z programů státní podpory a Evropské unie*. [on-line]. 1. vyd. Praha:

Verlag Dashöfer, nakladatelství, spol. s r. o., 2011. 9 s. [cit. 15-06-2014]. ISSN 1214-9829. Dostupné na: http://www.dashofer.cz/0/0/1/on-line-aktualni-prakticky-pruvodce-cerpanim-financnich-prostredku-a-podpurne-pomoci-z-programu-statni-podpory-a-evropske-unie-cid168069/.

LNĚNIČKA, L. 2012. *Strategické plánování ve veřejné správě*. E-learningový kurz [on-line]. 1. vyd. Brno: AQE advisors, a.s., 2012. 45 s. [cit. 15-06-2014]. Dostupné na: http://academy.aqe.cz/e-learning/.

MAXWELL, J. A. 1996. *Qualitative research design: An interactive approach*. London: Sage, 1996.

MINTZBERG, H. 1994. The Rise and Fall of Strategic Planning. In *Harvard Business Review*. pp. 107-114.

PEKOVÁ, J. 2004. *Hospodaření a finance územní samosprávy*. 1. vyd. Praha: Management press, NT Publishing, s.r.o., 2004. 375 s. ISBN 80-7261-086-4.

PROGRAM ROZVOJE KRAJE. 2000.Metodická příručka. Praha: DHV CR, 2000.

RABIN, J. – MILLER, G. J. – HILDRETH, W. B. 2000. *Handbook of Strategic Management*. New York: Marcel Dekker, Inc., 2000. ISBN 0-8247-0339-1.

REKTOŘÍK, J. 1999. Strategie rozvoje obce (včetně územního plánování). In *Příručka pro zastupitele měst a obcí (Územní samospráva v ČR, SR a Rakousku).* 1. vyd. Brno: MU-PHARE, 1999. s. 19-27. ISBN 80-210-2254-X.

REKTOŘÍK, J. – ŠELEŠOVSKÝ, J. 1999. *Strategie rozvoje měst, obcí, regionů a jejich organizací.* 1. vyd. Brno: MU, 1999. 140 s. ISBN 80-210-2126-8.

ROBSON, C. 1993. *Real world research*. Oxford: Blackwell, 1993.

ŠIROKÝ, J. 2003. *Daňové teorie: s praktickou aplikací*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003. 249 s. ISBN 80-7179-413-9.

VOZÁB, J. 1999. *Strategické plánování rozvoje měst v České republice*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 1999. 153 s.

WOKOUN, R. – MALINOVSKÝ, J. a kol. 2008. Regionální rozvoj. 1. vyd. Praha. Linde Praha, a.s. 2008. 474 s. ISBN: 978-80-7201-699-0.

ZÁKON č. 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje, ve znění pozdějších předpisů. In *Sbírka zákonů České republiky*. [on-line]. 2000, částka 73, s. 3549–3554 [cit. 18-06-2016]. Dostupný z: http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=2000&typeLaw=zakon&what=Rok&stranka=8. ISSN 1211–1244.

ZÁKON č. 320/2001, o finanční kontrole a o změně některých zákonů. In *Sbírka zákonů České republiky*. [on-line]. 2001, částka 122, s. 7264–7276 [cit. 18-06-2016]. Dostupný z: https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=320&r=2001.

ZÁKON č. 128/2000 Sb., o obcích, ve znění pozdějších předpisů. In *Sbírka zákonů České republiky*. [on-line]. 2000, částka 38, s. 1737–1764 [cit. 18-06-2016]. Dostupný také z: http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?r=2000&cz=128.

ZÁKON č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon). In *Sbírka zákonů České republiky*. [on-line]. 2006, částka 63, s. 2226–2289 [cit. 18-06-2016]. Dostupný z: http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?r =2006&cz=183.

STRATEGIC PLANNING AS A COMPONENT OF PROJECTS CULTURE IN CZECH MUNICIPALITIES

Summary

Strategic management in public administration includes many other aspects (eg. town and municipal marketing, public relations, budget structure or organizational and technical resources, etc..). This survey has brought quite interesting conclusions. In relation to the research steps set in the preparatory phase, it can be said that some important parameters were confirmed. Basic results in relation to the research hypotheses (table 2) shows the total number of 2 799 Municipalities of 500 inhabitants had Strategy Paper "only" 32%, ie. 895municipalities. This two hypothesis has been confirmed. Legislative provisions exist in this field and methodology for the elaboration of the strategic plan was worked only 3 times (Group of Authors, 2006; GaREP, 2008 and Lněnička, 2012) at the local level and 3 at the micro level (DHV, 2000; Labounková, 2004; or Perlín, 2006). The second research hypothesis was fully confirmed. Municipalities have a 100% readiness for the new programming period in the field of strategic management. An important prerequisite is the existence of a strategic plan that brings in a "competition" for funding a significant competitive advantage. Share of municipalities where they have published a strategy, and is currently valid for the entire duration of the programming period 2014–2020, is 84%.

The results of the research probe also confirmed the correct setting of the research problem in the initial part of the research. 75.6% of municipalities have developed a strategy that satisfies the condition in terms of time (medium and long). In detail, however, outweigh the medium-term strategy (58.2%), which may also be due to considerable uncertainty to plan far into the future participants in creating strategies. Medium-term horizon, ie. 5-10 years, it is still only acceptable than the longer term (over 10 years).

Mgr. Ing. Libor Lněnička, Ph.D.
Katedra geografie
Pedagogická fakulta
Masarykova univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
E-mail: lnenicka@ped.muni.cz

AKTUÁLNE TÉMY CESTOVNÉHO RUCHU V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE

Ľudmila Novacká

Abstract

This article presents the basic topics, actual in the Central European (CE) area in travel and tourism. Author highlights several different attitudes to limit this space. In this article she operates the area of the states Austria, Czech Republic, Hungary, Slovakia and Poland. The main method comparative analyse is done in the framework of these issues: economic impacts of travel and tourism, competitiveness, social influence and digital transformation. The statistic data documents the position of CE countries in travel and tourism area. The economic impacts expressed by criteria GDP, employment, visitor export and employment. The world ranking of competitiveness presents positive and negative evaluation of individual criteria. The eligibility of CE countries in travel and tourism is significant. The important challenge is valid for social issues and transformation of digitalisation. These tasks and responsibilities are relevant for many countries in the Europe and in the world.

Keywords: Central-Europe, economic impacts, social influence, competitiveness, digitalisation, travel and tourism

Úvod

Cestovný ruch má interdisciplinárny charakter. Vo všetkých regiónoch, čiže aj v krajinách „Stredoeurópskeho priestoru“ podmienky makroprostredia a mikroprostredia ovplyvňujú možnosti a výsledky cestovného ruchu (CR). V súčasnosti sú aktuálne hlavne tieto dimenzie cestovného ruchu: ekonomické impakty, konkurencieschopnosť, sociálne pôsobenie CR na potenciálny dopyt, digitalizácia procesov.

Stredoeurópsky priestor v cestovnom ruchu nie je presne zadefinovaný. V súlade s regionalizáciou cestovného ruchu podľa UN WTO možno hovoriť o svetovom regióne Európa a európskom subregióne Stredná a východná Európa. V týchto intenciách je vedená aj štatistika, ktorú UN WTO prezentuje (Barometer UNWTO 2016). Medzinárodná organizácia civilnej leteckej dopravy *International Civil Aviation organisation ICAO* poníma Strednú Európu v rámci krajín Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Chorvátsko, Maďarsko, Macedónsko, Srbsko, Slovensko, Rumunsko (ICAO 2016). Medzinárodná asociácia leteckej dopravy (International Air Trafic Association IATA 2016) prezentuje v rámci 5 svetových regiónov Európu ako celok.

Právna úprava leteckej dopravy v EU definuje letecký priestor v Európe *European Common Aviation Area ECAA*. Tento letecký vzdušný tvorí deväť blokov *Functional airspace Blocs FAB*. V Strednej Európe ide o FABCE *FAB Central Europe*, ktorý tvoria Česká republika, Slovenská republika, Rakúsko, Maďarsko, Chorvátsko, Slovinsko, Bosna a Hercegovina. Priestor FABCE je rozsiahly a uvedené tvrdenie dokumentuje prepojenie s ďalšími krajinami od r. 2010, t.j. Albánskom, Srbskom a Kosovom, Macedónskom, Čiernou Horou (Schweigert, 2015). „Stredoeurópsky priestor" západným smerom reprezentuje FABEC *FAB Europe Central, (*Central Europe Air Million, 2016) ktorý tvoria štáty Francúzsko, Nemecko, Belgicko, Holandsko, Luxembursko a Švajčiarsko. (COM/2011/0415, 2012)

Politické zoskupenie krajín V4 možno považovať za stredoeurópsky priestor tiež. V cestovnom ruchu dané krajiny spolupracujú v oblasti marketingu s cieľom operovať na transkontinentálnych vzdialených trhoch USA, Kanada, Japonsko, Čína, Rusko napr. Melody Quartet.

V tomto článku budeme pracovať s vymedzením stredoeurópskeho priestoru, ktorý tvoria štáty Slovensko, Poľsko, Česká republika, Rakúsko a Maďarsko.

Ekonomické impakty cestovného ruchu

Ekonomické impakty cestovného ruchu sú vyjadrené na základe metodiky turistického satelitného účtu *Tourist satelite account TSA*. Základné ukazovatele, ktoré boli využívané aj v minulosti, ešte pred aplikáciou TSA bol počet príjazdov - vecný ukazovateľ a príjmy zo zahraničného príjazdového CR (hodnotový ukazovateľ). Tieto ukazovatele aj v súčasnosti sleduje UN WTO.

Medzinárodné príjazdy, t. j. príjazdy zahraničnej klientely do strednej a východnej Európy v prvom polroku r. 2014 zaznamenali v porovnaní s predchádzajúcim rokom v danom období prepad -6%, ale v nasledujúcich rokoch sa situácia zlepšila a príjazdy predstavovali nárast vo výške +5 %. Táto úroveň zodpovedná celosvetovému priemeru (+4%) a je výrazne vyššia v porovnaní s krajinami západnej Európy, kde nárast medzinárodných príjazdov tvoril v prvej polovici roka 2016 v porovnaní s predchádzajúcim rokom 2015 v danom období len 1%. Uvedené údaje a celkový podiel tohto regiónu na celosvetových medzinárodných príjazdoch vo výške 10,7% dokumentujú stabilitu a bezpečnosť v krajinách strednej a východnej Európy (výnimkou je Ukrajina).

Ekonomické vyjadrenie príjazdov zahraničnej klientely ukazujú údaje o medzinárodných príjmov. Pokiaľ počet osôb v sledovanom období od r. 2015 rástol výrazne, naopak v príjmoch podobné výrazné oživenie nenastalo. Priemerné príjmy na 1 príjazd boli v r. 2015 vo výške 360 EUR a celkový podiel strednej a východnej Európy na celosvetových príjmoch tvorili len 4,1% (4-UN WTO, 2016). Na základe dostupných štatistických údajov možno uviesť nasledovné hodnoty výkonov CR, ktoré sú vyjadrené ukazovateľom príjazdov a príjmov (tab. 1).

Tab. 1: Medzinárodné príjazdy a medzinárodné príjmy v strednej a východnej Európe
Table 1: International arrivals and international receipts in the Central and Eastern Europe

PRÍJAZDY ARRIVALS	**13/12**	**14/13**	**15/14**	**16/15***	**PODIEL NA SVETE 2015 SHARE IN THE WORLD 2015**
Absolútna hodnota počtu príjazdov vo svete (mil.os.)	1088/1040	1134/1088	1184/1134	1245/1186	-
Rast príjazdov v krajinách strednej a východnej Európy v %	7,5	-6,0	5,8	5,0	10,7
PRÍJMY RECEIPTS	**13/12**	**14/13**	**15/14**	**16/15***	**PODIEL NA SVETE 2015 V % SHARE IN THE WORLD 2015**
Absolútna hodnota príjmov vo svete (mld. EUR)	935/888	975/935	1110/975	- /1232	-
Rast príjmov v krajinách strednej a východnej Európy v %	3,5	-0,9	-0,2	x	4,1

Spracovala autorka podľa: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom16_03_may_excerpt_.pdf
*január-jún/January-Jun

Metodika TSA vytvorila podmienky na precíznu kvantifikáciu ekonomických impaktov v cestovnom ruchu. Tieto sú vyjadrené v nasledovných ukazovateľoch: Priamy podiel na HDP *GDP direct contribution*, Celkový podiel na HDP *GDP total contribution*, Priama zamestnanosť *Employment direct contribution*. Celková zamestnanosť *Employment total contribution*, Výdavky zahraničných návštevníkov *Visitor exports*, Investície *Investment.*

Pre vyhodnotenie ekonomických impaktov v rámci štátov stredoeurópskeho priestoru (štáty Slovensko, Poľsko, Česká republika, Rakúsko a Maďarsko) sme pre potreby tohto článku spracovali údaje nasledovných ukazovateľov: podiel cestovného ruchu na HDP v mld., zamestnanosť v CR, výdavky zahraničných návštevníkov, kapitálové investície do CR (tab. 2).

Tab. 2: Ekonomické impakty cestovného ruchu v stredoeurópskom priestore v r. 2015
Table 2: Travel and tourism economic impacts in Central Europe Area in 2015

PODIEL NA HDP GDP SHARE %	**SR SR**	**POĽSKO POLAND**	**ČR CZ**	**RAKÚSKO AUSTRIA**	**MAĎARSKO HUNGARY**	**EURÓPA EUROPE Φ**
Priamy - Direct	2,3	9,3	5,4	21,2	5,4	16,6
Celkový - Total	5,6	23,9	16,4	59,3	14,0	45,4
ZAMESTNANOSŤ EMPLOYMENT 0000 osôb 0000 pax	**SR SR**	**POĽSKO POLAND**	**ČR CZ**	**RAKÚSKO AUSTRIA**	**MAĎARSKO HUNGARY**	**EURÓPA EUROPE**
Priama - Direct	56,6	273,3	242,1	229,1	237,4	13 975,0
Celková - Total	136	669,6	498,3	622,6	415,5	35 214,0
VÝDAVKY ZAHRANIČNÝCH NÁVŠTEVNÍKOV VISITOR EXPORTS Mld. USD Bil. USD	**SR SR**	**POĽSKO POLAND**	**ČR CZ**	**RAKÚSKO AUSTRIA**	**MAĎARSKO HUNGARY**	**EURÓPA EUROPE Φ**
	2,4	11,3	7,4	22,4	7,0	12,1
INVESTÍCIE INVESTMENT Mld. USD Bil. USD	**SR SR**	**POĽSKO POLAND**	**ČR CZ**	**RAKÚSKO AUSTRIA**	**MAĎARSKO HUNGARY**	**EURÓPA EUROPE Φ**
	0,7	3,9	2,1	4,1	1,1	4,6

Spracovala autorka podľa:
https://www.wttc.org//media/files/reports/economic%20impact%20research/regional%202015/europe2015.pdf

Z uvedených dát vyplýva, že najvyšší ekonomický význam má cestovný ruch v Rakúsku. Jedine Rakúsko presahuje priemer Európy a úroveň celkového podielu cestovného ruchu na hrubom domácim produkte tvorí 59,3%. Ďalšie sledované krajiny nedosahujú daný priemer. V podmienkach Slovenskej republiky ide o dominanciu iných odvetví /automobilový priemysel). Multiplikačné efekty

dominujú v Rakúsku, rozdiel medzi priamym podielom a celkovým podielom na HDP je v rozsahu 303%. V ďalších krajinách úroveň celkového podielu na HDP prevyšuje priamy podiel o 259 % (Maďarsko) resp. 243 % (Slovensko).

Najvyšší podiel celkovej zamestnanosti v cestovnom ruchu dosahuje Poľsko a Rakúsko. Rozdiel v úrovni priamej a celkovej zamestnanosti v cestovnom ruchu je najvyšší v Rakúsku 271 %, SR 243 % a v Poľsku 235%. Ide o prejav výrazného pôsobenia multiplikačných efektov aj v zamestnanosti. Najvyšší rozsah spotreby formou výdavkov zahraničných návštevníkov vykazuje Rakúsko. Suma peňazí je o 185% vyššia ako je priemer v Európe. Naopak Slovenská republika dosahuje v tomto ukazovateli len 50 % z priemeru v Európe.

Najvyššie kapitálové investície, porovnateľné s európskym priemerom dosahuje Rakúsko. Slovensko a Maďarsko v tomto vyhodnotení sú v porovnaní s Európskou úrovňou hlboko pod priemerom (Travel and Tourism Economic impacts, WWTC 2015).

Konkurencieschopnosť

Konkurencieschopnosť stredoeurópskeho priestoru možno vyjadriť v súlade s metodikou spracovania Správy o konkurencieschopnosti v cestovnom ruchu vo svete, ktorú odborníci prezentujú každý rok na Svetovom ekonomickom fóre v Davose. Dokument vyhodnocuje štáty z rozvinutých krajín i z pracuje so štatistickými dátami z vyše 141 štátov sveta (Schwab et al., 2016). Ide o relatívne seriózne vyhodnotenie 14 základných kritérií prostredníctvom 90 indikátorov na základe „hard" štatistických údajov. Spektrum kritérií vyjadruje ekonomické, podnikateľské, štátno-organizačné, environmentálne, kultúrne, spoločenské i technologické aspekty konkurencieschopnosti štátov vo vzťahu ku cestovnému ruchu. Z teoretického hľadiska možno povedať, že Porterov model piatich síl konkurencieschopnosti je transformovaný na úroveň štátu, ako destinácie (cieľového miesta) v cestovnom ruchu.

Vyhodnotenie konkurencieschopnosti cestovného ruchu v štátoch stredoeurópskeho priestoru za rok 2015 je uvedené v tab. 3.

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že krajiny stredoeurópskeho priestoru sú z pohľadu svetového trhu cestovného ruchu relatívne konkurencieschopné. Celková konkurencieschopnosť cestovného ruchu týchto krajín spoločne vytvára pozíciu, ktorá predstavuje postavenie ešte v prvej tretine svetového rebríčka. Výrazne popredné postavenie (12. miesto) má Rakúsko, ktoré z hľadiska infraštruktúry cestovného ruchu získalo prvú pozíciu a vo všetkých sledovaných kritériách zastáva popredné pozície v svetovom rebríčku. Výnimku tvorí jedine cenová konkurencieschopnosť, čo je logický vývoj ceny a ponúkanej hodnoty produktu.

Tab. 3: Rebríček konkurencieschopnosti cestovného ruchu štátov stredoeurópskeho priestoru z celkového počtu 141 štátov
Table 3: The ranking of Travel and tourism competitiveness CE states in the framework of 141 states

INDIKÁTOR INDICATOR	SR SR	POĽSKO POLAND	ČR CZR	RAKÚSKO AUSTRIA	MAĎARSKO HUNGARY	STREDNÁ EURÓPA CE EUROPE Φ
Podnikateľské prostredie Business environment	113	76	75	31	79	74,8
Bezpečnosť Safety and security	55	35	48	5	39	36,4
Zdravie a hygiena Health and hygiena	14	25	4	1	8	10,4
ĽZ a trh práce HR and labour market	46	41	44	26	43	40
Pripravenosť IT ICT readiness	37	44	34	19	43	35,4
Priorita CR Prioritazition of TT	102	99	66	16	34	63,4
Otvorenosť na medzinárodný trh International openess	43	26	17	33	18	23,4
Cenová konkurencieschopnosť Price competitiveness	80	46	87	132	76	84,2
Environmentálna udržateľnosť Environmental sustainability	33	28	13	8	7	17,8
Infraštruktúra leteckej dopravy Air transport infrastructure	129	73	51	32	69	70,8
Pozemná infraštruktúra a prístavy Ground and port infrastructure	43	47	18	15	36	31,8
Infraštruktúra služieb CR Tourist service infrastructure	13	66	30	1	39	29,8
Prírodné zdroje Natural resources	50	57	89	28	78	60,4
Kultúrne zdroje a biznis cestovanie Cultural resources and business travel	94	35	42	30	44	49
Pozícia v rebríčku celkom Ranking Total	61	47	37	12	41	39,6
Hodnotové vyjadrenie score (1-7)	3,84	4,08	4,22	4,82	4,14	4,22

Spracovala a prepočítala autorka podľa:
http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf

Napriek optimistickým názorom treba konštatovať, že Slovensko zaujalo v roku 2015 (pozn. autorky: aj v predchádzajúcich rokoch) najnižšie postavenie.

Dôvody sú hlavne tieto:

a) podmienky leteckej dopravy, ktorá sa orientuje v SR len na zahraničné nízkonákladové spoločnosti,
b) permanentne sa meniace podnikateľské podmienky, ktoré nie sú ústretové vo vzťahu ku malému a strednému podnikaniu, ktoré v cestovnom ruchu prevláda. Zdravotné a sociálne odvody pri výkone na dohodu o vykonaní práce zvýšili nákladovú náročnosť pre zamestnanosť sezónnych pracovníkov. Daň z pridanej hodnoty na hotelové a reštauračné služby je v porovnaní s ostatnými krajinami v EU vyššia. Podpora start-up podnikov nesmeruje do cestovného ruchu.
c) nedostatočné, čiastočne podceňované postavenie cestovného ruchu na Slovensku z hľadiska politickej a spoločenskej pozornosti. Prijatie zákona o podpore cestovného ruchu predstavuje ústretový krok, avšak v celkovom vyhodnotení sa výrazne neprejavil.

Sociálne pôsobenie cestovného ruchu na potenciálny dopyt

Sociálny cestovný ruch je v rámci programu CALYPSO v centre pozornosti v celej Európskej únii. Tento program však rieši každá členská krajina podľa svojho rozhodnutia. V Poľsku a v Maďarsku zaviedli tzv. rekreačné poukážky, ktoré umožnili cestovať po svojej krajine v zvýhodnených podmienkach. V SR je sociálny aspekt zakotvený pre klientelu seniorov v hoteloch štátnej akciovej spoločnosti v období mimo sezóny. Od roku 2015 vláda SR rozhodla o podpore segmentu mládeže, žiakov a študentov. Títo dostávajú príspevok zo štátneho rozpočtu na lyžiarsky zájazd a školu v prírode. Vzhľadom na životnú úroveň vo všetkých post-socialistických krajinách, kde spoznávame termín „hranica chudoby“, možno konštatovať, že sociálne pôsobenie cestovného ruchu nie je v dostatočnom rozsahu.

V komerčnom cestovnom ruchu sú v ponuke možnosti tzv. ekonomických služieb alebo nízko nákladových služieb. Ich popularita sa prejavuje a zvyšuje sa cestovanie, resp. návštevnosť zo strany ľudí s minimálnymi osobnými dôchodkami. Diskutabilná je kvalita a minimalizácia poskytovaných služieb.

Transformácia digitalizácie

Medzinárodný cestovný ruch využíva informačné technológie vo všetkých službách. On-line predaj, rezervácia, či informácia aj prostredníctvom mobilných aplikácií je už samozrejmosť vo všetkých krajinách stredoeurópskeho priestoru. Celosvetový problém je v etike a v serióznosti vo vzťahu ku zákazníkovi. Nejde o jednoduchú ochranu spotrebiteľa. Ide o nové prístupy v etike, ktoré možno formulovať nasledovne:

a) personalizácia on-line ponuky služieb cestovného ruchu, ktorá má vychádzať zo špecifických potrieb konkrétneho zákazníka
b) prepojenie a možnosť komunikácie zákazníka s poskytovateľom služieb
c) transparentnosť informácií vo vzťahu ku zákazníkovi.

V štúdii o rizikách digitalizácie v sociálnych sieťach (Dosemagen et al., 2016) autori zdôrazňujú potrebu vysvetľovať etiku a ochranu súkromia v sociálnych sieťach na vedeckej, odbornej aj laickej úrovni. Rozdielne ponímanie informácií v rôznych štátoch je aktuálne aj v medzinárodnom cestovnom ruchu. V krajinách stredoeurópskeho priestoru ide o problémy, ktoré sú predmetom pozornosti v celej Európe. Ide hlavne o prácu s dátami, spracovanie informácií, zaobchádzanie s tzv. mŕtvymi informáciami.

Podľa nášho vlastného ostatného výskumu možno konštatovať, že informácie prostredníctvom informačných technológií sú významným zdrojom aj v podmienkach návštevnosti SR, resp. Bratislavy. Vo výskumnej vzorke 1361 dopytovaných zahraničných turistov, boli respondenti zo všetkých krajín Európy, vybraných krajín z Ázie, Ameriky, Austrálie aj Afriky. Uvedené zastúpenie dokumentuje medzinárodný prvok výskumu a seriózne závery o využívaní informačných technológií na strane medzinárodného dopytu v cestovnom ruchu. (Novacká, 2016)

Špecializovaný portál cestovného ruhu (Trip advisor, Booking, Amadeus a pod.) využilo 37,5% opýtaných respondentov, Facebook 13,4%, Twitter 2,8% , YouTube 2,6% a iné sociálne siete 4,4% turistov. Web stránka mesta pôsobila ako informačný zdroj pre 29,4% opýtaných a web cestovnej kancelárie navštívilo 7,9% respondentov.

Záver

Stredoeurópsky priestor je potrebné teritoriálne vymedziť. V cestovnom ruchu existuje niekoľko rozdielnych prístupov ku začleneniu krajín do tohto priestoru. Pre potreby príspevku sme začlenili do stredoeurópskeho priestoru päť krajín. Ide o Slovensko, Českú republiku, Maďarsko, Rakúsko a Poľsko.

Prostredníctvom komparatívnej analýzy sme vyhodnocovali v sledovaných krajinách nasledovné základné tematické okruhy: ekonomické impakty cestovného ruchu, konkurencieschopnosť, sociálne pôsobenie cestovného ruchu na dopyt a transformáciu digitalizáce v cestovnom ruchu.

Ekonomické impakty sme riešili s dôrazom na priamy a celkový podiel cestovného ruchu na HDP, priamu a celkovú zamestnanosť, výdavky turistov v zahraničí a investície. Výrazne najvyššiu silu má cestovný ruch v Rakúsku. Tento fakt dokumentuje aj vyhodnotenie konkurencieschopnosti, v ktorom ďalšie krajiny stredoeurópskeho priestoru sa nachádzajú v štvrtej, piatej resp. šiestej desiatke celosvetového rebríčka konkurencieschopnosti cestovného ruchu v sledovaných 141 krajinách. Pozitíva krajín CE z aspektu bezpečnosti, hygieny a zdravia sú

vynikajúce. Negatíva sa prejavujú v podnikateľských podmienkach, infraštruktúre cestovného ruchu, politickej a spoločenskej priorite cestovného ruchu. Sociálny vplyv cestovného ruchu na dopyt je na relatívne štandardnej úrovni.. V podmienkach post-socialistických krajín, kde sa začíname stretávať s pojmom „hranica chudoby“ má však sociálny vplyv cestovného ruchu rezervy. Transformácia digitalizácie napreduje v súlade s rozvojom technológií vo všetkých stredoeurópskych krajinách. Podobne ako v celom svete vystupuje do popredia personalizácia on-line služieb a etika vo vzťahoch s klientom.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu Joint research č. Z-13-102/006-10.

Literatúra

BAROMETER UNWTO 2016. Dostupné na internete: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom16_03_may_excerpt_.pdf, 20.09.2016

CENTRAL EUROPE AIR MILLION, 2016. Dostupné na internete: https://www.aviationmegastore.com/vfr-chart-central-europe-air-million-2016-3760249830093-editerra-3760249830093-vfrtopographical--charts/product/?action=prodinfo&art=135278, 15.09.2016

EUROCONTROL, 2016. *Functional Airspace Blocks*. Dostupné na internete: https://www.eurocontrol.int/functional-airspace-block-fabs-defragmenting-european-airspace, 15.09.2016

DOSEMAGEN, S. M. et al. 2016. *The impact of digital content, opportunities and risks of creating and sharing information online*. Dostupné na internete: http://www3.weforum.org/docs/GAC16/Social_Media_Impact_Digital.pdf

IATA, 2016. Dostupné na internete: http://www.iata.org/publications/economics/Pages/regional.aspx

NOVACKÁ, Ľ. 2016. *Profil návštevníka a prieskum dopytu v hlavnom meste SR*. Bratislava: Ekonóm Bratislava, 2016.

SCHWAB, K. et al. 2016. *The Travel and Tourism Competitiveness report, Grow thrue shocks*. WEFORM Davos, 2016. Dostupné na internete: http://www3.weforum.org/docs/TT15/WEF_Global_Travel&Tourism_Report_2015.pdf

SCHWEIGERT, H. 2015. *Cross border information VFR ins Ausland*. DFS Deutche Flugsicherung, Verlag Flieger, 2015.

COMMUNICATION From the Commission To the Council and the European Parliament. 2012. *The EU and its neighbouring regions: A renewed approach to transport cooperation*. /* COM/2011/0415 final */. Dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52011DC0415

UN WTO, 2016. Dostupné na internete: http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/unwto_barom16_03_may_excerpt_.pdf, 20.09.2016

TRAVEL AND TOURISM ECONOMIC IMPACTS 2015 EUROPE, 2016. WTTC. Dostupné na internete: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/regional%202015/europe2015.pdf, 29.09.2015

TRAVEL AND TOURISM ECONOMIC IMPACTS 2015 AUSTRIA, 2016. WTTC. Dostupné na internete: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/austria2015.pdf

TRAVEL AND TOURISM ECONOMIC IMPACTS 2015 CZECH REPUBLIC, 2016. WTTC. Dostupné na internete: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/czechrepublic2015.pdf

TRAVEL AND TOURISM ECONOMIC IMPACTS 2015 HUNGARY, 2016. WTTC. Dostupné na internete: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/hungary2015.pdf

TRAVEL AND TOURISM ECONOMIC IMPACTS 2015 SLOVAK REPUBLIC, 2016. WTTC. Dostupné na internete: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/slovakrepublic2015.pdf

TRAVEL AND TOURISM ECONOMIC IMPACTS 2015 POLAND, 2016. WTTC. Dostupné na internete: https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/poland2015.pdf

CONTEMPORARY ISSUES OF THE TRAVEL AND TOURISM IN THE CENTRAL EUROPEAN AREA

Summary

Author documents travel and tourism economic impacts by statistic data: direct and total GDP, direct and total employment, visitors export and investment. This comparative analyse confirms significant power of travel and tourism in Austria. The same evaluation of Austria expresses the position in ranking of travel and tourism competiveness. Other countries of Central Europe are competitive in the fourth, fifth and sixth tenner position in the world. The advantage of named countries is safety, security, health and hygiene. Social influence of travel and tourism to demand is partly developed in all CE countries. The European programme Calypso does apply every country by individual way. The government of the Slovak republic established the special support to pupils and students who can travel to the mountains and rural area. The technological transformation of digitalisation in travel and tourism is in progress in all CE countries. The core of problem is in personalisation on-line services and ethic.

Prof. JUDr. Ľudmila Novacká, PhD.
Ekonmická univerzita v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava
E-mail: novackaludmila@gmail.com

VPLYV IMIGRÁCIE Z TRETÍCH KRAJÍN NA SOCIÁLNO-EKONOMICKÚ STABILITU ČLENSKÝCH ŠTÁTOV EURÓPSKEJ ÚNIE

Barbora Olejárová, Peter Čajka

Abstract

Following the unprecedented increase in migration flows coming from the third-countries to the territories of the European Union's member states, the migration crisis has become one of the most burning issues of the recent human geography research. Different aspects are concerned – including migration routes; demographic changes; economic, cultural or physical security of the receiving states. This paper aims to analyse socio-economic implications of the third-countries immigration to the Union's member states. First chapter deals with the impact of economic migrants and asylum seekers on the labour market and level of unemployment in the receiving countries. Next, potential misuse of the social-security system in the European Union by immigrants will be analyzed. Last chapter will conclude by exploring effects of migratory flows on the overall competitiveness and economic growth of the receiving states.

Keywords: competitiveness, employment, European Union, social security system, third-countries migration

Úvod

V súvislosti s rastom ekonomických rozdielov medzi jednotlivými regiónmi sveta, ako aj s existenciou veľkého množstva ozbrojených konfliktov najmä v Afrike a Ázii prichádza každoročne do Európskej únie veľké množstvo imigrantov z tretích krajín. Časť z nich patrí k ekonomickým migrantom, ktorí sú vysokokvalifikovaní a prichádzajú do Únie regulárne; časť patrí k ekonomickým migrantom, ktorí využívajú súčasnú migračnú krízu a prichádzajú do Únie neregulárne spolu s vlnami žiadateľov o azyl a napokon tretiu skupinu tvoria migranti, ktorí prichádzajú do Európy z dôvodov spĺňajúcich kvalitatívnu definíciu utečenca podľa Ženevského dohovoru z roku 1951 alebo ako osoby utekajúce pred vojnovými konfliktami v ich domovských štátoch s nárokom na dočasnú alebo doplnkovú ochranu v členských štátoch Európskej únie.

Uvedené imigračné prúdy vyvolávajú obavy z možných dopadov imigrácie na ekonomiku, sociálny systém, bezpečnosť či politickú stabilitu členských štátov Európskej únie. V spätosti s krízou európskych ekonomík narastá negatívny postoj domáceho obyvateľstva a nevôľa laickej verejnosti voči prisťahovalcom. Rovnako dochádza k intenzifikácii diskusie na tému medzinárodná migrácia na odbornej úrovni a rastie potreba prijať potrebné legislatívne opatrenia na vysporiadanie sa

s danou problematikou v rámci jednotlivých členských štátov Európskej únie, ako aj prostredníctvom spoločných európskych inštitúcií. Pre prijatie potrebných krokov je však najprv potrebné poznať status quo a reálne fakty neovplyvnené verejne rozšírenými sentimentami a všeobene negatívnym postojom.

Všetky formy migrácie majú ekonomické dopady na prijímajúci štát bez ohľadu na to, či ide o migráciu dobrovoľnú alebo nútenú, migráciu z dôvodov hľadania zamestnania v prijímajúcom štáte, migráciu z humanitárnych dôvodov alebo akúkoľvek inú formu migrácie. Imigranti sa totiž príchodom do prijímajúceho štátu stávajú spotrebiteľmi, nájomcami, zamestnancami či poberateľmi sociálnych dávok a teda tvoria súčasť jeho hospodárskeho systému. V oblasti sociálno-ekonomickej stability možno vplyvy imigrácie z tretích krajín rozdeliť do troch skupín – vplyv imigrácie na zamestnanosť, na systém sociálneho zabezpečenia, na ekonomický rast a konkurencieschopnosť štátu a v konečnom dôsledku aj na celkovú životnú úroveň v prijímajúcom štáte. Pre vyvodenie záverov je následne v každej z uvedených skupín potrebné analyzovať pozitívne a negatívne vplyvy imigrácie na skúmanú oblasť.

Vplyv imigrácie na zamestnanosť a trh práce v prijímajúcich štátoch

Z hľadiska vplyvu imigrácie z tretích krajín na stabilitu trhu práce je za najväčšiu hrozbu uvádzané odoberanie pracovných miest domácemu obyvateľstvu a zvyšovanie počtu pracovných síl na trhu práce, ktoré vzhľadom na nedostatok pracovných miest nie je možné využiť, čo vedie ku zvyšovaniu nezamestnanosti v prijímajúcom štáte. Celkové negatívne pôsobenie imigrantov z tretích krajín býva často označované aj ako sociálny damping, teda znehodnocovanie vnútroštátnych pracovných či sociálnych štandardov v prijímajúcom štáte.

Z teoretického hľadiska rozlišujeme dva prístupy k uvedenej problematike. Prvý prístup je označovaný aj ako základný, zjednodušený, statický alebo rigidný model a pri skúmaní nezamestnanosti zohľadňuje len dve premenné – počet imigrantov a počet voľných pracovných miest. Základnou tézou je predstava, že existuje iba určitý obmedzený počet pracovných miest a že imigranti a domáce obyvateľstvo súťažia o tú istú prácu (Kaczmarczyk, Lesińska, Okólski, 2012, Andrášová, 2008, Jankurová, 2015). Podľa daného prístupu imigranti vo väčšom množstve prichádzajú do prijímajúceho štátu v čase nízkej nezamestnanosti, keďže ich šance na zamestnanie sú v tomto období najvyššie. Príchodom týchto imigrantov sa však zvýši počet pracovnej sily na trhu práce, čo automaticky vedie buď k rastu nezamestnanosti alebo k znižovaniu mzdy. Zvýšená nezamestnanosť však následne opätovne zníži počet prichádzajúcich imigrantov, čím nezamestnanosť následne klesne. Druhá teória naopak vyvracia tvrdenie, podľa ktorého by imigrácia zvyšovala nezamestnanosť. Trh práce je totiž v danom prístupe chápaný ako heterogénny, pružne reagujúci na zmeny v počte dostupných pracovných síl a ovplyvňovaný zásahmi zo strany štátu. Adaptabilita trhu tak

spôsobuje, že príchod imigrantov nezvyšuje len ponuku pracovnej sily, ale aj dopyt po nej. S nárastom obyvateľstva tak rastie aj počet pracovných miest a preto nedochádza k zásadným zmenám v počte nezamestnaných (Pettinger, 2015). Z tohto dôvodu nie je možné skúmať vzťah imigrácie a nezamestnanosti ako izolovaný systém. Na nezamestnanosť má totiž vplyv veľké množstvo faktorov, ako sú hospodárska politika prijímajúceho štátu, celkový stav ekonomickej situácie v štáte, flexibilita trhu či prítomnosť potenciálnej ekonomickej krízy (Kaczmarczyk, Lesińska, Okólski, 2012).

Skúmať reálny vplyv imigrácie na nezamestnanosť a stanoviť, ktorá z uvedených teórií je relevantná, je možné najpresnejšie na základe empirických pozorovaní. Vychádzajúc z údajov Eurostat-u možno konštatovať, že nezamestnanosť imigrantov z tretích krajín je v priemere o 10% vyššia, než nezamestnanosť domáceho obyvateľstva, čo by potvrdzovalo správnosť rigidného modelu. Pri skúmaní situácie v jednotlivých štátoch sa však čísla výrazne líšia. Najvýraznejšie rozdiely sú badateľné v dvoch štátoch EÚ – v Českej republike a na Cypre, ktoré sú v protiklade s európskym priemerom. Nezamestnanosť prisťahovalcov tu totiž bola nižšia, než nezamestnanosť domáceho obyvateľstva. Ďalším špecifikom predstavujúcim výnimku z rigidného modelu sú štáty Estónsko a Lotyšsko, ktoré napriek tomu, že ide o štáty s najvyšším počtom imigrantov pri prepočte absolútnych hodnôt na počet obyvateľov, nemajú zároveň najvyššiu nezamestnanosť (European Commission, 2014, Eurostat, 2014, Eurostat, 2015). Pri celkovom porovnávaní nezamestnanosti domáceho obyvateľstva a imigrantov by teda bolo možné vyvodiť všeobecne rozšírené závery, podľa ktorých imigrácia zvyšuje nezamestnanosť v prijímajúcich štátoch. Uvedené výnimky ale potvrdzujú, že situácia sa líši pri každom skúmanom štáte v závislosti od jeho politiky a celkovej ekonomickej situácie a preto sa väčšina autorov prikláňa k téze, že pri vhodne zvolenej migračnej politike imigrácia nemá negatívny vplyv na nezamestnanosť (Kaczmarczyk, Lesińska, Okólski, 2012, Pettinger, 2015, Koser, 2007).

Využitím uvedených dvoch teórií možno argumentovať aj pri analýze problematiky potenciálneho znižovania platov v prijímajúcom štáte z dôvodu masívneho nárastu počtu prisťahovalcov. Zástancovia základného, rigidného modelu uvádzajú, že imigranti sú ochotní pracovať za nižšie mzdy, než domáce obyvateľstvo. To v konečnom dôsledku nevyhnutne tlačí platy v štáte nadol, nakoľko nárast počtu pracovných síl umožňuje zamestnávateľom vyberať si takých zamestnancov, ktorí budú ochotní pracovať za nižšie ceny. Vychádzajúc z druhej vyššie uvedenej teórie však imigrácia naopak stimuluje expanziu a rozvoj podnikov a nemá negatívny efekt na rast platov v štáte (Peri, 2014). Relevantnosť daných teórií je opäť možné overiť len praktickými pozorovaniami. Autori rozličných priestorových štúdií sa vo svojich prácach zväčša zhodujú na závere, že imigrácia má negatívny efekt v zmysle znižovania platov v prijímajúcom štáte, avšak uvedený vplyv je minimálny, nemusí sa vždy prejaviť a je závislý od flexibility trhu konkrétneho štátu. Podľa správy OSN vychádzajúcej z porovnania

viacerých empirických analýz nárast populácie imigrantov o 1% spôsobí pokles priemernej mzdy v prijímajúcom štáte o 0,1%[1] (OSN, 2004). S podobnými závermi prichádza aj uznávaný ekonóm a politický konzultant David Roodman, podľa ktorého nárast pracovnej sily vo forme imigrácie o 10% zníži zamestnanosť a platy v prijímajúcom štáte o 2% (Roodman, 2014). Pre komplexnosť uvádzame aj niekoľko príkladov z obdobia dekolonizácie, kedy do Európy hromadne prichádzalo obyvateľstvo z bývalých európskych kolónií vo vysokých počtoch, čo je dnes často označované ako prirodzený experiment, na ktorom možno skúmať vplyv imigrácie z tretích krajín na prijímajúce štáty. V roku 1962 do Francúzska emigrovalo 900 000 obyvateľov z Alžírska, zahŕňajúc domorodé obyvateľstvo, ako aj európskych kolonizátorov dlhodobo žijúcich v zámorí. Uvedená imigrácia zvýšila počet pracovnej sily vo Francúzsku o 1,6%, pričom nezamestnanosť vzrástla len o 0,2% a platy dočasne poklesli o 0,8% vo vybraných regiónoch najviac zasiahnutých imigračnými prúdmi. Iný príklad sa týka Portugalska, kam sa v roku 1974 prisťahovalo 600 000 obyvateľov z Mozambiku a Angoly. Empirické analýzy pritom nezaznamenali žiadny dopad na pracovný trh (Koser, 2007).

Ďalším potenciálnym ohrozením stability trhu práce je všeobecne rozšírená predstava, podľa ktorej imigranti odoberajú pracovné miesta domácemu obyvateľstvu. Ako uvádza Koser (2007) a Andrášová (2008), pracovné trhy rozvinutých štátov sú vo väčšine prípadov charakteristické vysokou segmentáciou, teda rozdelením na sektory podľa úrovne kvalifikácie pracovníkov. Väčšina odborných prác na danú tému preto dospela k záveru, že realita výrazne závisí od schopnosti vlád prijímajúcich štátov pružne reagovať na potreby trhu a na základe ekonomického vývoja regulovať počet vysokokvalifikovaných a nekvalifikovaných imigrantov[2] v prijímajúcom štáte tak, aby vypĺňali medzery na miestnych pracovných trhoch a nekonkurovali domácemu obyvateľstvu[3]. V ekonomickom sektore vyžadujúcom vyššiu kvalifikáciu nebude dochádzať k odoberaniu pracovných miest domácemu obyvateľstvu v prípade, ak budú do prijímajúceho štátu prijímaní imigranti s kvalifikáciou, ktorá domácemu obyvateľstvu chýba. Imigranti bez kvalifikácie sú na druhej strane spájaní s výkonom manuálnej práce s nižším sociálnym statusom označovanej aj ako „3D

[1] Uvedená štatistika nerozlišovala medzi vnútornými imigrantmi a imigráciou z tretích krajín.

[2] V súčasnosti neexistuje univerzálna definícia vysokokvalifikovaného imigranta. Základný rámec tvorí Smernica Rady 2009/50/ES týkajúca sa vydávania modrej karty. Okrem toho si však každý štát stanovuje vlastné podmienky a charakteristiky. Najčastejšie sú nimi istá dosiahnutá výška vzdelania/kvalifikácie, priemerný mesačný alebo ročný plat alebo špecifický sektor, v ktorom má daná osoba pracovať, aby spĺňala podmienky pre označenie vysokokvalifikovaný imigrant.

[3] Výnimku predstavujú utečenci, ktorí sú prijímaní z humanitárnych dôvodov a nie je možná ich selekcia podľa aktuálnej ekonomickej situácie na trhu práce (Koser, 2007).

jobs“[4]. V súvislosti s rastom životnej úrovne a ašpirácií obyvateľstva štátov EÚ miestni zamestnanci často nie sú ochotní vykonávať dané povolania, preto sú tieto obsadzované imigrantmi (Castles, Miller, 2009). Negatívne dopady imigrácie na zamestnanosť sa teda môžu prejavovať najmä parciálne, a to na tých skupinách domáceho obyvateľstva, ktoré majú podobné pracovné charakteristiky, ako imigranti a preto s nimi do istej miery súťažia o prácu (Koser, 2007). V prípade flexibilných reakcií vlád na zmeny trhu práce však má v konečnom dôsledku imigrácia neutrálny alebo pozitívny vplyv na tvorbu pracovných miest pre domáce obyvateľstvo. Zvyšuje totiž produktivitu v prijímajúcom štáte, pretože imigranti vykonávajú povolania, ktoré domáce obyvateľstvo vykonávať nechce alebo naň nemá potrebnú kvalifikáciu, čím umožňuje presun domácich pracovných síl do tých sektorov hospodárstva, v ktorých budú mať väčšie uplatnenie (Kaya, 2002, OSN, 2004). Vzniknutá dynamika však na druhej strane spôsobuje častejšie fluktuácie zamestnancov, čo môže byť vnímané ako negatívum v zmysle subjektívne vnímaného zvyšovania ekonomickej neistoty na trhu práce.

Vplyv imigrácie na systém sociálneho zabezpečenia

Druhou hrozbou v kontexte vplyvu imigrácie z tretích krajín na sociálno-ekonomickú stabilitu prijímajúcich štátov je riziko preťažovania sociálneho systému prijímajúcich štátov, a to najmä v prípade nezamestnanosti, choroby, z hľadiska dôchodkového systému alebo v spätosti s výchovou maloletých. Obraz o reálnej situácii možno získať pri porovnaní údajov o využívaní sociálnych systémov prijímajúcich štátov prisťahovalcami v porovnaní s domácim obyvateľstvom. Podľa dostupných údajov získaných zo Štatistiky EÚ o príjmoch a životných podmienkach EU-SILC[5], v roku 2007 bol pomer mimoeurópskych imigrantov dostávajúcich sociálnu podporu v akejkoľvek forme vyšší v porovnaní s domácim obyvateľstvom iba v Poľsku, Francúzsku, Fínsku, Dánsku a Švédsku. Imigranti teda nezaťažujú sociálny systém vo väčšej miere, ako domáce obyvateľstvo (Barrett, Maître, 2011). Pri podrobnejšej analýze jednotlivých súčastí systému sociálneho zabezpečenia – nezamestnanosť, choroba, dôchodkový systém a mladiství dospejeme k záveru, že v oblasti nezamestnanosti a rodinných prídavkov poberajú imigranti vyššie benefity ako domáce obyvateľstvo, zatiaľ čo v oblasti starostlivosti o chorých a starých nižšie. Uvedený rozdiel je pochopiteľný ak zohľadníme nižší priemerný vek imigrantov v porovnaní s občanmi prijímajúcich štátov. V dôsledku toho je viac imigrantov v produktívnom

[4] Z anglického jazyka v závislosti od použitého zdroja – dirty, dangerous, demanding/demeaning/difficult.

[5] EU SILC - je nástroj na zisťovanie a porovnávanie údajov o príjmoch a životných podmienkach obyvateľstva. Projekt bol spustený v roku 2003 a od roku 2007 funguje medzi 27 členskými štátmi EÚ (Chorvátsko zapojené v roku 2010) + Nórsko, Švajčiarsko, Island a Turecko (Barrett, Maître, 2011).

a ekonomicky aktívnom veku, čo vysvetľuje vyššiu záťaž na systém zamestnanosti a starostlivosti o rodiny aj vzhľadom na fakt, že imigranti majú spravidla viac detí, než domáce obyvateľstvo; a nižšie indikátory v oblasti dôchodkového systému.

Nepomerne najväčší zaznamenaný rozdiel pozorujeme pritom práve v oblasti nezamestnanosti. Podľa posledných dostupných údajov z roku 2013 bolo v štátoch EÚ v skupine obyvateľstva vo veku 20-64 rokov[6] nezamestnaných 10,8 % obyvateľov EÚ, pričom nezamestnanosť v skupine imigrantov dosiahla 21,5 %. Keďže počet imigrantov bez práce je vyšší, než počet nezamestnaných v rámci domáceho obyvateľstva, predpokladom je, že imigranti budú predstavovať vyššiu záťaž pre sociálny systém (European Commission, 2014). Rozdiely medzi domácou pracovnou silou, vnútornými migrantmi z členských štátov EÚ a vonkajšími migrantmi sa ukazujú najviac v čase neštandardných ekonomických podmienok, akými sú napríklad ekonomické krízy. V čase poklesu ekonomického rastu či zhoršenia hospodárskej situácie v štáte totiž prevláda tendencia, podľa ktorej ako prví prichádzajú o zamestnanie práve imigranti, nakoľko sú často zamestnaní v sektoroch s vysokou úrovňou cyklického dopytu po pracovnej sile, ako sú odvetvia stavebníctva či pohostinstva (Koehler, 2010). Zvyšovanie nezamestnanosti imigrantov je často spôsobené aj v prípadoch imigrácie z dôvodu spájania rodín, kedy manželky imigrantov prichádzajú do prijímajúcich štátov a majú menšiu tendenciu nájsť si zamestnanie, nakoľko sa starajú o domácnosť a deti. Daná situácia však nie je pravidlom a existujú aj výnimky – na Cypre, v Chorvátsku a Portugalsku je nezamestnanosť mužských prisťahovalcov vyššia, než nezamestnanosť imigrantov ženského pohlavia (European Commission, 2014). Napriek vyššej nezamestnanosti imigrantov z tretích krajín však v niektorých členských štátoch EÚ, ako Írsko či Nemecko, dochádza k tomu, že sa mimoeurópski imigranti zdráhajú žiadať o sociálne benefity pre nezamestnaných. Podľa vnútroštátnych zákonov viacerých európskych štátov totiž imigranti, ktorí si počas istého časového obdobia nenájdu zamestnanie, strácajú povolenie na pobyt v prijímajúcom štáte (Koehler, 2010).

Rozhodujúcim faktorom, či sa hrozby zaťažovania sociálneho systému príchodom imigrantov z tretích krajín naplnia, je pôvod imigrantov, ich vzdelanostná úroveň a dôvod emigrácie z domovského štátu. Je preto potrebné rozlišovať medzi vysokokvalifikovanými imigrantmi prichádzajúcimi do EÚ s cieľom širších možností uplatnenia na trhu práce, očakávajúc rovnaké finančné ohodnotenie ako domáce obyvateľstvo a druhou skupinou prisťahovalcov emigrujúcich z dôvodov ako sú prírodné katastrofy, porušovane ľudských práv či nestabilný politický režim v domovskom štáte. V tomto prípade častejšie dochádza k vyžívaniu sociálneho systému z ich strany, nakoľko nie sú schopní plnohodnotne

[6] Uvedená veková skupina bola vybraná z dôvodu jej relevancie pre prvý z cieľov stratégie EÚ 2020 zameraný na zvýšenie zamestnanosti obyvateľov vo veku 20 až 64 rokov na 75 %. (European Commission, 2014)

sa zaradiť do života v novej spoločnosti, často aj z dôvodu neznalosti jazyka prijímajúceho štátu[7]. Prijímanie výlučne vysokokvalifikovaných imigrantov však nie je univerzálnym riešením situácie. Ako uvádza Grimm (2012), dôvodom je na jednej strane spomínaná potreba zaplniť aj pracovné pozície spojené s „3D jobs"; na strane druhej existuje len obmedzené množstvo vysokokvalifikovaných imigrantov, pričom štáty EÚ nie sú jediné, ktorí majú o daných imigrantov záujem. Aj USA či Austrália bojujú s problematikou nedostatku kvalifikovaných pracovných síl a snažia sa o doplnenie daného deficitu z radov imigrantov z tretích krajín. Navyše samotné tretie krajiny budú podľa dlhodobých prognóz v priebehu niekoľkých desaťročí čeliť demografickým problémom a poklesu aktívnej pracovnej sily a kvalifikovaní pracovníci tak budú čím ďalej tým ťažšie dostupní[8].

Vplyv imigrácie na ekonomický rast štátu

V oblasti ekonomického rastu štátu veľká časť analytikov poukazuje na pozitívne ekonomické dopady imigrácie. Predovšetkým ide o napĺňanie štátnej kasy prostredníctvom daňového a odvodového systému, a to nielen v prípade ekonomicky aktívnych osôb cez priame dane z príjmu, ale aj v prípade mladistvých či penzistov, ktorí prostredníctvom nepriamych spotrebiteľských daní pri kúpe akéhokoľvek tovaru napĺňajú štátny rozpočet. Každý imigrant tak zanechá v prijímajúcom štáte v priemere jednu tretinu svojho mesačného príjmu (Onufrák, 2010). Osobitnou skupinou sú študenti prichádzajúci z tretích krajín najmä do západných členských štátov EÚ za účelom vzdelávania (Jankurová, 2014). Ako príklad možno uviesť Spojené kráľovstvo. Podľa údajov asociácie 24 prestížnych britských univerzít Russels Group, mimoeurópski študenti každoročne na poplatkoch prispievajú priemerne sumou 2,5 miliárd libier do britského štátneho rozpočtu, čím pomáhajú financovať vzdelávací systém, čo následne vedie k zvyšovaniu úrovne školstva v prospech domácich študentov (Garner, 2012).

Menej známym spôsobom získavania ekonomických benefitov z príchodu imigrantov do EÚ sú investičné programy pre imigrantov, alebo programy investovania do občianstva. Ide o vládne programy, v rámci ktorých štáty ponúkajú takzvané zlaté vízum, dočasné povolenie na pobyt v trvaní niekoľko rokov s možnosťou predĺženia pri splnení dohodnutých kritérií a následne aj

[7] Problémy s integráciou do novej spoločnosti môžu byť spájané s jazykovou nekompetentnosťou len čiastočne, nakoľko napríklad u mimoeurópskych imigrantov prichádzajúcich do bývalých koloniálnych mocností (Španielsko, Francúzsko, Spojené kráľovstvo) možno na základe historických väzieb predpokladať znalosť jazyka daného štátu (Grimm, 2012).

[8] Niektoré tretie krajiny, ako Rusko, Taiwan či Južná Kórea už postupne liberalizujú svoju migračnú politiku v kontexte hroziaceho poklesu počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva (Grimm, 2012).

občianstvo[9] bohatým jednotlivcom. Cenou je ochota investovať pomerne vysoké sumy peňazí buď do štátnych rozpočtov najčastejšie za účelom podpory tvorby nových pracovných miest; alebo do súkromného podnikateľského sektora s cieľom podpory priamych zahraničných investícií. Výška investícií sa líši v závislosti od atraktivity prijímajúceho štátu, ako aj podľa typu príspevku. Môže ísť o priamu podporu štátnych rozpočtov vo forme nenávratného poplatku; kúpu cenných papierov či poskytnutie nízko úročeného úveru[10]. Najnovším trendom je tiež prijímanie žiadateľov na základe kúpy bytových fondov v prijímajúcom štáte. V EÚ majú na tomto princípe založené programy štáty Lotyšsko, Portugalsko, Grécko a Španielsko, a to z dôvodu kolapsu ich trhov s nehnuteľnosťami, v dôsledku ktorého v týchto štátoch došlo k zániku množstva pracovných miest v stavebnom priemysle. Záujemcami o imigračné programy sú predovšetkým imigranti z bohatých rozvíjajúcich sa ekonomík ako Čína, Rusko alebo štáty Blízkeho východu. Týmto spôsobom sa snažia zaistiť si rýchlejší a istejší spôsob, ako sa dostať do rozvinutých západných štátov EÚ; ako uniknúť pred nepriaznivým politickým vývojom vo vlastnom štáte; získať možnosť cestovať bez nutnosti vybavovania víz či zaistiť si daňové výhody. Často ide o vysokokvalifikovaných jednotlivcov, ktorí do prijímajúceho štátu okrem finančných ziskov prinášajú aj svoje skúsenosti a know-how. Výhody z týmto spôsobom získaných benefitov sa však líšia v závislosti od atraktívnosti prijímajúceho štátu. Často sa totiž stáva, že pre imigrantov menej zaujímavé štáty EÚ majú nižšie ceny za získanie občianstva, aby zvýšili svoju atraktivitu. Imigranti preto o občianstvo požiadajú v týchto štátoch, ale následne sa presťahujú do iného štátu EÚ s rozvinutejšou ekonomikou či vyššou životnou úrovňou. Ekonomický profit z týchto programov závisí od efektivity ich využívania vládami. V konečnom dôsledku je však často minimálny, najmä pri typoch programov založených na poskytovaní úverov, ktoré imigranti následne získajú vyplatené naspäť. Verejná mienka pritom programom nie je naklonená vzhľadom na kontroverznosť týchto aktivít, ktoré sú hlavne v prípade priamych hotovostných paušálnych platieb

[9] Vo viacerých prípadoch (Bulharsko, Maďarsko) získajú žiadatelia štátne občianstvo po uplynutí istého obdobia od udelenia povolenia na pobyt aj v prípade, ak sa v štáte počas daného obdobia vôbec nenachádzali (Sumption, Hooper, 2014). Uvedené sa týka najmä záujemcov, ktorí sa zatiaľ nechcú reálne presťahovať do EÚ, ale majú záujem zabezpečiť si túto možnosť v prípade zhoršenia ekonomickej či politickej situácie vo vysielajúcom štáte.

[10] V rámci EÚ má jeden z najlacnejších programov Lotyšsko (od 250 000 eur), pričom zároveň patrí k štátom s najväčším počtom vydaných povolení na pobyt – priemerne 3000 za rok. Naopak k najdrahším štátom patrí Spojené kráľovstvo (vyše 1 000 000 eur) vydávajúce priemerne 1500 zlatých víz ročne. Investície do súkromného podnikateľského sektora sú ešte vyššie a pohybujú sa rádovo v desiatkach miliónov eur (Sumption, Hooper, 2014).

štátom často chápané jednoducho ako predávanie štátneho občianstva[11] (Sumption, Hooper, 2014, Carrera, 2014, Dzankic, 2012).

K ďalším pozitívam patrí už spomínané ovplyvňovanie flexibility trhu prostredníctvom prisťahovalectva, či schopnosť prisťahovalcov vykompenzovať aktuálny deficit pracovných síl najmä v rýchlorastúcich odvetviach hospodárstva. Imigranti tiež zvyšujú celkový dopyt v hospodárstve štátu, čo vedie k rastu reálneho HDP. Uvedený fakt však môže byť obmedzený posielaním financií zarobených v prijímajúcom štáte rodine do domovského štátu imigrantov z tretích krajín vo forme remitencií, čím sa uvedené pozitívne dopady do istej miery znižujú (Pettinger, 2015). Pozitívne vplyvy imigrácie na ekonomický rast je často ilustrovaný na príklade povojnového vývoja štátov západnej Európy po druhej svetovej vojne. „Wirtschaftswunder" v Nemecku či obdobie „les trente glorieuses" vo Francúzsku bol podľa týchto teórií výrazne podporený imigráciou z tretích krajín (Kaya, 2002). Okrem toho vysokokvalifikovaní imigranti pozitívne vplývajú na rast produktivity a inovácií v štáte. Z toho dôvodu často práve veľké softvérové spoločnosti lobujú v prospech otvorenejšej imigračnej politiky prijímajúcich štátov (Roodman, 2014).

Záver

Pri celkovom zhodnotení ekonomických výhod a nevýhod imigrácie z tretích krajín sú samotní ekonómovia rozpoltení. Ako uvádzajú Castles a Miller (2009), imigrácia približne rovnako vytvára nové pracovné pozície a zároveň ich zapĺňa, rovnako prispieva do štátneho rozpočtu platbou daní a zároveň od štátu vyžaduje sociálne benefity. Dalo by sa preto súhlasiť s názorom, že rozhodujúca je hlavne schopnosť vlád v rozvinutých štátoch regulovať migráciu v závislosti od aktuálnej potreby kvalifikovaných pracovníkov, od ekonomickej situácie a aktuálneho demografického nedostatku/prebytku domáceho obyvateľstva schopného uplatniť sa na trhu práce s cieľom dosiahnuť ekonomický rast.

Na záver je potrebné zdôrazniť, že uvedené štatistiky zväčša zohľadňujú legálnych imigrantov vrátane utečencov s legálne udeleným statusom utečenca na presne stanovené časové obdobie, prípadne osoby s doplnkovou a dočasnou ochranou. Štatistiky nezahŕňajú údaje o prisťahovalcoch, ktorí do EÚ prichádzajú neregulárne a v členských štátoch pracujú „načierno". Takýto typ práce vychádza zo snahy zamestnávateľov dosiahnuť čo najväčšie mzdové úspory a pochopiteľne negatívne ovplyvňuje všetky faktory skúmané v tejto práci od výšky platov cez sociálny systém štátu až po jeho potenciálny ekonomický rast. Zatiaľ čo regulárna

[11] Ďalšou spornou otázkou je prax štátov udeľovať status osôb s dlhodobým pobytom aj v prípade, ak v EÚ nežili nepretržite päť rokov, čo je v rozpore so Smernicou Rady 2003/109/ES o právnom postavení štátnych príslušníkov tretích krajín, ktoré sú osobami s dlhodobým pobytom (Carrera, 2014).

imigrácia je regulovaná zo strany vlád a preto nemá výrazné negatívne dopady na ekonomickú situáciu prijímajúcich štátov ako takú; je to práve neregulárna imigrácia[12], ktorá vytvára skreslený obraz o vplyvoch imigrácie a ohrozuje ekonomickú stabilitu štátov EÚ.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0783/16.

Literatúra

ANDRÁŠOVÁ, S. 2008. *Na čo je nám dobrá migrácia?* [online]. Centrum pre európsku politiku. [cit. 2016-05-24]. Dostupné na internete: <http://www.cpep.sk/fileadmin/Dokumenty/publikacie/migracia/Andrasova-Migracia.pdf>

BARRETT, A. – MAÎTRE, B. 2011. *Immigrant Welfare Receipt across Europe*. [online]. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit. [cit. 2016-08-24]. Dostupné na internete: <http://anon-ftp.iza.org/dp5515.pdf>

CARRERA, S. 2014. *How much does EU Citizenship cost? The Maltese Citizenship-for-Sale Affair: A Breakthrough for Sincere Cooperation in Citizenship of the Union?* [online]. Centre for European Policy Studies. [cit. 2016-09-04]. Dostupné na internete: <http://www.ceps.eu/book/how-much-does-eu-citizenship-cost-maltese-citizenship-sale-affair-breakthrough-sincere-cooperat>

CASTLES, A. – MILLER, M. 2009. *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. 4. vyd. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2009. 369 p. ISBN 978-0-230-51784-4.

DZANKIC, J. 2012. *The Pros and Cons of Ius Pecuniae: Investor Citizenship in Comparative Perspective*. San Domenico di Fiesole : European University Institute, 2012. 27 p. ISSN 1028-3625.

EUROPEAN COMMISSION. 2014. *Migrant Integration Statistics – Employment*. [online]. European Commission. [cit. 2016-09-23]. Dostupné na internete:

[12] V roku 2015 zaznamenala agentúra FRONTEX 1 820 000 neregulárnych prekročení vonkajšej hranice EÚ, pričom celkový počet občanov tretích krajín žijúcich neregulárne na území EÚ sa v rokoch 2013-2015 pohyboval v rozmedzí 400 000 - 600 000 (Frontex, 2016). Počet nezaznamenaných neregulárnych imigrantov však môže byť oveľa vyšší. Reálne čísla sú okrem toho skreslené snahou členských štátov znižovať počty neregulárnych imigrantov v procese regularizácie, teda udeľovaním statusu regulárneho imigranta s oprávnením na pobyt na území EÚ daným osobám. Procesom regularizácie štáty v podstate podliehajú snahám o zlegalizovanie pobytu cudzincov na ich území na úkor možnosti selekcie prichádzajúcich imigrantov podľa požiadaviek trhu práce.

<http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migrant_integration_statistics_-_employment>

EUROSTAT. 2014. *Non-national Population by Group of Citizenship and Foreign-born Population by Country of Birth*. [online]. Eurostat. [cit. 2016-08-16]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Non-national_population_by_group_of_citizenship_and_foreign-born_population_by_country_of_birth,_1_January_2013_YB14_II.png>

EUROSTAT. 2015. *Unemployment Rate by Sex and Age Groups*. [online]. Eurostat. [cit. 2016-08-02]. Dostupné na internete: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en>

FRONTEX. 2016. *Risk Analysis for 2016*. [online]. European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. [cit. 2016-08-28]. Dostupné na internete: <http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf>

GARNER, R. 2012. *Foreign Students spurn UK Universities after Immigration curbs*. [online]. The Independent. [cit. 2016-08-26]. Dostupné na internete: <http://www.independent.co.uk/news/education/education-news/foreign-students-spurn-uk-universities-after-immigration-curbs-8206130.html>

GRIMM, M. 2012. *Demographic Challenges: Immigration and Integration – an EU Perspective*. [online]. Allianz. [cit. 2016-09-20]. Dostupné na internete: <https://www.allianz.com/v_1355138181000/media/economic_research/publications/working_papers/en/EVIANEU27.pdf>

JANKUROVÁ, A. 2014. Význam rozvoja ďalšieho vzdelávania v kontexte udržateľného rozvoja. In *Socioekonomické aspekty trvale udržitelného rozvoje České republiky 10 let po vstupu do Evropské unie*. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., 2014. s. 120-125. ISBN 978-80-87472-69-9.

JANKUROVÁ, A. 2015. Aktívne starnutie a udržateľný rozvoj. In: *Lidské zdroje na trhu práce ČR a EU*. České Budějovice : Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., 2015. 175 s. ISBN 978-80-87472-87-3.

KACZMARCZYK, P. – LESIŃSKA, M. – OKÓLSKI, M. 2012. *New Patterns of European Migration: A Broad View from a Multidisciplinary Perspective*. [online]. Australian National University – Centre for European Studies. [cit. 2016-09-18]. Dostupné na internete: <http://ces.anu.edu.au/sites/ces.anu.edu.au/files/2012/2012-10%20New%20Patterns%20of%20European%20Migration.pdf>

KAYA, B. 2002. *The Changing Face of Europe – Population Flows in the 20th Century*. Strasbourg Cedex : Council of Europe Publishing, 2012. 125 p. ISBN 92-871-4790-6.

KOEHLER, J. et al. 2010. *Migration and the Economic Crisis in the European Union: Implications for Policy*. [online]. International Orsanization for Migration. [cit. 2016-07-18]. Dostupné na internete: <http://www.labourmigration.eu/research/report/12-migration-and-the-economic-crisis-implications-for-policy-in-the-european-union>

KOSER, K. 2007. *International Migration. A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 140 p. ISBN 978-0-19-929801-3.

ONUFRÁK, A. 2010. Európska integračná a imigračná politika: Hrozba či výzva? In *Interpolis '10 Zborník príspevkov zo VII. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 25. novembra 2010*. Banská Bystrica : Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2010. ISBN 978-80-557-0155-4, s. 451-460.

OSN. 2004. *World Economic and Social Survey 2004*. International Migration. [online]. United Nations. [cit. 2016-07-30]. Dostupné na internete: <http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/2004wess_part2_eng.pdf>

PERI, G. 2014. *Do Immigrant Workers depress the Wages of Native Workers?* [online]. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit. [cit. 2016-08-24]. Dostupné na internete: <http://wol.iza.org/articles/do-immigrant-workers-depress-the-wages-of-native-workers-1.pdf>

PETTINGER, T. 2015. *Impact of Immigration on UK Economy*. [online]. Economics Help. [cit. 2016-09-04]. Dostupné na internete: <http://www.economicshelp.org/blog/6399/economics/impact-of-immigration-on-uk-economy/>

ROODMAN, D. 2014. *The Domestic Economic Impacts of Immigration*. [online]. David Roodman. [cit. 2016-06-11]. Dostupné na internete: <http://davidroodman.com/blog/2014/09/03/the-domestic-economic-impacts-of-immigration/>

SUMPTION, M. – HOOPER, K. 2014. *Selling Visas and Citizenship. Policy Questions from the Global Boom in Investor Immigration*. [online]. Migration Policy Institute. [cit. 2016-08-30]. Dostupné na internete: <http://www.migrationpolicy.org/research/selling-visas-and-citizenship-policy-questions-global-boom-investor-immigration>

IMPACT OF THE THIRD-COUNTRIES IMMIGRATION ON THE SOCIO-ECONOMIC STABILITY OF THE EU MEMBER STATES

Summary

Migration from the third countries is considered to be one of the most important challenges to the policy of the European Union. The reason is the growing intensity of the migratory flows to Europe resulting from the pull factors

such as economic development and high level of human rights in the EU, as well as push factors including deterioration of the security environment in the neighbouring regions of Africa and Asia which causes an increase in numbers of irregular immigrants and asylum seekers coming to Europe. The member states need to react to this situation by creating new migration policies that will reflect the aforementioned status quo. In order to do so, there is a need to get to know the impact of immigrants on the particular sectors of society in the receiving states.

In the socio-economic realm, immigrants are often accused of increasing the unemployment and misusing the social-security system of the receiving states. Regarding the available scientific research, there is no evidence confirming the direct relationship between immigration and economic decline in the listed sectors of economy. Generally, there are three areas which are mostly analysed regarding the influence of the third-countries migrants on the receiving countries - labour market and the level of unemployment in the receiving countries; potential misuse of the social-security system in the receiving countries and finally - effects of migratory flows on the overall competitiveness and economic growth of the receiving states. For each of the aforementioned areas, it is important to distinguish the category of migrants we aim to analyse. First - highly-qualified economic migrants coming to the EU following the treaties and agreements among the particular EU state and third-country or particular private sector companies with international portfolio. Second – economic migrants coming to the EU irregularly with the current flows of asylum seekers, who are not eligible for asylum and their stay in the EU as well as their economic activities do not have a legal basis – therefore referred to as illicit workers. And third – people eligible for asylum according to the 1951 Geneva Convention. Whereas the first category of migrants can boost the economy of the receiving countries; the second one is mostly considered as negative for the economic development of the EU states and the last one has ambivalent impact depending on the economic policy of a particular state and the composition of the population of immigrants in terms of high- and low- qualified migrants reflecting the current development of the labour market in the respective state or region.

Mgr. Barbora Olejárová
Doc. PhDr. Peter Čajka, PhD.
Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici
Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: barbora.olejarova@umb.sk

RADOŠINKA – MÔJ MALÝ SVET ALEBO GEOGRAFIA MIESTNEJ OBLASTI V TEÓRII A V PRAXI

Marek Peňaško, Hilda Kramáreková

Abstract

In contribution we describe the need and importance of knowledge about local landscape. We look to about the opportunities of making available these information, mostly through local landscape geography teaching at elementary schools. We do not deal with educational process only in theoretical way, we also notice the real situation in teaching of subjects, which contains local landscape topic. We name problems, which teachers meet during teaching. It is mostly the lack of source information, which they should use in teaching process. In this contribution we mention, that no teaching process can be without high-quality textbook. This textbook should not be only the source of plain facts, but should have significant energizing and motivational character for effective work in classroom or outside directly in terrain. In the last part of contribution we introduce specific proposal of this textbook at textbook named „Radošinka – My little world" (from original: „Radošinka - Môj malý svet"). The aim of this contribution is to highlight the merits of knowledge about local landscape and about introduction of way of explification to mass publicity through elementary school teaching with help of original textbook for local landscape geography.

Keywords: Radošinka, local landscape, textbook, teaching

Úvod

Jedným zo základných predpokladov pre efektívnu interakciu s prostredím, v ktorom žijeme, pracujeme a trávime veľkú časť voľného času, je jeho poznanie. Pokiaľ máme o tomto priestore dostatok dôveryhodných informácií, vieme operatívne prispôsobiť charakter a smerovanie našich aktivít. Na základe poznatkov a skúseností vieme, kde sa možno bezpečne usadiť, kde budú nároky na život optimálne uspôsobené našim potrebám a možnostiam. Vďaka kvalitným vedomostiam o krajine v našom bezprostrednom okolí vieme prispôsobiť aj naše návyky, aby naše konanie viedlo aj k jej ochrane a zveľaďovaniu. Toto je výsledkom predovšetkým priameho vzdelávania prostredníctvom školských zariadení. Ale k tomu prispieva nielen škola, ale aj rôzne spolky, resp. komunity a ich aktivity, vrátane publikačných. Oba spôsoby však stoja na jednom základe, ktorým sú dôveryhodné zdrojové informácie.

V dobe informačného pretlaku sa však stretávame aj s informáciami nekorektnými, je preto potrebné zamedziť neriadenému toku nepravdivých faktov

a to je najlepšie možné dosiahnuť práve edukačným procesom na školách. Po stanovení cieľov výučby každý pedagóg siaha v prvom rade po základnej učebnej pomôcke, ktorou je učebnica. Tá by mala definovať základné fakty a vzťahy medzi jednotlivými zložkami krajiny a mala by v čo najväčšej miere skvalitňovať sprístupňovanie učiva žiakom.

Pri vyučovaní geografie (ale aj histórie, biológie, regionálnej či environmentálnej výchovy) sa v školskej terminológii stretávame hlavne s pojmami miestna krajina a miestna oblasť, ktoré v tomto príspevku uvádzame ako rovnocenné termíny rovnakého významu. V kontexte vyučovania platí, že zvyčajne ide o obec, kde sa nachádza škola, v prípade mikroregiónu aj o územie ďalších obcí.

Cieľom príspevku je poukázať na opodstatnenosť poznatkov o miestnej krajine a predstaviť spôsob ich ponuky pre širokú verejnosť prostredníctvom výučby na základných školách s použitím originálnej učebnice geografie miestnej krajiny „Radošinka – Môj malý svet“.

Teoreticko-metodické východiská problematiky

Vyučovanie miestnej krajiny je nielen dôležitou, ale priamo integrálnou súčasťou edukačného procesu a malo by byť samozrejmosťou sprostredkovávať informácie s čo najvyššou kvalitatívnou úrovňou. Práve ich nedostatočná kvalita totiž bráni komplexnému pochopeniu fungovania miestnej krajiny ako systému.

Na Slovensku syntetickú pozornosť problematike miestnej krajiny/oblasti vrátane tvorby učebných materiálov priniesla prvá štúdia, ktorá do literatúry zároveň uviedla pojem „mikrogeografia“ (Kandráčová, Michaeli, 1996). Z ďalších, novších, autorov k tejto téme publikujú napr. Madziková (2004) a Kancír, Madziková (napr. 2008), Čižmárová, red. (2013) či Tomčíková (napr. 2010, 2013). Komplexný pohľad na túto problematiku s konkrétnou didaktickou aplikáciou na obec Prašice priniesla monografia Dubcovej a kol. (2012).

Problematika miestnej krajiny je definovaná aj v pedagogickej dokumentácii - ide o štátny vzdelávací program, záväzný dokument vydávaný Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Jeho tvorba a realizácia sa opiera o aktuálnu školskú legislatívu, ktorá zaviedla používanie medzinárodnej klasifikácie stupňov vzdelávania ISCED (International Standard Classification of Education), pozostávajúci zo šiestich stupňov. V rámci každej úrovne tejto stupnice sú vypracované konkrétne štátne vzdelávacie programy pre všetky predmety. Ďalším dokumentom je školský vzdelávací program ako základný dokument školy, podľa ktorého sa uskutočňuje výchova a vzdelávanie v školách podľa zákona. Je vydávaný riaditeľom školy po prerokovaní v pedagogickej rade. Školy si ho pripravujú na základe štátneho vzdelávacieho programu určeného štátom. Každá škola si podľa neho vypracuje učebné plány,

výchovné a vzdelávacie štandardy, už priamo profilované pre konkrétne regionálne potreby.

Povinnou súčasťou obsahu vzdelávania, popri jednotlivých predmetoch, vrátane geografie, sú aj prierezové témy, ktoré sa prelínajú cez vzdelávacie oblasti. Štátny vzdelávací program uvádza na úrovni vyššieho sekundárneho vzdelávania niekoľko prierezových tém: regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra, multikultúrna výchova, mediálna výchova, osobnostný a sociálny rozvoj, environmentálna výchova, ochrana života a zdravia, tvorba projektu a prezentačné zručnosti (statpedu.sk, 2016).

Prierezové témy je možné realizovať viacerými formami – ako integrovanú súčasť vzdelávacieho obsahu oblastí vzdelávania a vhodných vyučovacích predmetov, ako samostatný učebný predmet v rámci rozširujúcich hodín (pri profilácii školy), vhodná je forma projektu (v rozsahu počtu hodín, ktoré sú pridelené téme). Nevyhnutnou podmienkou účinnosti a neformálnej realizácie témy je používanie aktivizujúcich, interaktívnych učebných metód. Výber spôsobu a času realizácie prierezovej témy je v kompetencii každej školy.

Význam poznatkov o miestnej oblasti

Úroveň informácií o miestnej krajine sa u jej obyvateľstva celkom prirodzene líši. Ľudia disponujú takými vedomosťami, ktoré nadobudli priamym vyučovaním, prostredníctvom médií, prípadne vlastným pozorovaním.

Kvalita vyučovania v kontexte miestnej krajiny je však v súčasnosti stále nedostačujúca a obmedzuje sa len na informácie o špecifikách a zaujímavostiach oblasti, ktoré majú prírodný alebo spoločenský charakter. Plnohodnotný edukačný proces v tejto téme trpí na nedostatky plynúce najmä zo slabej spôsobilosti a vôle učiteľov svojpomocne zbierať, analyzovať, syntetizovať a aplikovať informácie ktoré možno vo vzdelávaní použiť. A to aj napriek tomu, že učitelia sú v tejto oblasti vzdelávaní tak, aby si materiály o miestnej krajine vedeli vytvárať z rôznych zdrojov sami, zvlášť v dnešnej dobe moderných technológií. V praxi je potom výsledkom nekvalitného vyučovania absolvent základnej školy, ktorý je ochudobnený o rad dôležitých poznatkov. Vo vyučovaní miestnej krajiny nejde totiž len o teoretické fakty, ale predovšetkým o pochopenie vzťahov medzi jednotlivými zložkami krajinnej sféry, ktoré sú uvedené na reálnych príkladoch z jeho okolia.

Je však zrejmé, že najmä v kontexte regionálneho rozvoja je funkcia vyučovania o miestnej krajine významná. Základom zmysluplného plánovania na úrovni obcí, mikroregiónov alebo vyšších územných celkov je dostatok vedomostí o tomto priestore. V súčasnosti je tendencia zo strany obcí vydávať rôzne materiály, ktorými by sa mohli propagovať. Zákazky na výrobu týchto materiálov získavajú často rôzne subjekty aj s celoštátnou pôsobnosťou. Najmä z dôvodu neprofesionálneho autorského kolektívu vznikajú publikačné výstupy, ktoré

nemajú žiadnu informačnú hodnotu a pre obce predstavujú v konečnom dôsledku len neefektívny zásah do rozpočtu. Vyučovanie geografie miestnej oblasti tak nadobúda nový zmysel aj v súvislosti s lokálnym regionálnym rozvojom.

Geografia miestnej oblasti vo vyučovaní

Povahu každého vyučovacieho procesu určujú dopredu definované ciele. Vzdelávacie ciele vymedzujú optimálny postup pri vyučovaní, použitie prostriedkov a posúdenie výsledkov (Tomčíková, 2013). Primárnym cieľom výučby o miestnej krajine je sprístupniť informácie o objektoch, s ktorými sú žiaci v reálnom kontakte. Pri takomto vyučovaní však nestačí si len povrchovo uvedomovať problematiku, ale treba vedieť informácie aj ďalej syntetizovať, integrovať a hodnotiť. O zmysluplnom učení možno uvažovať vtedy, ak sú do výučby aplikované napríklad poznatky z Bloomovej taxonómie kognitívnych funkcií. Je teda dôležité si informácie nielen zapamätať, ale predovšetkým porozumieť im a aplikovať ich.

Okrem vzdelávania predpokladá edukačný proces na školách aj zložku výchovy, ktorá je prvkom vytvárania miestneho a regionálneho vedomia. Práve v detstve najviac ovplyvňuje človeka a to v procese poznávania okolia. Človek si prostredníctvom dlhodobého pôsobenia už od detstva utvára postoje, hodnoty a city. Podporuje samotné poznanie krajiny, histórie a kultúry a to sa pretavuje do pozvoľného pestovania národného vedomia a vlastenectva. A taktiež v kontexte poznatkov z environmentalistiky sa zvyšuje povedomie o ochrane a zveľaďovaní svojho bezprostredného okolia (Kancír, 2013).

Vyučovanie geografie miestnej oblasti je definované štátnym vzdelávacím programom. Ten stanovuje, že prvý kontakt s miestnou krajinou vo vyučovaní majú už žiaci prvého stupňa základných škôl v predmete vlastiveda vo štvrtom ročníku. Priame požiadavky na výučbu tejto témy sa potom objavujú na druhom stupni až pri výučbe geografie Slovenska v deviatom ročníku. Ale aj v čase medzi týmito dvomi ťažiskovými ročníkmi je nielen možné, ale veľmi vhodné, priamo potrebné vyučovať geografiu miestnej oblasti v duchu princípu „od blízkeho k vzdialenému, od konkrétneho k abstraktnému“. Práve na konkrétnych príkladoch z miestnej krajiny je možné vysvetliť pojmy zo „všeobecnej“ fyzickej a humánnej geografie ako napr. povodie, rozvodie – na miestnom potoku či riečnej sieti, migrácia – na pohybe obyvateľstva napr. pri dochádzke do zamestnania, do školy a pod.

Spôsob výučby miestnej oblasti však v konečnom dôsledku závisí od kvality učiteľa a jeho vzťahu k tejto téme, keďže možností, ako túto tému učiť, je dostatok. Napriek tomu pri prieskume o zdrojoch informácií k vyučovaniu miestnej krajiny na základných školách mikroregiónu Radošinka pedagógovia najčastejšie využívajú pre výučbu o najbližšom okolí škôl webové stránky konkrétnych obcí, prípadne ich monografie, ak nimi disponujú. Iné zdroje informácií, ako napr. mapy

štátneho mapového diela v rôznych mierkach, geologickú mapu, mapy bonitovaných pôdnoekologických jednotiek v kombinácii s ortofotosnímkami, informácie zo Slovenského hydrometeorologického ústavu či Štatistického úradu SR alebo územného plánu a pod. neuviedol žiadny z učiteľov. Vyučovanie je často vedené aj formou diskusie, prípadne vypracovania projektov, kedy sa práve žiaci stávajú sprostredkovateľmi poznatkov o území, z ktorého pochádzajú. Tie získavajú z rozprávania svojich rodičov, prípadne starých rodičov (Peňaško, 2016).

Vyučovanie miestnej krajiny sa však neobmedzuje iba na predmet geografia. Zvlášť dejepis v rámci druhého stupňa základných škôl je predmetom, ktorý podáva informácie o najbližšom okolí z hľadiska histórie. Preto aj tieto informácie sú súčasťou navrhovanej učebnice mikroregiónu Radošinka.

Možnosť vyučovať o miestnej krajine teda priamo ponúkajú predmety geografia a dejepis prostredníctvom špecificky vymedzených tém. Časová dotácia pre témy o miestnej krajine sa v rámci školského roka pohybuje v rozmedzí od 2 do 5 hodín. Závisí to hlavne od zvolenej formy vyučovacích hodín, nakoľko pri zadávaní samostatnej činnosti žiakov je vhodné si vyčleniť viac času pre vyhodnotenie výsledkov ich práce. Okrem tradičných predmetov (definovaných štátnym vzdelávacím programom) sa však na školách v rámci školského vzdelávacieho programu môžu zaviesť aj rôzne špecifické predmety, resp. predmety súvisiace s prierezovými témami. Ide napr. o regionálny dejepis alebo regionálnu výchovu, ktoré sa počas celého školského roka orientujú na sprístupňovanie poznatkov o bezprostrednom okolí, v ktorom žiaci žijú. V rámci týchto predmetov sa často využívajú aj metódy, prostriedky a formy výučby priamo v teréne.

Téme miestnej krajiny sa učitelia so žiakmi môžu venovať aj v rámci mimoškolskej činnosti – prostredníctvom vychádzok, výletov, turistických krúžkov či v rámci prípravy na rôzne súťaže. Informácie o miestnej krajine sú integrálnou súčasťou školského a okresného kola Geografickej olympiády pre základné školy a 8-ročné gymnáziá (Peňaško, 2016).

Učebnica miestnej oblasti OZ Radošinka

Hoci je funkcia učiteľa v edukačnom procese nenahraditeľná, významným zdrojom informácií pri vyučovaní je učebnica, ktorá pre žiakov predstavuje základný zdroj poznatkov. Niektorí autori ju dokonca pokladajú za ústredný učebný prostriedok, ktorý má a bude mať takéto postavenie vo vyučovacom procese, pretože práve ona plní mnoho dôležitých funkcií – informačnú, výchovnú, motivačnú a podobne (Machyček, Kühnlová, Papík, 1985).

Keďže väčšina miestnych oblastí, resp. miestnych krajín či miestnych regiónov učebnice nemá a rôzni učitelia sa s týmto faktom vyrovnávajú rôzne, učebnica (mikro) regionálnej geografie je originálnou pomôckou učiteľom a žiakom k nadobudnutiu vedomostí o miestnej krajine. Mala by byť spracovaná

jednoduchou formou s využitím množstva nenáročných a zaujímavých úloh, ktoré môžu žiaci aplikovať v rámci vyučovania v triede alebo v teréne. Vedomosti o bezprostrednom okolí môžu žiaci neskôr využívať aj v rámci iných predmetov (dejepis, biológia...), ale hlavne rozvíjať ich pre svoj vzťah k rodisku a záujmu o ich okolie. Každá učebnica by mala byť konštruovaná takým spôsobom a formou, aby bolo sprístupňovanie informácií žiakom čo najefektívnejšie. Na druhej strane by žiak nemal byť iba pasívnym prijímateľom informácií, ale mal by tvoriť samostatne, získavať doplnkové informácie vlastnou činnosťou, zvlášť keď ide o druh poznatkov, ktoré sa týkajú priestoru žiakovi najbližšiemu. Pri tvorbe učebnice (obr. 1) sme dbali na dodržiavanie didaktických zásad v zmysle Tureka (2014), ktoré usmerňujú vznik a priebeh vyučovania, aby boli dosiahnuté optimálne výsledky procesu učenia sa. Zároveň sme dbali na to, aby žiak bol aktivizovaný aj k samostatnej činnosti a v práci v teréne.

Tak ako je pravidlom v rámci tvorby učebníc geografie na Slovensku so zameraním na regionálnu geografiu, aj my sme zvolili štruktúru, ktorá sa opiera o Hettnerovu schému tvorby monografie (Bašovský, Lauko, 1990). Podľa Tomčíkovej (2010) takúto štruktúru preferuje mnoho učiteľov, ktorí vyučujú miestnu krajinu.

Učebnica preto pozostáva zo siedmych tematických celkov: poloha a rozloha, príroda, história, obyvateľstvo, hospodárstvo, životné prostredie a možnosti rozvoja.

Základnými komponentmi modelu učebnice, ktoré sme použili, sú nasledujúce zložky (Čižmárová, 2008):

- textové štruktúrne prvky,
- príkazové štruktúrne prvky,
- prehľadové štruktúrne prvky,
- obrázkové prvky,
- kartografické prvky,
- orientačné textové prvky.

Každý tematický celok je rozdelený na kapitoly, ktoré reprezentujú jednotlivé zložky krajiny. Pre kapitoly je vyhradená dvojstránka učebnice. Ľavá strana je prioritne určená pre výkladový text stanovený pre expozíciu danej témy s doplnkovými informáciami v stĺpčeku na vnútornom okraji. Žiakovi ním podávame najdôležitejšie informácie v rámci kapitoly. Vymedzujeme najdôležitejšie pojmy, ktoré sú pre jednoduchšiu orientáciu zvýraznené tučným písmom. Pravá strana je miestom vyhradeným pre mapové výstupy, grafy, tabuľky a ďalší doplnkový text. Súčasťou sú aj vhodne zvolené obrázky s popismi. Do záveru kapitoly na pravom liste sme umiestnili priestor na otázky a úlohy pre žiakov.

Obr. 1: Náhľad obálky a stránky učebnice „Radošinka – môj malý svet“
Figure 1: Preview of cover and pages of textbook „Radošinka – My little world“

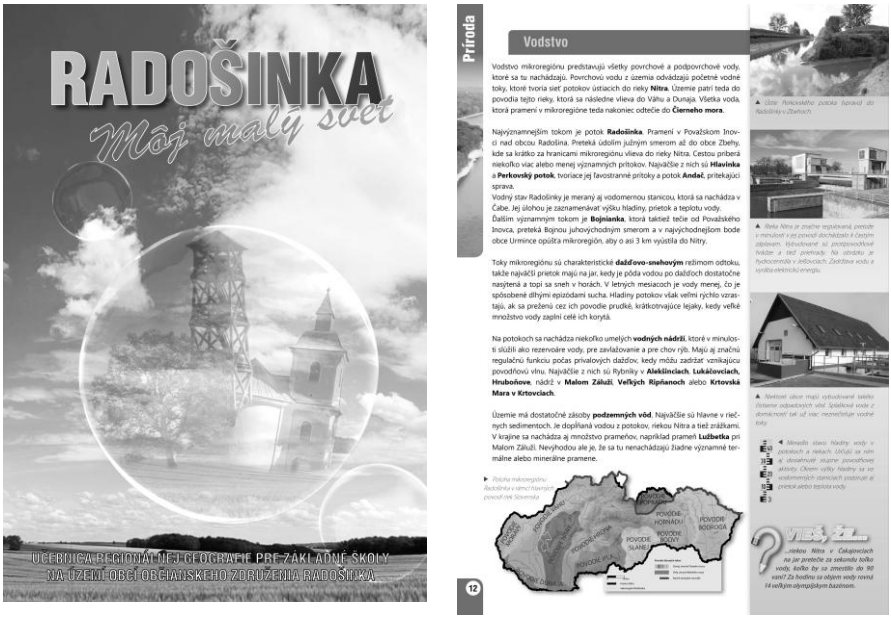

V záverečnej časti učebnice uvádzame niekoľko možností absolvovania tematických exkurzií, ktoré sú naviazané priamo na konkrétny tematický celok alebo kapitolu. Ako príklad uvádzame niektoré exkurzie: Spoznávame tradície regiónu, Spoznávame dávnu históriu regiónu, Spoznávame lesy regiónu a podobne (obr. 2). Ide o špeciálnu formu celodenného vyučovania. V rámci ďalších vyučovacích hodín je exkurzia vždy vyhodnotená využitím pracovného listu na konci učebnice (Peňaško, 2016).

Ďalšie zdroje informácií o miestnej krajine

Učebnica je vytvorená pre potreby celého mikroregiónu ako združenia 30 obcí a jednotlivé špecifiká každej obce sa v nej preto z kapacitných dôvodov nenachádzajú. Tu sú opodstatnené práve kompetencie učiteľa zahŕňajúce schopnosť vyberať, prispôsobovať a aplikovať na jednotlivé obce všeobecné fakty z učebnice o väčšom územnom celku, akým je práve mikroregión. Vo výbere týchto informácií mu môžu byť, popri tejto učebnici, užitočné aj monografie obcí, webové stránky obcí a mikroregiónu, informačné tabule, dokumenty územného plánovania, rôzne mapy, špecifické databázy informácií a podobne.

Obr. 2: Návrh exkurzií a opakovanie v učebnici „Radošinka – Môj malý svet“
Figure 2: Proposal of excursions and repetition in the textbook „Radošinka – My little world“

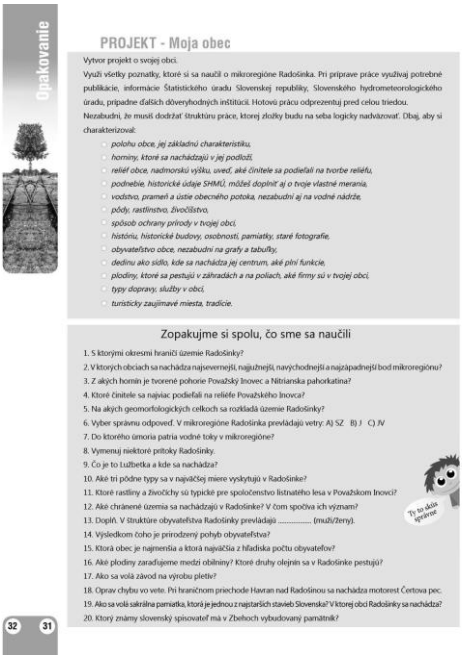

Zdroj: Peňaško, 2016

V súčasnosti z jedných najkvalitnejších informačných zdrojov o miestnej krajine predstavujú oficiálne monografie obcí, zostavené odborným kolektívom autorov (ideálne aj s učiteľom geografie či histórie). Informácie na webových stránkach sú často nekorektné a je potrebné ich overovať, upravovať a až také následne šíriť. Z takýchto zdrojov sa najčastejšie získavajú informácie o histórii, prípadne demografické údaje jednotlivých obcí. Preto je zvlášť potrebné dbať na zdroj informácií a pravidelnosť ich aktualizácií.

Práve monografie a webové stránky sú základnými zdrojmi informácií, po ktorých široká laická ale aj odborná verejnosť siaha ako po prvej voľbe. A práve tu sa ponúka využiť odbornú spôsobilosť učiteľa z obce alebo mikroregiónu sa podieľať na tvorbe printových či elektronických publikačných výstupov.

Učiteľ geografie a jeho aktívna angažovanosť v miestnej samospráve je prínosom pre rozvoj každej obce. Dokáže syntetizovať fakty a pretransformovať ich do podoby, ktorá je zrozumiteľná každému bežnému prijímateľovi informácií.

Konkrétnym pozitívnym príkladom publikácie, priamo využiteľnej vo vyučovaní geografie miestnej krajiny, je monografia Alekšince - história a súčasnosť obce (obr. 3), zostavená absolventom učiteľstva geografie a histórie na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, Mgr. Rastislavom Lukáčom (2016).

Obr. 3: Monografia obce Alekšince
Figure 3: Monograph of the Alekšince municipality

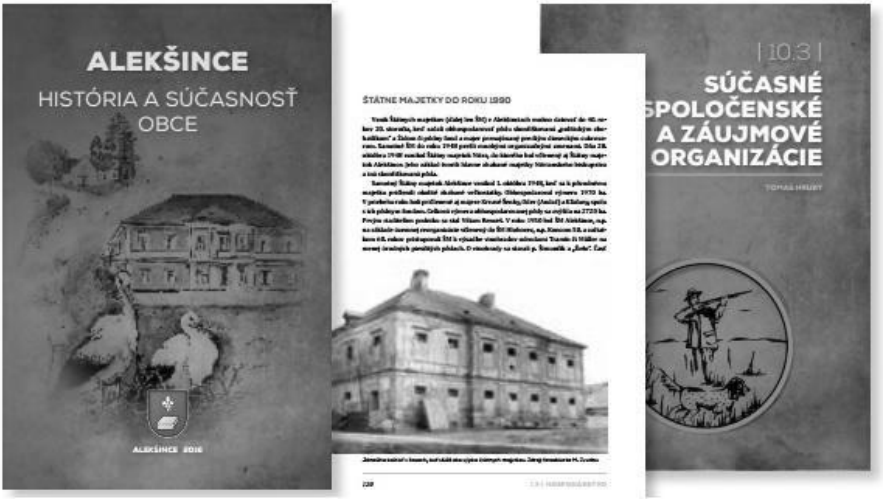

Zdroj: Lukáč, red., 2016

Záver

Význam informácií o miestnej krajine pre každého z nás je nespochybniteľný, čo reflektuje štátny i školský vzdelávací program. K lepšiemu poznaniu prispievajú aj učebnice miestnej krajiny, ktorých počet iba pomaly rastie. Žiaľ, manažment samospráv učiteľa ako člena autorského kolektívu monografie obce či iných propagačných materiálov štandardne nevníma a pokiaľ sám učiteľ ambíciu publikovať nemá, sme svedkami mnohých publikačných výstupov s nedostatočnou kvalitou.

Vytvorením vlastnej originálnej stránky učebnice „Radošinka – môj malý svet“ máme ambíciu zvýšiť atraktivitu vyučovania o miestnej krajine, aby nová generácia obyvateľov mikroregiónu získala nielen pravdivé faktické informácie, ale aj vedomosti o vzťahoch a väzbách medzi jednotlivými zložkami krajinnej sféry. Aby nielen mladá generácia bola v budúcnosti aj aktívne súčinná pri rozvoji, propagácii a ochraňovaní svojej miestnej krajiny.

Literatúra

BAŠOVSKÝ, O. – LAUKO, V. 1990. *Úvod do regionálnej geografie*. 1. vyd. Bratislava : SPN, 1990. 119 s. ISBN 80-08-00278-6

DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. – NEMČÍKOVÁ, M. – NÉMETHOVÁ, J. – OLÁHOVÁ, J. – OREMUSOVÁ, D. – RAMPAŠEKOVÁ, Z. – REPASKÁ, G. – ŠOLCOVÁ, L. – TREMBOŠOVÁ, M. – VALACH, M. – VILINOVÁ, K. 2012. *Mikrogeografia – krajina okolo nás.* Nitra : UKF v Nitre, 2012. 185 s. ISBN 978-80-558-0112-4.

ČIŽMÁROVÁ, K. 2008. *Didaktika geografie I*. 3. vyd. Banská Bystrica : UMB, 2008. 108 s. ISBN 978-80-8083-641-2.

ČIŽMÁROVÁ, K. (red.). 2013. *Regionálna geografia Horného Pohronia*. 1. vyd. Harmanec : VKÚ, 2013. 85 s. ISBN 978-80-557-0585-9.

KANCÍR, J. 2013. Teoretické aspekty regionálnej výchovy. In *Aktuálne otázky prírodovedno-technických predmetov a prierezových tém v primárnej edukácii*. roč. 1, 2013, č. 1, s. 103-109. ISBN 978-80-555-0994-5.

KANCÍR, J. – MADZIKOVÁ, A. 2008. *Didaktika vlastivedy*. 2. vyd. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2008. 216 s. ISBN 978-80-8068-760-1.

KANDRÁČOVÁ, V. – MICHAELI, E. 1996. *Mikrogeografia v edukácii, výskume a pre prax.* In Krajina východného Slovenska v odborných vedeckých prácach. Prešov : Prešovská univerzita, 1996. s. 265-285.

LUKÁČ, R. (red.). 2016. *Alekšince – história a súčasnosť obce*. 1. vyd. Alekšince : Obecný úrad, 2016. 390 s. ISBN 978-80-971290-0-2.

MADZIKOVÁ, A. 2004. Miestny región vo vyučovaní geografie na gymnáziu. In *Prírodné vedy. Folia Geographica 7*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004. s. 247-291. ISBN 80-8068-270-4.

MACHYČEK, J. – KÜHNLOVÁ, H. – PAPÍK, M. 1985. *Základy didaktiky geografie*. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985. 343 s.

PEŇAŠKO, M. 2016. Vyučovanie miestnej krajiny s využitím učebnice geografie mikroregiónu. In *Študentská vedecká konferencia Fakulty prírodných vied UKF v Nitre 2016*. roč. 1, 2016, č. 1, s. 303-308. ISBN 978-80-558-1009-6.

ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. 2016. *Štátny vzdelávací program.* http://www.statpedu.sk/clanky/statny-vzdelavaci-program (2016-09-25).

TOMČÍKOVÁ, I. 2010. Miestna krajina vo vyučovaní vlastivedy a geografie na základnej škole. In *Geographia Cassoviensis.* ISSN 1337-6748, 2010, roč. 4, č. 1, s. 159-163.

TOMČÍKOVÁ, I. 2013. Kognitívne ciele vo vyučovaní geografie miestnej krajiny na základnej škole. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2013, roč. 7, č. 1, s. 157-162.

TUREK, I. 2014. *Didaktika.* 3. vyd. Bratislava : Wolters Kluwer, s. r. o., 2014. 620 s. ISBN 978-80-8168-004-5.

RADOŠINKA – MY LITTLE WORLD OR LOCAL LANDSCAPE GEOGRAPHY IN THEORY AND IN PRACTICE

Summary

The issue of the local landscape knowledge is a topic, whose importance is currently significantly growing. Based on the knowledge we can correctly adapt to conditions, whose offer us surrounding country. Lack of information about the local area can cause significant problems at different levels. The most serious problem we consider is, when incompetence arising out of insufficient knowledge of the country, is reflected in the regional development level. If we can not evaluate the assumptions and possibilities of the country, can not even to correctly identify and determine the further routing in order to achieve the status of sustainable country development.

The most natural way to recognition of the immediate environment is the direct observation based on daily contact. However, currently the interaction between society and the natural environment has been significantly restricted. The function of passing information assumes teaching process in schools. Already in the first primary school in the subject called „Vlastiveda“ occur themes focused on exploring the local landscape. Students within them learn to understand the essential connection between nature, that surrounds them and the society they know well. Similarly in higher grades, in the subject Geography, we encounter with the same issue, but at a higher level. Here also opens up the possibility to teach subjects directly focused to the local landscape, including regional geography, regional history, etc. We state, that in addition to educational functions - which are made available to students facts and the links between them - is an important and irreplaceable function the education. Through it is created the particular relationship of the pupil to the local landscape, to be potentiator in activities related to the local landscape, starting by promoting it, through organization, finally to management. However, the problem in accessing the knowledge is the lack of source information. The teaching process is based on the knowledge of municipal monographs, websites, promotional materials. These materials often do not provide sufficient quality and often are not suitable for further spread among the population, because they are false.

For the needs of the educational process, we have designed a textbook as a medium of spreading verified facts. It is a textbook of regional geography for elementary schools in the civic municipality association called „Radošinka“. Its name resulted from naming the microregion – „Radošinka - My little world“. These are presented in a form suitable for use in the educational process. They are simple to understand, they are transformed into specific examples from real environment. They motivate student to active exploration of the landscape. During our textbook preparation we keep the standardised structure of geography

textbooks. We also tended to comply with the principles applicable to textbooks and to use all of the elements, which makes teaching effective as much as possible. The material was developed in cooperation with the leadership of the Civic association Radošinka, with primary school teachers in the microregion and with representatives of the local governments of the affected local municipalities. It is designed just for primary schools in the microregion, but also can serve as a template for the work of teachers in other areas. It is also an excellent source of basic knowledge, from which can start authors of monographs and promotional materials. Last, but not least, it is an appropriate means of education for publicity about the area in which they spend most of their lives.

Mgr. Marek Peňaško
RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: penaskom@gmail.com, hkramarekova@ukf.sk

SÍDELNÁ ZÁSTAVBA V OBCIACH SUBURBÁNNEJ ZÓNY MESTA NITRA

Gabriela Repaská, Katarína Vilinová, Lucia Šolcová

Abstract

Paper focuses on changes in rural land, caused expansion of residential areas at the expense of agricultural areas. The aim of this paper is to highlight the expansion of settlement building in the suburban zone of Nitra, which is currently being built houses. In the processing of that issue it is based on standard geographical methods including field research. To compare the changes of residential areas were used aerial photos from 2000 and 2015. Results showed that in suburban zone communities have occurred in the building sprawl significant changes, thus the face of rural villages changed and rural architecture. Construction of high standard houses of unusual appearance there was modernization and the development of rural communities entirely due to suburbanisation process.

Keywords: settlement building, suburban zone, suburbanization, family homes

Úvod

Oblasť bývania patrí k neustále riešenej problematike obyvateľstva, nakoľko je jeho súčasťou. Indikuje sociálny rozvoj spoločnosti, životnú úroveň obyvateľstva a s ňou súvisiacu kvalitu života. Zabezpečuje jednu zo základných životných potrieb každého jedinca – strechu nad hlavou, prístrešie. Je súčasťou sociálneho rozvoja, vychádza zo zaraďovania jedinca do spoločnosti. Domový a bytový fond je neodmysliteľnou súčasťou sídiel, patrí medzi najdôležitejšie koncepty funkčno-priestorovej štruktúry miest a vidieckych obcí. Poukazuje na sociálne vrstvy spoločnosti v kontexte s kvalitou bývania.

V súčasnej dobe nastáva opätovný rozvoj výstavby na slovenskom vidieku. Táto výstavba so sebou prináša veľmi často nevhodné formy, nerešpektovanie tvaroslovných daností ako aj urbanistickej štruktúry. Novopostavené rodinné domy sú často ohradené múrmi na spôsob hradieb, čím dochádza k izolovanosti obyvateľstva. Stavebný rozvoj sa sústredil do lokalít vzdialenejších od mesta. Boli pripravované nové projekty na výstavbu menších rodinných domov. Štátom poskytnuté hypotéky a lacnejšie pozemky na vidieku sa stali lákadlom pre mestských obyvateľov kúpiť si rodinný dom so záhradou na vidieku. Nastalo sťahovanie obyvateľstva na vidiek, čím došlo k ideálnemu prepojeniu miesta práce s miestom bývania v zázemí mesta.

Cieľom príspevku je poukázať na rozmach sídelnej zástavby vo vidieckych obciach suburbánnej zóny mesta Nitra, v ktorých sa v súčasnosti realizuje individuálna výstavba rodinných domov.

Metodické východiská príspevku

Vzhľadom k tomu, že problematika bývania a sídelnej výstavby v sebe spája priestorovo-historické, sociálno-psychologické, geografické a ekonomicko-environmentálne aspekty, je výskumným záujmom sociologických, geografických, ekonomických a environmentálnych vedných disciplín. Rezidenčnú suburbanizáciu možno okrem štatistických dát o migrácii obyvateľov z mesta na vidiek sledovať aj podľa rozšírenej sídelnej zástavby. Štatistický úrad Slovenskej republiky poskytuje dáta o počte bytových jednotiek, z ktorých možno získať informácie o raste domového a bytového fondu. Jednou z aktívne využívaných databáz na hodnotenie suburbánnych procesov je databáza Corine Land Cover (CLC). Podľa tejto databázy hodnotili suburbánne procesy napr. Chuman, Rompolt, 2011, Repaská a kol., 2016. Klasifikácia pokrýva celé územie Európy a je delená na 5 hlavných tried, ktoré sa delia na ďalšie úrovne. Databázu tvoria polygóny, ktoré vznikli interpretáciou družicových snímok a ktoré súhrnne vytvárajú mapu krajinnej pokrývky. V súčasnosti existujú mapové vrstvy, ktoré sa vzťahujú k referenčným rokom 1990, 2000, 2006 a 2012. Nevýhodou využitia tejto databázy je jej generalizácia, databáza zachytáva len rozsiahlejšie zmeny krajinnej pokrývky (napr. výstavbu areálu) a menšie zmeny (napr. výstavbu konkrétneho rodinného domu) už nie. Možno ju však použiť pre vizualizáciu zmien veľkosti sídelnej zástavby. Z aspektu rezidenčnej suburbanizácie je v rámci mesta Nitra z jednotlivých piatich tried databázy CLC zaujímavá trieda 1 (Urbanizované a technizované areály), v rámci nej podtrieda 1.1 (Urbanizovaná (sídelná) zástavba) s úrovňami 1.1.1 Súvislá sídelná zástavba a 1.1.2 Nesúvislá sídelná zástavba. Dáta z databázy CLC, ktoré boli vo vektorovom formáte, sme použili na lokalizáciu a výpočet veľkosti sídelných areálov v obciach suburbánnej zóny mesta Nitra. Nakoľko suburbanizácia mesta Nitra začala podľa Repaskej (2012) po roku 2001, pre porovnanie sme zvolili roky 1990 a 2012. Suburbánnu zónu mesta Nitra tvorí v súčasnosti 14 obcí. Vyčlenenie obcí suburbánnej zóny mesta Nitra bolo podľa metodiky od Repaskej (2012) aktualizované až do roku 2015 (mapa 1).

Na základe stanovených úrovní CLC bolo možné v období rokov 1990 a 2012 v obciach suburbánnej zóny mesta Nitra vypočítať koeficient ekologickej stability (KES), ktorý Míchal (1994) definuje ako schopnosť ekologických systémov pretrvávať aj počas pôsobenia rušivého vplyvu, uchovávať a reprodukovať svoje podstatné charakteristiky i v podmienkach narušania zvonku. Pre výpočet KES bol využitý vzorec, ktorý vychádza z podielu relatívne stabilných plôch krajinných prvkov a relatívne nestabilných plôch krajinných prvkov. K

relatívne stabilným plochám patria v sledovaných vidieckych obciach lesy, nelesná krovinová vegetácia, lúky, pasienky, vodné plochy. Do výmery plôch relatívne nestabilných boli zaradené orná pôda, zastavané plochy doplnené o skupinu technických prvkov. Hodnoty uvedeného koeficientu sa interpretujú nasledovne:

- KES < 0,10 – územie s maximálnym narušením prírodných štruktúr, základné ekologické funkcie musia byť intenzívne a trvale nahradzované technickými zásahmi,
- KES 0,10 – 0,30 – územie nadpriemerne využívané, so zreteľným narušením prírodných štruktúr,
- KES 0,30 – 1,00 – územie intenzívne využívané najmä poľnohospodárskou veľkovýrobou, oslabenie autoregulačných pochodov spôsobuje ich značnú ekologickú labilitu,
- KES > 1,00 – takmer vyvážená krajina, v ktorej sú technické objekty relatívne v súlade so zachovanými prírodnými štruktúrami.

Nápomocným zdrojom informácií pri štúdiu zmien v morfológii suburbánnych obcí boli aj letecké a družicové snímky. V príspevku boli pre detailnejšiu lokalizáciu a vizualizáciu domového fondu použité letecké snímky z rokov 2000 a 2015. Metódou terénneho výskumu boli získané fotografie o aktuálnej výstavbe domového fondu vo vidieckych obciach.

Mapa 1: Suburbánna zóna mesta Nitra (1998 – 2015)
Map 1: Suburban zone of Nitra City (1998 – 2015)

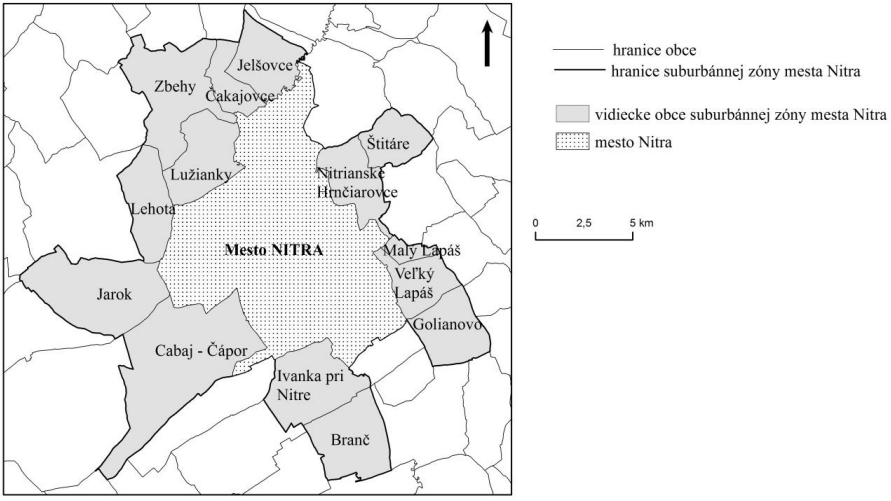

© Repaská G. by ArcMap 10.1

Rozvoj sídelnej výstavby na vidieku

Na základe historických a archeologických štúdií možno za najpoužívanejší materiál v minulosti považovať drevo. V oblastiach, kde bol nedostatok dreva, sa na stavbu obydlia využívala kombinácia dreva a hliny. Neskôr nastal rozmach výlučne hlinených domov. Prostredníctvom hliny sa stavali tzv. sedliacke výškové domy. Strechy tvorila slama namočená do hliny, ktorá sa po uložení na strechu znovu natrela vrstvou hliny. Časom sa na streche uchytil mach, ktorý zabezpečil výborné nehorľavé vlastnosti. Hlinené domy nahradili domy z kameňa a tie nahradili domy z tehál a z betónu.

Do prvej svetovej vojny vznikli hlavne viaceré súbory secesných budov, vytvárajúce urbanistické celky so špecifickou atmosférou. Približne do tohto obdobia siahajú začiatky formovania bytovej politiky na území Slovenska. Podobne, ako tomu bolo aj v iných krajinách, štát sa začal vo väčšej miere angažovať v oblasti bývania, a to predovšetkým podporou výstavby nových bytov a snahou o zlepšenie bytových pomerov pracujúcich (Hyytiä, 2014).

Pri výstavbe bytových domov sa už v období medzi vojnami používali konštrukcie zo železobetónu. Po druhej svetovej vojne sa začalo stavať z tvárnic rôznych tvarov a postavené boli aj domy z liateho betónu (Očovský, 1989).

Druhá svetová vojna zasiahla do rýchleho stavebného rozvoja, a tým spomalila disperziu bývania. Počas vojny sa prakticky zastavila bytová výstavba. Zlá bytová situácia v prvých povojnových rokoch bola zhoršovaná komunistickou politikou. Bytová výstavba bola oživená až v druhej polovici 50. rokov, keď bola väčšina nájomných bytov vo vlastníctve štátu, prebehla kolektivizácia poľnohospodárstva a zoštátnenie pôdy. Pôdny fond bol určený predovšetkým poľnohospodárskej výrobe, zoštátnené boli aj stavebné firmy. Rozvoj bývania bol obmedzený nielen pozemkami, ale aj nedostatkom finančných prostriedkov a stavebného materiálu na výstavbu rodinného domu. V povojnovom období nefungovali ani sociálne podnety pre suburbanizáciu, ako je separácia bohatších ľudí od chudobnejších a snaha bývať medzi susedmi rovnakej príjmovej a sociálnej vrstve (Brandão a kol., 2014). Špecifickým prvkom životného štýlu sa stal víkendový únik z mesta do chát a chalúp. Hlavnou funkciou tak nebolo bývanie, ale rekreácia. Najväčší rozvoj bol zaznamenaný v prírodnom prostredí, kde sa rozvíjala tradícia chatárstva a chalupárstva. Víkendové a prázdninové aktivity chatárov a chalupárov prispeli k udržaniu spoločenského života v malých vidieckych obciach (Ouředníček, Posová, 2006). Vznikali prvé povojnové obytné súbory realizované v rámci hromadnej výstavby bytov. Pri výstavbe bola používaná tehlová technológia, miestami doplnená niektorými prefabrikovanými prvkami. Mohutný rozvoj priemyslu, sústredenie viacerých podnikov a organizácií hospodárskeho, ale i kultúrneho a spoločenského života, no predovšetkým neustály nárast počtu obyvateľov bolo príčinou rastúcich nárokov na bytovú výstavbu. Jednalo sa o jednoduché domy s obytným prízemím, sedlovou strechou a

podkrovím, pôvodne používaným na skladovanie sena (Haselsteiner a kol., 2012). V 50. rokoch sa rozšíril typ domu so štvorcovým pôdorysom, ku ktorému sa neskôr dobudovávali podkrovné obytné priestory, tzv. domy s manzardami. Rozšírenie dvojpodlažných domov so štvorcovým pôdorysom s rovnou strechou mal vplyv na výstavbu rôznorodých dvojpodlažných objektov s lodžiami, balkónmi a rozlične tvarovanou strechou. Značná časť domov z tohto obdobia je podpivničená čiastočne, alebo pod celým objektom, často aj so vstavanou garážou.

80. roky boli významné z hľadiska rozvoja panelovej výstavby v mestách. V tomto období sa začala výraznejšie preferovať kvantita na úkor kvality. Prichádza k nadrozmernej intenzifikácii obytného územia, neprimerane vysoká hustota zástavby je navyše sprevádzaná nižšou architektonicko-urbanistickou aj technickou kvalitou bytových domov a poddimenzovanou občianskou vybavenosťou. Rozvíjala sa aj družstevná výstavba bytov (Halás, Džupinová, 2007).

Situácia po roku 1989 priniesla do ekonomiky, politiky a spoločnosti mnoho nových prvkov. Významne sa začali meniť podmienky pre bytovú výstavbu a štátnu bytovú politiku. Dôležitým krokom pre rozvoj rezidenčnej výstavby bolo zmiernenie ochrany poľnohospodárskeho pôdneho fondu, prinavrátenie pôdy pôvodným vlastníkom, zakladanie a rozvoj nových stavebných firiem, realitných kancelárií a aktivity novovzniknutých developerských spoločností. Reštituovaná poľnohospodárska pôda bola čiastočne prenajímaná na hospodárenie poľnohospodárskych družstiev, v niektorých prípadoch zostávala pôda nedotknutá a neskôr na atraktívnych pozemkoch začali vznikať stavebné pozemky určené na rezidenčnú výstavbu (Ouředníček, Posová, 2006). V prvej polovici 90. rokov 20. storočia možno pozorovať prvé prejavy rezidenčnej suburbanizácie na Slovensku, ktoré boli však nevýrazné. Intenzita bytovej výstavby výrazne poklesla. Jedným z dôvodov tohto poklesu bolo aj zastavenie projektov pripravovaných za socializmu. V tomto období začali vznikať nové stavebné spoločnosti zamerané na masovú výstavbu bývania, ktoré mali v nasledujúcich rokoch odlišný vývoj. Bolo zavedené stavebné sporenie, ktoré predstavuje kombináciu sporiaceho a úverového produktu. Hypotekárne úvery sa začali postupne dostávať do popredia až v 2. polovici 90. rokov. Rozšírenie hypotekárneho úveru na kúpu domu či bytu, však nemalo tak rýchly priebeh ako v prípade stavebného sporenia. Dôvodom boli vysoké úrokové sadzby, obyvatelia sa nechceli zadlžiť na dlhú dobu a nemali istotu v budúcom vývoji úrokových sadzieb. Finančná dostupnosť bývania pre domácnosti s nízkymi a strednými príjmami bola nedostačujúca. Poklesol dopyt po nadštandardných domoch na veľkých pozemkoch, lebo najvyššia príjmová kategória si nadštandardné domy zaobstarala v prvej polovici 90. rokov. Na konci 90. rokov a začiatkom roku 2000 došlo aj vďaka nástupu developerských spoločností k postupnému suburbánnemu rozvoju a sťahovaniu obyvateľstva na vidiek. Stavebný rozvoj v obciach ovplyvnila aj novelizácia Zákona č. 50/1976 Zb. „Zákon o územnom plánovaní a stavebnom poriadku“, podľa ktorého majú obce

s počtom obyvateľov nad 2000 povinnosť mať vypracovaný územný plán obce. Tie, ktorým tento dokument chýbal, mali povinnosť odstrániť tento nedostatok do 30. júna 2005 (Slavík, Čerhitová, 2009). Stavebný rozvoj sa sústredil do lokalít vzdialenejších od mesta. Boli pripravované nové projekty na výstavbu menších rodinných domov. Niektorí obyvatelia dostali aj podporu od štátu, hypotekárne úvery sa svojou úrokovou sadzbou stávali dostupnejšími. Veľké obce nachádzajúce sa v zázemí miest sa v tomto období stávali atraktívnymi. Významnú úlohu opäť zohrávali veľké projekty rodinných domov. Vplyvom nedostatku vhodných pozemkov sa na individuálnu výstavbu rozšírili dvojdomy alebo rady domov, ktoré boli navzájom stavebne spojené.

V dnešnej modernej spoločnosti ľudia riešia otázku bývania rôznymi spôsobmi. K moderným spôsobom a možnostiam, ako si zabezpečiť vlastné bývanie v rodinnom dome je, že si dajú takýto dom postaviť na „kľúč“. V dnešnej spoločnosti je moderné dbať na šetrenie energie, nákladov spojených s bývaním, ale aj na ochranu prírody. K takýmto typom rodinných domov, ktoré šetria energiu aj náklady, sa zahŕňajú úsporné domy.

Sídelná zástavba vo vidieckych obciach suburbánnej zóny mesta Nitra

Jedna z možností, ktorá dokáže poukázať na rozvoj sídelnej zástavby, je databáza Corine Land Cover, ktorej cieľom je tvorba databázy krajinnej pokrývky na základe jednotnej metodológie a pravidelnej aktualizácie. Nakoľko suburbanizácia v zázemí meste Nitra začala až po roku 2001 (Repaská, 2012), v prípade suburbánnej zóny sme porovnávali databázy CLC90 a CLC12. Tieto databázy sa vzťahujú k rokom 1990 a 2012. Analýza zmien poukázala na diferencovaný rozsah a zvýšenie záberu zastavaných objektov v suburbánnej zóne. V sledovanom období došlo prevažne k zmenám v rámci ornej pôdy a sídelnej zástavby, čo je jeden z environmentálnych dôsledkov suburbanizácie.

Od roku 1990 do roku 2012 došlo v suburbánnej zóne mesta Nitra k poklesu ornej pôdy o 5,6 %. V podzoborských obciach (Nitrianske Hrnčiarovce a Štitáre) došlo aj k úbytku lesa a vo vinárskych obciach (Nitrianske Hrnčiarovce, Štitáre, Malý Lapáš, Veľký Lapáš a Golianovo) i k úbytku viníc. Všetky tieto úbytky vznikli na úkor rozširovania sídelnej zástavby, ktorá v porovnávaných rokoch zaznamenávala nárast o 3,0 % (mapa 2). Na základe Koeficientu ekologickej stability (KES) podľa Míchala (1994), ktorý stanovuje podiel relatívne stabilných plôch a relatívne nestabilných plôch krajinných prvkov v skúmanom území, patrí 86 % suburbánnych obcí mesta Nitra medzi územia s maximálnym narušením prírodných štruktúr (KES < 0,10). Výnimku tvoria len obce Nitrianske Hrnčiarovce a Štitáre, ktoré možno zaradiť medzi vyvážené územia, v ktorých sú technické objekty relatívne v súlade so zachovávanými prírodnými štruktúrami. Tento fakt je v prípade týchto dvoch obcí v dôsledku vysokej lesnatosti územia.

Mapa 2: Zmeny krajinnej pokrývky (CLC) v suburbánnej zóne mesta Nitra
Map 2: Changes of corine land cover (CLC) in suburban zone of Nitra city

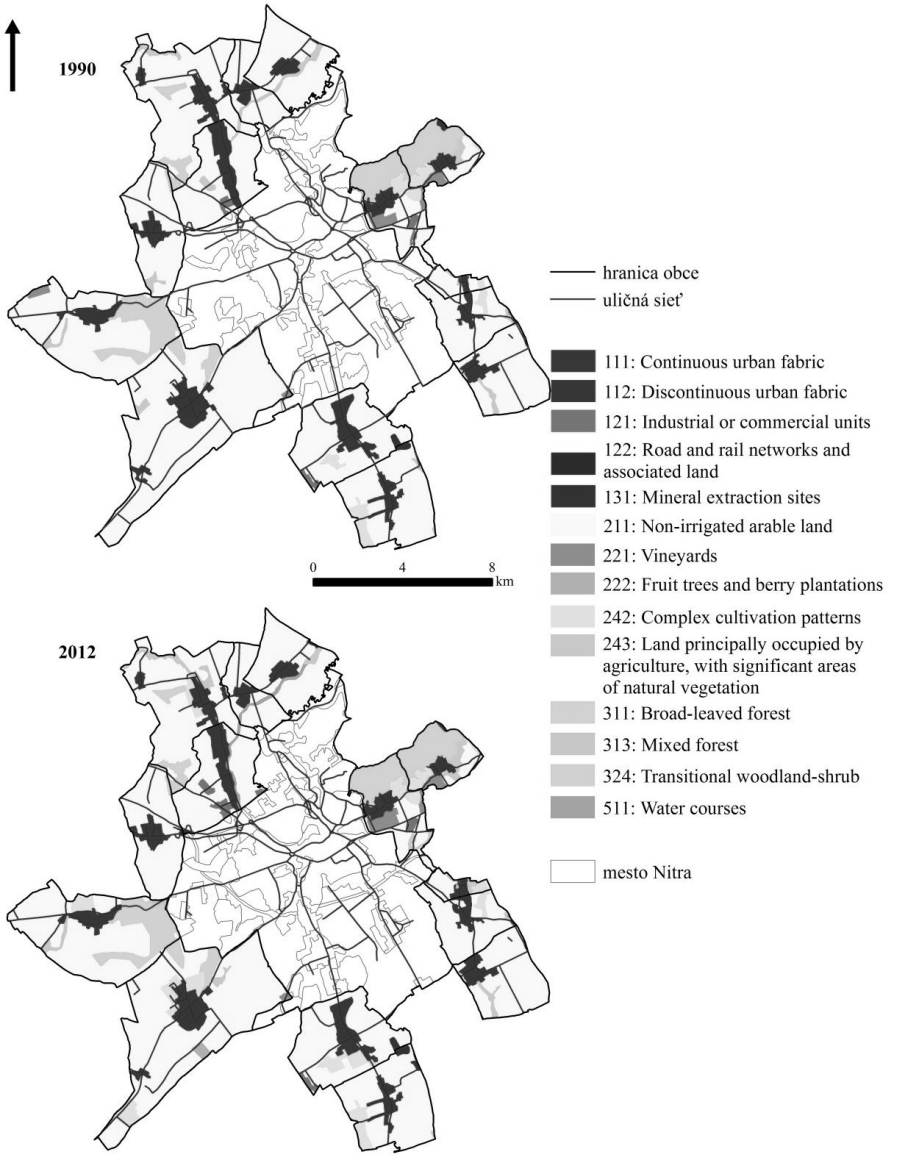

Zdroj: http://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover, 2015

I napriek značnej generalizácii tejto databázy, v obciach suburbánnej zóny nastali v rozrastaní zástavby viditeľné zmeny. Najvýraznejší nárast sídelnej zástavby (87,7 %) bol v obci Malý Lapáš, v ktorej rozloha sídelnej zástavby v roku 1990 predstavovala 23,6 ha a v roku 2012 už 44,3 ha. Pomerne výrazný nárast sídelnej zástavby bol evidovaný aj v obci Golianovo (18,2 %) a v obci Jelšovce 12,7 %. Do 5 % bol nárast sídelnej zástavby v obciach Jarok a Lehota, v ostatných obciach suburbánnej zóny sa pohyboval do 1 %. Obce sa stali priestorom výstavby viacerých nových obytných zón, ktoré podliehajú súčasným trendom (budovanie domov na malých parcelách, hustá zastavanosť územia, slepé ulice, súkromné cesty a pod). V obciach suburbánnej zóny bol nárast domového fondu v rokoch 2001-2014 najvýraznejší v obci Malý Lapáš, kde dosiahol takmer 50 %. Výrazný 25 %-ný nárast bol aj v obci Štitáre a nad 15 % vykazovali nárast domového fondu aj obce Golianovo, Lehota, Lužianky a Nitrianske Hrnčiarovce.

Pri porovnaní leteckých snímok z rokov 2000 a 2015 možno v obciach suburbánnej zóny evidovať výrazné zmeny (mapa 3), ktoré sa dotýkajú rozrastania sídelnej zástavby. Výstavba sa v obciach realizuje v nadväznosti na existujúcu sídelnú zástavbu, prípadne sa vytvárajú nové lokality, ktoré sú odčlenené od pôvodného intravilánu.

Rezidenčnú výstavbu, ktorá nadväzuje na už existujúcu sídelnú zástavbu, nazývame aj adičnou výstavbou, teda rezidenčné lokality nie sú samostatne odčlenené, ale vypĺňajú voľné parcely absentujúceho domového fondu pôvodnej zástavby. V suburbánnych obciach sa do roku 2015 utvorili aj nové zóny na úkor ornej pôdy, lesa, či viníc odčlenené od pôvodného intravilánu. Tieto lokality boli vopred vyčlenené a spravované maklérom či realitným developerom. Takúto formu rezidenčnej výstavby môžeme nazvať aj ako kompaktnou, tzn. že nová lokalita je zosieťovaná, doplnená kompletnými inžinierskymi sieťami, prípadne sa v nich realizuje výstavba na kľúč. Práve v uvedených lokalitách sa budujú nové formy výstavby.

Mapa 3: Lokalizácia rezidenčných objektov a typy výstavby vo vybraných obciach suburbánnej zóny mesta Nitra
Map 3: Location of residential building and the type of building in selected communes of the suburban zone of Nitra city

a) obec Nitrianske Hrnčiarovce
rok 2000 rok 2015

b) obec Malý Lapáš
rok 2000 rok 2015

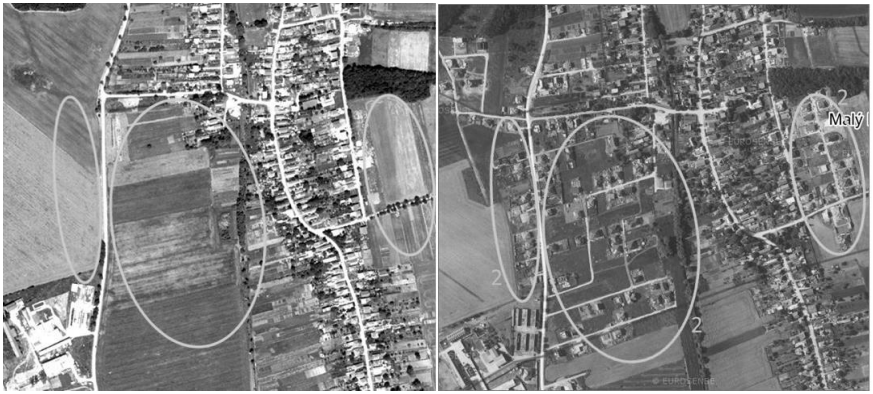

1 – adičná výstavba,

2 – kompaktná výstavba

Zdroj: Letecké meračské snímky (2000, 2015) – Topografický ústav Banská Bystrica

Záver

Problematika bývania a rezidenčnej výstavby sa objavuje v prácach rôznych vedných disciplín (sociologických, geografických, psychologických, environmentálnych, urbanistických a pod.), ktoré vyzdvihujú hlavne kvalitu bývania a kvalitu života obyvateľov. V súčasnosti práve proces suburbanizácie spôsobil rozrastanie vidieka novou výstavbou domového a bytového fondu. Spôsobil intenzívne sťahovanie z mesta a tým aj prerastanie mesta do okolitých vidieckych obcí. Metodika hodnotenia zmien sídelnej zástavby bola podložená relevantnou literatúrou, v ktorej sa autori zaoberajú otázkami bývania a rozrastania domového a bytového fondu. Analýza zmien poukázala na diferencovaný rozsah a zvýšenie záberu zastavaných objektov v suburbánnej zóne, čo spôsobilo rozmach sídelnej zástavby v sledovanom území. Došlo prevažne k zmenám v rámci ornej pôdy na úkor výstavby nových obytných súborov, ktorý možno považovať za jeden z environmentálnych dôsledkov suburbanizácie. Na základe toho sú vidiecke obce pod stálym tlakom – neustále sa menia, ale zároveň aj rozvíjajú. Na jednej strane dochádza k narušeniu prirodzenej sociálnej štruktúry spoločnosti, ale zároveň dochádza aj k opätovnému oživeniu vidieka novým mladým obyvateľstvom. Trendy rozvoja rezidenčného územia v sledovanom území by mali vychádzať z požiadaviek na integráciu výhod mestského a vidieckeho bývania. Tieto trendy sú spojené s využitím nových efektívnych foriem obytnej zástavby (ako sú napr.: integrácia bývania s ďalšími funkciami ako práca, obchod, služby, kultúra, šport, relax...), s výstavbou kompaktnejších foriem zástavby so zvýšenou hustotou zástavby, s výstavbou rozmanitejších foriem objektov (izolovaných, radových a átriových rodinných domov). V obciach suburbárnnej zóny nastali v rozrastaní zástavby výraznejšie zmeny. Najvýraznejší nárast sídelnej zástavby (87,7 %) bol zaznamenaný v obci Malý Lapáš, kde došlo k nárastu domového fondu v kompaktnej sídelnej zástavbe z roku 2000 do roku 2015 takmer o 50 %. Výrazný nárast domového fondu bol zaznamenaný aj v obci Štitáre, ktorá je príkladom pre adičnú sídelnú zástavbu.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0391/15 Mestské aglomerácie v Slovenskej republike.

Literatúra

BRANDÃO, V. A. B. – RIVEIRA, I. S. – MASEDA, R. C. – NETO, J. A. F. 2014. Social analysis of the factors that influence the development and planning of rural settlements: The cases of the municipalities of cervantes and guitiriz in galiza. In *Dados.* ISSN 1678-4588, 2014, vol. 57, no. 3, pp. 711-744. DOI:

10.1590/00115258201422.
CHUMAN, T. – ROMPOLT, D. 2011. Komerční suburbanizace. In *Atlas sociálně prostorové diferenciace České republiky*. Praha : Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1889-0, s. 123-127.
HASELSTEINER, E. – GUSCHLBAUER-HRONEK, K. – HAVEL, M. – HOLLAN, J. 2012. *Nové štandardy pre rodinné domy: príručka pre regeneráciu rodinných domov v 21. storočí.* [online]. Available at: http://www.ecb2.sk/wp-content/uploads/Nove-standardy-pre-stare-domy.pdf. [Accessed 10 June 2016].
HYYTIÄ, N. 2014. Rural-Urban Multiplier and Policy Effects in Finish Rural Regions: an Inter-Regional Sam Analysis. In *European Countryside*. ISSN 1803-8417, 2014, vol. 6, no. 2, pp. 179-201. DOI: 10.2478/euco-2014-0010.
LETECKÉ MERAČSKÉ SNÍMKY ÚZEMIA. 2000. CD nosič. Banská Bystrica: Topografický ústav plukovníka Jána Lipského.
LETECKÉ MERAČSKÉ SNÍMKY ÚZEMIA. 2015. CD nosič. Banská Bystrica: Topografický ústav plukovníka Jána Lipského.
MÍCHAL, I. 1994. *Ekologická stabilita*. Brno : Veronica, 1994. 275 s. ISBN 80-85368-22-6.
OUŘEDNÍČEK, M. – POSOVÁ, D. 2006. Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístnení. In *Sociální geografie pražského městského regionu.* Praha: Univerzita Karlova, 2006. ISBN 978-1-4020-5761-8, s. 19-41.
REPASKÁ, G. 2012. *Rezidenčná suburbanizácia miest Nitrianskeho samosprávneho kraja (empirický príklad mesta Nitra).* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2012. 127 s. ISBN 978-80-558-0057-8.
REPASKÁ, G. – VILINOVÁ K. – VOJTEK, M. 2016. Spatial distribution of objects of commercional suburbanization in selected localities of the Nitra town. In *19th International Colloquium on Regional Sciences. Conference Proceedings.* Brno: Masaryk University, 2016. ISBN 9788021082724, pp. 529-536. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-8273-2016-68.
SLAVÍK, V. – ČERHITOVÁ, L. 2009. Súčasné trendy v plánovaní miest a obcí v suburbánnom zázemí mesta Bratislava. In Bleha, B. ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí. Kontinuita či nová éra?*. Bratislava: Geografika, 2009. ISBN 978-80-89317-11-0, s. 280-294.

RESIDENTIAL AREA IN RURAL MUNICIPALITIES OF THE SUBURBAN ZONE OF NITRA CITY

Summary

The issue of housing and residential development is being addressed in studies of various scientifiic disciplines (sociological, geographical, psychological,

environmental, urban planning and so on), that highlights in particular the quality of living and the quality of life of habitants. Currently the suburbanization process is causing the expansion of rural development and the construction of new houses and apartments in the villages. It created an intense migration from the city and thus the city is growing into the surrounding rural communities. That puts the rural villages under constant pressure, constant change, but also constant development. On one hand there is a disruption of the natural social structure of society, but on the other hand there is a revival of the countryside by new young population. Trends in the development of residential housing in the studied area should be based on requirements to integrate the advantages of urban and rural housing. These trends are associated with the use of new effective forms of residential development (such as integrating housing with additional features such as work, trade, services, culture, sports, relaxation ...), creating more compact forms of layouts with increased residential density, with construction of diverse forms of objects (isolated, row houses, atriums, ectr.). In villages of suburban zone there were a significant changes in the expansion of development. The most significant increase in residential area (87.7 %) was recorded in the village of Malý Lapáš, where the increase in the housing development within a compact settlement increased by almost 50 % from the 2000 to 2015. A significant increase in the amount of housing units was recorded in the village of Štitáre, which is an example of the additional construction to the existing layout of residential buildings.

RNDr.Gabriela Repaská, PhD.
RNDr. Katarína Vilinová, PhD.
RNDr. Lucia Šolcová, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: grepaska@ukf.sk, kvilinova@ukf.sk, lsolcova@ukf.sk

EKOSYSTÉMOVÉ SLUŽBY V NÁRODNOM PARKU MALÁ FATRA

Martina Škodová, Peter Sabo, Juraj Švajda, Ivan Vološčuk

Abstract

The driving forces of biodiversity retreat and thus also decrease of the capacity of landscapes to provide ecosystem services (ES) include also insufficient evaluation of these services and underestimation of their dependency on naturally high complexity and integrity of ecological systems. Therefore, understanding, mapping and evaluating ES belongs to great challenges of the ecological research. In the theoretical part of the contribution we outline basic types of ES and their relation to natural capital. In the experimental part we introduce several results of the assessment of the capacity of the current landscape in National Park Malá Fatra to provide ES. The chosen process includes analysis of the current landscape structure in the area, combined with the scale-based evaluation and salary of ES provided by individual types of landscape elements. The results obtained point to great potential of the territory especially for a group of cultural ES. Of these, we selected and financially appreciated the value of recreational ES.

Keywords: National Park Malá Fatra, landscape structure, ecosystem services, social-ecological system

Úvod

V strednej Európe sa tradičné antropocentrické vnímanie funkcií ekosystémov prelína s dnes chápanými ekosystémovými službami (ES). Obe totiž charakterizuje spektrum tých úžitkových vlastností, ktoré sú vztiahnuté k potenciálu ekosystémov napĺňať konkrétne potreby a umožňovať konkrétne činnosti človeka. Zásoby ES v ekosystéme závisia aj od stavu celku ekosystému, od jeho ekologickej integrity, ktorej súčasťou je aj biodiverzita. Sukcesne vyššie ekosystémy majú spravidla vyššiu ekologickú komplexitu, obsahujú viac biomasy a majú aj vyššiu sumárnu kapacitu poskytovať spoločnosti ES, predovšetkým podporné (to znamená život podporujúce) a regulačné. Vzhľadom k vyššie spomenutému je zrejmé, že chránené územia majú nesmierny potenciál rozličných ES. Demonštrácia výberu a hodnotenia tých najpodstatnejších je cieľom príspevku. Modelovým územím je Národný park Malá Fatra, ktorý vzhľadom na mimoriadne vysokú geoekodiverzitu predstavuje jeden z najcennejších regiónov Západných Karpát.

Kategorizácia funkcií ekosystémov

Reálna kapacita krajiny poskytovať ES závisí od štruktúry ekosystémov a v jej rámci realizovaných fyzikálnych, chemických, biologických a ekologických procesov. Tieto procesy generujú rozmanité funkcie ekosystémov, napr. v prípade lesného porastu udržiavanie biodiverzity, retenciu vody, reguláciu miestnej až regionálnej klímy, ochranu pôdy pred eróziou, ale tiež špecifický krajinný obraz a iné. Štruktúra, procesy a funkcie ekosystémov spolu tvoria prírodný kapitál, ktorý je základom všetkých ekonomických, sociálnych a kultúrnych procesov v ľudskej spoločnosti (Daily et al., 2002, de Groot et al., 2002). Avšak iba ten prírodný potenciál funkcií ekosystémov, ktorý spoločnosť využíva a ktorý jej prináša konkrétne úžitky označujeme ako reálne toky ES (Burkhard et al., 2014). Spektrum využívaných ES je preto spravidla vždy užšie než spektrum funkcií ekosystémov.

Podrobnú kategorizáciu funkcií ekosystémov podáva de Groot (2002): Regulačné funkcie (ekologické) udržiavajú rovnováhu medzi ekologickými procesmi, regulujú život udržiavajúce systémy (napr. biogeochemické cykly, primárnu produkciu, dekompozíciu odpadov, opeľovanie). Produkčné funkcie poskytujú napr. kyslík, vodu, potraviny, výživné nápoje, genetické a medicínske zdroje, minerálne zdroje, palivá a energiu, krmivá a hnojivá, atď. Priestorové funkcie poskytujú priestor pre ľudské aktivity, napr. pre urbanizáciu, pre konverziu energie, pre poľnohospodárstvo a rybárstvo, turistiku a rekreáciu, pre poznávanie aj pre ochranu prírody. Estetické a informačné funkcie prispievajú k psychickému zdraviu, emocionálnemu obohateniu a poznaniu. Civilizácia závisí od jednotlivých zložiek ekosystémov, živých organizmov, ich väzieb a procesov, ktoré generujú tieto funkcie v kontexte rôznych hierarchií ekosystémov, až po zemský ekosystém, ktorý generuje globálne funkcie ako základ globálne využívaných ES. Štruktúra a procesy prebiehajúce v ekosystémoch podmieňujú ich funkcie a existencia týchto funkcií zas podmieňuje ES.

Systémový pohľad na vzťah zemského prírodného systému a socio-ekonomického systému vyjadruje obr. 1. Tri hlavné zdroje energie (slnečná, prílivová a geotermálna) generujú a udržiavajú štruktúru a procesy prebiehajúce v živých organizmoch a v ekosystémoch. Tie sú základom nimi realizovaných funkcií v rámci vyššieho celku zemského prírodného systému. Planetárny prírodný systém, osobitne zásoby prírodných zdrojov v zemskej kôre, produkty a ďalšie funkcie ekosystémov predstavujú prírodný kapitál, ktorý generuje toky ES využívané socio-ekonomickými systémami našej civilizácie.

Kategorizácia ekosystémových služieb

Problémom rýchleho rozvoja teórie ES je zatiaľ slabá štandardizácia postupov a klasifikácie ES, ktorej výsledkom je vysoká rôznorodosť typológií ekosystémových funkcií a služieb (napr. Vološčuk, 2000, de Groot 2010).

Medzinárodne akceptovaným štandardom sa javí klasifikácia ES podľa Miléniového hodnotenia ekosystémov, ktoré rozlišuje 24 typov týchto služieb, členených do štyroch hlavných kategórií (MEA, 2005 – obr. 2)., ktoré podrobnejšie typologicky rozvinul de Groot et al. (2010):

1) zásobovacie, produkčné služby označujú produkty ekosystémov, potraviny (napr. plodiny, ovocie, zelenina, ryby a lovná zver), krmivá, voda, palivá, drevo, vlákna, genetické, medicínske a dekoratívne zdroje;
2) podporujúce, biotopové služby sú nevyhnutné pre udržanie života na Zemi, napr. tvorba pôdy, fotosyntéza, biogeochemické cykly, udržiavanie biotopov pre rozmnožovanie, získavanie potravy, oddych a migráciu organizmov;
3) regulačné služby (regulujúce ekologické procesy), napr. regulácia klímy, chemického zloženia atmosféry, ochrana pred prírodnými disturbanciami, regulácia vodného cyklu a ochrana pred záplavami, absorpcia a neutralizácia odpadov, ochrana pôdy pred eróziou, opeľovanie rastlín, biologické potláčanie hospodárskych škodcov;
4) kultúrne služby označujú nemateriálne úžitky, napr. estetické, duchovné a náboženské, vzdelávacie a poznávacie, rekreačné, posilňujúce sociálne vzťahy – napr. urbariáty.

Obr. 1: Systémový pohľad na vzťahy zemského ekosystému a ľudského socio-ekonomického systému. Podľa de Groot et al. (2010), upravené a rozšírené
Figure 1: System view on the relations between the Earth ecosystem and human socio-economic system. According to de Groot et al. (2010), adapted and widened

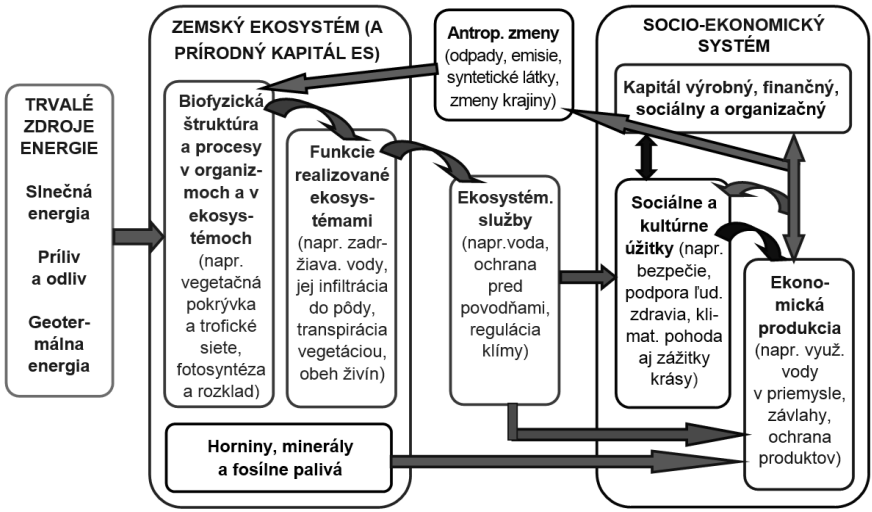

Obr. 2: Základné skupiny a vybrané typy ekosystémových funkcií a služieb.
Figure 2: Fundamental groups and selected types of ecosystem functions and services.

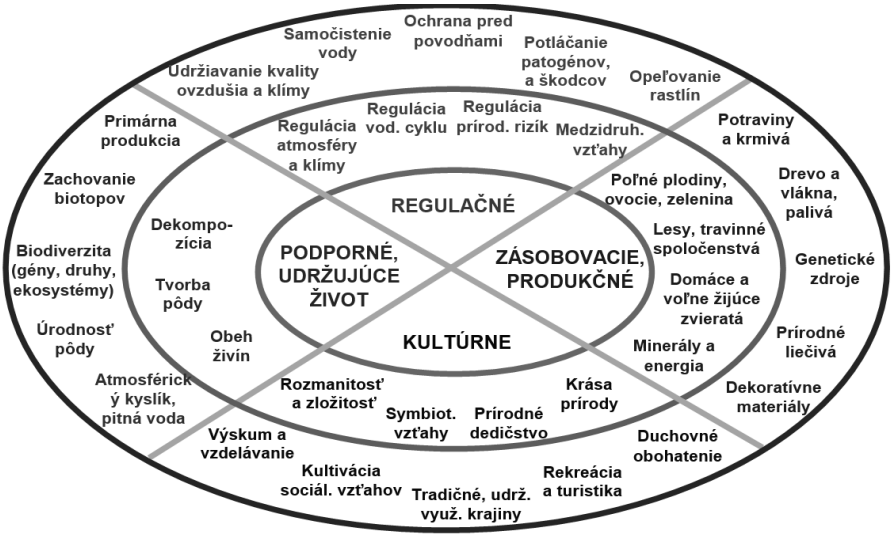

Vzhľadom k vysokej komplexite ekosystémov a krajín je načrtnuté členenie schematické, ale je dôležité pre možnosť porovnávania kapacity rôznych ekosystémov a krajín poskytovať ES. Zdroj: MEA, 2005, UNEP, 2012 upravené.

Hodnotenie ekosystémových služieb

Hodnotenie ES môže mať rôznu podobu (bodové resp. škálové, finančné oceňovanie). Finančné oceňovanie ES v environmentálnom účtovníctve spočíva vo vyčíslení celkovej monetárnej hodnoty ekosystémov (Total Economic Value – TEV), pričom možno rozlíšiť päť zložiek TEV (Pearce, Moran, 1994, Primack et al., 2011):

1) priama úžitková hodnota vyjadruje hodnotu priamo odoberaných produktov ekosystému (napr. dreva, vlákien, lesných plodov, poľných plodín, ovocia, rýb, liečivých rastlín);
2) nepriama úžitková hodnota označuje nepriame ekonomické úžitky – ES ktoré zatiaľ ešte nevstupujú na trh (napr. regulácia klímy, retencia vody, ochrana pôdy, opeľovanie);
3) opčná hodnota vyjadruje úžitky z potenciálnych nových ES, pri inom budúcom využívaní krajiny (napr. hodnota krajiny pre ekoturistiku, nie iba pre šport alebo produkciu);

4) hodnota zachovania vyjadruje nespotrebnú hodnotu biodiverzity, ktorú ocenia až budúce generácie (napr. zachovanie divočiny, ale aj genetických zdrojov v poľnohospodárstve);
5) existenčná hodnota súvisí s poznaním, že organizmy a ekosystémy majú hodnotu bez ohľadu na ich užitočnosť pre ľudí (napr. ktorí sú ochotní prispieť k ich ochrane).

Aj napriek tomu, že ekonomické oceňovanie ES je sporné, pozitívom je, že umožňuje porovnávať ES s inými ekonomickými produktmi a decízna sféra ich musí brať do úvahy.

Metodika

Prvým krokom k ochrane ES je zmapovanie potenciálu ES (zásob, resp. ponuky ES) aj reálne využívaných ES (tokov ES), ktoré v súčasnosti prebieha v Európskej únii aj v iných častiach sveta (Burkhard et al., 2012). V súčasnosti už existuje rozsiahle spektrum prístupov zameraných na mapovanie a modelovanie ES, ako aj na ich bodové, škálové hodnotenie, napr. v rozsahu 0-5 alebo 0-9 resp. na ich finančné oceňovanie. Naše experimentálne hodnotenie potenciálu ES v krajine vychádza z ich kvantifikácie na báze bodového ohodnotenia kapacity jednotlivých typov krajinnej pokrývky poskytovať tieto služby (Burkhard et al., 2012, Sabo, Repiský, 2013) a príkladu ich finančného oceňovania. Priestorový rozsah a kvalitu skupín multifunkčných ES poskytovaných krajinou označujeme ako priemernú kapacitu krajiny poskytovať ES zásobovacie, regulačné, podporné a kultúrne. Mapovaniu ES musí predchádzať dobré poznanie ekosystémov. To si vyžaduje zmapovať topografiu, krajinnú pokrývku a krajinnú štruktúru územia, ktorého ES chceme kvantifikovať. Všetky tieto ciele boli zrealizované v rámci trojročného výskumu súčasného stavu a dynamiky krajinnej štruktúry a diverzity fytocenóz v skúmanom území v rámci projektu VEGA.

Modelové územie

Modelovým územím je Kriváska Fatra. Jej veľká časť (22 630 ha) je od 1. apríla 1988 národným parkom. Jedná sa o prevažne lesnatú krajinu (lesy zaberajú podľa nášho výskumu približne 86 % územia). Aj napriek tomu, že sa zachovala relatívne v prirodzenom stave s pôvodnými a relatívne dobre zachovalými ekosystémami, nesie stopy niekoľko storočí trvajúceho antropického vplyvu. Dnešné zloženie ani rozloha nezodpovedá pôvodným lesom. V minulosti ich ovplyvnila najmä valašská kolonizácia, ale i domáce etnikum. V súčasnosti využívanie územia limitujú rôzne obmedzenia vyplývajúce z ochrany prírody a krajiny podľa príslušného stupňa ochrany. Aj napriek tomu je však príroda národného parku ovplyvnená rôznymi zásahmi ľudskej činnosti. Významný vplyv na prírodné prvky územia má najmä intenzifikácia využívania územia pre rekreačné a športové aktivity.

Tvorba mapy súčasnej krajinnej štruktúry

ES sme hodnotili na základe mapy súčasnej krajinnej štruktúry (SKŠ) (mapa 1). Podľa metodiky Pucherovej a kol. (2007) sme jednotlivé prvky krajinnej štruktúry zlúčili do základných skupín krajinných prvkov: lesná drevinová vegetácia, nelesná drevinová vegetácia, trvalé trávne porasty, poľnohospodárske kultúry, skaly a odkrytý surový substrát, dopravná sieť, sídelné prvky s vegetáciou a rekreačné priestory, vodné toky a vodné plochy. Vektorizáciou satelitných snímok z roku 2016 od Google Earth (CNES/Astrium) v programe QGIS 2.16.1 sme získali mapu SKŠ, ktorú sme doplnili a upresnili na základe terénneho prieskumu a vyrátali plochy jednotlivých skupín krajinných prvkov.

Mapa 1: Súčasná krajinná štruktúra NP Malá Fatra
Map 1: The current landscape structure of NP Malá Fatra

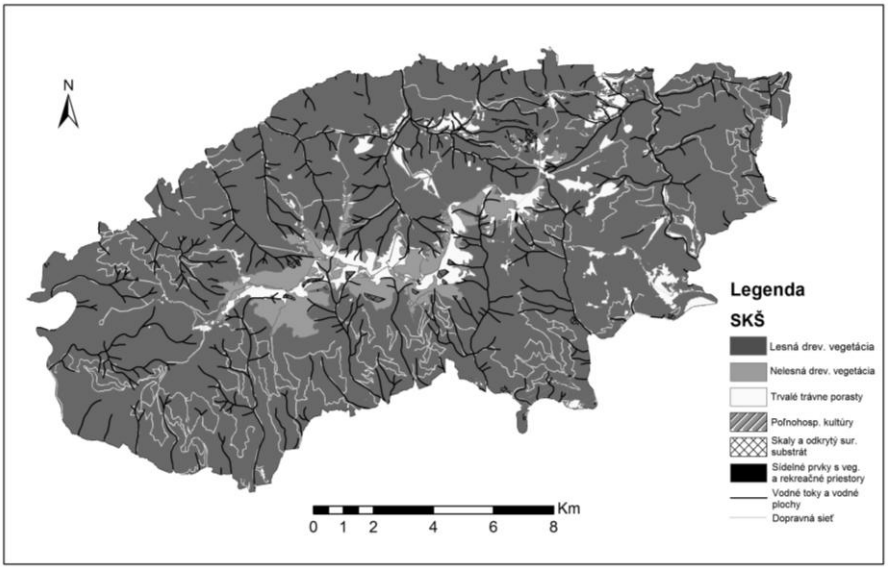

Priradenie kapacít poskytovať ES jednotlivým typom krajinných prvkov

Pri hodnotení ES sme využili upravené škálové hodnotenie kapacít ES v rozpätí 0 až 5 zo štúdie Burkhard et al. (2010). Tým, že sme uvažovali aj polovičné hodnoty, rozšírili sme toto hodnotenie na 10-stupňové. Podľa nej sa jednotlivým typom krajinných prvkov priradí tzv. expertný odhad kapacity tohto typu poskytovať danú ES. Pre modelový výpočet sme pre každú z troch skupín ES (mimo kultúrnych služieb) vybrali tieto tri typy ES:

1) zo skupiny ES podporujúcich život sme vybrali biodiverzitu (presnejšie jej udržiavanie), tok vody biotou a využitie slnečnej energie ekosystémom alebo umelým povrchom;
2) zo skupiny ES zásobovacích, produkčných sme vybrali produkciu poľných plodín, hospodárskych zvierat a tiež produkciu krmiva;
3) zo skupiny kultúrnych ES sme vybrali rekreáciu a turizmus, krajinnú estetiku a inšpirácie, prírodné pamiatky a prírodné rozmanitosti.

Matica expertných odhadov ES pre jednotlivé typy krajinnej pokrývky spracovaná podľa Burkhard et al. (2010), upravená podľa Sabo, Repiský (2013), ktorú sme prispôsobili pre podmienky nášho územia je v tab. 1. Pre porovnanie sme uviedli aj koeficienty ekologickej významnosti v intervale 0-1 (Miklós, 1992).

Tab. 1: Matica odhadu kapacít vybraných ES pre jednotlivé skupiny prvkov krajinnej štruktúry NP Malá Fatra (podľa Burkhard et al. 2009, upravené a doplnené)
Table 1: Matrix of capacities selected ES for individual groups of landscape structure of NP Malá Fatra (by Burkhard et al., 2009, modified and supplemented)

Skupina ES	KEV	**Podporné ES, udržujúce život**			**Regulačné ES**			**Kultúrne ES**		
Skupina prvkov KŠ		Ochrana biodiverzity	Tok vody biotou	Využitie energie	Regulácia miestnej klímy	Protipov. ochrana	Regulácia erózie	Rekreácia a turizmus	Krajina estetika a inšpirácie	Prír. pamiatky a prír. rozmanitosti
Lesná drev. vegetácia	1,00	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0
Nelesná drev. vegetácia	0,80	5,0	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5	5,0	5,0	4,0
Trvalé trávne porasty	0,68	5,0	4,0	4,0	3,5	2,0	2,5	5,0	5,0	3,0
Poľnohosp. kultúry	0,20	2,5	3,5	3,5	2,5	1,5	2,0	1,0	1,0	0,0
Skaly a odkrytý sur. substrát	0,40	3,0	2,0	2,0	1,0	1,0	1,0	4,0	5,0	5,0
Dopravná sieť	0,10	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Sídelné prvky s veg. a rekreačné priestory	0,10	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	4,0	3,0	2,0
Vodné toky a vodné plochy	0,80	4,0	4,0	4,0	4,5	1,5	1,0	4,0	4,0	4,0

KEV – koeficient ekologickej významnosti pre daný typ povrchu (podľa Miklós, 1992 – upravené).

Výpočet kapacít ES pre typy prvkov krajinnej štruktúry a celok krajiny

Priemerný príspevok príslušnej skupiny krajinných prvkov typu j ku kapacite krajiny poskytovať danú skupinu ES sme vypočítali ako vážený priemer takto:

$$K_{ES\_vybranej\ skupiny\ ES,\ kraj.\ prvku\ typu\ j} = \sum_{i=1,n} (p_j \,.\, k_{ES\_ES,\ kraj.\ prvku\ typu\ i}) / (n \,.\, P),$$

kde $K_{ES\_vybranej\ skupiny\ ES,\ kraj.\ prvku\ typu\ j}$ *je priemerný príspevok kapacity ES danej skupiny priradený j-temu typu krajinného prvku vážený podľa podielu rozlohy tohto prvku v krajine,* $k_{ES\_ES,\ kraj.\ prvku\ typu\ i}$ *je kapacita daného typu krajinného prvku poskytovať konkrétnu ES (definovaná v tab. 1),* p_j *je sumárna plocha daného typu krajinného prvku v krajine, n je počet v danej skupine uvažovaných ES (v našom prípade 3) a P je sumárna rozloha uvažovanej krajiny.*

Index priemernej kapacity každej skupiny prvkov krajinnej štruktúry vo vzťahu k skupine napr. život podporujúcich ES sme počítali ako vážený aritmetický priemer kapacity biodiverzity, vodného toku biotou a využitia energie (tab. 3). Analogicky boli vypočítané indexy vybraných regulačných a kultúrnych ES. Kapacitu celej rozlohy uvažovanej krajiny poskytovať určitú skupinu ES následne vypočítame ako aritmetický súčet príspevkov jednotlivých krajinných prvkov, k tejto skupine služieb:

$$K_{ES\_vybranej\ skupiny\ ES} = \sum_{j=1,s} (K_{ES\_vybranej\ skupiny\ ES,\ kraj.\ prvku\ typu\ j}),$$

kde s je počet rôznych typov krajinných prvkov.

Oceňovanie ekosystémových služieb

Kvantitatívny odhad finančnej hodnoty ES bolo možné vykonať len pre časť služieb, pre ktoré máme k dispozícii dostatočné údaje. V príspevku uvádzame príklad oceňovania hodnoty rekreačných ES v NP Malá Fatra. Hodnotu rekreácie sme vypočítali takto:

$$VRT = Sm \,.\, DM \,.\, N,$$

kde Sm je stredná hodnota výdavkov (Eur) na osobu a deň, DM je priemerná dĺžka pobytu návštevníka a N je priemerný počet návštevníkov národného parku ročne. Použité hodnoty boli získané na základe dotazníkového prieskumu (67 respondentov) v roku 2015.

Výsledky

Z matice potenciálu (ponuky) vybraných ES pre jednotlivé skupiny prvkov krajinnej štruktúry (tab. 2, 3) je (aj vzhľadom na výmeru, ekologickú významnosť a stabilitu) evidentné, že najvyšší potenciál pre vybrané podporné, regulačné aj kultúrne ES v NP Malá Fatra má skupina prvkov lesnej drevinovej vegetácie. Ide o prevažne zmiešané lesné porasty s prevahou listnatých drevín (60 %), najmä buka.

Podstatné sú najmä podporné a regulačné ES, pričom prirodzené lesné porasty majú pre tieto ES vyšší potenciál ako lesy hospodárske. Pre ochranu pred povodňami a eróziou má vplyv najmä zadržiavanie vody, ktoré je hospodárskych lesoch o 40 % nižšie v porovnaní s lesmi bez priamych ľudských zásahov. Len o málo nižší potenciál má nelesná drevinová vegetácia, ktorá je v skúmanom území zastúpená najmä kosodrevinovými porastmi. Trvalé trávne porasty reprezentujú v súčasnosti už málo využívané a často sukcesne zarastajúce (sub)alpínske pasienky, horské a podhorské lúky. Majú vyšší potenciál pre podporné a kultúrne ES, no menší pre regulačné ES. Skalné útvary, typické najmä pre severnú časť NP (komplex Rozsutcov, Boboty, Skalné mesto, Diery a i.) majú veľký potenciál pre kultúrne ES. Potenciál ostatných skupín krajinných prvkov je významom aj vzhľadom na ich malú výmeru v území výrazne menší, no zanedbateľný je len pri skupine poľnohospodárskych prvkov a prvkov dopravnej siete (tvorenej najmä spevnenými i nespevnenými cestnými komunikáciami, zvážnicami a turistickými chodníkmi).

Tab. 2: Matica príspevku jednotlivých skupín prvkov KŠ NP Malá Fatra k potenciálu krajiny poskytovať (ponúkať) vybrané ES v roku 2016
Table 2: Matrix of the contribution of the real landscape elements of NP Malá Fatra to the landscape potential to porvide (offer) selected ES in the year 2016

Skupina ES	**Podporné ES, udržujúce život**			**Regulačné ES**			**Kultúrne ES**		
Skupina prvkov KŠ	Ochrana biodiverzity	Tok vody biotou	Využitie energie	Regulácia miestnej klímy	Protipov. ochrana	Regulácia erózie	Rekreácia a turizmus	Krajina estetika a inšpirácie	Prír. pamiatky a prír. rozmanitosti
Lesná drev. vegetácia	4,2878	4,2878	4,2878	4,2878	4,2878	4,2878	4,2878	4,2878	4,2878
Nelesná drev. vegetácia	0,2768	0,2491	0,2491	0,2491	0,2491	0,2491	0,2768	0,2768	0,2214
Trvalé trávne porasty	0,3485	0,2788	0,2788	0,2440	0,1394	0,1743	0,3485	0,3485	0,2091
Poľnohosp. kultúry	0,0001	0,0002	0,0002	0,0001	0,0001	0,0001	0,0000	0,0000	0,0000
Skaly a odkrytý sur. substrát	0,0135	0,0090	0,0090	0,0045	0,0045	0,0045	0,0181	0,0226	0,0226
Dopravná sieť	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Sídelné prvky s veg. a rekreačné priestory	0,0017	0,0017	0,0017	0,0017	0,0017	0,0017	0,0068	0,0051	0,0034
Vodné toky	0,0057	0,0057	0,0057	0,0064	0,0021	0,0014	0,0057	0,0057	0,0057

Tab. 3: Plochy jednotlivých skupín prvkov KŠ a ich príspevok poskytovať ES v krajine, ktorý vstupuje do výsledného váženého priemeru
Table 3: Areas of individual groups of landscape structure and their contribution to provide the ES in the country, which enters the final weighted average

Skupina prvkov KŠ	Výmera (km^2)	Podporné ES, udržujúce život	Regulačné ES	Kultúrne ES
Lesná drev. vegetácia	191,93	4,2878	4,2878	4,2878
Nelesná drev. vegetácia	12,39	0,2583	0,2491	0,2583
Trvalé trávne porasty	15,60	0,3020	0,1859	0,3020
Poľnohosp. kultúry	0,01	0,0001	0,0001	0,0000
Skaly a odkrytý sur. substrát	1,01	0,0105	0,0045	0,0211
Dopravná sieť	2,49	0,0000	0,0000	0,0000
Sídelné prvky s veg. a rekreačné priestory	0,38	0,0017	0,0017	0,0051
Vodné toky	0,32	0,0057	0,0033	0,0057
Výmera spolu/Kapacita NP poskytovať ES	**223,81**	**4,8663**	**4,7325**	**4,8801**

Celkovú kapacitu krajiny NP Malá Fatra ako celku poskytovať rôzne skupiny ES vyjadruje tab. 3. Najvyššiu hodnotu (4,88 bodov) dosiahol potenciál pre kultúrne ES v rámci ktorých dosiahli najvyššiu priemernú hodnotu ES rekreácie a turizmu. Na základe nášho prieskumu môžeme konštatovať, že potenciál tejto ES je vo viacerých lokalitách pohoria intenzívne využívaný. Najviac navštevovanou turistickou destináciou je Vrátna dolina (70 % celkového počtu návštevníkov), nasledujú Malá Lučivná, Kľačianska Magura, Chata pod Chlebom a i. K hlavným rekreačným aktivitám na území NP patrí pešia turistika (cca 50 % návštevníkov), nasleduje zjazdové lyžovanie, cykloturistika. Rekreačný potenciál predstavujú aj bežecké trate, splavovanie rieky Váh v úseku Lipovec – Strečno a lokality pre vykonávanie horolezectva a skalolezectva.

Doplnením alebo alternatívou k bodovému (škálovému) hodnoteniu ES je ich finančné oceňovanie, ktoré aspoň stručne priblížime. Celkové výdavky za návštevu na osobu sú vyhodnotené na základe vypočítanej strednej hodnoty cestovných nákladov (22,8 Eur resp. vo výške 2,8 Eur/deň – keď berieme do úvahy len výdavky spojené s návštevou územia). V priemere sa plánuje návštevník v regióne zdržať 3,33 dňa. Priemernú ročnú návštevnosť NP Malá Fatra sme na základe viacerých údajov (Janiga a kol., 2012, Sibilová, 2014) odhadli na minimálne 500 000 ľudí. Hodnota rekreačných ES v NP Malá Fatra tak bola vyčíslená na 37 962 000 Eur, resp. 4 662 000 Eur (bez ostatných nákladov vznikajúcich aj mimo chráneného územia počas „normálneho“ života, alebo v

iných turistických destináciách). V priemere boli respondenti ochotní zaplatiť 2,29 Eur (smerodajná odchýlka 3,18 Eur) na zabezpečenie financovania NP (graf 1).

Graf 1: Rozloženie ochoty respondentov k zaplateniu vstupného poplatku do NP Malá Fatra
Graph 1: Respondents' willingness to pay an entry fee to the NP Malá Fatra

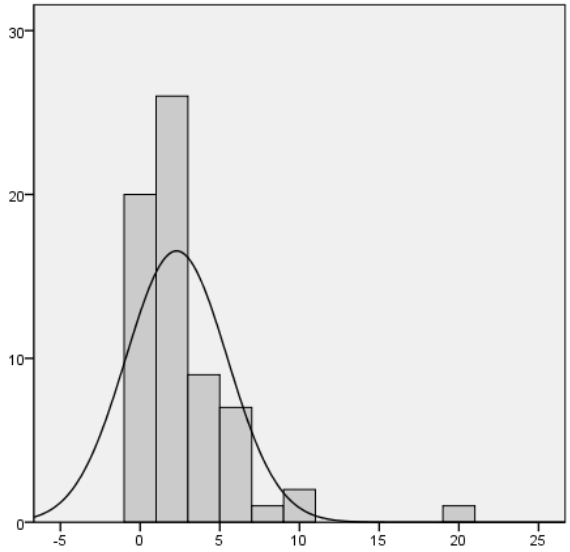

Vysvetlivky: os x vyjadruje výšku vstupného poplatku, os y vyjadruje počet respondentov

Diskusia a záver

K príčinám úbytku biodiverzity a tým aj kapacity krajín poskytovať ES patrí aj nedostatočné ohodnotenie týchto služieb a podceňovanie ich závislosti od udržania prirodzene vysokej zložitosti ekologických systémov. Porozumenie ES, ich mapovanie a hodnotenie preto patrí k veľkým výzvam. V príspevku predstavujeme niektoré výsledky posúdenia kapacity súčasnej krajiny v NP Malá Fatra poskytovať ES. Tento národný park má vysoký potenciál rôznych ES.

Krajina NP Malá Fatra, aj napriek tomu, že sa zachovala relatívne v prirodzenom stave, nesie stopy niekoľko storočí trvajúceho antropického vplyvu. Pravdepodobne až do začiatku 16. stor. boli lesné porasty prakticky nedotknuté a hospodársky sa nevyužívali. Mohutnejšie zmeny v krajinnej štruktúre spôsobil až rozvoj kopaničiarskej kolonizácie v 70. až 80. rokoch 16. storočia, ktorej nositeľom bolo prevažne domáce etnikum, ale aj valaský element.

Poľnohospodárska pôda sa získavala klčovaním lesov a kosodreviny v blízkosti horných pramenných úsekov horských tokov a na iných dostupných miestach vhodných na založenie lúk alebo pastvín (Janík & Štollman, 1981). V poslednom storočí došlo k zmene pôsobenia ľudského faktora na využívanie krajiny (ukončenie pasenia na väčšine (sub)alpínskych trávnych porastov, vysádzanie kosodreviny, sukcesné procesy, intenzifikácia turizmu a i.). Podľa výsledkov hodnotenia potenciálu vybraných ES v NP (aj vzhľadom na výmeru, ekologickú významnosť a stabilitu) najvyšší potenciál pre vybrané podporné, regulačné aj kultúrne ES majú lesné porasty. Len o málo nižší potenciál má nelesná drevinová vegetácia, ktorá je v skúmanom území zastúpená najmä kosodrevinovými porastmi. Viaceré skupiny krajinných prvkov (skalné útvary, trvalé trávne porasty, sídelné prvky a rekreačné priestory, vodné toky), ktoré dosahovali pre podporné a regulačné ES nižšie, alebo priemerné hodnoty majú veľký potenciál pre kultúrne ES. Aj keď výmera týchto skupín prvkov nie je v území výrazná, ich význam je veľký, najmä z hľadiska jedinečnosti, pestrosti, prítomnosti výhľadov a celkového rázu krajiny (génius loci). To sa odráža aj v zvyšujúcej sa návštevnosti územia za rekreačnými a športovými aktivitami (priemerná ročná návštevnosť je odhadnutá na minimálne 500 000 ľudí), čo spôsobuje výrazný antropický tlak na krajinu a prírodu NP. Hodnota rekreačných ES v NP Malá Fatra bola vyčíslená na takmer 38 mil. Eur ročne, resp. keď berieme do úvahy len výdavky spojené s návštevou územia na 4, 7 mil. Eur ročne. Podľa výsledkov dotazníkového prieskumu boli respondenti v priemere ochotní jednorazovo zaplatiť 2,29 Eur na zabezpečenie financovania NP.

Na základe takto stanoveného hodnotenia (oceňovania) potenciálu ES je možné rôzne územia navzájom porovnávať. V porovnaní podporujúcich ES NP Malá Fatra (priemerná hodnota 4,48) s k. ú. obce Drahovce (priemerná hodnota 3,01; Sabo, Repiský, 2013) sme dospeli k rozdielu o 1,47 bodu, čo korešponduje s rozdielom vo využívaní krajiny hodnotených území. V prípade porovnávania hodnoty rekreačných ES s ďalšími národnými parkmi (Getzner, 2010; Považan, 2013; Švajda et al., 2013) je rekreačná hodnota NP Malá Fatra nižšia (napr. NP Veľká Fatra 53 mil. Eur ročne, NP Slovenský raj 152 mil. Eur ročne a TPN Poľsko 519 mil. Eur ročne). Dané je to tým, že v územiach, ktoré sú väčšie (Veľká Fatra – akumulujú väčšiu sumárnu hodnotu), alebo poskytujú neopakovateľné scenérie, prichádza do územia väčší počet návštevníkov a dĺžka pobytu, keďže prichádzajú z väčších vzdialenosti, je vyššia, čo v konečnom dôsledku vplýva aj na ich výdavky a teda výslednú rekreačnú hodnotu územia.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0255/14 „Dynamika krajinnej štruktúry, diverzity fytocenóz a indikácia rozptylu slnečnej energie vo vybraných ekosystémoch Národného parku Malá Fatra“.

Literatúra

BURKHARD, B. – KROLL, F. – NEDKOV, S. – MÜLLER, F. 2012. Mapping ecosystem service supply, demand and budgets. In *Ecological Indicators*. vol. 21, 2012, pp. 17-29.

BURKHARD, B. – KANDZIORA, M. – HOU, Y. – MÜLLER, F. 2014. *Ecosystem Service Potentials, Flows and Demands – Concepts for Spatial Localisation, Indication and Quantification* [online]. Landscape online 34, 2014, pp. 1-32. [cit. 2015-10-10]. Dostupné na internete: <http://www.landscapeonline.de/wpcontent/uploads/DOI103097-LO201434.pdf>.

DAILY, G. C. – ALEXANDER, S. – EHRLICH, P. R. – GOULDER, L. – LUBCHENCO, J. – MATSON, P. A. – MOONEY, H. A. – POSTEL, S. – SCHNEIDER, S. H. – TILMAN, D. – WOODWELL, G. M. 2002. *Ecosystem services: Benefits Supplied to Human Society by Natural Ecosystems* [online]. Washington : Public Affairs Office, Ecological Society of America, 2002. 20 p., [cit. 2012-10-10]. Dostupné na internete: <http://ecology.org/biod/Ecosystem.Services.html>.

de GROOT, R. S. – WILSON, M. A. – BOUMANS, R. M. J. 2002. A typology for the classification, description and valuation of ecosystem functions, goods and services. In *Ecological Economics*. vol. 41, 2002, pp. 393-408.

de GROOT, R. S. – ALKEMADE, R. – BRAAT, L. – HEIN, L. – WILLEMEN, L. 2010. Challenges in integrating the concept of ecosystem services and values in landscape planning, management and decision making. In *Ecological Complexity*. vol. 7, 2010, pp. 260-272.

GETZNER, M. 2010. Ecosystem services, financing, and the regional economy: a casestudy from Tatra National Park (Poland). In *Biodiversity*. vol. 11, 2010, pp. 55-61.

JANIGA, M. a kol. 2012. Výnosy právnych subjektov podnikajúcich v chránených územiach Slovenskej republiky. In *Oecologia Montana*. vol. 21, Tatranská Javorina : Institute of High Mountain Biology, 2012. pp. 1-33.

JANÍK, M. – ŠTOLLMANN, A. 1981. *Rozsutec – Štátna prírodná rezervácia*. Martin : Osveta, 1981, 1046 s.

MEA, 2005. *Ekosystémy a lidský blahobyt: Syntéza*. Millenium Ecosystem Assesment, Praha : World Resource Institute, české vyd. Centrum pro otázky životního prostředí. Univ. Karlova v Prahe, 2005. ISBN 80-239-6300-7, 138 s.

MIKLÓS, L. 1992. Conception of territorial system of ecological stability in Slovakia. In *Zborník zo seminára Ecological Stability of Landscape* – Ecological Infrastructure – Ecological Management, Praha : FV ŽP Praha, Kostelec nad Černi. Lesy, 1992. 41-59 pp.

PEARCE, D. – MORAN, D. 1994. *The economic value of biodiversity*. London : Earthscan, 1994. 172 p. ISBN 1-85383-195-6.

POVAŽAN, R. 2013. Economic and cultural values related to the Veľká Fatra National Park, Slovakia. In *Getzner, M. & Jungmeier, M. (eds.): Protected Areas in Focus: Analysis and Evaluation*. Series: Proceedings in the Management of Protected Areas, Vol. IV., Klagenfurt, 2013. 80-85 pp.

PRIMACK R. B. – KINDLMANN P. – JERSÁKOVÁ J., 2011. *Úvod do biologie ochrany přírody*. Praha : Portál, 2011. 466 s. ISBN 978-80-7367-595-0.

PUCHEROVÁ, Z. – BOLTIŽIAR, M. – DERNEŠ, S. – HREŠKO, J. – MIŠOVIČOVÁ, R. – RUŽIČKA, M. – TUHÁRSKA, K. 2007. *Druhotná krajinná štruktúra (Metodická príručka k mapovaniu)*. Nitra : UKF v Nitre, 2007. 124 s. ISBN 978-80-8094-191-8

SABO, P. – REPISKÝ, Ľ. 2013. Zmeny ekologickej komplexity a kapacity krajiny poskytovať ekosystémové služby. In *Sviček, M. (ed.): Zborník príspevkov z vedeckého seminára Environmentálne indexy, agroenvironmen-tálne opatrenia a ekosystémové služby v krajine*. Bratislava : Výskumný ústav pôdoznalectva a ochrany pôdy, 2013. ISBN 978-80-8163-0001-9, s. 45- 61.

SIBILOVÁ, L. 2014. *Monitoring návštevnosti 2014 – záverečná správa*. Varín : ŠOP SR Správa NP Malá Fatra, 2014. 12 s.

ŠVAJDA J. – GETZNER M. – POVAŽAN R. 2013. Visitors´ perceptions and economic effects of the Tatra National Parks in Poland and Slovakia. In *Šauer P., Dvořák A. & Lisa A. (eds.): Visegrad countries – Environmental Problems and Policies*. Cenia Prague, 2013. 118-126 pp.

UNEP, 2012. *GEO5, Global Environment Outlook 5, United Nations Environment Programme*. Nairobi, 2012. 558 p. ISBN 978-92-807-3177-4.

VOLOŠČUK, I. 2000. *Environmentálne systémy*. In Lesný ekosystém. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, Fakulta ekológie a environmentalistiky, Katedra aplikovanej ekológie, 2000. 117 s. ISBN 80-228-0949-7.

ECOSYSTEM SERVICES IN THE NATIONAL PARK MALÁ FATRA

Summary

The driving forces of biodiversity retreat and thus also decrease of the capacity of landscapes to provide ecosystem services (ES) include also insufficient evaluation of these services and underestimation of their dependency on naturally high complexity and integrity of ecological systems. Therefore, understanding, mapping and evaluating ES belongs to great challenges of the ecological research. In the theoretical part of the contribution we outline basic types of ES and their relation to natural capital. In the experimental part we introduce several results of the assessment of the capacity of the current landscape in National Park Malá Fatra to provide ES. The chosen process includes analysis of the current landscape structure in the area, combined with the scale-based evaluation and salary of ES provided by individual types of landscape elements. The results obtained point to

great potential of the territory especially for a group of cultural ES. Of these, we selected and financially appreciated the value of recreational ES.

RNDr. Martina Škodová, PhD.
Katedra geografie a geológie FPV UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: Martina.Skodova@umb.sk

Ing. Peter Sabo, CSc.
Katedra biológie a ekológie FPV UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: Peter.Sabo@umb.sk

Ing. Juraj Švajda, PhD.
Katedra biológie a ekológie FPV UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: Juraj.Svajda@umb.sk

Prof. Ing. Ivan Vološčuk, DrSc.
Tatranská Lomnica 66, 059 60
E-mail: ivoloscuk@azet.sk

ŠPECIFIKÁ NÁKUPNÉHO SPRÁVANIA V NÁKUPNOM CENTRE CITY ARÉNA V MESTE TRNAVA

Miroslava Trembošová, Alena Dubcová

Abstract

Shopping behavior is a sociological phenomenon defined as behavior by which consumers show their attitudes in finding, purchasing, using, and evaluating goods and services from which they expect to meet their needs. As a part of shopping decision-making process, consumers go through the buying process during which they evaluate and compare the available alternatives offered and also decide for some of them. The aim of the paper is to assess shopping behaviour of customers of City Aréna shopping center with permanent residence in Trnava city using five determinants which influence the development of City Aréna shopping center: attractiveness, location, access by car, spending leisure time and shopping orientation of customers.

Keywords: shopping behavior, shopping centre City Aréna, consumers, behavioral surveys, attractiveness, localization, shopping characteristics

Úvod

Nákupné správanie je sociologický fenomén definovaný ako správanie, ktorým sa spotrebitelia prejavujú pri hľadaní, nakupovaní, užívaní, hodnotení a používaní výrobkov a služieb, od ktorých očakávajú uspokojenie svojich potrieb. Je základnou činnosťou, ktorá zabezpečuje činnosť a rozvoj maloobchodných zariadení.

I keď nakupovanie patrí k najbežnejším aktivitám človeka, predstavuje zložitý a interdisciplinárny jav. Z množstva zameraní na túto tému sa do popredia dostávajú najmä dva okruhy: i) nákupné správanie spotrebiteľov a ii) výber lokality nákupu.

V Trnave bolo 23.8.2015 otvorené nákupné centrum City Aréna jedinečné svojho druhu v Strednej Európe práve prepojením s novým futbalovým štadiónom Antona Malatinského. NC City Aréna doplnilo štruktúru už existujúcich 2 obchodných centier (OC Max – r. 2004 a OC Galéria – 2006) a dvoch nákupných centier (NC Arkadia – r. 2006 a TMT Trnava – r. 2014).

Cieľom príspevku je zhodnotenie nákupného správania zákazníkov NC City Aréna s trvalým pobytom v meste Trnava, podľa piatich hlavných indikátorov súvisiacich s fungovaním NC City Aréna: atraktivita, lokalizácia, prístup osobným automobilom, trávenie voľného času a samohodnotenie respondentov o ich nákupnej orientácii.

Teoreticko-metodické východiská

Sociologické aspekty nákupného správania a jeho zmeny sú charakteristické silným interdisciplinárnym charakterom (Lowe a Wrigley, 1996, Crewe, 2000, Wrigley a Lowe, 2002, Galeotti, 2005). Vzniká dôležitá spolupráca medzi geografmi, ekonómami, sociológmi, kultúrnymi antropológmi a kultúrnymi historikmi, ktorí môžu študovať danú problematiku z rôznych hľadísk. Napr. spotrebiteľské správanie v rámci vnútorného trhu Slovenska našlo odozvu v ekonomických prácach Kitu (2008), Kitu a Grosmannovej (2014) alebo Nagyovej a kol. (2012, 2013), Kubicovej a kol. (2013). Práce napr. Luxa a Sunegu (2014) a iných, sledujú sociologické aspekty z pohľadu konzumného spôsobu života. V príspevkoch Spilkovej (2002 a 2003) sú „nákupné centrá považované za zdroj utvárania novodobého nákupného správania spotrebiteľov v transformačnom období". Autorka realizuje prieskumy nákupného správania v Prahe. Inšpirujúca je najmä jej práca Geografie maloobchodu a spotřeby (2012) zaoberajúca sa mikrogeografiou spotrebitelského správaním sa v praxi, v ktorej zároveň podáva podrobný prehľad ich klasifikácií.

Podobne na Slovensku je táto problematika dobre rozpracovaná napr. Mitríková (2008) spracovala porovnávajúcu štúdiu nákupného správania obyvateľov miest Prešov a Košice. V meste Nitra táto problematika je spracovávaná Trembošovou (2009, 2010). V poslednej dekáde zmeny v správaní sa spotrebiteľov zachytávajú hlavne geografické práce napr. Kunc a kol. (2013), Mitríková (2011), Mitríková a kol. (2013, 2014, 2015), Križana a kol. (2015), Bilková a kol. (2015), Trembošová a Dubcová (2016), Trembošová, Dubcová a Kramáreková (2016). Nákupnému správaniu sa v outletovom centre Voderady sa venuje Civáň a kol. (2015). Civáň a Krogmannn (2014) venovali tiež pozornosť aj správaniu sa respondentov v rakúskom outletovom centre Pandorf.

Problematike výberu miesta nákupu a nákupnému správania sa venujú práce napr. Frantál a kol. (2012), Kunc a kol. (2012a, 2012b, 2016), Maryáš (2013), Maryáš a kol., (2014), i Szczyrba a Fiedor (2014). Takýto charakter majú aj práce Križana a kol. (2015), Trembošovej a Dubcovej (2016), ako i Trembošovej a Tremboša (2016) a iných.

Objektom záujmu tohto príspevku je NC City Aréna. Toto nákupné centrum vytvára architektonicky jednotný komplex predajní, stravovacích zariadení a služieb, plánovite vytvorených, usporiadaných a riadených jedným majiteľom, pričom nájomníci sú prevádzkovatelia obchodných jednotiek. Minimálna plocha nákupného centra je 5000 m². Kľúčovým prostriedkom pre analýzu vybraných indikátorov (atraktívnosť, lokalizácia, prístup osobným automobilom, trávenie voľného času a samohodnotenie nákupného typu respondentov) sú tzv. mäkké dáta nadobudnuté behaviorálnym prieskumom. Prieskum bol realizovaný v NC City Aréna v dňoch 24.-26.5.2016 autormi príspevku a študentmi Katedry geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre. V spolupráci s vedením obchodného

centra bolo oslovených 1000 návštevníkov NC City Aréna, z toho 356 (35,6%) boli obyvatelia mesta Trnava, u ktorých bola študovaná daná problematika. Základným nástrojom bol dotazník, ktorého otázky zohľadnili aj potreby marketingových plánov vedenia NC City Aréna. Analýza odpovedí respondentov mesta Trnava (N=356) bola spracovaná na úrovni jednotlivých mestských častí.

Tab. 1: Počet správne vyplnených dotazníkov respondentov NC City Aréna podľa bydliska MČ mesta Trnava (r. 2016)
Table 1: Table 1: Number of correctly completed questionnaires by respondents in City Aréna shopping center according to place of residence in the urban part of Trnava city (2016)

Mestská časť	Sever	Východ	Juh	Západ	Stred	Modranka	SPOLU
Počet respondentov	54	78	38	58	105	23	356

Zdroj: dotazníkový výskum, Trembošová M. a kol., 2016

Dotazník mal tri časti. Prvá – vstupná časť bola zameraná na získanie osobných informácií o respondentovi. V druhej, respondenti hodnotili škálou školských známok od 1 - výborný po 5 - nedostatočný indikátory ovplyvňujúce vývoj a charakter NC City Aréna. Hodnotili atraktívnosť NC, lokalizáciu ako i prístup automobilmi. Odpoveďami áno/nie sa vyjadrili respondenti k otázke trávenia voľného času v City Aréne (okrem nakupovania) a k návšteve zábavných podujatí organizovaných v priestoroch City Arény (nie na štadióne). V tretej časti dotazníka sme vyhodnotili odpovede respondentov na nákupnú orientáciu podľa samohodnotenia opýtaných.

Pri dotazníkovom prieskume sa často stretávame so slovnými znakmi. Pričom jedinou informáciou, ktorú o tomto znaku získavame je početnosť príslušných zmien. Meranie závislosti medzi slovnými znakmi sa realizuje pomocou koeficientu kontingencie. Pre naše účely sme použili Pearsonov koeficientu kontingencie (Nagyová a kol., 2014). Pre jeho zistenie je potrebné najprv zostrojiť kontingenčné tabuľky pre triedenie respondentov mestských častí a podľa atraktívnosti pre nákupy, umiestnenie lokality a jej prístupnosti automobilmi podľa:

$$n'_{ij} = \frac{n_{1.} \, n_{2}}{n}$$

kde n'...teoretická početnosť, index i je riadkový index i=1....k (k =6), index j je stĺpcový index j=1....k (k =6),

následne dochádza k výpočtu chíkvandrantu χ^2 na základe vzťahu:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^{k} \sum_{j=1}^{l} \frac{(n_{ij} - n'_{ij})^2}{n'_{ij}}$$

ktorý umožňuje vypočítať Pearsonov koeficient:

$$P = \sqrt{\frac{2}{\chi^2 + n}}$$

ktorý môže nadobúdať hodnoty od 0 do 1, kde nula znamená nezávislosť a hodnoty blížiace sa k jednej poukazujú na silnú závislosť.

Charakteristika OC City Aréna

Najmladšie nákupné centrum City Aréna (obr. 1), otvorené v r. 2015 v mestskej časti Trnava-Stred patrí do najvyššej kategórie NC III. generácie. V prevádzke 68 predajní poskytuje 13 660 m^2 čistej predajnej plochy. Toto NC je pozoruhodné svojim dispozičným riešením v troch rovinách. Je súčasťou komplexu futbalového štadióna Antona Malatinského, nachádza sa v tesnej blízkosti pešej zóny, na okraji historickej zóny. Poskytuje 950 parkovacím miest, z toho 20 pre ZŤP. NC City Aréna je lokalizované v blízkosti hlavným peších ťahov návštevníkov historického centra i účastníkov športových a ďalších spoločenských podujatí.

Obr. 1: Nákupné centrum City Aréna
Figure 1: City Aréna shopping center

Foto: Trembošová, M., 2016

Respondenti NC City Aréna

Štruktúry respondentov sme sledovali z viacerých hľadísk. Z hľadiska veku najväčšiu skupinu respondentov v každej mestskej časti (MČ) mesta Trnava tvorili 20-29 roční (114 tzn. 32,02% zo všetkých N=356 opýtaných). Na druhom mieste boli respondenti vo veku 30-39 rokov (63 tzn. 17,70%) a za nimi mladí ľudia do 20 rokov (61 tzn. 17,13%). Tri najmladšie vekové kategórie (do 40 rokov) tvorili spolu 66,85% (238 osôb) z počtu respondentov. Z najstaršej vekovej kategórie (60 a viac roční) sa do ankety zapojili obyvatelia v MČ Trnava-Stred (11 osôb, tzn. 14,10%), ale podľa podielu najviac ich bolo v MČ Trnava-Sever (20,37%). Z MČ Trnava-Juh nebol žiadny respondent nad 60 rokov.

Podľa vzdelania vo všetkých MČ prevládali respondenti s ukončeným stredoškolským vzdelaním, najpočetnejší boli z MČ Trnava-Stred (70 osôb) ale najvyšší podiel (73,91 %) dosiahli respondenti v MČ Modranka. Najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných respondentov bol v MČ Trnava-Juh (34,21%). Mestské časti Trnava-Východ, Trnava-Stred a Trnava-Sever majú pomerne vyrovnaný podiel Trnava-Stred (29,49% - 27,28%). Vysokoškolsky vzdelaní respondenti tvorili spolu 28,09% (100 osôb) zo všetkých opýtaných. S najvyšším ukončeným základným vzdelaním bolo len 30 respondentov, čo predstavuje 8,43%. Najvyšší podiel takto vzdelaných ľudí smeroval do NC City Aréna z MČ Trnava-Sever (14,81%).

Pestrú mozaiku v zastúpení respondentov má charakteristika podľa kategórie aktuálnej činnosti. V tejto štruktúre výraznejšie boli zastúpené dve skupiny respondentov - skupina zamestnanec (132, teda 37,08%) a skupina študent (113 respondentov tzn. 31,74%). Študenti medzi respondentmi najviac boli zastúpení v MČ Trnava-Stred (38,10% zo 105 opýtaných). Zamestnanci prevažovali v MČ Trnava-Západ (32 osôb tzn. 41,03%) a Trnava-Stred (32 opýtaných tzn. 30,48%). Najvyšší podiel zamestnancov (47,37%) bol v MČ Trnava-Juh (11 opýtaných). Podnikatelia ako respondenti boli zastúpení v prieskume len 7,58 %. Dôchodcovia dosiahli 13,20 %. Z MČ Trnava-Juh sa našej ankety nezúčastnil ani jeden dôchodca. Naopak najviac ich bolo z MČ Trnava-Stred (15 osôb tzn. 14,29 %) a Trnava-Sever (13 osôb tzn. 24,07 %). Žiadna kategória nemá prevahu vo všetkých MČ mesta Trnava.

Výsledky ankety v NC City Aréna

Podľa preferencií respondentov Trnavy (57,58%) je NC City Aréna atraktívne pre nákupy. Atraktivita nákupov respondentov v tomto centre odráža ich vzdialenosť od miesta bývania. Najvyššia je v MČ Trnava-Juh (65,79%) a najnižšia v okrajovej MČ Modranka (47,83%). Nižšie hodnoty atraktivity dosahuje tiež u respondentov v MČ Stred, kde je lokalizovaná na jej juhovýchodnom okraji.

Graf 1: Atraktívnosť NC City Aréna
Graph 1: Attractiveness of City Aréna shopping center

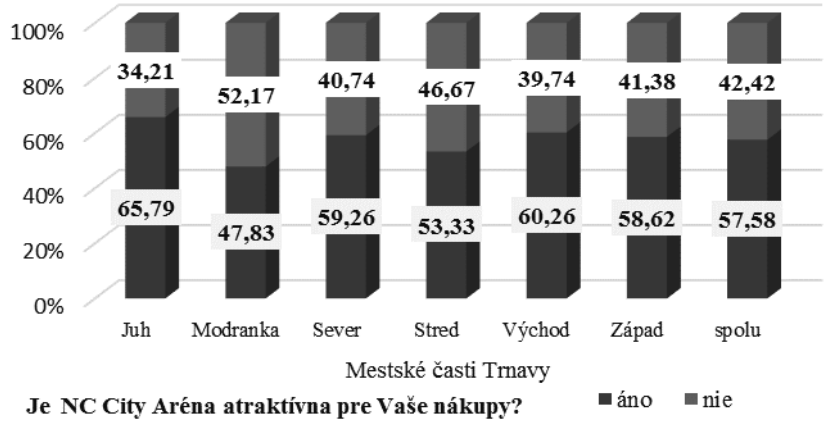

Zdroj: dotazníkový prieskum: Trembošová, M. a kol., spracovali autori, 2016

Atraktivita nakupovania tu je ovplyvňovaná aj širokou sieťou maloobchodných zariadení v centre mesta, ktoré plní aj oddychovú a kultúrnu funkciu. V okolitých mestských častiach atraktivita NC City Aréna dosahuje vyššie hodnoty v MČ Trnava-Východ 60,26 %, MČ Trnava-Sever 59,26 %, MČ Trnava-Západ 58,62 %. Tie MČ vykazujú nadpriemernú atraktivitu u respondentov pri nákupoch (graf 1).

Umiestnenie NC City Aréna v mestskej časti Trnava-Stred je tiež u respondentov vnímané veľmi pozitívne. Dôkazom sú odpovede, kde podľa školskej škály (1- výborne, 5- nedostatočne) až 204 respondentov (57,30%) odpovedalo známkou 1- výborne. Podľa mestských častí najlepšie hodnotili lokalizáciu nákupného centra respondenti z MČ Trnava -Východ (67,95%) a Trnava-Juh (57,89%) v susedstve, ktorých sa nákupne centrum nachádza. Hodnotenie známkou výborný v MČ – Stred dosiahlo o 11,76 % - bodu menej ako v mestskej časti MČ - Východ a 1,70 % bodu menej v MČ – Juh. Najnižšie ohodnotenie lokalizácií tohto centra známkou výborne bolo u respondentov z MČ Trnava-Západ (50,00%). Známka chválitebne dosiahla najlepšie postavenie u respondentov z MČ Modranka (39,13 % graf 2) a MČ Trnava-Západ (34,48%). Najvyšší podiel najnižšej známky reprezentujúcej nevhodnú polohu lokalizácie bol zaznamenaný v MČ Trnava-Západ u 5,17% respondentov, čo potvrdzuje i kontigenčná tabuľka (tab. 1) poukazujúca tiež na najnižšie hodnotenie.

Z pohľadu Trnavčanov až (85,67% respondentov) hodnotí umiestnenie NC City Arena v mete za výborne až veľmi dobré. Podľa hodnotenia v kontigenčnej tab. 2 najlepšie ohodnotenie umiestnenia bolo dosiahnuté v MČ-Stred, kde je

lokalizované nákupné centrum, čo je výsledkom vnútorného usporiadania známkového hodnotenia respondentov v tejto lokalite.

Graf 2: Hodnotenie umiestnenia NC City Aréna
Graph 2: Assessment of placement of City Aréna shopping center

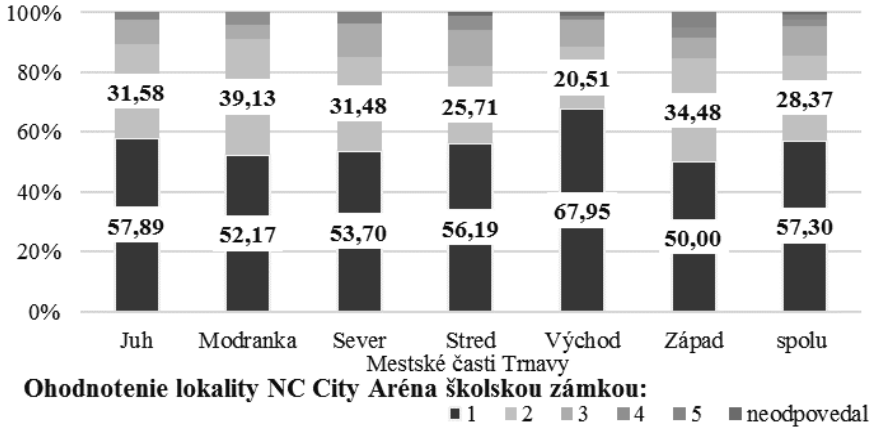

Zdroj: dotazníkový prieskum: Trembošová, M. a kol., spracovali: autori, 2016

Hodnota Pearsonovho koeficientu kontigencie (0,26) poukazuje na nízku závislosť medzi mestskými časťami a hodnotením umiestnenia lokality NC City Arény.

Tab. 2: Kontingenčná tabuľka pre triedenie respondentov podľa miestnych častí Trnavy a hodnotenie umiestnenia NC City Aréna
Table 2: Contingency table for sorting respondents according to urban parts of Trnava city and assessment of placement of City Aréna shopping center

MČ Trnavy	Školská známka											
	1		2		3		4		5		6	
	rp	tp.	rp	tp.	rp	tp.	rp	tp.	rp	tp	rp	tp
Juh	22	21,78	12	10,78	3	3,63	0	0,85	1	0,75		0,21
Modranka	12	13,18	9	6,53	1	2,20	1	0,52	0	0,45		0,13
Sever	29	30,94	17	15,32	6	5,16	0	1,21	2	1,06		0,30
Stred	59	60,17	27	29,79	13	10,03	5	2,36	0	2,06	1	0,59
Východ	53	44,70	16	22,13	7	7,45	0	1,75	1	1,53	1	0,44
Západ	29	33,24	20	16,46	4	5,54	2	1,30	3	1,14		0,33
spolu	204	204,00	101	101,00	34	34,00	8	8	7	7	2	2

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov, 2016, početnosť: rp-reálna, tp- teoretická

Vysoká spokojnosť respondentov je aj v odpovediach hodnotiacich prístup do NC City Aréna automobilmi. Až 162 respondentov (45,51%) ohodnotilo známkou výborné a 73 (21%) opýtaných ako chválitebné. Jedna pätina (21,91%) respondentov sa k danej otázke nevyjadrila.

Graf 3: Hodnotenie prístupu osobným automobilom do NC City Aréna
Graph 3: Assessment of accessibility by car to City Aréna shopping center

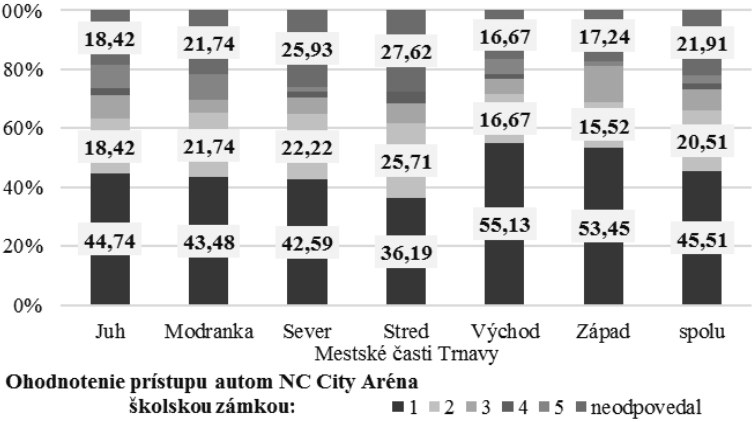

Zdroj: dotazníkový prieskum: Trembošová, M. a kol., spracovali: autori, 2016

Podľa priestorových variácií najlepšie hodnotenia boli v MČ Trnava-Východ (55,13%) a 53,45 % z MČ Trnava-Západ (graf 3). V MČ Trnava-Stred bol pomerne vyrovnaný podiel medzi ohodnotením známkou výborný(36,19%) a veľmi dobre (25,71%) ako i podiel odpovedí bez známky (27,62%), čo je pochopiteľné, pretože mnohí respondenti z tejto MČ pri návšteve NC City Aréna nevyžívajú automobily, pretože blízkosť domova im umožňuje návštevu pešo. Hodnotenie v kontingenčnej tabuľke (tab. 3) poukazuje za najlepšie hodnotenie prístupu práve v MČ-Stred. Z výpočtu Pearsonovho koeficientu kontigencie (0,27) vyplýva na nízku závislosť medzi mestskými časťami a hodnotením prístupu autom do NC City Arény.

V obchodnom centre sú lokalizované reštaurácie ako i bary, ktoré umožňuje využívanie voľného času napr. formou posedení s priateľmi, rodinou. Zároveň centrum realizuje viacero spoločenských a zábavných aktivít. Okrem toho nákupné centrum má vytvorené priestory pre zábavu detí, ktoré využívajú hlavne matky s deťmi. Využívanie NC City Aréna na trávenie voľného času potvrdilo 47,17% opýtaných. Najviac respondentov využíva svoj voľný čas z MČ Modranka (60,871%) a MČ Trnava-Západ (56,90%). V ostatných mestských častiach prevládajú záporné odpovede respondentov (graf 4). Len necelých 20% opýtaných navštívilo zábavné podujatie organizované v NC City Aréna. Otázka nesmerovala

na športové podujatia realizované na Štadióne A. Malatinského. Najvyššia návštevnosť podujatí realizovaných NC City Aréna bola v odpovediach respondentov z MČ Trnava-Západ (22,41%), MČ Trnava-Východ (21,79) a MČ Modranka (21,74 %).

Tab. 3 Kontingenčná tabuľka pre triedenie respondentov podľa miestnych častí Trnavy a hodnotenie prístupu autom NC City Aréna
Table 3: Contingency table for sorting respondents according to urban parts of Trnava city and assessment of accessibility by car to City Aréna shopping center

MČ Trnavy	Školská známka											
	1		2		3		4		5		neodpovedal	
	rp	tp.	rp	tp.	rp	tp.	rp	tp.	rp	tp	rp	tp
Juh	17	17,29	7	7,79	3	2,67	1	0,75	3	1,17	7	8,33
Modranka	10	10,47	5	4,72	1	1,62	0	0,45	2	0,71	5	5,04
Sever	23	24,57	12	11,07	3	3,79	1	1,06	1	1,67	14	11,83
Stred	38	47,78	27	21,53	7	7,37	4	2,06	0	3,24	29	23,01
Východ	43	35,49	13	15,99	4	5,48	1	1,53	4	2,41	13	17,09
Západ	31	26,39	9	11,89	7	4,07	0	1,14	1	1,79	10	12,71
spolu	162	162	73	73	25	25	7	7	11	11	78	78

Zdroj: Vlastné spracovanie autorov, 2016, početnosť: rp-reálna, tp- teoretická

Graf 4: Trávenie voľného času respondentov v NC City Aréna (r. 2016)
Graph 4: Spending leisure time of respondents in City Aréna shopping center (2016)

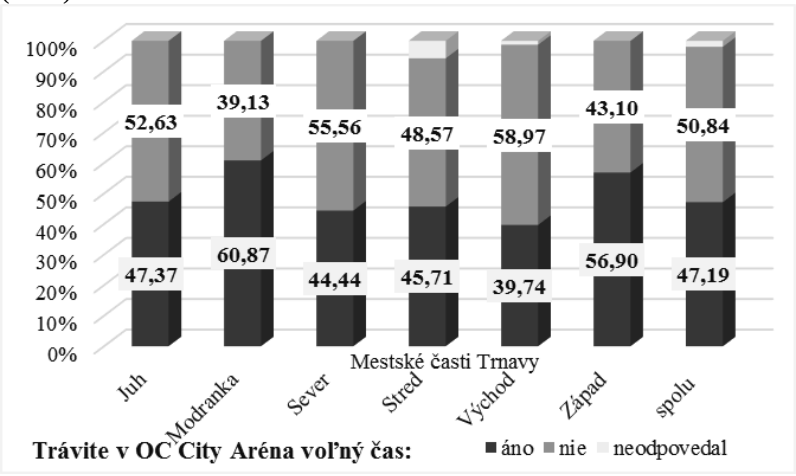

Zdroj: dotazníkový prieskum: Trembošová, M. a kol., spracovali: autori, 2016

Nákupná orientácia návštevníkov NC City Aréna

Respondentov nakupujúcich NC City Aréna podľa priradenia sa k nákupnej orientácií môžeme zaradiť k tradičnému typu, ku ktorému sa hlásilo 51,13 % (graf 6).

Graf 5: Nákupné typy respondentov NC City Aréna (r. 2016)
Graph 5: Graph 5: Shopping types of respondents in City Aréna shopping center (2016)

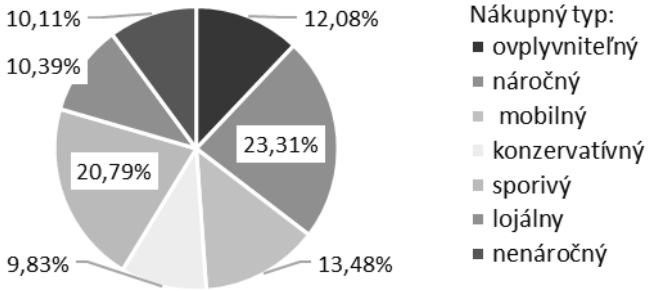

Zdroj: dotazníkový prieskum: Trembošová, M. a kol., spracovali: autori, 2016

Tento typ tvoria štyri podtypy - konzervatívny, sporivý, lojálny a nenáročný. Modernú orientáciu nákupného správania sa sme zistili u menej ako polovici respondentov (48,87%), čo kopíruje aj stav z predchádzajúceho dotazníkového prieskumu v roku 2015 realizovaného v mestských častiach mesta Trnava. Zo všetkých opýtaných (356) najviac respondentov sa priklonilo k náročnému nákupnému typu (23,31%), ktorý je jedným z troch typov prislúchajúcich k modernej orientácii v nakupovaní (ovplyvniteľný, náročný a mobilný). Na druhom mieste boli sporiví (20,79%), nasledovaní mobilnými (13,48%).

Záver

Odpovede respondentov selektované podľa školských známok potvrdili vysokú obľúbenosť NC City Aréna napriek tomu, že je najmladším v meste Trnava. Jedinečnosť jeho architektonického stvárnenia vyplývajúca s prepojenia NC so štadiónom a jeho štruktúra predajní, stravovacích zariadení a služieb predurčila jeho výborné hodnotenia medzi respondentmi (N= 356 obyvateľov mesta Trnava). Najvyššia spokojnosť prejavená hodnotením známkou 1 – výborne sa prejavila s umiestnením NC (57,4% opýtaných Trnavčanov). Vysoké výborné preferencie zaznamenala aj atraktivita – 57,58%. Pod polovičnou hranicou sa vyskytlo hodnotenie prístupu osobnými automobilmi, ktoré 45,51% opýtaných

hodnotilo výborne a 20,51% chválitebne, pričom jedna pätina (21,91%) neodpovedala pretože nevyužíva automobil pri nákupoch. Záporné odpovede boli vyššie v otázke zameranej na využívania voľného času až 53% opýtaných uviedlo že v priestoroch NC City Aréna netrávi voľný čas a 47% naopak áno.

Z výpočtu Pearsonovho koeficientu kontigencie vyplýva nízka závislosť medzi mestskými časťami a umiestnením NC City Aréna a jeho prístupnosťou automobilom.

Na základe výsledkov výskumu v oblasti nákupného správania v NC City Aréna je pozoruhodné, že podľa parametrov objektívneho posudzovania, akými sú: samotná atmosféra, modernosť a jedinečnosť NC City Aréna, využívanie automobilov pri nákupe (potvrdené u 67% respondentov), sa trnavská populácia správala moderne, avšak subjektívne samohodnotenie respondentov oslovených v NC City Aréna v roku 2016 nepotvrdilo modernú, ale tradičnú orientáciu v nakupovaní.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0799/14 „Geografické aspekty maloobchodnej siete veľkých miest v nových trhových podmienkach“.

Literatúra

BILKOVÁ, K. – KRIŽAN, F. – BARLÍK, P. 2015. Consumers preferences of shopping centers in Bratislava (Slovakia). In *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*. ISSN 1843–6587, 2015, vol. 10, no. 1, pp. 7-21.

CIVÁŇ, M. – KROGMANN, A. – MIDLER, M. – SVORAD, A. 2015. Geographical dimensions of shopping tourism on the example of outlet centre in Pandorf. In *Aktuální problémy cestovního ruchu (10. mezinárodní konference): cestovní ruch: vývoj -zmeny - perspektivy*. Jihlava 25. - 26. únor 2015. Jihlava : Vysoká škola polytechnická, 2015. ISBN 978-80-88064-09-1, s. 34-45.

CIVÁŇ, M. – KROGMANN, A. – SVORAD, A. 2014. Percepcia outletového centra vo Voderadoch jeho návštevníkmi. In *Geografické informácie: 22nd Internacional Geographical Conference on Central Europe After 25 Year of Transformation*. Nitra, Slovakia, Oct. 09-10,2014. ISSN 1337-9453, 2014, vol. 18, no. 2, pp. 17-28.

CREWE, L. 2000. Geographies of retailing and consumption. In *Progress in Human Geogpraphy*. 2000, vol. 24, no. 2, pp. 275-290.

FRANTÁL, B. – KLAPKA, P. – SIWEK, T. 2012. Lidské chování v prostoru a čase: teoreticko-metodologická východiska. In *Sociologický časopis*. ISSN 0038-0288, 2012, roč. 48, č. 5, s. 833-857.

GALEOTTI, A. 2005. *Consumers Networks and Search Equilibria*. University of Essex, Veľká Británia, p. 26.

KITA, P. 2008. K niektorým aspektom koncentrácie a konkurencie - v oblasti distribúcie v kontexte globalizácie. In *Ekonomický časopis*. 2008, roč. 56, č. 9, s. 912-924.

KITA, P. – GROSSMANOVÁ, M. 2014. Reflection of Bratislava Retail Network in Selected Aspects of Consumer Behaviour. In *Business: Theory and Practice*. ISSN 1648-0627, 2014, vol. 15, no. 3, pp. 279-284.

KRIŽAN, F. – BILKOVÁ, K. – KITA, P. – KUNC, J. – BARLÍK, P. 2015. Nákupné centrá v Bratislave a atribúty ovplyvňujúce preferencie spotrebiteľov. In *Geografický časopis*. ISSN 0016-7193, 2015, roč. 67, č. 4, s. 341-357.

KUBICOVÁ, Ľ. – NAGYOVÁ, Ľ. – KÁDEKOVÁ, Z. 2013. Comparison and modeling of households food expenditures in Slovakia with regard to the economic status and job position of the head of household. In *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. ISSN 1211-8516, 2013, vol. 61, no. 7, pp. 2377-2384.

KUNC, J. – SZCZYRBA, Z. – FRANTÁL, B. – TONEV, P. 2012a. Nákupní spád, nákupní chování a nákupní centra: na příklade brnenské aglomerace (příspěvek ke studiu denních urbánních systémů). In *Sociologický časopis*. ISSN 0038-0288, roč. 48, č. 5, s. 879-910.

KUNC, J. – TONEV, P. – GREPLOVÁ, Z. – SZCZYRBA, Z. 2012b. Fenomén nákupních center v České republice. 15th International Colloquium on Regional Sciences, Brno, Česko, s. 264 – 271, ISBN 978-80-210-5875-0.

KUNC, J. – FRANTÁL, B. – SIWEK, T. – HALÁS, M. – KLAPKA, P. – SZCZYRBA, Z. – ZUSKÁČOVÁ, V. 2013. *Časoprostorové modely nákupního chování české populace*. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 194 s. ISBN 978-80-210-6020-3.

KUNC, J. – KRIŽAN, F. – BILKOVÁ, K. – BARLÍK, P. – MARYÁŠ, J. 2016. Are there differences in the attractiveness of dhopping centres? Experiences from the Czech and Slovak Republics. In *Moravian Geographical reports*. ISSN 1210-8812, 2016, vol. 24, no. 1, pp. 27-41. doi:10.1515/mgr-2013-0003.

LUX, M. – SUNEGA, P. 2014. The impact of housing tenure in supporting ageing in place: exploring the links between housing systems and housing options for the elderly. *International Journal of Housing Policy*. ISSN 1461-6718, 2014, vol. 14, no. 1, pp. 30-55.

LOWE, M. – WRIGLEY, N. 1996. Towards the new retail geography. In *Retailing, Consuption and Capital*. London : Longman, 1996. pp. 3-30. ISBN 978-0-340-70660-2.

MARYÁŠ, J. 2013. Vývojové tendence ve spádovosti za službami na příkladě zázemí Brna. In *16th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno, Česko, s. 223-228. ISSN 1732-4254.

MARYÁŠ, J. – KUNC, J. – TONEV, P. – SZCZYRBA, Z. 2014. Shopping and service Related Travel in the Hinterland of Brno: Changes From the Socialist Period to the Present. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, 2014, vol. 22, no. 3, pp. 18-28.

MITRÍKOVÁ, J. 2008. *Geografické aspekty transformácie maloobchodu a nákupného správania sa na Slovensku (prípadové štúdie z miest Prešova Košice)*. Prešov : Prešovská univerzita, 2008. 213 s. ISBN 978-80-8068-922-3.

MITRÍKOVÁ, J. 2011. Vplyv globalizácie maloobchodu na nákupné správanie sa zákazníkov a ich akceptáciu veľkoplošných predajní. In *Folia Geographica*. ISSN 1336-6157, 2011, roč. 17, č. 2, s. 255-273.

MITRÍKOVÁ, J. – MADZIKOVÁ, A. – LIPTÁKOVÁ, M. 2013. Vybrané aspekty kvality života seniorov – teoretický prístup. In *Folia Geographica*. ISSN 1336-6157, 2013, roč. 55, s. 84-106.

MITRÍKOVÁ, J. – MADZIKOVÁ, A. 2014. Priestorové diferenciácie kvality života seniorov v urbánnom a rurálnom prostredí – základný náčrt spracovania problematiky. In *Mladá veda*. ISSN 1339-3189, 2014, roč. 1, č. 1, s. 21-31.

MITRÍKOVÁ, J. – ŠENKOVÁ, A. – ANTOLÍKOVÁ, S. 2015. Application of the Huff model of shopping probability in the selected stores in Prešov (Prešov the Slovak republic). In *Geographica Pannonica*. 2015, vol. 19, no. 3, pp. 110-121.

NAGYOVÁ, Ľ. – HORSKÁ, E. – PALUCHOVÁ, J. – KLEINOVÁ, K. – KÁDEKOVÁ, Z. – RÉCKY R. 2012. *Trendy v spotrebiteľskom správaní na trhu potravinárskych produktov v SR*. 1. vyd. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2012. 83 s. ISBN 978-80-552-0899-2.

NAGYOVÁ, Ľ. – STÁVKOVÁ, J. – KÁDEKOVÁ, Z. 2013. Income disparities and their impact on the level and development of food expenditures of households in Slovakia. In *Acta Universitatis Agriculturae at Silviculturae Mendelianae Brunensis*. ISSN 1211-8516, 2013, vol. 61, no. 7, pp. 2377-2384.

NAGYOVÁ, Ľ. a kol. 2014. *Výskum trhu*. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 2014. 316 s. ISBN 80-552-1271-5.

SPILKOVÁ, J. 2002. *Nový fenomén nákupní centrum: behaviorální přístupy v pražském kontextu*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2002. 87 s.

SPILKOVÁ, J. 2003. Nový fenomén: nákupní centrum a utváření nákupního chování spotřebitelů v transformačním období. In *Geografie, sborník České geografické společnosti*. roč. 108, č. 4, s. 277-288.

SPILKOVÁ, J. 2012. *Geografie maloobchodu a spotřeby – věda o nakupování*. Praha : Karolinum, 2012. 245 s. ISBN 9788024619514.

SZCZYRBA, Z. – FIEDOR, D. 2014. Vývoj velkoplošného maloobchodu Olomouce a výzkum nákupního chování. In *17th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno, s. 740-748. ISBN 978-80-210-6840-7.

TREMBOŠOVÁ, M. 2009. Nákupné správanie nitrianskej populácie. In *Geo-Information*. ISSN 1336-7234, 2009, roč. 5, č. 1, s. 130-133.

TREMBOŠOVÁ, M. 2010. Vybrané aspekty transformácie maloobchodu v meste Nitra v rokoch 1992 – 2008. In *Geografický časopis*. ISSN 0016-7193, 2010, roč. 62, č. 1, s. 49-73.

TREMBOŠOVÁ, M. – DUBCOVÁ, A. 2016. Atraktivita maloobchodnej vybavenosti vybraných mestských častí mesta Nitra - Klokočina a Chrenová (v tlači)

TREMBOŠOVÁ, M. – DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2016. Consumers shopping behaviour in the Nitra city. In *The agri-food value chain: challenges for natural resources management and society*. Nitra, p. 128.

TREMBOŠOVÁ, M. – TREMBOŠ, P. 2016. Zmeny priestorovej diferenciácie maloobchodnej siete mesta Nitra v rokoch 1992 až 2011. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2016, roč. 20, č. 1, s. 115-130.

WRIGLEY, N. – LOWE, M. 2002. *Reading retail: A Geographical Perspective on retailing and Consumption Spaces*. London : Arnold, 2002. 280 p. ISBN 978-03-40706619.

SPECIFICS OF SHOPPING BEHAVIOUR IN CITY ARÉNA SHOPPING CENTER IN THE CITY OF TRNAVA

Summary

Answers of respondents, which were selected by school marks, confirmed high popularity of City Aréna shopping center despite the fact that it is the youngest shopping center in Trnava city. The uniqueness of its architectural design resulting from connecting stadium with shopping center and the structure of outlets, catering facilities and services predestined its excellent rating among respondents (N = 356 inhabitants of Trnava city). The highest satisfaction (grade 1 – excellent) regarded location of the shopping center (57.4% of respondents of Trnava city). High (excellent) preference was given to its attractiveness (57.58%). The accessibility was assessed as excellent by 45.51% of respondents and commendable by 20.51% while 21.91% did not respond because they do not use a car for purchases. Negative responses were higher in question focused on the use of leisure time where 53% of respondents stated that they do not spend leisure time in the premises of City Aréna shopping center while 47% of respondents do spend their leisure time in this shopping center.

Calculation of the Pearson contingency coefficient showed low dependence between urban parts and placement of City Aréna shopping center and its accessibility by car.

Based on the results of shopping behavior research in City Aréna shopping center, it is noteworthy that according to the parameters of an objective assessment such as: atmosphere, modernity and uniqueness of City Aréna shopping center, use of cars for purchases (confirmed by 67% of respondents), the population of Trnava

city behaved as modern. On the other hand, a subjective self-assessment of the respondents in City Aréna shopping center in 2016 did not confirm modern, but traditional orientation in shopping

RNDr. Miroslava Trembošová, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: mtrembosova@ukf.sk

Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: adubcova@ukf.sk

DÔCHODKOVÝ SYSTÉM V SR A JEHO UDRŽATEĽNOSŤ

Marta Urbaníková, Viera Papcunová

Abstract

Pension systems are part of social insurance. The pension system should provide adequate living standards of citizens in the post - productive age, but also should not to excessive burdens the public finances. The paper characterizes the pension system in the Slovak Republic, which has undergone significant reform. Key requirements for long-term operation of this system are sustainability and stability. Major impact on the sustainability of the pension system has demographic trends of society. The paper on the basis of demographic projections analyzes the different factors influencing sustainability of the pension system: retirement age, the amount of contributions for retirement insurance and extent of salary replacement. At the end of paper we are recommended more parametric changes of the pension system.

Keywords: pension systems, demographic change, deficit, parameters of pension system, sustainability

Úvod

V posledných dvadsiatich rokoch sa problematika penzijných systémov čoraz častejšie objavuje v ekonomických a politických diskusiách vo väčšine štátov EÚ a OECD nakoľko dôchodkové systémy výrazne ovplyvňujú verejné financie. Dôchodkový systém môžeme charakterizovať ako systém, ktorý poskytuje akceptovateľnú mieru náhrady príjmu populácií v poproduktívnom veku. Úvahy o penzijných systémoch sa ešte viac prehĺbili v dôsledku poklesu výkonnosti svetovej ekonomiky, ekonomickej a finančnej krízy, raste deficitov a verejných dlhov. Do popredia sa dostáva otázka finančnej udržateľnosti penzijných systémov, ktoré výrazne zasahujú do verejných financií. Obavy z narastania nerovnováhy penzijných systémov boli spôsobené predovšetkým demografickými zmenami. Starnutie obyvateľstva a jeho negatívny dopad na fiškálnu udržateľnosť spôsobili, že penzijné schémy prešli transformáciami, ktoré sa vyznačujú zmenou parametrov PAY AS YOU GO penzijných systémov, alebo transformáciou jedno pilierových PAY AS YOU GO penzijných systémov na viac pilierové penzijné systémy, prípadne boli vypracované schémy garantujúce minimálnu dávku poskytovanú štátom v kombinácii s doplňujúcou schémou súkromného sporenia na dôchodok.

Podľa štúdie s názvom Global Pension Atlas 2016, v ktorej analyzujú odborníci demografický vývoj a dôchodkový systém v 50 vybraných krajinách sveta,

sa Slovensko umiestnilo na 35 mieste. Príčinou takéhoto umiestnenia bolo okrem demografických faktorov, ako sú rýchle starnutie populácie a nízka pôrodnosť aj priveľké náklady na vyplácanie dôchodkov. Z krajín V4 sa lepšie umiestnili Česko, Poľsko aj Maďarsko. Prudký pokles pôrodnosti a odchod silných ročníkov tzv. „Husákových detí“ do dôchodku robí zo Slovenska najviac starnúcu krajinu.

V štúdii sa nachádza mapa udržateľnosti dôchodkových systémov, ktorá ukazuje, že z dlhodobého hľadiska má najmenej udržateľný dôchodkový systém Thajsko, Brazília a tiež aj Japonsko. Dôvody sú v každej krajine iné. V Thajsku, ktoré v rebríčku skončilo na poslednom 50. mieste, je to extrémne nízky vek odchodu do dôchodku (55 rokov), spojený s rýchlym starnutím obyvateľstva. Vyspelé Japonsko má problémy v dôsledku prestarnutého obyvateľstva a veľmi vysokého verejného dlhu. Za zmienku stojí Grécko, ktoré sa vďaka zavedeniu reforiem a úsporných opatrení posunulo z posledného miesta v roku 2011 o sedem priečok vyššie. Štúdia uvádza, že problémy s udržateľnosťou sa neočakávajú v Austrálii. Vďaka jej štíhlemu štátnemu aparátu a rozvinutému kapitalizačnému systému je krajinou s najudržateľnejším systémom na svet. Úspech protinožcov nasledujú Švédsko, Nový Zéland, Nórsko, Holandsko, ďalej Dánsko a Švajčiarsko. Uvedená štúdia hovorí o nutnosti dôchodkových reforiem. Dôchodkové reformy predstavujú v krajine veľmi komplikovaný proces vyžadujúci si správne určenie vzťahov medzi verejným PAY AS YOU GO systémom a súkromnými kapitalizačnými piliermi.

Dôchodkový systém v SR

Štátny dôchodok, u nás známy ako I. pilier, zaviedol po prvý raz pruský kancelár Otto von Bismarck v roku 1889. Systém podobný Bismarckovmu sa postupne rozšíril do celého vyspelého sveta. Zmena demografického správania a ďalšie ekonomické a politické zmeny vyžadujú jeho reformu. Na nevyhnutnosť reformy dôchodkového systému v SR reagovala vláda už v roku 2002 v programovom vyhlásení**.** Dôchodkový systém na Slovensku prešiel veľkou reformou v rokoch 2003-2005, pričom väčšina zákonov tejto reformy nadobudla účinnosť v roku 2005. Legislatívny rámec dôchodkového systému predstavuje Zákon č. 43/2004 Z. z. o starobnom dôchodkovom sporení a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Od 1. januára 2005 pozostáva dôchodkový systém na Slovensku z troch pilierov:

I. pilier predstavuje povinné dôchodkové poistenie, je priebežným pilierom dôchodkového zabezpečenia Je organizovaný Sociálnou poisťovňou. Ekonomicky aktívny obyvatelia sú povinní platiť zo svojej hrubej mzdy, resp. vymeriavacieho základu odvody na starobné poistenie do Sociálnej poisťovne a tá obratom z vyzbieraného poistného vypláca starobné dôchodky súčasným penzistom.

II. pilier sa nazýva kapitalizačný alebo sporivý pilier a je reprezentovaný osobnými dôchodkovými účtami v dôchodkových správcovských spoločnostiach

(DSS). Ak sa občan rozhodne zapojiť do 2. piliera, celková výška odvodov sa nezmení, iba sa rozdelí. Časť si ponechá sociálna poisťovňa a časť pôjde na dôchodkový účet občana v DSS. Úspory v dôchodkových fondoch sa budú akumulovať a investovať. Po dosiahnutí dôchodkového veku bude sporiteľ poberať dôchodok z z dvoch zdrojov, zo Sociálnej poisťovne a zo zhodnotených peňazí na dôchodkovom účte. Výšku dôchodku z II. piliera ovplyvňuje dĺžka sporenia, príjmy z ktorých sa platili odvody, vek odchodu do dôchodku a výnosy v dôchodkových fondoch, ktoré budú závisieť od vývoja na finančných trhoch. V čase prijatia reformy do II. piliera museli povinne vstúpiť občania, ktorí ešte nikdy neboli v dôchodkovom systéme a po prvýkrát sa do dôchodkového systému zapojili kedykoľvek po 1. januári 2005. Z ekonomických a politických dôvodov však bola povinná účasť v druhom pilieri zrušená, obnovená a opäť zrušená. V súčasnosti je účasť v II. pilieri dobrovoľná.

III. pilier - Dobrovoľné doplnkové dôchodkové sporenie, je individuálne zabezpečenie sa pred finančnou neistotou. Nakoľko druhý pilier bol pôvodne povinným kapitalizačným pilierom, tento tretí pilier mal plniť úlohu dobrovoľného kapitalizačného piliera. Doplnkové dôchodkové sporenie sa riadi zákonom č. 123/1996 Z.z. v znení zákona 409/2000 Z.z. a zákonom č. 650/2004 Z.z. Je to dobrovoľná forma dlhodobého sporenia s možnosťou prispievania zamestnávateľa, kde klient uzatvára zmluvu s Doplnkovou dôchodkovou spoločnosťou a zaväzuje sa pravidelne prispievať na svoj individuálny účet v Doplnkovej dôchodkovej spoločnosti. Doplnková dôchodková spoločnosť zhodnocuje vklady svojich klientov a zaväzuje sa vyplácať poistencovi doplnkový dôchodok po splnení náležitých podmienok určených v zmluve a dávkovom pláne.

Pravidlá investovania dôchodkových fondov sú v rôznych krajinách rôzne a diskusie o kvantitatívnych limitoch sa vedú aj na Slovensku. Smernice EÚ o investičných službách a kapitálovej dostatočnosti v tomto zmysle národných zákonodarcov aspoň čiastočne usmerňujú a zakazujú členským štátom ukladať dôchodkovým fondom povinnosť investovať do konkrétnych kategórií aktív alebo podmieňovať niektoré investície stálou oznamovacou povinnosťou (Belanová, 2012).

Odvody na starobné poistenie

Podľa zákona č. 461/2003 Z. z. ekonomicky aktívny obyvatelia sú povinní platiť zo svojej hrubej mzdy, resp. vymeriavacieho základu odvody na starobné poistenie do Sociálnej poisťovne vo výške 18%. Ak poistenec nie je účastníkom druhého piliera, celé jeho 18%-né odvody ostávajú v Sociálnej poisťovni. Ak je poistenec účastníkom druhého piliera, časť peňazí zo Sociálnej poisťovne je hneď odvedená na osobný dôchodkový účet poistenca v jeho DSS. Do septembra 2012 to predstavovalo 9% z hrubej mzdy. 9% zostalo v prvom pilieri. Vplyvom odvodov do druhého piliera došlo k zníženiu príjmov prvého piliera a začal narastať deficit prvého piliera v Sociálnej poisťovni, ktorý je nevyhnutné každý rok vykrývať zo

štátneho rozpočtu. Na financovanie výpadku príjmov v sociálnej poisťovni sa prioritne použili peniaze z privatizácie štátneho majetku. V súčasnosti však už táto možnosť nie je a preto bol druhý pilier niekoľkokrát otvorený a tiež bol znížený odvod do druhého piliera. Novelou zákona platnou od 1. septembra 2012 bol pomer odvodov zmenený na 14% do prvého piliera a 4% do druhého piliera. Tento pomer má ostať v platnosti do konca roku 2016. Podľa súčasného nastavenia sa majú v rokoch 2017-2024 zvyšovať odvody do druhého piliera o 0,25% ročne, bez zmeny celkovej 18%-nej výšky odvodov. Znamená to, že od roku 2024 by výška odvodov do prvého a druhého piliera bola 12% a 6%. To, či sa toto uskutoční bude závisieť od vývoja ekonomiky.

Výška dôchodkov z I. piliera

Výška dôchodku v priebežnom pilieri závisí od doby poistenia a priemerného osobného mzdového bodu. Dôchodok sa vypočíta ako súčin počtu odpracovaných rokov, priemerného osobného mzdového bodu a tzv. aktuálnej dôchodkovej hodnoty. Teda výška starobného dôchodku je

$$SD = POMB * R * ADH$$

kde *POMB* je priemerný osobný mzdový bod, *R* je doba poistenia a *ADH* je aktuálna dôchodková hodnota.

Osobný mzdový bod je pomer sumy z ktorej platí klient poistné a 12násobku priemernej mesačnej mzdy v národnom hospodárstve. Osobný mzdový bod môže dosiahnuť maximálnu hodnotu 3, jeho minimálna hodnota je 0,3. Priemerný osobný mzdový bod sa vypočíta ako priemer osobných mzdových bodov za roky keď bol občan poistený. Po výpočte *POMB* uvedeným spôsobom dostávame neupravený *POMB*, ktorý sa následne ešte mierne upravuje v rámci solidarity priebežného piliera. Upravený *POMB* získame tak, že osobám s neupraveným *POMB* nad 1,25 započítame z časti prevyšujúcej 1,25 nie všetko, ale len časť, a naopak, osobám s neupraveným *POMB* nižším ako 1 sa pripočíta istá časť rozdielu. Z hodnoty POMB od 1,25 do 3 sa započítava v roku 2013 80 %, v roku 2014 76 %. 2015 72 %, 2016 68 %, 2017 64 %, 2018 a nasledujúcich rokoch 60 %, čím sa lepšie zarábajúcim poistencom dôchodok znižuje. Zároveň menej zarábajúcim poistencom sa pripočíta podľa § 63 ods. 4 k *POMB* v hodnote nižšej ako 1,0 z rozdielu medzi hodnotou 1,0 a *POMB* v roku 2013 17%, v roku 2014 18 %, 2015 19 %, 2016 20 %, 2017 21 %, 2018 a nasledujúcich rokoch 22%, čím sa na úkor lepšie zarábajúcich dôchodok menej zarábajúcim zvyšuje.

Aktuálna dôchodková hodnota je peňažným vyjadrením jedného dôchodkového bodu. Na rok 2016 bola stanovená Sociálnou poisťovňou podľa § 64 ods. 3 zákona č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení v znení zákona č.

721/2004 Z. z., na 10,9930 EUR. V nasledujúcich rokoch sa bude jej výška meniť podľa toho, ako sa zmení pomer priemerných miezd za 3. štvrťrok dvoch predchádzajúcich kalendárnych rokov. Výšku dôchodkovej hodnoty bude každoročne stanovovať ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny.

Udržateľnosť dôchodkového systému v SR

Kľúčovými požiadavkami dlhodobého fungovania dôchodkového systému sú udržateľnosť a stabilita dôchodkového systému. Podľa Škrovánkovej a Simonka (2015) udržateľnosť systému môžeme definovať ako akceptáciu prispievania do systému z hľadiska občanov – či občania sú ochotní a solidárni poskytovať finančné prostriedky takému typu dôchodkového systému, ktorý im zaručuje v ich dôchodkovom veku vrátenie týchto peňažných prostriedkov v adekvátnom množstve. Stabilitu systému môžeme opísať odolnosťou tohto dôchodkového systému voči zmene demografických, ekonomických a iných faktorov ovplyvňujúcich jeho fungovanie. Ďalšie analýzy možno nájsť v prácach Fiľu a Juráňovej (2015), Rievajovej a kol. (2011).

Systém sociálneho zabezpečenia je pálčivou témou, často dochádza k zmenám v jeho nastaveniach. Sociálna politika má tú jedinečnú vlastnosť, že sa týka každého občana. Bez modernizácie dôchodkového systému by priebežný dôchodkový systém v SR pri odhadovaných demografických zmenách do roku 2050 dosahoval neudržateľný deficit, ktorý sa predpokladá vo výške približne 5 biliónov €. Na grafe 1 možno vidieť predikciu príjmov a výdavkov dôchodkového systému pri dnešnom nastavení parametrov.

Graf 1: Predikcia príjmov a výdavkov I. piliera
Graph 1: Prediction of incomes and expenditures of first pillar

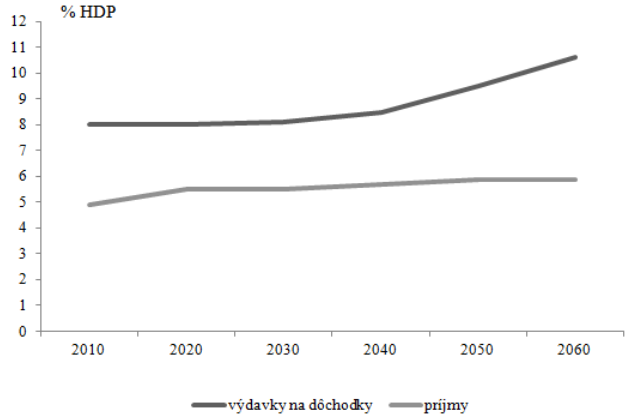

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov ministerstva financií

Deficit dôchodkového systému ovplyvňujú predovšetkým parametre: vek odchodu do dôchodku, miera náhrady starobných dôchodkov, výška odvodov na starobné poistenie a maximálny prípustný neupravený *POMB.*

Vek odchodu do dôchodku

Z hľadiska dlhodobej udržateľnosti dôchodkového systému, jedným z kľúčových parametrov v prvom pilieri je vek odchodu do dôchodku. V súčasnosti je zákonom stanovený jednotný dôchodkový vek 62 rokov u mužov aj žien. Začne sa však uplatňovať až u mužov narodených v období od roku1946 vrátane a u žien narodených od roku 1962 vrátane. Do roku 2024 bude dôchodkový vek žien postupne dobiehať dôchodkový vek mužov.

Rozhodujúcim faktorom vplývajúcim na príjmy a výdavky I. piliera však nie je samotný vek odchodu do dôchodku, ale doba poberania dôchodku, ktorá závisí od priemernej dĺžky života. Podľa Štatistického úradu SR sa priemerná dĺžka dožitia stále predlžuje a v roku 2014 stredná dĺžka života muža dosiahla 72,90 roka, dĺžka života ženy 79,61 roka. Teda doba vyplácania dôchodku pre muža je v priemere 10,9 roka a ženy 17,6 roka. Z tohto dôvodu sa vek odchodu do dôchodku bude musieť zvyšovať v závislosti od vývoja priemernej dĺžky dožitia. Pri dnešnom nastavení to znamená približne 60-70 dní za rok. Aj toto zvyšovanie však je možné maximálne do 70 rokov, nakoľko starší ľudia už nebudú schopní sa uplatniť na trhu práce. Graf 2 zobrazuje priemernú dĺžku dožitia 62 ročného človeka.

Graf 2: Priemerná dĺžka dožitia 62 ročného človeka
Graph 2: Average length of survival the humans of age 62 year

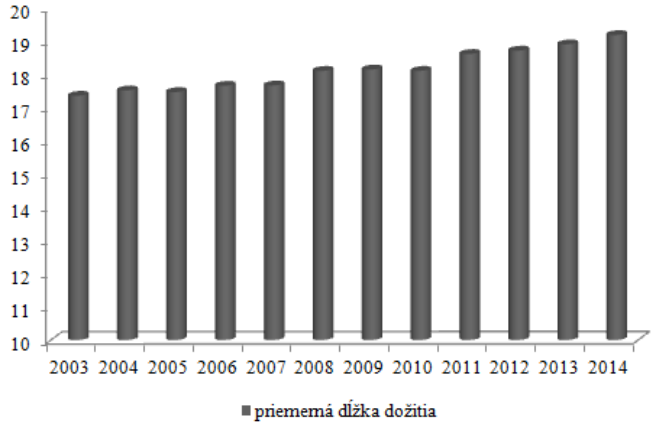

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov VDC infostat

Výška miery náhrady

Mieru náhrady starobných dôchodkov definujeme ako pomer priemerného starobného dôchodku a priemernej hrubej mzdy. Na grafe 3 je znázornená priemerná mzda a priemerný dôchodok. Miera náhrady z I. piliera kolíše v jednotlivých rokoch od 44% do 47,3%.

Graf 3: Priemerná mzda a priemerný dôchodok
Graph 3: Average salary and average pension

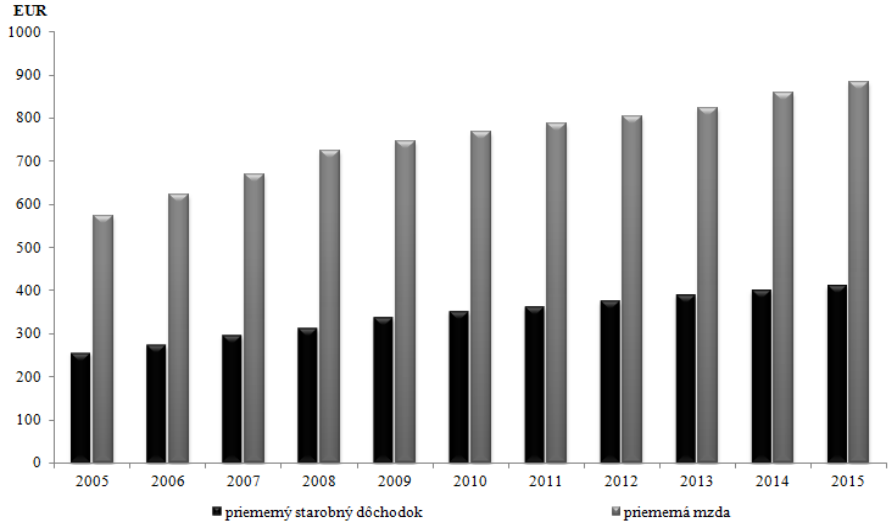

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Sociálnej poisťovne

I. pilier dôchodkového systému nebude vytvárať deficit, ak bude splnená rovnica ekvivalencie, teda príjmy od prispievateľov sa budú rovnať výdajom na vyplácané dôchodky

$$PP * pm * c = PD * pd$$

kde *PP* - počet pracujúcich prispievateľov, *pm* - priemerná mzda, *c* - sadzba poistného na dôchodkové poistenie, *PD* - počet poberateľov dôchodok, *pd* - priemerný dôchodok. Odtiaľ miera náhrady

$$\frac{Pd}{Pm} = c * \frac{PP}{PD}$$

Ak fixujeme sadzbu poistného na súčasnej úrovni 18% a vyjdeme z predikcie počtu pracujúcich a počtu dôchodcov (graf 4), dostaneme predikciu miery náhrady zobrazenú na grafe 5.

Graf 4: Predikcia počtu pracujúcich a počtu dôchodcov
Graph 4: Prediction of number of workers and number of pensioners

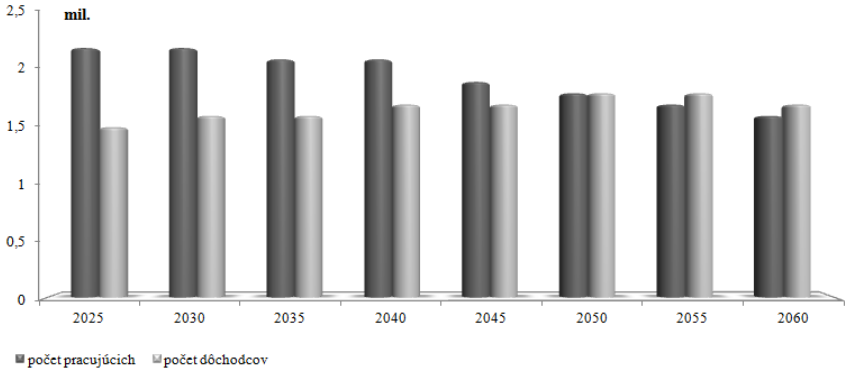

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Európskej komisie

Graf 5: Predikcia miery náhrady z I. piliera
Graph 5: Prediction of replacement rates from the first pillar

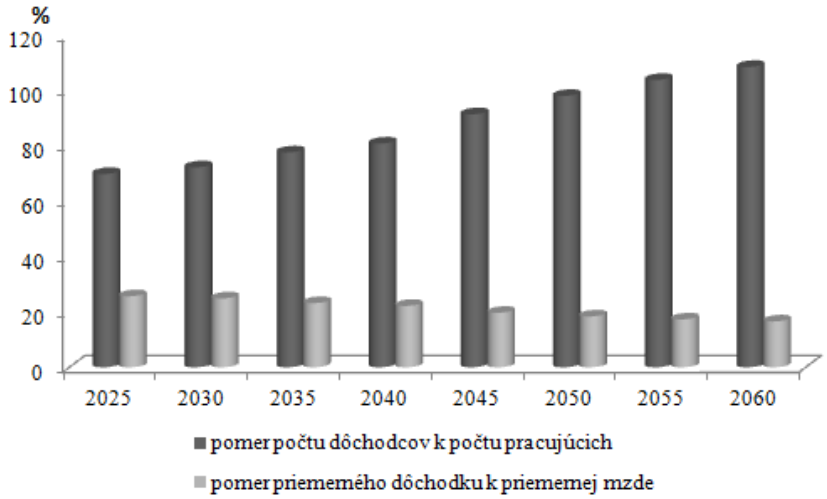

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výpočtov

Vidíme, že pri súčasnom nastavení by miera náhrady klesla v roku 2060 iba na 16,6%, čo je neprípustné, nakoľko by sa výrazne znížila životná úroveň občanov v poproduktívnom veku, čo by malo následne vplyv na celú ekonomiku.

Zvýšenie odvodov na starobné poistenie

Súčasná výška odvodov na starobné poistenie je 18% z hrubej mzdy. Zo vzorca (2) vyplýva, že sadzba poistného je

$$c = \frac{PD}{PP} * \frac{Pd}{Pm}$$

Ak chceme udržať rovnováhu systému, sadzba poistného na dôchodkové poistenie sa musí rovnať súčinu benefit ratio (pomer priemerného dôchodku k priemernej mzde) a dependency ratio (pomer dôchodcov a prispievajúcich platiteľov).

Pri využití údajov z poslednej oficiálnej správy o starnutí, ktorú každý tretí rok vydáva Európska komisia a zachovaní miery náhrady, t.j. pomeru priemerného dôchodku k priemernej mzde na úrovni 50% a zachovaní ostatných parametrov, dostaneme predikciu sadzby odvodov na starobné poistenie (graf 6).

Graf 6: Predikcia sadzby odvodov na starobné poistenie
Graph 6: Prediction of the rate of contributions for pension insurance

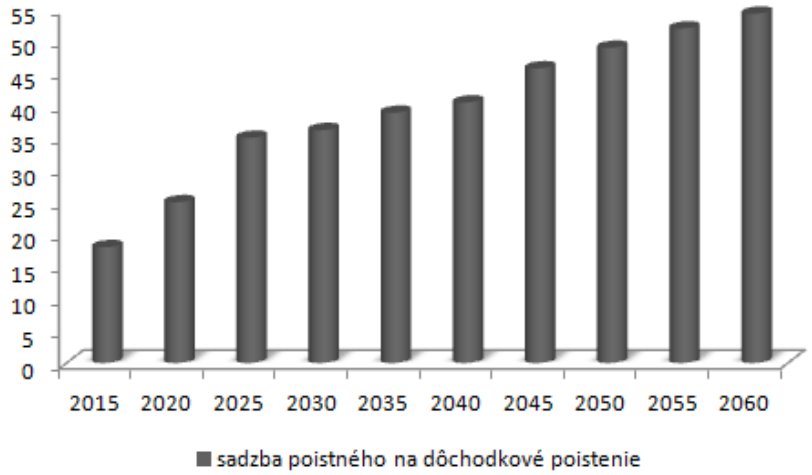

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výpočtov

Z predikcie vyplýva, že už v roku 2025 by musela byť sadzba poistného 35% a do roku 2060 by stúpla na 54,3%, čo je neprípustné, nakoľko existujú ešte iné druhy sociálnych odvodov a tiež odvody na zdravotné poistenie. Ak by sa odvody na starobné poistenie zvýšili napr. na 30%, celková výška odvodov by prekročila 60%, čo je na hranici únosnosti. Vyššie celkové odvodové zaťaženie by bolo zrejme neúnosné ako pre zamestnancov, tak aj pre zamestnávateľov a malo by negatívny vplyv na rast zamestnanosti.

Záver

Výsledky analýzy ukazujú, že udržateľnosť systému dôchodkového zabezpečenia v podmienkach starnúcej populácie nie je možné dosiahnuť bez zásadných úprav parametrov dôchodkového systému. Treba však podotknúť, že jednotlivé parametre prvého piliera nie je možné veľmi významne meniť, nakoľko by zmeny neboli únosné. Dôchodkový vek je možné predlžovať maximálne do 70 rokov z hľadiska zdravotného stavu obyvateľstva. Zvyšovanie odvodov na starobné poistenie má svoju hornú hranicu niekde okolo 30% z hrubej mzdy. Mieru náhrady odporúčame ponechať na súčasnej úrovni, aby sa výrazne neznížila kvalita života dôchodcov. Z analýz však vyplýva, že takéto jednoparametrické zmeny nedokážu zabezpečiť udržateľnosť systému a preto navrhujeme uskutočniť zmenu viacerých parametrov I. piliera a výrazne podporovať sporenie v druhom a treťom pilieri.

Literatúra

BELANOVÁ, K. 2012. Prístupy k stanoveniu hodnoty reálnych opcií. In *Finančné trhy*. vol. 5. ISSN 1336-5711.

EURÓPSKA KOMISIA. [Online] 2015. [2016-25-02.] Dostupné: http://europa.eu/epc/pdf/ageing_report_2015_en.pdf.

FIĽA, M. – JURÁŇOVÁ, K. 2015. Human capital management: evaluation of selected unemployment aspects. In *The Economic Annals – XXI Journal*. ISSN 1728-6220, no. 3-4(1), pp. 105-108.

MINISTERSTVO FINANCIÍ SR. [Online]. [2016-12-02]. Dostupné: http://www.mfsr.sk/Components/CategoryDocuments/s_LoadDocument.aspx

PROJECT M GLOBAL PENSION ATLAS. 2016. [Online]. [2016-25-09]. Dostupné: http://projectm-online.com/app/specials/pensionatlas/assets/PROJECTM_Atlas_BR_106.pdf

RIEVAJOVÁ, E. a kol. 2011. *Sociálne zabezpečenie.* Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2011. ISBN 987-80-225-3190-0.

ŠKROVÁNKOVÁ, L. – SIMONKA, Z. 2015. Analýza dôchodkového systému v súčasnosti. In *Ekonomické rozhľady.* ISSN 0323-262X, 2015, roč. 44, č. 2.

ZÁKON č. 461/2003 Z. z. o sociálnom poistení.

ZÁKON č. 43/2004 Z. z. o starobnom dôchodkovom sporení.

Internetové zdroje:
http://www.socpoist.sk/kumulativne-vydavky-na-dochodkove-davky/1645s
https://slovak.statistics.sk/
http://www.infostat.sk/vdc/sk/

PENSION SYSTEMS IN SLOVAKIA AND ITS SUSTAINABILITY

Summary

The pension system should provide adequate living standards of citizens in the post - productive age, but also should not to excessive burdens the public finances. Key requirements for long-term operation of this system are sustainability and stability. Results of the analysis show that the sustainability of pension systems in the aging population cannot be achieved without major adaptations of the parameters of the pension system. But we note that the various parameters of the first pillar cannot be changed very significantly, because the changes would not to be acceptable. Retirement age may be extended up to 70 years in terms of population health. Increasing contributions to the pension insurance has an upper limit somewhere around 30% of gross salary. Replacement rate is recommended to keep on the current level therefore, in order to significantly not decreasing the quality of life of pensioners. The analyze show, however, that change of one-parameter cannot ensure the sustainability of systems, and therefore we propose to change more parameters of the first pillar and strongly encourage saving in the second and third pillar.

Doc. RNDr. Marta Urbaníková, CSc.
Doc. Ing. Viera Papcunová, PhD.
Ústav ekonomiky a manažmentu FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: murbanikova@ukf.sk, vpapcunova@ukf.sk

EKONOMICKÝ ASPEKT CHUDOBY V NUTS II (ZÁPADNÉ SLOVENSKO)

Ján Veselovský, Alfred Krogmann, Magdaléna Nemčíková, Alexandra Farkasová

Abstract

A lack of necessary income to ensure the coverage of commonly realized consumer costs pushes many citizens to the margins of society. It worries existing as well as potentially endangered population at the risk of poverty. The main reason may come from an unequal development of regions in Slovakia, what causes different job opportunities in labour market. The paper describes the structure and tendencies of poverty from the economic perspective in the area of the Western Slovakia (NUTS II region).

Keywords: poverty, economic aspect, objective dimension, Western Slovakia

Úvod

Chudoba je v súčasnosti na území Slovenska jedným z najviac sledovaných sociálno-ekonomických javov. Jej rozsah a významnosť sociálnych dôsledkov neustále narastá. Čoraz väčšiu časť obyvateľstva trápi chudoba, ktorá vznikla najmä v dôsledku ekonomických problémov, nezamestnanosti, príjmovej alebo majetkovej nerovnosti.

Rozvoj spoločnosti, kvalita života a vymanenie sa z bludného kruhu chudoby kráča ruka v ruke s rozvojom ekonomických aktivít. Ku kľúčovým podmienkam vzostupu spoločnosti patrí ekonomická aktivita, na ňu naviazané a od nej závislé obyvateľstvo a s tým súvisiaci následný rozvoj územia a zvyšovanie životnej úrovne. Podpora ekonomických aktivít môže prameniť aj zo spotreby výrobcov a zároveň konzumentov hodnôt.

Cieľom príspevku je analýza vybraných indikátorov ekonomického aspektu chudoby na Západnom Slovensku v časovom období r. 2004-2014. Medzi najdôležitejšie ukazovatele, ktoré chudobu spôsobujú z ekonomického hľadiska patria: nezamestnanosť, dlhodobá nezamestnanosť, ekonomická aktivita, podnikanie a intenzita obnovy bytov. Práve posledné dva spomínané indikátory za určitých okolností predpokladajú vyšší príjem a tým aj zníženie rizika chudoby. Dôležitou súčasťou príspevku je identifikácia chudobou najohrozenejších okresov, resp. regiónov v rámci NUTS II z ekonomického hľadiska prostredníctvom regionálnej typizácie.

Teoreticko-metodické východiská

Metodika hodnotenia úrovne chudoby bola historicky rozvíjaná v rôznych krajinách, najmä však vo Veľkej Británii prostredníctvom Townsenda (1979, 1987), ktorý vytvoril jednoduchý index materiálnej deprivácie pozostávajúci z 5 indikátorov. V Škótsku sa meraním chudoby zaoberal Pacione (1995) a Bramley, Lancaster a Gordon (2000). Títo autori úroveň chudoby v regiónoch Škótska identifikovali na základe finančnej podpory a príspevku na bývanie, ktoré svojim obyvateľom poskytol štát, poprípade samospráva. Rozdielmi v úrovni chudoby v rôznych metropolitných oblastiach USA sa zaoberala práca Madden (1996). Úroveň chudoby identifikovala hlavne na základe vzdelanostnej a zamestnaneckej štruktúry a vybraných demografických charakteristík. V Taliansku sa meraním chudoby zaoberali Azevedo, Castellani a Diciommo (2000). Na určenie úrovne chudoby použili index sociálneho vylúčenia zložený z piatich indikátorov. Na území Bosny a Hercegoviny sa chudobu pokúsili merať Bisogno a Chong (2002). Vo svojich prácach úroveň chudoby sledovali pomocou veľkých nerovností príjmov, etnického zloženia, vzdelania, úrovňou bývania a zamestnaneckého statusu. Problematikou chudoby vo vzťahu ku vzdelávaniu, sociálnemu postaveniu, a zdravotnému stavu obyvateľstva v Českej republike sa zaoberali Hübelová a Chalupa (2014). Na území Slovenskej republiky sa meraním chudoby zaoberali Faľtan a Pašiak (2004), ktorí prostredníctvom vybraných relevantných socio-priestorových statusov identifikovali periférne regióny na Slovensku (Michálek, 2004).

Na území SR chudobu na úrovni okresov pomocou dát o príjme a spotrebe nie je možné zmerať ako v iných krajinách vyspelého sveta. Ak chceme úroveň chudoby v regiónoch SR zmerať, musíme vybrať iné prístupy k meraniu pomocou dostupnejších dát. Ide o dáta, ktoré sa na chudobu vzťahujú, a ktoré ju indikujú. Sú to prístupy, ktoré vychádzajú zo sledovania širšej škály charakteristík, ako je príjem a spotreba, a ktoré chudobu merajú komplexnejšie, na základe merania nerovností sociálneho, respektíve materiálneho blahobytu (Michálek, 2004).

V príspevku sa zaoberáme ekonomickým aspektom chudoby a chudobu budeme merať na základe štyroch indikátorov, ktoré ju podmieňujú práve z tohto aspektu: nezamestnanosť, resp. dlhodobá nezamestnanosť, ekonomická aktivita, intenzita obnovy bytov a podnikanie.

Skupinou vystavenou najvyššiemu riziku chudoby v ekonomickom aspekte sú osoby, ktoré sú *nezamestnané* (resp. *dlhodobo nezamestnané*). Ide o osoby, ktoré sú bez pracovného uplatnenia, bez príjmu, a tým pádom sú vylúčené z trhu práce. Ďalším ukazovateľom je *Ekonomicky aktívne obyvateľstvo.* Ekonomicky aktívny obyvatelia majú vyššiu šancu zaradiť sa do pracovného procesu, čo im môže zabezpečiť dostatok prostriedkov ma životné štandardy a tým znížiť možné riziko, že sa ocitnú v chudobe. *Intenzita obnovy bytov* a výstavba nových domov môžu od seba pomerne dosť výrazne oddeľovať chudobnejšie a bohatšie regióny s výrazne vyššími príjmami na zrealizovanie finančne nákladnej obnovy resp.

výstavby. Posledným indikátorom sú *podnikatelia* v našom prípade *živnostníci*, ktorí môžu či už v mestách alebo v obciach významne prispieť k zvýšeniu kvality života čím sa hrozba skĺznuť k riziku chudoby znižuje (Veselovský, 2012).

Tieto indikátory sú východiskovým ťažiskom hodnotenia chudoby z ekonomického hľadiska v okresoch Západného Slovenska, konkrétne ich rozmer deprivácie. Ich následnou kvantifikáciou (zavedením bodového ohodnotenia) môžeme stanoviť syntetický ukazovateľ, ktorý nám vyjadrí úroveň chudoby v jednotlivých okresoch Západného Slovenska. Za rozhodujúci prvok určenia odlišnej úrovne chudoby v okresoch Západného Slovenska považujeme bodové ohodnotenie indikátorov a ich váženie.

Dôležité je, aby sme indikátory zaradili do kategórie, ohodnotili ich príslušným počtom bodov a následne zhodnotili ich význam a dôležitosť vo vzťahu ku chudobe (Veselovský, 2012).

Michálek (2004) vo svojej publikácií uvádza: „Meranie významnosti ukazovateľov vychádza z ich obojstranného porovnania, pričom dôležitosť sa označuje ako váha kritéria. Váha nám poskytuje informáciu o významnosti a vzťahu k posudzovanému problému (v našom prípade ide o vzťah ku chudobe). Pre jej určenie poznáme niekoľko metód z oblasti rozhodovacej analýzy. Všetky sa v zásade snažia premeniť kvalitatívne usporiadanie významu parametrov na kvantitatívne usporiadanie“.

Pri zisťovaní chudoby v okresoch Západného Slovenska sme použili metódu poradia (ranging), ktorá hierarchizuje indikátory podľa ich vzájomnej dôležitosti. Túto metódu vo vzťahu k zisteniu úrovne chudoby použil vo svojej práci aj Michálek (2004) a Veselovský (2012).

Indikátorom sme pridelili číslo podľa poradia, pričom 1 – je najdôležitejší (najviac indikuje chudobu), N – najmenej dôležitý indikátor (najmenej indikuje chudobu). Z piatich najpoužívanejších indikátorov sme vybrali štyri (keďže nezamestnanosť a dlhodobá nezamestnanosť sú takmer rovnaké, vybrali sme si z týchto dvoch ukazovateľov ten, ktorý do väčšej miery podmieňuje chudobu). Štyrom indikátorom sme pridelili hodnoty poradia od 1 – 3. Keďže ukazovatele ako intenzita obnovy bytov a podnikanie mali podľa nás približne rovnaký význam v spojitosti s chudobou, z toho dôvodu sme im udelili rovnaké poradie dôležitosti (tab. 1). Potom sme im priradili body z intervalu od 1 do 3. Následným prepočtom jednotlivých váh a údajov sme získali rovnocenné údaje použiteľné na prepočet podľa vzorca:

$$W_j = \frac{w_j}{\sum_{i=1}^{n} w_j}$$ – vzťah na výpočet váhy

w_j – príslušný počet bodov stanovených transformáciou ich poradia

W_j – váha parametra

Podiel uvedených číselných hodnôt predstavuje celkové ohodnotenie. Súčet celkového ohodnotenia všetkých našich indikátorov nám potom dáva syntetický ukazovateľ objektívnej dimenzie chudoby z ekonomického aspektu v okresoch Západného Slovenska.

Tab. 1: Poradie váhy indikátorov chudoby na území NUTS II Západné Slovensko
Table 1: Order of importance of indicators of poverty in the Western Slovakia (NUTS II Region)

indikátor	poradie	jednoduchá váha indikátora	normovaná váha indikátora
dlhodobá nezamestnanosť	1	3	37,5
obnova bytov	2	2	25,0
podnikanie	2	2	25,0
miera EAO	3	1	12,5
Σ	x	8	100,0

Zdroj: spracovala Farkasová, 2016

Vymedzenie územia

Región NUTS II Západné Slovensko je tvorený tromi krajmi. Ide o Trnavský samosprávny kraj (TTSK), kde sa nachádza 7 okresov (Skalica, Senica, Trnava, Piešťany, Hlohovec, Galanta a Dunajská Streda), Trenčiansky samosprávny kraj (TSK), kde je 9 okresov (Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Ilava, Púchov, Považská Bystrica, Prievidza, Bánovce nad Bebravou, Partizánske) a Nitriansky samosprávny kraj (NSK), kde sa nachádza taktiež 7 okresov (Levice, Komárno, Nové Zámky, Šaľa, Nitra, Topoľčany a Zlaté Moravce). Región leží medzi tromi stredoeurópskymi rozvojovými pólmi – Viedeň, Bratislava a Budapešť. Hraničí s tromi štátmi. Severozápadná časť regiónu hraničí s Českou republikou, západná časť s Rakúskom a južná časť regiónu je štátnou hranicou Slovenskej republiky a Maďarskej republiky.

Podľa údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky (2016) územie NUTS II Západné Slovensko zaberá plochu 14 992 km², čo predstavuje 30,57% z celkovej rozlohy územia Slovenskej republiky (SR). Počet obyvateľov (k 31.12.2014) bol 1 834 832 (33,85% obyvateľov Slovenska). Hustota obyvateľstva v danom roku mala hodnotu 122,45 obyv./km² (hodnota SR 110,51 obyv./km²). Najnižšiu hustotu mal zo všetkých krajov NSK (108,11 obyv./km²), potom nasleduje TSK, ktorý mal hodnotu 131,46 obyv./km² a najvyššiu hodnotu mal TTSK 134,61 obyv./km². Z hľadiska národnostného zloženia žije na území Západného Slovenska približne 77,3% obyvateľov slovenskej národnosti, druhou najpočetnejšou národnosťou je maďarská 15,73%. Vyskytuje sa predovšetkým v južnej časti územia NSK (najmä v okresoch: Komárno, Levice, Nové Zámky) a TTSK (v okresoch Dunajská Streda a Galanta). Územie NUTS II Západné

Slovensko patrí medzi územia so záporným prirodzeným prírastkom (t.j. prirodzeným úbytkom obyvateľov), ktorý v roku 2014 dosiahol hodnotu - 1,21‰ (hodnota SR 0,68‰). Najvyšší úbytok obyvateľstva sme zaznamenali v NSK (- 2,33‰), v TSK bola hodnota (- 0,91‰) a najnižšie hodnoty mal TTSK (- 0,15‰).

Prirodzený úbytok obyvateľstva môže byť dôsledkom zníženia pôrodnosti, čo súvisí s celkovými zmenami v podmienkach života (napr. nezamestnanosť, finančná nedostupnosť bývania alebo zvýšené životné náklady), ako aj zmenou modelu demografického správania sa mladých ľudí, ktorí v súčasnosti uprednostňujú najskôr osobnú kariéru, spoločné bývanie a až potom dieťa (Rozvojový plán NUTS II, 2006).

Migrácia obyvateľstva sa v danom území prejavovala migračným prírastkom a to 0,21‰ (hodnota SR 0,32‰). Kladné hodnoty v rámci krajov mal TTSK (2,10‰). NSK (- 0,21‰) a TSK (- 1,05‰) mali v uvedenom roku migračný úbytok obyvateľstva.

Miera evidovanej nezamestnanosti na území Západného Slovenska v roku 2014 dosiahla hodnotu 9,70% (priemer SR 12,29%). Najnižšie hodnoty sme zaznamenali v TTSK, kde miera nezamestnanosti dosiahla hodnotu 8,03%, ďalej je to TSK (9,56%) a najvyššie hodnoty boli v NSK (11,21%). Priemerný disponibilný ekvivalentný príjem domácností na území v roku 2014 bol 602,2€ (na území SR 623,69€). Najvyššie hodnoty sme zaznamenali v TSK (632,31€), potom v TTSK (607,38€) a napokon v NSK, kde hodnota priemerného disponibilného ekvivalentného príjmu domácností dosiahla v uvedenom roku hodnotu len 572,04€.

Indikátory ekonomického aspektu chudoby

Najdôležitejším indikátorom, ktorý podnecuje riziko chudoby je *nezamestnanosť* (hlavne tá dlhodobá). Z hľadiska tohto ukazovateľa sme zistili skutočnosť, že vysoká miera nezamestnanosti v priebehu rokov (2004 – 2014) sa vyskytovala v línii tiahnucej sa od juhu, juhovýchodu až po východnú časť regiónu. Ide predovšetkým o okresy nachádzajúce sa v NSK (Komárno, Nové Zámky, Levice, Zlaté Moravce), ale aj v TSK (Prievidza, Považská Bystrica). Vysoká miera evidovanej nezamestnanosti v spomínaných okresoch môže byť zapríčinená z rôznych dôvodov. Medzi hlavné príčiny môžeme zaradiť nepriaznivý stav technickej a sociálnej vybavenosti v niektorých obciach, ale aj mestách nachádzajúcich sa predovšetkým v okresoch NSK, nedostatok vybudovaných priemyselných parkov a v dôsledku toho aj nedostatočnú ponuku pracovných miest, zlú dopravnú dostupnosť do väčších miest a tým aj neochotu obyvateľov cestovať za prácou. Z pohľadu makroekonomickej štruktúry má v spomínaných okresoch rozhodujúce postavenie poľnohospodárstvo. Toto odvetvie je nenáročné na kvalifikačnú úroveň pracovnej sily a zväčša zamestnáva staršie obyvateľstvo. Vo väčšine obcí nachádzajúcich sa v týchto okresoch je jedinou základňou

pracovných príležitostí. Poľnohospodárske podniky nedokážu zamestnať také veľké množstvo obyvateľov z dôvodu nižšej kapacity voľných pracovných miest ako napr. odvetia priemyselnej výroby. Čo sa týka dlhodobej nezamestnanosti bola na území Západného Slovenska v priemere rokov 2004 – 2014 situácia nasledovná. Najvýraznejšie zastúpenie *dlhodobej nezamestnanosti* sme zaznamenali v južnej a juhovýchodnej časti regiónu (Komárno, Nové Zámky, Levice), ale vysoké hodnoty sme zaznamenali aj v okresoch, ktoré sú v regióne Západného Slovenska fragmentovite lokalizované (Senica, Považská Bystrica, Partizánske) (mapa 1). Keďže práve najvýznamnejším indikátorom chudoby z ekonomického aspektu je dlhodobá nezamestnanosť, možno predpokladať, že tie okresy, ktoré majú vyššie hodnoty dlhodobej nezamestnanosti, budú súčasťou pásu chudoby na území NUTS II Západné Slovensko. Vyznačujú sa vysokou mierou nezamestnanosti, vysokým podielom nízkeho vzdelania a značným zastúpením rómskej minority. V okresoch došlo v posledných rokoch ku stagnácii hospodárskej činnosti (najmä okresy: Komárno, Levice), ktorá vedie k rastu nezamestnanosti, prehlbovaniu problémov na trhu práce a nezáujmu dlhodobo nezamestnaných o prácu.

Mapa 1: Dlhodobá nezamestnanosť v okresoch NUTS II (Západné Slovensko) (2004-2014)
Map 1: Long-term unemployment in districts within the Western Slovakia (NUTS II Region) (2004-2014)

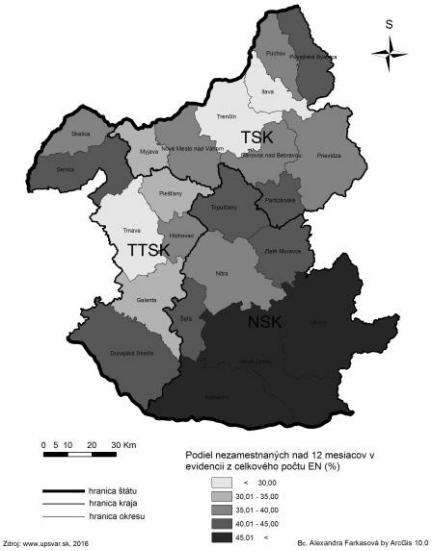

Mapa 2: Intenzita obnovy bytov v okresoch NUTS II (Západné Slovensko) (2004-2014)
Map 2: Intesity of renewal of housing in districts within the Western Slovakia (NUTS II Region) (2004-2014)

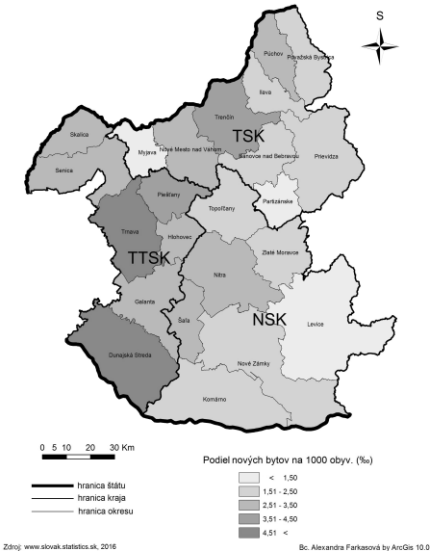

Ďalším analyzovaným indikátorom bola *intenzita obnovy bytov*. Najnižšie hodnoty pôsobili vo vzťahu ku chudobe v rámci regiónu negatívne. Najnižšie hodnoty intenzity obnovy bytového fondu sme zaznamenali v juhovýchodnej a východnej časti regiónu Západného Slovenska (mapa 2). Ide o okresy nachádzajúce sa v Nitrianskom (napr. Levice, Nové Zámky) a Trenčianskom samosprávnom kraji (napr. Partizánske, Myjava). Okresy s najnižšími hodnotami sa vyznačujú nedostatkom financií, ktoré vychádzajú hlavne z vysokej miery nezamestnanosti, vysokého priemerného veku, nižším počtom živnostníkov (hlavne okresy Levice a Nové Zámky) a v neposlednom rade nízkou mierou ekonomickej aktivity v daných okresoch.

Ďalším dôležitým ukazovateľom ekonomického aspektu chudoby je *podnikanie*. Tak ako aj pri obnove bytov, aj pri podnikaní pôsobili negatívne nižšie hodnoty. Okresy, ktoré mali najnižšie hodnoty sa nachádzali v južnej (Nové Zámky), juhovýchodnej (Levice) časti regiónu NUTS II Západné Slovensko. Fragmentovite môžeme nájsť nízke hodnoty podnikania aj v TSK (Prievidza, Púchov) a v TTSK (Hlohovec) (mapa 3).

Posledným indikátorom, ktorý z ekonomického hľadiska môže odhaľovať chudobu je *miera ekonomickej aktivity* (mapa 4). Najnižší podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva vykazovali za hodnotené obdobie okresy NSK (Komárno, Nové Zámky, Levice a Zlaté Moravce.

Mapa 3: Podnikanie v okresoch NUTS II (Západné Slovensko) (2004-2014)
Map 3: Entrepreneurship in districts within the within Western Slovakia (NUTS II Region) (2004-2014)

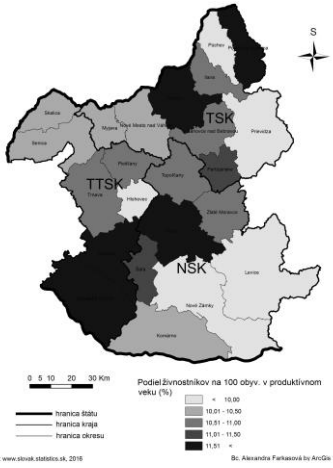

Mapa 4: Miera ekonomickej aktivity v okresoch NUTS II (Západné Slovensko) (2004-2014)
Map 4: Level of economic activity in districts within the Western Slovakia (NUTS II Region) (2004-2014)

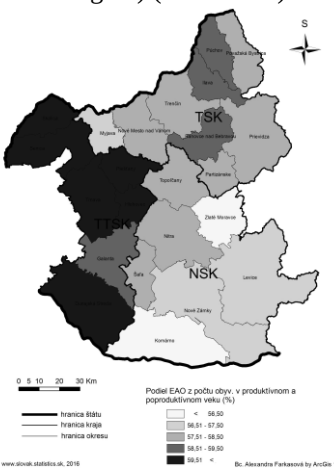

Typizácia regiónov chudoby

Prostredníctvom analýzy jednotlivých indikátorov ekonomického aspektu chudoby a ich následnej syntézy môžeme poukázať na štruktúru a trendy chudoby v priestoroch regiónu NUTS II Západné Slovensko. Ekonomický aspekt v sebe zahŕňal 4 indikátory, ktoré vytvárali rozpätie bodov od 26,37 do 36,92 (tab. 2). Lokalizácia okresov s pozitívnymi hodnotami (do 27,70 bodov) prvého rozpätia a (od 27,71 do 29,70 bodov) druhého rozpätia (7 okresov t.j. 30,43%) je predovšetkým v západnej časti regiónu NUTS II Západné Slovensko. Sú to okresy nachádzajúce sa v Trnavskom samosprávnom kraji a to Trnava, Piešťany, Hlohovec, Galanta. Fragmentovité zastúpenie nájdeme aj v severnej časti (TSK) regiónu ako napr. Trenčín, Ilava a Myjava.

Ekonomicky najhoršie na tom boli obyvatelia okresov nachádzajúcich sa v piatom rozpätí (33,71 a viac bodov). Z priestorového rozmiestnenia je zjavné, že posledné rozpätie má zastúpenie v južnej (Komárno, Nové Zámky) a juhovýchodnej (Levice) časti Západného Slovenska.

Tab. 2: Typizácia okresov podľa ekonomického aspektu chudoby
Table 2: Typization of districts according to the economic aspect of poverty

kraj/ región	Typy okresov									
	I.		II.		III.		IV.		V.	
	abs.	% región	abs.	% región	abs.	% región	abs.	% región	abs.	% región
TTSK	1	4,35	3	13,04	3	13,04	0	0	0	0
TSK	2	8,69	1	4,35	5	21,74	1	4,35	0	0
NSK	0	0	0	0	1	4,35	3	13,04	3	13,04
NUTS II	3	13,04	4	17,39	9	39,13	4	17,39	3	13,04

Zdroj: spracovala Farkasová, 2016

I. typ (veľmi bohaté okresy) – so svojim počtom 3 (13,04% okresov regiónu) predstavuje málo početnú skupinu. Ide o okresy, ktoré nakumulovali hodnotu do 27,70 bodov. Ich formácie sa v priestore Západného Slovenska koncentrujú na severe (Trenčín 26,67 bodov; Ilava 27,11 bodov) a v západnej časti (Trnava 26,37 bodov) regiónu (mapa 5). Ide o územia, v ktorých je najnižšia miera nezamestnanosti (Trnava 6,56%), najnižší podiel dlhodobo nezamestnaných (Trenčín 274%; Ilava 28,46%), relatívne vysoký počet živnostníkov (Trenčín 11,52%) a vyššia intenzita obnovy bytového fondu (Trnava 5,48‰).

II. typ (bohaté okresy) – má 17,39% zastúpenie v regióne (4 okresy). Bohaté okresy dosahujú rozpätie 27,71 až 29,70 bodov. Oblasť ich výskytu je v línii tiahnucej sa od okresu Galanta až po Myjavu (mapa 5). Medzi bohaté okresy teda zaraďujeme Galantu, Hlohovec, Piešťany a Myjavu. Charakteristická je pre ne podpriemerná miera nezamestnanosti (Hlohovec 8,51%; Galanta 6,65%), vysoká miera ekonomickej aktivity (Piešťany 59,84%).

III. typ (prechodný typ – stredne bohaté/stredne chudobné okresy) – spomedzi 23 okresov Západného Slovenska predstavuje svojim počtom 9 (39,13% okresov) najpočetnejšiu kategóriu okresov. Prechodný typ okresov sa vyznačuje rozpätím od 29,71 do 31,70 bodov. Najmarkantnejšie pásmo výskytu je v severnej časti regiónu (mapa 5). Ide najmä o okresy nachádzajúce sa v TSK (Púchov, Považská Bystrica, Nové Mesto nad Váhom, Bánove nad Bebravou, Prievidza), ale patria sem aj okresy, ktoré v rámci TTSK netvoria jeden kompaktný celok (Senica, Skalica, Dunajská Streda) a v NSK okres Nitra.

IV. typ (chudobné okresy) – majú 17,39% zastúpenie (4 okresy). Majú najvýraznejšie zastúpenie v centrálnej časti regiónu. Ide o okresy Topoľčany, Zlaté Moravce, Partizánske, Šaľa.

V. typ (veľmi chudobné okresy) – spomedzi všetkých okresov (23) sem zaraďujeme 3 okresy. Ide o okresy, ktoré sú lokalizované v južnej (Komárno, Nové Zámky) a juhovýchodnej (Levice) časti Západného Slovenska (mapa 5). V uvedených okresoch sme zaznamenali najvyššie hodnoty nezamestnanosti (Komárno 14,57%; Levice 16,71%), najvyšší podiel dlhodobej nezamestnanosti (Levice 54,39%; Nové Zámky 47,66%). Negatívne hodnoty v sebe generovali aj pri ostatných indikátoroch. Podnikanie (Nové Zámky 9,67%; Komárno 10,22%), intenzita obnovy bytového fondu (Levice 1,11‰). Nízke hodnoty miery ekonomickej aktivity - Komárno 56,39%, Nové Zámky 56,62% a Levice 56,57%. Všetky tieto indikátory mali hodnoty, ktoré boli pod priemerom regiónu NUTS II Západné Slovensko.

Konkrétna situácia v jednotlivých krajoch v poradí od bohatého po najchudobnejší kraj je nasledovná:

Trnavský samosprávny kraj – je lokalizovaný v západnej časti regiónu NUTS II Západné Slovensko. Najbohatší okres sa nachádza v centrálnej časti kraja (Trnava). Početné zastúpenie majú okresy, ktoré sú v skupine bohatých okresov (3 okresy t. z. 42,85% z celkového počtu okresov v kraji). Okresy s takýmito hodnotami sa tiahnu z východnej časti v smere od juhu (Galanta) až po sever (Hlohovec, Piešťany) kraja (mapa 5). Ďalšou a zároveň poslednou skupinou sú stredne bohaté/stredne chudobné okresy. Ich lokalizáciu môžeme vidieť tak na severe (Skalica, Senica), ako aj na juhu (Dunajská Streda) kraja. Z hľadiska chudoby v rámci kraja pozitívne vplývajú viaceré faktory. Medzi najdôležitejší patrí nepochybne rozvinutý priemysel. Medzi hlavné odvetvia patrí automobilový, elektrotechnický a chemický priemysel. V poslednej dobe rastie v regióne výroba s väčšou pridanou hodnotou najmä v strojárstve a elektronike. Priemyselné odvetvia majú v regióne rozhodujúci vplyv na zamestnanosť. Okrem zamestnanosti má priemysel relevantný vplyv aj na priemernú mzdu v regióne. Podniky v priemyselných odvetviach formujú a majú vplyv aj na ostatné socio-ekonomické ukazovatele v kraji. Medzi ďalšie významné faktory, ktoré vplývajú na elimináciu

chudoby z ekonomického hľadiska v kraji patria: rast zahraničného kapitálu v priemysle, prítomnosť zahraničných investorov (PSA Peugeot Citroën Slovakia; Samsung Electronics Slovakia, s.r.o), kvalifikovaná pracovná sila, potenciál pre výstavbu ďalších priemyselných parkov, vysoký počet podnikajúcich fyzických osôb (najmä v okresoch Trnava a Dunajská Streda) a v neposlednom rade rozvinutá cestná sieť, keďže krajom prechádzajú dva úseky diaľnice, ktoré spájajú Bratislavu s Prahou (D2) a Trenčínom (D1).

Mapa 5: Územná diferenciácia chudoby pre ekonomický aspekt na území NUTS II Západné Slovensko (2004 - 2014)
Map 5: Spatial differentiation of poverty within the economic aspect in the Western Slovakia (NUTS II Region) (2004 - 2014)

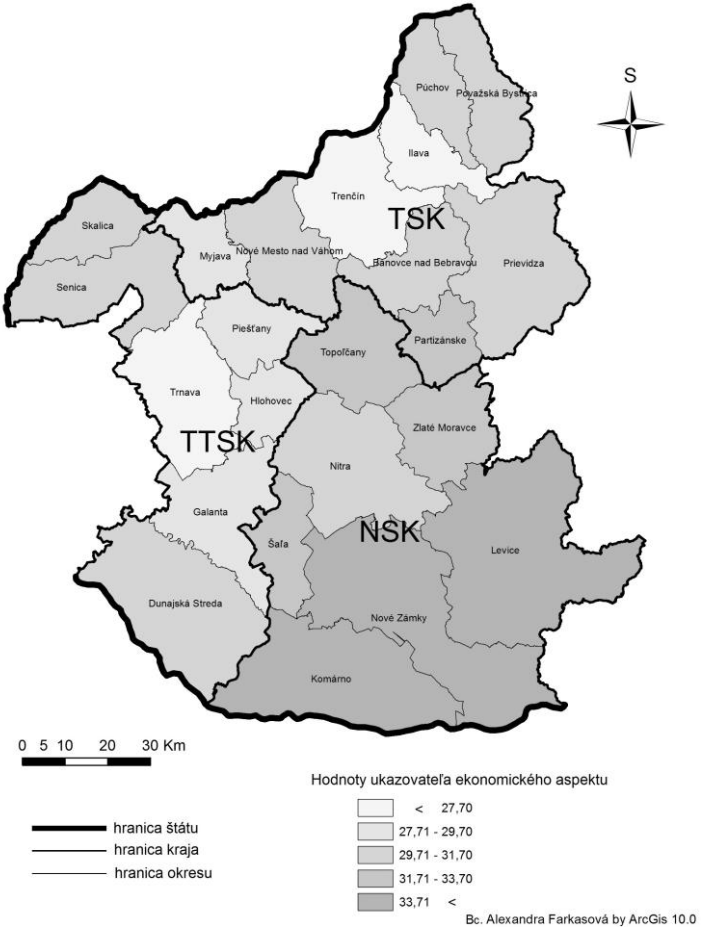

Trenčiansky samosprávny kraj – jeho lokalizácia sa viaže na severnú časť regiónu. Kategóriu najbohatších okresov tvoria 2 okresy, ktoré sú v rámci kraja rozptýlené v centrálnej časti. Sú to okresy Trenčín a Ilava. Najpočetnejšou skupinou okresov sú stredne bohaté/stredne chudobné okresy. Uvedené okresy sú priestorovo rozmiestnené v južnej (Nové Mesto nad Váhom, Bánovce nad Bebravou, Prievidza) a severnej (Púchov, Považská Bystrica) časti TSK. Poslednou skupinou sú bohaté okresy, a do tejto kategórie patrí iba okres Myjava. Trenčiansky samosprávny kraj môžeme na základe jeho ekonomickej štruktúry považovať za priemyselný región a v súčasnosti ho zaraďujeme medzi ekonomicky najsilnejšie kraje Slovenska. Zastúpenie má najmä v oblasti strojárskeho, textilného, chemického, banského a gumárenského priemyslu. V súčasnej dobe sa v kraji rozvíjajú aj nové progresívne odvetvia. Je tiež mimoriadne aktívny v oblasti podnikania malých a stredných firiem. Región disponuje veľmi dobre rozvinutým systémom dopravy, čo ho predurčuje k priemyselnému rozvoju (ide hlavne o systém cestnej, ale aj železničnej dopravy), a tým zníženiu rizika chudoby z hľadiska ekonomického aspektu.

Nitriansky samosprávny kraj – je situovaný v južnej a centrálnej časti Západného Slovenska. Najpriaznivejšia situácia je v okrese Nitra, ktorý patrí do skupiny stredne bohaté/stredne chudobné okresy. Do kategórie chudobné okresy zaraďujeme okresy, ktoré sú lokalizované v severnej (Topoľčany, Zlaté Moravce) ale aj v južnejšej (Šaľa) časti kraja. Naopak najnepriaznivejší stav v kraji (ale aj na celom území Západného Slovenska) je v južnej (Komárno, Nové Zámky) a juhovýchodnej (Levice) časti kraja. Ide o okresy, ktoré po sčítaní všetkých indikátorov dosiahli najvyššie hodnoty a zaraďujeme ich do kategórie veľmi chudobných okresov. Najviac zo všetkých krajov Západného Slovenska postihuje chudoba NSK. Nepatrí medzi najvyspelejšie regióny, ale zaraďujeme ho k tým regiónom, ktoré majú nepriaznivú situáciu z hľadiska zamestnanosti (ide najmä o vysokú nezamestnanosť), ale aj iných indikátorov, ktoré majú vzťah ku chudobe. Nitriansky samosprávny kraj je oproti ostatným krajom viac špecializovaný na poľnohospodárstvo. Práve koncentrácia na poľnohospodársku výrobu v kraji mohla zapríčiniť vznik periférnych území s vyššou chudobou, keďže poľnohospodárstvo zamestnáva v primárnom sektore menej obyvateľov a často za podpriemernú mzdu vzhľadom k úrovni miezd v ostatných odvetviach hospodárstva. Z hľadiska skladby priemyselných odvetví má dominantné postavenie okres Nitra, v ktorom sú zastúpené takmer všetky odvetvia hospodárstva, čo z aspektu chudoby pôsobí na okres jednoznačne pozitívne.

Záver

Na základe analýzy vybraných indikátorov chudoby sme prostredníctvom regionálnej typizácie sme delimitovali územie Západného Slovenska z hľadiska

ekonomického aspektu chudoby. Identifikovali sme zároveň aj najchudobnejšie okresy v regióne. Ekonomicky najhoršie na tom boli okresy, ktoré dosahovali najvyššie hodnoty. Išlo o okresy, ktoré sa nachádzali najmä v južnej (Komárno, Nové Zámky) a juhovýchodnej (Levice) časti Západného Slovenska. Uvedené okresy mali vysokú mieru evidovanej nezamestnanosti, dlhodobej nezamestnanosti, nízku hodnotu intenzity obnovy bytov, podnikania a miery ekonomickej aktivity. Medzi hlavné príčiny uvedeného stavu môžeme zaradiť nepriaznivý stav technickej a sociálnej vybavenosti v niektorých obciach, ale aj mestách nachádzajúcich sa predovšetkým v okresoch NSK, nedostatok vybudovaných priemyselných parkov a v dôsledku toho aj nedostatočnú ponuku pracovných miest, zlú dopravnú dostupnosť do väčších miest a tým aj neochotu obyvateľov cestovať za prácou. Z pohľadu makroekonomickej štruktúry má v spomínaných okresoch rozhodujúce postavenie poľnohospodárstvo. Toto odvetvie je nenáročné na kvalifikačnú úroveň pracovnej sily a zväčša zamestnáva staršie obyvateľstvo. Vo väčšine obcí nachádzajúcich sa v týchto okresoch je jedinou základňou pracovných príležitostí. Poľnohospodárske podniky nedokážu zamestnať také veľké množstvo obyvateľov z dôvodu nižšej kapacity voľných pracovných miest, ako napr. odvetia priemyselnej výroby. Potvrdil sa nám predpoklad, že tie okresy, ktoré majú vyššie hodnoty nezamestnanosti, budú súčasťou pásu chudoby na území NUTS II Západné Slovensko.

Naopak okresy, ktorých hodnoty boli najnižšie pôsobili z hľadiska chudoby pozitívne. Boli to okresy, ktoré sú lokalizované hlavne v západnej a severnej časti regiónu. Spomínané okresy mali najnižší podiel dlhodobo nezamestnaných (Trenčín, Ilava), relatívne vysoký počet živnostníkov (Trenčín) vyššiu intenzitu obnovy bytového fondu (Trnava) a vysokú mieru ekonomickej aktivity (Piešťany).

Literatúra

AZEVEDO, R. C. – CASTELLANI, S. – DICIOMMO, L. 2000. Measurements of poverty and dignity in Europe. In *Acta Universitatis Carolinae : Geographica*. 2, pp. 3-17.

BISOGNO, M. – CHONG, A. 2002. Poverty and Inequality in Bosnia and Herzegovina after the Civil War. In *World Development*. 2002, vol. 30, no. 1, pp. 61 - 75

BRAMLEY, G. – LANCASTER, S. – GORDON, D. 2000. La demande de prestations et la géographie de la pauvreté en Ecosse. In *Regional Studies*. vol. 34, no. 6, pp. 507-519.

FALŤAN, Ľ. – PAŠIAK, J. 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska východiská a súčasný stav.* Bratislava : Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2004, 88 s. ISBN 80-85544-35-0.

FARKASOVÁ, A. 2016. *Ekonomický aspekt chudoby v NUTS II (Západné Slovensko).* Diplomová práca. Nitra : FPV UKF v Nitre, 2016, 86 s.

HŰBELOVÁ, D. – CHALUPA, P. 2014. Vybraná demografická specifika České republiky. In *Geografické informácie.* ISSN 1337-9453, 2014, roč. 18., č. 1, s. 69-82.

MADDEN, J. F. 1996. Changes in the distribution of povert y across and within the US metropolitan area (1979-1989). In *Urban studies.* 1996, vol. 33, no. 9, pp. 1581-1600.

MICHÁLEK, A. 2004. Meranie chudoby v regiónoch (okresoch SR). In *Sociológia*. ISSN 1336-8613, 2004, roč. 36, č.1, s. 5-28.

PACIONE, M. 1995. The geography of multiple deprivation in the Clydeside Conurbation. In *Tijdschrift voor Economische en Social Geografie*. vol. 85, no. 5, pp. 407-425.

ROZVOJOVÝ PLÁN NUTS II. 2006. [cit. 2015.11.29.] Dostupné na internete: http://www.tsk.sk/regionalny-rozvoj/rozvojove-dokumenty/rozvojovy-plan-nuts-ii-zapadne-slovensko.html?page_id=4120

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2016. [cit. 2016.10.23.] Dostupné na internete: http://www.slovak.statistics.sk

TOWNSEND, P. 1979. *Poverty in the United Kingdom.* Survey of household resources and standards of living. Harmondsworth Penguin, 1979. 1201 p.

TOWNSEND, P. 1987. Deprivation. In *Journal of Social Policy*. 1987, roč. 16, č. 2, s. 125 -146.

VESELOVSKÝ, J. – ŠOLCOVÁ, L. 2011. Dlhodobá nezamestnanosť ako jeden z indikátorov chudoby na príklade Nitrianskeho kraja. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2011, roč. 5, č. 1, s. 119-124.

VESELOVSKÝ, J. 2012. *Chudoba na príklade Nitrianskeho kraja.* Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2012. 206 s. ISBN 978-80-558-0056-1.

ECONOMIC ASPECT OF POVERTY IN NUTS II REGION (WESTERN SLOVAKIA)

Summary

A final synthesis of the all indicators of poverty created a final map of spatial differentiation of poverty within the Western Slovakia in terms of economic aspect. The worst economic level was detected in districts that achieved the highest values. There were districts located mostly in the southern (Komárno, Nové Zámky) and south-eastern (Levice) part of the Western Slovakia. The aforementioned districts were characterized by the high level of registered unemployment, long-term unemployment, low values of intensity of renewal of housing, business as well as the level of economic activity. The main causes of this situation may include a poor condition of technical and social infrastructure in some municipalities and cities located mostly in the districts of the Nitra Self-

governing Region, a lack of built industrial parks and, consequently, shortage of job opportunities, bad transport accessibility to the larger cities and thus an unwillingness of residents to travel due to jobs. From the viewpoint of macroeconomic structure, agriculture has a crucial role in those districts. This sector is undemanding for qualification level of workforce and employs usually elderly population. In the majority of municipalities within those districts, it is the only source of job opportunities. Agricultural subjects cannot employ as many residents as various branches of industry production because of their lower capacity of free jobs. We can expect that districts typical for higher values of unemployment will be the part of poverty zone in the Western Slovakia. On the other hand, districts that reached the lowest values seemed positively from the viewpoint of poverty. Those districts were located mostly in the western and northern part of the region. The mentioned districts had the lowest share of long-term unemployed (Trenčín, Ilava), relatively high number of sole traders (Trenčín), higher level of intensity of renewal of housing (Trnava) and high level of economic activity (Piešťany).

RNDr. PaedDr. Ján Veselovský, PhD.
Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.
RNDr. Magdaléna Nemčíková, PhD.
Mgr. Alexandra Farkasová
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: jveselovsky@ukf.sk, akrogmann@ukf.sk, mnemcikova@ukf.sk

POKRAČOVANIE PRÍSPEVKOV ĎALEJ NA CD-ROM
/
THE REST OF THE PAPERS ARE PUBLISHED ON CD-ROM

THE INFLUENCE OF SAVOIR-VIVRE ON THE QUALITY OF SERVICES IN THE HOTEL BUSINESS TESTED USING THE AHP METHOD

Maciej Abram, Katarzyna Janik, Michal Kovačic, Bartłomiej Walas

Abstract

The main objective of the study was to examine what features of hotel employees the guests pay the most attention to. Is the hotel standard more important that the behaviour and attitude of its personnel? In order to check this, the surveys among tourists were carried out. The part concerning aspects of savoir-vivre and quality was examined using the AHP method. The Analytic Hierarchy Process (AHP) is one of the most famous mathematical methods solving multi-criteria decision-making problems in the world. On the basis of the results, it can be observed what factors are more important for the respondents, in this case for the tourists - hotel guests. In the further development of research carried out using the AHP method, alternative models of personnel can be created in order to facilitate building a group of workers with ideal characteristics, and to know what needs to be improved so that the quality of services is higher, and so that the hotel can enjoy popularity and therefore higher profits.

Keywords: Savoir-vivre, AHP, quality of service, hospitality business, hotel service

Introduction

The expression savoir-vivre is derived from French and means the art of life. It means the knowledge of customs and forms of socializing, courtesy rules, the ability to act in life and to cope with variety of difficult situations. It is worth mentioning that savoir-vivre is a culturally conditioned phenomenon, and therefore it is significantly different depending on the region of the world.

Generally, the rules of savoir-vivre are: smile, kindness, punctuality, discretion, loyalty, politeness (Kopaliński, 1999).

Savoir-vivre primarily affects several major areas of life (Sawicka, 2011): the table ceremonial manners, appearance and proper outfit; forms of socializing, communication and behaviour in specific situations. It is also mandatory knowledge necessary in certain professions. Savoir-vivre is particularly associated with a hotel as a place where everything is perfectly prepared, and each employee knows how to behave in a particular situation, so that the guests feel satisfied and willing to visit the hotel again.

There are currently two trends. The first is the trend to carry out trainings and courses on manners and good image (Kalman a kol., 2007). International hotel chains employ professionals who conduct such trainings for the personnel. Employers, apart from qualifications, also pay attention to the personal culture and social manners (Borkowski, Čief, 2015). All this in order to take care of the proper image of a company, which increasingly affects higher sales. In the past several years, a field of business ethics has developed. Some universities treat it as an independent subject. The second distinctive trend is the utter lack of knowledge of the basic principles of savoir-vivre. Some people do not see conceptual differences between the etiquette and ethics, not to mention the lack of knowledge of the basic principles of social manners. Therefore, the tourists opinion gathered on the basis of research and concerning the meaning of the etiquette with regard to the quality of the services provided in the hotel business is an important issue.

To truly understand the concept of hospitality services, one must first answer the question of what exactly the service itself is. In the discipline's literature there are many different definitions of a service. It is well defined by Daszkowska, who considers a service a useful product with of a intangible character, produced by human labour in the production process, which is supposed to affect a specific object, for example a human being, or to satisfy human needs (Daszkowska, 1998). Once the image of a service itself has been formed, the second part of the name i.e. hotel, needs to be taken into consideration. Such service consists of many actions related to satisfying the basic needs of living, for example: accommodation, food and entertainment (Panasiuk, 2009). A hotel service is characteristic mainly due to unity of production and consumption space, complementarity, constant potential, impermanence and instantaneity, high labour-output ratio, capital intensity and complexity (Borowski, Nižňanský, 2015). It is important to note that the hotel service is characterised by the fact that the moment of consumption is inextricably linked to the moment of its manufacture. What's also important is the appearance of the hotel and personnel whose behaviour and knowledge are always assessed by guests. This element may decisive of whether the guest will be happy with the service offered, will their needs be satisfied, and finally, whether they will use the hotel services again (Borkowski, 2007).

Decisions are an important and inherent element in human life. They may be made by an individual or by a group. Decision-making entails many consequences, for example, it can an impact on the quality of work. It is important that these actions are taken with awareness, with a specific goal in mind and are not forced by anybody. The emergence of opportunities when making the decision overweighs one of the alternatives. Each problem entails such a decision for which it can be concluded that there is no other, better option. The problem arises when one has to choose such an alternative that will cover the complete collection of the defined goals (Adamus, Greda, 2005). As it is easy to guess, the selected alternative is the one that has the most preferences. In this case, there are two

options for arrangement, namely according to the quality or quantity. In the first case, it is specified whether the particular variant is greater than the others with regard to the given criterion. However, the second criterion is providing information, how much better the particular possibility is than the other one. This consideration implies only one decision-making person. However, it is rarely so that a person about to make a decision does not consult it with others. Usually this occurs when important matters are at stake. Such moments create a problem when the aspirations and the assessed variant have different values for decision makers. Incorporation of different values into a single system of preferences leads to the creation of real conflict. It is so because the structure is not hierarchical i.e. the objective principles taking into account positions do not appear. Organizing different variants by a group of people based on their own assessment of the members of the group, mainly on the basis of individual variant organization is a basic method in a theory of group decision making (Findeisen, 1985).

While solving multi-criteria problems by a group it usually comes down to a single criterion summing up all the consequences of the problem which is the so-called single-criterion analysis. Unfortunately, this method, although easy to apply, is not entirely reliable. It is usually used in less complex cases. Making more important decisions requires more preparation, hence the assessment of variants in relation to various criteria is in this case justified. In his book, Kasprzak states the elements that need to be taken into account when analysing the issue (Kasprzak, 1992). Firstly, the set of criteria should present all the important attributes of the establishment being subject to decision analysis, the selection of criteria should be guided by the possibilities of their use in decision analyses. However, introducing data should be done with a view to reducing excessive amounts of sub-criteria, their aggregation, but in such a way that their decomposition is always possible that would facilitate the process of analysis of the complex decision-making situations (it is assumed that, in practice, the number of criteria should not exceed n = 10) and it needs to be remembered not to repeat the criteria in order to avoid double assessment from the same point of view (Kasprzak, 1992). When deciding on variants which are described as partial elements, there is a problem of choosing the best one possible in every respect, however these situations are rare. The one that prevail are such where variants are in some ways better and in some ways worse than the others. A good choice would be to find the variant which is most satisfactory, the one that will be the best possible, however this does not mean that it will be perfect.

AHP (Analytic Hierarchy Process) and ANP (Analytic Network Process) used in many countries are considered the best methods (Adamus, Greda, 2005). This paper uses a multi-criteria tool of Analytic Hierarchy Process. This method makes it possible to analytically solve the problem and decide among many possible criteria. AHP is one of the fastest growing methods relating to multi-criteria problem solving.

The AHP and ANP creator is Prof. Thomas L. Saaty - a mathematician at the American University of Pittsburgh, who already in the 1970s. began studying both methods. Prof. Saaty published a book on the ANP method entitled "Decision Making with Dependence and Feedback. The Analytic Network Process". A computer programme developed by R. Saaty and W. Adams - Super Decisions© - is a practical component allowing to make even more difficult decisions. In addition for the AHP method, a computer program Expert Choice was created which significantly facilitates calculations.

To better understand the pattern of conduct while using the AHP method, the order of proceeding was enumerated below (Adamus, Greda, 2005):

1. Defining the problem.
2. Specifying the main purpose.
3. Creating the structure of the problem in the form of a hierarchical model i.e. setting the criteria and sub-criteria of the main purpose.
4. Determination of the dominance of the major criteria by comparing in pairs their importance in achieving the main goal.
5. Determination of the dominance of sub-criteria by comparing in pairs their importance in achieving the main goal.
6. Writing down decision variants meeting the sub-criteria and criteria of the main purpose.
7. Defining preferences of the developed variants by comparing in pairs their importance in the implementation of each sub-criterion.
8. Presenting verbal feedback by using the numbers in a Saaty's fundamental preference scale (at each hierarchical level, the opinion may be provided by another expert or group of experts).
9. Using these numbers to determine the priorities of "hierarchical tree" elements in relation to their impact on the main objective.
10. Synthesis of the results obtained - choosing the best variant (with the highest priority value) which will, to the greatest extent, contribute to the achievement of the goal.

The result of all the comparisons is a model constructed using the quotient scale. Such a model is called a priority additive function. Alternative decision, which corresponds to the highest total value of priority function, is considered to be the best and most recommended for use in practice (Adamus, Szara, 2000). In the AHP method, it is recommended to limit the number of elements being compared at each level of the hierarchical tree to 7 (+/-) 2. The presented restriction can be eliminated in the AHP model by introducing problem criteria, its sub-criteria and sub-sub criteria, etc. As far as complex problems are concerned, there is the possibility of combining the criteria in groups and those in sub-groups, etc., so there is the opportunity to compare a few thousand items. The AHP and ANP methods introduce measurement of discrepancies in comparisons in the form of a compliance index C.I. or a compliance rate C.R. In the theory of ANP/AHP

perfect compatibility (consequence) in the opinions (C.I. = 0) is not required. The C.R. value of 10% is considered acceptable. It is worth noting that low inconsistency is necessary, but not sufficient to make the right decision. The compatibility may be perfect, but the decision can be wrong anyway. In this case, logical thinking is more important (Adamus, Szara, 2000). Summing up the above, the problem is presented in the form of a multi-level hierarchical structure whose levels are arranged with decreasing importance. The element on each of the hierarchical levels are compared in pairs.

The main problem of AHP is measuring the uncountable factors. To measure the uncountable criteria and goals, so far such opinions have been expressed in the verbal form and they should be present in the form of numbers, one can use e.g. Saaty's comparison scale (table 1).

Table 1: Saaty's fundamental scale of comparisons

The scale of importance	Definition	Explanation
1	Equal importance	The equivalence of the two compared items
3	Weak or moderate advantage	Small importance or preference of one element over another
5	Strong advantage	Strong preference of one element over another
7	A very strong advantage	The predominant importance of one element over another
9	Absolute or extreme	Absolutely higher importance of one element over another
2, 4, 6, 8	For compromising comparisons between the above values	Sometimes there is a need for numerical interpolation of compromising opinions as there is no proper word to describe them.
1,1 – 1,9	For items of similar meaning	If the meaning of the items is close and they are almost indistinguishable, the average of 1.3 is assumed and the extreme equals 1.9
The inverse of the above scales	Transitivity of evaluations	If element "o" is assigned one of the above non-zero numbers that represents the result of a comparison with "k" element, then "k" is the inverse value when we compare it with "o". If the comparison of X and Y is assigned value "a", then we automatically need to assume that the result of the comparison of X and Y "1/a"

Source: Own elaboration on the basis of Saaty (2001).

This paper uses a nine-level Saaty's preference scale that enables to include the knowledge and experience of the decision maker and allows to indicate how many times one element prevails over another in reference to a given criterion. A person can express their preferences between each pair of elements, first in words

as: equal importance, poor advantage, a strong advantage, a very strong advantage and absolutely a strong advantage. Then these opinions shall be recorded in the form of numbers as 1, 3, 5, 7, 9. The intermediary numbers: 2, 4, 6, 8, are also introduced and used when it's difficult to express our opinions or feelings. The number of 4 for example points over poor advantage of one item over another. Hence, by making comparisons, we have a choice of seventeen possible values which were presented in.

In the AHP method, reversible comparisons in pairs are conducted, where $a_{i,j=1/aj,i}$ and $a_{i,i} = 1$. This gives better and more accurate results than direct indication of a solution. Specific opinions are placed in a so-called square matrix of comparison in pairs $(n \times n)$ $A = [a_{i,\ j}]$. It presents the evaluation showing the advantage of the items on the left side of the matrix over the items on its top. This matrix is used to create n (n-1)/2 of comparisons in pairs. The number of these comparisons stems from the fact that on the diagonal of the matrix of "n" elements there are "n" ones, and half of the opinions are inverse. The matrices of comparisons in pairs are constructed for the elements placed on each level of the hierarchical structure. Therefore, in the hierarchy, the first thing is to build the matrix to determine the degree of importance of the criteria in relation to the defined top purpose. Next are the matrices, which indicate the degree of importance of adopted decision variants in relation to each sub-criteria placed on a directly higher level. An example of a square matrix comparing the size of three apples A, B and C is presented in Figure 1. Assuming that apple A is twice as big as Apple B and six times as big as Apple C, then Apple B is ½ the size of Apple A, and Apple C is -1/6 the size of Apple A.

Figure 1: A square matrix of comparisons in pairs for apples

A comparison of the size of apples	**Apple A**	**Apple B**	**Apple C**	**The relative size of apples calculated based on the standardization of the selected column**	**Priorities**
Apple A	1	2	6	6/10	A
Apple B	½	1	3	3/10	B
Apple C	1/6	1/3	1	1/10	C

Source: Saaty, 2004a

Material and research method

The AHP method was used to assess the importance of the elements of savoir-vivre in the hotel business. The appropriate evaluation criteria have been selected i.e.: staff competencies, personnel's appearance, individual approach to guests, staff's knowledge of the etiquette, employees' personality, kindness staff employees, proper way of laying the table and serving food, the high quality of services and the hotel's standard. The study was conducted at the turn of February and March 2013, at Krakow's Market Square near Florianska Gate, the underpass and the St. Mary's Church. A survey was conducted among 120 people, including 50 foreigners. The survey was composed of three parts - the first one consisted of 7 questions about general travel preferences and the hotel choices. The second part was a table with comparison of criteria that a tourist had to choose and select their intensity, i.e. which criterion is more important to them. The third part was respondent's particulars i.e. basic and important questions about the respondent.

Test results - the impact of staff's savoir-vivre knowledge on the quality of service

Graph 1: Criteria priorities

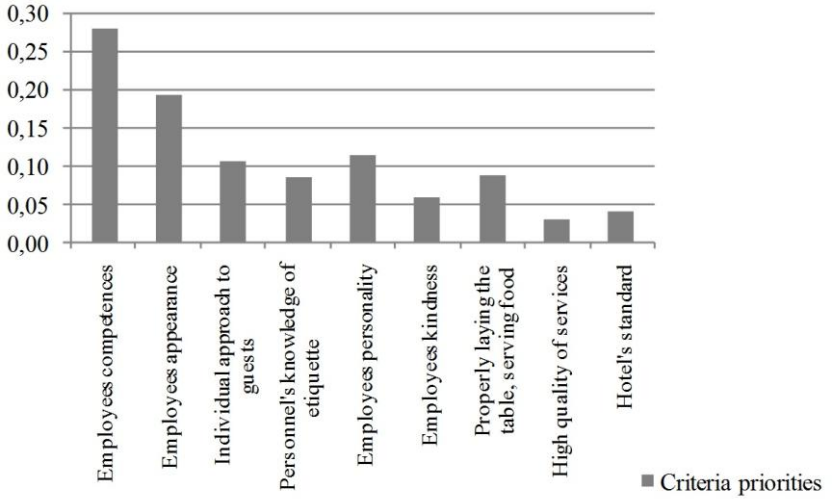

The AHP method was used to assess the importance of the elements of savoir-vivre in the hotel business. The appropriate evaluation criteria have been selected i.e.: staff competencies, personnel's appearance, individual approach to

guests, staff's knowledge of the etiquette, employees' personality, kindness staff employees, proper way of laying the table and serving food, the high quality of services and the hotel's standard.

When a group f individuals wishes to make a collective choice, then each person of the group can determine their individual preferences. Based on that, using the geometric mean, a combination of individual opinions in one group choice was created. In this study, each of the tourists was supposed to compare the criteria specified in pairs using Saaty's fundamental scale of comparisons i.e. from 1 to 9, and respond to a question: Which criterion is more important and what is the advantage of this element over the others?

Discussion and conclusion

The results of the study indicate that the most important criteria are staff competencies, appearance, personality and individual employee employees approach to a guest.

The results of the survey presented show that tourists increasingly pay attention to the quality of service understood as the knowledge of principles of savoir-vivre, and not as the hotel's standard or design. This may be influenced by better knowledge of the hotel rating requirements, so selecting a hotel with a specific number of stars, they know what to expect when it comes to the hotel's standard or what is the range of additional services. After arriving to a hotel, they evaluate the staff, observe their behaviour in different situations, they sense the type of atmosphere among the staff and how they are served. Thus, they form the opinion about the hotel and this also has an impact on the assessment of the quality of services. Guests often see the smallest details such as the placement of tableware, the receptionist's smile, or simple favours and kindness of the personnel. Tourists love to be noticed, recognized by the staff, they like to feel important, which satisfies their certain needs, and thus allows the acquisition of a permanent hotel customer. Therefore, the hotels care about good relationships with guests by sending them holiday wishes, giving discounts or loyalty cards, and sometimes small gifts that are much appreciated by the guests and are make it more likely for the customer to return to the hotel. Most of the responses indicated that the guests were choosing hotels guided by their own or their friends' experience, and coming back to the particular location, they usually chose the same establishment. Tourists pay attention to professionalism, staff's competences, therefore the owners or managers of hotels should take care of regularly reminding the staff about hotel rules and organizing trainings in savoir-vivre. In larger facilities, a good idea would be to create a book with he standards relating to the appropriate work uniform or behaviour but it would also systematise the working technique on a particular position which will prevent making mistakes, and thus increase the quality of service.

References

ADAMUS, W. – SZARA, K. 2000. Zastosowanie Analitycznego Procesu Hierarchicznego AHP do racjonalizacji zarządzania i organizacji gospodarstw (przedsiębiorstw). In Zagadnienia Ekonomiki Rolnej. no 4-5, 2000, pp. 20.

ADAMUS, W. – GREDA, A. 2005. Wielokryterialne wspomaganie decyzji w rozwiązywaniu problemów organizacyjnych i menedżerskich. In *Badania Operacyjne i decyzyjne*. no. 2, 2005, pp. 5-36.

BORKOWSKI, S. 2007. *Jakość i efektywność usług hotelarskich*. Warszawa : PWN, 2007. pp. 31-37.

BORKOWSKI, K. – ČIEF, R. 2015. Vybrané možnosti hodnotenia vybavenosti službami cestovného ruchu. In *Ekologické štúdie*. 2015, roč. 6, č. 2, s. 91-101.

BORKOWSKI, K. – NIŽNANSKÝ, B. 2015. Oblasť ako produkt cestovného ruchu v subjektívnom hodnotení jej návštevníkov a obyvateľov. In *Ekologické štúdie*. 2015, roč. 6, č. 2, s. 82-90.

DASZOWSKA, M. 1998. *Usługi. Produkcja, rynek, marketing*. Warszawa : WN PWN, 1998, p. 17.

FINDEISEN, W. 1985. *Analiza systemowa – Podstawy i Metodologia*. Warszawa : PWN, 1985, 670 p.

KALMAN, M. – DOHNAL, T. – KOTULÁK, Z. – PAVELKA, J. – HAMŘÍK, Z. – OSVALDOVÁ, M. – BÖHM, H. 2007. *Národní a regionální politiky a strategické dokumenty v oblasti cestovního ruchu*. Praha, 2007, s. 103.

KASPRZAK, T. 1992. *Systemy wspomagania decyzji wielokryterialnych*. Warszawa : Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1992. p. 31.

KOPALIŃSKI, W. 1999. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa : MUZA SA, 1999. 448 p.

PANASIUK, A. 2009. *Hotelarstwo*. Warszawa : WNPWN, 2009. p. 24.

SAATY, T. L. 2001. *Decision Making for Leaders. The Analytic Hierarchy Process for Decisions In a Complex World*. Pittsburgh : RWS Publications.

SAATY, T. L. 2004a. Decision Making – The Analytic Hierarchy and Network Processes (AHP/ANP). In *Journal of Systems Science and Systems Engineering*. vol. 13, no. 1, pp. 1-34.

SAATY, T. L. 2004b. *Priorities Originate from Dominance and Order Topology in AHP/ANP; The Fundamental Scale, Relative Scales and When to Preserve Rank*. Jagiellonian University.

SAWICKA, E. 2011. *Savoir-vivre podręcznik dobrych manier*. Warszawa-Bielsko-Biała : Park, 2011, pp. 13-23.

http://www.kns.b2me.pl/art-iso-systemy-zarzadzania-jakoscia,13,0.html

Dr. Maciej Abram
Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie

Bc. Katarzyna Janik
Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie

PaedDr. Michal Kovačic, PhD.
Faculty of Education, Catholic University
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

Dr. Bartłomiej Walas
Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii
Ul. Zamkowa 1, 34-200 Sucha Beskidzka, Polska

FACTORS AFFECTING THE PROCESS OF CUSTOMER SERVICE

Maciej Abram, Daria Szydlowska, Krzystof Borkowski, Bartłomiej Walas

Abstract

Customer service process consists of many elements, and it is influenced by many factors that impact directly on the end result. Professional customer service may become a guarantee of business success. A satisfied guest comes back to the company, and recommends it or not to the family, friends, and other potential customers, for example via Internet forums. The issue of customer service is a broad topic derived from such areas as human resources management and social communication. The aim of this paper is to identify key factors and management practices in the development of recreational possibilities. We methodically evaluate customers' needs, customer segmentation, decision-making processes and the quality of services.

Keywords: customer service, decision-making processes, the quality of services, management

Introduction

Customer service process consists of many elements. It is influenced by many factors that directly impact the end result. Professionalism is acquired from experience, however, the additional training conducted by the industry professionals is indispensable. Unfortunately, there is still a shortage of comprehensive publications dealing with the issue in question.

The topic can be particularly interesting to young people planning to open their first own business, as an exemplary staff becomes an advertisement in itself, leading to the achievement of measurable financial returns.

Customers' needs

The consumer decision making is primarily focused on satisfying one’s needs.

Consumers also pay attention to the way the service is delivered. The staff’s personal contact with a client has enormous influence on the consumer decision making process.

The consumer needs are the source of their behaviour and condition their purchases.

These primary needs are the starting point for the formation of another ones - the need to satisfy them often involves the desire of e.g. having money, adapting

to the behaviour of the group, impressing a particular person or attracting attention to oneself (Rudnicki, 1996).

Every customer has different needs that change over time together with their relevance (hierarchy of needs). Many of them, once satisfied, return e.g. after the particular product has been worn out or together with the changes in person's physiology.

However, it is necessary to remember that every consumer satisfies the needs in a different way, and the best service would be an individual approach to each of them.

That is why the next step in the service planning is determining to what market segment the offer is addressed.

Customer segmentation

The goals of each company usually include: the desire to reach out to the widest circle of customers, the desire to attract customers who live in the area and getting customers to return and use the services again. Therefore, Horovitz distinguished 3 types of customer segmentation according to: needs, type of service, loyalty (Horovitz, 2006).

It happens that different departments in a company use different types of segmentation. This is the right approach, the task of a marketing department, for instance, is to attract customers who express the demand for a particular product, the task of the customer service is to adjust the quality and manner of service to current customer needs - the amount of time they have, for whom they purchase the product, etc.

Segmentation can be performed in different ways. The most popular one is observation (Čief a kol., 2014).

The personnel must quickly get an idea in what situation the client currently is, who they are and what they want in order to be able to effectively adapt their service style, and thus gain the customer's satisfaction. Another method is auto-selection through the preparation of the place to make it easier for customers to use the services and access the company they are interested in (signs, pointers to different departments, different menus).

The reminders that are used and information sorting help in maintaining good relationships with customers. However, i is important to remember that they are still human beings, not just the numbers in the system.

Decision-making processes

Consumer behaviour is any decision-making process related to selecting products (goods and services) according to individual preferences, their resources and the act of buying itself (purchase) (Panasiuk, 2006). It is shaped by, inter alia,

the human psyche, everyday behaviour, the impact of social groups or the media influence.

That's why it can be qualified as a complex psychological process related to widely understood consumption that cannot be observed, however, can be predicted.

These processes can be divided into three basic stages (Styś, 2003):

- pre-purchase stage,
- buying and consumption stage,
- after-purchase stage

The pre-purchase stage includes such factors as:

- incentives - the elements that stimulate the client to produce the need to purchase some product located e.g. in the advertisements,
- awareness of the problem, that is, feeling the shortage of the product in question,
- source of information-gaining knowledge on how to resolve the defined problems,
- assessment of alternatives-a comparison of available solutions before making a choice.

What is also significant is a customer loyalty to proven providers. Customers often prefer to pay more to use the services of the proven providers. Another phenomenon favourable to entrepreneurs is a so called word-of-mouth marketing. The consumers are very often swayed by the opinion of their friends and relatives treating it as a reliable source of information. It usually facilitates the choice of the manufacturer and allows one to move to the next stages: consumption and after-purchase stage, when the customer decides whether they will use the services of the company again or not.

Consumer behaviour is closely related to customer expectations. These define the 4 types of services (Styś, 2003):

- Expected service-specific expectations and customer's perception of the service supplied to them.
- Desired service - the level of services that will ensure the client's delight.
- Appropriate service – minimum expectations in relation to the paid transaction, below which the service will not be accepted.
- Perceived service - the actual level of service quality that can be perceived by purchasers.

The level of quality of a product does not only consist of its physical features, timeliness of services and value to money relation (Larson, 2003). The client wishes to be important to the company and requires appropriate treatment. Therefore it is equally important to pay attention to the customer's problems so the erroneous and negative opinions about the company do not form while providing the service. If, however, such errors happen, they should immediately be fixed as

disregarding them may lead to not one but many unhappy, potential customers who have not even had contact with the company yet. Regular customers also participate in the process of creating quality and value of products as well as in developing the offer.

Therefore, it can be noticed that appropriate customer relationship management leads to differentiating the company from the competition, as well as to the promotion of the brand (Rogoziński, 2000). A customer can also be treated as a co-producer of the product itself.

The best possible customer service should be the employee's pleasure and make them proud of the well-performed job. However, the problem does not always lie in the service itself. Simple malaise or conflicts between colleagues are enough to make the quality of services deteriorate. Professionalism is therefore also separating the personal problems from the contacts with the customer.

There are, however, no precise rules, which could be presented to the employees. Therefore, the intuition and increased vigilance is required of them because each situation may be surprising, even to the most experienced employees.

The quality of services

Good contacts with customers are the basis for evaluation of the quality of services.

Each employee is responsible for the creation the company's image. It is important to remember that any opinion - which in this case becomes the definition of quality of service - is subjective and does not necessarily reflect the reality (Larson, 2003). However, no complaint can be ignored, they should rather be seen as guidelines for the further development of the company.

All activities carried out by the staff from the moment of the client's arrival to the office must be developed – welcome, providing of information, assistance in the selection of a product, accepting payments, etc.

Quality can be defined as a collection of properties of the services or products offered, which determines the degree of ability to meet specific needs (Kotler, 1994). Hence, the word quality does not define the standard of services, for this the additional adjectives such as "weak", "good", "sufficient" are needed.

In order to assess the service, one needs to start with preparing the evaluation criteria and their results, which can be considered satisfactory. The most commonly used criteria include (Parasuraman, Zeithaml, Berry, 1985):

- the availability of the services provided,
- dissemination of information about the product/service
- the skills and expertise of employees having direct contact with the customer,
- the company's reliability,
- responsibility for provided services,

- the condition, equipment and aesthetic impression of the building of the service provider,
- knowledge of the market.

However, these criteria are not perfect – the level of experience and opinions varies depending on the individual needs and customers' life situation. Therefore, what is also emphasised are the elements such as the degree of compliance with the customers wishes, timeliness, financial and material contribution of the client and the contractor, as well as the final customer experience (Kachniewska, 2002). Quality cannot be assessed by focusing on only one of the proposals. The individual criteria are only an indicator of what needs to be improved or changed in the process of providing services.

Around the year 1950, an American statistician – Edward Deming- formulated 14 indicators for raising the level of quality in a company through appropriate management and changing the corporate philosophy (Freeman, Gilbert, Stoner, 2001).

These indicators were the basis of developing views on a comprehensive quality management system (TQM- Total Quality Management). The term first appeared in the United States at the turn of the 70s and 80s of the 20th century. Deming paid attention primarily to the specific role of qualified managers and focusing their task on quality control, not solely the profits. Such an approach should implicate the change of the quantitative approach in favour of the quality in the process of production and services.

Quality control should involve proper development of a product or service from the very beginning, and not fixing what went wrong so far. The next indicator is concerned with reducing the sensitivity to price of component products or subcontractors.

A cheap product of poor quality will not achieve the expected effects when finalizing the order. These indicators also take into account the dynamics of the market and the continuous economic changes as well as changing customer preferences (Čief, Tomčíková, 2013).

This will eliminate the uncertainty in the employee decision making process and actions on behalf of the company. Employees should also be encouraged to maintain healthy relationships with other colleagues and to promote mutual assistance instead of the propaganda allegedly designed to motivate subordinates to achieve better effects.

Quality control is also associated with the prediction and control of the processes in the company (Čief, Tomčíková, 2013). Therefore, to fully resolve the problems that may arise during the production or the provision of services, specific methods called TQM tools are used.

In addition to statistical quality control, one can use the method developed by the Japanese management theorist, Kaoru Ishikawa called the fishbone diagram (Best, Neuhauser, Kaoru, 2008).

It involves identifying sources of problems (for example, machine or man) that may appear in the company, specifying the reason (breakdowns, lack of adequate training) that can lead to failure, to finally be able to describe the effects of the incorrect proceedings. To increase the efficiency, some companies also use the so-called *benchmarking.*

It is a way of improving the quality of products and services of the company, which is based on the comparison and executing the ideas and results of the best companies in the world.

TQM system is one of the most useful concepts of modern management. In order for the system to constitute an integrated method of management, it should contain some essential elements.

They include the following categories (Knowles, 2001):

- employee reward systems,
- professional development and training programmes,
- communication skills,
- striving for professional attitude,
- establishing procedures and methods.

Every company should have its own method of rewarding employees for the proper results and sales achievements. Often, however, these awards are only financial bonuses, usually too low to motivate staff to make effort again and be involved in the development of the company. The prize must be adequate to the work of an employee and not to the final, tangible result. That's why the executives who do not want to jeopardise the company's budget should focus on the implementation of other, more effective motivators, also the intangible ones. One of the incentives can be sponsoring an industry training that will benefit both sides – the employee will feel essential to a company that acknowledged their efforts, and the company will obtain a better qualified employee.

To ensure the functionality and effective processes in the company, focus should be given to their meticulous description.

In order for them to be described and implemented correctly, the company should make an effort to obtain the ISO 9000 series certificate (Knowles, 2001). This certificate is also a benchmark for consumers ensuring the the company whose services they use pays exceptional attention to the quality standards of their services. Companies that decide to implement these standards are controlled both internally and externally, and the diplomas obtained by them are a guarantee of satisfaction of potential customers.

ISO (*International Standard Organisation)* is an international organization of national associations and standards organizations which oversees all standards for products (initially) and now also for services (Górska-Warsewicz, Sawicka, 2012). All standards of the 9000 series are concerned with the quality management. The awarded certificate is valid for 3 years, after that time a company needs to renew it in order to prove the standard of service that is recognized in every corner

of the world. During those 3 years, the entrepreneur trying to get the certificate has to expect the number of control checks carried out to ensure that implemented norms are still enforced.

Currently valid ISO standard for hotel companies is ISO 9001: 2008, which includes a whole range of quality requirements (http://www.iso.org/iso/home/standards/management-standards/iso_9000.htm/).At the beginning, the preliminary audit is carried out in a company. After establishing further actions, the implementing company sets a range of trainings both for employees as well as for the management and other organization executives. Then, in accordance with the requirements, all sorts of information is gathered, the objectives and strategies of the company are set and, based on that, the full and final documentation on the actual situation of the company with the view to fulfilling these conditions is created. Only after final acceptance of the auditor, the company can apply for an opinion and awarding of the desired certificate by the International Organization for Standardization (http://www.iso.org.pl/iso-9001/).Some of the benefits the company can reap thanks to the implementation of ISO standards is primarily improving the company's and thus increasing its competitiveness on the market, raising the effectiveness of every organizational cells, as well as unifying the standards of services provided to clients.

This fact implies the proposal to introduce to a company a tool called CRM (Customer Relationship Management).

This is the method and strategy group supporting a company management including identifying, attracting and continuous communication as well as maintaining, the most positive and close relationship with the client as possible (Sołtysik-Piorunkiewicz, 2008). The first CRM systems have sprung up in the 1980s and focused mainly on combination of a calendar tool with non-complex databases. Soon after, new telecommunication solutions, the development of information technology and, above all, Internet penetration brought about the evolution of simple applications to complex management and sales systems. These systems should include a history of contact with the client and services provided for them, as well as the problems that have arisen in the past during use of the product in question. The personnel that has access to this information should be properly selected and trained to seem professional and to be able, without the trouble, to define the customer's wishes. Nowadays, the implementation of CRM systems becomes an effective way to gain the advantage over the competition.

Customer satisfaction is, however, a thing completely subjective, and their opinion might as well depend on their current well-being.

In this way, the quality assessment methods were created which exclude subjective opinions and clients participating in creating it.

One of them is the analysis of duration. It is used to observe the number of clients served, time of the office equipment use, time for private matters (coffee, checking personal mail). It optimizes the work process and supports the

involvement of employees within the specified time of their shift. The observer does not always have to be a specialist in the field. The anonymous researchers known as the *Mystery Shoppers* are used complementary in the service quality assessment. Such a person buys a product, and then reports on any shortcomings noticed.

This study serves to identify the current effectiveness of the service. But for more advanced research, many more models were developed. The most interesting ones include: SERVQUAL and CIT.

A method for measuring quality of service called SERVQUAL was designed in 1985 by an American professor, a specialist in the field of marketing and service quality A. Parasuraman (Głowacka, 2000). The model aims to study the phenomenon of quality which is extremely difficult to measure. It is applicable in many types of services, including tourism. In addition, it helps to determine the importance of each aspect of service for specific groups of customers. The test using SERVQUAL method begins with determining the criteria for the evaluation and designating a scale. Depending on the type of company and services provided there, these criteria will have a different meaning for the customers tested.

A technique complementary to the previously proposed ways of measuring the quality of service is the analysis of critical incidents, *Critical Incident Technique* (CIT). It involves collecting interviews, praises, complaints and general customer feedback, who in a special way remembered some experience - whether positive or negative (Kachniewska, 2002).

Customers often cannot pinpoint exactly one reason why the service was evaluated as correct or not. Therefore, another way to describe inconvenience, particularly for the client, is *the trade-off* or *conjoint analysis* (Horovitz, 2006). They focus on finding the optimum combination of the various elements of the service, which will be the most closely related to the needs of customers. This can be done through, for example, the analysis of customers' complaints. This is done primarily via qualitative interviews which can include customer satisfaction surveys, analysis of individual complaints and discussion groups, the so-called focus groups. These methods are not methods of quantitative evaluation, the results cannot be presented in the form numbers and scales, but they are the richest source of information on the processes taking place in the company and the company's image on the market.

Human resources management

For many customers, what is more important from the service itself is the person who provides it. Employees, with their personality and people skills, can attract all sorts of buyers who are ultimately loyal to one company regardless of price fluctuations and changes in the rules (for example a gym trainer, a massage

therapist in SPA, a waiter in a restaurant). Therefore, properly selected staff is particularly important in tourist enterprises.

The staff of any company providing services can be grouped into three categories (Styś, 2003):

- first-line employees (who have direct contact with customers),
- support staff (e.g. people working on particular floors in a hotel),
- executives.

The first group includes already mentioned representatives of the company.

They are the direct cause of customer satisfaction or complaints. Those workers are also the most vulnerable to stress associated with customer accusations that are not their fault, but are caused by small omissions or simply the individual mood and the guest's well being. These are often influenced by support workers activities who, not being in direct contact with the customer, do not feel the pressure of raising standards of the tasks performed so strongly. Therefore, to properly motivate both staff levels, a company needs an experienced leader.

There are three main levels of management: top level / administrative level, middle level, low level / first-line managers. And despite appearances, even the lower level is of the utmost importance, since direct management involves close relationships with first-line employees - the ones responsible for direct contact with the client. According to the Larson's definition, direct management is close cooperation between a company's management bodies and its staff which aims to create an unusual business offer meeting the most demanding customers expectations (Larson, 2003). Therefore, this is a way of managing that does not elevate the management. The basis of this method is to create an atmosphere of contentment among subordinates and their superiors, which will increase the involvement of entire personnel in the customer service process.

Conclusion

The customer requirements on today's market grow every year. Entrepreneurs of a particular industry should be fully aware of the need for employee training in the field of professional customer service, since this is the only way they can obtain valuable staff, who will turn out to be the key to the business's success. Proper customer service is not only the principles of employee attitude toward the customers, but also appropriate human resources management. In the paper, we evaluate customer requirements in recreational settings. In detail, we focused on the need for efficient management of human resources quality. Employees who understand one another are a proof of the company's reliability and a guarantee of quick solution to the customers' problems. In addition, team work gives a sense of belonging, and so meets one of the basic needs of every human being.

References

BEST, M. – NEUHAUSER, D. – KAORU, I. 2008. *From fishbones to World peace,* In *Quality and Safety in Health Care*. 2008, vol. 17.

BINIASZ, D. 2012. *Obsługa klienta i jej wpływ na efektywność funkcjonowania organizacji*, Zarządzanie i Finanse, chapter 10, No. 1.

ČIEF, R. – LAŠ, L. – NIŽNANSKÝ, B. – PRAŽIAK, V. 2014. Tourist Destinations and their Suitability from the Viewpoint of Epidemic Diseases and Consequent Possibilities of Development or Decline of Tourism Infrastructure. In *Zeszyty naukowe*. vol. 6, 2014, pp. 38-49.

ČIEF, R. – TOMČÍKOVÁ, I. 2013. Tourist Destinations from the Viewpoint of Population Theories. In *Zeszyty naukowe*. vol. 3, 2013, pp. 96-102.

FREEMAN, R. – GILBERT, D. Jr. – STONER, J. 2001. *Kierowanie*. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2001.

GEE, J. – GEE, V. 2000. *Program szkolenia z zakresu obsługi klienta*. Warszawa Oficyna Ekonomiczna, 2000, training session No. 59.

GLOWACKA, E. 2000. *Studium zastosowania kompleksowego zarządzania jakością (TQM) w bibliotekoznawstwie i informacji naukowej*. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000.

GÓRSKA-WARSEWICZ, H. – SAWICKA, B. 2012. *Organizacja przedsiębiorstw turystycznych i hotelarskich.* Warszawa : Wydawnictwo SGGW, 2012.

HOFFMAN, K. D. – BATESON, J. E. G. 1997. *Essentials of Services Marketing*. London : The Dryden Perss, 1997.

HOROVITZ J. 2006. *Strategia obsługi klienta.* Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2006.

KACHNIEWSKA, M. 2002. *Zarządzanie jakością usług turystycznych*. Warszawa : Difin, 2002.

KNOWLES, T. 2001. *Zarządzanie hotelarstwem i gastronomią*. Warszawa : Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2001.

KOTLER, P. 1994. *Marketing – analiza, planowanie, wdrażanie, kontrola*. Warszawa : Gebetner&Spółka, 1994.

LARSON, W. 2003. *Obsługa klienta – praktyczny poradnik dla tych, którzy nie lubią tracić czasu.* Warszawa : K.E. Liber, 2003.

PANASIUK, A. 2006. *Marketing usług turystycznych*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2006.

PARASURAMAN, P. A. – ZEITHAML, V. A. – BERRY, L. L. 1985. A conceptual model of service quality and its implications for the future research. In *Journal of Marketing*. 1985, vol. 49.

QUALITY MANAGEMENT, 2016. ISO 9000. [cit. 2016-08-15]. Available on: http://www.iso.org/iso/home/standards/management-standards/iso_90 00.htm/.

ROGOZIŃSKI, K. 2000. *Nowy marketing usług*. Poznań : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 2000.

RUDNICKI, L. 1996. *Zachowania konsumentów na rynku*. Kraków : AE, 1996.
SASHKIN, M. – KISER, K. J. 1991. *Total Quality Management*. Germantown : Ducochon Press, 1991.
SOLTYSIK-PIORUNKIEWICZ, A. 2008. *Zarządzanie relacjami z klientem z wykorzystaniem techniki Customer Care – charakterystyka systemów CRM*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas 2/2008, Oficyna Wydawnicza Humanitas, Sosnowiec 2008.
STYŚ, A. 2003. *Marketing usług*. Warszawa : PWE, 2003.
WYREBEKH, H. 2011. *Zarządzanie jakością obsługi klienta na przykładzie przedsiębiorstwa produkcyjno – handlowego*. Administracja i Zarządzanie Nr 90/2011, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego w Siedlcach.

Dr. Maciej Abram
Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie
E-mail: maciej.abram@awf.krakow.pl

Dr. Daria Szydlowska
The University of Physical Education in Krakow

Dr. Krzystof Borkowski
Wyzsa Szkola Rurystyki I Ekologii
Ul. Zamkowa 1, 34-200 Sucha-Beszikdzka, Polska
E-mail: krzystof.borkowski@wste.edu.pl

dr Bartłomiej Walas
Wyższa Szkoła Turystyki i Ekologii
Ul. Zamkowa 1, 34-200 Sucha Beskidzka, Polska

AKO ZVYŠOVAŤ KONKURENCIESCHOPNOSŤ ÚZEMIA? PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA OBCE SPIŠSKÝ HRHOV

Mária Fáziková, Katarína Melichová

Abstract

The paper examins how various factors of local economic development, with specific focus on social capital are translated into territorial competitiveness based on the example of the Spišský Hrhov municipality. The focus is aimed at identification of the key actors in the development process of the municipality and their relationships, linkages between different groups of actors and their impact on the utilization of the development potential of the area, as well as identification of the processes of local potential utilization for the development of the municipality. Results presented in the paper were obtained via semi structured interviews with local stakeholders and analysed using methods of network analysis.

Keywords: local economic development, territorial competitiveness, social capital, network analysis, local stakeholders

Úvod

Využívanie zdrojov v priestore je v dôsledku globalizácie nerovnomerné. Koncentrovaný kapitál sa lokalizuje v oblastiach s najvyššou produktivitou zdrojov a v prípade ich vyčerpania sa veľmi rýchlo presúva do ďalších regiónov schopných poskytovať želateľné výnosy. V dôsledku toho vznikajú veľké priestorové rozdiely, prejavujúce sa v rýchlom rozvoji vs. úpadku regiónov. Takýto vývoj je v upadajúcich regiónoch sprevádzaný deštrukciou hospodárskej štruktúry, rastúcimi nerovnosťami a eskaláciou sociálnych problémov.

Možné riešenie pre takéto regióny spočíva v súbore aktivít, ktoré označujeme pojmom miestny ekonomický rozvoj.

Pojem „miestny ekonomický rozvoj“ (ďalej MER) nemá dosiaľ jednotnú definíciu, rôzni autori zdôrazňujú odlišné aspekty v jeho štruktúre. Časť autorov spája miestny ekonomický rozvoj s ekonomickými činnosťami a ich štruktúrou na určitom území. Napr. Bartik (1995) chápe MER ako proces zmien ovplyvňujúcich kapacitu miestnej ekonomiky, ktorých cieľom je rast blahobytu miestneho obyvateľstva. Ekonomický aspekt MER zdôrazňuje aj Meyer-Stamer (2008), ktorý chápe MER ako schopnosť určitej oblasti alebo lokality produkovať rastúce príjmy a zlepšovať kvalitu života obyvateľov. Dochádza pritom aj ku nápravám zlhynia trhu najmä vyrovnávaním podmienok pre malé podniky a zlepšovaním dostupnosti informácií. Čapková (2005) chápe MER ako rozsiahlu stratégiu, v rámci ktorej sa miestni aktéri a inštitúcie usilujú o najefektívnejšie využitie miestnych zdrojov.

Ďalšia skupina autorov zdôrazňuje sociálne a procesné aspekty MER. Blakley a Bradshaw (2002) definujú MER ako proces ktorého cieľom je vytváranie nových pracovných miest a zintenzívnenie hospodárskej aktivity. Ide o kombináciu disciplín a súbor politík a praktík pri ktorých sa spájajú lokálni rozvojoví aktéri. Svetová banka má odbobnú definíciu MER, podľa ktorej ide o proces tvorby lepších podmienok pre hospodársky rozvoj a rast zamestnanosti, na ktorom sa spoločne podieľajú partneri z verejného, podnikateľského a mimovládneho sektora. (Swinburn, Goga, Murphy, 2004).

MER môžeme teda chápať ako rozvojový proces, ktorého hlavným cieľom je zvýšenie kvality života obyvateľov. Vychádza z miestnych zdrojov, pričom sa snaží o ich čo najefektívnejšie využitie. Synergia sa dosahuje formou spolupráce rôznych sektorov, pričom „miesto" závisí od konkrétnej situácie.

Ciele, nástroje a aktéri MER sa v čase menili. V povojnovom období sa miestny rozvoj dosahoval predovšetkým pomocou externých zdrojov (prilákanie vonkajších výrobných investícií, prilákanie priamych zahraničných investícií, investovanie do ťažkej infraštruktúry). Kľúčovú úlohu (iniciačnú, regulačnú) zohrával verejný sektor (národná vláda, príslušné ministerstvá). V súčasnosti ide o rozvoj dosahovaný prostredníctvom aktivizácie endogénnych zdrojov (zlepšovanie miestneho podnikateľského prostredia, investície do ľudských zdrojov, budovanie komunikačných sietí, ovplyvňovanie investícií súkromného sektora, zvyšovanie konkurencieschopnosti pomocou investičných stimulov, rozvíjanie komparatívnych výhod). Kým v povojnovom období bol aktérom MER výhradne verejný sektor, v súčasnosti je do tohto procesu zapájaný aj súkromný a neziskový sektor. Iniciačná funkcia verejného sektora na regionálnej a miestnej úrovni je tu kľúčová (Svetová banka, 2005).

Na realizácii miestneho ekonomického sa podieľa široká a pestrá skupina aktérov. Sú to priami aktéri, ktorí aktívne zasahujú do rozvojových procesov, ako aj nepriami (pasívni) aktéri. Rozhodujúcu úlohu zahráva v procese realizácie stratégie motivácia aktérov, medzi ktorými sú obyvatelia (motivuje ich práca, identita, sociálne vzťahy), politici (motivuje ich podpora voličov a výška daňových príjmov) a podnikatelia (motivuje ich investovaný kapitál a vybudované obchodné vzťahy) (Sopkuliak, 2013).

Využitím endogénnych zdrojov a vzájomným zosieťovaním priamych aj nepriamych aktérov je možné dosiahnuť minimalizáciu únikov zdrojov z miestneho ekonomického systému a rast hladiny príjmov komunity.

MER sa nemôže zakladať na ad hoc rozhodnutiach, ale musí ísť o strategicky usmerňovaný proces, v ktorom sa uplatňujú princípy participatívneho strategického plánovania. Podľa Whitea a Gassera (2001) spoločnými črtami miestnych rozvojových stratégií je participácia a spoločenská komunikácia, mobilizácia miestnych zdrojov a využívanie komparatívnych výhod, viazanosť na územie, miestne vlastníctvo a manažment.

Kľúčovú úlohu v MER teda zohráva miestna úroveň sociálneho kapitálu

a schopnosť miestnych lídrov efektívne kombinovať využitie miestnych zdrojov a reflektovať záujmy všetkých rozvojových partnerov.

Sociálny kapitál sú inštitúcie, normy a vzťahy, ktoré tvoria kvantitu a kvalitu sociálnych interakcií v spoločnosti. Koncept sociálneho kapitálu sa teda vzťahuje prevažne k sociálnym väzbám, zdieľaným hodnotám, uľahčujúcim spoluprácu medzi ľuďmi. Vytvára spojenie medzi jednotlivcami a umožňuje im dosahovať spoločné ciele efektívnejšou cestou (Harper a Kelly, 2003). Takýto tzv. premosťovací sociálny kapitál je verejným statkom, ktorý umožňuje efektívne využívanie endogénnych zdrojov v záujme a v prospech komunity, čo prispieva k zmierňovaniu sociálnych nerovností a k stabilizácii komunity. Dôležitá je aj ďalšia forma sociálneho kapitálu a to tzv. spojovací sociálny kapitál, ktorý prepája regionálne resp. miestne spoločnosti vertikálnymi typmi väzieb na inštitúcie (organizačné, administratívne, politické) na vyššej teritoriálnej úrovni (regionálnej, národnej alebo nadnárodnej). Takéto prepojenie uľahčuje tok informácií medzi jednotlivými hierarchickými úrovňami, čím umožňuje efektívnejšie využívanie existujúcich zdrojov. Tok informácii poskytuje priestor pre prípadné ovplyvňovanie národných politík (Putnam, 1993, Paxton, 1999). Existuje všeobecný predpoklad, že úroveň sociálneho kapitálu vplýva na rast ekonomiky a úroveň HDP. Siete, dôvera a normy, to všetko prispieva k efektívnemu fungovaniu trhov. Uslaner (2003) poukazuje na existenciu silnej korelácie medzi dôverou a príjmovou nerovnosťou. Vyrovnávanie rozdielov sa zdá byť pomerne silným prediktorom úrovne sociálneho kapitálu, kde sa nerovnosti darí odstraňovať, tam úroveň sociálneho kapitálu prinajmenšom neklesá.

Cieľ a metodika

Cieľom príspevku je identifikovať prínosy sociálneho kapitálu v miestnom ekonomickom rozvoji a jeho pretavenie do rastu územnej konkurencieschopnosti na príklade obce Spišský Hrhov. Hlavný cieľ dosahujeme prostredníctvom naplnenia parciálnych cieľov, ktorými sú:

- identifikácia kľúčových aktérov v procese rozvoja danej obce, vzťahov resp. väzieb, medzi jednotlivými skupinami aktérov a ich vplyv na využívanie rozvojového potenciálu daného územia,
- identifikácia postupov a procesov využívania miestneho potenciálu pre rozvoj obce.

Pre analýzu prínosov sociálneho kapitálu v miestnom ekonomickom rozvoji sme v roku 2015 uskutočnili prípadovú štúdiu obce Spišský Hrhov, založenú na realizácií riadených rozhovorov s identifikovanými najvýznamnejšími aktérmi pôsobiacimi v danej obci. Týchto aktérov sme rozdelili do troch skupín: verejný sektor, súkromný sektor a neziskový sektor. Subjekty patriace do neziskového a súkromného sektora boli identifikované na základe údajov databázy ELIS Registra organizácií SR, pričom ich zoznam bol následne overený aj na obecnom úrade.

Vzhľadom na to, že stredobodom skúmania bolo aj postavenie jednotlivých aktérov, identifikácia najvýznamnejších ako aj väzieb medzi nimi, čo v podstate predstavuje jednu z dimenzií sociálneho kapitálu, špeciálne sme sa zamerali na túto oblasť. Pre analýzu vzťahov medzi miestnymi aktérmi sme sa rozhodli použiť sieťovú analýzu, ktorá ako uvádza Melichová (2015), umožňuje kvantifikovať jednotlivé aspekty úrovne sociálneho kapitálu. Melichová a Fáziková (2014) ďalej uvádzajú, že sieťová analýza ako analytická metóda je v podstate odvodená z poznatkov teórie grafov.

Pre zhodnotenia úrovne sociálneho kapitálu a prepojenosti aktérov sme použili indikátor hustota väzieb.

$$hustota\ väzieb = \frac{počet\ existujúcich\ väzieb}{počet\ potenicálnych\ väzieb}$$

Význam, resp. postavenie konkrétnych aktérov v sieti sme vyhodnotili indikátorom centrality aktérov. Centralita aktérov je v zobrazovanej sieti ilustrovaná veľkosťou značiek jednotlivých aktérov. Centralita konkrétneho aktéra sa rovná stupňu vrcholu v grafe (Melichová, Fáziková, 2014), teda:

$$C_a = \deg(v)$$

Väzby medzi miestnymi aktérmi sme rozdelili na neformálne (ktoré boli vnútorne členené na vzťahy typu „poznáme sa“, „informujeme sa“ a „spolupracujeme neformálne“) a formálne (ktoré obsahujú podtypy „príležitostná spolupráca na projektoch“; „systematická spolupráca na projektoch“; „dodávateľsko-odberateľské“). Následne sme sa respondentov pýtali aby označili, s ktorými ďalšími subjektmi lokalizovanými v príslušných obciach spolupracujú. Výsledky boli analyzované použitím softvéru UCINET a graficky ilustrované použitím softvér NetDraw.

Napokom sme skúmali prínosy sociálneho obecného podniku pre celkový rozvoj obce.

Výsledky a diskusia

Obec Spišský Hrhov leží v hornatom, historicky atraktívnom území s dobrou dopravnou dostupnosťou. Ide o kultúrnu krajinu s nenarušeným životným prostredím, s vysokým potenciálom pre rozvoj cestovného ruchu, ako aj s možnosťami intenzifikácie jej využitia prostredníctvom multifunkčného poľnohospodárstva a lesníctva.

Z hľadiska technickej vybavenosti môžeme obec označiť ako modernú a kvalitne zabezpečenú. Aj sociálna infraštruktúra obce je na vysokej úrovni.

V súčasnosti má obec 1445 obyvateľov. Zaujímavá je však dynamika vývoja obyvateľstva v obci. Od roku 1990 počet obyvateľov v obci vzrástol o 62%,

pričom prognózovaný počet obyvateľov v roku 2020 je 2180, čo je nezvyklý nárast najmä z hľadiska lokalizácie obce. Ekonomická úroveň regiónu, v ktorom sa obec nachádza (okres Kežmarok v Prešovskom kraji) patrí k najnižším na Slovensku a v obci žije silná rómska menšina. V obci žije cca 26% detí (obyvateľstvo v predproduktívnom veku), 64,5% obyvateľstva v produktívnom veku a iba 9,5% obyvateľstva v poproduktívnom veku. Z hľadiska vzdelanostnej štruktúry v obci žije 35% obyvateľov v produktívnom veku, ktoré dosiahlo iba základné školské vzdelanie, a iba 7% dospelých obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním. Úroveň ľudského kapitálu v obci je teda podpriemerná v porovnaní s priemerným stavom vo vidieckych obciach SR.

Napriek tomu sa obec rýchlo rozvíja, čo sa prejavuje v úrovni jej celkovej vybavenosti, vo vzhľade obce, v nízkej miere nezamestnanosti (9%) napriek tomu že v obci žije početná rómska menšina. Ekonomická základňa obce je nezvykle rozvinutá v porovnaní s priemerom vidieckych obcí v SR. Index podnikateľskej aktivity (počet podnikateľských subjektov/počet ekonomicky aktívnych obyvateľov 100) je 2,3, kým priemer vidieckych obcí v SR je 1,6.

Analýza úrovne sociálneho kapitálu a sieťovania miestnych rozvojových aktérov

Ako uvádzajú mnohé teoretické a empirické štúdie, najvýzmanmejšou hnacou silou rozvoja v štrukturálne slabých, ekonomicky a sociálne zaostávajúcich územiach je dobre rozvinutý sociálny kapitál.

Pri empirickom výskume v obci Spišský Hrhov sme identifikovali spolu 36 subjektov, ktoré sme zadefinovali do troch sektorov: verejného, neziskového a súkromného. Tab. 1 opisuje hustotu väzieb medzi dopytovanými subjektmi v nadväznosti na druh interakcie, ktorá medzi nimi existuje. Husté siete vyjadrujú vyššiu intenzitu spolupráce medzi prepojenými subjektmi a bezprostrednejšie interakcie. Môžeme konštatovať, že pri skupine vzťahov s neformálnym charakterom v súhrnnom kontexte vyplýva väčšia hustota väzieb (tab. 1) ako v skupine formálnych vzťahov.

Celkovo bola najvyššia hustota zistená medzi subjektmi patriacimi do verejného sektora (tab. 2), za ktorým nasleduje neziskový sektor, pričom hustota všetkých vzťahov bola najnižšia v prípade podnikateľských subjektov. Zo všetkých zadefinovaných typov vzťahov v obci Spišský Hrhov dominujú vzťahy neformálne (poznáme sa, informujeme sa a spolupracujeme neformálne). Toto zistenie podčiarkuje dôležitosť neformálnych väzieb sociálneho kapitálu pre fungovanie siete miestnych rozvojových aktérov v tejto obci.

Pri sektorovej komparácii bola najvyššia frekvencia interakcií zistená medzi verejným a neziskovým sektorom (aktéri z týchto dvoch oblastí spolupracujú takmer všetci – 0,955). Tieto dve skupiny aktérov spolupracujú predovšetkým na neformálnej báze a sú medzi nimi husté neformálne vzťahy. Súkromný sektor vo

väčšine typov zadefinovaných vzťahov spolupracuje predovšetkým s verejnými inštitúciami pôsobiacimi na území obce Spišský Hrhov. Významným zistením je aj identifikácia dodávateľsko-odberateľských vzťahov medzi verejným sektorom a miestnymi podnikateľmi a neziskovými inštitúciami, v ktorých subjekty verejného sektora vystupujú ako odberateľ.

Tab. 1: Hustota jednotlivých typov väzieb v rámci skupín aktérov
Table 1: Density of different types of relations within groups of actors

Hustota väzieb	Verejný sektor	Neziskový sektor	Súkromný sektor	Spolu aktéri
Počet aktérov	4	11	21	36
Spolu väzby	**0,4643**	**0,3351**	**0,1429**	**0,1400**
Poznáme sa	0,1071	0,1247	0,0463	0,0770
Informujeme sa	0,0714	0,0649	0,0245	0,0420
Spolupracujeme neformálne	0,1143	0,0675	0,0272	0,0490
Príležitostne spolupracujeme na projektoch	0,0857	0,0286	0,0150	0,0270
Systematicky spolupracujeme na projektoch	0,0357	0,0364	0,0150	0,0240
Môj dodávateľ	0,0286	0,0052	0,0109	0,0110
Môj odberateľ	0,0214	0,0078	0,0041	0,0070

Zdroj: vlastné výpočty

Tab. 2: Hustota vzájomných väzieb medzi skupinami aktérov
Table 2: Density of relations between groups of actors

Typ aktérov	verejný	neziskový	súkromný
verejný	1,330	0,955	0,488
neziskový	0,682	0,618	0,191
súkromný	0,155	0,082	0,048

Zdroj: vlastné výpočty

Identifikácia kľúčových rozvojových aktérov

Okrem skúmania hustoty vzťahov medzi subjektmi pôsobiacimi v obci a úrovne sociálneho kapitálu, cieľom prípadovej štúdie bolo aj identifikovať, ktorí z nich majú kľúčovú pozíciu v sieti všetkých aktérov a teda môžu byť považovaní za lokálnych lídrov a facilitátorov medzisektorovej spolupráce. Kvantitatívnym ukazovateľom, na základe ktorého sme kľúčových aktérov identifikovali bol stupeň centrality každého aktéra.

Obr. 1: Centralita siete miestnych rozvojových aktérov
Figure 1: Network centrality of local development actors

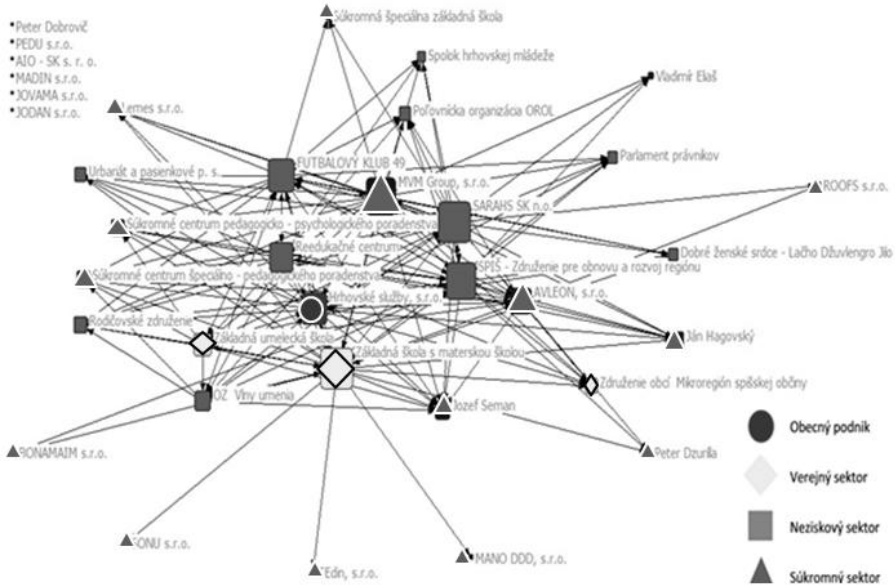

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho výskumu

Na obr. 1 sú znázornené všetky identifikované väzby medzi dotazovanými aktérmi nachádzajúcimi sa v obci Spišský Hrhov. Z celkového počtu 36 subjektov nie je v obci žiadnym spôsobom prepojených na ostatných aktérov iba šesť, pričom všetky tieto subjekty patria do podnikateľskej sféry. Vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že dominantnú pozíciu v sieti miestnych rozvojových aktérov majú verejné a neziskové inštitúcie. Čo sa týka verejného sektora, sieťovou analýzou sme kvantitatívne potvrdili význam obecného podniku (Hrhovské služby) ako integrátora a facilitátora spolupráce. Okrem obecnej firmy je významným aktérom

aj Základná škola s materskou škôlkou. Zo súboru neziskových subjektov pôsobiacich v obci majú najvýznamnejšie postavenie občianske združenie SARAHS SK a SPIŠ – združenie pre obnovu a rozvoj regiónu. Významnú pozíciu v sieti aktérov má aj podnikateľský subjekt MVM Group, ktorý pôsobí primárne v drevospracujúcom priemysle.

Sieť neformálnyvh vzťahov miestnych aktérov

Význam sociálneho kapitálu v miestnom rozvoji spočíva najmä v uľahčovaní toku informácií, vzájomnom zdieľaní zdrojov, ktoré postupne prerastá cez neformálnu spoluprácu, náhodnú formálnu spoluprácu a vyúsťuje v inštitucionalizovanej systematickej spolupráci rozvojových aktérov.

Medzi jednotlivými aktérmi sú uvedené typy vzťahov rozvinuté na rôznej úrovni. V obci je niekoľko aktérov predovšetkým z neziskového sektora, ktorí sú zdrojom nových myšlenok a inovačných nápadov, ktoré šíria v celej sociálnej sieti. Ide najmä o občianske združenie „SPIŠ – združenie pre obnovu a rozvoj regiónu", ktorého misiou je zvýšiť ekonomickú, sociálnu aj environmentálnu konkurencieschopnosť územia a pozdvihnúť životnú úroveň obyvateľstva. Združenie spracovalo rozvojovú stratégiu územia, získalo štatút miestnej akčnej skupiny (MAS), čím získalo prístup k zdrojom programu LEADER.

Ďalším významným myšlenkotvorcom a inovátorom v obci je združenie „SARAHS SK n.o." Je to združenie, ktorého misiou je šíriť duchovné a kultúrne hodnoty v oblasti záhradnej a krajinnej architektúry prostredníctvom organizovania vzdelávacích podujatí zameraných na životné prostredie, zdravie obyvateľstva, revitalizáciu verejných plôch a objektov.

Významnú pozíciu v oblasti šírenia informácií má aj obecný podnik „Hrhovské služby, s.r.o.", ktorý, ako je zrejmé z obr. 2, je významným zdrojom informácií najmä pre podnikateľov v obci. Je významným zdrojom informácií aj pre Základnú školu s materskou školu, ale aj pre vyššie spomenuté združenie SARAHS SK.

Neformálna spolupráca znamená spoluprácu ad hoc, bez formálnych zmlúv, na základe konkrétnych potrieb aktérov.

Významným aktérom v oblasti neformálnej spolupráce je Základná škola s materskou školou v Spišskom Hrhove. Má významný podiel na integrácii rómov v obci prostredníctvom vzdelávacích aktivít. Škola je integrovaná do obecnej komunity hustou sieťou väzieb, ktoré sú znázornené na obr. 3. Škola má dva základné typy väzieb, a to netrhové, na občianske združenia a organizácie zaoberajúce sa vzdelávaním a šírením kultúry na území obce a regiónui (Rodičovské združenie, SARAHS SK, n.o., SPIŠ – združenie pre obnovu a rozvoj regiónu, občianske združenie Vlny umenia, Základná umelecká škola), a väzby trhové, na firmy ktoré sú jej dodávateľmi tovarov a služieb (Hrhovské služby, s.r.o., Tedin, s.r.o., MANO DDD, s.r.o., BONAMAIM, s.r.o.).

Obr. 2: Vzťahy medzi miestnymi aktérmi typu "Informujeme sa"
Figure 2: "We share information" relations between local actors

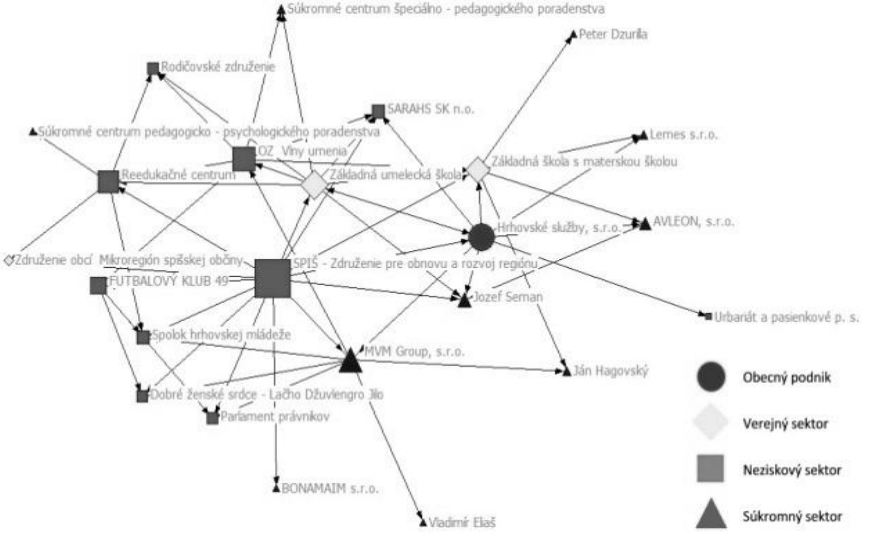

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho výskumu

Obr. 3: Vzťahy medzi miestnymi aktérmi typu "Spolupracujeme neformálne"
Figure 3: "We cooperate informally" relations between local actors

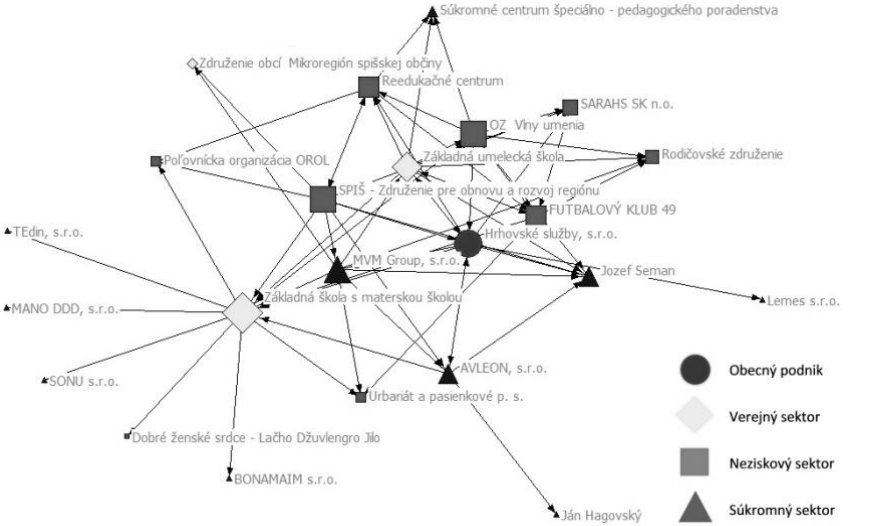

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho výskumu

Ďalším významným aktérom v oblasti neformálnej spolupráce je Obecný podnik Hrhovské služby, s.r.o. V rámci neformálnych vzťahov má tento podnik zaujímavú štruktúru vzťahov, lebo ako zisková organizácia rozvíja neformálnu spoluprácu so ziskovým, verejným aj súkromným sektorom v obci. Neformálna spolupráca v rámci ziskového sektora hovorí o vysokej miere dôvery v rámci sociálnej siete. Spolupráca medzi obecným podnikom Hrhovské služby s.r.o., a ostatnými podnikmi podnikajúcimi na území obce aj mimo nej nadobúda rôzne formy. Ide napr. o klasické formy spolupráce ako napr. požičiavanie stavebných strojov a zariadení. Obecný podnik pôsobí podobne ako pracovná agentúra. V prípade potreby prenajíma svojich zamestnancov iným firmám v obci a v regióne, čím im pomáha vykryť sezónny nedostatok pracovných síl.

Pri porovnaní s predošlými výsledkami hodnotenia usporiadania siete miestnych rozvojových aktérov sú väzby neformálnej spolupráce medzikľúčovými aktérmi vyrovnanejšie (existuje viacero subjektov s veľmi podobným stupňom centrality v sieti a nevyskytujú sa extrémy).

Neformálne typy spolupráce často bývajú základom aj pre rozvíjanie formálnych druhov spolupráce a pre budovanie stálych územných partnerstiev rozvojových aktérov.

Ad hoc formalizovaná spolupolupráca

Prvým krokom k inštitucionalizácii sociálnych sietí je ad hoc formalizovaná spolupráca, ktorá vychádza z dobrých neformálnych sociálnych vzťahov. Ide o príležitostnú spoluprácu na rôznych projektoch a aktivitách.

Ako je zrejmé z obr. 4, v tomto prípade ide o relatívne hustú sociálnu sieť, kde vysoký stupeň centrality má opäť Obecný podnik Hrhovské služby. Tento podnik sústavne vyhľadáva podnikateľské príležitosti a biele miesta na trhu. Uzatvára rôzne formy dodávateľských vzťahov a partnerstiev založených na využívaní miestnych prírodných, ľudských aj kapitálových zdrojov. Podnik napr. v obcou vlastnenom lese ťaží palivové drevo a dodáva ho domácnostiam, vyrába drevnú štiepku, ktorou sú vykurované obecné budovy v obci. Významnou aktivitou sú aj stavebné práce, konkrétne výstavba sociálnych domov a bytov, pri ktorej sú opäť využívané miestne zdroje dreva, kameňa, ale najmä miestna pracovná sila. Podnik rozvíja aj externé vzťahy a to najmä tým, že vyššie spomenuté služby poskytuje aj okolitým samosprávam. Pracovnú silu však využíva aj na výrobu včelích úľov, drevených hračiek a iných výrobkov z dreva podľa dopytu na externých trhoch.

Obecný podnik Hrhovské služby bol založený ako reakcia samosprávy na riešenie problémov vysokej nezamestnanosti rómskej menšiny v obci. Jeho základnou funkciou je zabezpečovať poskytovanie služieb ktoré sú v kompetencii obce. Ide najmä o údržbu verejných priestranstiev, ošetrovanie lesa a verejnej zelene, údržba obecnej vododvodnej a kanalizačnej siete, oprava miestnych

komunikácií. Vysoký dopyt po tomto type prác a služieb v regióne bol základom pre rast ziskovosti firmy a jej schopnosti rozširovať ponuku prác a služieb a tým aj zamestnanosti miestnych rómov. To prispelo k rastu kvalifikácie a zručností jej zamestnancov, ktorí sa začali uplatňovať aj v iných, čisto komerčných firmách ako napr. stavební, alebo poľnohospodárski robotníci. Ďalším významným prínosom obecného podniku je jeho schopnosť vytvárať spin-off firmy. Napr. obecná firma začala prevádkovať kováčsku dielňu. Jej zamestnanec, po tom, ako si upevnil zručnosti, vytvoril si vlastnú kováčšku firmu, pre ktorú mu obecný podnik prenajal potrebné priestory a zariadenie.

Forma podnikania obecnému podniku umožňuje rozvíjať nie iba ekonomické, ale aj sociálne aktivity. Ide napr. o pomoc zamestnancom pri riešení nedostatku finančných zdrojov v prípade nepredvídaných platieb, zvyšovanie úrovne bývania (výstavba kúpeľní pre zamestnancov podniku).

Sekundárnym efektom prerastania ekonomickej a sociálnej funkcie podniku je rast zamestnanosti a zamestnateľnosti rómov, rast ich životnej aj kultúrnej úrovne, rast vzdelanosti a uplatniteľnosti mladej rómskej populácie.

Obr. 4: Vzťahy medzi miestnymi aktérmi typu "Príležitostne spolupracujeme na projektoch"
Figure 4: "We collaborate on projects occasionally" relations between local actors

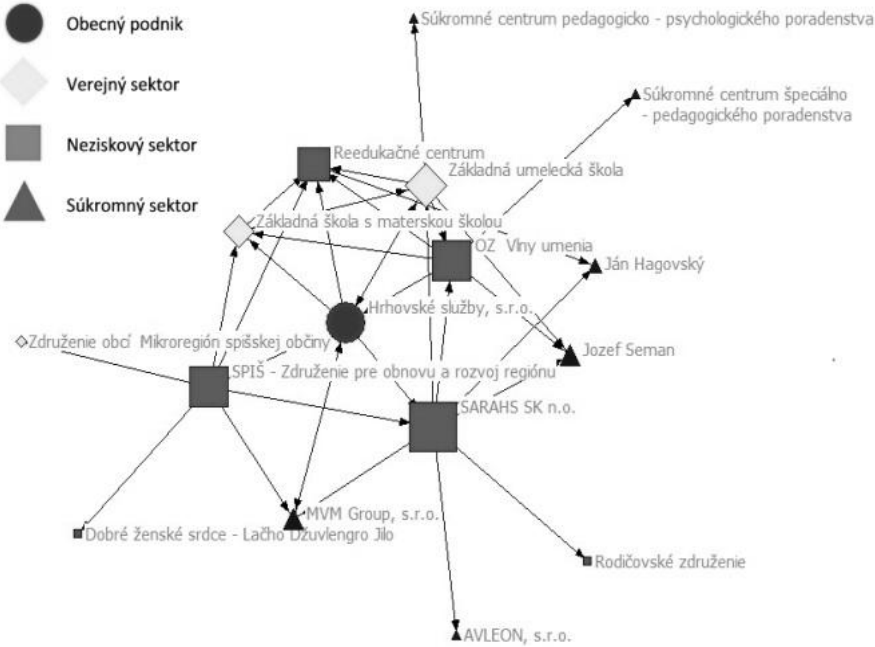

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho výskumu

Dlhodobá systematická spolupráca

Príležitostné formy spolupráce sa postupne vyvíjajú do dlhodobých foriem fpolupráce, kde je vysoký stupeň inštitucionalizácie dodávateľko – odberateľských zmluvách a systematickej partnerskej spolupráci.

V sieti zobrazujúcej vzťahy dlhodobej systematickej spolupráce dominujú neziskové organizácie (Združenie pre obnovu a rozvoj regiónu, Združenie obcí mikroregiónu Spišskej občiny, futbalový klub, SARAHA SK n.o.) a verejný sektor zastúpený miestnymi školami (obr. 5). Veľmi rozvinutú kontinuálnu spoluprácu má najmä Základná škola s materskou školou, ktorá týmto spôsobom rozvíja spoluprácu aj s neziskovým aj s podnikateľským sektorom.

Obecný podnik Hrhovské Služby, s.r.o., je malým podnikom (do 50 zamestnancov). Jeho trhový potenciál nie je dostatočne veľký na to, aby mohol budovať dlhodobé, inštitucionálne vzťahy s externými subjektmi. V sieti vzťahov dlhodobej systematickej spolupráce sa vyskytuje tiež, ale má okrajovú pozíciu.

Obr. 5: Vzťahy medzi miestnymi aktérmi typu "Systematicky spolupracujeme na projektoch"
Figure 5: "We collaborate on projects systematically" relations between local actors

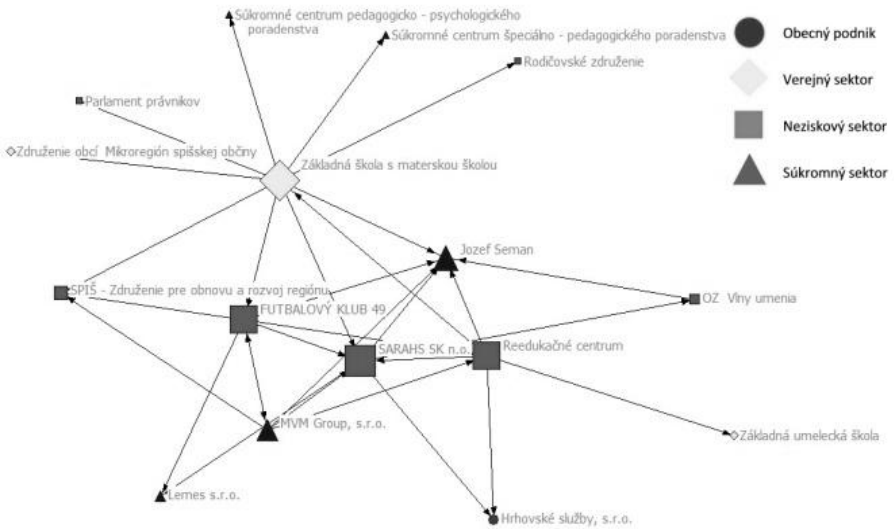

Zdroj: vlastné spracovanie na základe výsledkov primárneho výskumu

Efekty obecného podniku na rast konkurencieschopnosť obce

Obec Spišský Hrhov našla efektívny nástroj pre dosiahnutie konkurencieschopného miestneho rozvoja a to formu obecného podniku (obr. 6), ktorý funguje na ziskovom princípe, ale jeho primárnym cieľom nie je dosahovanie zisku, ale rast zamestnanosti, rast zamestnateľnosti (celkovej hodnoty ľudského kapitálu), s následným rastom kvality života v obci. To sa prejavuje v ekonomických, sociálnych aj environmentálnych dopadoch činnosti podniku na lokalitu.

Obr. 6: Efekty obecného podniku Hrhovské služby na lokalitu a komunitu
Figure 6: Effects of the municipal firm „Hrhovské služby" on community and local development

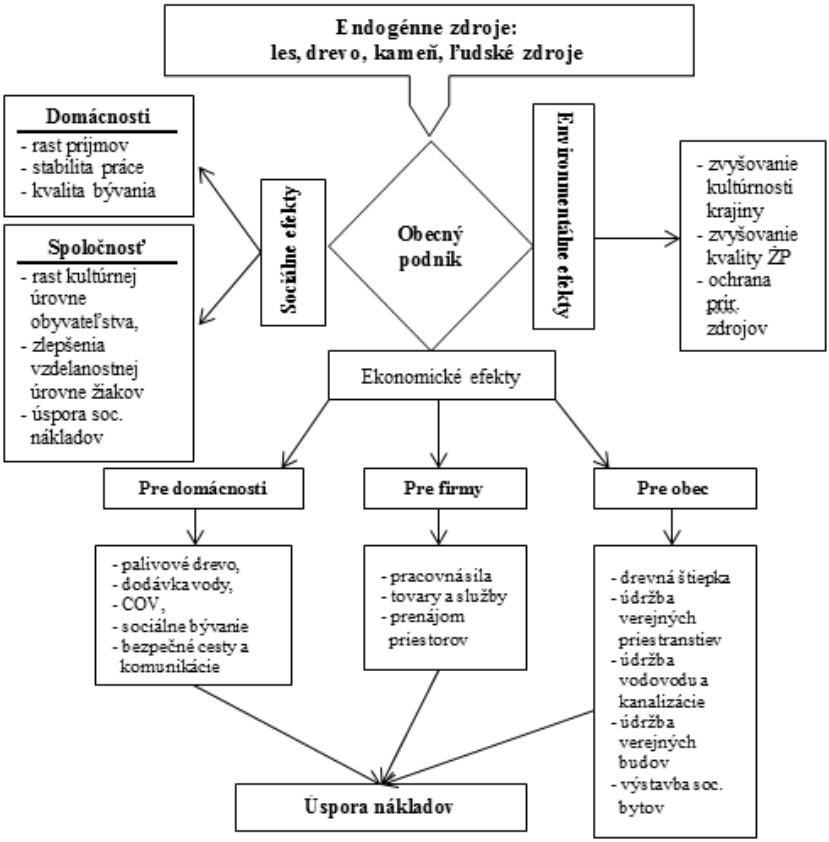

Zdroj: vlastné spracovanie

Význam obecného podniku ako rozvojového aktéra je preukázaná aj kvantitatívne, nakoľko sa nachádza na významnej pozícií z hľadiska stupňa centrality a polohy v sieti vo všetkých typoch definovaných vzťahov (okrem systematickej spolupráce na projektoch). Indikuje to pozíciu obecného podniku najmä ako facilitátora rozvojových aktivít realizovaných v obci a integrátora podporujúceho vzájomnú spoluprácu všetkých ostatných relevantných subjektov pôsobiacich v obci.

Činnosť podniku je založená na valorizácii miestnych zdrojov a to najmä dreva, drevnej štiepky, kameňa a miestnych zdrojov pracovnej sily. Rast zdrojov obce umožňuje obecný podnik aj prostredníctvom úspory nákladov na služby, ktoré produkuje s nižšími nákladmi ako v prípade outsourcingu, čím dochádza k úspore rozpočtových výdavkov.

Ekonomické efekty obecného podniku

V prípade Obecného podniku Spišský Hrhov môžeme identifikovať priame a nepriame ekonomické efekty, ktoré vznikajú pre domácnosti, pre podnikateľov a pre obec. Priame ekonomické efekty pre domácnosti vznikajú prostredníctvom úspory za palivové drevo, dodávky pitnej vody (obec má najnižšiu cenu pitnej vody v rámci SR), odvádzanie splaškových vôd. Nepriame ekonomické efekty domácnostiam vznikajú prostredníctvom dostupnosti sociálnych bytov a nižších nákladov na bývanie ako aj z externých úspor udržiavanie kvalitných a bezpečných miestnych komunikácií.

Priame ekonomické efekty pre ostatné miestne firmy vytvára Obecný podnik tým, že predáva miestnym firmám tovary a služby a poskytuje prenájom priestorov. Nepriame ekonomické efekty získavajú miestne firmy najmä z prenájmu pracovnej sily najmä v prípade sezónneho nedostatku pracovných síl alebo v prípade kritických situácií.

Priame ekonomické efekty vznikajúce obci z činnosti obecného podniku vznikajú najmä v dôsledku úspory výdavkov obce za poskytované služby (údržba verejných priestranstiev, údržba vodovodu a kanalizácie, údržba verejných budov, výstavba sociálnych bytov, ako aj z podielu na zisku firmy, ktorý plynie do rozpočtu obce. Nepriame ekonomické efekty pre obec vznikajú v dôsledku skutočnosti, že obec dokáže dosiahnuť zníženie nákladov na externé práce a služby, najmä tie, ktoré je potenciálne schopná zabezpečiť aj vlastná obecná firma.

Sociálne efekty obecného podniku

Sociálne efekty sú v prípade Obecného podniku Spišský Hrhov tie, ktoré boli motívom pre jeho založenie. Tieto sa prejavujú naprieč spoločenskou hierarchiou a to ako na úrovni domácností, tak na úrovni obce ako aj na celospoločenskej úrovni.

Sociálny prínos podniku pre domácnosti spočíva v riešení sociálnych problémov najmä rómskych domácností v obci. Zabezpečenie zamestnania, stabilného príjmu a kvalitného bývania priniesol rozvoj rómskej komunity prejavujúci sa najmä v zvyšovaní hodnoty jej ľudského kapitálu (upevňovanie pracovných návykov a rast kvalifikácie zamestnancov). Na úrovni obce sa to prejavilo predovšetkým znížením nezamestnanosti, ale aj poklesom problémov vyplývajúcich zo sociálneho vylúčenia. Rast sociálneho kapitálu v obci sa prejavuje najmä zvýšením atraktivity obce ako miesta pre bývanie mladých rodín z okolitých miest. Pozitívny demografický rozvoj obce v súčasnosti nesúvisí iba s vysokou natalitou rómskej populácie, ale aj s vysokým migračným prírastkom.

Celospoločenské sociálne efekty sa prejavujú najmä v zníženom tlaku na sociálnu podporu miestneho obyvateľstva. Významným je aj rast vzdelávateľnosti a vzdelanosti mladej rómskej populácie, čo je z hľadiska integrácie rómov do spoločnosti dôležitý motivačný faktor.

Evnironmentálne efekty obecného podniku

Tieto sa prejavujú najmä lokálne a to vo forme zvyšovania kultúrnosti krajiny, ochrany miestnych prírodných zdrojov a prírody, nakoľko miestni občania nie sú odkázaní na nekontrolované využívanie a zneužívanie miestnych prírodných zdrojov.

Záver

Súčasné rozvojové trendy na vidieku vedú k rastúcej koncentrácii trhu práce aj trhu služieb do urbanizovaných centier. Tradičné vidiecke ekonomické odvetvie - pôdohospodárstvo je v hlbokej ekonomickej kríze a navyše v ňom dochádza k masívnej substitúcii práce kapitálom. Tieto procesy podkopávajú tradičný sociálny systém vidieckych obcí založených na vzťahoch reciprocity a vzájomnej podpory. Vidiecke obce sa tak stávajú zraniteľné, strácajú vlastnú ekonomickú základňu, sociálny kapitál sa oslabuje v dôsledku nedostatku lokálnych pracovných príležitostí a nevyhnutnosti odchádzať za prácou mimo obec.

V súčasnosti najefektívnejším riešením týchto nepriaznivých trendov je aktivizovať rozvoj založený na endogénnych zdrojoch.

Obec Spišský Hrhov našla praktický nástroj na realizáciu vyššie uvedenej myšlienky v podobe obecného podniku, ktorý má charakter sociálneho podniku, avšak operuje na trhových princípoch. Podnik je nástrojom na dosahovanie konkurencieschopného a udržateľného rozvoja obce. Prostredníctvom neho obec:

- využíva vlastné zdroje pri zachovaní celkovej súdržnosti územia,
- zapája miestnych aktérov do procesu rozvoja územia,
- integruje podnikateľský sektor do inovačných procesov.

Úspešná podniková stratégia zvyšuje konkurencieschopnosť podniku najmä

v lokálnom a regionálnom kontexte, čo mu otvára ďalšie možnosti rastu. Podnik postupne prerastá hranice komunity.

Samotná existencia obecnej firmy však neprinesie úspech v podobe aktivizácie endogénnych zdrojov, pokiaľ v obci nie sú vytvorené základné sociálne a ľudské podmienky pre fungovanie takéhoto podniku. Kľúčom k úspechu je existencia silného miestneho ľudského kapitálu v podobe lídrov. V obci pôsobí niekoľko lídrov, ktorí si však nekonkurujú, ale budujú sociálny kapitál v obci. Títo lídri majú schonosť:

- valorizovať potenciál zdrojov územia,
- pracovať spoločne,
- prepájať sektory tak, aby sa dosahovala a udržiavala maximálna pridaná hodnota, ktorú je územie schopné poskytovať,
- spolupracovať s inými územnými jednotkami.

Sociálny a následne ekonomický rozvoj obce, ktorý bol iniciovaný založením miestnej obecnej firmy sa rozširuje aj do ďalších oblastí života v obci. Obec na to využíva viacero manažérskych nástrojov, a to najmä základné strategické dokumenty, ktoré má obec vypracované a to: Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce, Merketingová stratégia rozvoja cestovného ruchu, Územný plám obce. Strategický a komunitný spôsob riadenia obce sa prejavuje v ďalších sociálnych a ekonomických efektoch. Obec je napr. veľmi úspešná pri získavaní externých rozvojových zdrojov. Získané know-how si však nenecháva iba pre seba ale ho rozširuje formou participácie na niekoľkých významných regionálnych, národných aj medzinárodných projektoch.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0247/14 Integrované prístupy k rozvoju vidieckeho cestovného ruchu v podmienkach SR.

Literatúra

BARTIK, T. 1996. Strategies for Economic Development. In *Management Policies in Local Government Finance*. Washington, DC: International City/County Management Association, pp. 287-311.

BLAKLEY, E. J. – BRADSHAW, T. K. 2002. *Planning Local Economic Development – Theory and Practice*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2002. 400 p.

ČAPKOVÁ, S. 2005. Local Government and Economic Development. In Čapková, S. (red.): *Local Government and Economic Development*. Budapest: Open Society Institute, pp. 1-19.

MELICHOVÁ, K. 2015. Building social capital - does it facilitate development of rural areas. In *Forward - Moving frontiers of rural and regional development:*

proceedings of research conference, in Nitra - Slovakia, December 4-5, 2014. Nitra : Slovak University of Agriculture, 2015. pp. 86-92.

MELICHOVÁ, K. – FÁZIKOVÁ, M. 2014. Creative clusters in rural areas - a case study from Slovakia. In *XVII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno : Masarykova univerzita, 2014. pp. 134-142. ISBN 978-80-210-6840-7.

MEYER-STAMER, J. 2006. The Hexagon of Local Economic Development and LED in South Africa. In *Mesopartner*, Working Paper, no. 05. ISSN 1613-298X.

SLOVÁK, P. 2016. *Hnacie sily rozvoja vidieckych regiónov - prípadové štúdie obcí Spišský Hrhov a Liptovské Sliače*. Diplomová práca, SPU, Nitra, 2016.

SOPKULIAK, A. 2013. Miestna samospráva ako aktér miestneho ekonomického rozvoja. In *PREVEDA: V. Interaktívna konferencia mladých vedcov.* [online] [cit. 2016-01-20] <Dostupné na: http://www.preveda.sk/conference/article/id=891/>

SVETOVÁ BANKA. 2003. *Miestny hospodársky rozvoj – MHR Praktická príručka* [online] [cit. 2016-01-20] Dostupné na: http://siteresources.worldbank.org/INTLED/552648-1107469860149/20342539/led-quick-reference-sk.pdf

SWINBURN, G. – GOGA, S. – MURPHY, F. 2004. *Úvod do miestneho hospodárskeho rozvoja*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung - London: UKDFID – Washington, D.C.: The World Bank.

WHITE, S. – GASSER, M. 2001. Local economic development: a tool for supporting locally owned and managed development processes that foster the global promotion of decent work. In Rodrigez-Posé, A.: *The role of the ILO in implementing local economic development strategies in a globalized world*. [online] [cit. 2016-01-21] Dostupné na internete: <http://www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/@led/documents/publication/wcms_111545.pdf>

HOW TO BUILD TERRITORIAL COMPETITIVENESS? A CASE STUDY OF SPIŠSKÝ HRHOV MUNICIPALITY

Summary

Many authors emphasize the social and procedural aspects of local economic development and process of promoting territorial comptetitiveness. It is a combination of disciplines and set of policies and practices that link together local development actors. Wide and varied group of actors participates in these processes. These are the direct actors actively intervening in development processes, as well as indirect (passive) stakeholders. The crucial role in the process of realization of strategy belongs to the motivation of actors such as citizens (motivated by their work, identity, and social relationships), politicians (motivated

by their electoral support and the amount of tax revenue) and businesses (motivated by their invested capital and built business relationships) (Sopkuliak, 2013). Through the use of endogenous resources and mutual crosslinking of direct and indirect stakeholders minimization of leakages of resources from the local economic system and increasing the level of income of the community can be achieved. Thus the level of social capital can be expected to play a crucial role in these processes.

The aim of the paper is to identify the benefits of social capital in local economic development and growth and determine how it translates into territorial competitiveness examining the example of the municipality Spišský Hrhov. The focus is aimed at identification of the key actors in the development process of the municipality and their relationships, linkages between different groups of actors and their impact on the utilization of the development potential of the area, as well as identification of the processes of local potential utilization for the development of the municipality. Results presented in the paper were obtained via semi structured interviews with local stakeholders and analysed using methods of network analysis. Several key relations between development actors in a local setting vere defined and subsequently analyzed, namely: informal (which were internally divided as follows: "We know each other", "We share information" and "We cooperate informally") and formal (containing subtypes "occasional collaboration on projects"; "systematic collaboration on projects" and "customer-supplier relations").

Findings underline the importance of social capital, particularly the informal ties within the community for the functioning of a network of local development stakeholders in the given municipality. Also several key actors were identified, among which very important position belongs to municipal firm, whose impacts on local economic development are multifaceted, namly: efficient combination and use of local resources, whether in the form of natural, human or environmental resources, facilitating the creation of a dense network of social relationships, integrating other businesses, generating economic and social innovation.

Doc Ing. Mária Fáziková, CSc.
Ing. Katarína Melichová, PhD.
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra
E-mail: maria.fazikova@uniag.sk, katarina.melichova@uniag.sk

FUNKČNO-PRIESTOROVÁ TRANSFORMÁCIA REKREAČNEJ OBCE DONOVALY

Bohuslava Gregorová

Abstract

In our article we analyze the functional and spatial changes that the settlements of Donovaly have passed during their development. Our aim is to uncover the causes of these changes and describe, how they have manifested in the territory of Donovaly´s saddleback. The changes of functions are monitored in the context of the development model of tourism destination, made by R. Butler. Based on our current research, we have identified three of the six phases of the development of tourist centers – phase of recreational exploration, penetration and development of tourism in the form of assimilation, colonization and urbanization. The result is a model of tourism development in the Donovaly village, which documents the transformation of social-economical functions to recreational functions.

Keywords: functions of tourism, transformation, recreation centre, Donovaly

Úvod

Rekreačná obec Donovaly leží na rozhraní Starohorských vrchov, Veľkej Fatry a Nízkych Tatier v priestore donovalského sedla v nadmorskej výške 960 m n. m. Od Banskej Bystrice je vzdialená približne 25 km a tvorí severnú hranicu rekreačného zázemia mesta (mapa 1). Pôvodné drevorubačské uhliarske osady, ktoré sa stali základom pre vznik obce, prešli zaujímavým historickým a funkčno-priestorovým vývojom. Mimoriadne kvalitné prírodné podmienky, vysoká scenerická hodnota krajiny spolu s rozvojom dopravnej infraštruktúry, ako aj ďalšie spoločensko-ekonomické procesy v 20. storočí, umožnili vznik a rozvoj cestovného ruchu v obci. Rekreačné funkcie sa následne stali dominantnými a prejavili sa v podobe zaberania voľných plôch donovalského sedla, či prestavby obytných domov resp. hospodárskych objektov na rekreačné.

Cieľom príspevku je predstaviť historicko-geografický vývoj obce Donovaly (s dôrazom na vznik a rozvoj cestovného ruchu v nej) a na základe popisu socioekonomických procesov, ktoré sa udiali najmä v 2. polovici 20. storočia, analyzovať funkčno-priestorovú transformáciu obce. Charakterom zástavby totiž získava podobu mesta a naplno sa v nej uplatňujú procesy rekreačnej urbanizácie.

Mapa 1: Poloha obce Donovaly v rámci stredného Slovenska
Map 1: Location of Donovaly village in the central part of Slovakia

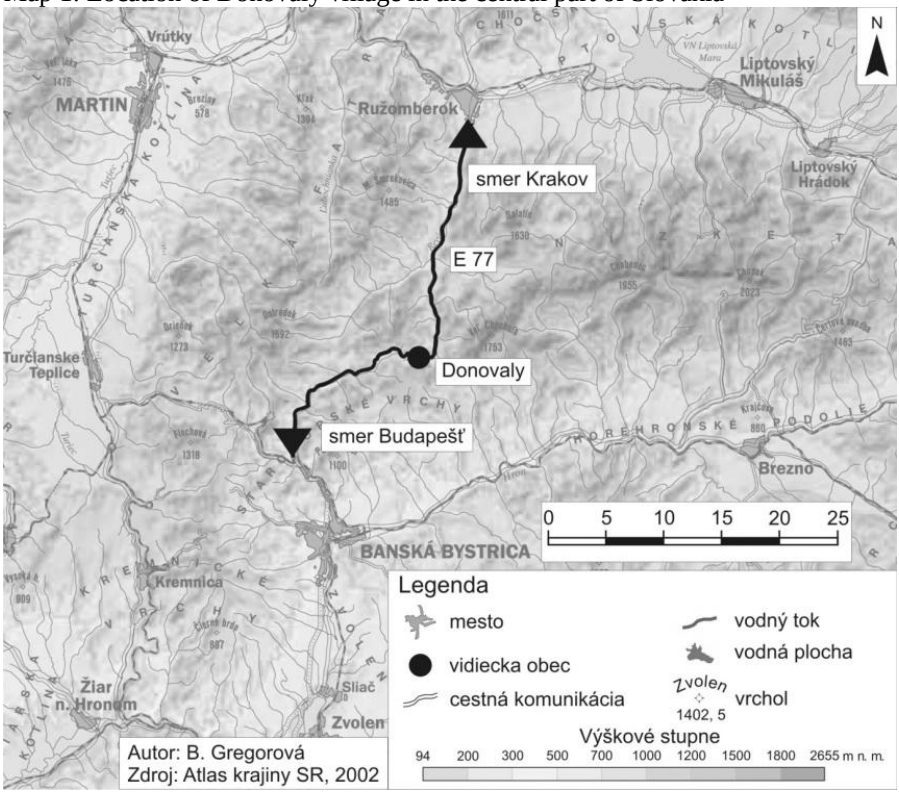

Materiál a metodika

Pri štúdiu transformácie funkcií obce Donovaly sme použili jednak kvalitatívne metódy, historicko-geografickú analýzu doplnenú pozorovaním, ako aj kvantitatívne v podobe analýzy štatistických databáz a kartografických výstupov. Následne sme zistené skutočnosti verifikovali priamo v teréne a zaznamenali ich aj pomocou fotodokumentácie.

Na základe historicko-geografickej metódy sme načrtli vývoj cestovného ruchu v obci, pričom sme postupovali od predstavovania najstarších faktov po najaktuálnejšie. Štúdium historických súvislostí je kľúčové z hľadiska pochopenia súčasného stavu rozvoja cestovného ruchu, ktorý sa odráža v priestorovom rozložení infraštruktúry a v jej štruktúre, v kultúrno-historických atraktivitách, či v ponúkaných produktoch cestovného ruchu. V Štátnom archíve v Banskej Bystrici

sme preštudovali a spracovali relevantné fondy, historické mapy, architektonické plány rekreačných zariadení, ale aj dobovú tlač a dobové fotografie.

Kritickej analýze sme podrobili historické materiály z týchto fondov štátneho archívu:

- Fond Klub československých turistov a Klub slovenských turistov a lyžiarov,
- Fond Karpatský spolok – pobočka v Banskej Bystrici (1922 – 1944),
- Fond Notárske úrady z obvodu Okresného úradu v Banskej Bystrici (Notársky úrad Staré Hory),
- Fond Okresný úrad v Banskej Bystrici (1923 – 1945),
- Fond Okresný národný výbor v Banskej Bystrici (1945 – 1949),
- Fond Okresný národný výbor v Banskej Bystrici, Odbor obchodu a cestovného ruchu (1960 – 1990),
- Fond Krajský národný výbor v Banskej Bystrici, Referát výstavby (1949 – 1954)
- Fond Krajský národný výbor v Banskej Bystrici, Referát výstavby a vodného hospodárstva (1958 – 1960).

Súčasťou výskumu pramenných materiálov bolo aj štúdium obecnej kroniky (Pamätná kniha obce Donovaly 1945 – 1976) a farskej kroniky Historia Domus I. (1796 - 1998).

Geografické pozorovanie nám umožnilo zachytiť a zdokumentovať priestorový rast rekreačnej infraštruktúry, kvantifikovať návštevnosť vybraných lokalít i atraktivít cestovného ruchu. Jeho výstupom bolo odhalenie časopriestorových vzťahov, ktoré sa odrážajú v zmenách funkcií obce Donovaly a jej jednotlivých osád. Pozorovania sme uskutočnili v rokoch 2014-2016 na turistických chodníkoch, vrcholoch okolitých pohorí, v centre obce, aj v osadách a poznatky z nich vyplývajúce sme konfrontovali s poznatkami získanými štúdiom archívnych materiálov.

Komplementárny charakter malo použitie štatistických analýz, najmä pri štúdiu vývoja demogeografickej štruktúry obyvateľov a štruktúry zástavby objektov v obci. Závery získané použitím všetkých metodických postupov sme vždy overovali v teréne a snažili sme sa ich zdokumentovať na základe fotografií, zápisov a tabuľkových výstupov.

Geografická charakteristika podmienok rozvoja cestovného ruchu v obci Donovaly

Prírodný potenciál rekreačného územia donovalských osád vytvára mimoriadne priaznivé podmienky na rozvoj cestovného ruchu a širokého spektra rekreačných aktivít. Krajine dominuje hornatinový reliéf s výškovou členitosťou od 670 m n. m. do 1402 m n. m. Sklonitosť svahov je však priestorovo značne diferencovaná (Čuka, Baran, 1991). Juhovýchodné rozhranie Veľkej Fatry má

svahy so sklonom nad 30 stupňov, ale severozápadné časti Starohorských vrchov sú značne miernejšie, aj preto poskytujú predpoklady na rozvoj väčšieho počtu rekreačných aktivít (Čuka, 1992). Klimaticky obec patrí do chladnej oblasti s priemerným počtom zrážok 1100-1200 mm. Priemerná výška snehovej pokrývky dosahuje 40 cm a udrží sa 120-130 dní. Dĺžka slnečného svitu predstavuje 1600 hodín ročne.

Okrem reliéfu a klimatických pomerov je pre rozvoj cestovného ruchu dôležitá aj lesnatosť územia. V roku 2015 zaberali lesné porasty 67 % (karpatský bukový les) a trvalo trávnaté porasty 28, 5 % rozlohy obce (Štatistický úrad Slovenskej republiky, Regionálne štatistiky, 2016).

Zo socioekonomických faktorov ovplyvňujúcich cestovný ruch popíšeme najmä dopravné pomery a rekreačnú infraštruktúru spolu so supraštruktúrou. Dopravné napojenie obce na jej zázemie bolo problematické až do roku 1960, kedy sa v plnom profile dobudovala cesta I. triedy č. I/59 (E 77), spájajúca Banskú Bystricu s Ružomberkom resp. Budapešť s Krakovom. Komunikácia má výrazne tranzitný charakter a vzhľadom na zintenzívnenie cestnej (automobilovej a kamiónovej) dopravy vzniká požiadavka na zvýšenie jej priepustnosti. Aj keď bola na vybraných úsekoch v stúpaní k horskému sedlu rozšírená na tri jazdné pruhy, z hľadiska dnešného zaťaženia už nevyhovuje. V tejto súvislosti sa niekoľko desaťročí uvažuje o vybudovaní tunela popod Donovaly (s dĺžkou 17 km), ale realizácia takejto investície je finančne náročná (Bieliková, 2002) a zásahy do prírodného prostredia by boli závažné.

Priestorovo-funkčné zmeny využívania územia obce úzko súvisia s výstavbou rekreačnej infraštruktúry. Zatiaľ čo obdobie socializmu bolo charakteristické budovaním veľkokapacitných hotelov a chát (slúžiacich viazanému cestovnému ruchu), alebo prestavbou pôvodných domov na chalupy, po roku 1989 dochádza vo výstavbe ubytovacích zariadení k výrazným kvalitatívnym zmenám. Podnikové chaty vystriedali hotely, rodinné penzióny a najmä apartmánové domy (tab. 1), ktoré sú bežné vo francúzskych, rakúskych či talianskych strediskách (Cifrová, 2006).

Tab. 1: Štruktúra ubytovacích zariadení na Donovaloch v roku 2012
Table 1: Structure of accommodation in recreation centre Donovaly in 2012

Typ zariadenia	Počet objektov	Typ zariadenia	Počet objektov
Hotel	4	Rekreačná chata	229
Penzión	9	Rekreačná chalupa	141
Rekreačné zariadenie	4	Rekreačný dom	80
Podnikové zariadenie	25	Rekreačný byt	698
Turistická ubytovňa	1		

Zdroj: Územný plán obce Donovaly, textová časť, 2013

V súčasnosti Donovaly disponujú rekreačnými zariadeniami, v ktorých sa nachádza viac ako 8000 lôžok a 1900 miest pri stole (Územný plán obce Donovaly, textová časť, 2013).

Rekreačnú supraštruktúru predstavujú vleky a lanovky lyžiarskeho strediska PARKSNOW Donovaly v lokalitách Nová hoľa a Záhradište (tab. 2 a tab. 3).

Tab. 2: Vleky a lanovky v lyžiarskom stredisku PARKSNOW Donovaly v roku 2016
Table 2: Ski lifts in the ski resort PARK SNOW Donovaly in 2016

Vlek, lanovka	Dĺžka (v m)	Kapacita (v os./hod.)	Vlek, lanovka	Dĺžka (v m)	Kapacita (v os./hod.)
Telemix Nová hoľa	1312	2570	LV S 1	200	400
Mišúty	368	600	LV P 2	150	600
Patočiny	793	900	LV P 3	350	600
Buly Expres	650	2400	LV P 4	280	600
Záhradište I.	600	1200	LV P 5	280	600
Záhradište II.	600	800	LV P 6 Encián	260	600
Záhradište III.	774	900	LV S 2	100	300
LV P 1	150	600			

Zdroj: www.parksnow/zima, 15.9.2016

Tab. 3: Zjazdové trate v lyžiarskom stredisku PARKSNOW Donovaly v roku 2016
Table 3: Tracks in the ski resort PARK SNOW Donovaly in 2016

Č.	Zjazdovka/ náročnosť	Prevýšenie (v m)	Dĺžka (v m)	Č.	Zjazdovka/ náročnosť	Prevýšenie (v m)	Dĺžka (v m)
1	stredne ťažká	447	2100	7	ľahká	45	400
2	stredne ťažká	217	800	8	ľahká	40	380
2a	stredne ťažká	217	800	11	ľahká	48	375
9	stredne ťažká	447	2200	12	ľahká	25	335
10	ťažká	–	100	14	ľahká	35	250
3	ľahká	84	470	15	ľahká	40	270
4	ľahká	117	800	13	ľahká	–	100
5	ľahká	115	700	16	ľahká	–	150
6	ľahká	115	650	17	ľahká	–	150

Zdroj: www.parksnow/zima, 15.9.2016

Celkovo sa na Donovaloch nachádza 15 vlekov i lanoviek, ktoré spolu za hodinu prepravia viac ako 14 000 osôb, a 19 zjazdových tratí všetkých troch úrovní náročnosti. Bežecký lyžiari majú k dispozícii 4 značené bežecké trate (www.parksnow/zima): Donovaly – Šachtička strednej náročnosti (14,1 km), okruh Polianka ľahkej náročnosti (2,8 km), okruh Močiare opäť ľahkej náročnosti (5,9 km) a Šachtička – Izbica taktiež ľahkej náročnosti (6,5 km).

Vznik a rozvoj cestovného ruchu v obci

Počiatky rozvoja turistiky v priestore donovalského sedla spadajú do obdobia konca 19. storočia. V tom čase fungovali kúpele v blízkej Korytnici a kúpeľní hostia podnikali mnohé výlety do okolia (Čuka, 2003). Organizované výstupy usporadúvali aj turistické spolky, napr. Uhorský karpatský spolok (neskôr premenovaný na Karpatský spolok) alebo Klub československých turistov. Úlohou týchto spolkov bolo tiež rozvíjať zimné športy, značkovať a upravovať turistické chodníky, vydávať turistických sprievodcov, ako aj podieľať sa na výstavbe turistických chát a nocľahární (Schvarc, 2009).

Silný urbanizačný tlak vychádzajúci zo Zvolenskej kotliny sa prejavil vo formovaní rekreačného zázemia Banskej Bystrice. V období do začiatku 2. svetovej vojny sa v širšom okolí mesta postavilo niekoľko turistických objektov (tab. 4), aj Šport hotel na Donovaloch. Teda až od roku 1938 môžeme hovoriť o vzniku a rozvoji cestovného ruchu v obci (v zmysle súčasného chápania významu pojmu).

Tab. 4: Zoznam turistických objektov postavených v rekreačnom zázemí Banskej Bystrice do roku 1939
Table 4: List of accommodation, which were built in the Banská Bystrica´s backround until 1939

Názov turistického objektu	Rok otvorenia
Štefánikova chata pod Ďumbierom	1928
Chata na Kráľovej studni	1928
Chata na Suchom vrchu	1932
Chata pod Chabencom	1932
Chata Makabi nad Králikmi	1935
Chata pod Hrbom	1935
Šport hotel Donovaly	1938

Zdroj: Schvarc, 2009

V roku 1943 sa k hotelu pristavalo kúpalisko a stalo sa jedným z najvyššie položených v republike. Na jeseň 1944 bol však celý objekt zničený a škody sa vyčíslili do výšky 950 000 korún[1].

Po 2. svetovej vojne záujem o Donovaly stúpol. Turisti sem prichádzali kvôli atraktívnemu prírodnému prostrediu, aj keď skupina Zvolena na západe a Kozieho chrbta na východe nemá taký výrazný vysokohorský charakter ako napr. susedné Nízke Tatry. Vysočinový reliéf typický kontrastným striedaním lesov a lúk ponúkal výborné podmienky na rozvoj rekreácie či nenáročnej zimnej a letnej turistiky (Gajdoš, 1978). Nastolenie nových spoločensko-ekonomických a sociálnych pomerov v roku 1948 ovplyvnilo aj rozvoj cestovného ruchu na Donovaloch. Obmedzenie zahraničného cestovného ruchu (možnosť vycestovať) a umelá podpora domáceho cestovného ruchu spôsobili, že sa v obci stavali ubytovacie zariadenia dvoch typov. Jednak veľkokapacitné rekreačné budovy, ktoré zabezpečovali podnikovú, odborársku rekreáciu, a potom súkromné rekreačné chaty. Uzavretie hraníc a obmedzenie cestovania do zahraničia podmienili premenu obytných domov na rekreačné chalupy (čo ich de facto zachránilo pred schátraním) a na okraji obce postupne „vyrástli“ chatové osady (Čuka, 2003).

K najznámejším objektom ponúkajúcim podnikovú rekreáciu patrili napr. Zornička, Slniečko či chata Limba. Väčšina týchto zariadení bola lokalizovaná v osade Mišúty, rozsiahly autokemping bol postavený v osade Mistríky a okrem vrchu Zvolen sa začali budovať vleky a lanovky aj v lokalite Záhradište.

Rekreačný tlak na krajinu bol obrovský, v závere 80. rokov 20. storočia na Donovaloch fungovalo až 37 podnikových zariadení, 81 súkromných chát, 56 pôvodných domov prebudovaných na rekreačné chalupy, kemping s bungalovmi a stanovou základňou či centrálne strážené parkovisko pre 350 áut (Gajdoš, 1978). K rozvoju zimných športov slúžilo 11 vlekov a lanoviek s prepravnou kapacitou viac ako 1 400 osôb/hod. Väčšina súkromných chát sa nachádzala v lokalite pod Magurou, ktorú v roku 1979 výstavbou cestnej prípojky spojili s hlavnou cestou[2], čím sa negatívny zásah do pôvodného prírodného prostredia ešte umocnil.

Štruktúra rekreačnej zástavby a historicko-geografický vývoj funkcií obce boli do roku 1989 ovplyvňované centrálne riadenými orgánmi. Donovaly boli orientované zväčša na viazaný cestovný ruch, v ktorom prevládala návštevnosť počas zimnej sezóny, majúca víkendový charakter. Rozvíjali sa tu rekreačné aktivity ako napr. zjazdové a bežecké lyžovanie, turistika, chatárenie a chalupárenie, či zber lesných plodov a pod. (Čuka, 1992).

[1] Štátny archív Banská Bystrica, fond Okresný národný výbor v Banskej Bystrici (1945 – 1949), rok 1944, škatuľa 191, číslo spisu 3 131

[2] Štátny archív Banská Bystrica, fond Okresný národný výbor v Banskej Bystrici, Odbor obchodu a cestovného ruchu (1960 – 1990), rok 1979, škatuľa 48, bez čísla spisu

Udalosti po novembri 1989 však priniesli nové spoločensko-politické pomery, ktoré sa prejavili mnohými zmenami v charaktere cestovného ruchu. Rozmach jeho moderných foriem vyvolával ešte väčší tlak na prírodnú krajinu, najmä krátkodobá rekreácia podporovala dynamický rozvoj chatovej výstavby a rekreačnej infraštruktúry voľného cestovného ruchu, výstavbu či modernizáciu vlekov a lanoviek, lokalizáciu nových atrakcií (Habakuky, lezecká lanová dráha, bobová dráha, Riders park, Fun park, Mini slowboard park a pod.), ako aj označovanie nových turistických trás a náučných chodníkov (napr. Špania Dolina – Donovaly).

Okrem budovania individuálnych rekreačných objektov sa po roku 2000 realizovala aj výstavba obrovských hotelov a najmä zariadení nového typu, ktorými sú apartmánové domy. Donovaly sa tak postupne stali komplexným strediskom cestovného ruchu a dokonca sa v nich začali uskutočňovať procesy rekreačnej urbanizácie (Čuka, 2011).

Funkčno-priestorová transformácia rekreačnej obce Donovaly

Osady v priestore donovalského sedla sa formovali pod vplyvom baníckej činnosti, ktorej počiatky rozvoja v Starohorských vrchoch datujeme do 14. storočia. V tomto období začína intenzívna ťažba rúd, predovšetkým medi a bane či huty začínajú používať veľké množstvo dreveného uhlia. Banskobystrická banská komora sa snažila o maximálne zužitkovanie drevného bohatstva priamo v okolí hút, ale zakrátko sa drevo v ich blízkosti spotrebovalo a jeho ťažba sa posúvala do vyššie položených území. Od 16. storočia, resp. polovice 17. storočia (v datovaní sa slovenská historiografia rozchádza), sa v donovalskom sedle a jeho okolí utvára komplex drevorubačských uhliarskych osád: Donovaly, Bully, Polianka, Hanesy, Mišúty, Mistríky a Sliačany (Tomeček, 2003). Ťažba dreva, extenzívne poľnohospodárstvo a pasenie dobytka spôsobilo takmer úplné zničenie lesa na tomto území. Devastácia pôvodného prírodného prostredia a škody spôsobené hospodárskou činnosťou boli zalesňovaním i administratívnymi opatreniami regulujúcimi ťažbu dreva (Maximiliánov lesný poriadok) čiastočne odstránené koncom 19. storočia. V tomto období však nastáva kríza a postupný úpadok baníckej činnosti, čo následne spôsobilo pomalý zánik pôvodných funkcií osád (Čuka, Baran, 1991).

Nedostatok ornej pôdy a extrémne klimatické podmienky neumožnili transformáciu obce a jej funkcií v nových spoločensko-hospodárskych podmienkach. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo odchádzalo za prácou do kotlín, kde sa začínala rozvíjať priemyselná výroba (Banská Bystrica, Harmanec, Podbrezová, Ružomberok). Postupne tak dochádza k poklesu počtu obyvateľov a trvalo obývaných domov (graf 1 a graf 2). Avšak priaznivé prírodné podmienky a vysoká estetická hodnota obnovenej krajiny začínajú pôsobiť ako faktor lokalizácie zariadení cestovného ruchu (Čuka, Baran, 1991).

Graf 1: Vývoj počtu obyvateľov obce Donovaly v rokoch 1869-2011
Graph 1: Trend in number of inhabitants in Donovaly village during 1869-2011

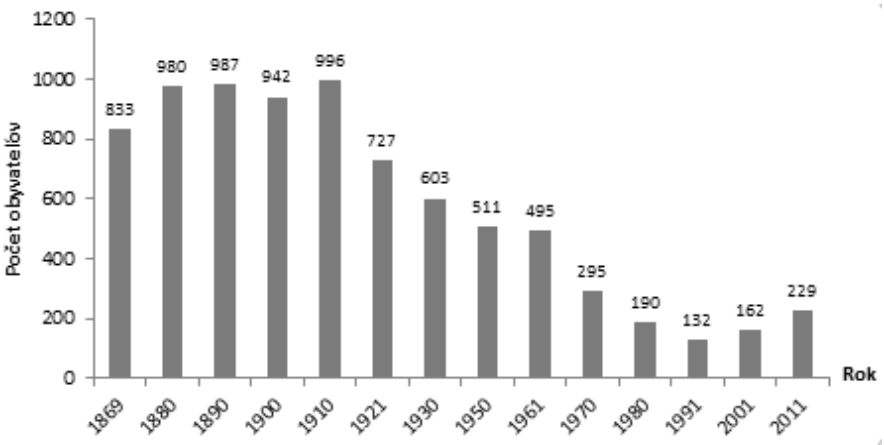

Zdroj: Retrospektívny lexikón ČSSR, 1978, Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2011

Graf 2: Vývoj počtu domov na Donovaloch v rokoch 1880-2011
Graph 2: Trend in number of houses in Donovaly village during 1880-2011

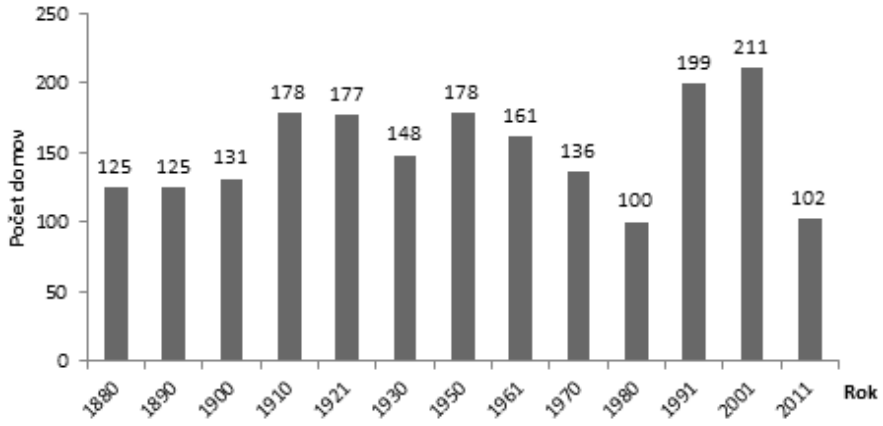

Zdroj: Retrospektívny lexikón ČSSR, 1978, Štatistický úrad Slovenskej republiky, 2011

V rámci vývoja cestovného ruchu v obci možno vymedziť nasledovné historicko-geografické etapy (Čuka – Gregorová, 2011):

1. etapa: vznik cestovného ruchu (1938 – 1959),
2. etapa: rozvoj masového cestovného ruchu (1960 – 1989),
3. etapa: rozvoj voľného trhu cestovného ruchu (1989 – 1995),
4. etapa: rast infraštruktúry cestovného ruchu a počiatok procesov rekreačnej urbanizácie (od roku 1996 do súčasnosti).

Geografii vlastné priestorové hľadisko pri výskume transformácie funkcií na rekreačné zohľadňuje Butlerova teória vývinových cyklov cestovného ruchu strediska (TALC – tourism area life cycle). Stanovuje teoretický model vývoja strediska a intenzitu rekreačných procesov, ktoré v ňom prebiehajú, diferencuje do 6 fáz: explorácia, penetrácia, rozvoj (asimilácia, kolonizácia, urbanizácia), konsolidácia, stagnácia, úpadok (Butler, 1980).

Fázu rekreačnej explorácie, teda objavovania, datujeme na Donovaloch od konca 19. storočia (obr. 1). Malý počet turistov, najmä kúpeľných hostí z Korytnice, uskutočňuje ojedinelé výstupy do priestoru donovalského sedla. Avšak konkurencia Nízkych Tatier a Veľkej Fatry, komunikačná nedostupnosť územia a prírodné prostredie poznačené hospodárskou činnosťou človeka spôsobovali, že Donovaly boli objavované turistami veľmi pomaly.

Fázu rekreačnej penetrácie charakterizuje opakovaná návštevnosť územia a zvyšovanie povedomia o jeho atraktivite. V prípade obce Donovaly ju môžeme vymedziť približne od 20. rokov 20. storočia. Turistické spolky fungujúce v Banskej Bystrici (Uhorský karpatský spolok, Klub československých turistov) usporadúvajú mnohé výstupy do tohto priestoru a keď v roku 1929 vznikol v meste Ski-klub, priestor sedla sa začal využívať aj na organizáciu podujatí zimných športov. Sprievodca po Banskej Bystrici a Horehroní (1928) v rámci trasy č. 11 dokonca popísal výstup na vrch Zvolen (1402 m n. m.).

V roku 1938 bol dostavaný hotel Šport a nastáva ďalšia, nová fáza vo vývoji – etapa rozvoja cestovného ruchu. Rozvoj bol umocnený dostavbou tranzitnej komunikácie č. I/59, ktorá podmienila premenu sídla formou rekreačnej asimilácie. Pôvodné neobývané domy a hospodárske budovy sa začali pretvárať na rekreačné chalupy. Súbežne prebiehala aj výstavba individuálnych chatových objektov, ktorá podmienila komplexnú priestorovú transformáciu územia a mala za následok vznik chatových osád (napr. pod Magurou). Tento proces rekreačnej kolonizácie je charakteristický trvalým zastavaním zelených plôch objektmi slúžiacimi cestovnému ruchu, ktoré sú využívané obzvlášť na víkendovú rekreáciu a viacdenné celoročné i sezónne pobyty.

Nové spoločensko-ekonomické podmienky po roku 1989 priniesli do vývoja cestovného ruchu na Donovaloch nové impulzy. Nastal značný rast rekreačnej infraštruktúry (najmä apartmánových domov), lyžiarske stredisko PARKSNOW sa rozšírilo a prebudovalo (komplexná rekonštrukcia lanovky na Novú hoľu prebehla v roku 2005), boli vystavané mnohé umelé atraktivity

(Habakuky, bobová dráha, lezecká stena a pod.), čím obec získala charakter rekreačného mesta a začali sa v nej prejavovať procesy rekreačnej urbanizácie.

Obr. 1: Model vývoja cestovného ruchu v obci Donovaly
Figure 1: Development model of tourism in the Donovaly village

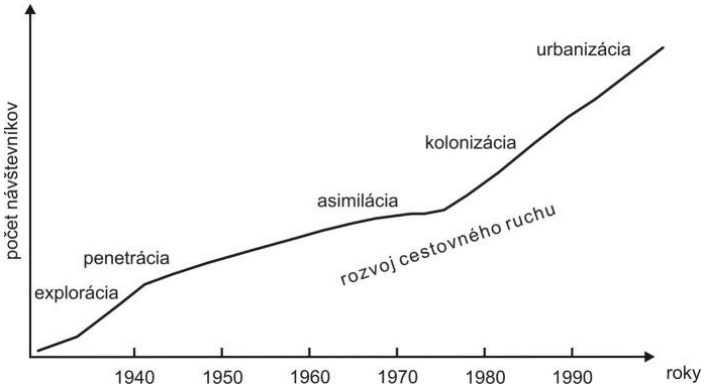

Zdroj: vlastné spracovanie na základe Butler, 1980

Tieto procesy sú charakteristické najmä priestorovým zahusťovaním pôvodných osád rekreačnou infraštruktúrou, ako je to možné vidieť v Mišútoch alebo na Polianke (obr. 2).

Obr. 2: Apartmánové domy v osade Mišúty a v osade Polianka
Figure 2: Apartment houses in the settlement Mišúty and Polianka

Autor: B. Gregorová

Ďalšie fázy, ako rekreačnú konsolidáciu, stagnáciu či úpadok, zatiaľ v obci Donovaly neregistrujeme. Na základe všetkých analýz a zistení môžeme tvrdiť, že cestovný ruch je najdôležitejším faktorom jej rozvoja a že v obci dominujú rekreačné funkcie nad ostatnými.

Záver

Pôvodné drevorubačské uhliarske osady sa pod vplyvom spoločensko-ekonomických procesov transformovali na stredisko cestovného ruchu. Táto transformácia prebiehala niekoľko storočí a jej iniciátorom boli v historickom kontexte tieto faktory (Čuka, 1997 upravené):

- strata pôvodnej funkcie obce,
- následné vyľudňovanie obce,
- intenzívne urbanizačné procesy Zvolenskej kotliny,
- vybudovanie tranzitnej komunikácie I/59,
- prírodné podmienky vhodné na rozvoj rekreačných aktivít,
- alokovanie značného kapitálu developerov do výstavby infraštruktúry, supraštruktúry a umelých atraktivít.

Funkčné zmeny sa zároveň premietli aj do priestorových zmien, pričom k najdôležitejším patria stieranie hraníc medzi jednotlivými osadami a zahusťovanie intravilánu rekreačnou infraštruktúrou.

Literatúra

BIELIKOVÁ, I. 2002. Kedy bezpečne z kopca i do kopca : Plány na vybudovanie tunela popod Donovaly existujú už niekoľko desaťročí. In *Profit.* ISSN 1335-4620, 2002, roč. 10, č. 41, s. 18-19.

BUTLER, R. W. 1980. The concept of a tourism areas cycle of evolution: implications for the management of recourses. In *Canadian Geographer*. ISSN 1541-0064, 1980, roč. 24, č. 1, s. 5-14.

CIFROVÁ, M. 2006. Nové apartmány na Donovaloch. In *ASB*. ISSN 1335-1230, 2006, roč. 13, č. 7-8, s. 30-31.

ČUKA, P. 1992. Postavenie rekreačných stredísk Starohorskej doliny v závislosti na ponuke rekreačných možností. In *Acta Universitatis Matthaei Belli*. Banská Bystrica : FHPV, 1992. ISBN 80-85162-39-3, s. 124-141.

ČUKA, P. 1997. Niektoré príčiny vzniku funkcií cestovného ruchu v Starohorských vrchoch a hodnotenie potenciálu územia. In *Urbánne a krajinné štúdie Nr. 2.* Prešov : FHPV, 1997. ISBN 80-88882-00-1, s. 93-101

ČUKA, P. 2003. Priestorové zákonitosti vývoja cestovného ruchu v Starohorských vrchoch. In *Vybrané priestorové zákonitosti na území Starohorských vrchov.* Banská Bystrica : FPV UMB, 2003. ISBN 80-8055-705-5, s. 104-150.

ČUKA, P. 2011. *Základy, teórie, metodológie a regionalizácie cestovného ruchu*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2011. 70 s. ISBN 978-80-555-0471-1.

ČUKA, P. – BARAN, V. 1991. Socio-ekonomické aspekty formovania rekreačnej obce Donovaly. In *Prírodné vedy XI*. Bratislava : SPN, 1991. s. 43-63.

ČUKA, P. – GREGOROVÁ, B. 2011. Cechy i kierunki urbanizacji turystycznej na Słowacji – przykład stacji narciarskiej Donovaly. In *Prace Geograficzne 125*. ISSN 1644-3586, 2011, č. 125, s. 9-18.

GAJDOŠ, M. 1987. Donovaly. In *Vlastivedný časopis*. 1978, roč. 27, č. 3, s. 108-115.

RETROSPEKTÍVNY LEXIKÓN OBCÍ ČSSR 1850-1970. 2. diel Slovenská Socialistická Republika. Praha : FŠÚ, 1978. 266 s.

SCHVARC, M. 2009. Klub Československých turistov odbor Banská Bystrica (1920 – 1938). In *120 rokov organizovanej turistiky v Banskej Bystrici 1889 – 2009*. Banská Bystrica : KST Lokomotíva Banská Bystrica, 2009. ISBN 978-80-970144-4-5, s. 30-84.

SPRIEVODCA PO BANSKEJ BYSTRICI A HOREHRONÍ. Banská Bystrica : Odbor Klubu československých turistov, 1928. 176 s.

TOMEČEK, O. 2003. Počiatky drevorubačských a uhliarskych osád na území obce Donovaly. In *Acta historica Neosoliensia*. ISSN 1336-9148, 2003, roč. 6, č. 1, s. 5-11.

Ostatné zdroje:

farská kronika Historia Domus I. (1796 - 1998)
fondy Štátneho archívu v Banskej Bystrici
pamätná kniha obce Donovaly (1945 – 1976)
Regionálne štatistiky, Štatistický úrad Slovenskej republiky
Územný plán obce Donovaly, textová časť, 2013
www.parksnow.sk/zima [cit. 2016-09-15]

FUNCTIONAL SPATIAL TRANSFORMATION OF RECREATIONAL CENTRE DONOVALY

Summary

At present, Donovaly village is complex recreation center in which tourism is the main source of income. Original historical settlements, in which dominated economic functions based on mining tradition over time have transformed into a recreational functions. The transformation took place under the influence of a number of social-economic factors and have different spatial impacts.

Natural potential in a recreation area of Donovaly´s settlements creates perfect conditions for development of tourism and a wide range of recreational activities. Transport connections of Donovaly with its hinterland was problematic until 1960 when was fully completed first class road no. I/59 (E 77) which has a transit character and provides a relatively fluent connection for tourists from abroad. Donovaly have nearly 1,400 different types of recreational facilities (including private cottages) in which there are more than 8,000 beds and 1,900

chairs (Territory Plan of Donovaly, text part).

The main aim of the article was to analyze changes of functions of the Donovaly village and describe them on the basis of the historical and geographical research and observation. By studying the spatial and functional changes we think that Donovaly has become recreational town which reflects the processes of recreation urbanization. These have a major impact on the country, the local economy and the primal social and cultural environment.

Recreational urbanization influenced these factors:

- effort to attract foreign tourists, resulting in capital inflows, in the arrival of the new management as well as the construction of recreational infrastructure and superstructure,
- support the growth of the number of citizens through the construction of apartment houses which have character of residence and could potentially serve for a holiday rental,
- allocating huge capital of investment companies into projects connected with tourism.

In Donovaly village which has achieved the status of recreation village in 1985, has appeared the processes of recreational urbanization in these spatial and functional changes:

- Donovaly has been totally rebuilt and architectonically looks like "the city." This concerns not only the new residential-recreational buildings in the settlements Donovaly - Mišúty, Polianka, but also revitalizing older hotels (example is the Sport hotel) and building new hotels;
- In 2008 on the meadow below the house Safran was created a new entertainment center called Habakuky. It presents a fictional village of fairy tales written by Pavol Dobšinský;
- Recreational city can be seen as a supra-regional center with a stronger international background. Donovaly is especially in winter international recreational center. Its position in this regard was due to organisation of competitions of dogsleds. This competitions were abolished in 2014;
- Recreation centre Donovaly employs about 470 employees, most of them come from the surrounding towns. In the productive age live in Donovaly 177 people, but only 97 of them leave to work outside the village (Regional Statistics, Statistical Office of the Slovak Republic).

PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.
Katedra geografie a geológie
Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: bohuslava.gregorova@umb.sk

SLOVENSKÁ MENŠINA V RUMUNSKU – HISTORICKÝ KONTEXT MIGRÁCIE A ŠTATISTICKÝ ASPEKT IDENTITY A MATERINSKÉHO JAZYKA ZA OBDOBIE 2002 – 2011

Ianko Gubani

Abstract

The language is one of the most important symbol of the nation. In terms of the enclave and diaspora the language gets to the position of determining element of identity, and in a broader sense it gets to the position of „drive motor" of the culutre. In this paper our attention is drawn to the Slovak minority in Romania, particularly to the counties of Arad, Bihor, Salaj a Timis. We will approach its brief historical develpoment and functioning in multiethnic enviroment. The fundamental base is the confrontational aspect of the linguistic and ethnic situation, in which our starting point is the final version of census data of Romania from 2002 to 2011. During processing census data mathematical and cartograpic methods will be used. The next part of our work is the question of Slovak language and its dialectical variety, which is considered to be the mother tongue of Slovak minority in Romania.

Keywords: Slovaks in Romania, language, identity, nationality, migration, assimilation

Úvod

Jazyk je jedným z najdôležitejších znakov národa. V podmienkach enklávy či diaspóry sa jazyk stavia do pozície určovacieho elementu identity a v neposlednom rade do pozície „hnacieho motora" kultúry v širšom zmysle slova. Z udalostí prezentovaných svetovými médiami je evidentné, že v postmodernej spoločnosti sa mimoriadne rozširujú interkultúrne kontakty medzi národmi. Jedným zo vzorových modelov tohto procesu je aj Európska únia, ktorá je z aspektu národnej a etnickej štruktúry pestrou mozaikou jazykov, kultúry, politických záujmov a v neposlednom rade sa vyznačuje ambivalentným charakterom identifikácie identity. V procese interkultúrneho spolunažívania mnohé z regionálnych jazykov ustupujú do úzadia a tak používatelia slabších jazykov otvárajú brány novým, silnejším jazykom daného štátu a v prípade slabšieho jazykového povedomia svetovým jazykom – v prípade Európy – angličtine. Takmer rovnaký proces asimilácie sa uskutočňuje aj v mikroprostrediach slovenských enkláv a diaspór, tak v Európe ako i v zámorí (porov. Dudok, 2008, s. 16 - 23).

Výnimku netvoria ani slovenské ostrovy na Dolnej zemi, ktorých súčasťou sú aj Slováci v Rumunsku. Pojem Dolná zem, ako uvádza Sirácky a kol. (1985),

historicky vznikol prekladom maďarského výrazu Alföld a väčšinou sa pod týmto pojmom chápu geograficky vyznačené časti Uhorska, ktoré boli kolonizované Slovákmi (t.j. časti dnešného Maďarska, bývalej Juhoslávie a Rumunska obývané Slovákmi). Lenovský (2011) dodáva, že Dolná zem je špecifický historicko-geografický, politicko-ekonomický a sociokultúrny priestor v Karpatskej kotline. Jeho všeobecne platná hranica nie je presne vymedziteľná, lebo interpretácia je dodnes rozdielna. Inak pojem chápu/používajú Slováci na Slovensku, inak Slováci z Dolnej zeme a aj v rámci ich spoločenstiev existujú ďalšie diferenciácie. Etnická hranica vymedzuje toto územie ako priestor v priebehu 17. a 18. storočia osídľovaný najmä Slovákmi, Nemcami, Maďarmi, Srbmi, Rumunmi, Chorvátmi a Rusínmi.

Na tomto mieste však treba upozorniť na skutočnosť, že v článku sa budeme zameriavať len na slovenskú menšinu v Rumunsku a nebudeme používať pojem dolnozemskí Slováci. K tomuto kroku sa odhodlávame z niekoľkých dôvodov, a to: a) pojem dolnozemskí Slováci generalizuje pomenovanie a vzťahuje sa na slovenskú menšinu žijúcu na území Maďarska, Rumunska, Srbska a okrajovo aj Bulharska; b) naším cieľom je zachytiť reálny obraz vzťahu národnosti a materinského jazyka na podklade štatistických údajov o Slovákoch z Rumunska a nie Slovákoch žijúcich na Dolnej zemi.

V rámci príspevku upriamujeme našu pozornosť na slovenskú menšinu v Rumunsku, konkrétne v župách Arad, Bihor, Salaj a Timis. Priblížime jej jadrný historický vývoj a fungovanie v multietnickom prostredí. Základnou bázou je konfrontačný aspekt jazykovej a národnostnej situácie, pri ktorom vychádzame z finálnej verzie údajov sčítania obyvateľstva Rumunska za roky 2002 až 2011.

Slovenské migračné vlny na územie dnešného Rumunska

Sťahovanie Slovákov na územie dnešného Rumunska prebiehalo vo viacerých vlnách, ktoré boli podporované uhorskou šľachtou za účelom hospodárskeho využitia rozsiahlych rovinatých a lesnatých území. Začiatky migrácie môžeme datovať do druhej polovice 18. storočia a prevažne prvej polovice 19. storočia. V súčasnosti sú výsledkom migračných vĺn štyri slovenské ostrovy (oblasti) nachádzajúce sa na západnej (*aradsko-banátska oblasť*), severozápadnej (*bihorsko-salajská oblasť*; *satmárska a marmarošská oblasť*) a severovýchodnej (*bukovinská oblasť*) časti Rumunska. Tieto oblasti pôvodne boli súčasťou Uhorska a Rumunsku pripadli až po roku 1918. V nasledujúcich riadkoch uvedieme stručný náčrt vývoja aradsko-banátskej a bihorsko-salajskej oblasti, v rámci ktorého poukážeme nielen na slovenské obce s národnostne homogénnym obyvateľstvom, ale aj na obce, v ktorých sa slovenská menšina usadila v priebehu ďalších vnútroštátnych migračných vĺn.

Aradsko-banátska oblasť sa rozprestiera na území súčasnej Temešvárskej župy (rum. *Judetul Timis*, maď. *Temes Megye*) nachádzajúcej sa v juhozápadnej

časti Rumunska. Jej neoddeliteľnou súčasťou je aj juhozápadná časť Aradskej župy (rum. *Judetul Arad*, maď. *Arad vármegye*). Osídľovanie tejto oblasti slovenskou menšinou začalo už v roku 1747, kedy prvá skupina Slovákov z Békešskej Čaby a Sarvaša zakladá najstaršiu obec *Mokrá*.

Štefanko (2001) uvádza, že v roku 1803 prichádza početný húf Slovákov do Nadlaku (rum. *Nadlac*), prevažne zo Slovenského Komlóša, ale aj z Békešskej Čaby a Sarvaša a neskoršie zo Slovenskej Stamory. Roku 1813 sa k nim pridali Slováci z Oravy, Ponitria, ale i z Báčky a Vojvodiny. Osídľovali obce Butín (rum. *Butin*) a Morava (rum. *Moravita*). Roku 1819 Slováci z Békešskej Čaby, ale i z Oravy a Nitry sa usadili v Semlaku (rum. *Semlac*), r. 1827 početný húf Slovákov z Veľkého Krtíša osídľoval Vukovú (rum. *Vucova*), r. 1828 Slováci z Novohradu, z okolia Trenčína a Nitry, neskoršie (r. 1847) z Békešskej Čaby sa usadili v Brestovci (rum. *Brestovat*). Začiatkom 19. storočia Slováci osídľujú obec Tejč (rum. *Tes*), Skajuš (rum. *Scaius*) a Berzoviu (rum. *Berzovia*), r. 1853 Slováci zo Šariša osídľujú Veľký Pereg (rum. *Peregu Mare*) a r. 1883 Slováci z Békešskej Čaby, ale aj z Oravy a regiónu Nitry sa usádzajú na Cipáre (rum. *Tipar*).

Medzi hlavné dôvody migrácie na uvedené územia, ako to uvádza Štefanko (1998) a Kukučka (2003), patrili motívy ekonomického charakteru, napr. nedostatok pracovných síl na málo zaľudnených aradských a banátskych rovinách donútil tamojších zemepánov kolonizovať ich novými osadníkmi, vlastníkmi základného poľnohospodárskeho náradia, konských a volských povozov.

Ďalším z dôvodov osídľovania nového územia, ako uvádza aj Gomboš (2003) a Kukučka (2003), je preľudnenie pôvodných obcí a nedostatok pôdy, ktorá bola zdrojom obživy. Týmto na prelome 19. a 20. storočia a v medzivojnovom období, primárne hospodárskym a spoločenským konsolidovaním lokalít s vysokým percentom slovenského etnika (Nadlak, Cipár, Veľký Pereg, Butín, Vuková a Brestovec) a oživením národných dimenzii kultúrnych prejavov, sa dokončil proces homogenizácie aradsko-banátskych slovenských komunít. V medzivojnovom období mesto Nadlak začínalo hrať úlohu duchovného a národného centra slovenskej menšiny v Rumunsku.

Svojou geografickou polohou a rozvinutým poľnohospodárskym charakterom zažíva aradsko-banátska oblasť v 60. rokoch ďalšiu slovenskú migračnú vlnu, tentokrát vnútroštátnu, z bihorsko-salajskej oblasti. Podľa Štefanka (1998) a Michalčákovej (1980) noví prisťahovalci smerovali do lokalít, v ktorých bola zastúpená slovenská menšina ako napr. Nadlak, Butín a Vuková. Počas tejto migračnej vlny sa Slováci usádzali aj v obciach Fantanele, Manastur, Topolovatul Mare a Iosifalau, kde predtým nebola slovenská menšina zastúpená. Štefanko (2001) uvádza, že práve v tomto období narástol počet Slovákov aj v mestách ako Arad, Timisoara a Resita.

Sťahovanie Slovákov na **územie bihorsko-salajskej oblasti** sa začalo v druhej polovici 18. storočia a najintenzívnejší priebeh malo v prvej polovici 19. storočia. Podobne ako v aradsko-banátskej oblasti prebiehal proces sťahovania vo

viacerých vlnách. Primárnym cieľom uhorskej šľachty bolo efektívne hospodárske využitie lesných komplexov pohoria Plopis, preto aj v zamestnaní nových prisťahovalcov dominovali lesnaté remeslá a práca v sklárni (Cigáň – Chrastina, 2013). Slováci, ako uvádza Benedek (1974) do bihorsko-salajskej oblasti prichádzali najmä z oblasti hornej Oravy, Kysúc a severozápadného Gemera. Štefanko (2001) uvádza aj Šariš a Zemplín. Zaujímavým faktom je, že obce nachádzajúce sa na pomedzi Gemerskej, Novohradskej a Zvolenskej stolice, ktoré boli ohniskom kolonizačného procesu Bihorskej a Salajskej župy, boli kolonizované práve z hornej Oravy. Michalčáková (1980), Benedek (1983), Michalčák (1995), a neskôr aj Cigáň a Chrastina (2013) uvádzajú, že v nemalom množstve prípadov sa obyvateľstvo z hornatých stolíc Slovenska dostalo do Bihoru nepriamo, t. j. v prvej fáze migrácie sa preťahovalo z hornej Oravy do lokalít v západnom alebo severozápadnom Gemeri a Novohrade a až potom na územie Bihoru.

Prvú obec Bodonoš (rum. *Budoi*) založili v roku 1785. O päť rokov neskôr (1790) prichádza ďalšia skupina Slovákov z Gemera a zo Zemplína a zakladajú obce Varzaľ (rum. *Varzari*) a Boromlak (rum. *Borumlaca*). Ako uvádza Štefanko (2001) maďarský magnát Bányi ich kolonizoval ako drevorubačov. Za vykonanú prácu dostali do užívania vyklčovanú plochu ako aj viacero výhod. V roku 1811 je založená osada Salajka, ktorá sa neskôr stala súčasťou dnešnej Gemelčičky (rum. *Faget*). V roku 1817 gróf Bánffy kolonizuje dnešnú Židáreň (rum. *Valea Tarnei*) a Novú Hutu (rum. *Sinteu*). V roku 1830 Slováci z Oravy, zo Zemplína a Zvolenskej župy založili obec Stará Huta (rum. *Huta Voivozi*) a Sočet (rum. *Socet*, miestne názvy Huta Sočet, Zachotár).

Roku 1831 slovenské rodiny zo Zemplína založili osadu Bikáč (rum. *Bicaciu*). S tým istým cieľom do tejto oblasti r. 1820 prišli Slováci zo Zvolenskej župy do Fegrnika (rum. *Fegernic*) a r. 1848 zo Šariša do Čiernej hory (rum. *Padurea Neagra*) Štefanko (1998).

V histórii vývoja slovenských obcí v bihorsko-salajskej oblasti sú zaznamenané dve vnútrooblastné migračné vlny. Tie boli spôsobené vysokou mierou natality, čo viedlo k preľudneniu už založených obcí a v neposlednom rade aj slabá bonita pôdy a nedostatok pracovných príležitostí. Proces prvej vnútroštátnej migračnej vlny trval až do roku 1918 a slovenská menšina sa usadila prevažne v lokalitách ako: Šarany (rum. *Serani*), Nový Šastelek (rum. *Sacalasau Nou*), Bojovské (rum. *Marca Huta*), Groš (rum. *Grosi*), Lunkšora (rum. *Luncsoara*), Lugoš (rum. *Lugasu de Sus*), Siplak (rum. *Suplacu de Barcau*), Zavaň (rum. *Zauan-Bai*), Plopiš (rum. *Plopis*), Jaz (rum. *Iaz*), Tusa (rum. *Tusa*), Ciganešť (rum. *Tiganesti de Cris*), Čerpotok (rum. *Valea Cerului*) a v iných lokalitách nachádzajúcich sa v tesnej blízkosti už existujúcich slovenských dedín.

V šesťdesiatych rokoch, ako dôsledok industrializácie miest a obmedzených pracovných príležitostí nastala v prostredí domácich osád ďalšia migrácia tunajších Slovákov. Tentoraz sa sťahujú nielen do priemyselných stredísk Oradea (sk. nár.

Oradeja/Varad), Alesd (sk. nár. *Iľešď/Alešď*), Derna (sk. nár. *Derna*), Voivozi (sk. nár. *Vojvoz*), Marghita (sk. nár. *Margeta/Margita*) – ale i do poľnohospodárskych osád ako sú Astileu (sk. nár. *Ašťiľov*), Varasau (sk. nár. *Harasov*), Loranta (sk. nár. *Loranta*), Urvind (sk. nár. *Urvind*), Madaras (sk. nár. *Madaras*), Foglas (sk. nár. *Foglaš*), Valea Cerului, Valcele, Tileagd (sk. nár. *Telegda*) v Bihore a tiež aj do vyššie spomenutých sídiel aradsko-banátskej oblasti Štefanko (1989). Zaujímavosťou je, že Slovenská menšina tieto názvy prispôsobila svojmu jazyku. Kvôli zachyteniu jazykových špecifík v jednotlivých názvoch anticipujeme fonetický prepis. Pomenovanie *Varad* je odvodené z maďarského názvu *Nagyvárad* – historický slovenský názov *Veľký Varadín*.

Rozmanitosť oblastí, z ktorých Slováci prichádzali na územie bihorsko-salajského regiónu a uvedené vnútroštátne migračné vlny podnietili, ako uvádza Štefanko (2001), vznik slovenskej komunity, v ktorej dominujú zmiešané nárečia, svojrázne prejavy ľudovej kultúry, ktoré vznikli spojením viacerých etnokultúrnych prvkov do jedného celku.

Usadením sa v etnicky diverzifikovaných obciach sa začala lokálna a kultúrna identita slovenskej menšiny vymedzovať aj vo vzťahu k majoritnému obyvateľstvu (rumunskému, maďarskému) a jeho jazyku. Pod vplyvom inonárodného spoločenstva nadobudla kultúrna identita Slovákov status normality (prirodzenosti), ktorú príslušníci slovenskej národnosti, ako hovorí Dolník (2012), vnímajú a prežívajú ako vlastný svet, v ktorom prebieha ich autentický život, čo sa im zreteľne ukazuje pri nadobúdaní skúseností s inými svetmi. V prípade slovenskej menšiny v Rumunsku je najvýznamnejším prejavom normalitotvornej funkcie, ktorú kultúra zabezpečuje, jej jazyk. Pre nich je prirodzené, že hovoria po slovensky, čím jazyk zabezpečuje vnútornú súdržnosť kolektívu, je jeho kohéznym faktorom a pôsobí ako kolektívotvorný činiteľ aj dnes.

K otázke slovenského jazyka v Rumunsku

Odhliadnuc od historických a spoločenských okolností, pod vplyvom ktorých sa slovenský jazyk formoval na území Rumunska takmer tri storočia, ho v súčasnosti môžeme charakterizovať ako diferencovaný komunikačný prostriedok. Myjavcová (2015) vidí primárnu diferencovanosť slovenského jazyka ako minoritného jazyka v nárečiach, ktoré sú v podmienkach enklávy aj v súčasnosti stále živé. Na druhej strane je odrazom diferencovanosti nepretržité fungovanie spisovného slovenského jazyka ako nadnárečovej podoby slovenčiny a je používaný takmer vo všetkých komunikačných sférach, kde sa v rámcoch menšiny požaduje spisovná podoba slovenského jazyka. Okrem iného tu registrujeme ako osobitnú podobu slovenského jazyka aj bežnú hovorenú slovenčinu.

Aj v súčasností sú jedným z najživších jazykových útvarov slovenčiny v Rumunsku nárečia. Z regionálneho aspektu je v aradsko-banátskej oblasti dominantné stredoslovenské nárečie južného typu, ktoré vďaka, ako uvádza

Rozkoš (2003 a 2002), relatívnej izolácii od ostatných stredoslovenských nárečí na Slovensku a od spisovného jazyka nadobudlo silný archaický ráz. Uvedená archaickosť nárečia je charakteristická aj dnes a je hodnotená ako jav veľmi sympatický, aspoň tak to tvrdia dnešní hovoriaci spisovnej slovenčiny na Slovensku. Koexistencia slovenskej menšiny s inojazyčnými spoločenstvami sa podľa Rozkoša (2002 a 2003), odzrkadlila nielen v kultúre, ale aj v štruktúre nárečia. Podľa Rozkoša (2003), jedným z najzaujímavejších javov nachádzajúcich sa v slovenskom jazyku na území Rumunska je, že slová cudzieho pôvodu (rumunského, maďarského nemeckého) sa v nadlackom slovenskom nárečí z fonetického a morfologického hľadiska prispôsobujú miestnemu nárečiu, napr. *aľimentára, autogára, kolektíva, ešetňou, boud/t, boudnár, kuckou, rís, frušťik, grifľa, pigľaiz/s, šámľik* a pod., ďalej potom niektoré z nich slúžia ako zdroj početných odvodenín, napríklad *koľektíuski, bajúznatí, bouďik, ríseš, štrinfľička, šímľičok, abrichtovať, šmirgľovať, frušťikovať, tárďalovať, lamurovať* a pod., podľa slovenských modelov daného nárečia. S podobným javom sa stretávame aj v nárečiach bihorsko-salajskej oblasti. Morong (2006), poukazuje na prevzatia rumunského, nemeckého a maďarského pôvodu a ich následnú adaptáciu v ľudových piesňach. Okrem toho sústreďuje pozornosť aj na bohemizmy, ktoré sa vyskytujú len v malom počte a stretávame ich iba v niektorých piesňach a v ľudovom divadle (Betlehem, Dorota). Tieto majú z jazykovedného hľadiska hybridný charakter, čo je dôkazom toho, že vznikli v mestskom prostredí a odtiaľ sa dostali do okolitých dedín. Vzhľadom na uvedené sa domnievame, že autor mal na mysli česko-slovenský jazykový kontakt na území Slovenska.

V bihorsko-salajskom regióne okrem nárečí stredoslovenského charakteru, podľa Rozkoša (1987), Benedeka (1983), Cigáňa, Chrastinu (2013) a i. prevláda aj tzv. „zmiešaný typ“ nárečí, ktorý sa vytvoril následkom medzilokálnych kontaktov s ostatnými slovenskými dedinami. Ďalším článkom vzniku zmiešaného typu nárečia je skutočnosť, že Slováci, ktorí sa prisťahovali do bihorsko-salajskej oblasti, pochádzali predovšetkým z hornej Oravy a severozápadného Gemera. Benedek (1983) uvádza, že v týchto regiónoch sa hovorilo prechodnými, resp. zmiešanými nárečiami a už pri prvotnej migrácii sa do oblasti Bihoru dostali nejednotné nárečia.

Pri inventarizácii nárečových prvkov, vyskytujúcich sa v tomto regióne, Benedek (1983) vyčleňuje dve veľké nárečové skupiny. Ako prvú vyčleňuje skupinu **nárečí stredoslovenského charakteru**, ktoré sú typické pre obce Chioag a Fegernic. Črty stredoslovenských nárečí sa v ostatných obciach používajú s nestredoslovenskými tvarmi (stredoslovenskými, južnostredoslovenskými, hornooravskými, západoslovenskými - hornotrenčianskými a východoslovenskými). Druhú skupinu vyčleňuje ako **nárečia „zmiešaného typu**“, kde uvádza, že okrem spoločných znakov v skupine zmiešaných nárečí sa vyskytujú aj odlišné znaky. V mnohých prípadoch má daný nárečový jav totožnú podobu vo väčšine obcí. Paralelne s touto formou sa však používa v jednotlivých obciach aj druhý

variant, ktorý je charakteristický len pre jednu obec alebo pre menšie nárečové skupiny, napr.: a) nárečie obcí Varzari a Borumlaca, b) nárečia obce Budoiu, c) nárečia obce Socet, Huta Voivozi, Sinteu; do tejto skupiny možno čiastočne zaradiť nárečia obcí Valea Tirnei, Marca Huta a Marca; d) nárečia obcí Faget, Borod Serani, Valea Cerului a čiastočne Zauan.

Spisovná slovenčina ako nadnárečová forma jazyka nemá v porovnaní s bežnou hovorovou slovenčinou v Rumunsku až také rozsiahle zastúpenie. Primárne je zastúpená vo vyučovacom procese, konkrétne na hodinách slovenského jazyka, kde sa, ako hovorí Anoca (2012), kladú základy nielen jazykovej kultúry, ale vôbec schopností akvizície, nadobúdania vedomostí, vytvára sa zmysel pre hodnoty a dalo by sa povedať, že slovenčina je médiom, ktorým sa každý Slovák „vrodí“ do slovenskej kultúry a zároveň sa mu otvoria možnosti vstúpiť do kultúry univerzálnej.

V prostredí slovenskej menšiny žijúcej v Rumunsku je silným konkurentom spisovnej normy slovenského jazyka bežná hovorová slovenčina a nárečia, ktoré slúžia na komunikačné účely v kruhu rodiny a v prípade homogénnych slovenských lokalít aj mimo nej. Neformálne faktory, ktoré pôsobia na udržiavanie slovenského jazyka v Rumunsku, v jednej z vyššie uvedených foriem, je práve rodina. Anoca (2012) konštatuje, že rodina túto funkciu plní zatiaľ prevažne pozitívne, hoci sú aj také rodiny, ktoré nevedú svoje deti k štúdiu na slovenskej sekcii ani k frekventovaniu hodín fakultatívnej slovenčiny. Výsledným efektom uvedenej situácie je skutočnosť, že slovenský jazyk nadobúda u svojich používateľov štatút regresívnej veličiny, ktorá sa častokrát vyprofiluje pod vplyvom majoritného jazyka do štádia zániku, straty jazyka.

Vývoj a úbytok slovenskej menšiny

Ako sme uviedli aj v predchádzajúcich riadkoch, slovenská menšina žijúca v Rumunsku mala vždy tendenciu k progresívnemu vývoju, či už teritoriálneho charakteru, alebo jej celkového počtu. Vysoká miera pôrodnosti a nové migračné vlny z materskej krajiny akcelerovali jej rast, čo veľakrát spôsobovalo preľudnenie už existujúcich obcí a následné vnútroštátne migrácie. Napríklad v roku 1850 žilo v Nadlaku 4 877 Slovákov, roku 1880 ich počet vzrástol na 5 598 a o tridsať rokov neskôr (1910) bolo zaznamenaných až 7 651. Tento prudký nárast, ako uvádza Bujna (1921), Hlásnik (1996), Pasková, Hlásnik (1998), spôsobil nedostatok pôdy, ktorá bola základom obživy, a tak zakladajú nadlackí Slováci nové obce a neskôr odchádzajú aj do zámoria. Pasková, Hlásnik (1998) uvádza, že identický proces prebiehal aj v ostatných lokalitách. Napríklad v lokalite Bodonoš v roku 1880 žilo 408 Slovákov, pričom v roku 1910 počet obyv. slovenskej národnosti vzrástol na 913. V obci Huta v roku 1880 žilo 1155 obyv. slovenskej národnosti a v roku 1910 ich počet vzrástol na 1561. V roku 1880 v obci Gemelčička bolo zaznamenaných 1263 obyv. slovenskej národnosti a v roku 1910 až 1573. V aradsko-banátskej

oblasti, konkrétne v obci Butin medzi rokmi 1880 (292 obyv. sk. nár.) a 1910 (417 obyv. sk. nár.) sa počet obyvateľov slovenskej národnosti takmer zdvojnásobil. Aj v obci Vuková, kde v roku 1880 žilo 378 Slovákov, bol zaznamenaný nárast o 169 obyvateľov slovenskej národnosti.

Najvýraznejší úbytok slovenského obyvateľstva tak v aradsko-banátskej, ako aj bihorsko-salajskej oblasti bol spôsobený sporadickým sťahovaním do Argentíny, Brazílie, Kanady a USA. Štefanko (2001) uvádza, že početnejšia skupina Slovákov opúšťa Nadlak iba v r. 1923, ktorá sa usadila v provincii Chaco. Cabadaj (2001), uvádza, že v polovici 20. rokov 19. storočia odchádzajú do Brazílie slovenské rodiny z bihorskej oblasti zo slovenských obcí Stará Huta, Nová Huta, Čierna Hora, Boromlak, ktoré sa sústredenejšie usadili v osade Santo Anastazio pri rieke Panama. Z obce Nová Huta emigrovalo do Brazílie 200 až 300 slovenských rodín. Slovenskí kolonisti z bihorskej oblasti sa usadili aj v novozaloženej obci Bratislava, ako to dokladá Čičmanec (2012): „Bývali sme v hornej časti kolónie, asi 1 km od nás bola škola. V tom čase bývalo v Bratislave asi 40 – 45 slovenských rodín, ktoré ta prišli z Rumunska“ (s. 24).

Pri sčítaní obyvateľstva z r. 1930 na území Rumunska žilo 50 772 Slovákov (graf 1 a tab. 1), z toho 16 904 v bihorsko-salajskej oblasti (župa Bihor 12 365; župa Salaj 4 539) a 15 897 v aradsko-banátskej oblasti (župa Arad 11 978; župa Timis 3 919) (www.recensamantromania.ro, 2016).

Graf 1: Celkový počet Slovákov žijúcich v Rumunsku v období 1930 – 2011
Graph 1: The total number of Slovaks living in Romania in the period 1930 - 2011

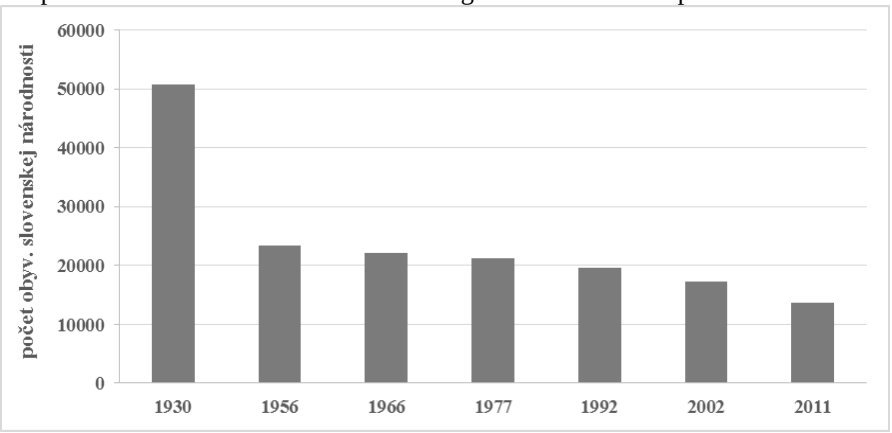

Zdroj: www.recensamantromania.ro, 2016

Tab. 1: Celkový počet obyvateľov slovenskej národnosti žijúcich v Rumunsku za obdobie 1930 – 2011
Table 1: The total number population of the Slovak nationality living in Romania in the period 1930 – 2011

roky	**1930**	**1956**	**1966**	**1977**	**1992**	**2002**	**2011**
počet obyv.	50772	23331	22221	21286	19594	17226	13654

Zdroj: www.recensamantromania.ro, 2016

Citeľné zmeny v počte slovenskej menšiny v Rumunsku nastali po výraznej repatriácii do Československa v rokoch 1946 – 1948. Tieto oblasti, ako uvádza Štefanko (2001) a Hlásnik – Pasková (1998), opustila viac ako tretina z celkového počtu 21 000 repatriantov z Rumunska. Po tejto reemigračnej vlne, v r. **1956** bolo zaznamenaných iba **23 331** obyvateľov slovenskej národnosti. V župe Bihor bol pokles o 5 639 Slovákov, Arad o 3 870, Salaj o 2 385 a v župe Timis o 1 252 (graf 2 a tab. 2). Pri sčítaní obyvateľov z r. **1966** sa k slovenskej národnosti hlásilo **22 221** obyvateľov Rumunska a v r. **1977** iba **21 286**. Pádom komunistického režimu (1989) začala novodobá migračná vlna, tentokrát na Slovensko a do západnej Európy, následkom čoho v roku **1992** bolo zaznamenaných **19 594** obyvateľov slovenskej národnosti, z ktorých, ako uvádza Mruškoviš (2008), iba **18 283** hovorilo slovensky.

Graf. 2: Celkový počet Slovákov žijúcich v župách Bihor, Arad, Salaj a Timis za obdobie 1930 – 2011
Graph 2: The total number of Slovaks living in the counties of Bihor, Arad, Salaj and Timis in the period 1930 - 2011

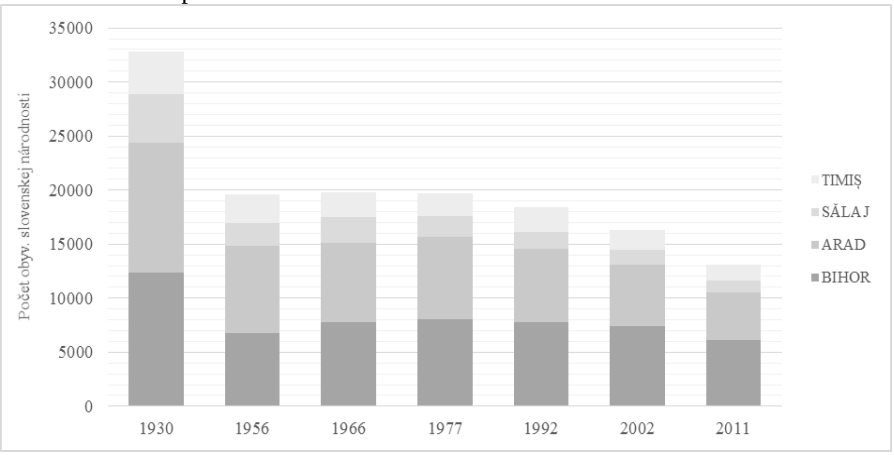

Zdroj: www.recensamantromania.ro, 2016

Tab. 2: Celkový počet obyvateľov slovenskej národnosti žijúcich v župách Bihor, Arad, Salaj a Timis za obdobie 1930 – 2011
Table 2: The total number population of the Slovak nationality living in the counties of Bihor, Arad, Salaj and Timis in the period 1930 - 2011

okres	**rok**						
	1930	**1956**	**1966**	**1977**	**1992**	**2002**	**2011**
Arad	11978	8108	7317	7551	6760	5695	4462
Bihor	12365	6726	7813	8079	7793	7370	6091
Salaj	4539	2154	2357	1929	1608	1366	1118
Timis	3919	2667	2300	2128	2229	1908	1424

Zdroj: www.recensamantromania.ro, 2016

Vzťah medzi materinským jazykom a národnosťou slovenskej menšiny v Rumunsku z mikroregionálného aspektu

Pri interpretácii počtu Slovákov žijúcich na území Rumunska je veľmi zaujímavé zohľadňovať národnosť, ku ktorej sa hlásia a jazyk, ktorý považujú za svoj materinský. V roku **2002** na území Rumunska žilo **17 226** Slovákov, z toho v župe Arad 5 695, Bihor 7 370, Salaj 1 366 a v župe Timis 1 908. Pri sčítaní z roku **2011** bolo zaznamenaných len **13 654** Slovákov, z čoho v župe Arad 4 462, Bihor 6 091, Salaj 1 118 a 1 424 v župe Timis. V porovnaní s rokom 2002 bol na celom území Rumunska zaznamenaný pokles o 3572 obyvateľov slovenskej národnosti.

V nasledujúcich riadkoch sa pozrieme na pokles slovenskej menšiny žijúcej v Rumunsku z mikroregionálneho aspektu. Anticipujeme župy Arad, Bihor, Salaj, Timis a ich združujúce obce (rumunsky tzv. *comune*), v ktorých slovenská menšina budovala nové obce, príp. sa do už existujúcich nasťahovala počas vnútroštátnych migračných vĺn. Na tomto mieste je nevyhnutné upozorniť na fakt, že do úvahy berieme len tie združujúce obce (ďalej len ZO), v ktorých sa vyskytujú viac ako dvaja obyvatelia slovenskej národnosti, tak ako to zohľadňuje aj finálna verzia sčítania obyvateľstva.

V roku 2011 na území vyššie uvedených žúp Rumunska, slovenská menšina žila v 103 ZO. V porovnaní s rokom 2002, keď sa k slovenskej národnosti hlásili obyvatelia až v 127 ZO, bol zaznamenaný pokles až o 24 ZO. Na ilustráciu uvádzame jednotlivé župy a ich ZO v roku 2002 a v roku 2011. Napr. v roku 2002 v župe Arad slovenská menšina žila v 32 ZO a v roku 2011 len v 24 (-8 ZO). V župe Bihor v roku 2002 bolo zaznamenaných 39 ZO a v roku 2011 iba 35 (-4 ZO). V župe Timis bol zaznamenaný najväčší pokles a to o 11 ZO (v roku 2002 → 44 ZO a v roku 2011 → 33 ZO). V sledovaných rokoch v župe Salaj bol zaznamenaný najmenší pokles a to o 1 ZO (rok 2002 → 12 ZO; rok 2011 → 11 ZO).

V ZO župy Arad sa v roku 2002 hlásilo k slovenskej národnosti (mapa 1a) 5666 Slovákov a 5459 považovalo slovenčinu za svoj materinský jazyk (mapa 2a). V používaní jazyka teda vidíme pokles o 207 obyvateľov so slovenským materinským jazykom voči počtu obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti. V roku 2011 mal vzťah národnosť (mapa 1b) a materinský jazyk (mapa 2b), v porovnaní s rokom 2002, mínusové hodnoty (-164) oveľa menšie. Slovenskú národnosť uviedlo 4436 obyvateľov, z ktorých 4272 považovali slovenčinu za materinský jazyk.

V župe Bihor a jej ZO v rokoch 2002 – 2011 bol zaznamenaný najväčší pokles slovenskej národnosti a to o -1264 obyvateľov. Pokles bol zaznamenaný taktiež pri uvádzaní slovenčiny ako materinského jazyka v hodnote -1287 obyvateľov. Pokiaľ sa v roku 2002 hlásilo k slovenskej národnosti 7324 obyvateľov (mapa 3a), z ktorých 7082 uviedlo slovenčinu ako materinský jazyk (mapa 4a), tak v roku 2011 slovenskú národnosť uviedlo len 6060 (mapa 3b) a slovenčinu ako materinský jazyk 5795 (mapa 4b).

Župa Timis je charakteristická veľkým poklesom ZO, v ktorých žili Slováci (-11 ZO). V roku 2002 v ZO Timisu žilo 1851 Slovákov (mapa 5a) a 1575 uviedli slovenčinu za svoj materinský jazyk (-276) (mapa 6a). V roku 2011 bol pokles materinského jazyka oveľa nižší, konkrétne -124, pričom 1389 obyvateľov sa hlásilo k slovenskej národnosti (mapa 5b), z ktorých 1265 uvádzali slovenčinu ako svoj materinský jazyk (mapa 6b).

Situácia je podobná aj v ZO župy Salaj. Typické pre túto župu je rovnomerné uvádzanie slovenskej národnosti a slovenského jazyka ako materinského jazyka. V roku 2002 na území župy Salaj žilo 1354 obyv. slovenskej národnosti (mapa 7a), z ktorých 1332 uvádzalo za svoj materinský jazyk práve slovenčinu (mapa 8a). Týmto vznikol pokles v uvádzaní materinského jazyka len o 22 obyv. Situácia sa mierne zmenila pri sčítaní obyv. z roku 2011, keď bolo zaznamenaných len 1107 obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti (mapa 7b), z ktorých iba 1074 za svoj materinský jazyk uviedlo slovenčinu (mapa 8b). Z tohto vyplýva, že 33 obyvateľov slovenskej národnosti, pravdepodobne, svoju slovenskosť určilo na základe iných faktorov tvoriacich identitu. Medzi najčastejšie faktory môžu pariť slovenské korene v rodine (najčastejšie starí rodičia slovenskej národnosti), hlboký vzťah k slovenským tradíciám, folklóru, zvykom a pod.

Z uvedeného vyplýva, že proces asimilácie sa neustále zvyšuje práve v tých obciach, kde tvorí slovenská menšina zanedbateľné percento. V tomto prípade je komunikácia v slovenskom jazyku viazaná len na rodinné prostredie, kde je častokrát nahradená majoritným jazykom. Ďalším z faktorov podporujúcich asimiláciu je uzatváranie národnostne zmiešaných manželstiev. V tomto prípade, ak je matka rumunskej národnosti uvádzajú deti pri sčítaní obyvateľstva za svoj materinský jazyk rumunčinu. Aj táto skutočnosť môže ovplyvňovať pomer medzi národnosťou a materinským jazykom.

Mapa 1a: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Arad za rok 2002
Map 1a: The share of Slovak nationality in Arad county in the year 2002

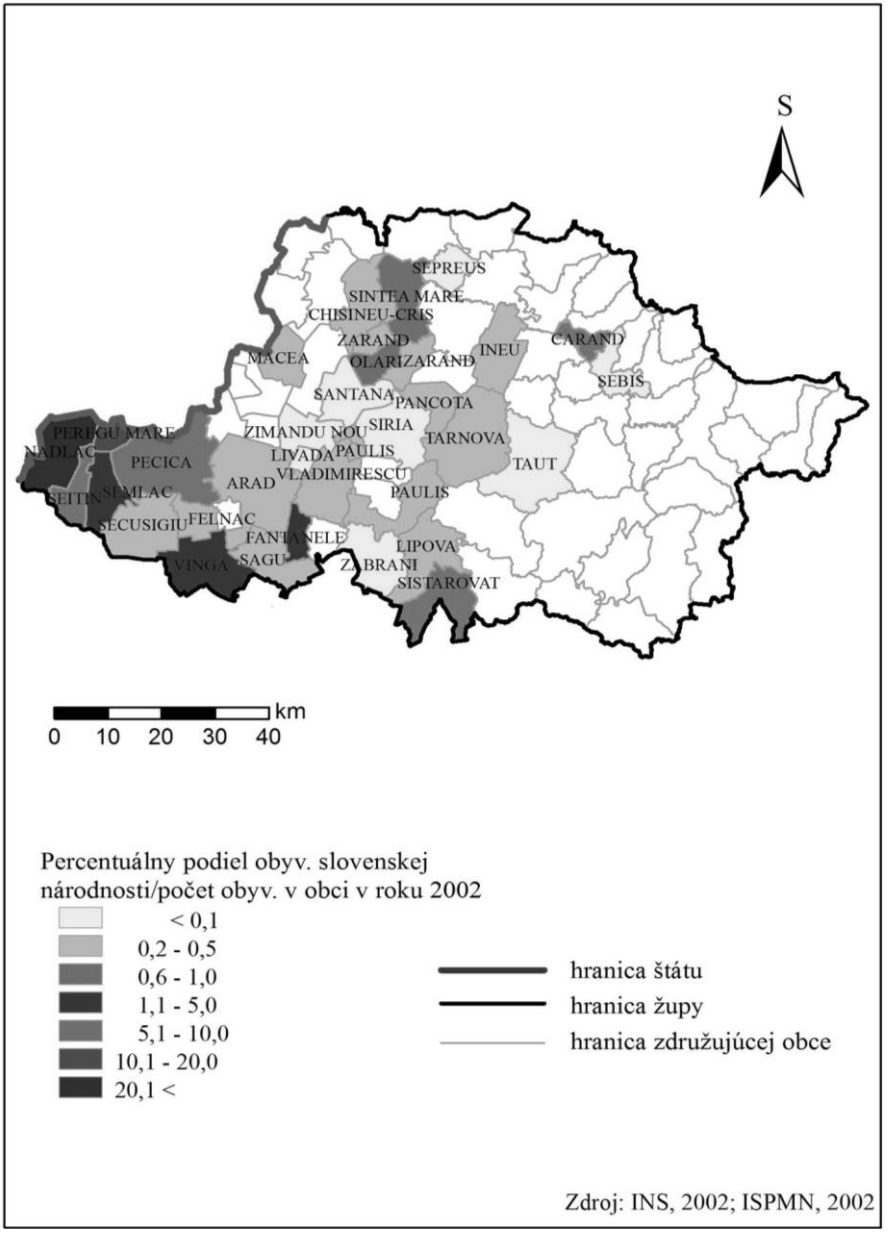

Mapa 1b: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Arad za rok 2011
Map 1b: The share of Slovak nationality in Arad county in the year 2011

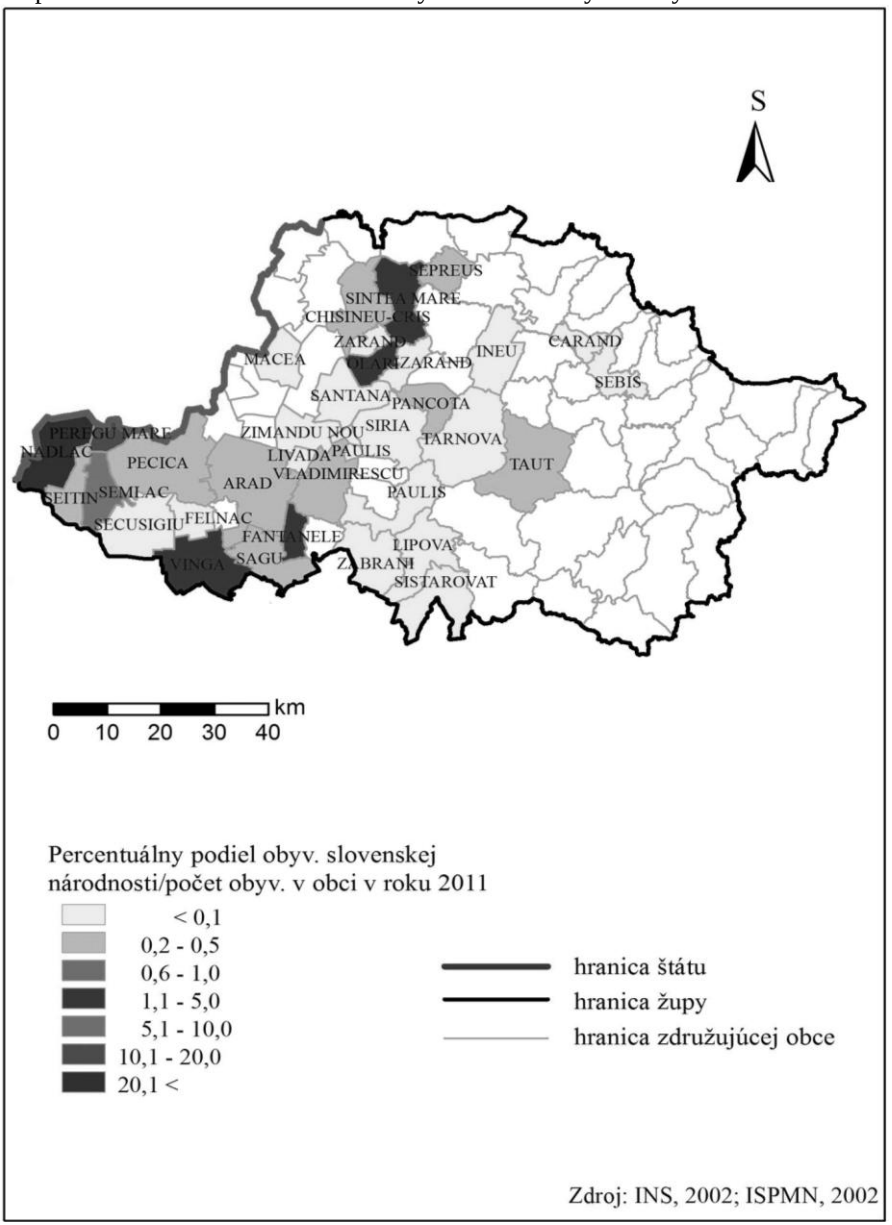

Mapa 2a: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Arad za rok 2002
Map 2a: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Arad county in the year 2002

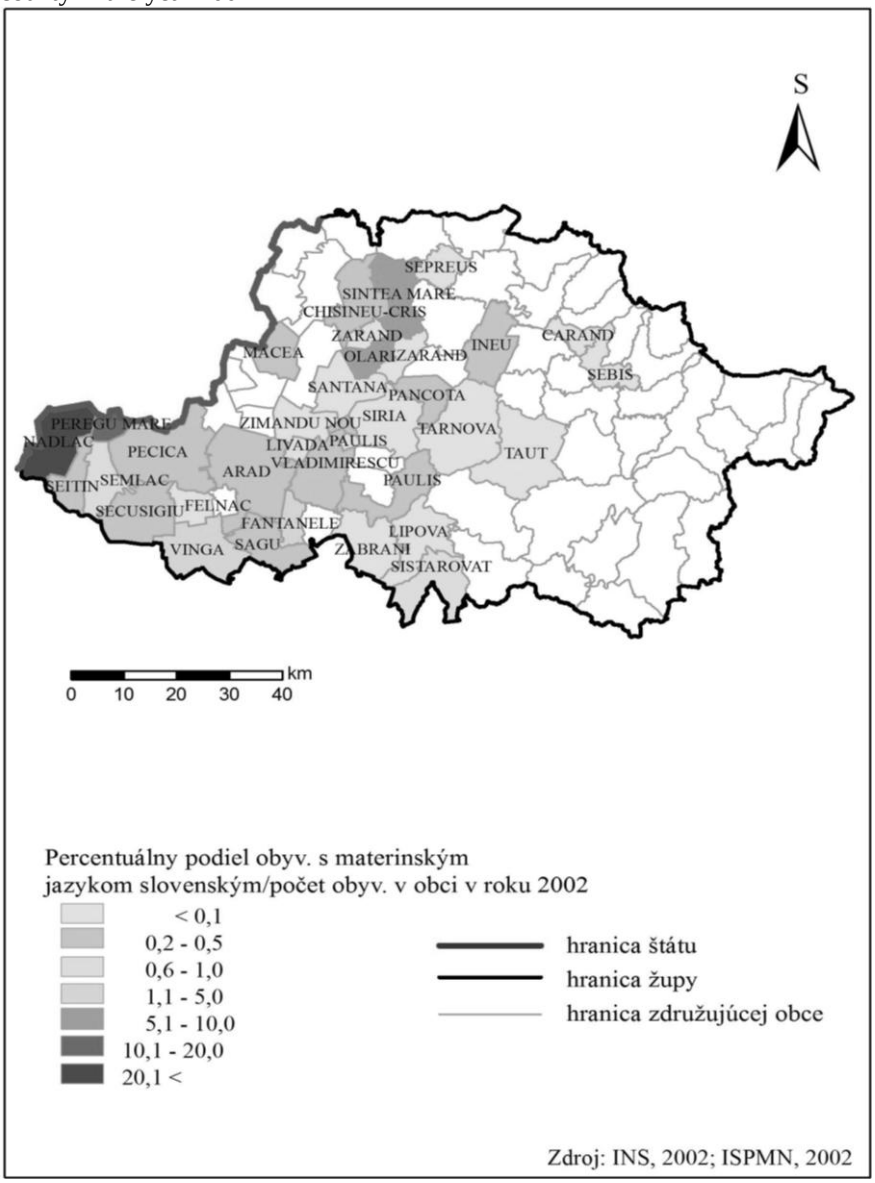

Mapa 2b: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Arad za rok 2011
Map 2b: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Arad county in the year 2011

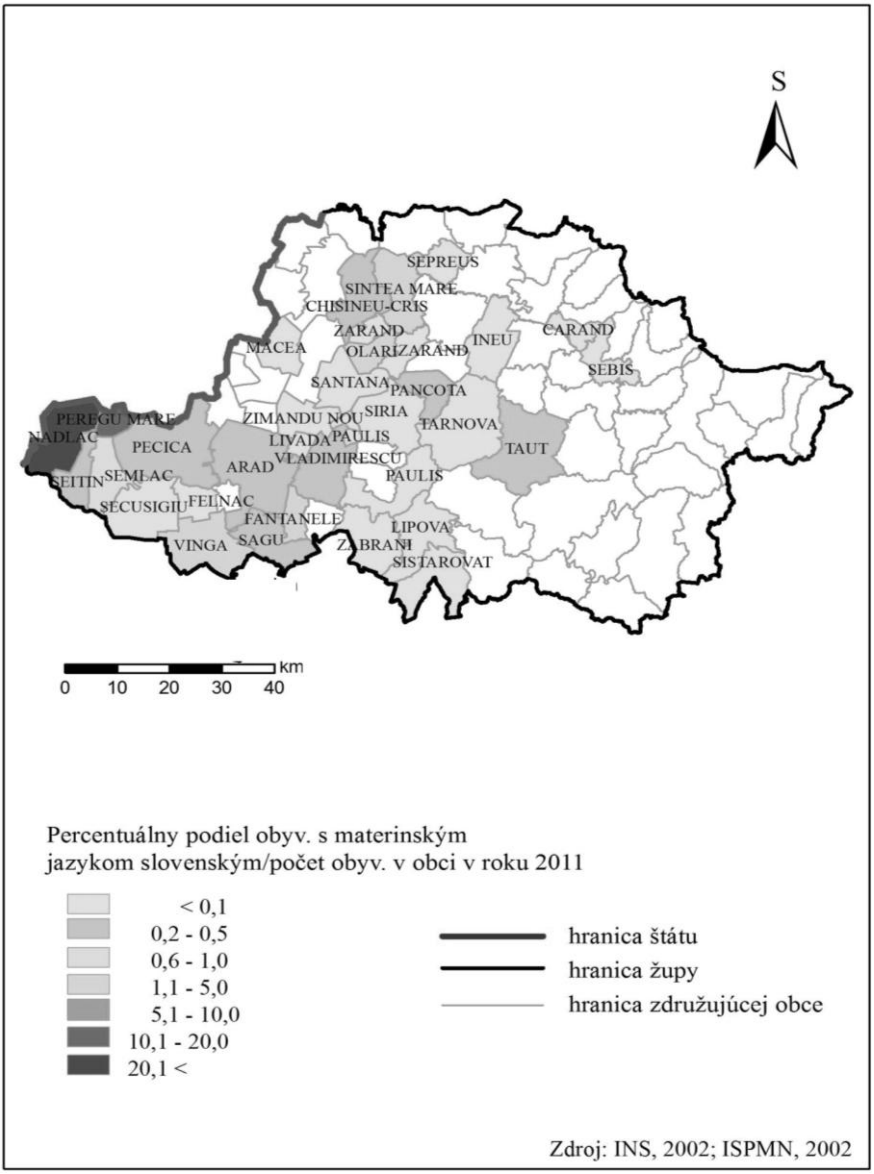

Mapa 3a: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Bihor za rok 2002
Map 3a: The share of Slovak nationality in Arad county in the year 2002

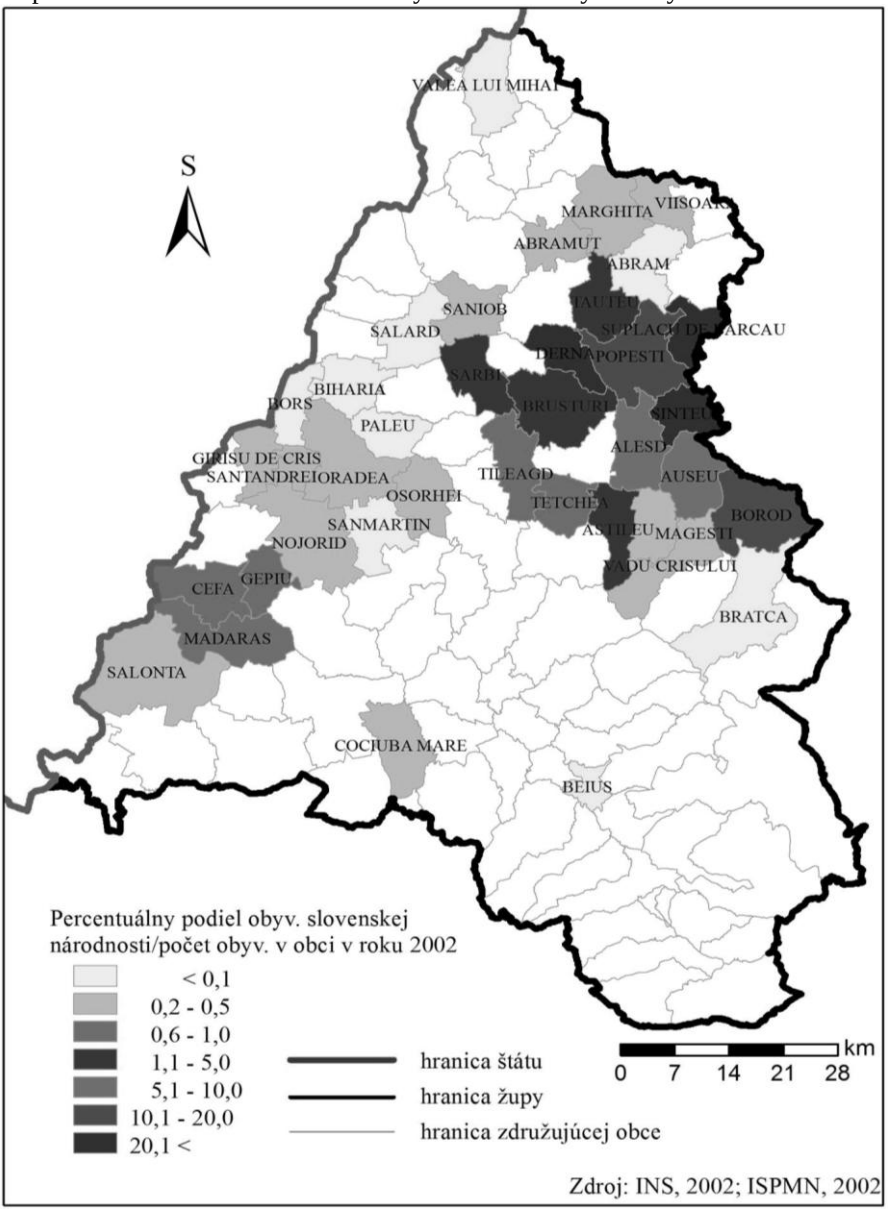

Mapa 3b: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Bihor za rok 2011
Map 3b: The share of Slovak nationality in Arad county in the year 2011

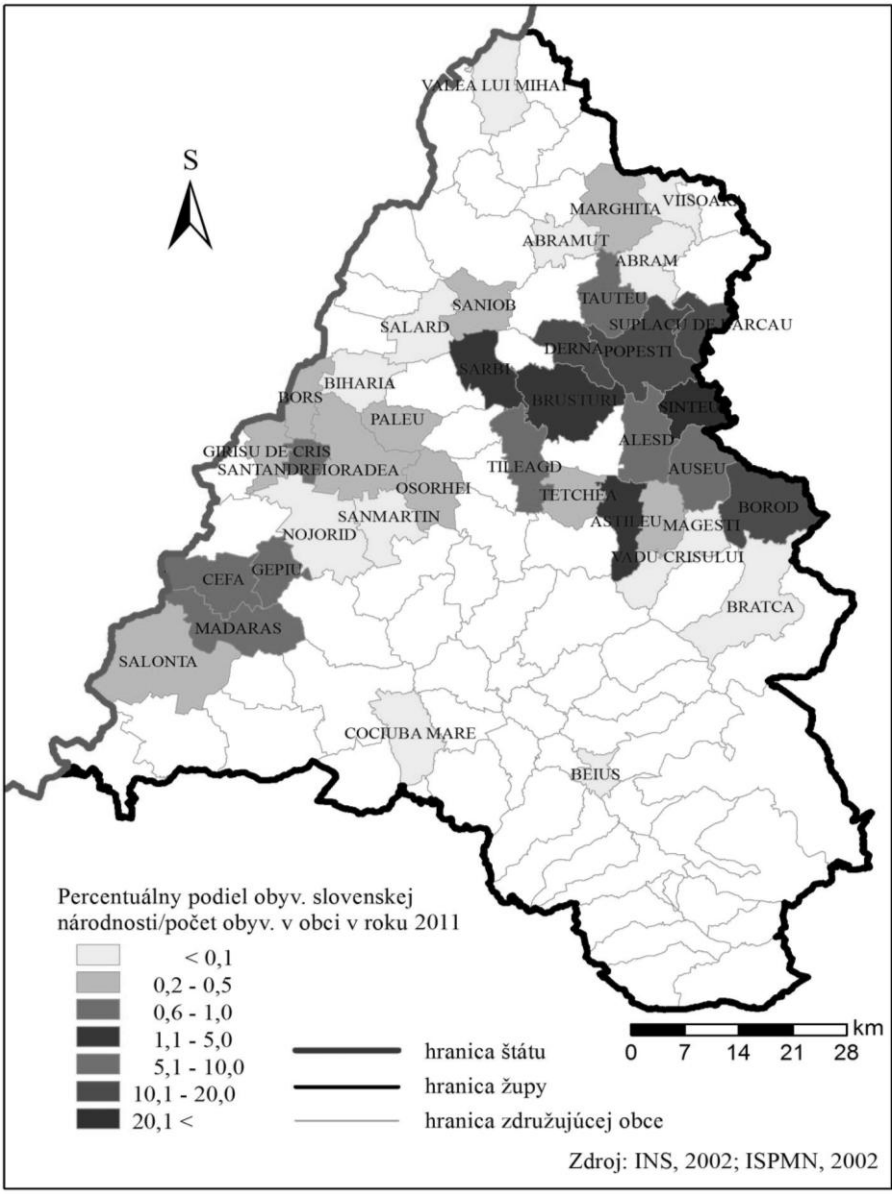

Mapa 4a: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Bihor za rok 2002
Map 4a: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Bihor county in the year 2002

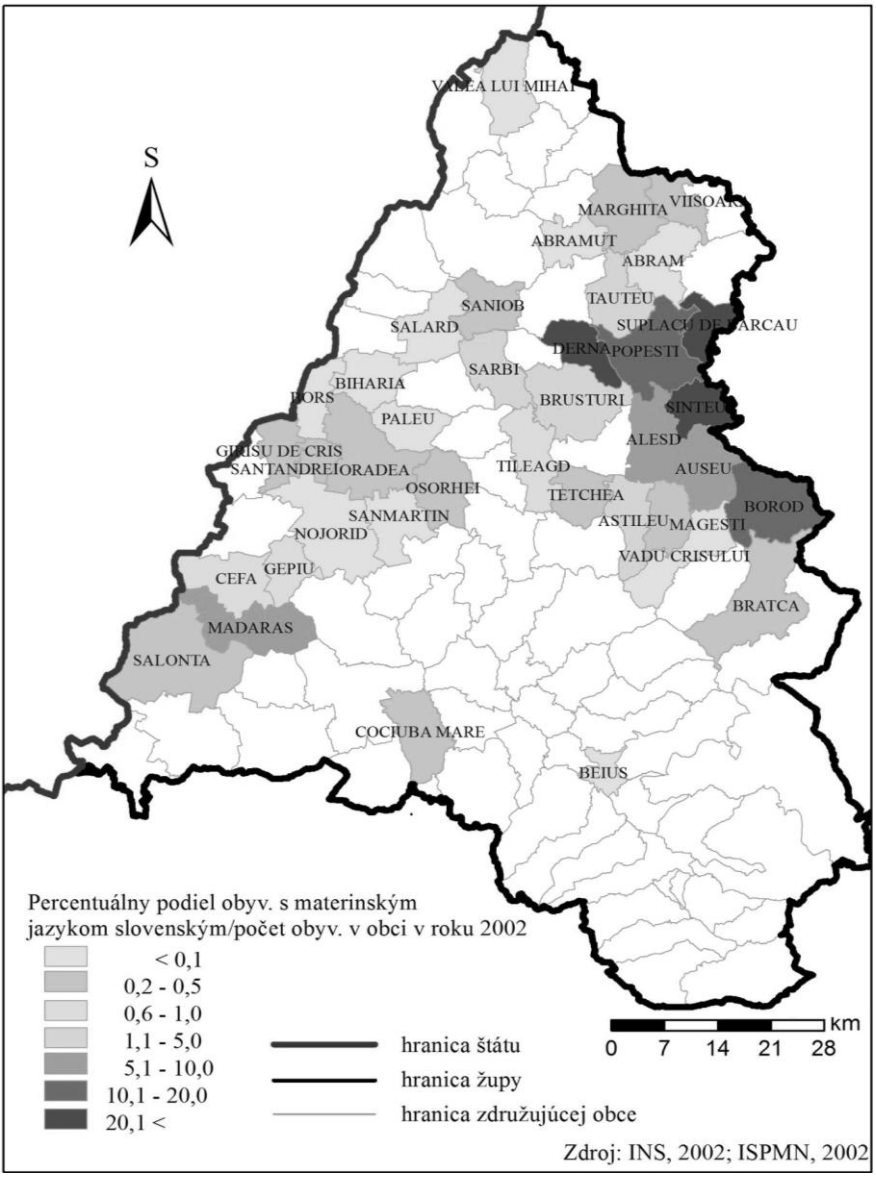

Mapa 4b: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Bihor za rok 2011
Map 4b: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Bihor county in the year 2011

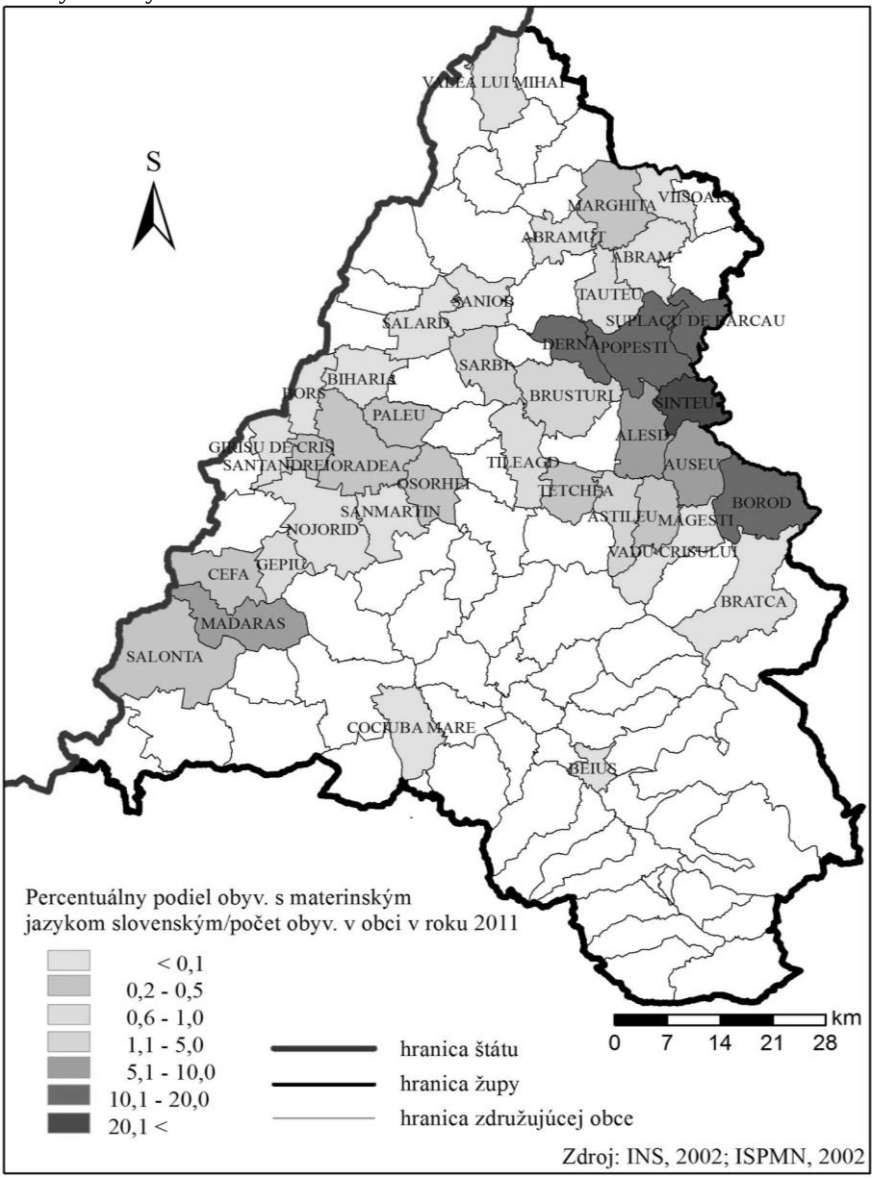

Mapa 5a: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Timis za rok 2002
Map 5a: The share of Slovak nationality in Timis county in the year 2002

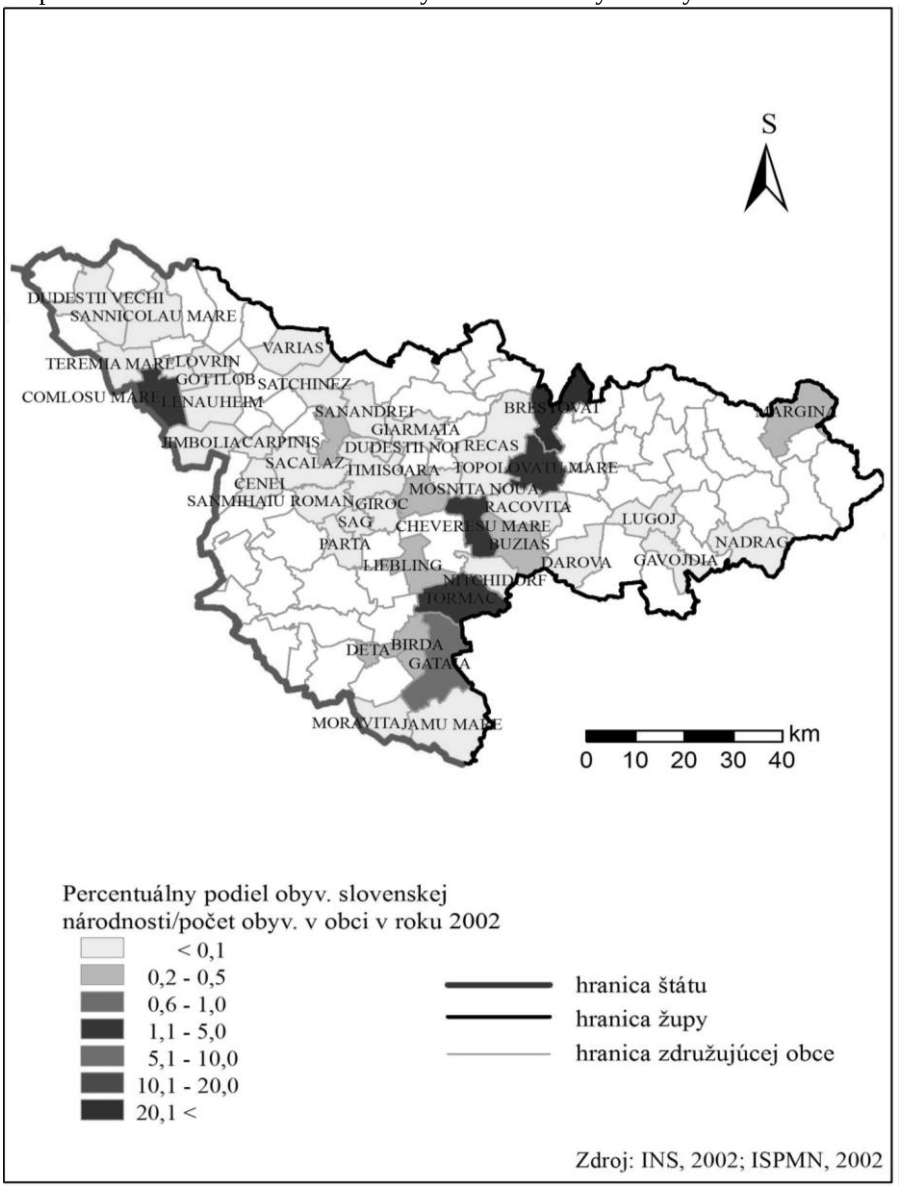

Mapa 5b: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Timis za rok 2011
Map 5b: The share of Slovak nationality in Timis county in the year 2011

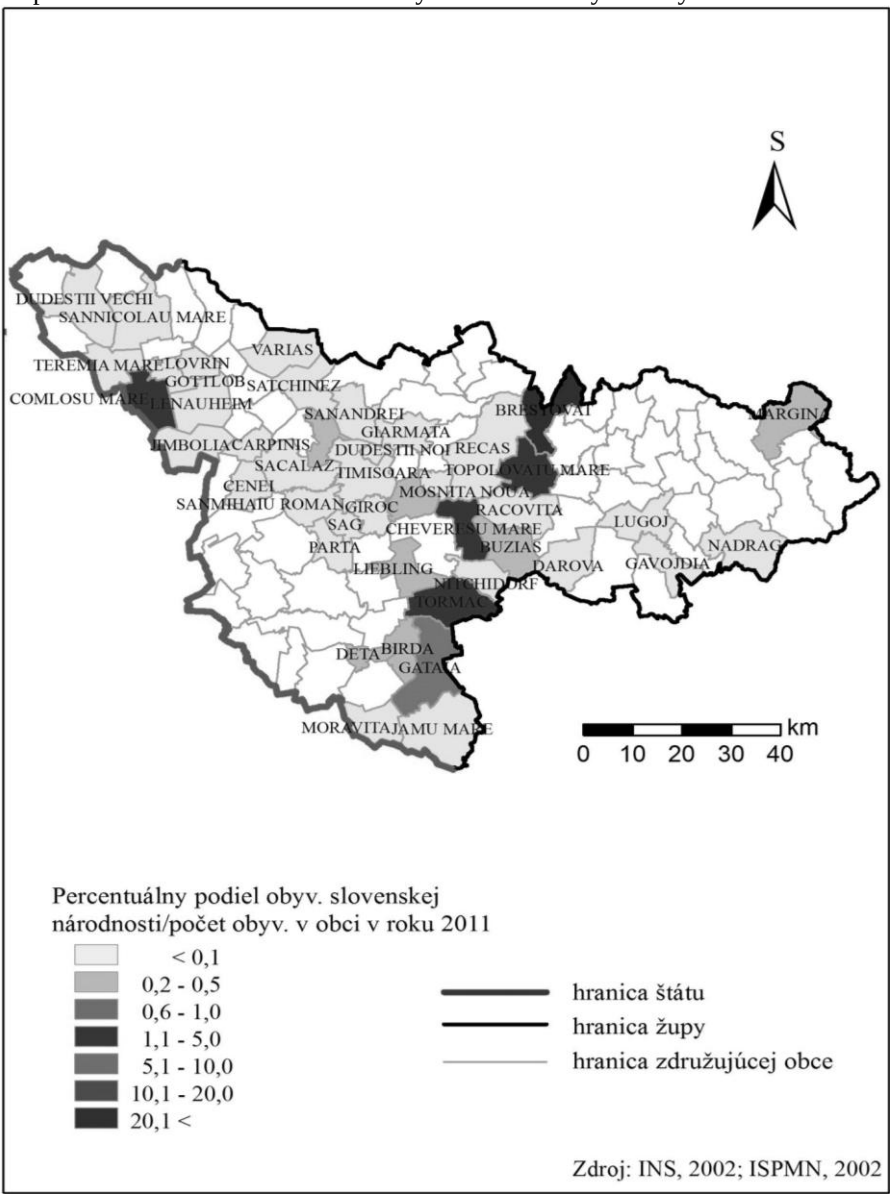

Mapa 6a: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Timis za rok 2002
Map 6a: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Timis county in the year 2002

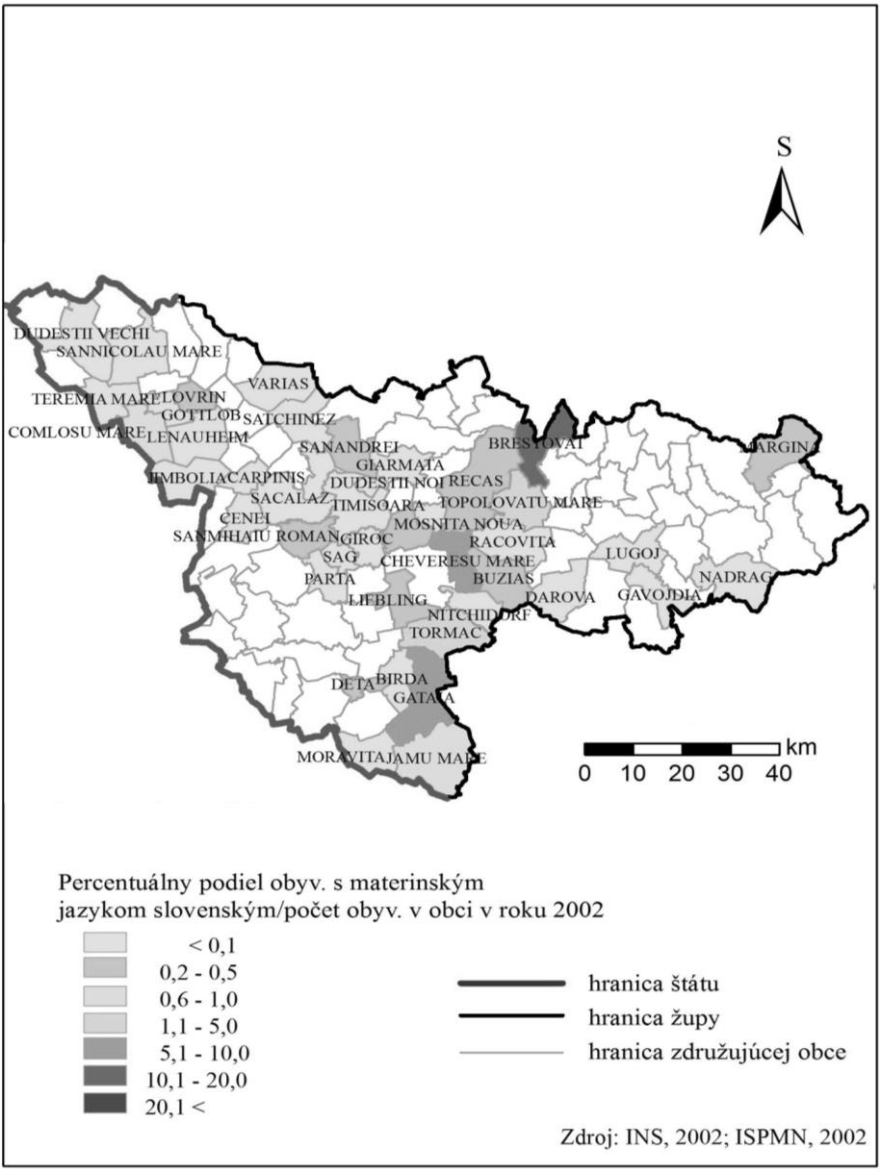

Mapa 6b: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Timis za rok 2011
Map 6b: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Timis county in the year 2011

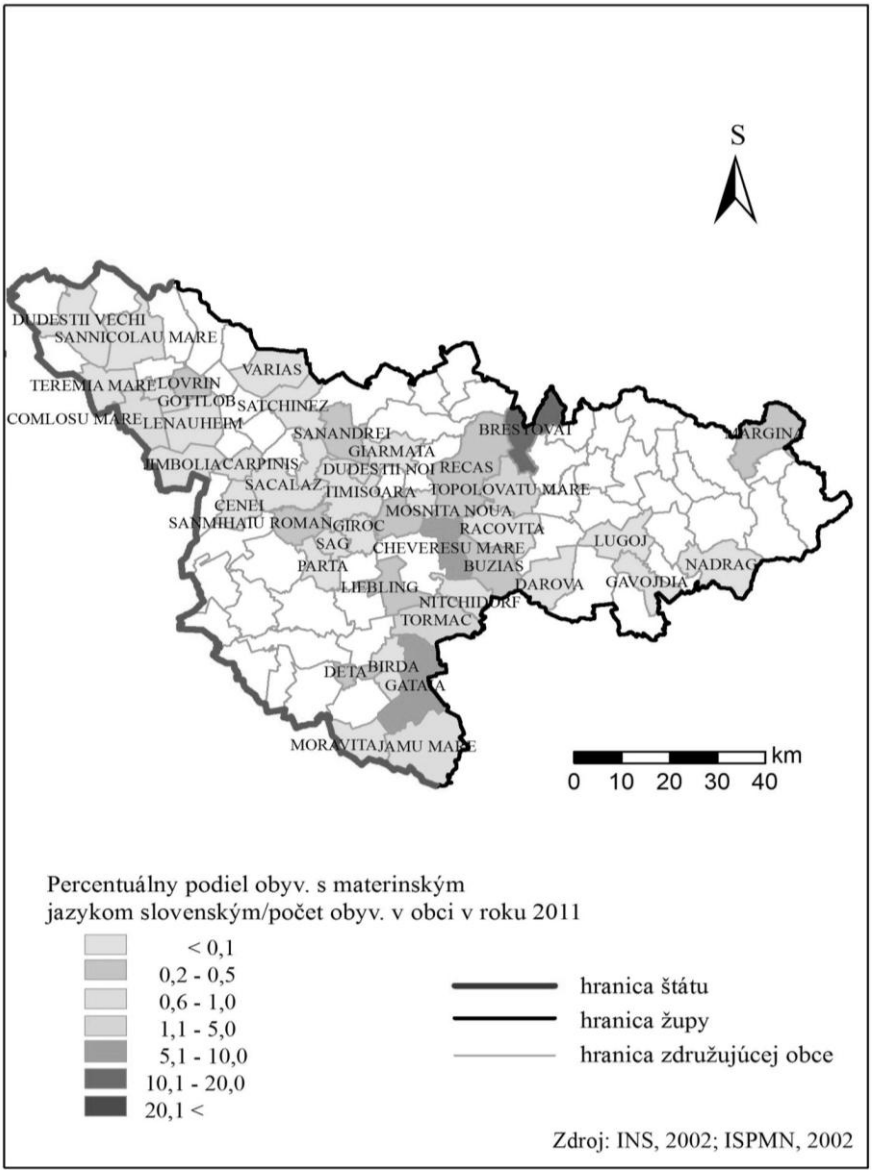

Mapa 7a: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Salaj za rok 2002
Map 7a: The share of Slovak nationality in Salaj county in the year 2002

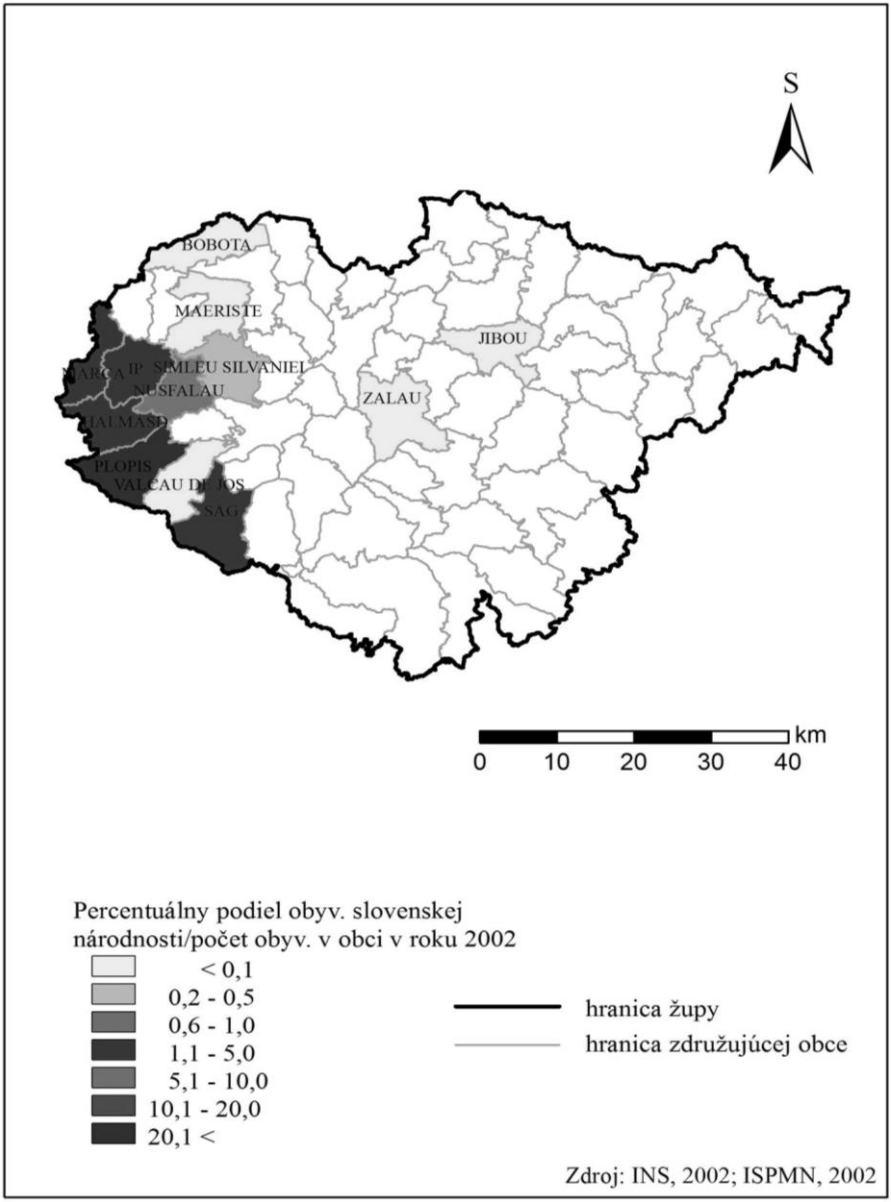

Mapa 7b: Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v župe Salaj za rok 2011
Map 7b: The share of Slovak nationality in Salaj county in the year 2011

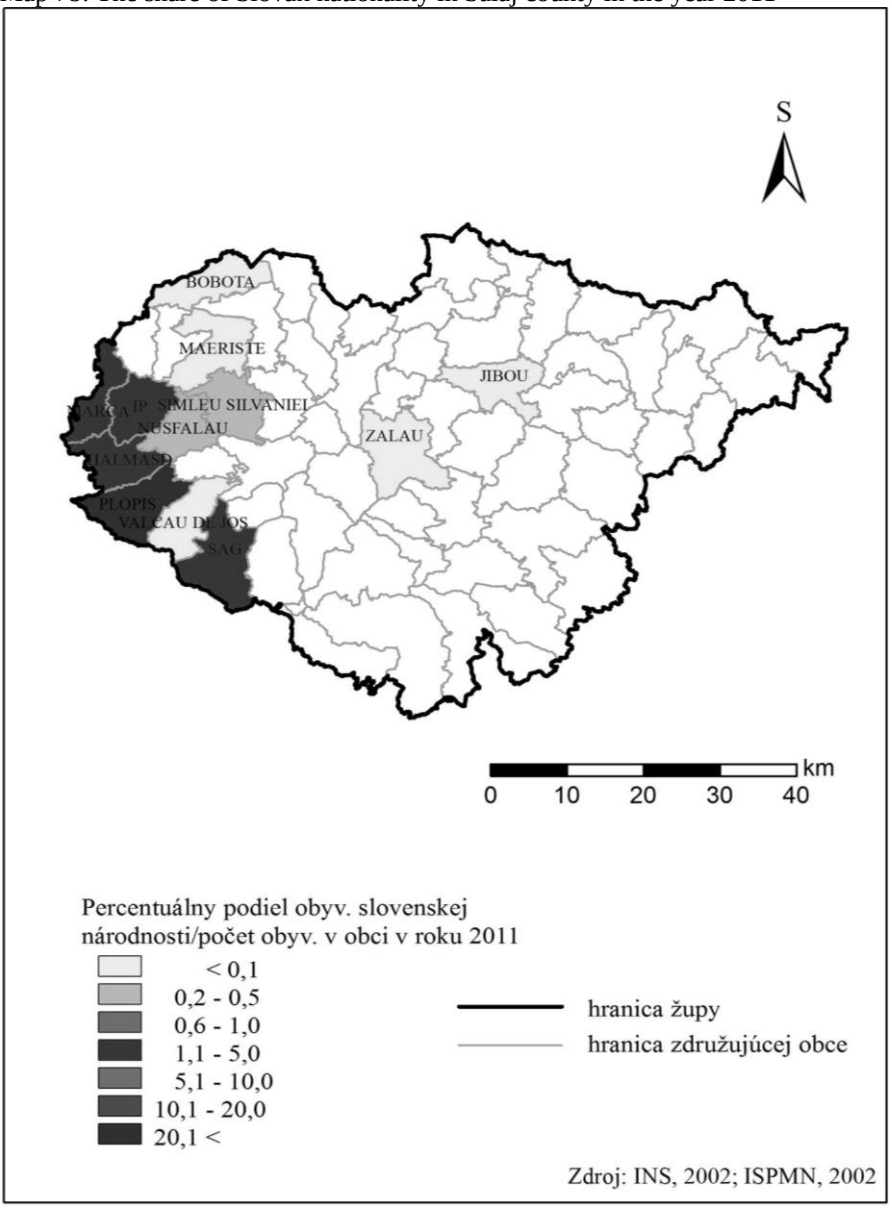

Mapa 8a: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Salaj za rok 2002
Map 8a: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Salaj county in the year 2002

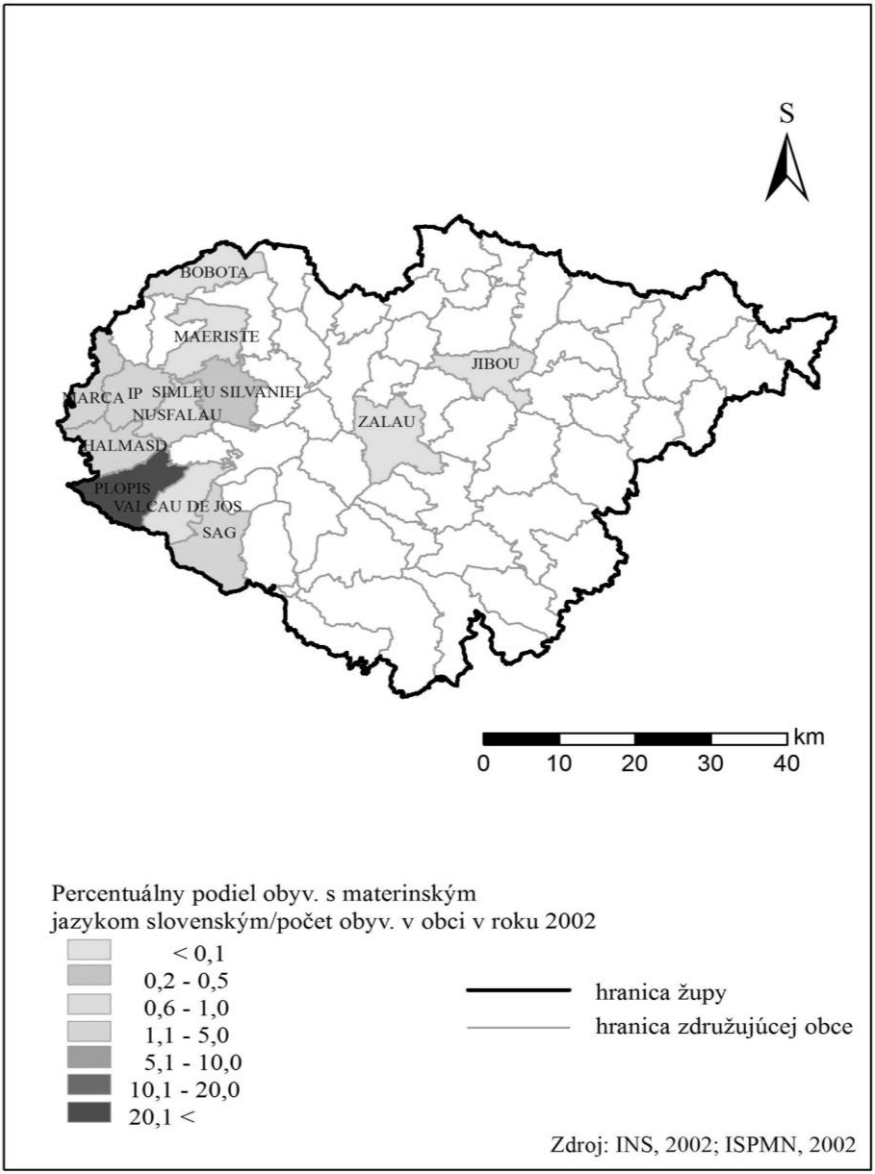

Mapa 8b: Podiel obyvateľov s materinským jazykom slovenským v župe Salaj za rok 2011
Map 8b: The share of the population whose mother tongue is Slovak in the Salaj county in the year 2011

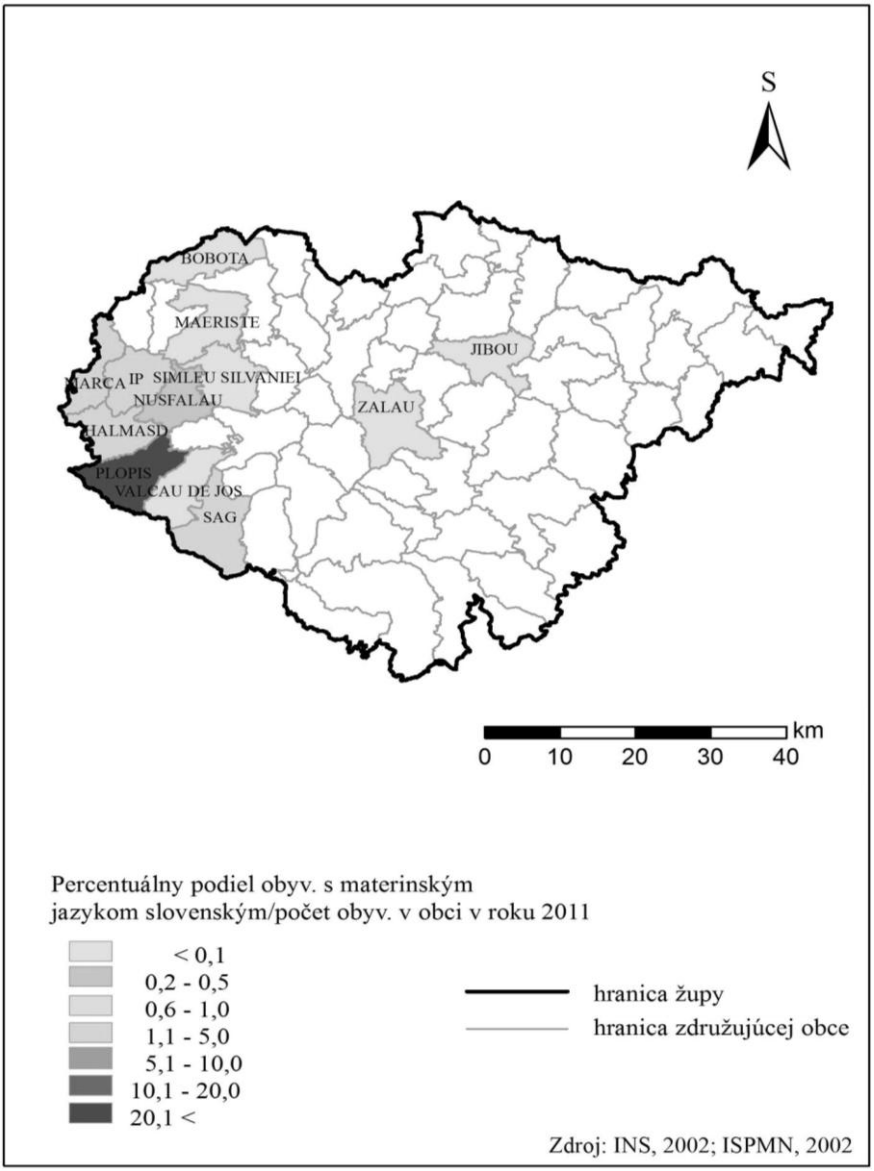

Záver

Uvažovať o slovenskom jazyku formujúcom sa v podmienkach enklávy a identite si vyžaduje upriamiť pozornosť na funkcie, ktoré jazyk v danej enkláve plní. Dudok (2008) za najhlavnejšiu (základnú) funkciu jazyka v menšinovom prostredí považuje **dorozumievaciu funkciu**. Aj laik totiž na otázku, prečo používame jazyk odpovedá, aby sme vyjadrili svoje myšlienky. Vždy keď druhým ľudom hovoríme niečo o sebe, keď sa na niečo pýtame. Ide o bežný jav v každom živom jazykovom spoločenstve, či už „väčšinovom" alebo „menšinovom"; ak to aplikujeme na slovenčinu na Slovensku, resp. v našom prípade medzi Slovákmi z Rumunska, používame jazyk ako prostriedok myslenia, výmeny názorov a faktov. Takéto používanie jazyka D. Crystal (1987) nazýva referenčným, propozičným, či ideačným. Na základe tejto funkcie sa prejavuje fakt, že v prípade enklávnej slovenčiny je markantná skutočnosť životaschopnosti jazykovej enklávy v podmienkach prirodzeného i multikulturálneho vývinu zachovať si, inovovať, tvoriť a adaptovať také jazykové štruktúry, ktoré v plnej miere vyhovujú komunikačným, kultúrnym, verejným, osobným a iným potrebám jazykového spoločenstva, a ktoré sú inšpiratívne aj pre jazykovú prax. Na margo uvedeného Dudok (2008) dodáva, že v jazykových prejavoch sa nepretržite zrkadlí **identifikačná funkcia** slovenčiny Slovákov z Rumunska. A tá je silná v prejavoch Slovákov z Rumunska. Preto možno dnes hovoriť o vysokom stupni zachovalosti slovenčiny v týchto končinách stredovýchodnej Európy v najrozmanitejších jazykových doménach a komunikačných sférach.

Pokiaľ by sme chceli uvažovať o slovenskom jazyku v kultúrno-spoločenskom kontexte, je nevyhnutné upriamiť pozornosť na vzdelávanie Slovákov v ich materinskom jazyku. K tomuto kroku pristupujem z toho aspektu, že vzdelávacia inštitúcia je významným tvorcom (pulzačným vektorom) kultúrneho života a tento fakt si dôsledne uvedomovali aj Slováci pri osídľovaní rumunského územia. Nedbali len na prírodné a poľnohospodárske podmienky, ale do úvahy brali i starostlivosť o vzdelávanie a výchovu svojich detí. Šomráková (2008) uvádza, že Slováci pri zostavovaní osadníckych zmlúv požadovali možnosť vybudovať si vlastné cirkevné školy a tak sa im podarilo v priebehu 18. a začiatkom 20. storočia vybudovať rozsiahlu a efektívnu sieť slovenských škôl.

V súčasnosti rumunský systém školstva pristupuje k organizovaniu výchovy a vzdelávaniu tak, aby všetci občania mali rovnaké možnosti vzdelávať sa, bez ohľadu na národnosť, pohlavie, rasu, materiálne a sociálne podmienky, politickú príslušnosť a náboženstvo. Štát dáva národnostným menšinám právo vzdelávať sa v materinskom jazyku v národnom školskom systéme, no zároveň predkladá možnosť paralelne študovať aj rumunský jazyk. Následkom toho, ako uvádza Timarová (2008), učebný plán pre školy s vyučovacím jazykom slovenským je totožný s učebným plánom pre rumunské školy.

Slovenská komunita v Rumunsku si aj napriek mnohým politickým a

sociálnym rozbrojom dokázala zachovať svoj materinský jazyk v takej podobe, akej len bola schopná. V súčasnosti môžeme konštatovať, že snaha o zachovanie materinského jazyka bola splnená nielen predchádzajúcimi generáciami, ale aj ich potomkami do dnešných čias. K uvedenému, do istej miery, prispel aj Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku (DZSČR), ako jediná politická organizácia slovenskej menšiny v Rumunsku, ktorá zastupuje nielen slovenskú, ale aj českú menšinu vo vzťahu k rumunským orgánom. Táto organizácia bola založená v roku 1990 s centrálnym sídlom v Nadlaku.

Poďakovanie

Autor článku vyjadruje úprimnú vďaku pracovníkom Inštitútu pre výskum problematiky národnostných menším (rum. Institutul pentru studierea problemelor minoritatilor nationale) a pracovníkom Národného štatistického inštitútu (rum. Institutul national de Statistica) za ochotu a poskytnutie štatistických údajov o slovenskej menšine v Rumunsku.

Literatúra

ANOCA, D. M. 2012. *Slovacica miscellanea*. Nadlak : Ivan Krasko, 2012. 161 s. ISBN 978-973-107-081-0.

BENEDEK, G. 1974. Koexistencia rôznych nárečových systémov v slovenských nárečiach v stoliciach Bihor a Salaj v Rumunsku. In *Slováci v zahraničí 2 : Zborník Oddelenia pre zahraničných Slovákov MS*. Martin : Matica slovenská, 1974. s. 130-140.

BENEDEK, G. 1983. *Slovenské nárečia v stoliciach Salaj a Bihor v Rumunsku*. Martin : Matica slovenská, 1983. 216 s.

BUJNA, I. 1912. *Stručný nástin dejín cirkve evanjelickej a.v. v Nadlaku od r. 1853 do roku 1912*. Liptovský Sv. Mikuláš : Fr. Klimeš, 1912. 176 s.

CABADAJ, M. 2001. Brazília. In *Sprievodca slovenským zahraničím*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 2001. ISBN 80-88841-18-6, s. 41-45.

CIGÁŇ, J. – CHRASTINA, P. 2013. Pôvod bihorských Slovákov z hľadiska kritickej analýzy diela Grigoreho Benedeka (jazykový a historický kontext). In: *Český lid - Etnologický časopis*. ISSN 0009-0794, 2013, roč. 100, č. 2, s. 173-182.

CRYSTAL, D. 1997. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge : Cambridge University Pres, 1997. 480 s. ISBN 978-052-15596-76.

ČIČMANEC, J. 2012. *Vyrastal som v brazílskej Bratislave*. Martin : Matica slovenská, 2012. 298 s. ISBN 978-80-8128-048-1.

DODUK, M. 2008. *Zachránený jazyk*. Nadlak : Ivan Krasko, 2008. 205 s. ISBN 978-973-107-041-4.

DOLNÍK, J. 2012. *Sila jazyka.* Bratislava : Kalligram, 2012. 366 s. ISBN 978-80-8101-657-8.

GOMBOŠ, J. 2003. Korene stykov nadlackých a komlóšskych Slovákov. In *200 rokov života Slovákov v Nadlaku*. Nadlak : Ivan Krasko, 2003. ISBN 973-8324-26-2, s. 5-8.

HLÁSNIK, P. 1996. Vývin siete slovenských škôl v Rumunsku: In *Variácie*. Bukurešť : Kriterion, 1996. ISBN 973-26-0481-6, s. 102-114.

KUKUČKA, J. 2003. Nadlacká kolonizácia vo svetle nových historických zdrojov. In: *200 rokov života Slovákov v Nadlaku*. Nadlak : Ivan Krasko, 2003. ISBN 973-8324-26-2, s. 8-12.

LENOVSKÝ, L. 2011. Asimilácia a hranica. In: *Dynamika akulturácie na etnickej hranici*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2011. ISBN 978-80-8094-927-3, s. 15-23.

MICHALČÁK, L. 1995. Kolonizácia Slovákov v Rumunsku. In: *Slováci v Rumunsku : zborník materiálov z vedeckej konferencie 7.6.1995 Bratislava*. Bratislava : Dom zahraničných Slovákov, 1995. ISBN 80-888841-00-3, s. 22-30.

MICHALČÁKOVÁ, E. 1980. Sťahovanie Slovákov do Sedmohradska a spôsob ich života. In *Slováci v zahraničí 6 : Zborník Oddelenia pre zahraničných Slovákov MS*. Martin : Matica slovenská, 1980. ISBN 95-040-80, s 159-178.

MORONG, B. 2006. *Jazykové aspekty folklóru bihorských Slovákov*. Nadlak : Ivan Krasko, 2006. 340 s. ISBN 973-8324-88-2.

MRUŠKOVIČ, V. 2008. *Európa jazykov a národov na prahu tretieho tisícročia*. Martin : Matica slovenská, 2008. 517 s. ISBN 80-7090-858-0.

MYJAVCOVÁ, M. 2015. *O slovensko-srbskom bilingvizme vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2015. 164 s. ISBN 867-1034-453.

PASKOVÁ, B. – HLÁSNIK, P. 1998. Historicko-demografická charakteristika skúmaných lokalít. In *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak : Ivan Krasko, 1998. ISBN 973-9292-35-6, s. 88-102.

ROZKOŠ, P. 1987. Slovenské bihorské nárečia v Rumunsku. In: *Variácie*. Bukurešť : Kriterion, 1987. s. 174-187.

ROZKOŠ, P. 2002. Archaické prvky v stredoslovenských nárečiach v Rumunsku. In *Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2002. ISBN 80-8050-484-9, s. 24-35.

ROZKOŠ, P. 2003. K problematike slovenského nadlackého nárečia. In *200 rokov života Slovákov v Nadlaku*. Nadlak : Ivan Krasko, 2003. ISBN 973-8324-26-2, s. 117 – 124.

SIRACKÝ, J. a kol. 1980. *Slováci vo Svete*. Martin : Matica slovenská, 1980. 304 s.

ŠOMRÁKOVÁ, Ľ. 2008. Osnovy a vyučovanie slovenského jazyka a literatúry v Rumunsku. In *Slovenčinár*. Békešská Čaba : Progresszív Nyomda, 2008. ISBN 978-963-86803-1-0, s. 19-21.

ŠTEFANKO, O. 1998. Slovenské osídlenie v Rumunsku. In *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku*. Nadlak : Ivan Krasko, 1998. ISBN 973-9292-35-6, s. 15-21.

TIMÁROVÁ, V. 2008. Národnostné školstvo v Rumunskuu. In *Slovenčinár*. Békešská Čaba : Progressziv Nyomda, 2008. ISBN 978-963-86803-1-0, s. 15-18.

THE SLOVAK MINORITY IN ROMANIA –HISTORICAL CONTEXT AND STATISTICAL ASPECT OF IDENTITY AND NATIVE LANGUAGE WITHIN THE PERIOD OF 2002 – 2011

Summary

The Slovak minority in Romania has had a history of over 250 years. During this period within very particular circumstances, it has been created a specific culture influenced by the Romanian majority and, to a significant extent, also by the ever-present Hungarian minority in the western part of the country, which has traditionally played the role of the strongest minority in the area. This way, the Slovak minority accepted elements of the culture of contact and of the language. Given the fact that language is one of the most basic elements that constitute the notion of nation and a key factor in determining one's nationality, the presented study deals with the issue of the relationship between the language and the identity of Slovaks in Romania. The study is primarily based on the data from the Romanian censuses from 2002 and 2011, particularly on the data from the questions focusing on the native language and the nationality of the participants.

The study is divided into three parts that deal with the issue of Slovak migration waves into Romania, specifically into the regions of Bihor, Arad, Salaj, and Timis, discuss the development and the decline in the size of the Slovak minority in Romania, and ultimately, it ponders the issue of the Slovak language, which – in the context of an enclave – fulfils almost all of its functions, including the function of identification.

The concise overview further includes the issue of intra-state migration characterised by the fact that Slovaks left their villages of origin for cities or villages with great economic potential. Another issue is the overseas migration, particularly to Brazil, Argentina, Canada and the United States. The study further deals with the re-emigration back to Czechoslovakia in the years 1946 to 1948, when over a third of the then-current number of Slovaks in Romania (21,000) left the country. After this wave of re-emigration, only 23,331 persons with Slovak nationality were found in the country in 1956. The region of Bihor noted a decline of 5,639 Slovaks, while the regions of Arad, Salaj and Timis saw declines of 3,780, 2,385, and 1,252 Slovak inhabitants, respectively. The fall of the Communist regime (1989) gave rise to another migration wave, which was directed to Slovakia

and Western Europe, which became obvious in the 1992 census when there were 19,594 Slovaks noted, of which only 18,283 spoke Slovak. In 2002, there were 17,226 Slovaks living in Romania, and only 15,448 of them specified Slovak as their native language. From these, 5,695 (5,459 native speakers) reside in the region of Arad, 7,370 (7,082) in the region of Bihor, 1,366 (1,332) in the region of Salaj, and 1,908 (1,575) in the region of Timis. The census of 2011 identifies only 13,654 Slovaks, with only 12,403 of them considering Slovak their native language. Their regional distribution and the number of native speakers of Slovak (in brackets) is as follows Arad 4,462 (4,272), Bihor 6,091 (5,795), Salaj 1,118 (1,074), and Timis with 1,424 (1,262). Compared to 2002, there is a decline of 3 572 inhabitants of Slovak nationality in Romania.

The above development suggests that the assimilation process grows stronger particularly in the municipalities which already have only a negligible amount of Slovak population. In these cases, communication in Slovak is only tied to the family environment and is often replaced by the language of the majority. Another factor that supports assimilation is the reality of ethnically mixed marriages. In that case, if the mother is of Romanian nationality, the children specify Romanian language as the native language during an eventual census. This is another fact that may influence the differences between the numbers of nationals and native speakers of Slovak.

Mgr. Ianko Gubani
Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
E-mail: janko.gubani@gmail.com

ROZVOJOVÉ ASPEKTY MIKROREGIÓNU VRŠATEC V KONTEXTE AKTIVÍT MAS

Michal Hladký, Eva Rajčáková

Abstract

The aim of this contribution is to analyse activities of the Local Action Group (LAG) and their influence on development in Microregion Vršatec in context of its potential and development possibilities. Theoretical section gives an overview of definitions connected with partnerships, local action groups and outlines method used to evaluate contentment with chosen attributes of quality of life among local population. Practical part characterises the Microregion Vršatec and operation of the Local Action Group Vršatec from geographical aspect, presents local public opinion on main problems and opportunities for further development in municipalities and in the LAG based on results of survey questionnaire, and provides an insight into the future perspective of association using authors´ SWOT analysis.

Keywords: Microregion Vršatec, Local Action Group, potential, development

Úvod

Miestne akčné skupiny ako verejno-súkromné partnerstvá, združujúce miestnu samosprávu, miestnych podnikateľov a neziskové organizácie, vytvárajú platformu pre realizáciu rozvojových potrieb územia, najmä prostredníctvom čerpania finančných prostriedkov v rámci európskeho podporného nástroja LEADER zameraného na rozvoj miestnej komunity.

Cieľom príspevku je analyzovať aktivity miestnej akčnej skupiny (ďalej „MAS“) Vršatec a ich vplyv na rozvoj mikroregiónu v kontexte jeho potenciálu a rozvojových možností. Potenciál územia a jeho rozvojové možnosti sú hodnotené s využitím komplexnej geografickej charakteristiky, prínosu projektov, SWOT analýzy a percepcie vybraných atribútov kvality života zo strany miestneho obyvateľstva na základe výsledkov dotazníkového prieskumu realizovaného v období od novembra 2015 do februára 2016.

Prehľad literatúry a metodika práce

Vymedzeniu pojmu partnerstvo z hľadiska regionálneho rozvoja sa vo svojich dielach venujú viacerí autori (Rusnák, 2001, Falťan, 2001, Pätoprstý a kol., 2012 a i.). Delimitáciou vidieckych regiónov sa zaoberajú Johnston et al. (1986, in Spišiak, 2005) a Binek (2005). Historický vývoj a benefity konceptu integrovaného

rozvoja vidieka na úrovni lokálnych partnerstiev analyzujú Cohen (1980, in Zoomers, Geurten, 1991), Rutten (1984) a Moseley, Cherret, Cawley (2001). Na Slovensku predstavili originálnu metodiku na skúmanie geografických aspektov rozvoja mikroregiónu Klamár (2007) a Oremusová (2009). Absorpčnú kapacitu regiónu a priestorové aspekty čerpania finančných prostriedkov na realizáciu projektov v danom území skúmajú Charvát (2010), Kramáreková (2010), Cicoňová, Kramáreková (2013), Kramáreková, Oremusová, Žoncová, Dubcová (2016). Hodnotením cezhraničnej spolupráce vo vybraných regiónoch Slovenska sa zaoberajú Hakszer (2013), Kramáreková, Dubcová, Némethová (2016).

Vstupné dáta týkajúce sa geografickej charakteristiky mikroregiónu Vršatec sú z databázy Štatistického úradu SR DATAcube, informácie o činnosti MAS z kancelárie MAS Vršatec a z rozhovorov so starostami členských obcí. Rozvojové aspekty územia sme skúmali s využitím výsledkov dotazníkového prieskumu, orientovaného na zistenie názoru populácie o rozvojových možnostiach svojej obce a územia MAS. Dotazníkový formulár bol distribuovaný v spolupráci s obecnými úradmi a dotazníkového prieskumu sa zúčastnilo 345 respondentov, pričom sme sa snažili dodržať kvôli objektivite zásadu proporcionality a získať počet odpovedí z jednotlivých obcí v počte zodpovedajúcom jej populačnej veľkosti.

Výsledky dotazníkového prieskumu sú v prípade prvých piatich otázok, týkajúcich sa percepcie vybraných atribútov kvality života (prírodného prostredia a vybraných prvkov sociálnej a ekonomickej infraštruktúry), spracované vo forme kartogramov podľa členských obcí MAS. Pri tvorbe mapovej projekcie bola využitá semi-kvantitatívna metóda a technika faktorovej analýzy, kde jednotlivým odpovediam na uzavreté otázky bola priradená bodová hodnota od 0 do 4, ktorá bola referenčne vztiahnutá k počtu obyvateľov príslušnej obce. Na základe zistení sme vypracovali SWOT analýzu, ktorá môže byť zároveň vstupom pre náčrt možností a perspektív ďalšieho rozvoja MAS.

Teoretické východiská

Chápanie pojmu partnerstvo v kontexte regionálneho rozvoja je v literatúre heterogénne. Autori sa zhodujú na tom, že sa dá obsahovo vymedziť ako spolupráca určitých subjektov verejného alebo súkromného sektora na horizontálnej prípadnej vertikálnej úrovni. Rusnák (2001) klasifikuje partnerstvá do šiestich stupňov – lokálne, regionálne a municipálne partnerstvo, ďalej partnerstvo medzi mestom a vidiekom, partnerstvo na národnej úrovni. Partnerstvo predstavuje jeden z kľúčových inovačných princípov reformy štrukturálnej politiky EÚ po roku 1988 (Pätoprstý a kol., 2012).

Ďalej sa zameriame na problematiku rozvoja vidieka. Johnston et al. (1986, in Spišiak, 2005) definujú rurálne územia ako regióny s prevahou výskytu otvorenej krajiny a foriem extenzívneho využívania zeme s nízkou hustotou zaľudnenia, ktoré sú lokalizované izolovane od veľkých mestských centier. Podľa

autorov je dôležitý aj behaviorálny aspekt, spätosť populácie so životným prostredím a okolitou krajinou ako aj percepcia vidieckeho priestoru miestnym obyvateľstvom. Binek (2005) stanovuje viaceré aspekty vymedzenia vidieckeho regiónu ako sú: veľkostné znaky (počet obyvateľov, hustota zaľudnenia, rozloha a podiel zastavanej plochy), ekonomické znaky (dochádzka do zamestnania, zamestnanosť v poľnohospodárstve, vyšší podiel samozásobiteľstva a vlastná výroba), urbanistická štruktúra (nízky podiel zastavaných plôch, existencia poľnohospodárskeho areálu, absencia rozsiahlych verejných priestorov), architektonické znaky (prevaha nízkopodlažnej zástavby, absencia nájomného bývania, individuálna výstavba, integrácia obytných a ďalších funkcií), sociálne znaky (tradicionalizmus, susedstvo, participácia, zdieľanie spoločnej histórie, väčšia snaha o spoluprácu).

Historický vývoj integrovaného rozvoja vidieka

Po hospodárskej kríze v 70. rokoch a následnom náraste nezamestnanosti a technologických zmenách v poľnohospodárskej prvovýrobe sa prvýkrát začala v Európe pertraktovať otázka integrovaného rozvoja vidieka ako špecifickej súčasti regionálnej politiky. Podľa Ruttana (1984) kladú plány integrovaného rozvoja vidieka (ďalej „PIRV“) dôraz na sociálnu solidaritu a spravodlivejšiu distribúciu príjmov z ekonomického rastu medzi mestskými a vidieckymi oblasťami a medzi rôznymi sociálnymi skupinami v rurálnych oblastiach.

Koncepcie tzv. udržateľného rozvoja vidieka zdôrazňujú vzťah vidieckeho rozvoja ku krajine a k životnému prostrediu, kľúčovým pojmom je „medzigeneračnosť“, ktorá označuje uspokojenie základných potrieb súčasných obyvateľov bez zhoršenia podmienok pre uspokojenie potrieb budúcich generácií. Cohen (1980 in Zoomers, Geurten 1991) popisuje PIRV pomocou charakteristík: farmárčenie a nepoľnohospodárske vidiecke aktivity, zameranie rozvojových projektov primárne na najchudobnejšie a rizikové skupiny rurálnej populácie, vzájomné prepojenie rozvojových projektov, participácia a sebarealizácia ako kľúčové faktory plánovania integrovaného rozvoja vidieka.

Prvé koncepcie plánovania vidieckeho rozvoja vznikli v polovici 80. rokov, kedy kulminovali socioekonomické problémy (pokles zamestnanosti v poľnohospodárstve, vysoká miera evidovanej a dlhodobej nezamestnanosti, rastúca chudoba a sociálna exklúzia vidieckeho obyvateľstva najmä v periférnych regiónov a i.) v transformujúcej sa vidieckej spoločnosti. Práve v tomto období sa začali na báze obdobnej spolupráce sociálnych partnerov (zamestnávatelia, obchodné komory a pod.) formovať lokálne vidiecke partnerstvá (Moseley, Cherret, Cawley, 2001) a nástroje na podporu rozvojových zámerov vidieckych regiónov. V roku 1991 vznikol nástroj LEADER zameraný na zvýšenie rozvojového potenciálu vidieckych oblastí, ktorý je založený na aplikácii tzv. prístupu „bottom up“ (za rozvoj územia sú „zodpovední“ samotní občania

prezentovaní prostredníctvom miestnych akčných skupín). Uvedený prístup umožňuje presnejšie identifikovať a riešiť problémové oblasti.

Na Slovensku sa LEADER začal implementovať až v programovom období 2007-2013 a prvé projekty boli MAS realizované v roku 2010. Základnou podmienkou pre získanie nenávratného finančného príspevku (z toho 95 % z eurofondov a 5 % zo štátneho rozpočtu) bolo vypracovanie Integrovanej stratégie rozvoja územia s identifikovanými problémovými oblasťami a spôsobmi ich riešenia, základnou víziou rozvoja a definovanými strategickými a špecifickými cieľmi v rozvojovej oblasti. Schválenie stratégie rozvoja umožňuje MAS byť prijímateľmi finančného príspevku na realizáciu rozvojových projektových zámerov a samotnú činnosť MAS. V programovom období 2014-2020 sa LEADER realizuje v rámci prioritnej osi 6 Programu rozvoja vidieka SR 2014-2020, ktorý je finančne zabezpečený z Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka (ďalej „EPFRV“). Program rozvoja vidieka SR 2014 – 2020 v súlade s cieľmi dokumentu Európa 2020 a Spoločnej poľnohospodárskej politiky špecifikuje tri strategické ciele (www.mpsr.sk, 2016-02-07):podporovať konkurencieschopnosť poľnohospodárstva, zabezpečovať udržateľné hospodárenie s prírodnými zdrojmi a opatrenia v oblasti klímy, dosiahnuť vyvážený územný rozvoj vidieckych hospodárstiev a komunít vrátane vytvárania a udržiavania pracovných miest.

MAS ako základný inštitucionálny rámec rozvoja rurálnych oblastí

Pojem miestna akčná skupina (ďalej „MAS“) označuje partnerstvo zložené z predstaviteľov miestnej samosprávy, podnikateľského sektora a neziskových organizácií. Zákon č. 83/1990 Zb. o združovaní občanov definuje MAS ako „verejno-súkromné partnerstvá, v ktorých majú svoje zastúpenie miestne komunity, podnikatelia, verejná správa, poľnohospodárske a lesnícke subjekty, mladí ľudia, ženy a iní aktéri na miestnej úrovni. Podmienkou je, aby zástupcovia súkromného sektora (vrátane mimovládnych organizácií) tvorili minimálne 50% partnerstva. Miestna akčná skupina vzniká ako neformálne partnerstvo kľúčových subjektov verejného a súkromného sektora, ktoré pôsobia v území. Partnerstvo je potrebné zaregistrovať ako občianske združenie“.

Územie podporované v rámci programu LEADER musí spĺňať nižšie uvedené podmienky (Zväz poľnohospodárskych družstiev a obchodných spoločností SR – www.zpd.sk, 2016-02-07): musí mať zriadenú MAS ako verejno-súkromné partnerstvo, spĺňať minimálnu hranicu 10 000 a maximálnu 150 000 obyvateľov, hustota obyvateľstva celého územia MAS nesmie byť vyššia ako 150 obyv./km2, minimálny počet obcí tvoriacich MAS je 7, z podpory sú vylúčené obce s počtom obyvateľov nad 20 000 (napr. väčšie mestá a ich mestské časti) ako aj krajské mestá s výnimkou ich prímestských častí do 5 000 obyvateľov.

Geografická charakteristika mikroregiónu Vršatec

Územie MAS Vršatec pozostáva z 21 členských obcí na území okresov Ilava (Bohunice, Bolešov, Borčice, Červený Kameň, Dulov, Kameničany, Krivoklát, Mikušovce, Pruské, Sedmerovec, Slavnica, Tuchyňa a Vršatské Podhradie) a Trenčín (Dolná Súča, Horná Súča, Horné Srnie, Hrabovka, Nemšová, Skalka nad Váhom a Zamarovce) (mapa 1). Jedná sa o dominantne rurálny región (19 vidieckych obcí a 2 mestá: Nemšová a Ilava) na pravom brehu toku Váhu resp. v podhorskej oblasti Bielych Karpát. Skúmané územie hraničí s dvomi mikroregionálnymi združeniami, s mikroregiónom Teplička so sídlom v Trenčianskych Tepliciach a mikroregiónom Naše Považie v okolí Púchova. Mikroregión je rozlohou (316,20 km2) a počtom obyvateľov (34 521 obyv. k 31.12.2015, Štatistický úrad SR – ďalej „ŠÚ SR“) porovnateľný s menšími okresmi Slovenska, hustotou obyvateľstva (109,17 obyv./1 km^2, ŠÚ SR k 31.12.2015) sa približuje celoslovenskému priemeru. Región má výhodnú komunikačnú polohu na multimodálnom dopravnom koridore č. V a dostupnosťou k hlavným pólom rozvoja, priemyselným a sídelným centrám (Bratislava 129 km, Žilina 58 km a i.) Slovenska a okolitých krajín (Brno 129 km, Zlín 52 km a i.).

Na území mikroregiónu Vršatec žilo k 31.12.2015 34 521 obyvateľov Väčšina populácie je koncentrovaná v rurálnom prostredí, miera urbanizácie (mestá Nemšová a Ilava z 21 členských obcí) dosahuje približne 34 %. Prevládajúcou veľkostnou kategóriou sú obce nad 3 000 obyvateľov (34,2 % obyv.), v obciach nad 2 000 obyvateľov žijú viac ako dve tretiny populácie. Početne dominujú menšie sídla do 1 000 obyv. (12 obcí). Demografický vývoj mikroregiónu zaznamenáva priaznivý trend v dôsledku narastania podielu predproduktívnej zložky obyvateľstva (14,94 % v roku 2015), ktorá prevyšuje poproduktívnu (14,54 %). Na úrovni celkového prírastku obyvateľstva (približne 4 ‰) sa dlhodobo podieľa rozhodujúcim spôsobom migračný pohyb (4,58 ‰ v r. 2015). Najvyššie relatívne hodnoty celkového prírastku pozorujeme v obciach s dobrým polohovým potenciálom v zázemí miest Dubnica nad Váhom/Nemšová (Borčice: 45,29 ‰) resp. Trenčín (Zamarovce: 18,44 ‰, Hrabovka: 16,55 ‰). Naopak, najmenej priaznivá je demografická situácia v obciach s exponovanou polohou do 250 obyv. (Vršatské Podhradie: -25,53 ‰, Krivoklát: -12 ‰). Vo vzdelanostnej štruktúre obyvateľstva sú významne zastúpené osoby s úplným stredným odborným vzdelaním s maturitou (20,1 % v r. 2015), s učňovským vzdelaním bez maturity (15,8 %) či stredným odborným vzdelaním bez maturity (13,7 %), čo súvisí s priemyselnými tradíciami v širšom regióne stredného Považia s významným zastúpením strojárstva (najmä v predtransformačnom období) a elektrotechnického priemyslu (v súčasnosti).

V regióne MAS Vršatec je významne zastúpený sekundárny a terciérny sektor hospodárstva z hľadiska zamestnanosti (spolu 95 % k 31.12.2014) a počtu subjektov (93,1 %). V prípade technickej infraštruktúry je problémom

odkanalizovanie mikroregiónu, nakoľko na kanalizáciu sú pripojené (rok 2015) len dve obce (Ilava a od roku 2014 aj Zamarovce) (CLLD Stratégia MAS Vršatec, 2015) a podľa údajov zo sčítania v roku 2011 iba približne 53 % domácností (ŠÚ SR, 2011). Miera plynofikácie (90 % domácností v roku 2011) ako aj napojenia územia na vodovod (91 % domácností) je pomerne dobrá, vodovod chýba len v dvoch obciach (Vršatské Podhradie a Červený Kameň) a prípojka na plyn absentuje v Krivokláte a Vršatskom Podhradí. Centrami dochádzky za zdravotnou starostlivosťou sú obce s ambulanciou – mestá Ilava (sídli tu aj nemocnica), Nemšová a obce Dolná Súča, Horná Súča, Horné Srnie a Pruské.

Mapa 1: Poloha mikroregiónu Vršatec
Map 1: Location of Microregion Vršatec

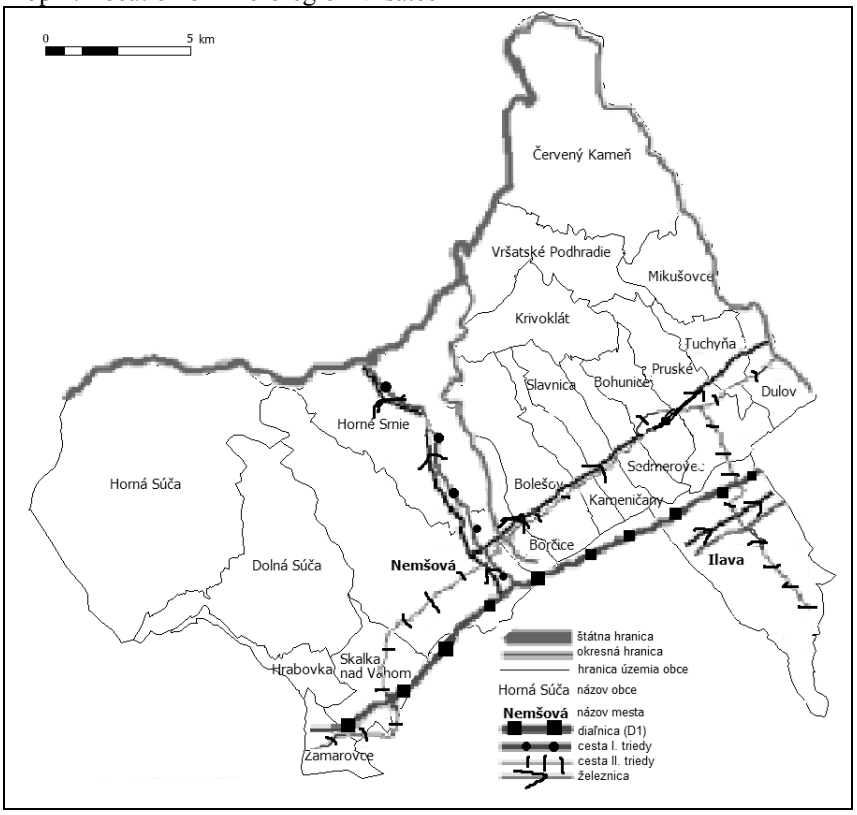

Zdroj: spracované podľa Výročná správa MAS Vršatec, 2014

Najvýznamnejšími prírodnými atraktivitami cestovného ruchu sú Ľuborčianska dolina (Antonstal) v Nemšovej, Prírodná rezervácia Nebrová,

Červenokamenské bradlo v Červenom Kameni, Národná prírodná rezervácia Vršatské bradlá vo Vršatskom podhradí a Prírodná pamiatka Krivoklátska tiesňava. Medzi najdôležitejšie kultúrno-historické pamiatky s potenciálom prilákania návštevníkov môžeme zaradiť Kaštieľ v Klobušiciach na území mesta Ilava, poľovnícky kaštieľ Antonstal pri meste Nemšová, Pominovský kostolík v Sedmerovci z 11.-12. stor. ako jednu z najstarších zachovaných stavieb na Slovensku, kryptu rodiny Zamarovských v Zamarovciach, zrúcaniny hradu Vršatec vo Vršatskom Podhradí, Kaštieľ v Bohuniciach s novootvorenou expozíciou (v roku 2015) voskových figurín najvýznamnejších osobností regiónu, pútnické miesto v Skalke nad Váhom (kláštor a kostol) atď. Dôležitou súčasťou rozvíjania cestovného ruchu je aj organizovanie rôznych kultúrnych a športových podujatí (na Letisku Slavnica, výstup na Vršatec z obce Pruské) ako aj podpora agroturistiky (napr. Gazdovstvo Uhliská s chovom koní a jazdiarňou), cykloturistiky (fungujúca cyklotrasa a náučný chodník „Cestou Hugolína Gavloviča“) a miestnych tradícií.

V mikroregióne je v prevádzke 11 ubytovacích zariadení, z toho 2 hotely, 2 penzióny, chatová osada a 6 turistických chát s celkovou kapacitou 420 lôžok (CLLD stratégia MAS Vršatec, 2015), pričom len jedno zariadenie má kvalitatívne hodnotenie 2* hotela (hotel Vršatec vo Vršatskom Podhradí).

MAS Vršatec

MAS Vršatec vznikla transformáciou MAS Vlára – Váh v roku 2008 na báze spolupráce obcí dvoch susediacich mikroregiónov Zdroje Bielych Karpát a Vlára – Váh s pôvodným počtom zakladajúcich členov 20, obec Zamarovce pristúpila až v roku 2012.

Členmi verejno-súkromného partnerstva (48,84 % členov z verejného a 51,16 % zo súkromného sektora) sú viaceré občianske združenia, spolky, kluby, poľnohospodárske družstvá, spoločnosti s ručením obmedzeným, akciové spoločnosti a cirkevné organizácie.

MAS Vršatec má schválenú Integrovanú stratégiu rozvoja územia (tzv. CLLD stratégiu) s definovanými prioritami (Výročná správa MAS Vršatec, 2014). MAS Vršatec disponuje väčšími možnosťami pri uchádzaní sa o nenávratný finančný príspevok (ďalej „NFP“) z fondov EÚ z Programu rozvoja vidieka a Programu cezhraničnej spolupráce SR-ČR 2014-2020.

Realizované projekty v programovom období 2007-2013 (2015)

V roku 2010 bol MAS Vršatec udelený NFP vo výške 2,1 mil. € v rámci programu LEADER (prioritná os 3) na implementáciu rozvojových projektov lokálnych samospráv a projektov realizovaných fyzickými a právnickými osobami a občianskymi združeniami. Išlo napr. o vybudovanie nízkokapacitného ubytovania v obciach Nemšová, Horná Súča a Ilava a publikačnú činnosť občianskych

združení Bližšie k vidieku a AGROEDUKA súvisiacu s podporou cestovného ruchu. Konečnými prijímateľmi NFP boli predovšetkým obce Horná Súča (preinvestovaných viac ako 145 tis. €) a Pruské (117 tis. €) (graf 1). Naopak najnižšiu úroveň čerpania NFP zaznamenali obce Skalka nad Váhom (7 tis. €), Krivoklát a Hrabovka (zhodne približne 14 tis. €). NFP boli využité na spolufinancovanie projektov zameraných na vybudovanie cyklotrasy (Nemšová), opravu miestnej komunikácie (Borčice, ...), rekonštrukciu verejného priestranstva príp. oddychovej zóny (Bolešov, Bohunice a i.), stavebné úpravy obecného úradu (Hrabovka, Mikušovce, Horná Súča) a i.

Graf 1: Hladina čerpania NFP na projekty realizované v obciach MAS Vršatec v programovom období 2007-2013 (2015)
Graph 1: Level of absorption of non-repayable financial contributions on projects implemented in municipalities of the LAG Vršatec in the programming period 2007-2013 (2015)

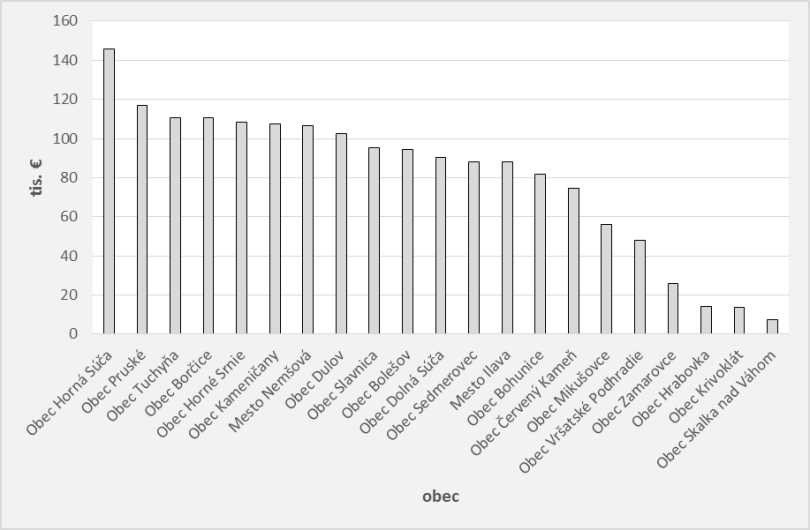

Zdroj: spracované podľa Výročná správa MAS Vršatec, 2014

Okrem toho MAS Vršatec spolu s partnerskými mikroregionálnami združeniami (Teplička, MAS Požitavie Širočina a Terchovská dolina, MAS Vodňanská ryba v južných Čechách) participovala aj na implementácii projektov v rámci Programu cezhraničnej spolupráce SR-ČR 2007-2013. Išlo o podporu spolupráce v oblasti miestnych tradícií a kultúry, obnovenie strážnych veží na historickej ceste Magna Via zo 16. storočia (MAS Požitavie Širočina), výmenu skúseností (MAS Vodňanská ryba) a spoločný marketing (Mikroregiónom Teplička v Trenčianskych Tepliciach).

Percepcia rozvojových možností a vybraných atribútov kvality života miestnou komunitou na základe výsledkov dotazníkového prieskumu

Štruktúru respondentov dotazníkového prieskumu (obr. 2) tvorili obyvatelia (345) s trvalým bydliskom v obciach, ktoré sú členmi MAS, z ktorých bolo 175 žien (50,7 %). Až 25,8 % (89) bolo vo veku nad 60 rokov a len 10,4 (36) mladších ako 30 rokov. Podľa stupňa dosiahnutého vzdelania na dotazníkový prieskum reagovali najmä skupiny so stredným vzdelaním s maturitou (takmer 45 %) a s vysokoškolským vzdelaním (približne 24 %), podiel respondentov so základným vzdelaním bol približne len 10 %. Až 80 % respondentov žije v mieste trvalého bydliska od 11 do 50 rokov.

Pri komplexnom hodnotení percepcie vybraných atribútov kvality života obyvatelia vyjadrili pomerne vysokú mieru spokojnosti v obciach nad 2 tis. obyv. (s výnimkou mesta Nemšová) (Ilava, Pruské, Horné Srnie, Horná Súča, Dolná Súča) a minimálnu spokojnosť v obciach do 250 obyv. (Vršatské Podhradie, Krivoklát), ktoré sa umiestnili na posledných miestach v prípade de facto všetkých vybraných faktorov. Z výsledkov prieskumu vyplýva, že väčšina respondentov (52,8 %) sa o dianie a aktivity v obci zaujíma iba občas. Pri hodnotení potreby vzniku nových pracovných príležitostí podľa odvetví sa na prvých miestach umiestnili poľnohospodárstvo (32,2 %), cestovný ruch (14,8 %) a priemyselná výroba (11,9 %); za hlavnú príčinu nedostatku pracovných miest považujú respondenti legislatívne obmedzenia (42,0 %). V prípade vhodných podmienok by väčšina respondentov chcela podnikať v terciérnom sektore (obchod a služby – 29,3 %, cestovný ruch – 24,9 %), významnejšie je v štruktúre odpovedí zastúpené aj stavebníctvo (13,6 %). Ako najväčší problém obce väčšina respondentov uviedla absenciu kanalizácie (33,9 %), ďalej nedostatky legislatívy v oblasti podnikania (29,9 %), nedostatočné pokrytie obce linkami verejnej autobusovej dopravy (21,7 %), komplikovane formulované výzvy na podávanie projektov o NFP zo strany súkromného sektora a občianskych iniciatív (9,6 %) a dlhodobý demografický úpadok, vyľudňovanie obcí (4,9 %). Najväčšia časť respondentov vidí perspektívy rozvoja obce v zlepšovaní kvality životného prostredia (35,9 %) a vo vytvorení zariadení pre oddych a voľný čas (26,4 %).

Z hľadiska rozvoja cestovného ruchu a zatraktívnenia územia MAS je podľa názoru respondentov rozhodujúce skvalitnenie cestnej infraštruktúry (20,6 %), kvantitatívne rozšírenie kvalitných ubytovacích kapacít (18,8 %), vytváranie podnikateľských sietí resp. klastrov, ktoré by ponúkali rôzne zvýhodnenia (17,4 %), ďalej propagácia územia, predovšetkým za hranicami mikroregiónu (14,5 %). V poslednej otázke dostali oslovení respondenti možnosť vyjadriť sa k prioritám a tematickému zameraniu ďalšieho rozvoja MAS Vršatec. Podľa názoru respondentov rozvoj by mal smerovať k podpore aktivít v oblastiach farmárstvo (26,7 %), remeslá (23,2 %), miestna kultúra a tradície (21,7 %), cyklodoprava (20,0 %) a cestovný ruch (8,4 %).

Obr. 2: Miera spokojnosti obyvateľstva v obciach MAS Vršatec s vybranými atribútmi kvality života v rokoch 2015-2016
Figure 2: Level of contentment of population in municipalities of the LAG Vršatec with chosen attributes of quality of life in years 2015-2016

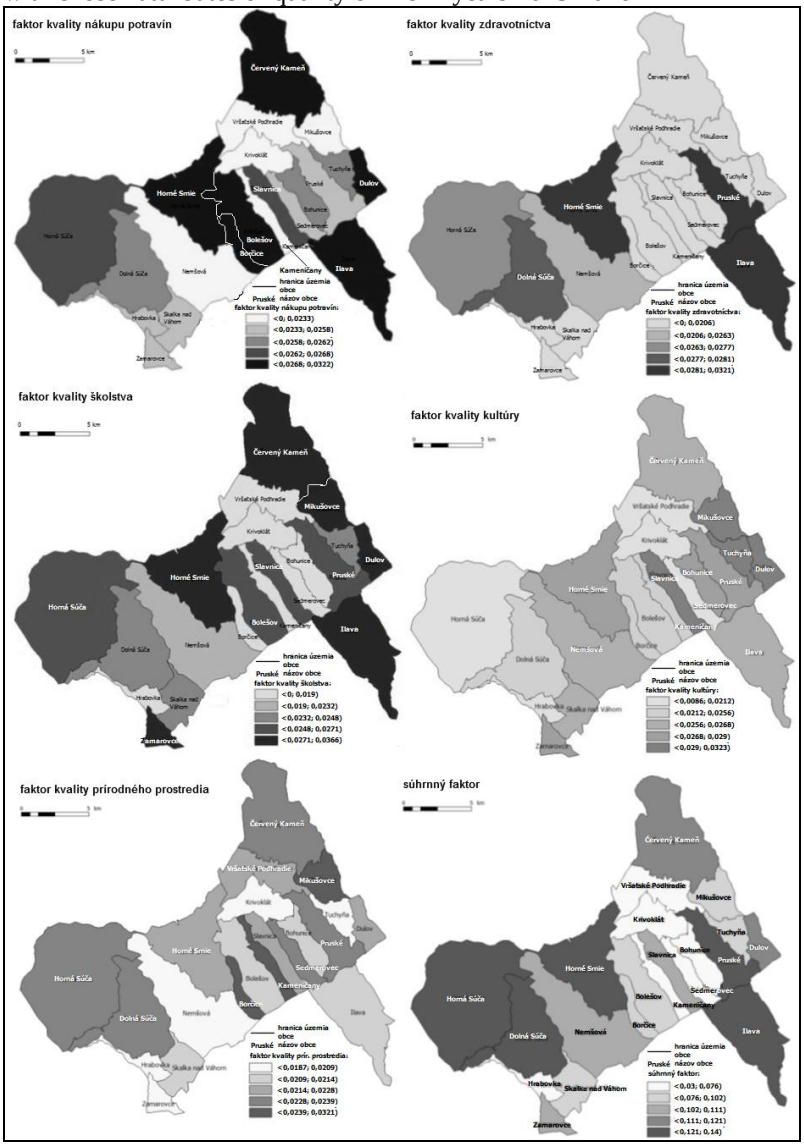

Zdroj: dotazníkový prieskum, 2016

Perspektívy rozvoja mikroregiónu Vršatec

Na základe prechádzajúci analýz polohového, fyzickogeografického a humánnogeografického potenciálu, výsledkov dotazníkového prieskumu ako aj informácií z rozhovorov so starostami členských obcí môžeme podať SWOT analýzu MAS Vršatec (tab. 1) ako základný dokument vo vzťahu k plánovaniu budúcnosti a perspektívam združenia.

Tab. 1: SWOT analýza mikroregiónu Vršatec
Table 1: SWOT analysis of Microregion Vršatec

Silné stránky	Slabé stránky
priaznivý polohový potenciál	prehlbovanie zaostávania rozvoja obcí s marginálnou polohou (Krivoklát, Vršatské Podhradie)
susedstvo s Českou republikou, znamenajúce možnosť cezhraničnej spolupráce	nevyhovujúci stav ciest II. a III. triedy, miestnych komunikácií a chodníkov
dobrá demografická situácia	nedostatočné pokrytie časti územia linkami verejnej autobusovej dopravy (predovšetkým obce Vršatské Podhradie a Krivoklát s potenciálom pre turizmus)
relatívne nízka nezamestnanosť, pod celoslovenským priemerom	absencia kanalizácie na väčšine územia
prítomnosť veľkých poľnohospodárskych družstiev (Vlára, Vršatec)	potreba intenzifikácie a rekonštrukcie existujúcej čističky odpadových vôd obci na pravom brehu Váhu
existencia silnej industriálnej bázy, ktorá sa dokázala relatívne úspešne transformovať na nové spoločensko-ekonomické pomery po roku 1989	absentujúce veľkokapacitné ubytovanie
priaznivé podmienky pre agroturistiku (Gazdovstvo Uhliská, Chata Gilianka, ...)	absencia podnikateľských sieti resp. klastrov na podporu cestovného ruchu
prítomnosť kultúrno-historických pamiatok ako atraktivít pre cestovný ruch (Vršatské bradlá, Krivoklátska tiesňava, pútnické miesto na Skalke, krypta rodiny Zamarovských a pod.)	slabá propagácia a marketing mimo územia mikroregiónu (nevyužívanie potenciálu v oblasti cestovného ruchu), chýbajúce turistické informačné centrá
dobrá propagácia združenia na území mikroregiónu prostredníctvom informačných tabúľ pred obecnými úradmi	nezáujem mladých ľudí o verejný život
Príležitosti	**Ohrozenia**
rozvíjanie miestnych tradícií, kultúry, remesiel, organizovanie kultúrnych a športových podujatí	zníženie migračných prírastkov v území a následný pokles v raste počtu obyvateľov
posilňovanie komunitného života a participácie občanov na správe veci verejných	nedostatok financií na dobudovanie a udržiavanie technickej a sociálnej infraštruktúry
rozvoj bytovej výstavby vzhľadom na priaznivú demografickú situáciu	problém s realizáciou projektov kvôli nevysporiadaným pozemkom
podpora pre rozvoj agrosektora a malých ekonomických subjektov v oblasti výroby a služieb	nízka dostupnosť externých finančných zdrojov pre malé obce (do 1 000 obyv.)
podpora podnikania v oblasti cestovného ruchu	nezaradenie MAS Vršatec do území oprávnených čerpať prostriedky z EŠIF v programovom období 2014-2020
rekonštrukcia miestnych komunikácií a chodníkov	nestabilná politická situácia, časté zmeny v legislatíve
vytvorenie podmienok pre rozvoj cykloturistiky	
možnosť čerpania finančných prostriedkov z Európskych štrukturálnych a investičných fondov príp. zo štátneho rozpočtu (napr. Program obnovy dediny)	

Zdroj: vlastný výskum, 2016

Záver

V posledných desaťročiach sa do popredia dostávajú z hľadiska rozvoja vidieckych regiónov integrované stratégie rozvoja vidieka, v ktorých je rozvoj riadený miestnou komunitou a inštitucionálne zabezpečený miestnymi akčnými skupinami, ktoré sú prijímateľmi finančných prostriedkov z programu LEADER prípadne programov cezhraničnej spolupráce. Na Slovensku začali MAS realizovať prvé projekty, väčšinovo spolufinancované z NFP, v roku 2010.

V činnosti MAS Vršatec v programovom období 2007-2013 (čas ukončenia realizácie niektorých projektov bol predĺžený do konca roka 2015, pozn. autorov)

dominovala implementácia projektov realizovaných v rámci prioritnej osi 3 Programu rozvoja vidieka SR 2007-2013 a projektov spolupráce s partnerskými združeniami v súlade s cieľom opatrenia 4.2 uvedeného programu zo zdrojov programu LEADER (opatrenia 4.1 a 4.3). Na základe výsledkov výskumu zameraného na účelnosť použitia NFP môžeme konštatovať, že v osi 3 absentujú výzvy na priamu podporu cestovného ruchu ako možného katalyzátora rozvoja MAS. Nedostatkom je tiež fakt, že až viac ako 80 % finančných prostriedkov z programu LEADER je v praxi zvyčajne využívaných na účely rozvoja miestnej samosprávy (opravy miestnych komunikácií a chodníkov, stavebné úpravy budov obecných úradov, rekonštrukcia verejných priestranstiev a oddychových zón a i.), namiesto rovnomernejšej distribúcie zdrojov medzi subjekty miestnej komunity (súkromný sektor, verejná správa a neziskové organizácie). Doterajšie aktivity MAS Vršatec hodnotia vrcholoví predstavitelia obcí aj respondenti oslovení v rámci dotazníkového prieskumu prevažne pozitívne. Pridanú hodnotu združenia vnímame v rozvoji spoločensko-kultúrno-športových väzieb v rámci MAS a podpore miestnej komunity prostredníctvom kooperácie jednotlivých členov pri implementovaní CLLD stratégie.

Paralelne popri MAS fungujú aj (v súčasnosti už prevažne len formálne) občianske združenia Mikroregión Zdroje Bielych Karpát a Regionálne združenie Vlára-Váh ako zakladajúci členovia MAS Vršatec. Tieto združenia odovzdali kvôli nízkej absorpčnej kapacite externých zdrojov väčšinu svojich kompetencií novovzniknutej MAS a napriek útlmu činnosti si zachovávajú svoju existenciu z dôvodu možného turbulentného vývoja v MAS v súvislosti s dostupnosťou finančných zdrojov v období 2014-2020 (v čase publikovania tohto príspevku nebol ukončený proces výberu a schvaľovania MAS na Ministerstve pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR).

Predpokladom pre rozvoj mikroregiónu Vršatec je priaznivý polohový potenciál, progresívny typ vekovej pyramídy spojený s celkovým prírastkom obyvateľstva, relatívne vyvážená ekonomická štruktúra územia po úspešnom absolvovaní transformačného procesu a prítomnosť atraktivít cestovného ruchu, najmä fyzickogeografického charakteru (Vršatské bradlá a i.). Medzi bariéry rozvoja skúmaného územia môžeme zaradiť nedostatočne využitý potenciál cestovného ruchu súvisiaci so slabo rozvinutou materiálno-technickou základňou v oblasti ubytovacích kapacít a nízkou mierou propagácie územia v externom prostredí, zlý stav technickej infraštruktúry (najmä kanalizácie) a prehlbovanie zaostávania rozvoja malých obcí s izolovanou podhorskou polohou (Krivoklát, Vršatské Podhradie).

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0540/16 Sociálne, ekonomické a environmentálne determinanty rozvoja a transformácie regiónov: regionálnogeografický prístup.

Literatúra

BINEK, J. 2005. Problémy venkovských obcí – realita a vnímaní. In *VIII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Klímová, V., Vystoupil, J. (ed.). Brno : Masarykova univerzita, 2005. s. 23-29. ISBN 80-210-3888-8.

CICOŇOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2013. Disparity čerpania finančných prostriedkov na realizáciu projektov prostredníctvom Prioritnej osi 2 Životné prostredie a Trvalo udržateľný rozvoj v Nitrianskom samosprávnom kraji v rokoch 2007 – 2010. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2013, roč. 17, č. 1, s. 17-34.

FALŤAN, Ľ. 2001. Partnerstvo- výzva a šanca. In *Spoločná vec- rozvoj, partnerstvo, medziobecná spolupráca*. Hrivňák, Ľ. (ed.). Bratislava : 2001. 120 s.

HAKSZER, R. 2013. Cross-border co-operation projects in the Hungarian Slovak border area. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Rerum Naturalium, Geographica*. ISSN 1212-2157, 2013, vol. 44, no. 2, pp. 93-109.

CHARVÁT, T. 2010. Využitie finančných prostriedkov prostredníctvom Programu rozvoja vidieka na rozvoj obcí Trnavského kraja v období 2007 – 2010. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2010, roč. 4, č. 1, s. 78-81.

JOHNSTON, R. J. et al. 1989. *The dictionary of human geography* (2nd ed.). London : Basil Blackwell. ISBN 0631146555. In Spišiak, P. a kol. 2005. *Agrorurálne štruktúry Slovenska po roku 1989*. Bratislava : Geografika, 2005. 183 s. ISBN 80-969338-4-1.

KLAMÁR, R. 2007. *Strategické plánovanie rozvoja mikroregiónu Ptava*. Dizertačná práca. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 2007. 210 s. ISBN 80-80686-041.

KRAMÁREKOVÁ, H. 2010. Priestorové aspekty čerpania štrukturálnych fondov v Nitrianskom samosprávnom kraji v rokoch 2004 – 2006. In *Geografický časopis*. ISSN 0016-7193, 2010, roč. 62, č. 4, s. 347-373.

KRAMÁREKOVÁ, H. – DUBCOVÁ, A. – NÉMETHOVÁ, I. 2016. Evaluation of Cross-Border Co-operation of Slovakia and Hungary. In *Central Europe Area in View of Current Geography* : Proceedings of 23rd Central European Conference, October 8-9, 2015, Brno, pp. 216-227. ISBN 978-80-210-8313-4.

KRAMÁREKOVÁ, H. – OREMUSOVÁ, D. – ŽONCOVÁ, M. – DUBCOVÁ, A. 2016. Hodnotenie absorpčnej kapacity mikroregiónu Termál. In *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách* : sborník příspěvků, Čejkovice, 15. - 17. června 2016. Brno : Masarykova Univerzita, 2016. s. 151-158. ISBN 978-80-210-8272-4.

MIESTNA AKČNÁ SKUPINA VRŠATEC. 2014. *Výročná správa MAS Vršatec.* 2014. 78 s.

MIESTNA AKČNÁ SKUPINA VRŠATEC. 2015. *CLLD stratégia na programové obdobie 2014 – 2020* (kap. 3 – Analytický rámec a kap. 4 – Strategický rámec). 2015. 72 s.

MOSELEY, M. – CHERRET, T. – CAWLEY, M. 2001. Local partnerships for rural development. Ireland´s experience in context. In *Irish Geography*. vol. 34., no. 2, pp. 176-193.

OREMUSOVÁ, D. 2009. *Geografické aspekty regionálneho rozvoja mikroregiónu Termál*. Nitra : UKF, 2009. 146 s. ISBN 978-80-8094-559-6.

PARTNERSKÁ DOHODA SR NA ROKY 2014 – 2020. 2014.

PÄTOPRSTÝ, M. et al. 2012. *Efektívnosť využitia štrukturálnych fondov ako nástroja znižovania regionálnych disparít v oblasti školskej infraštruktúry*. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2012. 220 s. ISBN 978-80-552-0754-4.

PROGRAM ROZVOJA VIDIEKA SR 2014 – 2020. [online] dostupné na: <http://www.zpd.sk/na-stiahnutie/prv-2014-20-1/98-program-rozvoja-vidieka-sr-2014-2020 > [cit. 2016-02-05]

RUSNÁK, P. 2001. Typológia stupňov partnerstiev pre regionálny rozvoj. In *Spoločná vec- rozvoj, partnerstvo, medziobecná spolupráca*. Hrivňák, Ľ. (ed.) Bratislava : 2001. 120 s.

RUTTAN, V. W. 1984. Integrated rural development programmes: a historical perspective. In *World development*. vol. 12, pp. 393-401.

SPIŠIAK, P. 2005. Výskum vybraných vidieckych periférnych/marginálnych oblastí na Slovensku. In : *Problémy periférnych oblastí*. Novotná, M. (ed.). Praha : UK, 2005, s. 177-184. ISBN 80-86561-21-6.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR DATABÁZA DATACUBE, 2016. *Demografia a sociálne štatistiky*. [online] dostupné na: <http://datacube.statistics.sk/TM1WebSK/TM1WebLogin.aspx > [cit. 2016-04-10]

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR DATABÁZA DATACUBE, 2016. *Regionálne štatistiky*. [online] dostupné na: < http://datacube.statistics.sk/TM1WebSK/TM1WebLogin.aspx > [cit. 2016-04-10]

UZEMIA.ENVIROPORTAL.SK [cit. 2016-03-07]

ZOOMERS, E. B. – GEURTEN, G. N. 1991. A decade of integrated rural development planning: an assessment of proderm experiences in Cusco, Peru. In *Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie*. vol. 82, no. 3, pp. 195-205.

DEVELOPMENT ASPECTS OF MICROREGION VRŠATEC IN CONTEXT OF LAG ACTIVITIES

Summary

In the last decades there have been a boom in the sphere of rural areas development caused by emerging of integrated rural development strategies according which development is provided by local community and institutionally controlled by local action groups (LAG) that are recipients of financial contributions from the Programme LEADER or programmes of cross-border

cooperation. In Slovakia, first projects, dominantly co-financed from EU funds, started to be implemented by LAGs in year 2010.

Activities of the LAG Vršatec in the programming period 2007-2013 (deadline of several projects has been extended to the end of year 2015) were dominantly oriented to implementation of projects under Priority Axis 3 of the Rural Development Programme of the Slovak Republic 2007-2013 and projects of cooperation with partner associations in accordance with objective of Measure 4.2 of above mentioned programme from LEADER funds (Measures 4.1 and 4.3). Based on results of research aimed at expediency of using of non-repayable financial contributions it can be stated that there have been an absence of bids for direct support of tourism as a potential catalyser of LAG development. Other drawback is also the fact more than 80 % of financial contributions from the LEADER programme have been in practice usually used for purposes of local self-government development (repairs of local roads and pavements, alterations of municipal office buildings, reconstructions of public spaces and recreational areas etc.), instead of more even distribution of resources among subjects of the local community (private sector, public administration and non-profit organizations). There is mainly positive feedback on operation of the LAG Vršatec from the high municipal officials and also respondents, addressed in the questionnaire survey. The added value of the association can be seen in development of social, cultural and sporting ties in the LAG territory and support of the local community by cooperation of single members when implementing CLLD strategy.

In parallel with the LAG other civic organizations exist (however, in the present largely formally) in the analysed territory (Mikroregión Zdroje Bielych Karpát – Microregion Sources of the White Carpathians and Regionálne združenie Vlára-Váh – Regional Association Vlára-Váh) which are founding members of the LAG Vršatec. These organizations have ceded most their power in favour of the newly founded LAG due to low absorption capacity of external sources and despite attenuation of activity continue in existence because of potential turbulence in the LAG regarding availability of financial sources in the period 2014-2020 (at the time of publication, the process of selection and approval of LAGs at the Ministry of Agriculture and Rural Development of the Slovak Republic has not ended yet).

Among prerequisites for development of Microregion Vršatec belong favourable location, progressive type of age pyramid associated with population growth, relatively balanced economic structure of the region after successful completion of transition process and presence of tourist attractions, particularly in nature (Vršatské bradlá etc.). Barriers to development of the studied area include insufficiently used potential of tourism related to poorly developed material and technical base (mostly in the sphere of accommodation capacities) and low promotion of the territory in the external environment, vicious state of technical infrastructure (particularly sewers) and deepening underdevelopment of small villages with isolated underhill position (Krivoklát, Vršatské Podhradie).

Mgr. Michal Hladký
Doc. RNDr. Eva Rajčáková, CSc.
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave
Mlynská dolina, Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava 4
E-mail: hladky11@uniba.sk, rajcakova@fns.uniba.sk

VÝVOJ POČTU OBYVATELSTVA A TECHNICKÉ INFRASTRUKTURY V OBCÍCH MORAVSKÉHO KRASU: POTENCIÁLNÍ VLIV NA ORGANICKÉ ZNEČIŠTĚNÍ VODNÍHO PROSTŘEDÍ

Dana Hübelová, Ivo Pavlík

Abstract

Water plays a key role in formation of the karstic regions. Due to human activities, both surface water and karstic water is organically polluted. This pollution was acknowledged already in the 17t^{h} century when the number of people and the extent of their activities (such as mining of minerals and woods and building of settlements) increased considerably. Analysis of the development of the human population between 1869 and 2015 proves this point. The increase in human population has been most dynamic since the beginning of the 21st century due to the trend of suburbanization. Unfortunately, building of sewer systems and wastewater treatment plants is not able to keep up with the increase in the number of houses. In 2015, 42.1% of the municipalities in the Moravian Karst did not have a wastewater treatment plant. Currently, municipal wastewater from municipalities without wastewater treatment plants seem to be the most serious source of organic pollutants in the Moravian Karst.

Keywords: demography, population density, human activities, epidemiology

Úvod

Chráněná krajinná oblast (CHKO) Moravský kras (MK) je unikátním krasovým prostorem. V důsledku geologických poměrů, klimatických a hydrologických podmínek se v tomto území vytvořil rozvinutý krasový reliéf. Typologicky se jedná o holokarst, tj. úplný kras se značným rozvojem povrchového i podzemního krasového fenoménu (Správa CHKO MK, 2016). Na utváření krasového prostředí se významnou měrou podílela voda. Ta hrála i v MK důležitou roli při rozvoji železářské výroby, populačním růstu obyvatel a vzniku sídel (Absolon, 1970).

Organické znečištění vody, protékající povodím MK bylo popisováno již od 17. stol. Ze všech těchto uchovaných informací vyplývá, že vodní prostředí MK bylo hojně organicky znečištěno. Lze předpokládat, že toto znečištění souviselo především s lidskou činností (těžba nerostných surovin, odlesňováním a zemědělskou činností). Vyvstává proto otázka, jaké jsou hlavní zdroje organického znečištění vody (povrchové a krasové) v současné době a jak k němu přispívá činnost lidí a rozsah urbanizovaného území. Z předešlých ekologických studií prováděných v rámci sledování environmentálních a podmíněně patogenních

mykobakterií v MK ve vodním prostředí vyplývá, že je významné organické znečištění nejenom přímo v prostoru CHKO MK, ale také v celém povodí vodních toků ústících do MK (Modra et al., 2016, Pavlík a kol., 2016a). Komunální odpadní voda se v současné době jeví jako jeden z nejvýznamnějších rizikových faktorů při eutrofizaci povrchových vod a při šíření různých původců infekčních i neinfekčních onemocnění lidí a zvířat v prostředí ekonomicky rozvojových i rozvinutých zemí (Pavlík, 2014, 2016).

Vybavenost obcí technickou infrastrukturou (kanalizace a čistírny odpadních vod; ČOV) často není optimální a nestačí reagovat na populační přírůstky a výstavbu rodinných domů Hübelová a kol., 2016). V povrchových tocích a ve vodě v krasovém prostředí jsou nyní často zjišťovány intenzivní kontaminace organickými složkami, které vedou k eutrofizaci vody a představují jak na povrchu, tak v krasovém podzemí značná zdravotní pobytová rizika (Pavlík a kol., 2016a, Modra et al., 2016).

Obyvatelstvo, lidská činnost, sídla a technická infrastruktura v MK

Lidé a sídla v regionu MK se rozvíjeli v určitých historicko-prostorových souvislostech, které vymezovaly jejich hospodářskou činnost (Hrala et al., 1994). V MK je možné sledovat projevy tzv. geografické inercie, neboť historická provázanost kulturního a společenského rozvoje obyvatel a jejich ekonomické úrovně je patrná v regionu stále. Přestože význam původních lokalizačních faktorů (železná ruda, bukovo-dubové lesy, vodní energie, vápenec atd.) již poklesl, projevila se setrvačnost železářské výroby (geografická inercie) a schopnost její následné transformace do strojírenské výroby (Chalupová, 1997). Tyto faktory měly vliv na historický vývoj počtu obyvatel a formování sídelní struktury s její technickou infrastrukturou (vodovody, kanalizace a čistírny odpadních vod - ČOV).

Díky archeologickým výzkumům víme, že jeskyně MK poskytovaly útočiště a ochranu lidem doby kamenné (Fic, 1983). Jeskynní lokality je možné již v této době vnímat jako součást sídelní struktury krajiny (Ondrušková, 2011). Lze ale přepokládat, že pravěké osídlení MK nemohlo nijak zásadně ovlivnit kvalitu povrchové a krasové vody (Hübelová, Pavlík, 2016a). Obdobím rozvoje osídlení se stala doba železná, která byla s největší pravděpodobností také počátkem železářské výroby v MK (Wankel, 1887, Absolon, 1970, Golec, 2007). Doba železná byla spojena s růstem počtu obyvatel a zpracováním rud železa, kdy se mohl projevit vliv lidské činnosti na kvalitu krasového prostředí a vody (těžba dřeva jako paliva a stavebního materiálu, částečná přeměna lesní půdy v půdu zemědělskou apod.; Hübelová a Pavlík, 2016a).

Tradice výroby železa pokračovala s příchodem Slovanů a v období Velkomoravské říše (Kreps, 1976, Fic, 1983, Golec, 2014) i středověku (Kreps, 1976, Bukhard, 1977). V období vrcholného středověku (12.–15. stol.) se vytvořila

nová síť vesnic (Štrof, 1987), z nichž ale mnohé opět zanikly (Černý, 1992), a to vlivem válek, vnitřních konfliktů, ale i vlivem hromadných infekčních nemocí. V období středověku s největší pravděpodobností docházelo v souvislosti se zvyšující se železářskou výrobou a formováním systému sídelní struktury k narušování hydrologických poměrů na povrchu (obr. 1). Odlesňování se projevovalo zvýšenou erozí půdy, která byla ve větším množství splavována do krasového podzemí (obr. 2). Vznik a populační růst nových sídel, který musel souviset s rozšiřováním rostlinné i živočišné výroby, pravděpodobně vedl ke zhoršení kvality povrchové i krasové vody. Historické názvy některých propadání MK (Nová Rasovna a Stará Rasovna) dokládají také záměrnou likvidaci uhynulých zvířat do podzemních prostor (Pavlík, 2014, Hübelová a Pavlík, 2016a).

Obr. 1: Těžba ve středověku byla značně závislá na vodním zdroji; systém různých změn vodních toků vedl často ke značné půdní erozi
Figure 1: In the Middle Ages, mining was largely dependent on water sources; the system of stream regulation often led to significant soil erosion

Zdroj: Georgius Agricola De re metallica libri XII. Liber Octavus. 1561 Basilej

Obr. 2: Na dobových rytinách z okolí Blanska je patrné značné odlesnění Moravského krasu od 15. až do 19. stol: Blansko roku 1400 (vlevo) a Nový hrad z roku 1828 (vpravo)
Figure 2: Extensive deforestation of the Moravian Karst from the 15th to the 19th century is obvious on the contemporary engravings from the surroundings of Blansko: Blansko in 1400 (left) and Nový hrad in 1828 (right)

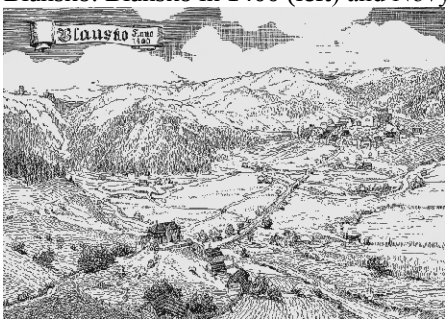

Zdroj: dobové rytiny

Na počátku novověku byla pro změny sídelní struktury nejvýznamnější třicetiletá válka, kdy došlo k zániku mnoha vesnic z důvodů škod a šíření nemocí lidí a zvířat (Černý, 1992, Pavlík, 2014). Po této přeměně již nabývá charakter sídelní struktury současné podoby. Železářská výroba v regionu MK pokračovala a technologicky se rozvíjela (Chylík, 1948, Kreps, 1976, Bukhart, 1977). I v období novověku hrály sídelní roli jeskyně MK, které sloužily k ustájení dobytka, úkrytu lidí a majetku v době válek (Wankel 1882, Wágner 1959, Ondrušková, 2011).

Organické znečištění vody, protékající povodím MK, bylo popisováno již od 17. stol. Pozorováno bylo především splavované dřevo v okolí propastí a propadání, kterými vnikala voda do podzemních prostor (Hertod, 1669). Tentýž autor rovněž popisuje organické znečištění především ve vztahu k jeskyním s aktivním vodním tokem. Rozkládající se organická hmota pravděpodobně produkovala podle jeho slov „otravné plyny“ nebezpečné pro návštěvníky. Rovněž však popisuje v jeskyních i „odporný zápach, v jehož přítomnosti však ještě louče hořely. Nagel (1749) se o téměř 100 let později zmiňuje o Sloupské jeskyni, nacházející se v MK, jako o „hlubokém a zapáchajícím skalním labyrintu“. Mayer (1781) taktéž konstatuje, že Sloupské jeskyně mu připadaly „nanejvýš obtížnými k prozkoumání“, protože byly místem, kde se „nedá dýchat“. Wankel (1882) popisuje Sloupskou jeskyni jako prostor, ve kterém „vzduch příšerně páchne, ale světla nezhasínají“. Rovněž již vypozoroval, že „velké množství vody na jaře vyplní předsíň Sloupské jeskyně, kde se usazuje velká masa bahna, mnoho metrů vysoká“.

Rovněž můžeme předpokládat, že toto znečištění souviselo především s lidskou činností, která v té době spočívala především v těžební činnosti (v MK se

těžila železná ruda, vápenec, písky a cihlářské hlíny; obr. 3), v odlesňování (tavení železa vyžadovalo značné množství dřevěného uhlí; obr. 4) a v zemědělské činnosti (obr. 5 a 6), která zajišťovala obyvatelům obživu (Absolon, 1970).

Obr. 3. Těžba ve středověku značně zasahovala do rázu krajiny odlesňováním spojeným se značnou erozí
Figure 3: In the Middle Ages, mining significantly influenced the landscape through deforestation which led to extensive soil erosion

Zdroj: Georgius Agricola De re metallica libri XII. Liber Octavus. 1561 Basilej

Obr. 4: Práce na milíři v okolí Adamova: Reprofoto z knihy Dějiny adamovských železáren a strojíren do roku 1905, Miloš Kreps
Figure 4: Men working on a heap near Adamov: photograph taken from the book History of iron-works and machine-works in Adamov until 1905 by Miloš Kreps

Zdroj: http://blanensky.denik.cz/serialy/adamov-od-hamru-po-tiskarske-stroje20110221.html

Obr. 5: Adamovské železárny před rokem 1815: vzdálené svahy Moravského krasu jsou prakticky odlesněné, v údolní nivě je patrná čilá zemědělská činnost
Figure 5: Iron-works in Adamov before 1815: remote slopes of the Moravian Karst are basically deforested, in the floodplains there are apparent agricultural activities

Zdroj: http://blog.mas-moravsky-kras.cz/?p=39&page=4

Obr. 6: Jedovnice 1912: na okraji rybníku je patrné vytěžené dřevo, krajina Moravského krasu vpovzdálí je značně odlesněná pro zemědělskou činnost
Figure 6: Jedovnice in 1912: mined out wood is visible on the waterside of the local pond, the remote landscape of the Moravian Karst is considerably deforested due to agricultural activities

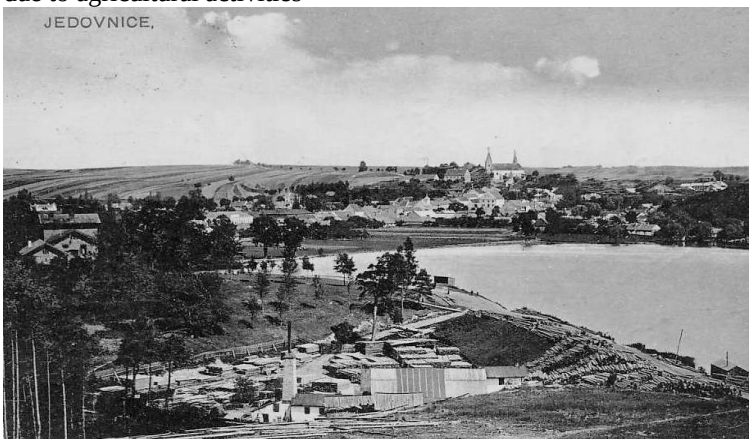

Zdroj: dobová pohlednice

Vývoj přesného počtu obyvatel regionu MK je dostupný od roku 1869 (ČSÚ, 2016a,b). Analýzy dokládají lineární populační růst a zvýšení populační

zátěže do roku 2015 o celou třetinu. Současně byl v časovém období 1869–2015 zaznamenán trojnásobný růst počtu domů (Hübelová a Pavlík, 2016b). Rostoucí lidnatost znamenala rozšiřování sídel a intenzifikaci zemědělství, což vedlo ke zvyšování zátěže pro krajinu, kvalitu povrchové vody a vodního prostředí v jeskyních i ekologickou stabilitu (Nagel, 1749, Wankel, 1889, Kříž, 1892, Hübelová a Pavlík, 2016a, Pavlík a kol., 2016a,b).

Přelom 21. století znamenal růst počtu obyvatel v obcích MK. Přesto některé z obcí vykazují relativně nízký podíl obyvatel napojených na kanalizace a ČOV nebo vůbec obecní ČOV nedisponují (Hübelová a Pavlík, 2016b; Hübelová a kol., 2016). V posledních letech se výrazně mění také dynamika obyvatelstva v MK. To je možné prokázat na příkladu populačních změn v 11 obcích střední části MK. V období let 2001–2006 převažoval ve zkoumaných obcích celkový úbytek obyvatel, naopak v období let 2008–2013 nastává u většiny obcí zcela opačný trend. V roce 2015 je zřejmé, že populační vývoj se již zcela diferencuje, a to zejména vlivem pokračující suburbanizace v zázemí města Brna (Hübelová a kol., 2016).

Cíl a metody

Obecným cílem je identifikovat rizika spojená s organickým znečištěním povrchových a následně i krasových vod v MK v souvislosti s populačním vývojem a zátěží urbanizovaného prostoru. Významným zdrojem organického znečištění jsou zejm. komunální odpadní vody (Pavlík a kol., 2016b). Dílčím cílem je na základě statistických metod (Toušek, Kunc, Vystoupil, 2008) analyzovat:

1. vývoj počtu obyvatel v MK a okresu Blansko pomocí bazického a řetězového indexu,
2. vývoj koncentrace obyvatelstva prostřednictvím grafického zpracování (Lorenzova křivka) a
3. vybavenost obcí MK technickou infrastrukturou (vodovody, kanalizace a ČOV).

Data jsou čerpána z časové řady let 1869–2011 Historického lexikonu obcí (ČSÚ, 2016a). Časová řada je doplněna o aktuální data roku 2015 (ČSÚ, 2016b; tab. 1). Data o technické infrastruktuře jsou dostupná v databázi Sčítání lidu, domů a bytů v intervalu obvykle deseti let (ČSÚ, 2015).

Analyzovaná sídla (19 obcí; tab. 1) jsou lokalizována buď přímo v CHKO MK, nebo v blízkosti tak, že svojí aktivitou mohou v povodí řek a potoků přitékajících do MK ovlivňovat kvalitu vodního prostředí (Pavlík a kol., 2016b). Proto je v daném případě regionem MK myšlena nejen samotná CHKO, ale také blízký prostor za hranicí CHKO MK v povodí přitékajících vodních zdrojů (Sloupský potok, Bílá voda a Lopač odvodňující severní část MK, Jedovnický a Křtinský potok odvodňující střední část MK a Říčka odvodňující jižní část MK). Poněvadž téměř celý prostor CHKO MK leží administrativně v okresu Blansko, byl srovnávaným územím populačního vývoje zvolen tento okres.

Tab. 1: Vstupní data – vývoj počtu obyvatel v 19 obcích regionu MK v letech 1869–2015
Table 1: Input data – development of population in 19 municipalities in the Moravian Karst between 1869 and 2015

Obec (řazeno abecedně)	Počet obyvatel							
	1869	**1880**	**1890**	**1900**	**1910**	**1921**	**1930**	**1950**
Březina	560	623	639	650	720	672	675	623
Bukovina	423	422	439	457	490	455	393	333
Bukovinka	373	405	449	407	422	430	387	423
Habrůvka	483	486	592	618	600	549	575	709
Holštejn	239	238	253	248	260	240	211	220
Hostěnice	435	510	534	560	657	596	598	539
Jedovnice	1 540	1 448	1 483	1 731	1 933	1 831	1 742	1 760
Kotvrdovice	828	862	870	845	886	962	859	848
Krasová	290	322	339	342	323	328	305	290
Křtiny	612	571	558	547	530	504	513	649
Ostrov u Macochy	1 089	1 210	1 172	1 140	1 173	1 234	1 261	1 261
Petrovice	514	519	537	594	586	615	636	577
Rudice	687	773	843	887	1 001	1 010	918	947
Senetářov	725	721	747	747	746	711	661	584
Sloup	539	425	436	467	636	579	595	610
Šošůvka	477	649	713	703	732	728	680	628
Vavřinec	537	635	698	768	761	770	729	690
Vilémovice	532	582	576	565	659	616	610	542
Žďár	532	541	539	626	609	574	552	439
Obec	**1961**	**1970**	**1980**	**1991**	**2001**	**2011**	**2015**	**-**
Březina	684	707	693	628	593	812	956	-
Bukovina	330	323	332	322	322	353	371	-
Bukovinka	446	442	391	355	304	476	517	-
Habrůvka	464	446	370	346	335	388	411	-
Holštejn	223	226	209	161	147	153	163	-
Hostěnice	590	534	510	457	450	644	695	-
Jedovnice	1 857	1 930	2 177	2 440	2 487	2 748	2 763	-
Kotvrdovice	911	890	858	866	838	862	900	-
Krasová	325	329	293	257	248	291	348	-
Křtiny	779	822	826	754	768	796	808	-
Ostrov u Macochy	1 277	1 216	1 173	1 111	1 086	1 081	1 112	-
Petrovice	546	533	445	399	419	606	627	-
Rudice	998	938	882	793	824	903	943	-
Senetářov	617	598	542	524	493	510	536	-
Sloup	676	751	913	931	891	931	947	-
Šošůvka	682	697	700	694	711	670	690	-
Vavřinec	644	657	685	621	645	648	866	-
Vilémovice	525	461	388	302	303	283	328	-
Žďár	422	415	398	363	359	365	390	-

Zdroj dat: ČSÚ (2016a, b)

Výsledky

Sídelní struktura MK je tvořena převážně středně velkými vesnicemi (150–1 000 obyvatel), pouze dvě sídla (Jedovnice, Ostrov u Macochy) z 19 analyzovaných obcí patří k velkým vesnicím s počtem obyvatel vyšším než 1 tis. (tab. 1). Tomu také odpovídá podprůměrná hustota obyvatelstva. Lidnatost MK byla jak v roce 1869, tak v roce 2015 podstatně nižší než v okrese Blansko (tab. 2). Charakter sídlení struktury dokresluje tzv. koeficient blízkosti, který je pro obce MK 2,9 km, zatímco pro obce okresu Blansko 1,4 km.

Tab. 2: Hustota obyvatelstva MK a okresu Blansko (rok 1869 a 2015)
Table 2: Population density in the Moravian Karst and Blansko region (1869 and 2015)

Území	Hustota obyvatelstva obyv./km²	
	1869	2015
MK	71,3	91,1
okres Blansko	82,7	125,4

Zdroj dat: ČSÚ (2016a, b)

Analýzou a porovnáním relativních ukazatelů vývoje počtu obyvatel v časové řadě let 1869–2015 v regionu MK a okresu Blansko lze dojít k závěru, že souhrnným trendem je populační růst. Jednotlivé fáze celkového přírůstku obyvatel jsou však rozdílné. V MK se po růstu od roku 1869 projevil ve 20. a 30. letech minulého století pokles obyvatel patrně v souvislosti s úpadkem železářské výroby. Naproti tomu v okrese Blansko je výraznější propad v období hospodářské krize 30. let a zejména období 2. světové války. Po 2. světové válce počet obyvatel v MK spíše stagnuje, a to až do přelomu tisíciletí, což je dáno vesnickým charakterem regionu. V okrese Blansko je od 50. let minulého století patrný naopak relativně dynamický růst počtu obyvatel. Je to způsobeno odlišnou velikostí sídel a zejména obecným trendem urbanizace a industrializace měst ČR (resp. okresu Blansko), která se ale nijak významně nedotkla obcí v MK. V první dekádě 21. století se v MK výrazně projevil vliv suburanizačních a decentralizačních procesů, zatímco populační růst v okrese Blansko už od 90. let minulého století celkově stagnuje (graf 1).

Lorenzova křivka ukazuje vývoj koncentrace obyvatelstva v MK (graf 2). Průběh křivek pro kumulované hodnoty populace a kumulované hodnoty rozlohy (katastru) obcí v roce 1869 i v roce 2015 se nijak výrazně neodlišuje. Také vzdálenost od přímky rovnováhy není značná. To dokládá, že koncentrace obyvatel v MK je relativně rovnoměrná, a to jak v minulosti (rok 1869), tak v současné době (rok 2015). Současně je důkazem jednotného charakteru sídelní struktury MK, která je tvořena středně velkými vesnicemi bez přítomnosti měst.

Graf 1: Bazický a řetězový index počtu obyvatel regionu MK a okresu Blansko v časové řadě 1869–2015
Graph 1: Fixed base index and chain index of the population in the Moravian Karst and Blansko region in the time period of 1869–2015

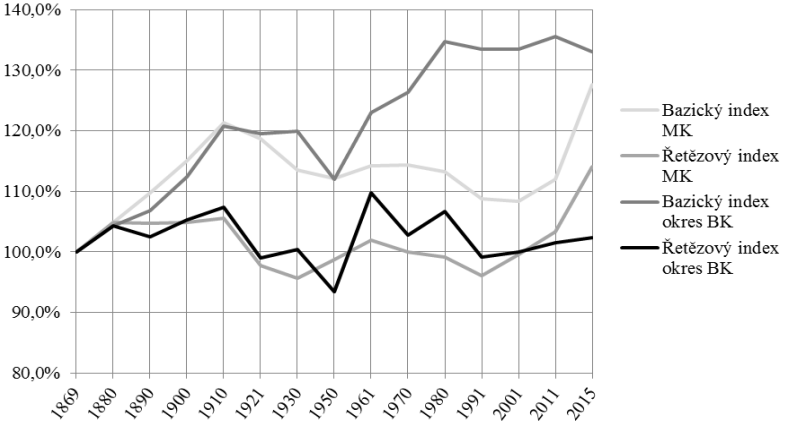

Zdroj dat: ČSÚ (2016a, b)

Graf 2: Koncentrace obyvatelstva regionu MK v roce 1869 a v roce 2015
Graph 2: Population density in the Moravian Karst in 1869 and 2015

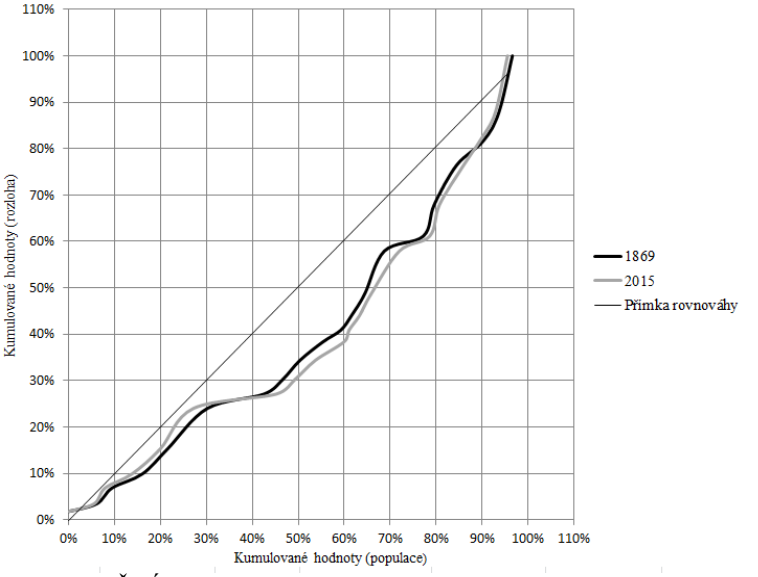

Zdroj dat: ČSÚ (2016a, b)

Analýzy dokazují, že obce MK populačně rostu, čímž se zvyšují nároky na management s komunální odpadní vodou ekologocká i zátěž prostředí z hlediska jejího množství a kvality. V současné době nedisponuje 8 (42,1 %) z 19 zkoumaných obcí ČOV (tab. 3). Ačkoliv nově postavené rodinné domy nebo domy po rekonstrukci musí vlastnit malou domácí ČOV, jejich provoz a nakládání s odpadní vodou jsou mnohdy problematické (Einsiedel et al., 2010, Hillebrandt et al., 2015). Nově je vybudována obecní ČOV v obci Březina a k nové ČOV v obci Jedovnice jsou aktuálně připojeny obce Rudice, Senetářov, Krasová a Vilémovice.

Tab. 3: Technická infrastruktura v 19 obcích regionu MK v letech 2001, 2011 a 2015
Table 3: Technical infrastructure in 19 municipalities in the Moravian Karst in 2001, 2011 and 2015

Obec (řazeno abecedně)	2011			2011			2015
	podíl trvale obydlených bytů připojených na:						ČOV
	vodovod	kana-lizace	ČOV	vodovod	kana-lizace	ČOV	
	%			%			
Březina	98,4	7,9	NE	93,3	17,7	NE	ANO
Bukovina	98,0	17,5	NE	93,0	17,2	NE	NE
Bukovinka	95,3	20,6	NE	91,2	16,2	NE	NE
Habrůvka	94,0	11,2	NE	92,2	0	NE	NE
Holštejn	100,0	4,3	NE	92,7	1,8	NE	NE
Hostěnice	98,0	75,0	ANO	94,3	88,3	ANO	ANO
Jedovnice	99,0	93,4	ANO	93,6	95,5	ANO	ANO
Kotvrdovice	96,0	33,5	NE	94,0	34,0	NE	NE
Krasová	98,7	97,4	ANO	92,6	100,0	ANO	ANO
Křtiny	100,0	69,2	ANO	96,9	77,2	ANO	ANO
Ostrov u Macochy	99,4	37,2	ANO	93,7	83,9	ANO	ANO
Petrovice	99,2	12,8	NE	95,7	11,7	NE	NE
Rudice	99,6	83,2	ANO	97,5	90,2	ANO	ANO
Senetářov	97,1	43,2	NE	91,5	35,5	NE	ANO
Sloup	100,0	77,6	ANO	96,5	85,1	ANO	ANO
Šošůvka	100,0	32,9	NE	94,4	31,0	NE	NE
Vavřinec	100,0	23,3	NE	95,5	20,6	NE	NE
Vilémovice	97,1	43,2	NE	91,5	35,5	NE	ANO
Žďár	99,1	11,3	ANO	94,5	84,5	ANO	ANO

Zdroj dat: ČSÚ (2015)

Deforestace v krasovém prostředí často vede ke zvýšení erozních aktivit, které následně vedou k nárůstu kontaminace povrchových vod v krasových oblastech organickými látkami způsobujícími eutrofizaci vody (Jiang et al., 2009; van Beynen a Bialkowska-Jelinska, 2012; Hillebrand et al., 2015).

Celosvětově v krasovém prostředí představují dostatečné zdroje pitné vody velký problém. Jakékoliv kontaminace těchto zdrojů odpadní vodou, tedy

i komunální odpadní vodou, bývá pro obyvatele těchto oblastí a turistických ruch velké ohrožení. Proto jsou v krasových oblastech státem podporovány výstavby ČOV, které mohou zásadním způsobem zlepšit kvalitu povrchových vod (Andreo et al., 2006; Pronk et al., 2007; Haakh, 2010; Goeppert a Goldscheider, 2011; Jiang, 2013). Jsou známé případy kontaminace této krasové vody např. v Mexiku lidskými odpady detekovanými prostřednictvím fekálních sterolů (Arcega-Cabrera et al., 2014). Značná rizika jsou v obcích, ve kterých nejsou vybudovány obecní ČOV, představována domácími (malokapacitními) ČOV. Porušení jejich funkčnosti je snadné např. při víkendových úklidech domácností, při častých návštěvách většího počtu osob v době svátků apod. V této době je kapacita domácích ČOV nedostačující a komunální odpadní voda vytéká do vodotečí prakticky nevyčištěná (Einsiedl et al., 2010).

Závěr

Z výsledků analýz vyplývá, že v současné době je s největší pravděpodobností hlavním zdrojem organického znečištění komunální odpadní voda pocházející z obcí bez ČOV. Přitom růst počtu obyvatel v obcích bez ČOV je možné považovat z pohledu MK za vysoce rizikový. Volnočasové aktivity návštěvníků MK jsou často spojené s pobytem u vody (a to nejenom u tekoucích potoků na povrchu MK), ale také v těsném kontaktu s vodou, která se nachází v podzemí, nebo z podzemních prostor vyvěrá na povrch. Návštěvníci MK a obyvatelé obcí nacházejících se jak v MK, tak v povodí vodních toků, které přitékají do MK, často tuto povrchovou vodu považují za čistou, kvalitní a z infekčního hlediska i za bezpečnou (nepublikovaná pozorování). Předkládaná práce jednoznačně ukazuje, že význam suburbanizačního procesu zejména v obcích bez ČOV, představuje značné riziko organického znečištění povrchových vod komunálními vodami odpadními v MK.

Poděkování

Článek vznikl za finanční podpory grantového projektu GAČR č. 16-13231S „Vodní prostředí v krasu: dopad lidských aktivit na „geomykobakteriologii“.

Literatura

ABSOLON, K. 1970. *Moravský kras 1*. Praha: Academia, 1970, 888 s.

ANDREO, B. – GOLDSCHEIDER, N. – VADILLO, I. – VÍAS, J.M. – NEUKUM, C. – SINREICH, M. – JIMÉNEZ, P. – BRECHENMACHER, J. – CARRASCO, F. – HÖTZL, H. – PERLES, M.J. – ZWAHLEN, F. 2006. Karst groundwater protection: First application of a Pan-European Approach to vulnerability, hazard and risk mapping in the Sierra de Líbar (Southern Spain).

In *Science of the Total Environment*. ISSN 0048-9697. 2006, vol. 57, no. 1-3, pp. 54-73.

ARCEGA-CABRERA, F. – VELÁZQUEZ-TAVERA, N. – FARGHER, L. – DERRIEN, M. – NOREÑA-BARROSO, E. 2014. Fecal sterols, seasonal variability, and probable sources along the ring of cenotes, Yucatan, Mexico. In *Journal of Contaminant Hydrology*. ISSN 0169-7722, 2014, vol. 168, pp. 41-49.

BUKHARDT, R. 1977. O historické těžbě železných rud v Moravském krasu. In *Sborník Okresního vlastivědného muzea VI-VII (1974-75)*. 1977, s. 46-49.

FIC, B. 1983. *Okres Blansko*. Praha: Geodetický a kartografický podnik, 1983. 148 s.

ČERNÝ, E. 1992. *Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin*. Brno: Muzejní vlastivědná společnost, 1992.

ČSÚ. 2015. *Databáze demografických údajů za obce ČR*. In *ČSÚ* [online]. Praha: ČSÚ, 2016. [cit. 2016.09.05.] Dostupné na internetu: https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr

ČSÚ. 2016a. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2011*. In *ČSÚ* [online]. Praha: ČSÚ, 2016. [cit. 2016.08.29.] Dostupné na internetu: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015

ČSÚ. 2016b. *Databáze demografických údajů za obce ČR*. In *ČSÚ* [online]. Praha: ČSÚ, 2016. [cit. 2016.08.30.] Dostupné na internetu: https://www.czso.cz/csu/czso/databaze-demografickych-udaju-za-obce-cr

EINSIEDL, F. – RADKE, M. – MALOSZEWSKI, P. 2010. Occurrence and transport of pharmaceuticals in a karst groundwater system affected by domestic wastewater treatment plants. In *Journal of Contaminant Hydrology*. ISSN 0169-7722. 2010, vol. 117, no. 1-4, pp. 26-36.

GOEPPERT, N. – GOLDSCHEIDER, N. 2011. Transport and variability of fecal bacteria in carbonate conglomerate aquifers. In *Ground Water*. ISSN 1745-6584, 2011, vol. 49, no. 1, pp. 77–84.

GOLEC, M. 2007. Cesta do podsvětí: Býčí skála. In *Živá archeologie*. ISSN 1213-1628, 2007, roč. 8, s. 39-44.

GOLEC, M. 2014. Jeskyně Býčí skála a její okolí ve středověku. In *Pravěk. Nová řada*. ISSN 1211-8338, 2014, roč. 22, s. 345-368.

HAAKH, F. 2000. Improvements of wastewater treatment for groundwater protection in the Haertsfeld. In *Schriftenr Ver Wasser Boden Lufthyg*. ISSN 0300-8665, 2000, vol. 105, pp. 207-212.

HERTOD-TODTENFELDT, J. F. 1669. *Tartaro-Mastix Moraviae, per quem rariora ac admiranda in faecundo hujus regionis gremio effusa.* Viennae, 1669, 263 s.

HILLEBRAND, O. – NÖDLER, K. – SAUTER, M. – LICHA, T. 2015. Multitracer experiment to evaluate the attenuation of selected organic

micropollutants in a karst aquifer. In *Science of the Total Environment*. ISSN 0048-9697, 2015, pp. 338-343.

HRALA, V. – KAŠPAR, V. – VITVAROVÁ I. 1994. *Geografie světového hospodářství: vybrané kapitoly*. Praha: Vysoká škola ekonomická. 1994. 131 s. ISBN 80-7079-232-9.

HÜBELOVÁ, D. – PAVLÍK, I. 2016a. Historický potenciál cestovního ruchu v Moravském krasu - vývoj osídlení a lidské činnosti a rizika znehodnocení vodního prostředí. In *Studia Turistica*. Jihlava: VŠPJ. ISSN 1804-252X, 2016. (v tisku)

HÜBELOVÁ D. – PAVLÍK, I. 2016b. Vybraná rizika znehodnocení krasového prostředí lidskou činností na příkladu CHKO Moravský kras. In *11. mezinárodní konference Aktuální problémy cestovního ruchu*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická, 2016. (v tisku)

HÜBELOVÁ, D. – HOŘÍNEK, M. – PAVLÍK, I. 2016. Dynamika obyvatelstva v letech 2001–2015 a úroveň technické infrastruktury obcí střední části Moravského krasu s ohledem na rizika kontaminace povrchové vody komunálním odpadem. In *Region v rozvoji společnosti*, Brno: Mendelova univerzita, 2016 (v tisku).

CHALUPOVÁ, D. 1997. *Průmyslová výroba na Blanensku*. Brno: Pedagogická fakulta, katedra geografie, diplomová práce. 1997. 109 s.

CHYLÍK, J. 1948. *Přehled dějin moravského průmyslu I*. Brno: Matice Moravská.

JIANG, Y. 2013. The contribution of human activities to dissolved inorganic carbon fluxes in a karst underground river system: evidence from major elements and $\delta^{13}C$(DIC) in Nandong, Southwest China. In *Journal of Contaminant Hydrology*. ISSN 0169-7722, 2013, vol. 152, no. 1, pp. 1-11.

JIANG, Y. – WU, Y. – GROVES, C. – YUAN, D. – KAMBESIS P. 2009. Natural and anthropogenic factors affecting the groundwater quality in the Nandong karst underground river system in Yunan, China. In *Journal of Contaminant Hydrology*. ISSN 0169-7722, 2009, vol. 109, no. 1-4, pp. 49-61.

KREPS, M. 1976. *Dějiny adamovských strojíren a železáren do roku 1905*. Brno: Blok, 1976.

KŘÍŽ, M. 1892. Die Hohlen in den mährischen Devonkalken und ihre Vorzeit. I. Die Slouperhohlen. In *Jahrb. d. k. k. Reichenstadt*. Wien, 1892, roč. 41, č. 3., s. 443–570.

MAYER, J. 1781. *Versuch einer Beschreibung der Gegend um Sluppe in Mähren*. Berlin : Schriften d. Berlinischen Ges. naturf. Freunde. Bd. II, 1781, s. 56–65

MODRA, H. – BARTOS, M. – HRIBOVA, P. – ULMANN, V. – HUBELOVA, D. – KONECNY, O. – GERSL, M. – KUDELKA, J. – VOROS, D. – PAVLIK, I. 2016. Mycobacteria in the Moravian Karst environment (Bull Rock Cave and the relevant water catchment area): the impact of water sediments, earthworm castings and bat faeces. In *Veterinární medicína*. ISSN 1805-9392,manuscript.

NAGEL, J. A. 1749. *Beschreibung deren auf Allerhöchsten Befehl Ihrer Röm.*

Kaas und Königl. Maytt. Francisci I. untersuchten in dem Hertzogthum Crain befindlichen Seltenheiten der Natur. Rukopis v dvorní knihovně vídeňské. MZK Rp-1.011.965, 1749. 97 s.

ONDRUŠKOVÁ, S. 2011. *Pravěk Moravského krasu (neolit – doba stěhování národů)*. Brno: Filozofická fakulta, katedra archeologie a muzeologie, diplomová práce. 2011. 206 s.

PAVLÍK, I. 2014. *Rozvoj zdravého regionu. Význam infekčních onemocnění lidí a zvířat a zoonóz při rozvoji regionů*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2014. ISBN 978-80-7509-033-1.

PAVLÍK, I. 2016. Rekreace u vody nemusí být vždy bezpečná: zdravotní rizika kontaminace povrchových vod různými původci onemocnění. In *Region v rozvoji společnosti*, Brno: Mendelova univerzita, 2016. (v tisku).

PAVLÍK, I. – BARTOŠ, M. – GERŠL, M. – ULMANN, V. – ŠTEFKA, L. 2016a. Sledování výskytu mykobakterií ve vodním prostředí Moravského krasu. In Sborník z konference „Setkání speleologů v Moravském krasu, Speleofórům 2016“, 22. – 24. dubna 2016, Sloup, ISSN 1211-8397, ISBN 978-80-87857-20-5, vol. 35, 121-124.

PAVLÍK, I. – KONEČNÝ, O. – HÜBELOVÁ, D. 2016b. Povrchové a krasové vody v CHKO Moravský kras: pobytová rizika a jejich prevence. In *Studia Turistica*. Jihlava: VŠPJ. ISSN 1804-252X, 2016. (v tisku)

PRONK, M. – GOLDSCHEIDER, N. – ZOPFI, J. 2007. Particle-size distribution as indicator for fecal bacteria contamination of drinking water from karst springs. In *Environmental Science & Technology*. ISSN 0013-936X. 2007, vol. 41, no. 24, pp. 8400–8405.

SPRÁVA CHKO MK. 2016. *Charakteristika oblasti – geomorfologické a krasové jevy*. [online]. Praha: Agenda ochrany přírody a krajiny ČR, 2016. [cit. 2016.09.10.] Dostupné na internete: http://moravskykras.ochranaprirody.cz/charakteristika-oblasti/zemedelstvi/

ŠTROF, A. 1987. Pravěké osídlení Křtinska. In *Křtiny a okolí*. 1987, s. 9-17.

TOUŠEK, V. – KUNC, J. – VYSTOUPIL, J. 2008. *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-8-07380-114-4. 411 s.

VAN BEYNEN, P.E. – BIALKOWSKA-JELINSKA, E. 2012. Human disturbance of the Waitomo catchment, New Zealand. *Journal of Environmental Management*. ISSN 0301-4797. 2012, roč. 108, č. 3, s. 130–140.

WÁGNER, J. 1959. *Z pověstí adamovských lesů*. VZA III/3, 1959.

WANKEL, J. 1882. *Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit*. 1882, český překlad: *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost; Blansko: Okresním muzeum, 1984.

WANKEL, J. 1887. O současnosti člověka a o výsledcích nálezu v jeskyni Býčí skála na Moravě. In *Sborník OMB ´87*, Blansko, text z 1887, s. 71-74.

DEVELOPMENT OF POPULATION AND TECHNICAL INFRASTRUCTURE IN MUNICIPALITIES OF THE MORAVIAN KARST: POTENTIAL INFLUENCE ON THE ORGANIC POLLUTION OF WATER

Summary

Settlements in the Moravian Karst were developing considerably during the Iron Age which was probably also the beginning of iron-working in the region. During Middle Ages the increase in iron-working and formation of the settlement structure led to changes in the surface hydrology. Historical sources in the 17th century imply that in this time period water in the Moravian Karst was already polluted organically. This pollution was probably related mainly to human activities (such as mining of minerals, deforestation, agriculture and permanent settlement structures).

Currently, the settlement structure of the Moravian Karst is mostly composed of medium-sized municipalities (between 150 and 1,000 inhabitants), only two out of the 19 analyzed municipalities have more than 1,000 inhabitants. Population density in the region reflects these numbers (91.1 inhabitants/km²). The analysis of the development of the population in the Moravian Karst in the time period 1869–2015 shows that the general trend is increase in population. The population of the Moravian Karst was stagnant after the World War II until the end of the millennium. This is due to the rural character of the region which was not influenced by urbanization and industrialization during the socialist era. On the other hand, the suburbanization process which took place in the first decade of the 21st century had its influence on the Moravian Karst. Conclusions drawn from the analysis indicate that the wastewater from the municipalities without wastewater treatment plants is currently probably the most prominent source of organic pollution. At the same time the current increase of population in the municipalities without wastewater treatment plants in the Moravian Karst poses a high-risk. Technical infrastructure of the municipalities (most importantly sewage systems and wastewater treatment plants) is often insufficient, it is not able to cope with the increase of population and housing development. Only 42.1% of municipalities in the Moravian Karst has its own wastewater treatment plant. Ecological studies carried out as a part of the monitoring of environmental and potentially pathogenic mycobacteria show that significant organic pollution takes place not only in the nature preserve of the Moravian Karst but in the whole catchment area of the streams which empty into the area. Currently, surface streams and water in the karstic area are often found to be highly organically contaminated. This contamination causes water eutrophisation and pose a health risk both on the surface and in the karstic underground system. Municipal wastewater seems to be currently one of the most significant risk factors causing surface water eutrophisation and the spread of numerous infectious and noninfectious causative agents of the diseases of both humans and animals.

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D.
Ústav demografie a aplikované statistiky
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova univerzita
Třída Generála Píky 7, Brno
E-mail: dana.hubelova@mendelu.cz

Prof. MVDr. Ivo Pavlík, CSc.
Ústav teritoriálních studií
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova univerzita
Třída Generála Píky 7, Brno
E-mail: ivo.pavlik@mendelu.cz

CESTOVNÍ RUCHU A EKONOMICKÁ SITUACE V ČESKÉ REPUBLICE

Petr Chalupa, Jaromír Rux, Dana Hübelová

Abstract

It is generally known that tourism is an important component of the national economy. Between the development of the national economy and tourism is symbiotic interconnectedness. Importance of tourism rises, on the one hand due to higher personal free time, on the other hand, due to the rising demands, which puts individuals working on the technical level of postindustrial society. Tourism contributes positively to regional development, changing its infrastructure, affects the employment of the population, or vice versa can negatively transform the natural environment. The development of tourism has a big impact given the economic situation and the resulting social standards of the population. The article presents the relationship between the economic situation and tourism on the example of the Czech Republic. It analyzes the period of the last three years. The period was chosen deliberately to be presented receding influence of the economic crisis and the onset of progressive development. Tourism, of course, also effects the current political situation.

Keywords: tourism, the economic situation, foreign tourism, inbound tourism, Czech Republic,

Úvod

Význam cestovního ruchu se na jedné straně zvyšuje vlivem nárůstu osobního volného času, na straně druhé zase vlivem stoupající náročnosti, kterou na pracujícího jedince klade technická úroveň postindustriální společnosti. Cestovní ruch pozitivně přispívá k regionálnímu rozvoji, mění jeho infrastrukturu, ovlivňuje zaměstnanost obyvatelstva anebo opačně může negativně transformovat dané přírodní prostředí.

Proto Valné shromáždění Organizace spojených národů prohlásilo rok 2017 za Mezinárodní rok udržitelného cestovního ruchu. Udržitelný cestovní ruch neznamená nižší ekonomické využití. Příkladem může být Německo, jehož 15 biosférických rezervací UNESCO ročně navštíví kolem 65 milionů lidí, což přináší hrubé tržby ve výši téměř tři miliardy eur.

Na vývoj cestovního ruchu má velký vliv daná ekonomická situace a z ní vyplývající sociální úroveň obyvatelstva. Faktorem, který limituje životní úroveň obyvatelstva je vlastnictví daného množství peněz, což lze nejjednodušeji ukázat na výše průměrné mzdy. Z její úrovně vychází podíl, který je člověk ochotný dát na turistiku a uvědomělé trávení volného času.

V současné době v globalizovaném světě se výroba zboží obsahujícího vyšší nadhodnotu stále více přesouvá do zemí s nejnižšími výrobními náklady. Lokalizačním faktorem ekonomické aktivity stále více stává co nejlevnější profesně kvalifikovaná pracovní síla.

Neoliberální převod výroby do zemí, kde jsou vypláceny výrazně nižší mzdy, znamenají na straně nadnárodní firmy snížení nákladů na výrobu, ale na druhé straně startují nejen ekonomické, ale také sociální problémy v regionu, kde výroba končí.

Realizace levně vyrobené nadhodnoty paradoxně může optimálně probíhat ve státech s vyšší masovou koupěschopnou poptávkou a větší kupní silou obyvatelstva.

Odejde-li z regionu práce, dochází k tomu, že zde střední třída - nejpočetnější skupina obyvatelstva - začíná chudnout, snižuje se kupní síla a tím také spotřeba obyvatelstva a dochází k poklesu jeho životní úrovně, což se projeví i v cestovním ruchu.

Lidé mohou na cestování vynakládat menší částky, protože většinu potřebují na úhradu základních životních potřeb – na bydlení, stravu a případně na úhradu zdravotních potřeb a na vzdělávání. Životní úroveň obyvatelstva, včetně množství peněz, které člověk může v dané sociální situaci vynaložit na regeneraci sil formou turistiky, závisí na ekonomické situaci.

Cílem článku je prezentovat vývoj cestovního ruchu za poslední zhruba tříleté období a porovnat ho s vývojem národní ekonomiky a naznačit jejich symbiotickou propojenost.

Ekonomická situace České republiky

Přechod z role producenta (1., 2. sektor) do role obslužného pracovníka (3. sektor) znamenal v České republice vznik méně potentního konzumenta.

Začala dominovat konzumně terciérní ekonomika stojící na hypermarketech, pohostinství, obchodu, informačních, poradenských a realitních službách (Podrobně Chalupa, Hübelová 2007a, 2007b, 2007c). (Lze s nadsázkou říci, že společnost nemůže výrazněji bohatnout, budou-li si lidé navzájem prát prádlo, podávat na sebe soudní žaloby, anebo si půjčovat videohry.)

I když průměrná mzda roste, tak se začíná projevovat mzdová diferenciace a z ní vyplývající odlišné sociální podmínky a tím také odlišnost v preferenci způsobí trávení volného času.

Průměrná hrubá měsíční nominální mzda na přepočtené počty zaměstnanců v národním hospodářství dosáhla v roce 2012 výše 25 067 Kč (tab. 1), což představovalo meziroční nominální nárůst o 2,7 %. V 1. čtvrtletí 2016 vzrostla průměrná hrubá měsíční nominální mzda na přepočtené počty zaměstnanců v národním hospodářství proti stejnému období předchozího roku o 4,4 %, reálně se zvýšila o 3,9 %. Medián mezd činil 22 533 Kč.

Tab. 1: Vývoj průměrné mzdy
Table 1: The average monthly wage

Rok	Průměrná mzda
2000	13 219 Kč
2001	14 378 Kč
2002	15 524 Kč
2003	16 430 Kč
2004	17 466 Kč
2005	18 344 Kč
2006	19 546 Kč
2007	20 957 Kč
2008	22 592 Kč
2009	23 344 Kč
2010	23 864 Kč
2011	24 455 Kč
2012	25 067 Kč
2013	25 078 Kč
2014	25 686 Kč
2015	26 072 Kč

Zdroj: ČSÚ, Statistická ročenka ČR 2016

Z tab. 2 vyplývá, že sociální nůžky se nejen rozvírají, ale také dochází k teritoriální mzdové diferenciaci s dlouhodobou dominancí Prahy. Na opačném konci pořadí se dlouhodobě umísťují Karlovarský a Zlínský kraj. Míra nezaměstnanosti dosahuje nejvyšších hodnot v Ústeckém, Karlovarském a Moravskoslezském kraji. V Moravskoslezském kraji vznik nepříznivé situace vytvářejí problémy v těžební společnosti Ostravsko-karvínské doly, kde dochází k útlumu těžby uhlí a hrozí zavírání dolů.

Přesto v mezinárodním srovnání Česko patří mezi vyspělé země světa s nejnižšími mzdovými rozdíly. Medián mzdy tak nyní aktuálně dosahuje 89,7 % průměrné mzdy.

Hranice chudoby je v České republice definována jako příjem nižší než 60 % průměrného příjmu domácnosti. Zhruba 1,02 milionu lidí nyní žije pod hranicí příjmové chudoby. Při navýšení hranice o 10 % se ve skupině ohrožených příjmovou chudobou již neocitne současných 10,7 % žen a 8,9 % mužů, ale už 18,5 % žen a 14,6 % mužů. Počet ohrožených chudobou by zahrnoval až 50 % osob starších 65 let.

Tab. 2: Krajské srovnání počtu obyvatelstva, hrubé mzdy a nezaměstnanosti v roce 2015
Table 2: Regional comparisons of population, gross wages and unemployment 2015

Kraj	Počet obyvatel	Hrubá mzda	Nezaměstnanost
Hlavní město Praha	1 264 708	33 343 Kč	4,20%
Jihočeský kraj	637 472	23 407 Kč	5,07%
Jihomoravský kraj	1 173 948	25 122 Kč	7,01%
Karlovarský kraj	297 867	22 149 Kč	7,06%
Kraj Vysočina (Jihlavský)	509 394	23 433 Kč	6,22%
Královéhradecký kraj	551 172	23 490 Kč	4,96%
Liberecký kraj	439 233	24 118 Kč	6,36%
Moravskoslezský kraj	1 214 113	23 628 Kč	8,56%
Olomoucký kraj	634 966	22 901 Kč	7,01%
Pardubický kraj	516 148	23 060 Kč	5,14%
Plzeňský kraj	576 186	24 945 Kč	4,62%
Středočeský kraj	1 323 355	25 987 Kč	5,41%
Ústecký kraj	822 808	23 411 Kč	8,91%
Zlínský kraj	584 750	22 648 Kč	5,98%

Zdroj: ČSÚ, Statistická ročenka ČR 2016

Cestovní ruch v České republice 2011 až 2016

Podle zdrojů Světové organizace cestovního ruchu (dále WTO) se jak příjezdy turistů, tak i příjmy z mezinárodního cestovního ruchu pravidelně zvyšují, i když v některých obdobích se projevují určité výkyvy způsobené hlavně výše uvedenými ekonomickými a společenskými vlivy.

Přesto se v posledních dvaceti letech mezinárodní cestovní ruch řadí svým obratem na přední místo dynamicky se rozvíjejících odvětví. Podle údajů WTO a Světové rady cestování a cestovního ruchu (dále WTTC) je cestovní ruch největším zaměstnavatelem a jedním z nejvýnosnějších ekonomických odvětví ve světě. Současně je velmi citlivý na ekonomické změny, viz Maslowova pyramida potřeb.

Po obchodu s ropou a ropnými produkty a po automobilovém průmyslu zaujímá cestovní ruch výší obratu třetí místo.

Podle informací generální ředitelky Národního památkového ústavu (dále NPÚ) byla turistická sezóna 2016 nejúspěšnější od vzniku České republiky. (Podrobně www.npu.cz). Z analýzy statistických údajů vyplývá, že magickou hranici pěti milionů zahraničních návštěvníků se podařilo překonat již v září 2016.

Výhled pro rok 2016 z června 2016 (podrobně uvádí průzkum agentury STEM/MARK pro banku Cetelem, zveřejněno v COT busineness

http://www.icot.cz/dovolenou-v-tuzemsku-letos-stravi-polovina-lidi) uvádí, že lze odhadnout, že celkový počet se může do konce roku dostat k hodnotě 5,5 milionů zahraničních turistů.

Výnosy NPÚ mohou přesáhnout 500 milionů korun, což by byl oproti minulému roku nárůst zhruba 10%. Stejně jako v minulých letech návrat těchto prostředků bude směřovat do obnovy památek, zlepšování návštěvnického zázemí a do lidských zdrojů.

Zajímavé je srovnání zahraniční návštěvnosti v roce 2016 a návštěvností v minulých letech. Např. v roce 2012 navštívilo Českou republiku téměř 2,7 mil. zahraničních občanů, což ve srovnání s rokem 2011byl nárůst šest procent. Téměř shodné jsou v obou hodnocených letech podíly zahraničních návštěvníků, kteří prožijí v ČR více než jeden den (zhruba 40%). U jednodenních činí podíl zhruba 51% a zbytek jsou tranzitující turisté (asi 9%).

Ze zdrojových zemí, které jsou významné pro český cestovní ruch, byly zaznamenány za posledních pět roků v absolutní výši nejvyšší meziroční nárůsty příjezdů u ruských občanů, Číňanů, návštěvníků z Jižní Koreje, Američanů a Slováků.

U Rusů se zvyšuje zájem o dovolenou v České republice ve spojitosti s českým lázeňstvím a narůstá podíl těch, kteří navštíví naši zemi poprvé. Situace se však u této skupiny obyvatelstva změnila v souvislosti se změnou vzájemných ekonomických a politických vztahů mezi Ruskou federací a Evropskou unií po anexi Krymu.

Problémy s imigrací směřující přes Turecko do Evropy a s politickou nestabilitou v Turecku (teroristické útoky ve městech, nezdařený vojenský puč) se v letošním roce projevily poklesem zájmu turistů. Totéž se projevilo v počtech výjezdů do severoafrických zemí, kde je od roku 2015 výrazný dlouhodobý pokles. Např. v případě Egypta o 37 % a Tuniska 50 %.

Můžeme říci, že na zvýšení návštěvnosti se tedy projevuje vliv nejen současné mezinárodní situace a fakt, že cizinci vnímají Českou republiku jako bezpečnou destinaci, ale i jako kurzovně a tržně zajímavou zemi s ohledem na uměle udržovanou hodnotu koruny vůči zahraniční měně.

Zahraniční návštěvníci nejvíce preferují návštěvu Prahy (téměř 75 %) a daleko za ní jsou Karlovy Vary a Brno (shodně 5%). Následují dále Františkovy Lázně (3 %), Mariánské Lázně, Český Krumlov, Plzeň, Cheb a Znojmo (všichni po 2 %) a Kutná Hora (/1%).

Při vyhodnocení návštěvnosti státních památek, které jsou spravované Ministerstvem kultury České republiky prostřednictvím Národního památkového ústavu je možno specifikovat tři skupiny památek:

a) památky zapsané do Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO,
b) městské památkové rezervace (dále MPR),
c) národní kulturní památky a kulturní památky (dále NKP a KP).

Připomínáme v této souvislosti, že kromě těchto památek existuje na území

České republiky velké množství památek, které jsou ve správě církve, obcí, různých spolků a soukromých osob, které ani údaje o návštěvnosti nezveřejňují.

V první skupině, kromě dominantní Prahy je možno specifikovat tři podskupiny.

- Do první je možno zařadit Lednicko-valtický areál, Český Krumlov, Arcibiskupský zámek a zahrady Kroměříž a Státní zámek Telč a Státní zámek Litomyšl, což jsou památky, které jsou současně MPR a NKP.
- Do druhé podskupiny patří památky UNESCO s návštěvností kolem 40 tisíc osob za rok anebo památky, které nejsou ve správě NU a nejsou proto uvedeny v materiálech této instituce. Podle údajů (www.npu.cz) je to brněnská Vila Tugenhat (45 tisíc osob), Třebíč (17 tisíc synagoga + 18 tisíc osob bazilika), Poutní kostel na Zelené hoře ve Žďáru nad Sázavou (30 tisíc oso). Vila Tugenhat je součástí Muzea města Brna, bazilika v Třebíči a kostel na Zelené hoře jsou ve správě církve.
- Třetí podskupinu tvoří památky UNESCO, kde se nevybírá vstupné, což jsou Holašovice a Olomouc.

Druhá skupina je velmi nesourodá. Lze do ní zařadit na jedné straně např. hrad Karlštejn, který je na Indikativním seznamu památek UNESCO a na druhé straně třeba kostnici v Sedlci, která není ani NKP nebo MPR. Leží však v blízkosti Kutné Hory, která je zařazena do Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Lze do této skupiny zařadit i Zámek Dětěnice, který rovněž není NKP, je v soukromém vlastnictví a vysokou návštěvnost způsobují různé doprovodné akce, které se zde během roku konají.

Dále jsou zde památky v MPR a v jejich ochranném pásmu. (Např. Katedrála Petra a Pavla v Brně, Hospital Kuks, Hrad Loket anebo Katedrála Nanebevzetí Panny Marie a sv. Jana Křtitele v Sedlci.

Třetí skupinu tvoří památky, které nejsou ani v UNESCO, ani v jiných seznamech NPÚ.

Dovolenou v tuzemsku stráví téměř polovina Čechů (48 %), loni to bylo 32 %. V průměru Češi do dovolené investují zhruba 11 000 korun na osobu a 3700 korun utratit v místě pobytu. Za dovolenou v cizině přitom lidé dají v průměru zhruba o 10.000 korun více než za tuzemský pobyt.

Při výběru dovolené je pro většinu lidí nejdůležitější cena (93 %) následovaná destinací (85 %) a délkou pobytu (84 %). Zahraniční dovolenou si Češi vybírají kromě ceny zejména podle destinace a počtu dní, při výběru tuzemské berou v potaz více program a stravu.

Třetina Čechů chce strávit tuzemskou dovolenou v pronajaté chatě, chalupě či apartmánu, 28 % preferuje penzion a čtvrtina kemp. Domácí kempy přitom Češi využívají více než zahraniční. Na vlastní chalupu pojede 16 %, 13 % stráví volno u příbuzných a rovněž 13 % se ubytuje v hotelu.

Průzkum ukázal, že v případě zahraniční dovolené budou Češi opět v příštím roce směřovat nejčastěji do Chorvatska, uvedlo to 23 % respondentů

V roce 2016 dále vzrostl zájem o Slovensko, kam by chtělo v příštím vyrazit asi 17 % českých turistů. Rovněž se zvyšuje poptávka po Španělsku, které preferuje 14 % lidí (http://www.icot.cz/dovolenou-v-tuzemsku-letos-stravi-polovina-lidi/).

Ve výjezdovém cestovním ruchu došlo v České republice ke změně. Nejoblíbenější cílovou destinací se v roce 2015 stalo Slovensko a vystřídalo tak dlouhodobou stálici Chorvatsko (tab. 3). Mezi nejnavštěvovanější země se řadí ty s blízkou dojezdovou vzdáleností autem z České republiky - Slovensko, Chorvatsko, Itálie a Rakousko. Mezi leteckými zájezdy stále vede Řecko, následované Španělskem a Tureckem.

Tab. 3: Neoblíbenější zahraniční destinace za rok 2015
Table 3: The most popular foreign destinations for 2015

P. č.	Destinace	v tis.	2015/2014
1.	Slovensko	837	+75 %
2.	Chorvatsko	721	-8 %
3.	Itálie	497	-10 %
4.	Rakousko	281	-8 %
5.	Řecko	253	-13 %
6.	Maďarsko	183	+10 %
7.	Turecko	162	-5 %
8.	Francie	139	+20 %
9.	Španělsko	132	-24 %
10.	Egypt	117	- 37 %

Zdroj: ČSÚ, Statistická ročenka ČR 2016

Závěr

Cestovní ruch podléhá ekonomickým vlivům méně než ostatní odvětví národní ekonomiky. Je třeba podporovat jeho rozvoj především v regionech, které jsou náchylné k růstu nezaměstnanosti. Cestovní ruch jako průřezové odvětví zahrnuje široké spektrum ekonomických i mimoekonomických aktivit. Tyto jsou mu více či méně blízké. Neprofitují z něj totiž pouze ubytovací zařízení či cestovní kanceláře, ale ve své podstatě celý region. (Ubytovací a stravovací zařízení, sportovní objekty, banky, směnárny, maloobchody a široká síť zařízení poskytujících služby. Mnohá zařízení profitují nepřímo a indukovaně, a to přes výdaje subjektů profitujících přímo a nepřímo, např. stavebnictví a doprava).

Cestovní ruch více než ekonomická situace ovlivňují dané politické poměry a společenská stabilita, což se projevilo výrazně na poklesu návštěvnosti Egypta, Turecka a tradičních destinací v Severní Africe. Také klesl v České republice počet přijíždějících osob z Ruské federace. Lze předpokládat, že dojde k poklesu cest do

Francie a Paříže. Naopak se projeví zájem o společensky stabilní země Střední Evropy, tedy i o Českou republiku.

Lze jen doufat, že se splní odhad World Trade Organization (dále WTO), který uvádí, že Česká republika bude podle odhadů) patřit v roce 2020 k desítce nejnavštěvovanějších zemí světa. Podle prognózy WTO by v roce 2020 mělo do republiky přicestovat 44 milionů turistů, což by znamenalo 2,7 % podíl na trhu cestovního ruchu.

V souladu s obsahem příspěvku organizace WTO uvádí, že na přelomu druhého desetiletí tohoto století se největší velmocí v cestovním ruchu stane Čína se 130 miliony návštěvníků.

Je třeba si uvědomit, že pozice Evropy v celosvětovém trhu cestovního ruchu se oslabuje a těžiště se přesouvá na trhy v Asii.

Přitom je situace na evropském trhu rozhodujícím faktorem pro cestovní ruch v České republice, která je vystavena konkurenčnímu prostředí hlavně sousedních států. Česká republika nemá moře ani Alpy, ale má potenciál pro letní i zimní rekreaci, kde hlavní cílovou skupinou jsou domácí turisté, především rodiny s malými dětmi.

Z hlediska incomingu má především potenciál pro kulturní cestovní ruch. Nestačí pouze památky chránit a udržovat, je třeba je také využít v cestovním ruchu. Kladně hodnotíme činnost Asociace cestovních kanceláří, především její sekce kulturních památek, která spojuje památky s cestovními kancelářemi.

Z hlediska cestovního ruchu má ohromný význam zápis na Seznam světového kulturního a přírodního dědictví UNESCO. Na jedné straně je velkou výhodou, že Česká republika má zapsáno 12 památek, bohužel poslední zápis byl v roce 2003 a vyhlídky na další zápisy nejsou příliš optimistické. Presto městský a kulturní cestovní ruch zůstává nosným typem cestovního ruchu.

Všichni jeho aktéři si musí uvědomit, že současný turista se nespokojí s pouhou návštěvou kulturní památky, ale chce ji spojit se výrazným zážitkem, např. kulinářským, rekreačním atd. Rostou nároky na práci průvodců. Turistu není možno zahltit množstvím historických údajů a dat, ale je třeba koncipovat výklad jako zajímavý příběh.

Z hlediska kongresového cestovního ruchu máme jediné centrum mezinárodní úrovně, kterým je Praha.

Literatura

COT busineness [online]. 2016 [cit. 2016-07-26]. Dostupné na internete: <http://www.icot.cz/dovolenou-v-tuzemsku-letos-stravi-polovina-lidi>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2016. *Statistická ročenka České republiky 2016, Praha 2016.* [online.]. [cit. 2016-07-26]. Dostupné na internete: <www.czso.cz/csu/ statisticka-rocenka-cr-2016>.

GORYCZKOVÁ, N. 2016. *Zpráva Národního památkového úřadu o CR 2016*. [online.]. [cit. 2016-07-26]. Dostupné na internete: <www.npu.cz>.
CHALUPA, P. – HÜBELOVÁ, D. 2007a. *Fázový společenský posun a Česká republika*. Brno : Spisy PdF MU, sv. 108, 236 s. ISBN978-80-210-4464-7.
CHALUPA, P. – HÜBELOVÁ, D. 2007b. Globalizace – teoretická východiska (1). In *Biologie-Chemie-Zeměpis*. ISSN 1210-3349, 2007, roč. 16., č. 4, s. 203-209.
CHALUPA, P. – HÜBELOVÁ, D. 2007c. Globalizace (2). In *Biologie-Chemie-Zeměpis*. ISSN 1210-3349, 2007, roč. 16., č. 5, s. 257-290.
MINISTERSTVO PRO MÍSTNÍ ROZVOJ. *Koncepce státní politiky cestovního ruchu v ČR na období 2007–2013* [online]. [cit. 2016-07-26]. Dostupné na internete: <www.mmr.cz>.
ZELENKA, J. – PÁSKOVÁ, M. *Výkladový slovník cestovního ruchu.* 2. vyd. Praha : Linde, 2012. ISBN 978-807-2018-802.

TOURISM AND ECONOMIC SITUATION IN THE CZECH REPUBLIC

Summary

The analysis shows that tourism is subject to economic influences less than other sectors of the national economy and the need to promote its development, particularly in regions that are prone to a rise in unemployment. Tourism over the economic situation affect the political situation and social stability, which resulted in significant decline in traffic to Egypt, Turkey, and traditional destinations in North Africa. Also dropped in the Czech Republic, the number of people arriving from the Russian Federation. It can assume that there is a decline in trips to France and Paris. Conversely interested in socially stable country in Central Europe, including the Czech. Most final destination in 2015 was Slovakia, replaced the long-term fixed star in Croatia. Among the most visited countries include those with a close driving distance by car from the Czech Republic. Most foreign tourists visiting Prague and the average for the period 2009-2015 amounts to 71.1%.

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.
RNDr. et PaedDr. Jaromír Rux, CSc.
Katedra cestovního ruchu VŠPJ Jihlava
Tolstého 16, 58 601 Jihlava, Česká republika
E-mail: chalupapet@sezna.cz, rux@vspj.cz

PhDr. Dana Hübelová, Ph.D.
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií MeU v Brně
Ústav demografie a aplokované statistiky
Tř. gen Píky 7, 61 300 Brno, Česká republika
E-mail: dana.hubelova@mendelu.cz

DUDVÁH POHĽADOM MATEJA BELA

Peter Chrastina, Katarína Rácová

Abstract

Matthias Bel in his work Notitia Hungariae Novae historico-geographica offered a contemporary view of the condition, significance, response and specific features of Hungarian counties within the Habsburg monarchy. The aim of the present study is the historical-geographical analysis and interpretation of Section V. of the Paragraph V in the natural history work of Notitia of the Nitra County (1742) in which M. Bel described water stream of the Váh River Basin: Dudváh. The historical-geographical "probe" into time characteristics of these streams was realised through critical commentary of the translation of the original (Latin written) text using literature, old maps, results of field research and own knowledge of the given area. Phenomena described by Bel in this section naturally not always correspond with today´s level of knowledge. Nevertheless, information about the Dudváh reflects not only the time view of specific stream of the examined territory. It also serves as an evidence of Bel´s method and creativity.

Keywords: Matthias Bel, Notitia, Nitra County, water stream, Dudváh

Úvod

Matej Bel (* marec 1684, Očová – † 29.8.1749, Prešporok/Bratislava) bol polyhistor, encyklopedista, pedagóg, evanjelický kazateľ, priekopník hornouhorského/slovenského osvietenstva, jeden z najvýznamnejších európskych vedcov 18. storočia. V diele *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (slov. Historicko-geografické vedomosti o Novom Uhorsku, ďalej *Notície*) ponúkol ojedinelý pohľad na stav, význam, ohlas a konkrétne reálie stolíc Uhorska v rámci habsburskej monarchie. Tieto fenomény predstavujú (nielen) pre bádateľov z prostredia humanitných vied informačnú databázu, prostredníctvom ktorej možno „nahliadnuť" do geografických, historických a iných špecifík konkrétnych stolíc.

Takúto sondu, presnejšie Belov dobový opis jedného z vodných tokov povodia Váhu na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia, prináša i predložená štúdia. Je výsledkom spolupráce filologičky/historičky a historického geografa.

Cieľom predloženej štúdie je historicko-geografická analýza a interpretácia odseku V. *Dudvág* v piatom paragrafe prírodopisného dielu *Notícií* Nitrianskej stolice.

V zmysle vyššie uvedeného cieľa boli koncipované výskumné otázky: Kde pramenil a kadiaľ, cez ktoré sídla pretekal konkrétny vodný tok? Do akej miery sa zhodujú Belom uvádzané reálie o Dudváhu so súčasnosťou? Dajú sa na základe

Belovho opisu a starých máp rekonštruovať vybrané hydrologické charakteristiky tohto vodného toku a textúra jeho riečnej siete v skúmanom území? Ako, akým spôsobom ovplyvňoval Dudváh život súdobého človeka?

Pracovné predpoklady (poznatkové, teoretické a metodologické) uvádzame nižšie. Príspevok je rozdelený do piatich častí. Okrem úvodu a záveru jadro štúdie predstavujú kapitoly 2 až 5. V druhej kapitole stručne predstavujeme *Notície* Nitrianskej stolice z roku 1742 s dôrazom na štruktúru a obsah §V prírodopisného dielu. Cieľom tretej kapitoly je priblížiť pramennú bázu a metodiku výskumu. Poloha Nitrianskej stolice a rámcová hydrografická charakteristika Dudváhu je obsahom štvrtej časti. Piata kapitola sa venuje historicko-geografickej analýze a interpretácii odseku V. *Dudvág* v piatom paragrafe prírodopisného dielu „nitrianskych" *Notícií.*

M. Bel: ***Notitia Hungariae Novae historico-geographica: Comitatus Nitriensis, Pars generalis, Membrum prius physicum, De situ, natura, opportunitatibus Comitatus Nitriensis, § V., V. Dudvág***

Notície M. Bela predstavujú monumentálne dielo, ktoré možno pokladať za vlastivednú syntézu Uhorska. Jeho štyri zväzky s opismi dvanástich stolíc vychádzali tlačou v rokoch 1735 až 1742. Charakteristika ostatných uhorských stolíc zostala v rukopise a Bel ich mal v úmysle publikovať už iba v dvoch pokračovaniach.

Štruktúra *Notícií* je jednotná. Opis Nitrianskej stolice vyšiel vo štvrtom zväzku Vedomostí (s. 291-522) nákladom P. Strauba vo Viedni a tlačou J. P. van Ghelena v Amsterdame v roku 1742. Pozostáva zo všeobecnej alebo tiež generálnej časti (*pars generalis*) a osobitnej/špeciálnej časti (*pars specialis*).

Vo vzťahu k skúmanej problematike má osobitný význam prírodovedný diel (*membrum prius physicum*) Všeobecnej časti "nitrianskych" *Notícií* s názvom *"O polohe, prírode a danostiach Nitrianskej stolice"* (lat. *De situ, natura et opportunitatibus comitatus Nitriensis*). Obsahuje dvanásť paragrafov. Naša pozornosť sa sústredila na piaty odsek piateho paragrafu, v ktorom M. Bel opísal Dudváh (obr. 1).

Pramenná báza a metódy výskumu

Z rešerše literatúry vyplýva, že *Notície* hornouhorských stolíc, príp. ich vybrané state, v súčasnosti nepatria medzi pertraktované témy (slovenskej) historickej geografie. Zo starších prác možno uviesť napr. diela Žudela (1984a) a Prikryla (1994). Aktuálne sa touto problematikou zaoberajú Rácová a Chrastina (2014), resp. Chrastina, Rácová, Brůna (2015).

Menší záujem bádateľov o práce M. Bela (zrejme) súvisí s interdisciplinárnym charakterom jeho diela, ako aj s nutnosťou práce s latinským

textom originálu, ktorý je dostupný v elektronickej podobe na www.oldbooks.savba.sk.

Obr. 1: Podčiarknutím zvýraznený odsek V. (Dudvág) v "nitrianskych" *Notíciách*
Figure 1: Underline highlighted paragraphs V. (Dudvág) in "Nitra" *Notitia*

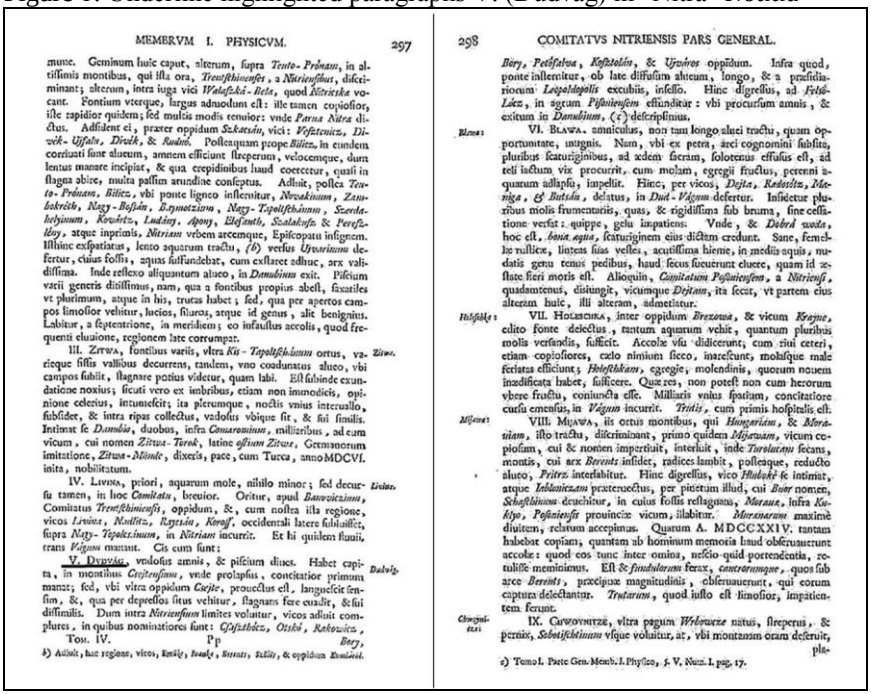

MEMERVM I. PHYSICVM. 297

munc. Geminum huic caput, alterum, supra *Tento-Prónam*, in altissimis montibus, qui illa ora, *Trentschinensem*, a *Nitriensibus*, discriminant; alterum, intra fuga vici *Wolfschki-Beta*, quod *Bistritska* vocant. Fontium vterque, largus admodum est: ille tamen copiosior, iste rapidior quidem; sed multis modis tenuior: vnde *Parva Nitra* dictus. Adsident ei, praeter oppidum *Szkaczán*, vici: *Vojtanócz*, *Diwek-Ujfalu*, *Divék*, & *Rudnó*. Posteaquam prope *Bilicz*, in eundem corriuati sunt alueum, amnem efficiunt ſtreperum, velocemque, dum lentus manare incipiat, & qua crepidinibus haud coercetur, quali in flagna abire, multa passim arundine conspetus. Adluit, postea *Testo-Prónam*, *Bilicz*, vbi ponte ligneo instruitur, *Novakinum*, *Zamborcich*, *Nagy-Bossán*, *Bamotzium*, *Nagy-Topolschinum*, *Szentabrahamum*, *Kovácz*, *Ludány*, *Apony*, *Elefanth*, *Szalakuta*, & *Perefleky*, atque inprimis, *Nitriam* vrbem arcemque, Episcopatu insignem. Illinc exspatiatus, lento aquarum tractu, *(b)* versus *Vrsarinum* defertur, cuius fossis, aquas sustundebat, cum exstaret adhuc, arx validissima. Inde reflexo aliquantum alueo, in *Danubium* exit. Piscium varii generis distillimus, nam, qua a fontibus propius abest, saxatiles vt plurimum, atque in his, truras habet; sed, qua per apertos campos limosior vehitur, lucios, siluros, atque id genus, alit benignius. Labitur, a septentrione, in meridiem; eo infaustus aeeolis, quod frequenti eluuione, regionem late corrumpat.

Zitwa.

III. Zitwa, fontibus variis, vltra *Kis-Topolschkinum* ortus, vaque rieque sissis vallibus decurrens, tandem, vno coadunatus alueo, vbi campos subit, stagnare potius videtur, quam labi. Est subinde exundatione noxius; sicuti vero ex imbribus, etiam non immodicis, opinione celerius, intumescit; ita plerumque, noctis vnius interuallo, subsidet, & intra ripas collectus, vadosus vbique fit, & sui similis. Intimat se *Danubio*, duobus, infra *Comaromium*, milliaribus, ad eum vicum, cui nomen *Zitwa-Torok*, latine *ostium Zitwae*, Germanorum imitatione, *Zitwa-Mündt*, dixeris, pace, cum Turca, anno MDCVI. inita, nobilitatum.

Livius.

IV. Livius, priori, aquarum mole, nihilo minor; sed decurfu tamen, in hoc *Comitatu*, breuior. Oritur, apud *Banowiczium*, Comitatus *Trentschinicnsis*, oppidum, &, cum multa ifta regione, vicos *Livina*, *Mosstitz*, *Rayczia*, *Koroß*, occidentali latere fubluitur, supra *Nagy-Topolczinum*, in *Nitriam* incurrit. Et hi quidem fluuii, trans *Vágum* manant. Cis cum sunt:

Dudvág.

V. Dudvág, vadosus amnis, & piscium dives. Habet capita, in montibus *Czejtensibus*, vnde prolapsus, concitatior primum manat; sed, vbi vltra oppidum *Czejte*, prouectus est, languescit sensim, &, qua per depressos situs vehitur, stagnans fere euadit, & sui dissimilis. Dum intra *Nitriensium* limites voluitur, vicos adiuit complures, in quibus nominatiores sunt: *Czestabócz*, *Otshó*, *Kabowicza*,

b) Adluit, hac regione, vicos, *Kmitke*, *Ivanke*, *Bernati*, *Szlitz*, & oppidum *Kostolnó*.

Bory, *Petóftalva*, *Koßtolán*, & *Ujvárus* oppidum. Infra quod, ponte instruitur, ob late diffusum alueum, longo, & a praefidiorum *Leopoldopolis* excubiis, inselso. Hinc digressus, ad *Feketi-Lácz*, in agrum *Pósnicnsem* effunditur: vbi procursum amnis, & exitum in *Danubium*, (c) descripsimus.

Blawa.

VI. Blawa, amniculus, non tam longo sluei tractu, quam opportunitate, insignis. Num, vbi ex petra, arci cognomini subsitae, pluribus scaturiginibus, ad eadem sferam, solotenus effusus est, ad teli iactum vix procurrit, cum molam, egregii fructus, perenni aquarum adlapsu, impellit. Hinc, per vicos, *Dejta*, *Redoßitz*, *Maniga*, & *Butsha*, delatus, in *Dud-Vágum* defertur. Insidetur pluribus molis frumentariis, quas, & rigidissima sub bruma, sine cessatione verfat: quippe, gelu impatiens. Vnde, & *Debrá wata*, hoc est, *bona aqua*, scaturiginem eius dictam credunt. Sane, femellae rusticae, linteas suas vestes, acutissima hieme, in mediis aquis, nudatis genu tenus pedibus, haud secus sueuerunt eluere, quam id aestate fieri moris est. Alioquin, *Comitatum Posnicnsem*, a *Nitriensi*, quadamtenus, distinguit, vicumque *Dejtam*, ita fecit, vt partem eius alteram huic, illi alteram, admetiatur.

Holleßka.

VII. Hollesska, inter oppidum *Brezowa*, & vicum *Krayne*, edito fonte delectus, tantum aquarum vehit, quantum pluribus molis versandis, sufficit. Accolae vsu didicerunt, cum riui ceteri, etiam copiosiores, calo nimium sicco, interescunt, molasque male feriatas efficiunt; *Holeßkium*, egregie, molendinis, quorum nouem inaedificata habet, sufficere. Quae res, non potest non cum herorum vbere fructu, coniuncta esse. Milliaris vnius spatium, concitatiore cursu emensus, in *Vágum* incurrit. *Tritis*, cum primis hospitalis est.

Miawa.

VIII. Miawa, ils ortus montibus, qui *Hungariam*, & *Moraviam*, isto tractu, discriminant, primo quidem *Mejerawam*, vicum copiosum, cui & nomen imperitiuit, interluit, inde *Turolucam* secans, montis, cui arx *Berentz* insidet, radices lambit, posteaque, reducto alueo, *Peitrz* interfabitur. Hinc digressus, vico *Hluboké* & intimat, atque *Inkanicznm* praterueetus, per pitetum illud, cui *Bory* nomen, *Schoßtlinum* deuehitur, in cuius sossis reflagnans, *Moraue*, infra *Kobyto*, *Posnicnsis* prouinciae vicum, illabitur. *Morauarum* maxime diuitem, relatum accepimus. Quarum A. MDCCXXIV. tantam habebat copiam, quantam ab hominum memoria haud obseruauerunt accolae: quod eos tunc inter omina, nescio quid portendentia, retulisse meminimus. Est & *Smdulorum* ferax, *cantorumque*, quos sub arce *Berentz*, praecipue magnitudinis, obseruauerunt, qui eorum captura delectantur. *Trutarum*, quod sullo est limosior, impatientem ferunt.

Chwoznitzka.

IX. Chwoznitzka, vltra pagum *Wrbowcze* natus, streperus, & pernix, *Sobotißchtinum* vsque voluitur, at, vbi montanum oram deserit, pla-

c) Tomo I. Parte Gen. Memb. I. Physico, §. V. Num. I. pag. 17.

Zdroj: http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00297P, 298P.htm

Pri písaní príspevku sme použili aj informácie získané z rôznorodého spektra literatúry a kartografických prameňov. Zastupovali ich tituly o hydronymii povodia Dudváhu (Hladký, 2011), hydrografii vodných tokov, textúre riečnej siete a charakteristikách fluviálneho georeliéfu v skúmanom území (Porubský, 1991, Šimo, 1972, Šimo, Zaťko, 2002) a ďalšie. Pri korelácii časopriestorových zmien vodných tokov sme použili Mikovíniho mapu Nitrianskej stolice (Mikoviny, 1742), ďalej polohopisnú mapu časti povodia Dudváhu (Mikoviny, 1735) a vybrané mapové listy 1. vojenského mapovania (1782/84). Z Autoatlasu (2002) bolo prebraté i geografické názvoslovie.

Z metodického hľadiska bolo potrebné zachovať dobový charakter textu konkrétnych odsekov. *Notície* Nitrianskej stolice sú totiž napísané náučným štýlom osvietenstva, ktorý je presný a vecný. Preklad latinského originálu tieto aspekty

rešpektuje. Pri práci s literatúrou a kartografickými podkladmi sme uplatnili „konvenčné“ metódy historicko-geografického výskumu (t. j. heuristiku, kritický rozbor prameňov, ich komparáciu a interpretáciu). Vzhľadom na generalizovaný obsah a kvalitu informácií získaných štúdiom Belovho textu a ostatnej informačnej databázy bolo potrebné ich doplnenie a precizovanie. Vybrané údaje o primárnych charakteristikách riečnej krajiny (korytovej a priľahlej pririečnej zóny) Dudváhu poskytli výsledky polostacionárneho terénneho výskumu (metóda pozorovania). Tento sa zameral na identifikáciu reliktov riečnej krajiny a historických krajinných štruktúr, ktoré uvádza M. Bel, resp. sú zakreslené na starých mapách. Ich aktuálny stav bol zdokumentovaný aj fotograficky.

Poloha Nitrianskej stolice, stručná charakteristika Dudváhu

Nitrianska stolica mala v prvej polovici 18. storočia tvar veľkého písmena „V“ a výmeru okolo 5 500 km^2. Podľa Žudela (1984b) sa tento územno-správny región rozprestieral na severozápade Uhorska, od rieky Moravy na západe po Žitavu (na východe) a hrebene Tríbeča a Vtáčnika. Na juhu stolica zasahovala do Podunajskej roviny. Na východe stolica susedila s Tekovskou, na severovýchode s Turčianskou a na západe s Bratislavskou stolicou. Na severe hraničila s Trenčianskou stolicou, na severozápade s Moravou (po rieke Morave viedla uhorsko-moravská hranica). Južne od Nitrianskej stolice bola Komárňanská stolica (mapa 1).

Dudváh, presnejšie Horný Dudváh (t. j. nížinný úsek potoka Jablonka), je vodný tok III. rádu. Patrí do povodia Váhu, ktoré zaberá cca 20% územia bývalej Nitrianskej stolice (mapa 1). Horná časť jeho povodia leží v Myjavskej pahorkatine a Malých Karpatoch (podcelok Čachtické Karpaty), zvyšok, t. j. stredná a dolná časť povodia zasahuje plochy Podunajskej nížiny (krajinný celok Podunajská pahorkatina s podcelkami Dolnovážska niva a Trnavská pahorkatina). Tok Horného Dudváhu v strednom a dolnom úseku tečie paralelne s Váhom, na západnom okraji jeho agradačného valu (Šimo, 1972). Nízky pozdĺžny sklon Podunajskej pahorkatiny blízko agradačného valu Váhu (cca 0,4 - 0,6 ‰) podmieňuje vznik meandrov na strednom a dolnom toku Horného Dudváhu.

Horný Dudváh patrí do vrchovinno-nížinnej oblasti s dažďovo-snehovým typom režimu odtoku. Najväčšie prietoky (a teda i potenciálne riziko vybreženia) bývajú spravidla v marci pri topení sa snehu v Myjavskej, resp. Podunajskej pahorkatine, ktoré môžu sprevádzať dažďové zrážky. Malá rozloha, resp. krasový charakter povodia na území Čachtických Karpát spôsobujú ich minimálny dopad na odtokové pomery Horného Dudváhu. Záplavy najmä v minulosti ohrozovali človeka a jeho aktivity v riečnej a priľahlej časti nivnej krajiny, nakoľko protipovodňová ochrana zastavaných častí intravilánu (hrádze, regulácia vodných tokov) až do polovice 20. storočia neexistovala. Najmenej vodné obdobie pripadá na koniec leta a na jeseň (Porubský, 1991, Šimo, Zaťko, 2002).

Mapa 1: Nitrianska stolica - povodie Váhu a významné sídla
Map 1: Nitra County - Váh River Basin and major cities

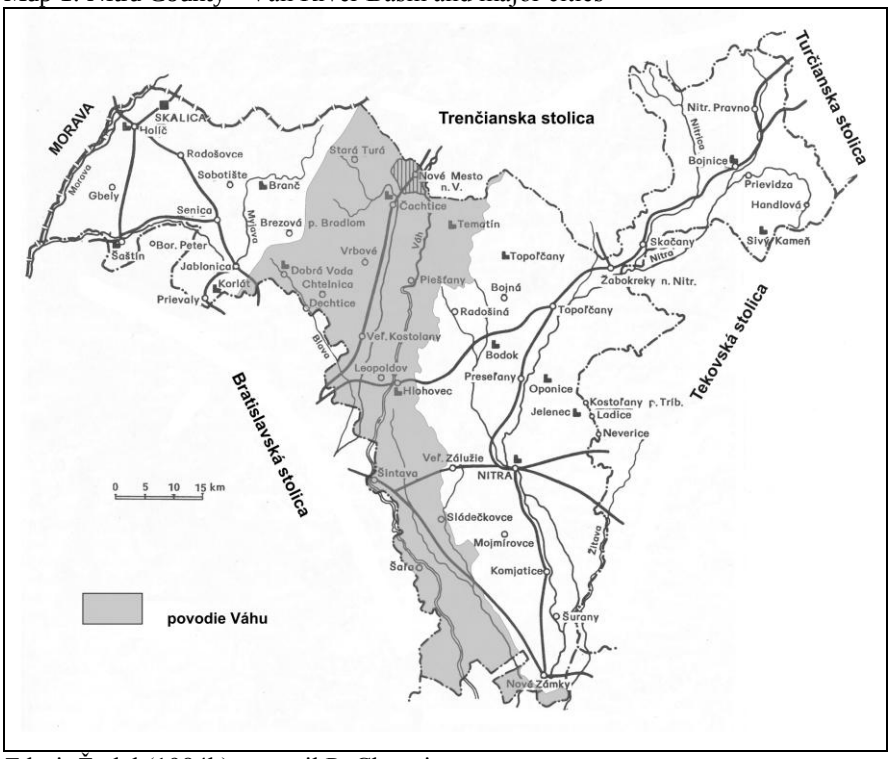

Zdroj: Žudel (1984b), upravil P. Chrastina

Dudváh pohľadom M. Bela: historicko-geografická analýza a interpretácia

Obsahom tejto kapitoly je historicko-geografická analýza a interpretácia V. odseku piateho paragrafu prírodopisného dielu *Notícií* Nitrianskej stolice. V konkrétnej stati M. Bel opísal Horný Dudváh. Náš záujem o štúdium dobovej charakteristiky tohto vodného toku spočíva vo viacerých dimenziách.

Okrem „tradičného“ filologického a historického aspektu majú informácie obsiahnuté v piatom odseku potenciál aj pre historicko-geografický výskum. Belova deskripcia Horného Dudváhu je totiž adresná a zároveň preukazná. Vďaka textu z prvej polovice 18. storočia je teda možné (aspoň v hrubých črtách) hodnotiť jeho použiteľnosť pre štúdium modelového vzťahu človek – krajina (a kultúra) v časopriestorovom kontexte.

Belove údaje o Hornom Dudváhu v §V, prirodzene, nie vždy korešpondujú s dnešnou úrovňou poznatkov. Náš kritický komentár prekladu pôvodného textu sa

opiera o odbornú literatúru, informácie získané štúdiom starých máp i vlastné poznanie problematiky. Takýmto spôsobom sa zároveň snažíme o polemiku s Belom o jeho názore na daný potok, ktorý pramení a odvodňuje západné oblasti centrálnej časti bývalej Nitrianskej stolice.

V. DUDVÁG (s. 297)**,** *je vlnitá rieka, bohatá na ryby. Pôvod má v Čachtických vrchoch, odtiaľ klesajúc tečie rýchlejšie, ale za Čachticami postupuje pozvoľna kľudnejšie, a keď prechádza nízko položenými miestami, javí sa ako stojatá voda a vôbec sa na seba nepodobá. Medzitým čo sa vlní nitrianskym územím, obmýva viaceré dediny, medzi nimi menovite: Častkovce, Očkov, Rakovice,* Borovce**,** (s. 298) *Pečeňady, Kostolany, Sereď a mestečko Leopoldov. Kvôli širokému korytu je pod ním preklenutý dlhým a pevným mostom, slúžiacim strážam leopoldovskej posádky. Odtiaľ smeruje k Brestovanom, dostáva sa do bratislavského kraja, kde sme opísali aj ďalšie plynutie toku a jeho vlievanie sa do Dunaja.*

Komentár: Horný Dudváh je vodný tok III. rádu. V zmysle Belovho modelu riečnej siete Nitrianskej stolice „tečie pred Váhom“. Hladký (2011) pokladá *Dudváh* za predslovanské (germánske) hydronymum, ktoré od pôvodných obyvateľov prevzali usádzajúci sa Slovania a od nich zasa Maďari. Bolo zrejme odvodené z germánskeho slova *dauda, tōd, dōd* (mŕtvy) + hydronymum *Váh***,** resp. spojenia *daud-wāg* (germ. *wāg* – prúd). V tomto prípade by *Dudváh* predstavoval názov pre *mŕtvy Váh***,** t. j. pomalý, v nížine tečúci a zahnívajúci Váh**.**

Horný Dudváh predstavuje nížinný úsek Jablonky, ktorá do Čachtíc priteká prielomovou dolinou popri čachtickom hradnom kopci z Myjavskej pahorkatiny**.** Podľa Bela leží pramenná oblasť potoka *"v Čachtických vrchoch"*. Táto informácia nezodpovedá skutočnosti. Autora k nej (asi) motivoval fakt, že východná časť Myjavskej pahorkatiny bola súčasťou panstva Čachtického hradu, vďaka čomu sa vymedzenie *"Čachtických vrchov"* v Belovom ponímaní môže relativizovať. Tvrdenie autora nekorešponduje ani s priestorovou schémou a názvami pohorí, ktoré uvádza v § II "nitrianskych" *Notícií*. Ak sa rozhodneme rešpektovať dobový text prvého odseku v druhom paragrafe, potom (Horný) Dudváh, príp. Jablonka, pramení v "krajinnom celku" Krásna Lipa.

Jablonka má teda *"pôvod"* v Myjavskej pahorkatine. Sklon vodného toku tu dosahuje okolo 7‰, a preto *„tečie rýchlejšie“*. Za Čachticami, na území Podunajskej pahorkatiny Horný Dudváh *„… postupuje pozvoľna kľudnejšie, a keď prechádza nízko položenými miestami, javí ako stojatá voda“ a „na seba* (t. j. vodný tok) sa *nepodobá“*. Pomaly tečúci potok alebo tiež *„vlnitá rieka"*, ktorá sa *„vlní nitrianskym územím“***,** meandruje a svoje koryto zanáša sedimentmi. Zrejme aj preto v roku 1693 navrhla Nitrianska stolica vyčistenie riečiska, aby sa zlepšil jej prietok a zároveň odtokové pomery povodia (Ammer, 1997).

V Čachticiach sa z Horného Dudváhu oddeľuje Čachtický kanál a rameno Dubová, ktorá pri Piešťanoch ústi do Váhu. Od 90. rokov minulého storočia je

Horný Dudváh v úseku od rozdeľovacieho zariadenia (stavidla) v Čachticiach po Krakovany bez vody. Charakter vodného toku získava až po zaústení Holešky. Relatívne plytké koryto vodného toku totiž v Čachticiach zasypali komunálnym odpadom. Na takto vzniknutých plochách boli neskôr vybudované objekty dedinskej zástavby intravilánu (Paulech, 2014).

Horný Dudváh charakterizuje Bel ako *„rieku, bohatú na ryby.“* Kedysi sa v ňom naozaj vyskytovali a lovili kapre (*Cyprinus carpio*), karasy (*Carassius carassius*), šťuky (*Esox lucius*), sumce (*Silurus glanis*). Ďalej tu žil rak riečny (*Astacus astacus*) a mlok hrebenatý (*Triturus cristatus*), biotopom ktorého boli plytčiny s malým prúdením vody.

Na vojenských mapách z poslednej štvrtiny 18. storočia je predmetný potok (nem. *Dudwaaag bach*) zakreslený ako nevýrazný (a občas vysychajúci) tok, bohatší na vodu až po zaústení Holešky pri Trebaticiach. Väčšinu jeho vôd teda odvádzala riečka Dubová (na mapách *Dudwag Flus*) priamo do Váhu a len malá časť pokračovala ďalej na juh ako menší potok (obr. 2).

Použitie rozdielnych termínov (*bach* = potok; *flus* = riečka/rieka) poukazuje na množstvo vody v Hornom Dudváhu a Dubovej v poslednej tretine 18. storočia (bližšie Hladký, 2011). Ako zaujímavosť uvádzame, že na Mikovíniho mape časti povodia Dudváhu z roku 1735 je Dubová latinsky označená ako *Alveus Dudvagi novus* (Nové koryto Dudváhu) a Horný Dudváh nesie názov *Alveus antiques*, Staré koryto. Na základe týchto (nepriamych) indícií možno vysloviť domnienku, že k rozdeleniu toku Dudváhu došlo v bližšie nešpecifikovanom historickom období...(?).

V skúmanom území Horný Dudváh vo vzdialenosti 2 až 5 km paralelne sleduje tok Váhu, ktorý tečie vo svojom agradačnom vale. Počas vážskych povodní preto dochádzalo k zaplaveniu nižšie položenej nivy potoka, často s katastrofickými následkami pre miestne obyvateľstvo.

Z obcí ležiacich na Hornom Dudváhu alebo v jeho blízkosti, t. j. *„Častkovce, Očkov, Rakovice, Borovce, Pečeňady,* (Veľké) *Kostolany, Sereď a mestečko Leopoldov“*, M. Bel zrejme omylom zmenil poradie Boroviec a Rakovíc. Sereď zasa ležala v Bratislavskej stolici. Na Mikovíniho mape Nitrianskej stolice z roku 1742 sú všetky vyššie uvedené lokality zakreslené správne. Rozpor Belových textov a mapami Samuela Mikovíniho sa napr. vyskytuje aj v rámci "liptovských" *Notícií* (Chrastina, 2016). Išlo pritom o lokality, javy alebo objekty, ktoré v súdobej krajine dokázateľne existovali a boli významné. M. Bel pri písaní konkrétnych statí zrejme nemal k dispozícii adekvátne podklady a pravdepodobne ani osobne nenavštívil dané územie. Pripomíname, že aspoň jeden kartografický podklad, mapa časti povodia rieky Dudváh (Mikoviny, 1737), v inkriminovanej dobe existoval.

Obr. 2: Vľavo - Horný Dudváh (*Dud vag Bach*), vpravo - Dubová (*Dudwaag Fl.*) na mapových výrezoch z roku 1782/84
Figure 2: Left - Upper Dudváh (*Dud vag Bach*), right - Dubová (*Dudwaag Fl.*) on the map section of 1782/84

Zdroj: © 1st Military Survey, Section 8-5 (vľavo), 9-4 (vpravo), Österreichisches Staatsarchiv, Wien.

Juhozápadne od Leopoldova preklenoval pomerne *„široké koryto“* Horného Dudváhu s močaristými(?) brehmi drevený most so závorou (obr. 3). Bol vybudovaný v roku 1737 podľa projektu S. Mikovíniho, ktorý na základe poverenia od Dvorskej komory navrhol riešiť prístup k leopoldovskej pevnosti zo západu (od Trakovíc) pomocou cesty na násype s niekoľkými mostmi. Tento úsek bol totiž počas dlhotrvajúcich dažďov alebo vážskych a (horno-) dudvážskych povodní neprístupný.

Vzhľadom na šírku vodného toku, resp. terénnu zníženinu po zaniknutom ramene Váhu(?) a mokrade, most musel byť dostatočne *„dlhý a* (hlavne) *pevný“*, aby uniesol vozy prevážajúce soľ cez Hlohovec do Trnavy. Na ľavom brehu Horného Dudváhu, hneď vedľa mosta, bola krčma a voziareň (hálaš, resp. prepriahareň koní) poskytujúca ubytovanie. Toto centrum spoločenských a obchodných kontaktov pre okoloidúcich a povozníkov obklopovala priekopa(!) a stromoradie listnáčov. Premávku po moste kontrolovali pri závore vojaci(?). Premostenie teda (spoločne s prícestným hostincom a voziarňou) slúžilo *„...strážam leopoldovskej posádky.“*

Nižšie po prúde, juhovýchodne od Brestovian, Horný Dudváh opúšťa územie niekdajšej Nitrianskej stolice, alebo ako píše Bel: „*dostáva sa do bratislavského kraja*“ a pri Siladiciach ústi do Váhu.

Uspokojivo nemožno vyriešiť ani otázku vyústenia Dudváhu do vodného toku vyššieho rádu. Dolný, resp. Salibský Dudváh sa totiž nevlievajú *„do Dunaja“*, ako uvádza M. Bel, ale do pravostranných prítokov Malého Dunaja,

Čiernej vody, príp. Starej Čiernej vody. Z Malého Dunaja sa naviac oddeľovalo vedľajšie rameno (historické koryto Dudváhu), ktoré okolo obce Čalovec pokračovalo na juhovýchod až po jeho sútok s Váhom pri Kameničnej. Je teda celkom možné, že v prvej polovici 18. storočia Dudváh neústil do Malého Dunaja (M. Bel ho zrejme považoval za *„Dunaj"*), ale do Váhu.

Obr. 3: Most nad tokom Horného Dudváhu (lat. *Alveus Dudwagi*) na detaile Mikovíniho plánu
Figure 3: The bridge over the flow of the Upper Dudváh (lat. *Alveus Dudwagi*) in the detail of the plan by Mikovíni

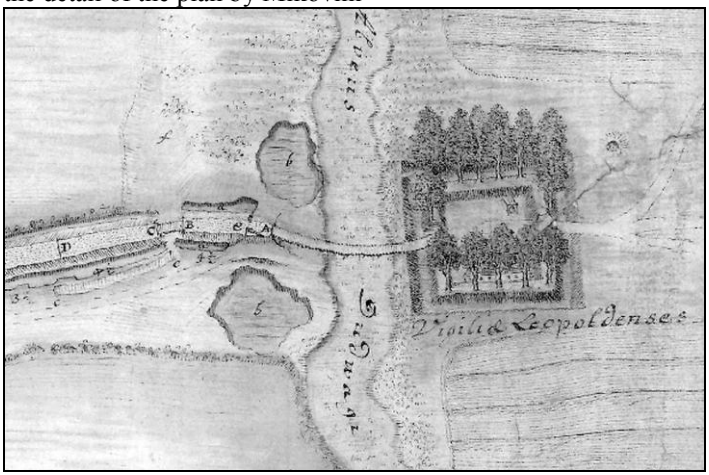

Zdroj: Mikoviny (1737)

Záver

Cieľom predloženej štúdie bola historicko-geografická analýza a interpretácia piateho odseku (*Dudvág*) §V prírodopisného dielu *Notícií* Nitrianskej stolice.

Našu „sondu" do dobových charakteristík tohto vodného toku sme realizovali prostredníctvom kritického komentára prekladu pôvodného (latinsky písaného) textu s využitím odbornej literatúry, starých máp, výsledkov terénneho výskumu i vlastného poznania problematiky.

Prírodné (v širšom slova zmysle fyzicko-geografické), historické alebo spoločenské fenomény, ktoré M. Bel opísal v danom odseku, prirodzene, nie vždy korešpondujú s dnešnou úrovňou poznatkov. Horný Dudváh napr. nezačlenil do žiadneho povodia, ale hodnotí ho na základe subjektívneho kritéria vodnosti a hospodárskeho významu. S istými nedostatkami charakterizuje i pramennú oblasť potoka, jeho hydrologický režim alebo sídla, ktorými preteká. Naopak spoľahlivo

vymenúva druhy vodnej fauny, ktorá žije vo vodách Horného Dudváhu. Pri hodnotení a interpretácii Belovho textu sme našli niekoľko rozporov medzi realitou a opisovaným javom, objektom alebo faktom. Tento nesúlad je ešte výraznejší pri konfrontácii autorových tvrdení so súdobými mapami S. Mikovíniho. Belove pochybenia sme nielen identifikovali, ale vo väčšine prípadov zároveň korigovali s využitím dostupnej informačnej databázy. Na základe týchto skutočností sa domnievame, že autor "nitrianskych" *Notícií* osobne nenavštívil, nepreskúmal povodie Dudváhu a teda ho ani dôkladnejšie nepoznal. Svoje zistenia spísal na základe vlastného poznania problematiky, s využitím rád, postrehov či písomných podkladov od iných bádateľov alebo informátorov, ktoré však spätne neporovnal s mapami S. Mikovíniho.

Historicko-geografický výskum riešenej problematiky nepovažujeme za ukončený. Možnosti jeho pokračovania vidíme napr. v kontexte so štúdiom vývoja historických názvov sídiel, alebo v použití konkrétnej metodiky pri analýze a interpretácii ďalších sekcií (paragrafov) oddielu o prírode v „nitrianskych" *Notíciách*. Okrem základného (historicko-geografického) výskumu možno dosiahnuté výsledky využiť napr. pri výučbe regionálnych dejín (Fialová, Steyerová, Semotanová, 2015), alebo pri posilňovaní identity obyvateľstva žijúceho pozdĺž skúmaných vodných tokov (bližšie napr. Lenovský, 2006). Vybrané údaje historicko-geografickej analýzy a interpretácie Belovho opisu Horného Dudváhu možno zohľadniť aj v environmentálnom plánovaní (napr. v kontexte hodnotenia dlhodobých zmien a udržateľnosti rozvoja vidieckej krajiny, bližšie napr. Trojan, 2012, Věžník, Trojan, 2012) alebo pri konkrétnych rozhodovacích procesoch na úrovni samospráv a niektorých orgánov štátnej správy (Slovenský vodohospodársky podnik, Slovenská agentúra životného prostredia a i.).

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci výskumného projektu č. GAP410/12/G113 (Výzkumné centrum historické geografie), podporovaného Grantovou agenturou České republiky.

Literatúra

1ST MILITARY SURVEY, Section No 8-4, 8-5, 9-4. (1 : 28 800), 1782/84. Austrian state archive, Military archive, Vienna.

AMMER, V. 1997. *Čachtice*. Bratislava : Alfa-Press, 1997. 439 s. ISBN 80-88811-61-9

AUTOATLAS – Slovenská republika 1 : 100 000. 2002. Harmanec : VKÚ 2002. 176 s. ISBN 80-8042-343-1

BEL, M. 1742. *COMITATUS NITRIENSIS, PARS GENERALIS, MEMBRUM*

PRIUS PHYSICUM, de situ, natura, opportunitatibus Comitatus Nitriensis, § V., p. 297-298 [cit. 2015-02-18]. Dostupné na internete: <http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB_LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZ IN 00297-298P.htm>.

HLADKÝ, J. 2011. *Hydronymia povodia Dudváhu.* Trnava; Bratislava : Typi Universitatis Tyrnaviensis; VEDA, 2011. 197 s. ISBN 978-80-8082-504-1.

CHRASTINA, P. 2016. *Bel, Matej: Liptovská stolica. Prel. Kordoš, J. Čadca: Kysucké múzeum, 2014. 391 s. ISBN 978-80-89751-06-8*. In *Studia Historica Nitriensia*. ISSN 1338-7219, 2016, roč. 20, č. 1, s. 333-336.

CHRASTINA, P. – RÁCOVÁ, K. – BRŮNA, V. 2015. Bridges over the Váh River in the territory of the Nitra County in the first half of 18th century (according to Notitia hungariae historico-geographica by Matthias Bel). In *Revista Transilvania*. ISSN 0255-0539, 2015, vol. 9, no. 5-6, pp. 79-86.

LENOVSKÝ, L. 2006. Kontexty identity. In *Ethnologia Actualis Slovaca. Revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev*. ISSN 1336-569X, 2006, roč. 6, s. 12-24.

MIKOVINY, S. 1742. *Mappa Comitatvs Nitriensis : Methodo Astronomico-Geometrica concinnata. Tom IV. p. 313 opera S. Mikoviny Geometrae Regii, et Soc. Sc. Reg. Bor. Membri ; Geor: David Christopho: Nicolai Scul.* 1 : 165 000. [cit. 2015-04-25]. Dostupné na internete: <https://aleph.mzk.cz:443/F?func=direct&doc_number=001052348&local_base= MZK03&format =999>.

MIKOVINY, S. 1737. *MAPPA VIARVM KARKOTZIENSIVM Sumptibus Aerarii Regii A. 1737. Reparatarum. Situm Statumque repraesentans Opus dirigente, et designante Sam. Mikoviny S.C.M. Aulico-Camerali Geom. et Architector.* 1 : 1 500. [cit. 2014-03-13]. Dostupné na internete: <http://mek.oszk.hu/06400/06422/html/utepites/ ut2sl.html>.

PAULECH, J. 2014. *Informácia o vodohospodárskom režime Horného Dudváhu* (osobná komunikácia). E-mail: Julius.Paulech@svp.sk (2014-05-11).

PORUBSKÝ, A. 1991. *Vodné bohatstvo Slovenska*. Bratislava : VEDA, 1991. 320 s. ISBN 80-224-017-2

PRIKRYL, Ľ. V. 1994. Prvky geografie obyvateľstva v diele Mateja Bela. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 1994, roč. 46, č. 1, s. 87-93.

RÁCOVÁ, K. – CHRASTINA, P. 2014. Myjava and Chvojnica in the notitia of the Nitra County (historical-geographical analysis and interpretation). In *Revista Transilvania*. ISSN 0255-0539, 2014, vol. 8, no. 5-6, pp. 41-50.

ŠIMO, E. 1972. Povrchové vody. In Lukniš, M. et al. *Slovensko 2. Príroda*. Bratislava : Obzor, 1972, s. 283-342.

ŠIMO, E. – ZAŤKO, M. 2002. Typy režimu odtoku (1 : 2 000 000). In *Atlas krajiny Slovenskej republiky.* Bratislava; Banská Bystrica : MŽP SR; SAŽP, 2002, s. 103. ISBN 80-88833-27-2

TROJAN, J. 2012. A comparison of methodological guides for creating microregional strategies of Central European rural areas. Case study: Czech

Republic. In *Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography*. ISSN 2067-2284, 2012, vol. 6, no 1, pp. 19-24.
VĚŽNÍK, A. – TROJAN, J. 2012. Sustainable development of rural areas in the hinterland of Zlín. In Svobodová, H. ed. *Proceedings of 19th International Conference Geography and Geoinformatics: Challenge for Practise and Education.* Brno : Muni Press, 2012. pp. 103-110. ISBN 978-80-210-5799-9.
ZAŤKO, M. 1972. Podpovrchové vody. In Lukniš, M. et al. *Slovensko 2. Príroda*. Bratislava : Obzor, 1972, s. 342-360.
ŽUDEL, J. 1984a. Administratívne členenie Slovenska v prvej polovici 18. storočia podľa Belovho diela Notitia Hungariae novae Historico-geographica. In *Slovenská archivistika*, 1984, roč. 19, č. 1, s. 43-54.
ŽUDEL, J. 1984b. *Stolice na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1984. 200 s.

DUDVÁH FROM THE PERSPECTIVE OF MATTHIAS BEL

Summary

Mathias Bel (* March 1684, Očová – † 29.8.1749, Preßburg/Bratislava) was a polymath, encyclopedist, teacher, evangelical preacher, a pioneer of Upper / Slovak Enlightenment, one of Europe's most important scientists of the 18th century. The work *Notitia Hungariae Novae historico-geographica* (Historical and geographical knowledge of the New Hungary, further Noticias) offers a unique view of the status, importance, response and concrete realities counties of Hungary within the Habsburg monarchy. These phenomena are (not only) for scholars from the humanities environment information database through which one can "peek" into the geographical, historical and other specifics of the particular counties.

The aim of the present study was historical-geographical analysis and interpretation of Section V. in §V paragraph of Natural *Notitia* part of Nitra County (figure 1), in which M. Bel described the water stream of the Vah River Basin (Map 1), *Dudvág* (Upper Dudváh).

In light of the above objective they were conceived research questions: Where stemmed and through which cities specific stream flow? To what extent are the same in real terms by Bel reported Upper Dudváh with today? Can they be based on the description given by Bel brook and old maps to reconstruct its hydrological characteristic and texture of river network in the examined area? How the Upper Dudváh brook affect contemporary human life?

Our "probe" into the contemporary characteristics of these stream, we realized through critical commentary on the translation of the original (written in Latin) text using literature, old maps, the results of field research and their own knowledge of the issue (figure 2, 3).

Paper, which was conducted under the collaboration with philological / historical and historical geography is divided into five parts. In addition to the

introduction and conclusion of the study represent the core of the Chapters 2 to 5. The second chapter briefly presents *Notitia* of Nitra County in 1742 with an emphasis on structure and content of the Natural §V part. The third chapter describes the base and methodology of our research. Location of Nitra County and the framework of hydrographic characteristic of the particular water stream could be found in the fourth part. The fifth chapter is devoted to historical and geographical analysis and interpretation of Section V (*Dudvág*) in §V paragraph of Natural *Notitia* part of Nitra County. Natural (in the broad sense of physical-geographic), historical or social phenomena which M. Bel described in this Section, of course, not always correspond to today's level of knowledge. For example, water flow were not included in any basin, but he used subjective criteria based on water content and economic importance. With some deficiencies he characterizes the source area of specific stream, the hydrological regime or seat racing. Conversely he reliably appoints species of aquatic fauna that lives in the affected brook. Evaluation and interpretation of the text by Bel we found some discrepancies between reality and describing phenomena, objects or facts. This discrepancy is even more pronounced when confronted with contemporary maps by S. Mikovíni. We not only identified Bel‘s errors but in most cases we also corrected them using available information databases. Based on these facts, we believe that the author of "Nitra" *Notitia* personally not visited and examined Upper Dudváh. His findings wrote on his own knowledge of the subject, using the comments or submissions from other investigators or informants which not correlated with the available maps.

Historical-geographical research is not over. Further research conduction could be seen in use of specific methodology for the analysis and interpretation of other sections (paragraphs) of nature in "Nitra" *Notitia*. In addition to the basic (historic-geographic) research achievement can be used, for example for teaching regional history or the strengthening of the identity of the population living along the surveyed stream. Selected historical-geographical data analysis and interpretation of Bel description of Upper Dudváh can also be taken into account in environmental planning, respectively in particular decision-making processes at the municipal and some state administration bodies.

Prof. RNDr. Peter Chrastina, PhD.
Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií FF UCM v Trnave
Námestie J. Herdu 577/2, 917 01 Trnava
E-mail: peter.chrastina@ucm.sk

PhDr. Katarína Rácová, PhD.
Katedra histórie FF UKF v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
E-mail: kracova@ukf.sk

RIVERSIDE TOURISM IN AN URBAN AREA – HOW CAN IT WORK?

Alžbeta Kiráľová, Iveta Hamarneh

Abstract

Tourism is attracted to urban areas mostly as a result of the built cultural heritage, urban amenities, lifestyle, cultural traditions, and cultural events. An increasing number of visitors often led to inconvenience for residents and can affect the value of the historic site. Prague is the most visited destination in the Czech Republic. Sustainable development and involvement of the riverside area are from this aspect one of the ways how to relieve the heavily visited World Heritage Area from visitors. Indicators as Tourist density rate, Defert's tourist function index, Index of a territorial density of tourism, Tourist penetration rate, Tourism intensity, and Tourism intensity rate were calculated to detect the current state of the intensity of visitors flow in the protected area. Literature review, content analysis of documents, interviews, Community Engaged Mapping, Asset Mapping, and Community Transect Walk been conducted to determine the destinations´ attractiveness potential.

Keywords: Prague, Vltava River, sustainable development, urban tourism, riverside tourism, diversification

Introduction

Tourism has a positive impact on economic growth and employment in destinations; it helps to raise local awareness of the value of natural and cultural sites by supporting local handicrafts, cuisine, traditions or by offering alternative economic activities. Tourism is an important aspect of the life of people in destinations and a means of achieving community development (Sharpley, Tefler 2002).

On the other side, tourism can disrupt the original lifestyle of the residents and order and causes environmental deterioration, traffic congestion, and rising living costs. Attention must be paid to the relationship between heritage sites and sustainable tourism to avoid the possible negative impact of tourism on the destination Tourism requests the right balance between economic benefit and undesirable impacts. Responsible tourism can be a driver for preservation and conservation of heritage sites and a vehicle of sustainable development. However, if unplanned or not properly managed, tourism can be social, culturally and economically disruptive, and have a devastating effect on environments and local communities.

World Heritage sites attract high levels of tourism interest and activity. World Heritage listing is almost guaranteed to result in a massive increase in

tourism interest. Tourism pressures represent one of the greatest threats to the settings of World Heritage sites (Brooks, 2005).

Destinations with World Heritage sites are also under an international obligation to maintain or restore the site's original values. The management´s responsibility is to define a sustainable tourism development strategy and ensure that a part of tourism revenue remains in the community as a means of support for the local protection, conservation, and restoration.

The United Nations World Tourism Organization (UNWTO) defines sustainable tourism as "tourism that takes full account of its current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment and host communities" (UNEP, UNWTO 2005, pp. 11-12).

Sustainable tourism development must meet three core objectives (UNEP, UNWTO, 2005):

- develop long-term economic operations, providing socio-economic benefits for all stakeholders;
- optimal use of natural resources;
- respect the socio-cultural authenticity of host communities.

There are many types of research focusing on the impacts of tourism in the destinations. Beeton (2006) and Richards and Hall (2000) states that for many local communities are tourism a tool for stimulating changes in the social, cultural, environmental and economic area.

Destinations´ residents, depending on their relationship to tourism, rather perceive tourism as a "blessing" and others see it rather as a "blight" (Smith, 2001). In most cases, tourism as a "blessing" is perceived by people who can in some way benefit from tourism. As a "blight" is tourism usually considered when it has negative impacts on the environment. Sharma (2004) states that in destinations, where residents have more positive attitudes towards tourism, tourism development will be more successful. In destinations where residents benefit from tourism development they will perceive tourism more positively and will support tourism planning and development in a community (Chon, 2000).

Tourism has the "ability" to devalue its equity business activities. It happens in connection with the absence of regulation of tourism development (concerning its random development).

World Heritage sites are a major source of tourism attraction. They were especially vulnerable to tourism congestion, which can cause serious degradation to many of the special values and characteristics of these sites. Congestion can affect the long-term economic, environmental, cultural and social sustainability of tourism. Careful management practices and productive cooperation between stakeholders are necessary to reduce or avoid tourism congestion and ensure the conservation of these sites (Brook, 2005).

Successful destinations innovate their traditional tourism products and try to offer emotions to visitors. Emotions are brought to visitors by stories and can

motivate them to visit sites that are not so heavily visited. The post-modern visitors led destinations to a profound transformation of traditional tourism products, with a focus on emotions.

Urban Tourism

Urban tourism is a concept that emerged after 1970 and is developing especially after 1990; however, Christaller (1933) already called cities as "central places" back in 1930. He states that cities offer various services for their narrow and wide surroundings as well as goods.

"Renewed interest in urban tourism since the beginning of the 1980s has brought about a sharp upturn in this kind of tourism. The fact that people are taking more, but shorter, holidays, the advent of the single market and the general increase in mobility has also helped to build up urban tourism in Europe (EC, 2000, p. 4)."

Since the 90's several studies on urban tourism have been published (Ashworth, 1992, Jansen, Verbeke, 1986, Cazes, Portier, 1996, Van Den Berg, 1995, Page, 1995, Jud, Fainstein, 1999, Pearce, 2001, Shaw, Williams, 1994, Schnell, Landgrebe, 2005).

Ashworth (1992) noted that urban tourism is a specific part of the urban life. Judd and Fainstein (1999) identified public tourism places regardless of the cities´ size as follows: (1) holiday resorts, (2) towns of historical interest, and (3) created towns.

Law (2002) characterizes urban tourism very simply as tourism in urban areas. According to the European Commission, „urban tourism is complex, difficult to pin down and define, and depends on many factors such as the size of the town, its history and heritage, its morphology and its environment, its location, its image" (EC 2000, p. 21).

It can be agreed with Gârbea (2013, p. 196) that "urban tourism represents all attractive tourist resources of a city aimed at attracting visitors and residents, in which various types of tourism are interfering and contributing to the development and regeneration of urban areas."

It is hard to identify urban areas as tourism destinations as these areas are not exclusively used by visitors only but also by residents and people working there (Page, 1995, Law, 1996, Maitland, Ritchie, 2009).

Inner-city leisure spaces, waterfront developments, festival marketplaces, casinos, museums, conference centers and sports stadia are the physical manifestations of a wave of new local economic development initiatives for urban tourism and economic regeneration (Rogerson, 2002, pp. 170-171).

Without a doubt, urban tourism can generate income and employment in the urban area. Schofield (2001) states that urban tourism can create jobs and revenues for a government that is often higher than the income from another type of destinations.

The global options for travel destinations are extensive, so cities compete alongside all others, for visits longer than short break or single visits (Dwyer et al., 2009).

Urban areas are usually places with a dense population, a major transport hub and a gateway for further travel in the region, commercial, financial and industrial centers. They offer a variety of recreational and cultural experiences (Ashworth, Tunbridge, 1990, Page, 1995). People have always been attracted to urban areas for different reasons (e.g. visiting friends and relatives, transit, business, culture). As tourism became an important part of cities´ economy, they are investing in the development of tourism offer.

Based on some authors (Ashworth, Tunbridge 1990, Jansen-Verbeke, 1986; Shaw, Williams 1994) the following motives enhance urban tourism: (1) Visiting friends and relatives; (2) Business; (3) Conference and exhibition; (4) Education; (5) Culture and heritage; (6) Religion and pilgrimage; (7) Leisure shopping. These motives can be further extended with as following: (1) Sport; (2) Food and drinks; (3) Specific topics (myths); (4) Dark tourism; (5) Cruise. The presented motives point out the comprehensiveness of the urban tourism and the complementarity of the different cities tourism offer e. g. Capital cities as Prague (Law, 1996; Page 1995).

Smith, Macleod and Hart Robertson (2010) state that urban tourism is one of the most complex forms of tourism to manage.

Cities "cater to seniors, who undertake more sightseeing and are more likely to appreciate cultural and historic heritage; young people, who are attracted by the excitement of the urban environment along with entertainment, nightlife and sporting events; business travelers; and the meetings, incentives, conventions and exhibition market (Edwards, Griffin, Hayllar, 2008, p. 1033)."

Warren and Taylor (2003) describe cities´ attractivity as dining out and shopping facilities, performances, events and nightlife together with wide range of accommodation capacities (often in a different design or thematic ones).

Thinking about visitors´ satisfaction cities cannot ignore the local community, the city-region residents and the people working within the city (Page, Hall 2002) as they also use the infrastructure and share these services and spaces with tourists (Pearce, 2001). The urban tourism development should, therefore, seek a more productive and harmonious relationship among visitors, host communities and the environment (Savage, Huang, Chang, 2004).

Page (1995) stated that many European cities improved their centers by creating pedestrian zones, establishing parks and cycling routes, by investing in modern shopping centers and developing the city's marketing around a specific theme. Jansen-Verbeke (1986) includes that it is also necessary to improve the cities accessibility, create parking facilities and supporting tourism infrastructure (e. g. tourist information offices, signposts, and guides).

Tourism is "one of many economic activities within a city, and it must

compete with some other industries for resources such as labor and land. Also, within urban areas, there is a complex mix of constraints on development, with natural environmental factors being less significant and cultural heritage and residential factors greater than in other forms of tourism (Edwards, Griffin, Hayllar, 2008:1033)."

As Warren and Taylor (2003) point out, there is a correlation between the ability of the city to meet the needs of its citizens and its ability to attract visitors. If residents are not attracted to their city, why should be the visitors (Warren, Taylor, 2003)?

Based on his studies on the relationship between tourism and urban areas Law (2002) defined three elements of city resources. Primary elements consist of facilities for activities such as cultural sport and leisure facilities, and factors of recreation and relaxation such as physical characteristics and socio-cultural characteristics. Primary facilities are the main reasons for visiting the city. Secondary elements are related to accommodation services, restaurants, shops, and other services. The additional items are designed to facilitate access to primary and secondary elements through accessibility e. g. Parking places, tourist information offices, leaflets, and maps.

A wide variety of existing tourism resources in the urban area is a precondition of a city to attract tourists with various goals and motivations. Tourists are seeking diversity in a broad land of opportunities likely to be merged during the stay of a few days. If the city offers a greater variety of attractions and complementary capabilities, it can become more competitive in the tourism market.

Riverside Tourism

Rivers have been a central place in human history since ancient times. Rivers helped to foster the wealth of human settlements focused on agriculture and trade. Modern cities are associated with rivers that become a significant tourism resource. They can be used for transportation but also for leisure, sport, and cultural activities. Rivers can work as an attractive backdrop to the business or art activities of the city.

Urban waterfronts have always attracted people because they pose a variety of opportunities for tourism, economic, and community development. Rivers creates aesthetic and entertainment value while at the same time generating income for the city.

The mix of tourists and residents in the urban area creates mixed-use spaces as the urban waterfront.

According to Jansen-Verbeke (1986), waterfronts are part of the urban tourism product and can play a major role in attracting visitors to a city. They can also be a place of residence, work or recreation for residents. Based on their research, Breen and Rigby (1996) distinguish six types of waterfronts: (1)

commercial waterfronts, (2) cultural, (3) educational and environmental waterfronts, (4) historical waterfronts, (5) recreational waterfronts, (6) private waterfronts and working waterfronts.

Griffin et al. (2008) state that having a waterfront location make cities interesting for tourists. Jansen-Verbeke and Lievois (1999) add that using waterfronts in tourism requires from cities developing parking places, open-space facilities, sports areas, ensuring water quality and accessibility of these areas. Destination managements should at the same time keep in mind that waterfronts are natural resources and sources for biodiversity.

Cities around the world realized that waterfronts open a new possibility for attracting tourists and therefore they are redeveloping and conserving their waterfronts, creating new leisure, recreational, and tourism spaces (Craig-Smith, 1995, Dodson, Killian, 1998, Law, 1996). Warren and Taylor (2003) point out the importance of historic structures within waterfront areas for tourism. Waitt and McGuirk (1997) highlight the significance of cultural tourism as a means for revitalizing waterfront areas.

Some authors (Griffin, Hayllar, 2006, Krolikowski, Brown, 2008) add that tourists visit waterfronts often not for specific attractions but the feel and ambiance of these areas hence for their "genius loci."

Besides providing spectacular settings and recreational and leisure opportunities, rivers are also sources of water for human consumption. It must be stated that rivers are sensitive to human activities and interventions, so the sustainable development of riverside areas are crucial.

Methodology

The analysis and data presented in this paper are based on primary and secondary research. For detection of the current state of the intensity of visitors flow in the city center, indicators as Tourist density, Defert's tourist function index, Number of beds/km², Tourist penetration rate, Tourism intensity, and Tourist intensity rate were calculated. Determinating the riverside tourism potential, literature review, content analysis of documents, interviews, Community Engaged Mapping, Asset Mapping (Dorfman, 1998, Moore, 2011), and Community Transect Walk (Carter, 2005, WB, 2005) were conducted. For Asset Mapping the 2GIS application, a detailed and current information system Prague with a city map, was used.

Qualitative research, using an inductive method, was also applied to this study as it is suitable for use with a small sample. The pilot phase of the research included face-to-face interviews in a one-to-one setting with thirty residents. The specific selection criteria for the purposeful sampling as residency in Prague longer than one year and involvement in the tourism industry were determinate. The entire sample was selected by snowball sampling method.

The research question was defined as follows: is Prague´s protected area heavily impacted by tourism and if yes, is the Vltava Riverside prepared to divert the part of the visitors´ flow from the protected area?

Results and Discussion

According to the research of the agency Czech Tourism (2016), Prague as a tourist destination is a stronger brand than the brand of the Czech Republic and has a stronger image than the country's total.

A.T. Kearny´s 2015 in-depth analysis of global cities ranks Prague as a leader city by metric in GINI index. The report examines the top performing cities today and those with the greatest potential for the future (Mendoza et al., 2015).

For the performance of the state administration, Prague is divided into 22 administrative districts, and 57 autonomous municipal districts with elected bodies. These districts are significantly different. There are districts with the distinct character of the city center, districts with predominantly residential character, districts with the popular industrial character, housing estate districts, and districts with rural character. Many of these districts are originated by plugging the surrounding villages to the city. They differ in the degree of urbanization, population density, quality of technical infrastructure and socio-economic living conditions.

In 2015, six million six hundred five thousand and seven hundred seventy-six visitors arrived in Prague; by 8.2 percent more than a year ago. While the number of visitors was continuously increasing, the average length of stay is continuously decreasing; in 2011 the average duration of stay was 2.7 nights, in 2015 it dropped to 2.5 nights.

Prague´s historical center belongs since 1992 to the UNESCO World Heritage Sites.

There are 1 330 protected objects in this area (including 28 national cultural monuments), 1 322 protected buildings, a large number of small architectural objects, technical monuments and historic gardens and parks.

The most visited monument in 2015 was the Prague Castle (7 421 000 visitors), followed by Zoological Garden (1 318 382 visitors), the Old Town Hall (716 440 visitors) and the Jewish Museum (629 126 visitors). Table 1 shows the defined elements of urban tourism in Prague Riverside Area.

For detection of the current state of the intensity of visitors flow in the city center, different tourism indicators were calculated. Table 2 shows the value of indicators for Prague and the protected area.

Table 1: Elements of urban tourism in Prague Riverside Area

<table>
<tr><th colspan="2">Primary elements</th></tr>
<tr><th>Facilities for activities</th><th>Factors of leisure and relaxation</th></tr>
<tr><td>Museums: The Water Museum, Výtoň Museum, Charles Bridge Museum, Czech Granat Museum, Kepler Museum, Museum of Czech Music, Franz Kafka Museum, Art-Industry Museum and the Jewish Museum;
Galleries: Mánes and Sovovy Mlýny
Theatres: National Theatre, Braník Theatre, Theatre na Zábradlí;
Concert halls: Rudolfinum;
Planetarium;
Castles, chateaus and Palaces: Vyšehrad, Trója and Zbraslav Chateau, Žofín and Lichtenstein;</td><td rowspan="3">Physical characteristics: Česká Vysočina´s sub province Poberounská soustava. Due to mild climate there are a lot vineyards in the city (e. g. Grébovka, Vinohrady);
Climate: temperate climate with lowest average temperature in January -0.9°C, and the highest average temperature in June – 19°C;
Hydrology: 3 rivers Vltava, Berounka and Rokytka and 99 minor waterways (creeks) Botič, Šárka, Dalejský, Kunratice and Motol with a total length of 337.8 km, 98 waterworks;
Fauna: the largest fauna area is the ZOO, 19 species of fish in the rivers, swans and ducks;
Flora: woods cover 10 % of the area of the city, parks cover 5 % of its area;
Emergency Service Company: the oldest company of its type in Europe;
18 bases located throughout the city including one on the riverside</td></tr>
<tr><td>Sports facilities: Yacht and canoeing clubs (4), water canals (2), swimming polls (3), rowing clubs (2), tennis clubs (3), volleyball clubs (1), football clubs (1) or golf clubs (1).
Religious Monuments: Vyšehrad, Sv. Klimenta, Michaela Archanděla, Sv. Filipa a Jakuba, Anežský klášter, Emauzy;</td></tr>
<tr><td>Exhibitions: 9 tourism exhibitions;
Congresses: 41 Congresses and Conferences Facilities with more than 200 meeting rooms;
Festivals: music and food festivals
Sport Events: Štvanice with tennis facilities, marathon and half-marathon in Prague; in 2016 is Prague The European Capital of Sport</td></tr>
<tr><td colspan="2">Secondary elements</td></tr>
<tr><td>Accommodation: 49 5* hotels, 243 4* hotels, 232 3* hotels and 9 2* hotels, 66 hostels and 78 pensions, 6 botels;
Restaurants: 261 restaurants, 131 beerhouses, 64 wine bars, 106 cafés and 99 bars;
Shopping centers: Nový Smíchov, Quadrio, MY, Kotva and Palladium.</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Additional elements</td></tr>
<tr><td colspan="2">Travel agencies: 622 travel agencies tour operators; 5 tourism information agencies;
Tourist Transport: Prague Steamboat Company, Prague Boats, historical boat Venezia, pedal boats, historical cars;
Public transport: on the riverside are metro stations Nádraží Holešovice, Vltavská, Florenc (C), Palmovka, Invalidovna, Křižíkova, Florenc, Náměstí Republiky, Národní třída, Karlovo náměstí, Anděl, Smíchovské nádraží (B), Staroměstská, Malostranská (A), and trams number 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26</td></tr>
</table>

Source: Authors based on Law, 2002, p. 43

Table 2: Indicators

Indicator	Prague City	Prague World Heritage Site
Size of the area	496 km²	8.66 km²
Number of inhabitants	1.247 million	52000
Population density	2534/km²	7500/km²
Tourist Density Ratio = average length of stay x no. of tourists /(365 x area (in km^2) (Smith, Krannich, 1998)	87.57/km²	5015.61/km²
Defert's tourist function index measures the impact of tourist supply on socio-economic substrate of the territory being studied the higher the index is, the more the tourist-receptive field is present in the local economy	7.24	67.29 Predominantly tourism area
Index of territorial density of tourism - number of beds/km²	183.57	4040.88
Tourist penetration rate tourist penetration rate = average length of stay x no. of tourists/(population x 365) x 1000 (Smith, Krannich, 1998)	34.83	835.29
Tourism intensity = number of overnight stay/number of population	12.66	113.47
Tourist intensity rate = number of tourists/population x 100 (Smith, Krannich, 1998)	525	12703.41

Source: Authors´ processing based on data from Prague City Tourism (PCT, 2016)

The indicators in Table 2 show that the city center is heavily impacted by tourism. To keep Prague tourism sustainable the tourism offer must be diversified. Prague tries to help to the busy historical heart of the city but without success - visitors must have had a reason to leave the center. The river is the blue corridor of the city that can increase the quality of life not only for the residents but also that of the tourists.

One of the possibilities where the tourist flow can be redirected is the Vltava River riverside. Vltava is the longest river in the Czech Republic (433 km); its length in Prague is about 31 km.

For Czechs the Vltava is much more than just a "river" – it has a national and symbolic significance. Prague and the whole history of the city and the entire nation are closely connected with the Vltava River. This important position of the river can be utilized redirecting the domestic tourist's flow.

The Riverside is a place for sport, free and leisure time activities, water sports, wellness, and cultural activities but it is currently used in tourism only partially.

The results of the Community Engaged Mapping, Asset Mapping, and Community Transect Walk, as well as the results of the interviews, shows that the Vltava Riverside already disposes of assets that support further development of tourism and leisure activities. These assets include unique tangible and intangible natural, cultural and technical heritage, sports facilities and events including outdoor activities. These assets should be utilized and incorporated into the Prague´s tourism product and promoted in the tourism market.

There are ten islands in the river; the Slovanský Island and the Střelecký Islands are the biggest ones. In 1865, regular steam navigation started on the Vltava River. The river flows through the most valuable historical part of the city (one km long), and visitors can take advantage of nine places, where they can board a shorter or longer cruise.

The review of the asset base suggests that Prague Riverside has some real strength as well as some gaps, and the city faces some challenges and opportunities. The key points can be summarized in the form of a SWOT analysis. The Importance shows how important strength or a weakness is at the Riverside. A score given to each factor indicate whether it is a major (3) or minor (1) strength for the Riverside. The Score is a result of importance multiplied by rating. It allows prioritizing the strengths and weaknesses. The Riverside should rely on its most significant strengths and try to convert or defend its weakest parts.

The strengths with the highest score were identified as Amazing views (0.63); Public transport (0.39); Clean water (0.26); UNESCO heritage (0.24); Diversity of the riverside area (0.21); Stable water level (0.21).

Weaknesses with the highest score were defined as Lack of supporting services (0.9); Heavy traffic (0.38); Uneven use of the area for tourism (0.21); Aging infrastructure (0.2); the Inappropriate structure of hospitality services (0.2).

The Importance of opportunities and threats shows to what extent the external factor might impact the tourism development in the Riverside area. The Probability of occurrence is showing how likely the opportunity or threat will have any impact on tourism development in the Riverside area. Importance multiplied by Probability gives a Score by which the Riverside will be able to prioritize opportunities and threats. Attention must be paid to the factors having the highest score, and the factors that will not likely affect tourism development in the Riverside area should be ignored.

The opportunities with the highest score were identified as Public sports culture development (0.45); Involvement of Prague municipalities (0.4);

Improvement of the quality of services (0.4); Cooperation of entrepreneurs in tourism (0.3); Introduction of new sports (0.3).

The threats with the highest score were defined as Lack of development plan (0.6); Lack of cooperation between Prague municipalities (0.3); Weak tourism management (0.24); No sustainable tourism development (0.24).

Based on the analysis provided it can be stated the Vltava Riverside is rich in unique tangible and intangible natural, cultural and technical heritage. The Riverside is also a place for sport, free and leisure time activities, water sports, wellness, cultural events and sports.

Conditions for "getting wet" adventure tourism are developed in the area of the Vltava Riverside – activities as surfing, canoeing, kitesurfing, wakeboarding, rafting on white water, water skiing, diving, windsurfing, and fishing can be provided there.

The ability to insert stories into everything that visitors can perceive and use is natural. As Bateson (1972) notes, people think and talk in stories. Writing and travel are closely connected (Hulme, Youngs, 2002). The travelers' tales had a long history and played a major role in enhancing imagination of people and motivating them to travel (e. g. Marco Polo and John Mandeville in the Middle Ages, later Thomas More).

There are several books published on the Vltava River, people and monuments are connected to it, documentary films were made, music was composed, and stories are told of the generations of water sports lovers and residents on the riverside. The most of these stories are based on reality, but some of them are mystification. In tourism are both important as they can attract tourists to the destination; sometimes the mysteries, as they enhance emotions and imaginations, are even more attractive to tourists.

Stories about the Waterman, who is the embodiment of the spirit of water, can be found almost everywhere where there is water, whether it is a lake, pond, river or stream and the Vltava Riverside is not an exception. These stories can be used for development of a tourism product.

Scenes from Amadeus, Mission Impossible, XXX, Shanghai Knights, Casino Royale, The Bourne Identity Van Helsing, Blade II, Hannibal Rising, The League of Extraordinary Gentlemen, and 50 music videos were shot on the Vltava Riverside. Places, where these scenes were shot, can also be used in tourism packages.

The team of young people who want to change the public opinion of the homeless and make it easier for people without homes to return to ordinary social life created a web page www.pragulic.cz. Pragulic is a concept of the unique homeless experience with the aim to create agents of change, who, based on an intensely personal experience, know what homelessness means, who lost all the myths and prejudices and used this experience and act on it in their further lives. These "guides" can offer a visitors a different view of the city its Riverside.

Conclusion

Based on the results of the analysis provided, it can be stated that Prague World Heritage area is heavily visited by tourists and the tourist flow can have the significant impact not only on heritage site itself but also on the quality of life of residents and tourists.

The assets mapping results indicate that the Vltava Riverside area is rich intangible, and intangible assets that could be utilized in tourism and tourism plays a major role in the future development of Vltava Riverside. Amazing views, high level of public transport and cleanliness of the water are the most important strengths of the Riverside. On the other hand, lack of supporting services, heavy traffic and uneven use of the area for tourism are the weaknesses with the highest importance. The biggest opportunity for the Riverside tourism development can be seen in public sports culture development, the involvement of Prague municipalities and improvement of the quality of services. Attention must be paid to the creation of development plan, cooperation between Prague municipalities, improvement of tourism management and sustainable tourism development.

Involving tourism entrepreneurs, residents and Prague municipalities in the development of Prague Riverside Tourism is in this case crucial as it can help to increase the acceptance of the development process and investments regarding this area. Redirection of part of the tourist flow to the riverside area cannot be successful without the collaboration of all stakeholders.

Considering saying the opportunities for future research is in expanding the number of interviewees and widens the interviews to the visitors. There is also a possibility to calculate the indicators for time series data.

Acknowledgement

This paper is based on research project "Diversification of Prague Tourism Offer with Focus on the Vltava Riverside – The Primary and Secondary Offer Analysis", GA/2016/6-101.

References

ASHWORTH, G. J. 1992. Is There an Urban Tourism? In *Tourism Recreation Research*. ISSN 2320-0308, 1992, vol. 17, no. 2, pp. 2-8.

ASHWORTH, G. J. – TUNBRIDGE, J. E. 1990. *The Tourist-historic City*. London: Belhaven.

BATESON, G. 1972. *Steps to Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. San Francisco: Chandler Publishing Company.

BEETON, S. 2006. *Community Development through Tourism*. Australia: Landlink Press.

BREEN, A. – RIGBY, D. 1996. *The New Waterfront: A Worldwide Urban Success Story*. London: Thames and Hudson.

BROOKS, G. 2005. *Guidebook for Tourism Congestion Management at Natural and Cultural Heritage Sites*, a New Publication by the World Tourism Organization. In 15th ICOMOS General Assembly and International Symposium: Monuments and Sites in their Setting - Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes', 17 – 21 October 2005, Xi'an, China.

CARTER, J. ed. 2005. *Participatory Monitoring and Evaluation. Field Experiences, NGO Programme Karnataka-Tamil Nadu*. Hyderabad: Intercooperation.

CAZES, G. – POTIER, F. 1996. *Le Tourism et la Ville: Experiences Européenes.* Paris: L'Harmattan.

CHON, K. S. 2000. *Tourism in Southeast Asia: a New Direction*. New York: Haworth Hospitality Press.

CHRISTALLER, W. 1933. Die Zentralen Orten in Süddeutschland. Jena: Gustav Fischer.

CRAIG-SMITH, S. J. 1995. The Role of Tourism in Inner-harbor Redevelopment: A Multinational Perspective. In S. J. Craig-Smith & M. Fagence (Eds.), *Recreation and Tourism as a Catalyst for Urban Waterfront Redevelopment: An International Survey* (pp. 16-35). Westport, Conneticut: Praeger.

DODSON, B. – KILLIAN, D. 1998. From Port to Playground: The Redevelopment of the Victoria and Alfred Waterfront, Capetown. In D. Tyler, Y. Guerrier, & M. Robertson (eds.), *Managing Tourism in Cities: Policy, Process, and Practice*, pp. 139-162. Chichester, England: John Wiley.

DORFMAN, D. 1998. *Mapping Community Assets Workbook*, Portland: Northwest Regional Educational Laboratory.

DOXEY, A. 1975. Causation Theory of Visitor-Residents Irritants; Methodology and Research Inference. In *Sixth Annual Conference Proceedings of the Travel Research Association* San Diego, pp. 195-198.

DWYER, L. – EDWARDS, D. – MISTILIS, N. – ROMAN, C. – SCOTT, N. 2009. Destination and Enterprise Management for a Tourism Future. In *Tourism Management*. ISSN 02615177, 2009, vol. 30, no. 1, pp. 63-74,.

EC 2000. *Towards Quality Urban Tourism: Integrated Quality Management (IQM) of Urban Tourist Destinations*. Brussels: European Comission.

EDWARDS, D. – GRIFFIN, T. – HAYLLAR, B. 2008. Urban Tourism Research: Developing an Agenda. In *Annals of Tourism Research*. ISSN 0160-738, 2008, vol. 35, no. 4, pp. 1032-1052.

GÂRBEA, R. V. 2013. Urban Tourism Between Content and Aspiration for Urban Development. In *Management & Marketing*. ISSN 0019-8501, 2013, vol. 9, no. 1, pp. 193-201.

GRIFFIN, T. – HAYLLAR, B. 2006. Historic Waterfronts as Tourism Precincts: An Experiential Perspective. In *Tourism and Hospitality Research*. ISSN 1099-1603, 2006, vol. 7, no. 1, pp. 3-16.

GRIFFIN, T. – HAYLLAR, B. – EDWARDS, D. 2008. Places and People: A Precinct Typology. In B. Hayllar, T. Griffin, & D. Edwards (eds.), *City Spaces - Tourist Places: Urban Tourism Precincts* (pp. 39-61). Oxford, UK: Butterworth-Heinemann.

HULME, P. – YOUNGS, T. 2002. Introduction. In P. Hulme and T. Youngs (eds.) *The Cambridge to Travel Writtings*, pp. 1-16. Cambridge: Cambridge University Press.

JANSEN-VERBEKE, M. 1986. Inner-city Tourism: Resources, Tourists and Promoters. In *Annals of Tourism Research*. ISSN 0160-7383, 1986, vol. 13, no. 1, pp. 79-100.

JANSEN-VERBEKE, M. – LIEVOIS, E. 1999. Analysing Heritage Resources for Urban Tourism in European Cities. In R. Butler & D. Pearce (Eds.), *Contemporary Issues in Tourism Development*, pp. 81-107. New York: Routledge.

JUDD, D. R. – FAINSTEIN, S. S. eds. 1999. *The Tourist City*. New Haven: Yale University Press.

KROLIKOWSKI, C. – BROWN, G. 2008. The Structure and Form of Urban Tourism Precincts: Setting the Stage for Tourist Performances. In B. Hayllar, T. Griffin, & D. Edwards (eds.), *City Spaces - Tourist Places: Urban Tourism Precincts*, pp. 127-149. Oxford: Butterworth-Heinemann.

LAW, C. ed.. 1996. *Tourism in Major Cities*. London: International Thomson Business Press.

LAW, C. 2002. *Urban Tourism: The Visitor Economy and the Growth of Large Cities.* London: Continuum.

LAWS, E. 1995. *Tourist Destination Management*. London: Routledge.

MAITLAND, R. – RITCHIE, B. 2009. *City Tourism: National Capital Perspectives.* Australia: University of Queensland.

MENDOZA, A. P. – GOTT, J. – PETERSON, E. R. – HALES, M. 2015. *Global Cities 2015: The Race Accelerates*. Atlanta: ATKearny.

MOORE, S. 2012. Cultural Mapping: Building and Fostering Strong Communities. In D. Borwick (ed.) *Building Communities, Not Audiences: The Future of the Arts in the United States.* Winston-Salem: ArtsEngaged.

NPÚ 2010. *Prague Heritage Site*, [online, quoted to 22.06.2016]. Available at: http://www.archeopraha.cz/mapa-vyznamnych-archeologickych-ploch-v-prazske-pamatkove-rezervaci.

PAGE, S. 1995. *Urban Tourism*. London: Routledge.

PAGE, S. – HALL, M. 2002. *Managing Urban Tourism*. Harlow, England: Prentice Hall.

PEARCE, D. 2001. Integrative Framework for Urban Tourism Research. In *Annals*

of Tourism Research. ISSN 0160-7383, 2001, vol. 28, no. 4, pp. 926-946.
PTC 2015. *Hosté a přenocování.* Prague: Prague City Tourism.
RICHARDS, G. – HALL, D. 2000. *Tourism and Sustainable Community Development.* London & New York: Routledge.
ROGERSON, C. M. 2002. Urban Tourism in the Developing World: The Case of Johannesburg. In *Development Southern Africa*. ISSN 0376-835X, 2002, vol. 19, no. 1, pp. 169-190.
SAVAGE, V. R. – HUANG, S. – CHANG, T. C. 2004. The Singapore River Thematic Zone: Sustainable Tourism in an Urban Context. In *The Geographical Journal*. ISSN 1475-4959, 2004, vol. 170, no. 3, pp. 212-225.
SCHNELL, P. – LANDGREBE, S. eds. 2005. Städtetourismus. München, Wien: Oldenburg Verlag.
SCHOFIELD, P. 2001. Urban Tourism and Small Businesses. In N. Douglas, N. Douglas, & R. Derret (eds.), *Special Interest Tourism: Context and Cases*, pp. 432-450. Brisbane: John Wiley and Sons.
SHARMA, K. 2004. *Tourism and Socio-cultural Development*. New Delhi: Sarup and Sons.
SHARPLEY, R., – TEFLER, D. J. 2002. *Tourism and Development*. London & New York: Routledge.
SHAW, G., – WILLIAMS, A. M. 1994. *Critical Issues in Tourism: a Geographical Perspective.* Oxford: Blackwell.
SMITH, M. D. – KRANNICH, R. S. 1998. Tourism Dependence and Resident Attitudes. In *Annals of Tourism Research*. ISSN 0160-7383, 1998, vol. 25, no. 4, pp.783-802.
SMITH, V. L. 2001. Tourism Change and Impacts. In Smith, V. L. & Brent, M. (eds.). *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*, pp. 107-121. New York: Cognizan Communication Corporation.
SMITH, M. – MACLEOD, N. – ROBERTSON M. H. 2010. *Key Concepts in Tourist Studies.* London: Sage Publications.
UNEP. 2004. *Environmental Impacts on Tourism.* [online, quoted to 22.06.2016]. Available at: http://www.unep.fr/scp/tourism/sustain/impacts/environmental/.
UNEP – UNWTO 2005. *Making Tourism More Sustainable. A Guide for Policy Makers.* United Nations Environment Programme & World Tourism Organization. Madrid: WTO
VAN DEN BERG, L. – VAN DER BORG J. – VAN DER MEER eds. 1995. *Urban Tourism: Performance and Strategies in Eight European Cities*. Aldershot: Avebury.
WAITT, G. – MCGUIRK, P. M. 1997. Selling Waterfront Heritage: A Critique of Millers Point, Sydney. In *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*. vol. 88, no. 4, pp. 342-352.
WARREN, J. A. N. – TAYLOR, C. N. 2003. *Developing Urban Tourism in New Zealand*. Wellington: Centre for Research, Evaluation and Social Assessment.

WB. 2005. *Methodology for Transect Walk.* Washington, DC: World Bank.
WTO – UNEP. 2005. *Making Tourism More Sustainable, A Guide for Policy Makers*, Paris, Madrid: WTO, UNEP.

Doc. Ing. Alžbeta Kiráľová, Ph.D.
Ing. Iveta Hamarneh, Ph.D.
Vysoká škola obchodní v Praze, o. p. s.
Spálená 14, 110 00 Praha 1 – Nové Mesto
E-mail: kiralova@vso-praha.eu, hamarneh@vso-praha.eu

VPLYV FYZICKOGEOGRAFICKÝCH PRVKOV KRAJINY NA REGIONÁLNY ROZVOJ MIKROREGIÓNU HANDLOVSKEJ DOLINY

Natália Kočišová, Hilda Kramáreková

Abstract

Nowadays the regional development belongs to a very actual and resonating theme. It focuses on economic and social activities which are carried in natural and social environment of the region. The natural conditions are part of his resources which present the potential of the region. Paper describes way how nature could have influence on the regional development. We will focus especially on the natural conditions in the Microregion of Handlová valley. One of the intentions of the association is develop tourism with using local natural resources. The aim of paper is define an impact of the natural conditions of area on economic and social growth of the microregion. Each chapter deals with different elements which are from various sections as a geographical location, geology, geomorphology, climatology, hydrology, vegetation, fauna and nature protection. The essence of article is identification and overview these unique landscape elements and their influence on potential of territory development.

Keywords: regional development, Microregion of Handlová valley, physical and geographical potential

Úvod

Každé územie má významný prírodný potenciál pre rozvoj svojho regiónu. Potenciál chápeme ako súhrn síl, ktorými disponuje určité územie alebo zásoby a zdroje, ktoré sú k dispozícii a prostriedky na dosiahnutie určitého cieľa (Ivanička, 1983). Región ovplyvňuje jednak poloha územia ako aj fyzickogeografické prvky ako geologické podložie, reliéf, klimatické pomery, charakter povrchových a podzemných vôd, pôdne typy a druhy, vegetačný kryt, živočíšstvo, resp. špecifické chránené časti prírody a krajiny. Charakter prírodného prostredia môže byť významným faktorom pri lokalizácii ľudského osídlenia, poľnohospodárskej činnosti, priemyslu, cestovného ruchu a dopravnej infraštruktúry.

V článku sa budeme zaoberať vplyvom fyzickogeografických prvkov na regionálny rozvoj Mikroregiónu Handlovskej doliny, keďže jedným zo zámerov združenia je rozvíjať cestovný ruch s využívaním lokálnych zdrojov. Cieľom príspevku je charakterizovať vplyv prírodných pomerov územia na ekonomický, sociálny a hospodársky rast mikroregiónu.

Teoreticko-metodické východiská

Regionálny rozvoj zahŕňa ekonomické a sociálne procesy prebiehajúce v prírodno-spoločenskom prostredí regiónu, ktoré by mali využívať ale aj rešpektovať možnosti, predpoklady a osobitosti regiónu. Charakter regiónu sa formuje vplyvom činnosti obyvateľov a ich využívaním potenciálu prírody daného územia (Rajčáková, 2005). Prírodný systém chápeme ako komplex, ktorý disponuje určitým súhrnom prírodných daností, podmienok a predpokladov pre komplexné hospodárske využitie. Krajina poskytuje možnosti určitým odvetviam národného hospodárstva, uľahčuje zakladanie sídiel, dopravných línií a vytváranie regiónov cestovného ruchu (Ivanička, 1983). Územie disponuje ďalšími danosťami, ktoré môžeme zahrnúť do jeho potenciálu. Potenciál krajiny sa hodnotí v zmysle komplexných vlastností skúmaného objektu (krajiny) ako ponuka, schopnosť, resp. vhodnosť krajiny poskytnúť a plniť rôzne funkcie, s cieľom uspokojovať potreby spoločnosti v súlade s harmonickým fungovaním funkčných väzieb krajinného systému (Oťaheľ, Poláčik, 1987, Oláhová, Boltižiar, 2009).

História a premeny mesta Handlová v priebehu svojej existencie zaujali Kostického (1976) natoľko, že k 600. výročiu založenia mesta vydal publikáciu „Handlová a jej premeny." V roku 2009 sa Mgr. Jana Vojteková, PhD., vtedajší starosta obce Ráztočno RSDr. Tomáš Konuš, členovia OZ Condriena, zástupcovia urbárskeho spoločenstva a dobrovoľníci z obce podieľali na realizácii projektu, ktorý bol zameraný na vybudovanie Náučného chodníka Remata-Ráztočno (Vojteková, 2010). V publikácii „Trendy vývoja banskej krajiny na hornom Ponitrí," autorka obšírne charakterizovala Handlovskú dolinu a jej banskú činnosť (Vojteková, 2013). Sté výročie priemyselnej ťažby uhlia v Handlovskej bani bolo inšpiráciou pre Reiffa (2009) pre publikovanie knihy s názvom „100 rokov priemyselnej ťažby uhlia Baňa Handlová." Problematikou baníckej histórie mesta Handlová sa zaoberali aj autori Záni a kol. (1984) a Krčík (2012). Podľa Kočišovej (2016) Mikroregión Handlovskej doliny ponúka vďaka výhodnej pozícii v prírodnom prostredí spolu s kultúrnohistorickým dedičstvom predpoklad pre rozvoj cestovného ruchu.

Vymedzenie územia a vznik Mikroregiónu Handlovskej doliny

Handlovská dolina sa nachádza vo východnej časti okresu Prievidza (mapa 1), ktorý má najväčší počet obyvateľov (135 967 k 31.12. 2015) a najväčšiu rozlohu (959,77 km^2) v rámci Trenčianskeho kraja. Dolinu ohraničuje zo severu jadrové pohorie Žiar, z východu sopečné pohorie Kremnické vrchy a z juhozápadu pohorie sopečného pôvodu Vtáčnik. Pozdĺž dolinou tečie vodný tok Handlovka s niekoľkými menšími prítokmi.

Mapa 1: Širšie územné vzťahy Mikroregiónu Handlovskej doliny (okres Prievidza)
Map 1: Wider spatial relations of Microregion of Handlová valley (Prievidza district)

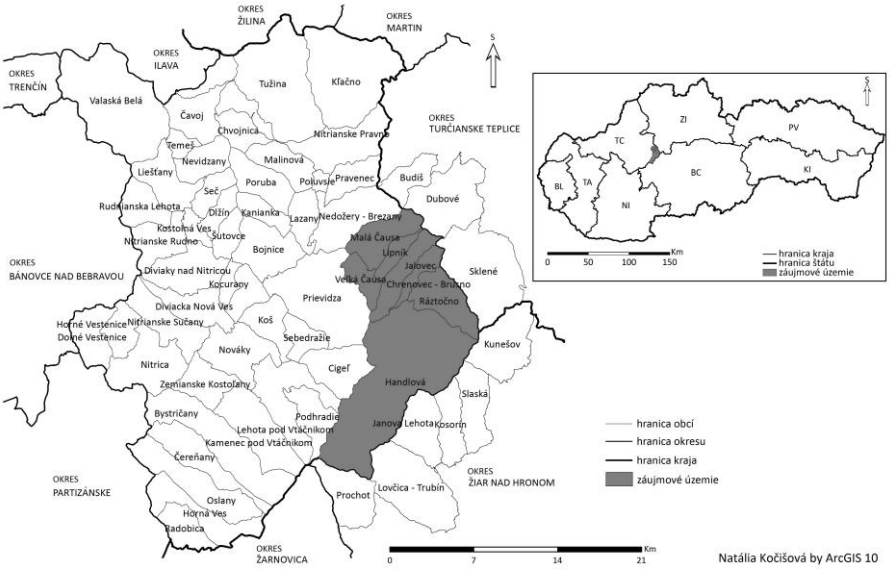

Motívom, ktorý viedol zakladateľov k vytvoreniu mikroregiónu, bola idea založenia spoločného obecného úradu a možnosť čerpať v tomto období finančné prostriedky z európskeho programu PHARE. Mikroregión vznikol v roku 2004, kedy jeho súčasťou boli obce Ráztočno, Jalovec, Chrenovec-Brusno, Malá Čausa, Veľká Čausa, mesto Handlová a o rok neskôr sa pričlenila aj obec Lipník (Mikroregión Handlovskej doliny, 2016). Najväčšiu časť mikroregiónu svojou rozlohou (85,55 km^2) a počtom obyvateľov (17 385 k 31.12.2015) zaberá mesto Handlová. Na severovýchode mesto susedí s obcou Ráztočno, ktorá sa nachádza v Hornonitrianskej kotline pri juhozápadnom úpätí pohoria Žiar. V juhovýchodnej časti Hornonitrianskej kotliny sa rozprestiera obec Jalovec. Zlúčená obec Chrenovec-Brusno, ktorá leží na nive vodného toku Handlovka, hraničí na severozápade s najmenšou obcou Lipník. V najsevernejšej časti mikroregiónu a v doline Čausianskeho potoka sa nachádza obec Malá Čausa. Obec s najmenším počtom obyvateľov v mikroregióne (478 k 31.12.2015), Veľká Čausa, sa nachádza na severovýchod od okresného mesta Prievidza.

Poloha územia

Mikroregión má v rámci administratívneho členenia Slovenska strategickú geografickú polohu. Nachádza sa medzi okresnými mestami Prievidza a Žiar nad

Hronom vzdialenými od seba 37,1 kilometrov. Komunikačne sú prepojené cestnou sieťou 1. triedy (I/9), ktorá prechádza cez jednotlivé sídla mikroregiónu s výnimkou obce Malá Čausa. Do roku 2030 je cez územie naplánovaná výstavba rýchlostnej cesty R2, úsek R2 Hradište – hranica kraja (Dérerov mlyn), za účelom zlepšenia kvalitatívnych parametrov cestnej premávky, vylúčenia premávky zo zastavaných oblastí a zníženia zaťaženia životného prostredia obyvateľov obcí (Enviroportal, 2016). Hoci na rýchlostnú cestu musia obyvatelia čakať ešte minimálne štrnásť rokov, železničnú trať mohli využívať už v 30. rokoch 20. storočia. Jednokoľajová spojnica Prievidze a Hornej Štubne s dĺžkou 37 kilometrov, ktorá obsluhuje deväť zastávok, prechádza tunelmi cez pohoria Žiar a Kremnické vrchy. Okrem osobnej prepravy je trať využívaná aj na transport uhlia z Bane Handlová (ŽSR, 2016).

Geologické pomery

Počas dlhých geologických období sa v tejto oblasti usadili z vtedajšieho druhohorného mora vrstvy sedimentárnych hornín, najmä vápence a dolomity. Uložili sa na pôvodné kryštalické jadrá, ktoré sú základom kryštalicko-druhohorných pohorí. Pomalým tuhnutím lávy za vysokého tlaku pod zemským povrchom jednotlivé minerálne zložky vykryštalizovali, čím vznikli žulové masívy a kryštalické bridlice. Silné vrásnenie zemskej kôry prebiehajúce koncom druhohôr a pokračujúce aj v treťohorách spôsobilo, že mohutné vrstvy usadených hornín vystúpili nad hladinu mora. Po ústupe mora koncom druhohôr vznikla v oblasti Ponitria morská zátoka, v ktorej Prievidzská a Handlovská kotlina tvorili ešte jeden celok (Štilla a kol., 1966).

V mladších treťohorách sopečná činnosť spôsobila vystúpenie pohorí Vtáčnik a Kremnické vrchy, kedy rastlinné vrstvy vplyvom vysokého tlaku a teploty z činných sopiek zuhoľnateli. Ťažká žeravá andezitová láva na území Handlovej spôsobila dvojnásobne väčšiu výhrevnosť uhlia ako v Novákoch, čo znamenalo potenciálne využitie ložiska. Vďaka tomu sa z pôvodne poľnohospodárskeho mesta, Handlová stáva začiatkom 20. storočia banícke centrum. Za týchto podmienok v roku 1909 vznikol veľký podnik Západouhorská kamenouhoľná spoločnosť a začali sa stavať banícke objekty na povrchu, elektráreň, železničná trať, založila sa aj banícka kolónia pre prichádzajúcich robotníkov. Po roku 1910 s rozvojom priemyslu prudko vzrastal počet obyvateľov a zvyšovalo sa aj množstvo vyťaženého uhlia (Štilla a kol., 1966). Handlovská baňa bola považovaná za najbohatšiu hnedouhoľnú baňu a v období druhej svetovej vojny to bol jediný ťažobný závod s rozvinutou ťažbou uhlia na Slovensku (Hornonitrianske bane Prievidza a.s., 2016). Po vyše sto rokoch ťažby uhlia je v Handlovej banská činnosť na ústupe, ale pre návštevníkov mesta môže byť zaujímavé Slovenské banské múzeum s dobovými exponátmi (obr. 1).

Obr. 1: Slovenské banské múzeum v meste Handlová
Figure 1: Slovak mining museum in the Handlová town

Zdroj: http://www.muzeumbs.sk/handlova/, 2016

Ďalšou využívanou horninou v území je dolomit, ktorý sa vyskytuje v rekreačnom stredisku Remata (obec Ráztočno). Od roku 1961 bola jeho ťažba niekoľkokrát prerušená, ale v súčasnosti je opäť obnovená. Surovina je vhodná pre stavebné účely, minerálne vlákna, kompozitové polyolefíny a plnivá (TSK, 2004).

V území mikroregiónu sa vyskytuje aj sedimentárna hornina pieskovec. Z nej sa v období starších treťohôr počas ústupu mora v oblasti dnešnej obce Chrenovec-Brusno vytvorili pieskovcové usadeniny, tzv. Brusnianske gule (obr. 2). V rámci zachovania prírodnej pamiatky a rozvoja cestovného ruchu k nim vedie aj náučný chodník. Útvary sú nepravidelne rozmiestnené v lomovej stene alebo na prístupovej ceste. Ide o regresné sedimenty málo spevnených piesčito-štrkovitých usadenín s guľovitým a elipsovitým tvarom. Ich veľkosť je od 10 do 200 centimetrov (Chrenovec-Brusno, 2016).

Obr. 2: Brusnianske gule v obci Chrenovec-Brusno
Figure 2: Brusnianske balls in the Chrenovec-Brusno municipality

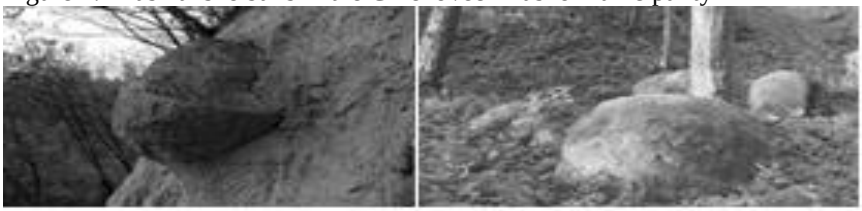

Zdroj: http://hiking.sk/hk/ga/1824/brusnianske_gule.html, 2016

Reliéf

Rozmanitosť prírodného prostredia z aspektu tvárnosti zemského povrchu pôsobí tiež ako lokalizačný predpoklad regionálneho rozvoja. V prípade mikroregiónu významne pôsobia najmä tieto morfometrické vlastnosti reliéfu: nadmorská výška, sklon a orientácia reliéfu voči svetovým stranám. Územie má značný potenciál pre rozvoj cestovného ruchu vďaka jeho geomorfologickej rôznorodosti, pretože sa rozprestiera na štyroch celkoch (tab. 1).

Tab. 1: Geomorfologické členenie Mikroregiónu Handlovskej doliny
Table 1: Geomorphological division of the Microregion of Handlová valley

Sústava	Alpsko-himalájska	
Podsústava	Karpaty	
Provincia	Západné Karpaty	
Subprovincia	Vnútorné Západné Karpaty	
Oblasť → Celok	Slovenské stredohorie	Vtáčnik
		Kremnické vrchy
	Tatransko-fatranská	Hornonitrianska kotlina
		Žiar

Zdroj: Mazúr, Lukniš, 1986

Geomorfologické pomery inšpirovali nadšencov turistiky k vybudovaniu turistických chodníkov (TCH) a cyklotrás v území. Jeden z nich, TCH Ponitrianska magistrála, vedie cez pohoria Tribeč a Vtáčnik. Začína sa v Nitre a končí o 105 kilometrov ďalej na Námestí baníkov v Handlovej. Na jednom z koncových stanovíšť chodníka sa nachádza prírodná rezervácia Biely kameň (obr. 3) s nadmorskou výškou 1 135 metrov (v mestskej časti Handlovej a v Cigli). Dôvodom ochrany je ukážka rozpadu lávových prúdov a zriedkavého výskytu ryolitových telies vo vulkanických komplexoch pohoria Vtáčnik (Enviroportal, 2016). Poslednou zastávkou turistického chodníka je andezitový vrch Veľký Grič (971 m n. m. - obr. 4) s tabuľou popisujúcou okolité vrchy.

Obr. 3: Prírodná rezervácia Biely kameň v meste Handlová
Figure 3: Nature reservation Biely kameň in the Handlová town

Zdroj: http://mapio.net/pic/p-71106583

Obr. 4 : Vrch Veľký Grič v meste Handlová
Figure 4 : Mountain Veľký Grič in the Handlová town

Zdroj: http://mapio.net/pic/p-50110047

V roku 2009 Handlovský banícky spolok a dobrovoľníci vybudovali Banský náučný chodník, ktorý na informačných tabuliach predstavuje činnosti

spojené s ťažbou uhlia v meste a informácie o faune a flóre blízkeho okolia. Súčasťou trinástich stanovíšť sú dve oddychové zóny – Jedna studnička a Tri studničky (Kočišová, 2016).

Z Handlovej vedie 7,2 kilometrov dlhý turistický chodník na čiastočne odlesnenú vyvýšeninu Bralovú skalu (826 m n. m.) v rekreačnej oblasti Remata (obec Ráztočno). Cez dominantu strediska prechádza Medzinárodná diaľková turistická trasa E8, ktorá začína v Írsku (Dursey Head) a končí pri bulharsko-tureckých hraniciach (Svilengrad). Trasu E8 križujú na území mikroregiónu dva turistické chodníky s názvami: Pod stĺpom – Sedlo pod Vysokou a Ráztočno – Sklené pri Handlovej. V rámci náučného chodníka Remata – Ráztočno sa návštevníci dozvedia pomocou informačných tabúľ viacero faktov o faune a flóre, o prírodných pamiatkach chodníka a histórii obce Ráztočno. Zaujímavosťou chodníka je geologická rôznorodosť dvoch geomorfologických celkov (Kremnické vrchy a Žiar) tiahnucich sa cez trasu. Súčasťou chodníka je prírodná pamiatka Hájska jaskyňa vyhlásená v roku 1994 a Jaskyňa na Lazoch spojená s Ráztočianskou vyvieračkou (Enviroportal, 2016, Vojteková, 2010).

V mikroregióne sa nachádza mnoho ďalších TCH: Sedlo Tri kríže – Tri chotáre (cez Novú Lehotu), Prievidza – Handlová (námestie), Tri studničky – Malý Grič, Handlová námestie – Sedlo pod Vysokou a Ráztočno – Sklené pri Handlovej.

Stredisko Remata v obci Ráztočno dokáže pomocou lyžiarskych atrakcií udržať návštevnosť aj počas zimnej sezóny. Vhodný sklon svahu a orientácia voči svetovým stranám boli hlavnými podmienkami pre vybudovanie lyžiarskeho strediska. Svah orientovaný na sever s celkovým prevýšením 90 metrov vytvára predpoklady pre rozvoj lyžiarskeho turizmu. V roku 1978 tu skonštruovali lyžiarsky vlek (Izák a kol., 2001). V súčasnosti je lyžiarske stredisko centrom telesne postihnutých športovcov, vyhľadávané aj paraolympionikmi z celého Slovenska.

Klíma

Na regionálny rozvoj územia mikroregiónu vplývajú aj klimatické pomery. Závisí od nich rozsah poľnohospodárskej produkcie a dopyt po rekreácii. Podľa klímageografickej klasifikácie patrí územie mikroregiónu do dvoch klímageografických typov – kotlinová klíma a horská klíma (Mazúr, red., 1980). Podľa Lapina a kol. (2002) sa intravilánová časť obcí Ráztočno, Jalovec, Chrenovec-Brusno, Lipník, Malá Čausa a Veľká Čausa radí do teplej klimatickej oblasti. Vďaka klimatickej oblasti priaznivej pre poľnohospodárstvo sa produkcia plodín sústreďuje v obciach Chrenovec-Brusno, Veľká Čausa a Malá Čausa. Mesto Handlová patrí do mierne teplej oblasti (mierne teplý, vlhký, vrchovinný okrsok a mierne teplý, veľmi vlhký, vrchovinný okrsok) a chladnej oblasti (mierne chladný okrsok). Podľa SHMÚ (2016) sa priemerný úhrn zrážok v letnom polroku (apríl-september) v území pohybuje od 450 mm do 550 mm. V zóne lesného porastu v mikroregióne prevláda mierne teplá klimatická oblasť (Lapin a kol.,

2002). V stredisku Remata sa drží súvislá snehová pokrývka približne 100 dní, z čoho profituje najmä lyžiarske stredisko a na druhej strane je v tejto oblasti okolo 50 letných dní (teplota vzduchu nad 25 °C), takže poskytuje vhodné podmienky aj pre letnú turistiku.

Vodstvo

Hydrologická zložka krajiny je jedným z rozhodujúcich lokalizačných faktorov pri osídľovaní územia obyvateľstvom, pri poľnohospodárskej výrobe, priemysle a doprave. Handlovskou dolinou tečie nezregulovaný, meandrujúci vodný tok Handlovka s dĺžkou 32 km. Pramení v pohorí Vtáčnik pod vrchom Biely Kameň v nadmorskej výške 770 metrov. Z hľadiska hydrologického členenia Handlovka patrí do povodia rieky Váh a čiastkového povodia rieky Nitra, do ktorej ústi medzi obcami Koš, Opatovce nad Nitrou a mestom Nováky. Pri mestskej časti Nová Lehota je na Handlovku napojená vodná nádrž Handlovský rybník. Jej hlavným účelom je regulácia prietoku vodného toku, ale je využívaná aj na rekreačný rybolov. Pod vrchom Veľký Grič sa nachádza vodná plocha Konštantín, ktorá je jednou zo stanovíšť Banského náučného chodníka. Jazero, zaplavený lom po povrchovej ťažbe, je v súčasnosti využívaný ako rybník a na rekreáciu.

Vzhľadom na málo priepustné a miestami nepriepustné vrstvy v neogénnych sedimentoch, v Handlovskej kotline nie sú príliš dobré podmienky pre výskyt väčších zásob podzemnej vody. Hornatá časť územia (neovulkanity Vtáčnika a Kremnických vrchov) má stredný stupeň priepustnosti. V území mikroregiónu sú zachytené pramene z pohorí Vtáčnik a Kremnické vrchy na zásobovanie pitnou vodou. Z miestnych zdrojov sú prístupné pitné pramene Mlynská dolina, Tri studničky a Schneiderova lúka.

V meste Handlová sa v ložiskách hnedého uhlia využívajú banské vody čerpané z vrchu Biela skala. Ich význam spočíva najmä pri protipožiarnej prevencii v podzemí a pri technologickej úprave uhlia, no ich objem neustále klesá (SAŽP, 2016). To, že v území existujú aj zásoby geotermálnej vody, potvrdilo odkrytie termálnych prameňov v rokoch 1942 a 1945. Najnovší hydrogeologický prieskum hovorí o liečivej vode s priaznivým chemickým zložením kalciovo-magnéziovo-bikarbonátového typu. Teplota geotermálneho vrtu je 37,5°C. Vrt s hĺbkou 1201,3 metrov predstavuje potenciál rozvoja cestovného ruchu v prípade obnovy pôvodného kúpaliska alebo voda môže byť využívaná ako doplnkový zdroj energie (Program rozvoja mesta Handlová, 2015).

Pôda

Limitovaným prírodným zdrojom, ktorý je považovaný za jedno z najvzácnejších bohatstiev ľudstva, je pôda. Jednotlivé horizonty pôdy vplývajú na jej úrodnosť a to rozhoduje o produkcii poľnohospodárskych plodín v danom

území. V území mikroregiónu prevláda pôdny typ kambizem, na ktorý sa viaže lesný porast s celkovou rozlohou 9 210 ha (tab. 2).

Tab. 2: Štruktúra pôdneho fondu Mikroregiónu Handlovskej doliny (v hektároch)
Table 2: Structure of land resources of the Microregion of Handlová valley (in hectars)

Sídlo	Handlová	Ráztočno	Jalovec	Chrenovec-Brusno	Lipník	Malá Čausa	Veľká Čausa	Spolu
Rozloha	8555	1759	602	1231	549	1535	781	15012
Poľnohospodárska pôda spolu	2180	580	245	551	261	502	420	4739
- orná pôda	275	63	116	243	2	180	222	1100
- trvalý trávnatý porast	1643	495	122	288	251	307	190	3296
- trvalé kultúry	262	22	7	20	8	15	8	343
Nepoľnohospodárska pôda spolu	6376	361	357	680	288	1033	361	10274
Lesný pozemok	5711	1054	321	589	251	982	302	9210
Vodná plocha	47	11	5	10	4	5	11	94
Zastavaná plocha	373	42	24	60	30	35	42	638
Ostatná plocha	245	6	7	21	3	11	6	333

Zdroj: ŠÚ SR, 2016

Kambizeme sú stredne úrodné pôdy, vhodné len pre užší sortiment poľnohospodárskych plodín, napríklad na pestovanie jačmeňa, raže, repky olejnej, pšenice, kukurice atď. Druhým pôdnym typom v území je rendzina, ktorá sa nachádza v malých plochách v meste Handlová a v obci Ráztočno zaberá 378 hektárov (21,5 % z celkovej rozlohy obce). Pôdny typ fluvizem sa vyskytuje v rovinatej oblasti fluviálnej nivy vodného toku Handlovka. V rámci pôdnych druhov tu prevažujú hlinité pôdy (stredne ťažké) vhodné na obrábanie, v menšom množstve piesočnaté a hlinito-piesočnaté pôdy (ľahké) a ílovito-hlinité pôdy (ťažké) (VÚPOP, 2016). Aj keď v kotlinách dochádza k znižovaniu úrodnosti hlinitých pôd, poľnohospodárstvom sa tu obyvatelia živili už v mladšej dobe kamennej. S rozvojom roľníctva a pastierstva si začali rozširovať plochy pastvín a pasienkov na úkor lesov (Štilla a kol., 1966). Vplyvom fyzickogeografických činiteľov sa územie zaraďuje do horskej poľnohospodárskej oblasti, kde je vhodné

pestovať obilniny a krmoviny. Poľnohospodársku produkciu tu zabezpečujú tri agrosubjekty a samostatne hospodáriaci roľníci zameraní na rastlinnú a živočíšnu výroby. Poľnohospodárska firma Agroprodukt Slovakia, a.s. pôsobiaca v Handlovej sa zameriava na pestovanie krmovín, kukurice, repky olejnej a ovocinárstvo orientované na pestovanie jabĺk. Firma sa zaoberá aj chovom hovädzieho dobytka a s tým súvisiacou produkciou mlieka a mäsa (Program rozvoja mesta Handlová, 2015).

Vegetačný kryt

Vegetácia plní významnú funkciu pri budovaní oddychových a rekreačných zón ako sú parky, turistické chodníky či cyklotrasy. Súčasná krajinná pokrývka a využitie zeme sú výsledkom dlhodobých zmien pôvodnej prírodnej krajiny pod vplyvom človeka (Feranec, Oťaheľ, 2001).

Územie mikroregiónu sa podľa Plesníka (1995) zaraďuje do bukovej zóny, kryštalicko-druhohornej a sopečnej oblasti, okresov Hornonitrianska kotlina, Vtáčnik a Žiar. Podľa Geobotanickej mapy SR (Michalko a kol., 1986) sa v Handlovskej doline vyskytujú najmä dubovo-hrabové lesy karpatské (*Querco-Fagetea Carpinion*), popri vodnom toku Handlovka lužné lesy vŕbovo-topoľové (*Salicion albae*), v menšom množstve bukovo-kvetnaté lesy podhorské (*Carici pilosae-Fagetum*) a v horskej oblasti sú zastúpené bukové lesy vápnomilné (*Carici albae-Fagetum).* Zo spoločenstva dubovo-hrabových lesov prevažuje dub cerový (*Quercus cerris*) a dub letný (*Quercus robur*). Bukové-kvetnaté lesy podhorské zastupuje buk lesný (*Fagus sylvatica*) a v oblasti zmiešaných lesov sa vyskytujú javor horský (*Acer pseudoplatanus*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), jaseň štíhly (*Fraxinus excelsior*), lipa malolistá (*Tilia cordata*), jedľa biela (*Abies alba*) a smrek obyčajný (*Picea abies*) (SAV, 2016).

Výmera lesného pôdneho fondu zaberá 9 210 ha, čo predstavuje 61 % z celkovej rozlohy územia mikroregiónu. Najväčšia časť rozlohy lesov je vo vlastníctve štátu a zvyšná plocha je vo vlastníctve urbárskych spoločenstiev, prípadne súkromných osôb. Potenciál vegetačného krytu sa viaže najmä na primárnu funkciu lesa, čiže na produkciu drevenej hmoty pre drevospracujúci priemysel. Veď už v druhej polovici 18. storočia obyvatelia hospodársky využívali drevo na výrobu drevených produktov. V území pôsobí niekoľko remeselníkov, ktorí využívajú miestne zdroje dreva na rozvoj vlastných firiem.

Živočíšstvo

Územie mikroregiónu sa podľa zoogeografického členenia terestického biocyklusu začleňuje do zóny listnatých lesov a podkarpatského úseku (Jedlička, Kalivodová, 2002). V rámci zoogeografickeho členenia limnického biocyklusu územie spadá do Pontokaspickej provincie, podunajského okresu a

stredoslovenskej časti (Hensel, Krno, 2002). Handlovská dolina ako oblasť s dominujúcim lesným porastom poskytuje vhodné podmienky pre život viacerých vzácnych živočíšnych druhov. Počas prechádzky turistickými chodníkmi návštevníci môžu pozorovať diviačiu, jeleniu, srnčiu zver a občasne aj medveďa hnedého (*Ursus arctos*). Z vodných živočíchov sú vo vodnej nádrži Handlovský rybník zastúpené sladkovodné ryby ako napríklad kapor obyčajný (*Cyprinus carpio*), zubáč veľkoústy (*Sander lucioperca*) a sumec západný (*Silurus glanis*).

Ochrana prírody

Dôležitou súčasťou regionálneho rozvoja je aj ochrana prírody a zachovanie kvality životného prostredia. V zmysle Zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny sa vyčleňujú typy chránených území, ktoré sa prvotne delia na veľkoplošné a maloplošné. Chránené územie zasahuje aj do územia mikroregiónu. Časť veľkoplošnej chránenej krajinnej oblasti Ponitrie, celok Vtáčnik, sa nachádza na južnej hranici mesta Handlová (hranice s obcami Prochot a Podhradie). Pohorie Vtáčnik je prostredníctvom Natury 2000 považované za chránené územie s hlavným cieľom zachovania prírodného dedičstva. Na jeho území sú zastúpené biotopy a živočíšne druhy, ktoré sú predmetom jeho ochrany. V oblasti pohoria Vtáčnik sa vyníma už spomínaná prírodná rezervácia Biely kameň vyhlásená v roku 1973.

V mestskej časti Nová Lehota sa nachádza chránený strom tis obyčajný *(Taxus baccata)* vysadený v roku 1843. Ako dôvod ochrany sa uvádza dendrologický, estetický a kultúrny význam (Enviroportal, 2016). Druhým chráneným stromom v Novej Lehote je sekvojovec mamutí *(Sequoiadendron giganteum)* tiež z roku 1843 (Handlová, 2016). Dôvodom ochrany je ekologický, kultúrny a krajinársky význam (Enviroportal, 2016). V území obce Veľká Čausa rastú dva chránené exempláre lipy malolistej *(Tilia cordata).* Vek stromov sa odhaduje až na 200 rokov a ako dôvod ochrany sa uvádza pekný vzrast s estetickým a biologickým významom pre životné prostredie obce (Enviroportal, 2016).

Záver

Každá zložka krajiny určitým spôsobom ovplyvňuje územie a zanecháva stopy na regionálnom rozvoji územia, či už pozitívne alebo negatívne.

Mikroregión Handlovskej doliny predstavuje územie s jedinečným prírodným bohatstvom, ktorý je a môže byť ešte viac využívaný pre rozvoj regiónu. Spomedzi prírodných zdrojov sú značne využívané nerastné suroviny. Ťažba uhlia v Handlovej sa datuje od roku 1909 a od vtedy je známa pod synonymom „banícke mesto." Rozmanitosť reliéfu zemského povrchu pôsobí tiež ako lokalizačný predpoklad regionálneho rozvoja, pretože cez štyri geomorfologické celky je vybudovaných osem turistických chodníkov. Aj ďalšie

zložky krajiny od klímy, vodstva, pôdy, vegetačného krytu, živočíšstva až po ochranu prírody sa významne podieľajú na rozvoji územia a vytvárajú tak región s originálnym prírodným potenciálom.

Nárast využívania prírodných zdrojov krajiny by mal viesť k trvalo udržateľnému rozvoju členských obcí. Strategickým krokom v najbližšej budúcnosti by mohlo byť prehodnotenie využívania potenciálu krajiny vo väčšej orientácii na turizmus – pretože aj napriek veľkému potenciálu prírodnej krajiny, v mikroregióne absentuje integrovaná podpora cestovného ruchu s prezentáciou jeho jedinečností.

Literatúra

ENVIROPORTAL. 2016. *Lipy na cintoríne vo Veľkej Čausi*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://stromy.enviroportal.sk/strom/lipy-na-cintorine-vo-velkej-causi>

ENVIROPORTAL. 2016. *Prírodná pamiatka Hájska jaskyňa*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://uzemia.enviroportal.sk/main/detail/cislo/1166>

ENVIROPORTAL. 2016. *Prírodná rezervácia Biely Kameň*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://uzemia.enviroportal.sk/main/detail/cislo/213>

ENVIROPORTAL. 2016. *Rýchlostná cesta R2 Hradište – hranica kraja (Dererov mlyn)*. [online]. [cit. 2016-09-28]. Dostupné na internete: <http://www.enviroportal.sk/sk_SK/eia/detail/rychlostna-cesta-r2-hradiste-hranica-kraja-dererov-mlyn->

ENVIROPORTAL. 2016. *Sekvoja obrovská v Novej Lehote.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://stromy.enviroportal.sk/strom/sekvoja-obrovska-v-novej-lehote>

ENVIROPORTAL. 2016. *Tis pri fare v Novej Lehote*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://stromy.enviroportal.sk/strom/tis-pri-fare-v-novej-lehote>

FERANEC, J. – OŤAHEĽ, J. *Krajinná pokrývka Slovenska.* Bratislava : Veda, Bratislava, 2001. 124 s. ISBN 80-224-0663-5.

CHRENOVEC-BRUSNO. 2016. *Pieskové gule*. [online]. [cit. 2016-9-28]. Dostupné na internete: <http://www.chrenovec-brusno.sk/pieskove-gule.phtml?id3=86539>

HANDLOVÁ. 2016. *Pozoruhodnosti.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.handlova.sk/mestska-policia.phtml?id_menu=97274&limited_level=1&stop_menu=97248>

HENSEL, K. – KRNO, I. 2002. Zoogeografické členenie: Limnický biocyklus. Mapa 1:1 000 000. In *Atlas krajiny SR*. Hrnčiarová, T., red. Bratislava : Ministerstvo ŽP SR, 2002. 117 s. ISBN 80-88833-27-2.

HIKING. 2016. *Brusnianske gule.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://hiking.sk/hk/ga/1824/brusnianske_gule.html>

HORNONITRIANSKE BANE PRIEVIDZA, a.s. 2016. *História*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.hbp.sk/index.php/sk/spolocnost/historia>

IVANIČKA, K. 1983. *Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie*. Bratislava: SPN, Bratislava, 1983. 448 s.

IZÁK, J. a kol. 2001. *Handlová*. Žilina: Knižné centrum, 2001.

JEDLIČKA, L. – KALIVODOVÁ, E. 2002. Zoogeografické členenie: Terestrický biocyklus. Mapa 1:1 000 000. In *Atlas krajiny SR*. Hrnčiarová, T., red. Bratislava: Ministerstvo ŽP SR, 2002. 117 s. ISBN 80-88833-27-2.

KOČIŠOVÁ, N. 2016. *Jedinečnosti Mikroregiónu Handlovskej doliny.* In: Študentská vedecká konferencia 2016, zborník recenzovaných príspevkov. Nitra : FPV UKF v Nitre, 2016. ISBN 978-80-558-0791-1.

KOSTICKÝ, B. a kol. 1976. *Handlová a jej premeny.* Martin: Osveta, 1976. 109 s.

KRČÍK, M. 2012. *Oheň v Bani Handlová.* Prievidza: Ofsetka, 2012. 209 s. ISBN 978-80-969740-5-4.

LAPIN, M. a kol. 2002. Klimatické oblasti. Mapa 1: 1 000 000. In *Atlas krajiny SR*. Hrnčiarová, T., red. Bratislava: MŽP SR, 2002. 117 s. ISBN 80-88833-27-2.

MAPO.NET. 2016. *Handlová z Veľkého Gríča.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://mapio.net/pic/p-50110047/>

MAZÚR, E. red. 1980. Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava : SAV, SÚGK, 1980. 296 s.

MAZÚR, E. – LUKNIŠ, M. 1986. Geomorfologické jednotky. Mierka 1: 1 000 000. In *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Hrnčiarová, E. (red.) 1. vyd. Bratislava: MŽP SR; Banská Bystrica: SAŽP, 2002. 88 s. ISBN 80-88833-27-2.

MICHALKO, J. a kol. 1986. *Geobotanická mapa ČSSR, Slovenská socialistická republika* 1 : 200 000. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1986.

MIKROREGIÓN HANDLOVSKEJ DOLINY. 2016. *Mikroregión Handlovskej doliny v skratke.* [online]. [Cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.handlova.info/section.php?work=view_section&SectionID=21&FolderID=25&ref=section>

OLÁHOVÁ, J. – BOLTIŽIAR, M. 2009. Druhotná krajinná štruktúra mesta Handlová v r. 2009. In *Geografické štúdie*. ISSN 1337-9445, 2009, roč. 13, č. 2, s. 79-86.

OŤAHEĽ, J. – POLÁČIK, Š. 1987. *Krajinná syntéza Liptovskej kotliny*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1987. 118 s.

PLESNÍK, P. 2002. *Fytogeograficko-vegetačné členenie*. Mierka 1 : 1 000 000. In Atlas krajiny Slovenskej republiky, Hrnčiarová, T. red. Bratislava: MŽP SR, SAŽP Banská Bystrica, 2002. s. 113. ISBN 80-88833-27-2.

PROGRAM ROZVOJA MESTA HANDLOVÁ. 2015. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.handlova.sk/download_file_f.php?id=650087>

RAJČÁKOVÁ, E. 2005. *Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava: UK Bratislava, 2005. 120 s. ISBN 978-80-89317-09-7.
REIFF, I. 2009. *Sto rokov priemyselnej ťažby uhlia v Handlovej.* [online]. [cit. 2016-9-30]. Dostupné na internete: <http://www.handlova.sk/download_file_f.php?id=512597>
SAV. 2016. *Atlas biotopov Slovenska.* [online]. [cit. 2016-9-30]. Dostupné na internete: <http://sbs.sav.sk/index.html>
SAŽP. 2016. *Podzemné vody.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.sazp.sk/slovak/periodika/sprava/kraje/trencin/podzemvo.htm>
SHMÚ. 2016. *Klimatický atlas.* [online]. [cit. 2016-9-30]. Dostupné na internete: <http://klimat.shmu.sk/kas/>
SLOVENSKÉ BANSKÉ MÚZEUM. 2016. *Handlová*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.muzeumbs.sk/handlova/>
ŠTILLA, M. a kol. 1966. *Handlová*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo Banská Bystrica, 1966. 174 s.
ŠÚ SR. 2016. *Data cube.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://datacube.statistics.sk/TM1WebSK/TM1WebLogin.aspx>
TSK. 2004. *Bilancia zásob výhradných ložísk v Trenčianskom samosprávnom kraji.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <www.tsk.sk/buxus/docs/uzemneplanovanie/RSPTSK-prilohy.pdf>
VOJTEKOVÁ, J. 2010. *Sprievodca náučným chodníkom.* [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.handlova.info/download.php?action=download&FileID=395>
VOJTEKOVÁ, J. 2013. *Trendy vývoja banskej krajiny na hornom Ponitrí.* Nitra : UKF v Nitre, 2013. 152 s. ISBN 978-80-558-0426-2.
VÚPOP. 2016. *Pôdne mapy.* [online]. [cit. 2016-9-30]. Dostupné na internete: <http://www.podnemapy.sk/bpej/viewer.htm?activelayer=2&layers=001>
ZÁKON č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny.
ZÁNI, F. a kol. 1984. *75 rokov priemyselnej ťažby uhlia v Handlovej.* Martin: Osveta, 1984. 85 s.
ŽSR. 2016. *Stručný vývoj železničnej siete na Slovensku*. [online]. [cit. 2016-9-25]. Dostupné na internete: <http://www.mdc.sk/stranka/strucny-vyvoj-zeleznicnej-siete-na-slovensku/>

THE IMPACT OF PHYSICAL-GEOGRAPHICAL ELEMENTS OF LANDSCAPE ON REGIONAL DEVELOPMENT OF THE HANDLOVÁ VALLEY MICROREGION

Summary

In a certain way, each element of country influences its area. It also has an impact – either positive or negative on the regional development. In our article, we

focused on the impact of physical-geographical features on the regional development in the Microregion of Handlová valley. One of the aims of the association is to develop tourist industry thanks to the use of local sources. The Microregion of Handlová valley represents the region with rich natural conditions that together create one unit and also influence each other.

Considering the administrative division of the Slovak Republic, this microregion has great strategic position from geographic point of view. It is situated between two district town Prievidza and Žiar nad Hronom which are connected with the primary road I/9. From the point of view of subsoil geology, this area disposes of mineral resources which are used in the industry. Since 1909, the lignite has been mined in Handlová and since 1961 the dolomite has been mined in Remata (the part of Ráztočno village). The geomorphological division is also in favour of this region – such mountains as Vtáčnik, Kremnické vrchy or Žiar are to be found nearby. Thanks to tourist paths, they have the possibility to visit interesting natural objects which are situated in this area. The climatic conditions of microregion create convenient conditions not only for summer activities but also for winter activities. Watercourse Handlovka originates in the mountains called Vtáčnik, more precisely under the hill Biely Kameň. There are also water reservoirs meant to regulate watercourses, for recreation and fishing. The geothermal springs in region have the potential to develop the tourist industry if the former swimming pool is repaired; or their water can be used as supplementary energy source. Predominating soil type is cambisol and rendzina which are not directly appropriate for the purposes of agriculture; however they are seeded with such crops as corn, colza, cereal and forage plants. The area of woodland sources measures 9 210 hectares; and it represents 61% of the whole area of microregion. There work some craftsmen who make use of the local wood sources to the development of their business. Such protected zones as protected landscape area of Ponitrie and the natural reservation Biely kameň are set within the Vtáčnik.

The growth of the use of natural resources of this region should lead to long-lasting development of member villages. The strategic step may be reconsideration of the country´s potential for tourism. Despite the great potential of natural features, the integrated support of tourist industry and the presentation of its uniqueness are missing.

Bc. Natália Kočišová
RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: natalia.kocisova@student.ukf.sk, hkramarekova@ukf.sk

GEOGRAFICKÉ LOKALIZAČNÍ PRVKY V NOVINOVÝCH MAPÁCH PŘEDPOVĚDI POČASÍ

Jaromír Kolejka, Hana Svobodová

Abstract

The paper presents the initial results of the analysis of newspaper weather forecasting maps, representing global, national, regional and local newspapers from 27 countries in 4 continents. Attention was focused on the classification of the base layers of the map in terms of the nature of supporting geographic location information. The result is the finding of nine core classes of base maps.

Keywords: map classification, quantity, quality and type of geographic location information

Úvod

Mapy předpovědí počasí patří mezi nejpočetnější kartografické produkty, pravděpodobně jde o vůbec o nejvydávanější typ mapy. Tyto mapy se pravidelně objevují v tištěných médiích po celém světě. Jsou součástí každodenních vydání většiny zavedeného globálního, národního, regionálního i lokálního novinového tisku. Jednotlivé redakce a jejich noviny věnují otázkám map meteorologických předpovědí různou pozornost, což se odráží v rozmanitém kartografickém ztvárnění klíčové meteorologické tématiky, ale také v úpravě kartografického podkladu. Z geografického hlediska je zajímavé, jakým způsobem vydavatelé svým čtenářům umožňují prostorovou lokalizaci „nadstavbové“ meteorologické předpovědní informace. Čtenář má pochopitelně zájem o co nejpřesnější teritoriální lokalizaci předpovědi z řady osobních důvodů. Zatímco u vlastní meteorologické tematické „nadstavby“ se projevuje jistá úroveň standardizace (často v závislosti na dominantní cílové skupině čtenářů), kartografický podklad je rozmanitý. Tato stránka novinových map předpovědi počasí tak představuje atraktivní předmět geografického hodnocení s dopadem už mimo jiné na zevrubnou kategorizaci pozornosti toho či onoho novinového periodika věnované čtenářům. V tomto příspěvku je demonstrována prvotní kategorizace kartografického podkladu těchto map podle jeho lokalizační hodnoty.

Teoretická východiska

Mapy předpovědi počasí se objevují dlouhá léta v novinách mnoha států světa. Zpracování předávaných informací o počasí se lze věnovat z několika hledisek. Prvním a nejdůležitějším, bez kterého by takovéto mapy, respektive

jejich obsah, nemohly vzniknout, je hledisko meteorologické – tedy samotná předpověď počasí. Ta je v obdobné literatuře popisována velmi bohatě – od lidové meteorologie a historických meteorologických pozorování a záznamů (Tomeš, 1962, Brázdil, Kotyza, 2001) až k sofistikovaným metodám předpovědi (např. Gneiting, Raftery, 2005).

Meteorologie zajišťuje informace jak pro občanskou veřejnost, tak i speciální informace pro národní hospodářství, dopravu, zemědělství, sport i armádu. Nejdůležitější součástí popisu globálního stavu atmosféry jsou synoptické mapy. Název pochází z řeckého „syn optein", což znamená „současně vidět". Již z názvu je tedy zřejmé, že synoptická mapa zobrazuje meteorologické údaje v daný časový okamžik. Synoptická mapa je vhodná, obvykle zjednodušená geografická mapa, na které je předtištěna poloha meteorologických stanic. Do této mapy jsou číslicemi a smluvenými symboly zaneseny výsledky pozorování v síti meteorologických stanic v daném termínu. Tyto údaje jsou však nepřehledné. Proto se provádí analýza map, jejímž výsledkem je zakreslení čar stejných hodnot analyzované fyzikální veličiny. Zakreslují se například spojnice stejného tlaku – izobary, stejné teploty — izotermy, stejných časových změn tlaku — izalobary. První přízemní synoptické mapy byly sestaveny německým meteorologem H. W. Brandesem v létech 1816–1820, ovšem z archivního materiálu. Aktuální synoptické mapy umožnil sestavit až vynález telegrafu. První aktuální přízemní synoptické mapy byly publikovány ve zprávách o počasí v novinách „Daily News" v roce 1849 (Munzar a kol., 1989 In Baťka, 1992).

Tímto se dostáváme k druhému aspektu map předpovědí počasí, a to kartografickému. Ve vztahu k novinám a žurnalistice lze hovořit o specifickém odvětví kartografie – žurnalistické kartografii (*journalistic cartography*, Monmonier, 1989, Green, 1999), která nejčastěji zpracovává právě mapy předpovědi počasí (Monmonier, 1989, s. 5). Daleko více publikací se však věnuje aktuálnějšímu tématu, a to mapám předpovědi počasí na internetu, které mohou zobrazit daleko více informací, než mapy v tištěných mediích (Vasquez, 2008, Moore, 2002).

S kartografií pak úzce souvisí třetí obor, a to regionální geografie. Mapy předpovědi počasí v novinách totiž vždy zobrazují určitou oblast/region, která je daná místem vydání daných novin. V Irsku se např. zabývali mapami předpovědi počasí v novinách King a Chipperfield (1990). V USA – konkrétně v New Yorku na příkladu New York Times Monmonier (1984); záznamy z června 1816 ze severovýchodu USA, kdy přišly neočekávané sněhové bouřky, hodnotil prostřednictvím map v tisku Chenoweth (2009). Proměny map předpovědi počasí sledoval za období 1902 až 2005 na vzorku novin dostupných v New Yorku a Pennsylvanii Call (2005). Na Novém Zélandu sledoval šest druhů novin Masrhall (1992), který hodnotil počet, účel a druh map v daných novinách. Na prvním místě v četnosti se při jeho hodnocení sice umístily mapy pro reklamní účely, avšak na druhém místě se umístily mapy předpovědi počasí, které jak uvádí – jsou pro

většinu čtenářů ze všech otištěných map nejvíce důležité. Sledování map předpovědí počasí napadlo i členy Geografické asociace podporované Britskou geografickou společností v roce 1984 (Balchin, 1985). Vzhledem k datu sledování se nezaměřili pouze na mapy předpovědí v novinách, ale také v časopisech, televizi, školních vysíláních a dalších médiích. Cílem tohoto hodnocení nebylo jako u jiných samotná mapa, ale chyby v interpretaci dat a nepřesnosti, ale také hledání příkladů dobrých prezentací meteorologických dat.

Se všemi výše uvedenými aspekty souvisí technologické a žurnalistické hledisko. Technologické hledisko lze stručně shrnout jako proces přenosu meteorologických dat z místa měření/pozorování do místa zpracování, kterým se zabýval např. Cryle (2015). Ten řešil roli telegrafie a novin ve zprostředkování zpráv o počasí obyvatelům během konce 19. století.

Možná nečekaně, denní tisk řeší i didaktika (Broklová, 2005 – zde na příkladu fyziky). Využitím novin ve výuce se zabývají v současné době i specializované weby, např. http://nieonline.com/. Rovněž pro geografii a didaktiku geografie nabízí noviny, a nejen mapy, velký potenciál, který však nebyl v České republice dostatečně využit ať už pro výuku regionální či politické geografie nebo pro projektovou výuku.

Materiál a metody

V letech 2004 až 2016 vzrostla sbírka novinových meteorologických předpovědních map na více než 100 kusů, což představuje dostatečný studijní soubor. Sesbírané mapy pocházejí z 26 zemí čtyř světadílů (mapa 1). V souboru jsou zastoupeny noviny globálního (mezinárodního) charakteru, vycházející však s regionálními přílohami, či mutacemi (např. New York Herald Tribune, Times), národní (celostátní) novinová periodika, regionální noviny vydávané pro administrativní, etnografické a jiné regiony, specifikem jsou lokální noviny (většina z nich však předpovědní mapy neotiskuje, pokud ano, jsou svým způsobem výjimečné).

Předpovědní meteorologické mapy jsou vydávány v černobílé (dvojbarevné) podobě, nebo barevné (s redukovaným počtem barev), nebo plnobarevné (s širokou škálou barev). Disponibilní mapový soubor lze podrobit analýze z řady hledisek. Ty se mohou zabývat jak meteorologickou „nadstavbou“, tak obecným kartografickým „podkladem“. Pokud jde o „nadstavbu“, lze na tomto místě obecně tvrdit, že v zásadě jsou používány dva hlavní způsoby publikování předpovědi: jako (1) zjednodušená synoptická mapy (se znakovým klíčem reflektujícím standardní meteorologické kartografické znaky – plošné, liniové a bodové) a jako (2) podkladová mapa překrytá názornými jednoduchými obrázky (piktogramy) všeobecně pochopitelných základních typů počasí. Samozřejmě, podrobnější klasifikace je nadále možná. Kartografickému podkladu je zpravidla věnována vydavatele podstatně menší pozornost, patrně proto, že nejde

o „klíčovou“ součást novinových meteorologických předpovědních map.

S ohledem na kartografický „podklad“ meteorologické předpovědní informace lze analýzu orientovat např. na:

- měřítko mapy,
- projekční (a případně i souřadnicový) systém mapy,
- míru schematizace mapy,
- spojení s další připojenou informací v jiné mapě, textu a tabulce,
- druh a množství informace v mapě.

Mapa. 1: Země, ze kterých pocházejí analyzované mapy předpovědi počasí
Map 1: Countries of origin of the analysed weather forecasts maps

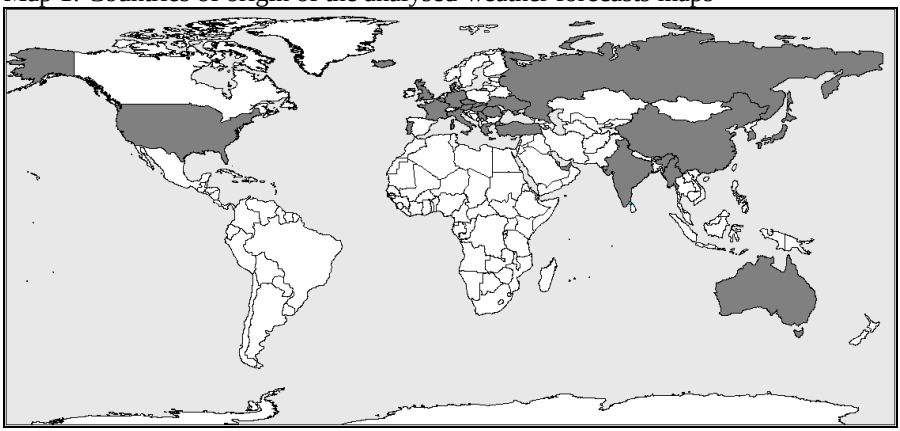

Zdroj: Kolejka, 2016

Z ryze čtenářského hlediska je pak zajímavé sledovat:

- Umístění předpovědní mapy na ploše novinové stránky (nahoře, uprostřed, dole, vpravo, vlevo).
- Umístění předpovědní mapy uvnitř celého vydání novin (na první či druhé stránce, v první polovině, uprostřed, v druhé polovině, na předposlední či poslední stránce, v příloze a tam opět na konkrétní stránce).
- Umístění předpovědní mapy v sousedství jiné konkrétní tematiky (křížovka, reklama, horoskop, sport, kultura, zprávy z regionů apod.).
- Výraznost provedení oproti ostatní tematice na novinové stránce.
- Soulad s celkovou koncepcí tiskoviny.

V tomto případě byla pozornost věnována množství a charakteru takové informace v kartografickém „podkladu“, které pomáhá lokalizovat „nadstavbovou“ předpovědní informaci. Čtenář předpovědní mapy má pochopitelný zájem na správné lokalizaci předpovědní informace, neboť na tom závisí jeho budoucí

rozhodování v území.

Možností, jak napomoci čtenáři s lokalizací předpovědní informace v konkrétním území, nabízí kartografie několik. Skutečná správnost lokalizace je však ve značné míře „v rukou čtenáře“. Záleží na tom, nakolik správně dokáže použít disponibilní geografické lokalizační prvky umístěné v mapě. V zásadě lze předpokládat, že přesnost lokalizace předpovědní meteorologické informace úzce souvisí s apriorními geografickými znalostmi čtenáře a nakonec také s uměním číst a porozumět mapě. Z jiného aspektu lze pohlížet na informační hodnotu podkladové mapy prizmatem vydavatele a vážnosti čtenáře u něj. Teoreticky lze uvažovat (některé noviny to potvrzují), že existuje přímá úměra mezi mírou složitosti obsahu předpovědní mapy a očekávanou mírou vzdělanosti cílového okruhu čtenářů. Polytematické a více vrstvové (komplexní) novinové předpovědní meteorologické mapy publikují tradiční zavedená média (zpravidla globální a národní vydavatelství) pro náročnější (pravděpodobně vzdělanější) čtenáře, zatímco monotematické a jednoduché mapy vycházejí zpravidla v periodikách určených co nejširšímu okruhu čtenářů ze všech sociálních a společenských vrstev. Jistou roli nepochybně hraje i nákladnost vydávání takových map. Relativně nejchudší obsah mají tyto mapy v lokálních, resp. regionálních novinách s nižšími náklady (počtem vydaných výtisků).

Výsledky

Ve shromážděném studijním materiálu lze podle míry složitosti podkladové mapy vymezit několik skupin novinových předpovědních meteorologických map. Jednotlivé zjištěné skupiny map jsou reprezentovány modelem na příkladu území České republiky, takže není zapotřebí souhlasu jednotlivých vydavatelství novin s uveřejněním skutečných případů map.

1) Nejjednodušší případ podkladové mapy představuje pouhý obrys státního území či regionu (nadstátního i v rámci státu), ať prázdný či vyplněný světlým odstínem šedi nebo jiné barvy. Nad ním jsou pak rozmístěny meteorologické ikonické znaky pro jednotlivé typy předpovídaného počasí (tmavý oblak se srážkami – kapkami pro intenzivní vydatný déšť, světlejší oblak s kapkami a polozakrytým sluncem pro přeháňky a proměnlivé počasí s občasnými srážkami, pouhý oblak – pro zamračené počasí bez srážek, světlejší oblak s polozakrytým sluncem pro proměnlivé počasí bez srážek, slunce – pro slunečné počasí bez oblačnosti; jsou samozřejmě možné další ikony pro zimní typy počasí, bouřky apod.). Čtenář mapy tak může odečítat přibližnou polohu očekávaného počasí a tuto polohu popisovat zpravidla jen použitím světových stran (např. „na východě České republiky“, „na severu Čech“ apod.). Další podpůrné geografické údaje již podklad neobsahuje a čtenář musí být dostatečně geograficky vzdělaný, aby si dokázal představit, jak daný typ počasí koinciduje s dalšími faktory jinak vágně

(pouze ikonou) demonstrovaného zasaženého území. Tento typ mapy se vyznačuje nejnižší lokalizační přesností předpovídaného počasí, poskytuje nejméně informace a přitom současně klade na čtenáře největší nároky jak z hlediska lokalizace počasí, tak na jeho další regionální znalosti. Jiný pohled na tutéž mapu však může naznačovat, že vydavatel novin svého čtenáře poněkud „odbývá“ absencí dalších informací (mapa 2). Někteří vydavatelé k těmto národním (či regionálním) mapám však ještě přidávají přehlednou (zpravidla kontinentální) předpovědní mapu s použitím znaků typických pro profesionální synoptické mapy.

Mapa 2: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě obrysu zájmového území
Map 2: Newspaper weather forecast map on the base layer with the outline of the area of interest

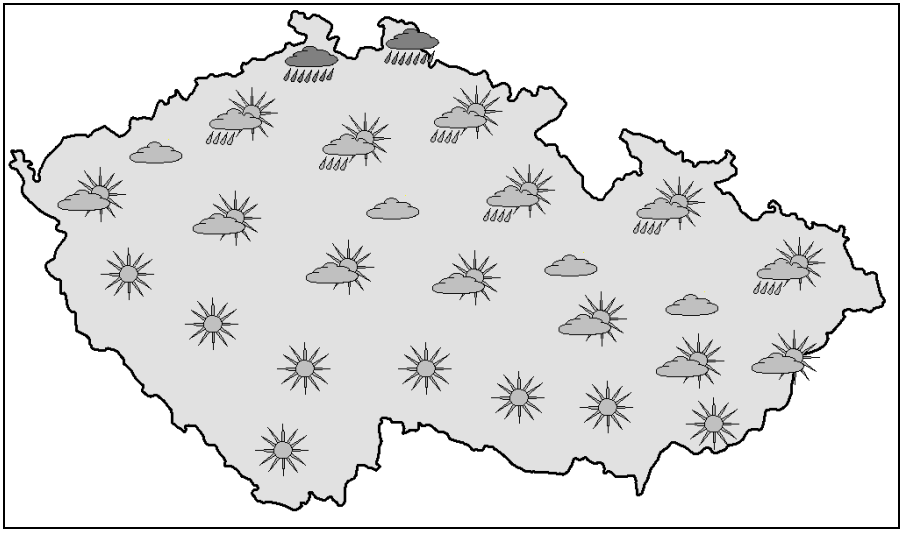

Příklady takových map lze nalézt v novinách např. Asahi Shimbun (2013, Japonsko), Corriere della Sera (2004, Itálie), Daily Mail (2006, Velká Británie), Financial Times (2013, globální vydání s regionálními mutacemi), Fréttabladit (2009, Island), Independent (2012, Velká Británie), La Croix (2016, Francie), Morgenavisten Jyllands-Posten (2015, Dánsko), Novosti (2014, Srbsko), Sunday Morning Post (2012, Čína – Hongkong), The Yomiuri Shimbun (2013, Japonsko).

2) Uvedený nejjednodušší případ někteří vydavatelé vylepšují z lokalizačního hlediska přidáním názvů významných sídel (zpravidla regionálních metropolí) k ikonám jednotlivých typů počasí umístěných v mapě v přibližné poloze uváděného sídla (mapa 3).

Mapa 3: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě obrysu zájmového území, s meteorologickými ikonami přibližně lokalizovanými nad polohou sídla, jehož název je vedle ikony uveden
Map 3: Newspaper weather forecast map on the base layer with the outline of the area of interest, with weather icons localized approximately above the position of the place, whose name is listed next to the icon

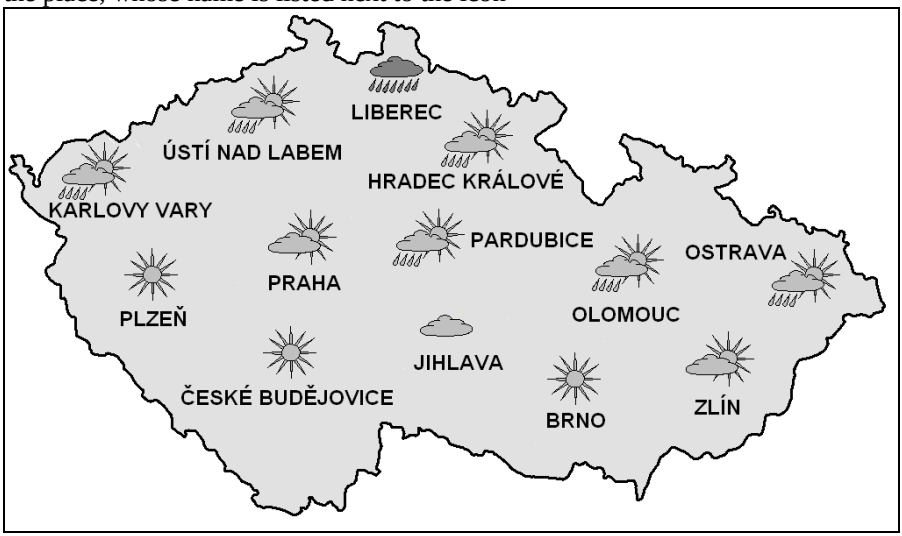

Tento způsob provedení předpovědní mapy sice na jedné straně jmenovitě upřesňuje polohy ikony a tím předpovídaný typ počasí, na druhé straně počet ikon odpovídá počtu uváděných významných sídel. Těch je zpravidla méně (podle rozměrů mapy), než kolik by mapa „snesla“ rozmístěných ikon, což by nepochybně polohu předpovídaného počasí upřesnilo (vůči ostatním ikonám bez názvů sídel). Tento způsob úpravy předpovědních map je k nalezení v novinách La Stampa (2016, Itálie), Blesk (2004, ČR), Türkiye Gazetesi (2016, Turecko), Yeni Akit (2015, Turecko), Die Welt (2015, Německo).

3) Další polohové upřesnění přinášejí předpovědní mapy, kde je malým kruhem lokalizováno významné sídlo(a) a meteorologické ikony jsou umístěny v jeho okolí. Ke každému znaku sídla je ve vhodné pozici na mapě připojen jeho název. Meteorologické ikony jsou tedy polohově snáze lokalizovatelné. Množství znaků sídel a jejich názvů však nutí vydavatele rozmísťovat předpovědní ikony do zbylého prázdného místa na mapě, což může „posouvat“ očekávané počasí mimo profesionálně předpokládané místo (mapa 4).

Mapa 4: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě obrysu zájmového území, v něm jsou body přesně polohově znázorněna sídla s uvedením jejich názvů, do volného prostoru na mapě jsou pak rozmístěny lokalizačně přibližně meteorologické ikony
Map 4: Newspaper weather forecast map on the base layer with the outline of the area of interest, where the places and their names are located accurately, weather icons are distributed into the free space in the map

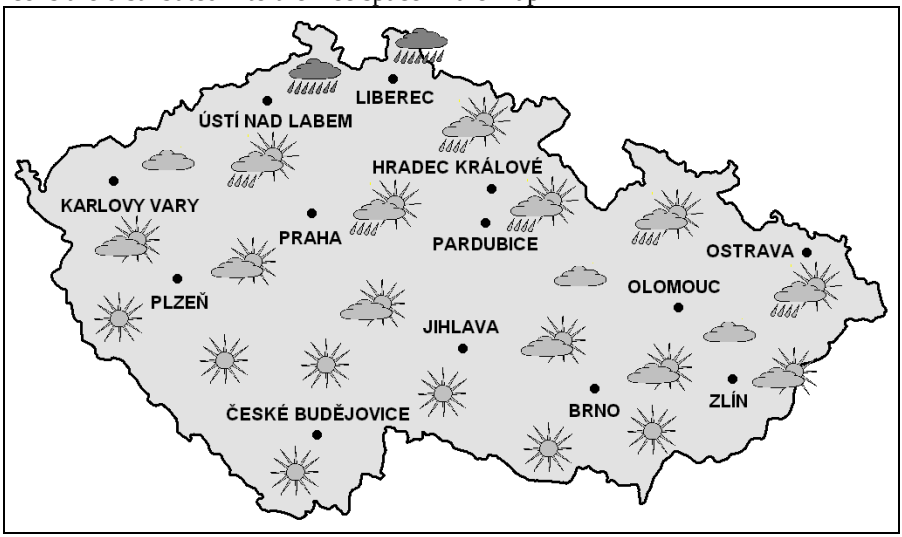

Orientace čtenáře na mapě je tak výrazně usnadněna a odečítání předpovídaného typu počasí je tak dáno ikonami v „mezisídelním prostoru“. Předpovídané počasí si tak čtenář musí odvodit interpolací či extrapolací mezi a v okolí meteorologických ikon. Příklady přinášejí noviny Komsomoľskaja pravda (2006, Rusko), Moj rajon. Blizkie Novosti (2005, Rusko), Népszabadság (2016, Maďarsko), Petöfi Népe (2006, Maďarsko), The Daily Telegraph (2004, Velká Británie).

4) Podstatné zdokonalení orientace v zájmovém území přinášejí podkladové mapy, ve kterých jsou znázorněny hranice regionů. Regiony mohou být popsány svým názvem, nebo názvem metropole nebo zůstat bez názvu. Popsány jsou obvykle všechny regiony, v tom případě je použita jedna meteorologická ikona pro každý region. Je-li regionů mnoho, popsány názvem jsou jen některé a počet použitých ikon neodpovídá počtu regionů.

Podkladové mapy s pouhými obrysy vnitrostátních regionů jsou používány poměrně málo (mapa 5). Příkladem tiskovin jsou Daily Sabah (2016, Turecko), Eleutheros Tipos (2007, Řecko), Kronen Zeitung (2006, Rakousko), Libero (2006,

Itálie), Segye (2013, Jižní Korea). Čtenář však musí mít představu o poloze toho kterého regionu jmenovitě, aby mohl adresně do regionů lokalizovat předpovídané počasí podle ikon.

Mapa 5: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě obrysu zájmového území, v něm jsou vyznačeny hranice vnitrostátních regionů bez uvedení jejich názvů, na mapě jsou pak rozmístěny meteorologické ikony, které mohou (nepřekrývají) nebo nemusejí respektovat (překrývají) hranice regionů
Map 5: Newspaper weather forecast map on the base layer with the outline of the area of interest and region boundaries without their names, weather icons can (do not overlap), or may not respect (overlap) regional borders

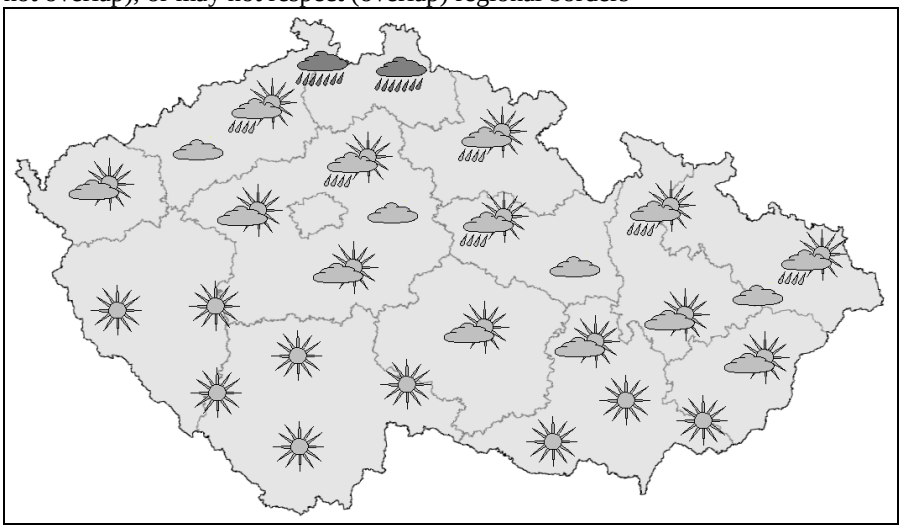

Daleko častěji jsou areály regionů vybaveny jejich názvy nebo názvy jejich metropolí. Tato úprava opět dále usnadňuje čtenáři lokalizaci předpovědní ikony a tím i polohu očekávaného počasí (mapa 6).

Světový tisk nabízí velké množství příkladů tohoto uspořádání obsahu meteorologických předpovědních map. Řada vydavatelů však omezuje počet názvů regionů, aby bylo možné do zrcadla mapy umístit větší množství předpovědních ikon, např. Adevarul (2012, Rumunsko), Corriere della Sera (2007, Itálie). Jinde se striktně drží poměru jedna ikona na jeden názvem popsaný region, např. Correio da Manha (2013, Portugalsko), Kurier (2012, Rakousko), Wirtschafts Blatt (2012, Rakousko), Ukrainska Pravda (2006, Ukrajina), Dnes (2016, ČR), Blesk (2016, ČR). Volný poměr mezi počtem meteorologických ikon a počtem názvem popsaných regionů zůstává rovněž běžným, např. National Council (2013, Bhútán), Rossijskaja Gazeta (2013, Rusko bez Krymu, 2016 Rusko s Krymem), Sunday

(2013, Jižní Korea), The Korea Times (2013, Jižní Korea), The Myawady Daily (2013, Barma).

Mapa 6: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě obrysu zájmového území, v něm jsou vyznačeny hranice vnitrostátních regionů s uvedením jejich názvů, na mapě jsou pak rozmístěny meteorologické ikony, které mohou (nepřekrývají) nebo nemusejí respektovat (překrývají) hranice regionů
Map 6: Newspaper weather forecast map on the base layer with the outline of the area of interest and region boundaries with their names, weather icons can (do not overlap), or may not respect (overlap) regional borders

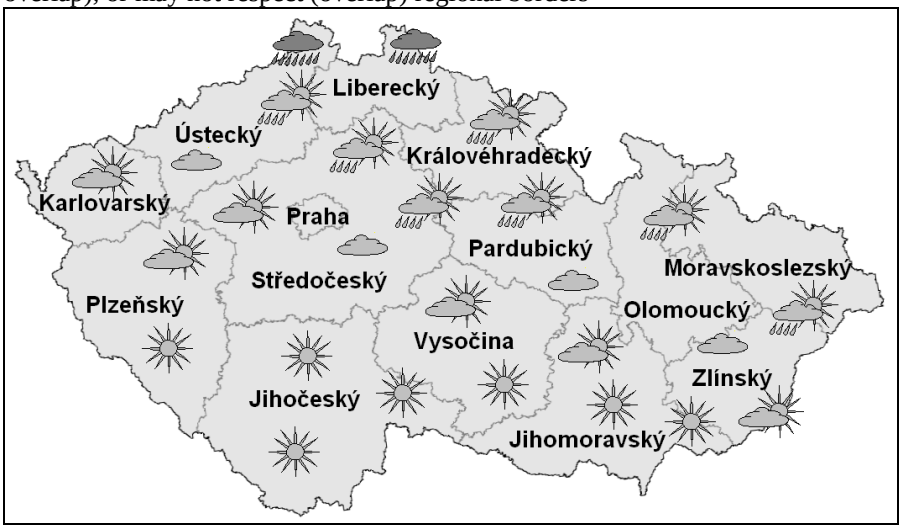

5) Poměrně neobvyklým je použití říční sítě v podkladové mapě. Čtenář takové mapy již musí mít znalosti o rozložení hlavních toků v daném území. Jen málokdy totiž jsou tyto toky popsány jejich názvy. Zpravidla však uvedení bodů lokalizovaných velkých měst orientaci v mapě významně posiluje (mapa 7).

Tato úprava však dává do souvislostí případné vydatné srážky s možností rozlivů na tocích. Apriorně se však zřejmě předpokládá, že čtenář disponuje nejen polohovými geografickými znalostmi, ale také jistou představivostí mezi příčinami a důsledky jevů v krajině. Poměrně vzácné případy takového uspořádání předpovědní mapy dokumentuje Magyar Hírlap (2006, Maďarsko) a Süddeutsche Zeitung (2007, Německo).

Mapa 7: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě obrysu zájmového území, v něm jsou vyznačeny významné vodní toky a vybraná sídla s uvedením jejich názvů
Map 7: Newspaper weather forecast map on the base layer with the outline of the area of interest and significant watercourses including selected named towns

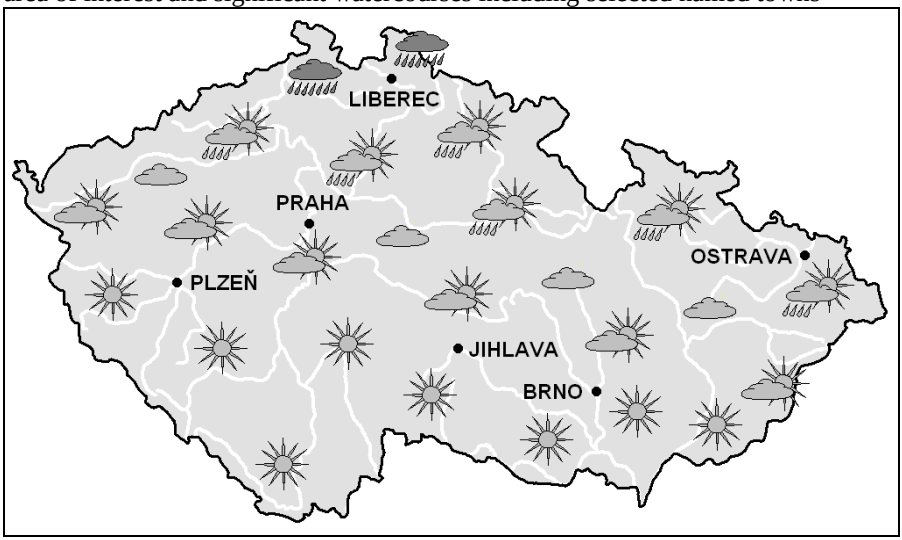

6) Stále hojnější úpravou novinových předpovědních meteorologických map se stává použití stínovaného reliéfu v podkladové mapě. Děje se tak jak v černobílé, tak jinobarevné podobě, poměrně často navíc v kombinaci s barevnou hypsometrií. Čtenář tak dostává do ruky poměrně komplexní mapu, ze které může odečítat souvislosti mezi členitostí reliéfu (bez hypsometrie bez výškových údajů) a očekávaným počasím. Integrováním obou vrstev mapy (podkladu a nadstavby) může odvodit rámcovou představu o charakteru počasí v území s jistým reliéfem, což je pro rozhodování důležitá situace. V těchto mapách zpravidla nechybějí další podpůrné lokalizační informace, zpravidla cestou názvů popsaných významných sídel (mapa 8).

Tato úprava používá nezřídka rovněž kombinaci s významnými vodními toky a vybranými sídly s uvedením jejich názvů. Takové předpovědní mapy jsou určeny pro náročnější čtenáře a jistým způsobem odrážejí také péči vydavatele o čtenáře. Ten však musí disponovat solidními znalostmi o konfiguraci reliéfu v zájmovém území a současně dostatečnou představivostí, co kombinování různých forem informace přináší za poznatek. Příkladem jsou např. tisky novin Aha! (2013, ČR), Dnes (2011, ČR), Magyar Nemzet (2016, Maďarsko), Právo (černobíle 2004, s náznakem barevné hypsometrie 2014, ČR), Sabah (2014, Turecko), Sächsische Zeitung (2015, Německo).

Mapa 8: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě stínovaného reliéfu v obrysu zájmového území
Map 8: Newspaper weather forecast map with base layer in the form of a shaded terrain within the outline of the area of interest

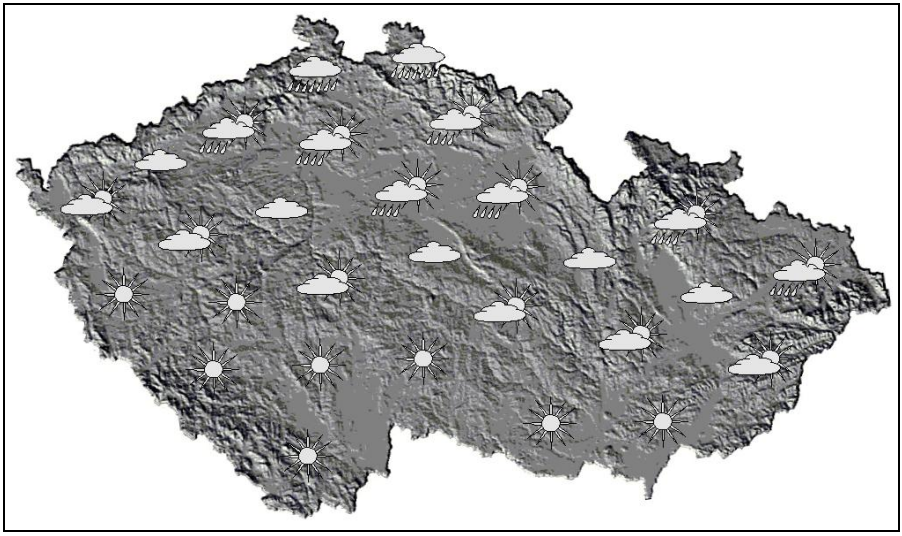

Zdroj: GEODIS Brno

7) Standardem novinových meteorologických předpovědních map se stává barevné znázornění hypsometrie reliéfu v podkladové mapě. Děje se tak v jednodušším případě různou sytostí odstínů jedné barvy, nebo použitím zavedené barevné škály (např. od zelené po hnědou). V roli doplňkové pomocné lokalizační informace se objevují znaky velkých měst s názvy, hranice regionů, významné vodní toky. Čtenář dostává možnost kombinovat výškové údaje s očekávaným počasím, což je důležité pro individuální rozhodování. Doprovodné lokalizační údaje pak podstatně upřesňují polohu místa, jehož se případné rozhodování týká (mapa 9).

Některé noviny volí jednodušší provedení v černobílé nebo jinobarevné hypsometrii v podkladu, např. De Standaard (2016, Belgie), Fréttabladid (2009, Island), Hürriyet (2016, Turecko), Österreich (2012, Rakousko), Seoul (2013, Jižní Korea). Jiné noviny uplatňují geograficky dokonalejší standardní barevnou hypsometrii v zavedené „atlasové“ škále. Příkladem je např. Al Khalee (2012, Spojené arabské emiráty), Dnes (2004, ČR), Expres (2006, ČR), Frankfurter Rundschau (2007, Německo), Lidové noviny (2013, 2015, s náznakem 3D pohledu 2004, ČR), Právo (2006, jen náznakově 2015, ČR), Star (2014, Turecko).

Mapa 9: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě barevné hypsometrie reliéfu v obrysu zájmového území
Map 9: Newspaper weather forecast map with base layer in the form of a coloured hypsometry of the terrain within the outline of the area of interest

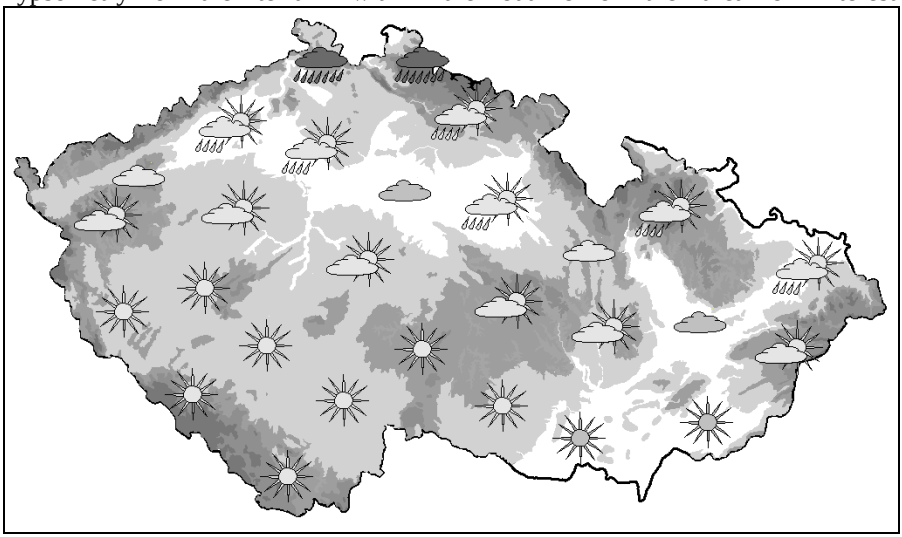

Zdroj dat: GEODIS Brno

8) Celoplošnou podkladovou mapu často reprezentuje teplotní mapa v černobílém (nebo jinobarevném) nebo vícebarevném provedení. Vzhledem k tomu, že hodnoty teplot vzduchu do značné míry korespondují s absolutní (nadmořskou) výškou reliéfu, čtenář získává představu o charakteru (horizontální členitosti a výškové poloze terénu) reliéfu, současně o aktuálních teplotních poměrech a předpovídaném počasí. Kombinováním těchto údajů si může vytvořit o počasí v zájmovém území daleko šířeji a přesněji než s použitím dříve uvedených geografických údajů. Jsou připojeny další lokalizační prvky (města, toky, hranice regionů) představa o počasí je rovněž přesněji lokalizována (mapa 10).

Jednodušší provedení podkladové teplotní mapy je zpravidla černobílé s gradací sytosti barvy k vyšším teplotám vzduchu, např. Der Standard (2015, Rakousko), International Herald Tribune (2013, vydání Jižní Korea), Politiken (2015, Dánsko). Hojnější je použití širší barevné škály v rozpětí od „teplých“ barev ke „studeným“, např. Begoosaraya Jagaran Patana (2016, Indie), Der Standard (2006, Rakousko), Die Presse (2005, Rakousko), Dnes (2011, 2013, ČR), International Herald Tribune Paris (2007, Francie), International Herald Tribune – Seoul (2013, Jižní Korea), International New York Times (2016, USA), Kronen Zeitung (2012, Rakousko), Le Figaro (2014, Francie), The Gulf Today (2013, Spojené arabské emiráty), The Moscow Times (2014, Rusko).

Mapa 10: Předpovědní novinová meteorologická mapa s podkladem v podobě barevně znázorněných areálů teploty vzduchu v obrysu zájmového území
Map 10: Newspaper weather forecast map with base layer in the form of colour air temperature areas within the outline of the area of interest

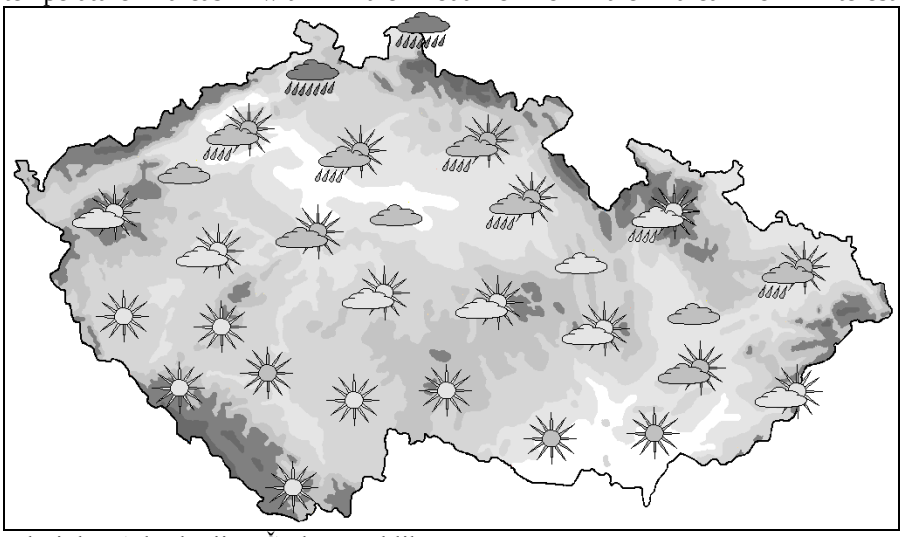

Zdroj dat: Atlas krajiny České republiky, upraveno

9) V analyzovaném souboru se nacházejí další formy úpravy podkladové mapy, bohužel jen v jediném exempláři, což neumožňuje definování typu podkladové mapy z hlediska ztvárnění lokalizační geografické informace. Komsomoľskaja Pravda (2005, Rusko), vedle jiných lokalizačních údajů uvádí v podkladové mapě hlavní silniční tahy. La Repubblica (2007, Itálie) dala podkladu mapu očekávaných relativních srážkových úhrnů (bez udání hodnot v gradované škále šedi). Salzburger Nachrichten (2006, Rakousko) publikovaly v podkladové mapě pohledovou mapu terénu. The Weekend Australian (2006, Austrálie) překryl stínovaný reliéf vegetační mapou.

Závěr

Prezentovaný přehled typologie úpravy geografické informace v podkladové vrstvě novinové meteorologické předpovědní mapy vychází pouze z pořízeného souboru příkladů z mnoha tuzemských a zahraničních novin. V žádném případě si nedělá nárok na vyčerpávající úplnost. Je zcela možné, že vyšly či vycházejí jiné úpravy podkladové mapy. Uvedená studie je také první formou analýzy daného souboru map.

Sesbíraný materiál bude podroben dalšímu studiu za použití jiných

rozlišovacích a hodnotících kritérií. Ačkoliv nepůjde o ryze vědeckou studii, zjištěné poznatky jsou zajímavé po odborné i laické stránce a v mnoha směrech představují inspiraci pro eventuální navrhování dalších úprav tohoto typu snad nejrozšířenějších a nejpočetnějších map naší doby ve světě.

Literatura

ATLAS KRAJINY ČESKÉ REPUBLIKY. 2009. Ministerstvo životního prostředí České republiky, Praha, 331 s.

BALCHIN, W. G. V. 1985. Media map watch: a report. In *Geography*. vol. 70, no. 4, pp. 339-343.

BAŤKA, M. 1992. Zpracování meteorologických informací – hlavní úkol současné meteorologie. In *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*. roč. 37, č. 2, s. 8095.

BRÁZDIL, R. – KOTYZA, O. 2001. Meteorologické záznamy děkana Bartoloměje Michala Zelenky z Čech z let 1680–1682, 1691–1694 a 1698–1704. In *Meteorologické zprávy*. roč. 54, s. 145.

BROKLOVÁ, Z. 2005. *Denní tisk ve fyzice. Dílny Heuréky 2005*. Dostupné na internete: http://kdf.mff.cuni.cz/~koupilova/_materialy/phd/DenniTiskVeFyzice.pdf [cit. 28. 9. 2016]

CALL, D. A. 2005. Fair Weather Ahead? Changes in Newspaper Weather Maps: 1902-2005. In *Pennsylvania Geographer*. vol. 43, no. 2, p. 45.

CRYLE, D. 2015. From Data to News: Weather Reporting, Telegraphy and the Press in Colonial Australia. In *Media International Australia*. vol. 157, no. 1, pp. 93-102

GNEITING, T. – RAFTERY, A. E. 2005. Weather forecasting with ensemble methods. In *Science*. vol. 310, pp. 248-249.

GREEN, D. R. 1999. Journalistic cartography: good or bad? A debatable point. In *The Cartographic Journal*. vol. 36, no. 2, pp. 141-153.

CHENOWETH, M. 2009. Daily synoptic weather map analysis of the New England cold wave and snowstorms of 5 to 11 June 1816. In *Historical Climate Variability and Impacts in North America*, pp. 107-121. Springer Netherlands.

KING, R. – CHIPPERFIELD, V. 1990. A survey of weather maps in Irish newspapers. In *Bulletin – Society of University Cartographers*. vol. 24, no. 1, pp. 5-15.

MARSHALL, B. 1992. Maps in the Newspapers. In *NZ Cartography and GIS*. vol. 22, no. 2, pp. 1-10.

MONMONIER, 1989. *Maps with the news: The development of American journalistic cartography*. University of Chicago Press.

MONMONIER, M. S. 1984. Maps in The New York Times, 1860–1980: A study in the history of journalistic cartography'. In *Proceedings of the Pennsylvania Academy of Science*. vol. 58, pp. 79-83. Pennsylvania Academy of Science.

MOORE, J. W. 2002. *The Internet Weather: Balancing Continuous Change and Constant Truths*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
MUNZAR, J. a kol. 1989. *Malý průvodce meteorologii*. Praha: Mladá fronta.
SERVING NEWPAPERS IN EDUCATION. Dostupné na internete: http://nieonline.com/ [cit. 28. 9. 2016]
TOMEŠ, J. 1962. Lidová meteorologie na Horňácku. In *Český lid.* roč. 49, č. 1, s. 34-37.
VASQUEZ, T. 2008. *Weather Map Handbook: A Guide to the Internet, Modern Forecasting, and Weather Technology*. Weather Graphics Technologies.

GEOGRAPHIC POSITIONING ELEMENTS IN NEWSPAPER WEATHER FORECAST MAPS

Summary

The paper presents the initial results of the newspaper weather forecasting maps analysis, representing global, national, regional and local newspapers from 27 countries in 4 continents. Attention was focused on the classification of the base layers of the map in terms of the nature of supporting geographic location information.

The result is the finding of nine classes of base maps: (1) outline maps, (2) outline maps with the weather icons accompanied with names of neighbouring major cities, (3) outline maps with localized and designated large cities, (4) outline maps with borderlines of the internal regional division, (5) outline maps with borderlines of the internal regions equipped with their names of the regions, (6) outline maps with designating networks of major watercourses, (7) outline maps with scalable shaded relief, (8) outline maps with coloured terrain hypsometry, (9) outline maps with cartograms showing air temperatures.

In analysed sample of more than 100 maps there were also maps with other base information, however, only in one specimen, e.g. road network, total precipitation, perspective relief image, vegetation cover.

All analysed types of base maps allow in a different extent localization of superstructure meteorological forecasting information, and for the reader, qualitatively graded image of the expected weather patterns.

Doc. RNDr. Jaromír Kolejka, CSc.
RNDr. Hana Svobodová, Ph.D.
Katedra geografie
Pedagogická fakulta
Masarykova univerzita
Poříčí 7, 603 00 Brno
E-mail: jkolejka@centrum.cz, 67632@mail.muni.cz

SKÚSENOSTI S IMPLEMENTÁCIOU PRÍSTUPU LEADER V PODMIENKACH SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Tomáš Kozolka

Abstract

The European Union has been supporting local development with innovative approach LEADER for 25 years. It was extended by financial resources from other operational programs in 2014 and policy "Comunity led local development" was established. Implementation process in 2007 - 2013 period, when the Slovak Republic implemented this inovative way to development of local communities for the first time, was not without mistakes and initial problems. The conclusion of projects analysis showed that infrastructure plans for public sector were mainly supported. The policy of new programming period 2014 - 2020 should be more attractive to the private sector as one of the main goals of job creation and local development based on the strengths of the regions. The result of the effort and the goal of each LAG is to improve the quality of life in the LAG territory.

Keywords: rural development, local action group, LEADER, CLLD, financial support, projects

Úvod

Iniciatíva a rozvojová politika LEADER má v Európskej únii 25-ročnú históriu. Ako jedna zo štyroch iniciatív EÚ bola spustená v roku 1991 (LEADER I). Následne pokračovala ako LEADER II (1994 – 1999) a LEADER + (2000 – 2007). Od roku 2007 sa stala povinnou súčasťou programov rozvoja vidieka. V programovom období 2014 – 2020 zostáva LEADER i naďalej povinnou súčasťou programov rozvoja vidieka ako prierezový nástroj pre podporu miestneho rozvoja. V novom období sa tento nástroj rozhodnutím členského štátu EÚ môže rozšíriť o finančné prostriedky z ostatných operačných programov, čím sa vytvorí multifondový nástroj podpory miestneho rozvoja tzv. „Miestny rozvoj vedený komunitou“ (CLLD).

Slovenská republika začala politiku rozvoja prístupom „zdola – nahor“ uplatňovať až v roku 2007, kedy sa stala súčasťou Programu rozvoja vidieka SR 2007 – 2013 ako jej os 4 LEADER. Každé partnerstvo, ktoré sa usilovalo o finančné prostriedky z tohto nástroja, si muselo vypracovať Integrovanú stratégiu miestneho rozvoja s jasne definovanými opatreniami a aktivitami. Pre programové obdobie 2014 – 2020 sa Slovenská republika rozhodla spojiť finančné prostriedky z Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka (EPFRV) a

Európskeho fondu regionálneho rozvoja (EFRR) do multifondových stratégií CLLD.

Cieľom príspevku je zhodnotiť 25-ročný vývoj politiky LEADER v EÚ a posúdiť prínosy tejto politiky pre Slovenskú republiku cez monitorované ukazovatele v jej 10-ročnej histórii v SR. Taktiež sa budeme zaoberať problematikou nastavenia pravidiel pre programové obdobie EÚ 2014 – 2020 v podmienkach SR. Záver ponúka pohľad a kľúčové atribúty úspechu jednotlivých MAS a načrtáva výzvy pre všetkých aktérov v tejto oblasti v horizonte nasledujúcich programových období EÚ.

Podklady pre tento vedecký článok pozostávali zo základných rozvojových dokumentov SR pre oblasť rozvoja vidieka v minulom aj súčasnom programovom období, štatistických údajov Pôdohospodárskej platobnej agentúry a jej výročných správ o čerpaní programu, databázy projektov financovaných z PRV SR 2007 – 2013, ktorú spravuje Národná sieť rozvoja vidieka SR, databázy iných projektových schém (napr. dotácia na podporu športu z Úradu vlády SR). Neopomenuteľné sú aj niekoľkoročné osobné empirické skúsenosti autora s predmetnou rozvojovou politikou.

Teoreticko – metodické východiská problematiky

Pri charakterizovaní vzťahov medzi verejným a súkromným sektorom je potrebné hovoriť o spolupráci a partnerstve. Spoluprácou sa rozumie dobrovoľný zväzok, kým partnerstvo sa definuje ako tzv. „podnikateľský vzťah“ v ktorom sa partneri delia o riziká, zisky a zodpovednosť za úspech alebo neúspech spoločných aktivít (Gúčik, 2011).

Globálna štúdia UNWTO (2003) definuje spoluprácu verejného a súkromného sektora ako dobrovoľný zväzok, vychádzajúci z predchádzajúcich pozitívnych skúseností medzi jednotlivými partnermi (podnikatelia, samosprávy a neziskové organizácie).

Partnerstvo sa už pokladá podľa Hudeca a kol. (2009) za vyšší stupeň spolupráce a tvorí nevyhnutný, progresívny a dynamický prvok rozvoja územia, v rámci ktorého je možné zapojiť do rozhodovania o rozvojových aktivitách široké spektrum aktérov verejnej politiky ako aj aktérov mimo verejnú správu. Princíp partnerstva je základným princípom štrukturálnej politiky EÚ a stal sa hybnou silou pro-inovačnej politiky.

Podrobnejšie sa problematike spolupráce a partnerstva, ich spoločným znakom, ale hlavne odlišnostiam (tab. 1) venovala Palenčíková (2008).

Tab. 1: Znaky spolupráce a partnerstva verejného a súkromného sektora
Table 1: Cooperation and partnership features between private and public sector

SPOLUPRÁCA	PARTNERSTVO
Založená na pozitívnych vzťahoch medzi podnikateľským sektorom a samosprávou	Vyššia úroveň spolupráce
Dobrovoľný zväzok	Partneri sa delia o riziká, zisky a zodpovednosť za úspech alebo neúspech spoločných aktivít
V stredisku a regióne sa nadväzuje pod tlakom vonkajšieho prostredia (konkurencia)	Často definované v zákonoch
Organizačné, finančné a iné podmienky spolupráce nie sú upravené osobitným zákonom	
Uplatňuje sa v rámci aktivít, ktoré nie sú finančne a organizačne náročné	

Zdroj: Palenčíková (2008)

Gursoy, Saayman a Sotiradis. (2015) uvádzajú aj iné formy a stupne pre spoluprácu. Aliancia je inštitucionalizovaný vzťah dvoch alebo viacerých subjektov za účelom dosahovania spoločných cieľov a presadzovania spoločných záujmov. Sieťovanie je socioekonomická aktivita subjektov rovnakého zamerania pre identifikovanie, vytvorenie a realizáciu spoločných zámerov. Sieťovanie sa pokladá za nízko-nákladovú aktivitu a je pre ňu skôr charakteristické využívanie dostupného ľudského kapitálu. Pod pojmom klastrovanie sa rozumie proces, ktorý umožňuje členom využívať synergické efekty pri generovaní ekonomických, inovačných a iných benefitov. Výsledkom klastrovania je vznik klastrov úzko spätých s jednotlivými regiónmi, podnikateľmi a inými subjektami.

Spolupráca verejného a súkromného sektora v rámci iniciatívy LEADER je tiež istou formou inštitucionalizovanej spolupráce do formy verejno – súkromného partnerstva. Partnerstvu, ktorému sa udelí štatút Miestnej akčnej skupiny (MAS) sa následne pridelia verejné rozvojové zdroje pre potreby daného regiónu. MAS-ka následne využíva aj iné formy spolupráce ako napr. sieťovanie (iné regióny s podobnými cieľmi), alebo vykonávanie projektov spolupráce.

Zahájením prístupového procesu Slovenskej republiky do Európskej únie v roku 1999 získali vidiecke sídla na Slovensku nové možnosti čerpania finančných prostriedkov z fondov EÚ a nové príležitosti pre rozvoj infraštruktúry. Prístupový proces bol ukončený 1. mája 2004 a od tohto momentu sa začala nová etapa rozvoja SR ako riadneho člena EÚ so všetkými právami a povinnosťami.

Každé nové 7-ročné programové obdobie EÚ prináša novoprijaté možnosti a inovatívne príležitosti pre akceleráciu rozvoja vidieckych sídiel.

Metóda LEADER vznikla v roku 1991 ako iniciatíva Európskeho spoločenstva, pre ktorú sú charakteristické nové myšlienky a nové metódy v rozvoji vidieka. Kľúčovými znakmi pre tento rozvojový nástroj sú:

1. Prístup „Zdola nahor“
2. Inovácie
3. Spolupráca
4. Sieťovanie
5. Integrované akcie
6. Verejno-súkromné partnerstvo
7. Stratégia miestneho rozvoja.

Nástroj LEADER sa implementuje prostredníctvom verejno–súkromných partnerstiev, ktoré sa uchádzajú o štatút miestnej akčnej skupiny. Partnerstvo je inštitucionalizované zoskupenie predstaviteľov verejných a súkromných miestnych spoločensko-hospodárskych záujmov, v ktorých na úrovni rozhodovania nemajú ani orgány verejnej moci, ani žiadna záujmová skupina viac ako 49 % hlasovacích práv. Počet obyvateľov v území MAS nesmie byť nižší ako 10 000 a vyšší ako 150 000. Nárast popularity tejto rozvojovej metódy dokumentujú výsledky 25-ročnej histórie podrobnejšie opísané v tab. 2.

Tab. 2: Vývoj metódy LEADER ako rozvojovej politiky EÚ
Table 2: Evolution of the LEADER approach as the EU development policy

Programové obdobie	Počet MAS v EÚ	Celkový rozpočet verejných zrojov	Informácia
1991 - 1993	217	1 200 000,00 €	Experiment
1994 - 1999	906	5 370 000,00 €	Samostatné financovanie
2000 - 2006	1 153	5 100 000,00 €	Samostatné financovanie
2007 - 2013	2 416	8 900 000,00 €	Integrovaná súčasť PRV
2014 - 2020	2 513	9 700 000,00 €	Plán, možnosť CLLD

Zdroj: Jašinská (2015)

LEADER v Slovenskej republike v rokoch 2007 – 2013

V Slovenskej republike sa integrovaný prístup v rozvoji vidieckej oblasti pomocou metódy LEADER začal po prvýkrát uplatňovať až v programovom období EÚ 2007 – 2013 ako povinná súčasť Programu rozvoja vidieka SR 2007 - 2013. V minulosti boli z predvstupových zdrojov SAPARD vyškolené odborné kapacity a manažéri združení, ktoré tvorili základ pre implementáciu rozvojovej politiky LEADER.

Finančná podpora pre programové obdobie 2007 - 2013 bola určená pre vybrané občianske združenia, ktoré získali štatút MAS v celkovej výške 75 208 836 EUR. Rozdelenie finančných prostriedkov na jednotlivé podopatrenia osi 4 LEADER je uvedené v tab. 3. V dvoch výzvach Ministerstva pôdohospodárstva bolo podporených 29 občianskych združení, ktoré získali podporu v približnej výške 2,5 milióna € pre opatrenia implementácie stratégie a chodu kancelárie MAS.

Tab. 3: PRV SR 2007 – 2013, Os 4 Realizácia prístupu LEADER
Table 3: RDP SR 2007 – 2013, Axis 4 Implementation of the LEADER approach

Opatrenia	Podopatrenia	Výška verejných zdrojov
4.1 Implementácia integrovaných stratégií rozvoja územia	3.1 Diverzifikácia smerom k nepoľnohospodárskym činnostiam	60 399 626,00 €
	3.2 Podpora činností v oblasti vidieckeho CR - časť A	
	3.2 Podpora činností v oblasti vidieckeho CR - časť B	
	3.3 Vzdelávanie a informovanie	
	3.4.1 Základné služby pre vidiecke obyvateľstvo	
	3.4.2 Obnova a rozvoj obcí	
4.2 Vykonávanie projektov spolupráce		2 780 635 €
4.3 Chod miestnej akčnej skupiny		12 028 575 €

Zdroj: PRV SR 2007 - 2013

Podpora prostredníctvom MAS mohla byť použitá na opatrenia a aktivity definované v osi 3 „Kvalita života vo vidieckych oblastiach a diverzifikácia vidieckeho hospodárstva“ z Programu rozvoja vidieka SR 2007 – 2013. Smerovanie podpory bolo na rozhodnutí konkrétnej MAS na základe rozvojových analýz a SWOT analýzy definovanej v Integrovanej stratégii rozvoja územia (ISRÚ), pričom podpora smerovala do aktivít súkromného a verejného sektora.

Podpora v opatrení Diverzifikácia smerom k nepoľnohospodárskym činnostiam bola smerovaná pre subjekty dlhodobo podnikajúce

v poľnohospodárskej prvovýrobe a ktoré mali záujem o rozšírenie svojej podnikateľskej činnosti o nepoľnohospodárske aktivity, hlavne v oblasti cestovného ruchu, ubytovania a stravovania. Podobné aktivity, avšak určené pre subjekty podnikajúce mimo poľnohospodárstva boli zaradené do opatrenia Podpora činností v oblasti vidieckeho CR - časť A. V časti B sa mohli podporovať marketingové aktivity v oblasti rozvoja cestovného ruchu. Podpora v opatrení Vzdelávanie a informovanie smerovala do rôznych oblastí akreditovaného vzdelávania, alebo informačných aktivít v oblasti poľnohospodárstva, lesníctva, rozvoja vidieka a činnosti miestnych akčných skupín. Verejný sektor sa podporoval v opatreniach 3.4.1 a 3.4.2. V opatrení Základné služby pre vidiecke obyvateľstvo sa finančné prostriedky investovali do športovej, voľnočasovej infraštruktúry a do rekonštrukcie verejných budov. Opatrenie Obnova a rozvoj obcí sa zameralo na rozvoj verejnej infraštruktúry, ciest, chodníkov, verejných priestranstiev a parkov.

Príprava jednotlivých ISRÚ vychádzala z analýz a identifikovaných potrieb špecifických pre územia pôsobnosti MAS. Členovia občianskych združení sa prioritne rozhodli zaradiť do stratégií opatrenia verejného sektora (29 z 29 MAS) pričom opatrenia určené pre súkromný sektor slúžili len ako doplnkové aktivity v rámci ISRÚ. Toto konštatovanie potvrdzujú aj vykonané zmeny počas implementácie, kedy ani jedna MAS nevyradila z podpory opatrenie pre verejný sektor, ale opatrenia pre súkromný sektor boli vo veľkej miere redukované (graf 1).

Podľa nášho názoru, negatívne zmeny v podpore súkromného sektora prostredníctvom ISRÚ boli pravdepodobne spôsobené nepriaznivým vývojom v národnom hospodárstve (svetová hospodárska kríza a finančná kríza v EÚ), nezáujmom konečných prijímateľov o finančnú podporu v pri neustále meniacich sa pravidlách čo dokumentuje 14 aktualizácií pravidiel v rámci Usmernení osi 4 LEADER od roku 2009 do 2015, t.j. 2 zmeny v priebehu kalendárneho roka, ako aj zmenou zákona o verejnom obstarávaní, ktorí sa v implementačnom období 2009 - 2015 aktualizoval až 32 krát.

Ďalším dôvodom nezapájania sa podnikateľov do činnosti MAS a implementácie projektov môže byť zjednodušenie si práce manažmentu MAS, projekty súkromného sektora sú často komplikovanejšie a časovo náročnejšie ako projekty pre verejný sektor. V neposlednom rade mohli mať jednotlivé MAS zle nastavené interné procesy súvisiace s marketingom a informovaním verejnosti o možnostiach podpory prostredníctvom ISRÚ.

Podľa grafu 2 sa v Programovom období 2007 – 2013 významne podporovali projekty verejného sektora prostredníctvom MAS a implementácie ISRÚ. Tento skutkový stav dokumentuje pomer súkromných a verejných projektov. Súkromný sektor realizoval celkovo 253 projektov a obce až 1 402, čo predstavuje pomer 1 : 5,5.

Graf 1: Záujem schválených MAS o jednotlivé opatrenia a skutočná realizácia
Graph 1: Interest of approved LAGs on various measures and the real implementation

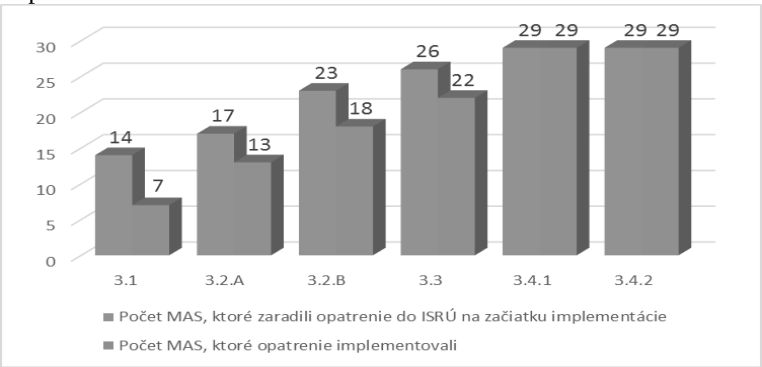

Zdroj: Pôdohospodárska platobná agentúra – sumárny prehľad PRV 2007 - 2013

Graf 2: Počet realizovaných projektov MAS (2007 – 2013)
Graph 2: The number of LAG´s projects

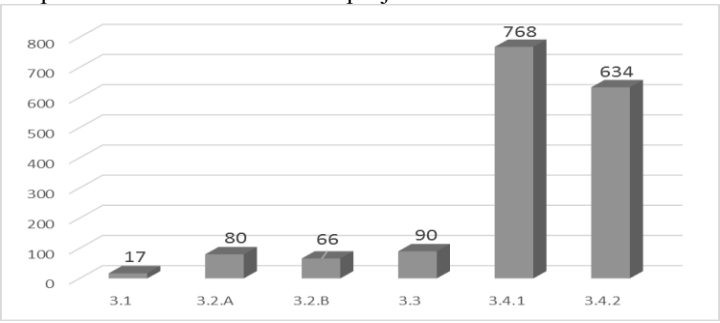

Zdroj: Pôdohospodárska platobná agentúra – sumárny prehľad PRV 2007 - 2013

V grafe 3 sledujeme pomer vynaložených finančných prostriedkov pre verejný a súkromný sektor v rámci implementácie ISRÚ, ktorý korešponduje s pomerom podporených projektov. Súkromné projekty boli podporené verejnými zdrojmi vo výške 8 875 122 € a projekty verejného sektora až sumou 49 121 582 €.

Príliš veľký záujem miestnych akčných skupín a žiadateľov o projekty verejného sektora bol pravdepodobne ovplyvnený nedostatočne vybudovanou infraštruktúrou na slovenskom vidieku, ako aj vyššou mierou financovania zo zdrojov EÚ oproti projektom súkromného sektora. Projekty verejného sektora majú obyčajne 95 až 100 %-nú mieru financovania z verejných zdrojov, pričom projekty súkromného sektora majú túto mieru okolo úrovne 50 %, a tieto môžu následne generovať zisk.

Graf 3: Verejné zdroje Opatrenia 4.1 (kontrahovanie, čerpanie)
Graph 3: Public resources Measure 4.1 (contracting, utilization)

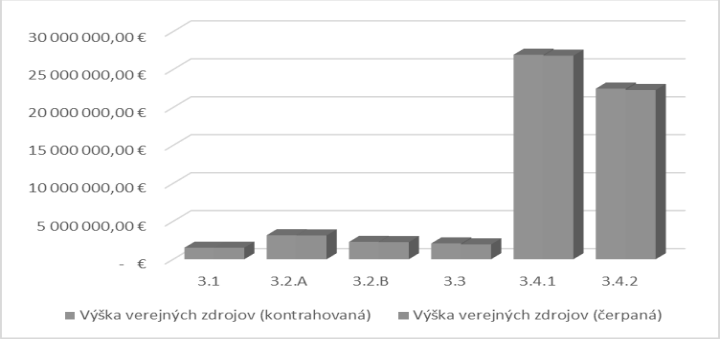

Zdroj: Pôdohospodárska platobná agentúra – sumárny prehľad PRV 2007 - 2013

Dovolíme si konštatovať, že takéto výrazné nastavenie miery financovania projektov verejného sektora zo zdrojov EÚ je nešťastné. Viac ako 95 %-né financovanie z verejných zdrojov nevedie konečných prijímateľov k racionálnemu správaniu a k úvahe, ktoré investičné zámery majú vyššiu pridanú hodnotu pre rozvoj vidieckeho územia ako iné (tzv. value for money) a zároveň takéto uvažovanie môže viesť k neefektívnemu vynakladaniu verejných zdrojov – podávanie a príprava viacerých projektov.

Argumentácia niektorých kolegov a starostov obcí, že verejné rozpočty sú podvyživené a že obce nemajú finančné prostriedky na rozvoj a takmer celý príjem obecného rozpočtu ide na bežné výdavky nie je úplne pravdivý. Podľa našich zistení uvedené tvrdenia vyvracia záujem obci o dotáciu Úradu Vlády SR - „Podpora rozvoja športu“ na rok 2015 so zameraním na výstavbu multifunkčných ihrísk, pri ktorých obec získa maximálne 40 000 EUR, avšak v závislosti od projektu a realizácie verejného obstarávania sa miera spolufinancovania následne blíži k 50 % výdavkov na projekt. V roku 2015 bolo prijatých až 594 žiadostí, pričom sa podporila výstavba 101 multifunkčných ihrísk.

Sekundárne sa naše tvrdenie opiera o nedokončenú municipalizáciu slovenského vidieka, kde sa stále nachádzajú malé obce s pár stovkami obyvateľov a vlastným obecným manažmentom (starosta, poslanci). Bolo by prospešné v budúcnosti vykonať analýzu samosprávy Slovenskej republiky a realizovať opatrenia pre zvýšenie funkčnosti výkonu kompetencií miestnej a regionálnej samosprávy v kontexte municipalizácie obcí.

CLLD 2014 – 2020

Pravidlá pre programové obdobie EÚ 2014 – 2020 rozšírili možnosti inovatívneho a integrovaného rozvoja vidieka o finančné prostriedky aj z iných

operačných programov a štrukturálnych fondov, pokiaľ o takúto rozvojovú politiku prejavil členský štát záujem (obr. 1). Pridaná hodnota takejto rozvojovej politiky sa môže uplatňovať v novom období aj na úrovni mestských oblastí. Slovenská republika sa vybrala smerom podpory multifondových rozvojových stratégií CLLD (Miestny rozvoj vedený komunitou), v rámci ktorých sa združujú finančné prostriedky EPFRV a EFRR.

Podpora v rámci CLLD a LEADER v Slovenskej republike pozostáva z nasledovných častí:

1. **Prípravná podpora,** ktorej cieľom je pripraviť partnerstvá pre uchádzanie sa o následnú podporu v rámci CLLD a pomôcť im pripraviť a následne implementovať stratégie CLLD.
2. **Podpora implementácie operácií v rámci stratégie CLLD,** ktorej cieľom je realizácia jednotlivých opatrení definovaných v stratégiách CLLD (multifondová EPFRV A EFRR).
3. **Príprava a vykonávanie projektov spolupráce –** príprava a realizácia projektov spolupráce MAS (národná, nadnárodná).
4. **Chod MAS a animácie –** prevádzka a animácie (propagácia MAS, personálne výdavky a pod.). Animácie budú financované len z prostriedkov EPFRV a Chod MAS bude financovaný z EPFRV (zmiešané MAS a MAS v rámci Bratislavského kraja) a EFRR (ostatné MAS).

Obr. 1: Financovanie rozvoja vidieka metódou CLLD v EÚ 2014 – 2020
Figure 1: Rural developing funding method CLLD in EU 2014 - 2020

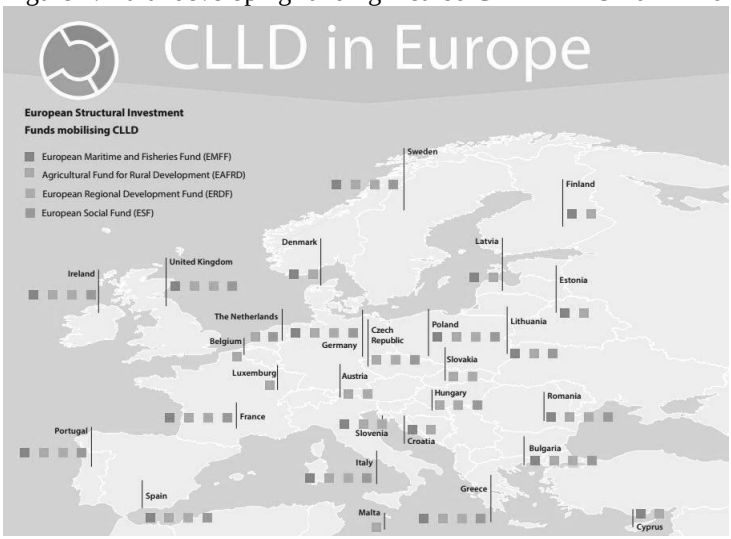

Zdroj: European network for rural development

Výzvu na prípravnú podporu v rámci opatrenia 19.1 z Programu rozvoja vidieka SR 2014 - 2020 vyhlásila Pôdohospodárska platobná agentúra dňa 28.05.2015 pod číslom 4/PRV/2015. Uzávierka prijímania žiadostí bola 28.07.2015. Pôdohospodárska platobná agentúra prijala 127 žiadostí, pričom ku koncu júna 2016 je pripravených na podpis 107 Zmlúv o NFP na celkovú sumu viac ako 1,3 milióna EUR. Z celkovej alokácie 1,5 milióna EUR to predstavuje kontrahovanie približne 87 %.

Prípravný proces prebiehal v hektickom období, v ktorom sa uskutočnilo len minimum odborných seminárov na uvedenú problematiku a kritizovaný bol hlavne časový nesúlad medzi výzvou na prípravnú podporu a výzvou na predkladanie projektových zámerov s prílohou stratégie CLLD. Následne bolo problematické dodržanie časovej lehoty na vydanie rozhodnutia o schválení dotácie pre prípravnú podporu, ktoré boli vydané s niekoľkomesačným meškaním odo dňa dátumu uvedeného vo výzve. Meškanie hodnotiaceho procesu bolo pravdepodobne spôsobené viacerými faktormi (informačný systém na PPA, voľby do NR SR a výmena vedúcich riaditeľov, poddimenzovanými stavmi hodnotiteľov na PPA).

V septembri 2015 bola vyhlásená výzva 1MAS/PRV/2015, v rámci ktorej sa predkladali stratégie CLLD jednotlivých verejno–súkromných partnerstiev. Alokácia pre všetkých žiadateľov na Slovensku je približne 200 miliónov EUR, pričom maximálne na jednu MAS môžu byť pridelené 4 milióny EUR. Z toho pre každého žiadateľa je garantovaná fixná časť (2,8 milióna EUR) a následne môže MAS byť pridelená variabilná zložka v maximálnej hodnote (1,2 milióna EUR). Variabilná zložka sa bude uplatňovať pre každé kritérium osobitne.

Vzorec pre výpočet finančnej alokácie MAS:
[(počet obyvateľov MAS – 20 000) x 45] + [(rozloha územia MAS – 310) x 900] + počet obcí MAS – 20 x 9 500] + [(miera nezamestnanosti MAS – 13,5) x 8 500]

Nastavenie finančnej podpory pre miestne akčné skupiny od riadiaceho orgánu vychádzalo z požiadaviek odborníkov, ako aj EÚ o uplatňovanie diferencovaného financovania. Rozdielne veľké regióny s rôznou úrovňou ekonomického rozvoja musia mať prístup k rozdielnej finančnej podpore. Riadiaci orgán pre PRV SR 2014 - 2020 pristúpil k nastaveniu príliš veľkej fixnej zložky a následne nízkemu nastaveniu variabilnej zložky, čo pokladáme za výrazný nedostatok a bude mať za následok problémy pri plnení monitorovacích indikátorov (počet vytvorených pracovných miest, počet obyvateľov v území MAS). Vzhľadom k tomu, že indikátor v počte podporených MAS je nastavený príliš mäkko, predpokladáme, že ho nebude problém naplniť.

Výsledky a diskusia

Porovnaním predchádzajúceho obdobia a nastavením podmienok pre nové programové obdobie sme dospeli k zisteniu, že finančné prostriedky v opatrení implementácie stratégie narástli o 233 % z cca 60 miliónov EUR na 200 miliónov EUR. Avšak počet podporených MAS resp. plán počtu podporených MAS narástol len o 75 % z 29 podporených MAS na minimálne 50 v novom období.
Môžeme konštatovať, že racionálnejším nastavením výpočtu finančnej podpory pre MAS by sa bola docielila podpora približne 90 MAS na Slovensku v novom programovom období, čo by predstavovalo hodnotu okolo 70 % všetkých združení, ktoré požiadali o prípravnú podporu. Takýto počet podporených združení by nemal problém s naplnením monitorovacích indikátorov.

Na základe posledných informácií a dostupných zdrojov bol na konci septembra 2016 upravený vzorec pre výpočet finančnej alokácie MAS. V zmysle dodatku č. 3 Systému riadenia CLLD bude variabilná zložka počítaná pre počet obyvateľov od hodnoty 10 000 a viac, a pre počet obcí od počtu 10 a viac, pričom dôjde k celoplošnému zníženiu fixnej čiastky alokácie. Uvedená zmena sa dotkne hlavne malých MAS, ktorým sa zníži rozpočet, avšak veľkých MAS sa táto zmena dotkne len čiastočne.

Prvé kolo výberu bude potrebné ukončiť v čo najkratšom čase, aby vznikol priestor pre druhé výberové kolo. Takto získané voľné finančné zdroje budú použité v druhej výzve pre výber stratégií CLLD a podporu MAS v Slovenskej republike. Na základe časovej náročnosti administrácie výziev, môžeme konštatovať, že činnosť MAS na Slovensku začne najskôr v roku 2017, čo bude 3 roky po začiatku programového obdobia. Čas na vyhlásenie potenciálnej druhej výzvy pre MAS sa výrazne kráti. V zmysle nariadenia EP a Rady (EÚ) č. 1303/2013 musia byť vybrané MAS a udelené štatúty do konca roku 2017.

Záver

Rozvoj vidieckych oblastí v EÚ prostredníctvom metódy LEADER sa teší narastajúcej popularite. Obyvatelia z území MAS sa každodenne stretávajú s výstupmi jednotlivých projektov, ktoré na regionálnej úrovni zvyšujú ich kvalitu života a prispievajú k rozvoju jednotlivých regiónov. Inštitúcie EÚ pozorne sledujú tieto pozitívne prínosy, ako aj monitorovacie ukazovatele výsledku a dopadu. Pridanou hodnotou metódy LEADER je decentralizácia rozhodovacích procesov. Manažment pracuje na regionálnej úrovni a zabezpečuje kompletnú administratívu. Za výberový proces zodpovedajú miestni členovia výberovej komisie a združenia pri rešpektovaní pravidiel o konflikte záujmov. Nevyhnutnou podmienkou pre úspešnú realizáciu rozvojových stratégií a maximalizáciu finančnej podpory je veľmi úzka spolupráca medzi obyvateľmi a podnikateľmi v území MAS (potenciálni koneční prijímatelia), členmi MAS s jasnou deľbou kompetencií

a zaradením do orgánov združenia a manažmentom MAS s dostatočnými skúsenosťami a zanietením pre spoločný rozvojový cieľ (obr. 2).

Obr. 2: Trojuholník úspechu MAS
Figure 2: LAG´s triangle of success

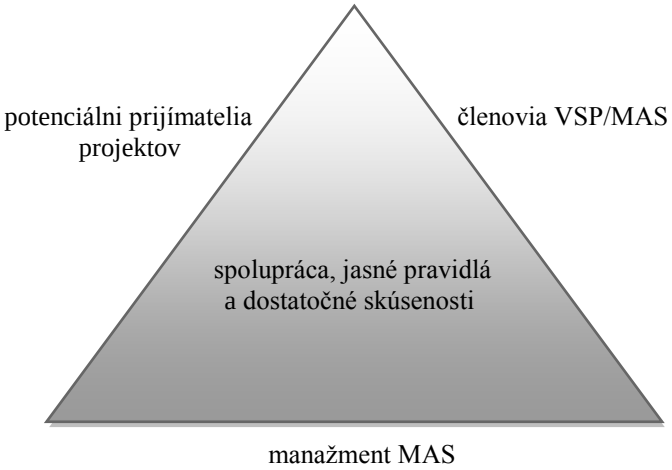

Zdroj: vlastné spracovanie

Stotožnenie sa s regiónom pre všetky subjekty v trojuholníku úspechu multiplikuje všetky výsledky niekoľkonásobne. Odporučenie, aby manažér združenia priamo pochádzal a žil v území MAS, má viacero výhod. Rozvoj regiónu je týmto spôsobom založený na vnútorných ľudských zdrojoch územia a obyvatelia sa s takýmto združením ľahšie stotožňujú. Pri projektoch financovaných z verejných zdrojov EÚ a SR je potrebné postupovať hospodárne a efektívne. Verejná kontrola v rámci regiónu a nastavenie si rozhodovacích procesov v duchu týchto pravidiel je najbezpečnejším protikorupčným opatrením.

Avšak nie je všetko len pozitívne a bezproblémové. Pomerne komplikované je preklenúť obdobie medzi starým a novým programom, keďže financovanie manažmentu MAS je na pleciach miestnych aktérov, príp. založené na šikovnosti manažmentu pri hľadaní dodatočných zdrojov financovania (projekty). Skúsenosti z obdobia 2007 – 2013 v Slovenskej republike potvrdzujú neochotu miestnych aktérov financovať manažment MAS v tomto medziobdobí. Viac ako 75 % manažérov MAS bolo v druhej polovici roka 2015, príp. začiatkom roka 2016, nezamestnaných a zaradených v evidencii úradov práce.

Nedoriešeným problémom ostáva aj municipalizácia Slovenska. Príliš veľký počet malých obcí s vlastným manažmentom a narastajúcim počtom

kompetencií neúmerne vyčerpáva obecné rozpočty, v ktorých sa následne negenerujú vlastné zdroje pre rozvoj a obce sú odkázané len na finančnú pomoc z externého prostredia. Avšak rozvoj by mal byť založený hlavne na vnútorných kapacitách, ktorým môžu tieto externé zdroje pomôcť naštartovať isté rozvojové procesy.

Výzvou pre Slovenskú republiku po roku 2021, možno až po roku 2029 bude zosúladenie municipalizácie s jasnou deľbou kompetencií medzi nadriadený municipálny úrad a miestny obecný úrad a rozvoja vidieka metódou LEADER. V tomto období by sa mohla veľkosť priemernej MAS priblížiť priemeru v EÚ, kde takáto MAS má 30 – 50 tisíc obyvateľov. V súčasnosti je na Slovensku priemer medzi 10 – 20 tisíc obyvateľmi. Správnym nastavením pravidiel sa dá získať množstvo pozitívnych prínosov do budúcna, avšak bez celospoločenskej a politickej podpory sa nezabezpečí trvalá udržateľnosť týchto výhod.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0247/14 Integrované prístupy k rozvoju vidieckeho cestovného ruchu v podmienkach SR.

Literatúra

CO-OPERATION AND PARTNERSHIP IN TOURISM. 2003. *A Global Perspective*. Madrid : UNWTO, 2003. 23 s. ISBN 92-844-0601-3.

EUROPEAN NETWORK FOR RURAL DEVELOPMENT, LEADER sub group meeting, 21.04.2015.

EVROPSKÁ KOMISE, GENERÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ PRO ZEMĚDĚLSTVÍ A ROZVOJ VENKOVA. 2006. *Přístup LEADER - Základní příručka*. Lucemburk: Úřad pro úřední tisky Evropských společenství, 2006. ISBN 92-79-02040-4.

GURSOY, D. – SAAYMAN, M. – SOTIRIADIS, M. (eds). 2015. *Collaboration in Tourism Businesses and Destinations. A Handbook* [Príručka spolupráce v podnikoch a cieľových miestach cestovného ruchu]. Bingley : Emerald Group Publishing Limited, 2015. 342 p. ISBN 978-1-78350-811-2

GÚČIK, M. 2011. *Cestovný ruch. Úvod do štúdia*. Banská Bystrica : Slovak-Swiss tourism, 2011. ISBN 978-80-89090-80-8.

HUDEC, O. a kol. 2009. *Podoby regionálneho a miestneho rozvoja*. Košice : Ekonomická fakulta TU, 2009. ISBN 978-80-553-0117-4.

JAŠINSKÁ, K. 2015. LEADER 2007-2013 implementation update – powerpoint prezentácia Leader/CLLD subgroup meeting, Brussels, 21 April 2015.

MINISTERSTVO PÔDOHOSPODÁRSTVA A ROZVOJA VIDIEKA SR. 2007. *Program rozvoja vidieka SR 2007 – 2013 – Slovensko*. november 2007. 322 s.

MINISTERSTVO PÔDOHOSPODÁRSTVA A ROZVOJA VIDIEKA SR 2013.

Systém riadenia CLLD (LEADER a komunitný rozvoj) pre programové obdobie 2014 – 2020. 75 s.

MINISTERSTVO PÔDOHOSPODÁRSTVA A ROZVOJA VIDIEKA SR. 2015. *Slovakia – Rural Development Programme (National)*. verzia 1.3, dátum poslednej zmeny 23/01/2015. 698 s.

PALENČÍKOVÁ, Z. 2008. Spolupráca a partnerstvo verejného a súkromného sektora v cestovnom ruchu. In *Ekonomická revue cestovného ruchu*. 2/2008.

PÔDOHOSPODÁRSKA PLATOBNÁ AGENTÚRA. 2015. *Sumárny prehľad – projektové opatrenia PRV SR 14-20 k 31.12.2015*. [online]. [cit. 16.6.2016]. Dostupné na internete: http://www.apa.sk/sumarne-prehlady-1

SPLNOMOCNENEC VLÁDY SR PRE MLÁDEŽ A ŠPORT. 2016. *Podpora rozvoja športu 2015*. [online]. [cit. 16.6.2016]. Dostupné na internete: http://www.vlada.gov.sk/podpora-rozvoja-sportu-2015/

EXPERIENCE WITH THE IMPLEMENTATION OF THE LEADER APPROACH IN THE SLOVAK REPUBLIC

Summary

Rural development in European Union by LEADER approach has become more and more popular. The inhabitants of LAGs meet results of projects everyday which increase their quality of life and help with local development of individual regions. The positive results have been monitored closely by EU institutions, as well as results and impact indicators. Decentralized decision making is added value of the LEADER programme.

Comparing the programming period 2007 - 2013 and setting requirements for a new programming period 2014 - 2020, it has been realized that financial resources in implementation process have increased by 233%, from about 60 millions EUR to 200 millions EUR. However, the number of supported LAGs, or the planned number of supported LAGs has increased just by 75%, from 29 supported LAGs to at least 50 in a new period. It would represent about 70% from all of the groups which have applied for a support. This number of approved groups would not have problems with fulfilling monitoring indicators.

Within the programming period 2007 – 2013, there was negatively rated strong focus of selected local action groups and applicants for public sector projects. This fact was probably influenced by poorly developed infrastructure in the Slovak countryside. Secondly, it could be interested in rate of public funding. Public sector projects usually have 95 to 100% rate and private sector projects have the rate at around 50%.

It may be said that the significant rate of financing public sector projects from EU funds is unfortunate. More than 95% support of these projects does not motivate final beneficiaries to the rational behavior and considerations that

investments have a higher added value for the development of rural areas than others (ie. Value for Money). The reasoning can lead to inefficient usage of public resources.

Rural Development Programme of Slovak Republic 2014 - 2020 was approved at the beginning of the year 2015, but any LAGs to implement the strategy CLLD has not been selected by the end of the year 2016. That fact has brought many negative consequences (loss of building capacity in rural areas, possible implementation problems and fulfillment of monitoring indicators of due to time, lack of public confidence to the development policy). The first round of selection needs to be terminated as soon as possible, to make time for the second selection round. Based on the demands concerning the administration of calls, it can be concluded that the activity of LAGs in Slovakia would start in the half of year 2017, what is more than three years after the beginning of programming period. Time to declare potential second call for selection of LAGs is considerably reduced. In terms of the Regulation (EU) No. 1303/2013 it has to be finished by the end of year 2017.

Ing. Tomáš Kozolka
Katedra regionalistiky a rozvoja vidieka
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
Trieda A. Hlinku 2, 949 76 Nitra
E-mail: kozolka.tomas@gmail.com

HURRICANE MATHEW VS. HILTON HEAD ISLAND, SOUTH CAROLINA

Adrián Kráner, Lucia Šolcová

Abstract

The Atlantic tropical-cyclone basin is one of six in the world and includes much of the North Atlantic Ocean, the Caribbean Sea, and the Gulf of Mexico. Hurricanes are products of the interaction between tropical oceans and the atmosphere. Powered by heat from the sea, they are steered by the easterly trade winds as well as by their own ferocious energy. Hurricanes and tropical storms are irregular visitors to coastal South Carolina. In the period, 1851-2016, only 38 tropical cyclones have made landfall on the South Carolina coast. Matthew formed from a tropical wave that pushed off the African coast in late September. African coast in late September. Despite the fact that hurricanes are the greatest threat to life and property, South Carolina communities are not required to develop disaster recovery plans by state law.

Keywords: tropical cyclone, Matthew, Hilton Head Island, South Carolina

Introduction

In the early 1950s, Hilton Head Island was used mainly for logging and its population was only 300 residents, it didn`t have electricity, phone service, gas stations or convenience stores. Only one paved road existed, and that was on the north end of the island. A state-operated car ferry began running from Buckingham Landing near Bluffton, on the mainland in 1953, a two lane swing bridge bridge connecting the island to the mainland was not constructed until 1956. At the time, the Lowcountry area of South Carolina was one of the poorest in the state. Charles Fraser, a graduate of Yale Law School, who`s family was in the timber business while surveying the land with his brother, saw potential in the dense forest leading to the Atlantic Ocean. According to Hefter (1998) The Fraser family, from Hinesville, Ga., along with the Hack Family, owned 20.000 acres on the south side of the island at that time. Charles Frazer, the Father of Modern Day Development of Hilton Head Island, purchased the land from his father, he had a vision to cut down only a few trees rather than completely level the area for the build out and created a master plan for a world class retirement resort called Sea Pines. To convert the swampy, mosquito infested area of the island required much forethought. His concept was a planned unit development with strict land-use and land-preservation covenants. Part of his research prior to development also involved a mosquito control program an innovation that radically improved year

round living on the whole island (www.seapines50thanniversary.com).

Hilton Head Island is tied inexorably to golf and tennis. According to heritage classic foundation, it is a home to South Carolina's only PGA tour event, the Heritage PGA golf tournament played on Harbor Town Golf Links since 1969 that first introduced Sea Pines resort to the world at large. Thanks in part to the climate and its 300 tennis courts and 23 golf courses, golf and tennis on Hilton Head Island is a year round pursuit.

The Town of Hilton Head Island incorporated as a municipality in 1983 and is well known for its "ecofriendly" development based on Charles Frazer`s ideas, The Town`s Community Development Department enforces the Land Management Ordinance which minimizes the impact of development and governs the style of buildings and how they are situated amongst existing trees. As a result, Hilton Head Island enjoys an unusual amount of tree cover relative to the amount of development. A comprehensive tree ordinance in place since 1986 provides a robust urban forest that helps improve air quality by shading the built environment, cooling air temperature, and absorbing and breaking down air pollutants. Due to this ordinance, tree canopy on the island is greater than other communities in this area. Approximately 70% of the island, including most of the tourist areas, is located inside gated communities. However, the town maintains 7 beach Access points and parks. Residents have approved several multi-million dollar land acquisition bond referendums to control the amount or location of commercial growth; protect green blueprint, open space and the environment; and provide for active and passive public use such as 62 miles of pathways, 3 community parks and recreational facilities.

Definition area

Hilton Head Island is a resort town located on an island of the same name in Beaufort County, South Carolina, United States. It is 20 miles (32 km) north of Savannah, Georgia, and 95 miles (153 km) south of Charleston. The island gets its name from Captain William Hilton. In 1663, Captain Hilton identified a headland near the entrance to Port Royal Sound, which he named "Hilton's Head" after himself. The island features 12 miles (19 km) of beachfront on the Atlantic Ocean and is a popular vacation destination. In 2015 an estimated 2.65 million visitors pumped more than $1.1 billion into the local economy. The year-round population was 40,039 (2014), although during the peak of summer vacation season, population can swell to 305,000 (2015) (Consolidated Municipal Budget Fiscal Year July 1, 2016 – June 30, 2017).

The Atlantic tropical-cyclone basin

The Beaufort County is vulnerable to a variety of hazards including tornadoes, flooding, earthquakes, wildfires, hazardous materials incidents,

terrorism, power outages and resource shortages. All of these types of events could impact thousands of citizens across the county with significant financial impacts and possible tragic losses, however the most eminent threat to the people and property are hurricanes. Hurricane season begins on June 1 and continues through November 30 each year. To coincide with the start of the Atlantic Basin tropical season. Although this period is the predominant time of year for hurricanes to occur in the Atlantic Ocean, Gulf of Mexico and Caribbean Sea, tropical storms can and have formed in every month of the calendar year. The risk of an impact of tropical cyclones in South Carolina ranks near the top in a vulnerability assessment of natural hazards. Although only 6 of 46 counties including Beaufort county are along the immediate coastline of South Carolina, another 21inland counties are at risk from the effects of tropical cyclones due to their low elevations and proximity to the Atlantic Ocean. The ever-growing coastal population and summer tourism industry on pristine beaches of Hilton Head Island create a great risk for the possibility of lost lives and property damage (Hurricane awareness in South Carolina).

The Atlantic tropical-cyclone basin is one of six in the world and includes much of the North Atlantic Ocean, the Caribbean Sea, and the Gulf of Mexico. A North Atlantic basin formed hurricane is a tropical cyclone with counter-clockwise rotation, heavy rain and winds that have reached a constant speed of 74 miles per hour or higher. The ingredients for a tropical cyclone include a pre-existing weather disturbance, warm tropical oceans, moisture, and relatively light winds aloft (Thermographic Documentation of Roof and Building Damage Incurred During the 2004 Florida Hurricane Season). When a hurricane forms, winds blow in a large spiral around a relative calm center known as the "eye." Early season tropical cyclones generally form in the western Caribbean Sea and the Gulf of Mexico. By the end of June or in early July, the area of formation shifts eastward.

As the summer progresses and the ocean waters warm, conditions become more favorable for tropical storm formation in late August, tropical cyclones form over a broad area of the eastern Atlantic, extending eastward to the area of the Cape Verde Islands off the coast of Africa. The period from about August 20 through about September 15 with a maximum frequency of storms in the second week of September encompasses the maximum of these Cape Verde storms. Most Cape Verde storms cross-vast areas of the Atlantic Ocean before dissipating over the North Atlantic. Those, which do make landfall in the United States can be especially powerful. The coastal sections of South Carolina and its barrier islands are particularly vulnerable to storms from the Atlantic Ocean (Hurricane preparedness in South Carolina).

By Mid-September, storm frequency begins to decline, the formative area retreats westward back to the Caribbean Sea and the Gulf of Mexico. Usually, by mid-November, tropical-cyclone occurrence in the North Atlantic has ceased (South Carolina State Climatology Office).

As a hurricane nears land there are many hazards associated with hurricanes, including storm surge, heavy rainfall, inland flooding, high winds, tornadoes, and rip currents. Of these, storm surge has the most potential for loss of life on the coast. Storm surge is an abnormal rise in sea level accompanying a hurricane or other intense storm. This advancing surge combines with the normal tides and increases the water level to heights that will impact roads, homes and other critical infrastructure. This rise of water can cause severe flooding in coastal areas, particularly when the storm tide coincides with the normal high tide.

Storm surge is often 50 miles wide, which sweeps across the coastline near where the eye of the hurricane makes landfall. The surge, aided by the hammering effect of breaking waves, is like a giant bulldozer sweeping everything in its path. The stronger the hurricane, the higher the storm surge. This is unquestionably the most dangerous part of the hurricane. Nine out of ten hurricane fatalities are caused by the storm surge (figure 1, 2) (www.hiltoheadislandsc.gov).

Figure 1: Cyclone storm surge

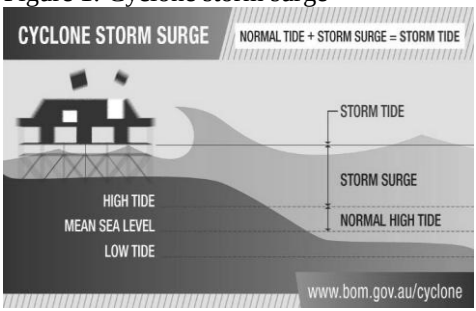

Source: http://www.abc.net.au/news/2017-01-9/what-is-storm-surge-and-how-can-you-prepare/8123274

Figure 2: Jacksonville, Florida

Source: Flooding at the beach in Jacksonville, Florida, Oct. 7, 2016. http://abcnews.go.com/US/hurricane-matthew-batters-florida-coast-dead-million-lose/story?id=42608853

Tropical cyclones are classified as follows:

Tropical Depression: An organized system of clouds and thunderstorms with a defined circulation and maximum sustained winds of 38 mph (61 kmh) or less.

Tropical Storm: An organized system of strong thunderstorms with a defined circulation and maximum sustained winds of 39 to 73 mph (62-118 kmh).

Hurricane: An intense tropical weather system with a well-defined circulation and maximum sustained winds of 74 mph (119 kmh) or higher. In the western Pacific, hurricanes are called “typhoons,” and similar storms in the Indian Ocean are called “cyclones.” Hurricanes are according to the Saffir-Simpson

Hurricane Scale first used in 1975 (http://hurricane-facts.com) classified into 5 categories based on their wind speed, central pressure, and damage potential.

Hurricanes are products of the interaction between tropical oceans and the atmosphere. Powered by heat from the sea, they are steered by the easterly trade winds as well as by their own ferocious energy. Around their core, winds grow with great velocity, generating violent seas. Moving ashore, they sweep the ocean inward while spawning tornadoes and producing torrential rains and floods. Each year, on average, 10 tropical storms, of which six become hurricanes, develop over the Atlantic Ocean, Caribbean Sea, or Gulf of Mexico. Many of these remain over the ocean; however, about five hurricanes strike the United States coastline every three years. Of these five, two will be major hurricanes, category 3 or greater on the Saffir-Simpson Hurricane Scale (South Carolina hurricane guide, 2016).

Hurricanes and tropical storms are irregular visitors to coastal South Carolina. In the period, 1851-2016, only 38 tropical cyclones have made landfall on the South Carolina coast (24 hurricanes, 9 tropical/subtropical storms, 5 tropical depressions). Of these, ten were of Category 2 to Category 4 intensity. Since 1900, no Category 5 hurricanes have hit South Carolina. There have been three Category 4 hurricanes (Hazel, 1954, Gracie, 1959 and Hugo, 1989) (South Carolina State Climatology Office).

Looking at past hurricane events, they will show us that lack of hurricane awareness and preparation are common threads among all major hurricane disasters. Before hurricanes carried names and price tags, like New Orleans' Katrina (estimates start at about $100 billion) and Florida's Andrew ($44 billion) and South Carolina's Hugo ($12 billion), a nameless storm slammed the islands clustered off Georgia and South Carolina. These islands were home to descendents from Africa, former slaves who were of the Gullah language and culture. Beaufort County, S.C., which includes many sea islands, got the worst of it. With little communication and no means of evacuation from the bridgeless islands, upward of 2,000 people (only two of them white) died in "The Sea Island Hurricane of 1893". The storm of 1893 was one of three big hurricanes to hit coastal South Carolina in one decade (The Sea Island Hurricane of 1893 by Betty Joyce Nash) It is possible that the "Great Storm of 1893" that struck the southern on coast on August 20 of that year was at least a Category 4 storm, but there was no way of accurately measuring tropical-cyclone intensity before 1900.

Matthew formed from a tropical wave that pushed off the African coast in late September. That tropical wave was dubbed Invest 97L just southwest of the Cape Verde Islands on Sept. 25. It took a few days for that system to organize as it moved westward in the Atlantic. Hurricane Matthew started its destructive path in the Atlantic on Sept. 28, 2016 when it first became a Tropical Storm (figure 3,4). Once Matthew reached the eastern Caribbean, it became a hurricane and rapidly intensified. It was one of the strongest hurricanes to hit the East Coast in decades, with winds reaching 145 mph with gusts up to 166 mph, according to the National

Hurricane Center. Matthew oscillated between a category 3 and 4 hurricane when it caused the most damage, killing over 1000 people in Haiti and 44 in USA, causing major flooding, widespread evacuations and power outages and significant material damages (www.usa.today.gov).

The most powerful Atlantic storm since 2007 left flooding and wind damage in Florida, Georgia and the Carolinas. Wind speeds had dropped by nearly half from their peak to 75 miles per hour (120 kph), reducing it to a Category 1 hurricane, when Matthew made one official U.S. landfall at 10.45am on Oct. 8 southeast of McClellanville, 95miles north from Hilton Head Island in South Carolina. However the southeastern United States were hit hard by Hurricane Matthew not due to the landfall it made in SC, but especially since it moved very close to the coasts of Florida, Georgia, South Carolina and North Carolina.

On October 5th, residents of Beaufort County received a mandatory evacuation notice from the Governor. An estimated 355,000 fled the coastal areas of South Carolina and more than 2.5 million people were forced to evacuate nationwide. On Saturday, October 8th around 2 a.m., Hilton Head Island faced Hurricane Matthew. Although downgraded to a category 1 hurricane, Matthew brought wind gusts up to 88 mph (140 kph) with a storm surge of 12 $^{1}/_{2}$ feet and 13.99" inches of rain. (weather.com) Damages to roads, powerlines, water supply and structures were enough to keep Hilton Head Island closed to residents until October 11th. For those who attempted to return to the island before reentry was permitted, they were temporarily moved into Red Cross Shelters set up in surrounding towns. After the storm passed, the island was left without power and running water. Hilton Head's boil water advisory was lifted on Thursday October 13th; however, wastewater service remained an issue on parts of the island for several more days. By the weekend there were nearly 20,000 homes in Beaufort County still without power. The entire town of Hilton Head has come together to restore the island after the devastation left by Hurricane Matthew (http://www.spinnakerresorts.com).

There are no Federal requirements for developing disaster recovery and redevelopment plans but after decades of natural and manmade disasters and their impact on human lives and property, National Disaster Recovery Framework has established Federal requirements for developing disaster recovery and redevelopment plans. In addition, the Robert Stafford Act, as amended by the Disaster Mitigation Act of 2000, supports community-wide planning to reduce hazard vulnerabilities and recognizes the importance of relationships among mitigation, community-wide cooperation and community recovery (Beaufort county disaster recovery plan, 2011).

South Carolina communities are not required to develop disaster recovery plans by state law. Prior to drafting of the Recovery Plan, Beaufort County had developed disaster response policies and practices that had been in place for many years; however, Hurricane Katrina, which impacted the Louisiana, Mississippi and

Alabama Gulf Coasts in August of 2005, exposed many disaster recovery issues and gaps in local, state and federal response and recovery efforts for many communities The 2005 hurricane season led many coastal communities to re-write their plans for recovery from Catastrophic disasters. Beaufort County, like many communities, is vulnerable to hurricanes. Despite long periods of calm, Beaufort County has experienced major disasters, including hurricanes, tornadoes and other natural disasters. Beaufort County has been proactive in increasing its ability and capacity to withstand and recover from a catastrophic disaster. Beaufort County Council created the Disaster Recovery Task Force and adopted a Disaster Recovery and Reconstruction Ordinance in 2008, which was amended in 2011 and 2016. The Recovery Ordinance established the operational basis for the Beaufort County Disaster Recovery Plan.

Figure 3: Matthew

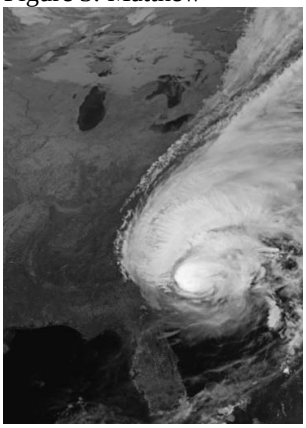

Source: Hurricane Matthew along the southeastern U.S. coast taken by NOAA's GOES-East satellite on Oct. 8, 2016, at 7:45 a.m. EDT

Figure 4: Mathew`s path

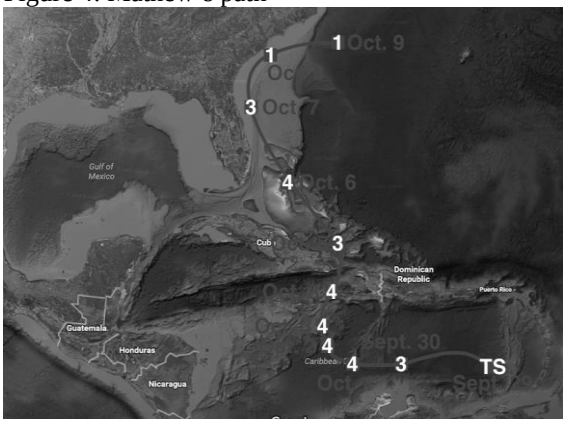

Source: Hurricane Mathew`s path, October 2016 http://www.cleveland.com/weather/blog/index.ssf/2016/10/hurricane_matthew_recap_wind_s.html

The purpose of the Beaufort County Disaster Recovery Plan is to provide Beaufort County with a strategic plan to guide disaster recovery and redevelopment actions and decision-making. Additionally, the plan identifies Recovery Function actions that can be implemented prior to a disaster that will expedite recovery. The plan is built upon expanded recovery relationships among county departments, municipalities, businesses, non-governmental organizations, regional organizations and adjacent counties. The plan's strategic purposes are to position Beaufort County and municipalities to be in a better position to recover more effectively and

expeditiously from a disaster, and to utilize redevelopment planning as an opportunity to build a more sustainable county and to enhance the quality of life of the county in general (Beaufort County Disaster recovery plan, 2016).

The Recovery Plan is designed to facilitate returning Beaufort County to pre-disaster conditions when feasible and to better position the County to maximize post-disaster opportunities to reduce hazard vulnerabilities.

Short- term Recovery efforts that greatly affect long term recovery and redevelopment success include:

1. Restoration of essential public services
2. Damage assessment
3. Emergency sheltering
4. Emergency and temporary housing
5. Business resumption
6. Debris management

The Recovery Plan provides an opportunity and framework for Beaufort County and municipalities within the county, to be in a better position to recover more rapidly. The Recovery Plan also addresses quality of life issues and pursuit of opportunities to reduce vulnerabilities. Municipalities within Beaufort County are engaged in disaster planning and preparation. Despite many shared issues and community characteristics, the Recovery Plan is based upon recognition that each jurisdiction has its own unique features and needs, and that municipal recovery strategies will vary to meet those needs. It is the County's objective to continue to include municipalities in recovery planning, recovery programs and recovery agreements.

The Town of Hilton Head Island has worked with county and state officials to develop comprehensive plans to respond effectively manage natural or human caused disasters. In addition, the town has also developed strategies to expedite and ease our recovery efforts by establishing an emergency reserve account to fund these activities and by amending the Land Management Ordinance to facilitate a rapid reestablishment of Hilton Head`s community following a hurricane or other disaster. (http://www.hiltonheadislandsc.gov/publicsafety/hurricane/)

The County's debris removal contractor is Ceres Environmental Services Inc debris monitoring contractor is R. W. Beck Disaster Recovery, Inc. They will be responsible for monitoring the debris removal contractor's work. However Hilton Head Island has developed a separate recovery plan for debris removal with Crowder Gulf Disaster Recovery and Tetra Tech as the debris removal monitor, due to the island`s unique characteristics within the county. The other municipalities in the County have signed Memorandums of Agreements to have the county handle their debris operations. There are a large number of privately-owned gated communities in Beaufort County especially on Hilton Head Island that will be looking to the County or the Town to remove their debris after a disaster.

For the local people the reestablishment of the communities is the most important thing after a disaster but from the perspective of those responsible for reestablishing it, there is a very important question, "Who will pay for it?" When damages are so extensive that the combined local and state resources are not sufficient, the governor submits a request for an emergency or major disaster declaration to the President through FEMA. A joint FEMA, state and local team will conduct a Preliminary Damage Assessment to determine if there is a need for federal assistance. If federal assistance is justified, the President issues an emergency or major disaster declaration and various emergency or disaster programs are made available. Federal assistance is on a shared cost basis. Major Disaster Declaration (DR-4286) was declared on October 11, 2016 for South Carolina (figure 5).

Once a Presidential declaration has been made, damage that meets all of the following criteria may be eligible for cost-shared FEMA assistance:

- The damage is a direct result of the declared event;
- The damage that occurs can be tied directly to the declared event;
- The damage occurred within the designated disaster area (except sheltering and evacuation activities that may be located outside the designated area);
- The damage is the applicant's legal responsibility at the time of the disaster;
- With very few exceptions, the damage occurred at a facility in active use; and
- The damage is not within the specific authority of another Federal program (Public Assistance Applicant Handbook FEMA P-323 / March 2010).

Public Assistance

- Disaster grant assistance available for communities to quickly respond to and recover from major disasters or emergencies declared by the President

Asistence categories (table 1):
Category A - Debris Removal
Category B - Emergency Protective Measures
Categories C-G - Permanent Work

- Roads and Bridges (Category C)
- Water Control Facilities (Category D)
- Buildings and Equipment (Category E)
- Utilities (Category F)
- Parks, Recreational Areas, and Other Facilities (Category G)

Figure 5: South Carolina Disaster Declaration

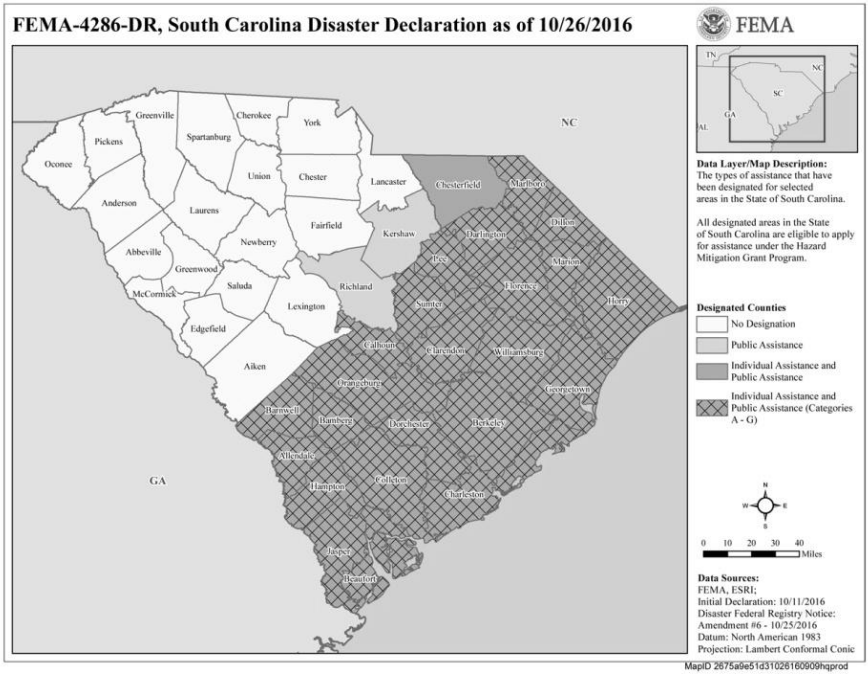

Source: FEMA, 2016

Table 1: Actual claims approved by the federal government (public assistance)

State of South Caroloina, DR-4286 Hurricane Mathew	Total Public Assistance Grants - Dollars Obligated*	Emergency Work (Categories A-B) - Dollars Obligated*	Permanent Work (Categories C-G) - Dollars Obligated*
Total Amount	$16,230,314.77	$14,596,254.63	$124,824.14

*Dollars Obligated: Funds made available to the State via electronic transfer following FEMA's final review and approval of Public Assistance projects. Updated: Sunday, February 26, 2017 (https://www.fema.gov/disaster/4286)

Individual Assistance (table 2):

- Individuals & Household Program: Provides money and services to people in Presidentially declared disaster areas.
- Housing Assistance: Provides assistance for disaster-related housing needs.

- Other Needs Assistance: Provides assistance for other disaster-related needs, such as furnishings, transportation, and medical.

Table 2: Actual claims approved by the federal government (individual assistance)

State of South Caroloina, DR-4286 Hurricane Mathew	Total Individual Assistance (IA) - Applications Approved:	Total Housing Assistance - Dollars Approved*	Total Other Needs Assistance - Dollars Approved*	Total Individual & Households Program - Dollars Approved*
Total Amount	11,535	$31,371,538.08	$6,935,645.11	$38,307,183.19

*****Dollars Approved: Assistance dollars approved but not necessarily disbursed.
Updated: Sunday, February 26, 2017 (https://www.fema.gov/disaster/4286)

These numbers are only for the actual claims approved by the federal government as of February 26th, 2016, many other claims in South Carolina are still pending. For the overall damage it will be long before we get the final numbers but the hurricane probably caused $10 billion in damage nationwide including loss of revenue and jobs, according to an estimate from Goldman Sachs. Insurance companies will likely be liable for about $4 billion to $6 billion of that total, according to an estimate Saturday by CoreLogic, a real estate data provider. But the figures suggest Matthew's effect on the broader national economy will be minimal. Though damage estimates are usually revised higher after more comprehensive assessments, the current figures would still make Matthew the 22nd-worst storm since World War II, Goldman estimates.
By comparison, Hurricane Sandy, the second-worst storm, caused $15 billion to $20 billion in insured losses and $50 billion to $60 billion in overall damage in 2012 (http://bigstory.ap.org).

After the initial push and restoring of public services, debris removal becomes the most predominant task to restore the community. Federal Emergency Management Agency's (FEMA) public assistance program typically covers debris removal only on county, city and state roads, posing a problem for Beaufort County where more than 71% of roads are private and especially a problem for Hilton Head Island. Of the 549 miles of island roads, 437 are private, according to county data (graph 1).

Graph 1: Breakdown of Hilton Head roads

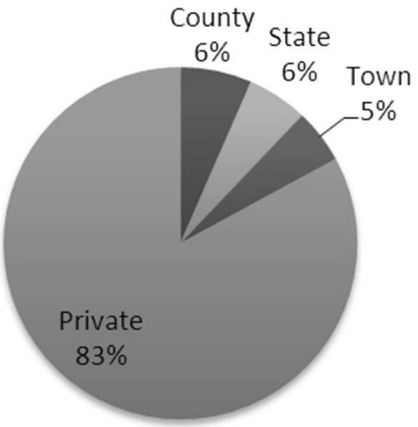

Source: Beaufort County Sheriff's Office, 2016

However, on a case by case basis, FEMA will evaluate requests made to the County by these private communities and allow reimbursement to the County or Town for removing debris in gated communities when the following conditions are met:

- it is required to eliminate or lessen the immediate threat to life, health and safety,
- to reduce a threat of additional damage to improved property, or
- to promote economic recovery of the community at large.

The Town of Hilton Head would not remove debris from private gated communities until FEMA has given the approval to do so otherwise it would not get reimbursed for the portion of costs for cleanup before the final approval. But even if FEMA approve such request the percentage of federal reimbursement rate for debris removal is including the additional 2% for a FEMA approved disaster recovery plan in place before the disaster:

- For the first 70 hours, FEMA would cover 100% of the cost of the initial push.
- For the first 30 days, FEMA would cover 87 percent of the cost.
- For the next 60 days, FEMA would cover 82 percent of the cost.
- After 90 days, FEMA would cover 77 percent of the cost.

The remaining costs would be covered by either the county, municipality or individual plantations, depending on how documentation was submitted (Debris piles rise as feds decide if they'll pay for private road cleanup in Island Packet, October 21st, 2016).

After the initial road push and clearance of debris, as the financial responsibilities were resolved the curbside Pick-Up from Right-of-Way started.

Residents at this time after the hurricane may bring debris from their properties to public road right-of way for curbside collection. Typical debris placed to the road right of way will consist of:

- Household garbage such as bagged trash, discarded food, packaging, and papers generated during the disaster event
- Construction and demolition materials removed by the homeowner prior to the receipt of insurance and individual assistance payments
- Woody and vegetative debris and yard waste such as tree branches, leaves, and logs
- Household hazardous waste such as oils, batteries, pesticides, paints, cleaning supplies, and compressed gases
- White goods such as refrigerators, washers and dryers, freezers, air conditioners, stoves, water heaters, and dishwashers
- Electronics such as televisions, computers, radios, stereos, DVD players, and telephones.

As well The Town of Hilton Head Island created designated citizen drop off centers for resident citizens to bring disaster related debris to instead of leaving it curb side or for the residents living on streets where their Right of Way is not approved for debris collection. At least one debris monitor must be stationed at each site to assist citizens and monitor eligible debris collections. The debris removal contractor collects the debris from the citizen drop off centers and transports to the Debris Monitoring Site (DMS) locations for segregation and reduction, the final disposal sites, or the hazardous waste management sites.

Each disaster is unique and creates various amounts of different debris and waste. Due to the heavily vegetative characteristics of the Town of Hilton Head Island and since there was only minimal flooding on Hilton Head Island after hurricane Mathew, majority of the debris consisted of whole trees, tree stumps, tree branches, tree trunks, and other leafy material referred to as Vegetative debris. Debris monitors are responsible for determining the eligibility for hazardous trees and stumps during the collection process. This eligibility determination can be challenging using FEMA's criteria:

Hazardous Trees:
A tree is considered hazardous if its hazardous condition was caused by the disaster; it is an immediate threat to lives, public health and safety, or improved property; it has a diameter breast height of six inches or longer; and one or more of the following criteria are met:

- It has more than 50 percent of the crown damaged or destroyed;
- It has a split trunk or broken branches that expose the heartwood;
- It has fallen or been uprooted within a public-use area; and/or
- It is leaning at an angle greater than 30 degrees

Hazardous trees that have less than 50 percent of the root-ball exposed should be cut flush at the ground level (the resulting stump should not be grinded). Removing the leaning portion of a hazardous tree and cutting the stump at ground level would be considered eligible scope of removal. Hazardous trees may also be straightened and braced if it is less costly then removing and disposing of the tree.

Hazardous Limb Removal (Hangers)
Eligible limbs for removal must have the following criteria:

- Located on improved public property
- Greater than two inches in diameter at the point of breakage
- Still hanging in a tree and threatening a public-use area

Hazardous Tree Stumps
A tree stump may be determined hazardous and eligible debris if it meets the following criteria:

- It has 50 percent or more of the root-ball exposed (less than 50 percent of the root-ball exposed should be flush cut)
- It is greater than 24 inches in diameter, when measured 24 inches above ground
- It is on improved public property or public right-of-way
- It poses an immediate threat to life, and public health and safety (figure 6, 7)

Figure 6: Hazardous trees in HHI

Source: Kráner, 2016

Figure 7: Hazardous trees in HHI

Source: Kráner, 2016

Total Vegetative Debris Collected on Hilton Head Island as of 3/9/2017 was ***2,135,387 cubic yards*** (graph 2,3) Hangers *(hanging limbs)* Removed: ***42,10*** Leaners *(leaningtrees)* Removed: ***5,31*** Mulch Hauled Out to final deposition sites ***832,226 cubic yards*** (https://www.hiltonheadislandsc.gov/recovery/debris info.cfm)

Graph 2: Actual vs. Estimated Debris Comparison in Cubic Yards

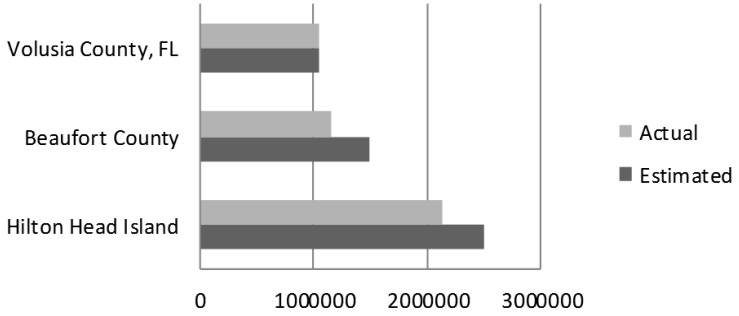

Source: www.hiltonheadislandsc.gov

Graph 3: Estimated Cubic Yards of Debris Per Acre

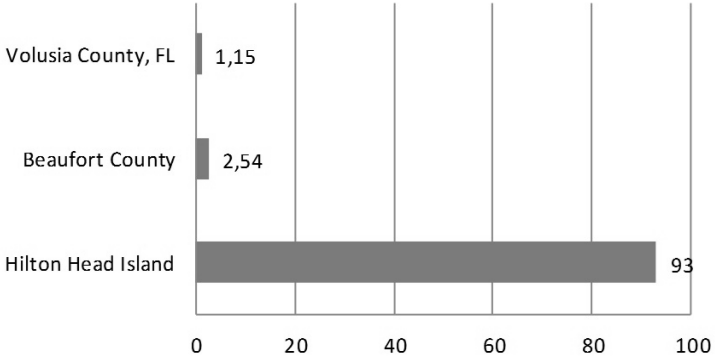

Source: www.hiltonheadislandsc.gov

Hurricane Mathew caused considerable damage to the buildings on the island. The Assessments for each of the 19,688 structures on the Island has been completed after the hurricane. Each building was inspected and a color coded place card was placed on the building.

A **green placard** indicates that any damage sustained by a building is minor or superficial, and that the building is safe to enter and use. Actions such as replacing broken glass, repairing roof tiles, and replacing garage doors will require no further permits from the Town (figure 8,9).

A **yellow placard** indicates that a building has sustained more than minor damage, and only partial entry or occupancy is allowed until repairs are made. The owner should contact the Emergency Permitting Office to obtain a building permit before going forward with repairs.

A **red placard** indicates that a building is seriously damaged, and is unsafe. These buildings should not be entered or occupied under any circumstance. Entry could result in injury or death. The building may be repaired or demolished, but in either case, a permit must be obtained from the Emergency Permitting Office before work begins.

Figure 8: Examples of inspection cards

Source: Kráner, 2016

Figure 9: Actual Inspection card on residential building 11 Gold Oak CT, Hilton Head island

Source: Kráner, 2016

Conslusion

Damaged structures account for less than 15% of all structures and those with at least 50% damage account for less than 1.5% of all structures.

In the aftermath of the Oct. 8 hurricane the storm severely depleted reserve funds in some private communities, and the responsibility to replenish those reserves likely will fall primarily on residents if little insurance or governmental aid is available.

U.S. Small Business Administration (SBA) is the federal government's primary source of money for the long-term rebuilding of disaster- damaged private property. SBA helps businesses of all sizes, private non-profit organizations, homeowners and renters fund repairs or rebuilding efforts and cover the cost of replacing lost or disaster-damaged personal property. These disaster loans cover losses not fully compensated by insurance or other recoveries and do not duplicate benefits of other agencies or organizations. Low-interest disaster loans are available to homeowners and renters, as well as businesses of all sizes, including landlords and private nonprofit organizations. Home private homeowners associations on Hilton Head are raising residents' fees to recover costs from Hurricane Matthew, while other off-island, gated communities aren't planning to do so — at least for now.

Following a natural disaster, local residents might see an increase in property taxes. In private communities when there's a major expense that's not

covered by insurance, every single owner is responsible for the debts and liabilities of the private association.

Efforts by several Hilton Head Island communities to recoup hurricane-related costs are done by rising assessments. Here is an example of how some of the communities intend to replenish their emergency funds and pay for the storm related expenses.

- Annual assessment fees at Hilton Head Plantation will rise by $250 more than initially planned
- Palmetto Dunes residents will face a $150 storm fee next year and likely for two more years
- Sea Pines is imposing a one-time special assessment of $1,018 for improved lots and $607 for unimproved lots to recover an estimated $5.2 million in hurricane-related damage, officials there said.
- The approximately 300 residents of the island's Broad Creek Landing community face an even steeper price tag.
- Broad Creek Landing's private owners association (POA) is assessing an additional approximately $2,500, depending on the size of the unit. The special fee will be paid in two payments, to recover the estimated $737,000 in storm costs.

Some Beaufort County communities are

- Windmill Harbour, Port Royal Plantation, Indigo Run and Long Cove Club are waiting on others who might foot a portion of their bills before deciding if additional assessments are necessary (http://www.islandpacket.com).

References

BEAUFORT COUNTY 2011-2012 Disaster Recovery Plan, 2011, 313p.

BEAUFORT COUNTY Hazard Mitigation Plan 2015 Update, 2015, 228 p.

FEDERAL EMERGENCY MANAGEMENT AGENCY, *Public Assistance Applicant Handbook* FEMA P-323, March 2010, 134 p.

HEFTER, N. 1998. *Images of America, Hilton Head Island*. Charleston: Coastal Discovery Museum, 1998. 145 p. ISBN 98-88303.

PUBLIC ASSISTANCE DEBRIS MANAGEMENT GUIDE FEMA-325, July 2007, 260 p.

SOUTH CAROLINA HURRICANE GUIDE, 2016, 14 p.

TOWN OF HILTON HEAD ISLAND, South Carolina, Consolidated Municipal Budget Fiscal Year July 1, 2007 through June 30, 2008, 2008, 141 p.

TOWN OF HILTON HEAD ISLAND, South Carolina, Consolidated Municipal Budget Fiscal Year July 1, 2014 through June 30, 2015, 2015, 153 p.

TOWN OF HILTON HEAD ISLAND, South Carolina, Consolidated Municipal Budget Fiscal Year July 1, 2016 through June 30, 2017, 2016, 194 p.

Internet sources:

http://www.dnr.sc.gov/climate/sco/Tropics/hurricanes_affecting_sc.php
http://www.fema.gov/disaster/4286
http://www.irinfo.org/08-01-2005-brady/
http://www.seapines50thanniversary.com/
http://www.dnr.sc.gov
https://www.hiltonheadislandsc.gov/publications/guides/CititzenGuideToEmergencyPrep.pdf
http://www.sailingscuttlebutt.com/2016/10/09/recap-hurricane-matthews-destruction/
http://www.usatoday.com/story/weather/2016/10/08/hurricane-matthew-economic-damage-cost-6-billion/91783304/
http://hurricane-facts.com/
http://www.spinnakerresorts.com/blogs/hilton-head-island-blog/item/spinnaker-resorts-vs-hurricane-matthew
http://www.hiltoheadislandsc.gov/publicsafety/huricane
http://bigstory.ap.org/article/63831a5057bd40f496921b3bcb6b0084/closed-us-restaurants-damaged-homes-matthew-may-cost-10b
https://www.hiltonheadislandsc.gov/recovery/debrisinfo.cfm
http://www.islandpacket.com/news/weather/hurricane/article118669853.html)

Mgr. Adrián Kráner
E-mail: adriankraner@yahoo.com

RNDr. Lucia Šolcová, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: lsolcova@ukf.sk

HISTORICAL WATER RESERVOIRS IN THE VICINITY OF BANSKÁ ŠTIAVNICA

Katarína Liptáková

Abstract

The unique water management system of artificial water reservoirs in the surroundings of Banská Štiavnica played a significant role in the development of dam civil engineering in Slovakia. The construction began more than 500 years ago, but the development of mining industry in the first half of the 18th century started the important era in building of the dams. The paper investigates water reservoirs in the vicinity of Banská Štiavnica, their history, construction reasons, reconstruction and current using. The reconstruction of water works was realized in recent years within the Project for renovation of the historical waterworks. The engineering solution of the reconstruction ensures stability and increases the safety of the dam bodies with regard to their historical character.

Keywords: water reservoirs, water management system, Banská Štiavnica, reconstruction

Introduction

Banská Štiavnica is one of the most beautiful and historically most interesting towns in Slovakia. In December 1993, the town Banská Štiavnica was awarded the highest international appraisal, when its historical center, together with the technical historical monuments in its vicinity, were included into the World`s Cultural and Natural Heritage UNESCO. History of this town is from its beginning, connected with mining. The development of mining included the development of water management. This is proven by 60 original water reservoirs forming a unique water management system which laid the foundations of purposeful dam building in Slovakia. Many of them are functional even today and in spite of their respectable age they serve both to supply water and also for recreational purposes (Lichner et al., 1997, p. 8). The water management system built in the Štiavnica Hills is a model of a wise solution to a water supply problem, utilization of its energy a and perfect harmonization with the surrounding environment.

"Historic water management system together with the city of Banská Štiavnica is listed by UNESCO as part of the World Cultural and Natural Heritage under no. 400 "Banská Štiavnica and technical monuments in its surroundings". It is an important technical monument, which documents the maturity of hydraulic engineering in the past. The closest comparable water management system is

located in the German Harz, and Freiberg, Saxony, Germany. After the abandonment of local mines, it lost its original purpose, which was to provide water for the mining industry. Currently, it is intensively used for large scale fish farming and recreation and completes the overall character of the surrounding landscape“ (Weis, Kubinský, 2014, p. 143).

The aim of the paper is to investigate water reservoirs in the vicinity of Banská Štiavnica, their history, construction reasons, reconstruction and current using. In the paper are used secondary sources of data collection as the study of literature, including relevant laws and other materials. The applied scientific methods of examination are analysis, especially historic-logical analysis, synthesis, comparison and deduction.

History of the water management system

Archeological findings from the Glanzenberg hill testify to the fact that primitive mining was developing as soon as in the Celtic times in the area of today's Banská Štiavnica. The glorious history started with the year 1238 when the town was bestowed the privileges of a royal town. From the 13th to the 18th century the Banská Štiavnica ore-field was among the richest in Europe – producing both silver and gold. In the 13th century, invited German settlers arrived to Banská Štiavnica, most of them miners from the Lower German and Austrian regions. Even then, the two late Romanesque basilicas, not more than 500 m from each other, had already stood in the town. Its political importance was strengthened in the end of the 14th century by the founding of the Alliance of Central Slovakian Mining Towns. However, this era of prosperity was soon to be shaken by power struggles for the Hungarian throne and, this time literally, by a large earthquake (1442-1443). At the turn of the 15th and 16th centuries rich burghers and mining lords invested their money into luxurious residences. This fact was to shape the face of the town decisively. After the Hungarian army lost the battle at Moháč (1526), the town, apprehensive because of possible Turkish raids, was fortified. Toward the end of the 16th century Banská Štiavnica became the seat of the Mining Chamber and the Chief Office of the Chamber Lord, an institution which administered mines, smelting works and mints in the whole area of Central Slovakia. In 1627, gunpowder was used for breaking the stone in local mines for the first time in the world history of mining (Lichner et al., 1997). In the 18th century Banská Štiavnica had its heyday. "Silver and gold ore proceeds were highest in 1740 (681 kg of gold, 25 900 kg of silver)" (Novák, Bárta, 2012, s. 16). The town and the surroundings are rich with technical development history, primarily connected with the prosperity of mining. And together with economic and technological development the town experienced a great boom of culture and property development. Numerous houses were rebuilt lavishly and the town became gradually a real center of social and cultural life. In the 18th century it

boasted the third largest population in the whole Hungarian Empire. The year 1762 was another important milestone in the history of the town. It was the first technical college in the world and it brought Banská Štiavnica the status of the center of mining science and technology development in Europe. The first academic paper was read here on October 1st, 1764. Many European and world primacies in the science and technology realms are connected with the names of its professors. Later the Mining Academy merged with the Forestry Institute, forming the Mining and Forestry Academy. This school produced a great number of mining professionals who took part in the introduction of new methods and practices in mining all around the world.

Construction of the water reservoirs

In the region of Banská Štiavnica during the beginning of 16th century until the half of the 19th century the unique mining hydro-system was built up. The most important task for experts in those times was to find an effective source of energy that would replace the draining mechanisms propelled by human or animal power. It should also be noted that horses which were the source of working power became unavailable or too expensive due to wars. Repeated reduction combined with irregular payment of the miners' salaries caused social unrest in the town. Even though Maximilian's mining code of 1570 ordered miners to work five and a half shifts a week, each shift lasting 8 hours, the mine owners ignored this code and requested that miners work 12 to 16 hour days. This inhumane working regime resulted in a rapid increase in the mortality rate of the miners, the consequence of which negatively affected the productivity of the labor force. The critical condition of the mines in the town was discussed on several occasions by the Royal Court Chamber in Vienna which finally decided to close and abandon the mines in Banská Štiavnica and its surroundings. A mining expert and constructor, the Chief Engineer of Mining Mechanics in the Banská Štiavnica mining district Matthias Cornelius Hell (1651-1743) objected to this decision and created a plan to rescue mining in Banská Štiavnica. The plan which was met with skepticism by the Royal Court Chamber, finally landed on the table of the Emperor Charles VI. The plan attracted the Emperor's attention and he ordered the Royal Court Chamber to modify its decision and implement the plan. Hell's plan was based on the original concept of constructing a reservoir system. The collected water was supposed to supply the necessary energy to drain water from flooded mines, thus restoring mining activity. This plan was unique mainly because it was to be implemented in an environment that lacked any water flow or other surface water sources. Its source was supposed to be natural precipitation, relying especially on autumn rainfall and melting snow. Other prominent designers and builders were Joseph Karl Hell (1713-1783) son and successor of Matthias Cornelius Hell and, in particular, a brilliant mathematician, cartographer, geodesists and imperial and

royal geometrician Samuel Mikovini (1686-1750). Mikovini reconstructed and increased the height of the walls of Hell's reservoirs, as well as designed and built new ones. He linked reservoirs into a system of water tunnels and so he enabled directing water to those places where it was necessary. He designed several kilometers long collecting and regulating ditches which were paved with stones. They led across the slopes of hills. In this way rain water was transferred to reservoirs. Thus, he completed entire water management system and solved the energy problem of Štiavnica mining up to the 20th century.

Using the water reservoirs in water management system

More than sixty ponds together with seven pumps equipped with a pendulum-action system were built in Banská Štiavnica and its surroundings. This remarkable technical system was able to pump all the water out of the flooded mines in a short time, allowing mining to be restored. For several decades following its construction, this system allowed the mines to penetrate deeper and deeper underground. The energy accumulated in the Banská Štiavnica ponds – water reservoirs – became for a long time the foundation of the town's economic prosperity. It provided energy for mining, processing, and metallurgical facilities and to a lesser extent also powered mills and plants. The most crucial part of the water management system was built in the surroundings of the municipality which is presently called Štiavnické Bane. The ponds in this part of the system contained more than a half of the volume of all collected water and with its network of acceleration and collection ditches and water tunnels, its overall energy production significantly supported the operation and function of mining in Banská Štiavnica during those days. The largest reservoir in the whole system was the Počúvadlo, which covers an area of 12.13 hectares.

In the mid-19th century a unique mining hydro-system was finished in the surroundings of Banská Štiavnica, consisting of 60 reservoirs. According to their river basins they are divided into the following groups:

- Banská Štiavnica water reservoirs (see figure 1),
- Piarg water reservoirs,
- Kolpachy water reservoirs,
- Hodruša water reservoirs (figure 2),
- Vyhne water reservoirs,
- Banská Belá water reservoirs (Lichner et al., 1997, p. 31; Novák, Bárta, 2012, p. 38). In this period there were here built total 60 reservoirs, 22 are in order today (Lukáč, Bednárová, 2006).

Figure 1: Banská Štiavnica water reservoirs

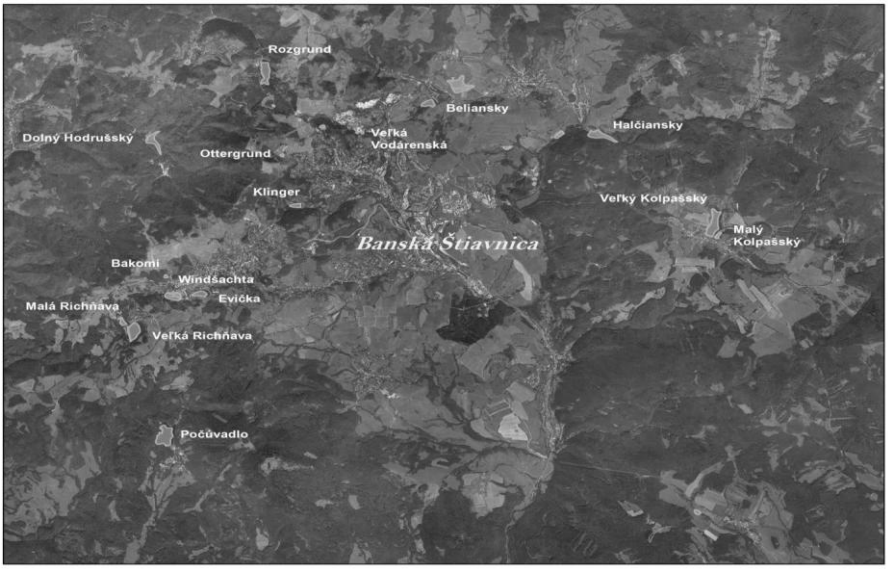

Author: Geodis Slovakia (photomap), 2009 (In Novák, Bárta, 2012, p. 6-7).

Figure 2: Original layout of the Hodruša water reservoirs

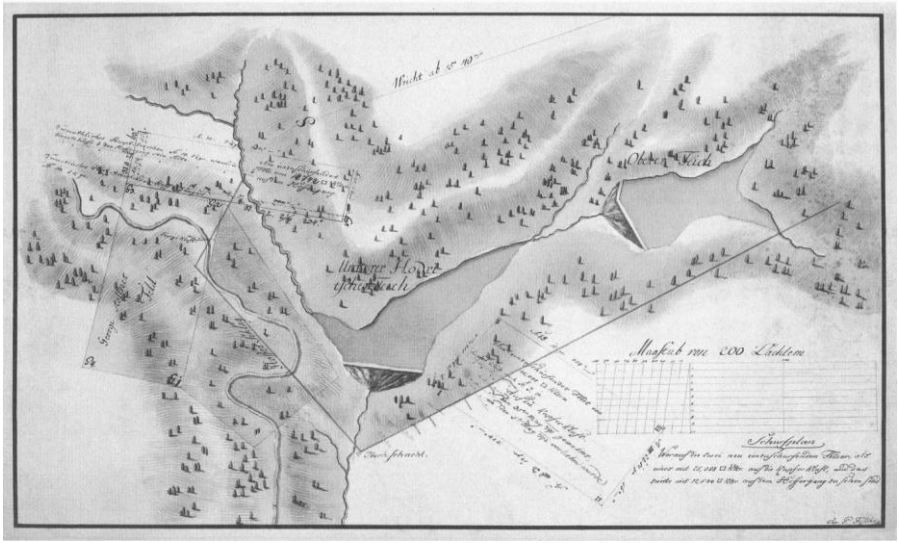

Author: a copy by P. Fischer (In Novák, Bárta, 2012, p. 108).

"In the past, the majority of the water reservoirs in Banská Štiavnica's ore district have served to power mining, treatment and smelting devices and, in a lesser capacity, to drive forges and mills. Several of them have also served for fish breeding ponds or as sources of drinking water" (Lichner et al., 1997, p. 31). The significance of water reservoirs has changed during their existence. They were used for mining industry until the half of the 19th century. The reservoirs became a new source of power for pumping ground water and for treatment of lower grade ores. Protection against flood is one of the important task, which the reservoirs fulfill at present. During spring months is water from melted snow and rainfall collected in water reservoirs, therefore they decrease a risk of flooding on the areas lying below dams.

Using the water reservoirs for recreation

Water reservoirs built in order to provide energy for mines are the treasures of the region waiting to be discovered. This is particularly true of their origin, historic and technical value as well as their leisure activities potential and popularity among both locals and tourists. The first news about utilization of the mining reservoirs for recreation goes back as far as the 18th century. Bathing in the reservoirs was especially popular among students of Banská Štiavnica´s Mining and Forestry Academy. This was a particularly dangerous case because water from these reservoirs was led to the town and used for drinking and cooking (Lichner et al., 1997, p. 104). In the course of the first half of the 20th century Lake Počúvadlo became more and more popular. It is the largest reservoir, being a common starting point to the legendary peak of Sitno (Sitno is the highest mountain in the area with the altitude of 1009 meters above the sea level), as well as a suitable place for swimming for both adults and children, or sailing by boat and rented pedal boat. There are numerous inexpensive places where to eat, accommodation facilities of various standard. Water reservoirs Vindšachtská and Richňavská in Štiavnické Bane and Kolpašská in Banský Studenec – the place with perhaps the most sunshine during the day – are popular locations for bathing as well. Banská Štiavnica locals enjoy swimming in Vodárenská and Klinger, which are both accessible by foot - 15 minutes from the town center or Belá tajch. All of them are favorite places where to go for romantic walks. Visitors can enjoy peaceful and beautiful countryside, especially in spring and autumn. Another beautiful places are Evička and Bakomi with often not a living soul around. Suitable locations for swimming include other reservoirs in the valleys visited mostly by the locals. Ottergrund, which lies close above the historical center of Banská Štiavnica, offers a beautiful view. It can be reached by the Educational Trail with lovely viewpoints of the town. In winter the lakes are a venue for skating – Vodárenská enjoys popularity among meditative ice-skaters, while Červená Studňa is the right place for ice hockey players. These artificial lakes are now very popular also among

holiday-makers. Surrounded by the hilly landscape and picturesque scenery of the Štiavnické vrchy Mts. they provide a wonderful resort. The Štiavnické vrchy mountains offer a network of walking routes leading through areas full of historical sights (mining tunnels and surface mining areas) but, first of all, with spectacular flora and fauna. Realization of access to water for swimmers and holiday-makers on water reservoir Veľká Kolpašská is shawn on figure 3.

Figure 3: Realization of access to water for swimmers and holiday-makers on water reservoir Veľká Kolpašská (2015)

Author: A. Lipták

Using the water reservoirs for fishing

The area also provides good conditions for fishing (figure 4). Several water reservoirs are the fishing grounds mostly with carps and trouts. They are also populated by other fish, such as crucian carps, tenchs, perch, pike, zander, whitefish, grass carp, brown trout, eel and bream. Fish competitions take place at the reservoir Vindšachtská. Otherwise the fishermen can fish in a "Catch and let go" mode. "It was a duty of each chamber domain, among other tasks, to ensure a sufficient quantity of fish for mining districts and for further sale at a profit. If the population of fish in rivers and brooks was insufficient, artificial breeding in specified fishponds was introduced. The Revište Chamber Domain had such ponds in Podzámčok and Voznica, both of which fell under Banská Štiavnica´s Mining Chamber" (Lichner et al., 1997, p. 106).

Figure 4: Fishery before reconstruction of water reservoir Small Richňavská (2014)

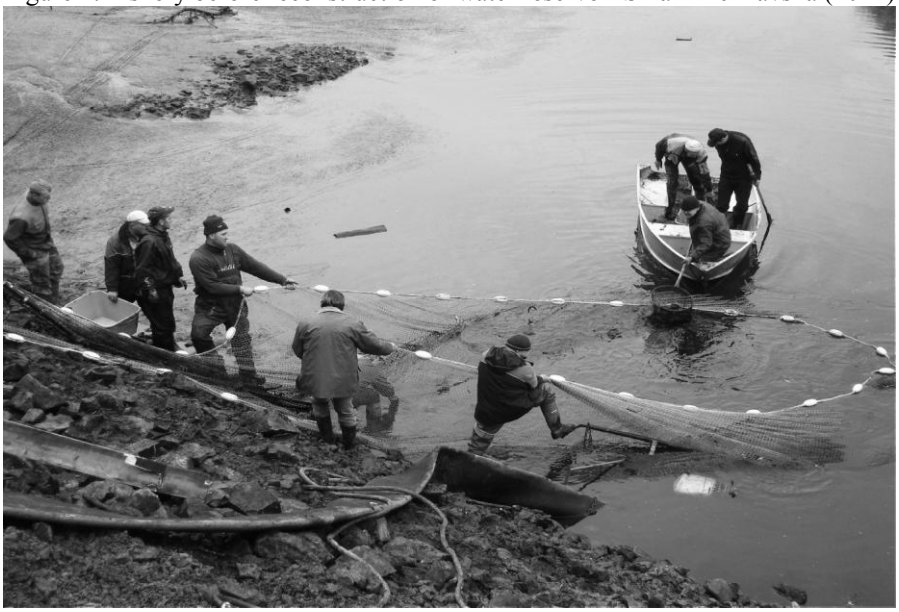

Author: A. Lipták

Reconstruction of the water reservoirs

"Slovak Water-Management Enterprise Banská Štiavnica has managed seven water reservoirs since 1983, reservoir Rozgrund already since 1981. The wind-up of company Ore Mines Banská Bystrica and agreement between the Ministry of Agriculture and the Ministry of Economy in 1995 resulted in the delimitation of management of the other fourteen water reservoirs" (Lipták, 2014). The reconstruction of water works was realized especially in the last 20 years within the Project for renovation of the historical waterworks. The engineering solution of the reconstruction ensures stability and increase of the safety of dam bodies with regard to their historical character. The most significant reconstructions of water reservoirs in recent years were:

- Moderštôlňa (1996-1997) with total cost 183 269 EUR,
- Belianska (1999-2003) with total cost 582 653 EUR,
- Vindšachtská (2001-2003) with total cost 206 148 EUR,
- Rozgrund (2004-2006) with total cost 750 316 EUR,
- Bakomi (2005-2006) with total cost 381 564 EUR (figure 5),
- Small a Great Kolpašská (2007-2008) with total cost 814 347 EUR,
- Small Richňavská (2014-2015) with total cost 286 901 EUR.

Figure 5: Reconstruction of water reservoir Bakomi (2006)

Author: A. Lipták

Grants from Cohesive Fund of the European Union within the frame of Operative program Environment operative task Protection against floods provided funds for the following:

- Evička (2012-2014) with total cost 323 661 EUR (figure 6),
- Dolnohodrušská (2013-2015) with total cost 851 532 EUR,
- Great Richňavská (2014-2015) with total cost 541 250 EUR (figure 7).

Figure 6: Reconstruction of water reservoir Evička (2014)

Author: A. Lipták

Figure 7: A view on dam of water reservoir Great Richňavská after reconstruction (2015)

Author: A. Lipták

Reconstruction of the water reservoir Rozgrund

One of the most significant reconstruction was for example reconstruction of water reservoir Rozgrund. The reservoir is situated in the Vyhnianska valley, in an elevation of 706.20 m. It is also one of the mining reservoirs, which is used for supply system of fresh drinking water. "The dam of the Rozgrund reservoir, built in 1744, was one of the highest earthen dams in Europe in the last century and was among the highest ones in Czechoslovakia until the middle of our century" (Lichner et al., 1997, p. 10). The dam was recognized as the most sophisticated, most efficient and most daring earth-fill dam of the time worldwide. (Novák, Bárta, 2012, p. 119). Before the reconstruction, the regulation of the reservoir volume was made by a siphon. The old wooden pipe was clogged and the closing mechanisms were out of function. The operation of the reservoir did not meet the safety requirements of the dam and its equipment and also the hygienic requirements for quality of water in the reservoir. The reconstruction works included an overall reconstruction of the embankment with replacement of bottom outlets, building a water tunnel, spillway, repair of the regulation devices and installation of a water gauge (Novák, Bárta, 2012, p. 121).

Conclusion

Banská Štiavnica´s water reservoirs as unique technical relics (from overall number 21 water reservoirs, 16 reservoirs are on the state list of technical relics and 6 reservoirs are in the register of International Commission on Large Dams)

represent high level of water management building in the 18 th and 19th century (Lipták, 2014). "Besides retaining their immense technical and historical value, the reservoirs nowadays also act as prominent landmarks of the local countryside and key visitor attractions of the area" (Novák, Bárta, 2012, prologue). They still have a significance in the present time, their importance increase except water management importantance (protection against flood, water supply system) also by using them for recreation and fishery, which has a positive impact on rural development of Banská Štiavnica and eventually on a social – and economic development of the whole area. The water works were one of the first water management system in Europe and are evidence of the rich history of the local populations and their technical skillfulness. Global significance of the tajchs is very important. Therefore it is absolutely necessary to retain their historical character for future generations.

Acknowledgement

I want to thank to my husband Andrej, who works in Slovenský vodohospodársky podnik (Slovak Water Management Enterprise, State Enterprise Banská Štiavnica), for his help with paper's preparation. Appreciation for professional tutorial about historical water reservoirs. All enclosures are photos from his archive (e-mail andrej.liptak@svp.sk).

References

BEDNÁROVÁ, E. 2015. *Vodné nádrže na Slovensku v premenách času*. Available on: http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/bednarova15.pdf

LICHNER, M. – KAŠIAROVÁ, H. – NOVÁK, J. 1997. *Banskoštiavnické tajchy*. Liptovský Mikuláš: TELEM, TLM spol. s r. o. 109 p. ISBN: 80-967757-0-7.

LIPTÁK, A. 2014. *Rekonštrukcia historických vodných stavieb v okolí Banskej Štiavnice*. Available on: http://www.evizig.hu/Nemzetkozi/2_3_Liptak_A.pdf

LUKÁČ, M. – BEDNÁROVÁ, E. 2006. *Navrhovanie a prevádzka vodných stavieb*. Bratislava: Jaga group. 2006. 183 p. ISBN 808-07-6031-4.

NOVÁK, J. – BÁRTA, V. 2012. *Tajchy v okolí Banskej Štiavnice*. Slovenská Ľupča: AB ART press, 142 p. ISBN 978-80-89270-72-9.

WEIS, K. – KUBINSKÝ, D. 2014. Analýza zmien objemu Halčianskej vodnej nádrže vplyvom erózie ako podklad pre manažment v povodí. In *Geografie*. vol. 119, no. 2, pp. 126-144.

Doc. Ing. Katarína Liptáková, PhD.
Katedra verejnej ekonomiky a regionálneho rozvoja, Ekonomická fakulta UMB
Tajovského 10, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: katarina.liptakova@umb.sk

OVLIVŇUJE VELIKOSTNÍ STRUKTURA ZEMĚDĚLSKÝCH FAREM V ČESKÉ REPUBLICE PROSTOROVÉ ROZMÍSTĚNÍ ZEMĚDĚLSKÝCH BIOPLYNOVÝCH STANIC?

Stanislav Martinát

Abstract

Anaerobic digestion (AD) plants form important part of the countryside of the Czech Republic, where nowadays more than 500 of these facilities for generation of renewable energy could be found (circa two thirds of them are based on agriculture). These agricultural AD plants were planned to be fed by agricultural waste, however, due to the recent agricultural changes in the Czech agriculture and market attractiveness of purpose grown plants, maize become major input material to be transformed into energy in AD plants. It is obvious that the sowing areas in the Czech Republic has been significantly changed after the AD plants started their huge booming after the EU accession. In this paper, mutual contexts of size structures of agricultural farms, natural conditions and spatial distribution of agricultural AD plants in the Czech Republic are surveyed (for period 2002-2010). It was found that the agricultural AD plants are more concentrated in areas with larger agricultural farms in average natural conditions for farming. This is caused by both the European and national supporting policies that were focused more on support of large farms and supported more alternative income of larger farms than on following of environmental benefits of operation of AD plants (like processing of agricultural waste).

Keywords: agricultural AD plants, natural conditions, agricultural geography, size structure of agricultural farms, Czech Republic

Úvod

V České republice registrujeme v období po vstupu do Evropské unie v roce 2004 enormní nárůst počtu bioplynových stanic. Aktuální počet těchto stanic podle údajů České bioplynové asociace (www.czba.cz) přesahuje pět set (2016) s celkovým instalovaným výkonem ve výši 358 MW, zatímco ve zmíněném roce 2004 šlo pouze o několik jednotek s minimálním instalovaným výkonem. Sektor bioplynových stanic ročně vyrobí cca 2000 GWh elektřiny z obnovitelných zdrojů, čímž se podíl obnovitelné energie vyrobené z bioplynu v České republice aktuálně zvýšil na cca čtvrtinu celkové elektřiny vyrobené z obnovitelných zdrojů. Samotný bioplyn již aktuálně generuje cca 2,8 % celkové výroby elektřiny v České republice (2014). Jde tedy o významný zdroj energie, který vedle elektřiny dodávané do přenosové sítě generuje i teplo, jež je však využíváno pro vytápění

blízkých objektů jen sporadicky, čím jsou přínosy těchto zařízení pro lokální rozvoj značně limitovány (Braun, 2007). Na druhou stranu je ale také nezbytné konstatovat, že souvislosti provozu bioplynových stanic nemusí byt vždy pro rozvoj lokalit pozitivní. Často dochází ke zvyšování provozu na místních komunikacích, může docházet k únikům zápachu, případně je využívána nevhodná struktura vstupních materiálů, což nepochybné environmentální přínosy vyrobené obnovitelné energie značně snižuje. Problémem je také objevující se odpor části místních obyvatel proti provozu bioplynových stanic (Martinát et al., 2013) či obecně odpor proti lokalizaci energetických zdrojů (Frantál et al, 2016).

Je nepochybné, že bioplynové stanice jsou v rámci České republiky rozmístěny značně nerovnoměrně. Část stanic zpracovává kaly pocházející z čističek odpadních vod, část zpracována odpady z potravinářské výroby a jsou tedy spíše lokalizovány v příměstském prostoru. Největší část stanic (cca 300 jednotek) jsou však stanice zemědělské, jež jsou lokalizovány na venkově. Tento typ stanic by měl být majoritně zaměřen na energetické zpracovávání zemědělských odpadů, které by jinak zůstávaly nevyužity (případně využity jen do určité míry), nicméně v podmínkách České republiky se tyto stanice primárně zaměřují na energetické zpracovávání cíleně pěstované kukuřice na zeleno. Jak tvrdí řada studií (například Martinát et al., 2013, 2016), tento typ stanic má v důsledku masivního využívání cíleně pěstované kukuřice na zeleno (aktuálně na rozloze cca 230 tisíc hektarů osevních ploch) významný vliv na měnící se strukturu osevních ploch zemědělských plodin v České republice. Tento význam je zdůrazněn jednak dynamickým snižováním počtů hospodářských zvířat (v důsledku levných importů) jako přirozených konzumentů kukuřice na zeleno a jednak velikostí instalovaného výkonu v České republice provozovaných bioplynových stanic, který se zpravidla pohybuje okolo 0,7-0,8 MW na jednu stanici. Pro srovnání, v sousedním Německu, kde takových zařízení nalezneme okolo osmi tisíc, je jejich průměrná velikost výrazně nižší a jiné je i jejich primární zaměření na energetické zpracování zemědělských odpadů a odpadů pocházejících z domácností. Lze tedy předpokládat, že při tak velkém instalovaném výkonu jednotlivých stanic dochází k tlaku na změny využití osevních ploch v blízkém zázemí bioplynových stanic, aby tak byly saturovány požadavky provozovatelů.

Je také nepochybné, že zemědělské bioplynové stanice mají významný potenciál ovlivňovat kvalitu života a lokální rozvoj v pozitivním i negativním slova smyslu (Darnhofer 2005, Plieninger et al., 2006, Martinát a Turečková, 2016). Masivní subvenční podpora vlády České republiky pro obnovitelné zdroje, jež byla důsledkem závazku vůči Evropské unii vyrábět do roku 2020 13,5 % elektřiny z obnovitelných zdrojů (Národní akční plán pro rozvoj obnovitelných zdrojů, 2010), způsobila, že více než nástrojem pro omezování dopadů klimatické změny a nástrojem pro podporu lokálního rozvoje se bioplynové stanice staly spíše významným alternativním příjmem farmářů v období, kdy jejich výnosy z tradičních zemědělských aktivit spíše klesají (Doležalová et al. 2009, 2014a,

2014b, Konečný 2014, Némethová et al., 2014, Ženka et al. 2015). Je proto důležité zkoumat i postoje a názory zemědělců na tuto významnou změnu ve využívání zemědělských pozemků (Lupp et al. 2014, Frantál a Prousek 2016), která souvisí s celoevropským příklonem k využívání obnovitelných zdrojů a omezování využívání zdrojů klasických (teoretickou konceptualizaci tohoto problému je možné například nalézt v konceptu energetické transformace – Van der Horst, 2014 nebo Frantál et al. 2014).

Cílem tohoto příspěvku je zhodnotit, jak se mění velikost zemědělských farem v České republice v závislosti na měnících se přírodních podmínkách a zhodnotit, zda má na rozmístění zemědělských farem dle jejich velikosti vliv na existenci zemědělských bioplynových stanic v území.

Metodika a data

Pro zkoumání specifik zemědělských struktur oblastech s intenzivním provozem zemědělských bioplynových stanic byla využita data Českého statistického úřadu týkající se zastoupení počtů farem ve velikostních kategoriích podle rozsahu obhospodařované zemědělské půdy ve srovnání let 2002 a 2010. Prvně jmenovaný rok vymezuje období před začátkem dynamického růstu počtu bioplynových stanic, tedy před vstupem země do Evropské unie, který znamenal nastartování podpor pro obnovitelné zdroje, druhý jmenovaný rok je posledním rokem, pro který byla zmíněná data ve srovnatelné časové řadě uveřejněna. Pro uvedené období je typická intenzívní proměna struktur i rozsahu zemědělství České republiky, jež byla dána otevřením vnitřního trhu pro zemědělské importy.

V důsledku nedostupnosti údajů o stavu a vývoji zemědělských aktivit v nižších územních jednotkách České republiky (obcích či obcích s rozšířenou působností) byla pro analýzy využita data na úrovni okresů (77 jednotek). V prvním kroku byly údaje týkající se zemědělských bioplynových stanic (počty jednotek, instalované kapacity) seskupeny do okresů, aby tak mohly být identifikovány okresy České republiky, kde hypoteticky předpokládáme největší vliv těchto stanic na proměny místních zemědělských struktur. Pro tyto výpočty byla využita data týkající se zemědělských bioplynových stanic pocházející z Energetického regulačního úřadu České republiky (www.eru.cz) pro rok 2012 (tedy celkem 243 jednotek s celkovou instalovanou kapacitou 171,4 MW). Sledován byl počet zemědělských bioplynových stanic a jejich celkový instalovaný výkon v jednotlivých okresech. Předpokládáme, že čím vyšší je celkový instalovaný výkon zemědělských bioplynových stanic v daném okrese, tím vyšší tlak na proměny zemědělských struktur by měly být patrný. Pro zpřesnění modelu a tedy přesnější identifikaci zkoumaného území byl celkový instalovaný výkon zvážen rozlohou zemědělské půdy v jednotlivých okresech. Byla tedy vypočtena teoretická intenzita instalovaného výkonu zemědělských bioplynových stanic pro jednotlivé okresy České republiky (tab. 1). Těchto čtrnáct okresů představuje

z pohledu své celkové rozlohy přibližně pětinu rozlohy České republiky (20,6 %), kde se na základě výsledků posledního dostupného zemědělského sčítání (Agrocenzus 2010) rozkládá 16,1 % zemědělské půdy a 23,3 % orné půdy. Z pohledu celkové instalované kapacity provozovaných zemědělských bioplynových stanic území pokrývá 44,6 %, z pohledu počtu jde o 40,7 % (99 stanic) v roce 2012.

Tab. 1: Vymezení oblastí s intenzivním provozem zemědělských bioplynových stanic (okresy České republiky)
Table 1: Delimitation of areas with significant operation of agricultural AD plants (districts of the Czech Republic)

pořadí podle instalovaného výkonu přepočteného na plochu zemědělské půdy	**instalovaný výkon přepočtený na plochu zemědělské půdy (MW/ha)**	**pořadí podle instalovaného výkonu přepočteného na plochu zemědělské půdy**	**instalovaný výkon přepočtený na plochu zemědělské půdy (MW/ha)**
oblast B1		oblast B2	
Karviná *(1)*	0,165	Nový Jičín *(8)*	0,095
Domažlice *(2)*	0,127	Náchod *(9)*	0,092
Svitavy *(3)*	0,127	Třebíč *(10)*	0,091
Jihlava (4)	0,114	Příbram (11)	0,083
Havlíčkův Brod *(5)*	0,104	Jičín *(12)*	0,075
Ústi nad Orlicí *(6)*	0,102	Pelhřimov *(13)*	0,074
Rychnov nad Kněžnou (7)	0,096	České Budějovice *(14)*	0,074

Zdroj: Energetický regulační úřad České republiky (www.eru.cz), Agrocenzus 2010, vlastní výpočty.

Pro zajištění vyšší relevance prováděných analýz bylo výše uvedených 14 okresů rozděleno na 2 skupiny okresů, ve kterých předpokládáme odlišnou míru intenzity vlivu zemědělských bioplynových stanic na místní zemědělské struktury. Na základě intenzity instalovaného výkonu přepočteného na plochu zemědělské půdy v daném okrese vznikly skupiny B1 (s významnou intenzitou) a B2 (s méně významnou intenzitou). V analýzách byly komparovány skupiny okresů B1, B2 a B (tedy B=B1+B2) se zbývajícím územím České republiky (∑ ČR). Jednotlivé skupiny okresů pokrývají čtvrtinu (B1) a pětinu (B2) instalovaného výkonu zemědělských bioplynových stanic v České republice. Dále byla v úvahu brána území mimo oblast B (∑ OST) (tab. 2).

Je zřejmé, že v souvislosti s probíhajícími strukturálními změnami působí na zemědělství mnohem více faktorů, než jen instalace a provozování zemědělských bioplynových stanic. Na předních příčkách těchto faktorů, které

významně ovlivňují rozmístění a proměny zemědělských aktivit, lze identifikovat přírodní podmínky, se kterými je zemědělství úzce svázáno. Je tudíž relativně komplikované rozhodnout, které proměny zemědělských struktur lze v daném území označit za důsledek primárních či sekundárních faktorů a také, zda primární hybnou silou změn byly právě přírodní podmínky, či faktory jiné, jako například zemědělské bioplynové stanice.

Tab. 2: Základní charakteristiky skupin okresů České republiky v závislosti na intenzitě provozování zemědělských bioplynových stanic
Table 2: Basic characteristics of groups of districts of the Czech Republic based on intensity of operation of agricultural AD plants

	celková rozloha		**zemědělská půda**		**orná půda**	
oblasti	**abs. (ha)**	**rel. (%)**	**abs. (ha)**	**rel. (%)**	**abs. (ha)**	**rel. (%)**
B1	757 169	9,6	370 818	10,6	268 082	10,7
B2	870 399	11,0	423 325	12,2	318 698	12,7
∑ B	1 627 568	20,6	794 143	22,8	586 780	23,3
∑ OST	6 259 044	79,4	2 689 355	77,2	1 927 068	76,7
∑ ČR	7 886 612	100,0	3 483 498	100,0	2 513 848	100,0

Zdroj: Energetický regulační úřad České republiky (www.eru.cz), Agrocenzus 2010, vlastní výpočty.

Pro podrobnější vhled do proměn zemědělských struktur v různých přírodně-zemědělských podmínkách byly proto jednotlivé okresy České republiky seskupeny podle přírodních podmínek pro zemědělské hospodaření do skupin, které slouží k odhalení trendů, jež jsou způsobeny primárně měnícími se přírodními podmínkami. Přírodní podmínky jsou v tomto případě reprezentovány průměrnou cenou zemědělské půdy, která byla pro každý z okresů vypočítána jako aritmetický průměr cen zemědělské půdy pro jednotlivá katastrální území v daném okrese. Využité ceny zemědělské půdy lze označit jako tzv. úřední, které byly vypočteny pouze na základě místních přírodních podmínek (bonitovaných půdně ekologických jednotek), socio-ekonomické faktory nebyly brány v úvahu. Databáze těch tzv. úředních cen zemědělské půdy je dostupná jako příloha k Vyhlášce č. 463/2002 Sb., kterou se stanoví seznam katastrálních území s přiřazenými průměrnými základními cenami zemědělských pozemků (Mze, 2002). Zvolený metodický postup poněkud nivelizuje existující vnitrookresní rozdíly přírodně-zemědělských podmínek, nicméně pro naše účely se volba tohoto indikátoru jeví jako bezproblémová. Okresy České republiky (77 jednotek) byly tedy nejprve seřazeny podle závislosti na průměrné ceně zemědělské půdy v daném okrese a dále seskupeny do 7 skupin (tab. 3), které reprezentují odlišné přírodní podmínky pro zemědělské hospodaření.

Základní velikostní charakteristiky jednotlivých skupin okresů ilustruje tab. 4. Je zřejmé, že jednotlivé skupiny okresů mají v důsledku nevyrovnaných přírodních podmínek v České republice rozdílnou „zemědělskou“ velikost. Pokusíme-li se zjištěné přírodní podmínky ve skupinách okresů generalizovat, pak šestina zemědělské půdy je tak situována do horských oblastí a její téměř třetina v podhorských podmínkách. Naopak více než čtvrtina zemědělské půdy je rozložena v nejúrodnějších oblastech. Vezmeme-li v úvahu, že průměrná úřední cena zemědělské půdy činí dle propočtů autorů v České republice 4,73 Kč/m^2 (tato cena se odlišuje od informací Mze, ze průměrná cena půdy v České republice činí 5,24 Kč/m^2, nicméně pro další propočty je tato diference nevýznamná), pak v nadprůměrných podmínkách je lokalizováno téměř 40 % zemědělské půdy a naopak téměř dvě třetiny v podmínkách podprůměrných.

Tab. 3: Skupiny okresů České republiky v závislosti na podmínkách pro zemědělské hospodaření a jejich pořadí
Table 3: Groups of districts of the Czech Republic according to natural conditions for agriculture

≤ 2,99 Kč / m^2	Jablonec nad Nisou, Prachatice, Český Krumlov, Klatovy, Sokolov, Bruntál, Jihlava, Jeseník, Vsetín, Žďár nad Sázavou, Semily Karlovy Vary, Tachov, Trutnov
3-3,99 Kč / m^2	Cheb, Ústi nad Labem, Domažlice, Děčín, Jindřichův Hrádek, Pelhřimov, Frýdek-Místek, Příbram, Strakonice, Šumperk, Liberec, Chomutov, Rychnov nad Kněžnou, Rokycany, Havlíčkův Brod, Plzeň-jih, Písek, České Budějovice, Plzeň-sever, Zlín, Benešov, Tábor
4-4,99 Kč / m^2	Beroun, Blansko, Novy Jičín, Ústi nad Orlicí, Náchod, Teplice, Rakovník, Svitavy, Most, Třebíč, Česká Lípa
5-5,99 Kč / m^2	Plzeň-město, Karviná, Ostrava, Opava, Chrudim, Louny
6-6,99 Kč / m^2	Litoměřice, Praha-západ, Kutna Hora, Pardubice, Uherské Hradiště
7-7,99 Kč / m^2	Praha, Kladno, Praha-východ, Mělník, Brno-město, Brno-venkov, Přerov, Hodonín, Jičín
≥ 8 Kč / m^2	Prostějov, Znojmo, Olomouc, Vyškov, Břeclav Mlada Boleslav, Kroměříž, Nymburk, Kolín, Hradec Králové

Zdroj: Příloha k Vyhlášce č. 463/2002 Sb. (ceny zemědělských pozemků).

Tab. 4 : Základní charakteristiky skupin okresů České republiky v závislosti na podmínkách pro zemědělské hospodaření a jejich pořadí
Table 4: Groups of districts of the Czech Republic according to natural conditions for agriculture (according to administrative average value of agricultural land)

	celková rozloha		zemědělská půda		orná půda	
cena zemědělské půdy	**abs. (ha)**	**rel. (%)**	**abs. (ha)**	**rel. (%)**	**abs. (ha)**	**rel. (%)**
≤ 2,99 Kč / m^2	1 700 609	21,6	575 475	16,5	252 521	10,0
3-3,99 Kč / m^2	2 558 452	32,4	1 075 235	30,9	700 368	27,9
4-4,99 Kč / m^2	1 027 204	13,0	459 390	13,2	343 799	13,7
5-5,99 Kč / m^2	417 237	5,3	208 417	6,0	172 516	6,9
6-6,99 Kč / m^2	440 113	5,6	225 690	6,5	195 022	7,8
7-7,99 Kč / m^2	723 206	9,2	356 211	10,2	319 825	12,7
≥ 8 Kč / m^2	1 019 791	12,9	583 080	16,7	529 797	21,1
∑ ČR	7 886 612	100,0	3 483 498	100,0	2 513 848	100,0

Zdroj: Český úřad katastrální a zeměměřičský (www.cuzk.cz), Agrocenzus 2010, Příloha k Vyhlášce č. 463/2002 Sb. (ceny zemědělských pozemků).

Velikostní kategorie zemědělských farem

Celorepublikový přehled o velikosti farem ve čtyřech velikostních kategoriích (méně než 9,99 ha, 10-44,9 ha, 50-99,9 ha a více než 100 hektarů zemědělské půdy) poskytuje tab. 5. Je zřejmé, že v roce 2010 dvě třetiny farem hospodařily v České republice na zemědělské půdě o velikosti do 9,99 hektarů, pětina v rozmezí 10-49,99 hektarů a pouze cca desetina farem na zemědělské půdě s více než 100 hektary. Toto rozmístění zaznamenalo ve zkoumaném období zajímavé posuny. Je nezbytné zdůraznit, že celkový počet hospodařících farem se v období 2002-2010 snížil o 17 % na 44,5 tisíce, čemuž odpovídá propad počtu v případě nejmenších farem (do 9,99 hektarů), který se snížil o téměř pětinu. Ke snižování počtu došlo i v případě farem o rozloze 10-49,99 hektarů, a to o cca 8 %. Jasně patrné jsou přesuny ve prospěch větších farem, zejména v případě podniků hospodařící na rozloze 50-99,99 hektarů (až téměř o třetinu), nižší intenzita nárůstů je patrná u stohektarových a větších farem (o cca 9 %). Lze konstatovat, že dochází k dynamické koncentraci obhospodařované zemědělské půdy do větších farem s 50 a více hektary na úkor nejmenších farem, jejichž hospodaření není ekonomicky tak efektivní. Navzdory tomuto faktu však průměrná velikost farmy postupně klesá.

Tab. 5: Počty farem v České republice v roce 2002 a 2010 v kategoriích dle rozlohy obhospodařované zemědělské půdy
Table 5: Numbers of farms in the Czech Republic in 2002 and 2010 in the size categories of agricultural land

ha	2002		2010		index změny	rozdíl (2010-2002)
	počet farem	podíl farem na celkovém počtu farem v ČR %	počet farem	podíl farem na celkovém počtu farem v ČR %	rok 2002 = 100	podíl farem na celkovém počtu farem v ČR
≤ 9,99	38 162	71,1	30 840	66,4	80,8	-4,7
10-49,99	9 717	18,1	8 957	19,3	92,2	+1,2
50-99,99	1 759	3,3	2 310	5,0	131,3	+1,7
≥ 100	4 029	7,5	4 370	9,4	108,5	+1,9
∑ ČR	53 667	100,0	46 447	100,0	86,6	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Pro podrobnější analýzu velikostních specifik zemědělských farem s ohledem na přírodní podmínky i existenci bioplynových stanic se budeme zabývat jednotlivými velikostními kategoriemi zemědělských podniků zvlášť. Nejprve se zaměříme na nejmenší farmy s rozlohou do 9,99 hektarů zemědělské půdy. Jak již bylo výše řečeno, tyto farmy tvoří dvě třetiny počtu farem v České republice a jsou tedy jejich nejčetnější kategorií. Jde zejména o drobné zemědělské podnikatele, kteří svou půdu restituovali a zejména rodinné farmy hospodařící na omezených rozlohách. Je pochopitelné, že právě v této kategorii farem dochází k nejvýznamnější fluktuaci počtu farem v důsledku zahrnutí velmi malých, ekonomicky stěží udržitelných farem, jež velmi často vznikají stejně jako zanikají. Věnujme se však nyní struktuře této kategorie zemědělských podniků s nejnižšími rozlohami.

Jak plyne z tab. 6, z pohledu měnících se podmínek pro zemědělské hospodaření je v obou sledovaných časových horizontech patrná jistá diferenciace. Zatímco v případě oblastí horských, podhorských a oblastí s průměrnými a mírně nadprůměrnými přírodními podmínkami se podíl těchto nejmenší farem na jejich celkovém počtu pohybuje ve velmi vyrovnaných podílech (61-63 %), v případě oblastí nejúrodnějších jde o vyšší údaj (cca 75 %). Obdobné rozložení je viditelné i pro výchozí rok 2000, můžeme tedy konstatovat jistou vyšší míru stability nejmenších farem v nejúrodnějších oblastech. Tato hypotéza je podpořena mnohem intenzivněji klesajícím zastoupením nejmenších farem ve zkoumaném mezidobí v horských a podhorských oblastech, než v úrodnějších oblastech. Jedinou kategorií, kde počet tohoto typu farem stagnoval, jsou právě tyto úrodné oblasti. Je možné říci, že z pohledu vnitřní struktury těchto malých farem se farmy přesouvají

z oblastí méně vhodných pro zemědělství do oblastí vhodnějších. Tento předpoklad souvisí s nízkou efektivitou hospodaření těchto malých farem v horských a podhorských oblastech.

Tab. 6: Rozmístění farem o velikosti do 9,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na přírodních podmínkách pro zemědělství
Table 6: Distribution of farms in size 9,99 and less hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to natural conditions for agriculture

cena zem. půdy	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
≤ 2,99 Kč / m^2	6 955	5 298	76,2	-7,1	-1,0
3-3,99 Kč / m^2	9 871	7 700	78,0	-6,3	-0,9
4-4,99 Kč / m^2	4621	3 298	71,4	-6,4	-1,4
5-5,99 Kč / m^2	1 651	1 514	91,7	-4,4	+0,6
6-6,99 Kč / m^2	2 024	1 570	77,6	-3,2	-0,2
7-7,99 Kč / m^2	4 878	4 915	100,8	-1,5	+3,1
≥ 8 Kč / m^2	8162	6545	80,2	-2,6	-0,2
∑ ČR	38 162	30 840	80,8	-4,7	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Tab. 7: Rozmístění farem o velikosti do 9,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na intenzitě provozu zemědělských bioplynových stanic
Table 7: Distribution of farms in size 9,99 land less in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to intensity of operation of agricultural AD plants

oblasti	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
B1	3 729	2 489	66,7	-8,2	-1,7
B2	3 405	2 674	78,5	-5,5	-0,3
∑ B	7 134	5 163	72,4	-7,0	-2,0
∑ OST	31 028	25 677	82,8	-4,3	+2,0
∑ ČR	38 162	30 840	80,8	-4,8	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

V oblastech s velmi intenzivním provozem zemědělských bioplynových stanic (oblast B1) zjišťujeme relativně nižší zastoupení nejmenších farem (do 9,99 hektarů) a zejména v oblasti B1 jsou znatelné velmi silné propady jejich počtů (až

o třetinu), ke kterým v jiných typech zkoumaných oblastí nedošlo (tab. 7). Počet těchto nejmenších farem velmi intenzivně klesá a souvislost s tlakem farem větších rozměrů, tedy snad provozovatelů zemědělských bioplynových stanic na rozšiřování svých pozemků, lze do jisté míry předpokládat.

V případě farem o rozloze 10-49,99 hektarů, které v České republice tvoří zhruba pětinu jejich celkového počtu, lze rovněž identifikovat zajímavá prostorová specifika. Charakteristickým znakem pro zastoupení těchto farem je jejich klesající podíl se zlepšujícími se přírodními podmínkami. Tedy zatímco v případě horských, podhorských a zemědělsky průměrných oblastí vidíme hodnoty přesahující podíl 22 % (tedy více, než je celorepublikový průměr), se zlepšujícími se podmínkami podíl tohoto typu farem klesá až na 12 % v případě oblastí nejúrodnějších. Zatímco ve sledovaném mezidobí dochází k nárůstům podílů těchto farem na celkovém počtu v horských, podhorských a průměrných oblastech, v úrodnějších oblastech tento typ spíše stagnuje a mírně ubývá (tab. 8).

Tab. 8: Rozmístění farem o velikosti 10-49,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na přírodních podmínkách pro zemědělství
Table 8: Distribution of farms in size category from 10 to 49,99 hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to natural conditions for agriculture

cena zem. půdy	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
≤ 2,99 Kč / m^2	1 986	1 901	95,7	+2,6	+0,8
3-3,99 Kč / m^2	3 039	2 830	93,1	+1,7	+0,3
4-4,99 Kč / m^2	1 485	1 245	83,8	+1,4	-1,4
5-5,99 Kč / m^2	486	524	107,8	+1,9	+0,8
6-6,99 Kč / m^2	537	429	79,9	-0,3	-0,7
7-7,99 Kč / m^2	932	950	101,9	-0,1	+1,0
≥ 8 Kč / m^2	1 252	1 078	86,1	+0,5	-0,8
∑ ČR	9 717	8 957	92,2	1,2	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Sledujeme-li specifika oblastí se zemědělskými bioplynovými stanicemi, vidíme zde zvýšený výskyt těchto farem (o rozloze 10-49,99 hektarů – tab. 9). V případě oblasti B2 tvoří tyto farmy dokonce až čtvrtinu celkového počtu, což je v rámci sledovaného souboru výjimečné, v případě oblasti B1 jsou patrné i významné nárůsty podílu zastoupení těchto farem (o téměř 3 %, což je více, než v případě horských oblastí). Z pohledu proměny počtu těchto farem ve sledovaném období, úbytky počtu farem o velikosti 10-49,99 hektarů jsou relativně silné (- 13

%), zvyšující se relativní význam těchto farem je primárně způsoben výše uvedeným úbytkem nejmenších farem.

Tab. 9: Rozmístění farem o velikosti 10-49,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na intenzitě provozu zemědělských bioplynových stanic
Table 9: Distribution of farms in size category from 10 to 49,99 hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to intensity of operation of agricultural AD plants

oblasti	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
B1	993	866	87,2	+2,9	-0,6
B2	1 332	1 155	86,7	+0,2	-0,8
∑ B	2 325	2 021	86,9	+1,6	-1,4
∑ OST	7 392	6 936	93,8	+1,1	+1,4
∑ ČR	9 717	8 957	92,2	+1,2	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Farmy o rozloze 50-99,99 hektarů, které lze z pohledu jejich rozlohy považovat za farmy průměrného rozsahu, tvoří v České republice 5 % celkového počtu farem (2010). I zde je patrná souvislost proměn podílu tohoto typu farem a měnících se přírodních podmínek. Zatímco tedy podíl farem o výměře 50-99,99 hektarů přesahoval v horských a podhorských oblastech v roce 2010 5,5 %, se zlepšujícími se přírodními podmínkami tento podíl klesal až na 3,3 % v nejúrodnějších oblastech (tab. 10). Tato proměna může souviset s vyšší mírou koncentrace zemědělských podniků do větších ekonomicky efektivnějších celků v horských a podhorských oblastech, zatímco v oblastech nejúrodnějších není tlak na slučování v důsledku vysoké kvality zemědělské půdy a tedy vysoké efektivity zemědělského podnikání, tak enormní. Tento předpoklad podporuje jak ukazatel nárůstu procentních bodů u podílu těchto farem na celku, tak také velmi vysoké nárůsty absolutního počtu farem v horských oblastech (o téměř 60 %). Hovoříme-li o vnitřní struktuře rozmístění farem s rozlohou 50-99,99 hektarů, pak jich v horských a podhorských oblastech nejdeme více než polovinu z celkového počtu na území České republiky.

Zdá se, že velmi silnou roli sehrávají farmy o rozloze 50-99,99 hektarů nejen v oblastech horských a podhorských, ale také v oblastech s intenzivně provozovanými zemědělskými bioplynovými stanicemi. Podíl na počtu těchto farem z celkového počtu farem je zde oproti kategoriím dle přírodních podmínek relativně vyšší (až 7,3 % v kategorii B2 – tab. 11). Podíl těchto farem vypočtený za Česko republiku (5,0 %) převyšuje i údaj pro celkovou kategorii B (6,6 %). I zde za pozornost stojí narůstající význam této kategorie v rámci jednotlivých velikostních typů farem, který je silnější než v případě horských a podhorských oblastí.

Tab. 10: Rozmístění farem o velikosti 50-99,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na přírodních podmínkách pro zemědělství
Table 10: Distribution of farms in size category from 50 to 99,99 hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to natural conditions for agriculture

cena zem. půdy	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
≤ 2,99 Kč / m^2	284	453	159,5	+2,5	+3,5
3-3,99 Kč / m^2	514	715	139,1	+2,2	+1,7
4-4,99 Kč / m^2	257	318	123,7	+2,1	-0,8
5-5,99 Kč / m^2	93	139	149,5	+1,9	+0,7
6-6,99 Kč / m^2	130	123	94,6	+0,7	-2,1
7-7,99 Kč / m^2	210	281	133,8	+1,0	+0,2
≥ 8 Kč / m^2	271	281	103,7	+0,7	-3,2
∑ ČR	1 759	2 310	131,3	+1,7	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Tab. 11: Rozmístění farem o velikosti 50-99,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na intenzitě provozu zemědělských bioplynových stanic
Table 11: Distribution of farms in size category from 50 to 99,99 hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to intensity of operation of agricultural AD plants

oblasti	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
B1	176	236	134,1	+2,6	+0,2
B2	234	337	144,0	+2,9	+1,3
∑ B	410	573	139,8	+2,8	+1,5
∑ OST	1 349	1 737	128,8	+1,5	-1,5
∑ ČR	1 759	2 310	131,3	+1,7	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Čtvrtou sledovanou velikostní kategorií farem jsou farmy o stech a více hektarech zemědělské půdy. I v tomto případě je jasné viditelný nárůst podílu této kategorie ve sledovaném období na 9,4 % z celkového počtu farem. Je patrné, že nejčastěji se s tímto typem farem (12-13 %) setkáme v oblastech s mírně

nadprůměrnými přírodními podmínkami (oblast s cenou zemědělské půdy v rozmezí 5-6,99 Kč / m^2), zatímco relativně méně již nalezneme v nejúrodnějších oblastech (7-8 %). Z analýzy nárůstu počtu tohoto typu farem v jednotlivých oblastech vysvítá plošný nárůst o cca desetinu (tab. 13). Lze říci, že rozmístění tohoto typu farem v rámci České republiky je v porovnání s ostatními typy nejvyrovnanější. Tyto farmy obhospodařují rozhodující část zemědělské půdy České republiky a mají tak na hospodaření s půdou rozhodující vliv. Z analýzy těchto farem v oblastech s intenzivním provozem zemědělských bioplynových stanic (tab. 12) nebyla identifikována významná specifika.

Jak již bylo výše řečeno, farmy s rozlohou 100 a více hektarů zemědělské půdy jsou rozhodující hybnou ekonomickou silou českého zemědělství. Vzhledem k enormnímu rozsahu této kategorie, která zahrnuje jak větší podniky fyzických osob, tak i menší společnosti s ručením omezeným mírně překračující stohektarovou výměnu, tak i obrovské tisícihektarové podniky, byl mezi sledované ukazatele zahrnut časový horizont roku 2006, pro který je vnitřní struktura těchto největších zemědělských podniků dostupná (pro rok 2002 je dostupný bohužel pouze údaj pro podniky s více než 100 hektary celkem). Proto byly dále pro období 2006-2010 hodnoceny nejdříve podniky o velikosti 100-499,99 hektarů a poté podniky s 500 hektary a více. Nejdříve tedy několik slov k farmám o výměře 100-499,99 hektarů.

Co se týče počtu, farmy o rozloze 100-499,99 hektarů tvoří 5,5 % celkového počtu farem v České republice (2579 v roce 2010). Počet těchto farem ve sledovaném období narostl o cca 9 % (do kategorie tedy přibylo 207 nových podniků). Rozmístění těchto farem nevykazuje významné diference v závislosti na přírodních podmínkách. Lze pouze konstatovat vyšší míru výskytu těchto farem v nadprůměrných podmínkách pro zemědělské hospodaření (5-6,99 Kč / m2), kde podíl těchto farem dosahuje více než 7 %, zatímco v oblastech nejúrodnějších méně než 5 % (tab. 14).

Tab. 12: Rozmístění farem o velikosti 100 a více hektarů v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na intenzitě provozu bioplynových stanic
Table 12: Distribution of farms in size category 100 and more hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010

oblasti	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
B1	405	418	103,2	+2,8	-0,5
B2	433	482	111,3	+2,4	+0,3
∑ B	838	900	107,4	+2,6	-0,2
∑ OST	3 191	3 470	108,7	+1,7	+0,2
∑ ČR	4 029	4 370	108,5	+1,9	-0,5

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Tab. 13: Rozmístění farem o velikosti 100 a více hektarů v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na přírodních podmínkách pro zemědělství
Table 13: Distribution of farms in size category 100 and more hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to natural conditions for agriculture

cena zem. půdy	počet farem (2002)	počet farem (2010)	rok 2002 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2002)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2002)
≤ 2,99 Kč / m^2	708	766	108,2	+2,0	-0,1
3-3,99 Kč / m^2	1 150	1 287	111,9	+2,4	+1,0
4-4,99 Kč / m^2	496	548	110,5	+2,9	+0,2
5-5,99 Kč / m^2	274	284	103,6	+0,6	-0,3
6-6,99 Kč / m^2	280	297	106,1	+2,9	-0,1
7-7,99 Kč / m^2	458	516	112,7	+0,6	+0,4
≥ 8 Kč / m^2	663	672	101,4	+1,4	-1,1
∑ ČR	4 029	4 370	108,5	+1,9	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Tab. 14: Rozmístění farem o velikosti 100-499,99 hektaru v České republice v letech 2006 a 2010 v závislosti na přírodních podmínkách pro zemědělství
Table 14: Distribution of farms in size category from 100 to 499,99 hectares in the Czech Republic in 2006 and 2010 according to natural conditions for agriculture

cena zem. půdy	počet farem (2006)	počet farem (2010)	rok 2006 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2006)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2006)
≤ 2,99 Kč / m^2	423	455	107,6	+0,4	-0,2
3-3,99 Kč / m^2	667	739	110,8	+0,6	+0,5
4-4,99 Kč / m^2	299	328	109,7	+0,7	+0,1
5-5,99 Kč / m^2	163	176	108,0	+0,4	0,0
6-6,99 Kč / m^2	165	187	113,3	+1,2	+0,3
7-7,99 Kč / m^2	309	320	103,6	-0,3	-0,6
≥ 8 Kč / m^2	346	374	108,1	+0,3	-0,1
∑ ČR	2 372	2 579	108,7	+0,4	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Pohlédneme-li na farmy s rozlohou 100-499,99 hektarů optikou oblastí s vysokou intenzitou provozu zemědělských bioplynových stanic (tab. 15), neshledáváme významnější diference. Pouze pro oblast B2 byla vypočtena vysoká míra nárůstu počtu těchto farem pro sledované mezidobí (o 17 %), která převyšuje údaje zjištěné pro ostatní sledované kategorie oblastí. Lze tedy konstatovat, že v oblasti B2, tedy v oblasti se zvýšenou intenzitou provozu bioplynových stanic silně narůstá počet velkých farem.

Poslední hodnocenou velikostní kategorií farem jsou podniky s rozlohou 500 hektarů zemědělské půdy a více. Tento největší typ farem nalezneme v České republice v 1791 případech a tvoří 3,9% podíl z celkového počtu farem, který se ve sledovaném období let 2006-2010 příliš nezměnil. Nicméně dochází k postupnému omezování počtu těchto farem (o 38 jednotek od roku 2006), což signalizuje postupný pokles významu těchto největších farem, jejichž rozmístění nevykazuje v souvislosti s měnícími se přírodními podmínkami významná specifika. Snad jediným specifikem se zdá být nárůst počtu v jedné z nejúrodnějších sledovaných kategorií (7-7,99 Kč / m^2), nicméně nelze identifikovat výrazný trend (tab. 16).

Tab. 15: Rozmístění farem o velikosti 100-499,99 hektaru v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na intenzitě provozu zemědělských bioplynových stanic
Table 15: Distribution of farms in size category from 100 to 499,99 hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to intensity of operation of agricultural AD plants

oblasti	počet farem (2006)	počet farem (2010)	rok 2006 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2006)	Rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2006)
B1	202	223	110,4	+0,7	+0,1
B2	231	271	117,3	+0,7	+0,8
∑ B	433	494	114,1	+0,7	+0,9
∑ OST	1 939	2 085	107,5	+0,4	-0,9
∑ ČR	2 372	2 579	108,7	+0,4	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

V případě oblastí s intenzivním provozem zemědělských bioplynových stanic však v souvislosti s těmito největšími farmami jistá specifika nacházíme (tab. 17). Výskyt této kategorie farem je zde relativně vyšší (v kategorii B1 až 5 %), nicméně s ohledem na výskyt těchto zvýšených podílů v obou sledovaných obdobích nelze tento fakt klást do souvislosti s provozováním bioplynových stanic. Z pohledu měnícího se počtu tohoto typu podniků je typickou relativně vyšší stabilita jejich počtu, který se ve sledovaném období příliš nezměnil.

Tab. 16: Rozmístění farem o velikosti 500 a více hektarů v České republice v letech 2006 a 2010 v závislosti na přírodních podmínkách pro zemědělství
Table 16: Distribution of farms in size category 500 and more hectares in the Czech Republic in 2006 and 2010 according to natural conditions for agriculture

cena zem. půdy	počet farem (2006)	počet farem (2010)	rok 2006 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2006)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2006)
≤ 2,99 Kč / m^2	311	311	100,0	0,0	+0,4
3-3,99 Kč / m^2	559	548	98,0	0,0	0,0
4-4,99 Kč / m^2	226	220	97,3	+0,1	-0,1
5-5,99 Kč / m^2	119	108	90,8	-0,6	-0,5
6-6,99 Kč / m^2	113	110	97,3	0,0	-0,1
7-7,99 Kč / m^2	192	196	102,1	-0,3	+0,4
≥ 8 Kč / m^2	309	298	96,4	-0,1	-0,3
∑ ČR	1 829	1 791	97,9	-0,1	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Tab. 17: Rozmístění farem o velikosti 500 a více hektarů v České republice v letech 2002 a 2010 v závislosti na intenzitě provozu zemědělských bioplynových stanic
Table 17: Distribution of farms in size category 500 and more hectares in the Czech Republic in 2002 and 2010 according to intensity of operation of agricultural AD plants

cena zem. půdy	počet farem (2006)	počet farem (2010)	rok 2006 = 100	rozdíl podílů farem na celkovém počtu farem v ČR (2010-2006)	rozdíl podílů farem na počtu farem do nad 100 ha v ČR (2010-2006)
B1	200	195	97,5	0,0	0,0
B2	212	211	99,5	-0,1	+0,2
∑ B	412	406	98,5	-0,1	+0,1
∑ OST	1 417	1 385	97,7	-0,1	-0,1
∑ ČR	1 829	1 791	97,9	-0,1	

Zdroj: Český statistický úřad, vlastní výpočty

Závěr

Lze konstatovat, že zemědělské bioplynové stanice mají tendenci koncentrovat se do oblastí s vyšší průměrnou rozlohou zemědělských farem a také do oblastí s průměrnými a mírně podprůměrnými podmínkami pro zemědělské hospodaření. Tento jev je dán rozdílným zacílením Společné zemědělské politiky Evropské unie a národních podpor České republiky, které primárně cílily svými dotačními tituly na podporu rozvoje zemědělských bioplynových stanic na největší zemědělské farmy (zatímco v evropském kontextu jde spíše o farmy malé). Důsledkem těchto podpor vznikly v rámci České republiky celé oblasti, do níž jsou zemědělské bioplynové oblasti primárně koncentrovány. Je to zejména Českomoravská vrchovina a přilehající část jižních Čech, což je doplněno o oblast pod Orlickými horami a Krkonošemi. Tato oblast se potýká s relativně silnými proměnami osevních ploch v důsledku zvyšující se místní poptávky po cíleně pěstovaných plodinách pro bioplynové stanice (zejména po kukuřici na zeleno).

Poděkování

Tento příspěvek vznikl s laskavou podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu "Exploring social-spatial diffusion of renewable energy projects in the Czech Republic: lessons for adaptive governance of energy transition" (16-04483S).

Literatura

AGROCENZUS. 2010. Strukturální setření v zemědělství a metody zemědělské výroby. Regiony. Praha: Český statistický úřad, 2010.

BRAUN, R. 2007. Anaerobic digestion: a multi-faceted process for energy, environmental management and rural development. In *Improvement of crop plants for industrial end uses*. Ranalli, P. (ed.). Netherlands: Springer, 2007. pp. 335-416. ISBN 978-1-4020-5486-0.

DARNHOFER, I. 2005. Organic farming and rural development: Some evidence from Austria. In *Sociologia Ruralis*. ISSN 1467-9523, 2005, vol. 45, no. 4, pp. 308-323.

DOLEŽALOVÁ, H. – PÍCHA, K. – NAVRÁTIL, J. – BEZEMKOVÁ, A. 2014a. Changes in the structure of the regional agricultural production (South Bohemian region). In *Journal of Central European Agriculture*. ISSN 1332-9049, vol. 15, no. 3, pp. 335-353.

DOLEŽALOVÁ, H. – PÍCHA, K. – NAVRÁTIL, J. – BEZEMKOVÁ, A. 2014b. Factors That Influence the Selling of Milk Through Milk Vending Machines. In *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. ISSN 1211-8516, vol. 62, no. 4, pp. 641-650.

DOLEŽALOVÁ, H. – PÍCHA, K. – NAVRÁTIL, J. 2009. Analysis of the organic food marketing–chain store companies (South Bohemia). In *Agricultural Economics–Czech.* ISSN 1805-9295, vol. 55, no. 9, pp. 446-458.

FRANTÁL, B. – MALÝ, J. – OUŘEDNÍČEK, M. – NEMEŠKAL, J. 2016. Distance matters. Assessing socioeconomic impacts of the Dukovany nuclear power plant in the Czech Republic: Local perceptions and statistical evidence. In *Moravian Geographical Reports.* ISSN 1210-8812, vol. 24, no. 1, pp. 2-13.

FRANTÁL, B. – PROUSEK, A. 2016. It's not right, but we do it. Exploring why and how Czech farmers become renewable energy producers. In *Biomass and Bioenergy*. ISSN 0916-9534, vol. 55, pp. 26-34.

FRANTÁL, B. – PASQUALETTI, M. J. – VAN DER HORST, D. 2014. New trends and challenges for energy geographies: Introduction to the special issue. In *Moravian Geographical Reports*. 1210-8812, vol. 22, no. 2, pp. 2-6.

KONEČNÝ, O. 2014. Geographical perspectives on agritourism in the Czech Republic. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, vol. 22, no. 1, pp. 15-23.

LUPP, G. – BASTIAN, O. – SYRBE, R. U. – STEINHÄUßER, R. 2014. Perceptions of energy crop production by lay people and farmers using the ecosystem services approach. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, vol. 22, no. 2, pp. 15-25.

MARTINÁT, S. – MINTÁLOVÁ, T. – DVOŘÁK, P. – NAVRÁTIL, J. – KLUSÁČEK, P. – KUNC, J. 2013. Does rural space benefit from location of anaerobic digestion plants? Perspective of municipal administration. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, vol. 7, no. 2, pp. 41-49.

MARTINÁT, S. – DVOŘÁK, P. – FRANTÁL, B. – KLUSÁČEK, P. – KUNC, J. – KULLA, M. – MINTÁLOVÁ, T. – NAVRÁTIL, J. – VAN DER HORST, D. 2013. Spatial consequences of biogas production and agricultural changes in the Czech Republic after EU accession: mutual symbiosis, coexistence or parasitism? In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis–Geographica*. ISSN 1212-2157, vol. 44, no. 2, pp. 75-92.

MARTINÁT, S. – NAVRÁTIL, J. – DVOŘÁK, P. – VAN DER HORST, D. – KLUSÁČEK, P. – KUNC, J. – FRANTÁL, B. 2016. Where AD plants wildly grow: The spatio-temporal diffusion of agricultural biogas production in the Czech Republic. In *Renewable Energy*. ISSN 0960-1481, vol. 95, pp. 85-97.

MARTINÁT, S. – TUREČKOVÁ, K. 2016. Local development in the post-mining countryside? Impacts of an agricultural AD plant on rural developlopment. In *Geographia Technica*. ISSN 1842-5135, vol. 11, no. 1, pp. 54-66.

NÁRODNÍ AKČNÍ PLÁN ČESKÉ REPUBLIKY PRO ROZVOJ OBNOVITELNÝCH ZDROJŮ (2010). Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu, 2010. 103 s.

NÉMETHOVÁ, J. – DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2014. The Impacts

of the European Union's Common Agricultural Policy on Agriculture in Slovakia. In *Moravian Geographical Reports.* ISSN 1210-8812, vol. 22, no. 4, pp. 51-64.

PLIENINGER, T. – BENS, O. – HÜTTL, R. F. 2006. Perspectives of bioenergy for agriculture and rural areas. In *Outlook on Agriculture*. ISSN 2043-6866, vol. 35, no. 2, pp. 123-127.

VAN DER HORST, D. 2014. Landscapes of lost energy: Counterfactual geographical imaginary for a more sustainable society. In *Moravian Geographical Reports.* ISSN 1210-8812, vol. 22, no. 2, pp. 66-72.

MZE. 2002. Vyhláška č. 463/2002 Sb., kterou se stanoví seznam katastrálních území s přiřazenými průměrnými základními cenami zemědělských pozemků. Praha: Ministerstvo zemědělství.

ŽENKA, J. – ŽUFAN, P. – KRTIČKA, L. – SLACH, O. 2015. Labour productivity of agricultural business companies and cooperatives in the Czech Republic: A micro-regional level analysis. In *Moravian Geographical Reports.* ISSN 1210-8812, vol. 23, no. 4, pp. 14-25.

DOES SIZE STRUCTURE OF AGRICULTURAL FARMS IN THE CZECH REPUBLIC INFLUENCE DISTRIBUTION OF AGRICULTURAL ANAEROBIC DIGESTION PLANTS?

Summary

Agricultural sector of the Czech Republic has experienced huge structural changes of its accession to the European Union in 2004. Importance of agriculture as sector of national economy is constantly decreasing both as for its share on GDP and number persons that are working in it. It is obvious that we are living in era when paradigmatic position of agriculture as the food producer is changing in favour of other non-food activities. One of these new activities that are in line with new focus of this sector is energy production. Due to the fact that market attractiveness of agricultural food production of Czech farmers has been reduced and crowed out by usually cheaper imported food production, the strategies of Czech farmers concerning their agricultural activities are adopting. Nowadays, more than 500 anaerobic digestions plants have occurred in the Czech Republic and reply to the above mentioned changes. Out of them, more than 300 anaerobic digestion plants are based on agricultural production. Initial and environmentally friendly idea was to feed these facilities primarily by agricultural waste. However, it showed that the more effective operation of these plants is gained, if purpose grown plants are processed. As the results production of green maize as the most suitable input material for anaerobic digestion plants significantly increased, while number of cattle as primary consumers of green maize are importantly reduced (by one third in the last decade). Thus, operation of agricultural anaerobic digestion

plants has significant influence on structure of sowing areas in the Czech Republic. In this paper, we are studying consequences of booming operation of agricultural anaerobic digestion plants in period 2002-2010 for the size of agricultural farms in individual regions. Natural conditions for agricultural activities as one of primary factors that influences shape of farming are also taken into account. It was found agricultural anaerobic digestion plant are more concentrated in areas with higher average size of agricultural farms and at the time to areas with average and slightly under-average natural conditions for agricultural activities. This is given by the discrepancies in settings of both European (the Common Agricultural Policy) and national policies (Ministry of Agriculture) that support direction of farming. While European policy is focused more on support for small farms, national policy of the Czech Republic is more oriented on farms of larger size. This resulted in the Czech Republic in supports for development of agricultural anaerobic digestion plants that are primarily operated by large farmers. Certain regions of increased concentration of agricultural anaerobic digestion also occurred. It is primarily the Českomoravská vrchovina Highlands, part of south Bohemia and regions under the Orlické hory Mts. And the Krkonoše Mts. This part of the Czech Republic is experiencing relatively strong changes of sowing areas due to increase of inquiry of local agricultural anaerobic digestion plants for green maize.

Mgr. Stanislav Martinát, PhD
Ústav geoniky AV ČR, v.v.i., oddělení environmentální geografie
Studentská 1768, 708 00 Ostrava, Česká republika
E-mail: martinat@geonika.cz

VÝVOJ KOMERČNEJ SUBURBANIZÁCIE V MESTSKEJ ČASTI NITRA – DOLNÉ KRŠKANY

Milan Midler, Alena Dubcová

Abstract

Nitra town is significantly influenced by commercial suburbanization processes. The number of commercial subjects increased from 14 to 102 in town district Dolné Krškany between 1998 and 2016. Commercial subjects are located mainly along the main traffic route I. class I/64. The analysis of the commercial suburbanization process in the town district Dolné Krškany is based on comparison of aerial photographs and field survey. Additionally, facts and figures published on internet portal www.infostat.sk a www.registeuz.sk were supplemented.

Keywords: commercial suburbanization, commercial areals, commercial objects, Nitra town, town district Dolné Krškany

Úvod

Po roku 1989 dochádza v meste Nitra, rovnako ako aj na území celého Slovenska, k transformácii hospodárstva, zaniká centrálne riadené hospodárstvo, ktoré je nahradené trhovým. Tieto zmeny vedú k rozsiahlej privatizácii štátnych podnikov a k rozsiahlemu nárastu podnikateľských aktivít. Strategická geografická poloha mesta Nitra a výborná cestná dopravná dostupnosť prispeli k tomu, že mesto Nitra sa stáva čím ďalej, tým viac zaujímavým pre nielen tuzemských ale hlavne zahraničných investorov. Mesto disponuje okrem množstva pozemkov nezastavaných plôch aj viacerými už vybudovanými priemyselnými areálmi a budovami, ktoré sa stávajú atraktívnymi pre prichádzajúce investície i formou novovznikajúcich komerčných subjektov. Okrajové mestské časti vytvárajú vhodné podmienky pre rozvoj komerčnej suburbanizácie podporenej nižšou cenou pozemkov, dostatkom lacnej kvalifikovanej pracovnej sily a v nemalej miere i veľmi dobrou dopravnou dostupnosťou. K rozmachu komerčnej suburbanizácie významne prispelo aj vybudovanie rýchlostnej cesty R1, ktorá spája mesto Nitra s hlavným mestom Bratislava smerom na západ a Banskou Bystricou smerom na východ Slovenska.

Komerčná suburbanizácia sa v meste Nitra prejavuje vo forme priemyselných parkov, logistických a výrobných hál, opravovní automobilov, maloobchodných a veľkoobchodných zariadení, obchodných centier a pod..

Cieľom príspevku je poukázať na vývoj procesu komerčnej suburbanizácie a jej špecifiká v mestskej časti Dolné Krškany mesta Nitra so zreteľom na

rozmiestnenie, diferzifikovanosť podnikateľských aktivít ako i veľkosť komerčných areálov.

Teoreticko-metodické východiská problematiky

Vývoj komerčnej suburbanizácie dramaticky zmenil priestorovú štruktúru, charakter a vzhľad miest (Czaplicka a kol., 2009). Aj napriek tomu, že chápanie pojmu komerčná suburbanizácia je značne nejednoznačné, v geografickej literatúre je často frekventovaný (Šveda, Križan, 2011). Vo všeobecnosti zahŕňa rozmanité prejavy suburbanizácie, ktoré nesúvisia priamo s rezidenčnou suburbanizáciou (Sýkora, 2002, Dielman a Wegener, 2004, Matlovič a Sedláková, 2004, Spilková a Šefrna, 2010). Podľa Matloviča (2004) komerčnú suburbanizáciu možno chápať aj ako pokračovanie rezidenčnej suburbanizácie presunom pracovných príležitostí a komerčných aktivít z centra mesta, ako i vznikom nových aktivít do okrajových mestských častí, čo môže v pokročilom štádiu rozvoja viesť k vzniku okrajových častí miest konkurujúcich pôvodnému jadru mestskej aglomerácie.

Počiatky komerčnej suburbanizácie je možné pozorovať v USA už v 40. rokoch 20. storočia (Repaská, Vilinová, Vojtek, 2016). V západoeurópskych krajinách sa procesy komerčnej suburbanizácie prejavujú neskôr než v USA (Maier, 2002), pričom v post-socialistických krajinách sa proces komerčnej suburbanizácie rozvíja až po transformácii plánovaného hospodárstva na trhové.

Transformačné procesy v hospodárstve viedli k prepúšťaniu veľkého počtu zamestnancov zo štátnych podnikov, čím mnohí boli nútení sa stať podnikateľmi. Na základe limitovaného lokálneho kapitálu počas prvých rokov transformácie získali na popularite pouličný predaj a maloobchod (Stanilov, 2007).

Maštálka, Valíková (2014) medzi komerčné zástavby v súčasnosti zaradili supermarkety, hypermarkety, megamarkety a rozsiahle skladovacie a prekladacie plochy logistických centier.

Výstavba veľkých obchodných, výrobných a administratívnych prevádzok za hranicami mesta, ktorú poznáme zo Západnej Európy a Severnej Ameriky, sa realizuje len vo veľmi obmedzenej miere (Šveda, Križan, 2011).

Nové suburbanizačné funkcie vznikajú ako výsledok vkladania investícií do voľných nezastavaných plôch (tzv. greenfield) a nízkych nákladov na revitalizáciu pôvodných priemyselných areálov (tzw. brownfield) v podobe komerčných aktivít poskytujúcich nové pracovné príležitosti pozdĺž významných uzlov a hlavných dopravných tepien (Lorens, 2006). Podľa Sýkoru (2002) prejavy komerčnej suburbanizácie možno pozorovať prostredníctvom výstavby výrobných, skladovacích a nákupných areálov, ktoré sa lokalizujú v blízkosti veľkých dopravných križovatiek či iných dopravne výhodných lokalít, často na okraji kompaktného mesta, kde nachádzajú dostatok priestoru na prevádzku a možnosti parkovania.

Na dobré dopravné napojenie komerčných areálov poukazujú viaceré práce

napr. Matlovič (2004), Masný, Dubcová (2010), Šveda, Križan (2011, 2012). Podľa nich sa komerčné areály sústreďujú na územiach s veľmi dobrou dopravnou dostupnosťou, pozdĺž významných dopravných ťahov, výpadových ciest, diaľnic a rýchlostných komunikácií, prípadne pri významných dopravných uzloch.. Sedláková (2005) zaradila medzi najvýznamnejšie činitele ovplyvňujúce lokalizáciu komerčných subjektov ľahkú dostupnosť pre klientov disponujúcich vlastným osobným automobilom, celkový technický stav budovy a jej vybavenie, parkoviská pre klientov i zamestnancov, plánované investície mesta, ktoré v budúcnosti môžu prispieť k zvýšeniu počtu klientov, priestor pre ďalší rozvoj podniku, ale aj reprezentatívnosť okolia. Najmenej významnú rolu z hľadiska lokalizovania komerčných subjektov zohráva blízkosť dodávateľov a spolupracujúcich (konkurenčných) podnikov, náročnosť služieb podniku na okolie, estetické a enviromentálne výhody miesta, ako i blízkosť miesta bývania vlastníka alebo pracovníkov podniku.

Podľa Lacinu (2012) pre budovanie komerčných zón a prilákanie investorov je potrebné objektívne zhodnotiť miestne podmienky. V prípade komerčných zón ide o veľkosť zóny, vlastnícke vzťahy, vybavenosť zóny technickou infraštruktúrou, kvalitu dopravného napojenia na diaľnicu, rýchlostnú komunikáciu, železnicu, prípadne letisko, užívateľské stimuly a užívateľské limity. V prípade lokalizovania komerčných subjektov je potrebné zohľadniť veľkosť sídelného centra, cenu predaja (príp. prenájmu) komerčných priestorov a pozemkov, stavebno-technickú charakteristiku budov a užívateľskú charakteristiku priestoru.

Presun komerčných aktivít z mesta môže mať rozmanité podoby a formy, keďže relokácia výrobných či logistických prevádzok sa nemusí realizovať výlučne formou výstavby novej haly na okraji mesta. Vo veľkej miere najmä menšie firmy využívajú rodinné domy či nevyužívané budovy na realizáciu svojich podnikateľských aktivít. Komerčnú suburbanizáciu je teda možné charakterizovať ako vznik nových, prípadne presun už existujúcich, subjektov na okraj miest, kde dochádza k zahusťovaniu voľných plôch, k revitalizácii opustených areálov, ako i k transformácii nekomerčných areálov na komerčné, čo sa často prejavuje vytláčaním nekomerčných areálov z územia

O silnejúcom význame komerčnej suburbanizácie na území Slovenska svedčí aj narastajúci počet odborníkov, ktorí tomuto procesu venujú svoju pozornosť. Problematike komerčnej suburbanizácie z aspektu základných lokalizačných predpokladov na území mesta Prešov sa venuje Sedláková (2005). Skúmaniu sídelných zmien vyvolaných komerčnou suburbanizáciou v meste Trenčín od roku 1989 sa venovala Danielová (2008). Na území mesta Banská Bystrica túto problematiku študujú Masný a Dubcová (2010). Procesy komerčnej suburbanizácie na základe zmien v Registri podnikateľských subjektov SR v zázemí mesta Bratislava zhodnotili Šveda, Križan (2011). Títo autori venovali pozornosť danej téme aj v roku 2012, pričom sa zamerali na prejavy komerčnej

suburbanizácie vo vybraných odvetviach hospodárstva. Mapovaniu objektov komerčnej suburbanizácie vo vybraných lokalitách mesta Nitra sa venovali Repaská, Vilinová, Vojtek (2016).

Lokalizácia komerčných subjektov v mestskej časti Nitra – Dolné Krškany

Dolné Krškany sú južnou okrajovou mestskou časťou krajského mesta Nitra od roku 1974. Rozprestierajú sa pozdĺž dopravnej cesty I. triedy I/64, ktorá spája krajské mesto Nitra s okresným mestom Nové Zámky.

Aj napriek tomu, že mestská časť Dolné Krškany prioritne plnila rezidenčnú funkciu reprezentovanú rurálnym spôsobom zástavby vo forme rodinných domov, sa v tejto okrajovej mestskej časti v 70 rokoch minulého storočia vybudovali priemyselné areály. Po roku 1989 sa profil mestskej časti Dolné Krškany zmenil. Táto mestská časť si síce naďalej zachováva rezidenčnú funkciu, ktorá je výrazne ovplyvňovaná rozširovaním a diverzifikáciou podnikateľských aktivít. To má za následok, že v mestskej časti sa čoraz viac rozvíja jej priemyselno-služobný charakter.

Toto územie je v súčasnosti výrazne poznačená procesmi komerčnej suburbanizácie o čom svedčí aj nárast počtu subjektov zo 14 v roku 1998 (mapa 1) na 102 v roku 2016 (mapa 2).

Mapa 1: Lokalizácia komerčných subjektov podľa odvetví v roku 1993
Map 1: Localization of commercial subjects by sectors in 1993

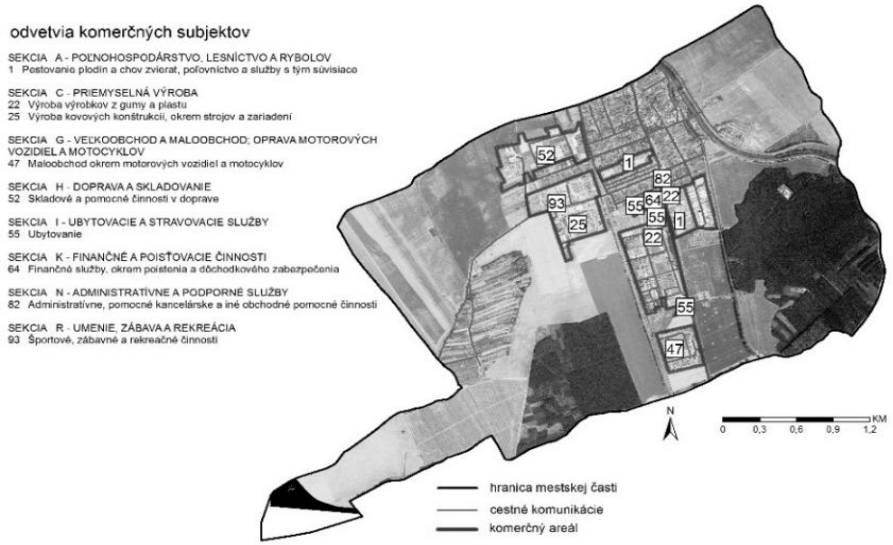

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Mapa 2: Lokalizácia komerčných subjektov podľa odvetví a počtu zamestnancov v roku 2016
Map 2: Localization of commercial subjects by sectors and number of empolyees in 2016

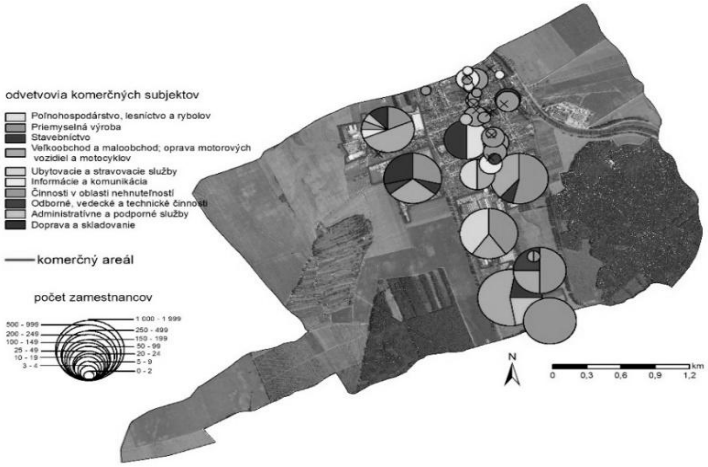

Zdroj: Google maps, 2016, spracované autormi

V mestskej časti Dolné Krškany sa vplyvom komerčnej suburbanizácie sformovali popri starých i nové areály (mapa 3).

Mapa 3: Vymedzenie komerčných areálov podľa veku
Map 3: Definition of commercial areals by age

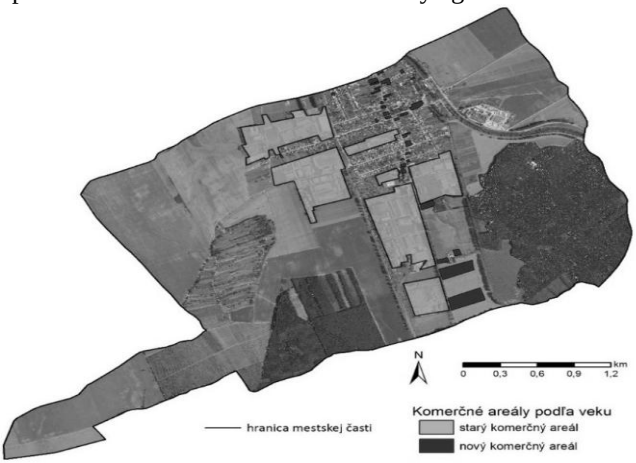

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Staré areály boli vybudované už v období socializmu pre priemyselné účely mimo zastavanú plochu, na zelenej lúke. Vyznačujú sa rozsiahlymi výstavbami masívnych tehelných budov v podobe výrobných, skladových, či logistických hál. V mestskej časti Dolné Krškany sa ku pôvodným komerčným areálom zaraďujú napr. priestory Plastiky a.s., bývalého drevospracujúceho závodu Mier (IDEA), strojárenskej výroby - Nitrianske strojárne... Z dôvodov transformačných zmien došlo k zániku väčšiny pôvodných subjektov a z vybudovaných priemyselných areálov sa stali opustené a chátrajúce priestory bez využitia, tzv. „brownfields“. Práve tieto, vo viacerých mnohých prípadoch stáli sa vhodným priestorom pre usídľovanie nových subjektov, ktoré v mnohých prípadoch zdevastované priestory revitalizovali. Tento proces má výrazne pozitívny vplyv na životné prostredie. Negatívnou stránkou revitalizácie opustených priestorov je jej vysoká nákladovosť.

Mapa 4: Územie nových komerčný areálov v južnej časti mestskej časti Dolné Krškany
Mapa 4: Territory of a new commercial areals in southern part of the town district Dolné Krškany

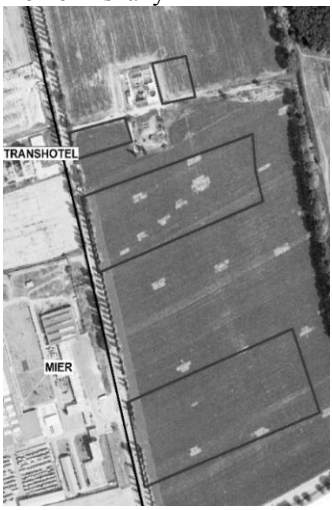

r. 1991

r. 2016

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Príchod zahraničných investorov viedol k výstavbe nových kapacít jednak na zelenej ploche mimo intravilánu, čo umožňuje nižšia cena pozemkov a dobrá dopravná dostupnosť ako i k „zahusťovaniu“ už zastavaných urbanizovaných plôch (výstavba objektov v rámci existujúcej zástavby), prípadne „rozrastaniu“ (výstavba nových areálov na okraji zastavanej plochy). Pri týchto formách lokalizácie z enviromentálneho hľadiska dochádza k neobnoviteľnému záberu

ornej pôdy a jej degradácii. Najrozsiahlejšia zástavba ornej pôdy na zelenej lúke sa prejavuje na juhu mestskej časti (mapa 4), kde sa vytvorila priemyselná zóna, na území ktorej sa lokalizovali nové malé a stredne veľké komerčné subjekty (napr. Lefresh kúpeľne – Empiria, BK Metal, Enipro, KUFERATH GROUP) o rozlohe 3 ha a vedecko-technologických park o rozlohe 5 ha, ktorý poskytuje priestory pre Mühlbauer Technologies zameraný na kompletný technologický a know-how transfer na výrobu elektronických ID-dokumentov.

Práve plošné zábery pôdy nových areálov je možné dobre dokumentovať prostredníctvom databázy Corine Land Cover (CLC). Nevýhodou však je ich generalizácia, ktorá nedokáže zachytiť konkrétne priemyselné objekty (haly, priemyselné budovy) (Repaská, Vilinová, Vojtek, 2016).

Jedným z najvýznamnejších faktorov, ktoré ovplyvňujú rozvoj procesu komerčnej suburbanizácie je výskyt významnej dopravnej komunikácie prvej triedy I/64. Na základe vzdialenosti subjektov od hlavnej dopravnej línii v mestskej časti Dolné Krškany možno objekty komerčnej suburbanizácie (mapa 5) rozdeliť na:

a) priamo napojené komerčné areály
b) sekundárne napojené komerčné areály

Mapa 5: Vymedzenie komerčných areálov podľa vzdialenosti od hlavnej dopravnej línie
Map 5: Definition of commercial areals by distance from main traffic route

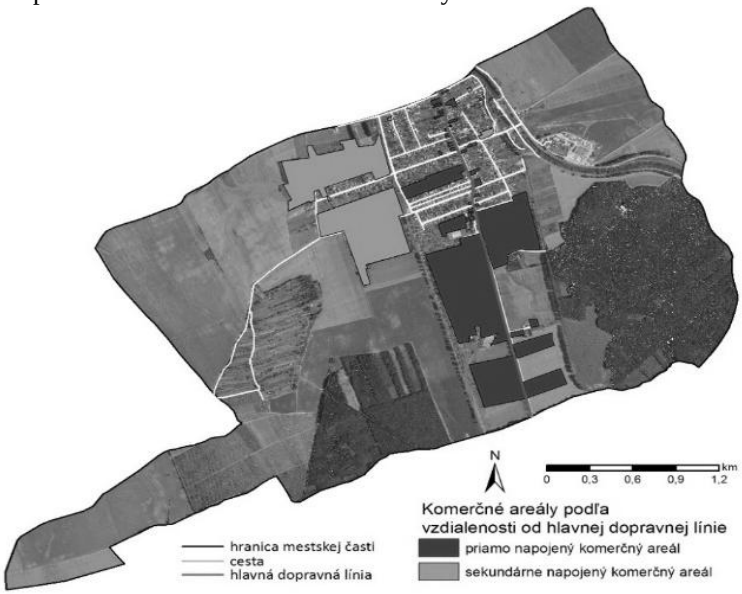

Zdroj: Google maps, 2016, spracované autormi

Priamo napojené komerčné areály sa vytvárajú v bezprostrednej blízkosti - pozdĺž hlavnej dopravnej línii. Sekundárne napojené areály sú od hlavnej komunikácie umiestnené vo vzdialenosti približne 200 až 500 metrov. Tieto komerčné areály však nie sú od hlavnej dopravnej línii odizolované, ale sú napojené miestnymi komunikáciami na hlavnú os.

Ďalej možno komerčné areály v mestskej časti Dolné Krškany rozdeliť do dvoch skupín podľa veľkosti záberu plochy:

a) veľkoplošné,
b) maloplošné.

Veľkoplošné areály sa spravidla lokalizujú v okrajových častiach zastavanej plochy a mimo nej, medzi nimi prevažujú staré transformované areály. Na území mestskej časti bolo zaznamenaných celkovo 9 veľkoplošných komerčných areálov s rozlohou od 2 ha až po 44 ha. V súčasnosti veľkoplošné komerčné areály poskytujú ešte priestor pre umiestnenie rôzne veľkých komerčných subjektov.

K najväčším subjektom podľa počtu zamestnancov patria firmy Bonul (bezpečnostné a pátracie služby) a SEBN SK (výroba motorových vozidiel, návesov a prívesov), ktorých počet zamestnancov je vo veľkostnej kategórií 1 000 až 1 999 zamestnancov. Významnými zamestnávateľmi s počtom zamestnancov od 500 do 999 sú TOPTRANS (skladové a pomocné činnosti v doprave) a Matador Automotive Vráble (výroba motorových vozidiel, návesov a prívesov). Muehlbauer Technologies je vo veľkostnej kategórii zamestnancov 250 až 499. Vo veľkostnej kategórii 200 až 249 zamestnancov sa nachádzajú dva subjekty - Lefresh kúpeľne – EMPIRIA (veľkoobchod, okrem motorových vozidiel a motocyklov) a priemyselný podnik RIBE (výroba kovových konštrukcií okrem strojov a zariadení). Priemyselné podniky Plastika, Ferona, Möbelix a Thymos dosahujú 150 až 199 pracovných príležitostí.

Vo veľkoplošných komerčných areáloch sú lokalizované tiež komerčné subjekty, ktoré nezamestnávajú veľký počet zamestnancov, ale pre svoju činnosť vyžadujú väčšie priestory (logistika, veľkoobchod). Ku komerčným subjektom zamestnávajúcich 0 až 9 zamestnancov v mestskej časti Dolné Krškany zaraďujeme 45 subjektov (čo predstavuje 42 % z celkového počtu komerčných subjektov), z ktorých je 17 lokalizovaných vo veľkoplošných komerčných areáloch.

Ďalším špecifikom mestskej časti je, že pôvodné výrobné areály disponujú dostatkom priestorov pre komerčné účely, čím v nich pre prichádzajúce subjekty dochádza len k minimálnej novej výstavbe. Areály v mnohých prípadoch disponujú tiež dostatkom zelene, ktorá má pozitívny vplyv na mikroklímu v mestskom prostredí a zdravie obyvateľstva, pôsobí proti hluku a prašnosti a v neposlednej miere má významnú psychologickú a estetickú funkciu. V mestskej časti dochádza i k výstavbe nových komerčných objektov v intraviláne na voľných plochách, čo sa prejavuje vo forme zahusťovania napr. výstavba veľkoplošných maloobchodných zariadení, benzínových púmp alebo na ich

okrajoch. Túto skutočnosť potvrdzuje i územný plán mesta Nitra. Ako príklad možno uviesť územie ležiace v juhozápadnej časti medzi Plastikou a Nitrianskymi strojárňami (mapa 6) o rozlohe 18 ha, ktoré pôvodne slúžilo ako orná pôda. V aktuálnej územnoplánovacej dokumentácii je toto územie evidované ako výrobný druh výstavby určený pre družstevný sektor.

Mapa 6: Územie plánovaného komerčného areálu
Map 6: Territory of a planned commercial areal

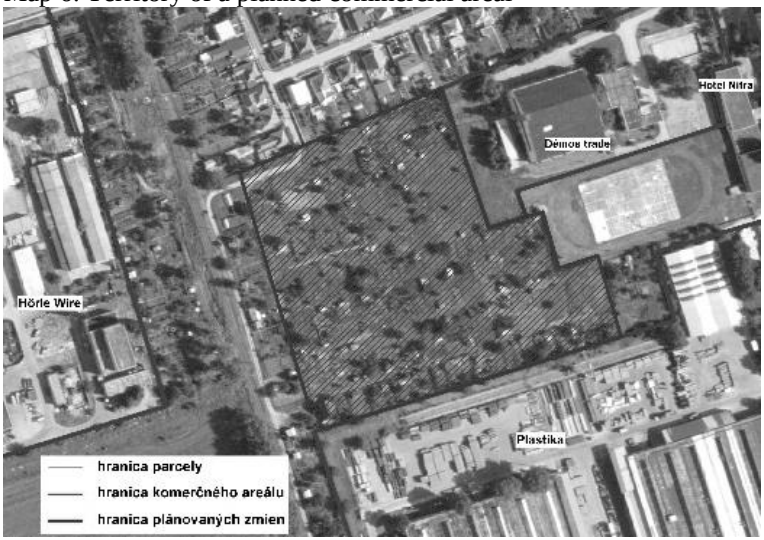

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Maloplošné komerčné areály predstavujú prevádzky s malou plochou. Vo väčšine prípadov sú lokalizované v bezprostrednej blízkosti hlavnej dopravnej komunikácii v jednopodlažných, prípadne viacpodlažných budovách. Sú to napr. rôzne špecializované predajne, služby a výrobné prevádzky, ktoré využívajú nižšie náklady na prevádzku mimo centra mesta a zároveň sú ľahko dostupné pre mestských trh. Väčšina z nich prešla zmenou funkcie z rezidenčnej funkcie na komerčnú, čím došlo výraznému zásahu do charakteru mestskej časti. K takýmto príkladom patrí napr. komerčný subjekt Žitný & Žitný (obr. 1), prípadne Poľnohospodár – Stavebné bytové družstvo, ktoré si zachovali svoj pôvodný vzhľad rodinného domu, no v súčasnosti sa využívajú už len pre komerčné účely. V mestskej časti Dolné Krškany je do maloplošných komerčných areálov lokalizovaných 35 komerčných subjektov, z čoho 22 je priamo napojených na Novozámockú ulicu. Dôsledkom príchodu komerčných subjektov do rodinných domov dochádza k vytláčaniu obyvateľstva do iných mestských častí, prípadne do okolitých rurálnych oblastí.

Prichádzajúce komerčné subjekty niekedy renovujú pôvodné rodinné domy, čím sa zachováva a udržiava ich pôvodný vzhľad. Väčšina subjektov však mení pôvodný vzhľad resp. ho nahrádza novou výstavbou (napr. Záhradkárske potreby obr. 2, 3).

Obr. 1: Komerčný subjekt lokalizovaný v pôvodne rodinnom dome
Figure 1: Commercial subject located in an initially family house

Zdroj: Archív autorov

Obr. 2: Areál s pôvodne rezidenčnou funkciou
Figure 2: Areal with an initially residential function

Zdroj: Archív autorov

Obr. 3: Areál prestavaný pre komerčné účely Záhradkárske potreby
Figure 3: Areal reconstructed to commercial purposes Záhradkárske potreby

Zdroj: Archív autorov

Neustále narastajúci počet komerčných subjektov v mestskej časti prináša so sebou okrem renovácií pôvodných, prípadne výstavby nových budov aj tzv. „vizuálny smog“. Pod pojmom vizuálny smog (angl. visual smog, alebo visual pollution) rozumieme zmesový efekt neporiadku a prebytku rôznych objektov a grafiky v krajine, medzi ktoré sa zaraďujú pouličné reklamy, mestský mobiliár, osvetľovacie zariadenia a iné (Chalkias et al., 2006, Falchi et al., 2011). Enormné množstvo komerčných subjektov pozdĺž Novozámockej ulice sa snaží

upútať pozornosť šoférov a obyvateľov motorových vozidiel na hlavnej dopravnej tepne pokladaním reklám, čím dochádza k ich nadmernému prehusteniu a výraznému zhoršeniu estetického vzhľadu mestskej časti (obr. 4) ako i ohrozovaniu bezpečnosti premávky.

Obr. 4: „Vizuálny smog“ tvorený reklamami pozdĺž Novozámockej ulici
Figure 4: „Visual smog“ consists of advertisements along Novozámocká street

Zdroj: Archív autorov

Rozvoj komerčnej suburbanizácii do mestskej časti Dolné Krškany prináša širokú variabilitu odvetví hospodárstva. Na základe ich lokalizácií možno rozlíšiť tri formy komerčných areálov komerčných areálov:

a) monoodvetvové
b) biodvetvové
c) polyodvetvové

Príchodom nových subjektov došlo v odvetvovej štruktúre areálov k výrazným zmenám. Zatiaľ čo v roku 1993 sa na území mestskej časti Dolné Krškany vytvárali reštrukturalizáciou monoodvetvové komerčné areály s jedným komerčným subjektom, do roku 2016 sa tento stav zmenil, vo väčšine areálov sú lokalizované viaceré subjekty s rôznym zameraním odvetvia. Tento jav do značnej miery posilnila terciarizácia priemyselného sektoru ako i rýchly rozvoj technologických postupov, reštrukturalizácia a efektívnosť výrob, ktoré znížili výrobné nároky na plochy, čím sa uvoľnili priestory v areáloch. Tieto zastavané, no nepotrebné plochy, sa tak stali vhodným priestorom pre príchod nových subjektov, ktoré hlavne prenájmom diverzifikujú priestory pôvodných komerčných areálov. Napr. k zmene z monoodvetvového areálu na biodvetvový došlo v priestoroch bývalej Poražkárne Krškany (mapa 7). V súčasnosti tento areál poskytuje priestory pre subjekty Branko a.s. (chov hydiny) a ENERGONET s.r.o. (elektrická inštalácia). Voľné priestory v areáli v budúcnosti môžu viesť k jeho transformácií na polyodvetvový.

Polyodvetvové areály sa vytvorili v priestoroch pôvodne monoodvetvových areálov bývalého Tukového priemyslu Nitra (mapa 8), závodu MIER (IDEA) a závodu Plastika,a.s.

Mapa 7: Areál biodvetvového komerčného areálu
Map 7: Areal of dual-sector commercial areal

r. 1991

r. 2016

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Priestory bývalého Tukového priemyslu Nitra patria k najväčším komerčným areálom mestskej časti Dolné Krškany s rozlohou vyše 20 ha, ktoré od roku 1993 patria firme TOPTRANS EU, a.s. Ponúkajú komplexné služby v oblasti skladovania, distribúcie a balenia tovaru.

Mapa 8: Areál komerčného subjektu Tukový priemysel Nitra v minulosti a dnes
Map 8: Areal of commercial subject Tukový priemysel Nitra in the past and today

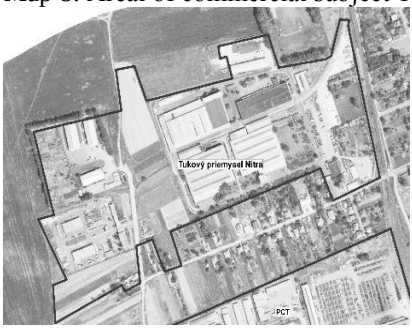

r. 1991

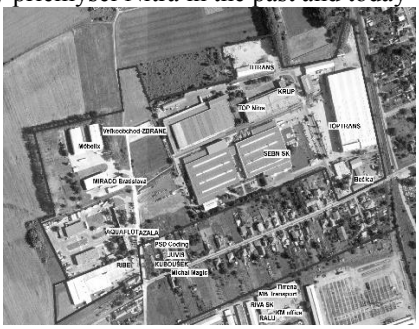

r. 2016

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Voľné priestory prenajíma viacerým subjektom napr.: Ing. Dušan Bečica (veľkoobchod s nápojmi), SEBN SK (výroba elektrických a elektronických prístrojov pre motorové vozidlá), TITRANS (nákladná cestná doprava), RIBE (výroba upínadiel, strojných skrutiek), AQUAFLOT Nitra (výroba, montáž a servis ČOV), MIRACO Bratislava (predaj plastických látok pre rôzne aplikácie), Möbelix (maloobchod s nábytkom, svietidlami a inými domácimi potrebami v

špecializovaných predajniach), KRUP (balenie a distribúciu potravín), TOP Nitra (veľkoobchod s cukrom a čokoládou a cukrovinkami), AZALA (veľkoobchod s mliečnymi produktmi, vajcami a jedlým olejom a tukom) a Veľkoobchod – ZBRANE (dovoz, vývoz, veľkoobchodný a maloobchodný predaj zbraní). Súčasť areálu tvoria taktiež komerčné subjekty PSD Coding (počítačové programovanie), JUVIS (výstavba obytných a neobytných budov), KUBOUŠEK (predaj, servis meracích prístrojov, vstrekovacích strojov, zariadení na prepravu a spracovanie materiálu a chladiacich systémov) a Michal Magic (predaj sortimentu pre vinárov), ktoré pre svoje aktivity využívajú novovybudované rodinné domy.

Ďalším významným polyodvetvovým komerčným areálom sú priestory bývalého drevospracujúceho závodu MIER (IDEA) (mapa 9). Na tradíciu výrobu poukazuje len predaj nábytku v týchto priestoroch. Podnikovej predajni výrobného závodu menila svoj názov podľa zmeny názvu výrobného podniku. Od roku 2002 po rozsiahlych rekonštrukciách ponúka komplexný sortiment nábytku na ploche vyše 2000 m^2 ako predajňa nábytku idea Nábytok. V súčasnosti je na území areálu vytvorená pomerne pestrá štruktúra subjektov: BONUL (súkromné bezpečnostné služby), KRON SK (veľkoobchod s drevom, stavebným materiálom a sanitárnymi zariadeniami), INTERCLEAN (generálne čistenie budov), idea Nábytok (maloobchod s nábytkom), GLASS DESIGN (veľkoobchodný a maloobchodný predaj kovania pre sklené bezrámové prvky), NAUTIK PUMPY (maloobchod s elektrickými zariadeniami pre domácnosť v špecializovaných predajniach), Stavfer 74 (výstavba ostatných inžinierskych stavieb) a VolvoDiely.sk (autoservis).

Mapa 9: Areál komerčného subjektu MIER v minulosti a dnes
Map 9: Areal of commercial subject MIER in the past and today

r. 1991 r. 2016

Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Najväčším komerčným areálom v mestskej časti Dolné Krškany je areál Plastiky, a.s. s rozlohou približne 44 ha (mapa 10). Priemyselný podnik Plastika

v súčasnosti patrí medzi najstaršie subjekty v mestskej časti, ktorej základy boli položené už v roku 1964. Tento areál je polyodvetvovým so zastúpením subjektov: Plastika, a.s. (výroba výrobkov z gumy a plastu), MATADOR Automotive Vráble, a.s. (výroba motorových vozidiel, návesov a prívesov), SIMEX II, s.r.o. (veľkoobchod okrem motorových vozidiel a motocyklov) a ABC Hotel. V tomto areáli využíva skladové haly taktiež spoločnosť Ribe Slovakia, ktorá však sídli v areáli bývalého Tukového priemyslu Nitra.

Mapa 10: Areál komerčného subjektu Plastika v minulosti a dnes
Map 10: Areal of commercial subject Plastika in the past and today

r. 1991 r. 2016
Zdroj: Google maps, 2016, upravené autormi

Už pred rokom 1998 došlo na území mestskej časti Dolné Krškany ku vzniku polyodvetvového areálu (mapa 11), ktorého priestory využívali subjekty: Výskumný ústav spracovania a aplikácie plastických látok (VÚSAPL), Poľnohospodárske družstvo Ivanka pri Nitre a Okresný stavebný podnik Nitra. V roku 2016 z nich v areáli zostal jedine VÚSAPL, ktorý však svoje priestory v budúcnosti plánuje tiež opustiť. K ďalším komerčným subjektom patria: IREKS ENZYMA, Atin–ca, AGC Trenčín, TOPVET, STAVOB, Nitra Betón, Ing. Jozef Bruchtel RETAG B, ale aj šrotovisko. Rozsiahlu plochu tohto komerčného areálu však tvorí brownfield, ktorý vznikol po ukončení prevádzky Poľnohospodárskeho družstva Ivanka pri Nitre.

V období rokov 1998 – 2016 tak došlo v mestskej časti Dolné Krškany v odvetvovej skladbe subjektov hospodárstva značným zmenám. Zatiaľ čo v roku 1993 (tab. 1) dominovala priemyselná výroba, do roku 2016 početne najviac zastúpené sa (tab. 1) sa stali subjekty obchodu (42%), priemyselnej výroby (19%) a stavebníctva (11 %).

Mapa 11: Polyodvetvový komerčný areál v minulosti a dnes
Map 11: Poly-sector commercial areal in the past and today

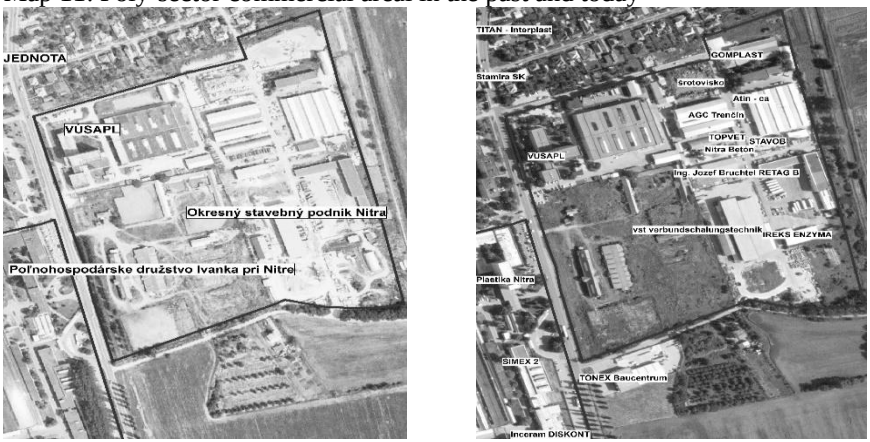

r. 1991 r. 2016

Zdroj: Google maps, 2016,upravené autormi

Tab. 1: Odvetvia komerčných subjektov v roku 1998 a 2016
Table 1: Sectors of commercial subjects in 1998 and 2016

Odvetvie	1998		2016	
	abs.	%	abs.	%
Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov	2	14	3	3
Priemyselná výroba	3	21	20	20
Stavebníctvo	1	7	11	11
Predaj, údržba a oprava motorových vozdiel a ich dielov a príslušenstva	0	0	3	3
Veľkoobchod, okrem motorových vozidiel a motocyklov	0	0	27	26
Maloobchod okrem motorových vozidiel a motocyklov	1	7	16	16
Doprava a skladovanie	1	7	7	7
Ubytovacie a stravovacie služby	3	21	3	3
Informácie a komunikácia	0	0	4	4
Činnosti v oblasti nehnuteľností	0	0	2	2
Odborné, vedecké a technické činnosti	0	0	2	2
Administratívne a podporné služby	1	7	4	4
Finančné služby, okrem poistenia a dôchodkového zabezpečenia	1	7	0	0
Športové, zábavné a rekreačné činnosti	1	7	0	0
Spolu	**14**	100	**102**	100

Zdroj: Terénny výskum, 2016, spracované autormi

Záver

Vývoj komerčnej suburbanizácie dramaticky mení priestorovú štruktúru, charakter a vzhľad okrajových častí miest, nevynímajúc ani mesto Nitru. Jej

výborná cestná dopravná dostupnosť prispela k tomu, že čím ďalej sa stále viac stáva atraktívnou pre tuzemských a hlavne zahraničných investorov. K rozmachu komerčnej suburbanizácie výraznou mierou prispelo vybudovanie rýchlostnej cesty R1, ktorá spája mesto Nitra s hlavným mestom SR - Bratislavou smerom na západ a metropolou stredného Slovenska - Banskou Bystricou smerom na východ Slovenska.

Okrajové mestské časti prevažne vidieckeho charakteru vytvárajú vhodné podmienky pre rozvoj komerčnej suburbanizácie podporenej nižšou cenou pozemkov, dostatkom lacnej kvalifikovanej pracovnej sily a v nemalej miere i veľmi dobrou dopravnou dostupnosťou. V Nitre k nim patrí aj mestská časť Dolné Krškany, ktorú pretína cesta I. triedy I/64. Práve pozdĺž nej vkladaním investícií do voľných nezastavaných plôch (tzv. greenfield) a nízkych nákladov na revitalizáciu pôvodných priemyselných areálov (tzw. brownfield) dochádza k vzniku nových komerčných aktivít, ktoré túto štvrť oživujú a poskytujú nové pracovné príležitosti.

O narastajúcom význame tohto procesu a jeho diverzite nasvedčuje aj fakt rast počtu komerčných subjektov zo 14 v roku 1998 na 102 v roku 2016 so zastúpením v 14 odvetviach hospodárstva. Početne najviac sú zastúpené odvetvia veľkoobchodu, maloobchodu, priemyselnej výroby a stavebníctva. Komerčné subjekty sa v mestskej časti lokalizujú vo viacerých formách. V závislosti od dĺžky ich existencie, je možné komerčné areály rozdeliť na staré a nové. Staré (pôvodné) veľkoplošné areály boli vybudované už v období socializmu a plnili prevažne priemyselnú funkciu. Uvoľnením výrobných priestorov v rámci reštrukturalizácie výrobných programov vznikli voľné priestorové kapacity na prenájom resp. predaj novým subjektom. Zároveň dochádza ku výstavbe nových komerčných areálov na území, v ktorých sa lokalizujú viaceré komerčné subjekty. Týmito procesmi dochádza k zmene funkčnosti areálov, z monoodvetvových priemyselných sa transformujú areály na biodvetvové a polyodvetvové, kde sú zastúpené subjekty viacerých odvetví hospodárstva. Relokácia výrobných či nevýrobných prevádzok sa nemusí realizovať výlučne formou výstavby novej haly na okraji mesta (obce). Vo veľkej miere najmä menšie firmy najmä obchodného, remeselníckeho a služobného charakteru využívajú rodinné domy či nevyužívané budovy na realizáciu svojich podnikateľských aktivít pozdĺž hlavnej komunikácie v okrajových mestských častiach alebo dochádza k zahusťovaniu výstavbou nových budov na voľných priestranstvách. Väčšinou ide o maloplošné zábery pôdy. Týmto procesmi dochádza ku postupnej zmene pôvodnej rezidenčnej funkcie mestskej časti Dolné Krškany na komerčnú. Procesy komerčnej suburbanizácie nesú so sebou i negatíva. Neustále narastajúci počet komerčných subjektov v mestskej časti prináša so sebou okrem renovácií pôvodných, prípadne výstavby nových zariadení, aj tzv. „vizuálny smog“. Enormné množstvo komerčných subjektov pozdĺž Novozámockej ulice sa snaží upútať pozornosť vodičov motorových vozidiel na hlavnej dopravnej tepne zviditeľňovaním reklám, čím

dochádza k ich nadmernému prehusteniu a výraznému zhoršeniu estetického vzhľadu mestskej časti ako i ohrozovaniu bezpečnosti premávky. Narastajúca intenzita premávky prináša aj prašnosť, hlučnosť, zahusťovanie dopravy, čo vplýva tiež na životnú úroveň obyvateľov tejto mestskej časti.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu UGA VIII/7/2016 - Vývoj komerčnej suburbanizácie a jej dopady na kvalitu života v mestských častiach mesta Nitra.

Literatúra

DANIELOVÁ, K. 2008. Komerčná suburbanizácia mesta Trenčín v transformačnom období po roku 1989. In *Geografická revue*. ISSN 1336-7072, 2008, roč. 4, č. 2, s. 103-113.

DIELMAN, F. – WEGENER, M., 2004. Compact City and Urban Sprawl. In *Built Environment*. ISSN 0263-7960, vol. 30, no. 4, pp. 308-323.

CHALKIAS, C. et al. 2006. Modelling of light pollution in suburban areas using remotely sensed imagery and GIS. In *Journal of Environmental Management*. vol. 79, no. 1, pp. 57-63. DOI:10.1016/j.jenvman.2005.05.015.

CZAPLICKA, J. – GELAZIS, N. – RUBLE, B. 2009. Introduction: What time is this place? Locating the post-socialist city. In Czaplicka, J., Gelazis, N., Ruble, B. (eds.). *Cities after the Fall of Communism: Reshaping Cultural Landscapes and European Identity*. Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C. ISBN 978-0-8018-9191-5.

FALCHI, F. et al. 2011. Limiting the impact of light pollution on human health, environment and stellar visibility. In *Journal of Environmental Management*. vol. 92, no. 10, pp. 2714-2722. DOI:10.1016/j.jenvman.2011.06.029,

LACINA, K. 2012. Využívaní manažerských a marketingových přístupů v regionálním rozvoji. In *15th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno: Masarykova univerzita, s. 120-127. ISBN 978-80-210-5875-0.

LORENS, P. 2006. Trends and problems of contemporary urbanisation processes in Poland. In Altrock, U., Güntner, S., Huning, S., Peters, D. (eds). *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States– From Adjustment to Reinvention*. Ashgate, Aldershot, pp. 95-111.

MAIER, K. 2002. Právní nástroje a reální možnosti ovlivnit suburbanizaci. In Sýkora, L. (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, s. 183-191. ISBN 80-86561-94-1.

MASNÝ, M. – DUBCOVÁ, A. 2010. Komerčná suburbanizácia v mestských častiach Banskej Bystrice – Radvaň a Kremnička v kontexte brownfields. In *Geografické štúdie*. ISSN 1337-9445, 2010, roč. 14, č. 1, s. 4-17.

MAŠTÁLKA, M. – VALÍKOVÁ, N. 2014. Souvislosti suburbanizačních tendencí

obcí v zázemí města Pardubice. In *15th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno: Masarykova univerzita, s. 683-689. ISBN 978-80-210-6840-7. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-6840-2014-88.

MATLOVIČ, R. 2004. Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbárnnych štruktúr v období postkomunistickej transformácie a globalizácie. In *Sociológia*. ISSN 0049-1225, 2004, roč. 36, č. 2, s. 137-158.

MATLOVIČ, R. – SEDLÁKOVÁ, A. 2004. Suburbanizácia – transformačný proces priestorovej organizácie postkomunistických miest (empirický príklad Prešova). In *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica*. roč. 7, s. 75-103.

REPASKÁ, G. – VILINOVÁ, K. – VOJTEK, M. 2016. Priestorové rozmiestnenie objektov komerčnej suburbanizácie vo vybraných lokalitách mesta Nitra. In *XIX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách : sborník příspěvků,* Čejkovice. Brno: Masarykova Univerzita. 2016. s. 529-536. ISBN 978-80-210-8272-4.

SPILKOVÁ, J. – ŠEFRNA, L. 2010. Uncoordinated new retail development and its impact on land use and soils: A pilot study on the urban fringe of Prague, Czech republic. In *Landscape and Urban Planning*. vol. 94, no. 2, pp. 141-148.

SEDLÁKOVÁ, A. 2005. Komerčná suburbanizácia – nový fenomén postkomunistických miest (prípadová štúdia mesta Prešov). In *Folia Geographica*. ISSN 1336-6149, 2005, roč. 8, č. 1, s. 180-191.

SÝKORA, L. 2002. Suburbanizace a její důsledky: výzva pro výzkum, usměrňování rozvoje území a společenskou angažovanost. In Sýkora, L. (ed.). *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, s. 9-19. ISBN 80-901914-9-5.

STANILOV, K. 2007. The Restructuring of Non-Residential Uses in the Post-Socialist Metropolis. In *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*.pp. 73-99.

ŠVEDA, M. – KRIŽAN, F. 2011. Zhodnotenie prejavov komerčnej suburbanizácie prostredníctvom zmien v Registri podnikateľských subjektov SR na príklade zázemia Bratislavy. In *Geographia Cassoviensis.* ISSN 1337-6748, 2011, roč. 5, č. 2.

ŠVEDA, M. – KRIŽAN, F. 2012. Prejavy komerčnej suburbanizácie vo vybraných odvetviach hospodárstva v zázemí Bratislavy. In *Ekonomický časopis*. ISSN 0013-3035, 2012, roč. 60, č. 5, s. 460-481.

DEVELOPMENT OF COMMERCIAL SUBURBANIZATION IN THE TOWN DISTRICT NITRA – DOLNÉ KRŠKANY

Summary

Development of commercial suburbanisation dramatically changes spatial structure, its character and appearance of suburban parts of cities, including Nitra

city. Due to its excellent accessibility Nitra has become increasingly attractive for local and foreign investors. Development of the highway R1 connecting Nitra town with the capital city of Slovakia - Bratislava to the West as well as capital of Middle Slovakia – Banska Bystrica to the East, has lead to a boom of Nitra's commercial suburbanisation process.

Suburban city districts deployed mainly by rural character provide appropriate conditions for development of commercial suburbanisation supported by lower property prices, available affordable qualified workforce as well as good transport accessibility. Nitra district Dolné Krškany, here passes through main road I/64, provides also very good conditions for commercial suburbanisation. New commercial activities and new job opportunities emerge thanks to greenfield investment (investment in available areas) and brownfield investment (investment in existing industrial zones).

Increasing impact and diversity of commercial suburbanisation process demonstrates also the increase in commercial subjects from 14 in 1998 to 102 in 2016 representing 14 industrial areas. Main areas are wholesale, retail, industrial production and building industry. Commercial subjects are located in the district in various forms. Based on the existence, new and old commercial zones are distinguished. Old (original) large-scale sites were built during socialism period and had mainly industrial function. Due to restructuralisation many production sites became available for sale and/or rent to new subjects. Additionally, new commercial areas with multiple commercial subjects are built. These processes lead to a change in functionality of areas from mono-sector to bi- and poly-sector sites. Relocation of production facilities does not necessarily lead to a construction of a new site in the suburbs. Smaller entities use family houses and buildings that are not in use along the main road in order to further expand their activities. In case of construction of new sites mainly low-scale areas prevail. These processes lead to a continuous change in function of Dolné Krškany from residential to the commercial function. However, process of commercial suburbanisation has also its drawbacks. Growing number of commercial subjects in the district leads to an increased impact of „visual smog". Enormous amount of commercial subjects along the Novozamocka Street try to attract attention of drivers by placing colourful advertisements. As a result, the aesthetics of the street as well as traffic's safety in the street is threatened. Moreover, increase in traffic in the Novozamocka Street leads to dust, noise, traffic jams resulting in decreasing living standard of people in this district.

Mgr. Milan Midler
Katedra ekológie a environmentalistiky FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: milan.midler@ukf.sk

Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.
Katedra geografie regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: adubcova@ukf.sk

ŠPECIFIKÁ PLIEŠOVSKEJ KOTLINY

Pavol Michal, Peter Barto

Abstract

The article analyses some specific features of the Pliešovce Basin. These features enable that the basin is considered as exceptional and unique. They are related with the geological development and structure, the nature of landforms, structure and development of river network.

Keywords: Pliešovce Basin, neogene volcanic activity, tectonic-erosion relief, basalt lava plateau, watershed of basin, river piracy, transitability

Úvod

Cieľom príspevku je na príklade Pliešovskej kotliny analyzovať jej špecifické črty, týkajúce sa tektonického vývoja a geologickej stavby, usporiadania a vývoja hydrografickej siete a charakteru polohy. Práve tieto špecifiká ju umožňujú považovať za výnimočnú, zaujímavú a unikátnu.

Pliešovská kotlina je rozlohou 107 km^2 jednou z najmenších kotlín na Slovensku v rámci geomorfologickej oblasti Slovenské stredohorie. Jej tektonicko-erózny pôvod je taký istý ako pôvod ostatných kotlín na Slovensku v oblasti na juh od bradlového pásma. Georeliéf v tejto oblasti Slovenska sa označuje ako tektonicko-erózny (Michal, Barto, 2012), reliéf v oblasti na sever od bradlového pásma sa označuje ako erózny. V stavbe kotliny vystupujú na väčšine plochy produkty neogénneho vulkanizmu, prípadne ešte staršie horniny (paleozoicko-mezozoické) pliešovského ostrova. Aj keď Pliešovská kotlina bola ako iné kotliny v neogéne sedimentačným priestorom, v ktorom sa ukladali morské sedimenty, intenzívny vulkanizmus v bádene, sarmate a panóne prekryl tieto sedimenty, a tak nikde na území kotliny nevystupujú na povrch neogénne molasové sedimenty. Unikátnym javom z hľadiska stavby je rozsiahle lávové plató, ktoré vzniklo postupným pospájaním lávových prúdov v depresiách georeliéfu v oblasti Ostrej Lúky, Bacúrova a Dubového.

Kotlinou pretekajú dva rovnocenné toky, ktoré pramenia v Javorí, a je to Krupinica a Neresnica. Tieto dva toky odvádzajú povrchové vody do dvoch hlavných povodí: Neresnica do Slatiny, a tak do Hrona a Krupinica do Ipľa. Ďalším unikátom je chrbát Razputie, ktorý je kotlinovým rozvodím medzi povodím Ipľa a povodím Hrona. Na Slovensku sa uvádzajú len dve kotlinové rozvodia: známejšie rozvodie prechádza Štrbským prahom (hlavné európske rozvodie) medzi povodím Váhu a povodím Popradu a druhé kotlinové rozvodie prechádza cez chrbát Razputie.

Charakteristickou črtou polohy Pliešovskej kotliny je jej tranzitnosť. Vedie ňou bývalá stará obchodná cesta, Magna via, ktorá na území Slovenska prebiehala od Šiah cez Krupinu do Zvolena, Banskej Bystrice a ďalej odtiaľ na Turiec, Oravu a cez Poľsko k Baltu.

Študované územie

Objektom skúmania v tomto príspevku je Pliešovská kotlina, ktorá podľa geomorfologického členenia Slovenska (Mazúr, Lukniš, 1978) je jedným z krajinných kotlinových celkov geomorfologickej oblasti Slovenské stredohorie (ďalšími kotlinovými celkami tejto oblasti sú Zvolenská a Žiarska kotlina).

Pliešovská kotlina oproti susedným hraničiacim celkom predstavuje pomerne výraznú depresiu. Hranicu kotliny oproti okolitým celkom vymedzujeme ako geologicko-geomorfologickú. Na väčšine svojej dĺžky je hranica geomorfologická a vedie po úpätniciach okolitých vyšších celkov. Úpätnice týchto celkov sa pohybujú v rozpätiach 450 – 500 m n.m. V severnej časti kotliny ju vymedzuje vo východnej aj západnej časti geologická hranica, ktorá v týchto častiach ohraničuje lávové bazaltové plató v priestore medzi Ostrou Lúkou, Bacúrovom a Dubovým. Takto Pliešovská kotlina, vsadená medzi celkami Slovenského stredohoria, na východe hraničí s celkom Javorie a jeho podcelkom Lomnianskou vrchovinou (Lomno 908 m n.m.), na juhu s Krupinskou planinou a jej podcelkom Závozskou vrchovinou (Kopaný závoz 775 m n.m. – najvyšší vrch Krupinskej planiny), na západe so Štiavnickými vrchmi a ich podcelkom Skalkou (Skalka 882 m n.m.) a na severe s Kremnickými vrchmi a ich podcelkom Turovským predhorím (mapa 1).

Najsevernejší bod Pliešovskej kotliny sa nachádza pri Budči. Prechádza ním rovnobežka 48°34´38´´s.g.š. Najjužnejší bod leží južne od Bzovskej Lehôtky, cez ktorý prechádza rovnobežka 48°23´48´´ s.g.š. Najzápadnejší bod sa nachádza západne od Dubového. Prechádza ním poludník 19°02´16´´ v.g.d. Opačný krajný bod na východe má 19°12´11´´ v.g.d. Je v juhovýchodnej časti kotliny, juhovýchodne od Pliešoviec.

Vzhľadom na rôznorodý charakter jednotlivých častí kotliny z hľadiska georeliéfu a geologickej stavby, možno v rámci nej vyčleniť tri krajinné podcelky (Michal, 2012, Michal, Gajdoš, 2014): 1. Budčianske terasy (rezba georeliéfu roviny s terasami a nivnou rovinou Hrona); 2. Bacúrovská pahorkatina (pahorkatinná rezba reliéfu, s významným zastúpením bazaltových efuzív v geologickej stavbe); 3. Pliešovská pahorkatina (pahorkatinná rezba reliéfu, s významným zastúpením andezitových efuzív v geologickej stavbe).

Pliešovská kotlina je svojou plochou jednou z najmenších na Slovensku. Je približne 20 km dlhá, 2 -5 km široká a má celkovú plochu 107 km^2.

Mapa 1: Poloha Pliešovskej kotliny
Map 1: The location of the Pliešovce Basin

Materiál a metódy

V cieli príspevku sme uviedli, že sa pokúsime analyzovať niektoré špecifiká tohto zaujímavého krajinného celku, teda Pliešovskej kotliny. Aj keď sa analýza týka niektorých FG zložiek, teda litosférickej, hydrologickej zložky a georeliéfu, nejde nám o komplexnú fyzickogeografickú analýzu. Táto čiastočná analýza špecifík daného územia zodpovedá doterajšiemu stavu nášho odborného terénneho výskumu a na jeho základe doterajšej úrovne poznania tohto územia.

Je potrebné uviesť, že v odbornej literatúre sa nestretneme ani s jedným publikačným výstupom, ktorý by sa venoval samostatne Pliešovskej kotline. Väčšina poznatkov o kotline sa týka jednotlivých komponentov prírodného alebo socioekonomického prostredia v rámci nejakého väčšieho regionálneho celku. Najpočetnejšie literárne a mapové pramene, ktoré zahŕňajú aj Pliešovskú kotlinu, sa týkajú geológie a tektoniky najmä územia stredoslovenských neovulkanitov so zameraním na stratovulkán Javorie a štiavnický stratovulkán. Výsledkom práce širšieho kolektívu autorov je zostavenie geologickej mapy (Konečný a kol., 1998a) a vysvetliviek (Konečný a kol., 1998b). Títo autori sumarizovali vlastné poznatky a zhodnotili tiež poznatky zo starších výskumov v tejto oblasti. Tieto diela nám poslúžili ako základný podkladový materiál najmä pri hodnotení špecifík vývoja (tektonického) a stavby Pliešovskej kotliny.

Kľúčovou metódou hodnotenia špecifík Pliešovskej kotliny bol terénny výskum. Terénny výskum bol spojený so stanovením hraníc skúmaného územia a jeho vyhraničením voči okolitým geomorfologickým celkom. Na stanovenie hraníc boli použité topografické mapy 1 : 50 000 a geologická mapa 1 : 50 000 (Konečný a kol., 1998a). Hranicu kotliny oproti okolitým celkom vymedzujeme ako geologicko-geomorfologickú (analyzovaná v kapitole o vymedzení študovaného územia, mapa 1). Terénny výskum bol spojený s vnútorným geomorfologickým rozčlenením Pliešovskej kotliny. Pliešovskú kotlinu ako geomorfologický celok vymedzili Mazúr a Lukniš (1978). V rámci nej sme vyčlenili (Michal, 2012, Michal, Gajdoš, 2014) tri podcelky.

Terénny výskum bol spojený aj s hodnotením špecifík vývoja a stavby pri použití geologickej mapy 1 : 50 000 a vysvetliviek (Konečný a kol., 1998a), najmä tam a v tých prípadoch, keď bolo možné verifikovať situáciu na mape so situáciou v teréne. Usporiadanie hydrologickej siete sme zhodnotili terénnym výskumom pri použití topografických máp 1 : 25 000.

Stručná geomorfologická charakteristika územia

Pliešovská kotlina podľa nadmorskej výšky patrí do systému stredne vysoko položených kotlín Slovenska, ktorých dná sa pohybujú väčšinou v rozpätí nadmorských výšok 300 – 500 m. Platí to aj pre Pliešovskú kotlinu, ktorá len ojedinele vystupuje do nadmorských výšok nad 500 m alebo len malými plochami

klesá pod 300 m. Najnižší bod leží v nadmorskej výške 270,3 m v severnej časti kotliny, kde rieka Hron kotlinu opúšťa. Nadmorskú výšku 500 m presahuje najvyšší bod kotliny, Hrádok (540 m n.m.) a potom ešte Háj (537 m n.m.), Babinský vrch (520 m n.m.), Ďurianová (509 m n.m.) a Ostrý vrch (502 m n.m.). S výnimkou týchto bodov ostatná plocha Pliešovskej kotliny nikde nepresahuje túto nadmorskú výšku.

Pliešovská kotlina má tak ako iné kotliny tektonicko-erózny pôvod. Jej georeliéf je pahorkatinný, rozčlenený najmä Neresnicou a jej prítokmi, s relatívnymi výškovými rozdielmi väčšinou v rozpätí 50 – 100 m. Charakterizujú ho široké ploché chrbty s nadmorskými výškami 400 – 500 m, ktoré sú zvyškami zarovnaného georeliéfu z konca treťohôr (vrchný pliocén – poriečna roveň).

Pôvodne zarovnaný povrch na južnom úpätí Javoria bol v Pliešovskej kotline rozrezaný množstvom úzkych a pomerne hlbokých dolín Vápenného potoka, Macovho jarku, jarku Predkúty, Lomnianskeho potoka a samotnej Neresnice. Južná časť kotliny má charakter masívneho plochého chrbta Razputie.

Z geomorfologického hľadiska je zaujímavá textúra riečnej siete v tejto časti povodia Hrona (najmä povodie Neresnice). V tortóne sa podľa Lukniša (1972) Prahron vlieval v priestore Slovenského stredohoria do zálivu tortónskeho mora, pričom v pliocéne odvodňoval prietokové jazerá v Pliešovskej kotline. Pravouhlé zmeny smeru v Banskej Bystrici, pod Zvolenom a v Žiarskej kotline predurčili zlomy, ktoré ohraničujú Zvolenskú a Žiarsku kotlinu. Vyliatie bazaltových láv na severe Pliešovskej kotliny a jej zaplnenie viedlo tiež k vynútenej zmene smeru dolného toku Neresnice, ktorá na ceste k Hronu si vytvorila prielomovú dolinu na severozápadnom okraji Javoria.

Geologická stavba územia

Na geologickej stavbe územia sa podieľajú horninové komplexy kryštalinika, obalová jednotka paleozoika a mezozoika, neovulkanické horniny a sedimenty kvartéru (mapa 2).

Kryštalinikum veporika

Odkryv podložia kryštalinika pri Pliešovciach predstavuje vrchol hrasťovej štruktúry, ktorá je vymedzená priebehom paralelných zlomov smeru SZ – JV (Konečný a kol., 1988). Z hornín tu vystupujú najmä fylity, ktoré nájdeme severne od kóty Hrádok (540 m n.m.). Ďalšie výskyty sú pri severovýchodnom okraji obce Pliešovce.

Mezozoikum pliešovského ostrova

Kremence a kremité pieskovce s polohami bridlíc (spodný trias) budujú prevažne časť ostrova od severného okraja Pliešoviec až po Sásu a širšie okolie kóty Hrádok (540 m n.m.), kde ležia priamo na kryštalických bridliciach (fylity).

Mapa 2: Geologická stavba Pliešovskej kotliny
Map 2: The geological structure of the Pliešovce Basin

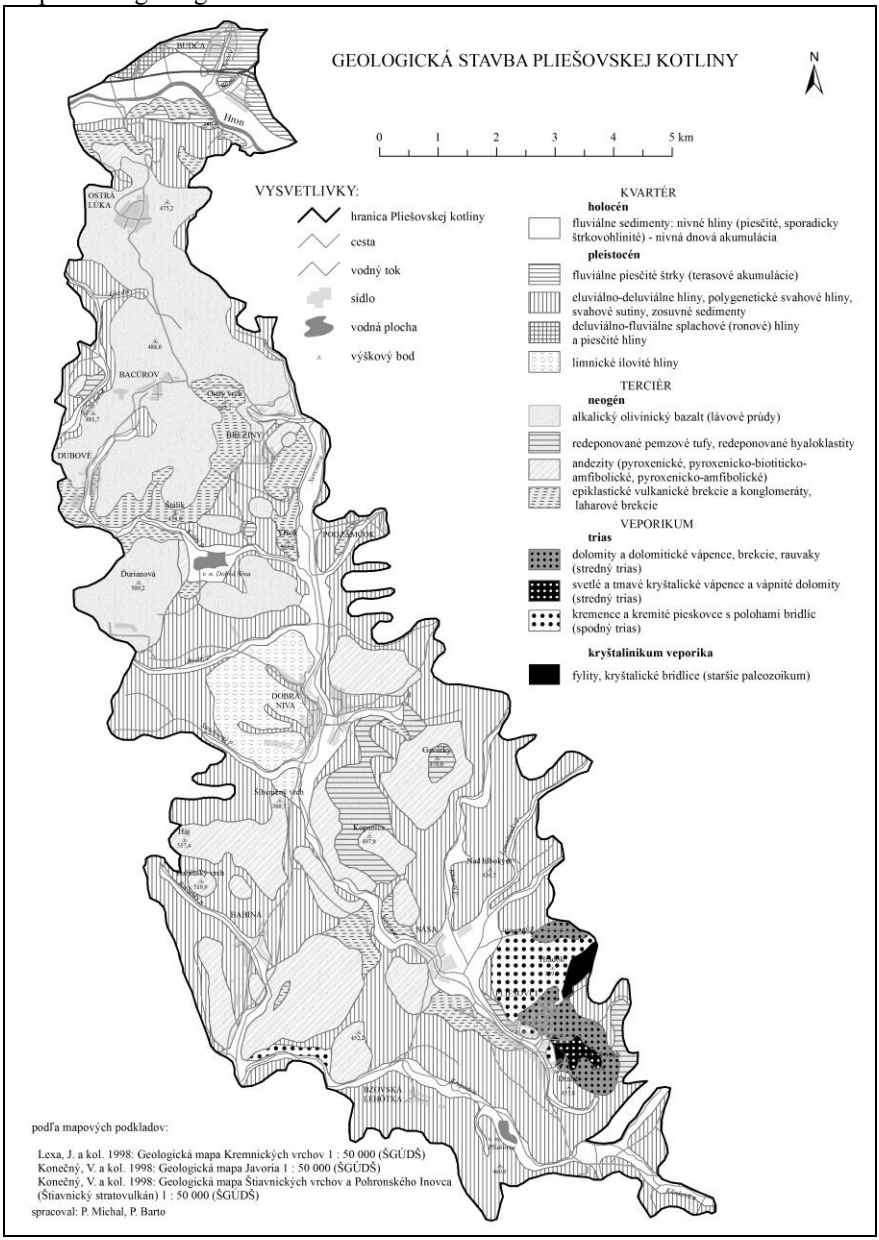

V priamom nadloží kremencov na severnom svahu kóty Hrádok sú uložené dolomity a dolomitické vápence, ktoré sú odkryté vo viacerých opustených lomoch v okolí Pliešoviec (Konečný a kol., 1985).

Pri východnom okraji Pliešoviec (opustená tehelňa) vystupujú kryštalické vápence a vápnité dolomity stredného triasu.

Vulkanosedimentárne komplexy a formácie neogénneho vulkanizmu (mapa 3)

Formácie a komplexy stratovulkánu Javorie

Stratovulkán Javorie je situovaný pri východnom okraji stredoslovenských neovulkanitov a predstavuje pomerne rozsiahly andezitový stratovulkán, ktorý sa vyvíjal v období báden – sarmat v priebehu niekoľkých etáp explozívno-efuzívnej aktivity. Z jednotlivých formácií tohto stratovulkánu má významné zastúpenie **neresnická formácia**, ktorú reprezentujú extruzívne telesá pyroxenicko-amfibolických andezitov prevažne dómatického charakteru, zriedkavejšie lakolity a hrubé a blokové epiklastické vulkanické brekcie (Konečný a kol., 1998b).

Telesá lakolitového typu sú odkryté eróznym zrezom medzi obcami Babiná a Sása, v južnej časti Pliešovskej kotliny.

Rozsiahlejšie teleso Červeniny (500 m n.m.) je v severnej časti otvorené lomom (t.č. mimo prevádzky). Menšie teleso Chrasť (452 m n.m.), situované južnejšie, je oddelené od hlavného telesa hrubou epiklastickou vulkanickou brekciou.

Vrchnú štruktúrnu etáž stratovulkánu reprezentuje v Pliešovskej kotline **javorská formácia**. Táto formácia zahŕňa explozívno-efuzívne produkty sarmatského vulkanizmu pyroxenických andezitov a ich vulkanoklastík.

Horniny javorskej formácie sú takmer súvisle rozšírené v nadloží starších formácií na západných, juhozápadných a južných svahoch Javoria. V javorskej formácii majú významné postavenie lávové prúdy, ktoré tvoria ploché až doskovité telesá, ktorých hrúbka dosahovala 150-300 m. Do Pliešovskej kotliny útvary tejto formácie zasahujú najmä na východe – na východ od doliny Neresnice, zhruba medzi pliešovským ostrovom a kótou 428 m n.m. východne od železničnej stanice Dobrá Niva. V tomto priestore sú plochými telesami lávových prúdov Kopanica (497 m n.m.), kóta 440 m n.m. severne od Sásy, Gavurky (470 m n.m.) a kóta 428 m n.m. východne od Dobrej Nivy. Výplň okolo lávových telies tvoria pyroklastiká, pemzové tufy, epiklastické vulkanické brekcie a laharové brekcie (Konečný a kol., 1983).

Formácie a komplexy štiavnického stratovulkánu

Pozostatky štiavnického stratovulkánu sarmatského veku zasahujú na východ, kde sa v Pliešovskej kotline stýkajú s produktami sarmatského vulkanizmu stratovulkánu Javorie. V skúmanom území sú horninové komplexy vrchnej stavby štiavnického stratovulkánu zastúpené litostratigrafickou jednotkou, a tou je **sitniansky komplex**.

Mapa 3 Formácie a komplexy stredoslovenských neovulkanitov v Pliešovskej kotline
Map 3: Formations and complexes of the Slovak Central Mountains – stratovolcanos in the Pliešovce Basin

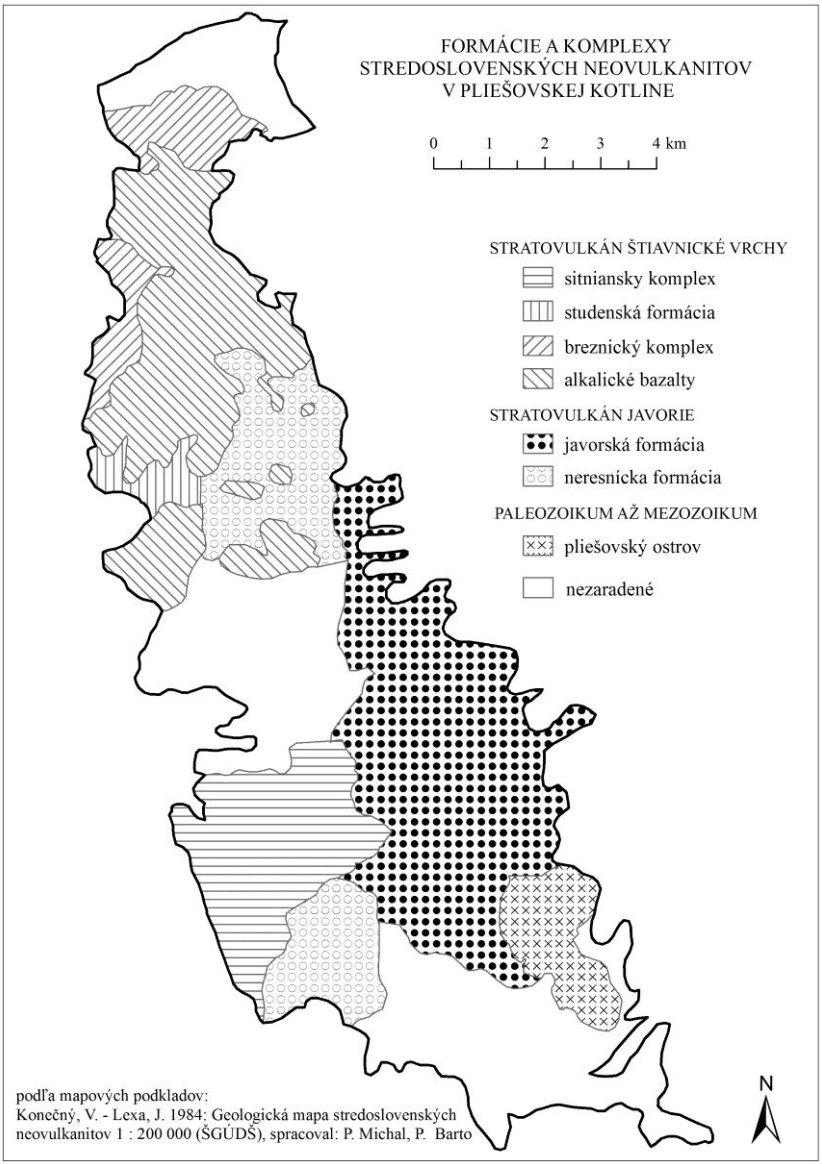

Sitniansky komplex zastupujú lávové prúdy amfibolicko-biotiticko-pyroxenického andezitu, ktoré sú uložené v juhozápadnej časti Pliešovskej kotliny. Rozsiahle andezitové teleso sa vyskytuje severne od Babinej a na ňom vystupujú kóty Babinský vrch (520 m n.m.), Háj (537 m n.m.), Šibeničný vrch (380 m n.m.). Lávové prúdy južne od Dobrej Nivy (chrbát Kozieho vrchu) a južne od Babinej tvorili výplne paleodolín, kde dosahovali hrúbku vyše 230 m (Konečný a kol., 1998b).

Druhým útvarom, ktorým zasahuje štiavnický stratovulkán do severnej časti, a to do časti na západ od Bacúrova, je **breznický komplex**. Ten zahŕňa lávové prúdy, pyroklastiká a epiklastiká pyroxenických andezitov, ktoré tvoria výplne paleodolín (Konečný a kol., 1983). V nadloží sú produkty breznického komplexu prekryté bazaltovým prúdom (okolie Ostrej Lúky a Bacúrova).

Rozsiahla **studenská formácia** zasahuje do Pliešovskej kotliny len malým ostrovom na sever od kóty Ďurianová (509 m n.m.), pozdĺž doliny Kalného potoka a tvoria ju epiklastické vulkanické brekcie.

Alkalický bazaltový vulkanizmus

Po skončení ryolitového a andezitového vulkanizmu nasledovali v oblasti stredného Slovenska prejavy explozívno-efuzívneho alkalického bazaltového vulkanizmu. Relikty tohto vulkanizmu predstavuje pomerne rozsiahly bazaltový príkrov v severnej časti Pliešovskej kotliny v oblasti Ostrej Lúky a Bacúrova.

Bazaltový príkrov v priestore Ostrá Lúka – Bacúrov – Ďurianová (509 m n.m.) tvorený väčším počtom lávových prúdov je uložený diskordantne v nadloží neresnickej a studenskej formácie v južnej časti a na breznickom komplexe a produktoch javorskej formácie v severnej časti. Báza príkrovu v južnej časti je v nadmorskej výške 470 m, pri severnom okraji je v úrovni 425 m n.m. Pri východnom okraji lávového príkrovu dosahujú lávové prúdy najnižšiu úroveň – cca 350 m n.m. (severne od Dobrej Nivy a pri osade Dolné Breziny), kde pravdepodobne sledovali erózne zárezy a lokálne depresie paleoreliéfu (Konečný a kol., 1998b). Najvyššiu úroveň dosahuje lávový príkrov v okolí kóty 509 (Ďurianová) pri jeho JV okraji.

V priebehu vulkanickej aktivity charakterizovanej opakovanými efúziami lávových prúdov došlo k zaplneniu depresií reliéfu s postupným vybudovaním rozsiahleho lávového plató. Nad týmto lávovým plató vyčnieval izolovaný relikt podložnej neresníckej formácie v oblasti kóty 502,7 (Ostrý vrch) západne od Dolných Brezín. Vznikom lávového plató sa odhradil južnejší priestor, ktorý bol súčasťou pôvodnej kotlinovej depresie s následnou sedimentáciou vo fluviálno-limnickom prostredí (Konečný a kol., 1986). Výplň tejto depresie vystupuje medzi dolinami Bystrého a Strieborného potoka západne od Dobrej Nivy.

Kvartér

Plošne najrozšírenejšími kvartérnymi útvarmi v skúmanom území sú pleistocénne svahoviny, ktoré sú tu zastúpené ako eluviálno-deluviálne hliny,

polygenetické svahové hliny, svahové sutiny a zosuvné sedimenty. K zosuvom dochádza najmä vplyvom gravitačných pohybov na strmších svahoch. Eluviálno-deluviálne hliny zvetralín sa zvyčajne neuchovávajú na mieste, ale bývajú resedimentované svahovými procesmi. Plošne najrozšírenejšou svahovinou, v ktorej prevládajú hlavne hlinité frakcie, sú polygenetické svahové hliny.

V rôznych zníženinách (dolinkách, úvalinách) a na úpätiach svahov sa vyskytujú aj prevažne hlinité deluviálno-fluviálne (splachové) sedimenty.

Vrchnú časť výplne sedimentačnej panvičky pri Dobrej Nive tvoria ílovité hliny s vložkami pieskov a drobných andezitových konglomerátov. V podloží potom nasleduje súvrstvie ílovcov až siltovcov (Konečný a kol., 1986).

Fluviálne piesčité štrky predstavujú akumulácie jednotlivých skupín riečnych terás. Za najstaršie (najvyššie) terasové štrky sú považované štrky pri Ostrej Lúke (v podloží bazaltov). Najvýznamnejšie terasové akumulácie sa vyskytujú na pravobreží Hrona pri Budči.

Z holocénych sedimentov sú zastúpené najmä fluviálne sedimenty. Ide hlavne o nivné hliny – piesčité alebo štrkovito-hlinité, ktoré vypĺňajú nivy riek na dne dolín. Aj keď je ich hrúbka kolísavá, predsa je vcelku malá (1 – 2 m), ale ich plošný rozsah na skúmanom území je značný (najmä niva Krupinice, Neresnice, Hrona).

Špecifiká súvisiace s polohou Pliešovskej kotliny

Pri interpretácii špecifík polohy Pliešovskej kotliny je potrebné vnímať jej dôležitý aspekt, a to je jej tranzitnosť. Pliešovskou kotlinou viedla stará obchodná cesta, známa ako „Magna via“ (Janšák, 1964), ktorá prechádzala územím Slovenska od Šiah cez Krupinu do Zvolena a pokračovala dolinou Hrona do Banskej Bystrice a ďalej cez Turiec na Oravu a cez Poľsko k Baltskému moru. Trasu tejto starej obchodnej cesty sleduje aj trasa železnice Zvolen – Krupina – Šahy. Ešte v období Rakúsko–Uhorska bola vybudovaná železničná trať Šahy – Krupina, na ktorej sa prevádzka začala, ako to uvádza Kubáček a kol. (2013) 7.4.1899 a v ďalšej etape bola vybudovaná trať Krupina – Pliešovce – Zvolen, ktorá bola spustená 15.1.1925. Vybudovaním obidvoch úsekov sa dosiahlo dopravno-hospodárske spojenie územia ležiaceho južne od Zvolena so stredným a severným Slovenskom. Premávka na tejto trati, ako to uvádza Hronček – Herčko – Darulová a kol. (2006) sa pravidelne uskutočňovala až do 1.2.2003, keď bola zastavená a dodnes nie je obnovená, čo je veľká škoda najmä z hľadiska využitia komunikačného potenciálu tohto regiónu.

Špecifiká súvisiace s tektonickým vývojom územia

Zárodok súčasnej Pliešovskej kotliny bol položený v období spodného bádenu (Konečný a kol., 1998b). V dôsledku extenzných procesov sa pôvodne jednotný sedimentačný priestor postupne rozpadol a transformoval sa na systém

hrasťovo-prepadlinových štruktúr.

Obdobie spodného bádenu je charakterizované morskou transgresiou postupujúcou od JZ a rozšírila sa do krupinskej depresie, z ktorej prenikol výbežok morského prostredia cez komunikačný kanál medzi ladzianskou a pliešovskou eleváciou (babinská depresia) do bacúrovskej depresie. Oblasť pliešovskej elevácie sa vyvíjala počas spodného bádenu ako oblasť vynorenia (Konečný a kol., 1998b).

V období spodného bádenu sa aktivoval aj vulkanizmus extruzívneho typu neresnickej formácie (hyperstenicko-amfibolické andezity). Táto extruzívna aktivita neresnickej formácie bola spätá s postupnou subsidenciou priestoru bacúrovskej depresie pozdĺž zlomovej zóny severo-južného priebehu obmedzujúcej depresiu z východnej strany. Uvedená zóna bola súčasne využitá pri výstupe extruzívnych telies, ako aj pri výstupe a umiestnení intrúzií (lakolity) – teleso pri obci Babiná – neresnická vulkano-tektonická zóna.

V období na rozhraní panónu a pontu v južnej časti Pliešovskej kotliny sa aktivovalo eruptívne centrum a v priebehu nasledujúcich efúzií bazaltových láv vznikol bazaltový príkrov. Odhradením časti priestoru južne od bazaltového príkrovu vznikol lokálny limnický bazén s fluviálno-limnickou sedimentáciou v oblasti Dobrej Nivy (Konečný a kol., 1986).

Pred koncom pontu sa skončil bazaltový vulkanizmus v severnej časti Pliešovskej kotliny. Nástup neotektonických pohybov uprostred pliocénu znamenal celkové výzdvihy územia, ústup a zánik jazier. Začal sa vývin riečnej siete na území. Po vzniku riečnej siete v pliocéne prechádza akumulovanie hronskej štrkovej formácie do tvorby akumulácií fluviálno-limnických piesčitých štrkov dna pôvodných dolín tokov (najmä Hrona).

Po začiatku kvartéru spätná aktivizácia neotektonických pohybov spolu s nástupom kvartérnej oscilačnej klímy, mala za následok prechod do výlučne fluviálnej akumulácie riečnych terás tokov územia. V riskom období pleistocénu sa úplne dotvorila terajšia riečna sieť. Zachované sú zvyšky fluviálnych stredných terás. Po würmských prejavoch periglaciálneho prostredia sa zachovali dnové štrkové akumulácie a zvyškové nízke terasy tokov.

Rôzne znaky, napr. interpretácia geofyzikálnych údajov (najmä gravimetria) a výsledky štruktúrnych vrtov potvrdili zložitý priebeh reliéfu terciérneho podložia neovulkanitov, charakterizovaného elevačnými a depresnými štruktúrami (Fusán a kol., 1969). Dominantným prvkom je hrasťovo-prepadlinový charakter morfologicko-tektonickej stavby podložia Pliešovskej kotliny (Zbořil a kol., 1971).

Pri interpretácií štruktúr podložia Pliešovskej kotliny možno vychádzať z práce Konečného a kol. (1988), v ktorej sa rozlišujú elevačné a depresné štruktúry a zlomové zóny.

Elevačné štruktúry

Pliešovská elevácia je orientovaná v smere ZSZ – VJV a v priestore Pliešovskej kotliny hraničí z juhovýchodu, juhu až juhozápadu s krupinskou

a babinskou depresiou a zo západu s bacúrovskou depresiou. Samotná elevačná štruktúra je rozdelená dvoma lokálnymi depresiami v priestore obce Sása a toku Krupinica na tri elevačné subštrukúry, z ktorých sú v skúmanom území zastúpené dve: oblasť Dobrej Nivy a oblasť Pliešoviec (výstup podložia na povrch vo východnej časti elevácie).

Odkryv podložia vo vrcholovej časti elevácie pri obci Pliešovce tvoria fylity veporika a kremence, vápence a dolomity spodného až stredného triasu (Kuthan a kol., 1963). Pôvodná elevačná pliešovská štruktúra založená v období spodného miocénu bola v období spodného bádenu rozdelená vznikom priečnej prelomovej štruktúry – babinskej depresie na ladziansku a pliešovskú časť. Pliešovská časť v oblasti Pliešovskej kotliny bola v období bádenu deformovaná ako hrasťová štruktúra. V mladšom období (pliocén) v dôsledku erózie sa obnažilo predterciérne podložie vo vrcholovej časti elevácie pri obci Pliešovce (Kuthan a kol., 1963).

Depresie

Bacúrovská depresia je situovaná severne od babinskej depresie. Z východu je oddelená meridionálnym zlomovým systémom (neresnická zlomová zóna) od pliešovskej elevácie. V období spodného bádenu došlo k subsidencii depresie, čo bolo kompenzované uložením hruboúlomkovitého vulkanického materiálu v súvislosti s extruzívnou aktivitou andezitov pozdĺž S – J zlomovej zóny (neresnická zlomová zóna). Vrchnú časť výplne depresie tvoria produkty štiavnického stratovulkánu. V období pliocénu došlo v rámci depresie k efúziám lávy a k sformovaniu bazaltového príkrovu (Konečný a kol., 1986).

Babinská depresia sa nachádza medzi ladzianskou a pliešovskou eleváciou a predstavuje depresnú štruktúru formovanú zlomami SZ – JV smeru. Depresia predstavovala komunikačný kanál spájajúci priestor krupinskej a bacúrovskej depresie. V období spodného bádenu morské prostredie preniklo cez uvedený koridor do bacúrovskej depresie a podmienilo vznik lagunárnej a neskoršej limnickej sedimentácie.

Vulkanotektonické zóny

Ďalším štruktúrnym elementom sú zlomové zóny s regionálnym priebehom, vymedzujúcom systémy elevačných a depresných štruktúr. Niektoré z nich, označované ako vulkanotektonické zóny, zohrali významnú úlohu pri založení a distribúcii eruptívnych centier.

Neresnická vulkanotektonická zóna (Konečný a kol., 1983) meridionálneho priebehu (obmedzuje bacúrovskú depresiu z východu a južnejšie ohraničuje pliešovskú eleváciu) zohrala významnú úlohu pri subsidencii bacúrovskej depresie a bola súčasne využitá na výstup extruzívnych telies neresnickej formácie. Neresnická vulkanotektonická zóna je križovaná zlomom SV – JZ priebehu, ktorý obmedzuje babinskú depresiu zo severu.

Špecifiká súvisiace s geologickou stavbou územia

Pliešovská kotlina predstavuje medzi kotlinami Slovenského stredohoria výnimku, najmä vo vzťahu ku geologickej stavbe. Kotlina je podobne ako ostatné kotliny tektonicko-erózneho pôvodu, no v jej stavbe vystupujú na väčšine plochy produkty neogénneho vulkanizmu (efuzíva a vulkanoklastiká), prípadne ešte staršie horniny (paleozoicko-mezozoické) pliešovského ostrova. Aj keď zárodok kotliny bol položený v období spodného bádenu a priestor kotliny bol sedimentačným priestorom, do ktorého prenikala morská transgresia z krupinskej depresie do ďalších tektonických depresií – babínskej a bacúrovskej, predsa intenzívny vulkanizmus s vystupovaním extruzívnych telies a ukladaním vulkanoklastického materiálu (Konečný a kol., 1998b) viedol k prekrytiu týchto sedimentov, a tak na území kotliny nenájdeme molasové sedimenty vystupujúce k povrchu. Oblasť pliešovského ostrova predstavuje vynorenú elevačnú štruktúru. Na povrch vystupujú komplexy a formácie neogénneho vulkanizmu, a to **stratovulkánu Javoria** a **stratovulkánu Štiavnických vrchov**.

Špecifikom vo vzťahu ku geologickej stavbe je prítomnosť pomerne rozsiahleho bazaltového príkrovu v severnej časti územia, v priestore Ostrá Lúka – Bacúrov – Ďurianová. V priebehu vulkanickej aktivity charakterizovanej opakovanými efúziami lávových prúdov došlo k zaplneniu depresií reliéfu, ich pospájaniu, a tak k vybudovaniu rozsiahleho lávového plató. Tento útvar patrí spolu s lávovými nekmi pri Banskej Štiavnici, troskovým kužeľom Putikovho vŕšku pri Novej Bani a lávovým prúdom pri Devičí k najvýznamnejším objektom bazaltového vulkanizmu v oblasti stredoslovenských vulkanitov.

Špecifiká súvisiace s vývojom a usporiadaním hydrografickej siete územia

Pliešovská kotlina je odvodňovaná dvomi rovnocennými tokmi – Neresnicou a Krupinicou. Medzi nimi sa vytvoril morfologicky výrazný rozvodný chrbát Breh (586,8 m n.m.). Už v Pliešovskej kotline oddeľuje paralelne prebiehajúce doliny Krupinice (patrí do povodia Ipľa) a Neresnice (patrí do povodia Hrona). Chrbát je široký 100 až 500 m a je dlhý viac ako 4 km. V podstate je tento chrbát južnou rázsochou Ježovej (781,4 m n.m.) v Lomnianskej vrchovine Javoria.

Krupinica pramení západne od osady Podlysec v nadmorskej výške 740 m v Javorí a má dĺžku 65,4 km. Odvodňuje južnú časť územia a vlieva sa do Ipľa západne od Šiah. Má dva významnejšie prítoky (ľavostranné), ktoré pramenia v Javorí: Rimáňsky potok a Klinkovicu. Neresnica pramení na južných svahoch Ježovej (781 m n.m.) v nadmorskej výške 570 m. Jej celková dĺžka je 25,5 km. Tečie cez Sásu, Dobrú Nivu a vo Zvolene sa vlieva do Slatiny.

V Pliešovskej kotline je zaujímavé kotlinové rozvodie medzi povodím Hrona (Neresnica) a povodím Ipľa (Krupinica), ktoré oddeľuje kotlinový prah

Razputie. Kotlinové rozvodie je druhé najvýznamnejšie na území Slovenska (po Štrbskom prahu v Podtatranskej kotline).

Obr. 1: Schéma potenciálneho riečneho pirátstva (upravené podľa Laciku 2002)
A – východiskový stav, B – laterálna erózia silnejšieho toku, C – kompozícia po načapovaní
1 – rozvodný chrbát Breh, 2 – erózne silnejší tok (Neresnica), 3 – erózne slabší tok (Krupinica)
Figure 1: The potential of river piracy scheme
A –the initial stage, B – the lateral erosion of stronger stream, C – the composition after the river piracy
1 – the watershed divide Breh, 2 –the erosively stronger stream (Neresnica), 3 –the erosively weaker stream (Krupinica)

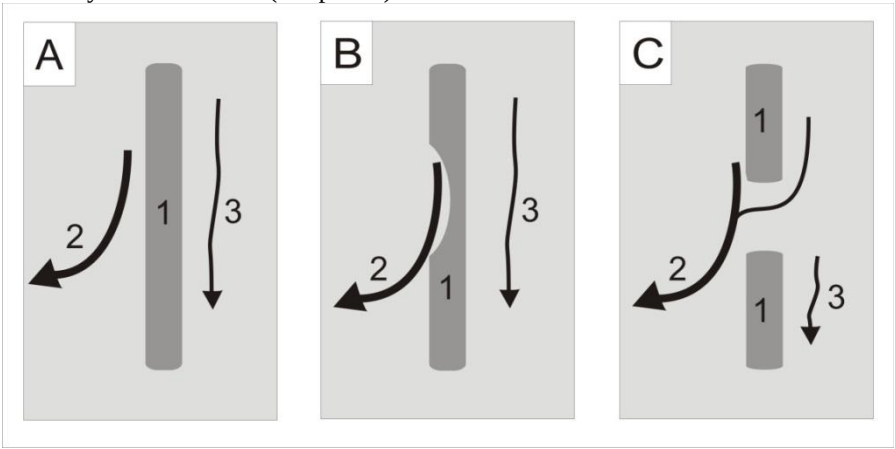

Špecifickým javom v skúmanom území súvisiacim s usporiadaním riečnej siete je náznak riečneho pirátstva, kde agresívnejšia Neresnica sa v pramennej oblasti zahlbuje rýchlejšie a hrozí načapovaním horného toku Krupinice. Riečnym pirátstvom vo vulkanických pohoriach Slovenska sa zaoberal Lacika (2002). Termín pirátstvo riek chápe autor aj ako načapovanie tokov, čo sa vysvetľuje rozdielnymi spádovými pomermi dvoch susedných tokov. Spôsobuje ho rieka s väčším sklonom koryta, ktorá spätnou eróziou presekáva rozvodný hrebeň a odvádza do svojho koryta vodu susedného toku. Lacika (2002) nadväzuje svojou typizáciou riečneho pirátstva na učebnicu Lukniša (1954), ktorý rozlišuje dva typy pirátstva: pirátstvo preťatím vzad a pirátstvo preťatím vbok. Lacika (2002) detailne analyzuje typy riečneho pirátstva na príklade typových lokalít a vcelku rozlišuje riečne pirátstvo typu **T** (Luknišovo pirátstvo preťatím vzad) a riečne pirátstvo typu **K** (Luknišovo pirátstvo preťatím vbok). V skúmanom území sa medzi povodiami

Neresnice a Krupinice nachádza výrazný rozvodný chrbát Breh a práve tento rozvodný chrbát je miestom „boja“ dvoch povodí. Spätná erózia sa podieľa na tom, že dochádza k posunu rozvodia na stranu menej „agresívneho“ povodia (povodie Krupinice). Náznaky pirátstva vznikajú ako dôsledok odlišnej výškovej polohy eróznych báz doliny Neresnice a doliny Krupinice. Dolina Neresnice s nižšou eróznou bázou je predurčená k tomu aby načapovala časť povodia s vyššou eróznou bázou (povodie Krupinice). Z hľadiska typológie možno identifikovať v skúmanom území riečne pirátstvo typu K (pirátstvo preťatím vbok) (obr. 1).

Záver

Pliešovská kotlina predstavuje výraznú depresiu medzi vyvýšenými stratovulkanickými celkami oblasti Slovenského stredohoria – stratovulkánom Javoria a stratovulkánom Štiavnických vrchov. Pozdĺž zlomov jednotlivé časti územia poklesávali, vznikli tak dielčie depresie, ako krupinská, babinská a bacúrovská depresia, v ktorých sa ukladali neogénne molasové sedimenty. Niektoré zlomy zase predstavovali cesty výstupu extruzívnych telies (neresnícka vulkanotektonická zóna), alebo pri formovaní riečnej siete územia si na zlomoch toky založili svoje doliny (Neresnica, Krupinica). Pliešovská kotlina je z väčšej časti vyplnená produktami neogénneho vulkanizmu. V jej priestore sa stýkajú formácie a komplexy dvoch hlavných stratovulkanických telies: stratovulkánu Javorie (neresnická formácia, javorská formácia), stratovulkánu Štiavnických vrchov (sitniansky komplex, breznický komplex, studenská formácia). Osobitný a zaujímavý útvar v severnej časti kotliny predstavuje lávové bazaltové plató v okolí Ostrej Lúky a Bacúrova.

Pliešovská kotlina je z viacerých hľadísk veľmi zaujímavým územím, ktorému doteraz nebola venovaná zodpovedajúca odborná pozornosť. Dúfame, že toto konštatovanie sa stane minulosťou.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu KEGA 049UMB-4/2016.

Literatúra

FUSÁN, O. a kol. 1969. Geologická stavba podložia stredoslovenských neovulkanitov. In *Zborník geologických vied, Západné Karpaty*, 10, Bratislava, s. 3-160.

HALOUZKA R. a kol. 1997. *Mapa a vysvetlivky ku štruktúrnej neotektonickej mape Slovenska 1 : 500 000*. Manuskript – archív GS SR, Bratislava.

HRONČEK, P. – HERČKO, I. – DARULOVÁ, J. a kol. 2006. *Pliešovce – Krajina, história, kultúra.* Obecný úrad Pliešovce, CVV UMB v Banskej

Bystrici, 190 s.
JANŠÁK, Š. 1964. Z minulosti dopravných spojov na Slovensku. In *Geografický časopis*. roč. 14, č. 1.
KAROLUS, K. a kol. 1974. *Komplexné spracovanie a vyhodnotenie štruktúrneho vrtu GK – 8 Ostrá Lúka v Pliešovskej kotline*. Manuskript – archív GS SR, Bratislava.
KONEČNÝ, V. a kol. 1983. *Stratigrafické členenie neovulkanitov stredného Slovenska. Západné Karpaty.* Séria geológia, 9, Bratislava, s. 1 – 203.
KONEČNÝ, V. a kol. 1985. *Vysvetlivky k listom geologickej mapy 1 : 25 000 Krupina – 2* (36-342). Manuskript – archív GS SR, Bratislava.
KONEČNÝ, V. a kol. 1986. *Vysvetlivky k listu geologickej mapy 1 : 25 000 Krupina – 1,* Manuskript – archív GS SR, Bratislava.
KONEČNÝ, V. a kol. 1988. *Geologická stavba a morfoštruktúry podložia východnej časti stredoslovenských neovulkanitov (Krupinská planina – Zvolen) v mierke 1 : 100 000*. Manuskript – archív GS SR, Bratislava.
KONEČNÝ, V. a kol. 1998a. *Regionálne geologické mapy Slovenska 1 : 50 000. Geologická mapa Javoria.* Geologická služba Slovenskej republiky, Bratislava.
KONEČNÝ, V. a kol. 1998b. *Vysvetlivky ku geologickej mape Javoria 1 : 50 000*. Geologická služba Slovenskej republiky. Vydavateľstvo Dionýza Štúra, Bratislava, 304 s.
KUBÁČEK, J. a kol. 2013. *Dejiny železníc na území Slovenska.* Železnice Slovenskej republiky, Bratislava, 279 s.
KUTHAN, M. a kol. 1963. *Vysvetlivky k prehľadnej geologickej mape 1 : 200 000. List Zvolen*, Manuskript – archív GS SR, Bratislava.
LACIKA, J. 2002. Typy riečneho pirátstva vo vulkanických pohoriach slovenských Karpát. In *Geografický časopis*. roč. 54, č. 2, s. 151-164.
LUKNIŠ, M. 1954. *Všeobecná geomorfológia I.* SPN, Bratislava.
LUKNIŠ, M. 1972. Reliéf. In M. Lukniš a kol.: *Slovensko 2 – Príroda*, Obzor, Bratislava, s. 124-201.
LUKNIŠ, M. 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej socioekonomického rozvoja. In *Geografický časopis*. roč. 37, č. 2-3, s. 137-161.
LUKNIŠ, M. – PLESNÍK, P. 1969. *Nížiny, kotliny a pohoria Slovenska*. Osveta, Bratislava, 135 s.
MAZÚR, E. 1964: Kotliny ako význačný prvok reliéfu Slovenska. In: *Geografický časopis*, č.2, s. 105-126.
MAZÚR, E. – LUKNIŠ, M. 1978. Regionálne geomorfologické členenie SSR. In *Geografický časopis*. roč. 30, č. 2, s. 101-125.
MICHAL, P. 2003. *Ipeľská kotlina – Príroda a človek*. Geografické štúdie Nr. 10, Banská Bystrica, 156 s.
MICHAL, P. – BARTO, P. 2012. *Geografia Slovenska 1. Príroda a prírodné krajinné typy*. Banská Bystrica : FPV UMB. 168 s.

MICHAL, P. 2012. Návrh úprav geomorfologického členenia Slovenska. In *Zborník abstraktov*, Ružomberok, s. 32.
MICHAL, P. – GAJDOŠ, A. 2014. Geomorfologické členenie Slovenska z pohľadu súčasného výskumu. In *Geografické informácie*, roč. 18, s. 141-150.
ZBOŘIL, L. a kol. 1971. Príspevok geofyziky k riešeniu vzťahov medzi tektonikou a vulkanizmom v Západných Karpatoch. In *Geologické práce*, Správy 57, Bratislava.

SPECIFICS OF THE PLIEŠOVCE BASIN

Summary

Pliešovce Basin is a distinct depression between two stratovolcanics units in the Slovak Central Mountains – stratovolcano Javorie and stratovolcano Štiavnicke Mountains. In the Pliešovce Basin the neogene depressions (babinská and bacúrovská) were developed. There were the molasa marine sediments covered mostly with neogene volcanic products that stood out from the two main centers of volcanic activity, the stratovolcano Javorie and Štiavnica stratovolcano. These units are represented by several rock formations and complexes (the Neresnica Formation, the Studenec Formation, the Javorie Formation, the Sitno Complex, the Breznica Complex). They join in the area of Pliešovce Basin. Very interesting formation in the northern part of the basin is basalt lava plateau, whose presence is a unique phenomenon in the basin at all.

Doc. RNDr. Pavol Michal, CSc.
Mgr. Peter Barto, PhD.
Katedra geografie a geológie
Fakulta prírodných vied
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: pavol.michal@umb.sk, peter.barto@umb.sk

ZMENY VO VYUŽÍVANÍ PÔDNEHO FONDU V NITRIANSKOM SAMOSPRÁVNOM KRAJI PO ROKU 2004

Jana Némethová, Veronika Kováčová

Abstract

In this paper we analyze the changes in the use of land resources in the Nitra Self-governing Region after Slovakia's accession to the EU in the period of years 2004 and 2014. There was a decrease in the structure of agricultural land in all categories while the structure of non-agricultural land recorded an increase in all its categories. After Slovakia joined the European Union, the trend of increase in other areas has begun to dominate for which the decrease was typical in the pre-accession period. This results in the formation of the so-called white areas and the gradual abandonment of agricultural land. We deal with the changes in the use of agricultural land between 2004 and 2014 at the level of municipalities in Nitra Self-governing Region in more detail. We study the development of increases and decreases of agricultural, arable land, permanent crops and permanent grasslands. We deal with land consolidation as a result of housing and civic amenity, industrial activity and construction, transport, forestation and grassing of agricultural land, and we also deal with covering of agricultural land for non-agricultural purposes.

Keywords: land resources, agricultural land resources, Nitra Self-governing Region, coverage of agricultural land, land consolidation

Úvod

Slovenská republika je považovaná jednak z hľadiska historického, ako aj z hľadiska tradícií za poľnohospodársku krajinu, avšak súčasný stav poľnohospodárstva a celého pôdohospodárstva, jeho nerentabilita a neefektivita sa podpísali pod jeho úpadok. Trend znižovania poľnohospodárskej pôdy na úkor nepoľnohospodárskej pôdy, znižovanie živočíšnej a rastlinnej výroby, zarastanie lúk a pasienkov, zatrávňovanie a zalesňovanie poľnohospodárskej pôdy ako aj neracionálne a nepotravinárske využívanie pôdneho fondu sa na Slovensku prejavil už počas transformačného obdobia v 90-tych rokoch 20. storočia. Priaznivé zmeny v tomto smere priniesol až vstup Slovenska do Európskej únie v roku 2004 a uplatňovanie Spoločnej poľnohospodárskej politiky. Slovenská vláda sa v prvých rokoch po vstupe do Európskej únie rozhodla využiť možnosť vyplácania priamych platieb vo forme tzv. jednotnej platby na plochu (SAPS). Jednotná platba na plochu sa vypláca na hektár užívanej poľnohospodárskej pôdy, ktorá je v dobrom poľnohospodárskom stave zlučiteľnom s ochranou životného prostredia.

Platba stiera rozdiely v podpore medzi intenzívnymi a extenzívnymi oblasťami Slovenska. Je financovaná z Garančnej sekcie Európskeho poľnohospodárskeho záručného fondu. Jednotná platba na plochu nezakladá povinnosť na ploche vyrábať, ani dodržiavať vynímanie z obrábania pôdy (Chrastinová, 2005). Cieľom príspevku je analyzovať vývoj zmien pôdneho fondu (poľnohospodárskeho i nepoľnohospodárskeho) v Nitrianskom samosprávnom kraji po vstupe Slovenska do EÚ v období rokov 2004 a 2014. Detailnejšie sa zaoberáme zmenami vo využívaní poľnohospodárskeho pôdneho fondu v tomto období na úrovni obcí Nitrianskeho samosprávneho kraja. Zaoberáme sa vývojom prírastkov a úbytkov poľnohospodárskej a ornej pôdy, pozemkovými úpravami v dôsledku bývania a občianskej vybavenosti, priemyselnej činnosti, výstavby, dopravy či zalesňovania a zatrávňovania poľnohospodárskej pôdy. Sledujeme zábery pôdneho fondu na nepoľnohospodárske účely na úrovni Nitrianskeho samosprávneho kraja.

Teoreticko-metodické východiská

Transformačné zmeny po roku 1989 sa prejavili v mnohých aspektoch života spoločnosti. Mali veľký dosah na poľnohospodársku výrobu a spôsobili tiež mnohé zmeny vo využití pôdy. Tieto zmeny plynule nadväzovali na zásadné zmeny v hospodárskej politike Európskej únie, ktorým sme sa museli prispôsobiť a na trendy súvisiace s nástupom globalizácie (Blažík, 2004). Na Slovensku po roku 1989 dochádza k zmene vo využívaní poľnohospodárskej krajiny. V krajine sa objavil nový fenomén - pustnutie kultúrnej poľnohospodárskej krajiny. To sa prejavuje samovoľným zarastaním lúk a pasienkov nelesnou stromovou a krovinovou vegetáciou prostredníctvom sekundárnej sukcesie. Ide o problém nevyužívania krajiny, približne na ploche 18 % z výmery poľnohospodárskej pôdy Slovenska. Zárastové procesy prebiehajú najmä ako dôsledok stagnácie poľnohospodárstva, osobitne živočíšnej výroby (Zaušková, Midriak, Krajčovič, 2012). Na celkovom znižovaní výmer jednotlivých kategórií poľnohospodárskej pôdy má výrazný podiel aj vstup Slovenska do EÚ a uplatňovanie spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP), a to najmä prostredníctvom multifunkčného poľnohospodárstva, ktoré predpokladá možnosť pokračovania v poľnohospodárskom využívaní krajiny bez povinnosti vyrábať (Zaušková, Midriak, Krajčovič, 2012).

Využívanie pôdy v SR v roku 2014 je charakteristické negatívnymi javmi, medzi ktoré patrí: pokles poľnohospodárskej pôdy o 1,8 % (tento klesajúci trend pretrváva už od roku 1990, pričom maximálny úbytok zaznamenali chmeľnice 74,4 %, nasledujú ovocné sady 16,5 % a vinice o 15,6 %), pokles všetkých druhov poľnohospodárskych pozemkov (od roku 2000), pokles poľnohospodárskej pôdy na úkor zastavanej pôdy a nádvorí až o 6,8 % nárast lesnej pôdy o 0,8 % a ostatnej pôdy o 2,3 %, čo vedie k pustnutiu krajiny a tvorbe tzv. „bielych plôch“ (http://www.enviroportal.sk). Pustnutie poľnohospodárskej krajiny na Slovensku sa prejavilo už počas transformačného obdobia a stále pretrváva. Poľnohospodárska

krajina na Slovensku zaberá až 48,9 % územia (rok 2015). Odborníci upozorňujú na zmeny vo využívaní poľnohospodárskej pôdy najmä po roku 1989. Spustnuté pôdy však zaznamenali na Slovensku vrchol svojho rozsahu asi v polovici 20. storočia. Najviac sú rozšírené v Strážovských vrchoch, Ondavskej pahorkatine, v Malých Karpatoch, v Juhoslovenskej kotline a tiež na Podunajskej pahorkatine. Ide tu o fenomén, výrazne vystupujúci na Slovensku ako novodobý spoločensko-krajinnoekologický problém sukcesie – zarastania opúšťaných, resp. neobhospodarovaných poľnohospodárskych pozemkov, a tým pustnutia kultúrnej poľnohospodárskej krajiny, zjavný najmä za posledných 20 (až 40) rokov (Midriak, Zaušková, 2011). Pri lokalizácii a identifikácii plôch pustnutia poľnohospodárskej krajiny sa vychádza z reálneho predpokladu že sa budú vyskytovať najmä na tzv. ostatnom poľnohospodárskom fonde, čiže na plochách, ktoré nie sú registrované v LPIS (register poľnohospodárskych produkčných blokov), ale patria do poľnohospodárskeho pôdneho fondu. Ďalej sa vychádza z predpokladu, že sa budú vyskytovať v tzv. poľnohospodársky znevýhodnených oblastiach (LFA), v ktorých sú náklady na jednotku výroby v poľnohospodárskej činnosti trvalo nadpriemerné (Zaušková, 2010).

Dlhodobými zmenami využitia pôd v Českej republike sa zaoberali Kabrda, Bičík, Šefrna (2006). Zmenami využívania pôdy okresu Dunajská Streda a vybrané dopady transformačných procesov skúmali Blažík, Falťan, Tarasovičová, Saksa (2011a). Podľa Švedu, Vigašovej (2010) nárast zastavaných plôch je sprevádzaný aj zmenou v poľnohospodárskom využití krajiny. Úbytok ornej pôdy, nárast poľnohospodársky nevyužívaných areálov, či likvidácia trvalých kultúr (vinice, ovocne sady) sú javmi, ktoré pretvárajú prímestskú krajinu a spôsobujú jej nevratné zmeny. Využívaním poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej pôdy v Nitrianskom kraji sa zaoberá Némethová (2009) a potenciálom a perspektívami poľnohospodárskej pôdy Slovenska v príspevku skúma Némethová (2011). Podľa Némethovej, Dubcovej, Kramárekovej (2014) pod vplyvom SPP EÚ došlo v nových členských štátoch EÚ, teda aj na Slovensku k viacerým štrukturálnym zmenám, ktoré sa týkali poklesu výmery pôdy a jej využívania. Zmeny vo využívaní ornej pôdy na Slovensku a v Bulharsku v dvoch časových horizontoch 1990- 2000 a 2000- 2006 sú predmetom záujmu Kopeckej et al. (2012). Integrálny pohľad na možnosti štúdia využitia zeme (land use) prezentuje Žigrai (1995). Definuje využitie zeme ako konkrétny prejav ľudskej aktivity v priestore a čase, ktorý v sebe nesie informácie o historickom, hospodárskom, sociálnom a kultúrnom potenciáli krajiny a predstavuje prienik medzi prírodnými danosťami územia, technickými možnosťami a poznatkami človeka. Význam kvality pôdy pre jej ďalšie poľnohospodárske využitie zdôrazňujú vo svojich prácach napr. Svobodová, Kejíková, Věžník (2014), Feszterová, Jedľovská (2009) a Jedľovská, Feszterová (2009).

Pri analýze vývoja pôdneho fondu Nitrianskeho samosprávneho kraja (NSK) sme použili index zmeny, ktorý najlepšie vyjadruje vývojové tendencie

zmien plôch jednotlivých kategórií pôdneho fondu medzi dvomi časovými horizontmi. Druhým ukazovateľom je index rastu/úbytku, ktorý vyjadruje percentuálny nárast, resp. úbytok jednotlivých kategórií využitia zeme. Použili sme ho pri analyzovaní vývoja zmien využitia poľnohospodárskej pôdy v jednotlivých obciach NSK. Pri jeho aplikácii sme vychádzali z práce Blažíka, Faľťana, Tarasovičovej a Saksu (2011a). Matematické vyjadrenie indexu rastu/úbytku je nasledovné:

$$ZR_{k(a-b)} = ([(r_{ib}/c_{ib})/(r_{ia}/c_{ia})] \times 100) - 100\ [\%]$$

kde $ZR_{k\,(a-b)}$ je zmena rozlohy danej kategórie využitia zeme (index rastu/úbytku), r_{ia} je rozloha druhu pozemku na začiatku obdobia a r_{ib} na konci obdobia, c_{ia} je celková rozloha sledovanej územnej jednotky na začiatku a c_{ib} na konci obdobia.

Zmeny vo využívaní pôdneho fondu v Nitrianskom samosprávnom kraji v rokoch 2004 a 2014

Nitriansky samosprávny kraj predstavuje 28,7 % z celkovej výmery pôdneho fondu SR, čo je najviac zo všetkých krajov SR. Z celkovej výmery NSK zaberá poľnohospodárska pôda až 73,74 % (r. 2015). Nitriansky kraj s celkovou rozlohou (635 372 ha) je až piaty v poradí v rámci ostatných krajov SR, avšak má najväčšiu výmeru poľnohospodárskej pôdy (465 674 ha). K okresom NSK s najväčším percentuálnym zastúpením poľnohospodárskej pôdy patria okresy Šaľa (82,9 %), Nové Zámky (79,8 %), Komárno (78,5 %) a Nitra (77,5 %). Kvalita pôd na území kraja je značne rozdielna. Od južných černozemí, čierníc cez hnedozeme. Toto sú prírodné danosti, ktoré ovplyvňujú štruktúru aj zmeny pôdneho fondu kraja. V súčasnosti v NSK dochádza k redukcií ornej pôdy a to nielen jej premenou na trvalé trávne porasty (zatrávňovanie, extenzívne využívané pôdy), ale aj zábermi pôdy pre stavebné účely. Do roku 2005 významne klesal podiel výmery pôdneho fondu u všetkých kategórií s výnimkou ostatných plôch. Uvedené zmeny vo využívaní poľnohospodárskej pôdy však na druhej strane spôsobili nárast – prebytok (nevyužitej) poľnohospodárskej pôdy, ktorá mohla byť potenciálne využitá na alternatívne využitie, napr. na produkciu bioenergetických surovín. Po vstupe Slovenska do EÚ sú zmeny vo výmere pôdneho fondu Nitrianskeho samosprávneho kraja menej výrazné ako po transformačnom období po roku 1990. Napriek tomu však pokračuje trend úbytku poľnohospodárskej pôdy a nárast výmery nepoľnohospodárskej pôdy. V NSK po vstupe do EÚ sa prejavovali podobné zmeny vo vývoji pôdneho fondu ako aj v podmienkach celého Slovenska. V štruktúre nepoľnohospodárskej pôdy má najvyšší prírastok ostatná plocha (15,09 %). Mierne narastá aj výmera zastavanej (2,51 %), vodnej (0,95 %) a lesnej plochy (0,59 %). V štruktúre poľnohospodárskej pôdy tradične klesá orná pôda (-0,42 %) a trvalé kultúry (-3,46 %). Najvýraznejší úbytok v sledovaných rokoch

zaznamenávajú trvalé trávne porasty (-4,38 %), (tab. 1). Od roku 2008 mali zábery poľnohospodárskej pôdy najvyššie úbytky hlavne v dôsledku výstavby. Iba rok 2014 sa vyznačoval úbytkom pôdy zalesnením. Celkové najvyššie úbytky pôdy nastali v rokoch 2009 a 2013 (tab. 2).

Z hľadiska štruktúry vlastníckych vzťahov dominuje predovšetkým pôda nezistených vlastníkov. Viac ako 70 % výmery pôdneho fondu NSK má nevyjasnené vlastnícke vzťahy. Nasleduje pôda súkromných fyzických osôb (8,26 %), časť pôdneho fondu pripadá Lesom Slovenskej republiky (5,8 %) a cirkvi (3,07 %), (ŠÚ SR, 2015).

Tab. 1: Prírastky a úbytky pôdneho fondu v Nitrianskom samosprávnom kraji v rokoch 2004 a 2014
Table 1: Increases and decreases in land resources in in the Nitra Self-governing Region in 2004 and 2014

Druh pozemku	Výmera v ha		Index zmeny v %	Nárast/úbytok
	2004	2014	2014/2004	2014/2004
Nepoľnohospodárska pôda	**164 700**	**168 698**	**102,43**	**2,43**
Zastavaná plocha	37 364	38 303	102,51	2,51
Lesná plocha	96 131	96 695	100,59	0,59
Vodná plocha	15 657	15 806	100,95	0,95
Ostatná plocha	15 547	17 893	115,09	15,09
Poľnohospodárska pôda	**469 640**	**465 674**	**-99,16**	**-0,84**
Orná pôda	407 126	405 415	-99,58	-0,42
Trvalé trávne porasty	31 012	29 655	-95,62	-4,38
Trvalé kultúry	31 699	30 601	-96,54	-3,46
Spolu	**634 340**	**634 372**	**100,01**	**0,01**

Zdroj: ŠÚ SR, 2015, vlastné výpočty

Tab. 2: Ročné zábery poľnohospodárskej pôdy NSK v rokoch 2008 – 2014
Table 2: Annual covering of agricultural land in Nitra Self-governing Region in the years 2008-2014

Rok	Výstavba	Zalesnenie	Spolu
2008	118	31	149
2009	475	3	478
2010	78	0	78
2011	78	11	89
2012	56	62	118
2013	370	27	397
2014	74	115	189

Zdroj: Správy o stave ŽP 2007 – 2013, 2016

Zmeny vo využívaní poľnohospodárskeho pôdneho fondu v obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja v rokoch 2004 a 2014

Zmeny výmer jednotlivých druhov pozemkov v obciach NSK sme vyjadrili pomocou indexu rastu a úbytku. Týmto ukazovateľom môžeme podrobne pozorovať vývoj zmien poľnohospodárskeho pôdneho fondu a tak poukázať na zmeny v jeho vnútornej štruktúre v období rokov 2004 a 2014. Väčšina obcí NSK až 151 (43,1%) podľa indexu rastu a úbytku sa vyznačuje miernym úbytkom výmery **poľnohospodárskej pôdy** od 0 do (-1 %). Ide o obce nachádzajúce sa najmä v južnej a západnej časti kraja. Nízky úbytok poľnohospodárskej pôdy sa týkal aj miest Kolárovo, Šahy, Želiezovce a Vráble. Úbytok poľnohospodárskej pôdy od (-2 % a viac) bol typický najmä pre obce okresu Nitra a Zlaté Moravce a patrilo sem 59 obcí (16,9 %). Výrazný bol aj úbytok v okresných mestách Nitra (-5,5 %), Levice (-2,9 %), Zlaté Moravce (-3,1 %), ale aj v mestách okresu Nové Zámky, Štúrovo (-2,1 %) a Šurany (-3,2 %). Najvyšší pokles bol zaznamenaný v okrese Nové Zámky v obci Veľký Kýr (-89,9 %). Až 230 obcí kraja (65,7 %) zaznamenalo úbytok poľnohospodárskej pôdy (mapa 1).

Miernym nárastom poľnohospodárskej pôdy od 0 do 1 % boli zastúpené hlavne obce v severnej a západnej časti okresu Levice a patrilo sem 57 obcí (16,3 %). Vyšší percentuálny nárast od 1 % a viac bol zistený len v 8 obciach kraja (2,3 %) vrátane mesta Tlmače. Najvyšší nárast bol zaznamenaný v okrese Nové Zámky v obci Trávnica (33,5 %). Celkový nárast poľnohospodárskej pôdy v NSK sa týkal 65 obcí (18,6 %). Obcí, ktoré v sledovanom období 2004 a 2014 ostali bez zmeny výmery poľnohospodárskej pôdy bolo 55, čo predstavuje (15,7 %).

Najväčšia časť obcí Nitrianskeho kraja (151 obcí), čo predstavuje 43,1 % zaznamenala úbytok výmery **ornej pôdy** do (-3 %). Ide o obce najmä v západnej časti kraja. Úbytok ornej pôdy zaznamenali aj mestá napr. Komárno, Vráble, Šaľa, Nové Zámky, Štúrovo, Levice a Topoľčany. Pokles ornej pôdy nastal vo všetkých okresoch kraja okrem okresu Komárno. Poklesom väčším viac ako (-6 %) sa vyznačovali okresné mestá ako Nitra (-7,15 %) a Zlaté Moravce (-12,03 %) a ďalších 11 obcí (3,2 % z obcí kraja). Najvyšší pokles ornej pôdy bol evidovaný v okrese Nové Zámky v obci Veľký Kýr (-90,02 %). Zhruba polovica obci NSK (182 obci, 52,0 %) zaznamenala úbytok ornej pôdy (mapa 2).

Mierny nárast ornej pôdy do 3 % sa týkal obcí najmä v juhozápadnej a severovýchodnej časti okresu Levice a v severnej časti okresu Komárno (95 obcí, 27,2 %). Patria sem aj mestá Tlmače a Hurbanovo. Vyšší nárast od 3 a viac % sa vyskytoval predovšetkým v okrajových obciach NSK (13 obcí, 3,7 %). Najvyšší nárast bol v okrese Levice v obci Iňa (24,02 %) Spolu nárast ornej pôdy zaznamenalo 108 obcí (30,9 %). Výmera ornej pôdy v sledovanom období rokov 2004 a 2014 sa nezmenila v 60 obciach (17,1 %).

Mapa 1: Nárast a úbytok poľnohospodárskej pôdy v obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja v rokoch 2004 a 2014
Map 1: Increase and decrease in agricultural land in the municipalities of Nitra Self-governing Region in 2004 and 2014

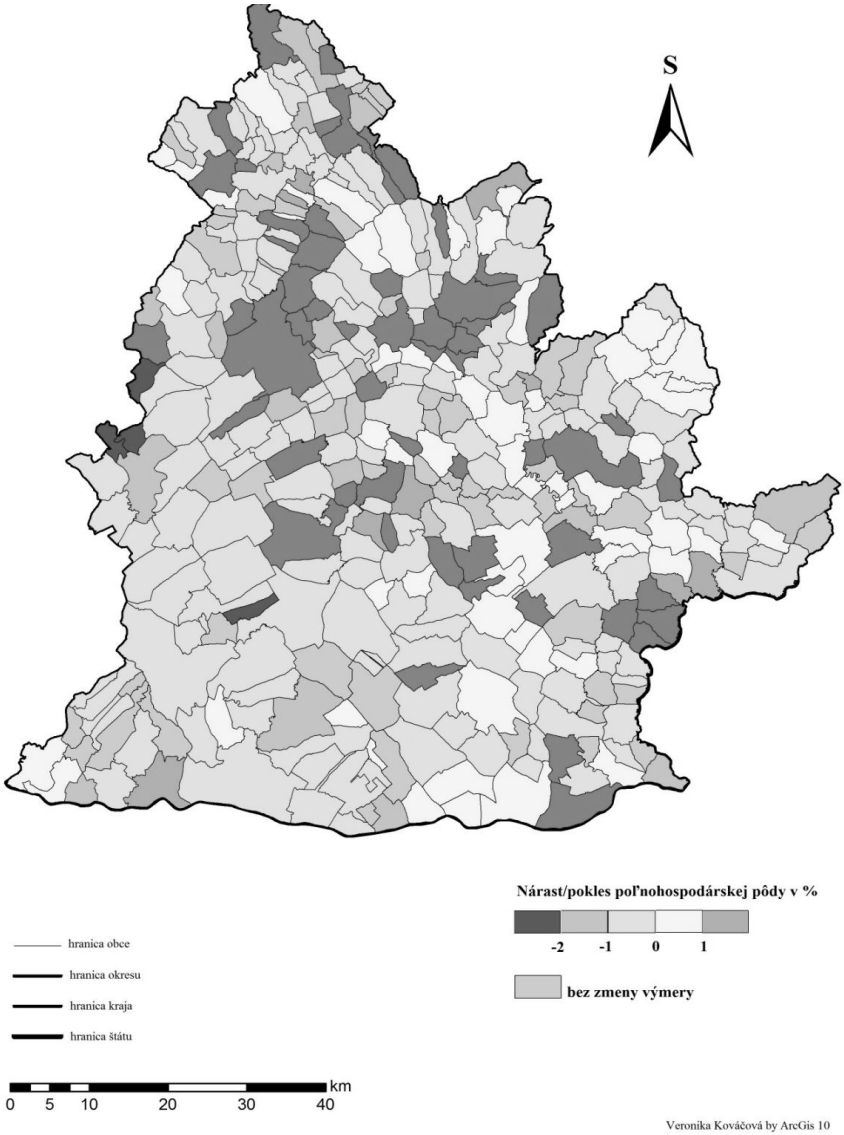

Mapa 2: Nárast a úbytok ornej pôdy v obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja v rokoch 2004 a 2014
Map 2: Increase and decrease in arable land in the municipalities of Nitra Self-governing Region in 2004 and 2014

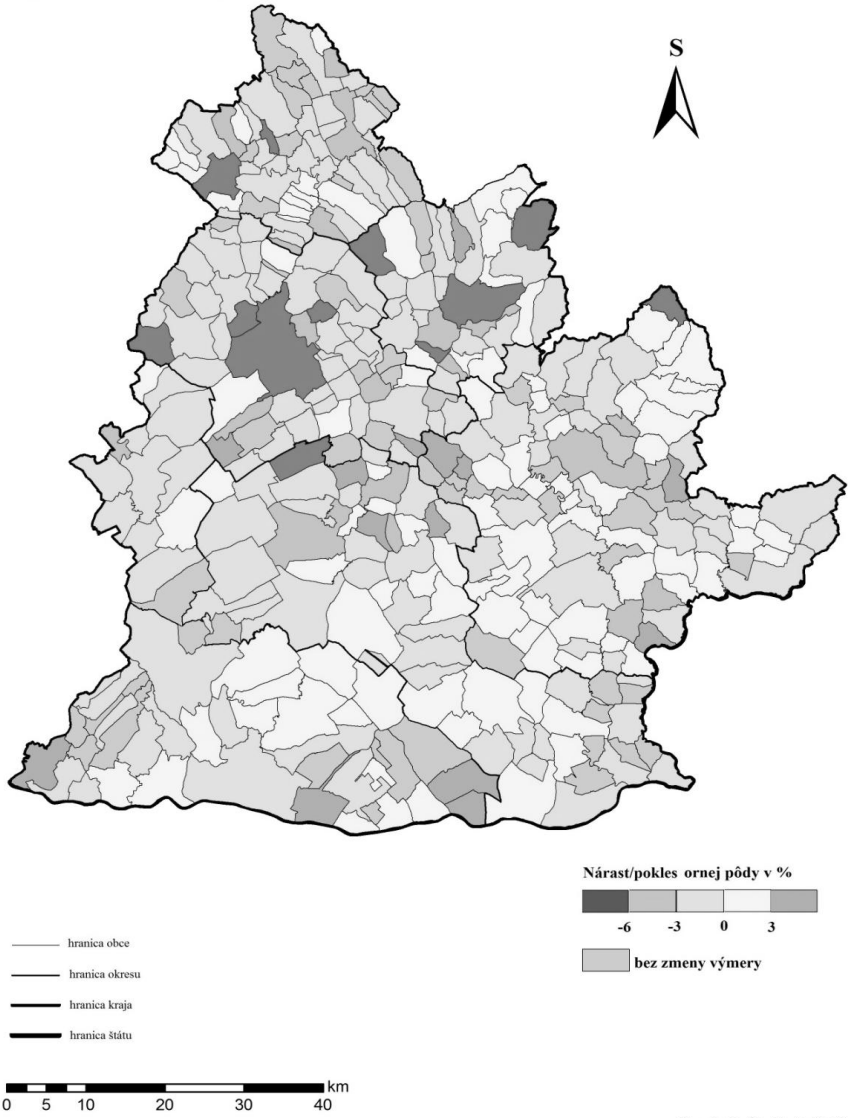

Ďalej sme sledovali zmenu výmery **trvalých kultúr.** Trvalé kultúry sa vyznačovali výraznejším poklesom ako orná pôda. Úbytok trvalých kultúr od 0 do (-4%) bol v sledovanom období 2004 a 2014 typický pre viac ako ¼ obcí NSK (90 obcí) t.j. 25,7 %. Prejavoval sa najmä vo východnej a západnej časti kraja. Do tohto intervalu spadajú mestá Komárno, Kolárovo, Levice, Nové Zámky, Topoľčany, Šaľa a Vráble (mapa 3).

Výraznejší úbytok od (-8 a viac) bol pozorovaný v južnejších častiach kraja, najmä v okrese Komárno. Počet obcí s najvyšším úbytkom trvalých kultúr sa týkal 37 obcí kraja (10,6 %). Najvýraznejší pokles bol evidovaný v okrese Nové Zámky v obci Veľký Kýr (-89,31 %). Úbytok trvalých kultúr nastal v 160 obciach NSK (45,7 %). Nárast trvalých kultúr od 0 do 4 % sa týkal menšieho počtu obcí (30 obcí, 8,6 %) v južnej časti kraja. Nárast o 2,96 % bol zaznamenaný aj v meste Nitra. Výraznejší nárast od 4 a viac % sa týkal 32 obcí (9,1 %) vrátane mesta Zlaté Moravce (16,61 %). Najvyšší nárast bol v okrese Komárno v obci Brestovec (81,25 %). Iba 62 obciach nastal nárast trvalých kultúr (17,7 %). 128 obcí (36,6 %) zostali bez zmeny výmery trvalých kultúr.

Podľa indexu rastu a úbytku sme zistili, že práve **trvalé trávne porasty** mali v sledovanom období 2004 a 2014 vyšší pokles a nárast ako ostatné druhy pozemkov poľnohospodárskeho pôdneho fondu (mapa 4).

Najnižší pokles trvalých trávnych porastov do (-5 %) sa týkal 53 obcí (15,1 %) prevažne vo východnej časti kraja. Patrí sem aj okresné mesto Levice (-2,82 %). Výraznejší úbytok od (-5 do -10 %) bol zaznamenaný okrajových obciach kraja. Patrí sem 20 obcí (5,8 %). Najvyšší pokles od (-10 a viac %) tvorilo 60 obcí, čo predstavuje 17,1 % vrátane miest Topoľčany, Želiezovce, Nové Zámky, Šurany a Hurbanovo. Najvýraznejší úbytok bol v okrese Levice v obci Lok (-100,0 %), okrese Nové Zámky v obci Rúbaň (-100,0 %) a v okrese Zlaté Moravce v obci Veľké Vozokany (-100,0 %). Celkový pokles trvalých trávnych porastov v kraji predstavoval 38,0 % (133 obcí). Nárast trvalých trávnych porastov bol percentuálne nižší týkal sa 82 obcí (23,5 %). Mierny nárast bol evidovaný vo východnej časti kraja u 51 obcí (14,6 %). Patria sem mestá Šahy, Komárno, Štúrovo a Vráble. Vyšší nárast od 5 a viac % bol zaznamenaný v 31 obciach (8,9 %) vrátane krajského mesta Nitra (14,43 %) a miest Zlaté Moravce (78,61 %) a Šaľa (7,14 %). Najvyšší nárast bol v okrese Nitra v obci Čechynce (233,3 %) a pomerne vysoký bol aj v obci Báb (166,6 %). Bez zmeny výmery trvalých trávnych porastov zostalo 103 obcí (29,4 %) NSK a v 32 obciach (9,1 %) sa trvalé trávne porasty vôbec nevyskytujú.

Mapa 3: Nárast a úbytok trvalých kultúr v obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja v rokoch 2004 a 2014
Map 3: Increase and decrease in permanent crops in the municipalities of Nitra Self-governing Region in 2004 and 2014

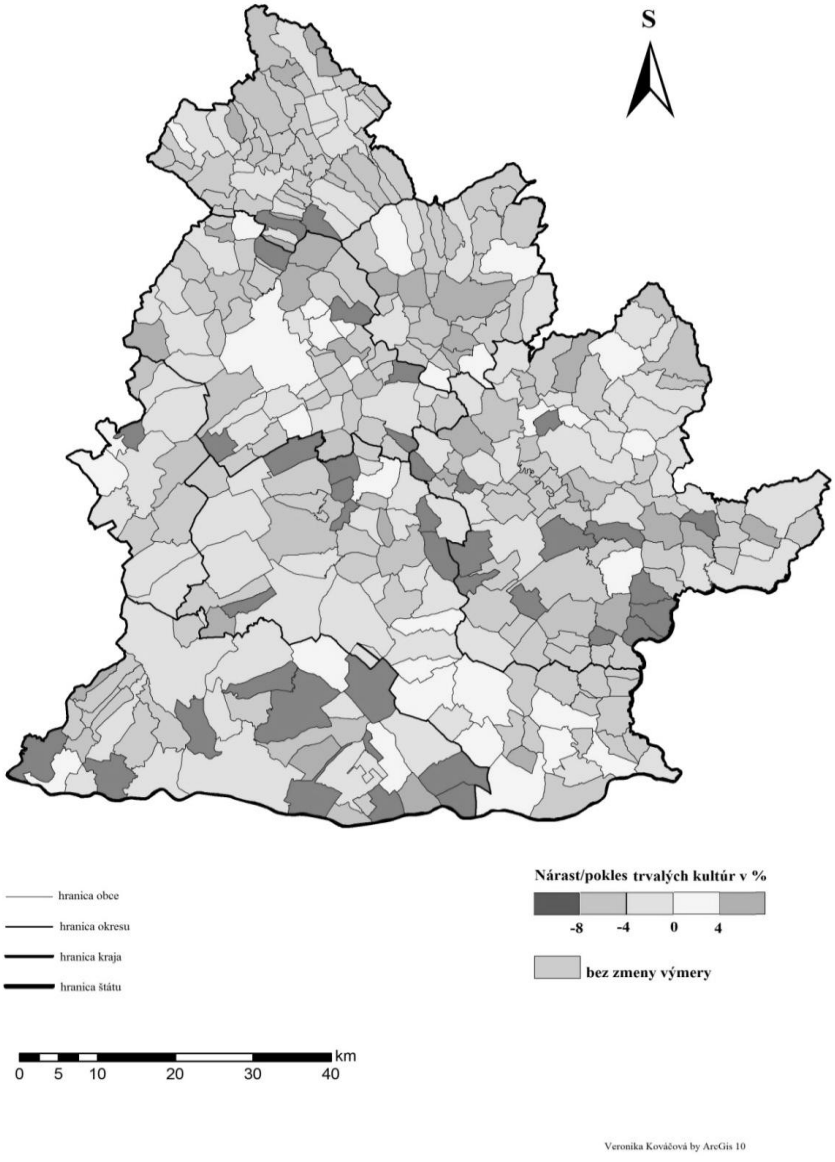

Mapa 4: Nárast a úbytok trvalých trávnych porastov v obciach Nitrianskeho samosprávneho kraja v rokoch 2004 a 2014
Map 4: Increase and decrease in permanent grasslands in the municipalities of Nitra Self-governing Region in 2004 and 2014

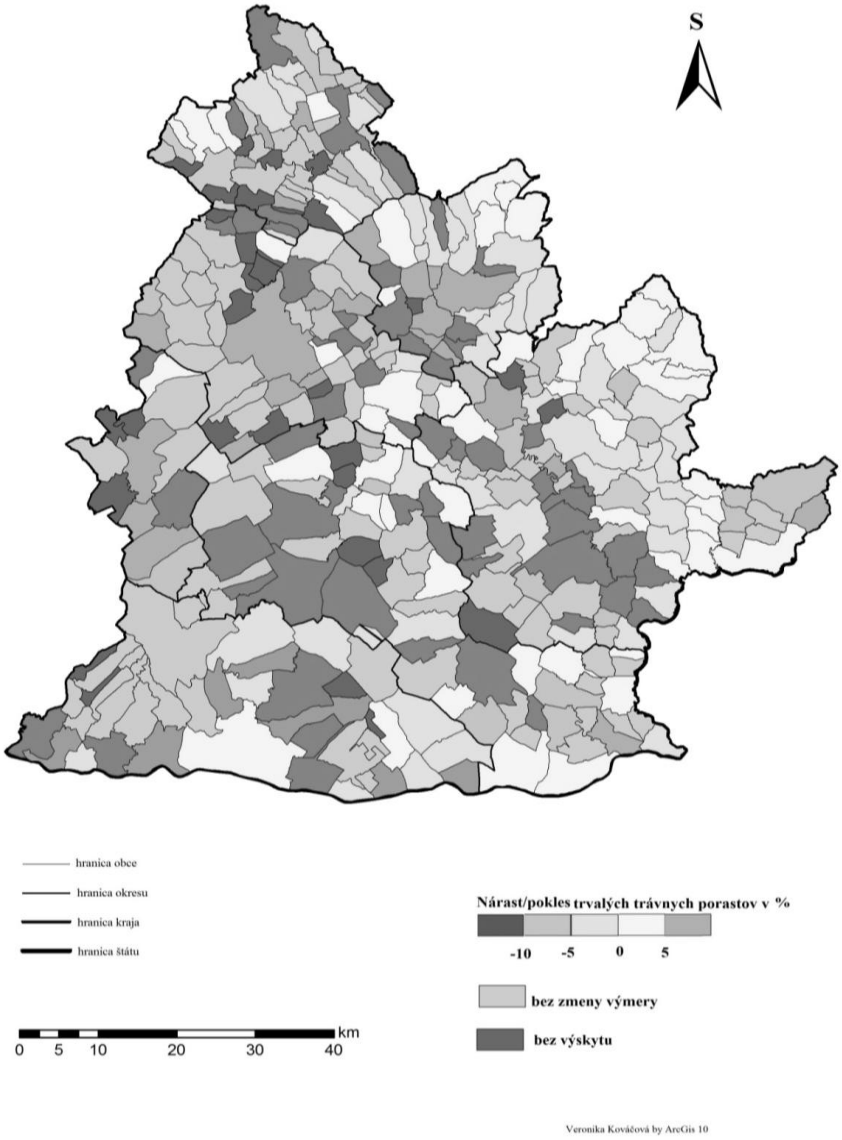

Zábery poľnohospodárskej pôdy v Nitrianskom samosprávnom kraji

Zábery, resp. odňatia poľnohospodárskej pôdy sme v Nitrianskom samosprávnom kraji výraznejšie sledovali počas obdobia rokov 2006 – 2012. V roku 2012 bolo zabraných 54,5 ha poľnohospodárskej pôdy a z toho 23,7 ha chránených pôd, čo tvorí 43,5 %. Na základe zmeny druhu pozemku ubudlo 48,8 ha poľnohospodárskej pôdy. Podľa kvalitatívnych skupín bolo v roku 2012 v NSK kraji odňatých najviac poľnohospodárskej pôdy v tretej (vysoká kvalita) a šiestej skupine (stredná kvalita) (Ročenka Pôdnej služby, 2012). Postupne od roku 2006 sa začali v NSK zvyšovať zábery chránených pôd (maximálnu hodnotu dosiahli v roku 2008). Rovnako sa zvyšovali aj celkové zábery poľnohospodárskej pôdy pre rôzne nepoľnohospodárske využitie. V roku 2006 bolo najviac záberov poľnohospodárskej pôdy vyňatých pre dopravnú činnosť. V roku 2007 bol vývoj záberov najvýraznejší pre bytovú výstavbu a občiansku vybavenosť. Od roku 2008 sa začali zvyšovať zábery poľnohospodárskej pôdy na účely priemyselnej výstavby (v roku 2009 dosiahol uvedený účel až 58 %). Najčastejším dôvodom odňatia poľnohospodárskej pôdy v roku 2010 bola výstavba fotovoltaických (slnečných) elektrární (54,5 %), ktoré sú však riešené z väčšej časti len dočasným záberom (Ročenka Pôdnej služby, 2010). V roku 2011 zhruba 50 % podiel dosiahli zábery poľnohospodárskej pôdy podľa účelu použitia – bývanie a občianska vybavenosť (Ročenka Pôdnej služby, 2011).

Pozemkové zmeny v dôsledku bývania a občianskej vybavenosti

Súčasný stav sídelného systému NSK je výsledkom transformačných zmien a procesov, ktoré sprevádzali SR od nadobudnutia jej samostatnosti až po vstup do Európskej únie. Nitriansky samosprávny kraj charakterizujeme ako menej urbanizovaný až vidiecky, kde približne 47 % obyvateľov žije v mestách a zvyšok vo vidieckych sídlach. Hlavným sídelným pólom kraja je mesto Nitra. Je súčasťou rozsiahlej urbanistickej siete mestských aglomerácií európskeho významu. Tvorí tiež rozsiahlu rozvojovú os, ktorá sa tiahne v páse v smere toku Dunaja, Stuttgart – Ulm – Mníchov – Salzburg/Linz – Viedeň/Bratislava – Budapešť – Belehrad (Plán hospodárskeho sa sociálneho rozvoja NSK v rokoch 2012 – 2018). Aj napriek skutočnosti, že v roku 2012 bolo v NSK zaevidovaných najviac rodinných domov (121 432) sa venuje veľká pozornosť rozvoju bývania, príprave pozemkov a ich vybaveniu infraštruktúrou, výstavbe bytov a ďalším službám spojením s bývaním. Výrazný rozvoj bytovej výstavby nastal v kraji už po roku 2000, čím sa zvyšovala aj výmera zastavaných plôch. Najväčšie kompaktné zastavané územia sa nachádzajú v intravilánoch miest regiónu. Výmera zastavaných plôch v roku 2014 bola 38 303 ha, čo predstavuje 6 % z výmery kraja. Oproti roku 2013 sa výmera zvýšila o 134 ha a index zmeny sa zvýšil o 0,4 % (Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja NSK na roky 2012 – 2018). Na areály s obytnou funkciou sa mení veľké množstvo pôvodne veľmi kvalitnej poľnohospodárskej pôdy.

Sledujeme najmä úbytok ornej pôdy. Tento úbytok zaznamenal v sledovanom období prírastok v kategórií nepoľnohospodárskej pôdy na účely výstavby – či už priemyselnej, občianskej, bytovej, poľnohospodárskej, či na iné investičné účely v kraji. Na bytovú a občiansku výstavbu bolo evidovaných najviac úbytkov v roku 2009 (92 ha). Boli to však prevažne úbytky do lesných a nepoľnohospodárskych pozemkov. V rámci pozemkových úprav je najvyššia hodnota pozemkov v NSK v okresoch Komárno, Nové Zámky, Nitra a Šaľa, kde sa veľká časť pôd nachádza v intervale od 0,20 – 0,41 €/m^2. Naopak najnižšia hodnota je v okresoch Zlaté Moravce, Levice a Topoľčany v intervale od 0,07 – 0,20 €/m^2. V súčasnosti prebiehajú projekty pozemkových úprav v 34 obciach kraja, najviac v okrese Levice a Nové Zámky. Poľnohospodárska pôda môže dosiahnuť aj vyššiu cenu, ak sa očakáva umožnenie výstavby, čiže jej vyňatie z pôdneho fondu. V nasledujúcom období sa plánuje začatie spracovania Projektov pozemkových úprav v obciach Bardoňovo, Vlčany, Tešmák, Veľké a Malé Šarovce, Svätý Peter, Martovce, Čakajovce, Machulince, Tesáre, Dlhá nad Váhom, Mojzesovo, Melek, Ipeľské Úľany, Vieska nad Žitavou a Koniarovce (Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja NSK 2012 – 2018).

Pozemkové zmeny v dôsledku priemyselnej činnosti a priemyselnej výstavby

Transformačný proces umožnil prechod na nové podmienky trhového mechanizmu. Intenzívna výstavba priemyselných areálov nastala v NSK až po roku 2000. V súčasnosti (r. 2016) sa v kraji sústreďuje 9 priemyselných parkov. Najväčším z nich s rozlohou 300 ha (110 ha je zaistená priemyselná zóna a voľná plocha predstavuje 180 ha, 50,5 ha – možnosť odkúpenia výrobných hál s vybudovanou infraštruktúrou) je priemyselný park Nitra – Juh v Dolných Krškanoch. Výrobná prevádzka začala v roku 2009. Druhým najväčším je priemyselný park lokalizovaný medzi Nitrou a mestskou časťou Drážovce o výmere 210 ha (voľná plocha – 120 ha), ktorý je situovaný na severe okresu Nitra a bol postavený na zelenej lúke v roku 2007. Celkovo tu pôsobí trinásť firiem. Neďaleko sa nachádza aj vedecko-technický park s rozlohou 30 ha, ktorý môže byť v budúcnosti rozšírený o 100 ha. V okrese Nitra sa nachádza ešte priemyselný park vo Vrábľoch s výmerou 23 ha. V roku 2006 tu prebehla druhá etapa výstavby, čím sa využívaná plocha rozšírila z pôvodných 8 ha na 20 ha. Pôsobí tu šesť firiem. Ďalším priemyselným parkom v kraji je priemyselný park v obci Čab o rozlohe 20 ha (plus voľná plocha 20 ha). V roku 2016 sa plánuje výstavba strategického parku pre automobilku Jaguár Land Rover o rozlohe 734, 2 ha, ktorý sa stane najväčším priemyselným parkom v NSK. Bude sa nachádzať v katastri mestských častí Drážovce (229,6 ha), Mlynárce (73,7 ha), Zobor (55,1 ha), Lužianky (265,4 ha), Čakajovce (78,3 ha) a Zbehy (32,1 ha). Koniec výstavby je naplánovaný na rok 2018. Plocha závodu bude o rozlohe 200 až 300 ha a plocha celého areálu bude predstavovať 734,2 ha. Výrobná kapacita závodu bude 150 000 – 300 000 áut za rok. Územie budúcej automobilky predstavuje poľnohospodársky

obrábanú pôdu nepatrne až slabo ohrozenú vodnou eróziou a vodné plochy. Poľnohospodárska pôda na území je podľa kódov BPEJ zaradená do 2. až 6 skupiny kvality (http://www.nitralive.sk). Tretím najväčším priemyselným parkom v kraji, ktorý leží na juhu (na území sa nachádzajú poľnohospodárske pôdy s vysokým produkčným potenciálom) je poľnohospodársky park Levice – Géňa s rozlohou 65 ha. Približne 50 ha plochy je vyčlenených z pozemkového fondu a zvyšných 15 ha je v súkromnom vlastníctve. Celkovo tu pôsobí jedenásť podnikov. V roku 2007 sa na južnej strane územia zastavaného v prvej a druhej etape výstavby nachádza aj zóna tretej etapy s výmerou 36 ha. V rámci tejto zóny existuje ešte voľná plocha na zastavanie o celkovej výmere 23 ha. Na celé územie bolo vydané právoplatné územné rozhodnutie na výrobné a skladovacie objekty. Štvrtým najrozľahlejším je poľnohospodársky park lokalizovaný v obci Palárikovo v okrese Nové Zámky s rozlohou 44 ha (voľná plocha – 44 ha). V okrese Zlaté Moravce sa nachádza priemyselný park s výmerou 24 ha s dvoma závodmi zameranými na výrobu plastov. V okrese Šaľa v obci Diakovce je situovaný priemyselný park o výmere 7,5 ha (voľná plocha – 7,5 ha). Priemyselný park lokalizovaný v okrese Komárno v meste Hurbanovo má rozlohu 4,7 ha, je najmenší zo všetkých parkov v kraji a pôsobia tu dva podniky. Celková rozloha priemyselných parkov v NSK (bez voľnej plochy) je 698,2 ha. Najviac úbytkov pôdneho fondu do priemyselnej výstavby bolo evidovaných v roku 2013 (267 ha), ale boli to úbytky do lesných a nelesných pozemkov (http://www.unsk.sk).

Pozemkové zmeny v dôsledku dopravy

Dopravná infraštruktúra v NSK je významným faktorom, ktorý ovplyvňuje rozvoj hospodárstva, znižovanie disparít medzi regiónmi a jeho konkurencieschopnosť, dostupnosť územia, rozvoj cestového ruchu a pod. NSK je dobre prepojený cestnými komunikáciami medzi okresmi a aj medzinárodnými cestnými ťahmi. Najvýznamnejším cestným ťahom NSK je ťah E571 – Bratislava – Košice, ktorý je v úseku Trnava – Nitra – Žiar nad Hronom zaradený do súhrnnej siete TEN-T a do siete rýchlostných ciest R1. Jeho súčasťou sú cesty I. triedy I/51 a I/65. Ďalšie cesty I. triedy sú I/63, I/76, I/64 napojené na diaľnicu D1. Cesty I/75 (smer Šaľa – Nové Zámky – Levice – Tekovské Lužany) a I/66 sú súčasťou európskeho ťahu E77 a sú zaradené do siete rýchlostných ciest ako plánovaná rýchlostná cesta R3. Rýchlostná cesta R1 bola dobudovaná a odovzdaná do užívania v roku 2011 s celkovou dĺžkou 45,866 km (http://www.uzemneplany/nsk.sk). Plánované rýchlostné cesty na území kraja v nasledujúcom období sú rýchlostná cesta R3 Zvolen – Šahy (s dĺžkou 70,640km), začiatok výstavby je v roku 2020, rýchlostná cesta R7 Dunajská Streda – Nové Zámky – Čaka – Veľký Krtíš (s dĺžkou 140,64 km), začiatok výstavby má byť v roku 2020, rýchlostná cesta R8 Nitra – Bánovce nad Bebravou (s dĺžkou 54,890 km) je plánovaná tiež na rok 2020 (http://www.ndsas.sk). V roku 2014 bola celková dĺžka ciest I., II. a III. triedy 2 524,223 km, čo predstavuje až 97,4 % z celkovej dĺžky ciest v kraji

(2 591,542 km). Do dopravnej situácií kraja sa dostáva trend postupného zvyšovania intenzity dopravy v kraji v neprospech výmery poľnohospodárskej a nepoľnohospodárskej pôdy (http://www.statistics.sk).

Pozemkové zmeny v dôsledku zalesňovania a zatrávňovania

Zalesňovanie a zatrávňovanie je najčastejšou formou úbytku poľnohospodárskej, resp. ornej pôdy v NSK a má rastúcu tendenciu. Úbytky ornej pôdy ovplyvňuje prechod do trvalých trávnych porastov, ktoré majú rastúci trend od roku 1990. Dôvodom jej aj fakt, že rozhodujúcu časť kraja vypĺňa Podunajská nížina. Pred rokom 1990 boli trvalé trávne porasty rozorávané na produktívne plochy, ktoré však nesplnili svoj účel. Priemerná lesnatosť Nitrianskeho kraja je 15,28 % a je pomerne nízka, čo je dôsledkom nížinného charakteru kraja. Lesný pôdny fond zaberá 96 695,11 ha (rok 2014), čo predstavuje 15,24 % z celkovej výmery kraja. Najväčšiu lesnatosť v kraji majú okresy Zlaté Moravce (43,6 %), Topoľčany (28,5 %) a Levice (18,9 %). Uvedenými okresmi prechádzajú časti pohorí Považský Inovec, Tríbeč, Štiavnické vrchy. Nachádzajú sa tu najvhodnejšie plochy na zalesňovanie a zatrávnenie poľnohospodárskej pôdy a okresy tiež disponujú najväčšími absolútnymi výmerami lesnej plochy v rámci NSK. Výmera lesnej plochy sa bude naďalej mierne zvyšovať (zalesnenie a prirodzené šírenie lesa). Príčinou je zvýšená podpora tzv. mimoprodukčných funkcií lesnej plochy a väčší prísun dotácií na účely zalesňovania. Funkcie trvalých trávnych porastov sú dôležité z hľadiska ochrany biodiverzity, produkcie biomasy a kyslíka, ochrany pôdy pred eróziou, zdroja potravy pre hospodárske zvieratá, zdroja výživy ľudstva, zdroja vody a jej udržiavania (retencie) v krajine a rekreáciu.

V Nitrianskom samosprávnom kraji je vyčlenených niekoľko plôch, ktoré boli postupne zatrávňované. Ide hlavne o plochy trvalých kultúr (vinohrady, ovocné sady a medziradia vinohradov). V kraji boli vybrané tri lokality: zatrávnenie ovocného Sadu Lívia Kolíňany, s. r. o., o výmere 20,50 ha, zatrávnenie vinohradu v Podielnickom poľnohospodárskom družstve (PPD) Inovec, Volkovce o výmere 22 ha a zatrávnenie vinohradov a plantáží čiernych ríbezlí v obciach okresu Zlaté Moravce – Čierne Kľačany, Červený Hrádok a Nevidzany o výmere 69,16 ha (vinohrad Červený Hrádok – 16,40 ha, vinohrad Nevidzany – 18,50 ha, plantáže čiernych ríbezlí Čierne Kľačany – 29,50 ha). Príčiny zatrávňovania a výber lokalít nebol náhodný. Vybrané parcely zatrávneného sadu v Kolíňanoch boli vystavené vodnej a veternej erózií, sad bol v susedstve vodnej nádrže (18 ha) a vodného toku. Dôvodom zatrávnenia medziradia vo vinohrade PPD Inovec vo Volkovciach bol svahovitý terén a vodná erózia narúšala stabilitu pôdy. Zatrávňovanie vinohradov a plantáží čiernych ríbezlí sa uskutočnilo v oblasti Pohronského Inovca v juhovýchodnej časti okresu. Celková výmera zatrávnenia bola: vinohrady – 34,06 ha a plantáže čiernych ríbezlí – 35,10 ha, čo spolu predstavuje 69,16 ha (Vašek, 2010).

Záver

Vývoj zmien využívania pôdneho fondu Slovenska je špecifický úbytkom poľnohospodárskej pôdy na úkor nepoľnohospodárskej pôdy. Pred vstupom Slovenska do EÚ využívanie pôdneho fondu ovplyvňovali spoločenské, politické a ekonomické procesy a po vstupe to bolo hlavne uplatňovanie SPP EÚ. Najmä využívanie priamych podpôr napr. jednotná platba na plochu (SAPS) má výrazný podiel pri uskutočňovaní podpornej politiky EÚ. Jej zavedenie ovplyvňuje pokles pustnutia poľnohospodárskej pôdy Slovenska. Podpory v poľnohospodárstve teda predstavujú prostriedok k zmierneniu rizikovosti podnikania na pôde, súvisiace so zabezpečovaním a udržaním konkurencieschopnosti poľnohospodárskej výroby. Bez ich uplatnenia by došlo k zhoršeniu situácie v poľnohospodárskom sektore.

V rokoch 2004 a 2014 sa prejavujú nasledovné zmeny vo výmere pôdneho fondu Nitrianskeho samosprávneho kraja – v štruktúre poľnohospodárskej pôdy nastáva vo všetkých kategóriách pôdy úbytok, pričom najvýraznejší úbytok nastal pri trvalých trávnych porastoch (-4,38 %). V štruktúre nepoľnohospodárskej pôdy prevláda nárast všetkých kategórií, pričom najviac sa zvýšila výmera ostatnej plochy o 15,09 %. Hlavne po vstupe Slovenska do Európskej únie začína prevládať trend nárastu ostatnej plochy pre, ktorú bol v predvstupovom období typický úbytok.

Detailnejšie sme sa zaoberali zmenami vývoja poľnohospodárskeho pôdneho fondu v jednotlivých obciach NSK v rokoch 2004 a 2014. Najvyšší úbytok poľnohospodárskej pôdy je typický hlavne pre obce okresu Nitra a Zlaté Moravce. Prírastok sa týka obcí viac lokalizovaných v juhovýchodnej časti kraja. Maximálny pokles ornej pôdy je charakteristický najmä pre mestské sídla a najvýraznejším prírastkom sa vyznačovali obce nachádzajúce sa v južnej a východnej časti kraja. Úbytkom trvalých kultúr sa vyznačovali najmä obce ležiace v južnej a centrálnej časti kraja. Prírastok trvalých kultúr je typický pre obce okresu Nitra a Zlaté Moravce. Výraznejší pokles výmery trvalých trávnych porastov nastal v obciach okresu Nové Zámky a Levice. Najvyšším prírastkom trvale trávnych porastov sú charakteristické mestá Šaľa, Nitra, Zlaté Moravce a obce vo východnej časti okresu Levice.

Podrobnejšie sme sa zaoberali najčastejšími odňatiami poľnohospodárskej pôdy v NSK na iné účely, napr. bytovú výstavbu, priemyselnú činnosť a výstavbu, dopravu, zalesňovanie a zatrávňovanie poľnohospodárskej pôdy. Z hľadiska rozvoja bývania a občianskej vybavenosti sa znižovala výmera poľnohospodárskej pôdy na úkor zastavanej najmä v intravilánoch väčších miest ako sú Nitra, Levice, Štúrovo, Komárno, Nové Zámky, Šaľa, Topoľčany, Zlaté Moravce, Šahy a Hurbanovo. Na zvýšenie zastavanej plochy vplývala okrem bytovej výstavby najmä výstavba nákupných centier, výrobných komplexov, hypermarketov a pod. V rámci priemyselnej výstavby sa nachádza v NSK 9 priemyselných parkov o celkovej výmere 698,2 ha. V roku 2016 sa začala výstavba ďalšieho

priemyselného parku pre automobilku Jaguár Land Rover, ktorý sa stane najväčším priemyselným parkom v NSK a jeho výmera bude približne 734,2 ha. Pozemkové úpravy v rámci dopravy budú naďalej v kraji prebiehať, pretože v roku 2020 sa plánuje výstavba rýchlostných ciest R3, R7 a R 8, dĺžka uvedených komunikácií bude spolu 266,17 km.

Literatúra

BLAŽÍK, T. – FALŤAN, V. – TARASOVIČOVÁ, Z. – SAKSA, M. 2011b. Zmeny využitia zeme vybraných okresov rôznych poľnohospodárskych oblastí v kontexte prebiehajúcich transformačných procesov. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2011, roč. 63, č. 4, s. 301-323.

BLAŽÍK, T. – FALŤAN, V. – TARASOVIČOVÁ, Z. – SAKSA, M. 2011a. Zmeny využívania pôdy okresu Dunajská Streda a vybrané dopady transformačných procesov. In *Acta Geographica Universitatis Comenianae*. 2011, roč. 55, č. 1, s. 23-38.

BLAŽÍK, T. – FALŤAN, V. – CHARVÁT, T. – MLYNARČÍK, J. – SPIŠIAK, P. 2014. Analýza trhu s poľnohospodárskou pôdou na Slovensku na príklade okresov Dunajská Streda a Liptovský Mikuláš v kontexte transformačných procesov po roku 1989. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2014, roč. 66, č. 1, s. 67-85.

BLAŽÍK, T. 2004. Slovensko ako súčasť Európskej únie. In *Geografické informácie 8*. Nitra: UKF, 2004. ISBN 80-8050-784-8, s. 411-416.

FESZTEROVÁ, M. – JEDĽOVSKÁ, L. 2009. Vplyv obsahu síry v pôde na kvalitu poľnohospodárskej produkcie. In *Acta fytotechnica et zootechnica*. ISSN 1336-9245, 2009, roč. 12, s. 144-149.

CHRASTINOVÁ, Z. 2005. Analýza ekonomických a inštitucionálnych faktorov zmien efektívnosti poľnohospodárstva v SR. Bratislava: VÚEPP, 2005. 70 s. ISBN 80-8058-357-7.

KABRDA, J. – BIČÍK, I. – ŠEFRNA, L. 2006. Půdy a dlouhodobé změny využití ploch Česka. In *Geografický časopis*. ISSN 1335-1257, 2006, roč. 58, č. 4, s. 63-87.

KOPECKÁ, M. – VATSEVA, R. – FERANEC, J. – OŤAHEĽ, J. – STOIMENOV, A. NOVÁČEK, J. – DIMITROV, V. 2012. Selected changes of arable land in Slovakia and Bulgaria during the period 1990–2006. In *Moravian Geographical Reports*. 2012, vol. 20, no.1, pp. 43-54.

JEDĽOVSKÁ, L. – FESZTEROVÁ, M. 2009. Vplyv síry a jej frakcií na kvalitu úrody – Influence of tsulphur and its fractions on yield quality, In *Acta hoticulturae et regiotecturae*. ISSN 1335-2563, 2009, roč. 12, s. 145-147.

MIDRIAK, R. – ZAUŠKOVÁ, Ľ. 2011. Pustnutie pôdy a pustnutie krajiny *Slovenska*. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2011, roč. 5, č. 1, s. 79-83.

NÉMETHOVÁ, J. 2009. *Agropotravinárske štruktúry okresu Nitra*. Nitra: UKF v Nitre, 2009. 163 s. ISBN 978-80-8094-553-6.

NÉMETHOVÁ, J. 2011. Potenciál a perspektívy poľnohospodárskej pôdy Slovenska. In *Geografické štúdie*. ISSN 1337-9445, 2011, č. 2, s. 20-31.

NÉMETHOVÁ, J. – DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2014. The Impacts of the EuropeanUnion´s common agricultural policy on agriculture in Slovakia. In *Moravian Geographical Reports*. 2014, vol. 22, no. 4, pp. 51-64. DOI: 10.1515/mgr-2014-0023.

PLÁN HOSPODÁRSKEHO A SOCIÁLNEHO ROZVOJA NITRIANSKEHO SAMOSPRÁVNEHO KRAJA NA ROKY 2012 – 2018, 2008. 177 s.

ROČENKA PÔDNEJ SLUŽBY SR Z ROKU 2010, VÚPOP, 13 s.

ROČENKA PÔDNEJ SLUŽBY SR Z ROKU 2011, VÚPOP, 15 s.

ROČENKA PÔDNEJ SLUŽBY SR Z ROKU 2012, VÚPOP, 24 s.

SPRÁVY O STAVE ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE 2007 – 2013. https://www.enviroportal.sk/spravy/spravy-o-zp/kapitola/1 (21-2-2016)

SVOBODOVÁ, H. – KEJÍKOVÁ, I. – VĚŽNÍK, A. 2014. Regionálně geografická analýza zemědělství okresu Prostějov na přelomu programových období. In *Geografické informácie 18* : 22nd International Geographical Conference on Central Europe After 25 Years of Transformation, Nitra, Slovakia, Oct 09-10, 2014. ISSN 1337-9453, 2014, roč. 18, č. 1, pp. 162-171. doi: 10.17846/GI.2014.18.1.162-171.

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY, 2015. http://www.statistics.sk (21-3-2015)

ŠVEDA, M. – VIGAŠOVÁ, D. 2010. Zmeny vo využívaní zeme v zázemí veľkých slovenských miest. In *Geografie*. ISSN 1335-9258, 2010, roč. 115, č. 4, s. 413-439.

VAŠEK, A. 2010. Ekonomická efektívnosť zatrávňovania sadov, vinohradov a plantáží drobného ovocia pri ekologickej tvorbe vidieckej krajiny (Bakalárska práca). Nitra: SPU, 2010. 34 s.

ZAUŠKOVÁ, Ľ. 2010. Pustnutie poľnohospodárskej krajiny Slovenska a jeho formy. In *Acta Universitatis Prešoviensis, Prírodné vedy, Folia Oecologica* 3, s. 99-106.

ZAUŠKOVÁ, Ľ. – MIDRIAK, R. – KRAJČOVIČ, V. 2012. Dopad transformačného obdobia a obdobia po vstupe Slovenska do EÚ na zmeny využívania poľnohospodárskej krajiny. In *Ekonomika poľnohospodárstva*. ISSN 1338-6336, 2012, roč. 12, č. 4, s. 98-106.

ŽIGRAI, F. 1995. Integračný význam štúdia využitia zeme v geografii a krajinnej ekológii na príklade modelového územia Lúčky v Liptove. In *Geografické štúdie,* roč. 4, 123-135.

Internetové zdroje:
http://www.enviroportal.sk (3-1-2016)
http://www.enviroportal.sk (3-1-2016)
http://www.nitralive.sk (21-3-2016)
http://www.unsk.sk (3-1-2016)
http://www.uzemneplany/nsk.sk (3-1-2016)
http://www.ndsas.sk (3-1-2016)

CHANGES IN THE USE OF LAND RESOURCES IN THE NITRA SELF-GOVERNING REGION AFTER 2004

Summary

Development of changes in the use of land resources of Slovakia is specific by loss of agricultural land at the expense of non-agricultural land. Before Slovakia joined the EU, the use of land resources was influenced by the social, political and economic processes and after entering the EU, it was mainly the implementation of the Common Agricultural Policy of the EU. In particular, the use of direct supports, e.g. Single Area Payment Scheme (SAPS), has a significant share in the realization of supporting EU policy. Its implementation affects the decline of abandonment of agricultural land in Slovakia. Supports in agriculture, therefore, represent a means to alleviate the risk of business on land which is associated with securing and preservation of competitiveness of agricultural production. Without their use, there will be a deterioration of the situation in agricultural sector.

Between 2004 and 2014, the following changes in the size of land resources in Nitra Self-governing Region (NSR) can be seen – in the structure of agricultural land in all its categories there was a decline with the most significant decline in permanent grasslands (-4.38%). The structure of non-agricultural land is dominated by the increase in all categories with the largest increase of other areas (15.09%). Especially after Slovakia joined the European Union, the trend of increase in other areas has begun to dominate for which the decrease was typical in the pre-accession period. This results in the formation of the so-called white areas and gradual abandonment of agricultural land.

In more detail we dealt with changes in the development of agricultural land resources in the municipalities of NSR in 2004 and 2014. The highest decrease in agricultural land is especially typical for the municipalities of Nitra and Zlaté Moravce districts. Increase relates more municipalities located in the southeastern part of the region. The maximum decrease in arable land is predominantly a feature of urban settlements and most significant increase was recorded in municipalities located in the southern and eastern parts of the region. The loss of permanent crops was recorded in municipalities situated in the southern and central parts of the region. Increase in permanent crops is especially typical for the municipalities of

Nitra and Zlaté Moravce districts. Significant decrease of permanent grassland areas occurred in the municipalities of the Nové Zámky and Levice districts. The highest increases in permanent grasslands was recorded in Šaľa, Nitra, Zlaté Moravce districts and municipalities in the eastern part of the Levice district. We took a closer look to the most frequent coverage of agricultural land in NSR for other purposes such as housing construction, industrial activity and construction, transportation, forestation and grassing of agricultural land. In terms of development of housing and civic amenity, the acreage of agricultural land decreased the expense of built-up areas mainly in larger towns such as Nitra, Levice, Štúrovo, Komárno, Nové Zámky, Šaľa, Topoľčany, Zlaté Moravce, Šahy, and Hurbanovo. The increase in built-up areas was influenced, in addition to housing construction, also by the construction of shopping centers, industrial complexes, hypermarkets, etc. Within the industrial construction, there are nine industrial parks with a total area of 698.2 ha in the NSR. In 2016 another industrial park for the car manufacturer Jaguar Land Rover has begun to be built becoming the largest industrial parks in NSR with approximately 734.2 ha. Land consolidation in transport will continue to take place in the region because in 2020 there are plans to build highways R3, R7 and R8 with their total length of 266.17 km.

RNDr. Jana Némethová, PhD.
Mgr. Veronika Kováčová
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: jnemethova@ukf.sk

REGIONÁLNE DIFERENCIÁCIE RYBNÉHO HOSPODÁRSTVA SLOVENSKA

Jana Némethová, Daša Oremusová, Alica Krejčová

Abstract

The paper deals with the issues of regional differentiations of fisheries at the regional level in Slovakia. The mentioned regional inequalities are predetermined by the variety of their conditions, activities of legal entities in fisheries and different intensity of activities of users within the particular fishing grounds. Disparities at the regional level are characterized according to the analysis of information on distribution and number of legal entities in fisheries as well as fishing grounds based on their administrator, character and purpose. The processing of those issues comes out from the acquired and further compiled statistical materials. Currently, there are 170 legal entities in fisheries in Slovakia, whereas they are distributed unequally in the Regions of Slovakia. The most of them is located in the Žilina Region (38). Within the scope of their orientation, the majority of them is focused on fish farming (144), while just 20 are concentrated on fish processing. In Slovakia, there are registered 1,920 fishing grounds, which are predominantly in the administration of the Slovak Angling Association. According to the structure, even 57.3% of them have a carp character, while the most of fishing grounds (74.4%) has a fishing purpose.

Keywords: fisheries, legal entities in fisheries, fishing grounds, character and purpose of fishing grounds, regions of Slovakia

Úvod

Rybné hospodárstvo je odvetvím poľnohospodárskej výroby, ktoré sa vyznačuje viacerými regionálnymi diferenciáciami. V podmienkach Slovenska sa budeme zaoberať diferenciáciami na úrovni krajov, ktoré sú determinované ich odlišnými podmienkami, aktivitou subjektov v odvetví rybného hospodárstva a rozdielnou intenzitou činnosti užívateľov v jednotlivých rybárskych revíroch. Disparity na úrovni krajov charakterizujeme na základe analýzy údajov o rozmiestnení a počte subjektov rybného hospodárstva a rybárskych revírov.

Vývoju rybného hospodárstva na Slovensku na rôznych hierarchických úrovniach sú venované práce autorov napr. Némethová, Krejčová (2016), Boltižiar a i. (2014), Dubcová a kol. (2008). Základné informácie týkajúce sa rybovolu nachádzame v prácach Věžník (1989), Brabec, Dubcová (1991), Popjaková (1998), Dubcová a kol. (2013). Z hľadiska chovu rýb je významná kvalita vody vo vodných nádržiach, ktorej sa vo svojich prácach venujú napr. autorky Kašiarová,

Feszterová (2010), Kopernická, Feszterová (2013), hodnotiace najmä problematiku znečisťovania vodných zdrojov a chemické vlastnosti vody.

Pri spracovaní príspevku sme využili viaceré dokumenty regionálneho rozvoja ako napr. Operačný program Rybné hospodárstvo SR 2007 – 2013 (2014), Operačný program Rybné hospodárstvo 2014 – 2020 (2014), SAPARD Plán rozvoja poľnohospodárstva a vidieka Slovenskej republiky (2014) ako aj legislatívne dokumenty ako napr. Zákon o rybárstve č. 139/2002 Z.z. a Zákon č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. Informácie sme čerpali aj z internetového zdroja Európskej komisie (2015). Zdrojom štatistických údajov boli prioritne databázy Štatistického úradu SR (2015).

Subjekty rybného hospodárstva

Na základe ustanovení nariadenia Rady (ES) č. 1198/2006 z 27. júla 2006 o Európskom fonde pre rybné hospodárstvo tvorí toto odvetvie akvakultúra a spracovanie rýb (Pôdohospodárska platobná agentúra, 2014). V dôsledku tohto rozdelenia odvetvia rozlišujeme nasledovné subjekty rybného hospodárstva - prevádzkarne na chov rýb (akvakultúra), spracovateľské prevádzkarne (spracovanie rýb) a prevádzkarne pre čerstvé produkty rybolovu. Špecifikom Slovenskej republiky je existencia subjektov, ktorých hlavný predmet činnosti nie je akvakultúra, tzn. že sa podnik zaoberá, okrem iných činností, aj chovom rýb. Väčšinu subjektov je možné zaradiť medzi mikropodniky, najmä rodinné podniky, ktoré dosahujú malú produkciu zameranú na lokálny trh (Viacročný národný strategický plán rozvoja akvakultúry Slovenskej republiky na roky 2014-2020, 2016).

Diferenciácie v rybnom hospodárstve SR hodnotíme z hľadiska zastúpenia jednotlivých subjektov rybného hospodárstva v krajoch Slovenska. V súčasnosti sa na Slovensku nachádza 170 subjektov rybného hospodárstva, ktoré nie sú v rámci krajov zastúpené rovnomerne. Priemerne pripadá na jeden kraj SR 21 subjektov rybného hospodárstva. Najviac subjektov v rybnom hospodárstve je prioritne v Žilinskom kraji (38). Iba 10 subjektov rybného hospodárstva sa nachádza v Košickom kraji. Rovnomernejšie sú rozmiestnené subjekty v rámci Bratislavského (21), Trnavského (24) a Trenčianskeho (22) kraja (tab. 1). Až 144 subjektov rybného hospodárstva na Slovensku je orientovaných na chov rýb a na spracovanie rýb je orientovaných 20 prevádzkarní. Zvyšných 6 prevádzkarní je určených pre čerstvé produkty rybolovu.

V Bratislavskom kraji je umiestnených 10 prevádzkarní na chov rýb, 10 spracovateľských prevádzkarní a 1 prevádzkareň je určená pre čerstvé produkty rybolovu (12,4% zo všetkých prevádzkarní na Slovensku). Chov rýb sa realizuje predovšetkým v okrese Malacky a Pezinok. V rámci krajov Slovenska majú okresy Bratislavy prvenstvo v počte spracovateľských prevádzkarní. Nachádza sa tu 7 subjektov určených na spracovanie produktov rybolovu a 2 subjekty tohto typu sú

umiestnené aj v okrese Malacky. V okrese Senec sa nachádza jedna spracovateľská prevádzkareň, ktorá je súčasne aj prevádzkarňou pre čerstvé produkty rybolovu. Trnavský kraj má 14,1% podiel na celkovom množstve prevádzkarní Slovenska. V kraji sa nachádza 22 subjektov akvakultúry, 1 spracovateľská prevádzkareň a 1 prevádzkareň pre čerstvé produkty rybolovu. Prevádzkarne sú koncentrované prevažne v okresoch Dunajská Streda (7) a Piešťany (7). Na spracovanie rýb je určená jedna prevádzka v okrese Galanta, ktorá je súčasne aj prevádzkarňou pre čerstvé ryby. V Trenčianskom kraji je štruktúrne zloženie prevádzok podobné ako v Trnavskom kraji. Nachádza sa tu 20 subjektov na chov rýb, 1 spracovateľská prevádzkareň a 1 prevádzkareň pre čerstvé produkty rybolovu (12,9% podiel na celkovom množstve prevádzkarní Slovenska). Subjekty akvakultúry sú lokalizované prevažne v blízkosti vodného toku Nitra a to v okrese Partizánske (3) a Prievidza (5). Chov rýb v Trenčianskom kraji je realizovaný aj pri vodnom toku Váh, prevažne v okrese Trenčín (9). Spracovanie rýb vykonáva prevádzkareň v Novom Meste nad Váhom a čerstvé produkty rybolovu poskytuje subjekt v Trenčíne. Nitriansky kraj je charakteristický rovnomernejším rozmiestnením svojich 27 subjektov rybného hospodárstva, pričom majú 15,9% podiel v rámci všetkých prevádzkarní na Slovensku. Z toho 26 subjektov je určených na chov rýb a zvyšná prevádzkareň sa zameriava na spracovanie rýb. Na severe kraja, v okrese Topoľčany, sa nachádza 7 subjektov akvakultúry. Rovnaký počet prevádzkarní má aj okres Nové Zámky. Spracovanie rýb sa realizuje iba v jednom subjekte v okrese Nové Zámky. Čerstvé produkty rybolovu nie sú predmetom činnosti ani jednej prevádzky. V Žilinskom kraji sa nachádza najviac subjektov na chov rýb (32). V kraji sú umiestnené 3 spracovateľské prevádzkarne a 3 prevádzkarne sú určené pre čerstvé produkty rybolovu. Chov rýb sa realizuje najmä v blízkosti rieky Turiec. Jedná sa o okresy Martin, kde je lokalizovaných 10 prevádzkarní a Turčianske Teplice so 4 prevádzkarňami. Na rieku Váh sú viazané subjekty akvakultúry najmä v okrese Liptovský Mikuláš (5). Spracovanie rýb vykonávajú prevádzky v okresoch Ružomberok, Turčianske Teplice a v Žiline. Prevádzkareň v Ružomberku je zameraná aj na čerstvé produkty rybolovu. Ostatné dve prevádzkarne pre čerstvé ryby sa nachádzajú v okrese Turčianske Teplice. Žilinský kraj má 22,4% podiel v početnosti subjektov rybného hospodárstva SR. Banskobystrický kraj je charakteristický nižším počtom prevádzkarní (16) rybného hospodárstva a to aj napriek jeho veľkej rozlohe. Z toho 14 subjektov je určených na chov rýb a zvyšné 2 subjekty sú zamerané na spracovanie produktov rybolovu. Prevádzkarne na chov rýb sú rozptýlené po celom toku rieky Hron, ktorá do tohto kraja zasahuje. Najviac subjektov (4) sa nachádza v okrese Žiar nad Hronom. Na juhu Banskobystrického kraja je lokalizovaný subjekt akvakultúry v okresoch Lučenec a Rimavská Sobota. Spracovanie rýb je predmetom činnosti dvoch subjektov v okresoch Žiar nad Hronom a Rimavská Sobota. Na území Banskobystrického kraja je umiestnených celkovo 9,4% prevádzkarní rybného hospodárstva Slovenska, pričom sa tu nenachádza žiadna prevádzkareň pre čerstvé

produkty rybolovu. Na východe SR vykazujú prevádzkarne menšiu koncentráciu ako na západnom Slovensku. V rámci Prešovského kraja je registrovaných 12 subjektov rybného hospodárstva, čo predstavuje 7,1% všetkých prevádzkarní na Slovensku. Z toho 11 prevádzkarní je určených na chov rýb a 1 prevádzka na spracovanie rýb. Subjekty akvakultúry sú viazané prevažne na rieku Poprad, pričom najviac prevádzkarní (4) sa nachádzajú v okrese Kežmarok. Jediný subjekt určený na spracovanie rýb je lokalizovaný v Poprade. V Prešovskom kraji sa nenachádza prevádzkareň pre čerstvé produkty rybolovu. V Košickom kraji sa nachádza 5,9% všetkých prevádzkarní rybného hospodárstva Slovenska, čo je najmenej v rámci celej republiky. Ich počet je 10, pričom 9 z nich je určených na chov rýb a 1 subjekt predstavuje spracovateľskú prevádzkareň. Najviac subjektov akvakultúry (4) je umiestnených v okrese Rožňava, dva subjekty sa nachádzajú v okrese Michalovce a v Košiciach je jeden subjekt, ktorého predmetom činnosti je spracovanie produktov rybolovu a akvakultúry.

Tab. 1: Počet subjektov rybného hospodárstva v krajoch SR v roku 2014
Table 1: The number of legal entities in fisheries in Regions of Slovakia in 2014

Kraj	Počet prevádzkarní na chov rýb	Počet spracovateľských prevádzkarní	Počet prevádzkarní pre čerstvé produkty rybolovu	Spolu
Bratislavský	10	10	1	21
Trnavský	22	1	1	24
Trenčiansky	20	1	1	22
Nitriansky	26	1	0	27
Žilinský	32	3	3	38
Banskobystrický	14	2	0	16
Prešovský	11	1	0	12
Košický	9	1	0	10
Spolu	**144**	**20**	**6**	**170**

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015

Rybárske revíry a ich organizačná štruktúra

Na rybárskych revíroch sa uplatňuje rybárske právo, ktoré predstavuje podľa Zákona č. 139/2002 Z.z. o rybárstve oprávnenie chrániť, chovať a loviť ryby vo vodách vyhlásených za rybárske revíry a ulovené ryby si privlastňovať. Rybárske právo zahŕňa oprávnenie užívať na to v nevyhnutnej miere pobrežné pozemky. Z hľadiska organizačnej štruktúry vymedzujeme podniky, ktoré rybárske revíry spravujú, vlastnia, prenajímajú a samotných užívateľov, ktorí na revíroch

hospodária a vykonávajú rybárske právo. Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR prideľuje výkon rybárskeho práva v rybárskom revíri jednotlivým oprávneným užívateľom, kde dominuje Slovenský rybársky zväz (SRZ). Ďalším užívateľom sú Lesy Slovenskej republiky, š.p., Banská Bystrica (Lesy SR), Vojenské lesy a majetky Slovenskej republiky, š.p. (VLM), Štátne lesy TANAPu a Slovenský vodohospodársky podnik, š.p. (SVP). Hlavným užívateľom rybárskych revírov je SRZ, ktorý sa podieľa na hospodárskej, rekreačnej a športovej činnosti v rybnom hospodárstve na 92,1% revíroch. Užívateľ Lesy SR má v záujme svojej činnosti 3,9% rybárskych revírov a VLM obhospodarujú 2,3% revírov. Užívateľom menej ako 1% množstva rybárskych revírov sú Štátne lesy TANAPu a SVP, š.p. (graf 1).

Na Slovensku sa nachádza 1 920 rybárskych revírov. Užívateľskú činnosť budeme rozoberať v prípade 1 905 rybárskych revíroch, ktoré zasahujú do územia práve jedného kraja Slovenska. Zvyšných 15 revírov zasahuje do územia viacerých krajov. Najviac revírov pod správou SRZ sa nachádza v Nitrianskom kraji (257), v Žilinskom kraji (252) a Banskobystrickom kraji (245). V Bratislavskom kraji hospodári SRZ na 126 rybárskych revírov, čo je najmenej v rámci tohto občianskeho združenia. Lesy SR obhospodarujú 74 rybárskych revírov, pričom najviac z nich sa nachádza v Banskobystrickom kraji (22). V Žilinskom kraji sa nachádza 11 revírov, v Nitrianskom kraji 12 revírov. Najmenej rybárskych revírov (2) zaznamenávame v Trenčianskom kraji.

Graf 1: Rybárske revíry SR podľa užívateľa v roku 2012
Graph 1: Fishing grounds in Slovakia according to the user in 2012

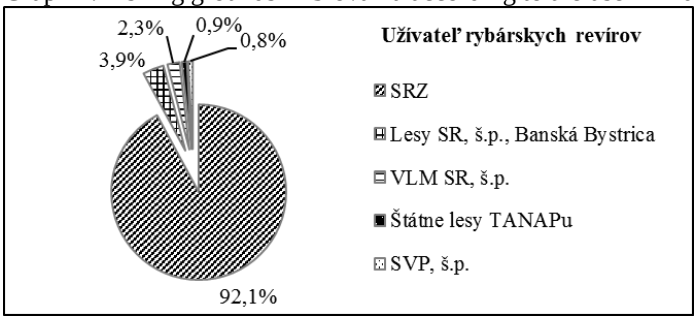

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015

Medzi najvýznamnejšie rybárske revíry patrí napríklad Gidra (potok), Blava (potok), Parná č. 3 (potok) v odštepnom závode Smolenice (Lesy SR, 2015). VLM SR, š.p. obhospodaruje 43 revírov. V 23 rybárskych revíroch v Bratislavskom kraji hospodári odštepný závod VLM SR Malacky a 13 revírov patrí do Prešovského kraja. Najlepšie podmienky pre rybné hospodárstvo má prostredie v pôsobnosti odštepného závodu Malacky, kde sa nachádzajú dve sústavy rybníkov: Rakáreňská

sústava a Marhečská sústava (Vojenské lesy a majetky SR, 2015). Príspevková organizácia Štátne lesy TANAPu poskytuje možnosť športového rybolovu na Bielom Váhu alebo Ždiarskej Belej v rámci Strediska genofondu rýb vo Východnej. Činnosť vykonávajú na 9 rybárskych revíroch v Žilinskom kraji a na 9 revíroch v Prešovskom kraji (Štátne lesy TANAPu, 2015). SVP figuruje predovšetkým ako správca vodných tokov a povodí na Slovensku. Zabezpečuje starostlivosť o vodné toky a má celoštátnu pôsobnosť so štyrmi odštepnými závodmi (OZ): OZ Bratislava, OZ Piešťany, OZ Banská Bystrica, OZ Košice. SVP funguje ako užívateľ v 16 rybárskych revíroch. Najviac z nich (8) je umiestnených v Banskobystrickom kraji, 4 sa nachádzajú v Žilinskom kraji, 2 v Prešovskom kraji a 2 rybárske revíry v Košickom kraji (Slovenský vodohospodársky podnik, 2015) (tab. 2).

Tab. 2: Počet rybárskych revírov v krajoch SR podľa užívateľa v roku 2012
Table 2: Number of fishing grounds in the Regions of Slovakia according to the user in 2012

Kraj	Užívateľ rybárskych revírov					Spolu
	SRZ Žilina	Lesy SR, š.p., Banská Bystrica	VLM SR, š.p. Pliešovce	Štátne lesy TANAPu Tatranská Lomnica	SVP, š.p.	
Bratislavský	126	3	26	0	0	155
Trnavský	240	10	0	0	0	250
Trenčiansky	195	2	0	0	0	197
Nitriansky	257	12	0	0	0	270
Žilinský	252	11	1	9	4	277
Banskobystrický	245	22	3	0	8	279
Prešovský	229	7	13	9	2	260
Košický	210	7	0	0	2	219
Spolu	**1 754**	**74**	**43**	**18**	**16**	**1905**

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015

Správa rybárskych revírov

Jednotlivé rybárske revíry prináležia správcom, vlastníkom, resp. nájomcom týchto plôch. Majetok vzťahujúci sa na rybárske revíry má v správe predovšetkým SVP, š.p., OZ Piešťany, SVP, š.p., OZ Košice, SVP, š.p., OZ Banská Bystrica, Lesy SR, š.p., Banská Bystrica a SVP, š.p., OZ Bratislava. Až 1 249 rybárskych revírov na Slovensku spravuje SVP prostredníctvom odštepných závodov OZ Piešťany, OZ Košice, OZ Banská Bystrica a OZ Bratislava. Lesy SR spravujú 125 rybárskych revírov. Z celkového počtu rybárskych revírov nemá 511 revírov uvedeného správcu. Podniky, ktoré vlastnia menej ako 10 rybárskych revírov sme nezaradili do tabuľky. Patria sem podniky SVP, š.p., OZ Ružomberok, Štátne lesy TANAPu, VLM, obec Dúbrava a Markušovce. Nasledujúce údaje poukazujú na správu v oblasti rybárskych revírov, pričom správcom prináleží viac ako 10 revírov.

Najvýznamnejším správcom rybárskych revírov je SVP, š.p., OZ Piešťany, ktorý spravuje 27,7% revírov na Slovensku. Významným podiel (18,9%) na počte rybárskych revírov má SVP, š.p., OZ Košice. Až 14,4% revírov vlastní SVP, š.p., OZ Banská Bystrica. Lesy SR zastrešujú 6,6% rybárskych revírov a 5,3% prináleží SVP, š.p., OZ Bratislava. Z celkového množstva až 27,1% rybárskych revírov nemá uvedeného správcu (tab. 3).

SVP je najvýznamnejším správcom vodných tokov a povodí na Slovensku. Zabezpečuje starostlivosť o vodné toky a zabezpečuje kvantitu a kvalitu povrchových a podzemných vôd. SVP spravuje 978 rybárskych revírov. Lesy SR, š.p., Banská Bystrica vlastnia 125 rybárskych revírov.

Tab. 3: Počet rybárskych revírov v krajoch SR podľa správcu v roku 2012
Table 3: Number of fishing grounds in the Regions of Slovakia according to the administrator in 2012

Kraj	Správca rybárskych revírov						Spolu
	SVP, š.p., OZ Piešťany	SVP, š.p., OZ Košice	SVP, š.p., OZ Banská Bystrica	Lesy SR, š.p., Banská Bystrica	SVP, š.p., OZ Bratislava	Nezistené	
Bratislavský	0	0	0	3	25	128	156
Trnavský	57	0	0	9	52	132	250
Trenčiansky	172	0	0	2	0	20	194
Nitriansky	71	0	34	13	22	132	272
Žilinský	223	0	0	29	0	17	269
Banskobystrický	0	0	216	44	0	18	278
Prešovský	0	200	0	8	0	39	247
Košický	0	156	21	17	0	25	219
Spolu	**523**	**356**	**271**	**125**	**99**	**511**	**1 885**

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015

Počet rybárskych revírov

Počet rybárskych revírov a ich koncentráciu ovplyvňuje množstvo vodných tokov a vodných plôch, na ktorých je možné vykonávať rybárstvo. Slovensko je charakteristické vhodnými prírodnými podmienkami pre túto činnosť. V krajine sa nachádza celkovo 1 920 rybárskych revírov, z čoho 15 rybárskych revírov zasahuje do územia dvoch krajov. Táto situácia nastáva napríklad pri 5 rybárskych revíroch, ktoré patria do Bratislavského a súčasne aj do Trnavského kraja, čiže nie sú priradené iba jednému kraju. Vzhľadom na túto skutočnosť budeme pracovať s 1 905 rybárskymi revírmi, ktoré sú jednoznačne umiestnené do oblasti práve jedného kraja. Tieto rybárske revíry sú rozmiestnené pomerne rovnomerne po celom území republiky. Počet rybárskych revírov v rámci jednotlivých krajov je v rozmedzí od 156 do 278 revírov. Najviac z nich sa nachádza v Žilinskom kraji

(278). Ďalších 277 rybárskych revírov zasahuje do územia Banskobystrického kraja. V Nitrianskom kraji je 274 revírov a v Prešovskom kraji sa nachádza 260 revírov. V Trnavskom kraji evidujeme 243 revírov, v Košickom kraji 219 revírov a v Trenčianskom kraji 198 revírov. Najmenej plôch určených na výkon rybárskeho práva zaznamenávame v Bratislavskom kraji (156). Z hľadiska podielu jednotlivých krajov na množstve revírov Slovenska dominuje trojica krajov: Žilinský (14,6%), Banskobystrický (14,5%) a Nitriansky kraj (14,4%).

Charakter rybárskych revírov

Charakter rybárskych revírov je vlastnosť vody, na základe ktorej členíme jednotlivé revíry na kaprové a lososové. Charakter vôd je determinovaný polohou revíra, klimatickými podmienkami miest, kde je revír umiestnený a druhom zarybnenia týchto vodných plôch. Podľa Zákona č. 139/2002 Z.z. o rybárstve tvoria **kaprové vody** prostredie na život nasledujúcich druhov rýb: kapor rybničný *(Cyprinus carpio)*, kapor sazan *(Cyprinus carpio)*, šťuka severná *(Esox lucius)*, zubáč veľkoústy *(Stizostedion lucioperca)*, sumec veľký *(Silurus glanis)* a úhor európsky *(Anguilla anguilla)*. V kaprových vodách sa nachádzajú aj sprievodné druhy rýb, najmä hlavátka podunajská *(Hucho hucho)*, podustva severná *(Chondrostoma nasus)*, mrena severná *(Barbus barbus)*, jalec hlavatý *(Leuciscus cephalus)* a jalec maloústy *(Leuciscus leuciscus)*. Kaprové revíry sú typické pre nížinné úseky riek, toky nížinnej zóny, vodné nádrže a ostatné vodné plochy.

Zákon č. 139/2002 Z.z. o rybárstve vymedzuje **lososové vody** ako priestor výskytu druhov rýb, akými sú: pstruh potočný *(Salmo trutta morpha fario)*, pstruh dúhový *(Oncorhynchus mykiss)*, hlavátka podunajská *(Hucho hucho)*, sivoň potočný *(Salvelinus fontinalis)*, lipeň tymiánový *(Thymallus thymallus)*. Ku sprievodným druhom zaraďujeme hlaváča bieloplutvého *(Cottus gobio)*, hlaváča pásoplutvého *(Cottus poecilopus)*, čerebľu pestrú *(Phoxinus phoxinus)* a slíža severného *(Barbatula barbatula)*. Následne sa lososové vody členia na lososové vody pstruhové a lipňové. Medzi pstruhové vody patria bystriny, horské a podhorské potoky, horné úseky riek, vodné nádrže, ostatné vodné plochy a sekundárne pstruhové pásma nachádzajúce sa pod vodnými nádržami. V týchto vodách má dominantné zastúpenie pstruh. Lipňové vody sa nachádzajú v podhorských úsekoch potokov, riek a v sekundárnych pstruhových pásmach pod vodnými nádržami. Svojim charakterom a kvalitou utvárajú prostredie na dominantné zastúpenie lipňa. Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR rozdeľuje charakter rybárskych revírov do skupín: kaprový, kaprový s výskytom hlavátky, lososový pstruhový, lososový lipňový, lososový lipňový s výskytom hlavátky.

Charakter vôd určujeme v 1 905 rybárskych revíroch, z čoho má 1 091 kaprový charakter, čo predstavuje 57,3% z celkového počtu revírov na Slovensku. Len 8 revírov je podľa charakteru a kvality vody zaradených ku kaprovým revírom s výskytom hlavátky. Na Slovensku sa nachádza 806 lososových rybárskych

revírov, na čom majú najväčší podiel lososové pstruhové revíry (40,2%). Lipňové lososové vody s výskytom hlavátky majú 1,4% podiel a 13 rybárskych revírov v SR má lososový lipňový charakter (graf 2).

Graf 2: Rybárske revíry SR podľa charakteru vôd v roku 2012
Graph 2: Fishing grounds in Slovakia according to the character of water in 2012

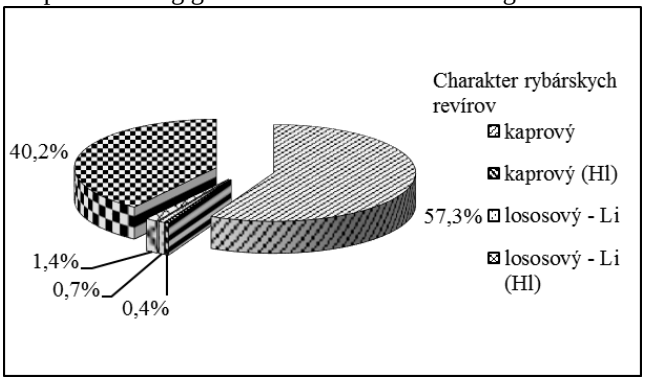

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015
Vysvetlivky: kaprový (HL) = kaprový s výskytom hlavátky, lososový – Li = lososový lipňový, lososový – Li (HL) = lososový lipňový s výskytom hlavátky, lososový – P = lososový pstruhový

Bratislavský kraj je charakteristický nížinatým reliéfom a vyššou priemernou teplotou, na základe čoho v kraji dominujú kaprové revíry (147). Ďalších 9 rybárskych revírov má lososový pstruhový charakter a nachádzajú sa vo vyššie položených oblastiach Malých Karpát (tab. 4).

Revíry v Trnavskom kraji majú podobný charakter ako revíry v Bratislavskom kraji, pričom 232 z 243 rybárskych revírov má kaprový charakter. Zvyšných 11 revírov charakterom a kvalitou podmieňujú výskyt pstruhov. Rybárske revíry v Trenčianskom kraji majú charakter kaprový, kaprový s výskytom hlavátky, lososový lipňový a lososový pstruhový. Predpokladom pre výskyt pstruhov sú vyššie položené oblasti a tečúce vody s nižšou teplotou, najmä rieka Váh. Tieto podmienky sú charakteristické pre 113 pstruhových revírov zasahujúcich do kraja. V nížinatých oblastiach sa nachádza 82 kaprových revírov a 2 revíry majú charakter kaprový s výskytom hlavátky. Jeden revír v kraji je charakteristický výskytom lipňa.

V Nitrianskom kraji sa nachádza najviac kaprových revírov (263) v rámci celej republiky. Zastúpenie kaprov v rybárskych revírov je podmienené vhodnými prírodnými podmienkami kraja, ako aj vlastnosťami rieky Nitra, ktorá do kraja zasahuje. Vo vyššie položených oblastiach sa nachádza 11 pstruhových revírov (mapa 1).

Tab. 4: Počet rybárskych revírov v krajoch SR podľa charakteru v roku 2012
Table 4: Number of fishing grounds in the regions of Slovakia according to the character in 2012

	Počet rybárskych revírov					
Kraj	**kaprový**	**kaprový (HL)**	**lososový - Li**	**lososový Li (HL)**	**lososový - P**	**Spolu**
Bratislavský	147	0	0	0	9	156
Trnavský	232	0	0	0	11	243
Trenčiansky	82	2	1	0	113	198
Nitriansky	263	0	0	0	11	274
Žilinský	63	3	6	12	194	278
Banskobystrický	132	2	2	5	136	277
Prešovský	64	0	3	10	183	260
Košický	108	1	1	0	109	219
Spolu	**1 091**	**8**	**13**	**27**	**766**	**1 905**

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015
Vysvetlivky: kaprový (HL) = kaprový s výskytom hlavátky, lososový – Li = lososový lipňový, lososový – Li (HL) = lososový lipňový s výskytom hlavátky, lososový – P = lososový pstruhový

Mapa 1: Rybárske revíry v okresoch SR podľa ich charakteru v roku 2012
Map 1: Fishing grounds in districts of Slovakia according to the character in 2012

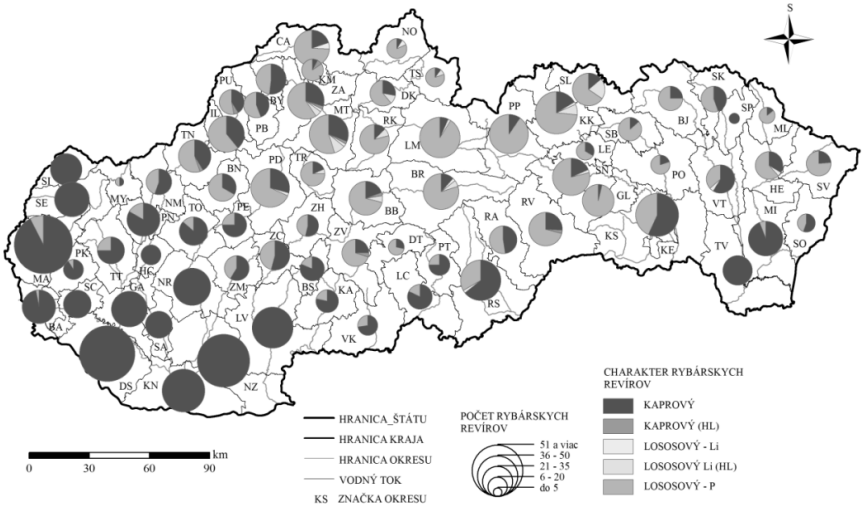

Zdroj: Rybárstvo, 2012; spracovala Alica Krejčová, 2015
Vysvetlivky: kaprový (HL) = kaprový s výskytom hlavátky, lososový – Li = lososový lipňový

Do územia Žilinského kraja zasahuje najviac rybárskych revírov na Slovensku (278), pričom z hľadiska charakteru majú zastúpenie vo všetkých piatich skupinách. S kaprami hospodária užívatelia na 63 revíroch a na pstruha je zameraných 194 rybárskych revírov. Pstruhové revíry sa nachádzajú hlavne v blízkosti riek Váh, Orava a Kysuca. Do kraja zasahuje 12 lipňových revírov s výskytom hlavátky, 6 lososových lipňových revírov a 3 kaprové revíry s výskytom hlavátky. Revíry Banskobystrického kraja majú zastúpenie vo všetkých skupinách podľa ktorých určujeme charakter vôd. V kraji sa nachádza 136 pstruhových revírov a kaprovým charakterom vôd sa vyznačuje 132 revírov. Lipňový charakter je charakteristický pre 7 revírov, pričom v 5 z nich sa vyskytuje hlavátka. Do územia kraja zasahujú 2 rybárske revíry s výskytom hlavátky. Jednotliví užívatelia v Prešovskom kraji vykonávajú rybárske právo na 260 revíroch. V rámci charakteru vôd v rybárskych revíroch dominujú lososové pstruhové vody (183). Kaprové vody zaznamenávame v 64 revíroch a 10 rybárskych revírov má lososový lipňový charakter s výskytom hlavátky. V kraji sa tiež nachádzajú 3 lososové lipňové rybárske revíry. Na území Košického kraja sa nachádza 219 rybárskych revírov. Územie je charakteristické rovnomerným zastúpením kaprových (108) a pstruhových revírov (109). Zvyšné 2 revíry majú kaprový charakter s výskytom hlavátky a lososový lipňový charakter.

Účel rybárskych revírov

Vymedziť účel rybárskeho revíru znamená určiť, na čo táto vodná plocha slúži a aké činnosti rybolovu je na nej možné vykonávať. Účel rybárskeho revíru môže byť lovný, chovný, ďalej rozlišujeme podľa účelu revír typu chyť a pusť (CHaP) a revír vyhlásený za chránenú rybársku oblasť (CHRO). V lovnom revíri môžu osoby s platným rybárskym lístkom loviť ryby a privlastňovať si ich (Slovenský rybársky zväz – Rada Žilina, 2015a). Na základe Zákona č. 139/2002 Z.z. o rybárstve je chovný rybársky revír určený na chov generačných a násadových rýb využívaných na zarybňovanie rybárskych revírov. V chovnom revíri je zakázaný lov rýb s výnimkou odlovu vykonávaného užívateľom na chovný účel. Podľa Zákona č. 139/2002 Z.z. o rybárstve môže byť revír vyhlásený za chránenú rybársku oblasť. Predmetom záujmu užívateľov je ochrana genofondu rýb a skvalitňovanie stavu pôvodných druhov rýb. V chránenej oblasti je zakázané loviť ryby, rušiť neres rýb, vývoj plôdika a násady alebo rušiť zimovanie rýb a vykonávať ťažbu riečnych materiálov. Zákon č. 139/2002 Z.z. o rybárstve vymedzuje rybársky revír s režimom „Lovenie rýb a ich púšťanie“ alebo revír s režimom „Chyť a pusť“ (CHaP). Účelom revíru je lov jednotlivých druhov rýb trofejných veľkostí, pričom je zakázané si privlastniť úlovok.

Rybárske revíry na Slovensku majú prevažne lovný účel (74,4%). Na chov rýb je určených 429 rybárskych revírov, teda 22,5%. Na Slovensku je 28 rybárskych revírov vyhlásených za CHRO, čo je približne 1,5% zo všetkých revírov. O 3 revíry viac má kategória CHaP s podielom 1,6% na celkovom počte revírov (graf 3).

Graf 3: Rybárske revíry SR podľa účelu v roku 2012
Graph 3: Fishing grounds in Slovakia according to the purpose in 2012

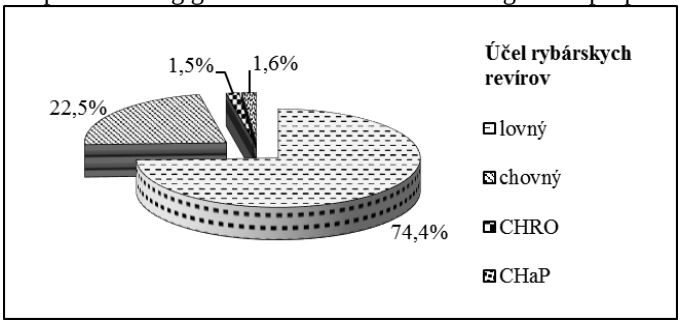

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015
Vysvetlivky: CHaP = Chyť a pusť, CHRO = Chránená rybárska oblasť

Z celkového počtu rybárskych revírov v Bratislavskom kraji má 130 revírov lovný účel. Chov generačných a násadových rýb vykonávajú užívatelia na 22 revíroch v kraji a 2 revíry sú vyhlásené Ministerstvom pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR za CHRO. Na zvyšných 2 rybárskych revíroch sa lovia ryby bez privlastnenia si úlovku. V Trnavskom kraji sa nachádza 243 rybárskych revírov, z čoho je 221 určených na lov rýb. V oblastiach 18 revírov sa uskutočňuje chov rýb. Na území 1 revíru v Trnavskom kraji je lov rýb zakázaný a tento revír predstavuje CHRO. Účel revíru typu CHaP reprezentujú 3 rybárske revíry.

Trenčiansky kraj sa vyznačuje vyšším podielom chovných revírov (54). Z celkového počtu však dominuje 139 rybárskych revírov s lovným režimom. Za CHRO sú vyhlásené 2 revíry a 3 revíry sú určené na lov bez privlastnenia si úlovku.

Revíry v Nitrianskom kraji sa využívajú prevažne na lov rýb (212). Na území kraja sa nachádza 56 chovných revírov a 8 CHRO. Špecifický typ rybárskych revírov CHaP je zastúpený 5 revírmi. Najväčší počet chovných revírov sa nachádza v Žilinskom kraji (89). Lov rýb vykonávajú užívatelia v 176 revíroch. Na území kraja sa nachádza 8 CHRO a v 5 revíroch typu CHaP môžu športoví rybári loviť ryby trofejných veľkostí. Banskobystrickom kraji je za chránenú rybársku oblasť vyhlásených 11 rybárskych revírov, čo je najviac spomedzi všetkých revírov Slovenska. Ďalších 196 rybárskych revírov má lovný účel a v 66 revíroch sa chovajú generačné a násadové ryby. Lov rýb bez privlastnenia si úlovku sa uskutočňuje v 4 rybárskych revíroch v kraji. Z celkového počtu rybárskych revírov v Prešovskom kraji (260) je 185 určených na lov rýb. Užívatelia chovajú ryby v oblasti 70 revírov. V 2 CHRO je lov rýb zakázaný a 3 rybárske revíry majú účel CHaP. V Košickom kraji sa nachádza najviac revírov, kde je charakteristický lov rýb bez privlastnenia si úlovku (6). V 158 rybárskych revíroch je účel lovný. Užívatelia hospodária v 54 revíroch s chovným účelom a 1 rybársky revír je vyhlásený Ministerstvom pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR za chránenú rybársku oblasť (tab. 5, mapa 2).

Tab. 5: Počet rybárskych revírov v krajoch SR podľa účelu v roku 2012
Table 5: Fishing grounds in regions of Slovakia according to the purpose in 2012

Kraj	Účel rybárskych revírov				Spolu
	lovný	chovný	CHRO	CHaP	
Bratislavský	130	22	2	2	156
Trnavský	221	18	1	3	243
Trenčiansky	139	54	2	3	198
Nitriansky	212	56	1	5	274
Žilinský	176	89	8	5	277
Banskobystrický	196	66	11	4	281
Prešovský	185	70	2	3	260
Košický	158	54	1	6	219
Spolu	**1 417**	**429**	**28**	**31**	**1 905**

Zdroj: Rybárstvo, 2012; vlastné spracovanie, 2015
Vysvetlivky: CHaP = Chyť a pusť, CHRO = Chránená rybárska oblasť

Mapa 2: Rybárske revíry v okresoch SR podľa účelu v roku 2012
Map 2: Fishing grounds in districts of Slovakia according to the purpose in 2012

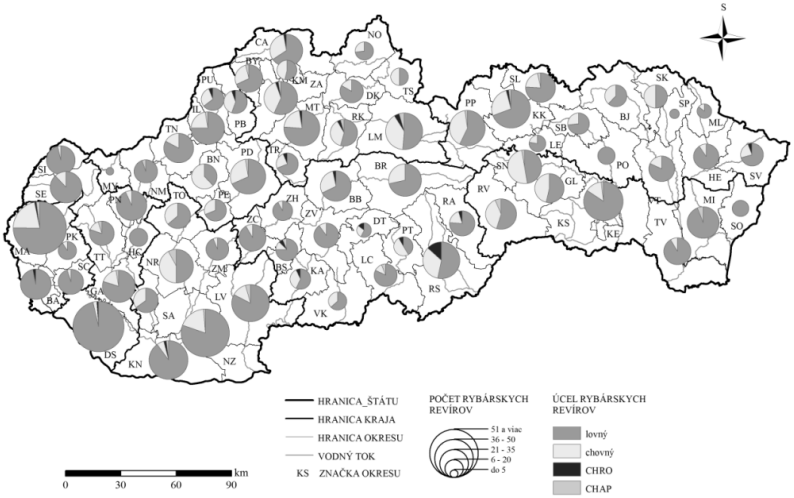

Zdroj: Rybárstvo, 2012; spracovala Alica Krejčová, 2015
Vysvetlivky: CHaP = Chyť a pusť, CHRO = Chránená rybárska oblasť

Záver

V rámci príspevku sme sa zaoberali hodnotením regionálnych diferenciácií rybného hospodárstva Slovenska porovnaním zastúpenia subjektov rybného

hospodárstva v jednotlivých krajoch. Zo súčasných 170 subjektov je ich najvyššie zastúpenie pozorované najmä v Žilinskom (38 subjektov), Nitrianskom (27 subjektov) a Trnavskom kraji (24 subjektov). Najmenej podnikov sa nachádza v krajoch východného Slovenska. V práci sme sa zaoberali aj charakteristikou rybárskych revírov spolu s ich organizačnou štruktúrou. Hlavným užívateľom rybárskych revírov je na Slovensku Slovenský rybársky zväz, ktorý vyvíja činnosť až na 92,1% revírov. Ďalšími užívateľmi sú Lesy SR, š.p. Banská Bystrica (3,9% revírov), Vojenské lesy a majetky Slovenskej republiky, š.p. (2,3% revírov) a Štátne lesy TANAPU a Slovenský vodohospodársky podnik, š.p. s menej ako 1 % rybárskych revírov. Počet rybárskych revírov v jednotlivých krajoch Slovenska je podmienený množstvom vodných tokov a vodných plôch, na ktorých je možné vykonávať rybárstvo. Celkovo je v SR evidovaných 1920 rybárskych revírov, pričom v krajoch majú zastúpenie v rozmedzí 156 revírov (Bratislavský kraj) až po 278 revírov (Banskobystrický kraj). Z hľadiska podielu jednotlivých krajov na množstve revírov Slovenska dominuje trojica krajov - Žilinský kraj (14,6%), Banskobystrický kraj (14,5%) a Nitriansky kraj (14,4%). Na základe vlastností vôd nadobúdajú jednotlivé revíre svoj typický charakter, ktorý môže mať v základe podobu kaprových či lososových vôd. Viac ako polovica revírov (1100) má kaprový charakter, z čoho má 8 revírov kaprový charakter s výskytom hlavátky. Lososový charakter vykazuje zvyšných 805 revírov, pričom medzi nimi dominujú revíre lososovo-pstruhového charakteru sústredené prevažne v Žilinskom a Prešovskom kraji. Z hľadiska účelu prevažujú na Slovensku revíre s lovným účelom (74,4%). Na chov rýb je určených 22,5% revírov, chránené rybárske oblasti predstavujú 1,5% zo všetkých revírov a 1,6 % tvoria revíry typu chyť a pusť.

Literatúra

BOLTIŽIAR, M. – DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. – KROGMANN, A. – NÉMETHOVÁ, J. – RAMPAŠEKOVÁ, Z. – REPASKÁ, G. – ŠOLCOVÁ, L. – TREMBOŠOVÁ, M. – VALACH, M. – VESELOVSKÝ, J. – VILINOVÁ, K. – VOJTEK, M. – VOJTEKOVÁ, J. 2014. *Krajina a ľudia Nitrianskeho samosprávneho kraja.* Nitra : UKF, 2014. 278 s. ISBN 978-80-558-0530-6.

BRABEC, F. – DUBCOVÁ, A. 1991. *Kapitoly z geografie poľnohospodárstva*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1991. 125 s. ISBN 80-85183-58-7.

DUBCOVÁ, A. – LAUKO, V. – TOLMÁČI, L. – CIMRA, J. – KRAMÁREKOVÁ, H. – KROGMANN, A. – NEMČÍKOVÁ, M. – NÉMETHOVÁ, J. – OREMUSOVÁ, D. – GURŇÁK, D. – KRIŽAN, F. 2008. *Geografia Slovenska*. Nitra : UKF, 2008. 351 s. ISBN 978-80-8094-422-3.

EURÓPSKA KOMISIA. 2015. [online]. [cit. 2015-11-15]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/fisheries/cfp/eff/index_sk.htm.

KAŠIAROVÁ, S. – FESZTEROVÁ, M. 2010. Changes in Stream Water

Contamination in Select Slovakian Settlements. In *Polish Journal of Environmental Studies.* ISSN 1230-1485, 2010, vol. 19, no. 2, p. 343-349.

KOPERNICKÁ, M. – FESZTEROVÁ, M. 2013. Vodné nádrže v okrese Topoľčany a ich vybrané chemické charakteristiky. In *Geografické štúdie.* ISSN 1337-9445, 2013, roč. 17, č. 1, s. 17-40.

NÉMETHOVÁ, J. – KREJČOVÁ, A. 2016. Rybné hospodárstvo Slovenska. In *Geografické informácie.* ISSN 1337-9453, roč. 20, č. 1, s. 61- 80.

OPERAČNÝ PROGRAM RYBNÉ HOSPODÁRSTVO SR 2007 – 2013. 2014. [online]. Bratislava : Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka slovenskej republiky, 2014. [cit. 2016-09-05]. Dostupné na internete: http://www.mpsr.sk/index.php?navID=263&navID2=263&sID=43&id=5426.

OPERAČNÝ PROGRAM RYBNÉ HOSPODÁRSTVO SR 2014 – 2020. 2014. [online]. Bratislava : Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka slovenskej republiky, 2014. [cit. 2016-09-05]. Dostupné na internete: http://www.mpsr.sk/index.php?start&navID=262&id=8779.

POPJAKOVÁ, D. 1998. *Stručný prehľad základných pojmov z geografie poľnohospodárstva, rybného a lesného hospodárstva*. Banská Bystrica: Metodické centrum, 1998. 39 s. ISBN 80-8041-206-5

RYBÁRSTVO. 2012. [online]. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky, 2012. [cit. 2015-09-05]. Dostupné na internete: http://www.minzp.sk/oblasti/voda/rybarstvo.

SAPARD PLÁN ROZVOJA POĽNOHOSPODÁRSTVA A VIDIEKA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2014. [online]. Bratislava : Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky, 2014. [cit. 2016-09-05]. Dostupné na internete: http://www.mpsr.sk/index.php?navID=47&sID=34&navID2=226.

SPOTREBA RÝB NA SLOVENSKU. 2015. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2015. [online]. [cit. 2015-11-13]. Dostupné na internete: http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=791.

VIACROČNÝ NÁRODNÝ STRATEGICKÝ PLÁN ROZVOJA AKVAKULTÚRY SLOVENSKEJ REPUBLIKY NA ROKY 2014 – 2020. 2016. [online]. Bratislava : Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky. [cit. 2016-09-05]. Dostupné na internete: http://www.mpsr.sk/index.php?navID=47&sID=43&navID2=2.

VĚŽNÍK, A. 1993. *Geografie zemědělství II*. Praha: SPN, 1989, 127 s.

ZÁKON č. 139/2002 Z.z. o rybárstve. 2015. [online]. [cit. 2015-11-15]. Dostupné na internete: http://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/zakon-o-rybarstve.

ZÁKON č. 24/2006 Z.z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie a o zmene a doplnení niektorých zákonov. 2015. [online]. [cit. 2015-11-15]. Dostupné na internete: http://www.vyvlastnenie.sk/predpisy/zakon-o-posudzovani-vplyvov-na-zivotne-prostredie

REGIONAL DIFFERENTIATIONS OF FISHERIES IN SLOVAKIA

Summary

Within the paper, we focused on the assessment of regional differentiations of fisheries in Slovakia through the comparison of representation of legal entities in fisheries in the particular Regions of Slovakia. From the total number of 170 entities, the highest share was registered in the Žilina Region (38 entities), Nitra Region (27 entities) and Trnava Region (24 entities). On the other hand, the smallest number of entities is located within the Regions in Eastern Slovakia. We also dealt with the characteristics of fishing grounds along with their organizational structure. The Slovak Angling Association is the main user of fishing grounds, because its activities were observed in 92.1% of the all fishing grounds. Other users are represented by the Forests of the Slovak Republic, state-owned enterprise, Banská Bystrica (3.9% of fishing grounds), the Military Forests and Estates of the Slovak Republic, state-owned enterprise (2.3% of fishing grounds), the State Forests of TANAP and the Slovak Water-Management Enterprise, state-owned enterprise with the proportion less than 1% of the total number of fishing grounds. The number of fishing grounds in the particular Regions of Slovakia is conditioned by number of water courses and water areas that are suitable for fishing purposes. Summarily, there are 1,920 fishing grounds in Slovakia, while their representation changes from 156 (the Bratislava Region) to 278 (the Banská Bystrica Region). From the viewpoint of the share of Regions in the total number of fishing grounds, the dominant position was evidenced in these three Regions – the Žilina Region (14.6%), the Banská Bystrica Region (14.5%) and the Nitra Region (14.4%). Based on the attributes of water, the particular fishing grounds get their typical character. Basically, they can be divided into the carp and salmon type. More than a half of fishing grounds (1,100) belong to the carp type, while 8 grounds of them are typical for the incidence of the Danube salmon. The rest (805 grounds) belongs to the salmon type. There are dominant the fishing grounds typical for salmon-trout character that are concetrated mostly in the Žilina Region and Prešov Region. Concerning the purpose, the most (74.4%) of Slovak fishing grounds have fishing purpose. There are 22.5% fishing grounds used for fish farming, fishing protected areas are represented just by 1.5% of the all fishing grounds and 1.6% of fishing grounds belong to the category "catch and release".

RNDr. Jana Némethová, PhD.
RNDr. Daša Oremusová, PhD.
Mgr. Alica Krejčová
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: jnemethova@ukf.sk, doremusova@ukf.sk

PROFIL NÁVŠTĚVNÍKA JAKO VÝZNAMNÝ NÁSTROJ DESTINAČNÍHO MANAGEMENTU – PŘÍKLADOVÁ STUDIE MĚSTA JIHLAVY

Stanislava Pachrová, Eva Janoušková

Abstract

This article aims to analyse and evaluate primary data obtained from a questionnaire survey among visitors of the town of Jihlava in a period October 2014 - September 2015. Data were obtained from an extensive visitors survey in the Vysočina region, which was implemented for the Regional Authority by the Department of Travel and Tourism of College of Polytechnics Jihlava. A main output of this article is to define a visitor`s profile of Jihlava for needs of originating local destination management. For data processing were used mathematical and statistical methods, scientific analysis and synthesis, Microsoft Excel and Statistica 13. Typical visitor of Jihlava is a Czech under 35, who has at least a secondary education, arrives by car with a partner and who wants to spend their holiday in an active way. Half of the visitors are from the Vysočina region, they do not overnight, but they return repeatedly.

Keywords: destination management, Jihlava, marketing research, sustainable development, tourism, visitor`s profile

Úvod

Destinace musí být jakožto konkurenční jednotka v cestovním ruchu strategicky řízena (Holešinská, 2007). Za nejúčinnější formu řízení cestovního ruchu je v současné době považován destinační management, který je definován např. jako *systematická činnost spočívající v aplikaci souboru technik, nástrojů a opatření při koordinovaném plánování, organizaci, komunikaci, marketingu, rozhodovacím procesu a regulaci cestovního ruchu v dané destinaci* (Zelenka, Pásková, 2012). Někteří autoři, např. Palatková (2011), označují destinační management za marketingové řízení destinace, neboť se snaží ovlivňovat množství, složení i časové a prostorové rozložení poptávky v destinaci. Destinační management je založen na spolupráci mezi zainteresovanými subjekty cestovního ruchu, která se projevuje koordinací aktivit v oblasti plánování, organizování a rozhodování v destinaci a také ve vzájemné efektivní komunikaci (Holešinská, 2012). Hlavním cílem destinačního managementu je dosažení udržitelného rozvoje destinace a zachování její konkurenceschopnosti na trhu (Kiráľová, 2003), k čemuž slouží především tvorba produktů destinace a jejich následná distribuce (Luft, 2001). Za vykonávání aktivit destinačního managementu je obvykle odpovědná

destinační agentura, podle typu destinace s národní, regionální, nebo lokální působností (Weaver, Lawton, 2014).

K udržitelnému rozvoji cestovního ruchu v destinaci je nezbytné nejen připravovat zajímavé turistické produkty, ale také neustále sledovat vývoj poptávky a porovnávat charakteristiky klientů se zájmem o druhy a formy cestovního ruchu v oblasti.

Podrobnou strukturu návštěvníků destinace a jejich postoje k cestovnímu ruchu se obvykle zjišťují marketingovými výzkumy mezi návštěvníky. Cílem těchto výzkumů je většinou segmentace trhu, která přes porozumění potřebám a přáním návštěvníků umožňuje následně destinačnímu managementu zvolit přesně cílené marketingové přístupy, které zvýší počty prvních i opakovaných návštěvníků, nebo prodlouží délku jejich pobytu - tím jsou pro destinaci generovány vyšší celkové příjmy a dochází k lepší návratnosti investovaných prostředků, současně je možné dosáhnout také lepšího rozptýlení návštěvníků v čase i prostoru a tím minimalizovat negativní dopady cestovního ruchu na destinaci (Palatková, Zichová, 2011).

Jihlava

Statutární město Jihlava se nachází v centrální části Kraje Vysočina, na historické hranici mezi Čechami a Moravou. Jedná se o administrativní a správní centrum regionu, jehož historie sahá až do 13. století a je spojena s těžbou stříbra (www.portaljihlava.cz). Město má v současné době přes 50 000 obyvatel (Český statistický úřad, 2016).

Jihlava ležící v oblasti Českomoravské vrchoviny má poměrně komplikované geomorfologické poměry. Na území města se stýká Hornosázavská pahorkatina a Křižanovská vrchovina, centrum města leží v Jihlavské kotlině tektonického původu (Demek, Mackovčin a kol., 2006).

Město se nachází v nadmořské výšce 460 - 700 m n. m. Průměrná roční teplota je 7°C. Průměrné červencové teploty vzduchu jsou 16,5°C, lednové -3,5°C. Roční úhrn srážek je v průměru 630 mm (Škrobák, 2005).

Městem protéká řeka Jihlava, která pramení u obce Jihlávka a ústí do střední nádrže Nové Mlýny. Největším přítokem na území města je říčka Jihlávka, která pramení u obce Stajiště. Katastrálním územím Jihlavy probíhá hlavní evropské rozvodí mezi Severním a Černým mořem. Vegetační kryt vykazuje díky řadě parků poměrně vysokou lesnatost města. (Pachrová a kol., 2016)

Jihlava disponuje nadprůměrně velikým potenciálem přírodních složek krajiny. Díky tomu, že historické centrum Jihlavy je městskou památkovou rezervací a že na území Kraje Vysočina v dostupné vzdálenosti od Jihlavy se nacházejí tři památky zapsané do Seznamu světového kulturního dědictví UNESCO, Jihlava má i nadprůměrný primární potenciál kulturních atraktivit. Sekundární potenciál Jihlavy je průměrný. Město má velice výhodnou dopravní

polohu v rámci silniční sítě České republiky i střední Evropy, leží ovšem mimo hlavní železniční koridory a místní letiště v současné podobě není pro účely cestovního ruchu příliš využitelné. Terciární potenciál města Jihlavy je průměrný a není dosud dostatečně využíván. Ačkoli se v místě odehrává značné množství kulturních akcí, jejich rozložení v čase (až na výjimky) nepodporuje rozptýlení návštěvnosti mimo hlavní turistickou sezonu. Při udržitelně plánovaném rozvoji cestovního ruchu existuje ale reálná možnost výrazně vyšší míry využití potenciálu města v budoucnu. (Pachrová a kol., 2016)

Cíl, materiál a metodika výzkumu

Cílem příspěvku je definovat dosud neexistující profil návštěvníka města Jihlavy pro potřeby vznikajícího destinačního managementu města. V současné době se zpracovává Strategie pro kulturu, volný čas a cestovní ruch města Jihlavy pro roky 2017 – 2025 a profil návštěvníka bude důležitou součástí analytické části strategie.

Dílčími cíli příspěvku jsou ověření dvou předpokládaných charakteristik návštěvníků Jihlavy, jejichž znalost je významná pro marketingovou činnost budoucího destinačního managementu města:

- H_{01} - Jihlava je destinací převážně tuzemského cestovního ruchu,
- H_{02} - nejvýznamnější zahraniční zdrojovou destinací pro Jihlavu je Německo.

Výzkum návštěvnosti na území města Jihlavy byl součástí rozsáhlého dotazníkového šetření mezi návštěvníky Kraje Vysočina, které realizovala na žádost Krajského úřadu Kraje Vysočina Katedra cestovního ruchu Vysoké školy polytechnické Jihlava (dále též jako VŠPJ) v období od října 2014 do září 2015.

Dotazník vytvořil zadavatel výzkumu - příspěvková organizace Vysočina Tourism. Dotazník měl celkem 22 otázek (otevřené, uzavřené, škálové) a byl distribuován v pěti jazykových mutacích.

V Jihlavě probíhal sběr dat na předem vytipovaných lokalitách ve třech časových etapách (říjen 2014 až únor 2015: 100 dotazníků; březen – červen 2015: 50 dotazníků; červenec – září 2015: 100 dotazníků). Celkem bylo získáno 250 správně vyplněných dotazníků. Primární data byla získána metodou osobního dotazování. Respondenti byli vybíráni a oslovováni přímo v terénu, sběr dat byl anonymní.

Tazatelé – studenti Vysoké školy polytechnické Jihlava – byli předem speciálně proškoleni tak, aby výběr respondentů byl náhodný a nedocházelo k preferencím podle pohlaví, věku apod. Při dotazování byl pro co nejvyšší vypovídací schopnost výsledků výzkumu kladen důraz na volbu různorodého vzorku respondentů, výběr nesměl být jednostranný a dotazovaní respondenti nesměli tvořit homogenní skupiny. Při dotazování byl dále aplikován princip co největšího zastoupení zahraničních návštěvníků. Metodicky byl načasován i sběr

dat - data byla sbírána opakovaně v různých časových obdobích a ve všech dnech týdne tak, aby výsledky nebyly nahodile zkresleny (např. počasím).

K naplnění stanoveného cíle byly při zpracování dat využity matematicko-statistické metody a z metod vědecké práce metoda analýzy a syntézy. Data byla zpracována pomocí programů Microsoft Excel a Statistica 13.

Výsledky a diskuse

Z celkového počtu 250 respondentů bylo 58 % žen a 42 % mužů.

Při vyhodnocení věkového složení návštěvníků bylo zjištěno, že téměř polovina (49 %) jich je ve věku 26 – 34 let (graf 1). Druhou nejpočetnější věkovou skupinu návštěvníků tvoří lidé ve věku 35 – 49 let (23 %). Z výše uvedeného se dá odvodit, že téměř tři čtvrtiny návštěvníků Jihlavy jsou v aktivním, ekonomicky výdělečném věku 25 – 50 let. Těmto zjištěním by se měla přizpůsobit jak produktová nabídka destinace, tak i volba propagačních marketingových metod s důrazem na moderní trendy a technologie v komunikaci.

Děti a mládež tvoří necelou pětinu z celkového počtu návštěvníků (16 %), což je ovšem nezanedbatelné číslo – děti obvykle necestují samostatně a mají velký vliv na volbu programu pobytu i na výši útraty dospělého doprovodu. Práce se segmentem rodin s dětmi je pro budoucí rozvoj destinace cestovního ruchu velice významná – z dětí se při získání pozitivního zážitku z pobytu v Jihlavě stávají potenciální budoucí návštěvníci, kteří se do destinace mohou vracet sami, s přáteli, nebo i se svými rodinami.

Graf 1: Věkové složení návštěvníků Jihlavy
Graph 1: Visitors of Jihlava according their age

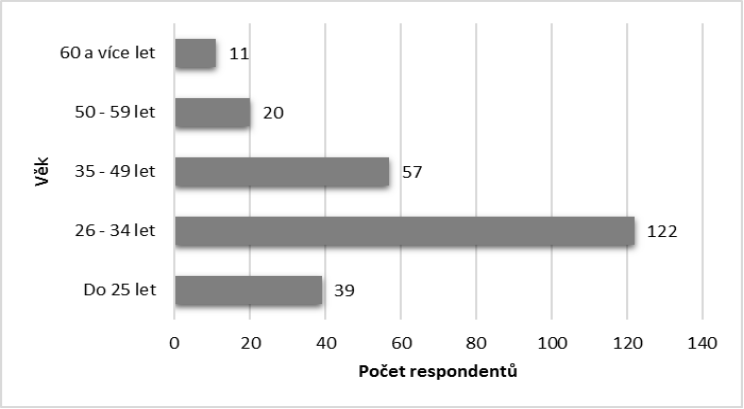

Struktura respondentů podle nejvyššího dosaženého vzdělání ukazuje, že 90 % návštěvníků Jihlavy má úspěšně ukončenou minimálně střední školu

s maturitou. Téměř třetina respondentů má vzdělání vysokoškolské. Práce se vzdělanými klienty má svá specifika, tento typ návštěvníků má obvykle větší zkušenosti s cestováním a tím pádem má větší nároky na kvalitu poskytovaných služeb, často vyžaduje individuální přístup a současně pro opakovanost návštěv vyžaduje nové impulzy, např. v podobě inovací destinačních produktů.

Velice důležitým výstupem marketingového šetření mezi návštěvníky bylo zjištění, odkud respondenti pochází. Téměř 80 % návštěvníků pochází z České republiky, Jihlava je tedy jednoznačně destinací převážně domácího cestovního ruchu – tímto byla potvrzena hypotéza H_{01}. Zahraniční návštěvníci tvořili pětinu z celkového počtu respondentů (52 respondentů, 21 %).

Téměř polovina tuzemských návštěvníků (47 %) přijela do Jihlavy ze vzdálenosti do 50 km, dá se tedy říci, že tito návštěvníci přijeli z jiných částí Kraje Vysočina. Druhá polovina návštěvníků přijela z jiných krajů, přičemž necelá třetina jich urazila vzdálenost větší než 100 km.

Přesná struktura zahraničních návštěvníků Jihlavy podle místa, odkud do České republiky přijeli, je následující: 14 jich bylo z Německa, 8 z Francie, 8 z Velké Británie, 6 ze Švýcarska, 4 z Portugalska, 4 ze Slovenska, 3 z Rakouska, 3 ze Španělska a 2 z Itálie. Návštěvníci z Německa tedy tvoří necelou třetinu (27 %) z celkového počtu zahraničních respondentů - tím je definován nejvýznamnější zahraniční zdrojový trh pro Jihlavu a byla potvrzena hypotéza H_{02}. Německý trh je pro další rozvoj zahraničního cestovního ruchu v Jihlavě jednoznačně nejperspektivnější, a to i s přihlédnutím na kupní sílu německého obyvatelstva, relativní blízkost tohoto trhu, historii města Jihlavy a také s ohledem na existenci současných silných vazeb některých významných místních zaměstnavatelů s Německem.

Doporučená orientace na německý trh se dá rozšířit na orientaci na německy mluvící státy, neboť téměř polovina všech cizinců do Jihlavy přijela z některého německy mluvícího evropského státu (44 % německy mluvících návštěvníků - při součtu návštěvníků z Německa, Rakouska a Švýcarska). Toto rozšíření není ovšem cíleno na propagaci destinace, ale především na přípravu propagačních materiálů v německém jazyce (včetně webových stránek, propagačních spotů aj.) a na ověření/zlepšení schopnosti komunikace v německém jazyce u pracovníků v cestovním ruchu.

Naprostá většina návštěvníků (81 %) při dopravě do Jihlavy využívá silniční dopravu, což není vzhledem ke zjištěným podmínkám dopravní infrastruktury překvapující. Nadpoloviční většina návštěvníků (62 %) pro dopravu do Jihlavy volí automobil (nebo motocykl), linkovým autobusem přijelo 12 % respondentů a 7 % jich přijelo zájezdovým autobusem. Pouhá 4 % respondentů zvolila vlakovou dopravu, jiným způsobem (např. na kole) do města dorazilo 15 % respondentů.

Vzhledem k převažující individuální silniční dopravě je zřejmý velký význam existence vhodné dopravní infrastruktury ve městě, tedy např. dostatečného počtu parkovacích míst, včetně míst pro autobusy, nebo např.

vytvoření systému kombinace individuální automobilové dopravy se systémem městské hromadné dopravy „park and ride“. Výhodou druhého systému je především snížení dopravní zátěže centra města a současně zlepšení kvality životního prostředí snížením množství emisí a hlukové zátěže v centru.

Délka pobytu návštěvníka je zásadním ukazatelem celkového ekonomického přínosu cestovního ruchu destinaci. Čím déle se návštěvník zdrží, tím více místních služeb využije, tím více zboží nakoupí a spotřebuje a tím pádem více přispěje např. k profitu místních podnikatelů. Cílem destinačních managementů v rámci plánování udržitelného rozvoje cestovního ruchu tedy nebývá nutně zvyšování počtu návštěvníků, nýbrž stále větší důraz je kladen na prodlužování jejich celkové délky pobytu.

Graf 2: Délka pobytu návštěvníků v Jihlavě
Graph 2: Visitors - length of stay in Jihlava

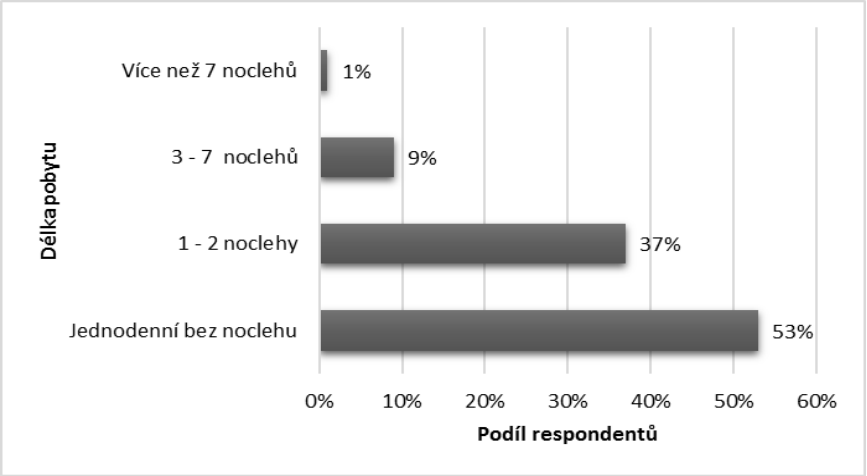

Strukturu návštěvníků Jihlavy podle celkové délky jejich pobytu v destinaci znázorňuje graf 2, ze kterého je zřejmé, že nadpoloviční většina respondentů (53 %; 132 z celkového počtu 250) se v Jihlavě zdržela pouze jeden den a v místě nepřenocovala. Tento výsledek není příliš pozitivní, neboť jednodenní návštěvníci většinou přinášejí destinaci nejnižší ekonomické příjmy. Na druhou stranu zjištěný fakt koresponduje s již výše uvedeným výsledkem výzkumu, který uvádí, že téměř polovina tuzemských návštěvníků přijela do Jihlavy ze vzdálenosti do 50 km. Vzhledem k blízkosti bydliště se většině jednodenních návštěvníků finančně vyplatí vrátit se přenocovat do místa svého bydliště více, než si hradit ubytování v Jihlavě. I když prodlužování délky pobytu návštěvníků jistě bude jedním z cílů destinačního managementu města Jihlavy, u těchto návštěvníků jsou šance na

zlepšení pouze velice omezené. U tohoto segmentu trhu bude výrazně efektivnější zaměřit se na opakovanost jejich návštěv.

Necelá polovina respondentů (47 %) byli turisté, tedy návštěvníci, kteří se v Jihlavě zdrželi déle než 24 hodin a alespoň jednou přenocovali. Jak již bylo uvedeno, zvyšování podílu turistů na celkovém počtu návštěvníků je správným krokem k udržitelnému rozvoji cestovního ruchu destinace a pro destinační management by to měla být jedna z prioritních činností. Dalším krokem by mělo být prodlužování doby pobytu návštěvníků, včetně prodlužování doby pobytu turistů.

Naprostá většina dotázaných turistů (78 %) se v Jihlavě zdržela pouze na 1 – 2 noci, na více než 7 noclehů se zdrželi pouze 3 respondenti. Z výsledků výzkumu vyplývá (vzhledem k převaze ekonomicky aktivních návštěvníků), že pokud se návštěvník rozhodne v Jihlavě přenocovat, bude to pravděpodobně o víkendu, nebo zvolí prodloužený víkend (pobyt od pátku do neděle). Pro zvýšení počtu přenocujících návštěvníků je nezbytné nabídnout potenciálním zájemcům o návštěvu Jihlavy nejenom dostatečně kvalitní infrastrukturu (dopravní infrastrukturu, ubytovací a stravovací služby…), ale také dostatek aktivit pro trávení volného času v době prodlouženého víkendu (např. kulturní, nebo sportovní akce, obchodní služby…).

Graf 3: Délka pobytu návštěvníků v Jihlavě ve vazbě na jejich věk
Graph 3: Visitors`length of stay in Jihlava and its corelation with age of visitors

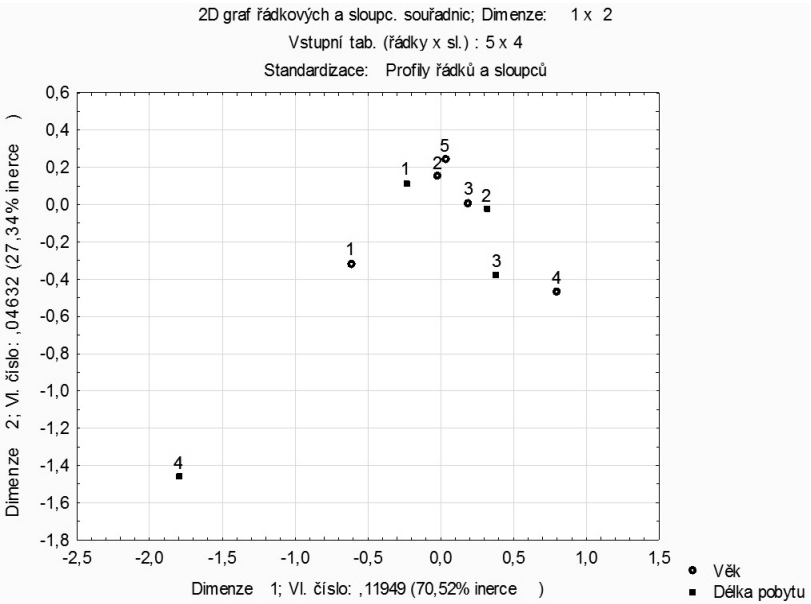

Tab. 1: Délka pobytu návštěvníků v Jihlavě ve vazbě na věk návštěvníků
Table 1: Corelation between visitors' length of stay in Jihlava and their age

Věk respondentů	Typ četnosti	Délka pobytu				Celkem návštěvníků
		Jeden den bez noclehu	1 až 2 noclehy	3 až 7 noclehů	8 a více noclehů	
Do 25 let	AČ	26	7	3	3	39
	SČ	19,70%	7,61%	13,04%	100,00%	
26 - 34 let	AČ	72	42	9	0	123
	SČ	54,55%	45,65%	39,13%	0,00%	
35 - 49 let	AČ	26	25	6	0	57
	SČ	19,70%	27,17%	26,09%	0,00%	
50 - 59 let	AČ	2	13	5	0	20
	SČ	1,52%	14,13%	21,74%	0,00%	
60 a více let	AČ	6	5	0	0	11
	SČ	4,55%	5,43%	0,00%	0,00%	
Celkem návštěvníků		132	92	23	3	250

Poznámka: AČ = absolutní četnost, SČ = sloupcová relativní četnost

Při použití metody korelační analýzy byla prokázána statistická závislost mezi délkou pobytu respondentů v Jihlavě a jejich věkem, neboť Pearsonův koeficient p = 0,00007. Výsledky této analýzy zobrazuje graf 3 a tab. 1. Je prokázáno téměř shodné chování návštěvníků ve věku 26-34 let a nad 60 let co se týká preference délky pobytu v Jihlavě – nadpoloviční většina v obou skupinách je se v destinaci nezdrží ani jednu noc. Zájem o delší pobyty mají ze všech věkových skupin především návštěvníci ve věku 50 – 59 let, ochotu zůstat více než 7 nocí projevuje ovšem pouze nejmladší věková skupina návštěvníků (do 25 let). Věková skupina 35 – 49 let nejvíce ze všech volí krátké pobyty s jedním, nebo dvěma noclehy.

Dalším významným faktorem ovlivňujícím přínosy cestovního ruchu destinaci je opakovanost návštěv destinace – návštěvník, který se opakovaně do destinace vrací, přináší výrazné úspory na výdajích na marketing (především na výdajích na propagaci). Jedním z cílů destinačního managementu tedy samozřejmě je zvyšovat podíl návštěvníků, kteří se do destinace opakovaně vrací.

Z dotázaných návštěvníků Jihlavy jich 104 (41 %) bylo v destinaci poprvé. Pro další rozvoj cestovního ruchu je to poměrně dobrý výsledek, protože to znamená, že téměř 60 % návštěvníků se do Jihlavy vrací, navíc třetina všech

návštěvníků se vrací opakovaně (je v destinaci již minimálně po čtvrté).

Velice zajímavé výsledky výzkumu vycházejí při hledání statistických závislostí mezi délkou pobytu respondentů a opakovaností jejich návštěv Jihlavy (tab. 2). Vzhledem k tomu, že Pearsonův koeficient p = 0,00000, byla statisticky závislost mezi délkou pobytu respondentů a opakovaností návštěv města Jihlavy prokázána:

- 81 % všech opakovaných návštěv (více než 3x v destinaci) připadá na jednodenní návštěvníky.
- Jednodenní návštěvníci se do Jihlavy většinou vracejí: 51 % respondentů byla v Jihlavě více než třikrát, čtvrtina již jednou až třikrát, jedna čtvrtina byla ve městě poprvé.
- Nejvíce těch, kteří do Jihlavy přijedou poprvé, se v místě zdrží 1 – 2 noci (56 %), 30 % návštěvníků přijede poprvé pouze na jeden den, 13 % stráví v místě 3 – 7 nocí, delší dobu pobytu při první návštěvě nevolí v podstatě nikdo.
- Z těch návštěvníků, kteří se v Jihlavě zdrží 3 – 7 nocí, jich 61 % přijelo do destinace poprvé, 26 % je tu po druhé (nebo po třetí) a 13 % tu je minimálně po čtvrté.
- Déle než týden v destinaci (8 a více noclehů) volí méně než 2 % návštěvníků.

Tab. 2: Délka pobytu návštěvníka ve vazbě na opakovanost návštěv Jihlavy
Table 2: Corelation between visitors' length of stay and repetitiveness of visiting Jihlava

Délka pobytu	**Opakovanost návštěv**			**Celkem návštěvníků**
	Poprvé	**Druhá, nebo třetí návštěva**	**Více než 3 návštěvy**	
Jednodenní bez noclehu	32	33	67	132
1 až 2 noclehy	58	23	11	92
3 až 7 noclehů	14	6	3	23
8 a více noclehů	0	1	2	3
Celkem návštěvníků	104	63	83	250

Zjištěné výsledky se dají shrnout ve fakt, že návštěvníci se na delší dobu příliš nevracejí. Bylo by vhodné zjistit důvody, je-li to např. z důvodu, že mají pocit, že „už vše viděli“ a destinace jim nemá co nového nabídnout, nebo z důvodu nespokojenosti s nabídkou a kvalitou poskytovaných služeb. Po zjištění důvodů by destinační management měl pracovat na odstranění slabých stránek Jihlavy tak, aby zvýšil motivaci návštěvníků k opakovaným návratům např. inovacemi v produktové nabídce.

Na druhou stranu, jak již bylo uvedeno, nejvíce se do Jihlavy vrací jednodenní návštěvníci. I když tito návštěvníci obvykle v Jihlavě nepřespí, lze pracovat s četností jejich návštěv a motivovat je k častějším návštěvám a větší spotřebě např. pomocí pořádání a vhodné propagace kulturních a sportovních akcí, nebo jiných eventů. Stejný motivační nástroj návštěvy lze uplatnit i pro motivaci k první návštěvě města, neboť více než polovina návštěvníků, kteří přijedou poprvé, se zdrží na jednu až dvě noci, zajímavá víkendová nabídka je tedy má velkou šanci ovlivnit.

V dotazníkovém šetření bylo zjišťováno, s kým respondent do Jihlavy přijel. Výsledky této otázky zobrazuje graf 4, ze kterého je zřejmé, že z hlediska složení skupin návštěvníků Jihlavu preferují dva základní segmenty trhu – rodiny s dětmi (29 %) a návštěvníci hledající „dovolenou ve dvou“ (66 %). Obě skupiny mají rozdílné zájmy a potřeby, pro destinační management města Jihlavy z toho vyplývá nutnost tento fakt zohlednit při tvorbě produktové nabídky destinace.

Graf 4: Struktura návštěvníků Jihlavy podle doprovodu (s kým do destinace přijeli)
Graph 4: Structure of Jihlava visitors according to who they come to the destination with

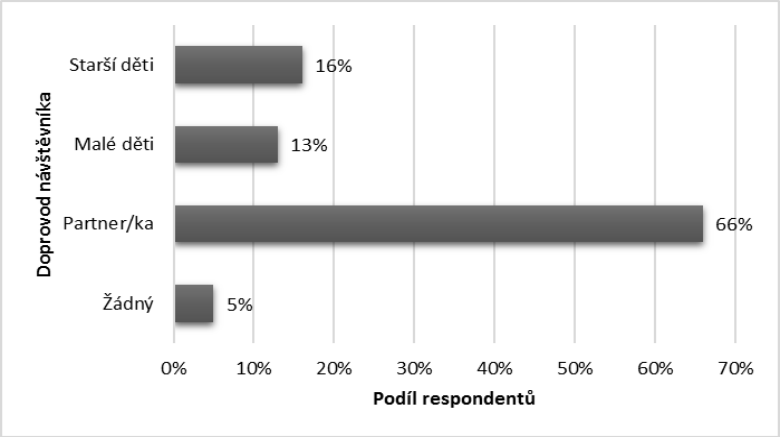

Pro efektivní práci destinačního managementu při segmentaci trhu, tvorbě destinačních produktů i při výběru vhodných propagačních prostředků je nutností vycházet z podrobné znalosti přání a očekávání, se kterými návštěvníci do destinace přijíždějí. Z tohoto důvodu byl u návštěvníků Jihlavy zjišťován hlavní důvod jejich návštěvy města a dále, které aktivity jsou pro ně při pobytu nejlákavější. Každý návštěvník mohl uvést pouze jeden hlavní důvod návštěvy Jihlavy, ale až 3 aktivity, které jej během pobytu nejvíce lákají. Celkem respondenti uvedli 389 aktivit.

Jednoznačně nejčastějším důvodem návštěvy Jihlavy je „poznání“, které

uvedlo přes 60 % respondentů. Druhým nejčastějším důvodem návštěvy Jihlavy je „zábava“ (14 % návštěvníků), na třetím místě se nachází „návštěva příbuzných“ (8 % návštěvníků). Mezi ostatní uvedené důvody patří např. relaxace (5 %), turistika a sport (4 %), práce (5 %), nákupy (2 %), nebo tranzit (1 %).

Nejlákavější aktivity pro návštěvníky Jihlavy se dají shrnout do 4 bodů, a to: Pohyb - Poznání - Akce - Zábava. Nejrůznější kulturní a sportovní akce jsou nejlákavější aktivitou pro více než pětinu návštěvníků (23 %), společenský život a zábava láká téměř 20 % respondentů. Ačkoli „turistika a sport“ jsou primárním důvodem návštěvy Jihlavy pouze pro 4 % respondentů, pohybové aktivity během pobytu v Jihlavě lákají až 20 % návštěvníků. Výše uvedené výsledky výzkumu se dají shrnout v tom smyslu, že pohyb, akce a zábava mají mezi návštěvníky přibližně stejnou atraktivitu při volbě trávení jejich času v Jihlavě, každá aktivita láká přibližně pětinu z celkového počtu návštěvníků města. Na druhou stranu, nadpoloviční většina respondentů uvedla jako hlavní důvod návštěvy Jihlavy poznání, ale jenom pro 34 % návštěvníků je poznávací turistika během pobytu nejlákavější aktivitou. Je zřejmé, že návštěvníky Jihlavy výrazně ovlivňuje aktuální nabídka a dostupnost volnočasových aktivit a akcí pro veřejnost.

Graf 5: Využití informačních zdrojů návštěvníky Jihlavy
Graph 5: Use of information sources by visitors of Jihlava

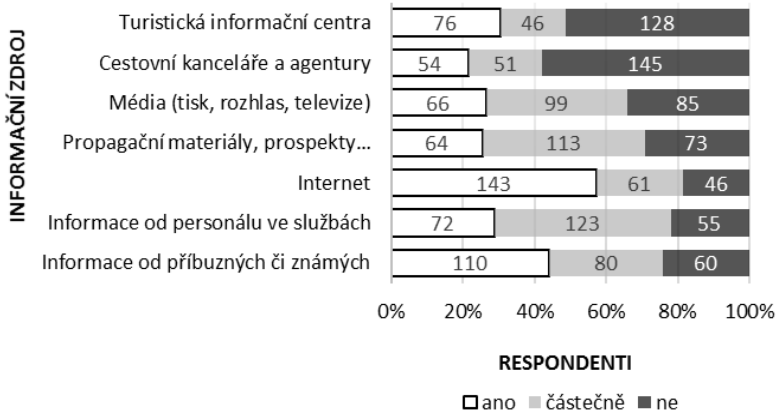

Částí práce destinačního managementu je zajišťování co nejúčinnější marketingové komunikace ve směru k potenciálnímu návštěvníkovi, odborné veřejnosti, státní správě a samosprávě i soukromému sektoru. Pro ověření efektivnosti komunikačních kanálů města Jihlavy vůči návštěvníkům bylo v rámci marketingového výzkumu zkoumáno, které informační zdroje návštěvníci používají a v jaké míře. Výsledky využití informačních zdrojů návštěvníky Jihlavy zobrazuje graf 5.

Vzhledem k věkovému složení návštěvníků Jihlavy není překvapující, že jednoznačně nejpoužívanějším informačním zdrojem je internet, který nepoužilo pouze 18 % respondentů. Pro lepší využití výsledků výzkumu by bylo vhodné navázat průzkumem, které webové servery/stránky návštěvníci pro získávání informací využívají – zda stránky města Jihlavy, turistické servery, cestovatelské blogy, nebo např. získávají informace přes sociální sítě.

Jak už bylo dříve uvedeno, v cestovním ruchu hraje velice důležitou roli osobní doporučení destinace od lidí, kterým návštěvník důvěřuje - téměř 80 % návštěvníků využilo informace od příbuzných nebo známých. Podobně velká část návštěvníků se snaží získat aktuální informace přímo na místě pobytu od personálu ve službách, což dokazuje potřebu kvalifikované pracovní síly v cestovním ruchu v destinaci. Pro Jihlavu se jako nejméně efektivní komunikační kanály ukazují být cestovní kanceláře a agentury, jejichž informačních služeb využilo alespoň částečně pouze 42 % návštěvníků.

Pro plánování rozvoje cestovního ruchu je důležité znát poptávku po jednotlivých typech služeb, o které mají návštěvníci zájem. V rámci marketingového výzkumu bylo zjišťováno, jaký typ ubytování návštěvníci destinace preferují pokud jsou v Jihlavě ubytováni a zda se při návštěvě Jihlavy stravují v restauračních zařízeních.

57 %, tedy více než polovina turistů (návštěvníků, kteří v místě alespoň jednou přenocují) volí v Jihlavě hotelový typ ubytování, necelá třetina turistů (28 %) volí ubytování v soukromí a asi desetina turistů (11 %) je v destinaci ubytována zdarma, např. u známých.

Při návštěvě Jihlavy se naprostá většina (99 %) návštěvníků stravuje v restauračních zařízeních, nadpoloviční většina (53 % respondentů) dokonce téměř vždy. Pouze 4 respondenti z oslovených 250 uvedli, že se v restauracích téměř nikdy nestravují.

Přímý ekonomický přínos návštěvníka pro Jihlavu je vyčíslen v podobě průměrné útraty na osobu a den. Z výsledků výzkumu vyplývá, že téměř 90 % návštěvníků utratí za osobu a den do 1 000 Kč. Nejvíce návštěvníků města (téměř polovina) utratí za osobu a den mezi dvěma až pěti sty korunami. Necelých 40 % návštěvníků Jihlavy utratí za osobu a den mezi 501 – 1 000 Kč, téměř nikdo neutratí v destinaci více než dva tisíce korun za den.

O celkové spokojenosti návštěvníka s pobytem vypovídá informace o tom, zda má v plánu se do destinace znovu vrátit. Zákazník, který se vrací, je výraznou finanční úsporou pro každou destinaci (úspory na marketingových výdajích), šíří její dobré jméno (v cestovním ruchu je ústní doporučení stále jednou z nejefektivnějších propagačních metod) a obvykle také zvyšuje celkovou návštěvnost tím, že při opakovaných návratech s sebou přiveze další lidi, např. své přátele a kamarády. V rámci dotazníkového šetření návštěvníků Jihlavy tedy bylo zjišťováno, zda uvažují o opakované návštěvě města a regionu - odpovědi zobrazuje graf 6.

Graf 6: Zájem o opakovanou návštěvu Jihlavy
Graph 6: Interest in repeated visit of Jihlava

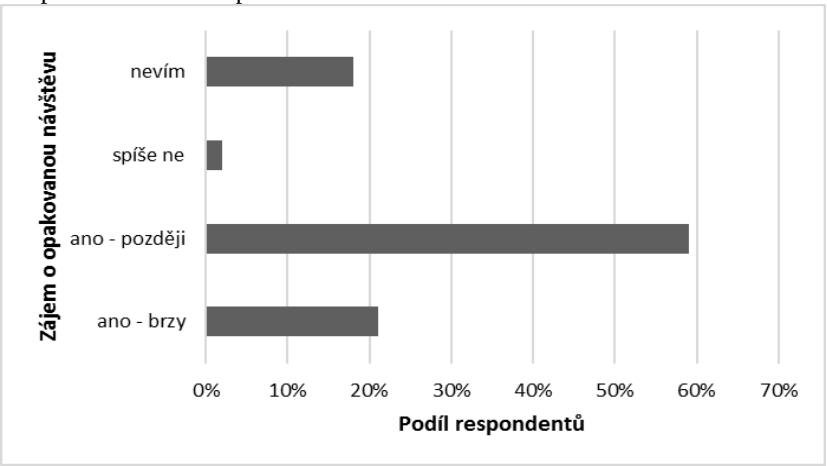

Pro udržitelný rozvoj cestovního ruchu v Jihlavě je vynikajícím předpokladem skutečnost, že 80 % návštěvníků města uvažuje o opakované návštěvě této destinace – dá se tedy předpokládat jejich spokojenost s pobytem. Pouze dvě procenta návštěvníků nemají v plánu se vrátit.

Téměř 60 % návštěvníků je ochotno se do destinace vrátit, ale až „později“. Pokud k nim připočteme návštěvníky, kteří v době dotazování o opakované návštěvě zatím nebyli rozhodnuti, dostáváme se k tomu, že přibližně osm z deseti návštěvníků Jihlavy potřebuje k návratu do destinace silný pozitivní impulz. Tento výsledek výzkumu naznačuje nutnost inovace produktové nabídky Jihlavy a potřebu zvyšování kvality služeb cestovního ruchu tak, aby potenciální návštěvník dostal požadovaný atraktivní důvod k návratu.

Závěr

Hlavním cílem tohoto příspěvku bylo na základě primárních dat z marketingového výzkumu návštěvnosti realizovaného v letech 2014 – 2015 definovat dosud neexistující profil návštěvníka města Jihlavy pro potřeby vznikajícího destinačního managementu města.

Profil návštěvníka města Jihlavy:

- Typickým návštěvníkem Jihlavy je občan ČR v mladším produktivním věku (do 35 let), který má minimálně středoškolské vzdělání.
- Přijíždí automobilem s partnerem/partnerkou.
- Chce trávit dovolenou aktivním způsobem – preferuje poznávací turistiku, kulturní akce a společenský život se zábavou.

- Při návštěvě Jihlavy se stravuje v restauračních zařízeních.
- Informace o destinaci si vyhledává na internetu, nebo je získává v místě pobytu od pracovníků ve službách.
- Opakovaně se vrací.
- Návštěvník s téměř 50% pravděpodobností bude mít bydliště v Kraji Vysočina, a proto v regionu nepřenocuje.
- Pokud návštěvník přenocuje, pak pouze na 1 – 2 noci a k pobytu zvolí víkend, nebo prodloužený víkend.
- Většina návštěvníků se ubytuje v hotelu min. střední úrovně poskytovaných služeb, uvítá německy mluvící personál a propagační materiály v německém jazyce.
- Návštěvník utratí za osobu a den svého pobytu v Jihlavě do 1 000,- Kč.

Dílčí cíle příspěvku v podobě ověření dvou stanovených nulových hypotéz byly rovněž splněny, oba předpoklady se potvrdily: H_{01} - Jihlava je destinací převážně tuzemského cestovního ruchu, H_{02} - nejvýznamnější zahraniční zdrojovou destinací pro Jihlavu je Německo.

Z výsledků výzkumu vyplynulo, že Jihlavu preferují dva základní segmenty trhu – rodiny s dětmi a návštěvníci hledající „dovolenou ve dvou“. Obě skupiny mají rozdílné zájmy a potřeby, pro destinační management města Jihlavy z toho vyplývá nutnost tento fakt zohlednit při tvorbě produktové nabídky destinace.

Nadpoloviční většina respondentů se v Jihlavě zdržela pouze jeden den a v místě nepřenocovala. Na druhou stranu, 81 % všech opakovaných návštěv připadá na jednodenní návštěvníky. Vzhledem k blízkosti bydliště se většině jednodenních návštěvníků finančně vyplatí vrátit se přenocovat do místa svého bydliště více, než si hradit ubytování v Jihlavě. I když prodlužování délky pobytu návštěvníků jistě bude jedním z cílů destinačního managementu města Jihlavy, u těchto návštěvníků jsou šance na zlepšení pouze velice omezené. U tohoto segmentu trhu bude výrazně efektivnější zaměřit se na opakovanost jejich návštěv. Největší šanci na prodloužení pobytu má Jihlava podle výsledků výzkumu u návštěvníků ve věku do 25 let.

Téměř tři čtvrtiny návštěvníků Jihlavy jsou v aktivním, ekonomicky výdělečném věku 25 – 50 let a mají ukončeno min. středoškolské vzdělání. Práce se vzdělanými klienty má svá specifika, tento typ návštěvníků má obvykle větší zkušenosti s cestováním a tím pádem má větší nároky na kvalitu poskytovaných služeb, často vyžaduje individuální přístup a současně pro opakovanost návštěv vyžaduje nové impulzy, např. v podobě inovací destinačních produktů.

Přibližně osm z deseti návštěvníků Jihlavy potřebuje k návratu do destinace silný pozitivní impulz. Tento výsledek výzkumu naznačuje nutnost inovace produktové nabídky Jihlavy i volbu propagačních marketingových metod s důrazem na moderní trendy a technologie v komunikaci tak, aby potenciální návštěvník dostal požadovaný atraktivní důvod k návratu.

Literatura

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [online]. Praha: Český statistický úřad, 2016 [cit. 2016-10-02]. Dostupné na internete: <https://www.czso.cz/>.

DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. a kol. 2006. *Hory a nížiny – zeměpisný lexikon ČR.* Brno: AOPK ČR, 2006. 582 s. ISBN 978-80-86064-99-9.

HOLEŠINSKÁ, A. 2007. *Destinační management aneb Jak řídit turistickou destinaci.* Brno: Masarykova univerzita, 2007. 91 s. ISBN 978-80-210-4500-2.

HOLEŠINSKÁ, A. 2012. *Destinační management jako nástroj regionální politiky cestovního ruchu.* Brno: MU, 2012. 154 s. ISBN 978-80-210-5847-7.

JIHLAVA – ZÁKLADNÍ INFORMACE O MĚSTĚ [online]. Portaljihlava.cz, © 2008 - 2016 [cit. 2016-10-02]. Dostupné z: <http://www.portaljihlava.cz/>.

KIRÁĽOVÁ, A. 2003. *Marketing destinace cestovního ruchu.* Praha: Ekopress, 2003. 174 s. ISBN 80-86119-56-4.

LUFT, H. 2001. *Organisation und Vermarktung von Tourismusorten und Tourismusregionen.* Messkirch: Gmeiner, 2001. 317 p. ISBN 3-926633-48-4.

PACHROVÁ, S. a kol. 2016. *Závěrečná zpráva: Hodnocení potenciálu cestovního ruchu, výzkum návštěvnosti a výzkum postojů místního obyvatelstva k cestovnímu ruchu na území města Jihlavy.* Jihlava: Vysoká škola polytechnická Jihlava, 2016. 65 s.

PALATKOVÁ, M. 2011. *Marketingový management destinací.* Praha: Grada, 2011. 208 s. ISBN 978-80-247-3749-2.

PALATKOVÁ, M. – ZICHOVÁ, J. 2011. *Ekonomika turismu: turismus České republiky: vymezení a fungování trhu turismu, přístupy k hodnocení významu a vlivu turismu, charakteristika turismu České republiky.* Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3748-5.

ŠKROBÁK, J. *Zeměpisná poloha. Oficiální stránky města Jihlavy.* [online]. Jihlava: Jihlava, 2005 [cit. 2016-10-02]. Dostupné na internete: <http://www.jihlava.cz/organizace-mistni-spravy-zemepisna-poloha/d-115517>.

WEAVER, D. – LAWTON, L. 2014. *Tourism management.* Fifth edition. Milton: Wiley, 2014. 430 p. ISBN 978-1-118-64481-2.

ZELENKA, J. – PÁSKOVÁ, M. 2012. *Výkladový slovník cestovního ruchu.* Praha: Linde Praha, 2012. 768 s. ISBN 978-80-7201-880-2.

VISITOR`S PROFILE AS AN IMPORTANT TOOL OF DESTINATION MANAGEMENT – A CASE STUDY OF THE TOWN OF JIHLAVA

Summary

This paper aims to analyse and evaluate primary data obtained from a questionnaire survey among visitors of the town of Jihlava in a period October 2014 - September 2015. Data were obtained from an extensive visitors survey in the

Vysočina region, which was implemented for the Regional Authority by the Department of Travel and Tourism of College of Polytechnics Jihlava. The main aim of the paper is to define a visitor`s profile of Jihlava for needs of originating local destination management. For data processing were used mathematical and statistical methods, scientific analysis and synthesis, Microsoft Excel and Statistica 13.

A typical visitor of Jihlava is a Czech under the age of 35, who has finished at least a secondary education. He/she arrives by car with a partner and wants to spend their holiday in an active way. The visitor preferes sightseeing, cultural events and social life with entertainment. When visiting Jihlava, he/she eats out in restaurants. The visitor searches for information about the destination on the internet, or asks for some more workers in tourism services. Even if with almost 50% probability the visitor is a resident of the Vysočina region and he/she does not overnight in Jihlava, he/she repeatedly returns. If the visitor decides to overnight, he/she stays for only 1-2 nights, mostly in hotels and during weekends. The typical visitor spends per person a day up to 1,000 CZK. Most of foreign visitors will welcome German speaking staff and promotional materials in German.

Partial objectives of the paper, verification of two zero hypotheses, were also met, both assumptions were confirmed:

- H01 - Jihlava is mostly a domestic tourism destination,
- H02 - the most important foreign source destination for Jihlava is Germany.

The research showed that Jihlava is prefered by two main market segments - families with children and visitors looking for a "holidays for two". Both groups have different interests and needs which a destination management of Jihlava should respect when creating an offer of destination products.

Absolute majority of respondents were only one-day-visitors, they did not overnight in the destination, because they live close, in the Region of Vysočina. On the other hand, 81 % of all repeated visits were done by one-day-visitors. While extending the length of visitors stay will certainly be one of main aims of the destination management in Jihlava, working with these visitors - residents will be much more effective when focusing on their periodical visits. The biggest chance for staying over 7 nights has Jihlava among its youngest visitors (under 25 years of age).

Approximately eight out of ten visitors of Jihlava need for their return to the destination a strong, positive impulse. Results of the research suggest innovation in a product offer of Jihlava, as well as using more effective promotional marketing methods with emphasis on modern trends and technologies in communication, so that potential visitor will desire to return.

RNDr. Mgr. Stanislava Pachrová, Ph.D.
RNDr. Eva Janoušková, Ph.D.
Vysoká škola polytechnická Jihlava, katedra cestovního ruchu
Tolstého 16, 586 01 Jihlava, Česká republika
E-mail: stanislava.pachrova@vspj.cz, eva.janouskova@vspj.cz

VPLYV VYBRANÝCH FAKTOROV NA IMPLEMENTÁCIU NÁSTROJOV POLITIKY SÚDRŽNOSTI 2007-2013 NA SLOVENSKU

Eva Rajčáková, Angelika Švecová

Abstract

Aim of this paper is to evaluate the drawing of financial assistance under operational programs and regions of Slovakia; and, based on the results of the questionnaire survey, to identify the reasons which affected the progress and success of implementation on the part of beneficiaries and donors in the programming period 2007-2013. The questionnaire survey was aimed at assessing the impact of several areas - legislative framework, socio-economic situation, the management and administrative burden and the institutional capacities of beneficiaries.

Keywords: cohesion policy 2007-2013, operational programs, success of implemantation, Slovakia, regions

Úvod

Slovensko ako členská krajina EÚ na podporu rôznych oblastí rozvoja svojich regiónov mohla v programovom období 2007-2013 využívať finančné nástroje politiky súdržnosti EÚ. Cieľom príspevku je poukázať na čerpanie finančných prostriedkov podľa operačných programov ku koncu predĺženého programového obdobia, do konca roka 2015, a na základe vyhodnotenia rozsiahleho dotazníkového prieskumu realizovaného na vzorke prijímateľov a poskytovateľov nenávratného finančného príspevku, Riadiacich a a Sprostredkovateľských orgánov pod riadiacimi orgánmi (ďalej „RO“ a „SORO“) poukázať na problémy, ktoré sa prejavili pri implementácii podporných zdrojov politiky súdržnosti v podmienkach Slovenska. Prieskum bol zameraný na zistenie faktorov, ktoré ovplyvnili kvalitu a úspešnosť implementačného procesu z pohľadu legislatívneho rámca, sociálno-ekonomickej situácie, systému riadenia a administratívnej náročnosti, inštitucionálnych aspektov a kapacít prijímateľov. Názory respondentov majú vysokú výpovednú hodnotu, môžu byť využité a prispieť ku skvalitneniu a efektivite implementácie nástrojov politiky súdržnosti v programovom období 2014-2020.

Teoretické východiská, vstupné dáta a použité metódy

Slovenská republika v programovom období 2007-2013 mala, v súlade s platnými programovými dokumentmi, možnosť čerpať finančné prostriedky

v celkovom objeme 13378,50 mil. Eur. V zmysle cieľov programového obdobia, tematickej a územnej koncentrácie sa o finančnú pomoc mohli uchádzať, resp. byť prijímateľmi pomoci oprávnené subjekty rôznej právnej formy.

Na konci riadneho a predĺženého programového obdobia, do konca roka 2015 spravidla prichádza nielen k hodnoteniu intenzity čerpania alokovaných finančných zdrojov politiky súdržnosti podľa operačných programov, ich prioritných osí a opatrení, ale na základe názoru poskytovateľov a prijímateľov je možné utvoriť si obraz (ne-)spokojnosti s rôznymi aspektmi implementácie, ktoré pozitívne alebo negatívne ovplyvňovali jej úspešnosť.

V literatúre sa stretávame s prácami, ktoré hodnotia intenzitu, resp. úroveň čerpaných finančných prostriedkov podľa programových dokumentov národnej úrovne, Národného strategického referenčného rámca a operačných programov, alebo vzhľadom na dostupnosť informačných databáz omnoho častejšie na úrovni prioritných osí alebo opatrení operačných programov na úrovni členskej krajiny, regiónov NUTS 2 alebo NUTS 3.

V zahraničnej literatúre sú práce zamerané na analýzu vhodnosti nástrojov regionálnej politiky EU v predchádzajúcom (Bache et al., 2010, Bachler et al., 2008, Lněnička, 2008) a súčasnom (Lněnička, 2016) programovom období. Na Slovensku sa podobnej tematike venujú práce Rajčákovej, Švecovej (2015), Kramárekovej (2010), Cicoňovej, Kramárekovej (2013), Némethovej, Dubcovej, Kramárekovej (2014) a i. Pozornosť autorov je okrem samotného hodnotenia čerpania eurofondov podľa jednotlivých programových schém predovšetkým cielená na hodnotenie prínosu implementovaných prostriedkov k rozvoju vybraných regiónov a prínosu k riešeniu hlavného problému regionálnej štruktúry Slovenska, regionálnych disparít.

V omnoho menšej miere sú analýzy spojené s prezentáciou názorov prijímateľov a poskytovateľov pomoci na rôzne faktory a dôvody, ktoré ovplyvňovali úspešnosť implementácie. Nevyhnutným východiskom uvedeného prístupu bola realizácia rozsiahleho prieskumu na vzorke respondentov – prijímateľov a poskytovateľov pomoci, t. j. pracovníkov RO alebo SORO, ktorí priamo riadili a zodpovedali za správnosť implementácie jednotlivých projektov v rámci operačných programov.

Vstupnými dátami o finančnej implementácii a čerpaní pomoci politiky súdržnosti v rokoch 2007-2013 boli údaje Úradu vlády SR, Centrálneho koordinačného orgánu (ďalej „CKO“) podľa operačných programov (ďalej „OP“) a krajov Slovenska za obdobie riadneho (2007-2013) a dvoch rokov (2014, 2015) predĺženého programového obdobia, keď intenzita čerpania bola najvyššia.

Hodnoteniu vplyvu faktorov a dôvodov, ktoré významným spôsobom ovplyvňovali priebeh a (ne-)úspešnosť implementácie nástrojov politiky súdržnosti predchádzal rozsiahly dotazníkový prieskum. Realizoval sa elektronickou formou na vzorke 2890 respondentov - *prijímateľov* nenávratného finančného príspevku (ďalej „NFP“), určeného na realizáciu projektov a *poskytovateľov pomoci* (RO,

SORO), ktorí zodpovedali nielen za prípravu programového rámca, ale aj samotný proces implementácie OP. Zoznam prijímateľov - respondentov dotazníkového prieskumu bol zo zdrojov internej databázy CKO.

Prieskum sa uskutočnil v čase september – december 2015. Cieľom bolo zistenie názorov a posúdenie významu faktorov legislatívneho rámca, sociálno-ekonomickej situácie, systému riadenia a administratívnej náročnosti, inštitucionálnych aspektov, kapacít oprávnených prijímateľov a poskytovateľov pomoci a následná identifikácia problémov, resp. špecifických oblastí, ktoré mali rozhodujúci vplyv na úspešnosť implementácie. V rámci dotazníkového prieskumu boli oslovení respondenti rôznej právnej formy; v prípade prijímateľov súkromní podnikatelia, regionálna a lokálna samospráva, neziskové organizácie a iné; na strane poskytovateľov subjekty ústrednej štátnej správy.

Dotazníkový prieskum obsahoval 17 otázok. Respondenti významnosť jednotlivých faktorov v kontexte úspešnosti implementácie mohli označiť 1 (žiadny vplyv) až 5 (veľmi vysoký vplyv) bodmi a následne špecifikovať viaceré dôvody, ktoré v danej oblasti významne ovplyvňovali implementáciu nástrojov politiky súdržnosti. Na otázky dotazníka ohľadne jednotlivých faktorov a dôvodov, ktoré ovplyvňovali implementáciu štrukturálnych a kohézneho fondu v programovom období 2007-2013 (2015) odpovedal rozdielny počet oslovených respondentov. Pri analýze dôvodov sme za relevantné považovali názory tých respondentov, ktorí označili vplyv faktora za vysoký (4 body) až veľmi vysoký (5 bodov) a vyjadrili tak najvyššiu mieru vplyvu daného faktora na úspešnosť čerpania. Keďže počet odpovedí so žiadnym (1 bod), nízkym (2 body) alebo priemerným (3 body) vplyvom faktora bol zanedbateľný, v ďalšej analýze sme tieto nezohľadnili.

Vzhľadom na skutočnosť, že dotazníkový prieskum sa realizoval v čase pokročilej implementácie, ku koncu predĺženého programového obdobia, názory respondentov a výsledky prieskumu umožnili identifikovať problémy a formulovať závery ohľadne významu vybraných faktorov v kontexte úspešnej implementácie projektov spolufinancovaných z prostriedkov politiky súdržnosti 2007-2013 (2015). Výsledky môžu perspektívne prispieť ku skvalitneniu implementácie finančnej pomoci na strane poskytovateľov, potenciálnych žiadateľov a prijímateľov pomoci v súčasnom programovom období 2014+.

Čerpanie prostriedkov politiky súdržnosti v rokoch 2013-2013 (2015) podľa operačných programov a krajov SR

Slovensko v programovom období 2007-2013 mohlo využívať finančné zdroje politiky súdržnosti EÚ v celkovom objeme takmer 13,4 mld. Eur. Prostriedky štrukturálnych (ďalej „ŠF“) a kohézneho (ďalej „KF“) fondu bolo možné čerpať prostredníctvom 11 OP, z toho 8 odvetvových, 2 regionálnych a OP Technická pomoc. Pre ciele 1 Konvergencia a 2 Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť boli určené operačné programy Životné prostredie (ďalej „OPŽP“),

Doprava (ďalej „OPD“), Zdravotníctvo (ďalej „OPZ“), Informatizácia spoločnosti (ďalej „OPIS“), Konkurencieschopnosť a hospodársky rast (ďalej „OPKaHR“), Vzdelávanie (ďalej „OPV“), Zamestnanosť a sociálna inklúzia (ďalej „OPZaSI“) a osobitne pre cieľ 1, Regionálny operačný program (ďalej „ROP“) a cieľ 2 OP Bratislavský kraj (ďalej „OP BK“). OP Technická pomoc (ďalej „OPTP“) bol špecificky určený na podporu riadenia a implementácie ŠF a KF.

Tab. 1: Finančná implementácia NSRR 2007-2013 podľa operačných programov k 31.12.2015
Table 1: Financial implementation of the NSRF 2007-2013 under operational programs to 31.12.2015

Operačný program	**Celkový rozpočet (EÚ+ŠR+VVZ)** (mil. Eur)	**Certifikované výdavky** (mil. Eur)			**Certifikované výdavky/rozpočet** (%)		
		2007-2013	**2007-2014**	**2007-2015**	**2007-2013**	**2007-2014**	**2007-2015**
OPIS	992,47	458,41	656,50	929,70	46,2	66,1	93,7
OPKHaR	1139,12	552,63	601,27	917,22	48,5	52,8	80,5
OPVaV	1209,42	650,21	892,62	1 380,93	53,8	73,8	114,2
OPV	648,41	261,21	398,92	577,85	40,3	61,5	89,1
OPŽP	2141,18	993,92	1 175,23	1 791,91	46,4	54,9	83,7
OPBSK	112,01	60,78	70,53	113,41	54,3	63,0	101,3
OPD	3790,72	1 867,76	2 484,40	3 997,32	49,3	65,5	105,5
OPTP	114,83	66,45	78,00	98,34	57,9	67,9	85,6
OPZaSI	1107,41	689,69	836,44	1 073,90	62,3	75,5	97,0
OPZ	294,12	249,36	274,02	284,46	84,8	93,2	96,7
ROP	1828,83	1 296,21	1 419,73	1 720,85	70,9	77,6	94,1
NSRR spolu	**13378,50**	**7 146,64**	**8 887,67**	**12 885,88**	**53,4**	**66,4**	**96,3**

Zdroj: http://www.nsrr.sk/cerpanie/, [cit. 2016-10-01]

ŠF a KF majú na Slovensku špecifické postavenie. Ich pôvodná funkcia doplnkového zdroja sa v mnohých oblastiach zmenila na hlavný finančný zdroj verejných investícií. V období rokov 2011-2013 bol podiel ŠF a KF a ich národného spolufinancovania na úrovni 85% verejných investícií.

K 31.12.2013 SR bola schopná vyčerpať 7,15 mld. Eur (53,4% celkovej alokácie). Napriek ekonomickým prínosom politiky súdržnosti na národnej a regionálnej úrovni, najmä v pokrízovom období po roku 2009, bola úroveň čerpania disponibilných zdrojov pomerne nízka. Čerpanie väčšiny OP sa ku koncu roka 2013 pohybovalo v intervale 40% až 55% z alokácie. Najnižšia miera implementácie projektov bola v OPV, OPIS a OPŽP, kým OPZ a ROP vykazovali 70% až 85% úspešnosť pri čerpaní alokovanej intervencie (tab. 1).

Napriek nepriaznivej situácii vo finančnej implementácii ŠF a KF, v súlade s pravidlom n+2, ktoré umožňuje dočerpať alokované finančné prostriedky

v období 2 rokov po ukončení riadneho programového obdobia, sa k 31.12.2015 podarilo vyčerpať takmer 12,9 mld. Eur v rámci realizácie 9440 projektov. Pokrok v implementácii dosiahol 96,3% realizovaných výdavkov z celkovej alokovanej sumy, čo je o 43% viac ako tomu bolo v roku 2013 (tab. 1). Po roku 2013 sa implementácia ŠF a KF výrazne zintenzívnila a zefektívnila a to najmä v roku 2015, kedy v 7 OP bolo preplatených až 30% výdavkov z alokovanej sumy pre jednotlivé OP (graf 1).

Graf 1: Realizované výdavky ŠF a KF podľa OP k 31.12.2015
Graph 1: Expenditure incurred the Structural and Cohesion Funds under operational programs to 31.12.2015

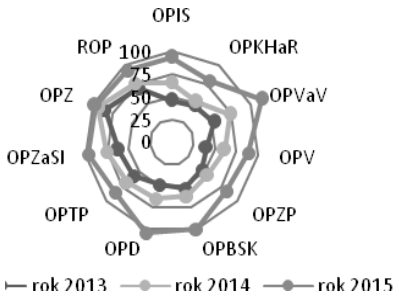

Graf 2: Počet projektov podľa OP k 31.12.2015
Graph 2: Number of projects under the operational programs to 31.12.2015

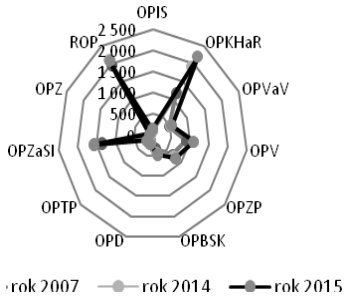

Zdroj: http://www.nsrr.sk/cerpanie/, [cit. 2016-10-01]

Z celkového počtu 10 672 schválených projektov bolo zazmluvnených 9440, čo predstavuje takmer 90% úspešnosť kontrahovania. V priemere 80% projektov bolo zazmluvnených do konca roku 2013. Najnižšiu úspešnosť v procese kontrahovania vykazovali OPZ, OPD a OPIS, ktorý do roku 2013 dosahoval 55% až 65% úspešnosť (tab. 2).

V programovom období sa v závislosti od priestorového pôsobenia realizovali tzv. *národné projekty* s celoslovenským dopadom, kde žiadateľom boli prevažne ministerstvá alebo verejné inštitúcie a *regionálne projekty*, ktoré sa realizovali v rámci určitého regiónu a prijímateľmi boli obce alebo podnikateľské subjekty.

V rámci regionálnych projektov sa k 31.12.2015 zrealizovalo takmer 9 mld. Eur (70% z celkových realizovaných výdavkov NSRR) v 9612 projektoch. V krajoch s najnižšou ekonomickou výkonnosťou (Prešovský, Košický a Banskobystrický kraj) sa realizoval najvyšší počet projektov. Avšak z pohľadu objemu čerpaných investícií zo ŠF a KF je obraz výrazne odlišný. Najvyšší objem finančných prostriedkov smeroval do Trenčianskeho a Žilinského kraja, so zásadným podielom investícií do dopravnej infraštruktúry (tab. 3, mapa 1).

Tab. 2: Počet schválených a zazmluvnených projektov k 31.12.2015
Table 2: The number of approved and contracted projects to 31.12.2015

Operačný program	Schválené projekty (počet)			Zazmluvnené projekty (počet)		
	2007-2013	2007-2014	2007-2015	2007-2013	2007-2014	2007-2015
OPIS	125	172	191	106	119	148
OPKHaR	1 555	2 135	2 741	1 195	1 930	2 201
OPVaV	531	554	586	504	535	562
OPV	1 000	1 165	1 170	908	1 098	1 092
OPZP	735	791	869	706	748	821
OPBSK	400	451	510	340	432	475
OPD	140	167	232	135	156	214
OPTP	142	168	213	123	143	193
OPZaSI	1 670	1 896	1 919	1 337	1 561	1 560
OPZ	70	75	92	64	68	83
ROP	2 105	2 172	2 149	1 969	2 116	2 091
NSRR spolu	**8 473**	**9 746**	**10 672**	**7 387**	**8 906**	**9 440**

Zdroj: http://www.nsrr.sk/cerpanie/, [cit. 2016-10-01]

Tab. 3: Finančná implementácia NSRR 2007-2013 podľa krajov SR k 31.12.2015
Table 3: Financial implementation of the NSRF 2007-2013 in Slovakia regions to 31.12.2015

Kraj	Zazmluvnené projekdy (počet)			Realizované výdavky (mil. Eur)		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Bratislavský	882	1046	1206	436,6	630,1	1132,7
Trnavský	572	707	752	351,2	418,4	576,5
Trenčiansky	587	730	793	1049,2	1239,7	1471,6
Nitriansky	812	978	1017	412,9	467,6	604,5
Žilinský	920	1135	1230	897,8	1097,1	1672,5
Banskobystrický	1030	1295	1371	694,9	835,0	1096,7
Prešovský	1496	1845	1951	849,9	1002,6	1301,4
Košický	999	1230	1292	627,1	746,3	1105,7
Spolu	**9311**	**10980**	**11627**	**7332,5**	**8450,9**	**10976,6**

Zdroj: http://www.nsrr.sk/cerpanie/, [cit. 2016-10-01]

Na regionálnej úrovni sa v riadnom programovom období 2007-2013 realizovalo približne 60% celkových finančných alokácii. Intenzita implementácie sa výrazne zvýšila až v roku 2015, kedy bolo v priemere realizovaných až 30% celkových výdavkov OP. Najnižší stupeň implementácie dosiahol Bratislavský

kraj, kde bolo počas prvých 7 rokov zrealizovaných len 38% celkových výdavkov a Žilinský kraj s alokáciou 53%. Paradoxom je, že až 40% celkových výdavkov v Bratislavskom a 34% výdavkov v Žilinskom kraji sa realizovalo až v roku 2015, teda v poslednom možnom roku implementácie. Približne 70% celkových výdavkov bolo realizovaných v Trenčianskom a Nitrianskom kraji (tab. 3, mapa 1).

Mapa 1: Realizované výdavky štrukturálnych fondov v rámci regionálnych projektov podľa krajov SR
Map 1: Spend expenditure in the framework of the Structural funds for regional projects in Slovak regions

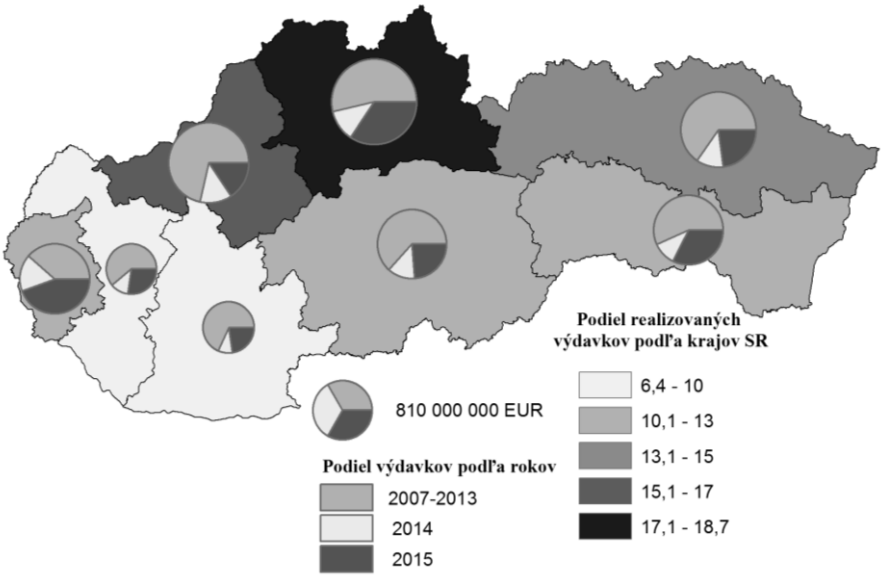

Zdroj: http://www.nsrr.sk/cerpanie/, [2016-10-01]

Význam vybraných faktorov na implementáciu politiky súdržnosti 2007-2013

Význam vybraných faktorov na implementáciu finančných nástrojov politiky súdržnosti 2007-2013 sa analyzoval na základe zistenia vplyvu faktorov (legislatívny rámec, sociálno-ekonomická situácia, systém riadenia implementácie, administratívna náročnosť procesov, inštitucionálne aspekty a kapacity prijímateľa) a dôvodov, ktoré ovplyvňovali úspešnosť implementácie ŠF a KF.

Tab. 4: Vplyv vybraných faktorov na implementáciu štrukturálnych a kohézneho fondu
Table 4: The influence of selected factors on implementation of the Structural and Cohesion Funds

Právna forma respondenta	FAKTOR														
	Legislatívny rámec					Sociálno-ekonomická situácia					Systém riadenia implementácie				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
ústredná štátna správa	0	1	3	5	12	1	3	11	24	26	5	12	19	12	11
regionálna samospráva	0	3	18	7	16	0	3	7	23	38	0	3	9	17	19
miestna samospráva	0	5	26	48	108	0	2	8	86	134	1	2	7	36	55
súkromné spoločnosti	0	4	27	41	98	0	1	16	68	78	1	2	12	42	46
neziskové organizácie	0	4	22	29	62	1	1	15	59	78	1	1	13	23	28
iná	0	2	18	31	84	0	0	9	44	55	0	1	6	19	18
spolu	**0**	**19**	**114**	**162**	**380**	**2**	**10**	**66**	**304**	**409**	**8**	**21**	**66**	**149**	**177**

Právna forma respondenta	FAKTOR									
	Administratívna náročnosť procesov					Inštitucionálne aspekty a kapacita prijímateľa				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
ústredná štátna správa	0	1	2	4	6	4	14	3	5	4
regionálna samospráva	0	1	2	16	32	0	2	10	11	17
miestna samospráva	0	0	1	86	78	4	12	38	51	67
súkromné spoločnosti	0	1	3	71	81	4	5	31	49	66
neziskové organizácie	0	0	1	21	43	2	3	13	19	21
iná	0	0	1	24	46	3	5	18	22	36
spolu	**0**	**3**	**10**	**222**	**286**	**17**	**41**	**113**	**157**	**211**

Vysvetlivky: 1 - žiadny vplyv, 2 - nízky vplyv, 3 - priemerný vplyv, 4 - vysoký vplyv, 5 - veľmi vysoký vplyv
Zdroj: dotazníkový prieskum, 09.-12. 2015

Legislatívny rámec

Legislatívny rámec predstavuje východisko pre získanie a využívanie podpory zo ŠF a KF. Prvoradou a nevyhnutnou podmienkou implementácie ŠF a KF je kompatibilný legislatívny rámec členskej krajiny a jeho dôsledné a bezproblémové uplatnenie v implementačnom procese. Legislatíva EÚ (nariadenia, smernice), ktorá je aplikovaná do národnej legislatívy, determinuje možnosti

implementácie finančnej pomoci. Na národnej úrovni sa vplyv legislatívy prejavuje v procesoch uchádzania sa a výberového konania úspešných žiadateľov nenávratného finančného príspevku a samotnej implementácie. Legislatívny rámec národnej úrovne spolu s platnými programovými dokumentmi (NSRR 207-2013 a OP) určuje podmienky reálnej implementácie ŠF a KF. Dôležitou súčasťou legislatívneho rámca je proces verejného obstarávania (ďalej „VO“).

Analýza bola zameraná na hodnotenie vnímania významu legislatívneho rámca prijímateľmi rôznej právnej formy a poskytovateľmi pomoci (ústredné orgány štátnej správy – RO, SORO) a vybraných dôvodov (chýbajúca legislatíva, časté zmeny legislatívy, nejednoznačnosť výkladu legislatívy, „nové“ povinnosti, vyplývajúce z platnej legislatívy a i.), ktoré podľa percepcie respondentov mali rozhodujúci vplyv na samotný priebeh a efektivitu implementácie.

K významu legislatívneho rámca sa vyjadrilo 675 respondentov (23,4% oslovených respondentov). Z nich 542 (80,3%) označilo vplyv legislatívneho rámca za vysoký až veľmi vysoký. Približne 80% až 85% odpovedí prijímateľov pomoci zo strany subjektov miestnej samosprávy (156), súkromných spoločností (139) a inej právnej formy (115), považovali legislatívny rámec za faktor s vysokým až veľmi vysokým vplyvom na úspešnosť implementácie. Pomerne prekvapujúcim zistením bolo, že i keď v menšej miere, ale aj respondenti na strane poskytovateľov pomoci hodnotili legislatívny rámec ako faktor s vysokým až veľmi vysokým vplyvom.

Tab. 5: Nedostatky legislatívneho rámca implementácie štrukturálnych a kohézneho fondu
Table 5: Lack of legislative framework of the Structural and Cohesion Funds implementation

Právna forma respondenta	chýbajúca legislatíva	nejednoznačnosť výkladu legislatívy	časté zmeny v legislatíve	nové povinnosti vyplývajúce z platnej legislatívy	iné
ústredná štátna správa	1	3	16	17	7
regionálna samospráva	3	13	17	27	3
miestna samospráva	14	45	68	46	10
súkromné spoločnosti	5	49	51	54	13
neziskové organizácie	12	23	34	39	18
iná právna forma	17	30	43	44	6
spolu	**52**	**163**	**229**	**227**	**57**

Zdroj: dotazníkový prieskum, 09.-12.2015

Respondenti, ktorí preferovali vysoký a veľmi vysoký vplyv legislatívneho rámca na implementáciu ŠF a KF, za hlavné nedostatky považovali časté zmeny legislatívy (229; 31,46% preferencií), nové povinnosti vyplývajúce z platnej

legislatívy (227; 31,18%) a nejednoznačnosť výkladu legislatívy (163; 22,39%). Uvedené dôvody dominovali v preferenciách respondentov všetkých právnych foriem. Podľa názoru respondentov zo samosprávy (miestnej aj lokálnej) a neziskových organizácií častým dôvodom nespokojnosti je chýbajúca legislatíva a iné dôvody legislatívneho prostredia (časovo neúmerne dlhý proces schvaľovania žiadostí o nenávratný finančný príspevok, byrokracia zo strany poskytovateľov pomoci, administratívna náročnosť, nadbytočnosť niektorých kontrolných mechanizmov, časté zmeny pravidiel financovania v rámci projektového cyklu a i.). Respondenti všetkých právnych foriem zhodne vyjadrili nespokojnosť s legislatívou verejného obstarávania, ktorá v realizácii mnohých projektoch spôsobila vážne problémy, najčastejšie časový posun realizácie jednotlivých aktivít a projektov, generovanie neoprávnených výdavkov, v niektorých prípadoch aj predčasné ukončenie projektov v dôsledku odstúpenia od Zmluvy o poskytnutí nenávratného finančného príspevku (ďalej „Zmluva“).

Sociálno-ekonomická situácia

Vývoj a stav makroekonomickej situácie, štruktúra a prosperita regionálnej ekonomiky a jednotlivých subjektov ako aj zmeny ekonomických podmienok v (po-)krízovom období patrili k faktorom, ktoré jednoznačne ovplyvnili nielen možnosti oprávnených subjektov spolufinancovať aktivity projektov, ale aj samotný záujem subjektov uchádzať sa o NFP.

V programovom období 2007-2013 ekonomické subjekty citlivo reagovali na dôsledky finančnej a ekonomickej krízy, čo ovplyvnilo aj ich priestorovo diferencovanú projektovú aktivitu. O NFP sa uchádzali viac-menej ekonomicky silné a stabilné subjekty prevažne z prosperujúcich regiónov (krajov) Slovenska. Subjekty sa o NFP uchádzali v predkrízovom období, teda v rámci prvých výziev na poskytnutie NFP, alebo až po prekonaní negatívnych dôsledkov krízového vývoja, spravidla v posledných rokoch programového obdobia.

Sociálno-ekonomickú situáciu ako faktor vplyvu označilo spolu 791 (27,37%) respondentov. Podľa názoru 304 respondentov mal faktor sociálno-ekonomickej situácie vysoký a 409 respondentov veľmi vysoký vplyv na implementáciu. Názory respondentov boli podľa právnych foriem rozdielne. Približne 85% respondentov z miestnej a regionálnej samosprávy, súkromných spoločností, neziskových organizácií a subjektov inej právnej formy považovali sociálno-ekonomickú situáciu za faktor s vysokým až veľmi vysokým vplyvom.

Respondenti zo strany poskytovateľov pomoci vnímali uvedený faktor menej citlivo (tab. 4), a to aj napriek tomu, že v dôsledku problematickej ekonomickej prosperity viacerých subjektov na strane prijímateľov a z toho plynúcej zníženej platobnej schopnosti spolufinancovať projekty, viacerí prijímatelia predčasne odstúpili od Zmluvy a nerealizovali schválené projekty, čo si na strane poskytovateľov pomoci vyžadovalo zvýšenú administratívnu náročnosť.

Tab. 6: Problémy sociálno-ekonomickej situácie v kontexte implementácie štrukturálnych a kohézneho fondu
Table 6: Selected problems of socio-economic situation in the context of the Structural and Cohesion funds implementation

Právna forma respondenta	nepriaznivá ekonomická situácia	nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily	slabá dopravná dostupnosť	obmedzené vlastné finančné zdroje	iné
ústredná štátna správa	5	0	0	9	0
regionálna samospráva	59	2	12	23	0
miestna samospráva	73	26	18	139	5
súkromné spoločnosti	65	38	16	78	3
neziskové organizácie	67	7	9	68	4
iná právna forma	52	9	5	65	1
spolu	**321**	**82**	**60**	**382**	**13**

Zdroj: dotazníkový prieskum, 09.-12.2015

Hlavnými dôvodmi sociálno-ekonomického charakteru, ktoré ovplyvnili implementáciu ŠF a KF boli podľa 858 preferencií respondentov nepriaznivá ekonomická situácia (321; 37,41% preferencií) a obmedzené vlastné finančné prostriedky prijímateľov (382; 44,52%). Finančné prostriedky prijímateľa sú nevyhnutnou podmienkou prípravnej (náklady spojené so spracovaním projektovej žiadosti, v prípade investičných projektov aj náklady na spracovanie projektovej dokumentácie a stavebného rozhodnutia a i.) a realizačnej (spolufinancovanie jednotlivých aktivít v súlade so Zmluvou a časovým harmonogramom) fázy projektov. Ďalšie z uvedených sociálno-ekonomických dôvodov (nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily, slabá dopravná dostupnosť a iné) boli respondentmi vnímané ako závažnejšie v menšej miere (tab. 6).

Systém riadenia implementácie

Systém riadenia implementácie v programovom období 2007-2013 vychádzal z referenčného programového dokumentu pre poskytovanie nenávratného finančného príspevku (NSRR) a OP, ktoré tematicky, teritoriálne a finančne vymedzovali oprávnené oblasti podpory a prijímateľov. Obsah, komplexnosť a kvalita programových dokumentov bola východiskom pre úspešné a efektívne využívanie ŠF a KF v regiónoch Slovenska.

Na otázky ohľadne skúseností so systémom riadenia vybraných typov aktivít a výdavkov odpovedal len istý okruh prijímateľov, v dôsledku čoho bol v porovnaní s predchádzajúcimi oblasťami, počet respondentov a relevantných odpovedí nižší. Prieskumu sa aktívne zúčastnilo 421 respondentov, z ktorých systém riadenia implementácie za faktor s vysokým (149) a veľmi vysokým (177) vplyvom spolu označilo až 77,43% z nich. Systém riadenia citlivo vnímali a považovali za faktor s vysokým a veľmi vysokým vplyvom najmä respondenti z

miestnej samosprávy (90,10%), súkromných spoločností (85,44%), neziskových organizácií (77,27%) a inej právnej formy (84,09%; tab. 4).

Faktor bol priaznivejšie vnímaný respondentmi z ústredných orgánov štátnej správy – poskytovateľov pomoci, ktorých činnosť bezprostredne závisí od systému riadenia implementačných procesov. O niečo menej ako $^1/_3$ respondentov z ústrednej štátnej správy ho považovala za faktor so žiadnym až priemerným vplyvom (95; 29,14%; tab. 4). Využitie skúseností, zjednodušenie a skvalitnenie systému riadenia by v budúcnosti mohlo prispieť plynulému a bezproblémovému riadeniu implementácie zo strany poskytovateľov finančnej pomoci.

Tab. 7: Vybrané problémy systému riadenia implementácie štrukturálnych a kohézneho fondu
Table 7: Selected problems of governance system of the Structural and Cohesion Funds implementation

Právna forma respondenta	možnosť využívať NFP len vo vybraných regiónoch	možnosť využívať NFP len na vymedzené aktivity	možnosť využívať NFP len na určité typy výdavkov	možnosť využívať NFP len pre vymedzený okruh prijímateľov	iné
ústredná štátna správa	3	5	6	4	0
regionálna samospráva	3	12	17	7	0
miestna samospráva	23	62	70	50	5
súkromné spoločnosti	23	55	57	40	1
neziskové organizácie	15	25	24	20	3
iná právna forma	21	35	38	23	2
spolu	**88**	**194**	**212**	**144**	**11**

Zdroj: dotazníkový prieskum, 09.-12.2015

Podľa preferencií respondentov sú dôvody hlavných problémov systému riadenia implementácie rôzne. Zo 649 preferencií najzávažnejšími sú možnosti využívať NFP len na určité typy výdavkov (212; 32,67% preferencií), aktivít (194; 29,89%) a pre vymedzený okruh (oprávnených) prijímateľov (144; 22,19%; tab. 7). Respondenti všetkých právnych foriem najväčší problém vidia v možnosti využívať NFP len na určité typy výdavkov, podľa respondentov z regionálnej samosprávy a súkromných podnikateľov najväčším problémom je možnosť využívať NFP na určité typy aktivít. Vzhľadom na to, že neziskové organizácie sú oprávnené len na určité typy projektov, najviac preferenčných hlasov pridelili možnostiam využívať NFP len pre vymedzený okruh žiadateľov, aktivity a výdavky (tab. 7).

Administratívna náročnosť procesov implementácie

Dôležitým faktorom je administratívna náročnosť procesov, ktorá vyplýva zo Systému riadenia ŠF a KF a na úrovni OP v zmysle usmernení RO. Zložitosť

a byrokratická náročnosť administratívnych procesov majú negatívny dopad na rozhodovanie subjektov uchádzať sa o NFP a implementáciu projektov. Administratívna náročnosť procesov implementácie je podľa názoru respondentov faktorom s najväčším vplyvom na implementáciu ŠF a KF vôbec. Na otázku o vplyve uvedenej oblasti odpovedalo 521 respondentov, z ktorých 222 (42,61% odpovedí) považovali vplyv faktora administratívnej náročnosti za vysoký a 286 (54,89%) za veľmi vysoký. Počet respondentov, ktorí označili nízky alebo priemerný vplyv analyzovaného faktora, bol veľmi nízky (13; 1,6%). Preferencia vysokého a veľmi vysokého vplyvu faktora bola, s výnimkou respondentov z ústrednej štátnej správy, podľa názoru respondentov ostatných právnych foriem vyššia ako 90% (tab. 4).

Tab. 8: Vybrané problémy administratívnej náročnosti implementácie štrukturálnych a kohézneho fondu
Table 8: Selected problems of administrative burden of the Structural and Cohesion funds implementation

Právna forma respondenta	náročnosť prípravy MS	náročnosť prípravy ŽoNFP	proces VO	publicita projektu	nejednoznačnosť pravidiel implementácie	iné
ústredná štátna správa	1	5	11	7	0	1
regionálna samospráva	9	8	21	3	7	1
miestna samospráva	69	62	113	20	62	3
súkromné spoločnosti	49	55	101	14	59	2
neziskové organizácie	19	18	35	6	30	8
iná právna forma	21	35	60	6	29	6
spolu	**168**	**183**	**341**	**56**	**187**	**21**

Vysvetlivky: MS – monitorovacia správa, ŽoNFP – Žiadosť o nenávratný finančný príspevok, VO – verejné obstarávanie
Zdroj: dotazníkový prieskum, 09.-12.2015

Otázky smerovali na zistenie názoru respondentov ohľadne náročnosti prípravy povinných súčastí projektových spisov v etape uchádzania sa o NFP (ŽoNFP a ostatné povinné prílohy) a samotnej implementácie projektu, procesu verejného obstarávania a pravidiel implementácie. Názory respondentov opätovne potvrdili náročnosť procesov verejného obstarávania (35,67% preferencií), ďalej nejednoznačnosť implementačných pravidiel (187; 19,56%), náročnosť prípravy ŽoNFP (168; 17,57%) a monitorovacích správ (183; 19,14%; tab. 8). Preferencie respondentov z ústrednej štátnej správy, ktorí riadia implementáciu a zabezpečujú kontrolné mechanizmy overovania správnosti súčastí projektových spisov a sami sa nepodieľajú na ich príprave a spracovaní, boli nižšie.

Inštitucionálne aspekty a kapacity prijímateľa

Odborná kvalita administratívnych kapacít a dodržiavanie pravidiel klientsky orientovaného prístupu, ktoré sú vyjadrením odborných pravidiel a spôsobu komunikácie poskytovateľov (RO, SORO) s prijímateľmi príspevkov, významne ovplyvňujú priebeh, časovú a obsahovú náročnosť, úroveň komunikácie a celkovú efektivitu implementačného procesu. Dôležitú úlohu zohráva aj zabezpečenie personálnych a odborných kapacít prijímateľa, schopnosť komunikovať s poskytovateľom pomoci a na relevantnej odbornej úrovni zvládnuť prípravu náročných administratívnych procesov a vykazovania správnosti. Kvalitné odborné riadenie, administrácia a publicita sú nevyhnutnou súčasťou každého projektu.

Na otázku o dôležitosti faktora inštitucionálnych aspektov a kapacít prijímateľa odpovedalo 539 respondentov (18,69% oslovených), z ktorých 368 (68,27%) ich považovalo za faktor s vysokým až veľmi vysokým vplyvom, diferencovane podľa právnych foriem subjektov (tab. 4). Uvedený postoj vyjadrilo takmer 75% respondentov súkromného sektora a 70% respondentov samosprávy, na druhej strane len 30% respondentov ústrednej štátnej správy.

Tab. 9: Vybrané problémy inštitucionálneho rámca a kapacít prijímateľa na implementáciu štrukturálnych a kohézneho fondu

Table 9: Selected problems of the institutional framework and the capacity of beneficiaries of the Structural and Cohesion funds implementation

Právna forma respondenta	nízka podpora zo strany RO / SORO	nedosta-točná odbornosť zamest-nancov RO/SORO	spôsob komuni-kácie RO/SORO	časté zmeny na pracov-ných pozí-ciách	nejedno-značnosť usmernení RO/SORO	nedostatok skúseností s implementá-ciou projektov	iné
ústredná štátna správa	0	3	3	16	5	4	0
regionálna samospráva	9	9	10	19	18	9	0
miestna samospráva	13	11	16	21	31	8	1
súkromné spoločnosti	23	17	13	24	35	28	1
neziskové organizácie	6	15	11	13	21	24	1
iná právna forma	7	7	5	9	10	8	2
spolu	**58**	**62**	**58**	**102**	**120**	**81**	**5**

Zdroj: dotazníkový prieskum, 09.-12.2015

Otázky zamerané na problémy inštitucionálneho rámca a kapacít prijímateľa boli zamerané na zistenie názoru respondentov ohľadne podpory prijímateľov, odbornej úrovne a spôsobu komunikácie pracovníkov s prijímateľmi NFP a častých zmien na pracovných pozíciách poskytovateľov pomoci, na druhej strane skúseností prijímateľov s implementáciou projektov.

Najvyšší podiel z celkového počtu 486 preferencií, teda najväčšiu prekážku videli respondenti na strane poskytovateľov pomoci v odbornosti pracovníkov v dôsledku častých zmien na pracovných pozíciách (spolu 164; 33,75% preferencií) a v nejednoznačnosti usmernení RO a SORO (120; 24,69%), na strane prijímateľov v nedostatočných kapacitách a skúsenostiach s implementáciou projektov (81; 16,67%; tab. 9).

Záver

Za hlavné problémy pri čerpaní eurofondov možno považovať nedostatky legislatívneho prostredia, najmä časté zmeny zákona o verejnom obstarávaní, dôsledky vývoja makroekonomického prostredia a jeho dopadu na prosperitu ekonomických subjektov, čo sa prejavilo obmedzenými finančnými možnosťami, potrebnými na prípravu a spolufinancovanie projektov na strane menej prosperujúcich ekonomických subjektov. Proces verejného obstarávania výrazne predlžuje obdobie realizácie projektov a mnohých prípadoch vedie k odstúpeniu od zmluvy.

Faktormi, ktoré negatívne ovplyvnili implementačný proces najmä v riadnom programovom období bola aj nevyhnutnosť vysokej finančnej spoluúčasti žiadateľov, resp. prijímateľov vo všetkých etapách prípravy Žiadosti o NFP a implementácie projektu. Nedostatkom bolo aj slabé uplatňovanie záväzne stanovených lehôt pre úhradu realizovaných výdavkov zo strany poskytovateľa pomoci, čo mnohokrát predĺžilo a predražilo realizáciu projektu. Osobitným problémom boli neúmerne zdĺhavé procesy riadenia ŠF a KF zo strany poskytovateľov. V mnohých prípadoch obdobie od vyhlásenia výzvy po podpísanie zmluvy trvalo 6 až 9 mesiacov a vlastná implementácia začala obvykle o ďalšie 3 mesiace neskôr. Výrazne sa zvýšila administratívna náročnosť projektov. Kontinuálny a bezproblémový priebeh implementácie bol spomalený aj v dôsledku výkonu administratívnych kapacít (častá fluktuácia pracovníkov RO/SORO, nejednoznačnosť usmernení a i.), nedostatkami inštitucionálneho rámca, nedostatočnými skúsenosťami a poklesom záujmu oprávnených subjektov o realizáciu projektov spolufinancovaných zo zdrojov politiky súdržnosti.

Dôsledná identifikácia, pomenovanie, analýza a efektívna náprava nedostatkov z programového obdobia 2007-2013 môže byť úspešne prekonaná v súčasnom programovom období, čo prispeje k zvýšenej efektivite a účinnosti implementovanej pomoci.

Poďakovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0540/16 Sociálne, ekonomické a environmentálne determinanty rozvoja a transformácie regiónov: regionálno-geografický prístup.

Literatúra

BACHE, I. 2010. Partnership as an EU policy instrument: A political history. In *West European Politics*. vol. 33, no. 1, pp. 58-74. DOI: 10.1080/ 01402380903354080.

BACHTLER, J. – McMASTER, I. 2008. EU Cohesion Policy and the Role of the Regions: Investigating the Influence of Structural Funds in the New Member States. In *Environment and Planning C*. vol. 26, no. 2, pp. 398-427. DOI: 10.1068/c0662.

CENTRÁLNY KOORDINAČNÝ ORGÁN ÚRADU VLÁDY SR. *Aktuálny stav implementácie a stav zverejnených výziev za operačné programy NSRR programového obdobia 2007 - 2013 k 31.12.2015*. ITMS, [cit. 2016-10-01]. Dostupné na internete: <http://www.nsrr.sk/cerpanie/>.

CENTRÁLNY KOORDINAČNÝ ORGÁN ÚRADU VLÁDY SR. *Zoznam prijímateľov k 31.12.2015 a prehľad pomoci podľa VÚC k 31.12.2015 za PO 2007-2013*. ITMS. [cit. 2016-10-01]. Dostupné na internete: <http://www.nsrr.sk/cerpanie/>.

CICOŇOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2013. Disparity čerpania finančných prostriedkov na realizáciu projektov prostredníctvom Prioritnej osi 2 Životné prostredie a trvalo udržateľný rozvoj v Nitrianskom samosprávnom kraji v rokoch 2007 – 2010. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2013, roč. 17, č. 1, s. 17-34.

DOTAZNÍKOVÝ PRIESKUM na vzorke respondentov - prijímateľov a poskytovateľov pomoci politiky súdržnosti 2007-2013, sept. – dec. 2015.

KRAMÁREKOVÁ, H. 2010. Priestorové aspekty čerpania štrukturálnych fondov v Nitrianskom samosprávnom kraji v rokoch 2004-2006. In *Geografický časopis*. ISSN 0016-7193, 2010, roč. 62, č. 4, s. 347-373.

LNĚNIČKA, L. 2008. Dopady politiky hospodářské a sociální soudržnosti na regionální rozvoj ČR. In *Geografia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748. 2008, č. 2, s. 102-107.

LNĚNIČKA, L. 2016. New Instruments of Cohesion policy EU in programm period 2014+. In *Central Europe Area in View of Current Geography*: Proceedings of 23rd Central European Conference, 8th-9th October 2015, Brno, pp. 282-291. ISBN 978-80-210-8313-4.

MENDEZ, C. 2011. The Lisbonization of EU cohesion policy: a successful case of experimentalist governance? In *European Planning Studies*. vol. 19, no. 3, pp. 519-537. DOI: 10.1080/09654313.2011.548368.

NÉMETHOVÁ, J. – DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. 2014. The impact of the European Union´s common agricultural policy on a agriculture in Slovakia. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, 2014, vol. 22, no. 4, pp. 51-64.

RAJČÁKOVÁ, E. – ŠVECOVÁ, A. 2015. *Regionálne disparity na Slovensku v kontexte kohéznej politiky EU 2007-2013*. Bratislava : UK v Bratislave, 2015. 114 s. ISBN 978-80-223-3792-2.

THE INFLUENCE OF SELECTED FACTORS ON THE IMPLEMENTATION OF COHESION POLICY INSTRUMENTS 2007-2013 IN SLOVAKIA

Summary

In programming period 2007-2013 there was possibility for Slovak republic to draw 13.4 billion Euros from EU Cohesion policy funds. The finance from Structural and Cohesion funds could be drawn under the 11 Operational programs – 8 sectoral, 2 regional and OP Technical assistance. To 31.12.2013 Slovak Republic spent only 7.15 billion Euros (53.4 % from total amount). The rate of drawing has increased in overtime of programming period. At the end of 2015, Slovakia managed to run out of almost 12.9 billion Euros in the implementation of 9440 projects differentiated by the OP and SR regions.

The implementation has been affected by several factors and reasons of legislative framework, socio-economic situation, the administrative burden and institutional aspects and the capacity of beneficiaries. The results of the questionnaire survey, on a sample of 2,890 beneficiaries and donors, have indicated the factors with the greatest impact for implementation, such as legislation in public procurement, lack of the legislation clarity, the economic consequences of the crisis development, lack of funds for co-beneficiaries, administrative demands, shortcomings in the administration of the project, time-consuming financial verification and refunding of projects and lack of experience of (potential) beneficiaries. Identification, analysis and effective elimination of the deficiencies of the 2007-2013 programming period could lead to effective implementation during the current programming period 2014-2020.

Doc. RNDr. Eva Rajčáková, CSc.
RNDr. Angelika Švecová, PhD.
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave
Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava
E-mail: rajcakova@fns.uniba.sk, asvecova@fns.uniba.sk

AKTUÁLNE PROBLÉMY ROZVOJA OBCE DOLNÉ OBDOKOVCE

Miloš Tigyi, Hilda Kramáreková

Abstract

What does mean to implement regional development? It is the way how the level of settlement unit can be increased. There are many different ways how to increase settlement unit. One of the ways, except financing from European Union, is elimination of problems in the region, and even profit on them in the future. Each community has some problems with regional development, and even the Dolné Obdokovce municipality does. We will discuss and treat these problems in more detailed way. We will point out the unwillingness of inhabitants to separate the waste and the presence of illegal landfills, unexploited potential of transport connection with neighboring village, and we will pay attention to low awareness of inhabitants as well.

Keywords: regional development, Dolné Obdokovce municipality, waste economy, transport links, inhabitants awareness

Úvod

Podľa Bašovského a Lauka (1990) je regionálna geografia samostatná geografická veda, zaoberajúca sa komplexným systematickým štúdiom regiónov, v ktorých sa sústreďuje na centrálnu úlohu celej geografie – štúdium interakcie medzi prírodnou a socioekonomickou sférou. V súvislosti s týmto tvrdením úzko súvisí aj realizácia regionálneho rozvoja, nakoľko tá vychádza bezprostredne zo vzájomných vzťahov prírodnej a socioekonomickej sféry. Rajčáková (2009) uvádza, že tematika regionálneho rozvoja k ostro rezonujúcim témam v odborných kruhoch i vo verejnosti. Rozvojom najmä vidieckych regiónov sa zaoberajú mnohé subjekty, ako napríklad Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka Slovenskej republiky, pod ktoré patrí Pôdohospodárska platobná agentúra, či Agentúra pre rozvoj vidieka ako príspevková organizácia ministerstva. Ďalšou z organizácií, ktorá sa zaoberá problematikou rozvoja vidieka, je občianske združenie Vidiecky parlament na Slovensku, ktorý je výkonnou zložkou platformy Vidiecky parlament, ktorý vznikol v roku 2000 ako neformálna platforma vidieckych iniciatív. Jeho poslaním je predovšetkým presadzovať zvyšovanie kvality života na vidieku a podporovať vidiecke iniciatívy pri riadení vidieckeho rozvoja (www.vipa.sk, 2016).

Bezprostrednú realizáciu rozvoja vidieka zabezpečujú okrem jednotlivých samospráv aj miestne akčné skupiny. Obec Dolné Obdokovce je súčasťou Miestnej akčnej skupiny Regionálne združenie Dolná Nitra o.z., pomocou ktorej sa v obci

podarilo v programovom období 2007 – 2013 zrealizovať nejeden projekt v rámci Programu rozvoja vidieka spolufinancovaného z Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka. Hoci sa podarilo z tohto fondu vyčerpať 185 563,56 EUR na realizáciu štyroch projektov, obec má z hľadiska svojho rozvoja značný nevyužitý potenciál. To je dôvod, prečo je cieľom článku poukázať na najzávažnejšie aktuálne problémy regionálneho rozvoja obce Dolné Obdokovce.

Teoreticko-metodické východiská problematiky

Problémy regionálneho rozvoja sa vyskytujú viac či menej v každej samospráve. Regionálnym rozvojom Slovenska v kontexte Európske únie sa zaoberá napr. Rajčáková (2009). Na úrovni Nitrianskeho samosprávneho kraja aktuálne informácie súvisiace princípmi a východiskami regionálneho rozvoja poskytujú vo svojom materiáli Guťan a kol. (2016).

Stručnú geografickú charakteristiku obce sme spracovali na základe práce Bajzovej (2010) a aktuálnych informácií z Obecného úradu v Dolných Obdokovciach. Tento zdroj informácií spolu s informáciami miestnej akčnej skupiny Regionálne združenie Dolná Nitra o.z (www.dolnanitra.sk, 2016) sme použili aj pri charakteristike čerpania finančných zdrojov určených na realizácie projektov.

Identifikáciu hlavných problémov sme realizovali analýzou strategických dokumentov rozvoja obce, ktorými sú Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja (PHSR) obce Dolné Obdokovce (2015), Územný plán obce (2008) a webovú stránku obce www.dolneobdokovce.sk. Pri problematike odpadového hospodárstva sme využili aj Zákon č. 79/2015 Z.z. o odpadoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Podrobnejšie informácie o kategorizácii odpadov (katalóg odpadov) možno nájsť na webovej stránke Ministerstva životného prostredia SR (www.minzp.sk) v sekcii Odpady a obaly, v podsekcii Informácie. Údaje o dopravných komunikáciách sú taktiež dostupné na webovej stránke Slovenskej správy ciest (www.ssc.sk), v podstránke Cestná databanka (www.cdb.sk), v sekcii Základné pojmy, Cestná sieť SR, v rámci jej podsekcie Prečíslovanie CK – cesty III. triedy.

Pri tvorbe príspevku bol nevyhnutný aj terénny prieskum, počas ktorého sme komunikovali s občanmi, so samosprávou obce a počas ktorého sme spracovali fotodokumentáciu problematických častí obce Dolné Obdokovce.

Vymedzenie územia a stručná geografická charakteristika obce Dolné Obdokovce

Z administratívneho hľadiska je obec Dolné Obdokovce súčasťou okresu Nitra, ktorý možno lokalizovať v severozápadnej časti Nitrianskeho samosprávneho kraja (mapa 1). Obec je ako aj ďalších 16 obcí členom Miestnej akčnej skupiny Regionálne združenie Dolná Nitra o.z.

Mapa 1: Postavenie obce Dolné Obdokovce v Nitrianskom samosprávnom kraji
Map 1: Localization of Dolné Obdokovce municipality in the Nitra Self-Governing Region

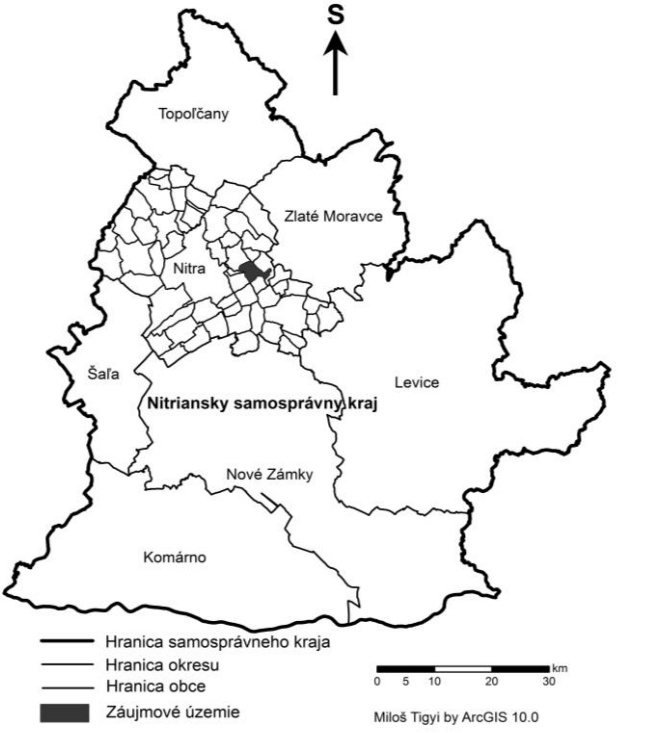

Zdroj: Tigyi, 2016

Užšie územné vzťahy možno charakterizovať na základe hraníc vedľajších obcí (mapa č. 2). Obec hraničí s obcou Hosťová na severe, s obcou Čeľadice na severovýchode až východe hranice územia, na juhovýchode hraničí s obcou Babindol, na juhozápadnej časti hraničí s obcami Veľký Lapáš a Malý Lapáš a na severozápade obec hraničí s obcou Pohranice. Geografická poloha stredu obce je 48°18´50´´ s.g.š. a 18°12´41´´ v.g.d.

Obce má rozlohu celkom 10,18 km^2 a žije v nej 1140 obyvateľov (k 25. 9. 2016). Hustotu zaľudnenia v súčasnosti tvorí 111,98 obyv./km^2. Neosídlenú časť územia obce tvorí prevažne poľnohospodárska pôda (83,4%) a pomerne veľkú časť zaberá lesná plocha (7,77%) a zastavaná plocha (6,96%), ktorá sa nachádza z veľkej časti na severe územia. Obec je dopravne prepojená s obcou Pohranice cestou III. triedy č. 1671.

Mapa 2: Užšie územné vzťahy obce Dolné Obdokovce
Map 2: Closer spatial relations of Dolné Obdokovce municipality

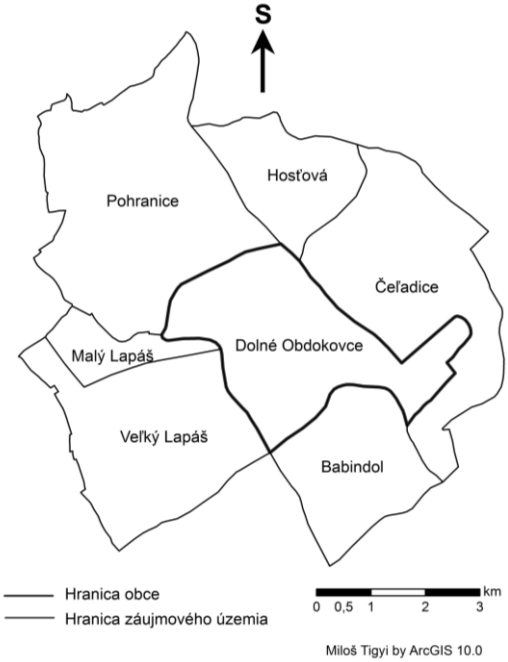

Zdroj: Tigyi, 2016

Z litogeografického hľadiska leží obec Dolné Obdokovce na pahorkatine, ktorá je tvorená mladotreťohornými usadeninami pokrytými sprašou a nivnými uloženinami. Dolné Obdokovce ležia uprostred Žitavskej pahorkatiny, ktorá je z geomorfologického hľadiska podcelkom Podunajskej pahorkatiny ako súčasti Malej Dunajskej kotliny v rámci provincie Západopanónskej panvy. Najvyššiu nadmorskú výšku obce (245 m n. m.) možno lokalizovať v južnej časti extravilánu a najnižšia nadmorská výška vo výške 158 m n. m. sa nachádza v južnej časti intravilánu územia. Klíma je charakterizovaná ako prevažne teplá a rozprestiera sa v rámci teplej oblasti v okrsku teplom a mierne suchom s miernou zimou (T4). Priemerná ročná teplota v obci je 10,6°C (Bajzová, 2010). Územie samosprávy sa z hydrogeografického aspektu rozprestiera na hornom toku pravostranného prítoku Žitavy – Hosťovského potoka, juhozápadne od pohoria Tribeč asi 10 km od Nitry. Do neho sa mimo vymedzeného územia vlieva Obdokovský potok, ktorý preteká celým územím cez centrálnu časť obce. Cez východnú časť územia taktiež preteká Čeľadický potok a v južnej časti obce nachádzame občasný vodný tok – Babindolský potok. Všetky tieto vodné toky patria do vrchovinovo-nížinnej oblasti

vzhľadom k odtoku v priebehu roka a zdroja vodnatosti. Z pedogeografického hľadiska možno konštatovať, že v Dolných Obdokovciach nachádzame najmä černozeme a hnedozeme, občasne sa vyskytujú čiernice, regozeme a luvizeme (VÚPOP, 2016). Nachádzame tu hlinité (stredne ťažké) pôdne druhy (na juhozápadnej hranici obce) a prevažne ílovito-hlinité (ťažké) pôdy. Vegetácia nie je príliš bohatá na výskyt jednotlivých druhov. Pozdĺž vodných tokov nachádzame najmä tvrdé lužné – Dubovo-brestovo-jaseňové lesy (*Querceto-Fraxinetum*), v severnej a východnej časti obce karpatské dubovo-hrabové lesy (*Carici pilosae – Carpinenion betuli)* a v južnej časti extravilánu sa zachoval dubový a dubovo-cérový les (*Carpineto-Quercetum*). Na území je taktiež zastúpená fauna a to najmä srncom hôrnym (*Capreolus capreolus*), sviňou divou (*Sus scrofa*), či zajacom poľným (*Lepus* europaeus). V obci sa nenachádza žiadny typ chráneného územia, ktorý by zaručoval štátnu ochranu prírody (Bajzová, 2010).

Prvá písomná zmienka o obci pochádza z roku 1228 v listinách zo súdneho sporu nitrianskeho biskupa Jakuba a svätobeňadického opáta Jóba proti ostrihomskému prepoštovi Tomášovi. Prvé písomné záznamy o počte obyvateľov pochádzajú z roku 1787, kedy sa v obci nachádzalo 485 obyvateľov v 70-tich domácnostiach. Od druhej polovice 20. storočia už počet obyvateľov presahoval 1000. Táto situácia pretrváva až dodnes a dnes tu žije celkom 1140 obyvateľov (údaj k 25.9. 2016). Štatisticky sa stále väčšina obyvateľstva hlási k maďarskej národnosti, avšak postupom času sa tento stav pravdepodobne stane minulosťou. V poslednom období zaznamenávame regresívny charakter celkového pohybu obyvateľstva napriek tomu, že v rokoch 2014 a 2015 sme zaznamenali pomerne vyššiu natalitu (narodilo sa 26 detí). Mortalitu sme totiž zaznamenali len v tomto období na úrovni 34 zomrelých obyvateľov. Z hľadiska migračného pohybu možno našťastie konštatovať, že prisťahovaného obyvateľstva pribúda aj vďaka snahe, ktorú obec vynakladá prostredníctvom vytvárania atraktívnych podmienok pre život všetkých vekových skupín v obci. Úroveň obce je ovplyvňovaná aj podielom ekonomicky aktívneho obyvateľstva v produktívnom a poproduktívnom veku, ktoré k roku 2011 tvorilo 59,47%. K 31. 12. 2015 bolo v obci 55 nezamestnaných, z toho 27 žien. Z hľadiska religiozity je obec veľmi homogénna, nakoľko sa ku rímskokatolíckej viere hlási až 93,27% (OcÚ Dolné Obdokovce, 2011). Dolné Obdokovce sú historicky z hľadiska hospodárstva typické najmä poľnohospodárstvom, nakoľko z hľadiska štruktúry územia poľnohospodárska plocha predstavuje 83,4%. V minulosti sa tu nachádzalo Jednotné roľnícke družstvo – JRD (od roku 1949). Dnes túto úlohu hlavnej poľnohospodárskej aktivity má na starosti právnická osoba Agrofors s.r.o. Priemysel v obci je zastúpený spoločnosťou DREVAR, ktorá je zameraná na výrobu a predaj euro okien, vchodových, interiérových dverí a doplnkov k nim a iných výrobkov vyrobených z dreva. V obci sa nachádza kanalizačná sieť a čistička odpadových vôd, materská škola, základná škola pre žiakov 1. až 4. ročníka s vyučovacím jazykom slovenským i maďarským, súkromná stredná škola podnikania

s vyučovacím jazykom maďarským, 3 predajne s potravinovým a jedna predajňa s nepotravinovým sortimentom. V obci však absentujú pre nízky počet obyvateľov služby všeobecného či zubného zdravotníctva a pošty (tie supluje obec Pohranice).

Z hľadiska cestovného ruchu má obec vhodné podmienky agroturistiky, hipoturistiky, sakrálneho cestovného ruchu, obec je tiež súčasťou Nitrianskej vínnej cesty.

Aktuálne problémy regionálneho rozvoja obce a návrhy na ich riešenie

Na základe zistených informácií sme identifikovali tri základné problémy rozvoja obce - nakladanie s komunálnym odpadom a neochota separovania odpadu obyvateľmi obce a s ňou spojená prevencia pred vznikom nelegálnych skládok odpadov na tomto území; nevybudované dopravné prepojenie medzi obcami Dolné Obdokovce – Čeľadice a Dolné Obdokovce – Babindol a nedostatočne využitý potenciál v oblasti informovanosti obyvateľov, v rámci ktorej absentuje najmä forma virtuálnej propagácie.

1. Nakladanie s komunálnym odpadom

Nakladanie s odpadom ako takým je v súčasnosti témou, ktorou sa zaoberá mnoho krajín sveta. Slovenská republika nie je výnimkou a legislatívne sa samostatne odpadom zaoberá Zákon č. 79/2015 Z.z. o odpadoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov, podľa ktorého je komunálny odpad definovaný ako odpad z domácnosti vznikajúci na území obce pri činnosti fyzických osôb a odpady podobných vlastností a zloženia, ktorých pôvodcom je právnická osoba alebo fyzická osoba – podnikateľ, okrem odpadov vznikajúcich pri bezprostrednom výkone činností tvoriacich predmet podnikania alebo činnosti právnickej osoby alebo fyzickej osoby – podnikateľa; za odpady z domácností sa považujú aj odpady z nehnuteľností slúžiacich fyzickým osobám na ich individuálnu rekreáciu, napríklad zo záhrad, chát, chalúp, alebo na parkovanie alebo parkovacích stojísk. Komunálnymi odpadmi sú aj všetky odpady vznikajúce v obci pri čistení verejných komunikácii a priestranstiev, ktoré sú majetkom obce alebo v správe obce, a taktiež pri údržbe verejnej zelene vrátane parkov a cintorínov, ktoré sú majetkom obce alebo v správe obce a ďalšej zelene na pozemkoch fyzických osôb.

Za nakladanie s komunálnymi odpadmi, ktoré vznikli na území obce, je podľa zákona o odpadoch zodpovedná samotná obec. Nakladanie s odpadom je definované prostredníctvom Všeobecného záväzného nariadenia (ďalej iba VZN) č. 9/2016 o nakladaní s komunálnymi odpadmi a s drobnými stavebnými odpadmi na území obce Dolné Obdokovce. Taktiež je určený systém zberu a prepravy zmesových komunálnych odpadov i harmonogram jeho zvozu.

Problémy s nelegálnymi skládkami sú aj v súčasnosti, žiaľ, bežnou súčasťou agendy obecných úradov. Výnimku netvoria ani Dolné Obdokovce, keď sa

„čierne“ skládky vyskytujú v južnej časti zastavanej časti obce popri účelovej ceste smerujúcej k zbernému dvoru (obr. 1). Touto nelegálnou skládkou ako pozostatkom nakladania s komunálnym odpadom v minulosti sa zaoberá aj PHSR obce Dolné Obdokovce (2015) v rámci programu 6. Adaptácia na klimatické zmeny, v podprograme 6.2 Rekultivácia brownfieldov s cieľom obnovy znehodnotených území a ekologické hospodárenie s odpadmi. Zámer tohto podprogramu je rekultivovať znehodnotené územia a dať im nové využitie, rekultivovať „čiernu“ skládku, revitalizovať brownfield v priemyselnom areáli a lepšie hospodáriť s odpadmi.

Obr. 1: Zberný dvor v obci Dolné Obdokvoce
Figure 1: Recycling drop-off center in Dolné Obdokovce municipality

Zdroj: Tigyi, 2016

Ako sme vyššie uviedli, v obci sa nachádza aj zberný dvor, ktorý je výsledkom projektu s názvom Program separovaného zberu obce Dolné Obdokovce, v rámci operačného programu Životné prostredie (OP ŽP) z programového obdobia 2007-2013. Jeho súčasťou je i projekt s názvom Mechanicko-biologická úprava a zhodnocovanie rastlinného komunálneho odpadu (kompostovisko) v obci Dolné Obdokovce, ktorý bol zriadený ako doplňujúci projekt k zbernému dvoru v roku 2015.

Uvedený projekt bol spolufinancovaný bol z Kohézneho fondu EÚ v rámci OP ŽP s cieľom vytvorenia stavby mechanicko-biologickej úpravy na vytvorenie podmienok na zhodnocovanie odpadov v obci, čím obec prispeje k zlepšeniu životného prostredia. Celkové investičné náklady na realizáciu projektu tvorila suma 484 470 EUR, z toho finančné príspevky z Kohézneho fondu EÚ predstavovali 460 246,50 EUR.

Jednu z väčších nelegálnych skládok, ktoré sa v minulosti v obci vyskytli, obec zlikvidovala a nahradila ju paradoxne realizáciou dvoch vyššie uvedených projektov. Samotný problém nakladania s komunálnym odpadom v obci nastal v čase, keď sa tieto projekty spustili a začali sa realizovať v praxi. Obyvatelia obce

neboli ochotní pristúpiť k separovaniu odpadu a vedenie obce tak bola nútené znížiť počet zberu tuhého komunálneho odpadu. V minulosti teda bol odpad zbieraný jedenkrát do týždňa, v súčasnosti je to jedenkrát za dva týždne, čím sa okrem iného znížili jednak náklady na realizáciu zberu tuhého komunálneho odpadu i na jeho samotný vývoz do najbližšej skládky odpadu nachádzajúcej sa v obci Kalná nad Hronom, vzdialenej 38 km. Spočiatku tento krok vedenia samosprávy vyvolal rôzne názory, no preventívnym opatrením bola propagácia (často ignorovaných) printových letákov, ktoré mali byť pre obyvateľov návodom na správne separovanie (obr. 2).

Obr. 2: Printový propagačný materiál „Ako separovať“
Figure 2: Print propagating material „How to separate“

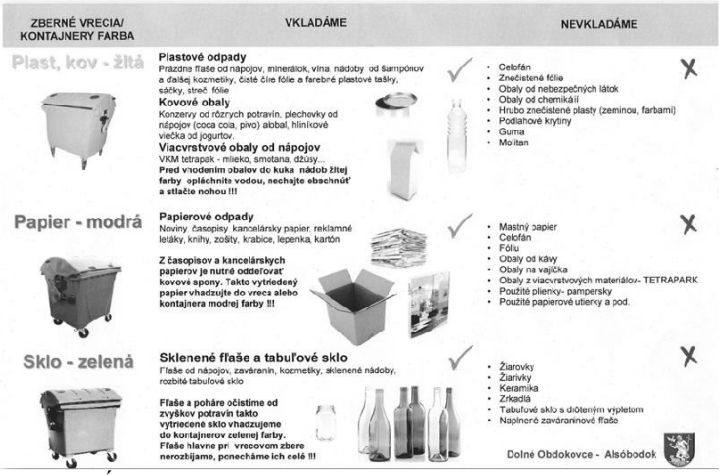

Zdroj: OcÚ Dolné Obdokovce, 2016-10-06

Obyvatelia obce tak boli nútení odpad separovať a zároveň využiť služby zberného dvoru. Schopnosť separovania odpadu však bola na veľmi nízkej úrovni. Dnes je už situácia lepšia, avšak stále mnohí jednotlivci už iba z princípu separovať odmietajú. Tieto opatrenia marketingovo priniesli obci síce iba veľmi malé finančné bonusy, avšak hodnota environmentálneho povedomia občana má v očiach samosprávy omnoho vyššiu hodnotu. Obec tiež plánuje do budúcnosti zverejniť podrobnejšie informácie o zbernom dvore na svojej webovej stránke, ktorá je v štádiu prípravy a spustiť by ju mala začiatkom roku 2017.

Pohodlnosť človeka často prekračuje hodnoty, ktoré si životné prostredie vyžaduje. Pomoc pri zvýšení environmentálneho povedomia jednotlivcov možno nachádzať práve v nastavení správneho systému zberu triedeného odpadu a veľmi dôležitej informovanosti obyvateľstva o správnom nakladaní s komunálnym odpadom, resp. správnym separovaním odpadu.

2. Doprava

Cestná doprava je stále najpoužívanejšia forma osobnej i nákladnej dopravy. Slovenská republika rozdeľuje cestnú dopravnú sieť, resp. cestné komunikácie do kategórií podľa dopravného významu na: diaľnice, rýchlostné cesty, cesty I. triedy, cesty II. triedy a cesty III. triedy. Pozemná komunikácia je definovaná Slovenskou správou ciest ako komunikácia, ktorá je určená na premávku cestných vozidiel prevažne v extraviláne, ktorej charakteristickým znakom je spevnená vozovka s krajnicou (Slovenská správa ciest, 2016).

Pozemné komunikácie zväčša pretínajú sídelné jednotky a pokračujú do iných sídelných jednotiek. Mnoho ráz sa však najmä vo vidieckych oblastiach vyskytujú obce, ktoré sú koncové a cesty III. triedy zväčša končia v centrálnej časti obce. Takýto prípad sa vyskytuje aj v obci Dolné Obdokovce, ktorá je obcou koncovou a do obce vedie iba jedna štátna cesta III. triedy č. 1671 z obce Pohranice, ktorá je pod správou Regionálnej správy a údržby ciest Nitra a.s.

Ako sme už vyššie uviedli, obec Dolné Obdokovce je obcou koncovou i napriek tomu, že obec disponuje nespevnenou účelovou cestou do okolitých obcí. Kvalitatívne najlepšie možno úroveň vozovky hodnotiť účelovú cestu vedúcu do obce Čeľadice (obr. 3).

Obr. 3: Neoficiálna cestná komunikácia medzi obcami Dolné Obdokovce a Čeľadice
Figure 3: Unofficial unpaved purpose-built road between Dolné Obdokovce and Čeľadice municipalities

Zdroj: Tigyi, 2016

V obci Čeľadice je vozovka spevnená bežným asfaltom používaným v období 80-tych rokov od hranice osídlenej časti obce v dĺžke 800 m po vodný tok – Hosťovský potok. Krajnica tejto časti cesty je však nespevnená. Ako to možno vidieť na obr. 5, od tejto časti pokračuje nespevnená asfaltová cesta, zložená zo suchého asfaltového odpadu až po hranicu územia s obcou Dolné Obdokovce (celkom 750 m).

V obci Dolné Obdokovce tento typ vozovky pokračuje po hranicu zastavanej časti, čo zodpovedá vzdialenosti celkom 440 m. Dĺžka nespevnenej cestnej komunikácie je celkom 1190 m. Napriek tomu túto účelovú cestu okrem poľnohospodárskych strojov využíva veľa vodičov osobnej i nákladnej dopravy, nakoľko vzdialenosť medzi hranicami intravilánov obcí je iba 2,1 km (obr. 4).

Obr. 4: Účelová cestná komunikácia Dolné Obdokovce – Čeľadice
Figure 4: Purpose-built road Dolné Obdokovce – Čeľadice municipalities

Zdroj: www.maps.google.sk, 2016; Tigyi, 2016

Problémom, prečo táto cesta nie je súčasťou štátnych ciest je, že pozemkové majetky zasahujúce do úžitkovej cesty na území extravilánu obce Čeľadice nie sú medzi obyvateľmi a samosprávou uvedenej obce vysporiadané. Zo strany obce Dolné Obdokovce je všetko pripravené na spoluprácu a vybudovanie štátnej cesty III. triedy.

Vedenie samosprávy sa tento problém snaží riešiť v spolupráci so samosprávou obce Čeľadice a k jeho vyriešeniu sa prikláňa aj dopravca ARRIVA NITRA a.s., nakoľko by sa niekoľko násobne znížili náklady na prevádzkovanie autobusovej prímestskej dopravy, ktorú zabezpečujú dve pravidelné linky s 3 prepravnými jednotkami a to konkrétne linka 403 414 Nitra-Dolné Obdokovce-Čeľadice, ktorá vykonáva denne trasu z okresného mesta Nitra cez obec Pohranice a Hosťová do obce Čeľadice, odkiaľ vykonávajú spätnú trasu do obce Pohranice, kde spoj pokračuje do obce Dolné Obdokovce, resp. najskôr smeruje trasa z obce Pohranice do obce Dolné Obdokovce a spätná trasa tejto linky pokračuje do

Čeľadíc (obr. 5). Celkový počet spojov v pracovných dňoch tejto linky je 14, z toho 7 spojov zachádza do Dolných Obdokoviec. Opačným smerom linka vykonáva 9 spojov prechádzajúcich cez obec Dolné Obdokovce. Druhá linka (403-427 Nitra-Dolné Obdokovce) je samostatná linka, ktorú zabezpečuje 7 spojov z Nitry do Dolných Obdokoviec a 8 spojov opačným smerom a to len v pracovných dňoch).

Obr. 5: Neoficiálna nespevnená účelová cestná komunikácia z obce Čeľadice do obce Dolné Obdokovce
Figure 5: Unofficial unpaved purpose-built road from Čeľadice to Dolné Obdokovce municipality

Zdroj: Tigyi, 2016

V prípade vytvorenia cesty III. triedy medzi obcami Dolné Obdokovce a Čeľadice by dopravca vykonával trasu okružnú, čím by ušetril časové i finančné náklady. Vzdialenosť medzi konečnými autobusovými zastávkami uvedených obcí, v prípade využitia študovanej cesty, je celkom 3,2 km. Vzdialenosť medzi týmito zastávkami pri využívaní cesty III. triedy č. 1671, 1669 a 1670 (využívané v súčasnosti dopravcom) tvorí celkom 9,3 km cestnej komunikácie. Dopravca na pravidelné linky využíva celkom 3 prepravné jednotky. V prípade vybudovania tejto cestnej komunikácie by dopravca mohol znížiť kvantitatívny ukazovateľ na prepravné jednotky, znížiť náklady na pohonné hmoty a vytvoril by tak i časovú úsporu nie len pre seba, ale i pre cestujúcich.

Ďalšou výhodou by bol rýchlejší a najmä kratší príjazd k najbližšiemu zjazdu/výjazdu č. 62 Beladice na rýchlostnú cestu R1 nachádzajúceho sa na území obce Beladice, či dochádzanie do zamestnania obyvateľov obce Dolné Obdokovce do obce Čeľadice.

Spojením dvoch obcí by tak došlo k samotnému rozvoju oboch obcí, čo by prinieslo vyššiu atraktivitu, ktorá by bola schopná pritiahnuť viac obyvateľov

(resp. investorov). Zvyšovaním počtu obyvateľov sa zvyšuje aj celkový ekonomický i sociálny rast obce, čím by sa splnila prioritná podmienka regionálneho rozvoja na lokálnej úrovni.

Obdobným problematickým úsekom je i účelová cesta medzi obcami Dolné Obdokovce a Babindol (obr. 6). Táto vozovka je nespevnená má charakter utlačenej poľnohospodárskej pôdy, ktorá sa využíva najmä na účely transferu poľnohospodárskej techniky.

Obr. 6: Účelová cestná komunikácia Dolné Obdokovce – Babindol
Figure 6: Purpose-built road Dolné Obdokovce – Babindol municipalities

Zdroj: www.maps.google.sk, 2016; Tigyi, 2016

Toto dopravné spojenie by mohlo priniesť najväčšiu výhodu najmä v časovej a vzdialenostnej úspore, nakoľko druhé okresné mesto Vráble sa nachádza 20,4 km od obce Dolné Obdokovce (za predpokladu využitia ciest II. a III. triedy cez obce Pohranice, Malý Lapáš, Veľký Lapáš, ďalej prechádza územím obcí Babindol a Klasov). V prípade využitia tohto nespevneného úseku by sa ušetrilo celkom 8,2 km, nakoľko celková dĺžka cestnej komunikácie by tvorila dĺžku 12,2 km. Pri každodennom dochádzaní do zamestnania obyvateľov obce do mesta Vráble by táto cestná komunikácia priniesla veľké výhody.

Obe dopravné prepojenia sú taktiež súčasťou strategického dokumentu Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce Dolné Obdokovce na roky 2015-2024 v rámci opatrenia 2.1.2 Dopravné komunikácie medzi obcami Dolné Obdokovce a Čeľadice, Babindol, Lapáš, ktoré sú súčasťou programu a podprogramu 2. Technická infraštruktúra, ktorej cieľom je zvýšiť kvalitu

technickej infraštruktúry v obci. Realizácia je však v strategickom dokumente uvedená iba výhľadovo. Taktiež sa cestnými komunikáciami medzi vyššie uvedenými obcami zaoberá Územný plán obce Dolné Obdokovce, kde cestu medzi obcou Dolné Obdokovce a Čeľadice definuje ako „Privádzač na R1 + Čeľadice" a cestu medzi obcami Dolné Obdokovce a Babindol definuje ako „Spojovacia cesta – Babindol"

3. Informovanosť obyvateľov obce

Okrem toho, že každá samosprávna jednotka je na základe Zákona o obecnom zriadení č. 369/1990 Z.z. povinná informovať svoje obyvateľstvo prostredníctvom záväzného zverejňovania informácií, je obec vo svojom záujme nútená vykonávať aj vlastný marketing a propagáciu svojho územia. Tie ponúkajú mnoho možností prostredníctvom ktorých možno realizovať rozvoj záujmového územia a to pomocou rôznych prostriedkov.

Propagáciu územia je nutné dosiahnuť tak, aby sa o aktivitách a dôležitých informáciách dozvedeli obyvatelia záujmového územia v čo najkratšom čase. Je preto potrebné myslieť na všetky vekové skupiny ľudí (Tigyi, 2016).

Spôsobov informovanosti na úrovni obce je mnoho, no mnohé samosprávy túto skutočnosť podceňujú. Najmä v sídelných jednotkách s nižším počtom obyvateľov sa stretávame len so základnou (povinnou) informovanosťou občanov. Mnohé obce taktiež využívajú miestny rozhlas na informovanie o rôznych udalostiach v obci. Vzhľadom k súčasnej situácii a virtuálneho povedomia obyvateľstva je často veľmi zanedbaný práve tento spôsob informovania. Dôvody sú rôzne: nedostatok záujmu, vzdelania v oblasti administrácie webovej domény či nedostatok finančných prostriedkov. Tento trend však ustupuje a samosprávy začínajú chápať, že ak chcú osloviť svojich občanov ako svojich zákazníkov, musia na to využiť aj tento, dnes veľmi rozšírený a dôležitý spôsob.

Dolné Obdokovce dnes využívajú svoju **webovú stránku** na priemernej úrovni. Geografické sú informácie na nej neuspokojivé a vizuálna realizácia webovej stránky (obr. 7) v porovnaní s obcami miestnej akčnej skupiny Regionálne združenie Dolná Nitra o.z. taktiež iba priemerná. Pozitívne je však možné hodnotiť aktualizáciu informácií (Tigyi, 2016).

Možno tak konštatovať, že dnes je potenciál v informovanosti v tejto obci nevyužitý, avšak samospráva dnes pripravuje novú webovú stránku, ktorá by mala priniesť okrem atraktívneho vizuálneho prevedenia i kvalitné geografické informácie. Obec plánuje spustiť novú webovú stránku najneskôr začiatkom kalendárneho roku 2017. Nová webová stránka si však vyžaduje dennú administratívnu činnosť spojenú s pravidelnou aktualizáciou informácií.

Ďalšou možnou formou informovanosti obyvateľstva vo virtuálnom prostredí sú **sociálne siete.** V súčasnosti je najpoužívanejšou sociálnou sieťou Facebook, ktorú navštevuje väčšina obyvateľstva obce, s výnimkou starších

obyvateľov. Možno konštatovať, že obec Dolné Obdokovce disponuje stránkou na tejto sociálnej sieti a aktívne aktualizuje informácie o dianí na tomto území. Okrem rôznych pozvánok či aktivitách svojich obyvateľov poteší aj bohatou fotodokumentáciou z udalostí, ktorých samospráva v súčasnosti taktiež organizuje vo vysokom počte.

Obr. 7: Webová stránka obce Dolné Obdokovce
Figure 7: Website of Dolné Obdokovce municipality

Zdroj: www.dolneobdokovce.sk, 2016

Potenciál možno hľadať však v **printových formách** propagácie informácií. Táto forma je najvýhodnejšia pre najstaršiu vekovú skupinu obyvateľstva. Obec poskytuje touto formou informácie o kalendárnom zbere komunálneho odpadu či spôsob separovania odpadu. Nastávajúce udalosti však obec propaguje výlučne elektronickou formou, resp. formou miestneho rozhlasu.

Informovať nielen miestne obyvateľstvo je možné taktiež publikačnou činnosťou, akou je napríklad monografia obce Dolné Obdokovce (Fehér, 1997) v maďarsko-slovenskom prevedení, ktorú obec spracovanú má, avšak vzhľadom k tomu, že bola vydaná v roku 1997, informácie v nej sú najmä v demografickej časti neaktuálne. Nad vytvorením novej monografie sa zamýšľa v súčasnosti iba

výhľadovo. Spôsob pravidelnej informovanosti obyvateľstva je možný aj pravidelnou (resp. občasnou) publikačnou činnosťou formou časopisov, či informačných spravodajov.

Heterogénnosť spôsobov, ktorými možno obyvateľa informovať, je v súčasnosti dôležitý aspekt nielen z hľadiska funkčného (čím viac spôsobov, tým väčšia pravdepodobnosť, že sa každý obyvateľ k informácii dostane), ale aj z hľadiska celkovej prezentácie obce navonok. V prípade organizovania regionálnych udalostí má tak obec veľkú výhodu v oslovovaní potenciálnych účastníkov týchto akcií.

Záver

Na vyrovnávanie regionálnych rozdielov v rámci EÚ i na lokálnej úrovni bol vytvorený systém finančných nástrojov na realizáciu regionálnej politiky, ktorými sú fondy EÚ (v novom programovom období ide o Európske štrukturálne a investičné fondy). Ich základným poslaním je vyrovnávať rozdiely medzi ekonomicky silnými a zaostávajúcimi regiónmi (www.nsrr.sk, 2016). Podpora nepoľnohospodárskych aktivít vo viac či menej rozvinutých regiónoch Slovenskej republiky je určite veľmi dôležitá, no v súčasnosti je nutné zachovať trend agrárneho charakteru vidieckych oblastí vzhľadom k aktuálnemu, najmä ekonomickému, stavu krajiny. V novom programovom období 2014-2020 sa zvlášť podporou poľnohospodárskych subjektov zaoberá Program rozvoja vidieka ako samostatný operačný program, na ktorý bolo z Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka vyčlenených 1 559 691 844 EUR.

Pri rozvoji vidieka treba mať teda na vedomí, že vidiek by si mal zachovať svoj ráz, tradičnú štruktúru zástavby, regionálne prvky ako aj súčasné trendy v urbanizme a architektúre, no popri tom je dôležité napredovať, modernizovať a rozvíjať miestnu krajinu a to práve pomocou opatrení, projektov a aktivít spojených so zvýšením kvality informačnej služby (kvalita webovej stránky a iné formy propagácie), pomocou ktorých je možné taktiež zvýšiť environmentálne povedomie obyvateľstva obce, čím sa značne môže znížiť aj výskyt nelegálnych skládok odpadov. Obec je totiž oprávnená podľa VZN prejednávať priestupky v odpadovom hospodárstve a ukladať pokuty za priestupky až do výšky 1500 EUR.

Na základe stáleho výskytu znečisťovateľov životného prostredia a environmentálne neuvedomelého obyvateľstva má Vláda Slovenskej republiky v budúcnosti záujem predložiť Rade Európy návrh o zavedení environmentálnej polície, ktorá by riešila výlučne environmentálne trestné činy ako prevenciu v boji proti „ekokriminalite“.

Obec Dolné Obdokovce je situovaná v takmer centrálnej časti Nitrianskeho samosprávneho kraja, od okresného mesta Nitra vzdialená 13,8 km a vyše 21 km od mesta Vráble. Obec možno v jej samotnom regionálnom rozvoji hodnotiť kladne (najmä v poslednom období roku 2016) a to napriek málo využitému

potenciálu v oblasti propagácie (printovou, publikačnou i virtuálnou formou). Na základe zistení môžeme konštatovať, že obec má aktívnu participáciu na likvidovaní novovzniknutých nelegálnych skládok odpadu a snaží sa zvýšiť environmentálne povedomie svojho obyvateľstva práve prostredníctvom propagačných materiálov zverejnených v printovej i elektronickej forme. Na pripravovanej webovej stránke by sa mala vyskytovať i samotná sekcia „Zberný dvor" súčasťou ktorého pravdepodobne budú aj legislatívne informácie a informácie o postupe pri separovaní odpadu.

Najväčší aktuálny problém v oblasti dopravy a dopravného spojenia v obci stále predstavuje nedoriešené prepojenie s obcou Čeľadice, i napriek jestvujúce účelovej ceste, ktorá je však doposiaľ využívaná poľnohospodárskou technikou, resp. osobnými dopravnými prostriedkami na minimálnej úrovni, vzhľadom k stavu vozovky. Mnohí vodiči využívajú toto dopravné prepojenie najmä ako rýchlejší a kratší privádzač k výjazdu (resp. zjazdu) č. 62 Beladice, ktorý je súčasťou rýchlostnej cesty R1. O tomto fakte sa taktiež zmienili anketovaní respondenti počas tvorby PHSR obce Dolné Obdokovce. Bolo by teda nutné vybudovať cestu III. triedy v dĺžke 1990 metrov. Z toho 440 metrov na území obce Dolné Obdokovce a 1550 metrov na území obce Čeľadice, ktorá však disponuje spevnenou účelovou cestnou komunikáciou v dĺžke 800 metrov. Spojením obcí by sa tak podarilo z dvoch koncových obcí vytvoriť obce otvorené, priechodné, čím by sa pomohlo k celkovému rozvoju oboch obcí v oblasti počtu obyvateľov a ich potrieb i v oblasti celkovej atraktivity (imidžu) dotknutých obcí.

Analyzované problémy rozvoja obce Dolné Obdokovce sú zahrnuté aj v samotnom strategickom dokumente PHSR obce Dolné Obdokovce (2015). Keďže ich realizácia je definovaná iba výhľadovo, nie sú uvedené ani finančné zdroje, ktoré by boli použité na riešenie uvedených problémov. Výnimku tvorí už zrealizovaný projekt Mechanicko-biologická úprava a zhodnocovanie rastlinného komunálneho odpadu (kompostovisko). Celkové investičné náklady na realizáciu projektu tvorilo 484 470 EUR, z toho finančné príspevky z Kohézneho fondu EÚ predstavovali 460 246,50 EUR.

Literatúra

BAŠOVSKÝ, O. – LAUKO, V. 1990. *Úvod do regionálnej geografie.* 1. vyd. Bratislava : SPN, 1990. ISBN 80-08-00278-6.

BAJZOVÁ, J. 2010. Komplexná geografická charakteristika obce Dolné Obdokovce. Bakalárska práca. Nitra : UKF v Nitre, 2010. 74 s. + prílohy.

FEHÉR, S. 1997. *Alsóbodok monográfia.* 1. vyd. Dolné Obdokovce : AGROTÁR NITRA, 1997. 226 s. ISBN 80-967486-2-9.

GUŤAN, D. – ČAJA, M. – JURICOVÁ-MELUŠOVÁ, V. – HORNÍKOVÁ, M. – KRÁLIK, Š. – VÝBOŠŤOK, J. 2016. *Princípy a východiská regionálnej politiky.* Nitra : Úrad Nitrianskeho samosprávneho kraja, 2016. 18 s.

NÁRODNÝ STRATEGICKÝ REFERENČNÝ RÁMEC. 2016. *Nástroje na realizáciu regionálnej politiky EÚ.* [online]. [21-09-2016] Dostupné na internete: <http://www.nsrr.sk/faq/ostatne/?id=22>

PROGRAM HOSPODÁRSKEHO A SOCIÁLNEHO ROZVOJA OBCE DOLNÉ OBDOKOVCE NA ROKY 2015-2024. 2015. [online]. [21-09-2016] Dostupné na internete: <http://dolneobdokovce.sk/files/2015-09-24-134229-phsr-Dolne Obdokovce.pdf>

RAJČÁKOVÁ, E. 2009. *Regionálny rozvoj a regionálna politika EÚ a SR*. Bratislava : Geografika, 2009. 136 s. ISBN 978-80-89317-09-7.

REGIONÁLNE ZDRUŽENIE DOLNÁ NITRA, O.Z. 2015. *Leader 2007 – 2013 PRV a NSK*. [online]. [23-09-2016] Dostupné na internete: <http://www. dolnanitra.sk/leader-2007-2013-prv-a-nsk/prijate-projekty-prv- 2007-2013/>

SLOVENSKÁ SPRÁVA CIEST. 2016. *Základné pojmi a definície.* [online]. [23-9-2016] Dostupné na internete: <http://www.cdb.sk/sk/Zakladne-pojmy-a-definicie.alej>

TIGYI, M. 2016. Propagácia ako hlavný nástroj Marketingu. In *Študentská vedecká konferencia 2016, zborník recenzovaných príspevkov*. Nitra: UKF v Nitre, 2016. ISBN 978-80-558-1009-6.

ÚZEMNÝ PLÁN OBCE DOLNÉ OBDOKOVCE. 2008. [online]. [23-9-2016] Dostupné na internete: <http://dolneobdokovce.sk/index.php?id=13>

VIDIECKY PARLAMENT SLOVENSKO. 2016. *Vidiecky parlament na Slovensku.* [online]. [22-9-2016] Dostupné na internete: <http://vipa.sk/kto-sme-co-robime>

VŠEOBECNÉ ZÁVÄZNÉ NARIADENIE Č. 9/2016. 2016. *VZN o nakladaní s komunálnymi odpadmi a s drobnými stavebnými odpadmi na území obce Dolné Obdokovce.* [online]. [23-9-2016] Dostupné na internete: <http://dolneobdokovce.sk/files/2016-06-30-115527-VZN___._9_..akt..pdf>

VÝSKUMNÝ ÚSTAV PÔDOZNALECTVA A OCHRANY PÔDY. 2016. *Pôdny portál.* [online]. [22-9-2016] Dostupné na internete: <http://www.podnemapy .sk/bpej/viewer.htm?activelayer=2&layers=001>

ZÁKON č. 79/2015 Z. z. o odpadoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov. 2016. *E-zbierka.* [online]. [23-9-2016] Dostupné na internete: <https:// www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2015/79/20160101#paragraf-99.odsek-1.pismeno-b.bod-5>

THE CURRENT SITUATION OF THE DOLNÉ OBDOKOVCE MUNICIPALITY DEVELOPMENT

Summary

Regional development on local level can be realized by many different ways. One of the tools that help us to do that, are fond Union. This way of support

is used by almost every residential union, and Dolné Obdokovce municipality is not an exception. Within operational programmes so far it has been able to implement many projects. For example, in the rural development program, the village has realized four project totaling 195 330.07 EUR, which have helped to increase the attractiveness of the village.

Based on gathered information, we have identified three basic problems of regional development. One is presence of illegal landfills, what now community quickly treats by their removal. One of the biggest illegal landfill, have been removed and replaced by two projects, compost heap and drop-off center. The problem appears with start of these projects and their implementation. The citizens haven´t been willing to separate the waste and the village have been forced to reduce the collection of municipal solid waste. In the past there have been collection of waste one a week, now it is only once per two weeks so the citizens have been forced to start separate the waste and use the collection site. From marketing point of view it brought to municipality small financial benefits, but the awareness of citizens in the eyes of the government has a higher value. The Dolné Obdokovce municipality also plans in the future publish more detailed information regarding the drop-off center on its website, which is under construction and it should be available at the beginning of 2017.

The way of awareness of the inhabitants is also one of the problems of the Dolné Obdokovce municipality. From the point of view of the virtual promotion, the community is rated below average and there is under-utilized potential in the form of hard copy promotion. The municipality plans to run a web page and plans update of monograph of the village.

One of the biggest problems, from the point of view of transportation, is insufficient transport connection of municipalities Dolné Obdokovce and Čeľadice. The road is used mainly for agricultural purposes. The road which needs to be build is long 1990 meters. This kind of transport connection would help to drivers of Dolné Obdokovce municipality from the of view, because they would save 2 km to the nearest exit on the expressway R1 – Beladice. Among other things, it would increase overall level of tourism (mainly agro tourism, sacral tourism, incidence of the wine road, etc.) and would enhance the chance to increase the population, respectively the arrival of investors as one of the potential work providers.

Prerequisite for further development of the Dolné Obdokovce municipality would be then fulfilled.

Bc. Miloš Tigyi
RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: milos.tigyi@student.ukf.sk, hkramarekova@ukf.sk

MOŽNOSTI VYUČOVANIA GEOGRAFIE MIESTNEJ KRAJINY V MIKROREGIÓNE RAJECKÁ DOLINA

Katarína Úradníková, Hilda Kramáreková

Abstract

The local landscape is an important part of teaching geography. In this part of land children grow up, go to school and do many other activities (sport, hobbies...). The curriculum about local landscape has priority in geography as a school subject, but we can find many cross-cutting themes in other subjects too, such as biology, history or citizen education. All of these subjects are a part of the state education programme. The main aim of this article is to point on the status of local landscape teaching on second grade of primary school, to define various options and didactical methods in teaching about local landscape of Rajecka valley on the specific examples.

Keywords: regional geography, local landscape, Rajecká valley

Úvod

Miestna krajina (synonymne aj miestna oblasť) je dôležitou súčasťou vyučovania geografie. Je to územie, v ktorom deti vyrastajú, chodia do školy a vykonávajú rôzne ďalšie aktivity (šport, krúžky...). Žiaci ľahšie pochopia a trvale si osvoja zákonitosti prírodného prostredia, ale aj osobitosti a vzťahy medzi človekom a krajinou, ktorú dobre poznajú, lebo v nej žijú. Žiak získaním skúseností pri riešení problémov v jednoduchšej, známej miestnej krajine, môže potom ľahšie a úspešnejšie postupovať pri riešení problémov väčšieho regiónu (Tomčíková, 2010). Učivo o miestnej krajine sa prioritne vyučuje v rámci predmetu geografia, ale taktiež ho môžeme nájsť aj v iných predmetoch ako dejepis, občianska náuka alebo biológia, resp. v rámci prierezových tém, ktoré sú súčasťou štátneho i školského vzdelávacieho programu.

Cieľom príspevku je tak poukázať na postavenie vyučovania geografie miestnej krajiny na 2. stupni ZŠ a charakterizovať možnosti, resp. rôzne didaktické metódy, akými sa dá vyučovať geografia miestnej krajiny Rajeckej doliny na konkrétnych príkladoch – s ambíciou vytvorenia učebnice geografie miestnej oblasti pre mikroregión Rajecká dolina.

Teoreticko-metodické východiská

Využívanie miestnej krajiny pre výučbu (nielen) geografie má dlhú a bohatú históriu. Túto problematiku po stránke odbornej i didaktickej prvýkrát komplexne

zhrnuli Kandráčová, Michaeli (1996) vo svojej štúdii „Mikrogeografia v edukácii, výskume a pre prax“. Podľa Kancíra a Madzikovej (2003) sa pod miestnou krajinou chápe najskôr územie obce, kde sa škola nachádza, prípadne územie ďalších obcí, z ktorých deti do školy dochádzajú. Ďalšími zdrojmi informácií k téme vyučovanie geografie miestnej krajiny sú napr. publikácia „Región horné Požitavie“ (Nemčíková, 2009), príspevky „Vyučovanie miestnej krajiny integrovaným prístupom“ (Oláhová, Czaková, 2010), „Miestna krajina vo vyučovaní vlastivedy a geografie na základnej škole“ (Tomčíková, 2010). Vyučovaniu geografie miestnej krajiny sa venujú aj ďalší autori, ako napr. Čižmárová, red. (2013) v publikácii „Regionálna geografia Horného Pohronia“, neskôr túto problematiku aplikačne ďalej posunula knižná publikácia „Mikrogeografia – krajina okolo nás“ od Dubcovej a kol. (2012). Pod „mikrogeografiou“ sa tu chápe komplexná (regionálna) geografia miestnej krajiny. Z novších príspevkov k téme možno spomenúť napr. „Orientácia ako prostriedok spoznávania miestnej krajiny na príklade územia Zoborské vrchy“ (Svorad, Žoncová, Dubcová, 2014), resp. diplomovú prácu „Vyučovanie geografie miestnej oblasti v OZ Radošinka (návrh učebnice pre základné školy)“ od Peňaška (2016).

Pri získavaní informácií týkajúcich sa aktuálneho zaradenia problematiky v edukácii geografie (štátny vzdelávací program, prierezové témy) sme využili webové stránky Štátneho pedagogického ústavu (statpedu.sk, 2016a,b).

Pri štúdiu didaktických metód, ktoré je možné využiť pri vyučovaní geografie miestnej krajiny, sme použili vysokoškolské učebné texty „Didaktika geografie I.“ (Čižmárová, 2000) a „Didaktika geografie II.“ (Čižmárová, 2006) a členenie didaktických metód z príspevku „Didaktické metódy a ich aplikácia v zemepise/geografii“ (Zaťková, 1998).

Postavenie geografie miestnej krajiny v školskom vzdelávacom systéme

Záväzným dokumentom pre druhý stupeň základnej školy v Slovenskej republike je Štátny vzdelávací program, ISCED 2 - nižšie sekundárne vzdelávanie. Podľa tohto dokumentu sa vzdelávajú aj žiaci 1. až 4. ročníka gymnázií s osemročným štúdiom. Štátny vzdelávací program stanovuje povinné vyučovacie predmety, ktoré sú začlenené do jednotlivých vzdelávacích oblastí. V rámci svojho školského vzdelávacieho programu si každá škola môže vytvoriť aj vlastný vyučovací predmet (využitím voľných, disponibilných hodín). Okrem vyučovacích predmetov sú zavedené prierezové témy, ktoré sa prelínajú všetkými vzdelávacími oblasťami.

Od 1. septembra 2015 vstúpil do platnosti inovovaný štátny vzdelávací program, ktorý priniesol niekoľko pozitívnych zmien, ako napríklad mierne zvýšenie počtu hodín matematiky, slovenčiny, informatiky a prírodovedných predmetov. Žiaci v 5. ročníku majú opäť 2 hodiny geografie do týždňa. Na 2. stupni základnej školy sa geografia o miestnej krajine pôvodne vyučovala v 9.

ročníku, po ukončení regionálnej geografie Slovenska. Podľa inovovaného štátneho vzdelávacieho programu sa po niekoľkých rokoch táto téma opätovne vrátila do 8. ročníka. (statpedu.sk, 2016a). Pochopiteľne, bez ohľadu na aktuálny obsah geografie v jednotlivých ročníkoch, vždy je príležitosť uviesť príklady z miestnej krajiny, je dobré uvádzať príklady najskôr z vlastného prostredia, ktoré je žiakom najbližšie, aby si nové poznatky lepšie osvojili.

Povinnou súčasťou obsahu vzdelávania, sú prierezové témy. Je ich možné realizovať viacerými formami – ako integrovanú súčasť vzdelávacieho obsahu oblastí vzdelávania a vhodných vyučovacích predmetov alebo ako samostatný učebný predmet v rámci rozširujúcich hodín. Na 2. stupni sa miestnej krajine podľa pôvodného štátneho vzdelávacieho programu venovali prierezové témy Environmentálna výchova, Tvorba projektu a prezenčné schopnosti, ale hlavne Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra, ktorá obsahovala tri tematické celky: Môj rodný kraj, Objavujeme Slovensko, Tradičná ľudová kultúra. Podľa inovovaného štátneho vzdelávacieho programu je možné poznatky z miestnej krajiny využiť v prierezových témach Environmentálna výchova, Multikultúrna výchova, ktorá úzko súvisí s regionálnou výchovou a tradičnou ľudovou kultúrou a Ochrana života a zdravia (statpedu.sk, 2016b).

Základné informácie o mikroregióne Rajecká dolina

Rajecká dolina sa nachádza v severozápadnej časti Slovenska, v juhozápadnej časti Žilinského kraja, zaberá centrálnu a južnú časť okresu Žilina. Osou doliny je rieka Rajčianka, ktorá je ľavostranným prítokom rieky Váh. Zo západu ju obkolesujú Strážovské vrchy a z východu Malá Fatra, konkrétne jej Lúčanská časť.

V rámci Žilinského samosprávneho kraja ako aj Žilinského okresu má región okrajovú polohu. Z južnej strany hraničí s okresmi Prievidza a Ilava (Trenčiansky kraj). Západnú hranicu tvorí s okresmi Považská Bystrica (TN kraj) a Bytča (Žilinský kraj). Na severe susedí so zvyšnou časťou okresu Žilina a východnú hranicu tvorí okres Martin (mapa 1). Regiónom prechádza cesta I. triedy označovaná ako I/64, ktorá spája Komárno so Žilinou, cesta II. triedy (II/517), ktorá spája Rajec s Považskou Bystricou. Osobnú i nákladnú dopravu zabezpečuje aj železničná trať Žilina – Rajec.

Mikroregión Združenie Rajecká dolina (mapa 1) vzniklo v roku 2009, ktorého cieľom je koordinovanie aktivít týkajúcich sa cestovného ruchu, kúpeľníctva, nakladania a separácie odpadov, programu očisty Rajčianky a mnoho ďalších (obecfackov.sk, 2016). V súčasnosti združenie pozostáva z 24 obcí, z ktorých 2 sú mestského typu (Rajec a Rajecké Teplice), zvyšných 22 je vidieckeho typu. Územie má rozlohu 340,604 km^2. Počet obyvateľov regiónu je 34 172 (k 31.12.2015), čo predstavuje hustotu zaľudnenia 100 obyv./km^2 (statistics.sk, 2016).

Mapa 1: Vymedzenie Združenia Rajecká dolina
Map 1: Delimitation of the Association of Rajecka Valley

Z už spomínaných 24 obcí mikroregiónu sú školy s možnou výučbou geografie miestnej krajiny v 16-tich obciach. Ide o 17 základných škôl, pričom 10 z nich je plnoorganizovaných (tzn. škola má 9 ročníkov a člení sa na prvý a druhý stupeň), zvyšných 7 škôl poskytuje vzdelanie len na prvom stupni. V obciach Čičmany, Zbyňov, Podhorie, Porúbka, Malá a Veľká Čierna, Kľače a Šuja sa základná škola nenachádza, preto sú žiaci nútení za svojím vzdelaním cestovať. Len v meste Rajec sa nachádza popri štátnej škole aj škola cirkevná.

Predbežné výsledky z prieskumu vyučovania geografie miestnej krajiny

Pre zistenie vyučovacích metód a foriem, ktoré používajú učitelia geografie na 2. stupni ZŠ v Rajeckej doline, sme vytvorili dotazník, ktorý obsahuje 15 otázok. Dotazník malo vyplniť 17 učiteľov zo 17-tich základných škôl, keďže v každej škole geografiu miestnej oblasti štandardne vyučuje len jeden pedagóg. Keďže prieskum zatiaľ nie je ukončený (dotazníky stále prichádzajú), uvedieme len jeho čiastočné výsledky (grafy 1 – 6).

Graf 1: Odpovede na otázku: „Aký obsah vyučujete v rámci geografie miestnej krajiny?“
Graph 1: Answer on the question: „What content you teach while teaching local landscape geography?"

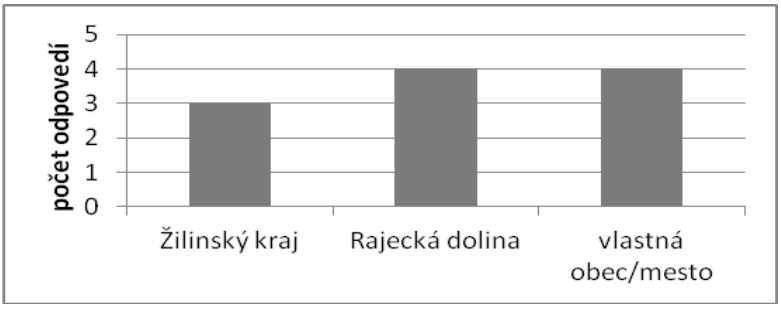

Učitelia mali na výber zo štyroch možností, pričom mohli označiť aj viaceré z nich. Najviac odpovedí sa týkalo Rajeckej doliny ako celku a vlastnej obce/mesta (graf 1). Možnosť „iné“ neuviedol zatiaľ nik.

Graf 2: Odpovede na otázku: „Aké organizačné formy vyučovania využívate pri vyučovaní o miestnej krajine?“
Graph 2: Answers on the question: "What organization structures do you use while teaching local landscape geography?"

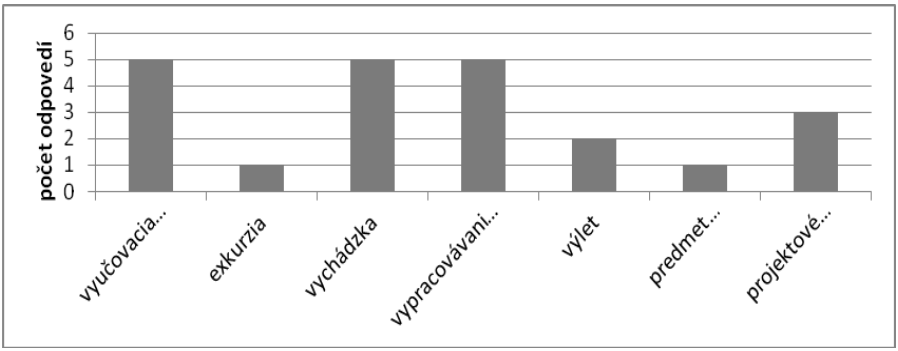

Najviac zastúpenými organizačnými formami boli vyučovacia hodina, vychádzka, vypracovávanie projektov a projektové vyučovanie (graf 2). Z možností „iné“ jeden učiteľ uviedol návštevu múzea.

Graf 3: Odpovede učiteľov na otázku: „Aké metódy využívate pri vyučovaní o miestnej krajine?“
Graph 3: Answers on the question: „What methods do you use while teaching local landscape geography?"

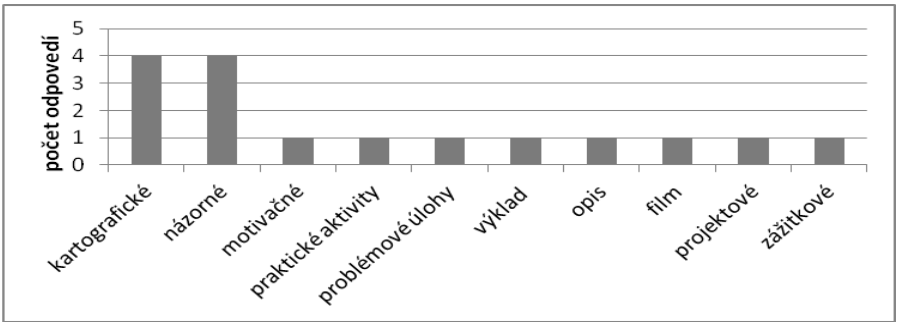

Učitelia, ktorí vyplnené dotazníky zaslali, uviedli bez presnejšej špecifikácie, že uprednostňujú kartografické a názorné metódy (graf 3).

Graf 4: Odpovede učiteľov na otázku: „Na čo konkrétne sa vo vyučovaní o miestnej krajine zameriavate?“
Graf 4: Answers on the question: „What is your main focus while teaching local landscape geography?"

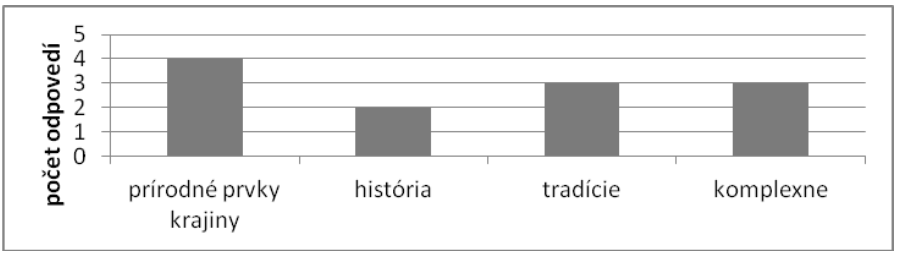

Z dotazníkov zatiaľ najviac rezonuje pozornosť venovaná prírodným prvkom krajiny, tradíciám a komplexnému prístupu k tejto téme (graf 4). Jeden z vyučujúcich sa pri výučbe zameriava na obyvateľstvo.

Nasledujúca otázka sa týkala využívania geoinformačných technológií (graf 5). Všetci učitelia uviedli, že tieto technológie využívajú, ako dôvod uvádzali predovšetkým spestrenie hodiny, skvalitnenie výučby či zlepšenie orientácie žiakov v pirestore. Na túto otázku nadväzovala ďalšia, ktorej témou bola bližšia špecifikácia geoinformačných technológií a pomôcok.

Graf 5: Odpovede učiteľov na otázku: „Ktoré geoinformačné technológie a pomôcky najčastejšie využívate pri vyučovaní o miestnej krajine?“
Graph 5: Answer on the question: „What geoinformation technologies and aids do you use while teaching local landscape geography?"

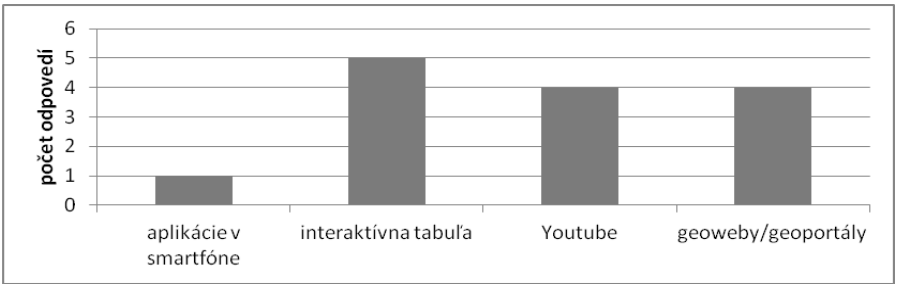

Z došlých odpovedí je zrejmá prevaha využívania interaktívnej tabule a YouTube – internetového serveru pre zdieľanie videosúborov.

Z ďalších zdrojov informácií učitelia využívajú najmä internet, vrátane internetových stránok obcí/miest a monografie (brožúrky) o obciach/mestách (graf 6).

Graf 6: Odpovede učiteľov na otázku: „Aké zdroje informácií využívate pri vyučovaní o miestnej krajine?“
Graph 6: Answer on the question: „What sources of information do you use while teaching local landscape geography?"

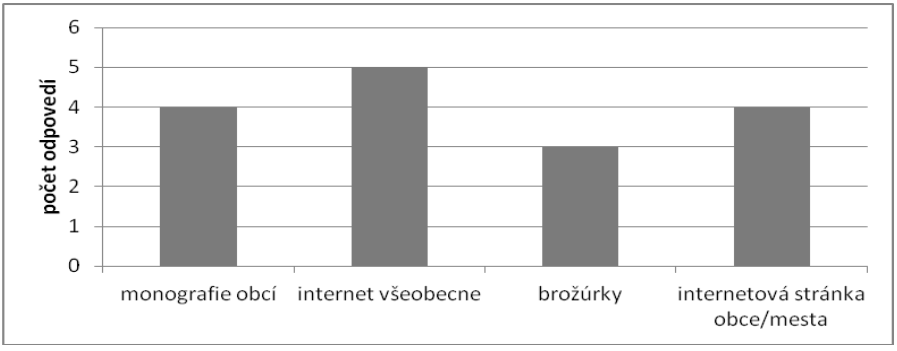

Na túto otázku nadväzovala otázka „Aké ďalšie zdroje informácií, pre vyučovanie geografie miestnej oblasti by ste privítali?“ Odpovede učiteľov boli rôzne, niektorí by prijali komplexnú publikáciu o Rajeckej doline, besedy s odborníkmi a cestovateľmi alebo vytvorenie krátkych videí.

Vybrané didaktické metódy využiteľné vo vyučovaní geografie miestnej krajiny Rajeckej doliny

Metóda pochádza z gréckeho „methodos“, čo znamená cesta alebo spôsob. V edukačnej praxi pod didaktickou metódou teda rozumieme cestu, resp. spôsob akým sa dopracujeme k naplneniu vzdelávacích cieľov. Podľa Petláka (1997) didaktická metóda nie je charakterizovaná len ako cesta, ale aj ako vzájomná súčinnosť učiva, učiteľa a žiaka. Zdôraznená je aj skutočnosť, že metóda plní aj výchovné ciele.

Členení didaktických metód je viacero, my sme vybrali schému delenia didaktických metód podľa Zaťkovej (1998), pretože v didaktike geografie na Slovensku sa využíva najčastejšie a pre naše potreby je tak najkomplexnejšie. Podľa tohto členenia rozdeľujeme didaktické metódy na 2 veľké skupiny, ktorými sú heterodidaktické a autodidaktické metódy (obr. 1, obr. 2). Vybrali sme z každej podskupiny niekoľko metód, ku ktorým uvádzame námety vyučovania geografie miestnej krajiny vo väzbe na informácie/požiadavky učiteľov.

Využitie vybraných heterodidaktických metód pri vyučovaní geografie miestnej krajiny Rajeckej doliny

Heterodidaktické metódy (obr. 1) sú také, ktoré navodzuje učiteľ, riadi nimi učebnú činnosť. Do skupiny heterodidaktických metód zaraďujeme päť podskupín metód – metódy motivačno-stimulačné, expozičné, fixačné, diagnostické a alternatívne.

Obr. 1: Heterodidaktické metódy (Zdroj: Zaťková, 1988)
Figure 1: Heterodidactic methods (Source: Zaťková, 1988)

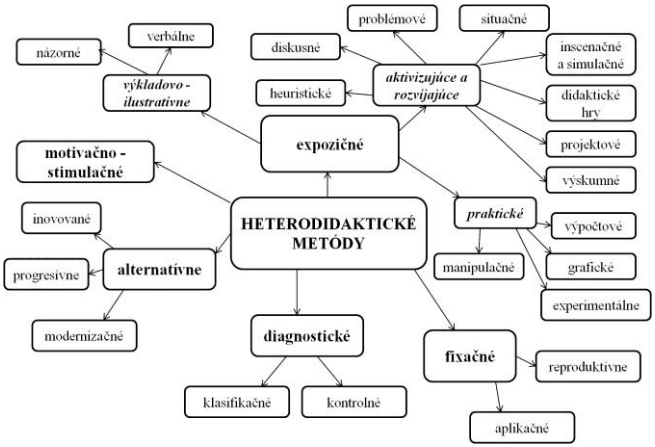

Prvou podskupinou sú motivačno – stimulačné metódy. Vhodnou metódou v súvislosti s vyučovaním geografie miestnej krajiny je napr. **motivačné rozprávanie o svojej obci na tému: „Zaujímavosti obce“**. Základné školy v Rajci (katolícka a mestská) sú spádovými školami, navštevujú ich žiaci z deviatich obcí. Hodina by začala tým, že by najskôr samotný učiteľ povedal niekoľko zaujímavostí z obce, z ktorej on pochádza a ďalej by pokračovali žiaci informáciami zo svojej obce. Taktiež by žiaci mohli **prečítať úryvok z kroniky mesta Rajec,** ktorú vyučujúci nájde v Mestskej knižnici v Rajci. K dispozícii je prezenčne, ale je možné si vybrané strany odfotografovať a žiakom ich v škole rozmnožiť, resp. je možné si zakúpiť CD nosič s textovou časťou za 3 €, ktorá by tak vyučujúcemu zostala aj na ďalšie roky.

Z expozičných metód je by príkladom výkladovo – ilustratívnych metód (verbálnych) mohla byť **prednáška** na tému: **„Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy“,** ktorú by realizoval zamestnanec Správy CHKO Strážovské vrchy v škole. Téma by bola zameraná nielen na Strážovské, ale aj na Súľovské vrchy, ktoré sú súčasťou CHKO Strážovské vrchy a časť z nich zasahuje aj do Rajeckej doliny. Prednáška by sa zaoberala ochranou prírody a krajiny a zaujímavosťami zo sveta rastlinstva živočíšstva a rastlinstva. Podobne by bolo možné zrealizovať prednášku aj o Národnom parku Malá Fatra.

Ďalším druhom expozičných metód sú výkladovo – ilustratívne metódy (názorné), kde by ich príkladom mohla byť exkurzia. Už spomínaná Správa CHKO Strážovské vrchy organizuje **exkurzie** do **NPR Manínska tiesňava alebo NPR Súľovské skaly**, pričom súčasťou každej exkurzie je aj odborný výklad (www.sopsr.sk, 2016).

Názorné metódy je možné využiť aj pri práci so štatistickým materiálom, napr. pri prezentácii a interpretácii tabuliek a z nich vzniknutých grafov (graf 7), napr. **„Priemerné ročné prietoky Rajčianky v rokoch 2006 – 2010 namerané v Poluvsí.“**

Graf 7: Priemerné ročné prietoky Rajčianky namerané v Poluvsí v rokoch 2006 – 2010 (Zdroj: SHMÚ, 2016)
Graph 7: The average annual water levels of the river Rajčianka in the years 2006 – 2010 (Source: SHMÚ, 2016)

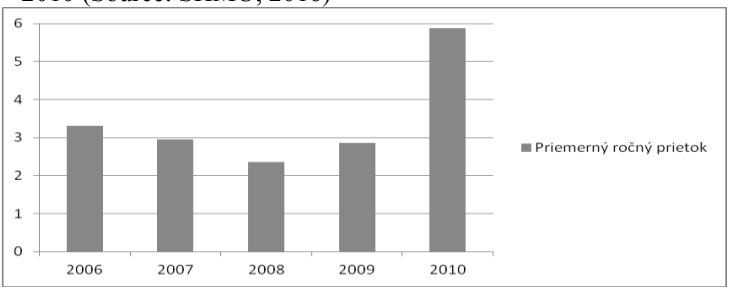

Pri tejto úlohe môžeme žiakom zadať otázky typu: „Kedy dosahoval priemerný ročný prietok maximum resp. minimum? Ktoré faktory na to môžu vplývať? Aký je rozdiel medzi maximálnym a minimálnym priemerným ročným prietokom?“

Ďalej môžeme názorné metódy využiť pri práci s mierkou mapy. Ako príklad môže poslúžiť úloha: **„V mape v mierke 1 : 20 000 mesta Rajec vyznač významné miesta a pamiatky.** Žiaci by v mape mesta mali vyznačiť mestský úrad, radnicu, múzeum, kostol, materské, základné a stredné školy, umeleckú školu, obchody a mnoho iných, pre nich zaujímavých miest. Ďalšia úloha by bola napr.: **„Odmerajte rozmery najväčšej budovy, ktorá je na mape a zistite, aké sú jej rozmery v skutočnosti.“,** resp. **„Vzdušná vzdialenosť medzi Gymnáziom v Rajci a Mestským múzeom je 700 m. Aká dlhá bude táto vzdialenosť na mape s mierkou 1: 20 000?“** Mapu v zadanej mierke môžeme nájsť aj na internete (http://mapa.zoznam.sk/?search=Rajec).

Aktivizujúce a rozvíjajúce metódy sú ďalším druhom, ktoré patria do expozičných metód. V súčasnosti by mali byť tieto metódy súčasťou takmer každej vyučovacej hodiny, hoci je potrebné ich kombinovať aj s inými metódami, lebo nie každé učivo môže byť vysvetlené aktivizujúcou metódou. Príkladom tohto druhu metód môže byť napríklad **didaktická hra** s názvom **Geografická prešmyčka** – v slove sa ukrýva názov obce: KEDRANU (Kunerad), VETALIA (Lietava), NAMYČIČ (Čičmany). Ďalšou aktivizujúcou metódou je tajnička: **„Poznáš vlastný región?“** (tab. 2). Jej výsledkom je ***Betlehem,*** jedinečný rezbársky výtvor nachádzajúci sa v Rajeckej Lesnej.

Tab. 2: Poznáš vlastný región?
Table 2: Do you know own region?

			B	u	d	z	o	g	á	ň	Skalný útvar nachádzajúci sa v obci Zbyňov.
		V	e	r	o	n	i	k	a		Termálne kúpalisko v Rajci.
		S	t	r	á	ž	o	v			Najvyšší vrch Strážovských vrchov.
	D	o	l	k	a	m					Názov firmy, ktorá ťaží dolomit v Šuji.
K	u	n	e	r	a	d					Obec, v ktorej sa nachádza ruina zámku.
P	o	d	h	o	r	i	e				Obec susediaca s obcou Lietava.
R	a	š	e	l	i	n	i	s	k	o	Prírodná rezervácia v obci Šuja.
Č	i	č	m	a	n	y					Rázovitá obec.

Projektová metóda patrí tiež k aktivizujúcim a rozvíjajúcim metódam. Jej podstata spočíva v tom, že žiaci vypracujú projekt, prostredníctvom ktorého sa učia. Projektovou metódou by mohli žiaci vytvoriť napr. „**Turistického sprievodcu Rajeckou dolinou“,** v ktorom by sa zamerali na geografické pomery, krátku históriu, hospodárstvo, cestovný ruch, prírodné a kultúrne pamiatky, zaujímavosti.

Celé vyučovanie by sa realizovalo na 3 vyučovacích hodinách v počítačovej učebni (Matejíčková, 2014). Na 1. hodine by skupiny žiakov dostali na spracovanie

konkrétne úlohy (napr. jedna skupina bude charakterizovať prírodné zaujímavosti – pohoria, doliny, termálne pramene, druhá skupina kultúrno-historické pamiatky – hrady, zámky, múzeá, tretia skupina dostane za úlohu venovať sa priemyslu a poľnohospodárstvu a posledná skupina sa bude venovať mestám v území spolu s krátkou históriou územia), na druhej hodine by v práci pokračovali a na poslednej hodine by svoje projekty pred triedou prezentovali.

Súčasťou aktivizujúcich metód na hodinách geografie môže byť v mestách Rajec a Rajecké Teplice skupinová diskusia napr. na tému: „**Život v meste versus život na dedine.“** Jednu skupinu by tvorili žiaci pochádzajúci z mesta a druhú skupinu žiaci z vidieka. Alebo by sme túto tému mohli upraviť na: **„Obec versus obec“,** pretože v regióne sa častejšie stáva, že žiaci z obce dochádzajú do školy do inej obce. Žiaci by sa vzájomne informovali napr. o výhodách či nevýhodách svojej obce, o zaujímavostiach a pod.

V súčasnosti sa na hodinách geografie čoraz častejšie využívajú informačno-komunikačné technológie, ako napr. tablety, smartfóny alebo interaktívne tabule. Niektoré školy sú vybavené tabletovými učebňami, v iných má tablet aspoň vyučujúci, ktorý môže študentom ukázať mnoho aplikácií, ktoré môžeme používať pri vyučovaní geografie – napr. napríklad Offline Maps, Show me hills, QR Scanner, Súradnice a mapy, Google Maps, Google Earth. Všetky aplikácie sú zdarma a ľahko dostupné na internete, stačí si ich len nainštalovať. Využiť sa môžu napríklad pri úlohe: **„Pomocou aplikácie Google Maps nájdi GPS súradnice okrajových bodov mesta Rajec a Rajecké Teplice“.** Touto aktivitou sa žiaci zdokonalia v práci s aplikáciou, lepšie si osvoja pojem geografická dĺžka a geografická šírka, naučia sa pracovať so stupňami a minútami. Zaujímavé videá o Rajeckej doline nájdeme na youtube.com. Internet môžeme využiť napr. pri meraní vzdialeností. „**Zisti vzdialenosť svojho bydliska od školy“** - použi webovú stránku http://mapa.zoznam.sk/merat-vzdialenost-m7.

Využitie vybraných autodidaktických metód pri vyučovaní geografie miestnej krajiny Rajeckej doliny

Autodidaktické metódy (obr. 2) sú metódami samoučenia, žiak si ich volí sám. Do skupiny autodidaktických metód zaraďujeme dve podskupiny metód - samostatná učebná činnosť a diagnostické metódy.

Do samostatnej učebnej činnosti patrí aktivita typu: **„Na domácu úlohu si preštuduj webovú stránku svojej obce** (napr. http://obecfackov.sk/). **Informácie akého typu si tam našiel/našla?“** Na ďalšej vyučovacej hodine bude jej začiatok venovaný diskusii na túto tému. Tým, že na niektorých školách sú aj žiaci z iných obcí, porovnajú si svoje poznatky a zhodnotia aj kvalitu webovej stránky.

Obr. 2: Autodidaktické metódy (Zdroj: Zaťková, 1988)
Figure 2: Autodidactic methods (Source: Zaťková, 1988)

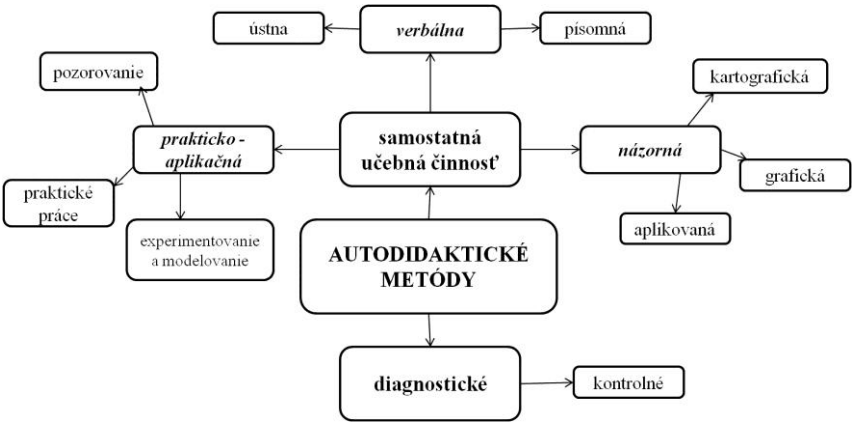

Ďalšia aktivita môže byť: **„Z dostupných zdrojov zisti demografické údaje svojho mesta/obce“.** Bude na žiakoch či využijú osobnú návštevu mestského/obecného úradu alebo internetovú stránku mesta/obce, resp. stránku Štatistického úradu Slovenskej republiky.

Na ďalšej hodine si žiaci z rovnakých obcí vymenia svoje poznámky (zošity) a porovnajú si tak zistenia, čím sa dostanú k druhej podskupine autodidaktických metód, ktorou sú diagnostické resp. kontrolné metódy. Pri spomínanej aktivite ide o vzájomnú kontrolu a výmenu informácií medzi dvojicou žiakov.

Záver

Miestna krajina je miesto, kde žiaci vyrastajú, chodia do školy, bývajú, športujú. Žiaci sa s pojmom miestna krajina stretávajú už na prvom stupni základnej školy na predmete vlastiveda, pričom svoje poznatky si rozširujú na druhom stupni základnej školy ťažiskovo v predmete geografia. Neodmysliteľnou súčasťou obsahu vzdelávania sú aj prierezové témy, pričom poznatky o miestnej krajine je možné využiť v téme Multikultúrna výchova, ktorej súčasťou je regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra, resp. v iných predmetoch zvolenýcj v školskom vzdelávacom programe (napr. Regionálna výchova, Environmentálna výchova a pod.).

Pre dosiahnutie výchovno-vzdelávacích cieľov je veľmi dôležité správne zvolenie metód. Najčastejšie využívanou klasifikáciou metód v didaktike geografie je klasifikácia Zaťkovej (1998), ktorá ich člení na 2 veľké skupiny –

heterodidaktické a autodidaktické metódy. Ku každej z týchto skupín sme vybrali konkrétne námety úloh.

Do heterodidaktických metód zaraďujeme napríklad motivačné rozprávanie na tému „Zaujímavosti obce“, prečítanie úryvku z kroniky mesta Rajec, prednášku s názvom „Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy,“ či exkurziu do NPR Súľovské skaly. V geografii je potrebné, aby žiaci vedeli vytvoriť tabuľky, z nich grafy a následne ich vedeli číta. To je možné napr. pri úlohe „Priemerné ročné prietoky rieky Rajčianky v rokoch 2006 – 2010 namerané v Poluvsí“. Z aktivizujúcich metód je pre žiakov veľmi zaujímavé projektové vyučovanie, ktorého príkladom je „Turistický sprievodca Rajeckou dolinou“ alebo didaktické hry, napr. „Geografická prešmyčka – v slove sa ukrýva názov obce“. Žiaci by sa mali naučiť vhodne komunikovať a argumentovať, čo by sme mohli docieliť skupinovou diskusiou na tému „Život v meste versus život na dedine“, resp. „Obec versus obec“, kde by sa žiaci vzájomne informovali napr. o výhodách či nevýhodách svojej obce, o ich špecifických zaujímavostiach a pod. Taktiež využívanie informačno - komunikačných technológií a pomôcok ako sú aplikácie v smartfóne či v tablete, ďalej internet, interaktívna tabuľa, GPS zariadenia a pod. vzbudzujú väčší záujem u žiakov nielen o geografiu ako takú, ale aj o geografiu miestnej krajiny.

Z autodidaktických metód sme uviedli aktivitu typu: „Na domácu úlohu si preštuduj webovú stránku svojej obce (napr. http://obecfackov.sk/). Informácie akého typu si tam našiel/našla?“ resp. „Z dostupných zdrojov zisti demografické údaje svojho mesta/obce“. Na ďalšej hodine si žiaci porovnajú svoje zistenia a vzájomne si skontrolujú úlohu.

Konečným výsledkom nášho snaženia by mala byť učebnica geografie miestnej krajiny s databázou edukačných aktivít realizovateľných v každej obci mikroregiónu Rajecká dolina.

Literatúra

ČIŽMÁROVÁ, K. 2000. *Didaktika geografie I.* 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000. 166 s. ISBN 80-8055-334-3.

ČIŽMÁROVÁ, K. 2006. *Didaktika geografie II*. Banská Bystrica : FPV UMB, 2006. 89 s. ISBN 80-8083-28-54.

ČIŽMÁROVÁ, K. (red.). 2013. *Regionálna geografia Horného Pohronia*. 1. vyd. Harmanec : VKÚ, 2013. 85 s. ISBN 978-80-557-0585-9.

DUBCOVÁ, A. – KRAMÁREKOVÁ, H. – NEMČÍKOVÁ, M. – NÉMETHOVÁ, J. – OLÁHOVÁ, J. – OREMUSOVÁ, D. – RAMPAŠEKOVÁ, Z. – REPASKÁ, G. – ŠOLCOVÁ, L. V TREMBOŠOVÁ, M. – VALACH, M. – VILINOVÁ, K. 2012. *Mikrogeografia - krajina okolo nás.* Nitra : UKF v Nitre, 2012. 185 s. ISBN 978-80-558-0112-4.

KANCÍR, J. – MADZIKOVÁ, A. 2003. *Didaktika vlastivedy*. Prešov : Universum,

2003. 189 s. ISBN 80-89046-14-4.
KANDRÁČOVÁ, V. – MICHAELI, E. 1996. Mikrogeografia v edukácii, výskume a pre prax. In *Krajina Východného Slovenska v odborných vedeckých prácach*. Prešov : Prešovská univerzita, 1996. s. 265-285.
MATEJÍČKOVÁ, D. 2014. *Využitie projektovej metódy v geografii pomocou skupinovej práce v škole* [online] 2016. [cit. 2016-09-24]. Dostupné na internete: http://mpc-edu.sk/
NEMČÍKOVÁ, M. 2009. *Región Horné Požitavie.* 1. vyd. Nitra : UKF, 2009. 84 s. ISBN 978-80-8094-609-8.
OBEC FAČKOV. 2016. *Združenie miest a obcí Rajeckej doliny – Stanovy* [online]. 2016. [cit. 2016-09-24]. Dostupné na internete: <http://www.obecfackov.sk/section/default/1838>
OLÁHOVÁ, J. – CZAKOVÁ, G. 2010. Vyučovanie miestnej krajiny integrovaným prístupom. In *Geographia Cassoviensis.* ISSN 1334-6748, 2010, roč. 4, č. 2, s. 137-140.
PEŇAŠKO, M. 2016. *Vyučovanie geografie miestnej oblasti v OZ Radošinka (návrh učebnice pre základné školy).* Diplomová práca. Nitra : FPV UKF; Katedra geografie a regionálneho rozvoja, 2016. 62 s.
PETLÁK, E. 1997. *Všeobecná didaktika*. Bratislava : Iris, 1997. 311 s. ISBN 80-89018-64-5.
SVORAD, A. – ŽONCOVÁ, M. – DUBCOVÁ, A. 2014. Orientácia ako prostriedok spoznávania miestnej krajiny na príklade územia Zoborské vrchy. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2014, roč. 18, č. 2, s. 169-179.
ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2016. *DATAcube* [online]. 2016. [cit. 2016-09-24]. Dostupné na internete: <http://datacube.statistics.sk/TM1WebSK/>
ŠTÁTNA OCHRANA PRÍRODY SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2016. *Chránená krajinná oblasť Strážovské vrchy – Environmentálna výchova* [online]. 2016. [cit. 2016-09-24]. Dostupné na internete: <http://www.sopsr.sk/strazovskevrchyweb/ekovychova.html>.
ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. 2016a. *Štátny vzdelávací program* [online]. 2016. [cit. 2016-09-24]. Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/clanky/statny-vzdelavaci-program>.
ŠTÁTNY PEDAGOGICKÝ ÚSTAV. 2016b. *Prierezové témy* [online]. 2016. [cit. 2016-09-24]. Dostupné na internete: <http://www.statpedu.sk/clanky/statny-vzdelavaci-program-svp-pre-druhy-stupen-zs/prierezove-temy>.
TOMČÍKOVÁ, I. 2010. Miestna krajina vo vyučovaní vlastivedy a geografie na základnej škole. In *Geographia cassoviensis.* ISSN 1337-6748, 2010, roč. 4, č. 1, s. 159-163.
ZAŤKOVÁ, M. 1998. Didaktické metódy a ich aplikácia v zemepise/geografii – 2. časť. In *Geografia*. 1998, roč. 6, č. 2, s. 76-78.

OPPORTUNITIES FOR TEACHING OF GEOGRAPHY OF LOCAL LANDSCAPE IN THE MICROREGION RAJECKA VALLEY

Summary

The local landscape is a place where children grow up, go to school, live and do sports. Students need to learn about the term of a „local landscape“ in the first years of elementary school during the lessons of local landscape and then they expand their knowledge in second grade of primary school initially in the 9th class from 1st of September 2015 according to innovated national education programme in the 8th grade. An important part of education content are overview themes, in which the main regional education and traditional folk culture deal with the local landscape in accordance with original state education program and with innovated national education program „multicultural education“ which part is the regional education and the traditional folk culture.

Association of Rajecka valley is an association of 24 municipalities, two of them are cities. It is located in the northwestern part of Slovakia, in the southwestern part of the Žilina region. It occupies the central and southern part of the district Žilina. In Rajecka valley are 17 primary schools. Seven of them provide education only at the first grade of primary education.

To achieve educational aims is very important to choose the right methods. There are many divisions of didactical methods. We have chosen segmentations according to Zaťková (1998), which separates methods into two big groups: heterodidactical and autodidactical methods.

Heterodidactical methods includes for example motivational speach about „Interesting facts of my village“, or small readings in Rajec town chronicle, or lecture about Protected Landscape Area (PLA) Strážov mountains in school leaded by council of PLA Strážov mountains. Best example should be field trip to NNR The Súľov Rocks. For students is necessary to know how to read graphs and charts when they want to have good knowledge of geography. Good example should be the task „The average annual water levels of the river Rajčianka in the years 2006 – 2010”. Activating methods like the project learning, didactical games or trouble solution learning are the best for students. Good example of this method is “Tourist guide for Rajecka valley”, or didactical game “Find village – in word is hidden village name”. Communicating and argument skills of students can be improved by group discussion about “Living in the village versus living in the city”, or “village versus village”, where students can review positives and negatives about their home village or town. Very important are also ICT, like applications in smartphones or tablets, internet, interactive boards, GPS devices. Modern technologies are important in geography and especially in local landscape teaching because they increases interest of the students.

Autodidactical methods includes activities like “Homework – study web page of your hometown” (for example http://obecfackov.sk/). How informations did you find there?“ or „From available resources find out informations about demography of your town/village“. Students will match and check their findings on the next class.

The result of our endeavours should be geography textbook of local landscape with a database educational activites which can be realised in each of villages microregion Rajecka valley.

Bc. Katarína Úradníková
RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku1, 949 74 Nitra
E-mail: katarina.uradnikova@student.ukf.sk, hkramarekova@ukf.sk

DOPADY SPOLEČNÉ ZEMĚDĚLSKÉ POLITIKY NA STAV A MOŽNÝ ROZVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ A VENKOVA NA ÚZEMÍ SO ORP UHERSKÉ HRADIŠTĚ

Antonín Věžník, Michal Navrátil, Miloslav Cigoš

Abstract

The aim of paper is to evaluate impacts and influence of the Common Agricultural Policy of European Union on the current stadium and development of agriculture and countryside of the municipality with extended competence Uherské Hradiště. The main focus is set on the development of the agricultural and countryside aspects of the studied area after the Czech republic entrance into the European union. This paper focuses on the contribution of the Common Agricultural Policy in terms of the use of subsidies and the realization of the agriculture and rural development projects. This paper also focuses on the chosen issues, refers to specific examples of the practice in agriculture and rural areas under the influence of the Common Agricultural Policy. This paper also makes proposals and possibilities for further development. This paper is based on questionnaires and interviews.

Keywords: countryside, agriculture, Common Agriculture Policy, rural development, grants

Úvod

Zemědělství jako sektor národního hospodářství je i přes svůj snižující se vliv na ekonomiku státu a snižujícím se podílům zaměstnaných v tomto sektoru stále důležité pro zajištění obživy obyvatel a obhospodařování krajiny. Dalšími nezastupitelnými funkcemi zemědělství jsou tvorba pracovních míst, ekologický vliv a spoluutváření venkovského prostoru. Zemědělství se ve svém vývoji zaměřuje na zvýšení efektivity produkce a snížení cen vstupů a výstupů.

Zemědělství v České republice (dále jen ČR) prošlo velkou řadou změn a jeho vývoj byl dynamický. Z nedávné historie lze zmínit dva milníky, které nejvíce ovlivnily zemědělský sektor ČR. Prvním milníkem je období transformace po roce 1989, kdy se muselo zemědělství přizpůsobit novým podmínkám tržní ekonomiky. Velkými výzvami bylo obnovování soukromého vlastnictví, privatizace a restrukturalizace státního majetku a pozemků. Značným dopadem byl pokles zaměstnanosti v zemědělství a pokles produkce zemědělského sektoru.

Druhým milníkem pro české zemědělství a venkov byl vstup ČR do Evropské unie (dále jen EU) dne 1. května 2004. Před vstupem se zemědělství i venkov, pomocí předvstupních programů a fondů EU, připravovalo na přijetí

legislativy a norem vyplývajících i ze Společné zemědělské politiky (dále jen SZP). Tato politika je velmi komplexní a dynamická, obsáhnout veškerou její problematiku je těžkým úkolem. Změny provedené ve SZP se v zemědělství a na venkově konkrétního území promítnou za delší dobu. Je tedy důležitá pečlivá a citlivá příprava všech změn této politiky.

Dopady SZP na území správního obvodu obce s rozšířenou působností (dále jen SO ORP) Uherské Hradiště je hlavním cílem tohoto příspěvku. Obecné dopady vyplývají ze studované literatury, viz níže, a jsou jimi změny bilance rostlinné a živočišné produkce, změna ve využívání půdy a struktury plodin, zvýšení podílu ekologického zemědělství a zavádění více ekologických postupů a především vlivem dotační politiky a finančních nástrojů.

Venkov má ve SZP EU stále významnější postavení a značná část finančních prostředků je alokována na jeho rozvoj. Spojením venkova a zemědělství vzniká unikátní identita venkovského prostoru. Aktuální obecné problémy, které je třeba řešit, jsou stárnutí venkovské populace, odliv mladé generace do měst, nerovnoměrná vybavenost obcí a nízká informovanost a spolupodílení občanů na správě věcí veřejných.

Metodika zpracování

Hypotézy práce jsou stanoveny následující: hlavním dopadem SZP na rozvoj zemědělství a venkova studovaného území jsou její fondy a z nich plynoucí dotace. Vztah obyvatel k venkovu vyplývá z jejich aktivity v rámci obce, informovanosti i vztahu k „hobby“ zemědělství. SZP účinně napomáhá aktérům ke společné práci na rozvoji venkova a zemědělství studovaného území i v rámci metody LEADER, SZP má výrazný vliv na vývoj stavu zemědělství (zaměstnanost, struktura produkce, cena půd, ceny vstupů a výstupů) i venkova (vybavenost, migrace, demografie).

Hlavní metodou bylo studium a zpracování primárních dat a pramenů. Třídění a analýza informací z knižních publikací, internetových zdrojů, veřejných statistických databází, odborných periodik, legislativy a zpracování primárních výzkumů a vlastního terénního šetření. Důležité bylo shromáždění relevantních informací vztahujících se k rozvoji zemědělství a venkova studovaného území. Zpracování těchto informací ať textovou, grafickou či kartografickou formou je nezbytným krokem k dosažení cílů tohoto příspěvku.

Jednou z hlavních metod zisku dat v této práci byl i terénní výzkum. Ten byl realizován prostřednictvím dotazníkového šetření a rozhovorů s obyvateli studovaného území. Další metodou šetření bylo intenzivní mailová komunikace s aktéry zemědělství a venkova SO ORP Uherské Hradiště. Tento výzkum přináší jedinečné náhledy na území očima přímo zapojených lidí.

Dotazníkový průzkum byl proveden s občany SO ORP Uherské Hradiště ve všech 47 obcích, kromě města Uherské Hradiště, které nevyhovuje z hlediska

pohledu občanů na venkov, neboť se předpokládá, že nemají s pobytem a rozvojem venkova velké zkušenosti.

Anketní šetření bylo uskutečněno dvěma způsoby sběru. První způsob proběhl skrze formulář Google Disk, tedy online přes internetový portál. Tímto způsobem byla ověřována identita dotázaných, avšak s přislíbenou anonymitou. Druhým způsobem sběru dotazníku byl terénní sběr dat papírovou formou. Vzorek dotázaných představují obyvatelé SO ORP Uherské Hradiště ve věku 15 až 85 let, s nejvyšším podílem respondentů mezi 20–38 lety věku. Na sledovaném území bylo osloveno 127 respondentů.

Využívání dotačních možností z Evropského fondu pro rozvoj venkova (dále jen EAFRD) a Evropského záručního zemědělského fondu (dále jen EAGF) bylo zpracováno na základě dat zaslaných státním zemědělským a intervenčním fondem (dále jen SZIF). SZIF jinak nově poskytuje veřejně data o příjemcích dotací pouze za jeden fiskální rok. Data byla poskytnuta na základě dohody, že budou využita výhradně ke zpracování této práce. Pro potřebu zpracování využívání půdy byla použita data z veřejného registru půd (LPIS).

Přehled literatury

Rozvojem venkova a zemědělství se v nejrůznějších publikacích zabývá velké množství odborníků. SZP EU stále patří k nejnákladnějším politikám, proto je také ve světle pozornosti a klade se stále větší důraz na podrobný výzkum vlivu a dopadů této politiky, ať již na úrovni EU, ČR nebo menších regionů. Tato rešerše literatury je zaměřena především na odborné publikace se zaměřením na venkov, zemědělství a rozvojové politiky EU, obzvláště pak od zahraničních a tuzemských geografů, ale také sociologů a ekonomů.

Ze zahraničních autorů lze uvést zejména práci Woodse (2005), která představuje významný teoretický úvod do studia problematiky venkova a ekonomiky venkova v rozvíjejícím se světě. Věnuje se venkovským procesům z hlediska ekonomiky, zemědělství, využívání půdy, ale také více konkrétním aspektům, jako je venkovský životní styl a vybavenost vesnic. Cloke (2006) zabývá hlavními momenty, kdy teorie vycházející ze studia venkova přechází zpět do široké sociální vědy a je její nedílnou součástí. Phillips (1998) studuje problematiku gentrifikace, sociální rovností na venkově a také využívání zdrojů venkova. Dílo The Common Agricultural Policy od Wyna (1997) pak poskytuje komplexní analýzu SZP a také očekávané vlivy tzv. východního rozšíření EU na tuto politiku. Pozornost je věnována i evropskému zemědělství v globálním kontextu.

Slovenská geografie věnující se venkovu a zemědělství má ve svých řadách především Némethovou (2009), Némethovou et al. (2014), která analyzuje především dopady SZP na území Slovenské republiky a také studuje procesy mezi zemědělci a odběrateli a také vliv působení EU na tyto struktury a procesy. Zabývá

se také rozmístěním zemědělské produkce a vlivem zemědělství na stav a rozvoj venkova. Rovněž Spišiak (2008), se zaměřuje na zemědělství a rozvoj venkova na Slovensku a rovněž analyzuje vývoj stavu zemědělství a venkova po roce 1989. Vilček a Bujnovský (2008) se zabývá využíváním energetických plodin a možnostmi jejich pěstování, což bere jako pozitivní možnost rozvoje zemědělství na Slovensku. Zdůrazňuje také nutnost zohlednění principů trvalé udržitelnosti.

Z prací vzniklých na České zemědělské univerzitě v Praze lze jmenovat především Majerovou (2005), ve které se autorka zamýšlí nad budoucím směřováním venkova po vstupu ČR do EU. Majerová (2009) rovněž publikovala sérii sociologicky zaměřených odborných publikací Český venkov. Lošťák a Hudečková (2009, 2015) zpracovali teoretická východiska a nástin metodiky LEADER, jakož i studují a analyzují tuto metodiku v oblasti komunitně vedeného místního rozvoje a jeho využití na území ČR.

Značný počet prací o venkově, zemědělství a vlivu EU vzniklo při Univerzitě Karlově v Praze. Z mnoha je možné uvést zejména práci Bičíka a kol. (2010), která se zaměřuje na analýzu využívání půd před vstupem ČR do EU. Bičík s Jančákem (2006, 2005) zpracovali rovněž studii sledující postavení a vývoj českého zemědělství v rozšiřující se Evropě a také analyzují stav a vývoj zemědělského sektoru po pádu socialistického režimu.

Perlín (1993) publikoval Program obnovy vesnice: metodická publikace, která sloužila jako vzor pro pozdější Program rozvoje venkova České republiky, který je v současnosti hlavním rozvojovým dokumentem pro ČR ve vztahu se SZP. Dále Perlín, Kučera a Kučerová (2010) publikovali článek Typologie venkovského prostoru Česka z roku 2010, kde statistickými metodami hodnotí jednotlivé území obcí s pověřeným obecním úřadem a zařazují je k jednotlivým typům venkova dle rozvojových možností a vybavenosti. Publikace Venkovy a Venkované od autorů Perlín a Hupková (2011) představuje venkov a venkovský život na řadě studií i laickým občanům.

Z dalších prací, které se věnují uvedené problematice zejména na území ČR je možné uvést zejména práci Machálka a Pěluchy (2009) věnující se kontrole zdravotního stavu SZP a přijatým opatřením, k reformě zemědělské politiky v podmínkách České republiky, uplatňování a využívání nástrojů k její realizaci. Bečvářová (2008, 2013) zpracovala vývoj českého zemědělství v evropském kontextu a také analyzovala provázání zemědělství a obchodu.

Akademičtí pracovníci při Masarykově univerzitě se také intenzivně zabývají SZP a rozvoji zemědělství a venkova. Zejména Věžník (2007, 2011), který se ve svých pracích zabývá celou řadou zemědělských otázek a koncepcí rozvoje venkova, zvláštní pozornost věnuje transformaci zemědělství po roce 1989. Věžník a Konečný (2011) poukazují i na specifické problémy zemědělského sektoru a jeho klesající rozměr i v období po vstupu ČR do EU a vlivu investic do rozvoje marginálních regionů a možnosti jejich využití k oživení venkovského prostoru. Za pozornost stojí rovněž práce publikované společností GaREP, která

zveřejňuje publikace týkající se rozvoje venkovského prostoru a jeho odlišnosti. Binek a kol. (2007) kde jsou rovněž uvedeny rozvojové souvislosti mezi venkovem a městy a nastíněny vhodné přístupy k řešení rozvoje venkovských oblastí. Publikace Rozvojové možnosti obcí (2010) a Synergie ve venkovském prostoru – Paradoxy rozvoje venkova od autorů Binek a kol. (2011), jsou pak především praktickými průvodci pro rozvoj obcí a slouží i jako metodická pomoc pro rozvoj venkovských regionů.

Datová základna pro účely této práce vychází zejména ze stránek Českého statistického úřadu (www.czso.cz), zvláště pak z Veřejné databáze a výsledků Sčítání lidí, domů a bytů, Ministerstva zemědělství (www.mze.cz), Ministerstva místního rozvoje (www.mmr.cz), Integrovaného portálu Ministerstva práce a sociálních věcí (portal.mpsv.cz) a farmářského webu (www.farmy.cz). Stěžejní internetovou stránkou pro zemědělství je portál eAGRI (www.eagri.cz), který zaštiťuje portály všech resortních organizací ministerstva zemědělství.

Rozvoj venkova SO ORP Uherské Hradiště

Dle Woodse (2005) jsou projevy venkovské krajiny často odlišné. Každá venkovská krajina má vlastní identitu a zkušenosti z venkova jsou často velmi individuální. Záleží na originálních předpokladech každého území. Proto je důležité i pro rozvoj venkova postupovat jednotlivě dle všech faktorů utvářejících venkovský prostor. Podle Majerové a kol. (2009) je český venkov prostorem s unikátními a hodnotnými vazbami. Tyto vazby jsou především kulturní, sociální i ekonomické. Důležité je tyto vazby udržovat a minimalizovat negativními vlivy tyto vazby ovlivňující. Tyto teze jsou důležité pro rozvoj venkova, a také z nich vyplývá, že vhodným způsobem rozvoje je řízení zdola nahoru, tedy metoda LEADER prostřednictvím MAS.

Prostor SO ORP Uherské Hradiště je dělen dle typologie venkova od R. Perlína podle území obcí s pověřeným obecním úřadem. Území POÚ Uherské Hradiště a Uherský Ostroh je řazeno do typu vybavený moravský venkov. Území POÚ Staré Město náleží do typu neprofilovaný venkov. Neprofilovaný venkov znamená nerozvojový venkov v periferních polohách, zatímco vybavený moravský venkov vykazuje dobrou dopravní obslužnost a vybavenost obcí na vysoké úrovni. (Perlín, 2010).

Tuto typologii ovšem ve velké míře ovlivňuje právě rozdělení podle území pověřených obecních úřadů, kdy POÚ Staré Město sdružuje pouze 6 obcí, a to Sušici, Jalubí, Salaš, Staré Město, Modrou a Velehrad. Tyto obce, kromě Starého Města, spadají do kategorií s nižším počtem obyvatel a celkovou vybavenost tohoto území sráží obec Salaš, která nemá zavedenu plynofikaci ani čističku odpadních vod. Naopak POÚ Uherský Ostroh je vymezen pouze obcemi Ostrožská Nová Ves, Ostrožská Lhota a Uherský Ostroh. Tyto obce patří k nejvíce vybaveným obcím regionu, tudíž patří k vybavenému moravskému venkovu stejně

jako území POÚ Uherské Hradiště, které je vymezeno velkým územím s celkem 39 obcemi včetně měst (tab. 1).

Rozvoj venkovského prostoru SO ORP Uherské Hradiště je prioritně v zlepšování konkurenceschopnosti zemědělství, smysluplném lesnickém hospodářství, zlepšování vybavenosti obcí a kohezi mezi nimi, zatraktivnění území pro mladou generaci a využití potenciálu cestovního ruchu i formou agroturistiky. Důraz by přitom měl být kladen na kvalitu životního prostředí a udržitelnost.

Tab. 1: Základní charakteristiky SO ORP Uherské Hradiště
Table 1: Basic characteristic of region SO ORP Uherské Hradiště

název SO ORP	počet obcí		počet částí obce	počet katastrů	katastrální výměra [km^2]		počet obyvatel			hustota obyvatel [obyv./km^2]
	celkem	z toho měst			průměr na obec	celkem	průměr na obec	celkm	z toho 15 – 64 let	
Uherské Hradiště	48	5	59	59	10,8	518	1 153	90332	60798	175

Zdroj: Český statistický úřad, 2016

Základem pro současný rozvoj venkova v duchu SZP EU jsou dnes Místní akční skupiny (dále jen MAS) a metoda LEADER. MAS jsou neziskovou organizací v rámci společenství občanů, soukromé sféry a veřejné správy spolupracující na rozvoji venkova a zemědělství. Jsou činné v získávání finanční podpory z Evropských fondů a z národních programů pro svůj region metodou LEADER. Fungují také jako lokální projektová kancelář, kdy jednotlivé MAS získají finance na realizaci své strategie a v rámci té na základě podmínek mohou vypsat výzvy na předkládání projektů od žadatelů z řad občanů daného území. MAS poté posoudí, zda je projekt realizovatelný a zda odpovídá vlastní rozvojové strategii (eAGRI, 2015).

V ČR v současné době existuje 180 místních akčních skupin a jsou v nich začleněny již téměř všechny obce státu (NS MAS, 2015). Do MAS se spojila většina venkovských organizací a spolků. MAS v ČR se pro plánovací období 2014–2020 stávají velmi důležitým hráčem. Díky tomu, že se MAS stává nositelem územní dimenze a integrovaného nástroje Komunitně vedeného místního rozvoje (CLLD), mohou MAS v tomto období čerpat dotace ze všech fondů EU prostřednictvím všech operačních programů. Smyslem CLLD je otevření se regionálnímu programu (IROP) a ne svázání se s ním. Klíčovou funkcí MAS je možnost podporovat i menší aktivity v území jako je oprava menších kulturních památek, nákup jednotlivých zemědělských strojů apod.

Na území SO ORP Uherské Hradiště vykonává svou činnost pět místních akčních skupin a jsou v nich zapojeny všechny obce v území vyjma města Uherské Hradiště, které s více než 25 tisíci obyvateli nesplňuje podmínku pro členství v místních akčních skupinách. MAS přebírají záštitu nad projekty a od

počátku dohlížejí nad smysluplným využíváním dotačních financí. První založenou MAS na území je MAS Buchlov (2004), rok a půl poté vznikla MAS Dolní Poolšaví a v roce 2007 MAS Horňácko a Ostrožsko. Tyto tři MAS se zapojily do prvního programovacího období 2007–2013 a díky tomu daly vzniknout řadě projektů financovaných z evropských financí v regionu. Zbylé dvě MAS, ačkoliv MAS Severní Chřiby a Pomoraví vznikla již v roce 2007, se do tohoto programovacího období nezapojily, a byly ve stavu osvojování, kdy se měly MAS naučit účinnému fungování. Obě MAS naplno vstoupily do programovacího období 2014–2020.

Velikosti jednotlivých MAS v SO ORP Uherské Hradiště jsou značně diferencované, a to jak rozlohou, tak i počtem obyvatel či hustotou zalidnění. Podobnost lze najít v počtu zapojených obcí a počtu členů či partnerů MAS. Jak dokládá tab. 2 a tab. 3, rozlohou nejmenší a nejmladší MAS je Staroměstsko, které se zapojilo do sítě MAS v roce 2012. Největší počet obyvatel a hustotu zalidnění má s velkou převahou MAS Severní Chřiby a Pomoraví, je to díky zapojení měst Napajedla a Otrokovice do této MAS.

Tab. 2: Základní charakteristiky MAS SO ORP Uherské Hradiště
Table 2: Basic characteristic of LAGs of region SO ORP Uherské Hradiště

místní akční skupina	**počet obcí**	**vznik**	**sídlo**	**forma**	**podpora z IV. osy PRV**
MAS Buchlov	14	21.4.2004	Buchlovice	spolek s členstvímv NS	ano
MAS Severní Chřiby a Pomoraví	17	26.2.2007	Kudlovice	spolek s členstvím v NS	ne
MAS Staroměstsko	18	17.10.2012	Staré Město	spolek s členstvím v NS	ano
MAS Dolní Poolšaví	18	22.2.2007	Kunovice	spolek s členstvím v NS	ano
MAS Horňácko a Ostrožsko	8	14.12.2005	Veselí nad Moravou	spolek s členstvím v NS	ano

Zdroj: www stránky MAS, NS MAS, 2015, vlastní zpracování

Tab. 3: Partneři MAS SO ORP Uherské Hradiště
Table 3: Partners of LAGs of region SO ORP Uherské Hradiště

místní akční skupina	rozloha území	počet obyvatel	hustota zalidnění	počet partnerů		
				celkem	veřejný sektor	soukromí sektor
MAS Buchlov	154	12685	82	40	14	21
MAS Severní Chřiby a Pomoraví	158	41085	260	46	17	29
MAS Staroměstsko	62	1304	21	26	4	22
MAS Dolní Poolšaví	135	15141	112	41	16	25
MAS Horňácko a Ostrožsko	329	42508	129	23	8	15

Zdroj: www stránky MAS, NS MAS, 2015, vlastní zpracování

V tab. 3 jsou uvedeny počty partnerů jednotlivých MAS. Lze pozorovat, že se poměr partnerů soukromého a veřejného sektoru napříč jednotlivých MAS významně neliší a partneři soukromého sektoru tvoří vždy většinu. Problémem je nízké zapojení zemědělských subjektů do MAS v území SO ORP Uherské Hradiště.

Tab. 4: Hodnocení MAS SO ORP Uherské Hradiště
Table 4: Evaluation of LAGs of region SO ORP Uherské Hradiště

místní akční skupina	LEADER+	LEADER ČR	PRV 2007 - 13	PRV 2014 - 20	hodnocení
MAS Buchlov	ne	ano	ano	ano	2010 : A; 2011 : B; 2012 : B.
MAS Severní Chřiby a Pomoraví	ne	ne	osvojování (ne)	ano	bez hodnocení
MAS Staroměstsko	ne	ne	osvojování (ne)	ano	bez hodnocení
MAS Dolní Poolšaví	ne	ne	ano	ano	2010 : D; 2011 : B; 2012 : B.
MAS Horňácko a Ostrožsko	ne	ne	ano	ano	2010 : C; 2011 : B; 2012 : A.

Zdroj: NS MAS, 2015, vlastní zpracování

V tab. 4 jsou výsledky příjmu dotací na projekty z vypsaných výzev MAS. Přijaté projekty jsou v řádech desítek milionů korun. Tab. 4 dokládá, jestli má MAS zhotovenu Strategii rozvoje pro období 2014–2020 a stručně hodnotí její kvalitu. Všechny MAS již mají tuto strategii zhotovenou, ovšem některé zatím jen v pracovní verzi a v poměrně nízké kvalitě a obsáhlosti. Tab. 4 rovněž vyčísluje počet projektů provedených v rámci jednotlivých MAS. Nejintenzivnější čerpání realizovala MAS Horňácko a Ostrožsko, za 113 projektů bylo proplaceno 36 113 979 Kč z evropských dotací. O polovinu méně projektů, ale za téměř stejný objem vyplacených financí (značí vyšší efektivitu), vykázala MAS Buchlov – za 53 projektů se jí povedlo získat 30 647 964 Kč z EU.

Pro kontrolu správného fungování MAS bylo zavedeno jejich hodnocení na základě stanovených kritérii při Národní síti místních akčních skupin. Za dobu fungování MAS ve studovaném území byla nejlépe hodnocena MAS Buchlov. Obdržela hodnocení A za rok 2010, za rok 2011 a 2012 hodnocení B. Následuje MAS Horňácko a Ostrožsko, která dostala hodnocení za rok 2010 C, rok 2011 B a rok 2012 A, její činnost se postupně zlepšovala. Relativně nejhůře hodnocena je MAS Dolní Poolšaví, která obdržela hodnocení za rok 2010 D, rok 2011 a 2012 hodnocení B.

Hodnocení A obdrží MAS, které jsou příkladem dobré praxe, jsou vysoce transparentní a důvěryhodné, aktivní a aktivizující území. Hodnocení B znamená dobře fungující MAS, u nichž je prokazatelná nadstavba metody LEADER. MAS s hodnocením C jsou průměrné MAS, které splňují formální požadavky pro existenci a čerpání, ale jejich efekt je téměř stejný, jako kdyby finance byly přerozdělovány centrálně. MAS s hodnocením D jsou MAS, které by svůj přístup měly přehodnotit. Tyto MAS splňují pouze formální pravidla fungování, bez potřebné nástavby (NS MAS, 2015).

Jako příklady dobré praxe fungování MAS pro rozvoj venkova a zemědělství území SO ORP Uherské Hradiště lze uvést výsledky vybraných realizovaných projektů. Bylo podpořeno zateplení veřejných domů (Staré Hutě, Stříbrnice), rekonstrukce veřejných prostor (Tupesy, Velehrad), výstavba sportovních areálu (Buchlovice, Ostrožská Nová Ves), kulturních center, pomoc zemědělcům – rekultivace vinic, pořizování nové zemědělské techniky (traktory), podpořen byl projekt na podporu třídění odpadů a recyklace, budování cyklostezek, zlepšování technické infrastruktury a další projekty. Projekty by měly vždy vycházet ze zásad trvalé udržitelnosti a měly by určitým způsobem přispívat k obnově venkova a k udržení hodnot krajiny spolu s danou kulturou a zvyklostmi.

Dle sdělení starostů a dotazníkového šetření byl v programovacím období 2007–2013 systém čerpání dotací složitý, nepřehledný a administrativně náročný. Každý program má svoje vlastní pravidla a k orientaci v nich je potřeba velká investice času i energie. To vede k chybám, průtahům, k možnosti neschválení dotací či dokonce vrácení přijatých financí. Z toho vyplývající kritika a výtky směřují k neschopnosti místních zastupitelů čerpat dotace efektivně. Starostové

zmiňují, že sice existuje velké množství různých programů a způsobů čerpání prostředků na realizaci místních, obecních strategií a projektů, ale není v silách zastupitelstva všechny tyto možnosti organizačně, administrativně a časově zvládnout. Proto si musí obce a zastupitelstva dobře promyslet, co je pro jejich obec zásadní výzvou, a tu zohlednit v příslušných krocích vedoucích k realizaci nejdůležitějších záměrů. MAS velmi napomohly zjednodušením a zpřehledněním čerpání, proto jejich přínos lze hodnotit v tomto ohledu kladně.

Lze konstatovat, že SZP venkovskému prostoru, co se týče projektových dotací a přínosu v rozvoji pomohla, a to nejen díky MAS. MAS ve studovaném území pracují v současnosti dobře a pomohly k tolik potřebné aktivizaci obyvatel. Do budoucna jsou vyhlídky spolu s novým programovacím obdobím 2014–2020 pozitivní. Je jen otázkou, do jaké míry dokáží nabídku aktéři studovaného území využít a přetavit prostředky do smysluplného rozvoje. Bude důležité, aby MAS v území SO ORP Uherské Hradiště začaly ještě více spolupracovat a posílily výměnu zkušeností, jedině tak se mohou vypořádat se zodpovědností a možnostmi, jenž jim nové programovací období 2014–2020 přinese.

Rozvoj zemědělství SO ORP Uherské Hradiště

Základ každého zemědělství tvoří smysluplná produkce, podpořená cenovými a tržně regulačními mechanismy. Zemědělství ČR čelí nízké výkupní ceně zemědělských produktů a zvyšujícímu se dovozem. Celkový zisk zemědělství ČR po vstupu do EU roste. Růst a rozvoj je ale dán zejména finančními nástroji a dotacemi, přijatými prostřednictvím evropských fondů (Věžník, Konečný, 2011).

Studované SO ORP patřilo a patří mezi regiony s vyšší zemědělskou produkcí, a to zejména díky příhodným fyzickogeografickým, ale i socioekonomickým, podmínkám. Dopady zemědělské činnosti se na území správního obvodu projevují jak ekonomicky, tak i ekologicky. Vliv zemědělství je patrný také na krajinném rázu, kultuře a integritě území.

Dle Situační a výhledové zprávy Půda 2015, patří studované území z největší části do řepařské zemědělské výrobní oblasti. Jižní a jihovýchodní část území spadá do oblasti kukuřičné, kvůli teplejšímu klimatu. Do oblasti bramborářské spadá pouze malá část území, a to v oblasti Přírodního parku Chřiby. Oblast horská se na studovaném území nenachází.

SO ORP Uherské Hradiště je 6. největší SO ORP v ČR s výměrou vinic 972 hektarů. S intenzitou chovu prasat (0,60) a intenzitou chovu skotu (0,32) se řadí do druhé poloviny pořadí SO ORP v ČR (Agrocenzus, 2010). Je to tím, že zemědělství studovaného území je zaměřeno více na rostlinnou výrobu, a na tu se klade větší důraz, než na výrobu živočišnou. Živočišná produkce nepokrývá současnou spotřebu a to zejména v oblasti chovu prasat a skotu (Věžník, 2010, 2011).

Zaměstnanost v zemědělství ve studovaném území se od roku 1990 významně změnila. Se změnou politického zřízení, jiných priorit a orientace

ekonomiky se podíl zaměstnanosti v zemědělství výrazně snížil. V SO ORP Uherské Hradiště bylo v roce 1990 zaměstnáno v zemědělství 8,9 % obyvatel, v roce 2001 už jen 5,5 %. Z roku 2001 na rok 2004 byl pokles o další 2,2 procentní body. V roce 2015 pracovalo v zemědělství již jen 2,5 % ekonomicky aktivních obyvatel, což je nad průměrem ČR, který je 2,4 %. Za období 2010–2015 se vývoj zaměstnanosti v zemědělství ustálil a podíl se významně nemění. Důvodem jsou také pobídky pro mladé zemědělce a různá zvýhodnění začínajících zemědělců, což je také cílem aktuální SZP (Agrocenzus 2000, 2010, ČSÚ, 2015).

Od roku 2008 je na území zaznamenán postupný nárůst počtu zemědělských podnikatelů. V roce 2014 jich na studovaném území podnikalo 261, v roce 2009 to bylo nejméně od roku 1990, a to 221. Otázkou zůstává motivace zemědělských podnikatelů k činnosti. Zda jí není jen účelově vytvořené podnikání za účelem čerpání dotací, nebo zda se zemědělští podnikatelé snaží o smysluplný provoz. Dalším trendem je rozdělování větších zemědělských subjektů na menší, kvůli nastavení dotační politiky a tzv. zastropování plateb („capping“), (Veřejná databáze ČSÚ, eAGRI 2015).

Nejvíce zemědělských podniků dle rozlohy obhospodařované půdy je v kategorii 0–5 hektarů výměry. Následují zemědělské podniky s výměrou 10–50 hektarů půdy, poté s 5–10 hektary. Velikostní strukturou zemědělských podniků není SO ORP Uherské Hradiště odlišné od sousedních SO ORP (Veřejná databáze, ČSÚ, 2015).

Výnosy sklizní jsou podobné s průměrnými výnosy ČR. Se zvýšenou efektivitou zemědělství a intenzivním využíváním půdy výnosy téměř všech plodin od roku 2001 rostou. Nejvíce roste výnos technické cukrovky, kdy v roce 2001 byl výnos 50 tun na hektar, v roce 2014 pak 70 tun na hektar. Nejnižší nárůst výnosů zaznamenaly luskoviny, meziročně se výnosy pohybují mezi dvěma až třemi tunami luskovin na hektar půdy.Vývoj stavu hospodářských zvířat na studovaném území vykazuje klesající trend. Stav drůbeže mezi lety 2000 až 2015 klesl více než dvojnásobně. O třetinu klesl chov prasat a stav skotu klesl o pětinu. Mezi roky 2000 a 2010 byl index změny stavu skotu 80,49 % a index změny stavu prasat 50,34 %. Nejnižší stavy hospodářských zvířat byly zaznamenány v roce 2011. Do roku 2014 stavy hospodářských zvířat mírně vzrostly, ale v roce 2015 byl opět zaznamenán pokles. Vývoj stavu sklizně plodin je přesně opačný. Stav sklizně od roku 2000 roste, a to konkrétně u obilovin i řepky. Jednou z plodin, u které stav každoročně klesá, jsou brambory. Ač výnosy brambor jsou vysoké, tak se zemědělcům nevyplatí pěstovat, i z důvodu nestálosti úrod a podpoře jiných plodin (např. řepky). Vývoj stavu osevních ploch je ve studovaném území stabilní a jen mírně klesá výměra osevních ploch obilovin (jsou s velkým rozdílem na prvním místě) na úkor zvyšování výměry řepky.

Cena půdy v SO ORP Uherské Hradiště mezi roky 1996 až 2015 vzrostla. Zvýšení ceny proběhlo prakticky ve všech obcích. Největší nárůst ceny půdy je zaznamenán v obcích Hluk, Zlámanec, Újezdec a Boršice u Blatnice. Nejvyšší

absolutní nárůst ceny půdy je zaznamenán v katastrálním území obci s nejvyšším zastoupením kultur orné půdy a vinic. Vysoká cena půdy koreluje s podílem orné půdy. Nejlevnější je půda tam, kde je vyšší podíl zalesnění a členitý reliéf. Průměrná cena půdy na území SO ORP Uherské Hradiště byla v roce 1996 - 7,54 Kč na m^2, v roce 2014 pak 9,18 Kč na m^2 a v roce 2015 již cena půdy byla stanovena na 10,50 Kč na m^2. Index změny mezi roky 2006 až 2015 je 140,13, což dokládá výrazný nárůst ceny půdy studovaného území. Což je mnohem více než celostátní průměr – 5,24 (Farmy.cz, vyhláška č. 215/1995 Sb., 2016).

Platby v rámci PRV 2007 – 2013 v SO ORP Uherské Hradiště

Čerpání dotací z jednotlivých programů probíhá i tři roky po vymezené době daného programovacího období, protože mechanismus čerpání a jeho administrace je časově i administrativně náročná. PRV 2007–2013 tak dobíhá až do roku 2016. Pro analýzu výše dotací z PRV 2007–2013 posloužila data SZIF od roku 2008 do roku 2015 včetně. V roce 2007 nebyl realizován žádný projekt z PRV, protože se teprve zaváděla metodika a projekty byly ve fázi příprav.

V programovacím období 2007–2013 bylo na území SO ORP Uherské Hradiště celkem 143 subjektů, které přijaly dotace prostřednictvím PRV v celkové výši 412 975 527,5 Kč na 268 realizovaných projektů. V přepočtu na jednoho obyvatele území dělal příjem dotací za celé období 4 572 Kč.

Nejvíce dotací bylo proplaceno v roce 2012, zároveň i za nejvyšší celkovou sumu financí. S výrazným náskokem průměrné výše jedné dotace vychází rok 2009. Nejméně dotací bylo realizováno v roce 2008 (5), a to z důvodu teprve začínajícího čerpání v novém programovacím období. V roce 2008 se také realizovaly pouze méně nákladné projekty. To značí rozjíždějící se nové programové období, nejdříve se stihly realizovat méně náročné, a tedy i méně nákladné projekty.

Mapa 1 představuje mapu čerpání dotací z PRV na základě katastrálních území jednotlivých obcí a také suma dotací pro subjekty obdržené v rámci obce. Mapa vypovídá o nerovnoměrném rozložení čerpání dotací i realizací projektů napříč obcemi studovaného území. Nejvíce projektů z PRV 07–13 bylo se značným rozdílem realizováno pod záměrem „Kvalita života/diverzifikace“. Z tohoto záměru vzešly projekty soustředící se na přestavby, úpravy parků a zeleně, zkvalitňování veřejných prostor, rekonstrukce budov, posilování odvětví ekonomické činnosti, zlepšování vybavenosti a jiné.

Nejvíce peněz bylo vynaloženo na záměr pro Obnovu a rozvoj vesnic s 88 966 680 Kč z dotací na celkem 11 realizovaných projektů. Z této sumy šlo na projekt Kanalizace a čistička odpadních vod v obci Košíky 25 milionů korun. Na obnovu vodohospodářské infrastruktury městyse Polešovice bylo využito 9 milionů korun z dotací PRV.

Mapa 1: Dotace pro MAS SO ORP Uherské Hradiště v letech 2007 – 2013
Map 1: Subsidy for LAGs of region SO ORP Uherské Hradiště in 2007 – 2013

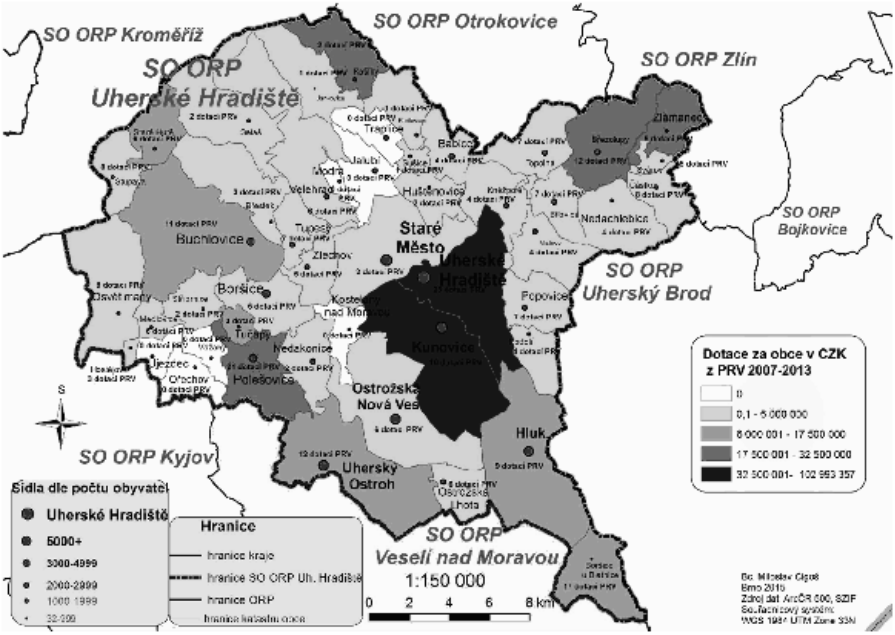

Zdroj: SZIF (vlastní zpracování)

Záměr „Využívání poradenských služeb“ patří co do počtu realizovaných projektů k druhému nejpočetnějšímu, ale celková suma financí z dotací na tyto projekty vynaložená je druhá nejnižší. S tímto záměrem se realizují hlavně projekty na poradenství v zemědělství a nákupy poradenských služeb pro rozvoj zemědělských podniků.

Záměr „Infrastruktura zemědělství a lesnictví“ byl využíván hlavně pro Státní pozemkový úřad – pracoviště Uherské Hradiště. Pod jeho vedením byly opravovány lesní a zemědělské cesty a vyměřovány pozemky.

Využívanými záměry ze strany zemědělců jsou „Modernizace zemědělských hospodářství“, „Přidávání hodnoty zemědělským a lesnickým produktům“ a „Zahájení činnosti mladých zemědělců“.

Největším příjemcem dotací ve sledovaném období je podle počtu realizovaných dotací Státní pozemkový úřad – pracoviště Uherské Hradiště s 12 realizovanými projekty. Na druhém místě, shodně s osmi projekty, je soukromý vinař Jaroslav Vaďura z Polešovic a obec Zlámanec. Na třetím místě je obec Březolupy se šesti realizovanými projekty. V pořadí podle celkové sumy vyplacených dotací za projekty ve sledovaném období a území je na prvním místě

opět Státní pozemkový úřad – pracoviště Uherské Hradiště s téměř 80 miliony korun. Druhé místo náleží Slovácké Frutě a. s., která přijala na dotacích 50,8 milionu korun. Třetí místo patří obci Košíky, která využila dotace na novou kanalizaci a čističku odpadních vod, celkem za 32,5 milionu korun z dotací prostřednictvím PRV.

V novém programovacím období je významná šance na zvýšené čerpání dotací z PRV díky nové koncepci, viz výše. Odhaduje se, že celkový objem dotací plynoucích z PRV může být až o řád vyšší než v PRV z programovacího období 2007–2013. To s sebou nese velká očekávání, škálu nových možností k rozvoji a zkvalitnění venkovského života, tak jako posílení zemědělského sektoru. Na druhou stranu také poměrně velkou odpovědnost, vrácení dotací z důvodu neuvážených kroků by mohlo vést k zániku firem a velkému zadlužení soukromých i veřejných subjektů, jelikož i posuzování projektů bude podléhat zpřísněným kontrolám.

Výsledky terénního šetření v SO ORP Uherské Hradiště

Z výsledků vyplývá, že 58,5 % dotázaným vyhovuje vesnický styl života, 16,0 % život městský a 25,5 % respondentů nerozlišuje styl života. Na otázku „Jste spokojen/a se současným stavem obce ve které žijete ?“ odpovědělo 65,5 % dotázaných, že jsou spokojeni, 24,0 % dotázaných není spokojeno se stavem obce, kde žijí, a celkem 10,5 % si není zcela jisto a je pro ně obtížné se rozhodnout.

Vztah obyvatel k obci, ve které respondenti žijí, lze na základě výsledků terénního šetření hodnotit spíše kladně, spokojenost s rozvojem obce je územně diferencovaná a vždy záleží na činnosti místní politické reprezentace a její snaze vyslyšet přání a tužby občanů. Ve studovaném území jsou obce, které dokáží velmi efektivně a účelně využívat finanční nástroje a podporu EU. Příkladem za všechny je obec Modrá, která dokáže velmi dobře využít prostředků pro rozvoj obce, například v oblasti cestovního ruchu, což je také zásluhou místní samosprávy.

Jako největší slabiny své obce respondenti shodně zmiňují nevyhovující stav místních komunikací, silnic a chodníků, dále vyjadřují nespokojenost s politickým vedením obce, kritizují přílišné politikaření, kvůli kterému nezbývá prostor pro řešení skutečných problémů obce. Opakují se také stížnosti na neflexibilní systém veřejné dopravy nebo špatná kvalita či nedostatečné množství restauračních zařízení. Z konkrétních odpovědí občanů na slabiny obce lze vybrat následující: „Složitost a nestálost právního prostředí v ČR. Trvalý přesun práv a rozhodování z orgánů obce a proti tomu trvalý tlak na spolufinancování nových povinností z prostředků obce (např. sociální politika kraje, dopravní obslužnost, kulturní a sportovní aktivity v rámci ORP, umělá zaměstnanost MAS apod.)“ a „pálení všeho možného, ač jsou dostupné kontejnery na odpad“. Na těchto odpovědích lze doložit značný zájem občanů o dění v obci a nelze tvrdit, že jsou k problémům lhostejní. Důležité je však vyslyšení stížností místními samosprávami

a jejich reálná aplikace do rozhodování o problémech obce. Podle respondentů je vliv EU na rozvoj obce, ve které žijí, spíše pozitivní.

K rozvoji zemědělství SZP EU pomohla podle 26 % respondentů, 28 % si myslí, že SZP rozvoji zemědělství nepomohla, a celých 46 % si není jisto. Z čehož vyplývá značná nejistota občanů, zda je SZP pro ČR správně nastavena a zda je ku prospěchu zemědělství na území SO ORP Uherské Hradiště. Tato otázka souvisí s celkovou znalostí respondentů ohledně podpory zemědělství Evropskou unií a její SZP.

Nejvyšší prioritu pro příjem dotací a rozvoj by dle odpovědí respondentů mělo mít pěstování ovoce a zeleniny následované podporou vinohradnictví a vinařství se zaměřením na menší výrobce vín a vinohradníky. Dotázaní nepatrně preferují živočišnou zemědělskou produkci nad rostlinnou. Nejnižší priorita pro příjem dotací byla dotázanými přidělena velkým zemědělským podnikům a olejninám. Olejniny mají v oblasti špatnou pověst převážně kvůli nadměrnému pěstování řepky, která díky podpoře ze strany EU byla pěstována na velké části zemědělských ploch studovaného území. Negativní vnímání řepky je podpořeno agresivním pachem a sytě žlutou barvou, která výrazně mění krajinný ráz. Občané regionu jsou také skeptičtí vůči velkým zemědělským podnikům a družstvům. Tento postoj pramení z historického kontextu negativních dopadů kolektivizace. Místní JZD neměla nejlepší pověst, obzvláště pro soustavné zanedbávání péče o životní prostředí a intenzivní zemědělství neohlížející se příliš na principy trvalé udržitelnosti. Důležitým bodem velkých zemědělských podniků by proto mělo být zlepšení své „image“. Velké zemědělské podniky a družstva jsou důležitá pro své zkušenosti, výrobní prostředky i technologickou vybavenost. Proto jsou v území jen složitě zastupitelná. Nad to není vždy pravdou, že menší zemědělský podnikatel má automaticky lepší vztah ke krajině, přírodě a práci.

Závěr

V rámci analýzy vývoje využívání území byl sledován historický kontext a změny stavu zemědělství i venkova studovaného území. Od roku 1989 ve sledovaném území každoročně klesá výměra orné půdy na úkor rostoucí výměry trvale travních porostů a vinic. Klesá také živočišná produkce na úkor rostlinné. Tyto změny byly také zapříčiněny SZP a její aplikací ve studovaném území. Ta je uskutečňována v rámci finančních podpor zemědělských komodit a také podporou vybraných aktivit v zemědělství a na venkově. V rámci rozvoje venkova je například zlepšována vybavenost obcí a zkvalitňována infrastruktura. Hypotéza, že SZP výrazně ovlivnila stav zemědělství i venkova se potvrdila, ale rozvoj venkovských obcí ovlivňují více i další regionální politiky a jejich programy. Analýza Programu rozvoje venkova ČR 2007–2013 proběhla v rámci zpracování dat o finančních podporách. V rámci přímých plateb je zřejmá narůstající celková výše plateb SAPS. Konkrétní příklady využitých dotací na projekty rozvoje

zemědělství a venkova slouží jako vzor dobré praxe, ovšem také upozorňují na problematické jevy, kdy situace může končit i nuceným vrácením přijatých financí.

Dotační programy SZP a její fondy jsou v území SO ORP Uherské Hradiště intenzivně využívány, otázkou vždy zůstává jejich smysluplné využití, které do značné míry závisí na konkrétních zemědělcích a zemědělských podnicích. Správné i špatné využívání dotací se v budoucnosti zcela jistě projeví, neboť zemědělství je setrvačné a jeho změny se projevují delší dobu. Snahou by mělo být správné nastavení dotačních programů v ČR, aby minimalizovalo špatné zemědělské praktiky.

Důležitou problematikou jsou přímé platby a jejich zneužívání. Tato práce potvrdila negativní zemědělskou praxi, která je typická pro ekologické zemědělství, ale i konvenční zemědělství, a tou je zvýšené obdělávání zemědělské plochy bez významné vize a prospěchu vycházejícího z jiných perspektiv než jen z příjmu dotací. Negativní přínos dotací se projevuje také ve zvýšení cen vstupů do zemědělské výroby, jako je technologické vybavení, hnojiva apod. Díky tomu vzrostly ceny výstupů, což postihlo hlavně tradiční komodity. Tento jev má nepřímý vliv na postupném snižování živočišné produkce ve studovaném území.

Z hlediska rozvoje venkova lze dopady využívání finančních prostředků hodnotit spíše pozitivně, i s přihlédnutím k rostoucí vybavenosti, zlepšování infrastruktury a výstavbě zařízení pro kulturní a sportovní vyžití. Tyto kroky v rozvoji obcí by se bez finanční pomoci EU realizovaly obtížně a vyžadovaly by větší časovou investici. Společným dopadem na rozvoj venkova i zemědělství je zvýšené administrativní zatížení a velmi časté kontroly kontrolních orgánů. To zvyšuje časovou náročnost a může odvádět od konkrétní smysluplné práce a obhospodařování území. Prioritou rozvoje obcí v rámci SZP by však i nadále mělo být zvýšení vybavenosti obcí, zlepšení infrastruktury, zvýšení konkurenceschopnosti venkova a zatraktivnění venkovského prostoru pro mladou generaci.

Východiska pro zmírnění negativních dopadů by mohla být realizována následujícími kroky: zvýšením konkurenceschopnosti zemědělství v území, zvýšením dostupnosti a odbytu regionálních produktů, zlepšení informovanosti občanů a posílení venkovské identity, zlepšení již poměrně dobré diverzifikace činností v zemědělství i na venkově (např. v rámci využití nepříliš rozvinutého agroturismu), zvýšení objemu biovýroby, zlepšení a sjednocení podmínek pro ekologické zemědělství. Vhodné je rovněž posilovat spolupráci a výměnu informací i prostřednictvím členství v dobrovolných svazcích, mikroregionech a místních akčních skupinách. Zvýšit by se mělo zapojení právnických subjektů do místních akčních skupin v území SO ORP Uherské Hradiště, obzvláště mnoho zemědělských subjektů není stále zapojeno do MAS a také jejich aktivita není taková, jako aktivita subjektů jiných odvětví. Snahou by také mělo být zvýšení podílu živočišné výroby a vyrovnávání bilance mezi živočišnou a rostlinnou výrobou ve studovaném území. Právě živočišná výroba je tradičním indikátorem stavu rozvinutého zemědělství .

Důležitým krokem pro vhodný rozvoj venkova a zemědělství v regionu je stanovení jasné vize a sestavení kvalitní strategie rozvoje, která je v souladu s potřeby občanů a aktérů území. Jako vhodný nástroj se osvědčuje zavádění komunitního plánování a zapojení občanů do rozhodování o věcech veřejných, stejně jako využití metody LEADER. Tyto kroky by měly vzejít ze „spod", proto je důležitá osvěta a školení všech aktérů činných v rozvoji venkova a zemědělství. Jedině tak totiž dokáží nabízené možnosti a finanční nástroje efektivně využívat.Primárně závisí na samotných aktérech a zemědělcích, jakým způsobem budou s nastavenou SZP, jejími nástroji a možnostmi pracovat. Je dobré využít a podpořit jedinečnost a specifika studovaného území. Téměř nutností v rozvoji a stabilizaci území je postupovat obezřetně v souladu se zásadami trvale udržitelného rozvoje. Některé nerozvážné změny mohou vést k negativním a trvalým dopadům na území a jeho krajinu. Tato specifika a originalita každého území by měla zohledňovat i SZP a její aplikování v podmínkách ČR i v SO ORP Uherské Hradiště.

Literatura

BEČVÁŘOVÁ, V. 2008. *Vývoj českého zemědělství v evropském kontextu*. Brno: MZLU, 2008. 62 s. ISBN 978-807-375-255-2.

BEČVÁŘOVÁ, V. – ZDRÁHAL, I. 2013. *Zemědělská politika a obchod*. Brno: MENDELU, 2013. 104 s. ISBN 978-807375-761-8.

BIČÍK, I. – JANČÁK, V. 2006. Czech agriculture in the integrating Europe. In *Acta Geographica Universitas Comenianae.* no. 48, pp. 15-165.

BIČÍK, I. a kol. 2010. *Vývoj využití ploch v Česku*. Praha: Česká geografická společnost, 2010. 250 s. ISBN 978-80-904521-3-8.

BINEK, J. a kol. 2007. *Venkovský prostor a jeho oživení*. Brno: Georgetown, 2007. 137 s. ISBN 978-80-86251-22-6.

BINEK, J. a kol. 2010. *Rozvojové možnosti obcí*. Praha: MMR ČR, 2010. 52 s. ISBN 978-80-87147-29-0.

BINEK, J. a kol. 2011. *Synergie ve venkovském prostoru : Paradoxy rozvoje venkova*. Brno: GaREP, 2011. 64 s. ISBN 978-80-904308-6-0.

CLOKE, P. a kol. 2006. *Handbook of rural studies*. Thousand Oaks, calif : SAGE, 2006. 511 p. ISBN 0-76-19-7332-X.

HUDEČKOVÁ, H. – LOŠŤÁK, M. 2009. Možnosti měření efektivity přístupu LEADER – teoretická východiska a nástin metodiky. In *Agrární perspektivy XVIII, díl II.* Praha, 2009, s. 561 – 568.

HUDEČKOVÁ, H. – LOŠŤÁK, M. 2015. Rural schol in the context of community-led local development. In *Scientia Agriculture Bohemica.* ISSN 1211 3174, 2015, vol. 46, no. 1, pp. 33-40.

MACHÁLEK, E. – PĚLUCHA, M. 2009. *Kontrola zdravotního stavu SZP a přijatá opatření, reforma zemědělské politiky v podmínkách České republiky,*

uplatňování a využívání nástrojů k její realizaci. Praha: IREAS, 2009. 78 s. ISBN 978-80-86684-55-0.

MAJEROVÁ, V. 2005. Metodologické aspekty výzkumu českého venkova po vstupu do EU. In *Zemědělská politika*. ISSN 0139 570X, 2005, s. 27-31.

MAJEROVÁ, V. a kol. 2009. Metodologické aspekty výzkumu českého venkova po vstupu do EU. *Český venkov 2008 : Proměny venkova.* Praha: ČZU, 2009. 187 s. ISBN 978-80-213-1911-0.

NÉMETHOVÁ, J. 2009. *Agropotravinárské štruktúry okresu Nitra.* Nitra: UKF v Nitre, 2009. 168 s. ISBN 978-80-8094-533-6.

NÉMETHOVÁ, J. et al. 2014. The Impacts of the European Unions common agricultural policy on agriculture in Slovakia. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, 2014, vol. 22, no. 4, pp. 51-64.

PERLÍN, R. 1993. *Program obnovy vesnice : metodická příručka*. Praha: VÚVA, 1993. 63 s. ISBN 80-85124-75-6.

PERLÍN, R. – KUČEROVÁ, S. – KUČERA, Z. 2010. Typologie venkovského prostoru Česka. In *Geografie : Sborník ČGS*. ISSN 1212-0014, 2010, roč. 115, č. 2, s. 161-187.

PERLÍN, R. – HUPKOVÁ, M. 2011. *Venkovy a venkované : doprovodná publikace k výstavě Venkovy a venkované*. Praha: MMR ČR, 2011. 11 s. ISBN 978- 80-87147-31-3.

PHILLIPS, M. 1998. Social perspectives. In ILBERY, B. W., ed. *The Geography of Rural Change*. London: Addison Wesley Longman, 1998. 267 p. ISBN 978-0582277243.

SPIŠIAK, P. 2008. Transition in the agricultural and rural systems in Slovakia after 1989. In *Rural Studies.* Varšava, 2008, vol. 15., ISBN 978-83-924797, pp. 121-146.

VĚŽNÍK, A. 2007. Možnosti rozvoje venkovského mikroregionu (na příkladu Jemnicka a Vranovska). In *Česká geografie v Evropském prostoru.* České Budějovice, JČU, 2007. ISBN 978-80-7041-986-2, s. 774-779.

VĚŽNÍK, A. – BENEŠ, J. 2010. Kam kráčíš naše zemědělství? (regionálně geografické aspekty). In *XXII. Sjezd České geografické společnosti.* Ostrava, 2010. s. 731-737.

VĚŽNÍK, A. – KONEČNÝ, O. 2011. Agriculture of the Czech Republic after Accession to the EU. In *Moravian Geographical Reports.* ISSN 1210-8812, 2011, vol. 19, no. 1, pp. 50-60.

VILČEK, J. – BUJNOVSKÝ, R. 2008. *Produkčno-ekonomické aspekty udržitelného využivania poľnohospodárských pôd Slovenska.* Bratislava: VÚPOP, 2008. 61 s. ISBN 978-80-89128-42-6.

WOODS, M. 2005. *Rural geography : processes, response and experiences in rural restructuring.* London: Sage publications, 2005. 352 s. ISBN 0-7619-4760-4.

WYNN, G. 1997. *The Common Agricultural Policy.* University of Warwick, 312 p.

Zdroje dat

Agrocenzus (2000, 2010). ČSÚ Praha
NS MAS (2015).
PRV ČR 2007 – 2013. MZe ČR Praha
PRV ČR 2014 – 2020. MZe ČR Praha
Státní zemědělský a intevenční fond (SZIF).
Český statistický úřad (ČSÚ, 2016).

THE IMPACT OF COMMON AGRICULTURAL POLICY ON THE STADIUM AND POSSIBLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND COUNTRYSIDE IN THE REGION SO ORP UHERSKÉ HRADIŠTĚ

Summary

In the context of the analysis of the development of land use has been monitored by the historical context and changes to the State of agriculture and rural development of the studied territory. Since 1989 in the territory each year, decreasing acreage of arable land at the expense of increasing the acreage of permanent grassland and vineyards. Livestock production also falling at the expanse of the plant. These changes were also caused by the CAP and its application in the study of the territory. This is carried out in the framework of the financial support of agricultural commodities and also by supporting selected activities in agriculture and in rural areas. In the framework of of rural development is, for example, improved knowledge of communities and improve infrastructure. The hypothesis that the CAP influenced the State of agriculture and rural development is confirmed, but rural communities affect multiple other regional policies and their programs. Analysis of the rural development programme 2007 – 2013 of the Czech Republic took place in the context of data processing for financial aid. In the framework of the direct payments.

In the context of direct payments is apparent acreasing total amount of payments to the SAPS. Specific examples of recovered aid for agricultural and rural development projects, serves as a model of good practise, but also draw attention to the problematic phenomena, where the situation might end with even forced returning the received finances. The grant programs of the CAP and its funds are in territory SO ORP Uherské Hradiště intensively, the question always remains their meaningful use, which largely depends on the specific farmers and agricultural enterprises. Good and bad use of subsidies is certainly reflected in the future, since agriculture is the inertia and its changes are reflected for some time. The aim should be the correct setting of subsidy programs in the Czech Republic, to minimize the bad agricultural practise. An important issue of direct payments and their abuse.

The work confirmed the negative agricultural practise, which is typical for organic farming, but also the conventional agriculture and the cultivation of the agricultural area is increased without a significant vision and benefit from other perspectives than just income subsidies. The negative contribution of subsidies is also reflected in the increase in the price of imputs in agricultural production, such as technological equipment, fertilizers, etc. Thanks to this increased output prices, which affected mainly the traditional commodities. This phenomenon has an indirect impact on the gradual reduction of livestock production in the studied territory.

In terms of rural development can impact the use of the funds rate, even rather positively, taking into account the growing facilities, improvement of infrastructure and the construction of facilities for cultural and sports activities. These steps in development of municipalities would be without EU financial assistance is difficult to implement and would have required a greater time investment. Common impact of rural development and agriculture is an increased administrative burden and very common control inspection authorities. This increases the time demands and can detract from the specific meaningful work and management of the territory. Priority for the development of communities in the context of the CAP, however, would continue to be an increase in the availability of the municipalities, the improvement of rural infrastructure, increasing the competitiveness and attractiveness of the rural area for the younger generation.

The basis for mitigating the negative impact could be realized in the following steps: increasing the competitiveness of agriculture in the territory, by increasing the availability and marketing of regional products, improve the awareness of citizens and stenghtening the rural identity, improving the already relatively good diversification of activities in agriculture and in rural areas (e.g. in the context of the use of the not very developed farm), the increase in the volume of bio-production, improvement and unification of the conditions for organic farming. It is also appropriate to strenghten cooperation and the exchange of information and through memebership in voluntary volumes, micro-regions and local action groups. Increase should be the involvement of legal entities in the local action groups in the territory SO ORP Uherské Hradiště, particularly many agricultural entities is still not connected to the LAG as well as their activity is not such, as an activity of the bodies of other sectors. The aim should also be to increase the share of animal production and the balance between livestock and crop production in the studied territory. Just livestock production is a traditional indicator of developed agriculture.

An important step for appropriate rural development and and agriculture in the region is to establish a clear vision and build a quality development strategy, which is in line with the needs of citizens and of the actors of the territory. As a suitable tool shall be certified by the introduction of community planning and involvement of citizens in decision-making about matters of public, as well as use

of the LEADER method. These steps should arise from the „base“, therefore, is an important awareness-raising and training of all actors involved in rural development and agriculture. Indeed, the only way they can push the options and financial instruments effectively. Primarily depends on the LPIS blocks, the actors themselves, and how it will be with the CAP, its tools and capabilities to work. It is good to take advantage of and to promote the uniqueness and the specifics of the studied territory. Almost a necessity in the development and stabilisation of the territory is exercised in accordance with the principles of sustainable development. Some imprudent change may lead to negative and permanent effects on the territory and the landscape. This specifity and originality of each territory should take into account both the CAP and its applying in the conditions of the Czech Republic and in SO ORP Uherské Hradiště.

Doc. RNDr. Antonín Věžník, CSc.
Mgr. Michal Navrátil
Mgr. Miloslav Cigoš
Geografický ústav
Přírodovědecká fakulta
Masarykova univerzita
Kotlářská 2, 611 37 Brno
E-mail: veznik@sci.muni.cz, 439880@mail.muni.cz, MCigos@seznam.cz

OBEC S ROZŠÍŘENOU PŮSOBNOSTÍ JIHLAVA A JEJÍ POTENCIÁL CESTOVNÍHO RUCHU

Hana Vojáčková, Petr Chalupa, Jaromír Rux

Abstract

Analysis of a potential of tourism in municipalities with extended authority, as well as a comparison, could be done using different methods and techniques, such as analysing the spending at the local level model, the cost-benefit analysis, multi-criteria evaluation of alternatives, or cluster analysis. The aim of this paper is to introduce a method which we believe allows an objective estimation of the cultural potential of the district. While working on this paper, we discussed with experts on architectural preservation and tourism in the city of Jihlava practical application of this method. We proposed to representatives of tourism in the town of Jihlava, how they could use the identified potential of tourism in their favour - in this regards our method could have a application value.

Keywords: tourism potential, ORP Jihlava, ouantification of the totential

Úvod

Jak se Vystoupil (2007) zmiňuje, tak koncem padesátých let vznikla myšlenka na rajonizaci cestovního ruchu v tehdejším Československu. V letech 1960 až 1961 vypracoval Státní ústav pro rajónové plánování (později TERPLAN) „Rajonizaci cestovního ruchu“. V této rajonizaci bylo vymezeno 47 oblastí cestovního ruchu. Aktualizaci Rajonizace cestovního ruchu provedl TERPLAN a v listopadu 1981 ji schválila vláda ČSR. V lednu 1982 byla Vládním výborem pro cestovní ruch ČSR schválena Směrnice pro realizaci rajonizace cestovního ruchu ČSR. V tomto dokumentu bylo vytipováno 47 oblastí cestovního ruchu i s podoblastmi. Ve druhé polovině osmdesátých let resp. na počátku devadesátých let vznikla pod odbornou gescí Geografického ústavu ČSAV v Brně dvě mapová díla, která se svojí komplexitou pojímání oblasti cestovního ruchu a rekreace vymykala dosavadním geografickým přístupům. Jednalo se o Atlas obyvatelstva ČSSR (1987) a jeho Mapový list č. 4 „Cestovní ruch a rekreace“, jehož datová základna se opírala o sčítání lidu, domů a bytů z roku 1981.

Podíváme-li se do historie spolupráce autorů Chalupy a Ruxe, zjistíme, že začala již v osmdesátých letech minulého století (první společná publikace je Horník 1987). Dále s Horníkem a Mariotem řešili otázku geografické regionalizace Československa. Závěrečná zpráva z tohoto výzkumného úkolu je publikována Chalupa (1992). Spolupráce pokračuje do současnosti, kdy nutnost hlubších znalostí matematiky, statistiky a metod matematického modelování vedla

k rozšíření autorského kolektivu o Hanu Vojáčkovou. Společně se snažíme o nalezení vlastních metod kvantifikace potenciálu přírodních složek krajiny a potenciálu antropogenních složek krajiny. Dílčí výsledky výzkumu byly publikovány v našich i zahraničních oborných časopisech.

Jak uvádějí (Vystoupil, Šauer, 2009) potenciál cestovního ruchu má tyto složky:

1. Primární potenciál což je nabídka přírodních a společenských atraktivit, které vytvářejí základní předpoklady pro návštěvnost sledovaného území.
2. Sekundární potenciál vytvářený infrastrukturou dopravy a ubytovacích a stravovacích služeb.
3. Terciární potenciál vytvářený destinačním managementem a veřejným sektorem, který přináší skutečné ekonomické zhodnocení přitažlivosti primárního potenciálu

Ve svém příspěvku se chceme zabývat potenciálem kulturních památek obce s rozšířenou působností Jihlava. Jedním z aktuálních trendů v současného turismu je kulturní cestovní ruch. Tato forma turismu má dlouhou tradici. Ze starověku připomeňme, že již staří Egypťané cestovali k pyramidám, což dokládají do dnes zachovalé graffiti (Usiskin, 2000). Řekové cestovali jako účastníci nebo jako diváci na olympijské hry, jejichž součástí byla nejen sportovní, ale i kulturní klání. Římané postavili 50 000 mil silnic. Pausaniův průvodce Řeckem je předchůdcem slavných průvodců Karla Baedeckera. Ve středověku se cestovalo do poutních míst (Canterbury, Compostela). V novověku se konaly slavné Grand Tour mladých šlechticů v 17. a 18. století, jejichž povinnou součástí byla návštěva památek v Itálii. Zatímco původní Grand Tour trvaly až 3 roky, stejnojmenné cesty současných cestovních kanceláří nepřesáhnou délku 3 týdnů. Někteří autoři (Zuelow, 2015) považují Grand Tour za počátek moderního turismu. S tím se nedá souhlasit, počátkem byly zájezdy Thomase Cooka (Hamilton, 2005), ale jistě byly počátkem moderního kulturního turismu.

Podle (Kadlec, Svoboda, 2007) se kulturní turismus rozděluje na tzv. art tourism, tedy umělecký turismus, který je zaměřen na poznávání umění a současných kulturních projevů, a heritage tourism, neboli památkový turismus, orientovaný na historické památky a kulturní dědictví. Obliba památkového turismu v současné době stoupá, ale rostou i požadavky jeho účastníků, kteří často chtějí mít návštěvu památky spojenou s příjemným zážitkem.

Cíl, materiál a metodika

Posouzení hodnoty historických a kulturních památek nemá bohužel žádný teoretický základ a stanovení normalizované metodiky výpočtu je dodnes celosvětově nevyřešeným problémem. Podobný názor má i Zvara (2010), který tvrdí, že „*hodnocení kulturně-historického potenciálu je problematické, neboť ho*

nelze aplikovat na všechny obce (území). Velká skupina obcí totiž nedisponuje žádnou kulturní památkou a nelze je tedy z tohoto hlediska hodnotit. Je tedy vhodné hodnocení kulturněhistorického potenciálu provádět společně s analýzou přírodních předpokladů."

Na VŠP Jihlava se již několik let snažíme o nalezení objektivních metod pro kvantifikaci jednotlivých složek potenciálu daného území z hlediska cestovního ruchu. V minulých letech jsme se zaměřili na stanovení potenciálu přírodních složek krajiny. Zde potenciál stanovujeme pomocí hodnocení krásy krajiny, její rozmanitosti, jedinečnosti a využití jednotlivými aktivitami cestovního tuchu. Blíže je kvantifikace potenciálu přírodních složek popsána v příspěvku Krása krajiny jako součást potenciálu krajiny a faktor konkurenceschopnosti z hlediska cestovního ruchu (Janoušková, Rux, 2015). Protože touto metodou dosud nemáme zpracované celé území, přebíráme potenciál přírodních složek krajinné sféry z výzkumu ÚÚR Brno dokončeného v roce 2010 (www.uur.cz). Domníváme se, že na přírodních složkách potenciálu nedošlo za 6 let ke změnám, které by mohly ovlivnit výsledek.

Za hlavní charakteristiku sekundárního potenciálu považujeme počty lůžek v ubytovacích zařízeních. Jejich počty přebíráme z veřejné databáze ČSU.

Nejsložitějším úkolem je kvantifikace potenciálu antropogenních složek krajiny. Zde jsem teprve na počátku. Máme metodu, kterou je možno stanovit velikost kulturně historického potenciálu památek. Tuto metodu jsme zveřejnili na letošní konferenci KCR a použili ji v článku zveřejněném ve Sborníku příspěvků z 5. Mezinárodní vědecké konference v Karviné - Aktuální trendy hotelnictví, lázeňství a turismu (Vojáčková, Rux 2016). V tomto článku jsme pomocí této metody stanovili kulturně historický potenciál památek Moravy a Slezska. Jsme si vědomí, že kulturně historický potenciál památky není totožný s jejím potenciálem cestovního ruchu. Zde vstupuje do hodnocení řada dalších faktorů, jako je návštěvnost, dopravní dostupnost, technický stav památky, marketing a další. Celkový potenciál antropogenní sféry krajiny je kromě potenciálu památkových objektů tvořen potenciálem současných kulturních atraktivit, jako jsou muzea, památníky, divadla, a dále potenciálem aktivit jako jsou různé lidové slavnosti, „genius loci" atd.

Památkové objekty mohou být prohlášeny kulturní památkou nebo národní kulturní památkou. V naší práci bereme v úvahu všechny způsoby ochrany památek, kromě skupiny kulturních památek. Jejich seznam je příliš obsáhlý a jejich využití v cestovním ruchu poměrně malé. Vzhledem k specifickému postavení Prahy v počtu památek tyto památky do zkoumání rovněž nezařazujeme. Oficiální Ústřední seznam kulturních památek ČR vede z pověření Ministerstva kultury Národní památkový ústav Praha. Bez Prahy tento seznam obsahuje 11 památek světového dědictví UNESCO, 39 městských památkových rezervací (MPR), 59 vesnických památkových rezervací (VPR), 244 městských památkových zón (MPZ), 204 vesnických památkových zón (VPZ), 255 národních

kulturních památek (NKP). Podmínky zapsaní na příslušný seznam jsou objektivně a přesně stanoveny, o zapsání nerozhoduje jeden člověk, ale skupina odborníků. Pro celé území republiky platí jednotné podmínky. Počet zapsaných památek do určitého seznamu vypovídá o hodnotě památky. Pokud je seznam malý, podmínky jsou přísné a památka, která je splnila je významná. V šesti seznamech v tabulce 1 je uvedeno celkem 812 památek. Z tohoto počtu bylo na seznam UNESCO zapsáno 11 památek, každá tedy má hodnotu 812/11. Obdobnou úvahu opakujeme pro MPR (812/39), MPZ (812/244),VPR (812/59), VPZ (812/204) a NKP (812/255). Jsme si vědomí, že objekt nebo území může být ve více seznamech (např. Telč je v pěti: UNESCO, MPR, MPZ, NKP, VPZ). Rovněž jsme si vědomi, že ve stejném seznamu mohou být zapsány velmi odlišné památky. I po zvážení těchto skutečností se domníváme, že naše úvaha je správná.
Vypočtené koeficienty jsou uvedeny ve sloupci v tab. 1.

Tab. 1: Výpočet koeficientů
Table 1: Calculation of coefficients

Typ památky	Počet památek	Koeficient
UNESCO	11	73.818
MPR	39	20.821
MPZ	244	3.328
VPR	59	13.763
VPZ	204	3.980
NKP	255	3.184

Zdroj: vlastní výpočet podle monumnet.npu.cz/monumnet.php

Další podrobnosti k výpočtu a užití koeficientů jsou v příspěvku Výpočet velikosti potenciálu kulturních památek (Chalupa, Rux, Vojáčková, 2016). Všechny údaje o památkách jsou převzaty z oficiálního seznamu kulturních památek, který z pověření Ministerstva kultury vede Národní památkový ústav (http://www.pamatkovykatalog.cz/). Celkový potenciál dané lokality je tedy součtem jednotlivých potenciálů. Každý potenciál je však dobré přepočítat pomocí matematických funkcí a koeficientů na normovanou funkci. Pak lze jednotlivé potenciály sčítat, aby se získal výsledný potenciál oblasti. Tento celkový potenciál se dá dále využit pro cestovní ruch a navržení strategie pro danou lokalitu.

Potenciál cestovního ruchu v ORP Jihlava

Stručná geografická charakteristika Správního obvodu obce s rozšířenou působností Jihlava

Správní obvod ORP Jihlava leží ve středu Kraje Vysočina a zahrnuje 79 obcí, což je druhý nejvyšší počet v rámci kraje (mapa 1). Jeho rozloha je 922 km^2, počet obyvatel 99 691, hustota zalidnění 108 osob na km^2. Čtyři obce (Jihlava, Polná, Třešť a Brtnice) mají status města, šest obcí (Batelov, Stonařov, Dolní Cerekev, Luka nad Jihlavou, Větrný Jeníkov a Kamenice) má status městyse (Chalupa, Hübelová, 2011).

Mapa 1: Správní obvod obce s rozšířenou působností Jihlava
Map 1: Administration district with extended field of activity Jihlava

Zdroj: http://csugeo.i-server.cz/xj/redakce.nsf/i/orp_jihlava

Geomorfologicky je zájmové území součástí velké ploché megaantiklinály podsoustavy Českomoravské vrchoviny, v níž podél zlomů byly vytlačeny kry hornin fundamentu tvořící nejvyšší body terénu. Oblast správního obvodu se rozkládá v geomorfologických podcelcích Pacovská pahorkatina, Brtnická vrchovina, Jihlavsko-sázavská brázda a Humpolecká vrchovina. Charakteristická je kopcovitá krajina s lesními porosty a údolními pánvemi s množstvím rybníků a potoků. Nejvyšším bodem správního obvodu je Čeřínek (761 m), naopak nejníže leží místo, kde řeka Jihlava opouští hranice správního území. Tato řeka je i nejvýznamnějším vodním tokem, z celé řady vodních ploch patří mezi největší vodní nádrž Hubenov a rybníky Jezdovický, Kukle, Maršovský, Pávovský, Peklo a Vaňkovský. Z hlediska klimatu zařaďujeme studované území do dvou klimatických oblastí, a to mírně teplé a chladné. Průměrná roční teplota kolísá od 5° C do 7° C. Průměrný roční úhrn srážek je 650 až 700 mm. ORP Jihlava je pramennou oblastí. Nedaleko Panenské Rozsíčky pramení Moravská Dyje, u obce Jihlávka řeka Jihlava, nedaleko Stonařova říčka Jihlávka. Po hydrogeologické stránce vzhledem ke geologické stavbě patří k oblastem deficitním na podzemní vody (www.czso.cz).

Potenciál přírodních složek krajiny je dán její krásou, rozmanitostí, jedinečností a vhodností pro cestovní ruch. Pro účely CR definujeme krásu krajiny takto: Krajina je krásná, pokud se líbí běžnému turistovi tak, že by zde chtěl prožít dovolenou. Krajina v okolí Jihlavy určitě požadavek krásy a rozmanitosti splňuje. Je to kopcovitá krajina s lesními porosty a údolními pánvemi s množstvím rybníků a potoků. Největší řekou je Jihlava, do které se na území města vlévá říčka Jihlávka.

Požadavek jedinečnosti splňuje nejvyšší bod okolí přírodní park Čeřínek s cennými mrazovými sruby a srázy, kamennými moři, rašelinnými loukami. Je vyhledávaným rekreačním územím a také jeden z nejznámějších lyžařských areálů na Vysočině. Bohužel se v současné době potýká s problémy. Územím parku a okolím Dolní Cerekve vede trasa Naučné stezky Čeřínek, která je dlouhá asi 6 km a je na ní umístěno 14 zastavení osazených informačními tabulemi. V blízkosti Jihlavy se nevyskytuje žádný národní park ani chráněná krajinná oblast. Z hlediska jedinečnosti můžeme dále uvést v širším okolí Jihlavy dvě národní přírodní památky:

Národní přírodní památka Velký Špičák u Třeště je výrazný zalesněný kopec tyčící se severovýchodně od Třeště do nadmořské výšky 734 metrů. Lesní porost tvoří jedlobučina s výskytem dalších přirozených dřevin, jako jsou javory a jasany nebo jilmy. Vyskytuje se zde řada chráněných a vzácných druhů rostlin i živočichů. Předmětem ochrany jsou i skály a kameny. Je častým turistickým cílem.

Národní přírodní památka Zhejral je rybník v nadmořské výška: 680 - 690 metrů nad mořem, jeho výměra je 27 ha, důvod ochrany: Poměrně nenarušené rašeliniště s typickými společenstvy. Rybník se nachází na katastrálním území obce Klátovec.

Přímo na území statutárního města Jihlavy se nachází:

Přírodní rezervace Zaječí skok, k. ú. Horní Kosov, vyhlášeno 31. 12. 1933, výměra 3,63 ha, Skalní výchozy s heterogenním lesním porostem na suťových polích.

Přírodní památka Vysoký kámen, k. ú. Pávov, vyhlášeno 8. 7. 1982, výměra 12,52 ha, Jedná se o zachovalý původní lesní smíšený porost (buk lesní, javor mléč, javor klen).

Region je atraktivní svým poměrně nízkým znečištěním ovzduší a relativně zdravými lesy, nacházejí se v něm též vodohospodářsky významné vodní plochy a zdroje vody.

Největší vodní plochou je vodní nádrž Hubenov, která byla postavena na Maršovském potoce asi 10 km západně od Jihlavy v roce 1971. Má plochu 47,5 ha, největší hloubku 19 m a objem vody 3,38 mil. m3. Vstup do bezprostřední blízkosti nádrže není povolen, protože se jedná o zdroj pitné vody s důslednou ochranou. V okolí Jihlavy je řada rybníků vhodných ke koupání s kvalitou vody, která je sledovány hygienickou stanicí.

Vyjdeme-li z údajů, které byly vypočteny ÚÚR Brno v roce 2010, vychází pro ORP Jihlava nadprůměrný potenciál přírodních složek krajiny, který je využitelný pro letní i zimní rekreaci a především v letním období i pro cestovní ruch. Jeho hodnota je 1369 bodů a spadá do nejvyššího stupně. V zimních měsících jsou využívány běžecké trati v blízkém okolí, jejich mapy a popis je na http://mapa.lyzarskejihlavsko.cz/.

Sjezdové lyžování zajišťuje Skiareál Šacberk. Sezona 2015/16 byla zahájena 2. 1. 2016, lyžovalo se do 1. 4. 2016 tedy prakticky 3 měsíce.

Celoročně jsou využívány turistické trasy a případně i cyklotrasy viz http://www.tourmapy.cz/.

Největší rozkvět města probíhal ve 40. až 80. letech 13. století, kdy těžba stříbra byla nejvýnosnější v celém českém státě. Jihlava byla v této době druhým největším městem v Českém království. Městský patriciát, si stavěl kamenné domy a současně byly postaveny nejvýznamnější jihlavské chrámy především farní kostel sv. Jakuba Většího.

Přepočítáme-li naší metodou hodnotu pro kulturní památky v ORP Jihlava, tak se dostaneme na číslo 40.357.

Historické jádro města Jihlavy bylo v roce 1982 prohlášeno za památkovou rezervaci. V rámci ORP Jihlava se nacházejí městské památkové zóny v Polné, Brtnici a Třešti. V Jihlavě je národní kulturní památka Kostel sv. Jakuba Většího, v Polné Kostel Nanebevzetí Panny Marie. Další národní kulturní památka socha Ukřižování - tzv. Přemyslovský krucifix, ze 14. stol. je po nákladné restauraci vystavena v obrazárně Strahovského kláštera a zřejmě tam zůstane (tab. 2).

Tab. 2: Přehled památek ORP Jihlava
Table 2: Overview of sights in ORP Jihlava

Č. rejst.	Kód	Typ chráněného území	Okres	Název	Od roku
335	NP	Národní kulturní památky	Jihlava	Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Polné	2008
334	NP	Národní kulturní památky	Jihlava	Kostel sv. Jakuba Většího v Jihlavě	2008
375	NP	Národní kulturní památky	Jihlava	Přemyslovský krucifix z Jihlavy	2010
1045	RM	Městské památkové rezervace	Jihlava	Jihlava	1982
2087	ZM	Městské památkové zóny	Jihlava	Brtnice	1990
2088	ZM	Městské památkové zóny	Jihlava	Polná	1990
2374	ZM	Městské památkové zóny	Jihlava	Třešť	1995

Zdroj: http://pamatkovykatalog.cz

Seznam NPU obsahuje pro město Jihlavu 282 chráněných památek se stupněm ochrany kulturní památka. Jsou to např. měšťanské domy, řada kostelů (sv. Ignáce s jezuitskou kolejí, seminářem a gymnáziem apoštola Pavla, sv. Ducha, sv. Jana Křtitele), kaple (sv. Karla Boromejského, nanebevzetí P. Marie, olivetská hora), hřbitov, židovský hřbitov (s hrobem rodičů G. Mahlera), památník královské přísahy, městské opevnění, boží muka, sochy a sousoší, smírčí a hraniční kameny, kašny, radnice, fara, klášter dominikánů s kostelem Povýšení sv. Kříže, sokolovna a mnohé další. Obdélníkové náměstí patří k největším historickým náměstím v našich zemích. Je zde zachováno čtrnáct raně gotických domů. Bohužel soubor historických středověkých domů Krecl (též Grecl) neboli Špalíček musel v roce 1975 ustoupit obchodnímu domu Prior. Pod městským historickým jádrem se nachází podzemní labyrint chodeb, který je částečně přístupný. Kolem města byly vybudovány mohutné hradby, jejichž zbytky patří k nejzachovalejším stavbám tohoto druhu v České republice. V Polné se nachází jeden z největších barokních kostelů v republice, dominantou Brtnice je renesanční zámek a poblíž města stojí známá hradní zřícenina Rokštejn. Třešti známá expozicí třešťského betlemářství, a tradičním vystavováním betlémů v rodinách. V Jihlavě se nachází i známá zoologická zahrada, která se proslavila jako „ZOO bez mříží“. Ve své kategorii patří k nejlepším v České republice.

Hornická naučná stezka leží v lokalitě Jihlava-Lesnov a mapuje dochované zbytky jihlavské stříbrné slávy. Její okružní trasa měří cca 6 km a je na ní umístěno 10 informačních zastávek.

Památka je cenná pro CR teprve tehdy, když má návštěvníky, kteří zaplatí vstupné a případně ještě v dané lokalitě přenocují. Počty návštěvníků uvádí tab. 3.

Tab. 3: Návštěvnost turistických atraktivit v Jihlavě
Table 3: Attendance of tourist atractions in Jihlava

Turistické místo/atraktivita	Návštěvnost za rok 2015
Dům Gustava Mahlera	2 211
Vyhlídková věž kostela sv. Jakuba	6 498
Brána Matky Boží	5 777
Jihlavská radnice	454
Vodní ráj - krytá část	121 153
Vodní ráj – venkovní část	56 893
Bazén Evžena Rošického	110 631
Muzeum Vysočiny Jihlava	41 145
ZOO Jihlava	274 654
Jihlavské podzemí	20 018
Oblastní galerie Jihlava	19 363
Kino Dukla	31 130

Zdroj: infocentrum Jihlava

Základní informace o ubytovacích kapacitách a jejich vývoji dává tab. 4.

Tab. 4: Vývoj ubytovacích zařízení v Jihlavě
Table 4: Development of accomodation facilities in Jihlava

	Počet zařízení	Pokoje	Lůžka
2012	29	741	1 703
2013	28	697	1 603
2014	22	609	1 422
2015	23	597	1 409

Zdroj: vlastní zpracování dle www.czso.cz

Podle údajů Českého statistického úřadu se v současnosti (červenec 2016) na území města Jihlavy nachází 24 hromadných ubytovacích zařízení:

- 2 čtyřhvězdičkové hotely (EEUROAGENTUR BUSINESS HOTEL

JIHLAVA, GRAND HOTEL)
- 3 tříhvězdičkové (GUSTAV MAHLER, MILÉNIUM, EDEN),
- 1 dvouhvězdičkový (MOTEL PÁVOV),
- 8 penzionů,
- 1 kemp,
- 5 turistických ubytoven,
- 4 další ubytovací zařízeni, (většinou domovy mládeže).

V Jihlavě se koná velké množství akcí, které ovlivňují potenciál cestovního ruchu.

Akce atraktivní především pro jihlavské občany a lidi z blízkého okolí:

Havířský průvod, Jihlavská pouť, nově Čarodějnice na Masarykově náměstí + Brány památek dokořán, v září Den otevřených dveří památek, Svatý Martin nebo Peklo v jihlavském podzemí, Vánoční koncerty na radnici, Novoroční ohňostroj. Od loňského roku nově i Živý obraz v Parku Gustava Mahlera, (letos 23. 6. 2016). Dále jsou oblíbené letní výstavy pro děti a rodiče na Bráně Matky Boží (letos Fenomén Merkur), kam rádi zavítají i turisté, kteří zde tráví dovolenou.

Akce s celostátním významem

Festivaly: Vysočina Fest, Magmafest, Festival sborového umění. Samostatně zmíníme Horácký letecký den na letišti Henčov, kam zájemci o tuto akci proudí určitě také z celého Kraje Vysočina.

Akce s mezinárodním významem

Festival Gustava Mahlera

V letošním roce se v Jihlavě koná významná akce Heimattage/Jihlavské dny – 24. – 26. 6. 2016. Jedná se o prezentaci společné česko-německé historie Jihlavy, společné kultury a tradic. Akce se koná ve spolupráci statutárního města Jihlavy, partnerského města Heidenheim an der Brenz, Gemeinschaft Iglauer Sprachinsel a Gustav-Mahler-Haus-Verein. Potenciál kulturních akcí Očekáváme proto velký nárůst německy mluvících návštěvníků.

Mezinárodní festival dokumentárních filmů Jihlava, letos již 20. ročník. Tato akce v říjnu vždy přivede do Jihlavy návštěvníky z celého světa.

Celkový potenciál je kompozitní indikátor tvořeny těmito 4 složkami:
- potenciál přírody,
- potenciál kulturních atraktivit,
- potenciál infrastruktury,
- potenciál pravidelných akcí.

Při stejných vahách jde o prostý součet, při nestejných je třeba použít statistických metod.

Závěr

ORP Jihlava disponuje s dostatečně velikým potenciálem přírodních složek krajiny. Na základě výpočtů UUR Brno provedené pro ORP, byla ORP Jihlava zařazena, s 1369 body z krajinně rekreačního potenciálu, v pětistupňovém hodnocení do nejvyšší skupiny, do které patří obce s velmi rozsáhlým potenciálem. Budoucnost cestovního ruchu na Vysočině bude bezpochyby patřit vedle městské turistiky především formám klidné a ekologicky čisté pobytové turistiky. Tu podporuje hustá síť turisticky značených cest (asi 2 900 km) a rozvoj cyklotras (asi 2 250 km).

ORP Jihlava by mělo využít svou příležitost, neboť přibývá lidí, které příroda láká více než exklusivní dovolená s dalekými cestami a mezi davy lidí. Rozvoji domácího turismu napomáhá i mezinárodní situace, kdy někteří lidé mají strach z cestování a uvědomují si, že na Vysočině je spousta nádherných míst ve kterých se dá prožít krásná dovolená. Především pro letní turismus je potenciál přírodních složek dostatečný pro získání turistů z celé České republiky i ze sousedních států.

Použijeme-li pro hodnocení velikosti potenciálu metodu vyvinutou na KCR VŠPJ (Chalupa, Rux, Vojáčková), zjistíme, že větší potenciál mají pouze ORP ve kterých se nacházejí památky UNESCO. Domníváme se, že toto zjištění by mělo být bráno v úvahu při stanovování priorit v oblasti turismu ve statutárním městě Jihlava. Na území Kraje Vysočina v dostupné vzdálenosti od Jihlavy se nacházejí tři památky zapsané do seznamu UNESCO. Je to městská památková rezervace Telč, poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou a židovská čtvrť se hřbitovem a bazilikou sv. Prokopa v Třebíči. Je to nejvyšší koncentrace památek UNESCO na světě a je využitelná pro „incomingový" CR i v ORP Jihlavě.

ORP Jihlava by se měla věnovat především kulturnímu turismu spojeného s dalšími formami např. gurmánským nebo zážitkovým (ZOO, Vodní ráj). Vzhledem ke složení atraktivit se Jihlava jeví jako ideální destinace pro rodiny s malými dětmi a pro školní výlety.

Turistickou infrastrukturu na území ORP Jihlavy charakterizuje poměrně dostatečná vybavenost ubytovacími kapacitami a gastronomickými zařízeními. Největším počtem lůžek disponují ubytovny a hotely. V ORP Jihlava není hotel nejvyšší kategorie.

Literatura

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [online]. Praha: *Český statistický úřad*, 2015 [cit. 2015-12-21]. Dostupné na internete: https://www.czso.cz/

HAMILTON, J. T. *Cook: The Holiday Maker*. 1. Gloucestershire: Sutton Publishing Limited, 2005. ISBN 0-7509-3325-9.

HORNÍK, S. – CHALUPA, P. – RUX, J. Užití vícerozměrné analýzy při

komplexní regionálně geografické diferenciaci Jihomoravského kraje. In *Sborník ČSGS*. Ostrava.

HÜBELOVÁ, D. 2010. Specifika demografického vývoje České republiky. In *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Region v rozvoji společnosti 2010*. Sborník příspěvků z 2. konference konané 21. 10. 2010. Brno : MeU, FRRMS, s. 71-75. ISBN 978-80-7375-435-8.

CHALUPA, P. – HORNÍK, S. – RUX, J. 1992. *Rajonizace na základě hodnocení závislostí přírodních a socioekonomických faktorů životního prostředí*. Spisy PdF MU, sv. 42. MU Brno, 1992.

CHALUPA, P. – RUX, J. – VOJÁČKOVÁ, H. 2016. Výpočet velikosti potenciálu kulturních památek. In *Aktuální problémy cestovního ruchu: Cestovní ruch: vývoj - změny - perspektivy*. Jihlava: VŠPJ, 2016.

CHALUPA, P. – HÜBELOVÁ, D. 2011. *Sídelní struktury*. Učební texty. Brno : Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, 2011. ISBN 978-80-7375-506-5.

JANOUŠKOVÁ E. – RUX, J. – CHALUPA, P. 2015. Krása krajiny jako součást potenciálu krajiny a faktor konkurenceschopnosti z hlediska cestovního ruchu. In *Sborník příspěvků ze 7. ročníku mezinárodní vědecké konference KONKURENCE*. Jihlavě : VŠPJ, 2015. ISBN 978-80-88064-14-5.

KADLEC, M. – SVOBODA, M. 2007. *Památková péče, cestovní ruch a veřejná správa*. [online]. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, 2007. [cit. 2013-03-03]. Dostupné na internete: www.nipos-mk.cz

LYŽAŘSKÉ JIHLAVSKO [online]. [cit. 2016-07-03]. Dostupné na internete: http://mapa. lyzarskejihlavsko.cz/

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV [online]. Praha: Národní památkový ústav, 2003-15 [cit. 2015-12-16]. Dostupné na internete : http://pamatkovykatalog.cz

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV [online]. Praha: Národní památkový ústav, 2003-15 [cit. 2015-12-16]. Dostupné na internete: http://monumnet.npu.cz/ chruzemi/hledani.php

OFICIÁLNÍ STRÁNKY MĚSTA JIHLAVY [online]. [cit. 2016-07-07]. Dostupné na internete: http://www.jihlava.cz/

OFICIÁLNÍ STRÁNKY TURISTICKÉHO INFORMAČNÍHO CENTRA V JIHLAVĚ [online]. [cit. 2016-07-03]. Dostupné na internete: http://www. visitjihlava.eu/

POTENCIÁL CESTOVNÍHO RUCHU. Brno: UUR, 2010 [cit. 2015-12-03]. Dostupné na internete: http://www.uur.cz

SEZNAM HOTELŮ V JIHLAVĚ [online]. [cit. 2016-07-03]. Dostupné na internete: https://vdb.czso.cz/huz/ obhuz.jsp?k=586846

TOURMAPY – TURISTICKÉ MAPY [online]. [cit. 2016-07-03]. Dostupné na internete: http://www.tourmapy.cz/.

ÚZEMNÍ PLÁN MĚSTA JIHLAVY [online]. [cit. 2016-07-07]. Dostupné na internete: http://www.jihlava.cz/uzemni-plan-mesta/ds-9015 .

VOJÁČKOVÁ, H. – RUX J. 2016. Kulturní památky Moravy a Slezska a jejich potenciál pro cestovní ruch. In *Sborník 5. mezinárodní vědecké konference Aktuální trendy lázeňství, hotelnictví a turismu*. Slezská univerzita Karviná, 2016.

VYSTOUPIL, J. – ŠAUER, M. *Kvantifikační analýza potenciálu cestovního ruchu regionu NUTS 2 jihovýchod* [online]. [cit. 2016-02-11]. Dostupné na internete: www.jihovychod.cz/download/..ke../Kvantifikacni_analyza_CR_JV.pdf

VYSTOUPIL, J. – HOLEŠINSKÁ, A. – KUNC, J. – ŠAUER, M. 2007. *Návrh nové rajonizace cestovního ruchu*. Brno : Masarykova univerzita, 2007.

ZUELOW, E. G. E. 2015. *A History of Modern Tourism*. Palgrave Macmillan, 2015. ISBN 978-0-230-36964-1.

ZVARA, J. 2010. *Evaluation of partial potentials and assumptions for recreation and tourism in the south Moravin region*. Ostrava, [online]. [cit. 2016-10-20]. Dostupné na internete: http://konference.osu.cz/cgsostrava2010

MUNICIPALITY WITH EXTENDED FIELD OF ACTIVITY JIHLAVA AND ITS TOURISM POTENTIAL

Summary

As a worldwide export category, tourism ranks third after oil and chemical industry, and ahead of food and automotive production. This paper explains the main concepts necessary to develop a procedure for evaluating the competitive potential of tourism type in a destination. The assessment tool takes into consideration it's cultural, physical, product and experiential values.

ORP Jihlava has a sufficient potential of natural landscape components. Calculations from UUR Brno for ORP Jihlava was included in the five-stage rating of the highest group, which includes the destination with a very large potential. The future of tourism in the Highlands region will undoubtedly focus on urban tourism and forms of calm and ecologically clean residential tourism. This is supported by a dense network of marked hiking trails (about 2900 km) and the development of cycling lanes (about 2250 km).

ORP Jihlava should take advantage of this opportunity, as there is an increasing number of people for whom stay in the nature is more attractive than exclusive holiday in the crowds. The development of domestic tourism is furthermore motivated by the international political situation - some people are afraid of traveling and realize that in the highlands there are plenty of wonderful places to spend a beautiful vacation. For summer tourism potential development it is sufficient to attract tourists from all over the Czech Republic and neighbouring countries.

If we use for the size potential method developed at the Tourism Department at Collegue of Polytechnics in Jihlava (Chalupa, Rux, Vojáčková), we

find that there is the highest potential in districts included in UNESCO heritage database. We believe that this finding should be taken into consideration when setting priorities in the field of tourism of the town of Jihlava. On the territory of the Highlands region at a reasonable distance from ORP Jihlava there are three monuments registered on the UNESCO list. It is the urban conservation area Telč, the pilgrimage church of John of Nepomuk in Žďár nad Sázavou and the Jewish quarter and cemetery and the Basilica Procopius in Třebíč. It is the highest concentration of UNESCO sites in the world and is usable for incoming tourism in ORP Jihlava.

ORP Jihlava should also focus on cultural tourism associated with other forms for example culinary or experiential (Zoo, Water Paradise). Due to the composition of attractions in Jihlava, it seems like the perfect destination for families with small children and for school field trips.

The tourist infrastructure on the territory of Jihlava is characterized by sufficient number of accommodation facilities and gastronomic establishments. The biggest number of beds have hostels and hotels.

Mgr. Hana Vojáčková, Ph.D.
Vysoká škola polytechnická Jihlava
Katedra technických studií
Tolstého 16, 586 01 Jihlava
E-mail: hana.vojackova@vspj.cz

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.
Vysoká škola polytechnická Jihlava
Katedra cestovního ruchu
Tolstého 16, 586 01 Jihlava
E-mail: petr.chalupa@vspj.cz

RNDr. PaedDr. Jaromír Rux, CSc.
Vysoká škola polytechnická Jihlava
Katedra cestovního ruchu
Tolstého 16, 586 01 Jihlava
E-mail: jaromir.rux@vspj.cz

AKTUÁLNE TRENDY REGIONÁLNEHO ROZVOJA MIESTNEJ AKČNEJ SKUPINY HORNÝ LIPTOV

Gréta Vrbičanová, Hilda Kramáreková

Abstract

In recent years is the concept of regional development receiving more and more to the forefront due to the increasing demands of socio-economic life. An integral part of development policy for rural areas is the LEADER approach. As a sign of this approach is in the programming period 2014 - 2020 based CLLD strategy as a tool to involve local residents in decisions on development of their territory. Through it can these areas receive funding from the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and the European Regional Development Fund (ERDF). An important feature of this approach is also the local partnership "Local Action Group". The aim of this paper is to evaluate the operation and promotion of the Local Action Group Horný Liptov during the previous programming period 2007 - 2013 to the present day in the programming period 2014 - 2020. This association, despite its convenient location in Slovakia, face problems of insufficient marketing and lack of progress in rural tourism. We are pointing to the potential development of this partnership and its main problems.

Keywords: development, projects, Local action group Horný Liptov

Úvod

Regionálny rozvoj a regionálna politika v súčasnosti predstavujú hybné sily rozvoja regiónov na Slovensku. Pre vzájomnú nadväznosť je zabezpečenie regionálneho rozvoja zriadené na štyroch priestorových úrovniach: národnej, regionálnej, subregionálnej a lokálnej (Vrbičanová, 2015).

V príspevku sa budeme venovať pôsobeniu organizácie na subregionálnej úrovni – Miestnej akčnej skupine Horný Liptov (ďalej „MAS HL“), ktorej cieľom je rozvíjať regionálny rozvoj na svojom území. Ten je úzko prepojený so správnym využívaním miestneho potenciálu, s potenciálom internetovej propagácie a s vhodne vypracovanou rozvojovou stratégiou.

Cieľom tohto príspevku je zhodnotiť fungovanie a propagáciu MAS HL v priebehu minulého programového obdobia 2007 - 2013 až po súčasné programové obdobie 2014 - 2020. Poukážeme na potenciál rozvoja tohto partnerstva a jeho hlavné problémy.

Teoreticko-metodické východiská problematiky

Miestna akčná skupina predstavuje partnerstvo zástupcov verejného, súkromného a občianskeho sektoru, ktoré pôsobí na celistvom a súdržnom území. Každá MAS musí spĺňať základné podmienky týkajúce sa partnerstva, územia pôsobnosti a stratégie rozvoja: všetky rozhodovacie orgány MAS musí tvoriť minimálne 50 % zástupcov zo súkromného (vrátane občianskeho) sektoru a maximálne 50 % zástupcov verejného sektor; MAS má právnu subjektivitu a povinné orgány, ktoré sú schopné spravovať verejné prostriedky ako aj manažovať činnosť MAS (napr.: manažér MAS, účtovník, monitorovací výbor a pod.); územie MAS musí byť geograficky súvislé vidiecke územie s počtom obyvateľov od 10 000 do max. 150 000 (vylúčené sú sídla s počtom obyvateľov nad 20 000),v predchádzajúcom programovom období mala mať vypracovanú integrovanú stratégiu rozvoja územia a v novom programovom období 2014 - 2020 má mať vypracovanú Stratégiu komunitou vedeného miestneho rozvoja (ďalej len „CLLD stratégia“).

V podmienkach Slovenska sa miestnou akčnou skupinou môžu stať občianske združenia, ktoré budú na základe hodnotenia vybrané Ministerstvom pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR a bude im udelený Štatút MAS. Podľa Národnej siete rozvoja vidieka (www.nsrv.sk) pôsobilo na Slovensku v programovom období 2007 - 2013 schválených 29 miestnych akčných skupín (Kostrová, 2014). Verejno-súkromné partnerstvá a Miestne akčné skupiny, ktoré rozvíjajú svoje aktivity založené na dodržiavaní základných princípov LEADER na území Žilinského kraja v programovom období 2014- 2020, sú: MAS Biela Orava, MAS Bystrická dolina, Partnerstvo pre MAS Terchovská dolia, OZ Partnerstvo pre MAS Dolný Liptov, MAS Orava o.z., OZ Partnerstvo pre MAS Turiec, Rozvojové partnerstvo pre územie Hornej Oravy, Partnersvo Horného Turca a MAS HL (http://www.nsrv.sk/download.php?1486).

Hlavným dôvodom založenia MAS bolo v minulom programovom období 2007 - 2013 spracovanie a implementácia Integrovanej stratégie rozvoja v súlade s princípmi LEADER a v súlade s nariadeniami Rady Európskeho spoločenstva o podpore rozvoja vidieka prostredníctvom Európskeho poľnohospodárskeho fondu pre rozvoj vidieka. Vďaka tejto stratégii bolo následne umožnené čerpať finančné prostriedky z Programu rozvoja vidieka.

Medzi aktuálne programové dokumenty pre podporu regionálneho rozvoja sa podľa Zákona č. 309/2014 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa Zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja, zaraďuje na subregionálnej úrovni spoločný program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obcí. Ten, v priebehu roka 2015 skompletizovala MAS HL pod názvom „Spoločný program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obcí Horného Liptova do roku 2022“. Predstavuje strednodobý rozvojový dokument, ktorý je vypracovaný v súlade s cieľmi a prioritami ustanovenými v národnej stratégii a zohľadňuje ciele a priority

ustanovené v programe rozvoja vyššieho územného celku, na území ktorého sa obce nachádzajú.

Začiatkom roka 2016 uverejnila MAS HL na svojej internetovej stránke oznámenie o posudzovaní Stratégie rozvoja vedeného komunitou – Stratégiu CLLD Horného Liptova do roku 2020 (https://www.enviroportal.sk/eia/dokument/237031). Tento dokument aktualizuje „Integrovanú stratégiu rozvoja Horného Liptova do roku 2015“ (http://www.hornyliptov.sk/upload/File/integrovana_strategia/ISRU_MAS_kompletna_verzia.pdf).

Gestorom regionálneho rozvoja je v súčasnosti na Slovensku Ministerstvo dopravy výstavby a regionálneho rozvoja SR (www.mindop.sk). Ďalším ministerstvom, ktoré v značnej miere zasahuje do regionálneho rozvoja, je Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR (www.mpsr.sk) ako ústredný orgán štátnej správy pre regionálny rozvoj a pre rozvoj vidieka na Slovensku. S týmto ministerstvom priamo spolupracuje Národná sieť rozvoja vidieka SR (www.nsrv.sk), spájajúca organizácie, ktoré sa podieľajú na rozvoji vidieka a implementácií Programu rozvoja vidieka 2014 - 2020.

Na regionálnej úrovni v Žilinskom samosprávnom kraji (ďalej len „ŽSK“) zodpovedá za regionálny rozvoj v najväčšom rozsahu odbor európskych projektov a regionálneho rozvoja. Medzi aktívne pôsobiace regionálne rozvojové agentúry v ŽSK patria: Rozvojová agentúra Žilinského kraja (www.razsk.sk), Agentúra pre regionálny rozvoj SEVER (www.arr.szm.com), Regionálna rozvojová agentúra Kysuce (www.rrakysuce.sk), a Regionálna rozvojová agentúra Dolný Turiec (www.rradt.sk). Do územia MAS HL zasahuje len Rozvojová agentúra Žilinského kraja.

Problematika mikroregiónov je na Slovensku publikačne veľmi živá od samého začiatku ich postupného vzniku. Z inšpiratívnych prác domácej proveniencie možno spomenúť príspevky či publikácie autorov napr. Charvát (2012), Kramáreková, Dubcová, Kasanická (2009), Pustá, Dolná (2009), Oremusová (2009), Klamár (2007), Krnáč (2007), Slavík a Bačík (2007), Gajdoš (2006), Spišiak (1999) a mnohí iní.

Charakteristika územia MAS Horný Liptov

MAS HL je situovaná v juhovýchodnej časti okresu Liptovský Mikuláš v Žilinskom kraji (mapa 1). Územie sa rozprestiera na východe Liptovskej kotliny, z južnej strany je lemované pohorím Nízke Tatry a zo severnej strany obklopené pohorím Vysoké a Západné Tatry. Najvýznamnejším vodným tokom v tejto oblasti je Váh, ktorý preteká stredom územia MAS HL. Územie tohto združenia hraničí na severe s Poľskom, na východe susedí s okresom Poprad a na juhu s okresom Brezno.

Územie zaujíma z hľadiska dopravy výhodnú polohu, takmer jeho stredom prechádza železničná trať (trať 105, úsek Liptovský Mikuláš – Liptovský Hrádok –

Važec) a v smere západ – východ 28 km dlhý diaľničný úsek D1. Najbližšie letisko sa nachádza v meste Poprad, vzdialené 27 km východne od územia MAS HL.

Myšlienka spojenia obcí Horného Liptova so zámerom systematickej spolupráce na rozvoji vznikla v roku 2007. Do verejno – súkromného partnerstva vstúpilo v roku 2008 dokopy 21 obcí (Vyšná Boca, Nižná Boca, Malužiná, Kráľova Lehota, Liptovská Porúbka, Podtureň, Liptovský Ján, Uhorská Ves, Beňadiková, Liptovský Ondrej, Konská, Jakubovany, Jamník, Pribylina, Liptovská Kokava, Vavrišovo, Liptovský Peter, Hybe, Východná, Važec, Závažná Poruba) a mesto Liptovský Hrádok. O 6 rokov neskôr aj Veterná Poruba, Smrečany a Žiar. Špecifikom územia MAS HL v jeho severozápadnej časti je výskyt oddeleného k.ú mesta Liptovský Mikuláš, ktoré súčasťou MAS HL nie je (mapa 2).

Mapa 1: Vymedzenie MAS Horný Liptov
Map 1: Definition of the Local Action Group Horný Litov

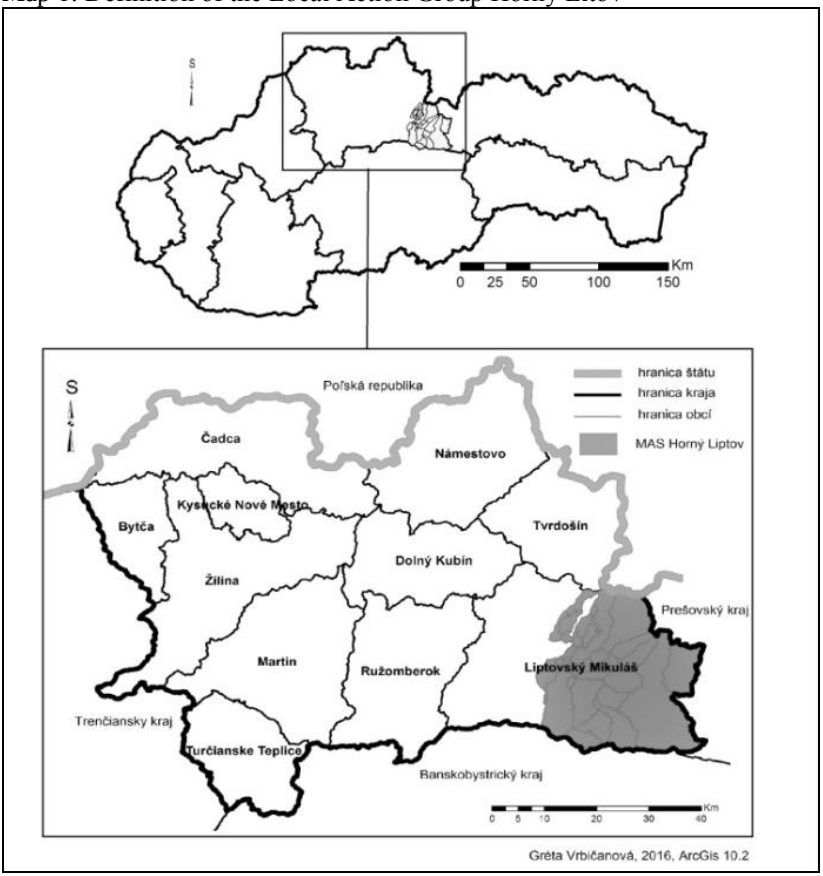

Týchto 25 obcí predstavuje 800,77 km^2 (59,7% územia okresu Liptovský Mikuláš) s počtom 27 630 obyvateľov k 1.1.2016. Štatút MAS získala v roku 2009, v ktorej má v súčasnosti členstvo 25 obcí, 12 právnických osôb a 18 fyzických osôb. K cieľom MAS patrí riadenie implementácie Stratégie CLLD Horného Liptova do roku 2020 a Spoločného programu hospodárskeho a sociálneho rozvoja obcí Horného Liptova do roku 2022, získavanie finančných zdrojov potrebných pre napĺňanie cieľov, zachovávanie kultúrnych hodnôt, podpora športu detí, mládeže, zdravotne postihnutých občanov, vzdelávania. Taktiež ochrana životného prostredia, poradenstvo v oblasti projektových činností a finančného riadenia projektov ako aj ďalšie činnosti sú uvedené v stanovách MAS. Orgánmi združenia sú: členská schôdza, rada, predseda, podpredseda, manažér a revízna komisia. (http://www.hornyliptov.sk/dokumenty.html). Internetový portál MAS HL je www.hornyliptov.sk.

Mapa 2: Územie MAS Horný Litov (stav v r. 2016)
Map 2: Area of the Local Action Group Horný Litov (2016)

Centrom územia MAS HL je mesto Liptovský Hrádok, ktorý má spolu s okolitými obcami bohaté historické tradície, ale aj prírodné bohatstvo. Tie je potrebné prostredníctvom MAS HL rozvíjať, udržiavať a zhodnocovať.

Z histórie regionálneho rozvoja MAS Horný Liptov

Podľa Integrovanej stratégie rozvoja územia (ďalej len „ISRÚ“) (MAS HL 2007 - 2013 bolo strategickým cieľom rozvoja územia systematicky spolupracovať na rozvoji regiónu Horný Liptov tak, aby jeho výnimočné hodnoty zostali zachované a prinášali trvalý úžitok miestnym obyvateľom (MAS HL, 2016a).

V období rokov 2007 - 2014 sa v území prostredníctvom MAS HL podarilo čerpať finančné prostriedky z Programu rozvoja vidieka SR v hodnote 2 006 405,04 EUR. Vo finančnom vyjadrení bola integrovaná stratégia implementovaná na 98% z celkovej alokovanej čiastky pre územie MAS Horný Liptov. Tieto zdroje využívali obce a subjekty cestovného ruchu. Celkovo bolo podporených 66 projektov, z ktorých sa najviac zrealizovalo v meste Liptovský Hrádok (10), obciach Jamník (4), Kráľova Lehota (4) a Pribylina (4). Vo väčšine obcí sa zrealizoval aspoň jeden projekt v rámci opatrenia 3.4.1 a 3.4.2.Žiadny projekt sa nezrealizoval v obciach, ktoré vstúpili do združenia až v roku 2014: Smrečany, Veterná Poruba a Žiar.

Z hľadiska zamerania prevažovali projekty zamerané na dobudovanie a rekonštrukciu technickej infraštruktúry (opatrenie 3.4.2) zahŕňajúce napr. rekonštrukciu miestnej komunikácie, chodníkov a cyklotrás (32projektov zo 66 celkových). Tieto predstavovali 48,5% zo všetkých podporených projektov (66), na ich realizáciu sa použili finančné prostriedky vo výške 1 289 736,23 EUR, tzn. 64,3 % z celkového množstva finančných prostriedkov. Počas implementácie stratégie v rokoch 2009 - 2015 bolo v území MAS vyznačených takmer 260 km cyklotrás.

Druhou najpočetnejšou skupinou boli projekty z opatrenia 3.4.1, zamerané na dobudovanie a rekonštrukciu sociálnej infraštruktúry (hlavne výstavba a rekonštrukcia detských alebo viacúčelových ihrísk), ktoré počtom 28 projektov predstavovali 42,5 % zo všetkých projektov. Na tieto projekty bolo vynaložených 488 165,77 EUR, čiže 24,3 % z celkového objemu finančných prostriedkov.

Menej projektov bolo zameraných na podporu činností v oblasti cestovného ruchu. Pre podporu marketingových služieb vidieckeho cestovného ruchu a rozvoja regiónu (opatrenie 3.2.B) boli určené 4 projekty (6,1% zo všetkých podporených projektov), ktoré sa týkali tvorby turistického informačného systému Jánska dolina, podpory CR Horný Liptov, marketingovej podpory a propagácie cestovného ruchu v Liptovskom Jáne a Jánskej doline, regionálneho elektronického informačného systému. Ich náklady predstavovali 148 642,9 EUR (7,4 % z celkového objemu financií). Do oblasti rekonštrukcie ubytovacích zariadení(opatrenie 3.2.A) boli zapojené 2 projekty: Stavebné úpravy rodinného domu na ubytovacie zariadenie a

Modernizácia nevyužitého rekreačného zariadenia na nízkokapacitné ubytovacie zariadenie (7,4 % zo všetkých podporených projektov), ktorých náklady boli spojené so sumou 79 860,14 EUR (4 % zo všetkých podporených projektov).

Svoju činnosť v programovom období 2007 - 2013 hodnotí MAS HL nasledovne: *„Myslíme si, že organizácie typu MAS majú v území svoj význam. Zbierajú komplexne informácie o území, venujú sa systematicky regionálnemu rozvoju, poznajú miestne pomery. Poskytujú obciam a subjektom v území servis v oblasti projektového manažmentu, obce združené v MAS majú bližšie k spolupráci. Dokázali by sme vymenovať viacero pozitív, ktoré do územia prináša MAS nevynímajúc to, že s jej príchodom prichádzajú do územia financie, ktoré miestne subjekty pri príprave stratégie dokážu nasmerovať tam, kam to územie potrebuje a tak aj menšie obce sa dostanú k európskym peniazom.“* (Pavlíková, 2016).

Súčasnosť regionálneho rozvoja MAS Horný Liptov

Pre MAS HL sú v novom programovom období aktuálne dva programové dokumenty: CLLD 2014 – 2020 a Spoločný PHSR do roku 2022 (spracovateľom oboch dokumentov je MAS HL). Stratégia CLLD sa zameriava na efektívnu činnosť MAS, naopak Spoločný PHSR prikladá väčší dôraz na rozvoj občianskej spoločnosti. Aj napriek tomu, že sa oba dokumenty viažu na to isté územie, obsahujú v strategickej časti rozdielne informácie (obr. 1). Odlišujú sa nielen vo formulácii vízie a strategického cieľa rozvoja, ale používajú aj rozličnú terminológiu v otázke špecifických cieľov.

Miestna akčná skupina Horný Liptov v decembri 2015 skompletizovala Stratégiu komunitou vedeného miestneho rozvoja v území MAS Horný Liptov (CLLD Horného Liptova do roku 2020) a tým nadviazala na úspešnú implementáciu Integrovanej stratégie rozvoja Horného Liptova do roku 2015. Stratégia je zameraná na zlepšenie kvality života na Hornom Liptove a na podporu miestnych komunít a podnikania s dôrazom na zachovanie kultúrneho a historického rázu územia. Na prípravu stratégie MAS získala finančnú podporu z Programu rozvoja vidieka 2014 - 2020, z opatrenia 19.1. vo výške 4 980 EUR (MAS HL, 2016b). Stratégia je uverejnená na stránke: https://www.enviroportal.sk/eia/dokument/23703. Oficiálne schválená zatiaľ nie je, proces pripomienkovania je už ale ukončený.

Spolupráca subjektov hospodárskeho a sociálneho partnerstva vyústila v roku 2014 k dohode vypracovania Spoločného PHSR Horného Liptova do roku 2022 pre všetkých 25 členských obcí.

Obce v rámci svojich pracovných skupín definovali oblasti, problémy a úlohy, ktorým chcú v území v najbližšom období venovať zvýšenú pozornosť. Spracovateľom a koordinátorom implementácie Spoločného PHSR Horného Liptova do roku 2022 je v súlade s požiadavkami obcí MAS HL (spracovateľský tím tvorili: Marcela Herichová (manažérka MAS HL), Ing. Martina Hrušková,

Mgr. Vlasta Körnerová, Ing. Ingrid Pavlíková, Ing. Ján Pavlík, PhD., RNDr. Michaela Schlegerová). Spoločné plánovanie dáva priestor pre efektívnejšie a transparentnejšie využívanie verejných zdrojov v území v prospech zvyšovania kvality života jeho obyvateľov (MAS HL, 2016c). Tento dokument je uverejnený na stránkach členských obcí ako aj na stránke MAS HL http://www.hornyliptov.sk/upload/File/2016_dokumenty/SPRO_HL_19_4_2016.pdf.

Obr. 1: Aktuálne programové dokumenty MAS Horný Litov a ich strategická časť
Figure 1: Current programming documents of the Local Action Group Horný Litov and their strategic part

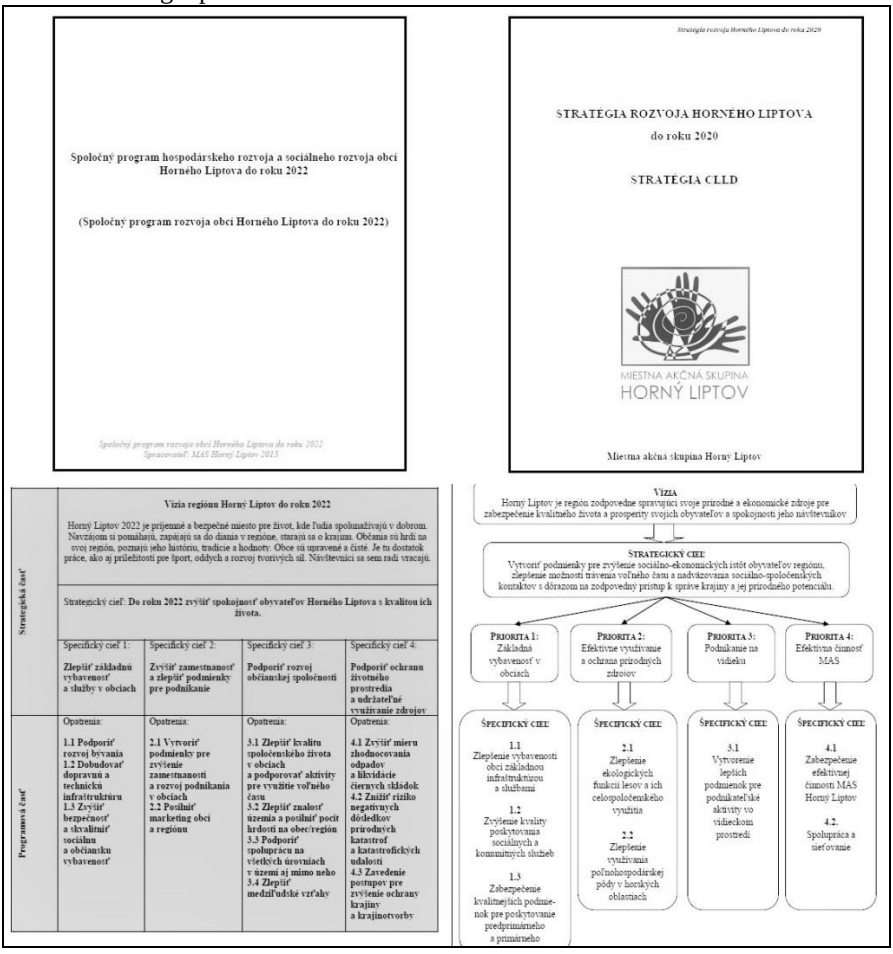

Informovanosť o regionálnom rozvoji MAS Horný Liptov

Žijeme v dobe, v ktorej je používanie internetu u väčšiny populácie súčasťou bežného dňa. Elementárnym základom všetkých internetových aktivít organizácií vo virtuálnom prostredí sú internetové stránky. Vzhľadom na úroveň využívania internetu naprieč celou civilizáciou sa stáva existencia obcí a ich združení na internete prostredníctvom webových stránok samozrejmosťou.

Z pohľadu návštevníka v podobe internetového užívateľa sa pri príchode na internetovú stránku veľakrát jedná o prvý kontakt s danou organizáciou. Svojím spôsobom zhmotňuje akúsi virtuálnu identitu, preto je nevyhnutné tomuto jasnému a viditeľnému produktu venovať patričnú pozornosť. Pre celkový imidž internetovej stránky je dôležitý dizajn. Momentálne dominujú vo virtuálnom svete sociálne siete, ktorých hlavným predstaviteľom je Facebook. Aj napriek súčasnej sile sociálnych sietí, nefiguruje MAS HL ani na jednej z nich.

MAS HL má vytvorený internetový portál www.hornyliptov.sk od roku 2008, rok po založení združenia (obr. 2). Vedome sa prezentuje pred potenciálnymi obyvateľmi, turistami, podnikateľmi ale aj súčasnými obyvateľmi obcí. To, akú váhu dôležitosti pripisujú správcovia portálu tejto forme prezentácie, sa následne odráža aj na spomínanej internetovej stránke. Kvalita i kvantita informácií, ako aj ich aktualizácia zanecháva v návštevníkoch výsledný dojem.

Domovskú stránku združenia predstavuje sekcia aktualít (Zaujímavosti z územia MAS). Uverejňované sú pozvánky na akcie, ktoré sa konajú v obciach zo združenia, ale aj informácie týkajúce sa samotnej MAS HL.

Prístup LEADER a Stratégia 2014 - 2020 majú vytvorené samostatné sekcie. Základné geografické informácie o území sa nachádzajú v sekcii O združení. Uvedené sú základné údaje: počet obcí, rozloha, počet a hustota obyvateľov (neaktuálne), dátum vzniku a predseda združenia. V časti Územie MAS sa nachádza zoznam členov a mapa územia. Medzi ďalšie sekcie v hlavnom menu patria Výzvy, Projekty, Galéria a Kontakty. V bočnom menu sa nachádza odkaz na rozpracovaný regionálny produkt (Vrbičanová, 2016).

V rámci projektu Regionálny elektronický informačný systém bola zrealizovaná Združením ubytovateľov Tatier internetová stránka www.hornyliptov.eu (obr. 3) s cieľom informovať turistov o možnostiach trávenia voľného času, ubytovania a stravovania v Hornom Liptove. Finančne bol projekt podporený z Programu rozvoja vidieka SR.

V roku 2011 vydala MAS HL propagačné materiály v rozsahu dvoch strán 23 obciam zo združenia (okrem obcí Veterná Poruba, Smrečany a Žiar, ktoré v tom čase členmi MAS neboli). Uverejnené sú v online verzii na stránke združenia v sekcii O združení. Obsahujú stručné informácie z histórie obce, prírody, služieb v obci, turisticky zaujímavé lokality, kontakty a odkaz na internetovú stránku obce (Vrbičanová, 2016).

Informačný spravodaj MAS HL č. 1 z roku 2014 je uverejnený v archíve internetovej stránky MAS HL na odkaze: http://hornyliptov.sk/upload/File/aktuality/4011_MASH_NOVINY%20(4).pdf.

V printovej podobe boli výtlačky umiestnené aj na obecných úradoch obcí zo združenia. Hlavnou témou boli informácie o činnosti a realizácií aktivít v rámci Integrovanej stratégie rozvoja Horného Liptova do roku 2015. Ďalšie vydania už neboli zrealizované.

Obr. 2: Internetová stránka MAS HL
Figure 2: Web portal of the Local Action Group HL

Zdroj: www.hornyliptov.sk, 2016

Obr. 3: Informačný systém MAS HL
Figure 3: Information system of the Local Action Group HL

Zdroj:www.hornyliptov.eu, 2016

Propagácia činnosti MAS HL bola podľa výročnej správy z marca 2015 realizovaná aj prostredníctvom printových médií (obecné spravodaje, priebežne v týždenníku MY Liptov, stolový kalendár na rok 2014 a iné reklamné predmety). Prezentácia na internete je uvádzaná na portáli youtube.com vo forme video vizitky územia (MAS HL nemá vytvorený samostatný profil) a na vlastnej internetovej stránke www.hornyliptov.sk, kde sú umiestnené reportáže o ukončených projektoch. Medzi ostatné činnosti, zamerané na poznávanie obcí Horného Liptova patrila aktivita SEM a TAM po Hornom Liptove a jej voľné pokračovanie SEM a TAM po Hornom Liptove na bicykli, určená pre základné školy.

Potenciál rozvoja MAS HL

Bohatstvo, či už prírodné alebo kultúrne, akým región Horného Liptova oplýva, nie je dostatočne propagované. Ako komplexný informačný systém, využiteľný pre potreby marketingu vidieckeho cestovného ruchu, funguje internetová stránka www.hornyliptov.eu, ktorá bola naposledy aktualizovaná v roku 2014. Tým jej pôvodná myšlienka naštartovať propagáciu, opätovne upadá. *„Sme si vedomí, že región Horný Liptov momentálne naplno nevyužíva svoj potenciál. Pritom je k dispozícii nespočetné množstvo aktivít každého druhu, ktoré nepochybne prispejú k rozvoju cestovného ruchu. Veľa prírodných a kultúrnych*

bohatstiev nie je propagovaných alebo je prezentovaných len veľmi málo. Samotní poskytovatelia služieb v cestovnom ruchu o nich nevedia a nepropagujú ich." uvádza Združenie ubytovateľov Tatier na vyššie uvedenom informačnom systéme.

Zvýšiť povedomie, či už samotných obyvateľov alebo návštevníkov o fungovaní MAS HL, by vedeli nami navrhované uvítacie tabule (obr. 4), umiestnené na vstupe a výstupe z obce, resp. aj v jej centre.

Obr. 4: Uvítacia tabuľa MAS HL
Figure 4: Welcom board of the Local Action Group HL

Autor: Gréta Vrbičanová, 2016

Obr. 5: Zľavová karta MAS HL
Figure 5: Discount card of the Local Action Group HL

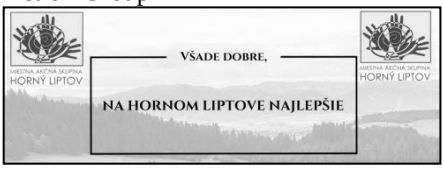

Autor: Gréta Vrbičanová, 2016

Z pohľadu geografa vidíme nedostatky aj na samotnej internetovej stránke združenia, ktorá neponúka možnosť prepojenia na obce alebo zaujímavé odkazy.

Aj napriek tomu, že bola v rámci projektu Podpory cestovného ruchu – Horný Liptov vytvorená mobilná aplikácia Liptov Guide, maľovaná mapa Horného Liptova s atraktivitami regiónu od firmy CBS spol. s r. o., alebo už spomínaná stránka www.hornyliptov.eu, nie sú na stránke MAS HL zvýraznené/propagované. Portál by oživili turistické mapy alebo interaktívne mapy zaujímavých prírodných lokalít v rámci združenia.

Informovanosť návštevníkov stránky by zvýšilo aj grafické spracovanie demografie územia a prepojenie na internetové stránky členských obcí. Veľmi dobre hodnotíme aktuality v rámci pozvánok na kultúrne/športové podujatia v jednotlivých obciach (Vrbičanová, 2016).

Na území združenia by sa vďaka vysokému potenciálu v ubytovacej a stravovacej oblasti, dokázal uchytiť marketingový produkt nami navrhovanej zľavovej karty „Všade dobre, na Hornom Liptove najlepšie" (obr. 5). Po vzájomnej dohode s prevádzkarmi takýchto zariadení, by bola návštevníkom na základe získanej karty poskytovaná zľava z ponúkaných služieb. Zviditeľnila by sa tak nielen samotná MAS HL, ale aj prevádzky na jej území.

Pozitívne hodnotíme aj vytvorenie siete cyklotrás, ktorá prepojila jednotlivé obce združenia, ako aj zapojenie ZŠ s MŠ v Hybiach prostredníctvom projektu SEM a TAM po hornom Liptove bezpečne na bicykli. Cieľom projektu bolo športovo – poznávacie podujatie pre žiakov s dôrazom na dodržiavanie bezpečnostných predpisov cestnej premávky, poskytnutia prvej pomoci a spoznávanie zaujímavostí obcí zo združenia. V priebehu leta 2014 pripravila MAS HL aktivitu SEM a TAM po hornom Liptove, ktorej podstatou bolo navštíviť zaujímavosti členských obcí, získavať pečiatky a následne možnosť vyhrať vecné ceny. Myšlienka tematických trás by podľa nášho názoru mala pretrvávať počas celého roka, s dôrazom kladeným na vekovú štruktúru návštevníkov (seniori, mladí ľudia a rodiny s deťmi). Možnosti rekreácie v prírode prostredníctvom kempingových miest by ocenili aj turisti zo zahraničia.

Záver

Uplynulo 9 rokov od založenia združenia na Hornom Liptove. Realizáciou programu LEADER v období 2007 - 2013 sa podnietila spolupráca subjektov na úrovni samosprávy a súkromného sektora. Od tohto obdobia sa aj naďalej snažia hlavní aktéri združenia spoločne plánovať rozvoj územia s prihliadnutím na požiadavky a špecifiká členských obcí a subjektov na ich území. Do nového programového obdobia vstúpila MAS HL s dvomi programovými dokumentmi, ktorých víziu/vízie sa budú snažiť napĺňať až do roku 2022.

Aj napriek dlhšej dobe pôsobnosti má MAS HL značný potenciál pre výraznejšiu propagáciu svojej činnosti v území. Internetové služby sa veľmi rýchlo vyvíjajú a zdokonaľujú. Vo virtuálnom svete k nim majú bezplatný prístup takmer všetci obyvatelia. Napriek ich veľkému potenciálu nie sú zo strany členských obcí a MAS HL dostatočne využívané. Absentuje priblíženie sa k potenciálnemu návštevníkovi prostredníctvom sociálnych sietí, propagácia mimo svojho územia je nedostatočná.

Predpokladáme, že zlepšenie marketingu by mohlo smerovať k rozvoju vidieckeho cestovného ruchu, k zlepšovaniu estetického vzhľadu členských obcí i k zlepšeniu kvality života obyvateľov s ohľadom na trvalo udržateľný rozvoj.

Literatúra

GAJDOŠ, P. 2006. Potenciály, zdroje a bariéry rozvoja vidieckych obcí na Slovensku (na príklade vybraných okresov Slovenska). In *Obecné noviny*. 2006, roč. 16, s. 14-17.

CHARVÁT, T. 2012. Analýza využitia prostriedkov z Programu obnovy dediny na rozvoj mikroregiónov. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2012, roč. 16, č. 1, s. 116-123.

KLAMÁR, R. 2007. *Strategické plánovanie rozvoja mikroregiónu Ptava*.

Geografické práce č. 12. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2007. 210 s. ISBN 978-80-8068-604-8.

KOSTROVÁ, J. 2014. *Podstata a fungovanie mikroregiónov*. [online]. [cit. 2016-09-10] Dostupné na internete: <http://mikroinovace.eu/wp-content/uploads/2014/07/12_Kostrova-Podstata-a-fungovaniemikroregionov.pdf>.

KRAMÁREKOVÁ, H. – DUBCOVÁ, A. – KASANICKÁ, K. 2009. *Trvalo udržateľný rozvoj mikroregiónu Požitavie - Širočina - začiatok cesty ...* . Nitra: UKF v Nitre, 2009. 185 s. ISBN 978-80-8094-610-4.

KRNÁČ, J. 2007. *Mikroregión, základ spolupráce a tvorby partnerstiev*. [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné na internete: <http://www.speednet.sk/users/cerco/zbornik/vsap2007/pdf/krnac.pdf)>.

MIESTNA AKČNÁ SKUPINA HORNÝ LIPTOV. 2016a. *Integrovaná stratégia rozvoja územia*. [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné na internete: <http://www.hornyliptov.sk/upload/File/integrovana_strategia/ISRU_MAS_kompletna_verzia.pdf>.

MIESTNA AKČNÁ SKUPINA HORNÝ LIPTOV. 2016b. *Zaujímavosti z územia MAS*. [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné na internete: <http://www.hornyliptov.sk/aktuality/novinka/881/strategia-je-rozvoj-uzemia-horneho-liptova-je-pripravena.html>.

MIESTNA AKČNÁ SKUPINA HORNÝ LIPTOV. 2016c. *Stratégia CLLD do roku 2020*. [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné na internete: <https://www.enviroportal.sk/eia/dokument/237031>.

MIESTNA AKČNÁ SKUPINA HORNÝ LIPTOV. 2016d. *Výročná správa MAS HL za rok 2014.* [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné na internete: <http://www.hornyliptov.sk/upload/File/dokumenty_2015/vyrocna_sprava_final.pdf>.

MINISTERSTVO PÔDOHOSPODÁRSTVA A ROZVOJA VIDIEKA SR. *Systém riadenia CLLD 2014 - 2020.* [online]. [cit. 2016-09-26]. Dostupné na internete: <http://www.apa.sk/download/8715>.

NÁRODNÁ SIEŤ ROZVOJA VIDIEKA SR. *Verejno-súkromné partnerstvá a miestne akčné skupiny v Žilinskom kraji.* [online]. [cit. 2016-09-26]. Dostupné na internete: <http://www.nsrv.sk/download.php?1486>.

OREMUSOVÁ, D. 2009. *Geografické aspekty regionálneho rozvoja mikroregiónu Termál*. Nitra: UKF v Nitre. 146 s. ISBN 978-80-8094-559-6.

PAVLÍKOVÁ, I. 2016. <Prehľad zrealizovaných projektov_doba realizácie>. Osobná komunikácia. 2016-09-05. e-mail: info@hornyliptov.sk

PUSTÁ, B. – DOLNÁ, Z. 2009. Mikroregionálne združenie ako jedna z foriem spolupráce obcí. In *Geographica Cassoviensis.* ISSN 1337-6748, 2009, roč. 4, č. 2, s. 116-123.

SLAVÍK, V. – BAČÍK, V. 2007. Mikroregióny ako podklad ku komunálnej reforme v SR. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2007, roč. 1, s. 155-163.

SPIŠIAK, P. 1999. Rozvoj *vidieka vo vybraných mikroregiónoch Slovenska*. In: *Geografia – časopis pre základné, stredné a vysoké školy*. Bratislava: Geoservis, roč. 7, č. 1, s. 17-19.

VRBIČANOVÁ, G. 2015. *Komparácia inštitucionálneho zabezpečenia regionálneho rozvoja na Slovensku.* [online]. [cit. 2016-09-10]. Dostupné na internete: <http://crzp.sk/crzpopacxe/openURL?crzpID=f12b8c2a-eddd-4374-b703-f4e5b1540752&crzpSigla=ukfnitra> .

VRBIČANOVÁ, G. 2016. Geografické informácie obcí MAS Horný Liptov vo virtuálnom prostredí. In *Študentská vedecká konferencia 2015*. Nitra: UKF v Nitre, 2016. ISBN 978-80-558-0791-1.

ZÁKON č. 309/2014 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa Zákon č. 539/2008 z. z. o podpore regionálneho rozvoja.

CURRENT TRENDS IN REGIONAL DEVELOPMENT OF THE LOCAL ACTION GROUP HORNÝ LIPTOV

Summary

Nine years have passed since foundation of the association in the Horný Liptov. LEADER program implementation in 2007 - 2013 stimulates cooperation between enterprises on the level of government and the private sector. Since that time remains committed to its major players association jointly plan the development of the territory. They focus on the requirements and specificities of member municipalities and entities on their territories. In the new programming period entered MAS HL with two programming documents whose vision / visions will try to implement by 2022.

Despite the long period of activity MAS HL was failing to expressively promote their activities in the area. Internet services are quickly developed and refined. In the virtual world have to them free access almost all of the inhabitants. Despite their big potential, the member communities or MAS HL do not use them enough.There is absence of customising to the potential customers through social networking, promotion outside its territory is insufficient.

We expect that improved marketing could lead to the development of rural tourism, improving the aesthetic appearance of the member communities and improve the quality of life of the population with a view to sustainable development.

Bc. Gréta Vrbičanová
RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: greta.vrbicanova@student.ukf.sk, hkramarekova@ukf.sk

VYBRANÉ UKAZOVATELE SOCIOEKONOMICKEJ ÚROVNE REGIÓNOV V PRIESTORE DUNAJSKEJ STRATÉGIE

Ján Výbošťok, Hilda Kramáreková

Abstract

The Danube Region Strategy, as one of four European Union Macro-Regional Strategies tends to better co-operation management in the Danube basin. The Strategy unites 14 countries, out of which nine are EU Member States. And while the other 4 are not part of the Union, this co-operation usually helps to hasten their integration into European structures. This article aims to introduce the EU Macro-Regional Strategies, their place within European Territorial Co-operation and also within the EU Cohesion Policy because European Territorial Co-operation is one of two EU Cohesion Policy goals for the 2014 – 2020 programming period. However, we will pay special attention to the Danube Region Strategy which we will also review through the chosen socio-economic indices.

Keywords: Macro-regional Strategy, maritime strategy, Danube Region Strategy, regional disparities, social-economic indicators

Úvod

Formovanie súčasnej Európy predstavuje dlhodobý a zložitý proces, ovplyvňovaný množstvom historických, politických a sociálno-ekonomických faktorov. V roku 1990 bola založená iniciatíva INTERREG (alebo aj Európska územná spolupráca), z ktorej sa v roku 2007 stal samostatný cieľ politiky súdržnosti EÚ. V roku 2014 si INTERREG tento status zachoval a tak je vo svojom piatom programovom období jedným z dvoch cieľov politiky súdržnosti 2014 – 2020 s rozpočtom viac ako 10 mld. EUR. Walter Deffaa sa v roku 2014 vyjadril, že historicky najväčšou inováciou INTERREG-u sú tzv. makroregionálne stratégie. Tie predstavujú integrovaný rámec slúžiaci na podporu hlbšej spolupráce v rôznych oblastiach rozvoja, pričom rešpektujú princípy stratégie Európa 2020, a teda inteligentný, udržateľný a inkluzívny rast. Makroregionálne stratégie sú formované z viacerých krajín a regiónov, tzv. makroregiónov (príp. nadnárodných oblastí). V súčasnosti fungujú 4 makroregionálne stratégie v regióne Baltského mora, Podunajska, Jadranského a Iónskeho mora a v alpskej oblasti. Okrem toho v súčasnosti funguje aj námorná stratégia pre pobrežie Atlantického oceánu, ktorá sa však riadi podobnými (príp. rovnakými) pravidlami ako makroregionálne stratégie. Pre správne fungovanie stratégií je potrebný nielen systém ich riadenia, ale aj vzájomná spolupráca. Tá je uskutočňovaná aj prostredníctvom programov INTERREG-u – predovšetkým však programov nadnárodnej spolupráce.

V príspevku sa venujeme predovšetkým Dunajskej stratégii, nakoľko jej súčasťou je aj Slovensko. Tá územne pokrýva približne územie dunajského povodia, pričom zahŕňa 10 členských krajín EÚ a 4 krajiny mimo EÚ. Stratégia je financovaná z Európskych štrukturálnych a investičných fondov, ako aj z iných podporných nástrojov, ako napr. komunitárnych programov, iniciatív, príp. v rámci tzv. „vonkajších" krajín[1] z Nástroja predvstupovej pomoci pre kandidátske a potenciálne kandidátske krajiny a z Nástroja európskeho susedstva pre krajiny podieľajúce sa na Európskej susedskej politike na východnej hranici EÚ. Pokiaľ ide o financovanie prostredníctvom programov územnej spolupráce, pre EUSDR je nesmierne dôležitý Dunajský nadnárodný program 2014 – 2020, ktorý zdieľa so stratégiou územné pôsobenie a jeho ciele a priority boli navrhnuté tak, aby efektívne prispievali k cieľom stratégie. V záverečnej časti príspevku sa venujeme vyjadreniu priestorovej diferenciácie záujmového územia prostredníctvom vybraných makroekonomických a štrukturálnych ukazovateľov. Získané údaje sme vyjadrili kartograficky, pričom môžeme prakticky pri všetkých ukazovateľoch pozorovať značné rozdiely medzi západom a východom, ako aj medzi hlavnými mestami a zvyšnými regiónmi v menej rozvinutých krajinách.

Teoreticko-metodické východiská problematiky

Nakoľko sa makroregionálne stratégie začali vyvíjať len v posledných 10 rokoch, ide o pomerne nový predmet skúmania viacerých vedných disciplín, predovšetkým však ekonómie, politológie a medzinárodných vzťahov. V geografických prácach sa, žiaľ, vzhľadom na teritoriálny rozsah a prierezový charakter stratégií, vyskytuje problematika len vo veľmi malom rozsahu, a to aj napriek tomu, že sú stratégie propagované najvyššími predstaviteľmi EÚ a Európskej komisie (ďalej „EK"). Aj preto je často náročné získať akékoľvek podklady na túto tému z iných zdrojov ako z publikácií EK zverejnených na informačnom portáli Inforegio (EK, 2014, 2016b), z legislatívnych dokumentov na portáli EUR-LEX (EUR-LEX, 2010, 2013), publikácií Generálneho riaditeľstva pre vnútornú politiku EÚ (2015), webových stránok INTERACT-u (INTERACT ENPI, 2016), ale i samotných stránok stratégií (napr. EUSDR, 2016a, 2016b, 2016c, 2016d) a nadnárodných programov (DNP, 2014, 2016a, 2016b).

Ako sme už spomínali, príspevkov a monografií, na tému jednotlivých stratégií, ale aj stratégií vo všeobecnosti, nie je zatiaľ dostatok. Spomenúť možno prácu Duboisa et al. (2009), ktorá predstavuje teoretické východiská stratégií, ich prepojenie s územnou spoluprácou, európskou integráciou, ale aj ich zahrnutie v politických dokumentoch EÚ. Významnou odbornou udalosťou v rámci EUSDR bola konferencia organizovaná v rámci *Danube Strategy Research Network* v novembri 2013 – *EU Strategy for the Danube Region: Challenges and Chances*

[1] vonkajšia krajina je v tomto prípade tá, ktorá nie je členom EÚ

2014 – 2020 (Sielker, Vonhoff eds., 2015), kde prezentovalo výstupy množstvo odborníkov z rôznych oblastí v uvedených troch sekciách – Akademický a politický ohlas k EUSDR; Skúsenosti s EUSDR v praxi; Vedecká podpora pre Podunajskú oblasť. Ďalej možno spomenúť príspevok Kern a Gänzleho (2013) zameraný na tzv. koncept makroregionalizácie, či príspevok Groenendijka (2013), ktorý spájal makroregióny s európskou integráciou. Významnú štúdiu publikovalo aj Generálne riaditeľstvo pre vnútornú politiku EÚ, ktorá kládla dôraz na novú úlohu makroregiónov v rámci Európskej územnej spolupráce (2015).

Makroregionálne stratégie a stratégie pre námorné oblasti v kontexte politiky súdržnosti EÚ

Politika súdržnosti (alebo aj kohézna politika, príp. regionálna politika EÚ) sa zameriava na všetky regióny a mestá v Európskej únii (ďalej „EÚ“) s cieľom podporovať tvorbu pracovných miest, konkurencieschopnosť podnikov, hospodársky rast, trvalo udržateľný rozvoj a zlepšovať kvalitu života občanov (EK, 2016a). Politika súdržnosti dáva jasne najavo, že ktokoľvek na ktoromkoľvek mieste EÚ má príležitosť zúčastniť sa a profitovať zo spoločného trhu.

Politika súdržnosti je „viditeľná ruka“ trhu, ktorá sa usiluje o vyvážený a trvalo udržateľný rozvoj a zároveň podporuje ekonomickú integráciu v celej EÚ ako celku. Ide o lokálne orientovanú politiku, ktorá dáva úlohu každému európskemu územiu v tom zmysle, že nie je prekážkou optimálneho rozvrhnutia ekonomickej aktivity, ale samé sa môže stať zdrojom rastu. Jedna z nedávnych ekonomických teórií potvrdzuje tento prístup mnohými prípadovými štúdiami, ktoré dokazujú, že „na geografii záleží“ a že politika súdržnosti môže priniesť zmenu (EK, 2008).

Politika súdržnosti zlepšuje konkurencieschopnosť regionálnych ekonomík tým, že poskytuje „európske“ verejné statky, ktoré nedokáže poskytnúť trh. Hlavné dopravné a energetické siete, environmentálna politika, investície do vzdelávania, výskumu a vývoja sú toho príkladom. Počas minulého programového obdobia sa investičné priority politiky súdržnosti radikálne zmenili, pričom sa viac zdrojov vyčlenilo práve na výskum.

Súčasná politika súdržnosti je plnoprávna rozvojová politika, založená na prínosoch a ľuďoch priamo na mieste. To je kľúčová výhoda pri zameraní sa na nové výzvy, ktorým čelia európske územia. Tie budú konfrontované s potrebou prispôsobiť sa tlakom globálnej ekonomiky, klimatické zmeny budú predstavovať hrozby a príležitosti pre niekoľko sektorov, demografia a starnúce obyvateľstvo si bude vyžadovať zmeny v politikách trhu práce a nové sociálne riziká vyplývajúce z ekonomických zmien si budú vyžadovať nové prístupy.

Ekonómovia tvrdia, že regionálny a miestny rozvoj – kombinujúci hospodársky rast a menšie geografické rozdiely – bude vo zvýšenej miere dôležitý pri zvládaní týchto výziev. Diskusiu o budúcnosti politiky súdržnosti treba vidieť v tomto kontexte.

Úspechy politiky súdržnosti si všimli aj ďalšie krajiny. Mnoho krajín a organizácií (Juhoafrická republika, Ukrajina, MERCOSUR a pod.) vyjadrilo veľký záujem o model politiky súdržnosti, pretože je považovaný za vysoko efektívny mechanizmus vzhľadom na jej obmedzený rozpočtový rámec.

Prostredníctvom medzinárodnej spolupráce premieta politika súdržnosti európske hodnoty za hranice územia Únie. A práve tento fakt je jedným z hlavných dôvodov pre vznik tzv. makroregionálnych stratégií (nielen) na území EÚ.

Európska územná spolupráca (ďalej „EÚS“) predstavuje základ pre tvorbu európskeho priestoru a zohrala významnú úlohu pri budovaní integrujúcej sa Európy, pričom predstavovala dôležitý prvok zvyšovania stability vďaka prehĺbeniu vzájomnej dôvery, porozumenia a demokracie (Rajčáková, 2009).

Formovanie súčasnej Európy predstavuje dlhodobý a zložitý proces, ovplyvňovaný množstvom historických, politických a sociálno-ekonomických faktorov. História európskej územnej spolupráce siaha až do 50. rokov 20. storočia, kedy zástupcovia pohraničných území hlásali po potrebe odstránenia hraničných bariér a po rozvoji vzájomnej spolupráce v týchto regiónoch. Prvé úspechy pohraničnej spolupráce Európy boli zaznamenané na hraniciach Nemecka s Holandskom a Francúzskom, kde boli založené tzv. regionálne (komunálne) zväzy (EK, 2015a).

EÚS, tiež známa ako INTERREG, je jedným z dvoch cieľov politiky súdržnosti 2014 – 2020 a predstavuje rámec pre implementáciu spoločných aktivít a politických výmen medzi národnými, regionálnymi a lokálnymi aktérmi rôznych členských štátov. INTERREG bol založený v roku 1990 ako komunitárna iniciatíva s rozpočtom len 1,1 mld. EUR, pričom zastrešoval iba cezhraničnú spoluprácu. Neskôr pribudla aj nadnárodná a medziregionálna kooperácia. Postupom času sa INTERREG stal kľúčovým nástrojom EÚ na podporu spolupráce partnerov na opačných stranách hraníc štátov. Programy INTERREG-u sú financované najmä z Európskeho fondu regionálneho rozvoja (ďalej „ERDF“) a majú podporiť harmonický rozvoj jednotlivých teritórií EÚ na rôznych hierarchických úrovniach.

EÚS je rozdelená do troch kategórií spolupráce. INTERREG A, čiže cezhraničná spolupráca, slúži na prekonávanie bežných výziev prihraničných regiónov a na podporu ich nevyužitého potenciálu rozvoja. Programy cezhraničnej spolupráce slúžia na podporu regiónov NUTS III ležiacich priamo na hraniciach, alebo v ich priamom kontakte a sú riadené spoločnými štruktúrami (EK, 2015b). Pre potreby nášho príspevku je však oveľa významnejšia nadnárodná spolupráca (INTERREG B). Tá zahŕňa regióny z viacerých krajín EÚ, ktoré spolu vytvárajú väčšie oblasti. Cieľom je zlepšiť spoluprácu a územný rozvoj v rámci EÚ prostredníctvom spoločného prístupu pri riešení bežných problémov. Nadnárodné programy pridávajú do rozvoja regiónov tzv. extra európsky rozmer, keď vznikajú z analýz na úrovni Európy, vedúc k odsúhlaseným prioritám a koordinovanej strategickej odozve (EK, 2015c). Posledným typom spolupráce je medziregionálna

spolupráca (INTERREG C). Tá funguje na paneurópskej úrovni a zastrešuje všetky členské a niektoré partnerské štáty[2] (EK, 2015d).

Na základe podoby politiky súdržnosti 2014 – 2020 a cieľov stanovených v stratégii Európa 2020, bol INTERREG do značnej miery upravený, aby dosiahol väčší vplyv a efektívnejšie využitie investícií. Kľúčovými bodmi reformy sú koncentrácia, zjednodušenie a orientácia výsledkov. Súčasná piata etapa INTERREG-u je založená na 11 investičných prioritách, ktoré za účelom dosiahnutia inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu zahŕňajú:

1. výskum a inovácie; informačné a komunikačné technológie; nízko uhlíkovú ekonomiku; konkurencieschopnosť MSP;
2. boj s klimatickými zmenami; životné prostredie a efektívnosť zdrojov; udržateľnú dopravu;
3. zamestnanosť a mobilitu; sociálnu inklúziu; lepšie vzdelávanie, odbornú prax; transparentnú verejnú správu (EK, 2015a).

Pre EÚS je vyčlenených približne 10 mld. EUR (2,8 % rozpočtu pre politiku súdržnosti 2014 – 2020), rozdelených do 92 programov cezhraničnej, 15 programov nadnárodnej a 4 programov medziregionálnej spolupráce medzi regiónmi a územnými, sociálnymi a ekonomickými partnermi. Rozpočet tiež zahŕňa alokáciu ERDF pre členské štáty spolupracujúce na hraniciach EÚ s externými partnermi, ktorí získajú podporu z ďalších nástrojov – IPA (Nástroj predvstupovej pomoci) a ENI (Nástroj európskeho susedstva).

Podľa nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 1299/2013 o osobitných ustanoveniach na podporu cieľa EÚS z ERDF by mala EK určiť oblasti nadnárodnej spolupráce so zreteľom na opatrenia potrebné na podporu integrovaného územného rozvoja. Pri určovaní uvedených oblastí by mala pritom EK zohľadniť skúsenosti získané pri vykonávaní predchádzajúcich programov a v náležitých prípadoch makroregionálne stratégie a stratégie pre morské oblasti.

Makroregionálne stratégie predstavujú nový významný riadiaci nástroj (nielen) v rámci EÚ, pričom zahŕňajú množstvo štátnych a neštátnych aktérov v rôznych sférach na určitom území. Nové regulatívy politiky súdržnosti 2014 – 2020 stanovujú väčšiu integráciu operačných programov, ako aj programov európskej územnej spolupráce do makroregionálnych stratégií a potenciálne využitie ***európskych zoskupení územnej spolupráce*** na ich realizáciu. Za týmto účelom zastáva Európsky parlament tzv. miestom určený, kontraktuálny prístup k makroregionálnej spolupráci, najmä však pre zahrnutie susedných krajín, čím dochádza k vytváraniu teritoriálnych synergií a k znižovaniu regionálnych disparít. Zavádzanie takéhoto prístupu do praxe je kľúčovou témou budúcnosti (Generálne riaditeľstvo pre vnútornú politiku EÚ, 2015).

[2] Island a Lichtenštajnsko sa podieľajú na programe ESPON. Nórsko a Švajčiarsko sa okrem toho podieľajú aj na zvyšných 3 programoch (INTERREG EUROPE, URBACT a INTERACT).

Makroregionálne stratégie predstavujú akýsi integrovaný rámec schválený Európskou radou, ktorý môže byť, okrem iného, podporený z Európskych štrukturálnych a investičných fondov (ďalej „EŠIF“) a bojovať tak s problémami daného regiónu v oblasti ekonomickej, sociálnej a územnej súdržnosti (EK, 2014). Stratégie vznikli za účelom pridania hodnoty jednotlivých zásahov, či už EÚ, národných alebo regionálnych autorít, ale aj súkromného sektoru, takým spôsobom, ktorý značne posilňuje fungovanie makroregiónu. Vďaka riešeniu problémov v relatívne menšej skupine regiónov taktiež umožňuje uvoľnenie cesty pre lepšiu súdržnosť na úrovni EÚ. Vzájomná spolupráca sa tak môže stať zvykom a kompetenciou. Ciele jednotlivých stratégií závisia od potrieb regiónov. Stratégie však nie sú samostatne financované, ale jednou z ich výziev je nájsť spôsob využitia existujúcich zdrojov, legislatívy a inštitucionálnych štruktúr pre úžitok celého regiónu. Čo však označuje pojem makroregión? Neexistuje žiadna štandardná definícia tohto pojmu, no v zásade ide o oblasť zahŕňajúcu územia niekoľkých krajín alebo regiónov, ktoré majú spoločné záujmy a problémy (INTERACT ENPI, 2016). V minulosti označoval pojem makroregión regionalizáciu medzi suverénnymi štátmi. Dnes je tento tradičný prístup rozšírený tak, aby zahŕňal aj iné skupiny subnárodných jednotiek do makroregiónu (Dubois et al., 2009). Ďalší prístup označuje makroregión ako obmedzený počet štátov, ktoré sú prepojené určitými geografickými vzťahmi a stupňom vzájomnej závislosti. Pojem tiež chápaný aj ako priestorovo súdržné územie zložené z dvoch a viac štátov (Harlid, 2012). Kern a Gänzle (2013) tvrdia, že tzv. makroregionalizácia prináša nové politické príležitosti pre subnárodné autority a širokú verejnosť. Ak napr. subnárodné autority vytvoria nadnárodné siete, tie sa môžu rozvinúť do konštitutívnych prvkov makroregiónov.

Makroregionálne stratégie predstavujú podľa bývalého generálneho riaditeľa EK pre regionálnu a mestskú politiku Waltera Deffaaho najväčšiu inováciu EÚS od jej vzniku v roku 1990 (EK, 2016b). V súčasnosti fungujú 4 makroregionálne stratégie – Stratégia EÚ pre región Baltského mora, Stratégia EÚ pre podunajskú oblasť, Stratégia EÚ pre oblasť Jadranského a Iónskeho mora a Stratégia EÚ pre alpskú oblasť, taktiež funguje aj jedna stratégia pre námornú oblasť – Atlantická stratégia. Okrem toho sa uvažuje aj o ďalších stratégiách (napr. Karpatská, Stredomorská a pod.).

Skúsenosti z existujúcich stratégií ukázali, že dobrý a stabilný systém riadenia je kľúčový pre ich efektívnu implementáciu. EK identifikovala hlavné potreby – silnejšie politické vedenie a efektívne rozhodovanie a prehľadnejšiu organizáciu práce. Lepší systém riadenia nie je o financiách ani o byrokracii, ale o tom, že ako a kým je stratégia implementovaná a spoločné aktivity iniciované a financované (Stratégia EÚ pre región Jadranského a Iónskeho mora, 2016).

Pre efektívnosť stratégií má veľký význam prehľadná politická štruktúra na vysokej úrovni, ktorá má zabezpečiť všeobecné usmerňovanie, stanoviť priority a prijímať kľúčové rozhodnutia. Súčasný systém sa z hľadiska strategického

vedenia značne opiera o EK, ktorá zabezpečuje dynamiku, hľadá východiská patových situácií a organizuje dôležité podujatia, ale aj podporuje kľúčových aktérov a ma ústrednú úlohu pri podávaní správ a hodnotení a má tiež významnú sprostredkovateľskú pozíciu EÚ. Strategicky dôležitú celoštátnu koordinačnú úlohu majú ministri krajín, v ktorých sa nachádzajú národné kontaktné body. Národné kontaktné body by mali byť na národnej úrovni koordinované špecializovanými odborníkmi. Okrem vedenia je však dôležitá aj zodpovednosť a potreba zapojenia zainteresovaných strán vrátane zvolených poslancov na rôznych úrovniach (obr. 1). Zúčastnené strany by mali plne využiť potenciál programov nadnárodnej spolupráce a programu INTERACT (EK, 2016b).

Obr. 1: Sieťovanie v regionálnom rozvoji na najvyšších hierarchických úrovniach so zameraním sa na makroregionálne stratégie EÚ (2016)
Figure 1: High-level Networking of the Regional Development Focused on the Macro-Regional Strategies (2016)

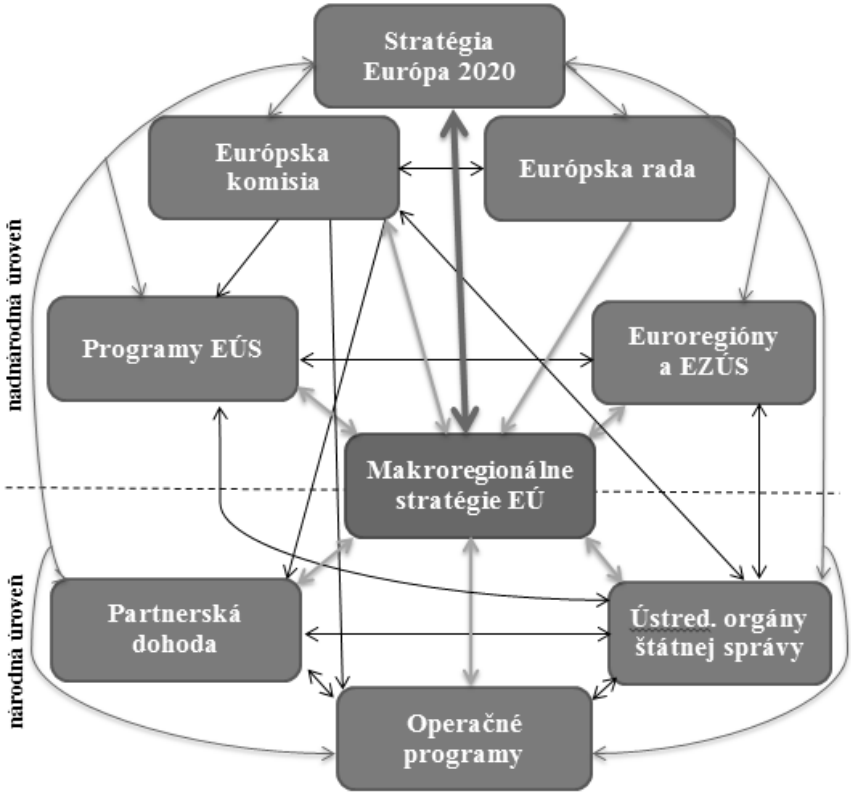

Zdroj: Výbošťok, 2016

Základné informácie o Dunajskej stratégii

Druhá najdlhšia rieka Európy a „najmedzinárodnejšia“ rieka sveta[3], ktorej dĺžka je približne 2 860 km, spája Čierny les a Čierne more, tečie cez 10 krajín, jej povodie zasahuje do ďalších 4 a predstavuje hlavnú os tzv. Stratégie EÚ pre podunajskú oblasť (ďalej „EUSDR“ a/alebo „Dunajská stratégia“). Stratégiu tvorí 14 krajín, z ktorých 9 je v súčasnosti členským štátom EÚ, 2 sú kandidátskymi krajinami a 1 je potenciálnou kandidátskou krajinou (mapa 1). Stratégia je miestom bývania 102,8 mil. obyvateľov (k 31.12.2014), čo je viac ako pätina populácie EÚ (EK, 2011).

Spolupráca zameraná na problematiku Dunaja a jeho povodia sa začala viac rozvíjať po prijatí **Dohovoru o spolupráci pri ochrane a trvalom využívaní Dunaja** (Dunajského dohovoru) v Sofii v roku 1994. Ten je zameraný na zlepšenie kvality a ochranu Dunaja a vôd v jeho povodí a jeho cieľom je zabezpečiť ochranu podzemných a povrchových vôd v celom povodí, ochranu pred nebezpečenstvom vznikajúcim z havárií a ochranu pred povodňami a ľadovými javmi na rieke Dunaj (Enviroportál, 2016).

Mapa 1: Územné pokrytie Dunajskej stratégie (2016)
Map 1: Territorial coverage of the Danube Region Strategy (2016)

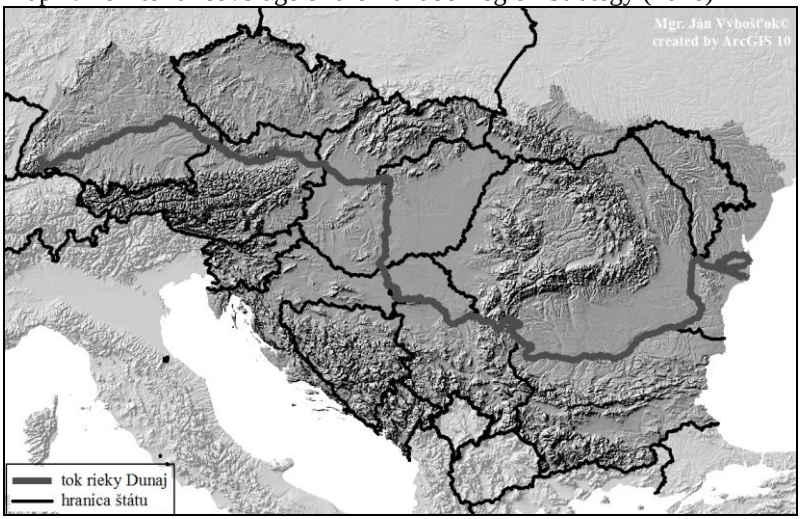

Zdroj: Eurostat, 2016; EEA (Európska environmentálna agentúra), 2016; DNP, 2014

[3] Povodie žiadnej inej rieky sveta nezasahuje do územia 19 krajín. Dunaj taktiež preteká 10 krajinami, čo je druhé miesto na svete (po Níle, o čom však možno z viacerých dôvodov polemizovať).

V októbri 2008 sa *eurokomisárka pre regionálnu politiku Danuta Hübner* vyjadrila, že dôležitosť dunajského povodia pre politiku EÚ netreba podceňovať a vyjadrila potrebu vyvinúť v podunajskej oblasti podobnú stratégiu, aká v tom čase vznikala v oblasti Baltského mora, nakoľko pre všetky krajiny EÚ nemôže fungovať rovnaký prístup. Pre podunajskú oblasť bola nutná cielená politika pre jej ekologické, dopravné a sociálno-ekonomické potreby. To viedlo v roku 2009 Európsku radu k formálnej výzve pre EK, aby pripravila Stratégiu EÚ pre podunajskú oblasť. Tá bola dokončená EK v decembri 2010 a schválená Európskou radou 24. júna 2011. Bola rozvíjaná spoločne EK, ako aj krajinami v oblasti a zúčastnenými stranami v záujme spoločného adresovania bežných výziev. Stratégia sa snaží o vytvorenie synergických efektov a koordinácie medzi existujúcimi politikami a iniciatívami v regióne (EUSDR, 2016d).

Podunajská oblasť je veľmi rôznorodá, ako z geografického, ekologického, kultúrneho, tak i z ekonomického hľadiska a má veľmi dôležitú strategickú polohu, nakoľko otvára EÚ jej susedom – oblasti Čierneho mora, južnému Kaukazu a strednej Ázii (EUR-LEX, 2013).

Čo sa týka riadenia, implementáciu stratégie zabezpečuje **EK** prostredníctvom **Generálneho riaditeľstvo pre regionálnu a mestskú politiku**. To koordinuje stratégiu na politickej úrovni spoločne so **Skupinou na vysokej úrovni**. Prioritné oblasti sú spoločne koordinované 2 zúčastnenými krajinami, alebo regiónmi, ktorí konzultujú s EK, súvisiacimi agentúrami EÚ a regionálnymi orgánmi. Pre každú prioritnú oblasť si kompetentné krajiny zvolia spoločne jedného **koordinátora prioritnej oblasti**, ktorý zabezpečuje implementáciu akčného plánu. **Národní koordinátori** koordinujú a pozorujú participáciu ich krajiny na implementácii stratégie. Ich úlohou je propagovať stratégiu na národnej úrovni a informovať relevantné zúčastnené strany, ako aj pomáhať EK v uľahčení fungovania stratégie. Národným koordinátorom na Slovensku je *Odbor prierezových priorít Úradu vlády SR,* v súčasnosti zastúpený riaditeľom *Ing. Ladislavom Šimkom*. Úrad vlády SR je tiež **národným kontaktným bodom** pre SR. **Dunajský strategický bod** vznikol v roku 2015 za účelom zlepšenia implementačného procesu stratégie podporením EK v jej koordinačných úlohách a propagácie stratégie na európskej úrovni (EUSDR, 2016b). **INTERACT bod** pre Dunajskú stratégiu, ktorý slúži na technickú pomoc, sa nachádza vo Viedni (INTERACT ENPI, 2016).

Stratégia môže byť financovaná z EÚ prostredníctvom mnohých finančných nástrojov, ako napr. *EŠIF (ERDF, ESF – Európsky sociálny fond, EAFRD – Európsky poľnohospodársky fond pre rozvoj vidieka, EMFF – Európsky fond pre námorné otázky a rybné hospodárstvo), KF – Kohézny fond, IPA a ENI, programov EÚS*, príp. *komunitárnych programov*. Čo sa týka medzinárodných finančných inštitúcií, podpora smeruje z *Európskej investičnej banky, Európskeho investičného fondu*, či *Európskej banky pre rekonštrukciu a rozvoj*. Okrem toho je však množstvo ďalších príležitostí pre finančnú podporu na národnej, regionálnej, a lokálnej úrovni z verejných, ale aj súkromných zdrojov. Na stránkach stratégie, EK, INTERACT-u,

ale aj mnohých ďalších sú ďalšie príručky a návody vysvetľujúce postupy pre získanie financií potrebných pre realizáciu projektov (EUSDR, 2016a).

Zakladajúce programové dokumenty stratégie sú **Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov** a **akčný plán**. Oznámenie vymedzuje samotnú podunajskú oblasť, stručne ju charakterizuje, vymedzuje kľúčové problémy v regióne a určuje víziu oblasti do roku 2020 (EUR-LEX, 2010). Akčný plán ďalej vymedzuje samotné piliere a jednotlivé prioritné oblasti, ktoré vybrala EK v spolupráci s členskými štátmi, regiónmi a ostatnými zainteresovanými stranami (Úrad vlády SR, 2011a). Cieľom dokumentu je prejsť „od slov k činom" tým, že sa určia konkrétne priority pre makroregión. Akčný plán by sa po určitú dobu nemal meniť, no v priebehu rokov sa môže obsah dokumentu aktualizovať, z toho vyplýva, že ide o „priebežný" plán a bude sa pravidelne revidovať. Medzi ďalšie dôležité dokumenty patria **závery Európskej rady**, **správy EK** a **spoločné vyhlásenia ministrov** (EUSDR, 2016c). **Správa Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov o EUSDR** je správa o činnosti a implementácii stratégie. Správa hodnotí úspechy stratégie a zrealizované projekty v rámci jednotlivých prioritných oblastí, okrem toho poukazuje na funkčnú platformu spolupráce v regióne s nedávnou históriou konfliktov, konštatuje získané skúsenosti z implementovania stratégie a podáva odporúčania pre budúce ešte efektívnejšie fungovanie Dunajskej stratégie.

Slovensko sa aktívne zapájalo do prípravy stratégie už od úplného začiatku. Uznesením vlády č. 149/2010 bola schválená **Národná pozícia k EUSDR**, ktorá bola následne **aktualizovaná** a schválená uznesením vlády č. 229/2011. Týmto uznesením mal Úrad vlády SR predložiť na rokovanie vlády SR materiál **Návrh systému koordinácie a aktualizácie projektových zámerov v prioritných oblastiach EUSDR**, ktorý bol následne schválený uznesením vlády č. 497/2011. Novelizácia národnej pozície reflektovala aktuálny vývoj v predimplementačnej fáze procesu prípravy EUSDR.

V záujmovom území sa vyskytujú rôzne problémy, ktoré sa premietajú do **4 pilierov** a **11 prioritných oblastí** (EUSDR, 2016d).

Prvý pilier je zameraný na 3 prioritné oblasti: *1. zlepšiť mobilitu a multimodalitu (A. vnútrozemské vodné cesty, B. cestné, železničné a letecké spojenia), 2. podporovať udržateľné zdroje energií, 3. podporovať kultúru a turizmus, kontakty medzi ľuďmi* (Úrad vlády SR, 2011b). Z projektov v rámci prvého piliera možno spomenúť projekt prioritnej oblasti (ďalej „PA") 1A, ktorý nadväzuje na zmluvu z roku 1977. Ide o Komplexné riešenie úseku Dunaja smerom po prúde za Bratislavou (Vodné dielo Gabčíkovo-Nagymaros) a má vyriešiť už takmer 40-ročný spor medzi Slovenskom a Maďarskom, ktorý nastal pri výstavbe vodného diela. V rámci PA 1B ide napr. o projekt Rýchlostnej cesty R4, ktorá má prepojiť slovensko-poľskú štátnu hranicu, so slovensko-maďarskou

hranicou. Časť z úseku je v prevádzke, no väčšia časť je v stave prípravy alebo návrhu. Projekty v rámci PA 2 sú zastúpené najmä vydávaním propagačných materiálov. V rámci PA 3 bol podporený napr. projekt Koncepcia udržateľného rozvoja cestovného ruchu v Kravanoch nad Dunajom a Lábatlane.

Tri prioritné oblasti v rámci druhého piliera sú: *1. obnoviť a udržať kvalitu vôd, 2. riadiť riziká v oblasti životného prostredia* a *3. chrániť biodiverzitu, krajinu a kvalitu ovzdušia a pôdy*. Prioritná oblasť 4, ktorá je koordinovaná Slovenskom a Maďarskom, je zastúpená projektom Slovenského hydrometeorologického ústavu, a to projekt Operačného programu (ďalej „OP“) Juhovýchodná Európa – Udržateľný integrovaný manažment medzinárodného riečneho koridoru v juhovýchodných európskych krajinách. Projekt v rámci PA 5 so zapojením SR bol opäť zabezpečený programom Juhovýchodná Európa. Šlo o projekt SEERISK, teda Spoločný krízový manažment – hodnotenie rizík a pripravenosť v Dunajskom makroregióne. Slovensko sa zapojilo aj do projektov v rámci PA 6, napr. (opäť) projekt OP JV Európa 2007 – 2013, a to BioREGIO – Integrovaný manažment biologickej a krajinnej diverzity pre udržateľný regionálny rozvoj a ekologickú prepojenosť v Karpatoch.

Medzi prioritné oblasti zahrnuté v pilieri č. 3 patria: *1. rozvíjať znalostnú spoločnosť prostredníctvom výskumu, vzdelávania a informačných technológií, 2. podporovať konkurencieschopnosť podnikov vrátane rozvoja zoskupení* a *3. investovať do ľudí a zručností*. Druhou prioritnou oblasťou, na ktorej koordinovaní sa podieľa aj Slovensko, a to spoločne so Srbskom, je PA 7. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, ako koordinátor PA 7, bol taktiež vedúcim partnerom v rámci projektu Úvod do prvkov odborného vzdelávania a výskumu v SR, ktorý bol financovaný prostredníctvom programu Erasmus+. Do programu sa v rámci Slovenska zapojili aj Štátny inštitút odborného vzdelávania a Slovensko-nemecká obchodná a priemyselná komora. Ôsma prioritná oblasť bola realizovaná napr. prostredníctvom projektu INNO AGRI, ktorý je zameraný na podporu spolupráce medzi podnikateľmi, do žiadneho projektu PA 8 sa však slovenský partner nezapojil. Z projektov PA 9 možno spomenúť pilotný projekt PA 9 vytvárajúci klaster škôl sekundárneho vzdelávania pod názvom Podpora mladistvých – prepojenie Európy.

Posledný pilier Dunajskej stratégie v sebe zahŕňa dve prioritné oblasti, a to: *1. zvýšiť inštitucionálnu kapacitu a spoluprácu* a *2. spolupracovať s cieľom podporiť bezpečnosť a riešiť organizovanú a závažnú trestnú činnosť*. Z projektov 10. prioritnej oblasti možno spomenúť skupinu projektov Mestská platforma podunajskej oblasti. Do projektov poslednej PA sa slovenská strana nezapojila.

Dunajská stratégia má ambíciu vytvoriť mechanizmus spoločnej zodpovednosti podunajských krajín za ekonomický a spoločenský rozvoj oblasti za účelom zachovania prírodného a kultúrneho dedičstva.

Implementačný proces Dunajskej stratégie sa pravidelne hodnotí a diskutuje na ročných fórach, ktoré boli zatiaľ 4, pričom ten posledný bol 29. – 30. októbra

2015 v **Ulme** v Nemecku pod menovkou *„Inteligentné, sociálne, udržateľné – inovácie pre podunajskú oblasť"*. Fórum bolo zamerané na inovácie, profesionálne školenia, duálne vzdelávanie, podnikanie a civilnú ochranu (EUSDR, 2016b). Tohtoročné fórum sa uskutoční 3. – 4. novembra v Slovenskom národnom divadle v **Bratislave** pod taktovkou *„Inovačné toky – voda, poznanie a inovácie v podunajskej oblasti"*.

Veľmi dôležitú úlohu v implementácii EUSDR má nadnárodná spolupráca, ktorej história v oblasti siaha do roku 1996, kedy bol spustený **Program pre stredoeurópsky, jadranský, podunajský a juhovýchodoeurópsky priestor (CADSES)**, za ktorým nasledoval **CADSES II** do roku 2007 (DNP, 2016a). V programovom období 2007 – 2013 ho, aj keď s územnými zmenami, nahradil **OP Juhovýchodná Európa**, ktorý sa považuje za priameho predchodcu Dunajského nadnárodného programu (ďalej „DNP"). Do územia stratégie však v súčasnosti zasahujú aj ďalšie nadnárodné programy – Stredná Európa, Severozápadná Európa, Alpský priestor, ADRION (Jadransko-Iónska oblasť), Balkán – Stredomorie a MED (Stredomorská oblasť) ako aj množstvo programov cezhraničnej spolupráce (EK, 2016c).

Dunajský nadnárodný program je finančným nástrojom v rámci EÚS s celkovým rozpočtom **263 mil. EUR, z toho 222 mil. z fondov EÚ** (202 mil. ERDF, 20 mil. IPA II, prostriedky z ENI nie sú zahrnuté vo finančnom pláne nakoľko podliehajú samostatným pravidlám[4]). Program podporuje ekonomickú, sociálnu a územnú spoluprácu v podunajskej oblasti vo vybraných politických oblastiach, bol schválený EK 20. augusta 2015 a je štruktúrovaný do štyroch prioritných osí, pričom piatu predstavuje technická pomoc. Tieto prioritné oblasti, ako i územný dosah programu, korešpondujú s Dunajskou stratégiou, aj keď nie všetky prioritné oblasti EUSDR sú obsiahnuté v DNP v dôsledku zahrnutia stratégie do viacerých programov EÚS. Priority sú založené na špecifických potrebách podunajskej oblasti (DNP, 2016b):

1. inovatívna a sociálne zodpovedná podunajská oblasť (73 mil. EUR);
2. environmentálne a kultúrne zodpovedná podunajská oblasť (83 mil.);
3. lepšie prepojená a energeticky zodpovedná podunajská oblasť (55 mil.);
4. správne riadená podunajská oblasť (34 mil.).

Regionálne disparity v priestore Dunajskej stratégie

V poslednej časti príspevku sa budeme zaoberať regionálnymi disparitami (ale aj nerovnosťami, rozdielmi) na území Dunajskej stratégie. Nakoľko ide o územie z hľadiska ekonomického, sociálneho, ale i kultúrno-historického veľmi

[4] Financovanie z ENI podlieha rozhodnutiu EK o dostupnosti prostriedkov pre DNP. Dovtedy môžu byť ukrajinskí a moldavskí partneri potenciálne zahrnutí do projektov na základe článku 20 (2) a (3) nariadenia č. 1299/2013 EP a Rady (EÚ).

heterogénne, je pochopiteľné, že rozdiely vo vyspelosti jednotlivých regiónov sú značné. Samotné ukazovatele sociálno-ekonomickej úrovne sme spracovali na základe dostupných údajov z Eurostatu (Eurostat, 2016a), no miestami sme si museli dopomôcť aj z údajov vybraných národných štatistických úradov (pre Srbsko a Bosnu a Hercegovinu), údaje sme následne spracovali kartograficky pomocou metódy kartogramov, pričom sme ukazovatele vyberali najmä podľa vhodnosti, aktuálnosti a kvality údajov a možností ich spracovania (mapy 2 – 4). Jednotlivé ukazovatele (hrubý domáci produkt, parita kúpnej sily a hrubá pridaná hodnota) sme spracovali na úrovni NUTS 3 k 31.12.2014. V prípade niektorých krajín (Bosna a Hercegovina, Moldavsko, Čierna Hora, Srbsko, Ukrajina) sme získali údaje len na úroveň celého štátu.

Prvým ukazovateľom je **hrubý domáci produkt (HDP) na 1 obyvateľa** (mapa 2). Pomocou HDP môžeme zmerať úroveň národných účtov a zhodnotiť tak hospodársku pozíciu vybraného regiónu. Prostredníctvom ukazovateľa dokážeme zanalyzovať výkon a cykly hospodárstva (napr. recesie, obnovy, boomy). Preto je jeho využitie pre ekonomické porovnanie jednotlivých regiónov veľmi vhodné. Pre uľahčenie práce s ukazovateľom sú národné meny väčšinou nahrádzané napr. eurami, čo je aj náš prípad, kedy sme získali údaje už prepočítané na eurá v dnešných cenách (Eurostat, 2016b).

Mapa 2: Hrubý domáci produkt na 1 obyvateľa podľa regiónov NUTS III v rámci Dunajskej stratégie (2014)
Map 2: Gross domestic product (per capita) by NUTS III regions within the Danube Region Strategy (2014)

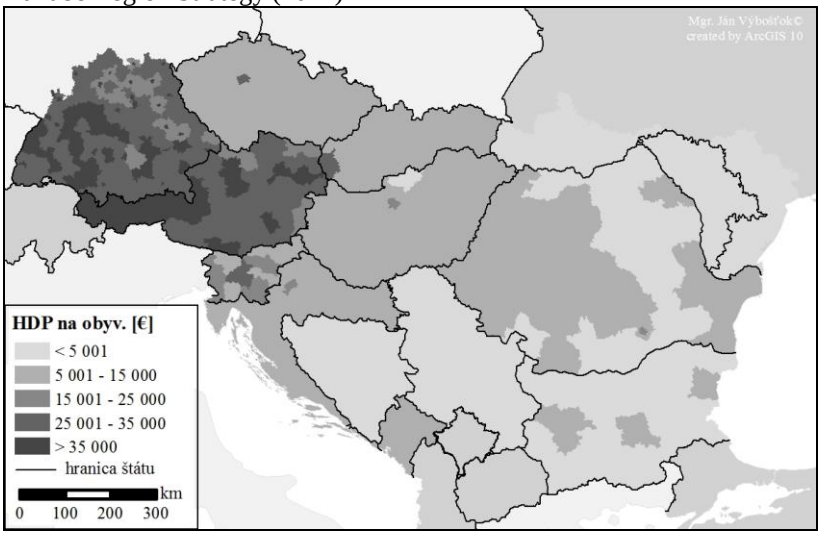

Zdroj: Eurostat, 2016; EEA, 2016

Pri pohľade na mapu môžeme vidieť značný rozdiel medzi západom a východom, pričom táto hranica takmer presne kopíruje bývalú „železnú oponu“. Zaujímavý je pohľad na údaje, ktoré poukazujú na to, že na najvyšších 28 miestach sú iba regióny z Nemecka a na 80 najvyšších miestach z Nemecka a Rakúska, pričom na 81. mieste je Bratislavský kraj s úrovňou HDP 33 900 EUR na obyv. Najvyššiu hodnotu ukazovateľa dosahuje Ingolstadt (Bavorsko), a to 125 600 EUR na 1 obyv. Aj ďalšie štyri regióny sa nachádzajú v Bavorsku – Mníchov (99 200 EUR), Schweinfurt (94 800 EUR), Erlangen (81 800 EUR) a Regensburg (80 300 EUR). Naopak najhoršie je na tom Moldavsko s hodnotou ukazovateľa 1 700 EUR na obyvateľa, Ukrajina s 2 300 EUR a viaceré regióny v Bulharsku s hodnotami v rozpätí od 3 000 do 3 500 EUR na obyv. Z tohto nám vyplýva variačné rozpätie (rozdiel medzi max. a min. hodnotou) na úrovni 123 900 EUR na obyv., pričom priemerná hodnota je 24 346 EUR a stredná hodnota 24 600 EUR na obyv. Priemer EÚ-28 je pritom 27 500 EUR.

Problémom HDP však je, že samotné výmenné kurzy neodzrkadľujú cenové rozdiely v rôznych krajinách a regiónoch. Na kompenzáciu tohto nedostatku slúži parita kúpnej sily (PPP). Využitím PPP namiesto bežných výmenných kurzov je HDP prerátané do umelej meny, ktorá sa nazýva štandarda kúpnej sily. Tá nám umožňuje porovnanie kúpnej sily naprieč jednotlivými regiónmi (nielen) v rámci EÚ aj napriek rozdielnym menám a cenám. Vo všeobecnosti platí, že regióny s vyšším HDP majú aj vyššie ceny a naopak menej rozvinuté regióny majú aj nižšie ceny a PPP nám tieto nedostatky HDP odstraňuje (Eurostat, 2016b).

Mapa 3: Hrubý domáci produkt v parite kúpnej sily na 1 obyvateľa podľa regiónov NUTS III v rámci Dunajskej stratégie (2014)
Map 3: Gross domestic product (per capita in purchasing power parity) by NUTS III regions within the Danube Region Strategy (2014)

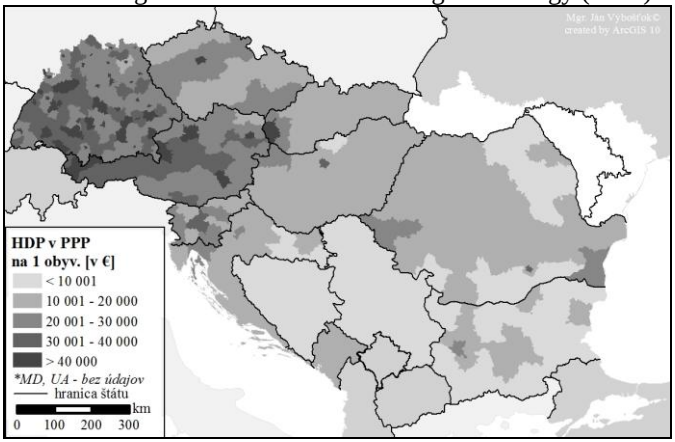

Zdroj: Eurostat, 2016; EEA, 2016

Regióny (mapa 3) na prvých piatich miestach sú rovnaké ako pri klasickom meraní HDP – Ingolstadt (120 400 EUR na obyv.), Mníchov (95 100 EUR), Schweinfurt (91 000 EUR), Erlangen (78 500 EUR) a Regensburg (77 000 EUR). Na ďalších pozíciách sa nám však prejavuje úprava podľa PPP, nakoľko Bratislavský kraj sa nachádza už na 23. pozícii s hodnotou 51 200 EUR a na 31. mieste môžeme vidieť aj región Hlavní město Praha (47 500 EUR).

Na opačnej strane sú opäť viaceré bulharské regióny – Silistra (6 400 EUR), Pernik (6 500 EUR), Sliven (6 600 EUR), Vidin a Kărdžali (6 700 EUR) atď. Variačné rozpätie je v tomto prípade na úrovni 114 000 EUR na obyv. Medián v rámci EUSDR je 24 300 EUR a aritmetický priemer je 26 229, zatiaľ čo v rámci EÚ je priemerná hodnota na úrovni 27 500 EUR na obyv. V prípade tohto indikátora však nie sú dostupné údaje pre Moldavsko a Ukrajinu.

Výborným ukazovateľom pre porovnanie výkonu jednotlivých (v našom prípade všetkých) odvetví hospodárstva je tzv. **hrubá pridaná hodnota na hlavu** (v tomto prípade v základných cenách). Indikátor nám predstavuje produkciu v základných cenách[5] mínus strednú spotrebu v kúpnych cenách.

Pri analýze získaných údajov zisťujeme opäť značný rozdiel medzi Nemeckom a Rakúskom a ostatnými členskými krajinami EUSDR. Najvyššie postavené regióny sa opäť nemenia – Ingolstadt (112 000 EUR na obyv.), Mníchov (88 800 EUR), Schweinfurt (85 000 EUR), Erlangen (72 900 EUR) a Regensburg (72 100 EUR). „Nadvládu“ nemecky hovoriacich krajín narúša až Bratislavský kraj (30 800 EUR), nachádzajúci sa na 77. priečke. Hlavní město Praha (27 200 EUR) je až na 107. mieste . Najhorších 10 regiónov v rámci indikátora sa nachádza opäť v Bulharsku (Silistra, Pernik, Sliven – 2 600 EUR, Vidin a Kărdžali – 2 700 EUR). Priemerná hodnota v rámci EUSDR je v tomto prípade 21 900 EUR. Stredová hodnota je 22 200 EUR. Variačné rozpätie je až 109 400 EUR. Údaje pre Bosnu a Hercegovinu, Moldavsko a Ukrajinu absentujú (mapa 4).

Záver

V príspevku sme zhodnotili fungovanie Dunajskej stratégie, jej prepojenie na programy Európskej územnej spolupráce, predovšetkým však nadnárodnej spolupráce a na politiku súdržnosti ako takú, taktiež sme si do určitej miery načrtli ako na tom sú jednotlivé regióny v rámci stratégie.

Politika súdržnosti sa zameriava na jednotlivé regióny EÚ, pričom jej cieľom je prostredníctvom uplatňovania integrovaného prístupu dosiahnuť udržateľný rozvoj, hospodársky rast, zvýšiť kvalitu života a pod. Pre programové obdobie 2014 – 2020 má politika súdržnosti vyčlenených viac ako 350 mld. EUR

[5] Základná cena predstavuje sumu, ktorú získa výrobca od kupujúceho za jednotku produktu po odrátaní daní a pripočítaní akýchkoľvek dotácií na produkt (Eurostat, 2016c)

určených pre všetky teritóriá EÚ, predovšetkým však na menej rozvinuté regióny a viac ako 10 mld. EUR z tejto sumy je určených pre Európsku územnú spoluprácu, ktorá je jedným z dvoch cieľov politiky súdržnosti 2014 – 2020.

Mapa 4: Celková hrubá pridaná hodnota na 1 obyvateľa podľa regiónov NUTS III v rámci Dunajskej stratégie (2014)
Map 4: Total gross value added (per capita) by NUTS III regions within the Danube Region Strategy (2014)

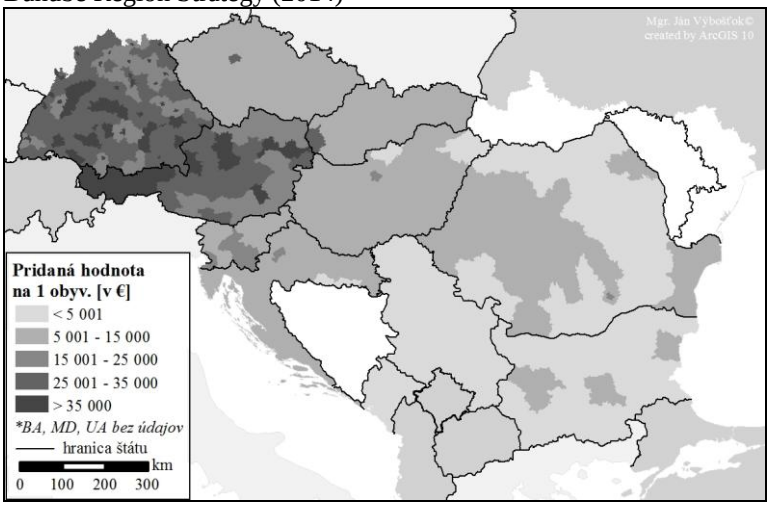

Zdroj: Eurostat, 2016; EEA, 2016

Európska územná spolupráca vznikla v roku 1990 ako iniciatíva spoločenstva INTERREG. Od svojho vzniku prešla mnohými zmenami a v roku 2007 sa z nej stal riadny cieľ politiky súdržnosti. INTERREG je rozdelený do troch kategórií spolupráce – INTERREG A ako cezhraničná spolupráca, INTERREG B ako nadnárodná a INTERREG C ako medziregionálna spolupráca.

Vrcholoví predstavitelia EÚ v oblasti regionálnej politiky sa vyjadrili, že nie je možné praktizovať rovnaký prístup k spolupráci v rámci celej EÚ, a tak sa začali v roku 2008 vyvíjať tzv. makroregionálne stratégie ako nový nástroj EÚS zameraný na územnú, sociálnu a hospodársku spoluprácu a zabezpečiť tak plnenie cieľov stratégie Európa 2020 cez inteligentný, udržateľný a inkluzívny rast územia.

Prvá takáto stratégia vznikla v regióne Baltského mora a nasledovaná bola Dunajskou stratégiou. Na základe skúseností so stratégiami boli neskôr vyvinuté aj stratégie v oblasti Jadranského a Iónskeho mora a alpskej oblasti. Územné vymedzenie makroregionálnych stratégií sa často spája s dlhou históriou spolupráce v oblasti, ako napr. spolupráca v povodí Dunaja na základe Dunajského dohovoru, alebo alpská stratégia na základe Alpského dohovoru.

I keď majú makroregionálne stratégie možnosť čerpať prostriedky zo všetkých programov spolupráce, najdôležitejšie miesto tu má nadnárodná spolupráca, nakoľko pre aktuálne programové obdobie boli vytvorené nadnárodné programy, ktorých územný dosah je zhodný s makroregionálnymi stratégiami[6]. Tieto programy do značnej miery búrajú bariéry vychádzajúce zo statusu stratégií ako nefinančných nástrojov, čo im neumožňuje narábať s vlastnými prostriedkami. Výhodou sa môže tiež zdať štruktúra nadnárodných programov, ktorých projekty vytvárajú tzv. siete, pričom sú zapojení nielen partneri, ale aj štruktúry EK, ako aj pozorovatelia a dochádza tak k lepšiemu know-how ako i k vytváraniu kvalitnejších vzťahov medzi partnermi.

Poďakovanie

Autori na tomto mieste ďakujú RNDr. Františkovi Koločánymu zo sekcie Centrálny koordinačný orgán Úradu vlády SR a Ing. Mariánovi Bujnovi, Mgr. Martine Kováčovej a Pavlovi Bžánovi, MA z Ministerstva dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja SR za poskytnutie základných informácií o Dunajskej stratégii.

Literatúra

DUBOIS, A. et al. 2009. *EU Macro-regions and Macro-regional Strategies – A Scoping Study*. Stockholm : Nordregio, 2009. 44 p.

DUNAJSKÝ NADNÁRODNÝ PROGRAM. 2014. *Dunajský nadnárodný program 2014 – 2020 (INTERREG V-B DUNAJ).* [online]. SR : Úrad vlády SR, 2015. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.danube2014.gov.sk/data/files/5567_material-01_draft_cp_preklad-15122014-upraveny.docx>

DUNAJSKÝ NADNÁRODNÝ PROGRAM. 2016a. *EU Strategy for the Danube Region.* [online]. Budapešť : DNP, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.interreg-danube.eu/about-dtp/eu-strategy-for-the-danube-region>

DUNAJSKÝ NADNÁRODNÝ PROGRAM. 2016b. *Programme Priorities.* [online]. Budapešť : DNP, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.interreg-danube.eu/about-dtp/programme-priorities>

ENVIROPORTÁL. 2016. *Dohovor o spolupráci pri ochrane a trvalom využívaní Dunaja*. [online]. Bratislava: MŽP SR, 2016, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <https://www.enviroportal.sk/dokumenty/medzinarodne-dohovory/dohovor/181>

EUR-LEX – PRÍSTUP K PRÁVU EÚ. 2010. *Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru*

[6] Výnimkou je Alpská stratégia, kde je územný dosah v prípade niektorých regiónov rozdielny oproti alpskému nadnárodnému programu.

regiónov – EUSDR. [online]. Brusel : Európska komisia, 2010. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1474996553815&uri=CELEX:52010DC0715>

EUR-LEX – PRÍSTUP K PRÁVU EÚ. 2013. *Správa Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov o EUSDR*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2013. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0181&qid=1474996553815&from=EN>

EURÓPSKA ENVIRONMENTÁLNA AGENTÚRA. 2016. *Elevation map of Europe*. [online]. Kodaň : EEA, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/digital-elevation-model-of-europe>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2008. *Kohézna politika 1988 – 2008: Investovanie do budúcnosti Európy*. Brusel : EK, Generálne riaditeľstvo pre regionálnu politiku, 2018. 44 s.

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2011. *Stratégia EÚ pre podunajskú oblasť*. [online]. Brusel : EK, Generálne riaditeľstvo pre regionálnu politiku, 2011. 29 p. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag37/mag37_sk.pdf>. ISBN 978-92-79-19607-2.

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2014a. *Macro-Regional Strategies*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2014. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/index.cfm/en/policy/cooperation/macro-regional-strategies>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2015a. *Interreg: European Territorial Co-operation*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2015. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2015b. *Interreg A: Cross-border cooperation*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2015. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sk/policy/cooperation/european-territorial/cross-border>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2015c. *Interreg B: Transnational cooperation*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2015. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/sk/policy/cooperation/european-territorial/trans-national>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2015d. *Interreg C: Interregional cooperation*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2015. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/interregional>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2016a. *The EU's main investment policy*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na

internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/investment-policy/>

EURÓPSKA KOMISIA – INFOREGIO. 2016b. *European Territorial Cooperation Annual Meeting 2014*. [online]. Brusel : Európska komisia, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/regional_policy/en/conferences/etc2014/>

EUROSTAT. 2016a. *Database.* [online]. Luxemburg : Eurostat, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

EUROSTAT. 2016b. *GDP at regional level.* [online]. Luxemburg : Eurostat, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_at_regional_level>

EUROSTAT. 2016c. *Glossary: Gross value added at market prices.* [online]. Luxemburg : Eurostat, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Gross_value_added_at_market_prices>

EUSDR. 2016a. *EU Funding Instruments and Programmes.* [online]. Brusel : Danube Strategy Point, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.danube-region.eu/funding/private-sector-2>

EUSDR. 2016b. *Governance.* [online]. Brusel : Danube Strategy Point, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.danube-region.eu/about/governance>

EUSDR. 2016c. *Key Documents.* [online]. Brusel : Danube Strategy Point, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.danube-region.eu/about/key-documents>

EUSDR. 2016d. *What is the EUSDR?* [online]. Brusel : Danube Strategy Point, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.danube-region.eu/contact/danube-strategy-point>

GENERÁLNE RIADITEĽSTVO PRE VNÚTORNU POLITIKU EÚ. 2015. *New Role of Macro-Regions in European Territorial Cooperation*. Brusel : Európsky parlament, 2015. 104 s. ISBN 978-92-823-6510-6

GROENENDIJK, N. 2013. Macro-regions: Regional Integration Within and Beyond the EU. In *21st NISPAcee ANNUAL CONFERENCE "Regionalisation and Inter-Regional Cooperation"*. Belehrad : Belehradská univerzita, 2013. pp. 1-24.

HARLID, E. 2012. *Who Governs the Macro-Region?* Lund : Lund University, 2012. 73 p.

INTERACT ENPI. 2016. *Macro Regional and Sea Basin Strategies*. [online]. Bratislava : Bratislavský samosprávny kraj, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://enpi.interact-eu.net/macro_regional_and_sea_basin_strategies/macro_regional_and_sea_basin_strategies/519/14906>

KERN, K. – GÄNZLE, E. 2013. 'Macro-regionalisation' as a New Form of European Governance : *The Case of the EU's Strategies for the Baltic Sea and*

the Danube Regions. Agder : University of Agder, 2013. 23 p. ISSN 1893-2347

RAJČÁKOVÁ, E. 2009. *Regionálny rozvoj a regionálna politika Európskej únie a Slovenska*. Bratislava : Geo-grafika, 2009. 133 s. ISBN 978-80-89317-09-7.

SIELKER, F. – VONHOFF, K. eds. 2015. *Proceedings – Conference on the EUSDR: Challenges and Chances 2014 - 2020*. Brusel : Danube Strategy Research Network, 2013. 147 p.

STRATÉGIA EÚ PRE REGIÓN JADRANSKÉHO A IÓNSKEHO MORA. 2016. *Governance*. [online]. Valencia : INTERACT, 2016. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.adriatic-ionian.eu/about/governance>

ÚRAD VLÁDY SR – ROKOVANIE VLÁDY SR. 2011a. *Aktualizovaná Národná pozícia k Stratégii EÚ pre dunajský región a návrh jej koordinácie.* [online]. SR : Úrad vlády SR, 2011. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=19457>

ÚRAD VLÁDY SR – ROKOVANIE VLÁDY SR. 2011b. *Návrh systému koordinácie a aktualizácie projektových zámerov v prioritných oblastiach EUSDR.* [online]. SR : Úrad vlády SR, 2011. [cit. 2016.09.27.] Dostupné na internete: <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=20006>

VÝBOŠŤOK, J. 2016. Makroregionálne stratégie regionálneho rozvoja a Slovenská republika. *Diplomová práca*. Školiteľka: RNDr. Hilda Kramáreková, PhD. Nitra : UKF v Nitre, 2016. 80 s.

CHOSEN REGIONAL SOCIO-ECONOMIC INDICATORS WITHIN THE DANUBE REGION STRATEGY

Summary

The EU Regional Policy (also the EU Cohesion Policy or the EU Structural Policy) is a locally-based policy, which aims for sustainable development, economic growth, better life quality etc. through the integrated approach. The Cohesion Policy budget for the 2014 – 2020 programming period is €350 billion and it is designed for all EU territories, especially for the less developed regions. More than €10 billion of this sum is designed for European Territorial Co-operation – one of two EU Structural Policy goals.

European Territorial Co-operation was created in 1990 as a Community Initiative called INTERREG. Since its creation, it changed a lot and in 2007 it became the EU Cohesion Policy goal. There are currently three types of Co-operation via the INTERREG – INTERREG A as cross-border cooperation aiming to support regions at both sides of the national borders; INTERREG B as trans-national cooperation helping the trans-national regions, also called the macro-regions, and the inter-regional cooperation, also called the INTERREG C.

Top EU regional policy representatives expressed their opinions that it is not possible to practice same approach for the whole EU which led the European Council in 2008 to push the European Commission to create the Macro-Regional Strategies as a new instrument for the territorial cooperation aimed at the territorial, social and economic cooperation and to fulfil the Europe 2020 strategy goals through the smart, sustainable and inclusive growth of the EU territory.

The first EU Macro-regional strategy was created in Baltic Sea Region, and the next one was the Danube Region Strategy. Thanks to strategies' experiences there were then created another two strategies – in the Adriatic-Ionian region and the Alpine region. The strategies' areas are often defined historically, e.g. the Danube basin cooperation results from the Danube Convention, and the Alpine Strategy is based on the Alpine Convention etc.

While the Macro-Regional Strategies are able to use the financial resources of all cooperation programs, the most important are the transnational cooperation programs as there have been created transnational programs, which territorial reach is the same as that of the Macro-Regional Strategies. These programs try to destroy the barriers of Strategies not being the financial instruments – a status, which won't able them to have, and use their own resources.

Mgr. Ján Výbošťok
Geografický ústav SAV
Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
E-mail: geogjvyb@savba.sk

RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
Katedra geografie a regionálneho rozvoja FPV UKF v Nitre
Trieda A. Hlinku 1, 949 74 Nitra
E-mail: hkramarekova@ukf.sk

GEOGRAFICKO-MONTANISTICKÝ VÝSKUM V BANÍCKEJ LOKALITE SMOLNÍK A VIRTUÁLNA REKONŠTRUKCIA HISTORICKÝCH BANSKÝCH DIEL

Karol Weis, Peter Bednárik, Matej Masný

Abstract

There is different knowledge and a comprehensive realized survey of mining locations in Slovakia. Many areas of mine have a big potential which may be used not only at the local level, but extended beyond district or region borders. One of those locations is Smolník where the exploitation was ended in 1989 and miners became unemployed. The work based on geographical and mining survey maps and sums up a database of information on well-preserved and closed mining workings. According to the unique historic mining map made in 1748 the 3D model of mining workings was created which can be applied as a browser on the interactive touch PC screen. The finds of mining artefacts with educational videos and the 3D model were displayed and installed in the exposition of the Slovak national mining museum. They can be used for publicity and educational purposes to help people understand the complexity, geometry and operation of mining underground activities. Moreover they support a space imagination of visitors effectivelly.

Keywords: history, mining, 3D model, Smolník, geotourism

Úvod

Banícka história mnohých miest a obcí Slovenska je bohatým zdrojom pozitívnych emócií umožňujúcich vlastnú identifikáciu obyvateľov s ich rodnou lokalitou. História ťažby drahých rúd zlata a striebra, polymetalických rúd obsahujúcich meď, olovo zinok a mnoho ďalších kovov sa v mysliach a predstavách spája s krásou minerálov a ich kryštálov, s tematickými múzeami, krásou umelo budovaných historických vodných nádrží, ale predovšetkým s prácou, ktorú baníctvo, ako slobodné povolanie poskytovalo ako zdroj obživy miestnemu obyvateľstvu. Dávne bohatstvo miest ako Kremnica, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Gelnica a mnohých ďalších bolo postavené práce na banskej činnosti v ich okolí. Ekonomický a hospodársky potenciál týchto lokalít bol po roku 1989 značne zmenený a spoločnosť pod vplyvom demagogických pseudoargumentov paradoxne nachádza viac negatív ako pozitív spojených s možným znovuobnovením ťažby a poskytnutím možnosti zamestnania pre domácich obyvateľov. Tieto isté problémy sú vlastné aj bývalej významnej lokalite Horného Uhorska, bývalému slobodnému kráľovskému baníckemu mestu Smolník.

Jeho význam v dejinách európskeho baníctva nám ale nedovolí zabudnúť a núti nás využiť jeho historický potenciál aspoň pre rozvoj geoturizmu, či montánneho turizmu. Mapovanie a identifikácia atraktivít akéhokoľvek druhu napomáha všeobecne rozvoju turizmu, posilňuje ekonomický status obyvateľstva a vytvára podmienky pre znovuzískanie stratenej hrdosti na vlastné rodisko. Na základe nami realizovaného montánneho výskumu v Smolníku boli mapované atraktivity banského turizmu a vytvorené boli virtuálny 3D model historických banských diel a 2 krátke edukačné videá, doplnené boli zbierkové fondy banských múzeí a montanistických expozícií.

História baníctva v Smolníku

Začiatky baníckej činnosti siahajú až do 11. storočia, avšak prvá dochovaná písomná zmienka o Smolníku je až z roku 1243. Aj tu ale, rovnako ako v blízkom okolí čo v iných banských oblastiach Slovenska je viacero indícií svedčiacich o oveľa staršej histórii baníctva a ťažbe rúd či spracovaní výrobkov z medi, bronzu či železa už v eneolite, teda minimálne 3300 pred n. l. (Varsik a kol., 1947, Ilavský, 1980, Novotný a kol., 1986). Ťažba sa spočiatku sústredila pochopiteľne na drahé kovy, hlavne zlato a striebro. V neskoršom období sa prešlo na dobývanie medi a železa, ktorých ťažba dala základ významu a sláve smolníckeho baníctva na ďalšie dlhé storočia. Už v roku 1341 tu sídlil hlavný komorný gróf a v hierarchii siedmych hornouhorských banských miest z roku 1487 zaujímal Smolník druhé miesto hneď za Gelnicou. Od roku 1327 tu fungovala mincovňa, v ktorej sa razili mince Karola Róberta, pričom Smolník v tom istom roku získal banské privilégiá slobodného kráľovského mesta. V priebehu 15. storočia sa napríklad vyťažilo 244 t medi a 2,4 t striebra (Bartalský a kol., 1993).

Banské diela v tomto období vlastnili predovšetkým šľachtické rody Zápoľských, Thurzovcov a Czákyovcov. Meď zo Smolníka sa vyvážala do celej Európy, dokonca pravdepodobne spolu so špaňodolinskou meďou aj do Afriky. Okolo rokov 1690 až 1700 začal bane preberať postupne erár, čo popri iných výhodách dopomohlo k nebývalému rozvoju tohto mesta. V roku 1747 tu vrchný banský inšpektor J. E. Multz von Walda inicioval vznik baníckej školy (Lacko, 2014). V rokoch 1747 – 1857 bol Smolník sídlom banského inšpektorátu a vrchného banského súdu (Bartalský a kol., 1993).

Pre potreby baníckych a hutníckych prevádzok bol v roku 1768 vybudovaný Úhorniansky tajch. V roku 1813 sa jeho hrádza náhle pretrhla a zatopila väčšie množstvo dôležitých baní. Po vyťažení bohatých polôh Cu-rúd s obsahom kolísajúcim medzi 4 až 10 % Cu a neskôr len 2 až 4 % Cu v rude, začala ťažba medi postupne upadať. Aj preto sa v roku 1870 prešlo zväčša na ťažbu pyritu, ktorý bol už od konca stredoveku zužitkovávaný pri výrobe kyseliny sírovej, rýdzej síry a skalice (modrý vitriol). Do začiatku II. svetovej vojny boli takmer všetky polohy liatych pyritových impregnácií (obsah síry do 45 %) zväčša vyťažené. Po

vojne sa započal intenzívny geologický prieskum, avšak nové zásoby neboli dokázané. Prešlo sa teda len na ťažbu menej kvalitných rúd tzv. grocynov, s obsahom síry do 25 % a glimov (obsah síry od 8 do 16 %). Zvláštnosťou smolníckeho ložiska bolo tiež získavanie tzv. cementačnej medi, ktorá vznikala okysličovaním chalkopyritu za prítomnosti pyritu a ich premenou na sírany (hlavne modrú skalicu), ktoré ako ľahko rozpustné sa dostávali do banských vôd cez rozrušené ložiská (staré dobývky a haldy). Po chemickej reakcii so surovým železom sa na jeho povrchu vyzrážala meď (Šoltýsová, 2015). Tento postup sa tu uplatňoval už od 15. storočia. Naposledy (1972) bola za týmto účelom vyzmáhaná stará štôlňa Kalb. Postupným znižovaním obsahu úžitkových zložiek v rude a stratou rentability ťažby sa po vyše 700 rokoch v roku 1989 ťažba definitívne ukončila. Ložisko sa nachádza tesne pod obcou Smolník, smerom na Smolnícku Hutu. Začína na západnom svahu Lastovičieho vrchu a tiahne sa v dĺžke takmer 4 km po Červený vrch (Rottenberg). Práve tu sa nachádzajú najstaršie dobývky na tejto lokalite, ktoré opisoval aj G. Agricola. Tvoria ho väčšinou polohy a šošovky liatych pyritov a chalkopyritov. Medzi najvýznamnejšie šošovky patrili tzv. Podložná (400 x 140 m), Nadložná (300 x 110 m), Engelbert (180 x 80 m) a Leo (60 x 60 m). Ložisko bolo otvorené veľkým počtom banských diel, medzi najvýznamnejšie ešte v 20. storočí patrili šachty Péch, Baptista, Rothenberg a hlavná ťažobná a dopravná štôlňa Karitas. Ložisko je vyťažené do hĺbky 360 m a smerne do dĺžky 3 km. Hlavnými rudnými minerálmi ložiska boli pyrit a chalkopyrit. Zriedkavo tvorili kryštály s veľkosťou len do 5 mm. Zaujímavá bola aj sekundárna mineralizácia na ložisku s minerálmi voltait, epsomit, melanterit, coquimbit, chalkantit, sádrovec, claudetit, jarosit, arzenolit a viaceré ďalšie. Zriedkavo sa vyskytovala aj rýdza meď. Z ložiska Smolník pochádzajú aj tri novo opísané minerály, a to romboklas, kornelit a szomolnokit. Ich zber je dnes už prakticky nemožný, bane sú zatopené až po úroveň štôlne Karitas, ktorá je takisto neprístupná, uzatvorená a zhruba po 20 m je zastrelená (Šoltýsová, 2015).

Geografické vymedzenie územia

Historická banícka obec Smolník (560 m n. m.) leží približne 18 km SV od mesta Rožňava, v južnej časti Volovských vrchov. Rozprestiera sa v úzkej doline rovnomenného potoka tečúceho JZ – SV smerom v centrálnej časti Spišsko-gemerského rudohoria. Smerom proti toku Smolníckeho potoka leží v závere doliny obec Úhorná (680 m n. m.), poniže, smerom na SV je to obec Smolnícka Huta (500 m n. m.) a dolina končí v obci Mníšek nad Hnilcom, kde sa potok Smolník vlieva do rieky Hnilec.

Okolité rázsochy Veľkého Vtáčieho vrchu (1121 m n. m.) a Vtáčieho vrchu (1045 m n. m.) zo severu, Kotlinca (974 m n. m.) a Tupého vrchu (1054 m n. m.) z juhu, či zo západu hlavný rozvodný hrebeň Slovenského rudohoria v smere Hekerová (1260 m n. m.), Biela skala (1252 m n. m.), Panský vrch (1058 m n. m.),

Starý vrch (1064 m n. m.) a Malá Pipitka (1087), tvoria prirodzenú rozvodnicu medzi povodiami Slanej a Hnilca (mapa 1). Dolina Smolníka hoci tak blízko mesta Rožňava cez Úhornianske sedlo (999 m n. m.), avšak smerujúca na SV tak geograficky radí všetky jej obce do regiónu Spiš, resp. južný Spiš.

Mapa 1: Lokalizácia záujmového územia
Map 1: The location of the studied area

Takáto uzavretosť a izolovanosť Smolníckej doliny od Z, S a J vytvára špecifické podmienky pre osobitú vysokohorskú klímu. Výdatné priemerné ročné úhrny zrážok okolo 870 mm ročne (Klimatický atlas SR, 2016), rovnomerne rozdelené počas celého roka, relatívne dlhá zima trvajúca 3 – 5 mesiacov s vysokou vrstvou snehu a priemerná ročná teplota v intervale 12 – 16 °C radia okolie Smolníka do kategórie chladnej klimatickej oblasti.

Úzka Smolnícka dolina s nedostatkom plôch ornej pôdy nebola vhodná pre rozvoj poľnohospodárstva a tak zdroj obživy miestne obyvateľstvo nachádzalo predovšetkým v lesoch a v lesnom hospodárstve, v pasienkárstve a hlavne v baníctve. Práve baníctvo bolo impulzom pre zvyšovanie hustoty obyvateľstva a pre postupný vznik mesta, pričom v časoch najväčšieho rozkvetu baníctva v 18-tom storočí mal Smolník vyše 6000 obyvateľov (1878). Po tomto vrchole ich počet už len klesal, v roku 1826 približne na 4000, v roku 1900 na 2553, v roku 1970 na 1960 (Bartalský a kol., 1993). V súčasnosti má obec Smolník (k 31.12.2015) spolu 1036 obyvateľov s priemerným vekom okolo 42 rokov a trend úbytku obyvateľstva má naďalej klesajúcu tendenciu.

Ciele práce

Hlavným cieľom výskumu bolo realizovať v lokalite Smolník základný geograficko-montanistický výskum, na základe výsledkov ktorého bude možné

vytvoriť virtuálny 3D model historických banských diel a krátky edukačný videofilm využiteľný v montánnom turizme. Takto definovaný cieľ bolo možné rozdeliť na jednotlivé postupové kroky, ktoré boli navrhnuté nasledovne:

- Analyzovať potenciál lokality a jej okolia z pohľadu možného využitia historického významu Smolníka ako významnej európskej baníckej lokality,
- Identifikovať, lokalizovať a geodeticky zamerať známe aj zaniknuté objekty – mapovať atraktivity montánneho turizmu,
- Vytvoriť a vizualizovať 3D model zaniknutých banských diel ako moderný nástroj pre podporu predstavivosti a pochopenia geometrie banských diel a ich fungovania,
- Navrhnúť možné využitie získaných výsledkov pre rozvoj geoturizmu (montánneho turizmu) v obci a v regióne, aktívne podporiť rozvoj CR tvorbou krátkej video-prezentácie o Smolníku a jeho baníckej histórii.

Z pohľadu identifikácie východísk pre nami realizovaný výskum sme vychádzali z nasledovných faktov:

- ✓ Smolník – je významná banícka lokalita a bývalé správne centrum východoslovenského baníctva (bývalé sídlo hornouhorskej mincovnej komory a Hlavného komorsko-grófskeho úradu pre hornouhorské (východoslovenské = spišsko-gemerské) banské lokality,
- ✓ zánik baníctva v regióne zač. 90.-tych rokov 20. storočia viedol k strate pracovných príležitostí, ekonomický status obyvateľstva sa znižuje,
- ✓ faktom zostáva zlá dostupnosť, nezáujem investorov, nedostatočná infraštruktúra, nízka úroveň vzdelanosti, rýchly odliv mladých rodín a jednotlivcov za pracovnými príležitosťami do iných regiónov Slovenska,
- ✓ akútna potreba hlbšej analýzy potenciálu lokality a jej širšieho okolia pre možný rozvoj regiónu založený na kultúrno-historických a montanistických atraktivitách uplatniteľných v geoturizme a montánnom turizme.

Prehľad literatúry

Širší priestor ložiskového územia polymetalických rúd v Smolníku a jeho okolí bol predmetom výskumu a prieskumu od dávnoveku. Z 2. polovice 20. stor. možno práce sumarizujúce výsledky prieskumných prác rozdeliť podľa viacerých kritérií. Boli to geologicko-prieskumné práce, geofyzikálne, hydrogeologické, hydrogeochemické a ďalšie. Geologické zhodnotenie stavu zásob a preskúmanosti urobil Ilavský (1954, 1959). Realizovaný vrtný prieskum a geologicko-prieskumné práce boli etapovito zhodnotené v prácach Ilavského a Litavca (1965), Forbergera (1968), Onačilu a kol. (1982) a Ilavského a Onačilu (1992).

Z geofyzikálnych prác realizovali geoelelektrické merania Okáľ (1950), Kuthan a Pašteka (1953). Geotermometriu na lokalizáciu pyritových rúd a gosanov sulfidických rúd použil Krčmář (1965). V osemdesiatych rokoch robili spoločné merania poľský a slovenskí geofyzici v rámci úlohy SGR-geofyzika, výsledky publikoval Grecula, Kucharič (1985).

Okrem množstva týchto prác sa obec Smolník stala predmetom záujmu aj viacerých prác monografického charakteru. Obsiahla monografia Bartalského a kol. (1993) bola súborným dielom viacerých autorov. Okrem histórie baníckej činnosti v Smolníku (Ilavský, 1980) a geologickej stavbe ložiska sa ďalší spoluautori venovali problematike banskej technike a technológiám, úprave a zhutňovaniu rúd, mincovníctvu, ale aj likvidácii banských diel (Ilavský a kol. In Bartalský a kol., 1993). Samostatné kapitoly boli venované mestu Smolník a jeho vývoju, baníckemu školstvu, kultúre a kultúrnym tradíciám (Szabó in Bartalský a kol., 1993). Kellner (Kellner In Bartalský a kol., 1993) doplnil citovanú monografiu o údaje o stave a uložení meračskej, geologickej, technickej a ekonomickej dokumentácii ložiska.

História lokality a Smolníka je aktuálne dlhodobo predmetom historického archívneho výskumu Lacka (2013, 2014) a Lacko, Mayerová (2016). Okrem domácich fondov spracoval predovšetkým množstvo listinných dokladov uložených v zahraničných (maďarských, rakúskych a nemeckých) archívnych fondoch a zbierkach.

Montanistickému výskumu a mapovaniu montánnych pamiatok využiteľných pre účely geoturizmu sa dlhodobo venujú Rybár et al. (2010), Hvizdák et al. (2008a, 2008b), Rybár, Štrba (2015) a ďalší. Mapovaniu a analýze povrchových reliktov po ťažbe nerastných surovín, využitiu montánnych a pseudomontánnych tvarov reliéfu pre účely geoturizmu a vlastnému výskumu antropogénnych tvarov a ich klasifikácii sa venujú napr. Hronček, Maliniak (2008), Hronček (2015) a Hronček, Rybár, Weis (2011).

Metodika

Archívny výskum bol okrem vyhľadávania informácií o dejinách baníctva a hutníctva v Smolníckej doline orientovaný na vyhľadávanie vhodných starých banských máp vo fondoch Slovenského banského archívu v Banskej Štiavnici a Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. Úroveň poznania lokality z hľadiska montánneho turizmu bola verifikovaná rešeršou literatúry v univerzitných knižniciach a Štátnej vedeckej knižnici v Banskej Bystrici.

Pre účely lokalizácie starých banských diel (aj zaniknutých) boli použité všetky dostupné mapové podklady, pričom pre účely tvorby 3D modelu banských diel boli ako potenciálne vhodné vybrané len tie, ktoré okrem pôdorysu líniových banských diel obsahovali aspoň jeden z ďalších priemetov, teda buď nárys alebo bokorys. Vektorizáciou pôdorysu bol získaný priemet banských diel do roviny XY

a doplnenie tretieho rozmeru bolo po georeferencovaní a umiestnení vektorov do priestorového súradného systému S-JTSK určené z ich priemetu a vertikálnych odľahlostí v rovinách nárysu, resp. bokorysu.

Terénny výskum a geodetické zameranie bolo realizované párom GNSS roverov Stonex S9III PLUS (certifikácia IP67) s kontrolérmi (riadiacimi jednotkami) Stonex S4H v softvérovej aplikácii Carlson SurfCE. Obe jednotky boli kvôli dosiahnutiu vysokej presnosti merania aj mimo dosahu GSM signálu prepojené pomocou UHF rádiomodemu (dosah 3 – 6 km). Vysoká presnosť meraní v reálnom čase bola dosahovaná použitím služby SK-POS prostredníctvom GSM siete (RTK). Pre potreby orientácie v neznámom teréne bola vizualizácia kartografických podkladov a ich superpozícií sprostredkovaná použitím terénneho tabletu ALGIZ 7 a notebooku ALGIZ XRW (Handheld).

Tvorba virtuálneho 3D modelu banských diel, rekonštruovaných podľa historickej banskej mapy a finálna vizualizácia modelu bola realizovaná v prostredí aplikácie Voxler4 (Golden Software). Ako podporné pri vektorizácii a tvorbe komplexného dátového modelu, vlastnej geometrie banských diel, reálneho súčasného reliéfu v mierke 1:10 000 a zjednodušeného modelu horninovej výplne boli použité softvérové nástroje ArcGIS 10.2, CorelDrawX3, AutoCad3D, Surfer11, Didger5 a Voxler4.

Vizualizácia 3D modelu a jeho sprístupnenie verejnosti s možnosťou jednoduchých interaktívnych manipulácií s ním (približovanie, 3D-rotácia, odkrývanie/rolovanie reliéfu) bola dosiahnutá použitím PC zostavy AllInOne DELL Inspiron 23 (5000) Touch s dotykovou obrazovkou.

Terénny výskum

Vlastný terénny výskum bol realizovaný v priebehu prvých týždňov augusta 2016 (obr. 1). Pre úspešnú lokalizáciu známych existujúcich pozostatkov po banskej činnosti, prevažne z konca 20.-teho storočia a predovšetkým významných, ale dávno zaniknutých banských diel (ohlbne šácht, portály štôlní, stupové, skúšobnícke, hutnícke a iné zariadenia) boli historické archívne podklady zjednotené orientáciou a mierkou a georeferencované so súčasnými kartograficko-topografickými podkladmi. Ich vzájomnou superpozíciou bol získaný cenný, relatívne presný kartografický podklad, ktorý významne napomohol pri lokalizácii dôležitých objektov a identifikácii rôznych pozostatkov po banskej činnosti. Pozitívne identifikované boli pozostatky povrchových vodných jarkov (miestne pomenovanie: grom) a štôlní, pozostatky konštrukcií stupových zariadení a torzá viacerých technických budov ako skúšobne kvality ťaženej medenej rudy a hutnícke zariadenia.

Pri mapovaní východov banských diel na povrch bolo z celkového počtu 117 šácht (z toho 24 slepých) v mapovom podklade pozitívne lokalizovaných viacero dôležitých, predovšetkým šachty Péch, Untere a Obere Rottenberger Kunst

Schacht, Untere Rottenberger Wasser Schacht, Johan Baptista, Josephi, Wind, Kis, Roth Wasser a ďalšie. Lokalizovaných a presne geodeticky zameraných bolo viacero známych štôlní, ako napr. štôlne Karitas, Mier, Mária Terézia, Ladislav, Francisci, Michaeli a detailným terénnym výskumom boli identifikované aj zaniknuté východy zavalených alebo rozpadajúcich sa portálov štôlní (Katarína – spodná, Katarína – vyšná, Štofik, Rabische a viaceré bezmenné štôlne nad haldami ponad areálom bývalého závodu Železorudných baní Smolník).

Obr. 1: Geodetické merania v teréne. Šachta Rottenberg a štôlňa Karitas
Figure 1: Geodetic measurements in the field. The Rothenberg shaft and Karitas adit

Všetky tieto identifikované objekty boli geodeticky zamerané a ich poloha bola komparovaná a verifikovaná s ich po zíciou v starej banskej prehľadovej mape z roku 1748 (Reizner & de Steinberg, 1748). Pri viacerých objektoch bola takto spresnené poloha, resp. bol banskému dielu pridelený správny názov. Dôležitým príkladom je napr. šachta Johann Baptista, ktorej názov bol miestnym šetrením u domácich obyvateľov uvádzaný ako šachta Jozef. Pridelením správneho názvu sa spolu s upresnením polohy zameranej GNSS roverom výrazne vyriešili dovtedajšie problémy s georeferencovaním historického mapového podkladu, pretože práve táto šachta bola jedným z referenčných objektov.

V katastroch obcí Smolník a Smolnícka Huta boli rovnako mapované aj charakterom odlišné objekty, ktorých vznik je ale rovnako úzko spätý s banskou činnosťou. Takýmito sú napríklad vodná nádrž Úhorná – tajch, náhonné a zberné vodné jarky v dolinách Kovandská, Veľká Kotlina a na severnom svahu Spálenej huty a Pod ostrým vrchom oproti vrchu Rottenberg (609 m n. m.), budova bývalého Komorsko-grófskeho úradu pre Spišsko-gemerskú oblasť – neskôr

využívanú ako budova hornouhorskej mincovne, na prelome 19. a 20. stor. prebudovanú na tabakovú továreň, ale aj existujúce banícke kaplnky a kostoly.

V katastri a okolí je chybne používaných viacero nepresných, resp. nesprávnych geografických názvov, príkladom je „Pačanské sedlo“, správne Úhornianske sedlo medzi kótami Panský vrch a Starý vrch. Rovnako sporné je používanie vžitého názvu Úhorniansky tajch, resp. Vodná nádrž Úhorná, keď táto vodná plocha leží v katastri obce Smolník.

Identifikácia objektov geoturizmu

Známe banské diela boli predbežne pomocne lokalizované pomocou mapového portálu Štátneho geologického ústavu Dionýza Štúra, mapovej web-aplikácie Staré banské diela (http://mapserver.geology.sk/sbd/). Terénny výskum bol realizovaný v mesiaci august 2016. Pre úspešnú lokalizáciu známych existujúcich pozostatkov po banskej činnosti z konca 20.-teho storočia a predovšetkým významných, ale dávno zaniknutých banských diel (šachty, štôlne, stupové, skúšobnícke, hutnícke a iné zariadenia, atď.) boli historické archívne podklady zoskenované, zjednotené orientáciou, mierkou a následne georeferencované. Lokalizovanie objektov prebehlo predovšetkým na základe pešieho terénneho mapovania a doplnené bolo pomocou leteckého mapovania dronmi (kvadrokoptérami). Presné geodetické zameranie montánnych objektov bolo realizované pomocou GNSS roverov s využitím služby SK-POS.

3D modelovanie historických banských diel

Ako najvhodnejší mapový podklad bola vybratá unikátna dobová prehľadová mapa od autorov G. Reiznera a A. de Steinberga nakreslená v roku 1748 (obr. 2). Mapa obsahuje pôdorys aj nárys banských diel, umožňuje teda odčítanie nielen polohy, ale aj vertikálnych odstupov banských obzorov v priestore severovýchodne od mesta Smolník smerom na Smolnícku Hutu. Mapa okrem množstva zakreslených banských diel obsahuje aj perokresbu mesta Smolník, a jeho okolia a parergy zobrazujúce jednotlivé činnosti pri ťažbe a spracovaní rúd pod povrchom aj na povrchu. Parergy rovnako ako perokresby mesta majú výnimočnú kvalitu a výpovednú hodnotu. Vektorizácia líniových banských diel z pôdorysu historického mapového podkladu bola doplnená vektorizáciou ich priemetu v rovine nárysu. Georeferencovanie (registrácia) vektorového obrazu do súradného systému S-JTSK bola docielená stotožnením párov významných bodov – objektov, ktoré bolo možné identifikovať súčasne v mapovom podklade aj v teréne. Pre prvé orientačné účely boli takto použité napr. polohy šachty Rotthenberg Wasser Kunst a šachty Johann Baptista. Po georefencovaní vektorizovaného podkladu bol práve nárys banských diel použitý pre výpočet výšok ohlbní šácht, ich hĺbok a vertikálnych odľahlostí banských obzorov.

Výsledky bolo nutné komparovať s údajmi získanými terénnym zameraním. Po prevod líniových, už registrovaných banských diel na ich číselný tvar do súradníc (X, Y) v súradnom systéme [S-JTSK] bola doplnená o vypočítaný a overený výškový údaj, čím boli získané a do databázy doplnené komplexné polohové údaje všetkých líniových objektov. Stredná polohová chyba, počítaná pre vybrané objekty v modeli a polohovo zamerané GNSS rovermi sa pohybovala na úrovni 3 – 5 metrov, čo pre daný účel a mierku zobrazenia plne postačuje. Databázy štôlní a šácht boli vytvorené vo formáte súborov *.xlsx. teda v Exceli.

Obr. 2: Prehľadná mapa banských diel na vrchu Spitzenberg. Autor G. Reizner a A. de Steinberg, 1748.
Figure 2: General map of mining works on the Spitzenberg hill. Author G. Reizner and A. de Steinberg, 1748.

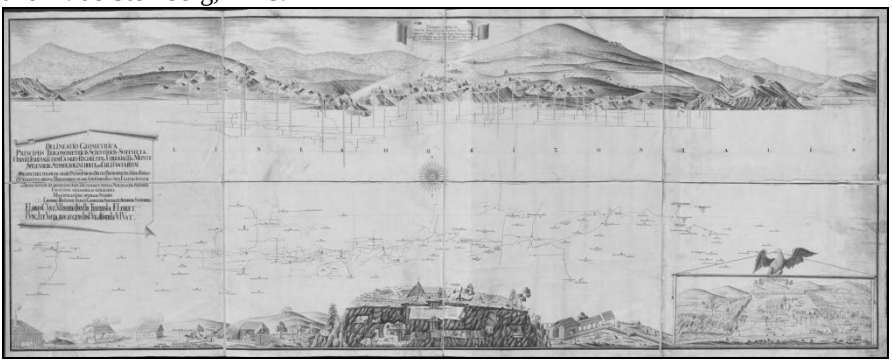

Pre vizualizáciu modelu banských diel bol zvolený softvérový produkt Voxler4, fy. Golden Software (Colorado, USA), ktorý dovoľuje aj laikom po jednoduchom zaškolení, nielen interaktívne prehliadať (približovať, zväčšovať, zmenšovať, rotovať) vytvorenú mapovú kompozíciu (obr. 3), ale umožňuje aj zmenu vlastností zobrazovaných objektov. Medzi jednoduché zmeny patria napr. zmena priehľadnosti digitálneho modelu reliéfu, jeho rolovanie, resp. „odkrytie podzemia“ ľubovoľným smerom, zapínanie alebo vypnutie textových popisov a názvov montánnych objektov a pod. Odchylne od autorov montanistickej školy prof. Rybára na Oddelení geo a montánneho turizmu na F-BERG, TU v Košiciach sme sa rozholi nevyužiť grafické prostredie ekonomicky aj užívateľsky náročnej aplikácie ArcGIS, ale využiť lacný a intuitívny, ale pritom efektívny nástroj na vizualizáciu geovedne orientovaných dát. Nami zvolené prostredie aplikácie Voxler dovoľuje do mapovej kompozície doplniť aj podkladovú banskú mapu a tak podporiť 3D vnem pri prehliadaní kompozície. Vzhľadom na opačnú orientáciu mapového podkladu (na juh) oproti dnešným mapám (na sever) je možné uvedomovať si aj postupný vývoj banskej kartografie.

Obr. 3: Interaktívny virtuálny 3D model banských diel v Smolníku
Figure 3: Interactive virtual 3D model of the mining works in Smolník

Využitie výsledkov výskumu pre rozvoj geoturizmu, resp. montánneho turizmu

Zverejnenie vytvoreného virtuálneho 3D modelu banských diel banského poľa Smolník a Smolnícka Huta a jeho sprostredkovanie odbornej aj laickej verejnosti bolo realizované prostredníctvom výstavy „Ako sa mapovalo v baníctve“ sprístupnenej verejnosti vo výstavných priestoroch budovy Berggerichtu Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici (obr. 4). Výstava bola otvorená 5. septembra 2015 a potrvá do 18. augusta 2017. Interaktívny edukačný digitálneho materiál prezerateľný a ovládaný na dotykovej obrazovke je vytvorený pre ľahšie pochopenie komplexnosti, geometrie a vnútornej logiky banských diel. Inštalácia 3D modelu je doplnená o možnosť prehliadky dvoch krátkych 10-minútových videí s názvami:

1. Banícka lokalita Smolník a tvorba digitálneho modelu banských diel podľa historickej banskej mapy z roku 1748
2. Vývoj banského meračstva, tvorby banských máp a geodetickej dokumentácie v bani a na povrchu,

vytvorenými jednak použitím bohatého video- a fotografického materiálu získaného terénnym mapovaním, ale samozrejme doplneným množstvom videosekvencií vytvorených len pre tento účel.
Virtuálny 3D model a výučbové videá tak vhodne dopĺňajú vystavenú kolekciu historickej banskej meračskej techniky (unikátne banské meračské prístroje, meračské pomôcky, mapová dokumentácia – staré banské mapy a plány). Kolekcia

viac ako 50-tich infopanelov predstavuje nielen vývoj banského meračstva na Slovensku, resp. v rámci bývalej Rakúsko-uhorskej monarchie, ale aj vývoj vedy o banskom meračstve – banskej geodézie a kartografie na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici od jej vzniku v roku 1762 až do jej zániku v roku 1918. Vystavené panely rovnako predstavujú významných banských odborníkov, meračov a kartografov, ktorí sa podstatnou mierou zaslúžili o rozvoj tohto vedného odboru a baníctva na Slovensku všeobecne.

Obr. 4: Dotyková obrazovka s 3D modelom a videami inštalovaná v expozícii Berggericht
Figure 4: Touch screen with 3D models and videos installed in the Berggericht exhibition

Záver

Pozitívne výsledky archívneho a terénneho výskumu spolu s náročným počítačovým spracovaním získaných dát umožnili splnenie vytýčených cieľov. Vďaka výsledkom detailného mapovania samotného Smolníka a jeho okolia bolo možné:

- ✓ zhromaždiť dostatočné množstvo archívnych materiálov a písomných podkladov,
- ✓ v teréne identifikovať polohu zaniknutých montánnych objektov a viaceré presne zamerať,
- ✓ dostatočne presne georeferencovať starú banskú mapu a vytvoriť 3D model,
- ✓ doplniť zbierky múzeí o cenné montánne artefakty,
- ✓ pre účely propagácie lokality vytvoriť výukové videá uplatniteľné v ktorejkoľvek montanistickej expozícii, rovnako sprístupniť vytvorený interaktívny 3D model verejnosti,

- ✓ vytvoriť základnú databázu objektov a ich metadát pre publikovanie atraktivít prostredníctvom tematických mapových portálov,
- ✓ výsledkami aktívne podporiť rozvoj cestovného ruchu.

Je škoda, že v minulosti bola snaha všetky opustené banské diela likvidovať a v dôsledku toho zaniklo množstvo cenných artefaktov a v dnešnom ponímaní pamiatok s vysokou technickou a historickou hodnotou. Snahou samospráv, miestnych baníckych spolkov a bratstiev či občianskych združení, je aspoň rekonštruovať portály dôležitých historických štôlní, zachovať, resp. konzervovať konštrukcie ťažných veží a tak in situ zachovať pre ďalšie generácie. Smolník sa podobne ako mnoho ďalších miest a obcí v okolí s ich bohatou baníckou históriou snaží využiť tento potenciál pre rozvoj cestovného ruchu a preto všetky snahy vedúce k zachovaniu a opravám akýchkoľvek objektov spätých s baníctvom či špecifickou kultúrou, alebo práce výskumného charakteru, archívne bádanie a sumarizujúce práce majú svoje hlboké opodstatnenie.

Vizualizáciu unikátnej banskej mapy a 3D model banských diel sme sa odchylne od iných autorov montanistickej školy prof. Rybára v Košiciach, napr. Hvizdák (2016) a ďalší, rozhodli vytvoriť v aplikácii ovládateľnej aj laikom interaktívne dotykom na obrazovke monitora, v softvérovej aplikácii nenáročnej rovnako finančne ako z pohľadu potrebných znalostí či skúseností. Jej použitie je intuitívne a záujem a využiteľnosť verejnosťou pochopiteľne rastie s klesajúcim vekom užívateľov. To ale bolo cieľom, sprístupniť a zatraktívniť banícke dejiny miest a obcí Slovenska pre mladú generáciu a podnietiť v nej záujem o jej ďalšie štúdium.

Ako moderné a potenciálne veľmi vhodné sa javí publikovanie výsledkov akéhokoľvek montánneho výskumu prostredníctvom tematických internetových mapových portálov, umožňujúcich okrem rýchleho vyhľadávania montánnych atraktivít aj ich filtrovanie a kategorizovanie do prehľadných tematických vrstiev. Ktorýkoľvek účastník cestovného ruchu tak získava on-line možnosť orientácie v teréne, vyhľadania potrebných informácií a voľby optimálnej trasy svojej vychádzky. Za cieľový mapový portál pre publikovanie našich výsledkov bol zvolený mapový portál montanistika.eu, ktorý administrujú a spravujú členovia Katedry geografie a geológie, Fakulty prírodných vied UMB v Banskej Bystrici.

Literatúra

BARTALSKÝ, J. a kol. 1993. *Smolník – mesto medenorudných baní*. Bratislava : Geocomplex, a.s., 1993. ISBN 80-967018-0-0.

FORBERGER, J. 1968. *Výpočet zásob ložiska Cu-S ložiska Smolník*. Manuskript-archív Železorudné bane Spišská Nová Ves.

GRECULA, P. – KUCHARIČ, Ľ. 1985. *SGR-geofyzika, čiastková záverečná správa strednej časti Spišsko-gemrského rudohoria*. Manuskript – archív ŽB

Spišská Nová Ves.
HRONČEK, P. 2015. *Typológia a metodické analýzy podpovrchových pseudomontánnych tvarov reliéfu*. Košice : Technická univerzita Košice, Fakulta BERG, 2015. 100 s.
HRONČEK, P. – MALINIAK, P. 2008. *Povrchové relikty po ťažbe nerastných surovín vo Zvolenskej kotline I*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2008. 168 s.
HRONČEK, P. – RYBÁR, P. – WEIS, K. 2011. *Montánny turizmus – Kapitoly z antropogénnej geomorfológie*. Košice : TU Košice, Fakulta BERG, Ústav geourizmu, 2011. 96 s.
HVIZDÁK, L. 2016. *Počítačová rekonštrukcia vybraných historických banských a prírodných objektov v Gelnici, Smolníku a okolí*. Habilitačná práca; FBERG TUKE Košice, 2016. 70 s.
HVIZDÁK, L. – HVIZDÁKOVÁ, J. – MOLOKÁČ, M. 2008a. Smolník - an example of mining towns in Slovakia. In *Geotour 2008*. Cracow : AGH University of Science and Technology, 2008, p. 26. ISBN 9788388927171.
HVIZDÁK, L. – HVIZDÁKOVÁ, J. – MOLOKÁČ, M. 2008b. Smolník as important mining and metallurgy centre in the past. In *Metalurgija*. ISSN 0543-5846, 2008, vol. 47, no. 3, pp. 277.
ILAVSKÝ, J. 1954. *Záverečná správa a výpočet zásob Smolník – okrajové lokality – pyrit, so stavom k 1.1.1954*. Manuskript – archív ŽB Spišská Nová Ves.
ILAVSKÝ, J. 1959. *Geológia a metalogenéza okolia Smolníka v Spišsko-gemerskom rudohorí*. Výročná správa za rok 1958. Manuskript GÚDŠ Bratislava.
ILAVSKÝ, J. – LITAVEC, J. 1965. *Prognózy exhalačno-sedimentárnych kýzových rúd v okolí Smolníka*. Manuskript GÚDŠ Bratislava a Železorudné bane Spišská Nová Ves.
ILAVSKÝ, J. 1980. *Paleozoic copper deposits in the West Carpathians, Czechoslovakia. European copper deposits (Beograde)*. Department of economic geology, Faculty of mining and geology, Belgrade university, Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=6KrZQwAACAAJ}, year={1980}>
ILAVSKÝ, J. – ONAČILA, D. 1992. *Štruktúrno-vyhľadávacie vrty na pyritovo-chalkopyritové rudy v Smolníku*. Region. Geológia Západných Karpát. 101 s.
ILAVSKÝ, J. – POPREŇÁK, J. – GRECULA, P. – RADVANEC, M. – BARTALSKÝ, B. – NÁVESŇÁK, D. *Geologická stavba okolia Smolníka, vlastného ložiska a jeho rudná zásoba*. In Bartalský, J. a kol. Smolník – mesto medenorudných baní. Bratislava : Geocomplex, a.s., 1993. ISBN 80-967018-0-0.
KELLNER, M. 1993. *Stav a uloženie meračskej, geologickej, technickej a ekonomickej dokumentácie o ložisku*. In Bartalský, J. a kol. Smolník – mesto medenorudných baní. Bratislava : Geocomplex, a.s., 1993. ISBN 80-967018-0-0.
KLIMATICKÝ ATLAS SR. 2016. *Slovenský hydrometeorologický ústav.*

Bratislava [cit. 2016-10-10]. Dostupné na internete: <http://klimat.shmu.sk/kas/>

KRČMÁŘ, F. 1965. *Atmosférická prospekce ve Smolníku*. Manuskript-Ústav pre výskum rúd Bratislava.

KUTHAN, M. – PAŠTEKA, V. 1953. *Správa o výsledkoch geologického prieskumu v oblasti Smolníka, prevedeného v r. 1953*. (Geofyzika – interpretácia). Manuskript-Ústav pre výskum rúd Bratislava.

LACKO, M. 2013. *Die Wasserkünste im Bergbaurevier Schmöllnity (Smolník) im 18. Jahrhundert.* Lacko, M. [Wattens], Berenkamp. In Bergbau und Kunst. Band 3. Technische Künste (Wasserkunst, Wetterkunst, Markscheidekunst, Förderkunst, Fahrkunst, Schmelzkunst etc.) 11. Internationaler Montanhistorischer Kongress Schwaz - Hall in Tirol - Sterzing 2012. Tagunsgband / [Wattens], Berenkamp 2013, pp. 73-96, ISBN 978-3-85093-314-8.

LACKO M. 2014. *Banícka škola v Smolníku vo svetle nových poznatkov*. Historické štúdie 48, Historický ústav SAV, Bratislava 2014. [cit. 2016-10-10]. Dostupné na internete: <http://forumhistoriae.sk/documents/630541/879049/B_02_lacko.pdf>

LACKO, M. – MAYEROVÁ, E. 2016. *Das älteste Stadtbuch von Schmöllnitz* 1410-1735 - Eine Quelle zu den mitteleuropäischen wirtschaftlichen Verflechtungen. Limbach : Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny, 2016. 288 p. ISBN 978-80-970973-5-6.

NOVOTNÝ, B. a kol. 1986. Encyklopédia archeológie. Obzor Bratislava, 1986. 1028 s.

OBECNÝ ÚRAD SMOLNÍK. 2015. *Smolnícke noviny*, [cit. 2016-10-10]. Dostupné na internete: <http://www.smolnik.sk/wp-content/uploads/2016/03/Smoln%C3%ADcke-noviny2016-1.pdf>

OKÁĽ, M. 1950. *Geofyzikálne merania v oblasti Smolníckej Huty*. Manuskript-GÚDŠ Bratislava. 178 s.

ONAČILA, D. a kol. 1982. *Zhodnotenie prognóz východnej časti smolníckeho rudného poľa s ohľadom na Cu-rudy a návrh ďalšieho prieskumu*. [Čiastková záverečná správa za r. 1980 – 1982]. Manuskript-GÚDŠ Bratislava.

RYBÁR, P. et al. 2010. Geotouristic excursion to selected historical mining sites developed by Slovak and German miners, in the Gelnica-Smolník region. Slovakia. In *geoturystykaToderas*, M., The premises of realizing a mining museum in Rosia Montana (2010) 10th International Multidisciplinary Scientific GeoConference – SGEM 2010, 1, pp. 569-574. SGEM2010 Conference Proceedings, June 20-26;

RYBÁR, P. – ŠTRBA, Ľ. 2015. How to present unique mining heritage historical mining town of Smolnik. In *SGEM 2015 : 15th international multidiscilinary scientific geoconference: Ecology, Economics, Education and Legislation* : Conference proceedings : volume 1 : Albena, 18-24, June, p. 409-414. ISSN 1314-2704, ISBN 978-619-7105-39-1.

SZABÓ, R. *Mesto Smolník, vzájomné vzťahy medzi využívaním ložiska, osídlením a kultúrou*. In Bartalský, J. a kol. Smolník – mesto medenorudných baní. Bratislava : Geocomplex, a.s., 1993. ISBN 80-967018-0-0.

ŠOLTÝSOVÁ, E. 2015. *Štôlne na Rottenbergu reprezentujú baníctvo medených rúd*. [cit. 2016-10-10]. Dostupné na internete: <http://spis.korzar.sme.sk/c/7821594/stolne-na-rotenbergu-reprezentuju-banictvo-medenych-rud.html>

VARSIK, B. a kol. 1947. *Slovenské dejiny. Diel 1. Časť 1. Slovensko v praveku*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení Academia scientiarum et artium Slovaca, 157 s. (Ed. Vlastivedná knižnica Slovenskej akadémie vied a umení. Zv. 3.).

GEOGRAPHICALLY-MONTANISTIC RESEARCH OF MINING SITE SMOLNÍK AND ITS MINING WORKS VIRTUAL RECONSTRUCTION

Summary

The importance of a geographic and mining survey in former mine areas is claimed in many published works on the same issue. The identification of geo-tourism attractions and their potential use for development of mining tourism predicts positive mapping results, modern and interesting ways for a presentation. The work describes making up the visual digital 3D model of closed mine workings in the location Smolník in a software aplication environment Voxler (Golden Software) with an advantage assimilation of it. The model was created after the historic mining map dating from 1748 and is available for public access in an exhibition in Slovak national mining museum in Banská Štiavnica. A designed software application may be used as an interactive retrieval system of the 3D model. That activity supports a space imagination and helps people to understand the geometry and complexity of mining workings in the underground. In addition the work introduces making educational videos on mining activities in the Smolník valley and development of surveying technique in Slovakia.We suggest the result presentation of mapping and digital processing through web application – internet map portal with a mining tourism topic.

RNDr. Karol Weis, PhD.
Bc. Peter Bednárik
RNDr. Matej Masný, PhD.
Katedra geografie a geológie
Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici,
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
E-mail: karol.weis@umb.sk, peter.bednarik@studenti.umb.sk, matej.masny@umb.sk

Názov: **GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE**
Title: GEOGRAPHICAL INFORMATION

Ročník / Volume: 20 Číslo / Issue: 2 Rok / Year: 2016

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Publisher: Constantine the Philosopher University in Nitra

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.
Výkonný redaktor / Executive editor: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.
Technický redaktor / Technical editor: Mgr. Matej Vojtek, PhD.

Medzinárodná redakčná rada / International editorial board:

Prof. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.
(Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre)

Doc. RNDr. Eduard Hofmann, CSc.
(Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.
(Vysoká škola polytechnická Jihlava)

Doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.
(Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Doc. RNDr. Jaromír Kolejka, CSc.
(Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
(Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre)

Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.
(Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica)

Doc. RNDr. Dagmar Popjaková, PhD.
(Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

Doc. PhDr. Mgr. Hana Svatoňová, Ph.D.
(Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Doc. RNDr. Zdeněk Szczyrba, Ph.D.
(Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého v Olomouci)

Dátum vydania / Date of publishing: december / December 2016
Periodicita vydávania / Publication periodicity: 2x ročne / half-yearly
Počet strán / Pages: 845

© 2016 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre / Constantine the Philosopher University in Nitra

ISSN 1337-9453

ZA PODPORU ĎAKUJEME ORGANIZÁCIÁM A SPOLOČNOSTIAM:
THANKS FOR SPONSORSHIP TO ORGANIZATIONS AND COMPANIES:

Air Liquide Welding Central Europe s.r.o., Lužianky

Nitrianska organizácia cestovného ruchu

PENAM SLOVAKIA, a.s., Nitra

Ing. Štefan Kalafa, TAURIS NITRIA, spol. s r. o., Mojmírovce

Vydavateľstvo CBS spol. s r.o., Banská Bystrica

Západoslovenská distribučná, a.s., Bratislava